

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HAYDAR HATİPOĞLU VE KUR'ÂN TEFSİRİ:
METİN NEŞRİ VE MUHTEVA ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Muhammed Sait HATİPOĞLU

İstanbul
Şubat-2024

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ BİLİM DALI

HAYDAR HATİPOĞLU VE KUR'ÂN TEFSİRİ:
METİN NEŞRİ VE MUHTEVA ANALİZİ

DOKTORA TEZİ

Muhammed Sait HATİPOĞLU

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

İstanbul
Şubat-2024

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Temel İslam Bilimleri Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman : Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Osman YILMAZ

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Mustafa TEMİMİ

Üye : Doç. Dr. Murat KAYA

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Abdülkerim SEYDAOĞLU

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Doktora tezi olarak hazırladığım **“Haydar Hatipoğlu ve Kur’an Tefsiri: Metin Neşri ve Muhteva Analizi”** adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Muhammed Sait HATİPOĞLU

ÖN SÖZ

Hamd, âlemlerin yaratıcısı olan yüce Allah’a, salat ve selam O’nun sevgili kulu ve Resulü Hz. Muhammed Mustafa (s.a.v.)’ya olsun.

İslam dininin medeniyet ve kültür havzalarından birisi Türkiye’dir. Tarih boyunca bu ülke yetiştirmiş olduğu binlerce alim, şair ve edipleri ile insanlığın anlam arayışına ilham kaynağı olmuştur. Yakın dönem Türkiye tarihinde ilim ve irfan dünyamıza çok önemli katkılarda bulunan şahsiyetler görülmüştür. Bu kişilerin bilinmesi ve tanıtılması yenilerinin yetişmesinde önem arz etmektedir. Bu değerli kişilerden birisi de İslami ilimler alanında yetkin bir alim olan Haydar Hatipoğlu’dur. Çalışmaları ile fıkıh ve hadis literatürüne önemli katkılarda bulunan Hatipoğlu, müslüman toplumun inanç sistemini etkilemeye çalışan projelere karşı fikirleri ile mücadele etmiş, entelektüel kişiliği yüksek bir düşünce adamıdır. Türkçe meal-tefsir literatürüne yapmış olduğu katkısı, vefatına yakın hazırlamış olduğu ve günümüze kadar henüz neşri yapılmamış olan tefsiri ise bu çalışmanın temel konusunu oluşturmaktadır.

Tez giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Çalışmanın giriş bölümünde, tezin konusu, önemi, amacı ve yöntemi hakkında bilgiler verilmiştir. Birinci bölümde, Haydar Hatipoğlu’nun hayatı, aile kökleri, eğitim yılları, müftülük yılları, eserleri, dini ilimler ve güncel konular hakkındaki görüşleri ve fetvalarına yer verilmiştir. İkinci bölümde, müellifin Kur’ân tefsiri ve meâli genel özellikleri ile tanıtıldıktan sonra tefsiri, Kur’an ilimleri bağlamında incelenmeye tabi tutulmuştur. Bu bölümde müellifin tefsir metodolojisi ve Kur’ân ilimlerine dair görüşleri ayrı ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise tefsirin neşri ve metni yer almaktadır.

Doktora tez sürecimde ve akademik çalışmalarımda benden yardımını esirgemeyen bu tezin bilim dünyasına kazandırılmasının önemli olduğuna hep inanan değerli danışmanım Prof. Dr. Abdulmuttalip Arpa; tez izleme sürecine önemli katkılarıyla eşlik eden değerli hocalarım: Doç.Dr. Murat Kaya ve Dr. Osman Yılmaz;tezimin yazımı aşamasında akademik desteğini aldığım Dr. Eyyüp Tuncer’e teşekkürü bir borç bilirim. Bu çalışmamı beni benden daha çok düşünen, üzerimden şefkat ve nasihatlerini eksik etmeyen anne ve babama ithaf ediyorum.

M. Said HATİPOĞLU

Ankara-2024

ÖZET

HAYDAR HATİPOĞLU VE KUR'ÂN TEFSİRİ:

METİN NEŞRİ VE MUHTEVA ANALİZİ

Muhammed Sait HATİPOĞLU

Doktora Tezi, Temel İslam Bilimleri

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

Şubat 2024, 1051 Sayfa

Haydar Hatipoğlu, Cumhuriyet döneminde yaşamış önemli din alimlerinden birisidir. İslami ilimlere dair çok yönlü önemli çalışmalar te'lif eden Hatipoğlu, yaşadığı dönemdeki ilmî ve fikri tartışmalara ilgi duymuş ve bu tartışmalara cevap niteliğinde gerek sözlü gerek yazılı şekilde önemli düşünceler serdederek dikkatleri üzerine çekmiştir. Onun matbû' halde olan çalışmalarının yanı sıra hala ilim dünyasına kazandırılmayı bekleyen önemli birtakım çalışmaları vardır. Bunlardan en önemlisi hayatının sonuna doğru kaleme aldığı ve tamamlamadığı *Kur'an Tefsiri ve Meâli* adlı çalışmasıdır. Bu tezde, varaklarda/sayfalarda dağınık halde bulunan ilgili tefsir metinleri tefsir ilimleri ve tefsir metodolojisi bağlamında akademik açıdan incelenmeye tabi tutularak, belirlenen bir metod çerçevesinde derlenmiş ve neşre hazır hale getirilmiştir. Neşre hazır hale getirilen tefsir ve meâlin genelde ilim dünyasına özelde de Kur'ân ve tefsir alanına önemli katkılar sunacağı şüphesizdir.

Anahtar Kelimeler: Haydar Hatipoğlu, Kur'an, Tefsir, Meâl, Neşir.

ABSTRACT

HAYDAR HATİPOĞLU VE QURAN INTERPRETATION: TEXT PUBLICATION AND CONTENT ANALYSIS

Muhammed Sait HATİPOĞLU

P.H.D., Basic Islamic Sciences

Thesis Supervisor: Prof. Dr. Abdulmuttalip ARPA

February -2024, 1051 Page

Haydar Hatipoğlu is one of the important religious scholars who lived in the Republican period. Hatipoğlu, who has written important multi-faceted works on Islamic Sciences, was interested in the scientific and intellectual debates of his time and attracted attention by presenting important thoughts both verbally and in writing in response to these debates. In addition to his published works, there are still a number of important works waiting to be brought to the world of science. The most important of these is his unfinished work titled Qur'an Tafsiri ve Meâli, which he wrote towards the end of his life. In this thesis, the related tafsir texts, which are scattered on the pages, have been subjected to an academic examination in the context of tafsir sciences and tafsir methodology, compiled within the framework of a determined method and made ready for publication. There is no doubt that the tafsir and meaning, which have been made ready for publication, will make important contributions to the world of science in general and to the field of Qur'an and tafsir in particular.

Keywords: Haydar Hatipoglu, Qur'an, Tafsir, Meaning of Qur'an, Publication.

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER.....	vi
KISALTMALAR	ix
GİRİŞ	1
1.1. Tezin Konusu ve Planı	1
1.2. Tezin Amacı ve Önemi.....	1
1.3. Tezin Yöntem ve Kaynakları.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	8
HAYDAR HATİPOĞLU’NUN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ	8
1.1. Diyarbakır ve Hazro’nun Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Durumu	8
1.2. Doğumu ve Ailesi.....	10
1.3. Haydar Hatipoğlu’nun Nesebi.....	12
1.4. Eğitim Yılları.....	15
1.5. Çalıştığı Kurumlar	19
1.5.1. Belediye Görevi	19
1.5.2. Öğretmenlik, İmamlık ve Vâizlik Yaptığı Dönem.....	19
1.5.3. Müftülük Görevi	19
1.5.4. Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Kurul Üyeliği	22
1.6. Şahsiyeti ve Yaşantısı.....	25
1.7. İlmi Kişiliği	33

1.8. Vefatı	59
1.9. İslamî İlimler Alanındaki Görüşleri	60
1.9.1. Akâid Görüşleri.....	60
1.9.2. Hadis ve Usûl-i Hadis Konularındaki Değerlendirmeleri.....	79
1.9.3. Tasavvufî Görüşleri.....	89
1.9.4. Fıkhi Görüşleri ve Bazı Fetvaları.....	99
1.10. Eserleri.....	126
1.10.1. Ölümden Sonraki Hayat.....	126
1.10.2. Nereye Gidiyoruz	127
1.10.3. Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi	127
1.10.4. Büyük Şâfiî İlmihali.....	128
1.10.5. İslam'da Evlilik ve Mut'a	128
1.10.6. İslam Hukuk Tarihi	129
1.10.7. Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor	129
1.10.8. Ashabtan Öğütler	129
1.10.9. Kur'an Tefsiri.....	129
İKİNCİ BÖLÜM.....	131
HAYDAR HATİPOĞLU'NUN KUR'AN TEFSİRİ	131
2.1. Tefsirin Yöntemi ve Muhtevası.....	131
2.2. Tefsirin Meâli	145
2.3. Tefsirinin Kaynakları.....	154
2.3.1. Tefsir Kaynakları	154
2.3.2. Kur'an İlimleri Kaynakları.....	155
2.3.3. Hadis Kaynakları.....	155
2.3.4. Fıkıh Kaynakları	156
2.3.5. Lugat ve Arap Dili Kaynakları.....	156
2.4. Tefsir Metodolojisi	156
2.4.1. Rivâyet Yöntemi Açısından Tefsiri	157
2.4.2. Dirâyet Yöntemi Açısından Tefsiri.....	163
2.5. Kur'ân İlimleri Açısından Tefsiri.....	182

2.5.1. Kur’ân Hakkındaki Görüşü	182
2.5.2. Kevni Âyetlere Yaklaşımı	203
2.5.3. Mekki ve Medeni Sureleri Yaklaşımı	209
2.5.4. Sebebi Nüzul	211
2.5.5. Vücut ve Nezâir	213
2.5.6. Surelerin Muhtevasıyla İlgili Değerlendirmeleri	214
2.5.7. Müteşâbihü’l- Kur’an	217
2.5.8. Fezâilu’l-Kur’ân	222
2.5.9. Kıraât	223
2.5.10. Nesh	226
2.5.11. Münasebetü’l-Kur’an	228
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	233
HAYDAR HATİPOĞLU KUR’AN TEFSİRİ METNİNİN NEŞRİ	233
SONUÇ	1024
KAYNAKÇA	1035
EKLER: HAYDAR HATİPOĞLU’NUN RESMÎ VE ORJİNAL TEFSİR NÜSHASINDAN BAZI VARAKLAR	1046
ÖZGEÇMİŞ	1051

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı geçen eser
a.g.m.	:	Adı geçen makale
a.mlf	:	Aynı müellif
bkz.	:	bakınız
bs.	:	Baskı
der.	:	Derleyen
D��A	:	Türkiye Diyanet Vakfı ��sl��m Ansiklopedisi
D��B	:	Diyanet ��şleri Başkanlığı
dp.	:	dipnot
ed.	:	editör
h.	:	hicr��
nşr.	:	Neşreden
sh.	:	Sayfa
sy.	:	Sayı
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:	tahkik eden
ts.	:	tarihsiz
vd.	:	ve devamı
v.dgr	:	ve diğerleri
[yy., yy.]	:	yayın yeri ve yılı yok

GİRİŞ

1.1. Tezin Konusu ve Planı

Bu tezin konusu, Haydar Hatipoğlu ve Kur'ân tefsiri eserinin incelenmesi ile neşridir. Buna bağlı olarak tez üç ana bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölümde, Hatipoğlu'nun aile kökleri, hayatı, eğitim yılları, görev yaptığı süreçler, eserleri, dini ilimler alanında görüşleri, güncel dini konularla ilgili değerlendirmeleri ve fetvaları yer almaktadır. İkinci bölümde, Kur'ân tefsiri ve meâli genel özellikleri açısından tanıtılacaktır. Bu bölümde müellifin tefsir metodolojisi ve Kur'an ilimlerine dair görüşleri ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise tefsirin neşri ve metni yer almaktadır.

1.2. Tezin Amacı ve Önemi

Bu çalışmanın amacı Cumhuriyet döneminin önde gelen alimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun hayatını, eserlerini, görüşlerini ve matbu olmayan tefsirini tanıtmak ve ilim dünyasına kazandırmaktır.

Tarih boyunca kitleleri etkilemiş şahsiyetlerin hayatları, yaşam biçimleri, kişilik özellikleri insanlar tarafından merak edilmiş ve öğrenilmeye değer görülmüştür. İslam dinin de ahde vefa kavramı ile bu değerlere önem atfettiği bilinmektedir. Buna bağlı olarak teracim, tabakat, menakıb gibi çalışmalar adı altında İslam alimlerinin hayatları, hatıraları, düşünceleri kayıt altına alınarak sonraki nesillere aktarılmıştır. Her anlamda faydalı olan bu çalışmaların İslam ümmetinin düşünce ve fikir hayatına mühim katkılarda bulunduğu kuşkusuz bir gerçektir. 20. yüzyılda İslam geleneğini temsil eden Haydar Hatipoğlu'nun hayatı, yaşam felsefesi ve görüşleri İslam miras arşivine eklenmesi gerekmektedir. İslam'a ve ilme hizmet vermiş bir soyun son temsilcilerinden olan Hatipoğlu, ilmi tahsilini Osmanlı müderrislerinin yanında tamamlamıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde önemli görevlerde bulunmuştur. Eserleri, görüşleri ve fetvalarına bakıldığında dini ilimler alanında yetkin bir alim olduğu anlaşılmaktadır. Ancak Türk kamuoyunda kendisi İbn Mace El-Kazvini'nin *Es- Sünen* adlı hadis kaynağını tercüme ve şerh etmesi sebebiyle hadis alimi olarak tanınmaktadır. Din bilgini olmanın yanı sıra müslüman toplumun inanç sistemini etkilemeye çalışan projelere karşı fikirleri ile mücadele göstermiş entelektüel kişiliği yüksek bir düşünce adamıdır. Onu özel kılan yönü, bu entelektüel birikimini evrensel

sorunlara adanmış olmasıdır. Çalışmalarında “Evren nasıl meydana geldi? İnsan niçin yaratıldı? Her şeyi idare eden bir güç var mı? Ölümden sonra ne olacak?” gibi varoluşsal soruların cevabını arayan insanoğluna en tutarlı, aklı ikna eden cevabı İslam dininin verdiğini savunmuştur. Ateizm, deizm gibi popüler inanç akımlarının temel argümanlarının aklen ve bilimsel olarak geçerli olmadığını savunan Haydar Hatipoğlu’nun bilhassa günümüz gençlerine söyleyecek çok sözü bulunmaktadır.

Cumhuriyet sonrası Türkiye’de dini düşüncenin seyrine etki eden ilim adamlarından birisi Haydar Hatipoğlu olmuştur. Hatipoğlu, modern İslam düşüncesine karşı ilk ilmi mücadele gösteren kişilerdendir. Bu anlayışa karşı ehli sünnetin temel ilkelerini savunmuştur. Eserlerinde sünnetin önemi, dinler arası diyalog, mut’a nikahı, nesh, dört mezhebe bağlı olmanın gerekliliği, faiz, mucizenin vuku, Kur’an’ın ve İslam hukukunun evrenselliği gibi modern İslam düşüncesinin en tartışmalı konularında müslümanları uyarmış ve kendisinden sonra gelen ilim adamlarına metodoloji öğretmiştir.

Doktora tezimizin yazım aşamasında olduğumuz süreçte Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde 2022 yılında “Yakın Dönem Şark Alimleri” başlıklı bir sempozyum düzenlendi. Bu sempozyumda 18 akademisyen Hatipoğlu hocanın fıkıh, akaid, hadis, tefsir ve tasavvuf alanına ilişkin görüşleri hakkında bildiri sundu. Çalışmamıza mühim katkısı olan bu bildirilerde Hatipoğlu ile ilgili ulaşılan genel kanaatle ilgili kısacası şunları söylemek mümkündür; Haydar Hatipoğlu dini ilimler alanında güçlü bir alimdir. Farklı bilim alanlarında söz sahibi olan Hatipoğlu yeterli düzeyde tanınmamaktadır. Materyalist düşünceye karşı ilmi çalışmaları ile İslam’ı savunmuştur. Dini ilimler alanında önemli eserler kaleme almıştır. Eserlerinde ehli sünnete bağlı olarak farklı ve özgün yorumlarda bulunarak din literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Güncel birçok dini konuda fetvası bulunmaktadır. *Kur’an Tefsiri* çalışması neşredildiğinde Kur’an ilimleri literatürüne mühim bir katkı sağlanacaktır.

Haydar Hatipoğlu hakkında akademik çalışmalar yapılmış olsa da yüksek lisans ve doktora seviyesinde henüz bir çalışılma yapılmamıştır. Hatipoğlu ilk kez bu tezde hayatı, yaşamı, ilmi kişiliği ve aile kökleri açısından geniş bir perspektiften ele alınmıştır. İnternet verilerinde kendisi ile ilgili yapılan paylaşımlar eksik ve yetersizdir. Bu tezde Haydar Hatipoğlu hakkında yapılan diğer akademik çalışmalardan farklı olarak, fıkıh, kelam, hadis ve tasavvuf ilmine dair görüşleri bir

bütün olarak ele alınmıştır. Bu doktora çalışmasını önemli kılan Hatipoğlu'nun saydığımız bu yönlerini tespit etmek ve tanıtmakla beraber kamuoyu tarafından bilinmeyen bir özelliğini ortaya çıkarmaktır. Bu değerli alim vefatına yakın bir meal-tefsir çalışması yapmıştır. 20. yüzyıl'da yazılan bu tefsir günümüze kadar neşredilmemiştir. Türkiye'de çok sayıda tercüme edilmiş Türkçe tefsir çalışmaları bulunmaktadır ancak sınırlı sayıda Türkçe telif edilmiş tefsir çalışması mevcuttur. Hatipoğlu'nun tefsiri de bu nadir tefsirlerden biridir. Nitekim Hatipoğlu'nun tefsiri tercüme değil telifdir. Kendi görüşlerini yansıtmış olduğu özgün bir meal de bu çalışmasına eklemiştir. Rivâyet ve dirâyet tefsir kaynaklarından yararlanmış olsa da Kur'an âyetlerine yönelik açıklamalarının genelinde orijinal görüşleri bulunmaktadır. Özellikle altı yüzü aşkın Kur'an kelime ve kavramına yönelik açıklamaları eserin en özgün bölümlerindendir. Rivâyet tefsir yönteminin yanı sıra ağırlıklı olarak filolojik, ictimai, işari, mevdüi, kelami, fıkhi tefsir gibi dirâyet tefsir yöntemlerini kullanmış olan müellif, toplumun her kesimine Kur'an mesajını tanıtmayı hedeflemiş, yaşadığı çağın sorunlarını ve güncel dini konuları tefsirine yansıtmıştır. Kuşkusuz her müfessir Kur'anı farklı açılardan tanıtır. Hatipoğlu da Kur'anı farklı açılardan tanıtmıştır. Diğer Türkçe tefsirlerden farklı özelliklere sahip olan bu tefsirin ilim adamları tarafından dikkate alınmasında faydalı olunacağı kanaatindeyiz.

Haydar Hatipoğlu hakkında birçok önemli akademik çalışmalar yapılmıştır. Söz konusu çalışmalar kısaca şu şekilde özetlenebilir:

A. Hakkında Yapılmış Bildiriler:

Abdurrahman Ensari, *Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirinde Ahkam Âyetlerini Yorumlama Yöntemi*, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Abdulkerim Seydaoğlu, *Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Dair Bir Yaklaşım – Haydar Hatipoğlu Örneği-*, Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Aydın Kudat, *Haydar Hatipoğlu'nun El Yazma Tefsirinde Kıraat Olgusu*, Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023

Eyyüp Tuncer, *Tercüme Teknikleri/Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali*, Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Doğan Kaplan, *Haydar Hatipoğlu'nun İslam Mezheplerine Bakışı*, Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayın, Ankara 2023.

Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Mehmet Emin Güzel, *Yakın Dönem Şark Alimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca'nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Mesut Bayar, *Haydar Hatipoğlu'nun İbnMace Şerhinde Getirmiş Olduğu İzahlarda Sünnet Vurgusu*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Muhammed Çıtak, *Haydar Hatipoğlu'nun Faiz Konusundaki Yaklaşımı: Bakara Suresi Örneği*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Muhammed Mehdi Aksoy, *Haydar Hatipoğlu'nun Reddiye Metodu*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayın, Ankara 2023.

Muhammed Ali Yıldız, Gülcan Asaroğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları Ankara 2023.

Muhamet Sait Hatipoğlu, *Yakın Dönem Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaj Konusunda Muhalefet Şerhi*, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Muhammed Sait Hatipoğlu. “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve İlmî Kişiliği”2. *Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu*. Oku Okut Yayınları, 2023.

Muhammed Sait Mecitoğlu, Tekin, Metin, *Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği*, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfi İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023

Sait Hatipoğlu, *Cumhuriyet Dönemî Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fıkra-i Nâciye Görüşü*, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı- IV (Modern Dönem) Muş Alparslan Üniversitesi, İstanbul 2022.

Taha Nas, *Haydar Hatipoğlu'nun“ İslam'da Evlilik ve Mut'a” Adlı Eserine Dair Bazı Değerlendirmeler*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

B. Hakkında Yapılmış Makale Çalışmaları:

Abdurrahman Ensari, “Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirine Metodolojik Bir Yaklaşım” *Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22(Aralık 2023),105-129.

Muhammed Sait Hatipoğlu, “Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve

Eserleri” *Sırat* 3/2 (Kasım 2022).

1.3. Tezin Yöntem ve Kaynakları

Araştırma giriş, üç ana bölüm ve sonuç bölümünden oluşmaktadır. Birinci bölümde öncelikle, müellifin ailesinin yaşamış olduğu Diyarbakır tanıtılmıştır. Diyarbakır ile ilgili geniş kapsamlı bir tarama yapılmıştır. Konuyla ilgili akademik çalışmalardan yararlanılmıştır. Diyarbakır’ın sosyo-kültürel, ekonomik ve siyasi durumu üç farklı açıdan ele alınmıştır. İslamiyet öncesi ve sonrası Diyarbakır’ın siyasi analizi yapıldıktan sonra, Cumhuriyet’in kurulması ve 2. Dünya Savaşı’nın da etkisi ile Diyarbakır bölgesinde yaşanan ekonomik zorluklar anlatılmıştır. Müellifin çocukluk yıllarına denk gelen bu hadiseler, müellifin yaşadığı süreçlere fikir vermesi bakımından önemlidir. Sonrasında, müellifin hayatına ilişkin geniş bir bölüm açılmıştır. Bu bölümde, müellifin ailesi, nesebi, eğitim yılları, iş hayatı, yaşam felsefesi ve ilmi şahsiyeti değerlendirilmiştir. Müellifin hayatını tanıtan kapsamlı bir çalışmanın bulunmayışı ise araştırmada karşılaşılan zorluklardan biridir. Mülakat yöntemine başvurarak, müellifi yakından tanıyanlarla röportaj gerçekleştirilmiştir. Bu mülakatlar, müellifin hayatına ilişkin verilen bilgilerin ana gövdesini oluşturmuştur. Röportajlardan elde edilen bilgiler, konu başlıklarına göre takdim edilmiştir. Müellifin nesebi ve aile büyüklerine ilişkin ulaşılan soy şecere belgeleri, mülakatlardan elde edilen bilgiler ve akademik çalışmalar çalışmada kaynak olarak kullanılmıştır.

Müellifin hayatını tanıtıldıktan sonra müellifin ilmi şahsiyeti ve İslami ilimler alanındaki görüşlerine yönelik bir başlık açıldı. Söz konusu başlık altında yapılan değerlendirmelerde, müracaat edilen kaynaklar; mülakatlardan elde edilen veriler, müellifle ilgili yapılan akademik çalışmalar ve müellifin eserlerinden müteşekkildir.

Araştırmanın ikinci bölümü müellifin Kur’an tefsirinin incelenmesi kısmıdır. Bu bölümde, tefsiri tanıtıcı genel bilgiler verildikten sonra tefsirin tespit edilen kaynakları ele alındı. Müellifin hazırlamış olduğu mealin genel özellikleri tespit edilerek, hangi tercüme tekniklerini kullanmış olduğu belirtilmiş ve farklı Türkçe tercümelerle mukayesesi yapılmıştır. Tefsir ve mealine yönelik bu ön değerlendirmeden sonra betimleyici (descriptive) yöntem kullanılarak, hem yöntem hem de muhteva açısından tefsirin tasvirine geçildi. Buna göre araştırmanın ikinci bölümü iki başlık altında incelendi. İlk kısımda müellifin rivâyet ve dirâyet tefsir metodolojisi ele alınırken,

ikinci kısım müellifin Ulumu'l-Kur'an konularına yönelik açıklamalarının değerlendirmesini ihtiva etmektedir.

Çalışmanın üçüncü bölümünde müellifin tefsir metninin neşri gerçekleşmiştir. Müellifin tefsirinin orijinal nüshasına ilişkin şunlar söylenebilir: Matbu olmayan çalışma, aile fertlerinde saklı bulunmakta idi. Müellif Türkçe daktilo ile çalışmasını yapmıştır. Dağınık halde bulunan eserin tamamı 537 sayfadan oluşmakta ve iki büyük cilde tekabül etmektedir. Çalışma, Fâtiha ve Bakara surelerinin tamamını içermektedir. Âl-i İmran suresi ise 138. âyete kadar tefsir edilmiştir. Dolayısıyla bu çalışma Kur'an'ın ilk üç suresinin tefsirinden meydana gelmektedir.

Tezin bu üçüncü bölümünde yaptıklarımızı şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

- Müellif nüshası word dosyasına aktarıldı ve müellifin ifadelerine yönelik hiç bir müdahale olmadı. Bununla birlikte katkıda bulunulan noktalar mevcuttur. Bu hususları şu şekilde ifade etmek mümkündür: Müellif dönemin şartları sebebiyle eserini Türkçe daktilo ile hazırlamıştır. Yanında Arapça daktilo olmadığından, Arapça ifade kullanmayı istediğinde bunun yerine Latince büyük harflerle okuyucunun dikkatini çekmeye çalışmıştır. Bu durum genellikle Kur'an kelimelerini açıklamaya çalıştığı "Tahliller" bölümünde görülmektedir. Çalışmayı neşre hazırlarken bu kelimelerin Arapça karşılıkları eklenmiştir. Örneğin müellif nüshasında bu durum şu şekilde yer almaktaydı:

Örnek 1. KUNUT: İtaat etmek, boyun eğmek, karşı gelmeye kalkışmamak manasındır.

Örnek 2. BEDİ: Örneksiz, modelsiz ve benzersiz icat edip yaratan manasındır.

Müellifin metnine bu kelimelerin Arapça karşılığı, parantez içi ve siyah punto ile eklenmiş hali şu şekildedir:

Örnek 1. **Kunut** (قنوت): İtaat etmek, boyun eğmek, karşı gelmeye kalkışmamak manasındır.

Örnek 2. **Bedî** (بدیع): Örneksiz, modelsiz ve benzersiz icat edip yaratan manasındır.

- Müellif nüshasında ayetlerin sadece mealleri bulunmaktadır. Müellif ayetlerin Arapça metnini nüshasına eklememiştir. Dolayısıyla her ayetin Arapça metni çalışmaya sonradan eklenmiştir.

- Müellif, müracaat ettiği kaynakları zikrederken, bazen cilt numarası vermek yerine, “*Câmiu’l-Beyan Bu Âyetin Tefsiri Bölümü*” şeklinde dipnot verdiği görülmektedir. Müellifin gerekli düzenlemeleri yaparak çalışmayı hitama erdirmeyi planlaması ancak devam edememesi ihtimal dahilindedir. Çalışmada dipnotlar aslına sadık kalarak düzenlenmiştir. Ek olarak, müellifin tefsir metninde yer alan açıklamalarından hareketle tespit edilen tefsir kaynakları da dipnota eklenmiştir.
- Müellif hemen hemen her ayetin tefsiri bölümünde Kur’an ayetlerinin anlamını açıklayan hadis-i şeriflerden yararlanmıştır. Bazen bir ayetin tefsiri bölümünde birkaç hadis rivayeti yaptığı da görülmektedir. Müellif çoğunlukla kullandığı hadislerin kaynaklarını metin içinde zikretmiştir. Örneğin, “Buhari’nin, Müslim’in, Tirmizi’nin rivayet ettiği bir hadiste vs...” Ancak kullandığı hadislerin hangi babta yer aldığının bilgisinin dipnotlara yansıtılmadığı yerler mevcuttur. Bu hususu göz önünde bulundurarak, müellifin kullandığı hadislerin tahriri yapılmış ve dipnotlara gerekli bilgiler eklenmiştir.

Sonuç bölümü ise araştırmada elde edilen bulguların bir değerlendirmesini içerir şekilde kaleme alınmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

HAYDAR HATİPOĞLU’NUN HAYATI VE İLMÎ KİŞİLİĞİ

Bu bölümde Haydar Hatipoğlu’nun hayatı, yaşadığı dönemin sosyo-kültürel yapısı, ilmî kişiliği ve eserleri hakkında genel bilgiler verilmeye çalışılacaktır.

1.1. Diyarbakır ve Hazro’nun Siyasi, Kültürel ve Ekonomik Durumu

Diyarbakır Mezopotamya’nın kuzeyinde Güneydoğu Anadolu’nun ortasında bulunan kadim bir şehirdir. İran ve Irak’ı Karadeniz ve Akdeniz’e bağlayan yolların kavşağında kurulan bu şehrin bir yerleşim merkezi olarak tarihi milâttan çok öncelere dayanmaktadır.¹ Tarih boyunca bu şehir idaresi altına girdiği toplulukların kendilerine verdiği farklı isimlerle tanınmıştır. İslâmi dönemde ise Âmid şeklini almıştır.² Osmanlı döneminde Kara Âmid ismi ile de anılan şehir sonraki süreçlerde Diyârı Bekr şeklinde son halini almıştır. Müslüman Araplar’ın bölgeyi fethinden sonra, Dicle kenarlarında yaşayan Rebîa Arapları’nın büyük kabilelerinden Bekir b. Vâil kabilesinin yayıldığı topraklara nispetle Diyâr Bekr veya Diyâr-ı Bekr ismi verilmiştir.³ İslam tarihi kaynaklarında Diyâr-ı Bekr daha geniş bir kavram olan El-Cezîre adı altında zikredilmektedir. El-Cezîre, İslâm coğrafyacıları tarafından Yukarı Mezopotamya’ya verilen yerin adıdır. Aynı zamanda el-Cezîre bu bölgeye yerleşen Arap kabilelerine göre “Diyâr-ı rebîa”, “Diyâr-ı mudar” ve “Diyâr-ı bekr” olmak üzere üç bölgeye ayrılmıştır.⁴

İslam ordusu, Yermuk Savaşı’nda Bizans’a karşı zafer kazanarak Suriye bölgesine hâkim olmuştur. İlerleyen süreçlerde Hz. Ömer Suriye’nin güvenliğini sağlamak için Cezire bölgesinin fethine karar vermiştir.⁵ Diyarbakır’ın ilk İslami fethi Mü’minlerin

¹Nejati Göyünç, “*Diyarbakır*” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDVyayınları, 1994), 9/464.

²A.g.e., 9/464.

³Ahmet Akgunduz, *Diyâr-ı Bekr’in Müslümanlar Tarafından İlk Fethi: Cemâziyelevvel* 17/27 Mayıs 638. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2021) 27/195.

⁴A.g.e., 27/ 195.

⁵Abdurrahman Acar, “*Diyarbakır’ın fethi ve bir İslâm şehri oluşu*” Diyarbakırdergisi.com/diyarbakirin-fethi-ve-bir İslam-sehri-olusu/ Mayıs 2023.

Emiri Hz. Ömer ile başlamıştır. Hz. Ömer (r.a.) El-Cezire fethi için İyâz b. Ğanm'i (r.a.) görevlendirmiştir. El-Cezire'nin tamamı onunla fethedilmiştir.⁶ Emeviler ve Abbasiler döneminde valileri tarafından yönetilen Diyarbakır ve çevresinde, Abbasilerin zayıflaması sonucunda mahalli hanedanlar ortaya çıkmıştır. Diyarbakır, Silvan merkezli Mervani hanedanı tarafından yönetilmiştir. Diyarbakır'a Osmanlı'nın hâkimiyeti gelene kadar Selçuklular, Eyyubiler, İnaloğulları, Artuklular, Moğollar ve Akkoyunlular'ın idaresi altında kalmıştır.⁷

Diyarbakır'ın günümüze kadar devam eden statüsünü Çaldıran Savaşı belirlemiştir. Osmanlı devleti bölgeye hâkimiyetini kurduğunda Beylerbeyliği kurulmuş, Diyarbakır ise büyük bir eyalet haline getirilmiştir.⁸ Bu gelişmeler neticesinde devlet, aşiret liderlerine ve beylere kendi bölgelerinde yönetim sağlayabilecekleri sancak statüsü sağlamıştır. Beylerbeyliğine bağlı olarak bu yönetim sistemi ile bölgeyi yöneten beylerin konumu XIX. yüzyılın ortalarına kadar devam etmiştir. Tanzimat ile merkezîyetçi politikaların uygulanması sonucunda statülerine son verilmiş günümüzde devam eden idari sistem kurulmuştur.⁹

Haydar Hatipoğlu'nun aile büyüklerinin yaşamış olduğu Hazro'nun yerleşim tarihçesi milattan önceye kadar uzanmaktadır. Hazro isminin Asurlar döneminde bölgede kurulan Hataro adlı Tercil kalesinden aldığı ifade edilmektedir. İslamiyet öncesi farklı imparatorlukların idaresinde bulunmuş olan Hazro İslam dinin Anadolu'ya yayılması ile birlikte Hz. Ömer (r.a.) zamanında Müslümanların hâkimiyetine geçmiş, bu dönemden itibaren bölgede kurulan Müslüman beylik ve emirlikler arasında yönetilmiştir.¹⁰ Hazro, Tanzimat öncesine kadar Diyarbakır Eyaletine bağlı sancak

⁶Ahmed b. Yahyâ el- Belâzuri, *Fütühu'l-Buldan*, çev. Mustafa Fayda, (İstanbul: Siyer Yayınları, 2013) ,203.

⁷Abdurrahman Acar, “Diyarbakır'ın fethi ve bir İslâm şehri oluşu”, Diyarbakirdergisi.com/diyarbakirin-fethi-ve-bir-İslam-sehri-olusu/ Mayıs 2023.

⁸ Ahmet Gülenç, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Diyarbekir 1839- 1876 (İdari ve SosyoEkonomik yapı)*, (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020),10-11.

⁹A.g.e., 237.

¹⁰ Haspolat, Y. K, *Tüm yönleriyle Diyarbakır Hazro ilçesi ve turizm*. (Ed. Diyarbakır, 2015), 9.

konumuna sahipti. Beyler tarafından idare edilen Hazro'ya sancak statüsü ise Yavuz Sultan Selim (ö.1520) tarafından verilmiştir.¹¹ 1954 senesinde Silvan'dan ayrılan Hazro günümüzde Diyarbakır'a bağlı ilçe haline gelmiştir.¹²

Tarihte birçok devletin yönetimine geçen Hazro'nun önemli tarihi eserleri arasında Ulu Cami yer almaktadır. Yapının üzerinde kitabesi yoktur.¹³ İlçeye hâkim bir tepe üzerinde kurulmuş olan Cami'nin kaynaklarda XVI-XVII inşa edilmiş olduğu belirtilmektedir. Eyyubiler'den kalma bir eser¹⁴ olduğu görüşü desteklenen Ulu Cami'nin bilinen geçmişi 13. yüzyıla götürülmektedir.¹⁵

Hazro Ulu Cami'nin Haydar Hatipoğlu ile doğrudan bir ilişkisi bulunmaktadır. Nitekim Hatipoğlu'nun dedeleri, Ulu Cami'nin imamı olarak bilinmektedir. Caminin hizmeti çok uzun yıllar boyunca bu aile tarafından sürdürülmüştür. Ayrıca iki asırdan fazla bir zaman, Hatipoğlu'nun dedeleri Ulu Cami'yi ilim merkezi olarak kullanmış, çok sayıda âlim bu cami ve çevresinde yetiştirilmiştir. Geçtiğimiz yüzyıla kadar Hatipoğlu'nun ailesi bölgede "İmam Evi" veya büyük dedesi Şâfiî fakihlerinden Molla Osman Efendi'ye nispet ile "Kümesra'nın evi" olarak tanınmışlardır.

1.2. Doğumu ve Ailesi

Haydar Hatipoğlu 6 Haziran 1929 yılında Diyarbakır Silvan da doğmuştur.İsmi aile büyüklerinin yaşamış oldukları manevi tecrübeler sonucunda Haydar koydukları bilinmektedir. Örneğin, Haydar Hatipoğlu'nun annesi şerife hanım doğumuna yakın rüyasında Hz. Ali'yi (r.a.) görmüş, bu vesile ile oğlunun ismine Haydar koymaya karar verilmiştir. Hatipoğlu'nun bir kız ve iki erkek kardeşi de bulunmaktadır.

Haydar Hatipoğlu, 21 yaşında dönemin Diyarbakır Müftüsü Molla Halil Özaydın'ın (ö.1967)¹⁶ kerimesi Muzaffer hanımla (ö. 2013) evlenmiş ve bu evlilikten bir kız ve

¹¹ Gülenç, *Tanzimat'tan Meşrutiyet'e Diyarbakır 1839- 1876*,14.

¹²Haspolat, Y. K. *Tüm yönleriyle Diyarbakır Hazro ilçesi ve turizm*. (Ed. Diyarbakır 2015),14.

¹³İrfan Yıldız, "*Hazro Ulu Camii*".*TurkishStudies* (Elektronik) (2014), 9/10 - 1160.

¹⁴A.g.e., 9/10 - 1160.

¹⁵ www.mootol.com/Diyarbakir/Hazro/tarihi 2022. [02.14.2022]

¹⁶ Molla Halil Efendi Mesudiye Medresesi Müderrislerinden Şeyh Muhammed Ubeydullah Şevki Efendinin oğludur. Tahsilini Şu'le-i Terakki mektebinde yapmıştır akabinde Askeri Rüştîye'ye geçmiştir. 1946 yılında Diyarbakır Müftülüğü görevine getirilmiştir. Etkin bir

dört erkek evladı olmuştur. Erkek evlatlarından ikisi kamuoyunda tanınan kişiler olarak bilinmektedir. Büyük oğlu Ömer Vehbi Hatipoğlu, 1980’li yılların aktüel İslami dergilerinden Panel dergisinin Genel Yayın Yönetmenliğini yapmış, 20. ve 21. dönem (RP-FP) Diyarbakır Milletvekilliği görevinde bulunmuştur. İlimde varisi olarak temayüz eden oğlu Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu ise Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi’nin kurucu Rektörü ve emekli YÖK üyesi olmanın yanı sıra, radyo, televizyon, konferans gibi kitle iletişim vasıtaları aracılığı ile geniş halk kitlelerine ulaşarak dini tebliğ görevini sürdürmektedir.¹⁷ Nihat Hatipoğlu’nun Ramazan’da

Müftü olarak bilinen Molla Halil Efendi’nin Ulu cami sohbetlerine halk yoğun katılım sağlamıştır. Toplumsal yardımlaşmaya önem gösteren Halil Efendi herkesi yoksul ailelere, dul, yetim ve engellilere yardım etmeye teşvik etmiştir. 27 Haziran 1967’de geçirdiği kalp krizi sonucu vefat etmiştir. Cenazesini binlerce insan sırtlarında taşıyarak kabrine kadar taşımıştır.Bk. İbrahim Evirgen, *Diyarbakır’da İz Bırakanlar*, (Yelkovan Ajans, Ankara 2017) ,232-233. Molla Halil Efendi alim kimliğinin yanında Dünya Medeniyetlerini ve felsefesini iyi bilen, Fransızcaya da hakim çok yönlü bir insan olarak temayüz etmiştir. Onun bu yönüne tanıklık eden Cahit Beğenç (ö.1994) “Diyarbakır ve Raman” adlı eserinde şu sözleri söylemektedir: “*Diyarbakır Müftüsü Halil Özaydın’ın şark ilimlerine, asr-ı cehalet ve asr-ı saadet denen devirlerdeki Arap şairleriyle Türk divan şairlerinin eserleri hakkında yaptığı sohbetlerde bulundum. Sorduğum gelişi güzel suallere, derin vukufla verdiği cevaplardan, bilhassa, İmrül Kays gibi şairlerden sayfalarca ezberden şiirler okumasından hayranlık duydum.*” Cahit Beğenç, *Diyarbakır ve Raman*, Ulus Basınevi, Ankara 1949), 6.

¹⁷Nurdan Hayta, “*Medya ve Din İlişkisi Bağlamında “Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu ile Dosta Doğru” Programının İncelenmesi*”, *Mediad* 3/1 (2020); Abdullah Cihad Erdem, “*İsra ve Lokman Sureleri’deki Ahlaki İlkelerin Bazı Kitle İletişim Araçları İçeriklerinde Görsel Sunumu Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme- Nihat Hatipoğlu Programları Örneği*”,(Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2022) ;Fuat Özügürlü, *Yaygın Din Eğitimi Açısından Dini İçerikli TVProgramlarında Aile (Nihat Hatipoğlu Örneği)*, (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2019.) ; Gülseren Fedakar Gönül, *Türkiye’de Geleneksel Din Anlayışı ve Medya:Nihat Hatipoğlu Örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan 2019.) ;Ali Emre Bilis, “*Modern Yaşamda Dini Değerlerin Televizyonda Temsili: “Nihat Hatipoğlu İle İftar” Programı Örneği*”, *Selçuk İletişim* 9/4 (2017), 189–210;

sunmuş olduğu “Dosta Doğru” adlı İftar ve Sahur programı en fazla izlenen İftar ve Sahur programı olarak bilinmektedir.¹⁸

1.3. Haydar Hatipoğlu’nun Nesebi

Haydar Hatipoğlu’nun aile kökleri baba tarafından Hz. Peygamber’e (s.a.v.) anne tarafından ise Hz. Ömer’e (r.a.) dayanmaktadır.¹⁹ Hicaz bölgesinden Diyarbakır ve çevresine hicret eden Hatipoğlu’nun ataları bölgede dini ve ilmi faaliyetler ile meşgul olmuş kişiler olarak bilinmektedir. Hatipoğlu’nun baba tarafından büyükleri Hazro alimleri olarak bilinirken anne tarafından dedeleri Hezan alimleri olarak tanınmıştır. Bu bölümde Hatipoğlu’nun aile büyükleriyle ilgili bilgiler verilecektir.

Hatipoğlu hocanın baba tarafından nesebi şu şekildedir:

Haydar Hatipoğlu b. Molla Nuri b. Molla Said b. Molla Muhammed b. Molla Hamza b. Muhammed b. Şeyh Sibgatullah b. Molla İsmail b. Allâme Molla Osman b. Molla Abdullah b. Şeyh Hamza b. Allâme Molla Abdullah.

Haydar Hatipoğlu’nun baba tarafından atası Allâme Molla Abdullah Efendi, Medine-i Münevvere’den Diyarbakır’a 16. yüzyılda hicret ederek evlatları ile birlikte Hazro Ulu cami ve çevresini ilim merkezi haline getirmiştir. 13. yüzyılda Eyyûbiler döneminde²⁰ inşâ edilen Ulu Cami’nin hizmeti 20. yüzyılın son çeyreğine kadar bu aile tarafından yürütülmüştür. Aile bölgede “İmam Evi” olarak tanınmıştır. Aile aynı zamanda “Kümesra Evi” adıyla da bilinmektedir. Ailenin bu şekilde şöhret bulmasının nedeni ailenin büyüklerinden Molla Osman Efendi’ye nispet edilmesinden kaynaklı olduğu söylenebilir. Nitekim Allâme Molla Osman Efendi Yûsuf b. İbrâhîm el-Erdebîlî’nin (ö. 779/1377) *el-Envâr li-a‘mâli’l-ebrâr* adlı eserine *Hâşiyetü’l-*

¹⁸<https://www.sabah.com.tr/yasam/dunya-capinda-nihat-hatipoglu-sevgisi-3957366>[05.06.2017]:<https://www.medyaradar.com/ramazan-ayinda-en-cok-izlenen-program-belli-oldu-haberi-87315>[23.11.2018)
:<https://www.atv.com.tr/haberler/2015/07/06/sahur-da-en-cok-izlenen-nihat-hatipoglu-oldu2015>[06.07.2015]:<https://www.platformdergisi.com/yazi/haberler/2851/nihat-hatipoglu-reytinglerde-rakiplerine-fark-atti> 2014. [05.07.2014]

¹⁹ İbrahim Evirgen, *Diyarbakır’da İz Bırakanlar*, Yelkovan Yayınları, (Diyarbakır 2017), 2/129; Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*. 19 Mayıs 2022.

²⁰ İrfan Yıldız, *Hazro Ulu Cami*, 1158.

Kümmesrâ ismiyle bir haşîye çalışması yapmış ve bu vesileyle Hatipoğlu ailesi “*Kümesra Evi*” olarak tanınmıştır.²¹ Bölgede ilim ehli tarafından Osman Efendi fıkıh ilminde bir otorite olarak kabul edilmiştir.

Hatipoğlu ailesinin bölge halkına hizmeti yalnızca cami imamlığı ile sınırlı olmamıştır. Ailenin, toplumun eğitim düzeyinin gelişiminde etkin bir role sahip olduğu görülmektedir. Nitekim, müderris-alim kişiler olarak bilinen ailenin büyükleri Hazro Ulu Cami’yi eğitim merkezi olarak kullanarak çok sayıda ilim talebesini dini ilimler alanında yetiştirerek ilmi icazet vermiştir. Aile dini ve ilmi faaliyetlerinin yanı sıra aynı zamanda bölgede yaşanan toprak kavgaları, kan davaları gibi toplumsal problemlerin çözüme ulaşmasında aktif bir rol oynadığını söylememiz mümkündür.²²

Haydar Hatipoğlu’nun babası Molla Nuri Efendi (ö.1955) Hazro’nun müftülüğünü yapmış, bununla beraber Ulu Cami’de İslami ilimler eğitimi vermiştir.²³ Hatipoğlu’nun annesi Şerife Hanım ise dini ilimleri Arapça asıl kaynaklarından okuyabilen ve fetva verebilen âlime bir hanımefendi olarak bilinmiştir. Kendisi ilk dönem fıkıh kaynaklarına kadar inip fetva verirken,²⁴ Kâdı Beyzâvî (ö.1319) tefsirinden dersler okutmuş, Arap diline ve şiirlerine hâkim ilim sahibi bir hanımefendi olarak tanınmıştır.

Haydar Hatipoğlu’nun anne²⁵ tarafından atalarının Türkiye’deki geçmişi 11. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Hezan alimleri olarak bilinen bu aile Mardinde Medfun Musa bin

²¹ Muhammed Sait Hatipoğlu, “*Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Eserleri*”Sırat 3/2 (Kasım 2022), 134.

²² Nihat Hatipoğlu, Fatih Hatipoğlu, Ömer Vehbi Hatipoğlu, Hüseyin Özkan. *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

²³ Nihat Hatipoğlu, Fatih Hatipoğlu, Hüseyin Özkan. *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

²⁴ Sait Hatipoğlu, *Cumhuriyet Dönemî Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fıkra-i Nâciye Görüşü*, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı- IV (Modern Dönem) Muş Alparslan Üniversitesi, İstanbul 2022, 452.

²⁵ Ömeri olan bu ailenin bir kanaldan Hz. Peygambere ulaşan soy ağacının da bulunduğu bilinmektedir. Nitekim Şerife hanımın babası Molla Muhammed Bahşa efendinin aynı zamanda Hz. Peygamberin soyuyla bağlantısı olduğu söylenmektedir.

Mahin el-Mardini ez-zûli'nin (ö.1164) soyundan gelmektedir. Sultan Şeyhmus olarak bilinen Şeyh Musa Hz. Ömer'in (ra) neslinden gelmektedir.²⁶

Haydar Hatipoğlu'nun anne tarafından Sultan Şeyhmus'a bu vesile ile Hz. Ömer'e uzanan soy silsilesi aşağıdaki gibidir:²⁷

- a. Musa bin Mahin el-Mardini ez-zuli,
- b. Molla Yusuf,
- c. Hacı Hüseyin Ağa (Cezire Botan Ulemasından-Umerasından),
- d. Molla Süleyman,
- e. Molla Muhammed Kebir,
- f. Molla Ahmed,
- g. Molla Muhammed,
- h. Molla Abdurrahim el-Hizani,
- i. Molla Abdullah es-Semerşeyhi,
- j. Şeyh Abdulkadir el-Hezani.²⁸

Haydar Hatipoğlu'nun annesi Şeyh Abdulkadir el-Hezani'nin (ö.1908) torundur. Ailenin büyüğü Şeyh Abdulkadir Molla Abdullah es-Semerşeyhi'nin oğludur. Molla Abdullah Efendi Diyarbakır Hezan'da ikamet eden oğlu Şeyh Abdulkadir'in aksine Muş'un Bulanık ilçesine bağlı Semerşeyh köyünde yaşamıştır. Molla Abdullah Efendi Nakşibendi Tarikatının Pirlerinden Mevlana Halid eş-Şehrozorî'nin (ö.1827) halifesidir ve bölgede Nakşibendi ekolünün yayılmasında aktif rol oynamıştır. Molla Abdullah Efendinin diğer evlatlarından Molla Abdurrahman-i Melekendi bölge alimlerinin birçoğunun hocasıdır.²⁹

²⁶Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022

²⁷ Bedrettin Arslan, *Semerşeyhli Mela Abdullah'ın Aile Şeceresi*, İmleç Yayınları, İstanbul2013, 6.

²⁸ Bu zat Haydar Hatipoğlu'nun annesinin dedesidir.

²⁹ Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Ekim 2023. Molla Abdurrahman Mellekendi'nin talebelerinden bazıları şunlardır: Seyda Molla Halid Oleki, Şeyh Abdurrahman-i Taği, Seyyid Sıbgatullah el-kutbu'l Ârvasî ,Şeyh Fethullah Verkânisi.

Şeyh Abdulkadir Efendi Güneydoğu bölgesinde İslami ilimlere olan hizmetleri ile tanınmıştır. Nitekim Hezan medresesini kurarak tedris faaliyetlerinde bulunmuştur. Maarif salnâme kayıtları da bu durumu teyit etmektedir.³⁰ Şeyh Abdulkadir El-Hezani ilmi faaliyetleri ile birlikte irşat faaliyetleri ile de temayüz etmiştir. Nakşibendi pirlerinden Şeyh Abdurrahman Tağ'nin (ö.1886) halifesi olan Şeyh Abdulkadir Efendi, Halidi ekolünün Güneydoğu ve Suriye bölgesinde yayılmasında etkin role sahip olmuştur. Örneğin, Suriye bölgesinde geniş kitlelere Halidi ekolünü benimseten Şeyh Ahmed El- Haznevî (ö.1950)'nin tasavvufa Abdulkadir el-Hezani'ye intisab ederek girdiği bilinmektedir.³¹

Şeyh Abulkadir Efendi çok sayıda alim ve halife yetiştirmiştir.³² Vefatından sonra ilim ve irşat faaliyetini oğlu Şeyh Muhammed Selim (ö.1934) etkin bir şekilde sürdürmüştür. Şeyh Muhammed Selim “Hazret” lakabı ile bilinen Norşinli Şeyh Diyauddin'in (ö.1923) halifesidir.³³ Şeyh Muhammed Selim Efendi'ye devlet ricali de ilgi duymuştur. Nitekim Mustafa Kemal Paşa'nın (ö.1938) Diyarbakıra geldiğinde gördüğü bir rüyayı Şeyh Selim'e tevil ettirmiş olduğu bilinmektedir.³⁴

1.4. Eğitim Yılları

İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği olumsuz etkiler 1930'lı yıllarda Türkiye'de yaşanan ekonomik ve toplumsal sorunların meydana gelmesine sebebiyet vermiştir. Bir tarım toplumu olan ve nüfusunun önemli kısmı kırsalda yaşayan Türkiye, savaşa katılmamış olmasına rağmen ekonomik zorluklarla karşılaşmıştır. Savaş genel anlamda halkı

³⁰ Mehmet Saki Çakır, “*Şeyh Abdulkadir-i Hezani (v.1908) ve Hezan Dergahı'nda Yetişen Sufi Alimler*” Mevlana Halid-i Bağdad-i ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi(Ulusal Sempozyum) 04-05 Mayıs 2017 Bingöl ed. Prof. Dr. Orhan Başaran, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 354.

³¹ Mehmet Saki Çakır, “*Şeyh Abdulkadir-i Hezani (v.1908) ve Hezan Dergahı'nda Yetişen Sufi Alimler*” 355.

³² Mehmet Saki Çakır, *Şeyh Abdurrahman Tâgî Ve NorşinTekkesi'nden Yayılan Kollar, İhyaUluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, (2017), 42.

³³ Murat Özaydın, *Nakşi- Halidi Ekolünde Diyarbakır'da Yetişen Mutasavvıflar*, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 15: Sayı 1 : 2013,301.

³⁴ Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Ekim 2023.

mağdur etmiştir. İaşe sorunları, hayat pahalılığı ve ihtikâr sonucunda açlık ve yoksulluk birçok toplumsal sorunu da beraberinde getirmiştir.³⁵ Türkiye de öğrenciler eğitimlerini sürdürmede de sıkıntılar yaşamıştır. Bu yıllarda öğrenciler gidecek okul, eğitim verecek öğretmen bulmakta zorlanmıştır. Medrese faaliyetleri de büyük güçlükler arasında varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Haydar Hatipoğlu eğitimini böyle bir sürecin içinde sürdürmüştür.

Haydar Hatipoğlu'nun eğitim hayatında öne çıkan husus modern ve klasik eğitimi birlikte sürdürmüş olmasıdır. Eğitim hayatına ilişkin bilgilere göre, ilkokulu bitirince dini ilimlerde yetkin olan babası Molla Nuri Efendiden Ulûm-i Arabiyye eğitimi almaya başlamıştır. Babası bölgede medrese eğitimi veren ilim adamlarının yanında eğitimine devam etmesi kararını vermesi üzerine Hatipoğlu 1942 yılında henüz 13 yaşında iken Silvan'ın Güzderesi köyünde ikamet eden Molla Yasin Toprak'a talebe olmuştur. Hatipoğlu bir sene bu hocası ile birlikte sarf ilmine dair *Maksûd*, *İzzi* ve *Merâh* kitaplarını şerhleriyle beraber okumuş aynı yıl Arap edebiyatının önemli kaynaklarından Sibeveyh'in (ö.796) *el-Kitab* 'ını bu hocasının yanında 13 yaşında iken bitirmiştir.

Hatipoğlu hocanın ülkenin içinde bulunduğu şartlar sebebiyle eğitim verecek hoca arayışında bulunarak rihle yolculuklarına çıktığı bilinmektedir. Örneğin, 13 yaşında sarf ilimlerini ikmal ettikten sonra şöhreti Güneydoğuya yayılmış olan büyük müderris Seyda Hacı Abdulfettah Efendi'den (ö.1975) okumaya gitmiş olması da bu durumu yansıtmaktadır.³⁶ Seyda Abdulfettah Efendi Haydar Hatipoğlu'nun da içinde

³⁵ Ceren Utkugün, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Ekonomik Sıkıntıların Sosyal Hayata Etkileri*(1939-1945) (Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi) s, 70.

³⁶ Seyda Hacı olarak tanınan Abdulfettah Yazıcı 1892 yılında Diyarbakır Hazro da doğmuştur. 1975 yılında Vefat etmiştir. Güneydoğu medreselerinde Ulum-i Âliyye ve Ulum-i Âliye sahasında yetkinliğiyle temayüz etmiştir. Henüz 15 yaşındayken Hz.Peygamber ile ilgili arapça şiirler yazmaya başlamıştır. Aynı zamanda Farsçayı da iyi bildiğinden Farsça şiirler kaleme almıştır. Seyda Hacı eserlerini Nesir ve Nazım şeklinde hazırlamıştır. Nahivle ilgili Manzumelerini aynı zamanda nesir olarak da açıklamıştır. Ali b. Osman el-Ûşî (ö.1179)'nin Mâturidîyye ekolüne dair yazdığı manzum eseri *Bedu'l –Emâlî*'yi Arapça'dan Kürtçe'ye yine manzum olarak çevirmiştir. Seyda Hacı akli ve nakli ilimlerle ilgili eserler kaleme aldığı gibi kalbi duyguları da ihmal etmemiştir. Hüzün, medih, ayrılık gibi konularla ilgili yazdığı şiirlerin yanı sıra Birinci Dünya Savaşı'nda Müslümanların içinde

bulunduğu talebelerine iki odalı toprak damlı taş yapılı hücre adı verilen mekanda yetersizlikler içinde idare lambasının ışığında ders vermiştir.³⁷ Haydar Hoca Seyda Hacı'dan nahiv, mantık, belâğat, vad'i, münâzara ve cedel gibi ilimlere ait kaynak eserleri şerh ve hâşiyeleri ile birlikte okumuştur. O dönemin tüm zorluklarına rağmen bu ilimlere ait eğitimini 3 yıl gibi kısa bir zamanda tamamlamış olması güçlü bir zekaya sahip olduğunu gösterdiği söylenebilir.

Haydar Hoca'nın rihle yolculuklarında alim bulmakta zorluklar yaşaması ülkenin içinde bulunduğu ağır şartları yansıtması bakımından önemlidir. Nihat Hatipoğlu babasının yaşadığı zorluklara dair şunları söyler:

Bir hoca, bir köyün dışında çadır kurar ve ilim talep eden öğrenci arar. Kış olunca da talebeleri gönderir. Okuyan öğrenciler, köyden topladıkları, yiyeceklerle kıt kanaat karınlarını doyururlar. Babam'da, arkadaşlarıyla bu hocanın adını duyunca yürüye yürüye yanına giderler. Yaz sonudur. 15-20 gün sonra doğal şartlar değişiyor. Hoca, çadırları söküyor ve 'ben gidiyorum, herkes başının çaresine baksın' diyor. Gittikleri yerde karınlarını doyuracak ölçüde ekmek aş bulamadıkları için günlerini aç geçiren babam ve arkadaşları, giderken yanlarında fazla geldiği için kurda kuşa yem olsun diye bıraktıkları ekmeklerin yerine yeniden uğruyorlar. O ekmeklerden arta kalanları yerlerden topluyorlar ve temizleyip bir nebze olsun karınlarını doyurmaya çalışıyorlar. Daha sonra da köylerine geri dönüyorlar.³⁸

Hatipoğlu hocanın önemli rihle yolculukları arasında Siirt'in Cimzark köyünde yaşayan büyük müderris Molla Said Yargıcı'ya talebe olması zikredilebilir. Nitekim kendisi 1946 yılında 17 yaşında iken Molla Said Efendiden eğitim almaya gitmiştir. Bu hocasının yanında Usûlu'd-dîn, fıkıh, ferâiz, tefsir ve hadis ilimlerine ait muhalled kaynakları okuduğu bilinmektedir. Hatipoğlu hoca maddi sıkıntılar içinde eğitim

bulunduğu sıkıntılı duruma karşı duygularına yer verdiği ve *Tehyicu'l- Kulub* adını verdiği kasidesi de şiirleri arasındadır. Seyda Hacı büyük mutasavvıf Şeyh Muhammed Selim Hezani'ye (ö. 1936) intisap etmiştir. Bk. M. Cevat Ergin, *Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı*, (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır-2006) VIII/ 114-124.

³⁷Nihat Hatipoğlu, Fatih Hatipoğlu, Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

³⁸Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

hayatını sürdürmüştür. Oğlu Nihat Hatipoğlu'na yazdığı mektupta yer verdiği şu sözlerde bu durumu teyit etmektedir:

Ben Siirt'in Cimzark Köyünde 3 yıl okudum. Çamaşır bohçam yastığım idi. Yorganımın yarısı döşek, yarısı yorgan idi ve perişan bir mescidin bir köşesinde yatıyordum. Çoğu zaman aç kalıyordum. Bazen ekmek ve soğan, bazen ekmek ve ayranla karnımı doyurdum. Fakat gece gündüz derslerime çalışıpmetinler ezberlerdim. Bir gün dersimi kaçırdığım zaman göz yaşlarını dökerdim. İlme olan ihtirasım sayesinde Allah lütuf edip emsalimden üstün birseviyeye geldim. Cep harçlığım da yoktu.³⁹

Hatipoğlu hoca, rihle yolcuklarında maddi yetersizlikler sebebiyle şiddetli açlıklar çektiği söylenmektedir. Oğlu Vehbi'nin anlattığı şu olay bu durumu yansıtan örneklerden sayılabilir:

Babam, üç arkadaşıyla Hazro'dan yola çıkıp, Molla Said'in medresesinin bulunduğu Cimzark köyüne gidiyor. Babaannem, yolda yemeleri için çörek yapıp çantalarına koyuyor. Köye vardıklarında annesinin hazırladığı çöreklerden beş altı tane kalır. Arkadaşları ile, çörekleri medreseye götürmeleri durumunda yetmeyeceğini, herkesin içinde çörekleri yemelerinin doğru olmayacağını düşünürler ve bir duvardaki taşı kaldırıp arkasına çörekleri koyduktan sonra medreseye giderler. Medresedeki ilk haftalarında karınları hiç doymaz ve büyük bir açlık çekerler. Bunun üzerine Cuma günü gelip tatile çıktıklarında, üç arkadaş kendilerine ziyafet çekmek için çörekleri sakladıkları duvarın yanına giderler. Taşı çektiklerinde görüyorlar ki, çörekleri karınca sarmış. Bunun üzerine oradan aç aç medreseye dönerler.⁴⁰

Haydar Hatipoğlu'nun iki hocası Molla Said Yargıcı ve Molla Abdulfettah Efendi kolay kolay icâzet vermeyen âlimler olarak tanınmaktadır. Ders vermiş oldukları yüzlerce talebeden çok azına icâzet vermiş olmaları da bu durumu yansıtmaktadır. Haydar Hoca osmanlı medreselerinin resmi müderrislerinden olan bu iki âlimden 1949 yılında 20 yaşında iken birer ilmi icâzet almıştır.

³⁹Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

⁴⁰Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

1.5. Çalıştığı Kurumlar

Haydar Hatipoğlu çalışma hayatına Diyarbakır Belediyesinde başlamış ve kısa süre sonra bu görevini bıraktıktan sonra öğretmenlik, imamlık ve vâizlik görevleri yapmıştır. Hazro müftülüğünü ifa ettikten sonra sırası ile Siirt, Afyon, Uşak ve İzmir İl müftülüklerini yapmıştır. Son olarak yaptığı görevise Din İşleri Yüksek Kurul Üyesi görevidir.

1.5.1. Belediye Görevi

Haydar Hatipoğlu, 1951 yılında Diyarbakır Belediyesi Elektrik ve Su İşletmesi bölümünde kısa süreli çalışmıştır. Yaşadığı bir olay sebebiyle bu görevinden ayrılma kararı vermiştir. Bu durum kendisinin İslami ilkelere olan bağlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Talebesi Hüseyin Özkan olayı özetle şu şekilde anlatmaktadır: Bir gün Cuma namazı saatinde, dönemin belediye yöneticisipersoneli denetlemeye çıktığında Haydar Hatipoğlu'nun Cuma namazında olduğunu öğrenir. Namaz sonrası yönetici Haydar hocaya “Siz cumaya gitmek için kimden izin aldınız?” şeklinde soru sorar. Hoca da kendisine “Allah’a karşı vazifemi yapmak için birinden izin almam gerektiğini bilmiyorum” diyerek cevap verir ve bunun üzerine kendisine, “Bir dahaki sefere izin almadan Cuma namazına gitmeyeceksiniz” şeklinde uyarı yapılır. Haydar hoca da, “Burada, kim izin alarak Cuma namazına gidecekse o gelsin çalışsın, ben istifa ediyorum” der ve orada istifa dilekçesini yazıp ayrılır.⁴¹

1.5.2. Öğretmenlik, İmamlık ve Vâizlik Yaptığı Dönem

Haydar Hatipoğlu, 1954 yılında Diyarbakır İmam-Hatip Lisesinde Arapça öğretmenliği görevinde bulunmuştur. Bu lise, kendisinin kayınpederi Diyarbakır Müftüsü Halil Özaydın'ın girişimleriyle kurulmuştur. Hatipoğlu bu lisede Arap dili öğretmenliği yaparken, Fatih Paşa (Kurşunlu) Cami'nde ise imamlık görevinde bulunmuştur. Aynı zamanda caminin vakit namazları kılınan küçük bir bölümünde de ilim talepleri yetiştirmiştir. Müftülük görevi öncesinde Güneydoğu'nun farklı bölgelerinde gezici vâiz olarak görevde bulunmuştur.

1.5.3. Müftülük Görevi

Haydar Hatipoğlu Türkiye'nin farklı bölgelerinde müftülük görevlerinde bulunmuş bir ilim adamıdır. İlk olarak 1955 yılında Hazro müftülüğünü yapmış akabinde sırasıyla

⁴¹ Hüseyin Özkan. *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

1963-1971 yılları arasında Siirt İl Müftüsü, 1971-1978 Uşak İl Müftüsü, 1978-1980 Afyon müftüsü, 1980-1987 yıllarında ise İzmir il müftülüğü görevlerini ifa etmiştir.⁴²

Hatipoğlu hoca toplum tarafından takdir edilen bir müftü olarak temayüz etmiştir. Halk kitleleri üzerinde etkili olmasının sebepleri arasında kuşatıcı bir tebliğ metodunu takip ettiğini söyleyebiliriz. Nitekim Haydar hoca din ile halk arasında irtibat kurarken doğru bir dili kullanmayı başarmıştır. Bu yönüne tanıklık edenlerden Özkan şu ifadelere yer verir:

Haydar Hocamız, din ve halkın problemini iyi kavramıştı. Din nasıl anlatılmalı? Halka ne denmeli? Halkın dinde neyi bilmesi lazım? Hocamız bunları çok iyi ayarlıyordu. Akademik tartışma yapmazdı. Doğru dürüst net ifadelerle anlatırdı. Çok sade konuşurdu. Mantıklı ve makul vaazlar verirdi. Türkçesi çok düzgündü çok akıcıydı. Onu dinlediğinizde kafanızda soru işaretleri kalmaz bilmeniz gereken şeyleri çok rahat öğrenirdiniz. Şakacıydı. Yanında kendinizi rahat hissederdiniz. Halk ondan çok etkileniyordu.

Toplum tarafından sevilen Hatipoğlu'na siyasi gruplar sıklıkla milletvekilliği yapması hususunda tekliflerle gelmişlerse de bu teklifleri olumlu karşılamamıştır. Aynı şekilde ilim adamı arkadaşlarını da siyasete girmemesi konusunda uyarmış olduğu bilinmektedir.⁴³

Hatipoğlu hoca, Kur'an kurslarının dini ve milli değerlerin benimsenmesinde önemli görevleri icra ettiklerini düşündüğünden Kur'an kurs hizmetlerinin devam etmesinde mücadele göstermiştir. Buna bağlı olarak, Güneydoğu'da medrese eğitim müfredatını uygulamaya çalışan Kur'an kurslarının kapatılmasına yönelik kendisine baskı yapıldığında bu kurumların dini ve milli değerleri topluma kazandırdığını savunarak Kur'an kurslarının eğitim hayatına devam etmesinde azami derecede mücadele gösterdiği bilinmektedir.⁴⁴

Haydar hoca toplumun ihtiyaçlarını göz önüne alarak müftülük görevi yaptığı illere mimari eserler de kazandırmış bir kişidir. Bazılarını paylaşmak yararlı olacaktır:

⁴² Hatipoğlu, *Cumhuriyet Dönemî Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fırka-i Nâciye Görüşü*, 453.

⁴³ Hüseyin Özkan. *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

⁴⁴ Hüseyin Özkan. *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

Hatipoğlu hoca Siirt Müftüsü olarak göreve geldiğinde müftülüğün en önemli eksikliğinin müstakil bir hizmet binasına duyulan ihtiyaç olduğunu tespit ederek, Diyanet'ten ve vilâyetten yardım almadan, halktan topladığı yardımlarla müftülük binasını ve lojmanını inşa etmiştir. Hatipoğlu hocanın önemli gördüğü eksiklerden birisi de imam hatip lisesinin Siirt'te bulunmayışıdır. Nitekim kendisinden önce Siirt'te hiçbir imam hatip okulunun bulunmayışı da bu durumu teyit etmektedir. Haydar hocanın genç nesillerin milli ve dini değerlerini öğrenmelerine önem verdiğinden Siirt İmam Hatip okulunu kurduğu anlaşılmaktadır.

Hatipoğlu hoca, İzmir ve Uşak müftülükleri döneminde de toplumun faydasına yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Ömer Hatipoğlu'nun verdiği şu bilgilerde bu durumu yansıtmaktadır:

Uşak müftüsü olarak göreve geldiğinde Uşak müftülüğüne ilişkin önemli eksikleri tespit etmiştir. Kendisinden önce Uşak Müftülük binası, çarşıda alt katı umumi tuvalet olan üç katlı bir binanın ikinci katındaydı. Müftülük için uygun olan yeri tespit ettikten sonra Uşak İl Müftülük binasını kısa zamanda inşa etti. Müftülük lojmanını da kısa sürede Uşak'a kazandıran kişi oldu. Uşak'a kazandırdığı başka hizmetlerde vardı. Mesela, göreve gelene kadar Uşak'ta Kur'an kursu hizmetleri camilerde verilmiştir. Özellikle bu şehirde kadınlara yönelik Kur'an Kursu yer almıyordu. Kendisinden kadınlara Kur'an-ı Kerim dersi vermesi talep edildiğinde camide kadınlara vaaz verebileceğini ancak onlara oturup Kur'an dersi vermeyeceğini, onlara Kur'an Kursu açıp ihtiyaçlarını giderip sorularına cevap verecek kadın hoca getireceğine söz vermiş kısa zamanda bu sözünü de yerine getirmiştir. Uşakta ilk defa kendisi Kız Kur'an Kursu açarak uşaklı hanımefendilerin İslam inancını öğrenmelerinde büyük katkıda bulundu. Uşak'a merkezi vaaz sistemini kazandırarak da cami faaliyetlerini genişletti. Benzer hizmetleri İzmir Müftülüğü içinde yaptı. İzmir müftüsü olarak göreve geldiğinde o zamanlar bir iş hanında bulunan İzmir müftülük binasını vatandaşlardan toplanan paralarla müstakil bir binaya taşıyarak İzmir müftülük binasını inşa etti.⁴⁵

⁴⁵ Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

1.5.4. Diyanet İşleri Başkanlığı Yüksek Kurul Üyeliği

Haydar Hatipoğlu 1992-1995 yılları arasında Diyanet İşleri Yüksek Kurul Üyesi görevini ifa etmiştir. Burada son görevi Fıkıh Komisyonu Başkanlığı olmuştur. Din İşleri Yüksek Kurulu, dinin inanç, ibadet, muamelatla ilgili hususlarda, güncel sorun ve ihtiyaçlara dair İslam dininin görüşlerinin sorulduğu bir makam olarak temayüz etmiş olduğundan, burada ilmi konular tartışılıp bir karara bağlanmaktadır. Haydar Hatipoğlu bu makamda birçok konuda ilmi görüşünü beyan etmiş, kabul etmediği konularda muhalefet şerhleri yazmıştır.

Kurulun başörtüsü konusunda 3 Şubat 1993 yılında almış olduğu karar metnini Haydar Hatipoğlu açıklamıştır.⁴⁶ Oy birliği ile alınan metin aşağıdaki gibidir:

*NETİCE: 1. Gerek erkeklerin ve gerekse kadınların gözlerini haramdan korumaları, 2. Kadınların, vücudun el, yüz ve ayakları dışında kalan kısımlarını, aralarında dinen evlilik caiz olan erkekler yanında, vücudhatlarını ve rengini göstermeyecek nitelikte bir elbise (örtü) ile örtmeleri, 3. Başörtülerini, saçlarını, başlarını, boyun ve gerdanlarını iyice örtecek şekilde yakalarının üzerine salmaları, dinimizin; Kitab, sünnet ve İslâm âlimlerinin ittifakı ile sabit olan kesin emridir. Müslümanların bu emirlere uymaları dini bir vecibedir.*⁴⁷

Haydar Hatipoğlu bazı konularda kurulun almış olduğu kararı kabul etmeyip önemli gördüğü konularda muhalefet şerhi yazmıştır. Bu durumu bir ilim adamında olması gereken sorumluluk bilinci olarak değerlendirmek mümkündür. Kürtaj konusunda yazdığı muhalefet şerhi de bunun bir örneğidir.

Bosna Hersek'in 1992 senesinde yaptığı referandum ile bağımsızlığını ilan etmesi üzerine, bu bağımsızlık kararını kabul etmeyen Sırp lar Bosna'yı işgal altına almışlardır. 1995 yılına kadar süren savaş boyunca sırp lar yüz binlerce insanın ölümüne sebep olurken yüzlerce kadının da namusuna el uzatmışlardır. Bu süreç devam ederken Bosnalı Müslüman kadınlar İslam âlimlerinden kürtaj için fetva talep

⁴⁶ Ömer Vehbi Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

⁴⁷Diyanet İşleri Başkanlığı, “Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı”<https://kurul.diyamet.gov.tr/Cevap-Ara/2471/tesettur-ile-ilgili> karar?enc=QisAbR4bAkZg1HlMmXXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d [20.09.2023]

etmiştir. Fetva talep edilen ülkelerden biride Türkiye olmuştur. Bu konuda Din İşleri Yüksek Kurul üyelerinden fetva istenmiştir. O süreçte kurul üyelerinden biri de Haydar Hatipoğlu'dur. Yapılan görüşmeler sonucunda kurul, Bosnalı kadınlara kürtaj fetvası verirken, Haydar Hatipoğlu bu konuda kurul üyeleriyle aynı görüşü benimsememiştir. Böyle bir kürtajın cinâyet olduğunu gerekçeleriyle beyan ettiği bir muhalefet şerhi yazmıştır. Sonuç olarak kurul, Hatipoğlu'nun muhalefet şerhine rağmen kürtajın cevazına fetva vermiştir.⁴⁸

Haydar Hatipoğlu'nun Din İşleri Yüksek Kurulu'na yazmış olduğu tarihi muhalefet şerhi/kürtaj fetvası metni şu şekildedir :

Cenine ana rahmine girdikten dört ay sonra ruh girdiği, Buhari ile Müslim'in ittifakla Abdullah İbn-i Mes'ud'dan (r.a.) rivâyet ettikleri sahih ve merfu hadis ile sabittir. Bazı İslam âlimleri fıkıh ölçülerine göre meşru sayılan bir mazeretin bulunması ve anne sağlığı açısından bir tehlike bulunmaması halinde anılan süre dolmadan önce kürtaj yoluyla değil, annenin ilaç kullanmak gibi meşru ve sıhhi bir yöntemle cenini düşürebileceğini söylerken, bazı fıkıh âlimleri zaruret olmadıkça bunu caiz görmemişlerdir. Dört aylık süreyi doldurup ruhlanan cenini anlatılan yöntem ile de olsa düşürmek icmâ ve İslam âlimlerinin ittifakıyla cinâyettir, haramdır. Ancak, bu süre dolmadan önce veya sonra cenin alınmadığı takdirde, annenin hayatının tehlikeye düşeceği ve ceninin düşürülmesinde anne için bir hayati tehlike bulunmadığı tabiplerce ifade edildiğinde yukarda işaret edilen sıhhi bir yöntemle cenin düşürülebilir diyen fıkıhçılar vardır. Çünkü, anne bilfil hayattadır. Cenin ise, canlı doğacağı kesin değildir. Annenin hayatı tehlikeye düşüp onu kurtarmak için kürtajdan başka tehlikesiz ve sıhhi hiçbir yol bulunmadığı ve böyle bir müdahaleye, anne için hayati bir tehlike arz etmediği takdirde son çare olarak buna başvurulabilir. Tabii, bu müdahale için varsa kadın tabip seçilir. Dört aylık veya daha büyük bir cenini annenin hayati tehlike zarureti dışında herhangi bir sebep ile ve herhangi bir yol ile düşürmek veya aldırmanın cinâyet ve katl sayıldığı hükmü umumidir. Fıkıhta herhangi bir kayıt ile takyid edilmemiştir. Yani, ceninin nikah vat'i bi's-şüphe tarafların rızası ile

⁴⁸Muhamet Sait Hatipoğlu, *Yakın Dönem Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaj Konusunda Muhalefet Şerhi*, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/407-408.

zina veya kadının ırzına zorla geçmek suretiyle oluşması özellikle dört ayını tamamlayıp ruh girmiş cenine ait anlatılan hüküm bakımından aynıdır. Keza, ırza tecavüz şu veya bu maksatla münferit veya toplu halde hazerde veya seferde işlenmiş olması da bu hükümleri değiştirmez. Bu hükmü beyan eden hiçbir fıkıh kitabında böyle bir istisna veya kayıtlamaya rastlanamaz. Nitekim zinadan hamile olan kadına dövme veya recm cezası doğumundan sonraya ertelenir. Gamidiyeli kadın Hz. Peygamber'e müracaatla, zinadan hamile olduğunu itirafla Hz. Peygamber, recm etme cezasını doğumundan sonraya erteledi. Hz. Ömer de zinadan hamile kalan kadına dövme cezası vermeye teşebbüs edince, Hz. Ali, onu ikaz ederek kadını cezalandırırsın ama karnındaki cezalandıramazsın demiş, bunun üzerine Hz. Ömer cezayı tehir etti. Bu hükmün sebebine gelince, yüce dinimize göre cenin, ne şekilde teşekkül ederse etsin, masum, günahsız ve suçsuzdur. Dünyaya gelmesine sebep olanların suçlarından dolayı, kendisine hiçbir ceza verilemez. Ebeveynin intikamı ondan alınamaz. Cezalandırma şöyle dursun, hatta kınanamaz, bilindiği gibi reşit olsun veya olmasın hiçbir insanın başkasının işlediği suçtan dolayı suçlu sayılamayacağı Kur'an'ın nâsı ile sabittir. Diğer taraftan zina ve ırza geçmek dahil, herhangi bir sebeple kafirden hamile kalan Müslüman bir kadının cenini Müslüman sayılır. Kendisine ve yakınlarına mirasçıdır. Onlar da ona mirasçıdır. Bu hususta dört mezhebin imamı ittifak halindedir. Hatta kafirlerin çocukları Müslümanlar ile savaşa bile, esir alındıktan sonra öldürülemez. Çünkü, esaretten sonra öldürme bir cezadır. Çocuğa hiçbir ceza verilemez ve böyle çocuklar İslam ülkesine yakınları olmaksızın getirildikten sonra Müslüman sayılır. Yukarda anlatılan dini hükümler muvacehesinde Sırların İslam dinine ve toplumuna yönelik şen'i maksatlar ile Müslüman kadın ve kızlara menfur ve vahşi tecavüzleri neticesinde hamile bırakılmalarıyla oluşan cenin dört ayı doldurmuş durumunda ise, herhangi bir düşürülmesi veya aldırılması, o menfur suçu işleyenlerden intikam almak ve kötü emellerini önlemek gibi makul ve haklı gerekçelere dayandırılmak ile meşrulaştırılamaz. Bu başkasının suçundan dolayı suçsuz cenini cezalandırmak ve öldürmektir. Bu itibarla Kurulun dört aydan büyük cenin ile, bu süreyi henüz doldurmamış cenin arasında bir ayırım yapmadan hepsini aynı kategoride mütalaa edip annelerin rızası ile alınabileceği kanaatine katılmıyorum. Çünkü, yukarda anlattığı fıkhi

*hükümler karşısında böyle bir fetvaya katılmakla, suçsuz ve Müslüman sayılan bebeklerin öldürülmesine sebep olmuş olunur.*⁴⁹

1.6. Şahsiyeti ve Yaşantısı

Toplumu etkileyen ilim adamlarının hayatlarının, yaşam biçimlerinin ve kişilik özelliklerinin bilinmesi, yeni ilim adamlarının yetişmesi için zaruri olduğu bir gerçektir. Hatipoğlu hocanın bu özelliklerinin bilinmesi düşüncelerinin ve eserlerinin daha iyi anlaşılmasına katkı sağlayacağı gibi yeni alimlerin yetişmesine de örnek teşkil edecektir. Bundan dolayı bu bölümde kendisinin kişiliği ve yaşantısına ilişkin bilgilerin verilmesi faydalı olacağı düşünülmüştür.

Yakın çevresinin vermiş olduğu bilgilere göre, Hatipoğlu hoca güler yüzlü yumuşak huylu bir kişi olup, insanın değişen psikolojik hallerini iyi etüt edebilen, çevresinin sorunlarına duyarlı, hayatın getirdiği olumsuzluklar karşısında çözümler üretebilen iradesi güçlü bir kişidir. Kendisini yakından tanıyanlardan Hüseyin Özkan bu özelliklerinin belirgin olduğunu söylemektedir. Özkan, Hatipoğlu'nun vefatı üzerine birçok ilim adamı tarafından kendisini tanıtan yazılar kaleme alındığını bu yazılardan birinde emekli müftü Kemal Cengiz'in Hatipoğlu'nun karakterini şu sözlerle anlattığını söylemektedir:

...Samimi Müslümanda bulunması gereken halim ve selim vasıflar, O'nun nurani simasında tecelli etmişti. Her dem yeşil yapraklı ağaçlar gibi, yüzünden tebessüm hiç eksik olmazdı. Bunaldığınızda gölgesinde serinlediğiniz ulu bir çınar gibi, sıkıntınızda sohbetine sığınırsanız, serinletici bir şeyler mutlaka bulurdu. Ümitsizlik insanı değildi. Sıkıntılı günlerimin birinde sohbetine sığınmışım. O mübarek insan beni nasıl bir ilgi ile dinlemişti!... Serinliğinde rahatlamışım. Hayat mihveri ve mihengi sayılacak tavsiyeleri, bunalan ruhuma serin esintiler gibi gelmişti. Hayatın inişli-çıkışlı yollarını ve bu yollardaki dolambaçlı virajları nasıl geçilebileceğini ondan dinlemiştim. En karamsar tabloda bile aydınlık bir motif bularak ümitvar olmanın yolunu göstermişti. Yanından ayrılırken ufkumda şafaklar attığını hissettim. "Müslümanların dertleriyle ilgilenmenin, Müslümanlığımızla ilgili olduğunu" sanki o zaman öğrendim. Derdinizi dinler, çare olarak ne

⁴⁹ Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1993,4.

*düşündüğünüzü sorar, ondan sonra da kendi düşüncelerini lütfederdi. Böylece, düşüncelerin karşı düşüncelerle çatışmadan kabul görmesinin ince yolunu ondan keşfetmiştim...*⁵⁰

Haydar Hatipoğlu'nun yaşam felsefesine yön veren saikin İslam ahlakı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, giyimine dikkat etmesi, cebinde güzel koku taşıması, kendisine hizmet edilmesini talep etmeyişi, ilmine saygıdan elini öpmek isteyenlere elini öprütmeysi, aile bireylerinin her birine şefkat göstererek ilgilenmesi, evli evlatlarının ev ihtiyaçlarını tespit edip tedarik etmesi, akrabalarının her birinin hatrını sorup problemleri ile ilgilenmesi bu durumu yansıtan örneklerden bazılarıdır.⁵¹ İş hayatında da İslami değerlere uygun davranışlarda bulunduğu görülmektedir. Örneğin, herkes için geçerli olan kuralları personeli olan evlatları içinde uygulaması bu durumu yansıttığı söylenebilir. Nitekim, personeli olan evladının mesai saatinde görev yerinde bulunmaması sebebiyle savunma istemesi ve uyarı cezası vermesi, personeli olan kızını müftülüğün makam aracına bindirmeyişi adil bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. İş hayatında alacağı kararlarda İslami ilkelere müracaat ettiği bilinmektedir. Örneğin, personeliyle ilgili alacağı kararda istihiraye başvurusu Hz. Peygamber'in sünnetine olan bağlılığını göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim yakın bir dostu Hatipoğlu'nun şu sözleri söylediğini beyan etmiştir:

*Meslek hayatım boyunca istihare yapmadan hiçbir görevliyi yerinden alıp başka bir yere vermedim. Rabbim, yarın sen emrin altında çalışanlara zulmettin diye bir soruyu inşallah sormayacağını temenni ediyorum.*⁵²

Misafire ikramda bulunmak Hatipoğlu'nun yaşam felsefesinde öne çıkan hususlar arasında görülmektedir. Nitekim kendisini yakından tanıyanlar cömert bir insan olduğunu anlatmaktadırlar. Şerafettin Gencin şu hatırası bu durumu yansıtan örneklerdendir:

Haydar hoca, Allah'ın dostu olan bir insandı. Sözlerinde davranışlarında bunu görebiliyordunuz. Çok cömert bir insandı. Geç bir saatte kendisini

⁵⁰ Hüseyin Özkan, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

⁵¹ Muhamet Sait Hatipoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fırka-inâciye Görüşü*, s.454.

⁵² Hüseyin Özkan, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

*ziyarete gitmiştim. Ne içersin ne ikram edeyim diye sormuştu. Hocam bu saat ikram istemek için uygun bir saat değil dediğimde bana cevap olarak verdiği şu sözleri bir ders niteliğinde oldu: Karşılıklı ikramın yapılmadığı ziyaret mezarlık ziyaretidir.*⁵³

Haydar Hatipoğlu, dönemin şartları gereği zaman zaman aile bireyleri ile mektuplaşarak iletişim kurmaya çalışmıştır. Bu mektuplar tarihi bir değere sahip olduğu gibi Hatipoğlu'nun düşünce dünyasını ve duygularını göstermesi bakımından önemlidir. Mısırdaki eğitim gören oğlu Nihat Hatipoğlu ile mektuplaşması bunun örneklerindendir. Bu çalışmada ulaşılan mektuplardan birisi 24 Kasım 1985'te kaleme alınmıştır. "Oğlum Nihad" başlıklı mektubun bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Senden haber alamadık. Merak ediyoruz. Diplomanı aldın mı? Diyanet'ten size para geldi mi? Paraya ihtiyacın var mı? Üniversiteye kaydını yaptırdın mı? Sağlık durumun nasıldır? Zamanını nasıl değerlendiriyorsun? Bütün durumları açıklayıcı tafsilatlı mektubunu bekliyoruz. Geçen gün Hüseyin Hocaya bir mektup göndermişsin. O mektupta karşılaştığın birtakım sıkıntıları yazıyorsun. Fakat mektubuna tarih koymamışsın. Para durumunu da yazmıyorsun. Sana şunu tekrar hatırlatayım; benim bildiğim babalarımızın 10'uncu dedemize kadar hepsi din âlimi olarak hayatlarını geçirmişler ve bize servetlerin en şerefli olan din ilmi peşinde koşma kazanç yolunu teslim ve tevdi etmişler. 10 dedemizden bize kadar gelen ilim mirası ve bıraktıkları kütüphane dolusu eserler bugüne kadar sahihsiz kalmamış ve kitapçılara satılmamıştır. Babamdan sonra ben de bu kitapları kitapçılara satmadım ve ilim zincirini çok şükür koparmadım. Onlara layık bir evlad olmasam bile izlerini takip etmekten şeref ve en mutena zevk duyarım. Yüce Rabbime şükürler olsun, onların izini takip ettiğim için okul tahsilim bir ilkokul olduğu halde, maddi hiçbir sıkıntı çekmedim ve maddi bakımdan da emsalimden daha üstün bir rızık buldum. Benim çocuklarımdan din ilmine müsait olarak seni görüyorum. Diğerleri başka branşa yöneldiler. Ölüm benim için de mukadderdir. Er geç ahirete göç edeceğim. Benden sonra ecdat yadigarı kitaplarımdan kitapçılara satılmasına gönlüm razı değil ve kanaatimce ecdadımızın ruhaniyetleri de razı olmaz. Bu itibarla, sıkıntılar olsa bile din

⁵³ Şerefattin Genç, Kişisel Görüşme, Aralık 2022.

ilimleri peşinde canla başla koşman gerekir. Ömür hızla tükenir. Şâfî fıkıh âlimlerinden İbn-i Hacer diyor ki; “Ben Kahire’nin bir medresesinde 6 yıl okudum. Bu süre içinde bir defa olsun et tatmadım ve bitler içinde idim”. Evet, bu mübarek zatlar böyle çile çektiler. Ama büyük eserler vermekle isimleri ebedileşti ve yüce manevi makamlara eriştiler. Ben Siirt’in Cimzark Köyünde 3 yıl okudum. Çamaşır bohçam yastığım idi. Yorganımın yarısı döşek, yarısı yorgan idi ve perişan bir mescidin bir köşesinde yatıyordum. Çoğu zaman aç kalıyordum. Bazen ekmek ve soğan, bazen ekmek ve ayranla karnımı doyurdum. Fakat gece gündüz derslerime çalışıp metinler ezberlerdim. Bir gün dersimi kaçırdığım zaman göz yaşlarını dökerdim. İlme olan ihtirasım sayesinde Allah lütf edip emsalimden üstün bir seviyeye geldim. Cep harçlığım da yoktu. Senin arkanda her türlü fedakarlığı yapmaya hazır baban ve kardeşlerin vardır. Ne gibi maddi sıkıntın olursa çekinmeden bildireceksin ve olanca gücümüzle senin harçlığını mutlaka göndeririz. Tek arzumuz orada zamanını en iyi şekilde ilme vakfetmen ve geldiğin zaman fıkıh, hadis, tefsir, nahiv, sarf, mantık, istiara, usul-ü fıkıh ve usul-ü hadis konularında maharetli ve bilgili bir evlad olarak seni görmek isterim. O takdirde gözüm arkada kalmayacak ve ecdadmirası kitaplarımın kitapçılara devredilmeyeceğine kanaat getirip şükredeceğim. Aksi takdirde bütün dünya malı benim olsa hiçbir kıymeti kalmayacaktır. Şimdi senden istediğim çalışma şekli...⁵⁴

Hişyar Korkusuz, Hatipoğlu’nun bazı hatıralarını kaleme aldığı “Aşkı Derunun İzinde Bir Büyük Âlim” adlı yazısında, Hatipoğlu’nun mizahi yönlerine de atıfta bulunmuştur. Aşağıda yer alan pasaj bunun örneklerindendir:

1990 yılıydı, büyük bir trafik kazası atlatmıştık. Rabbimin korumasıyla sadece kolumda biraz sıkıntı ile bu süreci atlatmıştık. Bana bu acıyı unutturan en önemli olaylardan birisi de Rahmetli Haydar hocamın geçmiş olsun ziyareti idi. Moral vermekte üzerine yoktu. Şöyle demişti: “Mehmet Hişyar oğlum, sen

⁵⁴ Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

*hiç meraklanma artık usta bir şoför oldun. Amerika’da büyük şirketler şoför alacakları zaman büyük bir kaza geçirip sağlam kalabilenleri alıyorlar”.*⁵⁵

Hatipoğlu’nun biyografisinden arifane bir hayatı yaşamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, temel ihtiyaçlarını gidermede az ile yetinmeyi gaye edinmesi, çeşitli imkanlara sahip olduğu mekanlarda da aynı davranışını sürdürmesi bu durumu yansıtmaktadır.⁵⁶ Murakabe hali⁵⁷ Hatipoğlu’nun yaşam biçiminde dikkat çeken hususlar arasındadır. Nitekim nefsi ile hesaplaşması bunu göstermektedir. Yakın dostlarından birisi şahit olduğu olayı şu sözlerle aktarır:

*Hocamız, lojmana yerleştikten bir ay kadar sonra müftülükteki makam kapısını çalmadan içeri girdim. Masasında oturuyordu. Kitabı önüne açmış, gözünden akan yaş masanın üstüne damlamış. O sıralarda annesi de rahatsızdı. “Hayrola bir şey mi var?” dedim. “Yok bir şey” dedi. Israr ettiğim halde söylemedi. Açtım kapıyı, eğer söylemezsen şu kapıdan çıkmam dedim. Sonunda, “Bak beni zorluyorsun. Ben sobalı evde oturuyordum, kaloriferli eve geldim. Kirada oturuyordum, çok para veriyordum. Az bir miktar kira alıyorsunuz benden. Buraya geldim, Allah’a şükürnü edemedim. Onun için ağlıyorum. Anladın mı?” dedi.*⁵⁸

Hatipoğlu ailesinin dini değerleri yaşamalarında kendisini sorumlu hissetmiş bu konuda örnek bir kişi olmaya gayret göstermiştir. Oğlunun anlattığı şu olay yaşam felsefesine ilişkin fikir vermesi bakımından somut bir örnektir:

Henüz ilkokula başlamamıştım. Diyarbakır’ın Hazro ilçesinin toprak damlı, odun sobası ile ısınan, gaz lambası ile aydınlanan evimizdeyiz. Sabah namaz vakti, dışarıda bir, 1.5 metreye varan kar var. Babam ayakta, seccadenin üzerinde kaamet getiriyor. Arkasında annem duruyor. Tam tekbir getirecekken durakladı, dönüp anneme sordu:

⁵⁵ Mehmet Hişyar Korkusuz, *Aşkı Derunun İzindi Bir Büyük Âlim- Haydar Hatipoğlu*, 2015.

⁵⁶ Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

⁵⁷ Kulun, devamlı olarak Allah’ın gözetimi altında olduğunun idrakinde olmasını ifade eden tasavvufi bir terimdir. Bkz. Süleyman Uludağ, “*Murakabe*”, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/204.

⁵⁸ Hüseyin Özkan, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

- Ömer'i uyandırmadın mı?

Ben uyanık olduğum halde, yorgana sarılmış uyuyor gibi yapıyorum. Çünkü soba yanmıyor ve oda buz gibi; üstelik abdest alınacak yer de dışarda.

Annem;

- Seyda hava buz gibi, yazık bu çocuğa, hiç acıman yok mu?

Babamın o anda kızdığını duydum;

- Sen nasıl anasın böyle. Çocuğuna hiç mi acımıyorsun. Soğuktan koruyacağım derken, onu cehennem ateşine hazırladığının idrakinde değil misin? Ömer kalkıp arkama durmadan namaza başlamayacağım.

O anda yatağımdan ok gibi fırladım. Abdest alıp titreye titreye babamın arkasında namaza durdum.⁵⁹

İslamî edeplerin Hatipoğlu hocanın yaşamında aktif bir role sahip olduğunu söylememiz mümkündür. Çünkü pratik hayatına bunların yön verdiği anlaşılmaktadır. Nitekim bir Müslümanın bütün edepleri gözetmesi gerektiğini, hiçbir edebi ihmal etmemesi gerektiğini düşünmesi, Medine-i Münevvere'yi ziyareti esnasında bazı ziyaretçilerin kısa kollu şekilde ve başlarında takke olmaksızın Hz. Peygamber'in huzuruna girmelerini uygun görmemiş olması, bilhassa Mekke ve Medine'de edebe çok daha fazla dikkat edilmesi gerektiğini söylemesi bu durumu yansıtan örneklerdendir.⁶⁰

Hatipoğlu'nun kişisel hayatında ibadet mefhumunun önemli bir alanı oluşturduğu görülmektedir. Nitekim oğlu Nihat Hatipoğlu'nun şu sözleri bu durumu yansıtan örneklerdendir:

O hep Medine'liydi. O hep Ravzayı Mutahhara'nın oralardaydı. Babam, yatarken, yemek yerken, kürsüdeyken, kitap okurken hep Ravza'daydı. Allah da şahittir ki, Hz. Muhammed (s.a.v.) adını kullandığı her seferinde boğazı düğümlenirdi. Efendimizin adını rahat kullanamaz, mutlaka ağlardı. Gece yarıları kalkar (teheccüd zamanı) Resulullah'a aşkını ilan eden kasideler okurdu. Sabahları seccadesine elimi sürdüğümde secde yeri hala ıslak

⁵⁹ Ömer Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

⁶⁰ Fatih Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

olurdu. Onu hep şöyle hatırlayacağım: kitap odasında dudakları büzülüp sakalından aşağı yaşlar boşalıyor, gördüğü kim olursa olsun yüzüne tebessüm ediyor, seccadenin üzerinde sarığını sarıyor, evden çıkmadan duha namazı kılıyor. Kur'an okuduğunda bazı âyetleri dönüp dönüp okuyor ve yüksek sesle ağlıyor, alacağı her kararda istihareye yatıyor, Kur'an ve sünnet uğruna canını feda etmekten çekinmiyor ve en zor şartlarda Kur'an ve Sünnetin, yani ehl-i sünnet akidesinin bir fedaisi gibi hep öne çıkıyor...⁶¹

Hatipoğlu hocanın kişiliğinde öne çıkan en belirgin özellikler arasında, Hz. Peygamber'e duyduğu sevgi yer almaktadır. Örneğin oğlu Nihat Hatipoğlu, babasının İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserine yaptığı çalışması esnasında gözlemlediği şu olay bu durumu yansıtan örneklerdendir:

Kitapta Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatı bölümünü yazacaktık. Bir-iki sahifelik bu bölümü tam bir ayda bitirdik. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) vefatını anlatırken her ayrıntıda duruyor, devam edemiyor başını önüne eğip ağlıyordu. Sessizce kalkıyordu. "Hz. Peygamber (s.a.v.) vefat etti" cümlesini yazmaya tahammül edemiyordu. Bu nasıl bir sevdaydı bilmiyorum. Hiç bilemeyeceğim. Çünkü son yıllarında Peygamberimizin adını söylerken yutkunuyordu. Mutlaka gözleri yaşarıyordu.⁶²

Hatipoğlu'nun Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgiyi göstermesi bakımından oğlu Fatih Hatipoğlu'nun verdiği şu bilgiyi zikretmek yararlı olacaktır:

Vefatından iki gece önce saat 02.30 gibi annemle onun bulunduğu odaya girdim. Anneme mescide gideceğimi haber verecektim. Annem uyuyordu ama babam uyanıktı. Seccadesini pencerenin dibine getirmiş, pencereyi açmış ve ağlayarak Molla Cezeri'nin Farsça-Arapça kasidelerini söylüyordu. Penceresinden Ravza-i Mutahhara görünüyordu. Baktım bir eliyle peygamberimizin kabrini gösteriyor, bir eliyle de pencerenin pervazına tutunmuş; Ya Resulullah, sen ayrılık ateşinin ne olduğunu iyi bilirsin. Benim

⁶¹ <http://www.nihathatipoglu.com/hayatim-1.aspx> [01.07.2022]

⁶² <https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2013/05/24/medinede-biraktigim-sevgililer-bir-vefat-yildonumu-ve-hatiralar> [05.05.2022]

*artık buna tahammül edecek halim kalmadı. Ne olur gecelerden birinde bitsin bu ayrılık diyordu.*⁶³

Hatipoğlu hocanın son yıllarındaki yaşantısını yakınları istiğrak hali⁶⁴ olarak yorumlamaktadır. Yakın çevresi bu durumu şu sözlerle beyan etmektedir:

*Kendisi bedenen halkın içinde olsa da orada değildi. Yürürken, sohbet ederken bu hali açıkça belli oluyor, bazen kitap okurken, sohbet ederken sakallarının titrediği ve gözünden yaşlar süzülmediği görülmüyordu. Teheccüd vakti Hz. Peygamber'i öven kasideleri göz yaşları içinde okuyordu. Tasavvufta "Fena Fillah" olarak anlatılan bu hal, Seyda'da, "Fena Fi Resulillah" şeklinde tezahür etmişti. Bu nedenle, yaşamının son birkaç yılında yanında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) isminden bahsetmek güçleşmişti. Zira, O'nun ismi anıldığında dilinden yaşlar dökülüyordu. Yüzü sakalından daha beyaz hale bürünmüştü. Kelimelerle halini anlatmak çok zor. Zira tüm bu anlatılanların çok üstündeydi. Onu gördüğünüz an kalbinizde oluşan değişimleri açıkça hissediyordunuz. Sizi etkisi altına alıyordu.*⁶⁵

Haydar Hatipoğlu'nun irşad metodunu kurumsal bir yapıya dönüştürmekten kaçınmış olduğu görülmektedir. Bunun temel sebepleri arasında sorumluluk bilinci yatmaktadır. Oğlu Nihat Hatipoğlu'nun verdiği şu bilgi bu durumu teyit etmektedir:

90'lı yıllardı. Ben Diyanet'te Din İşleri Yüksek Kurulu uzmanı olarak görev yapıyordum. Diyanet hac döneminde üç aylığına beni Mekke'ye görevli olarak gönderdi. Arapça konuşma dilim iyi olduğu için başkanlık adına bazı hizmetlerde görev yaptım. Aynı dönemde bir kardeşimizin evinde de bazı gecelerteftir dersi veriyordum. Yaklaşık 100 kişi dersi dinlemeye geliyordu. Görev verilince 100 kişilik bu ders halkası mağdur olacaktı. Ben de çözüm olarak o tarihlerde Ankara'da bulunan ve İzmir İl Müftüsü iken emekli olan rahmetli babama gittim. Elini öpüp verilen görevi arz ettim. Ve kendisine bu

⁶³ Fatih Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs 2022.

⁶⁴ Bu halde iken dış âlemden uyarılar alınmaz, zira sâlik, bir tür kendinden geçmiş durumda, Rabbiyle baş başlığın derin bilincini yaşamaktadır. Bkz. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997, 403.

⁶⁵ Ömer Vehbi Hatipoğlu, Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs 2022.

100 kişinin mağdur olmaması için de ben gelinceye kadar ders verip veremeyeceğini sordum. O da o dönemde tefsir yazıyordu Başka bir arkadaşın devam etsin dedi. Ama ben ısrar ettim. Peki dedi. Ben Mekke'ye gittim. Rahmetli babam derse başlamış. Ama daha üçüncü derste talebe sayısı 500 kişiye ulaşmış hocalar, görevliler, öğrenciler art arda gelmeye başlayınca beşinci sohbetten sonra rahmetli babam dersi bir başka hocaya havale ederek dersi bırakmış. Tabi devam etmesi için yapılan tüm ısrarlara rağmen. Ders diğer hoca ile devam etmiş. Ben dönünce bana bunları anlattılar. Merak ettim. Keçiören'de annemle babam beraber bir dairede ben de 2-3 apartman aşağıda ayrı bir daireydim. Benim için en güzel yıllardı. Yanına gittim. Elini öptüm. Duasını aldım. Sonra neden derse devam etmediniz dedim. Tefsirle meşguldüm dedi. Sonra bana şunu söyledi: "Oğlum. Arkamda insanların toplanması, fazlaca sorumluluk yüklüyor. İnsanların manevi yükü ağırdır. Biz kendi sorumluluğumuzla inşallah huzurda mahcup olmayalım. Ben abartı hissettim. Onun için bıraktım. Sen de hayatın boyunca Allah'ı, Peygamberini, Sahabeyi, dini, ahlakı anlat, insanlara dini sevdire ama sakın arkana insan toplamak için bunu yapma. Bu işin sorumluluğu çoktur. Altından kalkamazsan vebali de ağırdır". Babam gibi müftülük yaptığı illerde on binlere vaaz eden. Binlerce insanın dine sarılmasına vesile olan, yüzlerce âlim yetiştiren birinin bu tecrübesi bana ders oldu ve öyle yaptım. Hayatım boyunca arkama bir kişi almadım. Toplamadım. Ama kılı kırk yararcasına, tükenircesine, tüketircesine İslam'ı, Rabbimi, Peygamberimi anlattım da anlattım. Anlattım da anlattım. Gelenleri de yönlendirdim. Nereye? Kur'an'a. Hz. Peygamber'e (s.a.v.). İyilik yapmaya. Kucak açmaya. Dini yaşamaya. Sevgi dolu olmaya. Namaza, zikre, merhamete yönlendirdim. Kaynak belli dedim. Milyonlar toplandı ama benim arkamda değil, peşimde değil, sözlerimin, anlattıklarımın peşinde. Hayatlarını değiştirdiler. İçkiyi bırakanlar, namaza başlayanlar, ahlakını düzeltenler vs.⁶⁶

1.7. İlmi Kişiliği

Bu çalışmada Haydar hocanın ilmi kişiliğini tanımada birçok yöntem başvuruldu. Farklı alanlarda kaleme aldığı eserlerine sıklıkla müracaat edildi. Zira bir ilim adamının ilmi yönünü tespit etmede kitapları önemli birer kaynak niteliği taşımaktadır.

⁶⁶ Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

Kendisini yakından tanıyanların vermiş oldukları yazılı ve sözlü bilgilere de müracaat edildi. Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesinde 25 Kasım 2022 yılında düzenlenen *Yakın Dönem Şark Âlimleri -I- Sempozyumu*'nda 18 akademisyen Hatipoğlu ile ilgili tebliğ sundu. Bu bildiriler bu çalışma için Hatipoğlu'nun ilmi yönünü tespit etmede müracaat edilen kaynaklar arasında yer almaktadır.

Haydar Hatipoğlu, Türkiye'de ekonomik ve toplumsal problemlerin yaşandığı bir süreçte eğitim görmüş ve ilim tahsili boyunca her anlamda zorluklarla karşılaşmıştır. Tüm zorluklara rağmen sarf, nahiv, belâğat, mantık, va'z, münâzara, cedel, akâid, fıkıh, usûl-i fıkıh, hadis, usûl-i hadis, tefsir, usûl-i tefsir, ferâiz, gibi ilimlerde eğitimini tamamlayarak icâzet alabilmiştir. 1942-1949 yılları arasında almış olduğu bu eğitimlerini Osmanlı medreselerinin resmi müderrislerinden tahsil etmiştir.

Hatipoğlu, âlim yetiştirmenin çok önemli olduğunu ilim sahiplerinin mutlaka âlim şahsiyetler yetiştirmesi gerektiğini düşünmüş ve bu düşüncesine sadık kalarak resmi görevlerini aksatmadan ilim halkaları kurmuştur. Bir âlim bir müftü olan Hatipoğlu, yaşamı boyunca bir müderris olmaya devam etmiştir. Nitekim vefatına kadar ilim talep edenlere ulûm-i âliye ve ulûm-i âliyye alanlarında metinler okutmaya devam etmiştir. Kendisinin birçok akademisyene, Diyanet tarafından kendisinden eğitim alması için gönderilen birçok müftü ve vaîz'e İslami İlimler alanında dersler verdiği bilinmektedir. Örneğin, Hamza Aktan, Arif Ersoy (ö. 2020), Necip Taylan, Nihat Hatipoğlu, İsmail Çetin (ö.2011), Mehmet Emin Er (ö.2013), Molla Zübeyr Arnasi (ö.2022), Mehmet Sait Ergin, Bekir Karlığa kendisinden ders almış ilim adamlarından bazılarıdır.

Hatipoğlu'nun talebe yetiştirme usûlünde en dikkat ettiği şeyler arasında takvâ kavramı gelmektedir. Kendisinden Osmanlı medreselerinde okutulan dil ve din ilimleri ile ilgili kitapları sırayla okumayı talep eden öğrencilerine ders verme şartı olarak sünnet-i seniyyeye bağlı olmalarını gözetmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim görev yaptığı şehirlerde ders okuttuğu bu ilim talebelerini devamlı gözetmiş metin okutma şartı olarak sâlih amellerle meşguliyeti onlardan istemiştir. Örneğin, teheccüd namazına kalkmayan talebesine ders okutmayışı bunlardan biridir.

Hatipoğlu'nun yaşadığı dönemin zorlukları göz önüne alındığında başarılı eserler kaleme aldığı görülmektedir. Bayar, Haydar hocanın başarısını şu sözlerle dile getirir:

*Hatipoğlu'nu farklı kılan bir özellik vardır. Kendisi bu ilmi, Arapça'dan Türkçe'ye çevirdiği eserler ve yazdığı kitaplarla da aktarmıştır. Yaşadığı dönemin zorluklarına bakıldığında mevcut eserlerin büyük bir özveriyle yazıldığını ve büyük bir başarıya imza attığını söylemek gerekir.*⁶⁷

Haydar Hatipoğlu eserlerinin hepsini Türkçe olarak kaleme almıştır. Bunun sebebinin Türk toplumuna hitap etmesi olduğunu söylememiz mümkündür. Kitaplarında kullandığı dile bakıldığında Türk dili ve edebiyatına hakim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Arapça'dan tercüme yaptığı eserleri de iki dil arasında kurabildiği irtibatı göstermektedir. Hatipoğlu'nun *Ölümden Sonraki Hayat* adlı eserinde Osmanlıca kelimeler yer almaktadır. 1950'li yıllara ait bu eserde Hatipoğlu'nun Osmanlıca kelimelere yer vermesinin sebebi bu lafızların o dönem okuyucusuna zor gelmeyeceğini bilmesinden kaynaklıdır. Bu eser, kendisinin Osmanlıca'ya olan vukufiyetini göstermektedir.

Haydar Hatipoğlu, Arap filolojisine olan derin vukufu ile tanınmıştır. Nitekim sarf, nahiv ve belagat ilminin önemli kaynaklarından vermiş olduğu dersler, bu ilimlere ait şerh ve haşiyeler üzerinden okutmuş olduğu metinler Arap edebiyatı uzmanı olduğunu göstermektedir. Hatipoğlu'nun Arap diline olan dirâyetine tanıklık edenler, Arap dil ekollerinin görüşlerini, delillerini çok iyi düzeyde bilmiş olduğunu söylemektedirler. Örneğin, Hatipoğlu'nun Arap diline olan vukufiyeti tanıklık edenlerden Tillo medresesinin başmüdürrisi Burhaneddin Mücahidi kendisi ile ilgili şu hatırası bu durumu yansıtmaktadır:

Tillo'ya yakın bir köyde okurken, Perşembe günleri Kurtalan'a tren istasyonuna gidiyorduk. O zaman yaşım 15-16 idi. Yaşım küçüktü ama, gözüm hiçbir zaman oyunda olmadı. Ben çocukluğumu ve gençliğimi ilimde yaşadım. Hocalara soru sormayı ve ilim hakkında konuşmayı çok seviyordum. Gelen hocalara imtihan eder gibi sorular sorup, perişan ediyorduk. Hatta Kurtalan'da bizi çok seven kütüphaneci abimiz, "Yapmayın çocuklar, hocalar sizden korkuyor Kurtalan'a gelmek istemiyor" diye bizi uyarıyordu. Bir gün istasyona gittiğimde, gözlüklü başı açık genç birinin trenden indiğini gördüm.

⁶⁷ Mesut Bayar, *Haydar Hatipoğlu'nun İbnMace Şerhinde Getirmiş Olduğu İzahlarda Sünnet Vurgusu*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/352

Bu olay, Molla Haydar'ın⁶⁸ askerden izinli olarak geldiği bir dönemde yaşanmıştı. Kütüphaneci, Molla Haydar'ı iyi tanıdığı için, bize işaret ederek, “Buna sorun isterseniz” dedi. Biz, ilim öğrenme konusunda çok açtık. O yüzden hemen ona Kitâbü'l Muğnî'den bir yer açtım ve Kâdî Beyzâvî'den bir beyt sordum. Bana acaip cevaplar verdi. Sonra dönüp, “ben de size sorabilir miyim?” dedi. Ben de, kendimden emin bir şekilde, “Sor” dedim. Bize öyle sorular sordu ki, perişan olduk. İçinden nasıl çıkacağımızı bilemedik.⁶⁹

Haydar Hatipoğlu'nun ilmi dirâyetine Ezher ulemasının önde gelen alimleri de tanıklık etmiştir. Nitekim, 1987 yılında Hatipoğlu'nun Mısır ziyaretinde Ezher'li kalabalık bir grup alimle aralarında dini ilimler alanında uzun bir sohbet gerçekleşmiş, bu sohbette kendisine birçok soru yöneltilmiştir. Muhavere sonucunda Ezher alimlerinin Hatipoğlu için: “Sizin gibi bir allâmenin Türkiye'den çıkacağını tahmin edemezdik” şeklinde beyanda bulundukları bilinmektedir. Müzakerede bulunan Ezher alimlerinden Prof. Dr. Abdulvedüd Şelebi gazete köşe yazısında Hatipoğlu'nun dinin bütün alanlarında güçlü bir alim olduğunu ifade etmiştir.⁷⁰

Haydar Hatipoğlu, tartışmacı karaktere sahip olmayıp, halim ve vakur karakteri ile temayüz etmiş, tebliğ ve irşadında bu halini muhafaza etmiş olduğu bilinmektedir. Nitekim ilmi toplantılarda farklı düşünceleri savunan kişilerle yapmış olduğu diyaloglarda sakin, fevri duygularla hareket etmeyen, kendinden emin, güçlü iradesiyle dikkatleri çekmiştir. Hatipoğlu'nun iletişim dilinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Hatipoğlu, muhatabı ile tartışmak yerine onu dinleyip doğru bilgiyi muhatabının anlayacağı usullerle anlatmayı tercih etmiştir. Farklı düşünceleri savunan kişilerin Hatipoğlu ile iletişim kurduklarında görüşlerini değiştirmiş oldukları da bu metodun muhatap üzerindeki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. *Ölümden Sonraki Hayat* ve *Nereye Gidiyoruz* adlı çalışmalarında da bu dili kullanarak aksi düşünceleri iddia eden zümreyi ikna ettiği görülmektedir. Hatipoğlu'nun ilmi tartışmalarda üstün çıkmasının belirgin sebeplerinden birisi de güçlü bir zekâyâ sahip

⁶⁸ Medrese hocaları Haydar Hatipoğlu'ndan bahsederken, Molla Haydar veya Seyda Molla

Haydar şeklinde de bahsettikleri bilinmektedir.

⁶⁹ Kişisel Görüşme, Hüseyin Özkan, Aralık 2022.

⁷⁰ Kişisel Görüşme, Hüseyin Özkan, Aralık 2022.

olduğu söylenebilir. Nitekim ilmi tartışmada karşılıklı uzunca konuşmalara girmeyip yönelttiği aklî sorularla tartıştığı kişiyi sunacağı delillere mecbur bırakmış olması bu durumu yansıtan örneklerdendir. Bu konuda Diyanet'te Yüksek Kurul'da tesettürle ilgili yapmış olduğu bir diyalogu örnek olarak zikretmemizde yarar vardır. Konuyla ilgili bilgi veren Musa Kazım Yılmaz o anları şu sözlerle anlatır:

Kur'an'daki tesettür emrinin vücub ifade etmediğini iddia eden şahsi yatırımcı bir zata verdiği cevap gerçekten çok ilginçtir. Aralarında şöyle bir tartışma geçer:

Haydar Hoca- Beyefendi, şimdi siz (velyadribne bihumurihinne ala cuyubihinne / örtülerini yakalarının üzerine salsınlar- Nur Suresi 30) âyetinin tesettür açısından vücub ifade etmediğini mi iddia ediyorsunuz?

O Zat- Evet efendim; Kur'an'daki bu emir vücub değil, nedib (ihtiyarilik) ifade eder. Yani isteyen örtünür, isteyen örtünmez.

Haydar Hoca- Peki Hoca Efendi, Arapça'da matuf, matufün aleyhin hükmüne tabi değil midir?

O Zat- Elbette ki tabidir. Matufun aleyhin hükmü ne ise, matufun hükmü de odur.

Haydar Hoca- Peki Hoca Efendi, bu ifadeden önce aynı âyette yer alan (Ve yahfeznafürucehunne / ırzlarını korusunlar) kısmı da yine size göre ihtiyarilik mi ifade ediyor?

O Zat- Hayır. ırzı korumak ihtiyari olamaz. Herkes ırzını korumak mecburiyetindedir.

Haydar Hoca- Peki, “ırzını korusunlar” kısmı matufun aleyh değil midir?

Bunun üzerine o zat biraz düşünür ve “Eğer ırzı korumak da nedbi olursa halimiz nice olur?” şeklinde bir muhasebeye dalar. Mahcubiyetinden sapsarı kesilir.⁷¹

Hatipoğlu'nun ilimle meşguliyet sebebi de ilmi kişiliğinde dikkat çeken noktalardan birisidir. Nitekim Hatipoğlu ilmi Allah'a yakınlaşmada bir vasıta olarak görmüş ve bir

⁷¹ Musa Kazım Yılmaz, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022

ibadet olarak telakki etmiştir. Musa Kazım Yılmaz, Haydar hoca ve ilmi kişiliği arasında kurduğu bağı şu sözlerle anlatmaktadır:

Haydar Hoca, İslami ilimlere imzasını atan şanlı bir devrin son takipçilerinden biriydi. Adeta ilimden tecessüm etmiş bir mâbed gibiydi. O, birçok kimsede görüldüğü gibi bir meşgale olsun diye değil, ibadet aşkıyla ilimle meşgul olurdu. Yüzü mâsivâdan gölgelenen ruhani ve masum bir beyazlıkla parlıyordu. Simasında, mehabet ve ünsiyetle karışık bir muhabbet eseri vardı. Ülkede yıllardır hüküm süren keyfî rejimler onu ruhen yıpratamamış, sadece yüzündeki çizgileri artırmıştı. Bu çizgiler, nesiller hesabına kaybedilen zamandan ve kaçırılan fırsatlardan dolayı duyulan endişelerin ifadesiydi. Gözlerinde adeta ümmetin felâh ve ümit fecrinin parıltısı vardı. Helal ve harama çok önem verirdi.⁷²

Haydar Hatipoğlu, din ve bilim bağlamında yaptığı açıklamalarında dinin insanları düşünceye, öğrenmeye davet ettiğini savunmaktadır. Dolayısıyla ona göre, din ve bilim birbiriyle çatışmaz aynı amaca insanın faydasına hizmet etmektedir. Müslümanlar tarih boyunca bilime hizmet etmiştir. İzmir Müftüsü olduğu günlerde halka yaptığı konuşmanın bir bölümü şu şekildedir:

Allah insanların dünya ahirette mutlu yaşamasını arzular. Bu hedefe ulaşmak için din kadar ilme de ihtiyaç vardır. Dinsiz ilim veya ilimsiz din tek kanatlı kuşa benzer. İlimsiz din pek faydalı olamaz. Esasen bilimsiz dindarlık düşünülemez. Çünkü, bir dini ödevi yapabilmek için bile ona ait bilgi gerekir. Aksi takdirde o ödev geçersizdir. Dinsiz ve manevi sorumluluktan yoksun ilim de insanlık alemine bazen felaket getirebilir. Örneğin; bir atom enerjisi insanların hayrına da mahvına da kullanılabilir. Nitekim bir atom âlimi “İlimsiz din topal, dinsiz ilim de kördür” demiştir. Bu itibarla Müslümanlık namaz, oruç, zekat ve hac gibi bir takım kulluk görevinden ibaret değildir. İslamiyet, cehalet, tembellik, gericilik ve inzivaya çekilmeye karşıdır. 14 asırdan beri İslamiyet ile ilim daima kucaklaşmış, dinimiz ilme teşvik etmiş, ilim de dinimizin yüceliğini buluşlarıyla teyit etmiştir. Avrupa’da din ile ilim arasında ciddi çatışmanın Rönesans’tan çok önce başlayıp, asırlarca süregeldiğini görürüz. İlmi görüş ve buluşları Hristiyanlık dinine sokulan

⁷² Musa Kazım Yılmaz, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022

kilise inançlarına ters düşen Servetus, Grund, Galile ve Bacon gibi bir çok bilim adamı, engizisyon mahkemelerinde ve zindanlarda çürütölmüş veya işkence ile öldürölmüştür. İslam dünyasında böyle bir müessif olaya rastlanmamış, bilakis âlimler devlet büyüklerinden ve din adamlarından ve Müslöman halktan daima saygı, takdir ve taltif göre gelmiştir. İlham ve feyzini Kur'an-ı Kerim ve hadis-i şeriften alan Müslömanlar, fıkıh, tefsir, hadis, akaid ve usul gibi dini ilimler yanında müsbet ilim dallarında üstün gayretler göstererek medeniyet dünyasına birçok ilmi eserler kazandırmıştır. Avrupa'da ilmi hareketler kilise taassubunun baskısı altında inin inin inlerken İslam dünyasında ilmin kapısı ardına kadar açılarak Astronomi, fizik, kimya, matematik, mineroloji, zooloji, botanik, tıp ve coğrafya gibi birçok ilim dallarında Müslömanların büyük eserler meydana getirdiği tarihi belgelerle sabittir. İbn-i Rüşd, Çakvini, Ali Kuşçu, El-Kindî, İbn-i Heysem, Cabir bin Hayyan, Ebu Bekr-i Razi, Birunî, Miskeveyh, Kazvinî, Dinaveri, İbn-i Sina, İbn-i Rıdvan ve İbn-i Vafit bu alanda hizmet veren âlimlerin bir kaçındır. Müslömanların Sicilya, Napoli ve Endölös'te açtıkları medreseler ve haclı seferleri İslam költür ve medeniyetinin Avrupa'ya geçiş yolu olmuştur.

Haydar Hatipoğlu'nun ilmi kişiliğine yön veren şeyin bilgi kaynakları olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim bilgiyi yorumlarken bilgi kaynaklarını merkeze alarak düşöncesini gerçekleştirmiş olduğu görölmektedir. O'nun varlıkla ilgili yorumlarının dayanağı Kur'an ve sünnet olmuştur. Eserleri Kur'an merkezlidir. Kur'an ve hayat arasında devamlı irtibat kurmuştur. Tarafından hazırlanmış olan tefsirini de bunun üzerine bina etmiştir. Tefsiri boyunca Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayatın tüm alanlarını tanzim ettiğini okuyucusuna göstermeye gayret etmiştir. Hatipoğlu, İslam bilgi kaynaklarını klasik tariflerde olduğu üzere edille-i şer'iyeyi kabul etmekle beraber daha çok mutasavvıfların bilgi kaynağı olarak kullanmış oldukları ilham ve rüya gibi bilgi vasıtalarını da bilgi kaynağı olarak kabul etmektedir. Nitekim görmüş olduğu bir rüya üzerine körtajla ilgili bir fetvasını düzeltmiş olması rüyayı bir bilgi kaynağı olarak kullandığını göstermektedir.⁷³

⁷³ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, Kahraman Yayınları İstanbul

1983, 5/378.

Haydar Hatipoğlu, Kur'ân ve hayat arasında kurduğu irtibatın bir benzerini Hz. Peygamber'in (s.a.v.) sünneti bağlamında da kurmaktadır. Eserlerinde Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve sünnetine olan bağlılığının izini sürmek mümkündür. 1989 yılında dönemin popüler İslami dergilerden Panel Dergisi Haydar hoca ile sünnetin önemi hakkında bir röportaj gerçekleştirmiştir. Röportajın şu başlığı da sünnet kavramına olan düşüncesini yansıtmaktadır. “Sünnet de Kur'ân gibi vahye dayalıdır”.⁷⁴ Hatipoğlu hoca bu röportajında sünnetin hücciyetini savunmuş, sünnetin gayri metluv vahiy olduğunu delilleri ile açıklamıştır. Hatipoğlu, İslam'ın cihanşümül ve son din olması itibariyle kaynağı olan kitap ve sünnetin her asra ve dünyanın her bölgesindeki insana hitap ettiğini ve onlara aydınlık yolunu göstereceğini, üzerinden 1400 yıl geçmesine rağmen her hükmünün tazeliğini koruduğunu, sünnette akla, mantığa ters düşen tek bir örnek gösterilemeyeceğini savunmaktadır.⁷⁵ İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı hadis kaynağına şerh yazacak ilmi seviyeye ulaşmış çok yönlü bir âlim olmasına rağmen Hatipoğlu eserin önsözünde “Bizim gibiler herhangi bir hadisten hüküm çıkarmaya muktedir değildir” ifadelerine yer vererek Kur'an ve Sünnetten hüküm çıkarmanın ağırlığına dikkatleri çekmektedir. İctihad anlayışı da onun fıkıh düşüncesini göstermesi bakımından önemlidir. Zira kendisi hüküm çıkarmanın müçtehitlere mahsus olduğunu, bu vasıflara sahip olmayan kişinin icthadının da geçerli olmadığını düşünmektedir.⁷⁶ Hatipoğlu hoca, Kur'ân ve sünnetin Müslüman ferdin düşünce yapısına ve pratik hayatına yön vermesi gerektiğine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Müslümanların İslâm dinini gerçek mahiyetiyle öğrenmeleri, hurafe ve bid'atlere, sapık düşüncelere ve batıl yollara düşmemeleri, maddi ve manevi alanlarda kalkınmaları, birlik ve beraberlik bilinç ve şuuruna kavuşmaları, gerçek düşmanlarını tanıyıp tuzaklarına düşmemeleri, kula kul olmamaları, aralarındaki sevgi ve saygı bağlarını güçlendirmeleri, kendileri için istedikleri iyilikleri Müslüman kardeşleri için de istemeleri ve kendileri için istemediklerini başka insanlar için de istememeleri, kendi çıkarlarını

⁷⁴ Haydar Hatipoğlu, “Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır”, Panel Dergisi, 37 (Nisan-1989).

⁷⁵ Haydar Hatipoğlu, “Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır”, Panel Dergisi, 38.

⁷⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi*. 1/XII-XIII.

*başkalarının zararında aramamaları, hiç ölmeyecekmiş gibi dünya gibi ahirete çalışmaları, yarın ölecekmiş gibi ahirete çalışmaları, hak ve adalet prensiplerinden şaşmamaları: tek cümleyle Peygamberin izinde O'nu örnek edinerek faziletli birer insan olarak refah içinde hayatlarını sürdürmeleri için Kur'an ve onun açıklaması durumundaki Sünnet'e dört elle sarılmaları gerekir.*⁷⁷

Hatipoğlu Kur'ân ve sünnetten uzaklaşmanın modern çağın Müslümanlarını dünyevileştirdiğini şu sözler ile anlatmaktadır:

*Asr-ı Saadetteki Müslümanlar sünnete son derece bağlıydılar. Hayatlarını ona göre düzenler, sünnet hakkında gerekli bilgiyi kaçırmaz ve onu kendilerine rehber edinirlerdi. Bundan dolayıdır ki: yarım asır gibi bir süre içinde -bir din için çok kısa sayılan- kısa bir süre içinde Arabistan Yarımadası'nın tamamını İslâm nuru ile aydınlattıkları gibi Suriye, Irak, İran, Anadolu, hatta Orta Asya'ya ve Afrika kıtasına hakim oldular. Günümüzün İslâm toplumu aynı ruh ile yaşamış olsaydılar benzer başarılar onlar içinde mukadder olabilirdi. Fakat ne hazindir ki o aydınlık yola tam mânâsıyla bağlı oldukları söylenemez. Müslümanların zamanla birtakım gruplara ayrılacakları ve birtakım sapmalara düşecekleri hattâ birtakım gayr-i müsimlere taklitçilik edeceklerini bundan 1400 sene önce sünnetin tebliğcisi Peygamber Efendimiz bir mucize olarak: biraz sonra meâlini vereceğim hadislerle haber vermiştir.*⁷⁸

Haydar Hatipoğlu'nun düşünce sisteminde maksuda ulaşabilmek için Hz. Muhammed'e (s.a.v.) pazarlıksız bir teslimiyet ve itaat gereklidir. Ona göre, hakikate ulaşmanın Allah'ın razı olduğu kullarından olmanın şartı Hz. Peygamber'in izini takip etmektir. Takvâda zirvelere ulaşmanın yolu ise Hz. Peygamber'i rol model almaktan geçer.⁷⁹

⁷⁷ Haydar Hatipoğlu, "Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır", Panel Dergisi, 38

⁷⁸ A.g.e., 38.

⁷⁹ Muhammed Ali Yıldız- Gülcan Asaroğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları Ankara 2023, 1 / 379-380.

Haydar Hatipoğlu'nun İslami disiplinlerle ilişkisine bakıldığında Multidisipliner bir kişiliğe sahip olduğu görülmektedir. Örneğin, 20. yüzyılda kelâm ve akaîd konularının nasıl işlendiğine dair Hatipoğlu'nun çalışmaları bir örnek teşkil etmektedir. Zira Hatipoğlu hoca, İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserine yazdığı şerhte, akaîd sahasının uluhiyet, nübüvvet ve sem'îyyât konularını kendine özgü bakış açısıyla işlemiştir. Haydar hoca, Müslümanları bilinçlendirme de Müslümanlarla akaîd ilmi arasında bir köprü kurmuş, halkın anlayacağı düzeyde bu bilgileri takdim etmiştir. *Büyük Şâfiî İlmihali* adlı eserinde fıkhi bilgileri işlemeden önce akaîd konularıyla ilgili (s.7-48.) okuyucuya genel bir akaîd dersi vermiştir. *Kur'ân Tefsiri* çalışmasında da akaîd alanına giren âyetlerin tefsiri bölümlerinde inanç konularına önemli bir yer ayırmış bu konuları halkın anlayacağı bir dili kullanarak sıklıkla aklî örneklerle başvurarak işlemiştir. Tefsir çalışmasında yöntem olarak, ehli sünnetin temel ilkelerini savunmuştur. Bu bağlamda mucizevi olayların bilinen şekliyle aslında gerçekleşmediğini, tabiat kanunlarının değişmezliğini gerekçe göstererek, bir şekilde Kur'anın mucizeliğini ortadan kaldırmaya yönelik te'villere girişen modern İslam yorumlarının aksine, Kur'an'da yer alan mucizelerin vuku bulmuş olduğunu akli istidlallerle de savunmuştur. Müellif, fikri mücadelesini felsefi ekollerle de sürdürmüştür. Tefsirinde materyalist, agnostik ve deist fikir akımlarının bazı temel tezlerini isim vermeden eleştirmiştir.

Haydar Hatipoğlu, fıkıh ve usûl-i fıkıh ilminde eserleri, vermiş olduğu dersler ve fetvaları sebebiyle birçok ilim adamı tarafından fıkıhta bir otorite olarak görülmüştür. Hatipoğlu'nun fıkıh alanındaki yetkinliğine şahitlik edenlerden Musa Kazım Yılmaz şu açıklamada bulunmaktadır:

Yürüyen canlı bir fıkıh ansiklopedisiydi adeta. Ancak diğer ilimlere vukufiyeti fıkıhtan eksik değildi. Zaten o günümüzde bazılarının yaptığı gibi,İslami ilimlerde bir ayrıma gitmezdi. Ona göre bir hoca birçok ilimde asgari ihtisasa sahip olmalıydı. İtiraf etmeliyim ki, Din İşleri Yüksek Kurulunda bulunduğu zaman kurulun gündemini tek başına belirleyecek ilmi bir tecrübeye sahipti. Düşünce ve ifade mantığı çok güçlüydü. Delilsiz asla konuşmazdı. “Bu caizdir” ya da “Bu caiz değildir” dediyse mutlaka bir delil getirirdi. Tevazu ve İzzet-i ilmiyeyi şahsında cemedebilen bir şahsiyetti. Tevazu ve mahviyette toprak gibi münbitti. İlmine duyduğum hürmetten ötürü defalarca ellerini öpmek istedimse de ısrarla kabul etmezdi.

Hatipoğlu'nun fıkıh kaynaklarına olan hâkimiyetine ve ders verme usulüne dair talebesi şu bilgileri vermektedir:

Kendisi dört mezhebin fıkıh ve usulu fıkıh kitaplarından dersler verirdi. Metinlere o kadar hakimdi ki herhangi bir ibarenin hangi sayfada hangi satırda geçtiğini bilirdi. Fıkıh dersi verirken sadece ibare çözümlemesi yapmazdı. Güncel konularla irtibat kurar, soru cevap yaparak sizinle zihin pratiği yapar, devamlı örnekler verir, aynı konunun diğer İslam mezhepleri açısından nasıl değerlendirildiğine temas ederdi. Örneğin Hanefi fikhından Hidaye, Şâfiî fikhından el-Envar gibi zor metinlerden dersler verdiğinde sanki kitabın yazarı kendisiymiş gibi ibareleri büyük bir ustalıkla açıklardı.⁸⁰

Hac ibadeti esnasında yaşanan sorunlar karşısında pratik çözümler bulabilmenin zorluğu göz önüne alındığında, Haydar hocanın kitaplara başvurma ihtiyacı hissetmeden hacıların sorunlarını giderici fetvalar vermesi fıkıh ilmindeki derinliğini ayrıca göstermektedir. Dönemin Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerinden Mustafa Ateş (ö.2023) Hatipoğlu'nun bu meziyetine şu sözleri ile dikkatleri çekmektedir:

Her türlü ağır şartlara rağmen, ayakta kalabilen şark medreselerinde klasik dini tahsili küçük yaşta tamamlamış, dini konulara derin vukufu olan bir insandı. Bu konulara yaklaşımı her türlü mezhep taassubunun üstünde, inandığı ve incelediği meseleleri delillere istinad ettirmesini bilen, güzel yazısıyla metinlerden örnek getiren ve inandığı doğruları büyük bir celadetle savunan bir âlim kişi idi. Şâfiî fikhını derinliğine bilen merhum, Hanefi fikhında da söz sahibi sayılır. Hele beyn-el İslam bir kongre hüviyeti taşıyan Hac ibadeti esnasında Müslümanların karşılaştıkları dini güçlükleri en kolay ve en güzel şekilde halleder ve müsteftiyi sıkıntıdan kurtarmasını bilirdi.⁸¹

Hatipoğlu'nun kızı, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın zaman içinde hac uygulamasında Haydar hocanın takip ettiği yöntemi esas aldıklarını şu sözlerle dile getirmektedir:

Hac'da zorluklara değil, kolaylıklara bakmak lazım derdi. Hacı olacağımız gün, Arafe günü arafe vakfesinden sonra müzdelifeye geçerdi. Orada namazları cem ettikten sonra gece yarısı olunca Müzdelife'den Mina'ya

⁸⁰ Hüseyin Özkan, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

⁸¹ Mustafa Ateş, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

*geçerdi. Orada ilk günün taşlamasını yapardı. Onunla birlikte olduğumuz için hiç zorlanmadan hac yaptık. Şimdi Diyanet bu uygulamayı yapmaya başladı. Onun o zaman dediği şeye geldiler. Gece yarısını geçince hacıları Müzdelife'den Mina'ya götürüyorlar.*⁸²

Kızının beyanından anlaşılan göre, Haydar Hatipoğlu hacda müsteftinin durumuna göre müctehid imamlardan birine dayanmak suretiyle fetva vermekteydi.

Haydar Hatipoğlu, sadece fıkhi bilgileri nakleden bir âlim olmayıp aynı zamanda görüşleri tartışabilen, tercihte bulunabilen, güncel sorunlar karşısında fetvalar verebilen bir âlim olarak bilinmektedir. Örneğin, İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı ahkâm hadislerine yazmış olduğu şerhte sıklıkla fıkhi değerlendirmeler yaptığı görülmektedir. Hatipoğlu'nun bu özelliği bağlamında ahkâm hadisleri şerh ederken takip ettiği yöntemlerden bazılarına dair Mecitoğlu ve Tekin şu açıklamayı yapmaktadırlar:⁸³

Fıkhi meselelerde bazen tâbiînin görüşleri,⁸⁴ varsa ulemanın ittifakı,⁸⁵ kimi zaman dört mezhebin⁸⁶veya bir kısmının görüşü,⁸⁷ ya da aynı mezhep içindeki muhtelif görüşler⁸⁸ zikredilmiştir. Ayrıca şârih, yeri geldikçe fukahanın ihtilafını naklettikten sonra tercihte bulunmuş,⁸⁹ delilini zayıf gördüğü kişileri tenkit etmekten geri durmamış⁹⁰ ve ilgili mesele hakkında her bir fakihin

⁸² Nezahat Uludağ, *Kişisel Görüşme*, Aralık 2022.

⁸³ Muhammed Sait Mecitoğlu- Metin Tekin, *Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mace Tercümesi ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği*, Yakın Dönem Şark Alimleri, 1/449-450.

⁸⁴ Hatipoğlu, *İbn Mâce Şerhi*, 2/412.

⁸⁵ A.g.e., 6/406.

⁸⁶ A.g.e., 9/321.

⁸⁷ A.g.e., 3/158-159.

⁸⁸ A.g.e., 2/425.

⁸⁹ A.g.e., 2/406-410.

⁹⁰ A.g.e., 2/410.

delilini belirtmiştir.⁹¹ Kezâ müellif, yer yer hadisi şerh ederken “Hadisin Fıkıh Yönü” başlığı altında hadisten istinbat edilen fikhî mesâile dikkat çekmiştir.⁹²

Hatipoğlu eserlerinde dört mezhebin görüşlerine yer vermiş, Müslümanların bu büyük imamlardan birine bağlı olması gerektiğini savunmuştur. Bununla beraber ihtiyaç halinde taklid şartlarına uymak şartı ile dört mezhepten herhangi birinin görüşü ile amel edilebileceği görüşünü benimsetmiştir.

Hatipoğlu hoca, Kur’ân tefsiri çalışmasında ahkâm âyetleri bahislerinde de *İbn Mâce Şerhi*’nde takip ettiği yöntemin benzerini uygulamış buna bağlı olarak mezheplerin görüşlerini zikretmiş, delilleri tartışmış, kıble tayini, imsâk vaktinin girişi, şefaât, talak, kadınlarla ilgili hükümler, faiz gibi güncel birçok konuda kendi görüşlerine yer vermiştir.

Hatipoğlu hocanın fıkhi değerlendirmeleri sadece hadis ve tefsir eserlerinde mevcut değildir. İsmail Narin’in ifade ettiği gibi, Hatipoğlu’nun *Büyük Şâfiî İlmihali* eseri Şâfiî ilmihaller arasında en önemli halkayı temsil etmektedir. Bu ilmihalde tartışmalı bazı konular etrafında yaptığı açıklamalarla güncel birçok fıkhi konuya dair yorum ve tercihleri, Hatipoğlu’nun fıkıh düşüncesini yansıtmaya bakımından mühimdir.⁹³

İslam düşünce tarihinde tartışmalara konu olmuş olan mut’a nikahı, Diyanet yetkililerinin talebi üzerine ilmi değerlendirmesi bir kitapçık halinde, Hatipoğlu hoca tarafından da yapılmıştır. Hatipoğlu’nun bu çalışması kendisinin ilmi kişiliğinde öne çıkan birçok noktayı göstermesi bakımından önemlidir. Eserin yazılış sebebinde, iyiliği emretme kötülükten sakındırma mevcuttur. Nitekim çalışmayı kaleme almasının sebepleri arasında dinen geçersiz olan bu nikahın gençler arasında yaygınlık kazanmasının önüne geçmek ve gençleri bu haramdan kurtarmak yer almaktadır. Müellif kitabın önsözünde iyiliği emretme kötülükten sakındırma hassasiyetini şu sözleriyle dile getirmektedir:

Dindar olmakla beraber yeterli din bilgisine sahip olmayan bazı gençlerin, anılan görüşe (Şîî-Caferî görüşe) kanıp aile büyüklerinden habersiz olarak

⁹¹A.g.e., 2/425-426.

⁹²A.g.e., 3/211.

⁹³ İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu’nun Büyük Şâfiî İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023. 1/292.

*müt'a ve geçici nikâhla birleşmekte dinen bir sakınca görmedikleri ve bu yola tevessül edip birleştikleri duyulmaktadır. Bu sebeple, İslam dininde nikâhın meşruiyetinin hikmetleri, nikâhın mahiyeti, geçerliliği için aranan rükün ve şartlar, müt'a ve geçici nikâhın mahiyeti ve hükmü hakkında özlü bilgi veren bir kitapçığın tarafımdan hazırlanması istendi. Bunun üzerine elinizdeki bu küçük kitabı kaleme aldım.*⁹⁴

Müellif, *İslam'da Evlilik ve Mut'a* adlı kitabının birinci bölümünde evlilik kurumunun önemi, gerekliliği ve fıkıh açısından hükümlerine detaylı yer ayırmıştır. Cahiliye nikah şekillerine kadar inmiş evlilik müessesesiyle ilgili geniş bilgiler ortaya koymuştur. Hatipoğlu hoca böylece okuyucusuna İslam'ın evlilik hususundaki taleplerini öğretmiştir. Nitekim bu metodu takip ederek, hem okuyucusuna İslam'a göre nikah nedir sorusuna cevap aramış aynı zaman da neden mut'a meşru olamaz sorusuna da dolaylı yoldan cevap vermiştir. Halkı bilinçlendirme adına yaptığı bu çalışmasında, evlilik ve nikah konularıyla ilgili detaylı bilgiler sunmasının sebepleri arasında her okuyucunun fıkıh kitaplarını okuma ve anlama seviyesinde olmayışını da göz önüne aldığı anlaşılmaktadır.

Müellifin mut'a nikahının belirli bir müddet için izin verilmesini ve sonra ebediyyen yasaklanması ile ilgili farklı yer ve zamanları konu edinen rivâyetleri değerlendirişinde de halkın bilgi birikimini göz önüne aldığı görülmektedir. Birbirine zıt gibi görünen rivâyetleri okuyucunun anlayamayacağı hadis ıstılahlarını kullanmadan büyük bir başarı ile uzlaştırması 20. yüzyılda hadis ilimlerinin halka nasıl anlatıldığını göstermesi bakımından mühim bir örnek teşkil etmektedir. Hatipoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Hz. Ali'den (r.a.) gelen rivâyette mut'a izni Hicretin sekizinci senesinde vukû bulan Hayber harbi ile kaldırılmıştır. Bir sene sonra meydana gelen Mekke fethi sürecinde kısa bir müddet tekrar mut'aya izin verilmiş, akabinde ebediyyen yasaklanmış olduğuna dair Hz. Sebre ve Hz. Seleme'den gelen rivâyetlere⁹⁵ yer verir. Hatipoğlu hoca daha sonra bu rivâyetler ışığında mut'anın yasaklanmadığını savunanlara ilmi cevap verirken her okuyucunun anlayacağı şu ifadelere yer vermiştir:

⁹⁴ Haydar Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, (İstanbul: Ravza Yayınları, 2020), 10.

⁹⁵ Müslim, "Nikah", 18.

Bu hadislerden anlaşıldığı üzere savaş seferlerinde duyulan zaruret sebebi ile mücahit sahabilere müt'a nikahı için verilen ruhsat, hicretin 7. yılında vuku bulan Hayber Savaşı'nda yasaklanmış daha sonra Mekke'nin Fethi esnasında müt'aya tekrar izin verilmiş ve üç gün sonra ebedi olarak yasaklanmıştır. Evtas savaşı, Mekke fethinin hemen arkasından olduğu için Sebre'nin rivâyetinde geçen "Fetih yılı" ile Seleme'nin rivâyetinde geçen "Evtas yılı" aynı yıldır... Şu halde Mekke fethi esnasında verilen ruhsat, Evtas yılı verilmiş olur. Ayrıca Veda haccında mut'anın yasaklandığına dair rivâyet de bunlara aykırı değildir. Zira Veda haccında mut'aya izin verildiğine dair bir ifade bulunmamakta, sadece mut'anın men edildiği bildiriliyor.⁹⁶

Müellifin mut'a nikahı değerlendirmelerinde fıkıh literatürüne olan yetkinliği dikkatleri çekmektedir. Nitekim müellif bu ilmi değerlendirmelerinde mut'anın ebediyen haram kılınışını, Kur'ân, sünnet ve icma'ya dayanarak ispatlarken,⁹⁷ konuyu tüm mezheplerin ana kaynaklarına inerek tartışmış,⁹⁸ Şîa'nın kaynaklarına inerek Şîa'nın sadece Şîi- Câferî kolunun bu geçersiz görüşü savunduğunu onların kaynakları ışığında göstermiştir.⁹⁹ Bu fırkanın sahâbeye dayandığı görüşlerin sahâbenin son görüşü olmayıp önceki görüşü olduğunu dolayısıyla İmâmiyye'nin dayanaklarının geçersiz olduğunu göstermiş,¹⁰⁰ bununla beraber İmâmiyye'nin Nisâ 24. âyeti mut'anın cevazına delil getirmesinin kaynaklar ışığında tartışmış,¹⁰¹ bu âyetin Kur'ân, sünnet ve icma ile mensuh olduğunu izah etmiş, kendi aklî istidlâl yöntemlerine başvurarak aklî örneklerle de geçerli olamayacağını göstermiştir.¹⁰²

Hatipoğlu hoca, güncel birçok fıkıh problemine çözümler üretmiş ve görüş beyan etmiştir. Örneğin, ribe'l-fadl ve ribe'l- nesie'nin yani faizin her türlüşünün haram

⁹⁶Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, 58.

⁹⁷A.g.e., 69-71.

⁹⁸A.g.e., 71-75.

⁹⁹A.g.e., 75.

¹⁰⁰A.g.e., 70-71.

¹⁰¹ Taha Nas, *Haydar Hatipoğlu'nun " İslam'da Evlilik ve Mut'a" Adlı Eserine Dair Bazı Değerlendirmeler*, Yakın Dönem Şark Alimleri , Fecr Yayınları, Ankara 2023. 1/469-472.

¹⁰²Hatipoğlu, *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, 76-82.

olduğunu savunmuştur. Bilhassa ribe'l-nesie'yi meşru göstermek için kaynakları yanlış yorumlayanları eleştirerek faizin her türlüünün haram olduğunu dile getirmiştir. Bir dönem bazı din adamlarının Türkiye'yi Daru'l-Harb olarak nitelendirilmelerine ilmi deliller ışığında reddiye yaparak Türkiye'nin Daru'l-İslâm olduğunu savunmuş, etkili olan bu reddiyesi ile toplumu huzursuz eden düşüncelerin yayılmasına engel olmuştur.

Hatipoğlu toplumu ilgilendiren önemli konularda fetvalar vermiştir. Din İşleri Yüksek Kurul üyesi olduğu süreçte, kurulla beraber birçok konuda fetvalar vermiş, doğru bulmadığı konularda kurulun kararlarını kabul etmemiş hatta muhalefet şerhi yazmıştır. Hatipoğlu, 1993 yılında kurulun Bosnalı Müslüman kadınların kürtaaj olma isteklerine fetva vermelerini kabul etmeyerek muhalefet şerhi yazmış, böylece kürtaajın İslam'ın temel ilkeleriyle bağdaşamayacağını ortaya koymaya çalışmıştır.¹⁰³

Haydar Hatipoğlu Türkiye'de daha çok hadis ilmine yaptığı hizmet ile tanınmaktadır. Nitekim ilk kez kendisi tarafından tercüme ve şerhi yapılmış olan *Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi* adlı çalışması buna sebebiyet vermiştir. İlim adamları arasında Hatipoğlu'nun İbn Mâce'nin şârihi olarak anılmasına vesile olan bu çalışmasını önemli kılan özellikleri arasında her anlamda özgün olması gelmektedir. Kendisi bu şerhi yapmaya başladığı dönemde Türkiye'de İbn Mâce üzerine yapılmış bir tercüme bulunmadığı gibi piyasada kapsamlı bir şerh veya hâşiyenin bulunmayışı çalışmayı zor hale getirmiş, aynı zamanda esere orijinallik katmıştır. Hatipoğlu'na eseri tercüme ve şerh etmesi için Kahraman Yayınevi, İbn Mâce üzerine yapılmış *Miftahu'l-Hace, Kifâyetü'l- Hace* gibi hâşiyeler getirmişlerse de¹⁰⁴ bu eserler bazı kelimeleri açıklayıp az bilgi vermesi sebebiyle İbn Mâce'ye kapsamlı bir şerh için yeterli düzeyde bilgi kaynağı olamamıştır. Tüm zorluklara rağmen Hatipoğlu diğer Kütüb-i Sitte şerhlerinden de istifade ederek İbn Mâce'ye on ciltlik zengin bir şerh yazmayı başarmıştır. Eseri inceleyen İslam âlimlerinden A. Fikri Yavuz (ö.1992) İbn Mâce'ye yazdığı takrizde Hatipoğlu'nun başarısına şu sözlerle dikkatleri çekmiştir:

¹⁰³Muhammed Sait Hatipoğlu, *Yakın Dönem Alimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaaj Konusunda Muhalefet Şerhi*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Ankara 2023, 1/413.

¹⁰⁴Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn MâceTerceme ve Şerhi*, 1/.XII

*Şimdi de Sünen-i İbn Mâce'nin tercemesi, uzun ve itinalı bir çalışma ile değerli kardeşimiz İzmir Müftüsü Muhterem Haydar Hatipoğlu tarafından başarılarak büyük bir ihtiyaç karşılanmış bulunmaktadır.*¹⁰⁵

Hadis ilminde yetkin bir âlim olan Ahmed Davudoğlu'da (ö.1983) İbn Mâce'ye yazmış olduğu önsöz ile Hatipoğlu'nun başarısına şu sözlerle dikkatleri çekmiştir: “Şimdi Sünen-i İbn Mâce'yi İzmir Müftüsü muhterem Haydar Hatipoğlu bize tercüme ve şerh etmiştir. Eserin bazı yerlerini gördüm. Tercemesi de güzel, şerh ve izahı da”.¹⁰⁶

Haydar Hatipoğlu'nun hadis şerhi çalışmasından Arap âlimlerde etkilenmiştir. Nitekim Hatipoğlu'nun 1987 yılında Mısır ziyareti esnasında tanıştığı Ezher âlimleri, İbn Mâce şerhinin Arapça'ya çevrilmesini kendisinden ısrarla talep etmiş oldukları bilinmektedir. Hadis ilimlerine hizmetleri ile bilinen Halil İbrahim Molla Hatır'da (ö.2023) Hatipoğlu'nun tahkik gücüne şahitlik etmiş bu çalışmasının Arapça'ya tercüme edilmesini talep etmiştir.¹⁰⁷

Haydar Hatipoğlu'nun İbn Mâce Şerhi Türkiye'deki hadis literatürüne önemli katkılarda bulunmuştur. Hadis tercüme ve şerh çalışmalarına örnek teşkil etmiştir. Çağdaş Hadis profesörlerinden Müteveffa, Kütüb-i Sitte üzerine yapmış olduğu çalışması ile tanınan İbrahim Canan (ö.2009) İbn Mâce şerhini çok beğendiğini, kendi çalışmasında Haydar hocanın takip ettiği yöntem ve usulü örnek aldığını, kendisinden istifade etmiş olduğunu beyan etmiştir.

Haydar Hatipoğlu ve tefsir ilişkisinde *Kur'ân Tefsiri* çalışması tefsirci kimliğini tanımamızda fikir verecek düzeydedir. 20. yüzyılda Kur'ân ile toplum arasında kurulan ilişkiyi anlamada Hatipoğlu'nun tefsiri mühim bir örnektir. Zira müellif eserini genel okuyucu kitlesini merkeze alarak yapmıştır. Kur'ân ilimleri ve tefsir konularını her okuyucunun anlayacağı düzeyde anlatmıştır. Farklı kültürlerde yetişmiş olan okuyucuları göz önüne alan Hatipoğlu, âyetleri tefsir ederken herkesi kuşatıcı bir çizgiyi takip etmeye gayret göstermiş, aklî örnek ve çıkarımlara yer vermiştir. Eser bu yönüyle topluma Kur'ân'ın nasıl anlatılması gerektiği hususunda ciddi anlamda fikir vermektedir. Hatipoğlu'nun tefsir metodolojisinde fıkıh, akaid ve ahlâk konuları

¹⁰⁵ A.g.e., 1/XII.

¹⁰⁶ A.g.e., 1/XII.

¹⁰⁷ Nihat Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs 2022.

ağırlık kazanmıştır. Zira tefsirinde bu üç disipline ağırlık vermiştir. Kur'an âyetleri konu bağlamında da tefsir edilmiş olduğundan tefsirinin mevdûî tefsir niteliğine de sahip olduğu söylenebilir. Müellifin tefsirciliğinde öne çıkan en önemli hususlar arasında filolojik tefsir yer almaktadır. Kur'an âyetlerine yaptığı filolojik yorumları onun dilbilimsel tefsire çok önem verdiğini göstermektedir. Nitekim tefsirinin diğer Türkçe tefsirlerden ayıran en belirgin özellikleri arasında âyeti kerimelerin izahı için özel açmış olduğu kelime tahlilleri bölümü gelmektedir. Tefsiri boyunca bu bölüm altında devamlı kelime tahlilleri ve Kur'ân kavramlarını kendi bakış açısıyla açıklamış olduğu görülmektedir.

Günümüz Kur'an çalışmalarında geleneksel İslam yorumlarının aksine modernizmin etkisiyle farklı kültürlerin etkisinde kalarak Kur'an yorumlarının yapıldığı görülebilmektedir. Haydar hoca, Kur'an âyetlerini, ehli sünnetin fıkıh ve akaid ilkeleri ışığında tefsir etmiş olduğundan bu tefsir çalışması modern İslam yorumlarına bir alternatif Kur'an tefsir çalışması özelliğini taşımaktadır. Tefsirinin diğer türkçe tefsirlerden ayrılan yanlarından biri de meâl kısmıdır. Zira Hatipoğlu hoca zorunlu olmadıkça literal çeviri yapmaya bağlı kalmakla beraber âyet-i kerimelerin durumuna göre, açıklama, açıklama, ödünc alma, ödüncleme, lafzi çeviri gibi¹⁰⁸ farklı tercüme stratejilerini uygulayarak özgün bir meâl hazırlamıştır. Hatipoğlu, okurlarının durumunu göz önüne alarak kapalı olan, müphem kalan ifadeleri parantez içinde açıklama yolu ile izah etmiştir. Tefsirinin genel muhtevasına bakıldığında farklı ihtisas alanlarına giren çeşitli ilim dallarının ve konularının tek bir ilim adamı tarafından yapılmış olması kendisinin güçlü bir müfessir oluşunu göstermektedir. Emin Güzel, Hatipoğlu'nun bu özelliğini şu sözleriyle dile getirmektedir:

Eserde özgün bir meâl, kelime tahlilleri, âyet açıklamaları, âyetlerin sebeb-i nüzulü ve âyetlerden çıkarılan fikhî hükümler teferrüatlı bir şekilde ele alınmıştır. Bunun yanı sıra müstakil başlık açılmasa da eserde bazen kelâmî konulara ve tartışmalara yer verilmiştir. Farklı uzmanlık alanlarına giren bu

¹⁰⁸ Eyyüp Tuncer, *Tercüme Teknikleri/ Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali*,

Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/255-260.

konuların tek bir yazar tarafından kaleme alınmış olması, müellifin ilmi hüviyetini ve multidisipliner kişiliğini açıkça ortaya koymaktadır.¹⁰⁹

Kur'ân âyetlerinin delâlet ettiği anlamları tespit edebilmenin zorluğu, Hatipoğlu'nun tefsir ve müfessir anlayışını da yansıtmaktadır. Haydar hocaya göre, Kur'ân'ın bazı âyetlerini tefsir edebilmek için sadece Arap dili ve dini ilimler alanında bilgi sahibi olmak yetmemektedir. Örneğin ona göre sağlıkla ilgili bir konuya işaret eden âyetleri tefsir edebilmek için o alanda uzmanlaşmak gerekmektedir. Bu yaklaşımı Hatipoğlu'nun müfessirde aranması gereken nitelikler hakkındaki düşüncesini göstermektedir. Günümüzde Arapça altyapısı olmamasına rağmen tercüme faaliyetlerden yola çıkarak meâl-tefsir hazırlayan, hatalı yorumlarda bulunan çalışmalar artmaktadır. Bu durum modern din anlayışının getirdiği sorunlardan birisi olarak görülmektedir. Haydar hoca, Kur'ân dili ve ilimleri alanında yetkin bir ilim adamı olmasına rağmen kendisinde Kur'ân'ı tefsir etme cesaretini görememektedir. Kur'ân âyetlerinde bulunan mûcivezi yönü okuyucuya aktarmanın zor olduğunu müfessirlerinde bu konuda zorluk çektiklerini düşünmektedir. Hatipoğlu'nun şu açıklamaları bu konulardaki görüşünü göstermektedir:

Kur'ân-ı Kerim'in lafzî mûcizeliği, yani çok çeşitli konulara ait ibaresi, kelimelerinin ve cümlelerinin dizilişi, üslubu, Arap dili edebiyatı, belağat, fesaḥat ve edebi san'atlar bilimleri açısından, insan gücünün yetişemediği çok yüksek bir zirvede oluşunu sayın okuyucularıma bir nebze anlatmak için muhtelif asırlarda yazılmış birçok Arapça tefsir kitaplarını ve Kur'ân'ın mûcizeliğine dair çeşitli kaynak kitapları tetkik ederek bir hayli araştırma yaptıktan sonra, kültür seviyesi bakımından çok değişik ve çok farklı okuyucu kitlelerine bunu anlatmanın, özellikle hepsini tatmin edici bilgi vermenin mümkün olamayacağı kanaatine vardım ve bu gücü kendimde göremedim. Başka bir deyimle her kesin anlayabileceği bir dil ile bunu ifade edemeyeceğimi anladım. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in azametinden kaynaklanır. Bu durumu bir örnek ile okuyucularıma ifade edeyim: Kalb mütehasısı uzman bir tabib kalbin dış zarından tutun içindeki kılcal damarlara kadar

¹⁰⁹ Mehmet Emin Güzel, *Yakın Dönem Şark Alimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca'nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/348.

bütün parçalarını, fonksiyonlarını, çalışmalarını, her parçanın görevini, kalbin arızlarını, hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini, tıbbi müdahale ve ameliyat şekillerini sonuçlarıyla birlikte anlatmak üzere bir dil kullanmaya özen gösterir ve böylece bir kitap hazırlar. Tıb biliminden habersiz okuyucu kitlesi böyle bir kitaptan gereği gibi istifade edebilir mi, böyle bir eseri okumakla, bu alanda tatmin edici bir bilgi edebilir mi? Kitabın yazarı gibi kalp hakkında yetenekli sayılabilir mi ? Hasta bir kalbi tedavi veya ameliyat edebilir mi? Elbet bu sorulara verilecek cevap hep hayır şeklinde olur. Kur'ân-ı Kerim'in ibarelerindeki mucizeliği anlayabilmek için Arapça birçok ilim dalı yanında ve bunlardan sonra özellikle Beyan, Meâni ve Bedî' ilimlerini çok iyi bilmek şarttır. Bu ilimlerde ihtisas yapmamış, uzmanlaşmamış insanlara Kur'ân-ı Kerim'in lafzi mucizeliğin anlatmak, yazı ve kalem ile ifade etmek, adeta kalp uzmanının yukarıda verdiğim örnekte olduğu gibi kalp ile alakalı yazdığı kaleme aldığı kitaptaki anlatmasına benzer. Bu itibarla sözünü ettiğimiz ilimlerde ihtisas yapmamış insanlara bu mucizeliği anlatmak cidden zordur. Tabirimi hoş görünüz. Anadan doğma kör olan bir insana renkleri tarif etmek ona ne kazandırır. Ne derece ona bilgi verilmiş olur. O özürlü kişi bu tariflerden tatmin olur mu, yeterli bilgi sahibi olur mu? Olmaz. İşte aziz okuyucum, benim söylemek istediğim şey budur. Kur'ân'ın ibaresindeki mucizelik ancak yukarıda saydığım ilimlerde uzmanlaşmış insanlar tarafından bilinir, takdir edilir.¹¹⁰

Haydar Hatipoğlu ve tasavvuf ilişkisinde onu farklı kılan yanlardan birisi, tasavvufu sadece teorik olarak kitaplardan öğrenmemiş olmasıdır. Nitekim ilim sahibi aile büyüklerine tanıklık etmesi sebebiyle İslam dinin ahlâk ve irfan boyutunun pratize edilmiş halini öğrenmiştir. İbn Mâce'nin tahalluk ve tahakkuk konularına kaynaklık eden hadislerine getirmiş olduğu yorumlarında tasavvufi görüşleri sıklıkla görülmektedir. Kur'ân tefsiri çalışmasında âyetlerin zâhirinden çıkardığı yorumlarda sıklıkla işari tefsir yapmaktadır. Dolayısıyla tefsirciliğinde iman, amel ve ahlak bağlamına çok önem verdiği anlaşılmaktadır.

Haydar Hatipoğlu fıkıhçı, hadisçi, kelamcı, tefsirci gibi kimlikleri ile temayüz etmiş bir ilim adamı olsa da iktisadi konularda da birçok görüş belirtmiştir. Nitekim İbn

¹¹⁰ Bakara, 2/24.

Mâce'nin *es-Sünen* adlı hadis kaynağının *Kitâbu't-Ticaret* bölümünde yer alan iktisadi alanla ilgili hadislere getirmiş olduğu yorumlarında ve Kur'ân tefsiri çalışmasında iktisadi-mâli konularda kendi görüşlerine yer verdiği görülmektedir. Hatipoğlu ve iktisadi görüşleri bağlamında, Muhammed Çıtak Hatipoğlu'nun genelde iktisadi görüşlerini, özelde ise faiz konusundaki yaklaşımını tespit etmeye çalışmıştır. Çalışmasında Haydar hocanın toplumsal yaşamını dikkate alarak faizin her türlüünü reddetmiş ve toplumu bilinçlendirmede önemli katkılarda bulunduğunu, iktisadi faaliyetlere karşı olmayıp helâl yoldan yapılmasını teşvik ettiğini, faiz konusundaki tespitleri ile günümüzün iktisadi birçok problemine çözümler ürettiğini, faizle ilgili mevcut tanımlara ek olarak daha kapsamlı tanım da getirdiğine atıfta bulunmuştur.¹¹¹

Osmanlı Devleti'nin son döneminde Batı'da meydana gelen aydınlanma ve modernleşmenin etkisiyle materyalist evren görüşü etkili olmuş bunun sonucu olarak dini alanı reddetme çeşitli şekillerde kendini göstermiştir. Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren materyalist düşünce eleştirilmiş ve bu süreçte materyalist düşüncenin evren, insan, ruh ve âhiret ahvali ile ilgili iddialarını güçlü argümanlar ile çürüten âlimlerden biri de Haydar Hatipoğlu olmuştur. Haydar hoca materyalist düşüncenin iddialarının temelsiz ve tutarsız olduğunu ilmi deliller ışığında ortaya koyduğu akîde alanında iki eser telif etmiştir. Bu eserde insan varoluşunun mahiyetini tüm ihtimaller açısından tartışmış, yeniden dirilişi ve âhiret hayatının varlığını, gerekliliğini ve lüzumunu aklî delillerle savunmuştur. Bu çalışmalar müellifin toplumun inançla ilgili tereddütlerini gidermede kendisini sorumlu hissettiğini göstermektedir.

Haydar hoca vahye inanmayan karşıt görüşlerle tartışırken aklî istidlâl ile mücadele edilmesi gerektiği kanaatindedir. Nitekim ilahiyat alanını kabul etmeyen kişi ile tartışabilmenin ortak zemini aklî delilleridir. Haydar hoca aklî istidlâl yöntemini kullanırken kendine özgü örnekler getirmekte, güçlü sorular yönelterek insan varoluşu ve âhiretin varlığı gibi konuları aklî delillerle savunmaktadır. Hatipoğlu'nun materyalist düşünce ile mücadele ederken takip ettiği ilmi yöntemi Fadıl Aygan şu sözlerle açıklamaktadır:

¹¹¹ Muhammed Çıtak, *Haydar Hatipoğlu'nun Faiz Konusundaki Yaklaşımı: Bakara Suresi Örneği*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/401-402.

Hatipoğlu, insanın mahiyeti, yeniden dirilişin imkânı ve ahiret hayatının lüzumu konularını ele alırken âyet ve hadislerde bulunan aklî delillerden ilham alsa da bunları aklî delil formunda yorumlayarak değerlendirir. Yine delillendirmelerinde insan hayatı, tabiatın işleyişi, tabiatın farklı unsurları üzerinden örnekler vererek iknâî bir üslubu gözetir. Burada mantık ilkelerinde de istifade eder. Bunun yanı sıra onun bu eserlerde karşıt görüşle farazî tartışmalar yoluyla itikâdî ilkeleri ispat etme yöntemi uyguladığını söyleyebiliriz. Bu çerçevede karşıt görüşün muhtemel soru ve şüphelerini zikrettikten sonra bunların cevaplandırılması şeklinde bir yöntemle hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ayrıca meseleyi alternatif seçeneklere ayırarak iddiaların çürütülmesi yöntemine de başvurduğu görülmektedir. Bütün bu yöntemlerin klasik itikâd eserlerindeki cedel, sebr ve taksim gibi yöntemlere tekabül ettiğini ve onun klasik kelâmı takip ettiğini söyleyebiliriz.¹¹²

Haydar Hatipoğlu yeni ilm-i kelâm dönemindeki çalışmaları ve tenkit ettiği materyalist düşüncenin çalışmalarını yakından takip etmiştir. Aygan bu duruma şu sözleri ile dikkatleri çeker:

Hatipoğlu'nun insanın varoluşu ve ahiret hayatının ispatı ve gerekliliği konusundaki yaklaşımını dikkate aldığımızda onun Yeni İlm-i Kelâm dönemindeki gelişmeleri takip ettiği anlaşılmaktadır. Zira onun, materyalizm, darvinizm gibi din karşıtı akımların fikirlerinden ve bu düşüncelerin toplumdaki yansımalarından haberdar olduğu ve bunu ciddi bir problem olarak gördüğü söylenebilir. Eleştirilerinde ve meseleleri ele aldığı anda Descartes gibi Batı düşüncesinin önemli isimlerinden ve darvinizmin sonraki dönem gelişmelerinden alıntı yaptığı ve görüşlerini bu referanslarla desteklediği görülmektedir.¹¹³

Haydar Hatipoğlu, İslam'ın temel paradigmalarına aykırı gördüğü görüşler karşısında reddiyeler hazırlamıştır. Bu reddiyelerini önemli kılan ise bilimsel yöntemleri

¹¹² Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsan Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/279.

¹¹³ A.g.e., 1/279.

kullanmış olmasıdır. Örneğin Ateş'e yaptığı ilmi reddiyesi ile ilgili takip ettiği yönteme dair Aksoy şu değerlendirmeyi yapmaktadır :

Haydar Hatipoğlu, yöntem olarak doğrudan Süleyman Ateş'in iddialarını çürütme yoluna gitmemiştir. Bu bağlamda öncelikle bazı ifadelerini nakletmiş ve akabinde söz konusu ifadeler hakkında okuyucuların zihninde soru işareti oluşturacak tarzda bir değerlendirmede bulunmuştur. Böylece bir yandan iddialara dair vukufiyetini ortaya koymuş, diğer yandan karşıt görüşü çürük bir zemine konumlandırarak aktaracağı görüşler ile ilgili kabulün yolunu açmıştır. Zira reddiye bir çeşit münâzaradır. Münâzara yönteminde ise muhalif argümanların çürütülmesi, ortaya atılacak görüşün ikna edici olma özelliğini arttırmaktadır.¹¹⁴

Haydar Hatipoğlu'nun ilmi reddiyesinde karşıt görüşün çelişkilerini, vermiş olduğu eksik bilgileri ve bilimsel hatalarını göstermesi olaylara bütüncül yaklaştığını ve tartıştığı alanın literatürüne hâkim olduğunu göstermektedir. Bunlarla ilgili birer örnek vermek yararlı olacaktır. Hatipoğlu'nun bilimsel çelişkiyi tespit ettiğine dair Aksoy'un verdiği bir örnek şu şekildedir:

Haydar Hatipoğlu, Süleyman Ateş'in iddialarına cevap vermeden önce, mantıksal bir bakış açısıyla ifadelerinin kendi içerisindeki çelişkili yönlerini ortaya koymuştur. Bu çerçevede Ateş'in, İslam dinine girmelerine gerek olmaksızın ehl-i kitabın cennete girecekleri ile ilgi a) maddesinde "Allah'a şirk koşmayan ve âhirete inanarak salihamel işleyen herkesin cennete gireceği" şeklindeki iddiasının, b) maddesinde yer alan, "Peygamberlerin sözü edilen şartları taşıyıp ilahî dinlere mensup herkesi cennetle müjdeledikleri" şeklindeki iddiasıyla çeliştiğini belirtmiştir. Zira Ateş'in genel olan ilk ifadesine göre cennete girebilmek için ilahî bir dine mensup olma zorunluluğu yoktur. Oysa ikinci ifadesine göre sadece ilahî dinlere mensup olanlar cennetle müjdelenmişlerdir. Bu ise bir çelişki barındırmaktadır¹¹⁵

¹¹⁴ Muhammed Mehdi Aksoy, *Haydar Hatipoğlu'nun Reddiye Metodu*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/ s.311.

¹¹⁵ A.g.e.,1/ 314-315.

Aksoy Hatipoğlu'nun eksik bilgiyi tespit etmiş olduğuna dair şu açıklamada bulunmaktadır:

Haydar Hatipoğlu, Süleyman Ateş'in ifadelerini tahlil bağlamında eksik bilgiler içerdiğini de ortaya koymuştur. Mesela onun, "Kur'an'ın sadece bir âyetiyle hüküm verilemez. Kur'an âyetleri birbirini tefsir etmektedir" şeklindeki ifadesinin, doğru olmakla birlikte eksik bilgi içerdiğini, zira sahih sünnetin de Kur'an'ın tefsiri sayıldığını, fakat Ateş'in bu hakikati örtbas ettiğini belirtmiştir.¹¹⁶

Aksoy Hatipoğlu'nun bilimsel etik kurallara aykırılıkları tespit ettiğine dair şu değerlendirmede bulunur:

Haydar Hatipoğlu, Ateş'in bu manada bilimsel etik ilkelerine aykırı davrandığını da ortaya koymuştur. Zira Ateş'in, Allah'a şirk koşmayan ve âhirete inanıp salih amel işleyen herkesin peygamberler tarafından cennetle müjdelendiği şeklinde bir bilgi sunduğunu, fakat bu bilginin kaynağını göstermediğini, dolayısıyla aslında var olmayan bir bilgiyi varmış gibi göstermeye çalıştığını belirtmiştir. Nitekim eserinin muhteva bölümünde Ateş'in görüşlerine reddiyeler serdedip bu iddianın hakikatten uzak olduğunu pekiştirdikten sonra hiçbir peygamberin bu tür bir müjdede bulunmadığını, böyle bir bilginin kaynaklarda yer almadığını beyan etmiştir.¹¹⁷

Hatipoğlu'nun bilimsel gerçeklere aykırılıkları tespit ettiği örneklerden bir başkasını Aksoy şu şekilde beyan eder:

Bilimsel etik kurallarından bir diğeri de bilgilerin doğru aktarılmasıdır. Dolayısıyla kasıtlı olarak bilgilerin tahrif edilmesi bilimsel etik ihlali olup çarpıtma/yanıltmacılık olarak nitelendirilmektedir. Hatipoğlu, Ateş'in bu çeşit bir ihlalde bulunduğunu da ortaya koymuştur. Zira Ateş, Tevrat'ın muharref olmadığı ile ilgili görüşünü temellendirmeye çalışırken İmam Ebû Hanîfe'ye atıfta bulunarak namazda Tevrat âyetlerinin okunması halinde namazın sahih olacağını, bunun da Tevrat'ın muharref olmadığına delalet ettiğini ileri sürmüştür. Hatipoğlu, Ateş'in kaynak gösterdiği kitaptan nakilde

¹¹⁶A.g.e.,1/316.

¹¹⁷A.g.e.,1/316.

bulunarak çarpıtmada bulunduğunu belirtmiştir. Çünkü onun referans gösterdiği eserde, Tevrat ve İncil'in muharref oldukları, bu nedenle namazda okunamayacağı açıkça bildirilmiş, akabinde İmam Ebû Hanîfe'den Kur'an'a uygun düşmesi durumunda okunabileceği şeklinde zayıf bir kavlin nakledildiği, fakat başka eserlerde İmam Ebu Hanîfe'nin bu görüşten döndüğü ifade edilmiştir.¹¹⁸

Haydar Hatipoğlu'nun hayatına yön veren ilkeleri tebliğ ve irşadına yansımaktadır. Nitekim kendisi yaşamı boyunca, iyiliği emretmiş kötülükten sakındırmış, her yerde hakkı savunmuş, dini âhlaki kuralları korumaya gayret etmiş, bilhassa Müslümanları tevhid inancının sancağı altında tutmaya çalışmış, modernizmin etkisiyle dini metinlerin tahrifi ve inançsızlığın yayılmasına karşı İslam ve hakikatlerini savunmaya gayret etmiştir. Eserlerinde bu konulara yer vererek sonraki nesilleri uyarmayı hedeflemiştir. Haydar hocanın irşad faaliyetleri arasında en önem verdiği konular arasında Allah'ın varlığı ve yeniden diriliş olarak nitelendirebileceğimiz âhiret hayatı yer almaktadır. Entelektüel kişiliğinde dikkat çeken taraflardan biri de girdiği cemiyetlere göre kanaatlerinin değişmeşiştir. Din İşleri Yüksek Kurul üyesi olduğu süreç içinde, kurulun aldığı bazı kararları kabul etmeyişi hatta muhalefet şerhleri yazması bunu göstermektedir. Hatipoğlu'nun üzerinde önemle durduğu konulardan biri de günümüzde ihmal edilen dua cümleleridir. Hatipoğlu'nun bu hassasiyetine dikkat çeken Doğan Kaplan şu açıklamada bulunmaktadır:

...üzerinde önemle durduğu bir başka husus ise Yüce Allah'ın, Rasulullah'ın (s.a.v.) veya büyüklerin isimleri anılırken onlara gereken saygı ifadelerinin açık bir şekilde kullanılmasıdır. Hatipoğlu, eserinin başında "Hadis yazar ve okuyucusunun dikkat edeceği bir husus" başlığı altında hadis yazıcısının Allah Teâlâ lafzını yazarken saygı ve tazim ifade eden Teâlâ veya Azze ve Celle yahut Subhânehu ve Teâlâ vb bir cümleyi kullanması gerektiğini, keza Rasul-i Ekrem'i anarken de Sallallahu aleyhi ve sellemifadesini tam olarak yazması gerektiğini ifade eder. Kısaltmayla yetinmek doğru değildir. Ona göre aynı şekilde sahabeyi anarken radiyallahuanh veya sahabe oğluyse radiyallahuanhumacümlesini yazmak, tabiilerden ve şair âlimlerden bahsederken Radiyallahuanh veya rahimehullah ifadelerini yazmak gerekir

¹¹⁸A.g.e., 1/s. 317-318.

*çünkü bunlar duadır. Ona göre bu cümlelerini kullanmak rivâyette bulunmayan bir şeyi ilave etmek anlamına gelmemektedir. Zira bu dualardan gafil olanlar yüce bir hayırdan mahrum kalır ve koca bir fazileti kaçırmış olur.*¹¹⁹

Haydar Hatipoğlu İslam ümmetinin önderleri konumunda olan sahâbe-i kiram (r.a.) ile ilgili ölçülü bir yol izlemiştir. Sahâbe arasında vukû bulan ihtilafların aralarında meydana gelen olayların mahiyetini, nedenlerini konuşmanın bir fayda vermeyeceğini bu hadiseleri kaderin bir yansıması olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade ettiği gibi bunları konuşmanın kapanmış bir yarayı deşmek anlamına geleceğini dolayısıyla birlik beraberliğe kardeşçe yaşamaya zarar vereceği mülâhazasıyla İslam büyükleri hakkında tartışmanın onları rahmetle yad etmenin doğru olan tavır olduğu düşüncesini taşımaktadır.¹²⁰

Haydar Hatipoğlu farklı kültür ve geleneklerin gölgesinde yetişen Müslümanların çatışmadan birlikte yaşama kültürüne sahip olabilmeleri için Hz. Peygamber'in rol model alınması gerektiğini düşünmektedir. Fevzi Rençber, Hatipoğlu'nun yetişmiş olduğu Güneydoğu'nun sınırlarını aşarak günümüze kadar bizlere ilham kaynağı olmaya devam ettiğini ve İslam medeniyetinde birlikte yaşama kültürünün önemli sembol isimlerden olduğunu söylemektedir. Rençber, Haydar Hatipoğlu'nun birlikte yaşama kültürü ile ilgili felsefesini şu sözlerle dile getirmektedir:

Hatipoğlu, birlikte yaşama kültürüne vurgu yaparken Hz. Peygamber'in hayatından örnekler vermektedir. Hz. Peygamber'in sabır, şefkat, merhamet ve müsamaha gibi güzel duygulara sahip olduğunu, Hz. Peygamber'in değişik huylu, idrak ve akıl açısından birbirinden farklı insanları bir ideal etrafında topladığını, insanların kusurlarını hoşgörü ile karşıladığını, meydana gelen problemleri sabırla onarmaya çaba gösterdiğini anlatmıştır. Hatipoğlu, Müslümanlar arasında yapılan kardeşlik akdine göre kardeşlerin bir diğerine yardım, nasihat, rehberlik, iyilik, sevgi, saygı dayanışma ve ilgiyi göstermeleri gerektiğini ifade etmektedir. Bununla beraber Müslümanlar

¹¹⁹ A.g.e., 1/238.

¹²⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi*. 1/292.

arasında bulunması gerekli birlik, beraberlik, yardımlaşma, dayanışma bağlarının da kuvvetli olması gerektiğini vurgular.¹²¹

1.8. Vefatı

Haydar Hatipoğlu Din işleri Yüksek Kurul Üyesi görevini sürdürürken 1995 yılında hac vazifesini yapmak ve hacıların dini sorularına cevap vermek üzere görevli olarak hacca gitmiştir. Hac vazifesini tamamlayıp Medine-i Münevvere'ye geldikten birkaç gün sonra Medine Havalimanında vefat etmiş, Cennetü'l-bakî' kabristanına Hz. Osman'a yakın bir yere defnedilmiştir.¹²²

Haydar Hatipoğlu, Medine'de vefat etmeyi Hz. Peygamber'e komşu olmayı devamlı bir şekilde arzulamış olduğu bilinmektedir. Örneğin, vefatından önce Ankara'da verdiği son vaazında, Medine'de vefat etmek istediğine dair şu sözleriyle dikkatleri çekmiş olduğu söylenmektedir: “Resulullah'a bir arzuhalim var: İnşallah bu sene cevabını alacağım”. Hatipoğlu hocanın son günlerine tanıklık edenlerden Halil İbrahim Molla Hatır (ö.2023) şu sözleri söylemiş olduğu bilinmektedir: “Ben Molla Haydar'ın simasında Cennetü'l- bakî'de kalanların simasını görmüştüm”. Bir başka örnek olarak vefatından bir gün önceki haline tanıklık eden Tillolu Molla Burhan Mücahidi'nin şu sözlerini zikretmek yararlı olacaktır: “Peygamberimizin kabrinin demirlerine sarılmış bir halde, ‘Ya Resulallah, eğer haccım kabul olduysa beni buradan gönderme’ diye dua ediyordu”.¹²³

Eşi Muzaffer hanım, Haydar hocanın vefatına kadar son bir hafta içinde hiç yatmamış olduğunu, devamlı salatu selamlarla meşgul olduğunu, sahâbe-i kiramın ve İslam âlimlerinin Hz. Peygamber'e duymuş oldukları aşk ve özlemi anlatan kasideleri okuyarak zamanını geçirmiş olduğu bilgisini vermiştir.

¹²¹ Fevzi Rençber, *Haydar Hatipoğlu'na Göre Birlikte Yaşama kültürü*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/288.

¹²² Fatih Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs 2022.

¹²³ Fatih Hatipoğlu, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs 2022.

1.9. İslamî İlimler Alanındaki Görüşleri

1.9.1. Akâid Görüşleri

Haydar Hatipoğlu Müslümanları bilinçlendirmede akaid¹²⁴ ilminin önemli bir yere sahip olduğunu düşünmektedir. Nitekim akaid ilmi eğitimi almış bir Müslüman, İslâmın inanç esaslarını delilleri ile öğreneceği gibi farklı inanç gruplarının etkisinde kalmayacağı açıktır. Hatipoğlu kitaplarında akaid konularına geniş bir yer ayırmış, bir bütün olarak akaid konularını klasik eserlerde olduğu gibi sistematik olarak konu konu *Büyük Şâfiî İlmihali* adlı eserinde (s. 7.49) işlemiştir. Toplumda görülen ihtiyaca göre akaid konularından müstakil kitaplar telif ederek halkı doğru bilgiler ile uyarmaya çalışmış ve bu bağlamda, materyalist görüşlerin iddialarına cevap niteliğinde uluhiyet, nübüvvet ve meâd konuları ile ilgili iki eser telif etmiştir. Bu kitaplarında özellikle yeniden dirilişi âhiretin varlığını akli deliller ile savunmuştur. Ateş'e yaptığı ilmi reddiyesi de bir akaid kitabı mahiyeti taşımaktadır. Nitekim bu eserde Hatipoğlu İslâm'ın önemli inanç konularından Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman ve itaatin İslâmın bir emri oluşunu Kur'ân ve sünnetten getirdiği deliller ışığında savunarak dinlerarası diyalog tartışmasına cevap vermiştir. Ayrıca bu eserde Tevrat ve İncil'in mevcut durumu, nesh gibi bazı tefsir-akaid bağlamında tartışılan konularda görüşlerini beyan etmiştir.

Hatipoğlu *İbn Mâce Tercüme ve Şerhi* adlı eserinde ilmi kelâmın konularını kelâm ekollerinin görüşleri bağlamında detaylı bilgiler sunmakla birlikte bu alanlarda kendi görüşlerini okuyucusuna takdim etmiştir.¹²⁵ Aynı şekilde Hatipoğlu, *Kur'ân Tefsiri* çalışmasında da inanç esaslarına çok geniş bir yer ayırmıştır. Bütün görüşlerini takdim etmek bu mütevazi çalışmada mümkün değildir. Nitekim, Hatipoğlu güçlü bir kelâm

¹²⁴ İslâm dininde inanılması gereken esasların bütünü ve bunları konu edinen ilmin adı. Bkz.

Ahmed Saim kılavuz, “Akaid”, DİA, 1989, 2/212.

¹²⁵ Bu tasniflerin altına girebilecek konularla ilgili görüşlerini tespit etmek özel bir çalışma gerektirmektedir. Biz bazı örnekleri zikretmeyi uygun gördük. *Bilgi edinmenin vasıtalarıyla ilgili*: c.10/79- 129. *İman Konusuyla İlgili*: 1/88-101, 125-127. *Allah'ın varlığı, Sıfatları ve Fiilleriyle ilgili*: 1/138, 269, 310-327, 315, 325-330, 331-335, 339-360. 10/ 14, 449. *Kaderle İlgili*: 1/127-160. *Nübüvvetle ilgili*: 10/131-364. *Ahiretle ilgili*: 10/549-575.

âlimidir. Eserlerinde bu konuları çağının gerekliliğine göre tartışmıştır. Bu çalışmada temel bazı görüşleri takdim edilecektir.

Hatipoğlu hoca, materyalist düşüncenin aksine insanlık tarihi boyunca tüm toplumların bir dine intisap etmiş olduklarını tarihte dinsiz bir toplumun görülmediğini, insanlığın her zaman hak olsun batıl olsun bir dine inanmış olduklarını savunmuştur. Buna bağlı olarak dinin ilk olarak çok tanrıcılık düşüncesiyle ortaya çıktığını zaman içinde tek tanrıcılığa evrildiğini savunan materyalist tezi eleştirmiştir. İnsanlığın çok tanrıcılıktan tek tanrıcılığa ulaşmadığını bilakis ilk insandan itibaren tek tanrıcılığın tevhidin var olduğunu zamanla insanların tevhidden batıla sapmak suretiyle çok tanrıcılığın yaygınlaştığını İslami deliller ışığında savunmuştur.¹²⁶ Dolayısıyla din ihtiyacının fitrat gereği olduğunu insan ruhunun ancak dine teslim olmakla huzur bulabileceğine dikkatleri çekmiştir. Ona göre, Allah, insanın cismi ve ruhuyla birlikte ruhi bir iktiza olarak bir dine ve inanca bağlanması ihtiyacını da yaratmıştır.¹²⁷

İslam düşünce tarihi boyunca farklı mezhepler, gruplar oluşmuştur. Her grup Kur'ân'ı yorumlamada çeşitli argümanlar geliştirmiş ve farklı düşüncelere ulaşmışlardır. Bu düşünce farklılıklarının meydana geleceğini ise bir mûcize olarak Hz. Peygamber ümmetinin yetmiş üç fırkaya ayrılacağını, bunlardan sadece birinin kurtulacağını diğerlerinin de cehennemlik olacaklarını haber vermiştir. Bu fırkalardan hangisinin doğru olan yol üzerine olduğu, peygamberimiz tarafından ebedi kurtuluşa eren manasında fırka-i nâciye kavramı ile tarif edilmiştir. Hatipoğlu bu kavramı, Resulullah'ın ve ashabının yolunda olup, bid'at ve yanlış itikaddan uzak duran grup olarak tanımlamıştır. Dolayısıyla ona göre, necât ehli Sünnî fırka olarak bilinen ehl-i sünnet ve'l- cemaâttır.¹²⁸ Bununla beraber Hatipoğlu, ehl-i sünnet paradigmaya bağlı olmayan farklı düşünceleri savunan mezhep ve gruplara karşı, ehl-i sünnet'in ehl-i kible tekfir olunmaz ve büyük günahı sebebiyle kimseyi tekfir etmeme kuralını esas almıştır. Buna göre, zaruret-i diniyyeden bir hükmü inkar etmediği sürece kişi

¹²⁶ Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2/213.

¹²⁷ Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat*, s.11.

¹²⁸ Sait Hatipoğlu, *Cumhuriyet Dönemî Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fıkra-i Nâciye Görüşü*. 465.

Müslümandır, bu kişiler tekfir edilmez ancak fasık oldukları söylenebilir.¹²⁹ Hatipoğlu farklı düşüncelere karşı sert bir dil kullanmamış, ehl-i sünnetin kuşatıcı yaklaşımını esas alarak ölçülü bir çizgiyi takip etmiştir.

İnsan tabiatı gereği hayatın anlamını öğrenmeyi istemektedir. Bu bağlamda ben kimim, evrene neden geldim, ölüm nedir, ölümden sonra neler olacak gibi sorular sormaktadır ve bu sorularına cevap aramaktadır. Bu sorularına ikna edici cevap bulamadığı takdirde kalbi tatmin olamayacak huzurlu bir hayat yaşayamayacaktır. Hatipoğlu'na göre insanın bu anlam arayışına akla uygun, tutarlı ve mantıklı cevap verebilecek yegane yolun İslâm dini olduğunu düşünmektedir. Nitekim materyalist anlayış ile insanın mahiyeti, varlık sahasına geliş amacı, ölüm gerçeği ve âhiretin varlığı hakkında yaptığı felsefî düzeydeki tartışmasında İslâm'ın aklı ve kalbi ikna eden tek yol olduğunu göstermiştir.

Evrende bulunan her şey bir amaç-gaye üzerine bulunmaktadır. Hatipoğlu'na göre insan denen varlığında bu evrende bulunuşunun bir amacı bulunmaktadır. Bunun üç ihtimalden biri olmak zorunda olduğunu düşünmektedir. Aygan, Haydar hocanın bu konudaki görüşlerini şu sözlerle özetlemektedir:

İlki insanın boşuna yaratılmadığının temel bir hakikat olduğudur. Zira insanın boşuna ve amaçsız yaratılmış olması tartışılmayacak düzeyde anlamsızdır. İkincisi insanın dünyevî ve nefsanî arzu ve isteklerini tatmin etmek üzere var olmuş olmasıdır. Bu anlayışın geçersiz olduğunun göstergesi insanın hayvanlardan farklılığıdır. Eğer insanın mahiyeti hayvanlar gibi temel biyolojik ve fiziki ihtiyaçlarını gidermekten ibaret olmuş olsaydı, akıl gibi üstün bir yetenekle donatılmasına gerek kalmazdı. Dolayısıyla akıl sahibi olmak insanın sadece süflî birtakım ihtiyaçlarını gidermekten ibaret olmasına engel teşkil etmektedir. Bu iki ihtimal söz konusu olamayacağına göre ve insanın üstün ve faziletli yeteneklerle donatıldığına göre bu insanın belirli bir gayeye matuf bir yaratılışının olduğunu düşünmek zaruridir.¹³⁰

¹²⁹ Doğan Kaplan, *Haydar Hatipoğlu'nun İslam Mezheplerine Bakışı*, 1/243-245.

¹³⁰ Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, 1/270.

Evrende bulunan varlıkların hiçbirisi boşuna yaratılmamıştır ve var olan her şey bir gaye içindir. Aygar'ın ifade ettiği gibi, Hatipoğlu'na göre, bir kibrit çöpünün dahi birçok vazifesi ve hizmeti bulunmaktadır. Kur'ân'ın bildirdiği üzere, yeryüzü, gök, nehirler, denizler, dağlar, bitkiler, hayvanlar, evrende var olan her şey insanın yararı için yaratılmıştır. Akıl ve insaf sahibi herkes insanında bir gaye için yaratıldığını birtakım vazifeler ile görevlendirildiğini bilir ve insan bu gaye ve vazifesini sorgulamalıdır.¹³¹

Hatipoğlu'na göre, Zâriyat 56. âyet-i kerimede ifade edildiği üzere, insanın varoluş gayesi ve vazifesi ona tüm nimetleri ihsan eden Allah'ı tanınması ve ona kulluk etmesidir.¹³² İnsana verilen akıl ve irade onu birtakım sorumluluklara göre yaşamasını gerektiren bir varlık haline getirmiştir. Bu sorumluluk, vazife ve gaye üzerine yaratılmış olmasaydı, sadece beslenen ve cinselliğini tatmin eden üreyen hayvandan bir farkı olmayacaktı.¹³³

Hatipoğlu'nun insan tasavvuru ve nasıl meydana geldiği hususundaki değerlendirmeleri materyalist düşünceye bir cevap niteliği taşımaktadır. Hatipoğlu insanı şu sözlerle tanımlamaktadır:

*İnsan, düşünen, akıl, fikir, zeka, ilim gibi manevi değerlerle mücehhez olan, gözle görülmeyen, elde tutulmayan ve ruh tabir edilen bir mahiyettir (insan ruhtan ibarettir), akıl ile vicdan duyguları ile manevi değerlerle süslenmiş bir mahiyettir. Ceset (insan vücudu, et ve kemik yığını) ise :insanın bir kisvesidir, bir elbisesidir. İnsan dediğimiz zaman akla şu gelmemelidir (ki insan et ve kemik yığındır, heykeldir, iskelettir). Bu değil insan. Biz buna, insan demiyoruz. Bu et ve kemik yığını, insanın bir elbisesi mesabesindedir. İnsan, bu et ve kemik yığını işleten, çalıştıran, ona hayat veren, onu kullanan, onu idrak sahibi ve duygu sahibi yapan bir kuvvettir ki, biz ona, ruh diyoruz, insan budur.*¹³⁴

¹³¹ A.g.e.,1/270.

¹³² Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat*, 22

¹³³ Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, 1/271.

¹³⁴ Haydar Hatipoğlu, *Nereye Gidiyoruz*, 31.

Hatipoğlu insanın dünyaya gelişi konusunda üç ihtimal sıralamaktadır. İnsan ancak dünyaya aklın öngördüğü bu ihtimallerden biri ile gelmiş olmak zorundadır. Hatipoğlu'nun verdiği akli argümanlara göre:

1. *İnsan kendi kendine var olmaktadır (Yavrunun kendini halketmesi),*
2. *İnsan baba ve annesi tarafından var edilmektedir (Baba ve annesinin kendisini halketmesi),*
3. *Allah'ın kendisini halk etmesi.*¹³⁵

Hatipoğlu bu ihtimalleri tartışarak insanın Allah tarafından yaratılmış olduğu sonucuna akli argümanlarla ulaşmaktadır. Hatipoğlu birinci ihtimalin imkansız oluşunu şu sözlerle dile getirmektedir:

*Yavrunun kendini halketmesi mümkün değildir. Eğer yavrunun zerre kadar rolü ve salahiyeti bulunmuş olsaydı evvelâ kendine en güzel bir şekil verirdi. Gözlerini, kaş ve alını, burun ve ağzını, çehresini, rengini, boynunu, elhâsıl bütün uzuvlarını beğendi kalıba sokardı. Hamil bulunduğu bütün cihazların en muhkem şekilde halkederdi, demek ki kendisinin hiçbir şeyden haberi yok. O karanlıkta başına gelen tahvillerden tek bir tanesini dâhi hatırlamıyor.*¹³⁶

Hatipoğlu ikinci ihtimalin imkansız oluşunu şu sözlerle dile getirmektedir:

*Peder ve validenin de bir zerre kadar rol ve salahiyetleri bulunmadığı da malûm olsa gerek. Çünkü onların elinde bir yetki bulunmuş olsaydı, çocuklarını en güzel bir şekilde, kız ve oğlandan hangisini dileyseydiler tek veya çift olarak doğururlardı. Ve çirkin bir çocuğu doğurma talebi hiç kimsede bulunmadığına rağmen bazen pek çirkin bir şekilde, bazen çolak, bazen yarım çocukları olur bütün bunlar ebeveynin elinde de bir salahiyet olmadığını ispat eder...*¹³⁷

Bu iki ihtimalin imkansız oluşunu söyleyen Hatipoğlu, insanı bu varlık sahasına çıkaranın yüce Allah olduğu sonucuna ulaşmıştır. Hatipoğlu'nun bu ihtimaller tasnifi ile ilgili ulaştığı sonucu Aygan şu sözlerle dile getirmektedir:

¹³⁵ Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat*, 28.

¹³⁶ A.g.e., 28.

¹³⁷ A.g.e., 28-29.

Üçüncü ihtimal ise tabiatın var etmesidir. Söz konusu dönemde materyalistik düşüncenin temel argümanı da buydu. Hatipoğlu tabiatın yaratıcılığı fikrinin yaratıcı olanın ilim, hayat ve kudret gibi sıfatlara sahip olması gerektiği düşüncesiyle çürütülebileceğini savunur. Dolayısıyla ona göre onların tabiat dediği esasında Allah Teâlâ'dır.¹³⁸

Hatipoğlu, insanın evrene geliş ihtimalleri bağlamında evrimci düşüncenin iddialarını da tartışır. Bu konuda Aygan şu açıklamada bulunmaktadır:

Hatipoğlu, insanın varoluşu çerçevesinde Darwin'in evrim teorisine de temas eder. Söz konusu dönemde insanın ortaya çıkışına dair ateistik temel teoriyi oluşturmaktaydı. Hatipoğlu, bu teorinin artık etkisini kaybettiğini ileri sürmüştür. Esasında yeni evrimci bilim insanlarının da insan ile diğer varlıklar arasında ontolojik farklılığı kabul ettiğini bazı örnekler üzerinden dile getirir.¹³⁹

Hatipoğlu insan ve ölüm arasında kurduğu irtibatta ruhun varlığına delillerin olduğuna işaret etmektedir. Hatipoğlu'nun ölüm hakkındaki geniş açıklamalarından bir bölümü Aygan'ın ifade ettiği gibi şu şekildedir:

Hatipoğlu'na göre ölüm, insanın bu dünyadaki elbisesinden çıkıp başka bir elbiseye girmesinden ibarettir. Çünkü insanı insan yapan husus, onun bedeni değildir. Dolayısıyla ölüm yokluk değildir. Toprağa gömülen insanın pantolon ve ceketi gibi elbisesidir. Bu manada ölümden sonra toprağa gömülen insanın kendisi değildir, sadece elbisesidir. İnsanı insan yapan ruh, devam edecek, yeni bir bedende hesap verip, ceza veya mükafatla karşılaşacaktır.¹⁴⁰

Hatipoğlu'na göre ruh bedende var olan birtakım engeller sebebiyle hakikatleri görememektedir. Hatipoğlu bunu dürbün örneği ile şu şekilde anlatmaktadır:

¹³⁸ Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, 1/272.

¹³⁹ A.g.e., 1/272.

¹⁴⁰ A.g.e., 1/272.

Bu ceset, insanın bir kisvesi olduğu için, ruh, birçok hakikat ve gerçekleri göremiyor, çünkü bu cesedin gözü, insan denilen mahiyetin bir dürbünü mesabesindedir. Bir gözlük vazifesini görür. Bu gözlüğü kullandığı müddetçe, ancak bu gözlüğün istidadına göre hakikatları görür. Kulak aynı şekilde. Bütün duyu organları öyle. Ölümden sonra ruh organlardan sıyrılır. Bu defa hakikat gözü ile gerçekleri görmeye başlar. Dünya hayatında, bu göz gözlüğüyle göremediği gerçekleri, manevi değerleri, azabı, mükafatı, Allah'ı, Ahireti, melekleri bu gözle görecek.¹⁴¹

Hatipoğlu insanın gayb alemini göremeyişinin sebepleri ile ilgili farklı misaller vermektedir. Haydar hocanın verdiği misallerden bir tanesini Aygan şu sözlerle özetlemektedir:

İnsanın bu dünyadaki durumu, esas itibariyle anne rahmindeki ceninin durumu gibidir. Anne rahmindeki cenin esasında varlığı kendisini kuşatan rahimden ibaret sanır. Fakat doğup dünyaya gözünü açtığı anda çok daha geniş bir varlık alanıyla karşılaşır. İşte insanın gerçeği budur. Bu bedenden ayrılıp başka bir âleme gözünü açtığı anda artık sınırlı bir görmeden daha geniş bir bakışa sahip olur, bu âlemden çok daha farklı bir âleme girmiş olur.¹⁴²

Hatipoğlu artık ruhun ilmen de kabul edildiğini söylemektedir. Hatipoğlu'nun ruh hakkındaki görüşlerini Aygan şu sözlerle dile getirir:

Ölümlerle bu ruh bedenden ayrılmakta fakat bu ayrılan şeyin mahiyeti konusunda bilimin çaresiz kaldığını belirtmektedir. Bilim uzay ve varlıkla ilgili gelişmesine karşın ruhun mahiyeti konusunda aciz kalmaktadır. Hatipoğlu ruhun varlığına ilişkin delilin akıl gibi duyularla algılanamayan varlıkların örnek sunulabileceğini savunur. Çünkü akıl da varlığı hakkında şüphe olmamakla birlikte algılanabilir ve laboratuvarlarda tetkik edilecek bir varlık değildir.¹⁴³

¹⁴¹ Haydar Hatipoğlu, *Nereye Gidiyoruz*, 32.

¹⁴² Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, 1/272.

¹⁴³ A.g.e., 1/272.

Haydar Hatipoğlu, âhiretin varlığına ve gerekliliğine dair aklî birçok delil getirmektedir. Bunlardan bazılarını temas etmek yararlı olacaktır. Hatipoğlu, dünya hayatının âhiretin lüzumu ve gerekliliğini ispat eden delillerden olduğunu düşünmektedir. Âhiretin gerekliliğini dünya hayatının nizam ve düzeni için şart olduğunu beyan etmektedir. Bu bağlamda âhiret olmasaydı, insanın ruhi bunalımlara gireceğini dünya hayatının da oyuncak haline geleceğini söylemektedir.¹⁴⁴ Hatipoğlu'na göre, dünya hayatında adaletin gerçekleşmemesi yapılan eylemlerin sonucu olarak mükâfat ve ceza'nın gerekliliği âhiretin varlığını gerekli kılan kat'î deliller arasındadır.¹⁴⁵ Hatipoğlu bu delinin kaynağını her insanın kalbinde tevdi edilmiş olan vicdan olarak dile getirmektedir.¹⁴⁶ Hatipoğlu bu delilini padişah ve iki farklı davranışta bulunan hizmetkar örneği ile açıklamaktadır. Aygan Hatipoğlu'nun verdiği örneği şu sözlerle aktarmaktadır:

Bu hizmetkarlardan biri itaatkâr diğeri ise isyankardır. Padişahın nazarında bu ikisi eşit olabilir mi? Padişah bu ikisine aynı karşılığı verebilir mi? İşte insanlığın durumu da aynı bunun gibidir. Kimi hakka ve hukuka riâyet eder, yaratıcı kudretin nizamına uyar; kimi ise zulüm ve haksızlık bataklığına gömülür, yaratıcısının nizamına isyan eder. Vicdan ve insaf sahibi bir insan bu ikisinin aynı karşılığı almasını uygun görebilir mi? Dolayısıyla ahiret herkesin hak ettiği karşılığı alacağı bir alemdir. İnsan vicdanı da bunu lüzumlu görür.¹⁴⁷

Haydar Hatipoğlu'na göre âhiret hayatı bir anlamda Allah ile kul ilişkisinde meydana gelecek olan adaleti tanzim eden bir mahkeme görevini yansıtmaktadır. Aygan, Hatipoğlu'nun bu düşüncesini şu sözlerle dile getirmektedir:

Dünya hayatı ile ahiret hayatını kıyas ettiğimizde Hatipoğlu'na göre ahiret hayatı bir manada Allah-insan ilişkisinde bir adalet teşkilatının vazifesini görmektedir. Zira bu dünya hayatında nizam ve düzen ancak suç ve

¹⁴⁴ Haydar Hatipoğlu, *Nereye Gidiyoruz*, 54.

¹⁴⁵ A.g.e., 58.

¹⁴⁶ Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat*, 47.

¹⁴⁷ Fadıl Aygan, *Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı*, 1/277.

*haksızlıkların önlenmesi bakımından bir adalet teşkilatıyla sağlanmaktadır. En küçük toplumun dahi hak ve hukuku sağlayacak bir adalet teşkilatı bulunmaktadır. Dolayısıyla bütün kâinatı var eden ve yöneten Cenâb-ı Hakkın da bu yaratılmış kâinata şamil bir adliye ve mahkemesinin olması elbette lüzumludur*¹⁴⁸

Haydar Hatipoğlu imanın Şer'i Şerif'e göre şu anlama geldiğini söylemektedir: "Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Allah tarafından getirdiği kesinlikle bilinen şeylerin tümünde icmalen O'nu kalben tasdik etmek ve verdiği haberlere teslim olmaktır".¹⁴⁹

Hatipoğlu mütevâtir hadislere de inanmanın iman gereği olduğunu şu sözleri ile beyan etmektedir: "Kur'ân-ı Kerim'de veya mütevâtir hadislerde bulunan hükümlerden herhangi birisini inkar eden, tasvib etmeyen, kabullenmeyen bir kimsenin kafir sayılacağını açıkça ifade etmektedir".¹⁵⁰

Hatipoğlu, iman'ın kalb işi olup, dil veya beden diğer organlarıyla ilgisinin olmadığını ancak kalb ile inanmanın, gizli bir iş olduğu için dilsizlik gibi bir engel yok ise kişinin inandığını diliyle söylemesi ve kelime-i şehâdet getirmesi gerektiğini belirtmektedir. Hatipoğlu buna gerekçe olarak, kişinin İslâm dinine inandığını açığa vurmadığı takdirde iç âleminin bilenemeyeceğini ve bu yüzden mü'min olduğuna hükmedilemeyeceğini söylemektedir. Dolayısıyla Hatipoğlu bu şartlara uymayan kişiye, Müslüman bir kadınla evlenmek, kan ve mal dokunmazlığı, cenaze namazı ve mü'minlerin mezarlığına defnedilme gibi mü'minlere mahsus şer'î hükümlerin uygulanamayacağını ifade etmektedir.¹⁵¹ Bu açıklamaların ışığında Hatipoğlu, iman, kalp ile tasdikten ibaret olduğunu ve kalben iman eden bir kimseninâhiret hükümleri bakımından mü'min olduğunu söylemektedir. Dil ile ikrar ve kelime-i şehâdeti söylemenin ise dünyadaki hükümlerin uygulanması için şart olduğunu, kalben inanılmadığı halde dil ile ikrar eden bir kişinin biz kullarca mü'min sayılacağını ancak Allah katında böyle bir kimsenin kâfir olduğunu belirtmektedir. Aynı şekilde Hatipoğlu, kalben tasvip ve iman ettiği halde dil ile ikrar etmeyen kimsenin biz

¹⁴⁸ A.g.e., 1/277.

¹⁴⁹ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi Ve Şerhi*, 1/99.

¹⁵⁰ Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şâfi İlmihali*, Mesaj Yayınları, Ankara 1986, 9.

¹⁵¹ A.g.e., 9.

kullarca kâfir sayılacağını ancak Allah katında mü'min olup cennetlik olduğunu, dilsizlik veya ölümle tehdit gibi bir engelden dolayı dil ile ikrar edemeyen bir kimsenin ise özürlü olacağını ifade etmektedir.¹⁵²

Hatipoğlu namaz, oruç, zekat, hac ve diğer ibadetlerin imanın bir parçası olmamakla beraber imanın takviyesi ve geliştirilmesi için gerekli olduğunu düşünmektedir. Haydar hoca, imanda artma ve azalmanın mümkün olup olmayacağı hususunda ilim sahiplerinin farklı görüşlere sahip olduğunu, cumhuru ulemanın ise imanda artma ve ekilmeyi kabul ettiğini söylemektedir. Buna göre, günahlardan uzaklaşan salih amellerle meşgul olan kişinin imanı ziyadeleşecek, günaha giren kişinin ise imanında noksanlaşma meydana gelecektir.¹⁵³ Haydar Hatipoğlu ilim sahiplerinin dayandığı mevcut delilleri, tarafından yapılan *İbn Mâce Şerhi* 'nin 63, 74 ve 75. Hadis-i şeriflerin şerhi bölümünde detaylarıyla anlatmaktadır. *Büyük Şâfi İlmihali* adlı eserinde Haydar hoca imanla ilgili görüşünün hulasasını şu sözlerle dile getirmektedir:

*Asr-ı saadette bazı Mekke müşrikleri Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in peygamber olduğuna inandıkları halde Müslümanlığı kabul etmediler. İman sırf inanmaktan ibaret olsa bunların da Allah katında mü'min sayılması gerekmez mi? diye bir soru hatıra gelebilir. Buna cevabımız şudur: İman tarifinde geçtiği gibi kalben tasvib ve kabullenmek gerekir. Yalnız inanmak, doğruluğunu bilmek yetmez. Mekke müşrikleri doğruluğunu bildikleri halde kalben ve tasvib etmediler. Bu itibarla sırf inanmaları bir anlam taşımazdı.*¹⁵⁴

Hatipoğlu hoca, imanın amel ile birlikteliğinin kurulmasının şart olduğunu amelsiz imanın yeterli olamayacağını, Bakara suresinin 111.ve 112. âyet-i kerimelerinin tefsirini yaparken şu sözlerle beyan etmektedir: “Bu âyet, ebedi mutluluk için yalnız samimi imanın yeterli olmayıp iyi amele de ihtiyaç olduğuna delalet eder”.¹⁵⁵

Hatipoğlu hoca Şeri Şerife göre Kader'in şu anlama geldiğini beyan etmektedir: “Varolacak şeylerin ne zaman, nerede, nasıl ve ne gibi durumlarda meydana

¹⁵² Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şâfi İlmihali*, 10

¹⁵³ A.g.e.,10.

¹⁵⁴ A.g.e.,10-11.

¹⁵⁵ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/112.

geleceğinin Allah tarafından ezelden beri bilinmesi ve bu bilgiye göre tebsit ve takdir edilmesidir”.¹⁵⁶

Hatipoğlu hoca Şer-i Şerife göre Kaza'nın şu manaya geldiğini ifade eder:

*Takdim edilmiş olan şeylerin zamanı gelince Allah tarafından aynen yaratılmasıdır. Buna göre Kader, Allah'ın İlim ve İrade sıfatına; Kaza da Tekvî sıfatına rücu' edip buna inanmak, Allah'ın sıfatlarına iman etmeye dahildir. Allah'ın sıfatlarına inananlar kaza ve kadere de iman etmiş olurlar.*¹⁵⁷

Hatipoğlu hoca, kendisinin tarif ettiği kadere bazı kelâmcıların kaza demiş olduklarını kaza şeklinde vermiş olduğu tarife ise kader demiş olduklarına dikkatleri çektikten sonra bu tabirlerin neticeyi değiştirmeyeceğini söylemektedir. Hatipoğlu, kader meselesinin öteden beri, felsefeciler ve din âlimleri arasında tartışmalara sebep olduğunu söylemekle birlikte konuyla ilgili itikat ekollerinin görüş ve delillerini zikretmektedir.¹⁵⁸

Haydar Hatipoğlu kader karşısında insan iradesinin sorumlu olduğunu düşünmektedir. Mesela bu konuda, İnsanın saîd veya şakî olmasının ezeli takdirin eseri olduğuna göre kişinin serbest hareketi ve irade sahibi olarak davranması mümkün olabilir mi? Hakkındaki takdir onun için özür değil midir? şeklinde sualler sorduktan sonra ezeli takdirin kul için suçluluktan kurtarıcı bir mazeret olamayacağına dair vermiş olduğu şu açıklamayı örnek olarak zikredebiliriz:

Ezeli takdir kulun iradesini engellemez ve onun için özür değildir. Çünkü ezeli takdir Allah'ın ilim ve iradesinin eseridir. Allah, insanın dünyada kendi irade ve isteği ile iman veya küfrü seçmekle said veya şaki olacağını ezelde bildiği ve böyle irade ettiği için o insanın said veya şaki olacağını ezelde takdir buyurmuştur. İlim vasfı bilinen şeyi baskı altında tutmaz. Sadece onun mahiyet durumunu aydınlığa çıkarır. Onun için Kelamcılar ve Felsefeciler “İlim maluma tabidir” demişlerdir. Bu gerçeği bir misal ile açıklayalım. Rasathane uzmanları yaptıkları ilmi hesaplar neticesinde bir yıl sonra güneşin veya ayın tutulacağını, tutulma şeklini, gününü, saatini ve

¹⁵⁶ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/127.

¹⁵⁷ A.g.e.,1/127.

¹⁵⁸ A.g.e.,1/128.

izlenebileceği ülkeleri bilebilir. Uzmanların, ilmin ışığında tesbit ettikleri istikabele ait bu olayı rapor ettikten bir yıl sonra olayın aynen meydana geldiğini görüyoruz. Uzmanların, olaydan bir yıl önce yaptıkları takdir ve tesbitin veya tanzim ettikleri raporun te'siriyle bir yıl sonra Güneş veya Ay'ın tutulma olayının meydana geldiği iddia edebilir mi? Elbette böyle bir iddia gülünçtür. Güneş'in ve Ay'ın tutulmamasının sebebi uzmanların takdir ve rapor tanziminden tamamen ayrı bir takım tabii sebeplerdir. Eğer uzmanlar bu ilmi hesaplar yapmamış olsaydılar, tutulma olayları olmayacak olur muydu? Burada uzmanların ilim ve tespitlerinin tutulma olaylarına baskı yapmadığı, zorlayıcı olmadığı açıkça biliniyor. Allah Teala'nın kul hakkındaki ezeli takdiri kul için suçluluktan kurtarıcı bir mazeret olamaz ve onu baskı altında tutmaz.¹⁵⁹

Haydar Hatipoğlu, Allah lafzının kâinatın yaratıcısı olan yüce Rabbimizin özel adı olduğunu isimlerinin en büyüğü ve manaca en geniş kapsamlı bütün sıfatlarını kendinde toplayan olduğunu, bu lafzın ondan başka hiçbir varlık hakkında kullanılmadığını, manasının ise bütün sıfatları ile muttasıf, her türlü noksanlıklardan pak ve nezih olan yegane ibadete layık gerçek ma'bud olarak tarif etmektedir.¹⁶⁰

Haydar Hatipoğlu, dünyaya müdahale etmeyen pasif bir ilah anlayışını reddetmektedir. Tüm âlemin Allah'ın sıfatlarına tanıklık ettiğini ve her an evrene müdahale ettiğini edebi bir dil ile şu sözleriyle beyan etmektedir:

Kainatın yaratıcısı olan Cenab-ı Hak hazretlerinin hatsız ve bir kuvvet ve selahiyete haiz ve nihâyetsiz bir rahmet ve adalete malik olduğuna zerreden seyyarelere kadar bütün varlıklar lisan-ı hal ve kal ile şahitlik ediyor. Semalara ve yüz bin çeşit Alem-i Süflideki canlı, cansız varlıklara, zerrelere ibret gözü ile bakıldığı an her biri yüzbin dil ile teşbih-i Rabbani ve tevhid-i İlahi ile vazifeli olduğu görülür ve ehli basiretçe sedaları duyulur. Evet, Hakim-i mutlak sensin, onsekizbin Alemin nizam-u ahengini kemal-i kudretle kuran ve idare eden sensin, hiçbir varlığı hikmetsiz ve başıboş bırakmayıp akl-ı selim sahibi bulunan mütefekkirleri hayret felcine uğratan melek denilen

¹⁵⁹A.g.e., 1/128-129.

¹⁶⁰Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 1/1.

*memurlarla tedvir eden hakiki müdebbiri umum müdürü sensin, kanunlarını, fermanlarını, elçilerin vasıtası ile Alemin her zerresine duyuran sensin, senden başka tapınmağa müstahak ve laik hiçbir Tanrı yoktur. Ve varlığı asla mümkün değildir.*¹⁶¹

Hatipoğlu hocanın Allah'ın sıfatlarıyla ilgili bazı görüşlerini aktarmada yarar bulunmaktadır. Müteşâbihatlar hakkında tefviz ve te'vîl diye tabir edilen iki ilmi yolun bulunduğunu, tefviz yolunu seçen selef âlimlerinin Allah'ı uzuvlardan organlardan tenzih ederek naslarda gelen el, avuç gibi kelimeleri olduğu gibi kabullenmiş olup mana ve hakiki mahiyetlerinin ilmini ve izahını Allah'a bıraktıklarından dolayı kendilerine bu anlamı ifade eden tefviz ehli dendiğini söyledikten sonra müteahhîr ulemayı da şu sözlerle tanıtmaktadır:

*Te'vil yolunu benimseyen halef denilen müteahhîr âlimler de bu nev'i müteşabih kelimeleri genellikle kudretle yorumlamışlardır. Bu âlimler ulu orta te'vile gitmeyi caiz görmemişler, yaptıkları şey, müteşabihleri muhkem nasslara döndürerek, onların delalet ve irşadı ile müteşabihlerin delalet ettiği manaları tesbit etmektir.*¹⁶²

Hatipoğlu, Ru'yetullah konusunda kelâm ekollerinin görüş ve delillerini tartıştıktan sonra netice olarak müminlerin âhirette Allah Teâla'nın cemalini ve zâtını göreceğini kâfirlerin ise göremeyeceğini ifade etmiştir. ¹⁶³

Allah'ın gülmesiyle ilgili Hatipoğlu'nun değerli gördüğü görüşlerden bazılarını şu şekilde zikredebiliriz:

Gülmek Allah Teala Hazretlerine göre sıfat-ı filiyye'dendir, ki birçok âlim tarafından bu vasıf rıza ve hayır dilemesi şeklinde yorumlanmıştır. Bazılarına göre gülmek ile bol rahmet kasdedilmiştir. Diğer bir kısım âlimler: Allah'ın gülmesi, Meleklerine gülme emrini ve iznini vermesinden ibarettir. Nasıl ki:

¹⁶¹ Haydar Hatipoğlu, *Ölümden Sonraki Hayat*, 15-16.

¹⁶² Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, 1/341.

¹⁶³ A.g.e., 1/309-311.

*bir padişah birisinin öldürülmesini emrettiği zaman Padişah onu öldürdü denilebiliyor. Bu nevi' tabirlere Arap dilinde çok rastlanır, demişlerdir.*¹⁶⁴

Hatipoğlu, “Rabbimiz, mahlukatı yaratmadan önce, kendi (kudret) eliyle kendi zâtı üstüne: ‘Benim rahmetim gazabımı sebkât eti.’ (va’dını) yazdı”¹⁶⁵ hadis-i şerifinin şerhi bölümünde Yüce Allah’ın bazı sıfatları ile ilgili görüşünü dile getirmektedir. Örneğin, Allah’ın eli kavlinin müteşâbihattan olduğunu, bunun Allah’ın sıfatlarından olduğunu, keyfiyetinin bizce meçhul olduğunu, bazı âlimlerin bunu kudret ile te’vil ettiğini bazının ise etmediğini ifade etmektedir.¹⁶⁶ Hatipoğlu hocanın gazap ve rahmet ile ilgili taraftar olduğu bir görüş şu şekildedir:

*Gazab, Allah’ın azab dilemesidir. Rahmet de O’nun sevab dilemesidir. Sıfatlar galebe etmek ile vasıflanmazlar. Bir sıfat diğer bir sıfatı geçemez. Hadiste rahmetin gazabı geçmesi mecazidir. Rahmet ve gazap sıfatı zatiyyeden değil, sıfat-ı filiyyeden de olabilir. Buna göre rahmet: Sevap ve ihsan olur. Gazap da: İntikam ve azap olur. Böyle tarif edilince galebe etme durumu te’vile muhtaç değildir. Yani ilahi rahmet, ilahi gazaptan fazladır, denmiş olur.*¹⁶⁷

Hatipoğlu, Bakara sûresinin 117. âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde, Allah’ın ezeli olduğunu tüm evrenin Allah tarafından yoktan var edildiğini aynı zamanda yüce kudretinin ve iradesinin yansımasının bir sonucu olduğunu şu sözleri ile söylemektedir:

O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bunları yaratmak için bir modele, bir örneğe ihtiyaç duymaz. O’nun azametini idrak etmek isteyenler ibretle bu eserlerine baksın. Gökler, yer ve buralarda bulunan bütün varlıkların yaratıcısı, mucidi O iken kalkıp herhangi birisini ezeli ve ebedi olan O’na evlad koşturmak, O’nun bir parçası olduğunu iddia etmek akıl işi mi ? O, böyle eşeylerden pak ve nezihtir, yücelerin yücesidir. O, bir şeyi yaratmak, icra etmek istediği, iradesi ve dilemesi o şeye yöneldiği zaman varolmasını

¹⁶⁴A.g.e.,1/315.

¹⁶⁵A.g.e.,1/331.

¹⁶⁶A.g.e.,1/331.

¹⁶⁷A.g.e.,1/332.

*emreder ve o şey hemen olurur. İcad, tekvin ve yaratma işi ilahi sırlardan olup beşerin idrak edemeyeceği ulvi kavramlar olduğundan dolayı beşerin rahatlıkla anlayabileceği bir ifade olarak: “ Yaratmak istediği şeye sadece ‘Ol’ der, o şey de olurur” ibaresi kullanılmıştır.*¹⁶⁸

Hatipoğlu hoca, evrenin Allah’ın bir parçası olduğunu iddia eden panteist düşüncenin tutarsız olduğunu Bakara suresinin 117. âyet-i kerimesini delil getirerek şu şekilde açıklamaktadır:

*Kainat veya onun şu bölümü Allah’ın bir parçasıdır, diyerek sapık düşünce bataklığına düşenlere de bu âyetler iyi bir ibret dersini verir. Hiçbir yaratık, yaratanın bir parçası olamaz. Yaratıkların hepsi sonradan varolmuştur, değişikliğe maruzdur, ne ezelidir ne de ebedidir, başka âyetlerde buyurulduğu gibi her şey fanidir, helak olup gider. Fakat Allah ezeli ve ebedidir, varlığının ne başlangıcı var ne de nihâyeti.*¹⁶⁹

Haydar Hatipoğlu peygamberlik ve nübüvvet bağlamında birçok düşüncesini paylaşmıştır. Örneğin, peygamberlerin ismeti konusunda onların masum olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda, peygamberlerin kendi makamlarına zarar verici, mürüvvetlerini zedeleyici en ufak günahlardan bile masum olduklarını, kendilerinde görülen bazı hadiselerin ise, bir te’vil neticesinde veya yanılma eseri yahut Allah’tan aldıkları izinle meydana gelmiş olduğunu, bir kısmının ise peygamberlik öncesinde vukû bulmuş olduğunu söylemektedir. Muhakkik fıkıhçıların ve kelâmcıların böyle düşündüğünü ifade ettikten sonra bir başka açıdan peygamberlerin masum olduğunu şu sözlerle beyan etmektedir:

Birlikte bakalım: Peygamberlere isnad edilen hatalar nelerdir: Bunlar, Adem (Aleyhisselam)’ın unutarak cennetteki ağaçtan yemesi, Nuha (Aleyhisselam)’ın kafir olan kavmi aleyhinde bedduada bulunması, Musa (Aleyhisselam)’ın izinsiz olarak bir kafiri öldürmesi ve İbrahim (Aleyhisselam)’ın kendi kavminin şerrinden korunması için tevriye yollu olup aslında doğru olan söz söylemesidir. Şu saydığım hangisi başka insanlar için günah sayılır. Aslında hiç birisi günah sayılmaz. Bununla beraber onlar bu

¹⁶⁸Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/117.

¹⁶⁹A.g.e., 2/117.

*işleri Allah'tan izin almadan işledikleri için üzüлp korkmuşlar, haya etmişler ve yüce mertebeleri ile bağdaşmadığı için bazılarında dolayı Allah tarafından kınanmışlar. Hepsi bu kadardır.*¹⁷⁰

Haydar hoca Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğinin evrensel olduğunu tüm insanlığın onun dinine girmek zorunda olduğunu İslam davetinin kendisine ulaşmış olduğu halde inkar eden kişinin âhirette sorumlu olacağını düşünmektedir. Bu konuda beyanları şu şekildedir:

Kur'an, Musa (a.s.) ile İsa'nın (a.s.) İsrailoğulları kavmine gönderilmiş birer peygamber olup, onlara Tevrat ve İncil'in de o kavme doğru yolu göstermek için verildiğini peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in (a.s.) ise bütün milletlere, tüm insanlara ve alemlere gönderilmiş peygamber olduğunu, kitab ehlinin O'nun kitaplarında yazılı alametlerinden tanımaları sebebiyle diğer insanlardan önce O'na ve Kur'an'a inanmaları gerekirken aksine hareket etmeleri dolayısıyla yer yer onlara hitab ederek iman etmelerini istediğini, Kur'an'a ve O'na iman etmeyenlerin hüsrana uğrayıp cehennemlik olduğunu, hak dinin ancak İslam dini olduğunu İslam dininden başka hiçbir dinin Allah katında kabul edilmeyeceğini, Allah'ın bu son dini kemale erdirip insanlar için ancak bu dini beğendini, Hz. Peygamber (a.s.) 'ın Kitab ehli olanları ve olmayanları İslam dinine çağırarak görevli olduğunu, bütün insanların Hz. Peygamber'e hem iman etmek, hem de uymakla yükümlü bulunduklarını, ancak O'na uymak suretiyle doğru yolu bulacaklarını, O'nun izini takip edip emirlerini yerine getirdikleri takdirde Allah'ın rızasını kazanabileceklerini, O'na itaat etmelerinin gerektiğini, doğru yolun O'nun gösterdiği yol olduğunu, hidâyet ve rahmet olmak üzere Tevrat'ın Musa'ya, İsrailoğullarının ahirete iman etmeleri için verildiğini, artık Kur'an'a uymanın ve ona aykırı davranmaktan kaçınmanın gerektiğini ve bu suretle ilahi rahmete kavuşabileceğini, Hz. Peygamber'in neyi emrederse onu tutmanın ve neyi yasaklarsa ondan kaçınmanın gerektiğini, O'na itaat edenin Allah'a itaat etmiş sayılacağını, Kitab ehlinin Kur'an'a iman edip O'nun tanımladığı usul ve şartlara uygun olarak namaz kılmasının zekat vermelerinin ve rüku edenlerle beraber rükûa

¹⁷⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/617.

varmalarının, yani Müslümanların cemaatına katılıp onlarla beraber namazlarını cemaatle kılmalarının istendiğini, yukarıda mealleri verilip gösterilen âyetlerde belirtilmektedir.¹⁷¹

Hatipoğlu bu görüşlerini Kur'an tefsiri çalışmasında da savunmaktadır. Âl-i İmrân suresinin 19. âyet-i kerimesi bölümünde şöyle söylemektedir:

Hz.Muhammed (s.a.v.), peygamberler zincirinin son halkasıdır ve bütün insanlara gönderilmiştir. O'nun gelmesiyle diğer semavi dinlerin tamamı yürürlükten kaldırılmıştır. Bu itibarla O'nun geldiği zamandan kıyamete kadar olan dönemde yegane hak din ancak O'nun getirdiği dindir. Başka bir dine giren bir kimsenin girdiği din hak değildir ve Allah katında makbul sayılmaz. İşte bu ölçüler dahilinde bütün peygamberlerin getirdiği dinler haktır, Allah katında makbuldür ve hepsi Allah'a boyun eğip sulh ve selamete girmeyi, tam bir teslimiyetle O'na bağlanmayı emretmeleri itibarıyla hepsine İslam denilebilir. Fakat yukarıda belirttiğim gibi Hz. Muhammed'in (a.s.) gelmesiyle diğer semavi dinler yürürlükten kalkmış oldukları için geçerli, makbul ve yegane hak din olarak ancak O'nun dini vardır ve ancak O'nun dinine İslam denilir.¹⁷²

Hatipoğlu hoca, Hristiyan ve Yahudi gibi kitap ehlinin Hz. Muhammed (s.a.v.)'in dinine teslim olmak zorunda olduklarını Âl-i İmrân suresinin 20. âyet-i kerimesinin tefsirinde şu sözleriyle beyan etmektedir:

19. âyetin açıklaması bölümünde belirttiğim gibi yüce Peygamberim'in (a.s.) peygamberliği bütün insanlara şümullüdür. Kitap ehli olan Yahudiler, hristiyanlar dahil bütün insanlar onun dinine girmekle yükümlüdür, hak din ancak O'nun getirdiği dindir, onun dinine girmeyen kitap ehli bile dalalette olup kafir sayılır. Bu durumu açıkça belirten âyetlerden bazıları bu surenin 19, 20, ve 85. âyetleri, A'raf suresinin 158 ve Furkan suresinin 1. âyetidir. Bu duruma açıkça delalet eden sabit ve sahih hadisler de çoktur. Başta Buhari ve Müslim olmak üzere sahih hadis kitaplarında rivâyet olunan sahih ve sabit

¹⁷¹ Haydar Hatipoğlu, *Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor*, Mesaj Yayınları , Ankara 1990. 45-47:
Haydar Hatipoğlu, *Dinlerarası Diyaloga Reddiye*, Ravza Yayınları, İstanbul 2022.

¹⁷² Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 3/17.

*hadislerden anlaşıldığı üzere yüce Peygamber (a.s.) kendilerine kitab verilmiş olan ile kitab ehli olmayan, arap olan ve olmayan ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan müteaddit devlet başkanına mektub göndererek Müslüman olmalarını istemiştir.*¹⁷³

Haydar Hatipoğlu, mûcizenin peygamberlerin nübüvvetini ispat etmede şart olan bir hakikat olduğunu eserlerinde savunmuştur. İbn Mâce'nin *Kitâbu'l-Fiten* kitabına yaptığı şerh bölümünde Hz. Peygamber'in gerek hayatta olduğu dönemde gerek vefatı sonrası geleceğe yönelik verdiği haberlerin bir mucize olarak gerçekleştiğini ve kıyamete yakın dönemde vuku bulacak olayları anlatan hadis-i şeriflerin de birer mucize olduğunu söylemektedir.¹⁷⁴ İlgili hadisler incelendiğinde, Hz. Peygamber döneminde, vefatı sonrasında ve yakın dönemlerde Orta Doğu'da yaşanan olayların Hz. Peygamber tarafından önceden haber verilen bilgiler olduğu açıkça görülmektedir. Haydar Hatipoğlu tüm bunların Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden mucizeler olarak dile getirmiştir. Dolayısıyla ona göre, gerek Kur'an-ı Kerim'de gerek hadis kitaplarında yer alan mucizeler gerçek anlamda meydana gelmiştir vuku bulmuştur.

Hatipoğlu kerametın hak olduğunu kabul etmiştir. Hz. Meryem'e mana âleminden gelen rızıkları anlatan Âl-i İmran suresi 37. âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde beyanları şu şekildedir: “Bu âyet, velilerin kerametinin hak ve sabit olduğuna delil gösterilmiştir. Çünkü meşhur kavla göre Meryem, bir peygamber değildi ki gaybtan kendisine rızıkın gelmesi onun bir mucize sayılsın. Bu onun bir kerameti idi”.¹⁷⁵

Haydar Hatipoğlu kıyamete yakın zuhur edeceği bildirilen Hz. Peygamber'in soyundan gelecek olan Hz. Mehdi'nin varlığını kabul etmiştir. İbn Mâce'de geçen, “Mehdi (yani her bakımdan hidâyet üzere olan zat) ancak Meryem oğlu İsa'dır” hadis-i şerifinin şerhinde, Hz. Mehdi diye birinin çıkmayacağını ve çıkacağına dair hadislerin zayıf olduğunu söyleyenlerin bu hadisi delil olarak kullanmış olduklarını ancak bu hadisin senedini Beyhakî (ö.1066) ve Hâkim (ö.1014)'in zayıf saydıklarını senedindeki râvi Ebnan bin Sâlih'in hadislerinin terk edilmiş olduğunu dile getirir. Ayrıca bu hadiste ifade edilen Mehdi kelimesinin lakap yani özel isim anlamında

¹⁷³Hatipoğlu, “*Kur'ân Tefsiri*”, 3/20.

¹⁷⁴ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, 10/132-364.

¹⁷⁵Hatipoğlu, “*Kur'ân Tefsiri*”, 3/37.

olmayıp sıfat yani her bakımdan hidâyet üzere anlamında kullanıldığını, dolayısıyla cümlelerin manasının, Hz. Peygamber'den sonra her bakımdan hidâyet üzere olan kişi Hz. İsa olduğunu, yoksa zannedildiği gibi Mehdi lakabının İsa'dan başka kimseye verilmediği anlamına gelmediğini söylemektedir.¹⁷⁶

Günümüzde popülarlığını devam ettiren konulardan Hz. İsa'nın nüzulu meselesi ile ilgili Hatipoğlu hoca görüş beyan etmektedir. Hatipoğlu, “إِنِّي مُتَوَقِّئُكَ” Hz. İsa'nın ref'ini anlatan “seni teveffî edeceğim”¹⁷⁷ âyet-i kerimesinde zikredilen “Teveffî” ile ilgili ilim sahiplerinden gelen rivâyetleri tartıştıktan sonra¹⁷⁸ sıhhatli ve sağlıklı olan görüş, Hz. İsa'nın diri olarak ve uyanık halde iken hem bedeni hem ruhuyla göğe çıkarılmış olduğunu ve orada yaşadığını kıyamete yakın yer yüzüne ineceğini beyan eden görüş olduğunu söylemektedir. Ayrıca bir hadis âlimi olarak Haydar Hatipoğlu, Hz. İsa'nın vefat etmediğini, kıyamete yakın gökten ineceğini anlatan hadis-i şeriflerin sayısının tevâtüre ulaştığını da ifade etmektedir.¹⁷⁹ Hatipoğlu cennet ve cehennem ebedi olduğunu, cennet ehlinin ebediyen nimetler içinde olacağını cehennem ehli olan kafirlerin ise ebediyen azap göreceğini A'lâ suresinin 13. âyetini delil getirerek şu sözlerle ifade etmektedir: “Zaten hak olan mezheb de budur. Yani cennet halkı sonsuza dek ilahi nimetlerden yararlanacaklar ve cehennemde ebedi kalacak olan kafirler de sonsuza dek devamlı azab çekecekler”.¹⁸⁰

Hatipoğlu kabir azabının varlığını kabul etmektedir. Bu konuda kelâm ekollerinin görüşlerini tartışır ve kendi görüşünü şu sözlerle beyan eder:

Gerek bu babta rivâyet edilen hadisler ve gerekse, Kütüb-i Sitte'nin kalanlarında rivâyet edilen ve kabir hallerine dair benzer hadisler kabir azabının hak olduğuna delalet eder. Ehl-i Sünnet mezhebine göre kabir azabı hak ve gerektir. Mü'min suresinin “Onlar sabah akşam ateşe sunulurlar. Kıyamet günü de, “Fıravun adamlarını azabın en çetinine sokunuz” denilir” mealindeki 56. Âyeti ve sahabilerden bir cemaat tarafından rivâyet edilen

¹⁷⁶ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, 10/271.

¹⁷⁷ Âl-i İmrân, 3/55.

¹⁷⁸ Hatipoğlu, “*Kur'ân Tefsiri*”, 3/55.

¹⁷⁹ A.g.e., 3/55.

¹⁸⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercemesi ve Şerhi*, 10/608.

*sahih hadisler bunu ispatlar. Allah Teala'nın ölünün cesedinden bir parçaya hayat ve duygu vermesi ve o parçaya azab çektirmesi aklen de mümkündür. Aklın kabul ettiği bu olay Kitab ve Sünnet ile sabit olduğu için buna inanmak ve aynen kabul etmek gerekir.*¹⁸¹

Hatipoğlu kabir ehlinin gömüldükten sonra vücutlarında bir değişikliğin olmaması azabın olmadığı anlamına gelmeyeceğini akli bir örnekle şu şekilde izah eder:

*Şöyle bir şey sorulabilir: Ölü gömüldükten bir süre sonra kabri açılırsa cesedde bir değişiklik görülmez, kabre konulduğu gibi müşahede edilir. Peki ona nasıl sorular sorulur, nasıl oturtulur ve demirden tokmaklarla nasıl dövülür de hiçbir izi görülmez? Bu soruya şöyle cevapverilir: Ölünün başına gelen felaketleri görmememiz olağandır ve örneğini uyku hakindeki kişide görebiliriz. Yanımızda uyuyan kişi rü'yasında bir takım zevkli şeyler veya elemeler görür. Fakat yanbaşıda olduğumuz halde farkında değiliz. Keza kişi uyanık iken işittiği veya düşündüğü bir şeyden dolayı zevk veya acı duyar. Buna rağmen yanında oturan bir kimse farkında değildir ve bir şey görmez. Cebrail (Aleyhisselam), Resul-i Ekrem 'in (s.a.v.) yanında oturanlar Cebrail'i (as) görmezlerdi. Ölünün oturtulması olayının kabre gömülen ölülere mahsus olması ve cesedi herhangi bir şekilde imha edilen ölülerde bu olayın vuku bulmaması muhtemeldir.*¹⁸²

Hatipoğlu, şefaati konusunda da Ehl-i Sünnet ile aynı görüşü benimsemektedir. Hatipoğlu şefaati kabul etmeyenlerin görüşlerini ele alıp geçerli hiçbir görüşlerinin olmadığını gösterdikten sonra¹⁸³ Mahşer gününde Allah'ın izin verdiği Sâlih kullarının şefaati edebileceğini, özellikle Hz. Peygamber'in "şefaati uzma" yani en büyük şefaati sahibi olup müminlere şefaati edeceğini savunmaktadır.¹⁸⁴

1.9.2. Hadis ve Usûl-i Hadis Konularındaki Değerlendirmeleri

Hiz. Peygamber'in söz, fiil ve onaylarını konu edinen sünnet ve hadis ilmi günümüzde aynı anlamlarda kullanılan kavramlardır. Bu çalışmada sünnet ve hadis aynı

¹⁸¹ A.g.e.,10/560.

¹⁸² A.g.e.,10/561.

¹⁸³ A.g.e.,10/610.

¹⁸⁴ A.g.e.,10/611-616.

anlamlarda kullanılacaktır. Hatipoğlu'nun bütün eserlerinde verdiği röportaj ve demeçlerinde sünnet ile ilgili görüşlerinin izini sürmek mümkündür.

Haydar Hatipoğlu sünnetin önemi ile ilgili 1989 yılında dönemin popüler İslami dergilerinden Panel dergisi ile röportaj gerçekleştirmiştir. Röportajın “Sünnet de Kur'an gibi vahye dayalıdır”.¹⁸⁵ adlı başlığı Hatipoğlu'nun hadis ilmine olan düşüncesini çok net bir şekilde yansıtmaktadır. Hatipoğlu hoca bu demecinde sünnetin-hadislerin önemini anlatmış, sünnetin İslam fıkhnın kaynağı olduğunu savunmuş ve sünnetin gayri metlûv vahiy olduğunu delilleri ile açıklamıştır. Bu bilgilerden anlaşıldığı üzere Haydar Hatipoğlu'na göre sünnet bir şekilde Kur'an vahyi gibi Hz. Peygamber'e (s.a.v.) Allah tarafından bildirilmektedir. Sünnette Kur'an gibi bağlayıcıdır. Hz. Muhammed (s.a.v.) Kur'an'ın tefsir ve beyan edicisidir.

Hatipoğlu'nun sünnet ile ilgili kapsamlı değerlendirmelerini İbn Mâce'nin *es-Sünen* adlı eserine yazdığı şerhte görebilmekteyiz. Kendisi sünneti şu şekilde tarif etmektedir:

*Sünnet kelimesi çoğunlukla Peygamber'in sözleri, fiilleri ve takrirleri anlamında kullanılır. Yukarda belirttiğim gibi Usul-u Fıkıh âlimlerine göre hadis de bu mânâyadır. Bu durumda sünnet ile hadis eş mânâlıdır. Lügatta; yol dernek olan sünnet kelimesi din ıstılahında Resûl-i Ekrem'in izlediği dîni yol mânâsında da kullanılmıştır. Bâzen sünnet Peygamber'in yalnız fiilleri anlamında kullanılır. Hadisçilerin «Bu hadis, sünnet'e, icmâa ve Kıyas'a muhaliftir» tarzındaki ifadeleri sünnetin hadisten ayrı mânâda kullanıldığının bir örneğidir.*¹⁸⁶

Bayar'ın ifade ettiği gibi Hatipoğlu burada yaptığı açıklamasında sünnetin yol anlamı bağlamına önem vermiştir. Şimdi vereceğimiz açıklamalarında sünneti daha kapsamlı şekilde tarif edecektir¹⁸⁷ ve sünnete itaatın önemi hakkında görüşünü beyan edecektir:

Sünnet, Arab dilinde yol- tabiat siret gibi mânâlara gelir. Burada ise şu iki ıstılahı mânâyâ muhtemeldir:

¹⁸⁵ Haydar Hatipoğlu, “Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır”, Panel Dergisi, 1989, 37.

¹⁸⁶ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/XXIV.

¹⁸⁷ Mesut Bayar, *Haydar Hatipoğlu'nun İbn Mâce Şerhinde Getirmiş Olduğu İzahlarda Sünnet Vurgusu*, 1/355.

1. Resûlullah'ın (s.a.v.) gittiği yol. Bu yol din yolu olduğuna göre Sünnet, gerek Kur'an-ı Kerimle ve gerekse Hadis-i Şeriflerle sabit olan tüm Şer'i hükümlerin gösterdiği yol olmuş olur. Bu mânâda sünnete ittiba, bu yolu izlemek ve ondan sapmamaya dikkat etmek demektir.

2. Resûlullah'ın (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) akvalî (sözleri), efali (işledikleri) ve takriri (gördüğü veya duyduğu bir duruma karşı susması) nın tümü anlamındadır.

Bu bâbın Sünnet kelimesinin ikinci mânâsı ile olan yakın münâsebeti izahtan varestedir. İlk mânâsı ile olan yakın alâkasına gelince, gerek Kitâb ve gerekse Hadisle sabit olan bütün Şer'i hükümleri öğrenmek isteyenler, hadislere muhtaçtır. Zira hadisler, Kitab'ın açıklaması durumundadır, denilebilir. Aşağıdaki Nazm-ı Celil bu gerçeği ifâde eder. «...ve sana da Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirilmiş olan emir ve nehiyleri insanlara açıkça anlatsın...» (Nahl 44) Görüldüğü gibi Resûlullah'ın (Sallallahu Aleyhi ve Sellem) Kur'-ân-ı Kerîm'de bulunan bir kısım mücmel âyetlerin hükümlerini beyan etmek ve açıklamakla görevli olduğu, bu âyet-i celile ile anlaşılıyor. Bu itibarla hadisler, Kitab'ın bazı mücmel hükümlerin izah ve tefsiri durumundadır. Bu nedenle Kitab, Şer'i hükümlerin kaynağı olarak, yeterdir, Sünnet-i Nebeviyye kaynağına ihtiyaç yoktur», denemez.¹⁸⁸

Bu açıklamalarından anlaşıldığı üzere Hatipoğlu'na göre sünnet Kur'ân'ın birinci derecede açıklaması durumundadır. Bu Kur'ân âyetleri ile sabittir. Hatipoğlu hoca sünnet ile ilgili bu açıklamalarından sonra sünnetin fıkıh ilminin kaynağı olduğuna dair şu açıklamalarda bulunmaktadır:

“Bilindiği gibi Edille-i Şer'iyye (Şer-i Şerif kaynakları), Kitab, Sünnet, İcm'a ve Kıyâs-ı Fukaha olmak üzere dördttür. SÜNNET kelimesi burada Şer'i delil mânâsında kullanılmış olur. SÜNNETE İTTİBA'da farz, vacîb, sünnet, mübah, haram ve mekruh gibi mükellefin fiillerine medar olan Şer'i hükümlerin muktezası ile amel etmek manasına gelir.”¹⁸⁹

¹⁸⁸ Hatipoğlu, Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi, 1/6.

¹⁸⁹ A.g.e., 1/6.

Haydar Hatipoğlu'na göre hadislerde akla, mantığa ters düşen tek bir örnek gösterilemez.¹⁹⁰ Bayar'ın ifade ettiği gibi bir müslüman nasıl Kur'an'ın en doğru hükümleri ihtiva ettiğine inanıyorsa bu inancını sünnete karşı da sergilemelidir. Bir kişinin nasıl ki aklına uymayan âyetlere değişik teviller getirmesi sakıncalı ise hadise de değişik yorumlar getirmesi ya da elinde delil olmadan hadise uydurma iddiasında bulunması bir vebaldir. Bayar bu ifadelerinden sonra Hatipoğlu'nun konu ile ilgili şu açıklamalarını dile getirir :

Ehl-i îman, şuna inanmalıdır ki, âlemlere rahmet olarak gönderilen Hz. Peygamber en kolay yolu izlemiş, (kolaylaştırın, güçleştirmeyin. Müjdeleyin, nefret ettirmeyin.) buyurmakla takip ettiği yolu göstermiştir. Onun sünneti kolayca intibak edilebilen hükümleri ihtiva eder. Sünnet-i seniyyede intibak edilemeyen veya intibakı güç olan bir hüküm yoktur. İnanmayan veya imanı çürük olanlara göre durum değişik olabilir. Resûlullah (Sallallahü Aleyhi ve Sellem) beşeriyet âleminin eşsiz mürşidi olduğu için mutluluğa, hakka ve ilâhı rızaya götürücü sırat-ı müstakim (dosdoğru yol) in tek rehberidir. Dolayısı ile gösterdiği yolu izleyenler gerçek hidâyete erişmiş olurlar. Keza, takvanın timsali olan yüce Peygamber'in sünnetine satılanlar takvanın zirvesine ve en üstün şuuruna yükselmiş olurlar .¹⁹¹

Sahâbe-i kirâmın Kur'an-ı Kerim'i ezberleme ve yazma usullerini kullanarak Kur'an'ı sonraki nesillere aktarırken büyük bir gayret göstermiş oldukları gibi hadis-i şerifleri aktarırken de benzer gayretleri göstermiş oldukları bilinmektedir. Hadis aktarırken hata etme endişesinden dolayı az sayıda hadis rivâyet ettikleri de bilinen bir durumdur. İbn Mâce'nin *es-Sünen* mukaddimesinin 3. bâbında bulunan hadisler sahâbe-i kirâmın hadis rivâyetinde göstermiş olduğu hassasiyeti anlatmaktadır. İbn Mâce el-Kazvinin *es-Sünen* mukaddimesinin 3.bâbının 26.hadisi olan Şa'bi (ö.722)'nin "Ben İbn Ömer (r.a.) ile bir yıl beraber oturdum. Resulullah'den (s.a.v.) hiçbir hadis naklettiğini görmedim." şeklindeki rivâyeti de bu durumu teyit etmektedir. Hatipoğlu bu hadise yazdığı şerhte hadis-i şerifler'in sahâbe-i kirâm tarafından büyük bir hassasiyet

¹⁹⁰ Haydar Hatipoğlu, "Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır", 38.

¹⁹¹ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/35-36.

gözetilerek sonraki nesillere aktarıldığını anlatmaktadır. Kendisinin beyanı şu şekildedir:

Ashab-ı kiram, hadis-i şeriflere büyük önem verirlerdi. Hele “Hazar bulunanlar, benim dediklerimi burada bulunmayanlara tebliğ etsinler” hadis’i, onların iştihakım kat kat artırmıştı. Fakat hadisin sıhhatinin tesbiti için de büyük titizlik gösterirlerdi. Bir hadisin sıhhat derecesinin anlaşılması için gerektiğinde aylarca araştırma ve yolculuk ederlerdi. Bu nedenle Ashab-ı kirâm’ui çoğu İklal’ı yani az hadis rivâyet etmeyi tercih ederlerdi. Çok hadis rivâyet eden sahabiler azdır. Hadis dilinde onlara müksirûn (çok hadis rivâyet edenler) denir. İbn-i Ömer (Radiyallahüanh) Müksirîn’in ikincisi olmakla beraber, gerekmedikçe hadis rivâyet etmediği Şa’bi’ninyukardadediği gibi bir yıl beraber oturdukları halde onun hadis rivâyet etmesini müşahade etmemiştir.¹⁹²

Haydar Hatipoğlu’na göre dört büyük İslam halifesinin sünneti de Hz. Peygamber’in sünnetinin bir parçasıdır. İbn Mâce’nin “Bâbu İttibai sünneti’r- râşidin” adını verdiği bâb’a¹⁹³ Hatipoğlu’nun yazdığı şerhte bu durumu görebilmekteyiz. Hatipoğlu hoca dört büyük İslam halifesinin uygulamalarının Hz. Peygamber’in sünnetinin bir parçası olduğuna dair görüşünü şu şekilde beyan etmektedir:

Hadislerde gecen Hulefa’yı Raşidin’den maksadın ilk 4 halife (Radiyallahuanhum) olduğunu söyleyenler vardır. Bazı âlimler ise, bundan maksad 4 büyük halife ve onların sîretini takınıp izlerini takip eden başka halifeler ve müçtehit olan büyük imamlardır. Zira hakkın daima üstün tutulması, İslamiyet’in yaşatılması ve halkın dosdoğru yola irşadı bakımından bunlar da Resulullah (Sallallahu Aleyhi ve Sellem)’in halifeleridir, demişlerdir. 42 nolu hadisin sonunda geçen “İhdas edilen şeylerden sakınınız” cümlesi ile sakınılması istenen şeyler, dinde aslı olmayan ve dini kaynaklara aykırı düşen hususlardır. Dini kaynaklara uygun olan hususlar Peygamberimiz (Sallallahu Aleyhi ve Sellem)’den sonra ihdas edilmiş olsa bile bu yasağın şümulüne girmez. Hadisin “Benim sünnetime ve Hulefa’yı

¹⁹² A.g.e., 1/44-46.

¹⁹³ İbn Mâce, “İftitahu’l-Kitab”6, (No.42).

Raşidin'in sünnetlerine yapışınız 'emr-i Nebevisi bunu gösteriyor. Zira eğer halifelerin sünnetleri Peygamberin sünnetinin aynısı olmuş olsaydı' Halifelerin sünnetlerine yapışınız" sözü fazla olurdu.

Haydar Hatipoğlu'nun hadis usulü ile ilgili değerlendirmeleri İbn Mâce'ye yaptığı şerhte görülmektedir. Nitekim Hatipoğlu diğer Kütüb-i Sitte türkçe şerhlerinden farklı olarak hadis usulu mukaddimesi ile eserine başlamıştır. Bu mukaddimesini modern çalışmalardan iktibaslarla hazırlamamıştır. Usul-i hadis ile ilgili verdiği bilgileri İbn Hacer el-Askalân'ın (ö.1449) *Nuhbetü'l-Fiker* gibi muteber kaynaklara müracaat ederek hazırlamıştır. Fahreddin Yıldız, Hatipoğlu'nun çalışmasını bir hadis usulü kitabında bulunması lazım olan konuların tümünü içeren bir çalışma olarak yorumladıktan sonra Hatipoğlu'nun sistematik olarak şu planı takip ettiğini söylemektedir:

İBN-İ MÂCE VE SÜNEN'İ

- a. *İbn Mace'nin (209-273) Nesebi:*
- b. *Üstadları*
- c. *İlmi Hüviyeti*
- d. *İbn-i Mâceh'in Sünen-i*
- e. *Sünen'deki Hadisler*

HADİS İLMİNE AİT BAZI BİLGİLER

BİRİNCİ BÖLÜM

- a. *Rivâyetü'l-hadis İlmi*
- b. *Dirâyetü'l-hadis İlmi*

İKİNCİ BÖLÜM

SAHİH, HASEN VE ZAYIF HADİSLER

a. Sahih Hadis

- a. *Sahih Hadisler Ne kadardır?*
- b. *Sahih Hadislerin Dereceleri*
- c. *Sahih Olduğu İttifakla Kabul Edilen Neviler*
- d. *İhtilaflı Olan Beş Kısım*

b. Hadis Nakledilenlerin Tabakaları

- a. *Makbul Olan Râviler*
- b. *Merdud Olan Râviler*
- c. *İhtilaflı Olan Râviler*

c. Zayıf Hadis

- a. Senedinde ittisal Bulunmadığı İçin Zayıf Sayılan Hadisler
- b. Müdelles ve Mürsel-i Hafî
- c. Râviyi Ta'n Sebepleri

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

A) Tarikleri İtibarı İle Hadis Taksimi

1. Mütevatir:

2. Haber-i Vâhid

Mütâbaat, Mütâbi' ve Şâhid

Haber-i Vâhid Makbul mu?

B) Senedin Nihâyeti İtibarı İle Hadis Çeşitleri

1. Merfu

2. Mevkuf

3. Maktu

4. Önemli Bir Husus (Hükmen Merfu)

C) Amel Edilip Edilmemesi Bakımından Makbul Hadis Çeşitleri

a. Kendisi İle Amel Edilen Makbul Hadis Çeşitleri

1. Muhkem

2. Muhtelifu'l-hadis

b. Kendisiyle Amel Edilmeyen Makbul Hadis Çeşitleri

1. Mensuh

2. Mercuh

3. Mütevakkafih

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

(DİĞER BAZI ISTİLAHLAR VE BİLGİLER)

a. Mahfuz, Şâz, Mâruf ve Münker Tabirleri

b. "Hasen Sahih" Tabiri

c. Senedlerin Kısaltma İşaretleri

d. Hadis Yazar ve Okuyucusunun Dikkat Edeceği Bir Husus

e. Hadisi Mânâ İtibarı İle Nakletmek¹⁹⁴

¹⁹⁴ Fahrettin Yıldız, Haydar Hatipoğlu'nun Hadis Usulüne Dair Değerlendirmeleri: Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği, Fecr Yayınları, Ankara 2023. 1/ 425,426.

Haydar Hatipoğlu hadis usulü değerlendirmelerinde sadece salt bir bilgi aktarımıyla kalmayıp, usul kitaplarında olmayan yeni bir taksim de getirmiştir. Mesela yukarıda görülen tablonun üçüncü bölümünün C kısmında yer alan başlıklar kendisinin özgün görüşlerini yansıtmaktadır. Hatipoğlu hocanın usulü hakkında hadis değerlendirmelerini inceleyen Mecitoğlu ve Tekin bu konuda şu açıklamada bulunmaktadır:

*Üçüncü kısımda ise “Kendisi ile amel ailen makbul hadis çeşitleri” ve “Kendisiyle amel edilmeyen makbul hadis çeşitleri” açıklanmıştır. Hadis usulü kitaplarında rastlanılmayan bu son taksim, mukaddimenin özgün yönlerinden biri kabul edilebilir.*¹⁹⁵

Hatipoğlu’nun usulü hadis konularında bilgi verirken halka ve ilim adamlarına vermiş olduğu mesajlar çalışmanın dikkat çeken yanlarından. Yıldız bu durumu, alışılmış önsözlerden farklı bir biçimde Hatipoğlu’nun temkin ve ihtiyat ifadeleri ile ya da bir âlimde bulunması gereken sorumluluk bilinci ile nitelendirilebilecek şu yaklaşımı ortaya koyduğunu söylemektedir:¹⁹⁶

*Bugüne kadar Türkçe tercüme veya şerhi yapılmamış olan Sünen-i İbn Mâce’nin dilimize çevrilmesi için Kahraman Yayınevi’nin bana yaptığı teklif beni çok düşündürdü. Çünkü kendimde bu liyakati bulmuyorum. Evet ihlaslı ve sıhhatli yapıldığı takdirde bu hizmet sadaka-i câriye olduğu gibi ihlassız veya hatalı yapıldığı takdirde de büyük ve altından kalkılmaz bir mesuliyeti mucip olduğunu biliyorum. Bizim gibiler herhangi bir hadisten hüküm çıkarmaya muktedir değildir. Bizim gibiler âyet ve hadisten hüküm çıkarmaya kalkışınca büyük hatalar yapabilir. Hatta dâlaletе gider ve başkasını da dâlaletе götürebilir. Kitâb ve sünnetten ahkâm çıkarmak büyük müctehidlerin işidir. İctihâdın birtakım şartları vardır. O şartları taşımayan kimselerin ictihâd etmeleri geçersizdir.*¹⁹⁷

¹⁹⁵ Muhammed Sait Mecitoğlu- Metin Tekin, *Haydar Hatipoğlu’nun Sünen-i İbn Mâce*

Tercümesi ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği, Fecr Yayınları, Ankara 2023.1/435.

¹⁹⁶ Fahrettin Yıldız, *Haydar Hatipoğlu’nun Hadis usulüne Dair Değerlendirmeleri :Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği*, 1/419.

¹⁹⁷ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, 1/XII-XIII.

Hatipoğlu'nun bu ifadelerini bir âdâb-ı muâşeret öğretimi olarak yorumlayan Yıldız şu açıklamada bulunmaktadır:

Hatipoğlu'nun bu ifadeleri her ne kadar klasik medrese disiplininin geçmiş bir âlimin alçakgönüllü ifadeleri olarak görünse bile esasen İslâm hukukunun temel dinamiklerinden hatta çoğu kez en alt seviyedeki dinî bilgilerden mahrum genel okuyucu kitlesine yönelik bir usul ve âdâb öğretimidir. Zira büyük bir emek mahsulü olan bu on ciltlik hadis şerhini eline alıp doğrudan önsözüne bakan herhangi bir okuyucu uzun yıllar müftülük görevi yürütmüş, din işleri yüksek kurulu üyeliği yapmış, başta hadis ve fıkıh olmak üzere İslâmî ilimlerin hemen her alanıyla ilgili büyük bir birikime ulaşmış bir âlimin “Bizim gibiler herhangi bir hadisten hüküm çıkarmaya muktedir değildir” ifadesiyle karşılaşmaktadır. Bu, -modern din anlayışının getirdiği problemlerinden biri olarak- herhangi bir birikimi olmadığı halde İslâmî meseleler hakkında çok rahat konuşabilen insanlar için adeta bir ihtiyat ve temkin davetlidir. Dolayısıyla Hatipoğlu'nun bu ve devamındaki ifadeleri yukarıda da belirtildiği üzere mücerret bir alçakgönüllülük olarak değil, genel okuyucu kitlesine âdâb-ı muâşeret öğretimi olarak algılanmalıdır.¹⁹⁸

Haydar Hatipoğlu, hadis usulü konularına girmeden önce asırlardır süregelen ehl-i sünnetin Kur'ân ve sünnet üzerine kurulu olan bilgi sistemini dışlayarak halkı yanlış yönlendiren düşüncelere karşı halkı uyarmaktadır. Bu konuya dikkatleri çeken Yıldız, tarihsel tecrübeyi yok sayarak, hadisleri şer'i delil olarak tanımayıp salt Kur'ân eksenli veya salt akla irca eden Kur'âncılık ve akılcılık düşüncesine kapılarak halk üzerinde yıkıcı tahribatlarda bulunanlara karşı Hatipoğlu'nun şu açıklamaları ile halkı bilinçlendirdiğini söylemektedir:¹⁹⁹

Ehl-i Sünnet âlimleri ve selef-i sâlihîn ile müteahhirin-i kirâm hazretleri büyük emekler çekerek dört mezhebe ait fıkıh kitaplarını İslâm âleminin istifadesine güvenle sunmuşlar ve fıkıh hükümlerini hazır sofraya haline getirmişlerdir. Biz Müslümanlar muhtaç olduğumuz fıkıh hükümlerini fıkıh

¹⁹⁸ Fahrettin Yıldız, *Haydar Hatipoğlu'nun Hadis Usulüne Dair Değerlendirmeleri: Sünen*

İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği, 1/419.

¹⁹⁹ A.g.e., 1/419, 420.

*kitaplarından çıkarıp onunla amel etmek durumundayız. Okuyucularımız fıkha ait hadislerin açıklamasına göz attıkları zaman hakikaten bir hadisten fıkıh hükmünü çıkarmanın güçlüğü ve ağırlığını hemen anlayacaklardır.*²⁰⁰

Hatipoğlu İbn Mâce'yi Türkçe hadis literatürüne kazandırırken usulu hadis açısından da önemli bir konuyu gündeme getirerek halkı doğru bilinçlendirmede mühim bir boşluğu doldurmuştur. Yıldız, Hatipoğlu'nun bu başarısını şu şekilde değerlendirmektedir:

*...başta zevâidler olmak üzere zayıf rivâyetler içermesi nedeniyle halkın zihninde soru işaretleri oluşturmaya müsait Sünen-i İbn Mâce hakkında genel okuyucu kitlesini aydınlatma ihtiyacıdır. Bunu dikkate alan Hatipoğlu “Hadis İlmine Ait Bazı Bilgiler” başlığı altında “halka yönelik hadis usulü” mahiyetinde bir giriş yazısı hazırlayarak toplumun hadis bilincinin gelişimine önemli bir katkı sunmuştur.*²⁰¹

Haydar Hatipoğlu dört bölüm altında hadislerin ta'zif ve tashihi gibi hadis usulünün en önemli konularını ve temel konularını halkın anlayacağı yöntemleri kullanarak işlemiştir. Mesela Hatipoğlu'nun kudsî hadis ile ilgili yaptığı tanım bunun örneklerindendir. Nitekim yaptığı tanım kısa anlaşılır ve bilinen tarifler içerisinde tam tarife de uygunluk göstermektedir. Kudsî hadisi şöyle tanımlamaktadır:

*Hadis-i Kutsî: Resû-i Ekrem'in Allah'tan naklen beyan ettiği hadislerdir. Bunun Kur'an'dan farkı şudur: Kur'an âyetleri vahiy yolu ile Peygamber'e inerdi, lafız ve mânası Allah'a aitti. Hadis-i kudsînin ise mânası Peygamber'in kalbine ilham edilirdi. Lafız ve ifadesi Resûl-i Ekrem tarafından tanzim edilirdi. Hadis-i kudsî'nin metni kur'ânüslübûna benzemez. Başka bir tabirle Kur'an lafzında bulunan mucizelik özelliği hadis-i kudsî'de bulunmaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in lafız tanzimi Allah'a ait iken hadis-i kudsînin lafzı Resul-i Ekrem'e âittir.*²⁰²

²⁰⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, 1/XII-XIII.

²⁰¹ Fahrettin Yıldız, *Haydar Hatipoğlu'nun Hadis usulüne Dair Değerlendirmeleri : Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği*, 421.

²⁰² Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi*, 1/XXV.

Hatipoğlu “Sahih hadisler ne kadardır?”, “Haber-i vâhid makbul mü?” gibi usul konularının kolay bir biçimde anlaşılması için soru cevap yöntemine başvurmuştur. Uyguladığı bu yönetimin çok başarılı bir yöntem olduğunu yıldız şu sözlerle dile getirmektedir: “Günümüzde birçok kimse tarafından ferd-i mutlak ve/veya ferd-i nisbî ile karşılaştırılan haber-i vâhidi bahsi geçen soruyla ele almanın hadis eğitim ve öğretimi bakımından oldukça isabetli olduğu belirtilmelidir”.²⁰³

Yıldız halkın hadis kültürü açısında hadislerin sıhhati ve sayısı gibi konuları anlamada problemle karşılaştıklarını söylemektedir. Bu konuda halkın muhaddislerin ezbere bildiği hadis sayısı ile hadis kitaplarına yazmış oldukları hadis sayıları arasındaki nüans farkını bilememelerini örnek göstermektedir. Daha sonra Yıldız, Hatipoğlu’nun bu muğlak konularda halkın anlayacağı bir yöntemi kullanarak başarılı anlatımlarda bulunduğunu şu sözlerle söylemektedir:

Günümüzde halkın çok rahat ulaşabildiği TV ve sosyal medya mecralarında - asıl ilgi alanı hadis olmayan- bazı ilahiyat araştırmacıları tarafından sıklıkla dile getirilen bu konu halkı hadislerin otantikliği konusunda şüpheye düşürmektedir. Hatipoğlu “ Sahih Hadisler Ne Kadardır?” başlığı altında bu konuyu halkın anlayacağı seviyede anlatmaktadır.”²⁰⁴

Haydar Hatipoğlu İbn Mâce’nin *es-Sünen* adlı eserini tercüme ve şerh etmek ile hadis edebiyatına ciddi katkılarda bulunmuştur. Yıldızın ifade ettiği gibi, Hatipoğlu’nun usulü hadis konularında verdiği bilgiler, hadis kavramları sözlüğü mahiyetinde bir el kitabı niteliğindedir. İbn Mâce’nin daha iyi anlaşılmasında büyük faydalar sağladığı gibi zevâidler başta olmak üzere bu hadis kaynağında zikredilen zayıf hadislerle mesafeli bir yaklaşımda bulunulmaması için büyük bir katkı sağlamıştır.²⁰⁵

1.9.3. Tasavvufi Görüşleri

Haydar Hatipoğlu, çalışmalarından tasavvuf ve öğretileri hakkında geniş bir bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yetiştirdiği çevre ve ailesinin bu ilimde mesafe almasına zemin hazırladığını söylemek mümkündür. Nitekim büyük dedesi Hz.

²⁰³ Fahrettin Yıldız, *Haydar Hatipoğlu’nun Hadis usulüne Dair Değerlendirmeleri: Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği*, 424.

²⁰⁴ A.g.e., 424.

²⁰⁵ A.g.e., 424.

Ömer'in (r.a.) torunu ünlü mutasavvıf Şeyh Mûsa ez-Zulî'dir (ö.1164). Güneydoğu halkı tarafından Sultan Şeyhmus olarak bilinen bu zât Züliyye tarikatının kurucusudur. Hatipoğlu'nun yakın dönem dedeleri de Nakşibendî tarikatının önde gelen mutasavvıflarındandır. Dedesi "üstadı âzam" lakabı ile bilinen Seyda-i Tağî'nin (ö.1886) halifesi "Şeyhi Mezîn" lakabı ile tanınan Şeyh Abdulkâdir es-sâni el-hezani el-Ömeri'dir (ö.1908). Bir diğer dedesi ise "Hazret" lakabı ile bilinen Şeyh Diyâuddin'in (ö.1924) halifesi Şeyh Muhammed Selim el-hezani el-Ömeri'dir (ö.1931-32). Böyle bir ailede yetişen Hatipoğlu, tasavvufu sadece kitaplardan teorik olarak öğrenmekle kalmamış, bu alanda söz sahibi olan mutasavvıfların yaşantısına tanıklık etmek suretiyle tasavvufî öğretilerin pratize edilmiş hallerine de şahitlik etmiştir. Bu birlikteliğin Hatipoğlu'nun hayatına ve görüşlerine katkıda bulunduğu bir gerçektir.

Çalışmalarından ve yaşam felsefsinden anlaşıldığı üzere Haydar hoca tasavvufu söylemler üzerine kurmamıştır. O daha çok İslamî ve öğretilerini yaşamına yansıtmıştır. Eyleme dökülmeyen söylemlerin kişiye fayda vermeyeceği kanaatini taşımıştır. Zira günlük yaşantısında gerek görmedikçe dini söylemlerde bulunmadığı da bilinen bir durumdur. Yaşantısı sıradan bir Müslümanın yaşamı ile paralellik arz etmektedir. Oğlu Nihat Hatipoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Hatipoğlu'nu tanımayan onun âlim olduğunu bilemezdi. Bu sade hayatı onun düşüncelerini ifade etme tarzına da yansımaktadır. Nitekim Hatipoğlu dini konuları muhatabının seviyesine göre konuşmuştur. Halkın anlayacağı çok sade bir dili kullanmıştır. İlim ehlinin anlayabileceği üst seviyede söylemler içinde bulunmamıştır. Bu durumu söylem ve yaşam ilişkisi bağlamında görmekte mümkündür. Hatipoğlu'nun eserlerinde kullandığı dil ile yaşamı arasında güçlü bağ bulunmaktadır. Düşünce tarzı ve yaşam biçimi toplumla arasında kurduğu ilişkiyi de düzenlemiştir. Düşünce ve yaşamında kendisini etkileyen en büyük etken Hz. Muhammed (s.a.v.) olmuştur. Hz. Peygamber'i yaşamının bütün alanlarında kendisine bir rol model olarak kabul etmiş olması kendisinin düşünce ve yaşam biçimine etki etmiştir. Hz. Peygamber ve sahâbe-i kirâma ait her şeyi en ince ayrıntısına kadar öğrenmek ve buna göre yaşamak tercih ettiği bir yaşam biçimi olmuştur. Nitekim günlük yaşantısını mümkün olduğunca sünnete uygun halde geçirmiş olduğu görülmüştür. Bu durum tebliğ ve irşad metoduna da yansımıştır. Eserlerinde emir ve yasaklara riâyet ile azami derece de kulluğun gereklerini yerine getirmeye çağrı da bulunduğu görülmektedir. Tasavvufî öğretileri

konu konu başlıklar altında işlemek yerine bu yöntem ile öğretmeyi tercih etmiştir. Bu değerlendirmeleri özgün bakış açısını yansıtmaktadır.

Haydar Hatipoğlu'nun tasavvufla ilgili görüşleri *Sünen-i İbn Mâce*'nin tasavvufun tahakkuk ve tahalluk konularına kaynaklık eden hadis-i şeriflerine getirmiş olduğu yorumlarında görülmektedir.²⁰⁶ Aynı şekilde Kur'an tefsiri çalışması boyunca hemen hemen her âyetten çıkarmış olduğu manalar ile okuyucusuna takdim ettiği nasihatlerinde tasavvufi öğretileri öğretmiş olduğu görülmektedir.

Bu mütevazî çalışmada amaç Haydar Hatipoğlu'nun tasavvufla ilgili bütün görüşlerini tespit etmek değildir. Zira bu başlı başına bir akademik çalışmanın konusudur. Bu tezde genel olarak bazı görüşlerine temas edilecektir.

Haydar Hatipoğlu, tasavvufu Kur'an ve sünnet olarak görmektedir. Kur'an ve sünnetin insana öğretmeyi istediği ve insandan talep ettiği her şeyi tasavvuf olarak telakki ettiğini söylemek mümkündür. Buna göre tasavvufun ne olduğunun ölçüsünü belirleyen şey Kur'an ve sünnettir. Hz. Peygamber'in ve ashâbının yaşadığı İslam tasavvuftur. Eserlerinde bu anlayışın izini sürmek mümkündür. O'na göre tasavvuf müslüman ferdin günlük yaşamını Hz. Peygamber'in sünnetine sıkı sıkıya bağlı olarak sürdürmesidir. Düşüncenin ve eylemlerin merkezine Hz. Peygamber'i koymaktır. Dolayısıyla şariat temeli üzerine kurulmayan tasavvuf anlayışını kabul etmemektedir. Bir yaşam biçimi olan tasavvufu Haydar Hatipoğlu'nun şu beyanları üzerine tanımlamamız mümkündür:

Amel ve ibadette mutedil davranma ve orta yol dediğimiz şey, Allah'ın Resulunun izlediği yoldur. İfrat ve tefrit yolu da O'nun yoluna ters düşen yollardır. Daha açık ifade ile şunu söylemek isterim: Allah'ın farz, vacib veya sünnet kıldığı ibadetleri gereği gibi yapmak, İslam'ın helal kıldığı şeyleri helal kabul etmek, haramları haram kabul etmek itidallı hareket yoludur. İşte orta yol da budur. Bunun aksine helal olan bir şeyi kişinin kendi nefsine

²⁰⁶ Tespit ettiklerimizden bazı örnekleri takdim edelim. Tevhid :hd. 1321, hd. 182, Hatmü'l-Evliyâ: hd. 9, hd.3989, hd.4328, Seyr-ı Sulûk: hd. 1371, hd.3423, Bey'at: hd.2874, Kalb: hd. 4244, Mârifet: hd. 223, 230. Râbta: hd. 63-64, Tevessül: hd. 442, Zikir: hd.3790, Semâ: hd. 176, 3755, Riyâzet: hd. 4105.

*haram etmesi, farz veya vacib bir ibadeti zaman zaman ihmal etmek gibi hareketler de bu yola ters düşer.*²⁰⁷

Hatipoğlu'nun düşünce yapısından ve eserlerinden de anlaşıldığı üzere tasavvuf anlayışı Mevlana Halid-i Bağdadi'nin (ö.1827) tasavvuf anlayışı ile paralellik arz etmektedir. Bu anlayışın tasavvufi görüşlerinde öne çıkan husus ilim ve sünnete itaattir. Bu düşünceye göre, tasavvufi eğitimi mutlaka İslami ilimlerin bütün alanlarında icâzet sahibi bir âlim vermelidir. Maneviyat mektebinden geçmeyen kişi sadece zâhiri ilim tahsiliyle tasavvuf ve tarikat ehli olamaz.²⁰⁸ Bu eğitimi verecek olan mürşit her haliyle sünnet-i seniyye'ye itaat halinde olmalıdır. İlmiyle amel olan bu âlimin etrafında seçkin âlimler olmalıdır. Bu kişi yöneticilerin ayağına gitmemelidir. Bu vasıflara sahip olan kişi müritlerinin hidâyetine vesile olabilir.²⁰⁹ Bununla beraber Hatipoğlu'nun mürşit anlayışında öne çıkan bir diğer husus ise eğitim ve kazançtır. Buna göre mürşit devamlı ilim talebeleri ile meşgul olmalıdır onlara ilmi eğitim vermelidir. Aynı zamanda geçimini helal yoldan sağlamalıdır.²¹⁰

Haydar Hatipoğlu, mutasavvıfların kendilerine bilgi vasıtası olarak gördükleri rüyayı, ilhamı bilgi vasıtası olarak kabul etmektedir. Hz. Peygamber'in, peygamberliğin belirtilerinden yalnız güzel rüyanın kaldığını bir müjde olarak haber verdiği hadis-i şerifin²¹¹ şerhinde Hatipoğlu'nun beyanları şu şekildedir:

Müslümanın gördüğü rüyanın peygamberliğin şu kadar parçasından bir parça olduğunu bildirmekten maksad: peygamberlik hasletinin parçalara bölünmesi veya takva sahibi olan bir Müslümanın peygamberlik hasletinden bir parçayı kazanabilmesi değildir. Maksad şudur: Peygamberlikte zaman zaman gayıbtan haberdar olmak meziyeti vardır. Yüce Allah dilediği zaman bir peygamberi gayıbtan haberdar eder. Bu itibarla gayıbtan haberdar olmak peygamberliğin alametlerindendir. Peygamberlik görevi kalıcı değildir.

²⁰⁷ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/474.

²⁰⁸ Abdulcebbar Kavak, "Mevlana Halid el-Bağdadi'ye Göre İrşad ve Mürşid-i Kamil", Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 10 /22, Haziran 2019, 9-10.

²⁰⁹ A.g.e., 17-19.

²¹⁰ Fatih Hatipoğlu, Kişisel Görüşme, 19 Mayıs 2022.

²¹¹ İbn Mâce, *es- Sünen*, (hd.3899.).

*Fakat alametleri kalıcıdır. Müslüman bir kimse bazen Allah'ın takdir ve dilemesi ile rü'ya aleminde bir gayıbtan haberdar edilebilir ve bu itibarla Müslümanın rü'yada gördüğü bir şey aynen gerçekleşebilir.*²¹²

Aynı hadis-i şerifin şerhi bölümünde Hatipoğlu, Allah tarafından feyiz yoluyla mü'min kulun gönlüne bir şeyin konulması ve telkin edilmesi şeklinde tanımladığı İlhamı gelecekte haberdar olmanın bir vasıtası olarak görmenin mümkün olduğunu belirtmiş, rüyayı bütün Müslümanların görebileceğini ancak ilhamı pek az Müslümanın başka bir ifadesinde veli kullarda görüleceğini beyan etmiştir.²¹³ Dolayısıyla bir Müslüman rüya yolu ile Allah'tan haber alabileceği gibi ilham yoluyla ise genelde Allah'ın veli kulları haber alabilmektedir.

Haydar Hatipoğlu'na göre muttaki kulun sıfatlarından birisi helallere kendini fazla alıştırmamasıdır. Hatipoğlu kişinin kendisini lezzetli olan helallere de çok alıştırmaması gerektiğini daima ölçü üzerine yaşaması gerektiğini vera' ile ilgili "Kul, sakıncalı şeyden korktuğundan dolayı sakıncasız şeyi de bırakmadıkça müttakiler derecesine erişemez".²¹⁴ hadisine yazdığı şerhte şu sözleriyle beyan etmektedir:

*Bir kavle göre sakıncasız şeyden maksad, lezzetli olan helal şeylerdir. Yani kul helal olan lezzetli bol şeylere kendisini pek alıştırmamalıdır. Çünkü böyle alışırса günün birinde helal yoldan bulamazsa alışkanlığı yüzünden haram yollardan temin etmeye eğilmesi tehlikesi vardır. İşte kul bu tehlikeyi önceden sezerek harama düşmemek için helal olan lezzetli bol şeyleri terketmedikçemüttakiler derecesine erişemez.*²¹⁵

Hatipoğlu zühdün, zâhitliğin dünyadan yüz çevirmek şeklinde olmadığı görüşündedir. Ona göre, zahitlik kalbin dünyaya teslim olmamasıdır. Bu konuda görüşü şu şekildedir:

Dünyadan yüz çevirmek bazı cahillerin yaptığı gibi Allah'ın helal kıldığı şeyleri kendine haram etmek suretiyle değildir. Bir kısım cahiller et, tathırlar

²¹² Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/94.

²¹³ A.g.e., 10/96.

²¹⁴ İbn Mâce, *es-Sünen* (hd.4215.).

²¹⁵ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/487.

ve meyveleri yemekten, yeni elbise giymekten, evlenmekten ve benzeri meşru nimetlerden kaçınarak bunun zahidliğin gereği ve olgun derecesi olduğunu sanırlar. Halbuki Resul-i Ekrem (Aleyhi 's-salatü ve 's-selam), diğer alanlarda olduğu gibi dünyaya rağbet göstermemek konusunda da eşsiz olduğu halde helal olan şeyleri kendi zatına haram etmemiş ve anılan nimetlerden istifade etmiştir.

Hatipoğlu, zengin fakir ayırımı yapmadan malı rastgele herkese dağıtmanın, ölçüyü aşmanın, dünyaya rağbet göstermemeyle ve zahitlikle bir ilgisinin olmadığını belirttikten sonra zahitlikte kemâl derecesine ulaşan kişide görülen alametleri beyan etmektedir. Örneğin, onlardan birisi de kişinin tüm ümitlerini sadece Allah'a bağlama haline ulaşmış olmasıdır. İşte bu hale gelen kişiyi Hatipoğlu gerçek bir zâhid olduğunu şu sözleriyle açıklar:

Bunlardan birincisi kişinin elinde bulunan mallar, san'atlar, işler, yetkiler ve benzeri tüm nimetlere Allah'ın hazinesinde bulunan nimetlerden fazla güvenmemesi, ümit bağlamamasıdır. Çünkü kişinin elindeki bütün nimetler bir anda yok olabilir, tükenebilir. Fakat Allah'ın hazinesindeki nimetler sayısızdır, tükenmesi düşünülemez. Allah, kullarına rızıklarını vermeyi taahhüt buyurmuş ve umulmadık yollardan onlara nimetler ihsan ve ikram edebilir. Şu halde mü'min kişi elindeki nimetlerden ziyade Allah'ın hazinesindeki nimetlere ümit bağlamalıdır.²¹⁶

Haydar Hatipoğlu, takvâ ehlinin sıfatlarına bürünebilmenin yolunun faydasız şeyleri terk etmekle olabileceğini düşünmektedir. Bu konuda şu ifadeler yer alır:

Haram, mekruh ve faydasız mübah şeyler söz olsun veya fiil ve hareket olsun hepsi Ma la yani olan şeylerdir. Müsülmanın zamanını bu gibi şeylerle geçirmemesi onun olgun iman ve Müslümanlığının güzelliklerinden sayılır.²¹⁷

Haydar Hatipoğlu'nun tevekkül ile ilgili beyanları şu şekildedir:

Allah Teala'ya hakkıyla tevekkül şöyle olur: Her şeyi yaratan, dilediğine dilediğini veren, dilediği şeyi dilediği kimseden alan ancak Allah'tır. O'ndan başka ve iradesi dışında ne veren ne de alan vardır. Kişinin bu inançla

²¹⁶A.g.e.,10/367.

²¹⁷A.g.e.,10/192.

*gerekli tedbiri alıp elinden gelen gayreti göstererek ve Allah'a dayanarak rızkını ve menfaatini araması şekli Allah'a hakkıyla tevekkül edilerek yapılan çalışmadır.*²¹⁸

Hatipoğlu'nun sabırla ilgili değerlendirmelerini aktarmakta yarar vardır. Kendisi, Bakara sûresi 153. âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde sabrın üç çeşit olduğunu söylemektedir. Bunlardan ilkinin, dinen yasak olan şeyleri yapmamak için nefsi frenlemek, ikincisini, dinen ibadet sayılan şeyleri yapabilmek için tahammül etmek, üçüncüsünü de, başa gelen musibetlere karşı sebat göstermek şeklinde tanımlar. Aynı zamanda Mü'min kişinin bunların tümünde sabır ve sebat göstermek suretiyle namazla birlikte Allah'tan yardım isteyerek muvaffak olacağını söylemektedir.²¹⁹

Haydar Hatipoğlu, mü'min kişinin başına gelen musibetlerin günahlarının bağışlanmasına vesile olacağını ve tüm günahlarından temizlenip arınıncaya kadar bir takım musibetlere uğramasının onun yararına olacağı görüşündedir.²²⁰ Ancak kişinin sevap kazanabilmesi için musibetlere sabretmesi gerektiğini aksi takdirde sevapları yitirmesinin muhtemel olduğunu da ifade etmektedir.²²¹

Hatipoğlu hocanın Nübüvvet ehli ile musibetler arasında kurduğu ilişkiyi zikretmekte yarar vardır. Kendisi en büyük belaların, sıkıntıların Peygamberlerin başına gelmesinin sebeplerini şu sözleriyle açıklamaktadır:

Başka insanlar nimetlerden zevk duydukları gibi onlar bela ve musibetlerden zevk alırlar. İkincisi: Onlar mucizeler gösteren büyük ve üstün insanlar olduğundan dolayı başlarına bela ve musibetler gelmezse bazı insanlar onların beşer üstü varlıklar olduğunu, hatta ilahlaştıklarını sanabilirler. Üçüncüsü: Peygamberlerin başına en büyük belaların geldiğini bilen ümmet, belalara karşı sabır ve tahammül gösterir ve uğradığı belaları peygamberlerin başına gelmiş belalarla mukayese etmek suretiyle gördüğü belanın hafifliğini kolayca anlar. Dördüncüsü: en çetin belaya uğrayan insan, Allah'a en çok iltica edip sığınan, O'na en çok yakarıшта bulunan insan

²¹⁸ A.g.e., 10/439.

²¹⁹ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/153.

²²⁰ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/248.

²²¹ A.g.e., 10/248.

*olur. Peygamberlerden sonra en şiddetli belaya uğrayan insan da gene peygamberlerden sonra Allah'a en yakın, O'nun katında rütbe ve makamı en yüksek olan mü'mindir. Bu durum sırayla diğer mü'minlere sirâyet eder.*²²²

Hatipoğlu'nun zikir anlayışında öne çıkan bazı hususlara temas etmek yararlı olacaktır. Kendisi insanın sahip olduğu tüm melekelerine zikirden paylar düştüğünü şu sözleriyle beyan etmektedir:

*Zikir:Anmaktır. Allah'ı anmak, dil, kalb ve cevarih denilen organlarla yapılır. Dille anmak, âyetlerini okumak, hamd, teşbih, tehlil ve benzeri zikirlerdir. Kalb ile anmak, Allah'ın varlığına, birliğine ve azametine delalet eden delilleri düşünmek, o'nun yüce sıfat ve güzel isimlerini hatırlamak, ilahi sırları, emirlerinde ve yasaklarında bulunan hikmetleri tefekkür etmek, dil ile yapılan zikirleri kalbe sindirmeye çalışmaktır. Organlar ile anmak ise elleri, ayakları, duyu organlarını o'nun tarafından emredilmiş hizmetlere yöneltmek yasakladığı işlerden ve şerlerden uzak tutmaktır.*²²³

Yıldız ve Asaroğlu bir başka açıdan Hatipoğlu'nun zikir anlayışını şu sözlerle beyan ederler:

*Haydar Hatipoğlu'na göre; zikir, Allah'ı anmak demektir. Yine ona göre zikir, bazen söylenmesi ve okunması vâcib veya mendub olan Kur'ân-ı Kerim tilâvetine, hadisleri okumaya, dînî ilimlerle meşgul olmaya ve nafile namaza devam etmek mânâsındakullanılır.Dille yapılan zikirinmânâsı düşünülürse daha çok sevab kazanılır. Şâyet kişi diliyle söylediği zikrin mânâsını düşünmezse yine sevabkazanır.Bir kimse diliyle zikrederken, kalbini de dünya meşgalelerinden uzak tutup kalben de zikir ile meşgul olursa ve ettiği zikrin mânâsını mülâhaza ederse, daha çok makbul ve üstün bir zikir ibâdetiniifâ etmiş olur. Haydar Hatipoğlu kalbin Allah zikri ile meşgul edilmesine önem vermektedir. Kalp Allah zikriyle meşgul iken yapılan o zikrin manasını tefekkür etmek ayrıca daha da makbûldür.*²²⁴

²²² A.g.e.,10/248.

²²³ Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/152.

²²⁴ Muhammed Ali Yıldız- Gülcan Asaroğlu, *Sünen-i İbn Mace Tercüme ve Şerhi Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı*, 1/374.

Yıldız ve Asaroğlu Hatipoğlu'nun Tevbe hakkındaki görüşlerini şu şekilde paylaşırlar:

Hatipoğlu, en büyük günahların dahi ciddi bir tevbe ile affedilebileceğini belirtmiştir. Bunun için tevbenin samimi bir şekilde gönülden pişmanlık duyularak yapılması gerekir. Hatipoğlu, küfür haricinde günah işleyenler bu günahlara tevbe etmeden ölürse bunların durumunu bilemeyeceğimizi Allah-u Teala dilerse bağışlayacağını belirtmiştir. Tevbe, nasuh olduğu zaman kişinin kalbinin cilalanmasını sağlar. Günah işlemeye devam edilir ise o günah bütün kalbi kaplar ve kişi basiret sahibi olamaz, kalbinde nurdan iz kalmaz. Hatipoğlu, tevbenin makbul olabilmesi için üç şart olduğunu, bunlar olmadan tevbenin kabul olmayacağını belirtmiştir. Birincisi, günden vazgeçmek o günaha tekrar dönmektir. İkincisi, pişmanlık duymaktır. Üçüncüsü, ise o günahı tekrar işlemek konusunda kararlı olmaktır. Şayet günah kul hakkını ihtiva ediyorsa helallik alınmalı, karşı tarafın hakkı ödenmelidir. Tevbenin asıl rüknü pişmanlık duymaktır. Günahlara tevbe etmek ve bunu geciktirmemek bütün âlimlerce vacip olarak görülmüştür. İşlenen günahların küçük olması tevbenin geciktirilmesini caiz kılmaz. Sonradan küfürden dönerek İslam'ı tercih eden kişinin tevbesinin makbul olacağı bilinmektedir. Müslümanın günahlarından dolayı ettiği tevbenin ise kabul olacağı kesin değildir. Bazı âlimler bunun da kesin olduğunu belirtmişlerdir. İmamü'l Haremeyn ve Nevevi gibi âlimler ise kesin olmadığı görüşündedirler.²²⁵

Hatipoğlu tevbenin mahiyetinin tevbe edenlerin durumlarına göre değiştiğini düşünmektedir. Bu konuda beyanları şöyledir:

Zaman zaman günah işleyen Müslümanların tevbesi, günahlardan pişmanlık duymaları, bir daha o günahlara dönmeye karar vermeleri, haklarına tecavüz ettikleri kimselerin haklarını iade etmeye güçleri yetiyorsa iade etmeleri, güçleri yetmiyorsa yettiği zaman iade etmeye kararlı olmaları ile gerçekleşir. Günahlardan uzak durmaya özen gösteren, Allah'ın has kullarının tevbesi ise, hatırlarına gelen fena şeyler, hayırlı işlerde gösterdikleri gevşeklik ve ibadetleri layıkı veçhiyle en mükemmel biçimde yapmamak gibi mekruh sayılabilen şeylerden vazgeçmeleridir.

²²⁵A.g.e.,1/381.

*Peygamberlerin ve mekruh şeylerden bile uzak duran Allah'ın diğer üstün dostlarının tevbesi de Allah katındaki mertebelerinin yükselmesi ve daha üst makamlara çıkmaları içindir.*²²⁶

Haydar Hatipoğlu, her kulun Allah'a yakınlığının farklılığını dikkate alarak gaflet halinde işlenen hataların da sonuçlarının farklılık göstereceğini düşünmektedir. Nitekim bu görüşü ile tasavvuf büyüklerinin “Hasenatül ebrâr seyyiatu'l mukarrabin”²²⁷ ilkesi ile ifade etmeye çalıştıkları hakikate işarette bulunduğu anlaşılmaktadır. Hatipoğlu'nun konuyla ilgili görüşü şu şekildedir: “Mesela bir velinin namazı veya namazın bir parçasını gafletle kılması, başka bir deyimle namaz esnasında dünya ile ilgili bir şeyi hatırına getirmesi onun makamı açısından bir kusur, hatta bir günah sayılır”.²²⁸

Hatipoğlu nefsi terbiye etmede şiddetli arzuları dizginlemede kişinin aklını kullanıp iradesini yönlendirmesini bu vesileyle güzel gördüğü şeyin zararlarını göz önüne almak suretiyle kendini koruyabileceğini Al-i İmran suresinin 14. âyet-i kerimesini tefsir ederken şu sözleriyle beyan etmektedir:

Bu âyette insanın yaratılışında bulunan tutkuya işaret edilmektedir. Nefis âyette sıralanan dünya nimetlerine şiddetli bir arzu ve düşkünlük duymakta ve bunları sevmektedir. Aynı zamanda insanoğlu bu sevgiyi güzel görüp beğeniyor, gâyet normal karşılıyor ve yadırgamıyor. Bu sebeple bu sevgiden dönüş yapması çok zordur. Ama düşkün olduğu ve sevdiği bir şeyi beğenmeyip çirkin görür zararını hissederse düşkünlüğünü, sevgisini dizginlemesi hatta günün birinde bırakması kolaylaşır. Mesela sigara tiryakisi ve düşkün olan kişinin onu bırakması kolay değildir, hele beğenip güzel saydığı sürece bırakması hiç düşünülemez. Fakat zararını, özellikle sağlığını tehlikeye düşürdüğünü anlayıp da çirkin gözle bakmaya başlayınca

²²⁶ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/128.

²²⁷ Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *El- Câmi’ li-ahkâmi'l-Kur’ân*, 5/4395. Kahire: Daru’s-Şa’b (ts.).

²²⁸ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 10/538.

*sigara düşkünlüğü ve sevgisi yerine ondan nefret duyması ve bırakması hiç de zor olmaz.*²²⁹

Haydar Hatipoğlu inanç ve psikoloji bağlamında da insan mefhumunu değerlendirmektedir. İnsan ruh sahibi bir varlık olması sebebiyle Allah'ı arzulayan melekeleri bulunmaktadır. Allah'a teslim olmadıkça insan bir takım huzursuzluk yaşar. Kişinin yaşadığı bu psikolojik sorunlar sosyal hayatına da yansımaktadır. Hatipoğlu Bakara Suresi 10. âyetin tefsiri bölümünde bu konuya dikkatleri çekerken şu beyanlarda bulunur:

*Küfür ile iman arasında bocalama, şüphe ve tereddütler bataklığına düşme hastalığı kalb ve beyine ızdırap vermesi bakımından bedeni ve maddi hastalıklardan çok daha tehlikelidir. Kalblerinde şüphe ve münaфіklık hastalığı bulunan bir kimse daima huzursuz ve şaşkın yaşar, ne edeceğini kestiremez. Toplumun dışına itilir. Ne mü'minlerden ne inkarcılardan itibar görür. Küfür ile iman arasında büyük sarsıntı geçirir. Hangi tarafa mal olacağını kestiremez. Yalancılık, küstahlık, fitne, fesad, kin, husumet ve şoursuzluk yüzünden her gün kalbı biraz daha kararır ve insanlıkla bağdaşmayan bu kötü halleri yüzünden Allah Teala onların münaфіklık ve şüphecilik hastalığını artırır ve nihâyet vahim akibete sürükler.*²³⁰

1.9.4. Fıkhi Görüşleri ve Bazı Fetvaları

Çalışmanın bu bölümünde, Hatipoğlu'nun fıkıh ilmine olan yaklaşımı değerlendirilecek, akabinde çalışmanın sınırları göz önüne alınarak ibadet, münekahat, muâmelât ve ukûbât konularında bazı görüşlerine temas edilecektir.

Bu çalışmada Hatipoğlu'nun fıkıh alanındaki bütün görüşlerine atıfta bulunmak mümkün değildir. Nitekim Hatipoğlu fıkıhın bütün alanlarında açıklamalarda bulunmuş bir ilim adamıdır. Özellikle İbn Mâce'nin *es- Sünen* adlı eserine yazdığı şerhte usul ve fûrû fıkıh alanında çok fazla değerlendirmeleri, orijinal görüşleri, güncel konulara dair fetvaları bulunmaktadır. Benzer yöntemi tefsir çalışmasına da yansıtarak ahkâm âyetlerinin açıklamalarında kendi değerlendirmelerine sıklıkla yer ayırmıştır.

²²⁹Hatipoğlu, “*Kur'ân Tefsiri*”, 3/14.

²³⁰A.g.e.,2/10

Örneğin *Büyük Şâfiî İlmihâli* adlı eseri ile ilgili İsmail Nari'nin şu değerlendirmesi bunun bir örneğini yansıtmaktadır:

Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfiî İlmihâli adlı eseri, Şâfiî ilmihaller zincirinin en önemli halkasını teşkil etmektedir. İlmihalde, fıkıhta ihtilaflı bazı konular ekseninde yaptığı açıklamalar ile güncel bazı fikhî meselelere dönük yorumları ve tercihleri, Hatipoğlu'nun fıkıh düşüncesini yansıtmaya açısından önemlidir. Aynı zamanda döneminin fıkıh tartışmalarının mahiyetine de ışık tutan ilmihalin bu yönü, onun öne çıkan bâriz vasıfları arasında yer almaktadır. Müellifin fikhî konulara hakimiyetinin yanısıra müftü olması, eseri kullanışlı yaptığı gibi muhtevasını daha zengin kılmıştır.²³¹

Haydar Hatipoğlu, dini ilimler arasında daha çok fıkıhçı kimliği ile temayüz etmiş olan âlimlerdendir. Bunun toplumsal ve bireysel sebepleri bulunmaktadır. Örneğin, İslam'a asırlar boyunca hizmet vermiş bir aileye mensup olması hasebiyle bilhassa Güneydoğu Anadolu Bölgesi halkı dini konularda kendisine müracaat etmişlerdir. Büyükşehirlere göç edenlerinde dini konularda kendisine danıştıkları bilinmektedir. Haydar hoca uzun yıllar yapmış olduğu müftülük görevleri ile toplumun özellikle ilmihal konularındaki ihtiyaçlarını gideren bir kişi olarak tanınmıştır. Bununla beraber Hatipoğlu hoca, fıkıh alanında yazmış olduğu eserleri ile geniş halk kitleleri tarafından fıkıhçı kimliği ile bilinmiştir. Bireysel açıdan bakıldığında, fıkıh ilmi ile Hatipoğlu arasında birçok irtibat vardır. Örneğin, fıkıh ilminde zengin bir literatür bilgisine sahip olması bu ilme çok önem verdiğini göstermektedir. Uzun yıllar boyunca fıkıhla meşguliyeti bu ilimde tecrübe kazanmasına, en karmaşık konuları rahatça çözmesine, muhatabının sorusuna en hızlı pratik çözümler getirmesine zemin hazırlamıştır.

Haydar Hatipoğlu, güncel fıkıh meselelerini yakından takip etmiştir. Bu alanda gördüğü boşluklara önemli katkılarda bulunmuştur. Örneğin yaşadığı dönemde, Türkçe fıkıh ve İslam hukuk tarihi literatürü henüz tam anlamı ile olgunluğa erişmediğinden İslam hukuk tarihi alanında gördüğü boşluğu doldurmak için Hudaî'nin (ö.1927.) İslam hukuku ile ilgili eserini türkçeye tercüme etmiştir. İlmihal kültürüne katkıda bulunarak hazırlamış olduğu *Büyük Şâfiî İlmihali* eseri de fıkıh ilminin halka nasıl aktarılacağına dair düşüncesini yansıtan önemli bir eser olarak

²³¹ İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfiî İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, Yakın Dönem Şark Alimleri, 1/292.

görülmektedir. Bu davranışları, Hatipoğlu'nun fıkıh ilmine olan yaklaşımını gösteren somut bir örnektir. Nitekim yeni gelişmeleri yakından takip etmiş olduğunu göstermektedir.

Haydar Hatipoğlu fıkıh ilminde birikim elde edebilmenin yöntemi ile ilgili talebelerine mühim nasihatler vermiştir. Bunlardan bazılarını maddeler halinde özetlememiz mümkündür. Haydar Hatipoğlu'na göre:

- a. Fıkıh ilmi bu alanda uzman olan bir ilim adamından öğrenilmelidir. Sadece kendi başına okumalar yapmak yeterli olmaz.
- b. Fıkıh metinlerini çözebilmek ve fıkıhta meleke kazanabilmek için Arapça'nın nahiv, sarf ve belagat gibi dil ilimleri çok iyi bilinmelidir.
- c. Uzman olan bir ilim adamı eşliğinde en az bir mezhebin kaynak fıkıh metni baştan sona okunmalıdır.
- d. Fıkıh usulunu, kurallarını, kaidelerini bilmeyen kişinin Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarması kabul edilemez dolayısıyla fıkıh ilminde maharet kazanabilmenin yolu usulu fıkıhı çok iyi bilmekten geçer.
- e. İslam fıkıh felsefesini anlayabilmek için usulu fıkıha ait kaynak metinlerinden en az bir tanesi uzman bir ilim adamı ile okunması gerekmektedir.
- f. Fıkıh usulu ile irtibatı olan mantık, kelim gibi ilimleri öğrenirken bunlara ek olarak dünya hukuk sistemlerini, iktisat ve siyaset gibi bilimleri de öğrenmenin yararı bulunmaktadır.
- g. Fıkıh ilminde ilerleyebilmek için mutlaka usulu tefsir ve usulü hadis konularında geniş bir bilgi birikimine sahip olunması gerekmektedir.
- h. Fetva usulü ve külli kaidelerin çok iyi bilinmesi gerekmektedir. Buna bağlı olarak Haydar Hatipoğlu, fetva usulü eğitimi verirken, zayıf ve güçlü kavillerin üzerine durur, mezhep âlimlerinin tabakalarını anlatarak fetvanın nasıl verilebileceğini öğretirdi. Günümüz problemlerine fıkıh ilminin cevap verebilmesi için dört mezhepten istifade edilmesinin gerekli olduğunu düşünüyordu.

Hatipoğlu hocanın talebelerinin verdiği bilgilere göre fetva verme usulü ile ilgili yöntemini şu şekilde özetlememiz mümkündür: Kendisinden fetva talebinde bulunan kişinin durumunu tespit ederdi. Bir zaruret hali bulunmuyorsa özel bir fetva vermezdi. Örneğin, Din İşleri Yüksek Kurul üyesi olarak fetva komisyonunda hac görevini ifa

ettiği sırada, kendisine müracaat eden müsteftinin hacca ilgili cezayı gerektiren bir fiili olduğunda, kişinin mezhebini sorar ona göre fetva verirdi. Ancak müsteftinin durumu o cezayı kaldıramaz, yaş veya maddi durumunun yetersizliği gibi bir hal varsa, mezkur konuyla ilgili başka bir mezhepte cezai müeyyide örnek olarak kurban gerektirme yerine kefareti fide ile durum çözülebiliyorsa diğer mezhepten fetva vererek kişinin sorununu çözerdi.²³² Bir başka örnek olarak İsmail Narinin Hatipoğlu'nun fetva yöntemine dair şu açıklamalarını zikretmekte yarar vardır:

*Ayrıca fıkıhın diğer başlıklarında olduğu gibi özellikle ibadet ve evlilik gibi uhrevî yönü baskın olan konulara taalluk eden hükümlerle amel ederken ihtiyat ilkesini hatırlatmakta ve takvaya uygun hareket etmenin en doğru yol olduğunu vurgulamaktadır.*²³³

Hatipoğlu, İslam fıkıhının temel kaynakları olan edille-i şer'iyye'nin otoritesini kabul etmeyen anlayışı ve Kur'an metnini tarihselci yaklaşım ile yorumlayan modern İslam yorumlarını reddetmektedir. Ona göre, Kur'an sadece indiği dönemin insanlarına ve o günün şartlarına cevap veren bir kitap değildir. Bilakis kıyamete kadar gelecek insanların sorunlarına cevap verecek bilgiye sahiptir. Hükümleri tüm zaman ve şartlara cevap verecek güçtedir. Nitekim Hatipoğlu eserlerinde akaid ve fıkıh açısından ehl-i sünnetin kabullerine muhalif olan modern İslam anlayışını eleştirmiştir.

Arap dilinde bilmek anlamına gelen fıkıh kelimesinin din dilindeki anlamını Hatipoğlu şu şekilde tarif etmektedir:

*Din lisanında ise şeriat ilmine tahsis edilmiştir. Şer-i şerife "Fıkıh" adının verilmesinin sebebi ise şer'i hükümlerin bir takım kaideler, deliller, kıyaslar, derin ictihadlar ve büyük bir anlayış kabiliyeti ile meydana çıkarılmasıdır.*²³⁴

Haydar hoca fıkıh ilmini bilmenin gayesini fıkıhçı ile âbid arasında bir mukayese yaparak şu şekilde açıklamaktadır:

²³² Nihat Hatipoğlu, Hüseyin Özkan, *Kişisel Görüşme*, 19 Mayıs, 2022.

²³³ İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfi İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, 1/296.

²³⁴ Hatipoğlu, *Sünen-i ibni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/382.

Şeytan, fıkıh bilgisi olmayan kimseleri sapıtırken pek zorluk çekmeyebilir. O kimseler âbid de olsalar durum pek değişmez. Çünkü âbid adamın bütün gayreti nefsinin şeytanın hilelerinden kurtarmak ve korumaktır. Fıkıh bilgisi olmadığı için bazen bilmiyerek şeytanın kurduğu tuzağa düşer ve şeytan uzun boylu bir zorluk ile karşılaşmadan onu sapıtır. Fakat fıkıhçı adam, şeytanın oyunlarına kolay kolay gelmez ve onun kurduğu tuzağa düşmez. Şeytan bâtil şeyleri ne kadar süslü ve parlak olarak ona göstermeye gayret ederse etsin, fıkıhçı onun bâtil olduğunu bilir, görüşüne aldanmaz. Bu sebeple şeytan bir fıkıhçıyı hak yoldan saptırmak için çok zorluk çeker. Fıkıhçı şahsen istikâmetini koruduğu gibi icabında onun irşadı sayesinde nice mü'minler de şeytanın hilelerinden kendilerini kurtarır ve aldatmasından sakınırlar.²³⁵

İlim öğrenmenin nafile ibadetten daha hayırlı olduğunu haber veren bir hadis-i şerifin değerlendirmeleri bölümünde Haydar hoca ilim ve ilim öğrenme konularındaki görüşüne şu şekilde işarette bulunmaktadır:

Hadis Kur'an'dan bir âyet öğrenmenin yüz rek'at nafile namazdan daha çok sevab olduğunu, keza yararlı olan ilimden bir babın öğrenilmesinden hâsıl olan sevabın bin rek'at nafile namazın sevabından daha fazla olduğunu bildiriyor. Öğrenilmesine çalışılacak ilmin mükellefin fiillerine ait olması yani fıkıh ilmi olması şart değildir. İster amel'e ister akâid'e âit olsun farketmez. Sindî, hadiste geçen ilmi bu şekilde amelî ve itikadî diye izah etmiştir. Benim şahsi kanaatıma göre hadiste ilim kayıtsız olarak kullanıldığına göre; bunu fıkıh ve akâid ilimlerine tahsis etmeye bir mecburiyet yoktur, İslâm kurallarının ölçülerine göre yararlı sayılan tüm ilimlere hadisin teşmili mümkündür. Allah daha iyi bilir.²³⁶

Haydar Hatipoğlu dört büyük mezhebin hak olduğu hususunda Müslümanların cumhurunun ittifak halinde olduğunu söylemektedir. Bunun gerekçelerini şu şekilde açıklamaktadır:

Fıkıh, yani İslâm hukuku konularında mevcut bu 4 mezhep, Kur'an-ı Kerim, hadis-i şerifler, icmâ ve kıyâs üzerine kurulmuştur. Bu mezheplerin mübarek

²³⁵ A.g.e.,1/383-384.

²³⁶ A.g.e.,1/380.

imamları, İslâm âlemi için birer ilâhi rahmettir. Çünkü anılan dini kaynaklardan şer'i hükümler çıkarıp Müslümanlara izleyecekleri yolu göstermiştir. Bu sebeple mezkur mezheplerden herhangi birisine bağlanan bir müslüman hak yolu tutmuş ve Peygamberimiz'in (a.s.) izinde bulunmuş olur. Bu 4 mezhep arasında asıl konularda birlik, beraberlik ve ittifak mevcuttur. Tali derecede kalan teferruata ait bazı meselelerde aralarında görüş ayrılığı bulunur ki bu da bir rahmettir. Çünkü bağlı bulunduğu mezhepte bir sıkıntı ile karşılaşan bir kimse diğer bir mezhepte bulunan kolaylıktan yararlanabilir, ilgi meselede o mezhebi taklid edebilir. Bunun misalleri taklid bölümünde görülebilir. Dört mezhep imamının büyüklüğü ve mezheplerinin hak olduğu hususunda müslümanların cumhuru ittifak halindedir. Başka mezheplere uyulmaması hususunda da adeta müslümanların cumhurunun ittifakı bulunur. Çünkü dört mezhep imamının büyük ilmi kudretleri, üstün zekaları, güzel amelleri, asr-ı saadete yakın bir zamanda yetişip çalışmaları ve islâm hukukunun bütün dallarında verdikleri eserler hicretin 2. yüzyılından itibaren İslâm âlemince ve ilim sahiplerince takdir, kabul ve tasvip görmüş, eserleri günümüze kadar muhafaza edilmiştir. Diğer mutlak müctehidlerin mezhepleri bu şekilde tedvin edilmediği, eserleri ve görüşleri muhafaza edilmediği için İslâm hukuku sisteminde onları taklit etmek mümkün olamamaktadır.²³⁷

Hak mezheplerden birine intisap etmek yerine şer'i hükümleri kendi başına Kur'an ve sünnetten çıkaracağını iddia eden kişinin sözlerini ciddiye almamak gerektiğini söyleyen Hatipoğlu, içtihad şartlarını taşımayan müctehid mertebesine ulaşmamış bir kişinin doğrudan Kur'an ve sünnetten hüküm çıkarmaya çalışmasının gülünç bir iş olduğunu, dalalet ve sapkınlık olduğunu dile getirmektedir.²³⁸

İslami ilimler alanında yetkin bir alim olan Hatipoğlu İbn Mâce'nin *es-Sünen* eserine yazdığı şerhin henüz önsözünde "Bizim gibiler hüküm çıkarmaya çalıştığında büyük hatalar yapabilir" diyerek bu işin ağırlığına şu şekilde dikkatleri çekmektedir:

²³⁷ Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şâfiî İlmihali*, 41.

²³⁸ A.g.e., 42.

Şunu da belirtelim: Bizim gibiler herhangi bir hadisten fıkıh hükmünü çıkarmaya muktedir değildir. Bizim gibiler âyet ve hadisten hüküm çıkarmaya kalkışınca büyük hatâ yapabilir, hattâ dalâlete gider ve başkasını da götürebilir. Kitab ve sünnetten ahkâm çıkartmak büyük müctehidlerin işidir. İctihadın bir takım şartları vardır. O şartları taşımayan kimselerin icthad etmeleri geçersizdir. Bir âyet veya hadîs mensûh olabilir, yani onunla hüküm edilmemesi gerekebilir ve te'vile tâbi olabilir. İtlak takyid, umum-husus gibi durumlar mevcut olabilir. Ehl-i Sünnet âlimleri ve Selef-i sâlihîn ile Müteahhirin-i Kirâm hazretleri büyük emekler çekerek dört mezhebe ait fıkıh kitaplarını İslâm âleminin istifadesine güvenle sunmuşlar ve fıkıh hükümlerini hazır sofrâ haline getirmişlerdi. Biz Müslümanlar muhtaç olduğumuz fıkıh hükümlerini fıkıh kitaplarından çıkarıp onunla amel etmek durumundayız. Okuyucularımız fıkha ait hadîslerin açıklamasına göz attıkları zaman hakikatan bir hadîsten fıkıh hükmünü çıkartmanın güçlüğü ve ağırlığını hemen anlayacaklardır.²³⁹

Haydar Hatipoğlu'nun taklid ve telfik konularına olan yaklaşımını kendi ifadelerinde görmek mümkündür. Taklidi, bir müctehidin delilini bilmeksizin sözü ile amel olarak tanımlamaktadır. Buna göre:

- a. Hatipoğlu, mukallid'in²⁴⁰ bir meselede taklid etmek istediği mezhebe göre o meselenin şartları ve vacipleri gibi ilgili hükümleri bilmesi gerektiğini söylemektedir. Bunu şu örnekle açıklamaktadır:

Mesela: Şâfiî mezhebine mensup bir kişinin çıplak teni yabancı bir kadının çıplak tenine dokunmasıyla iki tarafın abdesti bozulur. Mâlikî mezhebine göre ise dokunma lezzet duymak için olmaz ve dokunurken lezzet duymaz ise abdest bozulmaz. Şâfiî bir kimse haram olmasına rağmen yabancı bir kadınla tokalaşır, bunu lezzet duymak için yapmaz ve lezzet de duymaz ise kendi mezhebine göre abdesti bozulmuş olur. Mâlikî mezhebine göre abdesti bozulmuş olmaz. Şimdi bu müslümanın bu meselede mâlikî mezhebini taklid edebilmesi için mâlikî mezhebinde abdestin farzları ve şartlarının neler

²³⁹ Hatipoğlu, *Sünen-i ibni Mâce Tercemesi ve şerhi*, 1/XIII.

²⁴⁰ Taklid edene Mukallid, taklid edilen müctehide Mukalled denilir. Bkz. Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şafiî İlmihali*, 42.

olduğunu bilmesi ve bunlara riâyet etmesi gerekir. Şöyleki, Mâliki mezhebine göre abdestte başın tamamını meshetmek, abdest uzuvlarını yıkarken oğuşturmak ve uzuvları aralıksız yıkamak farzdır. Aksi takdirde abdest geçersizdir. Şâfiî mezhebinde ise başın bir kılını veya azıcık derisini meshetmekle farz yerine getirilmiş olur. Organları oğuşturmak ve aralıksız yıkamak ise sünnettir. Sözü edilen Müslüman faraza başının tamamını meshetmemiş, kadına da anılan şekilde dokunmuş ise ne Şâfiî mezhebine ne de Mâliki mezhebine göre abdestli sayılır.²⁴¹

- b. Hatipoğlu, sahih olup olmaması mezhepler arasında ihtilaf konusu olan bir işte sahih olduğuna hükmeden mezhebi taklit etmek isteyen kimsenin evvela taklid etmesi, ondan sonra o işi yapması gerektiğini söylemektedir. Önce ilgili işi bilerek yapıp daha sonra taklid etmenin caiz olmadığını söyledikten sonra gerekçesini ve örneğini şekilde izah etmektedir:

Çünkü batıl olduğunu bile bile yapmış olur. Fakat unutarak veya mazeret sayılacak bir bilgisizlikle o işi yaparsa, durumu anladığı zaman taklid etmesi caizdir. Mesela Şâfiî bir kimse abdestli iken elinin ayasıyla avret yerine dokunur, sonra unutarak veya yeni Müslüman olduğu için bununla abdestinin bozulduğunu bilmeyerek namaz kılar ve daha sonra kendi mezhebine göre abdestsiz olarak namazı kıldığını anladıktan sonra Şâfiî mezhebine göre namazı kaza etmesi gerekir. Bu kimse namazı kaza etmemek için bu meselede Hanefî mezhebini taklid edebilir. Çünkü Hanefî mezhebine göre ilgili işin vukuundan sonra taklid caizdir.²⁴²

- c. Hatipoğlu her mezhebin kolay taraflarını tutup yükümlülüğten kurtuluş gayreti ile ruhsat peşine düşmemek gerektiğini söylemektedir. Bunu da şu örnekle açıklamaktadır:

Abdesti olmayan bir kimse su ve toprak bulunmayan bir yerde yalnız tozsuz ve temiz bir taş bulup namaz vakti de daralırsa Şâfiî mezhebine göre vakte hürmeten abdestsiz ve teyemmümsüz namaz kılacak ve bilahara namazını kaza edecektir. Mâliki mezhebine göre ise bulduğu taş ile teyemmüm edip namaz kılacak ve bilahara kaza etmesi gerekmez. Şimdi hal böyle iken bir

²⁴¹ Haydar Hatipoğlu, *Büyük Şafii İlmihali*, 42.

²⁴² A.g.e., 43.

*kimse Şâfî mezhebine taklid ederek mevcut taşla teyemmüm etmez, mâliki mezhebini taklid ederek de geçridiği namazı kaza etmez ise bu tutumu ile namaz kılma yükümlülüğünden kurtulma gayretini göstermiş olur. Böyle davranmak caiz değildir, böyle taklid olmaz. Ayrıca yaptığı iş ne şâfî ne de Mâliki mezhebine uyar.*²⁴³

- d. Hatipoğlu hoca, taklid edilecek zatın mutlak müctehid, mezhepte müctehid veya fetvada müctehid olması gerektiğini ancak fetvada müctehid olan zatın ilgili meseledeki görüşünün zayıflığı o mezhebin âlimleri tarafından ifade edilirse o görüşle amel edilmemesi gerektiğini söylemektedir.²⁴⁴
- e. Hatipoğlu, telfik'i, birden fazla müctehidin sözlerinin birleştirilerek hiçbir müctehide göre geçerli sayılmayacak bir işi oluşturmak olarak tanımlamaktadır. Bununla beraber Hatipoğlu, Taklid edilirken Telfik yoluna girilmemesi gerektiğini, üç mezhepte caiz olmadığını sadece Mâliki mezhebinde yalnızca ibadette telfik işinin caiz olduğunu söyledikten sonra misaller vermektedir. Bir örneği şu şekildedir:

*Bir kimse abdest alırken Şâfî mezhebitaklid ederken, başının dörtte birinden az bir miktarı mesheder ve abdestini tamamladıktan sonra Hanefî mezhebini taklid ederek tenasül organını ellerse ne Şâfî mezhebine ne de Hanefî mezhebine göre abdestli sayılır. Dolayısıyla o abdestle kılacağı namaz da batıldır.*²⁴⁵

- f. Hatipoğlu, taklid edilecek hükmün nass veya icmâ'a aykırı olmaması gerektiğini aksi takdirde haram olmakla beraber geçersiz olduğunu belirttikten sonra misaller verir. Bir örneği şu şekildedir:

Bir oturumda üç talakla boşama yemini ile talakların üçünün de gitmesi hususunda sahâbilerin ve tâbiîlerinin icmâ ve müctehid imamların ittîfakı mevcuttur. Apaçık sahih hadisler de buna delalet ediyor. Şimdi bir kimse kalkıp da. Bir oturuma üç talakla edilen yeminle yalnız rec'i bir talak gider, derse bu

²⁴³ A.g.e.,43.

²⁴⁴ A.g.e.,43-44.

²⁴⁵ A.g.e.,44.

*söz icmâ ve nassa aykırı olduğu için geçersizdir, taklid edilmez. Bu konu için, talak bölümüne bakılmalıdır.*²⁴⁶

- g. Hatipoğlu zamanın müctehidsiz kalabileceğini düşünmektedir. Örneğin İbn Mâce'nin rivâyet ettiği, "Allah Teala, ilmi insanlar (ın göğüslerin) dan sökmek (silme) suretiyle almaz. Lâkin âlimlerin ruhlarını kabzetmek suretiyle alır." Hadisi şerifin izahı bölümünde mezkurhadisin buna işaret ettiğini şu sözlerle savunmaktadır:

*Cumhur bu hadis-i şerifle zamanın müctehidsiz kalabileceğini tevsik etmişler. Çünkü bu hadis-i şerif, âlimlerin vefatı ile ilmin ortadan kalkacağını ve cahillerin âlimlerin yerini işgal edeceğini, dolayısıyla bilmeden fetva vereceklerini haber veriyor. İctihad ve müctehidin bulunması ilmin varlığına bağlı olduğuna göre ilim olmayınca ictehad ve müctehid de olamaz.*²⁴⁷

Hatipoğlu Tecrid-i sarîh mütercimi Kâmil Miras'ın (ö.1957) aynı hadisle ilgili, âlimlerin vefatı üzerine cahillerin halkı saptıracağına dair görüşlerini destekler mahiyetinde paylaştıktan sonra ehliyesiz kişilerin din kitabı yazmakta olduğunu, fıkıh bilmeyenlerin fetva vermeye çalıştığı garip bir zamanda yaşadığımızı şu sözlerle dile getirmektedir:

*Kâmil Miras zamanında gazetelerde görülen anarşi günümüzde daha acıklı bir durumda dinî neşriyat alanında esefle müşahade edilmektedir. Ehliyesiz yüzlerce kişi dinî kitaplar yazmakta veya yazılmış olan dini eserleri ulu orta terceme etmekte ve yanlış bilgiler vermekle din namına büyük cinâyetler işlemektedir. Diğer taraftan fıkıh kitaplarından fetva çıkarmaktan uzak olduğu halde din konusunda fetva vermek üzere halkın huzurunda bu yükümlülüğü rahatlıkla sırtlamış olan yüzlerce adama rastlamak mümkündür.*²⁴⁸

Hatipoğlu'nun ibadetler alanında birçok fetvasını görmek mümkündür. Bu konuda bazı örnekleri vermek yararlı olacaktır.

- a. Camilerin Kible Tespiti Hususunda Eleştiride Bulunup Öneride Bulunması:

²⁴⁶A.g.e.,44.

²⁴⁷Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 1/82.

²⁴⁸A.g.e.,1/82

Haydar Hatipoğlu namaz kılınacağı zaman Kâbe binasının tam hizasında durmak şart mı, yoksa onun yönüne yönelmek yeterli midir sorusuna dair mezheplerin görüşlerini aktardıktan sonra günümüzde kible tayinleri ile ilgili yaşanan bir sorunu ve bu konuya dair çözüm odaklı görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

Memleketimizin her yerinde en küçük köylerde bile kâbe yönünü tespit etmek çok basitleşmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının duvar takvimlerinin her sahifesinde kible saati sütunu mevcuttur. Orada günün hangi saatinde gölgenin Kâbe yönünü gösterdiği belirtilmektedir. İkincisi modern pusulalar memleketin her tarafında satılmaktadır. Arzu edenler o pusulalar ile de Kâbe yönünü rahatlıkla tespit edebilirler. Ne var ki bazı yerlerde konunun önemini idrak edemeyen birtakım kimseler mahalli müftülüğe başvurma ihtiyacını duymadan cami ve mescit binalarını yaparlar ve temelini atarken kible yönünü doğru dürüst tespit etmezler. Öyle camiler gördüm ki kible yönünden 15-20 derece hatta daha fazla hatalıdır ve o hataya bazı görevliler hatta müftülükler de göz yummaktadırlar. Cemaat arasında bir dedikodu çıkmasın diye susmayı tercih edenler maalesef bulunabilir. Oysa yüce Allah ve sevgili peygamber kâbeye doğru namaz kılmayı emrederler. Yön tespiti bakımından hatalı yapılmış bir caminin güney duvarına doğru durun, dememişler. Yetkili hiçbir müctehid ve bir din âlimi de böyle dememiştir. Bugün memleketimizde Ramazan ayı başlangıcı ve bitimi rasathane hesaplarına göre tespit edilmektedir. Hâlbuki bugünlerin hilali görmeye göre tespiti sabit nassın gereğidir. Niçin nassa rağmen rasathane hesapları esas alınıyor, denildiği zaman fennin ilerlediği ve hilalin güneşten sonra ufukta olduğu hesaplarla tespit edilebildiği için uygulamanın böyle olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileritarafındanifadeedilmektedir. Peki Kâbe yönünün hatta Kâbe binasının olduğu noktanın, dünyanın en uzak memleketinde yukarıda bildirdiğim ölçü ve aletlerle rahatlıkla tespiti mümkün iken bazen camilerin kible yönünün çok hatalı olduğu anlaşılmış ikenneden o hatanın devamına göz yumuluyor, gerekli tedbirler alınmıyor ve cemaat aydınlatılmıyor. Hatta 15-20 derecelik hata mahzurlu değildir, denilebiliyor. Bu açık bir hatadır, yanlıştır, dinden taviz bile sayılabilir kanaatindeyim. Hülasa bütün din âlimlerine göre namazda Kâbe yönüne doğrudurmak namazın şartlarındandır. Tam Kâbe binasına doğru durmaya özen göstermek şuurlumüminingörevlerindendir. Ancak düşman korkusuhalinde veya

*yolculukta binek hayvanı ve benzeri araçlar üzerinde nafil namaz için kibleye doğrudurmak şartı yoktur. Korku halinde farz namazlarda bile Kâbe'ye yönelmek mecburiyeti yoktur.*²⁴⁹

b. Namazda Besmele Okumanın Hükümü:

Hatipoğlu, Fâtiha suresinin tefsiri bölümünde Namazda Besmel-i Şerife'yi okumanın hükmü hususunda mezheplerin delil ve görüşlerini aktardıktan sonra kendi kanaatini şu şekilde dile getirmektedir:

*Peygamber'in (s.a.v.) namazda besmeleyi açıktan okuduğuna dair hadisler de gizli olduğuna dair hadisler de vardır. Bunlar arasında bir çelişki söz konusu değildir. Demek ki peygamber (s.a.v.) namazda besmeleyi bazen gizli bazen de açık olurdu.*²⁵⁰

c. Beş Vakit Namazın Kazası:

Hatipoğlu, kişinin kendisi ve beslemekle yükümlü olduğu aile ferdlerinin nafakasını sağlamak için harcamaya mecbur olduğu zamanın dışında kalan zamanını zimmetindeki farz namazları kaza etmeye ayırmasının zorunlu olduğunu, bunu bitirmedikçe nâfile namaz kılmasının caiz olmadığını, buna rağmen kılacağı nafil namazın geçersiz olacağını söylemektedir. Hatipoğlu, Şafii mezhebine dair yaptığı açıklamaları ile birlikte toplumda zaman zaman gördüğünü belirttiği şu durumu dikkat çekmektedir: “Bazı kimselerin farzlara bağlı sünnetleri kılmadığı ve sebebi sorulduğunda zimmetinde kazaya kalmış farz namazları olduğunu söylediği görülür. Oysa böyle kişilerin sünnet yerine hiç olmazsa bir iki farzı kaza etmesi beklenir”.²⁵¹

d. Cuma Namazı sonrasında Zühr-i Âhir'in Kılınması:

Haydar Hatipoğlu, şehirlerde Cuma namazından sonra öğle namazının cemaat halinde veya tek tek kılınmasının sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

Gerek Hz. Peygamber ile dört halife döneminde ve gerekse bundan sonra sahabeler ve tabiiler döneminde hiçbir şehirde cuma namazı birden fazla yerde kılınmamıştı. Emeviler dönemi ile Abbasiler döneminin ilk zamanlarında da

²⁴⁹ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/102.

²⁵⁰ A.g.e., 1/1.

²⁵¹ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 119.

*aynı durum devam etti. Nihâyet Harun er-Reşîd veya el-Vâsık devrinde birden fazla yerde kılınmaya başlandı.*²⁵²

Hatipoğlu yaşanan bu süreçler karşısında fıkıhçıların cumhuruna göre büyük şehirlerde de Cuma namazının tek bir yerde kılınmasının esas olduğu bilgisini vermekle birlikte, İmam Şâfiî'ye göre ihtiyaç olsun ya da olmasın Cuma namazının birden fazla yerde kılınmasının caiz olmadığını söylediğini belirtir ve bazı fıkıhçıların ihtiyaç nispetinde birden fazla yerde Cuma kılmanın Şâfiî'nin görüşüne aykırı düşmediğini savunmuş olduklarını da beyan eder. Hatipoğlu, mezhep içindeki bu farklı görüşleri zikrettikten sonra ihtiyaç halinde birden fazla yerde Cuma'nın kılınmasının İmam Şâfiî'nin görüşüne aykırı olmadığını savunan görüşe yakın olduğuna işaret eder ve Cuma namazı sonrası öğle namazının kılınması ile ilgili görüşünü şu sözleri ile ifade etmektedir:

*Demek ki ihtiyaç halinde birden fazla yerde kılınabilir. Bu takdirde Cuma namazından sonra öğle namazını kılmak ihtiyat bakımından sünnettir ve cemaatle kılınması tercih edilir daha faziletlidir. Cuma namazı kılınan yerlerin sayısı ihtiyaç fazlası olup hangilerinin ihram tekbirini önce veya sonra aldığı bilinmezse hepsinin Cuma namazından sonra öğle namazını kılmaları farzdır ve cemaatle kılınmalıdır. Çünkü kılınan Cuma namazı geçerli değildir.*²⁵³

e. Seferiliğin Başlangıç Yeri:

Yolcunun seferi olana verilen ruhsatlardan yararlanabilmesi için bazı şartlar bulunmaktadır. Seferiliğin başlangıç noktası bunlardan biridir. Hatipoğlu seferiliğin başlangıcı ile ilgili şu görüşe sahiptir:

İkamet yerinin meskun sahasını geçmektir. Fakat meskun sahanın devamı durumundaki bahçeleri, bağları ve terk edilmiş harabeleri geçmek gerekmez. Şu halde büyük bir şehirde ikamet eden bir kimse uzun bir yolculuğa çıkmak üzere evinden ayrılıp mesela 10 km, mesafedeki otogara varınca orada namazını kısaltarak kılamaz. Çünkü otogar şehir içindedir ve yolcu henüz meskun sahadan çıkmamıştır. Şâyet şehirden çıktıktan sonra oranın halkına ait bağlar ve bahçeler bir hayli uzuyorsa oralarda kılacağı namazı

²⁵²A.g.e., 123.

²⁵³A.g.e., 123.

*kısaltabilir. Yolculuktan dönüşte de memleketinin meskun sahasının başlangıcında seferi hali sona ermiş olur.*²⁵⁴

f. Kadınların Hacer-i Esvedi Öpmesi:

Günümüz şartlarında Hacer-i Esved'i öpmeye çalışırken kadınlar erkeklerle aynı izdihama girdiklerinde birtakım zorluklar yaşanmakta, elbiseleri ve başlarını örten örtüleri açılabilmekte. Tüm bunları göz önüne alarak Hatipoğlu şu açıklamayı yapmaktadır:

*Hacer-i Esved'i öpmek, ona el sürmek, üzerine secde etmek, alın sürmek bir sünnettir. Ama başkasına eziyet etmek haramdır. Bir sünnet uğruna haram işlemek akıl işi değildir. Bu itibarla son yıllarda görülen izdiham dolayısıyla en uygunu uzaktan el kaldırıp selamlamak ve elin içini öpmektir. Hele kadınların böyle bir izdihama girmeleri şiddetle haramdır.*²⁵⁵

g. Kabir Ziyareti ve Ölüye Kur'an Okumak:

Hatipoğlu, kabir ziyaretinin önemi ve hükmü hususunda şu görüştedir:

*Müslümanların mezarlarını ziyaret etmek erkeklere sünnettir. Çünkü mezarlığı ziyaret etmek suretiyle insanoğlu ölümü ve âhireti hatırlar, kalbi yumuşar, biraz olsun uyanır. Ölüler de okunan Kur'an-ı Kerim ve edilen dualardan yararlanır. Kadınlar erkekler kadar sabırlı olmadığı, müsibetlere karşı zayıf olduğu için mezarları ziyaret etmeleri mekruh sayılmıştır. Tabii onlar toplandığında haram davranış ve sözlerde bulunur veya gidip gelirken başları, bacakları açık, yüzleri makyajlı ise ziyaretleri mekruhun ötesinde haram olur.*²⁵⁶

Hatipoğlu Kabir ziyareti esnasında, ziyaretçinin Kur'an'dan bir miktar okuması gerektiğini, 11 defa İhlas suresini okuması gerektiğini, okuduğu bu âyetlerin sevabını belirli ölümlere veya tüm mü'minlere ulaşması için dua etmesi gerektiğini, ölümler için sadaka vermesi gerektiğini, mezarın kible tarafında durup yüzünü ölüye sırtını da kibleye çevirip selam verdikten sonra, dua için kibleye dönmesinin sünnet olduğunu söylemektedir. Hatipoğlu ziyaret esnasında, mezarın üzerine yeşil dal, çiçek ve gül koymanın sünnet olduğunu, bunlar kuruyana kadar Allah'ı zikredeceğini ölüye de

²⁵⁴A.g.e., 116.

²⁵⁵A.g.e., 195.

²⁵⁶A.g.e., 150.

faydası olacağını Buhari²⁵⁷ ve Müslim'den²⁵⁸ getirdiği bir hadisle işaret ettikten sonra, ölüye Kur'an okumanın faydası var mı polemiklerine şu soru ile cevap vermektedir: “Yeşil dalın ettiği zikirden yararlanan ölü, başucunda Kur'an okuyup Allah'ı anan ve ölü için dua eden mü'min ziyaretçiden yararlanmaz mı?”²⁵⁹

h. Rasathane Hesapları ve Astronomi Bilgileri ile Hüküm verilir mi?:

Hatipoğlu Bakara suresinin 185.âyetinin tefsiri bölümünde, bu âyetle ilgili bazı fıkhi konuları işlerken, Ramazanın başlangıcı ne ile belli olur başlığı altında kendisine göre günümüzde yapılan bir yanlışa şu sözleri ile dikkatleri çekmektedir:

Dört mezhep imamlarının dahil bulundukları bütün müctehidler ve din âlimleri kameri ay başlarının tespiti konusunda astronomi ilmiyle ve hesaplara hükmedilemeyeceği noktası üzerinde ittifak halindedirler. Çünkü bu konuda sahih ve sabit hadisler, nasslar bulunur. Nassın bulunduğu bir konuda ictihada mahal ve yer olmadığı herkesçe bilinir. Hadisler, oruca başlamayı ve ona son vermeyi hilali görmeye veya kameri ayı otuz güne doldurmayabâğlamıştır... Hülâsa şudur: Şêri-i Hakim: Konuya dair hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere ramazan orucuna başlamayı ve ona son vermeyi kameri ayı otuz güne doldurmaya veya yirmi dokuzuncu günü akşamı hilali görmeye, yahut görüldüğünün şahidin ifadesiyle anlaşılmasına bağlamıştır. Şu halde hüküm için esas şey, hilalin görülmesi, müşahede edilmesidir, ufukta bulunması değildir. Başka bir deyimle hilalin ufukta bulunmasının müşahede dışında bir yolla anlaşılmasına dayanılarak hüküm verilemez. Bazı modern din adamları bilim ve tekniğin ilerlediği 20. asırda rasathane hesaplarının, esas alınması gerektiğini iddia ederek, yetenekli din bilginlerinin konu hakkında bu doğrultuda ictihat etmelerine taraftarlık ederler. Tabi ictihadın hangi konularda yapılabileceğini, hangi meseleler hakkında yapılamayacağını bilseler böyle konuşmazlar. Şunu söylemekle yetineceğim: Kur'an ve sünnette, yani sahih ve sabit hadislerde hakkında kesin bir delil bulunmayan ve diğer taraftan onunla ilgili bir icma durumu olmayan meseleler hakkında ictihat şartlarını taşıyan fıkıh âlimleri kıyas yaparlar, ictihatta bulunurlar ve

²⁵⁷ Buhârî, “Cenâiz”, 87 (No. 1378).

²⁵⁸ Müslim, “İman”, 5 (No.19).

²⁵⁹ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 151.

*içtihatları geçerlidir, muteberdir. Fakat hakkında nass bulunan bir mesele hakkında ne bir müctehid, ne bir mezhep imamı, ne bir sahâbi ichtihad etmiş, etmez ve edemez. Zaten o nassa ters düşen bir söz ve görüşe içtihat ismi verilmez. O söz ve görüş geçersizdir, dini değerden yoksundur, reddedilir.*²⁶⁰

i. Paranın Nisâbının Hesaplanması:

Hatipoğlu Paranın zekatı konusunda fakirin yararı, ihtiyat ve takva ilkesini gözeterek fetva vermiştir. Zekât ibadetinin vücut sebebi, zekâta tâbi olan malların nisâba yani belirli bir miktara ulaşmasıdır. Hatipoğlu paranın da zekâta tabi olduğunu ve bu konuda yapılması gerekene dair görüşünü şu şekilde dile getirmektedir:

*Nakit para bugün altın ve gümüş para yerine kullanıldığı için altın ve gümüş hükmünde olup zekâtının ödenmesi gerekir. Paranın nisabı altına göre mi, gümüşe göre mi hususunda fıkıhçılar arasında ihtilaf vardır. Nakit paranın nisabı için altın nisabı esas alındığında mevcut para nisaba ulaşmayıp gümüş nisabına göre takdir edildiğinde nisaba ulaşırsa, ihtiyat ve takva yolu zekâtın ödenmesidir, fakirlerin yararı da bu yoldadır, kanaatındayım.*²⁶¹

j. Din Görevlileri ve Dini İlimleri ile Meşgul Olanların Zekâtı Hususunda Görüşü:

Hatipoğlu günümüzde yanlış anlaşılan bir hataya dikkat çekerek kendini İslami ilimler eğitimi vermeye adanmış kişiye zekât verilebileceğini şu sözleri ile açıklamaktadır:

*Günümüzde namaz kıldırmak, ezan okumak, mevlid okumak, cenaze yıkamak, ölü için hatim indirmek gibi bir takım hizmetleri dinî ilimlerle meşgul olmak şeklinde yorumlayanlar olabilir. Bu yorum kesinlikle hatadır. Dinî ilimlerle meşgul olmaktan gaye, fıkıh, tefsir, hadis, bunların usûl ilimleri ve bunlara nüfuz edebilmek için öğrenilmesi gerekli nahiv ve sarf gibi alet ilimleri ile meşgul olmaktır, bunları öğrenmek veya öğretmektir.*²⁶²

k. Çalışmayan İşsizlerin Zekât Alması Meselesi hakkında Görüşü:

²⁶⁰ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/185.

²⁶¹ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 157.

²⁶² A.g.e., 166.

Kur'an-ı Kerim 8 sınıfa²⁶³ zekâtın verilmesi gerektiğini bildirmektedir. Bununla beraber zekâtın genel hükümleri, kimlere ve nerelere nasıl verilmesi gerektiği hususunda detaylı bilgiler Hz. Peygamber'in sünneti ile bilinmektedir. Hz. Peygamber, "Zekât, zengine ve çalışmaya gücü yeten kimseye helâl değildir" buyurması gücü yettiği halde çalışmayanların, Tevbe suresi 60. âyetinde ifade edilen zaruri ihtiyaçlarını gideremeyen gruba dahil edilmeyeceklerini göstermektedir. Hatipoğlu bu konuda düşüncesini net bir şekilde şu şekilde dile getirmektedir:

*Sosyal durumuna uygun iş bulabildiği ve çalışabildiği halde çalışmayan bir kimsenin hiçbir malı ve kazancı olmasa bile zekât alamaz. Hatta nâfile ibadetlerle meşguliyetinden dolayı da çalışmıyorsa zekât alamaz.*²⁶⁴

1. Fıtır Sadakasının Miktar ve Ödenecek Malın Cinsi:

Hatipoğlu, fıtır sadakasının İmam Nevevi'ye göre 2139,42 gr., İmam Râfî'ye göre 3244,8 gr olduğunu belirttikten sonra Râfî'nin görüşünün ihtiyatlı olan görüş olduğunu söyleyerek onun görüşüne göre ödeme yapılması gerektiğini söylemektedir. Konuyla ilgili hesaplamaları İbn Mâce'nin 1825, 1826 nolu hadislerinin izahını da yapmaktadır. Narin'in ifade ettiği gibi,²⁶⁵ Hatipoğlu fitre ödenirken fakirlerin maslahatına uygun olan yöntemle yapılmasını önermiş, bedelinden ödenme yapılmasına cevaz veren müctehidlerin görüşlerinin taklid edilmesinin daha uygun olacağını şu sözlerle bildirmiştir:

Fıtır sadakası zekâta tabi hububattan ödenir. Ancak bir memleketin zahiresinin çoğunluğu hangi cins hububattan ise fitrenin de ondan çıkarılması gerekir. Memleketimizde en çok kullanılan zahire buğday olduğuna göre ondan ödenmesi gerekir. Buğday yerine unundan ve ekmeğinden ya da bedelinden ödenmesi caiz değildir. Ancak memleketimizde, özellikle büyük şehirlerde 2-3 kilo buğday hemen hemen hiçbir fakir tarafından kabul edilmez, kendisine güç gelir. Bu itibarla bedelinden

²⁶³ Tevbe 9/60.

²⁶⁴ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 166.

²⁶⁵ İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şafî İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, 1/304.

*ödenmesine fetva veren müctehidlerin görüşünü taklid edip buna göre ödeme yapılması kanaatimce sakıncalı değildir.*²⁶⁶

Hatipoğlu'nun muamelat konularında birçok fetvasını görmek mümkündür. Bu konuda bazı örnekleri vermek yararlı olacaktır.

a. Vakıf Mallarının Satışı Hususunda Görüşü:

Hatipoğlu, vakıf malının hiçbir insanın malı olmayıp, Allah yoluna tahsis edildiği için satışı geçersiz ve haram olduğunu söylemekle birlikte şu görüşünü de dile getirmektedir: “Ancak vakıf hizmetinde kullanılmaz hale gelmiş eski kilim, hasır, kandil, direk ve benzeri eşyanın satılıp bedelinin vakıf ihtiyaçlarında kullanılması meşru sayılmıştır”.²⁶⁷

b. Alım Satımla İlgili Fetvaları:

Hatipoğlu'nun bu konuda birçok görüşü bulunmaktadır. Örneğin bir malın durumu ile ilgili şu fetvayı vermektedir:

*Bir adam mesela buzdolabını 6 ay va'de ile 150.000 TL ile satar, sonra aynı dolabı 100.000 TL peşin ödeyerek alıcıdan satın alırsa duruma bakılır. Eğer bu alım satım danışmalı ve şartlı olup faizcilikten kurtulma maksadıyla olmuş ise haramdır. Ben sana vadeli satacağım, sen de daha ucuza peşin parayla bana satacaksın, bu alım satımı bu şartla yapalım, diye bir danışma ve anlaşma olmayıp faizden kaçınma düşüncesi de yok ise yine mekruhtur. Çünkü faizden kaçınma ve hilye kokusu bulunur.*²⁶⁸

Bir başka örnek olarak, satış akdi yapılmış veya yapılmamış bir malın durumu ile ilgili görüşü şu şekildedir:

Satıcı ile alıcı arasında bir malın satış akdi yapıp da henüz muhayyerlik süresi bitmemiş iken veya satış akdi yapılmamakla beraber fiyat üzerinde anlaşmış iken, başka bir şahsın müşteri ile görüşüp aynı cins malı daha uygun bir fiyatla vereceğini veya satıcı görüşüp ilgili malı daha yüksek bir fiyatla almak istediğini söylemesi ve böylece taraflardan birisini caydırmaya çalışması haramdır. Fakat satışa arz edilip ihaleye konulan bir mala herkes

²⁶⁶ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 166.

²⁶⁷ A.g.e., 236.

²⁶⁸ A.g.e., 236.

*fiyat söyleyebilir. Ancak alıcı olmadığı halde sırf malın yüksek bir fiyatla satılması gayesiyle artırmaya girmek haramdır.*²⁶⁹

c. Faiz Konularında Görüşleri:

Haydar Hatipoğlu, eserlerinde Gecikme (Nesie) ve Fazlalık (Fadl) faizleri olarak nitelendirebileceğimiz faiz türleri ile ilgili Kur'an ve sünnette bulunan deliller etrafında, fıkıh otoritelerinin ve âlimlerin faiz hakkındaki yaklaşımlarını, içtihatlarını ve ulaşılan şer'i sonuçları kendi değerlendirme ve tercihlerine de yer vererek detaylı bir şekilde işlemiştir.²⁷⁰ Bununla beraber eserlerinde güncel faiz tartışmalarına dikkat çekerek faize kapı aralamaya çalışanlara ilmi cevaplar vermektedir.²⁷¹ Hatipoğlu'nun faiz ve ona bağlı konulara yaklaşımı çalışmamızın sınırlarını aşmaktadır. Biz burada Hatipoğlu'nun faizle ilgili bazı görüşlerine işaret etmekle yetineceğiz.

Hatipoğlu, İslam kaynaklarında ribâ kavramı ile ifade ilen faizi şu şekilde tanımlamaktadır:

*Ribâ: Bu kelimenin lügat mânâsı: Bir şeyin artması ve fazlalık, demektir. Şer-i Şerifte ise faiz, demektir. Faiz karşılıksız bir fazlalık olduğu için ona ribâ ismi verilmiştir. Ribâyı şöyle tarif edenler vardır: Akid yapan taraflardan birisine, bir mal karşılığı olmaksızın verilmesi şart koşulan fazlalıktır.*²⁷²

Hatipoğlu faizin ilahi dinlerin hiçbirinde mübah kılınmamış büyük bir günah olarak nitelendirmektedir.²⁷³ Haydar hoca, ribâ hükmünün her malda olmayıp belirli mallarda bulunduğunu söyledikten sonra onları şu şekilde ifade etmektedir:

*Altın, gümüş, nakit para çeşitleri ve buğday, arpa, nohut gibi zahire ile diğer tüm gıda maddeleridir. Altın ve gümüş ister sikkeli olsun, ister bilezik, yüzük gibi süs eşyası biçiminde olsun veya külçe, kap kakak şeklinde olsun hüküm aynıdır. Ribâyı tabi mallara Rebevi mallar denilir.*²⁷⁴

Haydar Hatipoğlu hoca genel anlamda ribâyı şu örnekleri vermektedir:

²⁶⁹ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 236.

²⁷⁰ Hatipoğlu, *Sünen-i ibni Mâce Tercemesi ve şerhi*, 6/251-327.

²⁷¹ A.g.e., 6/303: Hatipoğlu, "Kur'an Tefsiri", 2/279.

²⁷² A.g.e., 6/254.

²⁷³ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 237.

²⁷⁴ A.g.e., 237.

Cinsi ve mikdarı aynı olan iki mal biribiri ile değiştirilirken taraflardan birisinde fazla bir şey verilmesi ribâ sayılır. Şu halde yüz lirayı yüz on lira ile değiştirmek, yüz lirayı ödünç verip vâdesi geldiğinde yüz beş lira almak, 5 gram altını peşin veya vadeli 6 gram altınla değiştirmek ve 5 gram gümüşü peşin veya vadeli 6 gram gümüş ile değiştirmek ribâdır. Buğday, arpa, hurma ve tuz da böyledir.

Hatipoğlu faizi nesie ve fadl ribâsı olarak ikiye ayırır. Vade karşılığında şart koşulan faiz türü olarak bilinen nesie faiz türüne verdiği örneklerden birisi şudur:

Mesela bir ölçek buğday altı ay vadeli olmak üzere bir buçuk ölçek buğday ile veya yüz gram altını bir yıl vade ile yüz yirmi gram altınla değiştirmek gibi... Buradaki fazlalık tamamen karşılıksız olup alınacak malın veresiye olmasından kaynaklanır.²⁷⁵

Hatipoğlu ikinci faiz türü olan Fadl ribâsını şu şekilde tanımlar ve örneklendirir:

Bir miktar malı aynı cins, fakat miktarı fazla bir mal ile peşin olarak değiştirmek suretiyle alınan fazlalık olarak tanımladığı fadl, bu da karşılıksız alınan bir fazlalıktır. Mesela bir ölçek buğdayı bir buçuk ölçek buğday ile peşin olarak değiştirmek, on gram altını on bir gram altın ile peşin olarak değiştirmek gibi.²⁷⁶

Haydar Hatipoğlu, faizin her çeşidinin haram olduğunu, haramlılığı Kur'an, sünnet ve icma ile sabit olduğunu, Hz. Peygamber zamanında tefecilik ve faizin ilk çeşidi, yani nesie ribâsının çok yaygın olmakla birlikte diğer çeşidinin de yani fadl ribâsının da bulunduğunu ve Hz. Peygamber'in bunların hepsinin haram oluşunu sabit ve sahih hadislerle beyan buyurduğunu söylemektedir.²⁷⁷

Haydar hocanın Cahiliye Dönemi, İslam'ın ilk dönemleri ve sonraki süreçle ilgili verdiği şu bilgilerde Kur'an âyetleri bağlamında yaptığı değerlendirmesinde, faizin her türlüşünün haram olduğunu dile getirirken bazı kesimlerin kat kat olmamak şartı ile faize müsaade olabilir düşüncesini şiddetle reddetmektedir:

Câhiliyet devrinde ve İslâmiyet'in ilk zamanlarında yaygın olan faiz usûlü daha çok şöyle idi. Parası çok olan bankerler, faizciliği san'at hâline

²⁷⁵Hatipoğlu, "Kur'an Tefsiri", 2/275.

²⁷⁶A.g.e.,2/275.

²⁷⁷A.g.e.,2/275.

getirmişlerdi. Meselâ bir adama yüz dirhemi bir yıl vâde ile yüzde 20 nisbetinde bir faizle ödünç verirlerdi. Vâdesi geldiğinde adam para sahibi ile yeni bir anlaşma yaparak vâdeyi bir yıl daha uzatır ve asıl para ile tahakkuk etmiş olan faize ek olarak vereceği 80 dirhemi ödemeyi kabullenirdi. Böylece ikinci vâde geldiğinde 200 dirhem ödemek durumunda kalırdı. İkinci vâde geldiğinde taraflar sûreyitekrai uzatır ve buna karşı 250 veya 300 dirhem ödeme yapılması üzerinde ittifak ederlerdi. Bu şekilde sürdürülen faizcilikle paranın bir kaç katı ödenirdi. Mekke'de inen Âl-i İmrân sûresinin yukardayazılı 130. âyeti ile bu çirkin muamele takbih edilerek Müslümanların böyle yapmaları yasaklandı. Bu âyette, faizin kat kat artırılarak yenilmesi yasaklanmış oldu. Günün faiz usûlü kat kat artırmak olduğu için bu durum belirtildi. Yoksa ilk anda sanıldığı gibi kat kat olmayıp normal bir orandaki faizin mübahlığımânâsı çıkarılamaz. Meselâ: Anasını silâhla yaralayan kişi azarlanırken: Anam silâhla yaralamam çirkin bir suçtur, denildiği zaman, kişinin anasını sopa ile yaralamasının veya dövmesinin çirkin bir suç olmadığı mânâsı çıkarılabilir mi? Bu âyet de böyledir. O günkü faiz durumu Öyle olduğu için bu ifâde buyurulmuştur. Tefsir kitablarında açıkça belirtildiği gibi bu âyetteki "kat kat faiz" tâbiri, böyle olmayan faizin mübahlığımbeyân için olmayıp, o günkü çirkin durumu belirtmek içindir. Bu hususta müslümanlarınicmâi vardır. Âyet-i Celîle'yi başka türlü yorumlayan hiç bir ilim adamı yoktur. Kaldı ki Medine-i Münevvere devrinde ve Mekke' nin fethi sırasında inen ve yukarda yazılı bulunan Bakara sûresinin 275-279 nolu âyetleri faizin çoğunu da azını da kökünden yasaklamıştır.²⁷⁸

Hatipoğlu, günümüzde bazı kişilerin bir sahabinin dönüş yaptığı bilinen görüşünü faizi meşrulaştırmak için kendilerine mesnet yaptıklarına dikkat çekerek bu konuda ilmi eleştiride bulunarak faizin her türlüşünün haram olduğunu savunmaktadır. Konuyla ilgili istismar edilen görüş İbn Abbas (r.a.) ve İbn Ömer'in (r.a.) sarf (peşin olarak altını fazla altınla ve gümüşü fazla gümüşle değiştirme) hakkında caiz olduğuna dair vermiş olduğu görüştür. Hatipoğlu sahâbe-i kiramın bu iki büyük sahabeyi uyarmaları üzerine bu görüşlerinden rücû edip diğer sahabeler gibi, bir mal aynı cinsten bir mal ile satıldığında satılan mal ile satıl alınan mal peşin de ödense yine miktarlarının eşit olması gerektiğini, birisi diğerinden fazla olursa faiz olacağını kabul ettiklerini faizin

²⁷⁸Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve şerhi*, 6/303.

her türlüşünün haram olduğunu savunmuş olduklarını söylemektedir. Haydar hoca, İbn Mâce'nin rivâyetleri üzerinden konuyu detaylıca tartıştıktan sonra,²⁷⁹ yukarıda zikrettiğimiz sonuca ulaşmıştır. Hatipoğlu hoca, bazı kişilerin İbn Abbas'ın (r.a.) eski görüşünü kullanarak faize kapı aralamalarını tefsirinde eleştirerek faizin her türlüşünün haram olduğunu şu sözlerle beyan etmektedir:

Bazı modern geçinen çağın hocaları İbn-i Abbas (r.a.)'ın peşin olunca aynı cinsten iki malın birbiriyle değiştirilmesinde birisinin diğerinden fazlalığının faiz olmadığı kanaatinde olduğunu, Usame'nin (r.a.) bir hadisine dayandığını ve İbn-i Abbas'ın (r.a.) bu görüşten dönüş yaptığı rivâyeti var ise de zayıf bir ihtimal olduğunu söylemek cesaretini göstermekte ve bunundaha isabetli olduğunu iddia etmektedir. Doğrusu şudur: Bir mal aynı cins bir mal ile peşin değiştirildiği zaman iki malın miktarının eşit olması şarttır. Mesela altın altınla veya gümüş gümüşle peşin değiştirildiği zaman ikisinin ağırlığının aynı olması şarttır. Aksi takdirde fazlalık faizdir. Buna Ribe'l-Fadl denilir. Bu tür faizin haramlığı hususunda birçok sahih ve sabit hadis mevcut olup Müslümanların icmasında vardır. İbn-i Abbas (r.a.) ilk zamanlarda Usame'nin (r.a.) rivâyet ettiği "Faiz ancak veresiyededir" hadisine göre fetva vermiş ise de bilahare bundandönüş yaptığı Müslim'in Ebu's-Sahbe'den, İbn-i Maceh'in Ebü'l-Cevzâ'dan ve Hâkim'in Ebû Miclez'den rivâyet ettikleri sahih rivâyetlerle sabittir. Bu rivâyetlerle sabit olan bir olayı indi mutalaa ile zayıf bir ihtimal diye nitelendirmek zayıflıktır, dini hüküm hakkında keyfî harekettir. Ebü'l-Cevzâ'dan (r.a.) şöyle demiştir: Ben ondan, yani İbn-i Abbâs'tan (r.a.) işittim: Sarf (peşin olmak kaydıyla ağırlığı eşit olmasa bile gümüşü gümüşle ve altını altınla satmak) işine fetva veriyordu ve kendisinden bu fetva naklediliyordu. Sonra bu fetvadan dönüş yaptığı haberi bana ulaştı. Bir süre sonra Mekke'de kendisine rastladım ve senin bu hükümden rücu ettiğin haberi bana ulaştı, dedim. Kendisi: Evet, o hüküm benim bir görüşüm idi. Hâlbuki işte Ebû Saîd-i Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi vesellem'in sarf işini yasakladığını haber veriyor, dedi. Üsame'nin (r.a.) rivâyet ettiği "Faiz ancak veresiyedir" hadisine gelince âlimler çeşitli yorumlar ve cevapları bildirmişlerdir. Özetleyecek olursak: Birincisi bu hadis, müteaddit hadislerle mensuktur, ikincisi bu hadis faizin yasaklanmasının

²⁷⁹A.g.e.,6/263-266.

*üçüncü aşamasına aittir. Yukarıda belirttiğim gibi üçüncü aşamada veresiyeyle ait kat kat faiz Al-i İmran sûresi âyeti ile yasaklanmıştı. Üçüncüsü bu hadis değişik cins malların mübadelesine aittir.*²⁸⁰

Muhammed Çıtak, Hatipoğlu'nun Bakara suresi bağlamında faiz konularına yaklaşımı ile ilgili farklı konulara temas etmektedir. Örneğin, Hatipoğlu, Bakara 275. âyetle ilgili, Kur'an'ın faiz yiyicileri şeytan çarpmış kişiler olarak nitelendirmiş, bu delirmenin dünyada mı ahirette mi olacağına dair iki farklı yaklaşıma dikkat çekmiş, aynı âyetin tefsiri bölümünde, faiz yiyicilerin hırsları sebebiyle faizle alışverişin aynı şeyler olarak gördüklerini, halbuki faizle meşru alışverişin farklı şeyler olduğunu, faizi alışverişe benzeterek, batıl bir kıyaslama ile faizle alım satımı kıyaslayarak ve faizde ısrarcı olarak suç işlemiş olduklarını, faizci faizinden vazgeçtiğinde anapara kendisine kalabileceğini ancak bunun faizin haram oluşuna iman etmesi ve faiz alacağından vazgeçmesi gibi bir takım şartların bulunduğunu söylemektedir. Çıtak, Haydar hocanın Bakara 279. âyetinin ana hedefleri arasında, faizcinin faizin haram olduğuna iman etmemeleri halinde isyankar ve iritdat ehli olarak görülmeleri, zekat verilmeyenlerle savaşıldığı gibi bunlarla da savaşılmaması gerektiğini düşündüğünü ifade etmektedir.²⁸¹

Haydar Hatipoğlu hocanın Aile Hukuku alanında birçok fetvası bulunmaktadır. Örneğin kadının bireysel ve toplumsal yaşamı ile ilgili çok sayıda fetva vermiştir. Bu bağlamda kadınla ilgili bazı fetva örneklerini vermek yararlı olacaktır.

a. Kadının Tesettürü:

Hatipoğlu kadınının tesettürü hususunda, ergenlik çağına gelen bir kızın namaz dışında da namahremine karşı başını örtmek zorunda olduğunu, bunun Kur'an ile sabit olduğunu söylemektedir. Kadının tesettürü hususunda İslam fikhının görüşünü İbn Mâce'nin Hz. Aişe'den (r.a.) yaptığı²⁸² bir hadisin şerhi bölümünde şu şekilde beyan etmektedir: “Hadîs, ergenlik çağına gelen kızın, bütün vücûdunu, namazın içinde ve dışında örtmesinin vücubuna delâlet eder. Ancak Şâri-i Hakim, yüz ve bileklere kadar

²⁸⁰ Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2/279.

²⁸¹ Muhammed Çıtak, *Haydar Hatipoğlu'nun Faiz Konusundaki Yaklaşımı: Bakara Suresi Örneği*, 1/392-398.

²⁸² İbn Mâce, “Tahâret”, 132, (no.633).

elleri bu hükümden müstesna kılmıştır. Hür kadına ait şer'î hüküm budur".²⁸³

b. Üç Talak Konusunda Görüşü:

Fıkıhta tartışmalı konulardan olan bir mecliste bir defada üç talakla boşama sözü ifade edildiğinde bu üç talak ile bir talak mı yoksa üç talak mı gerçekleşmiş olduğu hususunda Hatipoğlu değerlendirme ve fetva vermiş olan âlimlerdendir. Hatipoğlu hoca İbn Mâce'nin Âmir eş-Şabi (r.a.) rivâyeti²⁸⁴ ve tefsirinde²⁸⁵ konuyla ilgili tartışmalara sebep olan rivâyetleri ve bu rivâyetler etrafında fıkıhçıların yaptığı tartışmaları detayı ile işlemektedir. Sonuç olarak, Haydar hoca bir mecliste üç talakın bir talak sayıldığını ifade eden rivâyetlerin zayıf ve geçersiz olduğunu ilmi veriler ışığında göstermektedir. Cumhurun üç talak ifade edildiğinde boşamanın gerçekleşmiş olduğuna dair görüşünün doğru olan görüş olduğunu savunmuştur. Kendisinin bu konudaki özet görüşünü Şâfiî ilmihali eserinde şu şekilde görmek mümkündür:

*Bir kimse karısını üç tâlakla boşarsa artık nikâhı yenilemekle birleşmeleri mümkün değildir. Tamamen birbirinden ayrılmış olurlar. Artık kadın dilerse iddet denilen süre bittikten sonra istediği başka bir erkekle evlenebilir. Birbirinden tamamen ayrılan koca ile karının tekrar birleşmeleri için kadının başka bir erkekle nikahının kıyılması, sonra boşanmaları neticesinde ilk kocasıyla birleşmeleri diye bir yol yoktur. Hulle denilen hilye yapana, yaptırana Allah'ın Resulü lanet etmiştir.*²⁸⁶

c. Evlilikte Velinin Rolü Bağlamında Kızın Evliliği Hakkında Görüşü:

Fıkıhta ihtilaflı konulardan biride evlilikte velinin rolü meselesidir. Bilindiği üzere Hanefî mezhebinden farklı olarak Şafii mezhebinde kadın velisinin izni ile evlenebilir. Hatipoğlu hocanın bu konudaki görüşünü Saymaz şu şekilde ifade etmektedir:

Hatipoğlu, Şâfiî mezhebinin görüşünü şöyle özetlemiştir: "Bakire kız, küfür, yani denk sayılan bir erkeğe mücbir velisi, yani babası, o yoksa yakınlık sırasıyla baba yönünden dedesi tarafından kızın muvafakatı olmaksızın

²⁸³ Hatipoğlu, *Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 2/374.

²⁸⁴ A.g.e., 5/538-544.

²⁸⁵ Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2/228.

²⁸⁶ Hatipoğlu, *Büyük Şafî İlmihâli*, 257.

verilebilir". Fakat Hatipoğlu yetkinin kötüye kullanılmasına ve günümüzün şartlarına dikkat çekerek Şâfiî mezhebinin verdiği bu yetkinin bazı kayıtlara bağlı olduğunu yani mutlak olmadığını beyan eden şu açıklamalarda bulunmaktadır: Bu yetkinin kötüye kullanılması ve kızın muvafakatı alınmadan evlendirilmesi bilhassa bu bozuk devirde hiç de doğru değildir. Çünkü günümüzde karşılaşılan üzücü olaylar böyle davranmanın ne acı sonuçlar verdiğini göstermektedir. Bu itibarla fıkhıta bulunan bu hüküm çok naziktir ve şuurlu, dirâyetli, takva sahibi, müstağni ve tek kelime ile fıkıh tabiriyle âdil velilere mahsustur. Adil veli, hiç büyük günah işlemeyen ve küçük günahlara da devam etmeyen insan demektir.²⁸⁷

Haydar Hatipoğlu'nun, Mahkeme, İdare ve Ceza Hukuku alanlarında çok sayıda fetvası bulunmaktadır. Bununla beraber Hatipoğlulahoca dini hükümlerin gayelerini tespit ile öne çıkan Makâsıdü's-şeria konularında da detaylı açıklamalarda bulunmuştur. Bu konular bağlamında bazı örnekleri vermek yararlı olacaktır.

d. Defalarca Alkol Alan Kişinin Hükümü Hakkında Görüşü:

Hatipoğlu, uyarılmasına rağmen şarap içmeye devam eden kişinin öldürülmesi gerektiğine dair İbn Mâce'de bulunan hadislerin şerhi bölümünde²⁸⁸ konuyu detayları ile tartışmaktadır. Hatipoğlu hoca bu rivâyetlerden içki içmeye devam eden kişinin öldürülmemesi gerektiği sonucuna ulaşmıştır. Örneğin, tüm Müslümanların bu hadisin mensuh olduğuna ittifak ettiklerini söylemektedir. Bir kavle göre, öldürmeden murad şiddetli dayaktır. Bazılarının öldürme emrinin, içki içip bunun haram oluşunu inkar edip helal olduğuna inan kişiye uygulanacağını söylediklerini ifade eder. Başka görüşleri de paylaştıktan sonra Hatipoğlu hoca içki içenin öldürülmemesi gerektiğine dair görüşü destekleyerek şu açıklamada bulunur:

Hülâsa burada olduğu gibi bâzı hadislerde Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm) 'in, dördüncü kez içki içen kimsenin katledilmesini emretmiş ise de gerek Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm) ve gerekse O'ndan sonraki devirde şer'i hükümleri uygulayan sahâbilerden hiç kimse içki içeni

²⁸⁷İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfiî İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, 1/305.

²⁸⁸İbn Mâce, *Hudud*, 17 (no.2572- 2573).

öldürtmemiştir. Hattâ Tirmizi'nin rivâyet ettiği bir hadîste «Kubeysa bin Züeyb (Radyallâhüanh) yukardaki hadîs metninin bir benzerini rivâyet ettikten sonra şöyle der: Bir adam içki içti. Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm)'e getirildi. Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm) onu dövdürdü. Adam sonra tekrar içki içti. Tekrar Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm)'e getirildi. Yine Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm) onu dövdürdü. Adam üçüncü kez tekrar içki içtiğinden dolayı huzura getirildi ve tekrar dövdürdü. Adam dördüncü içki içtiğinden dolayı huzura getirildi. Resûl-i Ekrem (Aleyhi's-salâtüve's-selâm) gene onu dövdürdü. Böylece (içki içmekten dolayı) öldürme cezası insanların üzerinden kaldırılmış oldu. Artık bu uygulama bir ruhsat oldu.²⁸⁹

e. Emr-i Bi'l-Ma'ruf ve Nehy-i 'an'il-Münker Konusunda Görüşü:

Hatipoğlu bütün müslümanların iyiliği emretmek kötülüğü def etme konusunda sorumlu olduklarını savunmaktadır. Örneğin, Bakara 44. âyetinin tefsiri bölümünde bu konuda görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

Âyet-i Kerîme, Yahudi bilginlerini, Tevrat'ı okuyup durdukları ve insanlara bolyiliketmeyiemrettikleri halde kendileri iyiyolagirmedikleri, ilimleri ile amel olmadıkları için takbih ediyor, kınıyor. Şu halde de günahkar bir kişinin başkalarına iyiliği emretmesi ve kötülükten menetmesi caiz değildir, diye bir anlam çıkarmak söz konusu değildir. Her mükellef, iki şeyle yükümlüdür: Birincisi, günah şeyleri bırakmasıdır. İkincisi başkalarını günah işlemekten menetmeye çalışmasıdır. Bu görevlerden birisini ihmal eden kişi diğer görevi de bırakacak diye dini bir kural yoktur.²⁹⁰

f. Türkiye Daru'l- Harp midir Daru'l- İslam Mıdır Konusunda Fetvası:

Bir dönem Türkiye'de tartışmalara sebebiyet veren bu konu hakkında bazı ilim adamları Haydar hocadan konuyla ilgili görüş talep ettiklerinde, Haydar hoca İslam tarafından fethedilmiş bir bölgenin kafirler tarafından tekrar istilaya uğrasa bile Daru'l-İslam kalacağını, böyle bir bölgede Cuma namazının kılınabileceğini bilhassa Şafii mezhebinden getirmiş olduğu deliller ışığında savunması ile aksini iddia eden

²⁸⁹Hatipoğlu, *Sünen-i İbn-i Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 7/193-194.

²⁹⁰Hatipoğlu, *"Kur'ân Tefsiri"*, 2/44.

düşüncenin Türkiye'deki etkisini kırmayı başarmıştır.²⁹¹ Hatipoğlu, son zamanlarda bazı kimselerin: “Türkiye darü'l-harp'tir. Türkiye'de Cuma namazı kılınmaz” dediklerine dikkat çektikten sonra, kimsenin bu söylentilere kapılmaması için Şâfiî fıkıhçıların görüşünü aktarmayı faydalı bulduğunu belirttiikten sonra İbn Hacer el-Heytemi'nin *Tuhfetü'l-Muhtac*'ında bu konuda şu bilgilerin mevcut olduğunu beyan eder:

Dârü'l-İslâm üç kısımdır:

1. *Müslümanların ikamet ettikleri memleket,*
2. *Müslümanların fethedip eski ahalisini bir cizye karşılığında içinde iskanettikleri memleket,*
3. *Önce müslümanların ikamet edip bilahare gayri müslimlerin ellerine geçirdikleri memleket. Müslümanların bu memleketi evvelce fethetmiş olmaları oranın dârü'l-İslâm olmaları hükmünün devamı için kâfidir. Şu halde bir yer dârü'l-İslâm oldu mu, artık ondan sonra gayr-i müslimlerin istilasına uğrasın veya uğramasın, gayr-i müslimlerin istilasına uğradıktan sonra müslümanların orada ikamet etmelerine izin verilsin veya verilmesin orası dârü'l-İslâm'dır, dârü'l-harb hükmünde olamaz.*²⁹²

Hatipoğlu hocanın bu görüşle amel edilmesi gerektiğine dair açıklamasını Narin şu sözlerle değerlendirmektedir:

Bu bilgilerin bir benzerinin yine Şâfiî mezhebinin muteber kaynaklarından *Envâr*'ın hâşiyesi, *el-Hâc İbrahim*'de, ayrıca *Hâşiyetü'l-Cemel alâ Şerhi'l-Menhec*'de de mevcut olduğunu belirten Hatipoğlu, ülkemizde Şâfiî muhitinin en muteber kaynaklarından konuyu izah ederek mutahataplarını ikna ve ilzam etmeye çalışmıştır. Hatipoğlu, Türkiye'nin dârü'l-harb değil, dârü'l-İslâm olduğunu; bu günkü durumda değil de yarın gayri müslimlerin istilasına uğrasa bile dârü'l-İslâm'dan çıkmayacağını

²⁹¹ Hüseyin Özkan, 19 Mayıs 2022.

²⁹² Hatipoğlu, *Büyük Şafiî İlmihâli*, 126.

belirtmektedir.²⁹³

g. Makâsıdü’ş-Şeria Hakkında:

Haydar Hatipoğlu dinin emir ve yasak hususunda hedeflediği amaç ve gaye ile ilgili çok sayıda değerlendirmede bulunmuştur. Hatipoğlu’nun makâsıd konularına yönelik genel kanaatini şu şekilde özetlememiz mümkündür: İslam’ın emir ve yasaklar ile, toplumun huzur ve saadetini tesis etmek, her ferdin malını, canını, namusunu korumak gibi birçok ulvi amacı bulunmaktadır. Konuyla ilgili yaklaşımına örnek olarak, içki ve kumarın yasaklanmasının gayesi ile ilgili düşüncelerini vermek yararlı olacaktır. Hatipoğlu’nun içki ve kumarın yasaklanmasının hikmetleri ile ilgili görüşünü özetle şu şekilde ifade edebiliriz: İslam dini, bedeni, aklı, malı ve hepsinin başında iman ve ibadeti korumayı insanoğluna kutsal bir görev olarak vermiş, bunlara zarar veren şeyleri yasaklamıştır. İçki ve kumara düşkün kişilerin halini seyretmek yeterince ibret verir. İçki ve kumara düşkün insanın ağzından çıkan küfrü mucip laflarla iman gidebilir, hanımından boşanmış duruma düşebilir, bu kötülükler Allah’ı anmaya ve ibadete engel olabilir. İçkinin sağlığa zararı bugün herkes tarafından kabul edilmektedir. Hadislerde içki kötülüklerin anası olarak vasıflanmıştır. İslam ahlak kurallarına bağlılık iman ışığında aklın kullanılması sayesinde sağlanır, içki ile sarhoşluk halinde bu iki güç çalışamaz hale gelir ve insan deli gibi hareketler etmeye başlayınca şeytan ve nefis ona her türlü kötülüğü rahatlıkla yaptırır. Kumar, kumarbazların arasına düşmanlık sokar, ibadetten alıkoyar, yorulmadan para sevdasına kaptırıp tembelliğe alıştıırır, servetleri götürür, ocakları söndürür, içki ve kumar yüzünden ferdin, ailenin ve toplumun huzuru bozulur. Bu hastalıklara yakalananların sonucu çoğu zaman hastane, hapisahaneveya tımarhane ile noktanır.²⁹⁴

1.10. Eserleri

1.10.1. Ölümünden Sonraki Hayat

Bu kitap Hatipoğlu’nun ilk eseridir. 29 yaşındayken kaleme aldığı eser 64 sayfadan oluşmaktadır. İlk baskısı 1958 yılında son baskısı 2020 yılında Ravza Yayınları

²⁹³İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu’nun Büyük Şâfi İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, 1/298.

²⁹⁴Hatipoğlu, “*Kur’ân Tefsiri*”, 2/220.

tarafından yapılmıştır. Hatipoğlu bu çalışmayı bazı insanlarda ahiretin varlığına karşı şüphe duyduklarını görmesi üzerine hazırlamıştır. Eserde, materyalist düşüncenin bilimsel ve fikrî hatalarına, tutarsızlıklarına dikkat çekilmiş, bu düşüncenin iddiaları güçlü argümanlar ile çürütülerek ahiretin varlığı ve yeniden diriliş akli istidlaller kullanılarak kanıtlanmaya gayret edilmiştir. İslam'ın bu konularda verdiği cevaplar ile en tutarlı ve akli ikna eden sistem olduğu gösterilmiştir. Kitabın son sayfasında Dönemin Diyarbakır müftüsü Allâme Molla Halil Özeydın (ö.1967) tarafından yazılmış bir takrizde bulunmaktadır.

1.10.2. Nereye Gidiyoruz

Bu eser yazarın *Ölümden Sonraki Hayat* adlı çalışmasının bir devamı niteliğindedir. Benzer konular başka bir açıdan değerlendirilmiştir. Bu kitap, Hatipoğlu'nun 1968 yılında Siirt müftüsü olduğu dönemlerde Siirt'te kalabalık bir topluluğa verdiği konferansın kitaba çevrilmiş halidir. 75 sayfadan oluşan eserin ilk baskısı 1968 yılında son baskısı 2020 yılında Ravza Yayınları tarafından yapılmıştır. Yazar tarafından bu eserde insanın evrene gelişinin gayesi bütün ihtimaller açısından tartışılmış ve insanın evrene ubudiyet için geldiği akli istidlaller kullanılarak ispat edilmeye çalışılmıştır. Ateizm, deizm, evrim teorisi gibi güncel inanç problemlerinin yanılgıları ve tutarsızlıklarına dikkat çekilerek insanın topraktan yaratıldığı akli örneklerle savunulmuştur. Kitabın başında, dönemin Siirt İmam Hatip müdürüne ait eserin önemine dair bir yazı da bulunmaktadır.

1.10.3. Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi

Bu çalışma Kütüb-i Sitte müelliflerinden İbn Mâce' el-Kazvinin *es-Sünen* adlı kitabının Haydar Hatipoğlu tarafından Türkçeye ilk tercümesidir. Hatipoğlu'nun bu çalışmasını özgün kılan en önemli yanlarından birisi de kendisinin bu tercüme ek olarak 10 ciltlik çok geniş bir şerh yazmış olmasıdır. Bu çalışma Türkiye'deki hadis çalışmalarına emsal teşkil etmiştir. Yazar eserini 1976 yılında Uşak Müftüsü iken yazmaya başlamış 1981 yılında tamamlamıştır. Çalışmasına Hatipoğlu'nun Hz. Muhammed'i (s.a.v.) rüyasında görmesi üzerine manevi bir işaretle başladığı bilinmektedir.

Hatipoğlu eserin başında İbn Mâce ve *es-Süneni* hakkında bilgiler verdikten sonra hadis usûlü ilmi hakkında geniş bir malumat sunmaktadır. Hadis usulünü kendine özgün yorumları ile değerlendirmiş, hadis usulu kitaplarında olmayan orijinal bir

taksiminde de bulunmuştur. Daha sonra *es-Sünen* hadislerini tercüme ederek bunları farklı açılardan şerh etmektedir. Hadislerde geçen kelimeler, kavramlar anlaşılır bir biçimde açıklanmaktadır. *es-Sünen* hadislerinin çoğunlukla fıkıh ve akaid konularına kaynaklık etmesi açısından eserin şerh bölümünde fıkıh ve akaid konuları ile ilgili bilgiler ağırlıklıdır. Hatipoğlu bu bölümlerde dini ilimler alanındaki yetkinliğini göstermiş, işlediği konuları, fıkıh, hadis ve kelam alimlerinin delilleri ve görüşleri açısından açıklamış kendi değerlendirmesine sıklıkla yer vermiştir. Hatipoğlu, hadisleri usulu hadis ilmi açısından değerlendirmeye tabi tutmuştur.

1.10.4. Büyük Şâfi İlmihali

Eserin ilk baskısı 1986 yılında son baskısı 1991 yılında yapılmıştır. 272 sayfadan oluşmaktadır. Hatipoğlu vefatından önce eserin her bölümüne ek bilgiler ekleyerek daha da genişletmiştir. Ancak bu genişletilmiş hali ile eser henüz basılmamıştır. Yazar çalışmasını özellikle büyükşehirlerle göç eden Şâfiî mezhebine mensup kişilerin günlük fıkıh ihtiyaçlarını gidermeyi hedefleyerek hazırlamıştır. Bununla beraber Hanefî mezhebine mensup imam ve din görevlilerinin Şâfiî fikhî ile ilgili bilgi edinmelerine rehberlik etmesi için de bu çalışmayı hazırladığı bilinmektedir.

Eserin dikkat çeken özellikleri arasında, Müellifin fıkıhta ihtilaflı bazı konular ekseninde yaptığı açıklamaları, güncel birçok fıkıh meselesinde yorum ve tercihleri de yer almaktadır.²⁹⁵

1.10.5. İslam’da Evlilik ve Mut’a

İlk baskısı 1999 yılında yeni baskısı ise 2020 yılında Ravza yayınları tarafından gerçekleştirilen eser 86 sayfadan oluşmaktadır. Müellif eserini bazı kesimler tarafından Mut’a nikahının meşrulaştırılmaya çalışma tehlikesini fark etmesi üzerine Müslümanları bu konuda uyarmak ve bilinçlendirmek için kaleme almıştır. Eserde İslam’da evlilik kurumu tüm yönleriyle anlatıldıktan sonra mut’a nikâhıyla ilgili gelen rivâyetler tek tek ele alınarak, mut’a nikâhına Hz. Peygamber zamanında kısa bir zaman izin verildiğini, bunun sebeplerini ve daha sonra ebediyen haram kılındığı tüm delilleriyle ortaya konmuştur.

²⁹⁵İsmail Narin, *Haydar Hatipoğlu’nun Büyük Şâfi İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı*, 1/292.

1.10.6. İslam Hukuk Tarihi

Hatipoğlu, İslam hukuk tarihi alanında gördüğü boşluğu doldurabilmek için, Muhammed b. Afîfî el-Bâcûrî el-Hudârî'nin (v.1927) *Târîhu't-Teşrî'i'l-İslâmî* adlı kitabını *İslam Hukuk Tarihi* adı ile Türkçeye tercüme etmiştir. İlk baskısı 1974 yılında son baskısı 2018 yılında yapılan eser, Kahraman Yayınları tarafından çıkarılmıştır. Redaksiyonu Necip Taylan tarafından gerçekleştirilmiştir. 375 sayfadan oluşan eser büyük tek ciltlik bir kitaptır.

1.10.7. Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor

Eser Hatipoğlu'nun, bir akademisyenin dinlerarası diyalog konusu bağlamında İslam prensiplerine aykırı açıklamalarına yapmış olduğu ilmi reddiyesidir. Hatipoğlu bu eserde, önceki dinlerin tahrif edildiğini, İslam'ın son hak din olduğunu, bütün insanlığın Hz. Peygamber'e iman ve itaat etmeye mecbur olduğunu akli ve nakli deliller ışığında gerekçeleri ile ortaya koymuştur. 147 sayfadan meydana gelen bu kitap, daha önce (1990 yılında) *Süleyman Ateş Ateş ile Oynuyor*, 2022 yılında ise *Dinlerarası Diyaloga Reddiye-Ehli Kitabı İslam'a Davet* ismiyle neşredilmiştir.

1.10.8. Ashabtan Öğütler

Hatipoğlu, dünyevileşen Müslümanları gafletten uyandırmak maksadı ile bu kitabı hazırlamıştır. Beş bölümden oluşan eserin ilk dört bölümü dört büyük halifenin nasihat ve hutbelerini içermektedir. Beşinci bölüm de diğer sahabelerden nasihatler yer almaktadır. Eserin ilk baskısı 1988 yılında son baskısı ise 2020 yılında gerçekleştirilmiştir.

1.10.9. Kur'an Tefsiri

Haydar Hatipoğlu'nun bu kitabı doktora tezimizin ana temasını teşkil eden kitabıdır. Bu eser yazarın, Fâtiha, Bakara ve Âl-i İmrân surelerine yazmış olduğu tefsir çalışmasıdır. Kur'an'ın tamamına yazılmış bir tefsir olmayıp, Âl-i İmrân suresinin 138.âyetinin tefsiri ile sona ermektedir. Eserde, Kur'an âyetleri, rivâyet ve dirâyet tefsir kaynaklarından istifade edilerek 20. yüzyılın birikimleri ile yeni bir bakış açısıyla tefsir edilmiştir. Tefsirde en yoğun şekilde işlenen konular fıkıh, akaid ve ahlak konuları olmuştur. Kur'anâyetleri ve kavramları geniş bir filolojik tefsire tabi tutulmuş olduğundan eserin en belirgin özellikleri arasında filolojik tefsir özelliği gelmektedir. Kur'anâyetlerini konularına göre de işlediği için mevduî tefsir özelliğine de sahiptir. Toplumsal sorunlara yönelik açıklamalarından dolayı içtimaî tefsir niteliğini de taşımaktadır.

Eserin meali yazar tarafından Kur'an'ın çok anlamlılığı da göz önüne alınarak özel bir şekilde hazırlanmıştır. Yazar çalışmasını bütün okuyucu kitlesini dikkate alarak hazırlamış olduğundan, edebi ve ilmi bir dil kullanmamaya gayret göstermiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

HAYDAR HATİPOĞLU'NUN KUR'AN TEFSİRİ

2.1. Tefsirin Yöntemi ve Muhtevası

Bu bölümde Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an tefsirinin genel yapısı hakkında bir değerlendirme yapılacaktır.

Haydar Hatipoğlu tefsir yazımına başlamadan önce çalışmasına ilişkin bazı ilim adamları ile istişarede bulunmuştur. Görüşmeler sonucunda bu tefsirin toplumun Kur'ân-ı kerim'in gayesini anlamasına mühim bir katkı sunacağı kanaatine ulaşılmıştır. Hatipoğlu, 1989 yılında tefsirin yazımına başlamış bir müddet sonra tefsirinin yazımına devam etmemek üzere son vermiştir. Bu süreçte birçok ilim adamı, müftü, akademisyen ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nda üst düzey görevde bulunan ilim adamları yarım bıraktığı tefsiri tamamlaması hususunda Hatipoğluna ısrarda bulunmuş ancak tüm bu teşviklere rağmen kararında bir değişim gerçekleşmemiştir. Hangi sebepten dolayı çalışmaya devam etmediği bilinmemektedir. Sadece oğlu Nihat Hatipoğlu'na, "Yazdıklarım bana yetmiyor" dediği bilinmektedir.

Müellifin tefsir metodolojisine ilişkin şunları söylememiz mümkündür:

- a. Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an çalışması Fatıha, Bakara ve Al-i İmran surelerinden meydana gelmektedir. Fatıha ve Bakara surelerinin tamamını tefsir eden müellif Âl-i İmran suresinin 138. âyetine kadar geldikten sonra tefsirin yazımına son vermiştir. Ancak Bakara suresinin 114. âyetinin tefsiri bölümünde fıkhi bir konunun izahını yaparken, "İnşallah Tevbe suresinde bu konuya tekrar temas edilecektir." ifadelerinden de anlaşıldığı üzere müellif çalışmanın başlangıcında kur'anın tamamını tefsir etmeyi düşündüğünü söyleyebiliriz. Dönemin şartları sebebiyle eser türkçe daktilo ile hazırlanmıştır. Müellifin elinde arapça daktilo olmadığından Arapça ifade kullanmayı istediğinde bunun yerine Latince büyük harflerle okuyucunun dikkatini çekmeyi çalıştığı görülmüştür. Bu durum genellikle kur'an kelimelerini açıklamaya çalıştığı "Tahliller" bölümünde görülmektedir. Çalışmayı neşre hazırlarken bu kelimelerin arapça karşılıkları tarafımızdan eklenmiştir. Örneğin müellif nüshasında bu durum şu şekilde yer almaktaydı:

Örnek 1. KUNUT: İtaat etmek, boyun eğmek, karşı gelmeye kalkışmamak manasındır.²⁹⁶

Örnek 2. BEDİ: Örneksiz, modelsiz ve benzersiz icat edip yaratan manasındır.

Müellifin metnine arapça ifadeler eklenmiş hali şu şekildedir:

Örnek 1. **Kunut** (قنوت): İtaat etmek, boyun eğmek, karşı gelmeye kalkışmamak manasındır.

Örnek 2. **Bedî** (بدیع): Örneksiz, modelsiz ve benzersiz icat edip yaratan manasındır.

- b. Müellif eserine herhangi bir açıklama, önsöz, mukaddime yapmadan Fâtiha suresinin tefsiri ile başlamıştır. Hatipoğlu'nun neden böyle bir usulü takip ettiğine dair Abdurrahman Ensari şu açıklamayı yapmaktadır:

*Hatipoğlu tefsirine bir isim koymadığı gibi ona bir önsöz veya mukaddime de yazmamıştır. Muhtemelen zihninde tasarladığı ve yazdıkça daha net bir şekilde oturacağını tasavvur ettiği bir isim belirlemiş ve buna göre bir yol haritası çizmiştir. Direk olarak tefsirden başlayarak yola koyulmuştur. Esasen bu yöntemle yazmaya başlayanlar, mukaddimeyi zihinlerinde tasarlar, yazımını ise sona bırakırlar. Haydar Hatipoğlu'nun da mukaddime için düşündüğü bu olsa gerek.*²⁹⁷

- c. Müellif, Türk okurlara hitap ettiği için tefsirini Türkçe olarak kaleme almıştır. Genel okuyucu kitlesini hedef aldığından ileri bir seviye ilmi ve edebi bir dil kullanmamaya gayret ettiği görülmektedir. Açık, net, anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kur'ân ve toplum arasında kurulması gereken ilişki bir tefsir çalışmasına nasıl taşınabilir ve Kur'an genel halk kitlelerine nasıl aktarılabilir sorularının bir cevabı mahiyetini taşıyan Hatipoğlu'nun tefsiri, 20. yüzyılda yazılmış diğer Türkçe tefsirler arasında bu özelliği ile temayüz etmektedir. Zira müellif ayetleri tefsir ederken ve Kur'ân ilimlerine yönelik açıklamalarda bulunurken her seviyeden okuyucunun anlayacağı bir yöntemi kullanmaya

²⁹⁶ Haydar Hatipoğlu, Kur'an Tefsiri, 1/ Bakara 116.

²⁹⁷ Abdurrahman Ensari, *Haydar Hatipoğlu'nun Tefsirinde Ahkam Âyetlerini Yorumlama Yöntemi*, Fecr Yayınları, Ankara 2023, 1/199.

gayret etmiş olduğu görülmektedir. Müellif tefsir metodolojisinde farklı kültür ve geleneklerin gölgesinde yetişmiş olan okuyucuları göz önüne alarak, herkesi kuşatıcı bir çizgiyi takip etmiş, akli örnek ve çıkarımlara sıklıkla yer vererek herkesin ortak kabulleri üzerinden bir tebliğ metodu kullanmıştır. Eser topluma Kur'ân-ı Kerim'in nasıl anlatılması gerektiği hususunda fikir vermektedir.

- d. Müellifin tefsiri hem Ulumu'l-Kur'an konuları bakımından hem de temel İslam bilimleri açısından güçlü bir altyapı üzerine kurulmuştur. Âyetleri tefsir ederken sıklıkla temel İslam bilimleri metinlerine müracaat etmektedir. Ancak tefsir, fıkıh, hadis gibi ilimlerden bilgiler aktaracağı zaman okuyucunun anlayacağı ifadelerle vermek istediği bilgiyi aktarmaktadır. Mesela tasavvufun takvâ kavramı veya fıkıhta bilinen talâk kavramı bağlamında konuyu işlerken, bu kavramları salt hali ile aktarmayıp toplumun anlayacağı düzeyde anlatması bu durumu yansıtan örneklerden biridir. Bu açıklamalarını özel kılan şeylerden birisi bu kavramlara yeni bir anlam getirmiş olmasıdır.
- e. Tefsirin tamamında rivâyet ve dirâyet tefsir metodolojisi kullanılmıştır. Müellif rivâyetleri aktarırken farklı usulleri takip etmiştir. Genelde aktardığı rivâyetlerle ilgili açıklama yoluna gitmiş rivâyeti aktarmakla yetinmemiştir. Bazen nakilde bulunmadan kendi açıklamalarına yer vermiştir. Aslında bu durum eserin orijinal halini yansıtmaması bakımından oldukça dikkat çekicidir. Bakara suresinin 107. ayetini tefsir ederken yapmış olduğu açıklamalar bunun örneklerinden biri olarak görülebilir.
- f. Tefsirin en belirgin özellikleri arasında takip etmiş olduğu kriterler gelmektedir. Buna göre müellif bir görüşü kabul ve reddetmede genel bir prensip olarak Kur'ân, sünnet ve cumhurun görüşüyle çelişmeme ilkesini bir usul prensibi olarak kabul etmiş, tefsiri boyunca da bu ilkeye sadık kaldığı görülmektedir.²⁹⁸ Müellif kabul etmediği yorumları ilmi ve akli gerekçelerle açıklamaktadır.²⁹⁹

²⁹⁸ Örneğin bkz. Haydar Hatipoğlu, *Kur'an Tefsiri*, Bakara suresi 196, 220. Ayeti kerime tefsir bölümü.

²⁹⁹ Örneğin bkz. Haydar Hatipoğlu, *Kur'an Tefsiri*, Bakara suresi 237. Ayeti kerime tefsir bölümü.

Müellif problemlerin çözümünde edille-i şer'iyye'yi bağlı kalınması gereken bir otorite olarak görmüştür. Zira İslam dininin kendine özgü bilgi kaynağını ifade eden edille-i şer'iyye, aynı zamanda İslam'ın diğer kültürlerin ve sistemlerin karşısında her alanda ve her çağda geçerli olabilen kendine has delil getirme ve yorumlama metodolojisinin de kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla ilahi vahyi anlamada, İslam bilgi sisteminden yola çıkarak yorum geliştirmenin daha sağlıklı sonuçlar doğuracağını söylememiz mümkündür.

- g. Hatipoğlu, âyetleri tefsir ederken vahyin inmiş oldu ortamı göz önünde bulundurmaktadır. Buna göre Kur'ân tefsiri boyunca ilgili âyetlerin sahâbe, tabiîn, tebe-i tabiîn ve etbâu't-tâbiîn tarafından nasıl anlaşıldığı ve tatbik edildiğine önem vermiştir. Tefsirinde İslam düşünce tarihi boyunca ilgili âyetleri Müslüman ilim adamlarının nasıl anladığına dair mühim bir alan açmış, buna bağlı olarak, ilk dönem ilim adalarından kendi dönemine kadar gelen ilim adamlarının birçoğunun görüşünü takip etmiş, tefsirinde bunlara yer vermiştir. Ancak bunları da belli kriterlere tabi tutmuştur. Güçlü olan rivâyete veya icma aykırı olan görüşleri kabul etmemiştir.³⁰⁰ Müteşâbihata ait konularda, Kur'ân kıssaları konularında, gaybe ait konularda, ahkâm konularında ve daha nice konuda taraftar olduğu görüşlerinde sahih olanı ve üzerine icma edileni desteklemiştir.³⁰¹
- h. Hatipoğlu'nun tefsir stratejisinde sistematik bir düzen hâkimdir. Bir sûreyi tefsire başlayacağı zaman öncelikle sûreyle ilgili gelen bilgiler vermektedir. Sûrenin Mekki veya Medeni olduğuna, faziletine, kaç âyet-i kerimeden meydana geldiğine, Kur'ân'ın kaçınıcı suresi olduğuna dair sureyi tanımada aydınlatıcı konulara temas etmektedir. Daha sonra sûrenin muhtevasına, sûrenin ana konularına özel bir alan açarak bilgiler vermektedir. Sûrenin tefsirine başladığında öncelikle âyet meâllerini zikretmektedir. Akabinde Tahliller başlığı altında dilbilimsel tefsir yapmaktadır. Âyet tahlillerini bitirdikten sonra açıklama başlığını açmaktadır. Bu başlık altında âyeti kerimeyi farklı yönlerden değerlendirmektedir. Genelde açıklama başlığı altında alt başlıklara yer vermektedir. Buna bazı örnekler verecek olursak:

³⁰⁰ Örneğin bkz. Haydar Hatipoğlu, *Kur'an Tefsiri*, Fatiha suresi bölümü.

³⁰¹ Örneğin bkz. Haydar Hatipoğlu, *Kur'an Tefsiri*, Bakara suresi 54. tefsir bölümü.

Fâtiha suresi tefsiri bölümünde, “*İmama Uyan Kimse Fâtiha Okur mu?*” , “*Fâtiha’dan Sonra ‘Amin’ Demek*”, Bakara suresi bölümlerinde, “*Peygamberler Günah İşler mi?*”, “*Beytü’l-Makdis’i Kible Etmesi Vahye mi Yoksa İctihada mı Dayalı idi?*”, “*Katili Kisas Etmenin Hikmeti*” , Al-i İmran Suresi bölümlerinde, “*Allah Teâla Hakkında Varid Olan Müteşâbih Sıfatlar*”, “*Kafirleri Dost Edinen Müminlerin İmanı Gider mi?*”, “*İsa’nın (a.s.) Kıyamete Yakın Yeryüzüne İneceğine Dair Hadisler*” şeklinde açmış olduğu örnekler bu durumu yansıtan örneklerden bazılarıdır. Açıklamalar bölümünde açmış olduğu bu yan başlıklar tefsir boyunca devam etmektedir. Müellif açıklamalar başlığı altında âyeti kerimenin gayesi ile ilgili genişçe açıklamalar yaptıktan sonra bazen bir sonuç yapmakta bazen ise genel bir özet yaparak yaptığı açıklamalar hakkında verdiği bilgiyi derlemektedir.

Müellifin takip ettiği yöntemi topluca ifade edecek olursak tefsiri boyunca açtığı genellikle başlıkların şu şekilde olduğu görülmektedir:

1. Meali
 2. İniş sebebi
 3. Tahliller
 4. Açıklama
 5. Ayetten çıkan şeri hükümler (konunun durumuna göre alt başlıklar)
 6. Ayetler arasındaki münasebet
- i. Müellif âyetlerin tefsirine geçtiğinde tefsir başlığı koymamaktadır. Bunun yerine “Açıklamalar” başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Âyetin tefsiri bağlamında yapılan zahiri yorumları mutlak doğru olarak takdim etmemektedir. Bütün bunlar müellifin tefsir kavramına ve tefsire olan hassasiyetini göstermektedir. Müellif açıklamalar başlığı altında âyet-i kerimelerin zahirinden işari anlamlara gerekli gördüğü yerlerde nüfus etmektedir. Ancak bunu yaparken alışlagelmiş olan tasavvufi işaretler veya işari/irfani tefsir şeklinde bir başlığın altında bu bilgileri takdim etmemektedir. Müellif kendine has bir metotla okuyucusuna vermek istediği mesajı arz etmektedir. Bu bilgileri âyetin mealini verdikten sonra bazen tahliller başlığının altında bazen açıklama başlığının altında bazen ise

hikmetler başlığı altında yapmaktadır. Tüm bunlar müellifin tefsir kaidelerine uygun hareket ettiğini, irfani tefsiri zahiri tefsirin önüne geçirmediğini göstermektedir. Hatipoğlu'nun tefsirinin en belirgin özellikleri arasında filolojik tefsir mahiyetini taşıyor olması gelmektedir. Nitekim tefsirinin tamamında dilbilimsel tefsire ağırlık vermiştir. Türkçe tefsir literatürü içinde diğer Türkçe tefsirlerden kendisini ayıran belirgin yanlarından birisi de âyeti kerimelerin kelime tahlilleri bölümüdür. Müellif tefsiri boyunca bu bölüm altında devamlı Kelime tahlilleri ve Kur'an kavramlarını kendi bakış açısıyla açıklamıştır. Kelimeleri hem sözlük, hem terim anlamları ile açıklamıştır. Rivâyet ilimlerine müracaat ederek bu kelimelerde bulunan farklı anlamları açıklamaya da gayret etmiştir. Müellif kelime tahlillerini sadece anlamsal bağlamda yapmamaktadır. Aynı zamanda kelimeleri dilbilimsel yönden ele alıp, lügat, sarf, nahiv ve belâğat açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Amacı yalnızca âyetleri gramer açısından tanıtmak veya Kur'anın edebi yönü üzerinde durmak değildir. Hedefi aynı zamanda arap dilinin anlam zenginliğinden yararlanarak âyetlere alternatifli meal hazırlamak olduğu anlaşılmaktadır.

- j. Haydar Hatipoğlu, tefsirinde farklı anlam ve hükümlerin istinbat edilmesine temel hazırlayan kıraat ilmine de yer vermiştir. Ancak genel okuyucu kitlesini göz önüne aldığından kıraat ilminin teknik boyutlarına girmeden, herkesin rahatlıkla anlayabileceği ölçüde kıraat vecihlerini okuyucusuna takdim ettiği görülmektedir.
- k. Kur'an ilimleri konuları arasında, Haydar Hatipoğlu'nun en çok üzerinde durduğu alanlardan birisi "Münasebetu'l-Ku'ran" olmuştur. Bu ilme verdiği önemin temelinde, Kur'an'ı bir bütün olarak muhatap kitleye tanıtmaya çabası bulunmaktadır. Hatipoğlu, "*Âyetler Arasında Bulunan Münasebet*" başlıkları altında, âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini izah etmiştir. Müellifin amacı, sadece âyetler arasında mevcut olan ilişkiyi öğretmek değildir; aynı zamanda bu başlıklar altında değerlendirdiği âyetleri genel manada tanıtmayı hedeflemiştir. Bu yöntemle, okuyucusunun âyetler hakkında genel bir bilgi edinmesini sağlamış, âyetlerin neyi hedeflediğini ve bu âyetlerin muhataba vermek istediği mesajları özlü bir şekilde tanıtmıştır. Müellif, âyetler arasında bulunan ilişkiyi canlı tutarak okuyucuya ne okuduğunu ve ne

öğrendiğini devamlı bir şekilde öğretmektedir. Bu sayede, dağınık gibi görünen Kur'an âyetlerini bir bütün olarak tanıtabildiğini söyleyebiliriz. Müellifin münasebetlere dair yorumları sadece âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini tanıtmaya çabası değildir; aynı zamanda Kur'an'ın mevdui tefsirini de yansıtmaktadır. Nitekim müellif, münasebetler başlığı altında Kur'an'ın ve dolayısıyla âyetlerin konularını işlediği görülmektedir.

1. Müellif ayetlerin iniş sebebine ilişkin gelen rivayetlere tefsirinde oldukça geniş bir yer ayırmış olduğu görülmektedir. Müellif bu stratejisi ile tefsirinin bilimsel yapısını güçlendirmiştir. Nitekim ayetin nüzul sebebini bilmek ayetin doğru anlamını tespit etmede oldukça etkili bir yöntemdir. Müellif nüzul sebebi ifadesi yerine “İniş sebebi” ifadesini eserinde kullanmayı tercih etmiştir. Muhtemelen bir tefsir ıstılahı olan “nüzul” ifadesine alışkın olmayan okuyucu hassasiyetini düşünmesinden kaynaklıdır. Ancak müellif ayetlerin nüzul sebebine ilişkin bilgileri bazen “iniş sebebi” başlığı altında vermeyip “Açıklamalar” başlığı altında verdiği de görülmektedir. Dolayısıyla nüzul'e ilişkin bilgileri sadece “ iniş sebebi” başlığı altında aramamak gerekir.
- m. Haydar Hatipoğlu'nun Kur'ân tefsirine dirâyet tefsirleri bağlamında bakıldığında ağırlıklı olarak ahkâm ve akaid tefsirleri grubuna girdiği görülmektedir. Müellifin tefsiri bir akaid ve fıkıh tefsiri mahiyetini taşımaktadır. Nitekim, tefsirinde akaid ve fıkıh konularına ağırlık vermiştir. Akaid konularını kelam kitaplarında mevcut olan ilim adamları arasında cereyan eden tartışmalar bağlamında işlememektedir. Müellif akaid alanına giren âyetlerin tefsirinde akaid ve toplum arasında kurulması gereken irtibatı göz önüne alarak sade anlaşılır bir üslup ile inanç konularını işlemektedir. Hatipoğlu, kelam sisteminin akli argümanlarını akaid konularını işlerken sıklıkla kullanmıştır. Uluhiyet, semiyat ve nübüvvet konularını halkın anlayacağı düzeyde anlatırken aynı zamanda gayb âleminin varlığına ilişkin şüphe duyanlara akli istidlallerde bulunarak sıklıkla ikna edici örnekler vermektedir. Müellif, ehl-i sünnet itikadına sahip olduğundan akidevi konuları ehl-i sünnetin ışığı altında tefsir etmektedir. Ehl-i sünnete muhalif olan diğer grupların görüşlerine zaman zaman yer vermiş bunların görüşlerini ilmi deliller çerçevesinde eleştirmiştir.

n. Hatipoğlu'nun güçlü bir fıkıh âlimi oluşu tefsirine yansımıştır. Eseri zengin bir ahkâm tefsiri özelliğini taşımaktadır. Ahkâm âyetleri ile ilgili bölümlerde konu ile ilgili okuyucunun öğrenmesi gereken temel bilgiler verilmektedir. Ancak müellif bunu yaparken kısa fıkhi bilgiler vermemektedir. Müellifin ahkâm konularında verdiği fıkhi bilgiler müstakil bir ilmihal kitabı olacak seviyededir. Söz gelimi, namaz ibadeti ile ilgili bahis açıldığında müellifin vermiş olduğu bilgiler bir ilmihal kitabına bakmaya gerek bırakmayacak seviyede olduğu görülmektedir. Hatipoğlu'nun ahkam tefsir metodolojisinde takip ettiği yöntemden bazılarını şu şekilde ifade etmemiz mümkündür: Fıkhi kavramları sözlük ve din ıstılahındaki anlamları çerçevesinde işlemektedir. Fıkhi bilgileri verirken müctehidlerin dayandığı delilleri arz etmektedir. Bu yönüyle tefsirin usûlü fıkıh özelliği de temayüz etmektedir. Bazen şer'i hükmün kendisini vermektedir. Bazen müctehidin dayandığı delilin sebeplerini anlatmaktadır. Bazen mezhep içi âlimlerin görüşlerini takdim etmektedir. Sıklıkla güncel fıkıh konularına temas etmektedir. Bazen günümüz ilim adamlarının görüşlerini isim vermeden eleştirmektedir. Bazen İslam kanunlarının diğer din ve sistemlerle mukayesesini yaparak bilgiler sunmaktadır. Bazen İslami hükümlerin en doğru hükümler olduğunu aklen de ispat etmektedir.

Haydar Hatipoğlu, Kur'ân âyetlerini kendine özgü bir metodoloji ile çeşitli yönlerden ele alarak tefsir etmektedir. Burada Hatipoğlu'nun ele aldığı bütün konuları ve onları hangi açıdan nasıl değerlendirdiğini tespit etmek bu çalışmanın sınırlarını aşmaktadır. Zira Hatipoğlu tefsirinde, vahyin işaret ettiği anlamlar üzerine yoğun değerlendirmelerde bulunmaktadır. Tefsirinde ele aldığı konular ve bu konulara yaklaşım tarzına dair fikir verecek bazı örnekleri zikretmek yararlı olacaktır.

- a. Müellif bir konuda bilgi vermek istediğinde bazen soru cevap yöntemini kullanmaktadır. Bu konuda Bakara suresinin ilk âyetlerinin tefsiri bölümünde yaptığı şu açıklamayı zikredebiliriz:

Şöyle bir soru hatıra gelebilir:

Bu âyeti kerimede, Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından indirildiğinde hiç şüphe yoktur, buyuruluyor. Hâlbuki müşrikler ve yandaşları bu konuda şüphe içinde idiler. Yani ilahi kitap olduğuna inanmıyorlardı.

Buna cevaben şöyle denilir:

Kur'ân-ı Kerim'in Allah katından indirildiği, ondaki mucize ile sabit idi. En kısa sûresinin bir benzerini getirmeye davet edildikleri halde getiremeyip suskunluk içinde kaldılar. Bu itibarla onların şüpheleri mesnetsiz ve geçersiz olduğu için nazarı itibara alınmadı. Âyetteki “la raybefih”=“onda şüphe yoktur” cümlesi bir kavle göre haber cümlesi olup nehiy anlamındadır. Yani şöyle yorumlanır: “Onda şüphe etmeyin” cümle böyle yorumlandığı takdirde yukarıdaki soruya yer kalmaz. Bu yorum da kuvvetlidir. Bilindiği gibi diğer semavi kitaplar tarife uğrayıp çelişkilerle doludur. Ama Kur'ân-ı Kerim tarih boyunca böyle bir tahrif ve çelişkiden ilahi korunmaya alındığı için ne asr-ı saadet'te ne de kıyamete kadar sıhhatini ve ilahi oluşunu gölgeleyecek en ufak bir çelişki, tahrif, tebdil ve tağyir söz konusu olamaz. Bu itibarla insaf sahipleri onda şüphe edemez, ve de etmemelidir.

İkinci bir soru hatıra gelebilir:

Bu âyette Kur'ân'ın müttakiler için hidâyet ve yol gösterici olduğu ifade edilmektedir. Hâlbuki Kur'ân-ı Kerim bütün insanlar ve cinler için yol göstericidir. Niçin müttakilere tahsis yapılmıştır.

Buna da şöyle cevap verilir:

Haddi zâtında bu mukaddes kitap herkes için yol göstericidir. Fakat, iman edenler onun yolunu tutup tasdik ettikleri için Allah katında övgüye liyakatlı görülerek şereflendirilmeleri maksadı ile bu tahsis yapılmıştır. Allah'ım muttaki kulları Kur'ân'ın feyizli yolundan ve nurundan istifade ederler. Küfür âlemi ise Kur'ân'a sırt çevirdiklerinden dolayı istifade etmekten mahrum kalırlar. Nasıl ki Resûl-i Ekrem'de (a.s) herkesi irşâd ve davet ederek iman yolunu gösterdiği halde küfür âlemi onun hidâyetinden istifade etmedi ve etmemektedir. O'nun uyarılarına ve çağrısına kulak veren müminler ise iman ederek hidâyetinden yararlandılar.³⁰²

- b. Müellif tefsirini yaptığı vahyin özelliklerini tespit etmeye çalışmaktadır. Örneğin, Kur'anın kıssalar yolu ile Müslümanlara verdiği öğütlerin özelliklerini tespit etmeye çalışması bunun misallerindendir. Müellif, Bakara suresinde Yahudi milletin sahip olduğu kötü özelliklerin tanıtılmasına dair

³⁰²Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2, (Fatiha ,1).

yaptığı açıklamalarda Müslümanlara mühim nasihatların verildiğine şu sözlerle dikkat çekmektedir:

*... Meâlini vereceğim 40.âyetten 143. âyete kadar olan bölümde Yahudilerden sözetmektedir. Yüz küsur âyetin Yahudilere tahsis edilmesi, Kur'an'ı Kerîm'in onların sayısız ilahî nimetlere kavuşturulmalarına rağmen kötü huylarını, kötü emellerini ve tek bir cümle ile her yönden şer bir millet olduğunu apaçık biçimde anlatmaya önem verdiğini göstermektedir ki Müslümanlar bu şer milleti yakından tanısin ve şerriden korunmaya özen göstereyin.*³⁰³

- c. Müellif âyetlerin gayesini açıklarken bazen günlük hayat pratiklerimizden misaller verir. Örneğin Fatiha suresinin tefsirinde yaptığı şu açıklama bunu göstermektedir:

*...Allah'a tevekkül eder, O'na dayanır ve muvaffakiyetini ancak O'ndan dileriz. Mesela hastalığımızın tedavisine çalışırız, ama şifayı ancak Allah'tan bekleriz. Keza yere tohum atıp gerekeni yaparız ama bereketli mahsulu ancak Allah'tan dileriz. Düşmana karşı gerekli hazırlığı yaparız ama zafer kazanmak için ancak Allah'tan inâyet bekleriz. Şu halde Allah'tan yardım dilemek müfessirlerin de belirttiği gibi O'na tevekkül etmek manası ile tefsir edilir.*³⁰⁴

- d. Müellif bazen Kur'an'ın ümmetlere kullandığı hitap dilinden maksadı ve buna götüren vasıtayı zikreder.Örneğin, Kur'an'ın Yahudilere kullandığı hitap dilinden Kur'an'ın irşad yöntemini tespit etmiştir. Bu yöntem ile Kur'an'ın gayesini okuyucusuna takdim edebilmiştir. Nitekim Hatipoğlu Kur'an'ın bu hitap dili ile gayesinin ehl-i kitabı İslam'a iman ve itaate davet etmek olduğu sonucuna varmaktadır. Hatipoğlu'nun konuyla ilgili Bakara 40. âyetin mealine bir ön hazırlık olarak takdim ettiği bilgiler arasında Yahudilere kullanılan irşat metodu ile ilgili şu açıklamayı yaptığı görülmektedir:

Bu âyetlerde Yahudilerin irşadi için çeşitli metotlar uygulanıyor. Bazen yumuşak yollu, bazen sert uyarı ile bazen de kendilerine ve babalarına ihsan edilen nimetler hatırlatılarak imana çağrılıyorlar. Bir kısım âyetlerde de

³⁰³ A.g.e.,(Bakara, 40).

³⁰⁴ A.g.e.,(Fatiha,1).

olumsuz tutum ve davranışları işledikleri suçlar dolayısıyla kınanarak hakka dönüşleri isteniyor.

- e. Müellif Kur'an ayetlerini insan ve psikolojisi bağlamında da tefsir ettiği görülmektedir. Allah'a karşı duyulan korku hakkında yaptığı açıklama bu durumu yansıtan örneklerdendir. Hatipoğlu, Bakara suresinin 41. âyetinde zikri geçen "Ancak benden korkun benden" kavli-i şerifi bağlamında herkesin yaşadığı korku bulunduğu makama göre olabileceğine dair şu açıklamada bulunmaktadır:

"Ancak benden korkun benden" cümlesindeki "rahbet": Korkmak manasınadır. Bir kavle göre korkup sakınmak anlamındadır. Avam tabakasının korkusu, azab ve ceza korkusudur. Gönül ehlinin korkusu ise Allah'a karşı duydukları tazim ve saygıdan kaynaklanan korkudur. İsrâîloğullarının haline uygun korku, azab ve ceza korkusu manasıdır. Cümlelerin açık meâli şöyle olur...

- f. Bir başka örnek olarak inancın insan üzerindeki psikolojik etkisine dair yaptığı açıklamalar verilebilir. İnanan insanlarla inadından dolayı inanmayan insanların yaşantılarıyla ilgili şu açıklamaları bu durumu yansıtmaktadır:

Küfür ile iman arasında bocalama, şüphe ve tereddütler bataklığına düşme hastalığı kalb ve beyine ızdırap vermesi bakımından bedeni ve maddi hastalıklardan çok daha tehlikelidir. Kalplerinde şüphe ve münaфіklık hastalığı bulunan bir kimse daima huzursuz ve şaşkın yaşar, ne edeceğini kestiremez. Toplumun dışına itilir. Ne mü'minlerden ne inkarcılardan itibar görür. Küfür ile iman arasında büyük sarsıntı geçirir. Hangi tarafa mal olacağını kestiremez. Yalancılık, küstahlık, fitne, fesad, kin, husumet ve şuursuzluk yüzünden her gün kalbı biraz daha kararır ve insanlıkla bağdaşmayan bu kötü halleri yüzünden Allah Teala onların münaфіklık ve şüphecilik hastalığını artırır ve nihâyet vahim akıbetle şükürler. Münaфіklar iman etmedikleri halde "Allah'a ve ahiret gününe iman ettik" sözü ile en çirkin yalanı işledikleri için elem verici bir azab ile cezalandırılırlar.

- g. Müellif, İslam ve önceki dinler arasında bulunan ilişkileri tefsirine yansıtmıştır. Örneğin, İslam'ın önceki şariatları doğrulamasının temel sebeplerine atıfta bulunmasına dair yaptığı açıklamalar bunlardan biridir. Müellifin Tevrat ile ilgili değerlendirmesi bu durumu yansıtmaktadır:

Kur'an-ı Kerim'in Tevrat'ı doğrulamasının manası, iman esasları, öğütler, zina, yalan ve faiz gibi Kur'ân ile kaldırılmayan yasaklar ve geçmiş peygamberler ile ümmetlerine dair kıssalar ve son peygamberin sıfatları hususunda aralarında tam bir mutabakatın varlığıdır. Bu durum da onların Kur'ân'a uymalarını gerektirir. Çünkü Tevrât'a inanmaları, onu doğrulayan kur'ân'a inanmalarını gerektirir.

- h. Müellif bazen âyetin anlamını tespit ederken gelen farklı rivâyetlerin arasını bulduğu görülmektedir. Mesela bu konuda, “Beraberlerinde bulunan (Tevrât)’ı doğrulayıcı olarak indirdiğim (Kur’ân-ı Kerim)’e iman edin ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın”³⁰⁵ âyetinde zikri geçen indirilenin kim olduğu hususunda gelen farklı rivâyetlerle ilgili değerlendirmesi bu durumu göstermektedir. Müellif bu konuda şu açıklamayı yapmaktadır:

...Cümledeki zamirin Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’e raci olması rivâyeti de mevcuttur. Yani Resûl-i Ekrem’i inkâr edenlerin ilki olmayın. Bu rivâyet ile zamirin Kur’ân’araci olması rivâyeti netice itibariyle aynıdır. Çünkü Kur’ân’ı inkâr etmek, Resûl-i Ekrem’i (a.s.) inkâr demektir. Keza Resûl-i Ekrem’i (a.s.) inkâr etmek, Kur’ân’ı inkâr etmektir. Cümlelerin başka yorumları da vardır...

- i. Müellifin Kur’an kelimelerinin anlamını tespit etmede siyak ve sibak ilişkisine önem verdiği görülmektedir. Bu konuda Bakara suresi 40. âyetini hazırlarken takip ettiği yöntem ve gerekçesine dair verdiği açıklamalar bu durumu göstermektedir:

“Ve ancak benden sakının benden” cümlesinde TAKVÂ ifadesi bulunuyor. Bu ifadeyi sakınma diye tercüme ettim. 40. âyetin sonunda geçen RAHBAT ifadesini de korkma manasına terceme ettim. 40. âyetin muhatabı İsrâîloğullarının bilginleri ile taklidçilerinin tümü olduğu için ilâhî azab ile korkutulmaları daha uygundur. 41. âyetin muhatabları ise özellikle onların bilginleri olduğu için takva sahibi olmaya davet edilmeleri daha uygundur. Çünkü takvanın ilk basamağı Allah’ın yasakladığı şeylerden sakınmaktır. Yani Ey Yahudi bilginleri, iman etmek, hakka teslim olmak ve Allah’ın

³⁰⁵ Bakara, 2/41.

âyetlerini bayağı dünya menfaati ile değiştirmekten vazgeçmek suretiyle Allah'ın yasaklarından sakının, saygı duyun.

j. Müellif bazen ibadetler arasında mukayeselerde bulunmaktadır. Bakara suresinin 42. âyetinin tefsiri bölümünde yaptığı şu açıklama bunun bir örneğidir: “...Namaz bedenî ibadetlerin en büyüğü olduğu gibi zekât da malî ibadetlerin en büyüğüdür”.

k. Müellif bazen Kur'an'ın seçtiği kelimelerin hikmetlerine dair açıklamalar yapmaktadır. Bakara suresi 43. âyetinde “Rüku edenler” kavli şerifinin zikredilmiş olmasının gerekçesine dair şu açıklaması bunun örneklerindendir:

“Namaz kılanlarla beraber namaz kılın” ifadesi yerine “Rüku edenlerle beraber rüku edin” ifadesinin kullanılması Yahudileri, kılmakta oldukları rükusuz ve münferid namazı bırakıp Müslümanların kıldığı rükulu ve cemaat halindeki namaza davettir. Çünkü Yahudilerin namazında rukü yoktur ve namazı tek tek kılarlar, cemaat halinde kılmazlar.

l. Müellif bazen âyetten yanlış fıkhi sonuçların çıkarılmaması için uyarılarda bulunmaktadır. Bu konuda Bakara suresi 43. âyetinin tefsiri bölümünde iyiliği emretmek kötülükten sakındırmak konusunda verdiği şu örnek bu durumu yansıtmaktadır :

Âyet-i Kerîme, Yahudi bilginlerini, Tevrât'ı okuyup durdukları ve insanlara iyilik etmeyi emrettikleri halde kendileri iyi yola girmedikleri, ilimleri ile âmil olmadıkları için takbih ediyor, kınıyor. Şu halde günahkâr bir kişinin başkalarına iyiliği emretmesi ve kötülükten menetmesi caiz değildir, diye bir anlam çıkarmak söz konusu değildir. Her mükellef, iki şeyle yükümlüdür: Birincisi, günah şeyleri bırakmasıdır. İkincisi başkalarını günah işlemekten menetmeye çalışmasıdır. Bu görevlerden birisini ihmal eden kişi diğer görevi de bırakacak diye dinî bir kural yoktur.

m. Müellif bir yorumun bağlayıcı olabilmesi için ilke olarak alimlerin icmâ'ını esas almıştır. Örneğin, Fâtiha suresinde zikri geçen “Mağdûb” ve “ Dâllin” âyet-i kerimeleri ile kimlerin kast edildiğine yönelik ilim adamlarının kanaatlerine ilişkin değerlendirmesinde bu durum görülmektedir:

Bazı müfessirler gazaba uğramışların Yahudilerden, keza sapanların da hıristiyanlardan ibaret olmadığını, Allah'ı inkar edenler ile O'na ortak

koşanların daha beter topluluklar olduğunu ve dolayısıyla hepsinin dininden uzak kalmak için dua etmenin ve bu âyetin hepsini kapsıyacak şekilde tefsir edilmesinin daha uygun olacağı görüşünü beyan etmiş ise de bu görüş müfessirlerin görüşlerine ters düştüğü gibi Adi bin Hatem'in (r.a.) Peygamber'den (a.s.) rivâyet ettiği tefsire aykırıdır. Yukarda da işaret edildiği gibi hadiste “ Üzerlerine gazap edilenler” Yahudilerile, “ Sapanlar” da Hristiyanlar ile tefsir edilmiştir.

Bu örnekte görüldüğü üzere Hatipoğlu'nun bu farklı görüşleri sağlıklı bulmayışının iki gerekçesi vardır. Bunlardan ilki, müfessirlerin cumhuruna muhalif bir görüş olmasıdır. Diğeri ise Sünnetten gelen güçlü bir delile aykırı olması. Hatipoğlu bir görüşe taraftar olacağı zaman bu ilkeleri göz önünde bulundurmaktır.

- n. Müellif tefsirinde Kur'anın ahlaki mesajlarına önemli bir alan açmıştır. Kur'an ayetlerinde müslüman ferdin pratik hayatına yol gösteren ifadelerin olduğuna yönelik açıklamaları bunun örneklerindendir. Bu konuda istircâ âyetinin tefsiri bağlamında müslümanın söz ve eylemlerinde tutarlı olması gerektiğine dair yaptığı şu açıklamaları bu durumu yansıtmaktadır:

Şunu da belirteyim: Sabır sadece dille “İnna lillah ve inna ileyhi raciun” demek değildir. Bunu dille söylemenin yanında derin anlamını kalbe sindirmek de gerekir. Böyle bir musibetle karşılaşıldığı zaman mü'min dünyaya geliş gayesinin Allah'ı tanımak, O'na tam bir teslimiyetle boyun eğmek, ve hükmüne rıza göstermek olduğunu, kendisinin ergeç O'na döneceğini, dünyanın geçiciliğini, başına gelen musibetin yanında sayılamayacak kadar nimetlere eriştiğini düşünmeli ve böylece teselli bulup samimiyetle sabır ve sebat göstermelidir.

Bir başka örnek olarak toplum ve devlet arasında devam etmesi gereken ahlaki ilkelerle ilgili verdiği bilgileri zikredebiliriz. Hatipoğlu, devlet kurumunun toplumun ahlakını muhafaza etmesi gerektiğini, halkın birlik ve beraberliğini sağlaması gerektiğini, “Sana hamr (içki) ve kumardan soruyorlar”³⁰⁶ âyet-i kerimesinin tefsirine başlamadan önce şu sözleriyle beyan etmektedir:

³⁰⁶ Bakara, 2/219.

Yüce Allah aşağıdaki âyetlerde İslam toplumunun sağlık, sosyal ve ekonomik yapısını, fazilet ve üstün ahlak sistemini dahili bir takım düşmanlardan korumak, birlik ve beraberlik bağlarını pekiştirmek için gerekli olan bazı hükümleri bildirmektedir. Çünkü İslam toplumunu sağlam temellere oturtmak, huzur ve güven içinde yaşatıp ilerletmek üzere dahili ve harici düşmanlara karşı gerekli tedbirleri almak devletin asıl görevlerindendir. İçki, kumar, zenginlerin gerekli yardımlaşma prensibinden imtina edip yoksul kitleleri kendi halleriyle başbaşa bırakması, kimsesiz öksüzlerin sokağa terkedilmesi ve bozgunculuğun yaygınlaşması halinde bir toplumun sağlık, sosyal ve ekonomik bünyesinde, ahlak sisteminde nasıl derin yaralar açacağı, birlik ve beraberlik yerine ne derece feci bölünme, parçalanma, düşmanlık ve kin gibi tedavisi çok zor hastalıkların o bünyeyi kemireceği bellidir. Bunda kimsenin şübhesi olmasın ve olmaz da.

- o. Müellifin tefsirinde bazen güncel dini tartışmalı konularda değerlendirmelerde bulunduğu görülmektedir. Hz. İsa'nın nüzulüne ilişkin verdiği bilgiler bu durumu yansıtan örneklerdendir. Müellif Hz. İsa'nın vefat etmediğini, Yüce Allah'ın O'nu meleklerinin karargahı olan ve ikramlarda bulunduğu göğe yükselttiğini, kıyamete yakın Hz. Muhammed'in (s.a.v.) şeriatı ile hükmetmesi için yer yüzüne tekrar indireceğini, bu konuda gelen tevatür seviyesine ulaşan hadis-i şeriflerinde bu durumu teyid ettiğini beyan etmektedir.³⁰⁷

2.2. Tefsirin Meâli

Kur'an-ı Kerime'e yapılan hizmetlerden birisi de onu farklı dillere tercüme etmektir. Nitekim İslamiyet'in dünyanın farklı bölgelerine yayılmaya başlaması ile değişik milletlerin İslamla tanışması sonucu Kur'an'ın farklı dillere tercüme faaliyetleri de hız kazanmıştır. Günümüzde bu faaliyetler devam etmektedir. İslam düşünce tarihinde Kur'an'ın farklı dillere çevirisi yapılmalı mı yoksa yapılmamalı mı şeklinde ilmi tartışmalar gerçekleşmiştir. Kur'an'ın mucizevi özelliğinden dolayı hangi dile çevrilirse çevrilsin diğer dilin bu manayı tam olarak yansıtamayışı ve hedef dile aktaran mütercim Kur'an'ı aktarmadaki kapasitesinin sınırlılığı göz önüne alındığında Kur'an tercümesinin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak tercümelerde oluşan hatalar da Kur'an tercüme yönteminin Kur'anı tam olarak

³⁰⁷ Al-i İmran, 3/55

yansıtamadığını gösteren sebepler arasındadır. Bu farklı sebeplerden dolayı Kur'an çalışmalarında zaman içinde "Kur'an tercümesi" tabiri yerine bir sözün manasını her yönüyle değil de biraz noksaniyle ifade etmek anlamına gelen meâl terimini ilim sahipleri kullanmayı tercih etmiştir. Türkiye'de Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde Kur'an tercümesi tabiri kullanılırken, tercümenin zorluğundan dolayı zamanla "Kur'an-ı Kerim Meâli" tabiri kabul görmüştür.³⁰⁸

Batıda meydana gelen reform hareketleri ve kültürel etkileşimin etkisi, Kur'an çalışmalarının rotasını belirlemiştir. Nitekim yakın zamanda yapılan meâl/tefsir çalışmalarında ilahi vahyi akli yorumlara indirgeme sıklıkla görülmüştür. Bu yanlışlarla ilgili bazı örnekleri Nihat Hatipoğlu şu sözleri ile açıklamaktadır:

"Rasyonalist mektep" İslami kimliğini inkar etmeden, Allah'ın fiillerini, beşeri kanuna göre izah etmeye çabalamış, diğer bir ifadeyle: anlayabildikleri, kavrayabildikleri 'sebepe netice' mantığını, yüce Allah'a tatbik etmişlerdir. Sanki Allah'ın bu kurallarına uymasını zorunlu görmüşlerdir. Halbuki Allah "fe'âlûnlimâyurid" dilediğini yapandır" fiillerinde mutlak muhtardır. Yakın tarihte, Cemaladdin Afgani ve Muhammed Abduh, gaybla ilgili hususlarda İslamı töhmet altında bulundurmuş ve mucizeleri akıl prensiplerine boyun eğdirmeye uğraşmıştır. Yani mucizeleri mucize olmaktan çıkarıp, normal, basit birer olay kılıfına sokacak yorumlara girmişlerdir. Mucizeleri beşeri kanunlara göre izah etmişlerdir. Halbuki beşer: Yüce Allah'ın yarattığı bu kompleks alemde, kainata hâkim olan kanunların kaçta kaçına vakıf olabilmış ki... Bu nedenle de bazılarında, Hristiyanlıktaki reformcu Protestan hareketinin İslami cephesini açmaya çalışmakla tavsif edilmiş olan bu grup: ebabil kuşlarının attıkları taşları te'vil ederek, "çiçek hastalığı" mikrobu olduğunu söylemişlerdir. Yine de hüsnüniyetimizi muhafaza ederek, İslamı Batıya karşı müdafaa etmek endişesinden girilmiş bulunan bu çıkmazın, sonucunda mucizeleri ve ilahi tasarrufun inkarı olduğunu söylemek zorundayız. Kur'an sarahaten 'ebabil kuşları attı' diyor: bunun tevili olamaz. Siz ne zaman bir âyete zâhiri manasını veremezsiniz: Zâhiri manası mümkün

³⁰⁸ Sadrettin Gümüş, *Cumhuriyet Döneminde (1923- 1960 arası) Meâl Çalışmaları*, FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5/ 287.

*değilse, onun başka anlam kastettiğine dair elinizde sağlam referansınız varsa.*³⁰⁹

Kur'an vahyini reforma tabi tutarak modern şartlara uyum sağlayacak şekilde yorumlayanlar olduğu gibi buna hiçbir şekilde katılmayanlar da bulunmaktadır. 20. yüzyılda ilahi vahyi tefsir ederken batı merkezli bir yorum yerine İslam geleneğine bağlı kalarak dini ilimler ve müsbet ilimlerden faydalanarak Kur'an çalışmaları yapan ilim adamları bulunmuştur. Türkiye'de bu çizgiyi temsil edenlerden biri de Haydar Hatipoğlu olmuştur. Hatipoğlu meal/tefsir çalışması ile modern İslam düşüncesinin Kur'an çalışmasına bir alternatif Kur'an yorumu geliştirmiştir. Hatipoğlu Kur'an'ın hukuki uygulamalarını indirdiği dönem ile sınırlayan tarihselci bir bakış ile yorumlayan modern İslam yorumcularının aksine, Kur'an vahyini müctehid alimlerin metodolojisi üzerine tefsir etmiştir. Böylece Kur'an'ın hukuka taalluk eden uygulamalarının tarihi bir süreç ile sınırlanamayacağını evrensel bir hukuk nizamı getirmiş olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda Kur'an'da yer alan mucizevi olayları bilinen şekliyle vuku bulmadığını doğa olaylarını gerekçe göstererek Kur'an'ın mucizevi yönünü ortadan kaldırmaya çalışan modern İslam yorumlarının aksine Kur'an'ın mucizevi yönünü savunmuştur.

Hatipoğlu tefsir çalışmasına bir önsöz, mukaddime yazmadığı için neden diğer Türkçe meallerden bağımsız bir meal yazmış olduğunu bilememekteyiz. Ancak tefsirini incelediğimizde neden meal yazmış olduğuna dair bir sonuca ulaşabilmekteyiz. Nitekim bir eserin muhtevası amacını da yansıtır. Hatipoğlu'nun tefsiri filolojik bir tefsirdir. Tefsiri boyunca Kur'an kavramları ve Kur'an kelimeleri detaylıca açıklanmaktadır. Müellifin bu alanda katkıları sağlanması gerektiği kanaatini taşıdığı anlaşılmaktadır. Âyetlerin, lugavi, sarfi, nahvi ve belâğî açıdan tahlil edilişi eserini bir dilbilimsel tefsir olarak yansıtmaktadır. Hatipoğlu tefsirinde kurmuş olduğu filolojik tefsir metodolojisini meal yöntemine de yansıtmıştır. Nitekim âyetlerin açıklaması bölümünde dikkat çektiği manaları meal bölümünde parantez içinde göstermeye gayret etmiştir. Meallerde verdiği mana ile tefsir bölümlerinde yaptığı açıklamalar arasında bir kopukluk meydana gelmemiştir. Mealde verdiği manayı tefsirinde daha detaylıca açmıştır. Böylece meal/tefsir bağlamını tefsiri boyunca güçlü bir şekilde korumayı başarmıştır.

³⁰⁹Nihat Hatipoğlu, *Âyetlere Farklı Bir Bakış (Makaleler)*, Panel Yayınları 1997, 114-115.

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an meali, harfî tercümeden ziyade anlam eksenli bir mealidir. Kur'an'ın farklı bir dile harfî tercüme ile kâmil bir tercüme etmenin mümkün olmayışı ve Arapça cümle yapısının türkçeye uymayışı gibi gerekçeler göz önüne alındığında, Hatipoğlu'nun anlam eksenli bir tercümeyi tercih etmesi haklı bir tercih olarak görülmektedir. Bununla birlikte müellif Kur'an'ı Türkçe'ye çevirirken esas metne bağlı kalmaya gayret etmiştir. Açıklamaya ihtiyaç duyulan durumlarda sıklıkla parantez içi kelimelerle açıklamalar yapmıştır. Meali hazırlarken âyetlerin farklı manalara gelme ihtimalini dikkate alarak tercüme yapmıştır. Bilhassa bu noktada âyetlerin farklı kıraat vecihlerini değerlendirerek alternatif mealler sunmaktadır.

Hatipoğlu'nun mealinin özellikleri arasında temel İslam ilimleri kaynakları dikkate alınarak hazırlanmış olması gelmektedir. Söz gelimi bir âyete anlam vereceği zaman öncelikle rivâyet tefsir kaynaklarına müracaat etmektedir. Hz. Peygamber'in ve ilk müslümanların konuyu nasıl anladıklarına ve nasıl tatbik ettiklerine önem vermiştir. Arap dilinin inceliklerini mealine yansıtmıştır. Örneğin, nahiv ilminin bilinen temel kurallarının yanı sıra bu alanda uzmanlaşmış kişilerin bilebileceği ayrıntıları mealine yansıttığı görülmektedir. Bu konuda marife nekre ayrıntıları ile ilgili bir örneği vermemiz yararlı olacaktır. Cümle içinde kullanılmış bir kelimenin marife veya nekre olarak tekrarlanması halinde mana dil kuralı olarak değişecektir. Buna bir örnek olarak, Bakara suresi 2. âyette yer alan “Huda” kelimesinin 5. âyette tekrarlanmasına ilişkin değişen mana ile ilgili Hatipoğlu'nun açıklamaları şu şekildedir:

Arapça gramer ve Arap edebiyatı ilmine vakıf olanların malumu üzere bu kelime 2. âyette nekre geçmiş olup aynı mana kasdedilmiş olsaydı bu âyette Huda kelimesinin marife, yani El-Huda şeklinde gelmesi gerekirdi. Tekrar nekre kullanılması başka manayı ifade ettiğine işaret sayılır. Nekre gelmesinin ikinci hikmeti tazim içindir. Yani övgüye layık muazzam bir hidâyet manasını ifade eder.

Hatipoğlu Bakara suresinin 2. ve 5. âyetlerinin mealini hazırlarken bu dil kuralını göz önünde bulundurmuştur. Nitekim Bakara 2. âyette yer alan Huda kelimesine, “Hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru yol gösterme” şeklinde bir mana verirken 5. âyette yer alan Huda kelimesine, kalpte imanı yaratmak, kulu iman saadetine muvaffak kılmak anlamında “Hidâyet üzerine olmak” anlamını vermiştir.

Bir başka örnek olarak âyetlerde bulunan vurguların tercümeyle yansımaları verebiliriz. Nitekim Kur'an'ın hedef dile çevirilerinde anlam kayıpları görülebilmektedir. Hatipoğlu mealini hazırlarken âyetlerde bulunan vurgu ifadelerinin önemi üzerine durmuştur. Söz gelimi, vurgu ifadesi ile aktarılabilecek bir sözün düz bir şekilde ifade edilmesi, muhatap üzerinde vurgulu aktarım kadar yankı oluşturmayacaktır. Bu ve benzer inceliklerin önemini düşünen Hatipoğlu, Kur'an âyetlerinde bulunan edatların anlam zenginliğini mealine yansıtmıştır. Bazı Türkçe meallerde bu konularda ihmallerin olduğu bilinmektedir. Örneğin Yusuf Işıcık (ö.2020) Bakara 13. âyetin çevirisini şu şekilde yapmaktadır: “Halbuki beyinsizler kendileridir: ama bilmezler” görüldüğü üzere yazar sade bir anlam vererek tercüme yapmıştır. Halbuki âyette mübalağalı bir şekilde sefahetin bu kişilerde olduğu bildirilmektedir.³¹⁰ Hatipoğlu'nun ise bu konuda daha dikkatli bir çeviride bulunduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Bakara 13. âyetin çevirisini yaparken, tahkik ve tenbih anlamını cümleye kazandıran “inne” ve “ella” edatının ve devamında gelen zamirin cümleye kattığı mübalağa ve tekit anlamını mealine şu şekilde yansıtmıştır: “Dikkat edin, akli noksan olanlar şüphesiz ancak kendileridir ve lakin bilmezler.”³¹¹ Görüldüğü üzere Hatipoğlu burada, beyinsizliğin her yönü ile işaret edilen kişilerde olduğu vurgusunu mealde aktarmıştır.

Haydar Hatipoğlu'nun meal sisteminde farklı tercüme tekniklerini takip ettiğini ifade eden Tuncer, onun meal yönteminde takip ettiği genel stratejisini şu sözlerle açıklamaktadır:

Hatipoğlu, çıkarma (omission), uyarlama (adaptation), özgür çeviri (freetranslation), fazla çeviri (overtranslation), eksik çeviri (undertranslation) gibi çeviri stratejilerine müracaat etmeyerek temelde nasların muhtevasına bağlı kalmaya çalışmıştır. Müellif zorunlu olmadıkça literal çeviri yöntemini takip etmiştir. Çevirinin yanlış veya eksik anlaşılması

³¹⁰Naif Yaşar, *Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Yusuf Işıcık'ın Meâli*, Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Amasya İlahiyat Dergisi) , 2013, Sayı:1, s.140.

³¹¹ Bakara, 2./13.

*hâlinde ise açıklama, açıklama, ödünç alma gibi yöntemleri esas kabul etmiştir.*³¹²

Haydar Hatipoğlu'nun meal sisteminde uygulamış olduğu literal, açıklama, ödünç alma ve açıklama tercüme teknikleri ile ilgili yöntemine dair örnekler aşağıdaki gibidir:

1. Literal Çeviri

Bu çeviri tekniği kaynak metni hedef dile birebir kelime kelimesine çeviri tekniğidir.³¹³ Hatipoğlu herkes tarafından rahatlıkla anlaşılan âyetleri tercüme ederken herhangi bir parantez içi açıklama yapmadan bu yöntemi kullanmıştır. Hatipoğlu'nun hazırlamış olduğu şu meallerde görüleceği üzere âyetlerin anlamı izaha gerek duyulmayacak kadar açıktır:

*Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola ilet. O nimet verdiğin kimselerin yoluna, kendilerine gazap edilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil.*³¹⁴

*İnkârcılık edip âyetlerimizi yalanlayalar ise onlar ateşin ayrılmaz arkadaşlarıdır, onlar o ateşte ebediyen kalacaklardır.*³¹⁵

*Kendilerine kitap verdiğimiz o ehliyetli kimseler onun tilavetinin hakkını vererek okurlar. İşte ona bunlar iman ederler. Kimler onu inkâr ederlerse işte hüsrana uğrayanlar da o kimselerdir.*³¹⁶

³¹²Eyyüp Tuncer, *Tercüme Teknikleri/Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali*, Yakın Dönem Şark Alimleri, 1/263.

³¹³Cem Odacıoğlu ve Evren Barut, “Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme” Tarih Okulu Dergisi (TOD) 11/43 (2018), 1384.

³¹⁴el-Fâtiha 1/5-7.

³¹⁵el-Bakara 2/39.

³¹⁶el-Bakara 2/121.

2. Ödünçleme

Bir kelimenin kaynak dilden hedef dile ödünçlenerek tercüme edilmeden aktarılmasını ifade eder.³¹⁷ Haydar Hatipoğlu Kur'an'ın örfünde geçen ve İslam'ın ruhunu yansıtan birçok kavramı tercüme etmeksizin olduğu gibi Türkçeye aktarmıştır. Bazı kesimler ise bu kavramları kendi dillerine tercüme ederek çevirmişlerdir. Hatipoğlu ve başka Kur'an çalışmalarını mukayese ederek Hatipoğlu'nun takip ettiği yöntemin daha başarılı olduğunu Tuncer şu sözlerle dile getirmektedir:

*Özellikle Arap olmayan Türk, Cavalı, Sundalı, Hintli Müslüman toplumlar İslamiyet'in özünü oluşturan mefhum ve ifadeleri yerelleştirerek kullanmışlardır. Söz konusu kavramların yerine türedi ifadelerin kullanılması ise kanaatimizce isabetli bir yaklaşım değildir. Bu bağlamda Hatipoğlu'nun ödünçleme tekniği ile Kur'an'ın ifadelerini orijinal yapısıyla kullanması kayda değer bir davranıştır.*³¹⁸

Farklı milletlerin Müslüman olmaları üzerine Kur'an-ı kerimin kullandığı birçok kavramı tercüme etmeden kendi dillerine aktardıkları bilinen bir gerçektir. Hatipoğlu'da Kur'an'ın sıklıkla kullandığı din literatürü kapsamında değerlendirilen birçok kelimeyi mealine tercüme etmeden aktarmıştır. Şu örnekler Hatipoğlu'nun tercüme etmeden aktardığı Kur'an kelimelerinden bazılarıdır: *Hamd, âlem, malik, hidâyet, küfür, inkâr, iman, gayb, rızık, akit, sefer, kalp, mehir, tekbir, yemin, şeytan, lanet, miras, şahit, tavaf*.

3. Açıklama- Ekleme

Açıklama, bir anlam bilimi eklemektir.³¹⁹ Kur'an'ın maksadını okuyucuya aktarmada lafzi tercüme tekniğinde yetersiz olduğu durumlar bulunabilmektedir. Bu yüzden açıklama olarak nitelendirilen tefsiri yöntemle ilim adamları başvurmaktadır. Hatipoğlu, Kur'an'ın lafızlarının anlaşılmasında Kur'an'ın bütünlüğüne dikkatleri

³¹⁷Cem Odacıoğlu ve Evren Barut, “Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme” 11/43, 1384.

³¹⁸Eyyüp Tuncer, *Tercüme Teknikleri/Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun Meali*, Yakın Dönem Şark Alimleri , 1/262.

³¹⁹Seda Dural, “Çeviride Yaratıcılık: Mikro Çeviri Stratejileriyle Kitap Başlıklarının Çevirisi”, 5/25 (2021), 359.

çekmiştir. Böylece Kur'an kavramlarına açıklık getirmede, Kur'an'ın metotlardan bir metot olan bir âyeti başka bir âyet ile tefsir yöntemine başvurmuştur.

Örneğin Hatipoğlu Bakara suresinde yer alan “Felah” kavli-i şerifini bu yöntem ile mealine yansıtmıştır. Nitekim felaha erenler ifadesini “İlahi azaptan kurtulup umduklarına erenler” şeklinde tercüme etmiştir. Felah kavramını bu şekilde tanımlamasında bilgi kaynağı Al-i İmran suresinin 185. âyet-i kerimesi olmuştur. Hatipoğlu iki farklı surede zikredilen âyetler arasında bir bağ kurarak, Bakara suresinde kapalı olan lafzın Al-i İmran suresinde tefsir edildiğine işaret etmiştir.

4. Açıklama

Açıklama, kaynak dildeki kapalı örtük olan bir kelimeyi açıklamak olarak nitelendirilir.³²⁰ Bu tercüme tekniği Hatipoğlu'nun en fazla kullandığı tercüme tekniği olarak ifade edebiliriz. Nitekim Hatipoğlu âyetin anlamında müphem olan kapalı kalan kısımları parantez içinde açıklama yoluna başvurarak izah etmiştir. Böylece okunduğunda rahatlıkça anlaşılmayan kelimeler parantez içinde kullanılan açıklamalarla anlaşılır hale getirilmiştir.

Örneğin Hatipoğlu aşağıda verilen âyetlerin meallerinde görüleceği üzere parantez içi açıklama yoluna giderek âyetlerin doğru anlaşılmasında katkıda bulunmuştur:

*Sonra şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırđı, içinde bulundukları (nimetlerle ikram)dan çıkardı. Bizde: Bazınız bazınıza düşman olarak (oradan)inin. Sizin için yeryüzünde (ecelinizin geleceğı) kadar kalacağınız yer ve (nimetlerinden) yararlanma vardır, dedik.*³²¹

*Ve (Yahûdiler): Ateş, sayılı birkaç gün dışında bize asla dokumayacaktır,dediler.Deki; "Allah katından(bu hususta)bir sözmü aldınız? Böyle bir şey varsa Allah sözünden asla caymayacaktır. Yoksa bilemeyeceğiniz bir şeyi mi uydurup Allah hakkında söylüyorsunuz? (O'na iftira ediyorsunuz)*³²²

³²⁰ A.g.e., 5/25 , 359.

³²¹ el-Bakara 2/36.

³²² el-Bakara 2/80.

Sizden ölenlerin geriye bıraktıkları karıları kendi kendilerine dört ay on gün beklerler, bekleme sürelerini bitirince artık kendi haklarında meşru olarak yaptıkları şeylerden dolayı size bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır, (ne yaptığınızı bilir). Böyle (iddetteki) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda veya gönlünüzde saklamanızda size bir günah yoktur. (Çünkü) Allah sizin onları muhakkak anacağınızı bilir. (Onları anabilirsiniz) velakin (üstü kapalı evlenme teklifi gibi meşru) bir söz söylemeniz dışında kendileriyle gizlice sözleşmeyin (veya evlenmeye sözleşmeyin). Farz olan bekleme süresi sona ermedikçe nikâh akdine kalkışmayın ve bilin ki Allah gönüllerimizdeki olanları (içinizden geçenleri) muhakkak bilir. Artık Allah'tan korkup sakının (veya o içinizden geçen şeyden sakınıp azmetmeyin, fûliyata dökmeyin) ve Allah'ın şüphesiz bağışlayıcı ve halim olduğunu bilin.³²³

Hatipoğlu Kur'an metninde yeni anlamlar kazanarak dini literatürde yer alan kelimeleri meale aktarırken, daha anlaşılır açıklamalarda bulunarak tercüme yolunu tercih etmektedir. Takva kelimesi ile ilgili açıklamaları bunun misallerindendir. Sözlükte, çekinmek, sakınmak gibi anlamlara gelen takva kelimesini bu ifadelerle tercümeyle yansıtmak okuyucunun zihninde mananın yeterli seviyede anlaşılmasını sağlayamayabilmektedir. Takva nedir veya sakınmak anlamına gelen takva ile ne kast ediliyor gibi sualler zihinde belirebilmektedir. Bundan dolayı Hatipoğlu, takvanın sözlükte anlamını ve tanımını da dikkate alarak Bakara suresinde takva kelimesinden türemiş olan Muttaki kelimesini ilahi emirlere uyup yasaklardan çekinen olarak tercümeyle yansıtmıştır. Meali şu şekildedir: "İşte o kitap (Kur'an); on(un Allah katından nazil olduğun)da hiç şüphe yoktur. Muttaki (ilahi emirlere uyup yasaklardan çekinen)lere (hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru) yol göstericidir".³²⁴

³²³el- Bakara 2/234-235.

³²⁴el-Bakara 2/2-5.

2.3. Tefsirinin Kaynakları

2.3.1. Tefsir Kaynakları

Müellif Kur'an âyetlerini tefsir ederken çok sayıda rivâyet ve dirâyet tefsir kaynağına müracaat etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarı ile bi'l me'sur ve bi'r r'ey kaynakları şu şekildedir:

1. *Câmiu'l-beyân fî te'viliâyi'l-Kur'ân*- İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/923)
2. *Tefsiru Mukâtil*- Mukâtil b. Süleyman (ö.150- 767)
3. *el-Mu'cemu'l- Kebir* Taberani (ö.360-971)
4. *Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm*- Ebû'l-Fidâ İbn Kesîr (ö. 774/ 1373)
5. *ed-Dürri'l-Mensur fî't-Tefsîr bi'l-Me'sur*- Suyûtî (ö.911/1505)
6. *el-Bahru'l-muhît*- Ebû Hayyân (ö.745/1344)
7. *el-Muharrerü'l-vecîz fî tefsîri'l-kitâbi'l-'azîz*- İbn Atıyye (ö.541/1147)
8. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*- İbn Cüzey (ö.741/1340)
9. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*- İbnü'l-Cevzî (ö.597/1201)
10. *Garâ'ibü't-tefsîr ve acâ'ibü't-te'vîl*- Kirmânî (ö.500/1106)
11. *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*- Neysâbü'rî (ö.730/1329)
12. *ed-Dürri'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* - Semîn el- Halebî (ö.756/1355)
13. *el-Vasîf fî tefsîri'l-Kur'âni'l-mecîd*- Vâhidî (ö.468/ 1076)
14. *Me'âlimü't-tenzîl*- Begavî (ö.516/1122)
15. *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâtve's-süver* – Bikâî (ö.885/1480)
16. *Envâru't-tenzîl ve esrâtu't-te'vîl*- Beyzâvî (ö.685/ 1286)
17. *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*-Ebüssuûd (ö.982/1574)
18. *Înâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-RâdîalâTefsîri'l-Beydâvî*-Hafâcî (ö.1069/1659)
19. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*- Kurtubî (ö. 671/ 1273)
20. *Letâifü'l-işârât* -Kuşeyrî (ö.465/1072)
21. *Celaleyn* - Suyûtî (ö.911/1505)
22. *en-Nüket ve'l-'uyûn*- Mâverdî (ö. 450/ 1058)
23. *Mefâtihu'l-gayb*- Râzî (ö. 606/1210)
24. *el-Keşşâf an hakâikıgavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücihi't-te'vîl*- Zemahşerî (ö. 538/ 1144)
25. *Futûhu'l-gayb fî'l-keşfi an kinâi'r-rayb*- Tîbî (ö. 743/ 1343)
26. *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*- Hâzin (ö. 741/ 1341)
27. *en-Neşrfi'l-kırâ'âtî'l-'aşr*- İbnü'l-Cezerî (ö. 833/ 1429)

28. *el-Keşfve'l-beyân* - Sa'lebî (ö. 427/ 1035)
29. *es-Sirâcü'l-münîrfi'l-i'âne'alâma'rifetiba'zıme'ânîkelâmiRabbine'l-Hakîmi'l-Habîr* - Şîrbînî (ö. 977/ 1570)
30. *Rûhu'l-beyân*- Bursevî (ö. 1137/ 1725)
31. *Ahkâmu'l-Kur'ân* –İbnü'l-Arabî (ö. 543/ 1148)
32. *Ahkâmu'l-Kur'ân*- Cessâs (ö.370/ 980)
33. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî* – Âlûsî (ö. 1270/ 1854)
34. *Fethu'l-Kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâyeve'd-dirâyemin'ilmî't-tefsîr-Şevkânî* (ö. 1250/ 1834)
35. *Ravâiu'l-Beyan*- Sabuni (ö.1442/2021)
36. *et- tahrir*- İbn Âşûr (ö. 1393/ 1973)
37. *Tefsiru'l-Merâgî*- Merâgî (ö. 1372/1952)
38. *Kitâbü Tefsiri'l Kuran İbnü'l Münzir*

2.3.2. Kur'an İlimleri Kaynakları

1. *Esbâbü'n-nüzûl*- Vâhidî(ö.468/ 1076)
2. *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kur'ân*- İbn Âdil (ö. VIII/XIV)
3. *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*- Suyûtî (ö.911/1505)
4. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*- Zerkeşî (ö.794/ 1392)
5. *Menâhilu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân*- Zürkânî (ö. 1367/ 1948)

2.3.3. Hadis Kaynakları

Temel Hadis kitapları Haydar Hatipoğlu Tefsirinin en önemli kaynakları arasındadır. Bu bağlamda Müellifin en çok yararlandığı Hadis kaynaklarını şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

Kütüb-i Tis'a olarak bilinen temel dokuz hadis kaynağı Hatipoğlu hocanın sıklıkla müracaat ettiği hadis kaynaklarıdır. Bu kaynakları ve müelliflerini şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

Buhari'nin (ö.870) *es-Sahih* 'i, Müslim'in (ö.875) *es-Sahih* 'i, Ebu Davud'un (ö.889), *es-Sünen* 'i, Nesai'nin (ö.915) *es-Sünen* 'i, Tirmizi'nin (ö.892) *es-Sünen* 'i, İbn Mâce'nin(ö.887) *es-Sünen* 'i, Darimi'nin (ö.869) *es-Sünen* 'i, İmam Malik'in (ö.795) *Muvatta* 'ı, İmam Ahmed'in (ö.855) *Müsned* 'i.

Dârekutni (ö.995), Beyhaki (ö.1066), Bezzâr (ö.905), Hakim en-Nisaburi (ö. 1014), İbn Ebî Şeybe (ö.849) ve İbn Hibbân (ö.965) müellifin müracaat ettiği kaynaklar arasındadır. Bunlarla beraber Şevkânî'nin (ö.1834) *Neylû'l-Evtar*'ını ve Süyut'nin (ö.1505) *el-Camiu's-sağır* adlı eserini de hadis kaynağı olarak kullanmıştır. Zehebi'nin (ö.748/1348) usul'e dair *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* adlı eseri de müracaat ettiği kaynaklar arasındadır.

2.3.4. Fıkıh Kaynakları

Müellif fıkhi bilgileri genelde kendisi tarafından hazırlanmış olan İbn Mâce şerhinden özet, yeni bir yorum ve değerlendirmeler halinde vermektedir. Tefsirinin fıkıh kaynakları dolaylı yoldan İbn Mâce şerhinde yer alan dört mezhebin fıkıh kaynaklarıdır. Müellifin fıkıh konularında en çok yararlandığı eserlerin başında Tefsir Kaynakları başlığında yer alan Ahkâm Tefsirleri gelmektedir. Bununla beraber Hatipoğlu, fıkıh ve İslam hukukunun çeşitli konularında Şâfiî'nin (ö.820) *el-Üm* eseri, eş-Şâtıbî'nin (ö.1388) *el-Muvâfakât*'ı ve İbn Kayyım el-Cevziyye'nin (ö.1350) *İ'lâmü'l-Muvakûn* adlı eserinden yararlanmıştır.

2.3.5. Lugat ve Arap Dili Kaynakları

Müellif sarf, nahiv ve belagat konularında genelde kaynak zikretme ihtiyacı duymamıştır. Arap dili ve edebiyatı ile ilgili konularda bilgi vereceği zaman tefsir kaynaklarından yararlanmıştır. Bununla beraber sıklıkla müracaat ettiği Arap dili kaynakları arasında: Sibeveyhi'nin (ö.796) *el-Kitab*'ı ve Kazvini'nin (ö.1338) *et-Telhis* adlı belagat kaynağı yer almaktadır.

Hatipoğlu Kur'an kelimeleri ve kavramlarını açıklarken çok sayıda Arapça lugata müracaat etmiştir. En çok yararlandığı sözlükleri şu şekilde sıralamamız mümkündür:

Halil bin Ahmed'in (ö.791) *Kitâbu'l-Ayn*'ı, Muhammed bin Ahmed el- Ezheri'nin (ö. 980) *Tehzîbu'l-Luga*'sı, İsmail bin Hammad el-Cevheri'nin (ö.400) *Tâcu'l-Luga*'sı, İbnManzur'un (ö.1311) *Lisânu'l- Arab*'ı, Râgıb el- İsfehâni'nin (ö. 1108) *el-Müfredât*'ı, Askerî'nin (ö.400/1009) *el-Furûku'l-lugaviyye* adlı çalışması.

2.4. Tefsir Metodolojisi

Çalışmanın bu bölümünde genel anlamda Müellifin tefsir metodolojisi ve Kur'an ilimleri konularını nasıl ele aldığı, nasıl değerlendirdiği incelenecektir. Müellifin Kur'an tefsiri, Kur'an ilimleri konuları bakımından oldukça zengin bir muhtevaya

sahiptir. Bu çalışmada müellifin tefsir yöntemi ve Ulumu'l-Kur'an konularına dair görüşleri detayı ile takdim edildiği iddia edilmemektedir. Tefsirin genişliği dikkate alınarak genel olarak tefsir yaparken takip ettiği usul ve Kur'an ilimleri konularına dair yaklaşımları değerlendirilecektir.

2.4.1. Rivâyet Yöntemi Açısından Tefsiri

a) Kur'ân İle Tefsir

Beşeri çalışmalarda sıklıkla görülen, giriş, gelişme ve sonuç şeklinde tasarlanan yazılar Kur'ân'ın anlatım biçimlerinde görülmemektedir. Kur'ân'ın olayları anlatım usulleri alışlagelmiş usullerden çok farklıdır. Örneğin, bir mesele Kur'ân'ın bir yerinde kısa ve kapalı bir biçimde geçerken, başka bir yerde tafsil ve tavzih edilebilir. Kur'ân âyetlerinin birbirini açıklaması, tefsir etmesi Kur'ân'ın metotlardandır. Hatipoğlu hoca tefsirinde bu konuyu canlı tutmuştur. Sıklıkla âyetler arasında bulunan münasebete temasta bulunarak âyetlerin birbirini tefsir edişine örnekler getirmiştir. Böylece Kur'an âyetlerini yorumlarken Kur'an'a bütüncül yaklaşmıştır. Örneğin müellif, Fatiha suresinde kapalı bir şekilde yer alan “Sırât-ı Müstakîm” ile “Gazap edilenler ve Sapıtanlar” âyetlerinin başka bir sure de tavzih edildiğini söylemektedir. Fatiha suresinde kapalı bir şekilde ifade edilen âyetler Nisâ suresi ile tavzih edilmiştir. Buna göre, Fatiha suresinde “Sırât-ı Mustakîm” ifadesi ile Allah'ın razı olduğu kulların yolu tarif edilirken, Nisâ suresinde Allah'ın razı olduğu kullarının kim olduğu tarif edilmektedir. Müellif, Fatiha suresinde Sırât-ı Müstakîm (doğru yol) ile Allah'ın nimetlendirdiği kimselerin yolu olduğu haberinin verildiğini, Nisâ suresinin 69. âyetinde ise bu kişilerin, peygamberler, sıddıklar, şehidler ve salih kişilerin olduğu haberinin verildiğini söylemektedir.³²⁵ Müellif, Fatiha suresinde kapalı bir şekilde “Gazap edilenler ve Sapıtanlar” kavli şerifi ile Yahudi ve Hristiyanların kast edilmiş olduğunu başka âyetlerin bu durumu açıkladığını söylemektedir.

*Deki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size söyliyeyim mi ? Allah'ın lanetlediği, üzerlerine gazap ettiği, bazılarını maymunlar, domuzlara ve şeytana tapan yaptığı kimseler (var ya), işte onların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.*³²⁶

³²⁵ Hatipoğlu “Kur'ân Tefsiri”, 1, (Fatiha, 6).

³²⁶ Maide, 5/60.

Müellif, yukarda yer alan âyet-i kerimenin, Yahudilerin halini anlattığını ifade ettikten sonra, "...Ey Kitabe ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, çok kimseleri sapıtmış ve düz yoldan şaşmış bir kavmin keyiflerine uymayın"³²⁷ âyet-i kerimelerinin ise Hristiyanların halini tasvir ettiğini söylemektedir. Bu bilgilendirmelerden sonra müellif şunu da ifade eder: "Bu ve benzeri âyetler Yahudilerin bariz vasfının gazaba uğramışlık ve Hristiyanlarındaki de sapıklık olduğuna işaret eder".³²⁸

Müellif, Kur'an kıssalarının sunuluşunda bir yerde kapalı olarak anlatılan konunun başka bir yerde tavzih edildiğine örnekler vermektedir. Mesela, "Ey İsrailoğulları size ihsan ettiğim nimetimi anın, ahdimde vefa edin ki ahdinize vefa edeyim (yerine getireyim) ve ancak benden korkun benden"³²⁹ âyetlerinde kapalı ifadelerle yönelik açıklamaları. Âyet-i kerimede İsrailoğullarının göstermesi gerektiği vefa ve ahid açıklanmamıştır. Hatipoğlu burada kapalı olan ifadelerin Mâide 12. âyet ile açıklanmış olduğunu söylemektedir. Buna göre, İsrailoğullarına vefalı olmaları ile kast edilen şey, bütün peygamberlere iman etmeleri, ilahi emirlere uymak konusunda Allah'a verdikleri söze uymalarıdır. "Ahdinize vefa edeyim" cümlesindeki ahid ise emirlere uymaları halinde Allah'ın onları bağışlayıp mükâafatlandıracağına yönelik vaadidir.

Bir başka örnek olarak, Hatipoğlu'nun Bakara suresinin 47. âyetini tefsir ederken Bakara 40. âyetle arasında kurduğu ilişki Kur'an-ı Kerim'e bütüncül yaklaşmasına bir örnek olarak zikredilebilir. Bu konuda kendi beyanları şöyledir:

Allah Teâlâ, İsrailoğullarının nimetlere şükür edip hakkını ödemekten uzak olduklarını vurgulamak, daldıkları nankörlük gafletinden uyanmamaları halinde uğrayacakları vahim sonuca dair ilâhî tehdid ile daha önce geçen teşvik arasında bir bütünlük sağlamak, böylece hakka daveti iki metodunu birleştirmek üzere 40. âyette bulunan nimeti anma emri burada 47. âyette tekrarlanmış, böylece bu emir teyid ve takviye edilmiştir. Sanki "Benim bunca nimetlerim için itaat etmiyecekseniz, azabım korkusuyla olsun itaat edin" buyuruluyor. Nimetleri anma emrinin tekrar buyurulmasının diğer bir

³²⁷ Maide, 5/77

³²⁸ Hatipoğlu "Kur'ân Tefsiri", 1, (Fatiha,7).

³²⁹ Bakara, 2/40

*hikmeti, İsrâîloğullarının geçmiş peygamberler dönemlerinde diğer milletlerden üstün kılınma nimetinin hatırlatılmasıdır ki bu âyette bu nimet hassaten belirtiliyor.*³³⁰

b)Sünnet İle Tefsir

Hatipoğlu Kur’ân âyetlerinin anlamlarını tespit etmede öncelik olarak Hz. Peygamber’in açıklamalarına ve uygulamalarına müracaat etmektedir. Nitekim Hz. Peygamber’in görevleri arasında, inen vahyi tebliğ³³¹ etmesinin yanında anlaşılmayan noktaları tebyin³³² etmesi de bulunmaktadır. Müellif, Kur’an vahyini en sağlıklı şekilde öğrenmenin yolunun sünnete başvurmak olarak görmüştür. Bu konuda tefsirinde çok sayıda misaller bulmak mümkündür. Örneğin, Fatiha suresinde yer alan “Mağdub” ve “Dallin” âyetleri hadisler aracılığı ile tebyin edilmiştir. Zira âyetin bu kısmı kapalıdır. Gazaba uğrayanlar ve sapıtanlar ile kimlerin kast edildiğiâyetin lafzi okunuşunda anlaşılamamaktadır. Müellif Hz. Peygamber’in, gazaba uğrayanlar ile Yahudilerin, Sapıtanlar ile Hristiyanların kast edildiğini beyan buyurduğunu söylemektedir. Dolayısıyla âyetteki kapalılık hadislerin tebyini ile açığa kavuşmuştur.³³³

Bir başka örnek olarak, “Allah (Küfürde ısrarları sebebiyle) kalblerini ve kulaklarını mühürledi, gözleri üzerinde de bir perde var. Onlar için büyük bir azap vardır”³³⁴ âyeti kerimesi ile ilgili izahlarında görmemiz mümkündür. Zira âyet-i kerimede kalplerin mühürlenişinin nasıl olduğu veya neyin kast edildiği lafzi okunuşta anlaşılamamaktadır. Müellif buradaki kapalılığın sünnet ile anlaşıldığını söylemektedir. Nitekim müellifin ifadeleri ile Hz. Peygamber mühürlenmiş kalbi şu şekilde tefsir etmiştir:

Mü'min günah işlediği zaman kalbinde siyah bir iz olur. Sonra o kişi tevbe edip (nefsini o gûnahtan)çekip çıkarır ve (Allah'tan) mağfiret dilerse kalbi (o iz pasından) cilalanıp temizlenir. Eğer mü'min günahı fazlalaştırırsa

³³⁰ Bakara, 2/47.

³³¹ el-Mâide, 5/67.

³³² en-Nahl, 16/44.

³³³ Hatipoğlu “Kur’ân Tefsiri”, 1, (Fatiha, 7).

³³⁴ Bakara, 2/7.

*kalbindeki siyah iz (ve leke) fazlalaşır. İşte Allah'ın kitabında: “Hayır (onların sandıkları gibi değil). Onların kazandıkları günahlar, kalblerini paslandırıp karartmıştır” (Mütaffifin 14) âyetinde buyurduğu “Ran” budur.*³³⁵

c) Sahabe ve Tabiîn Görüşü ile Tefsir

İlk dönem Müslümanların Kur'an anlayışı, tefsir çalışmalarının rotasını da belirlemiştir. Zira sâhabe-i kiram'ın Kur'an'ın inişine şahitlik etmeleri, Arap örfüne vakıf olmaları bilhassa Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl yaşadığına tanıklık etmeleri tefsir ve Kur'an ilimleri konularında kaynak olmalarına temel hazırlamıştır. Tabiîn neslinin Sâhabe-i kiramı görme ve onlardan ilim öğrenmiş olma vasıfları tefsir ilminde kaynak olarak kabul edilmelerinde haklı bir gerekçe olarak görülmüştür. Haydar Hatipoğlu'nun tefsirinin en önemli kaynakları arasında ilk dönem Müslümanlarının Kur'an anlayışı gelmektedir. Nitekim Hatipoğlu, Kur'an kelime ve kavramlarının izahında, farklı kıraat vecihlerinde, âyetlerin iniş sebeplerini öğrenmede, Kur'an ilimlerine yönelik meselelerin izahında, bir âyetin fıkıh, akaid veya ahlaka işaret eden yanlarını tanımada ve daha birçok gerekçe ile sâhabe-i kiram ve tabiîn âlimlerinin görüşlerine müracaat etmiştir. Bunlarla ilgili bazı örnekleri zikretmek yararlı olacaktır.

Müellif Kur'an kelimelerinin manasını tespit etmede sâhabe-i kiram'ın görüşüne sıklıkla başvurmuştur. Örneğin, “el-âlemin” kelimesinin anlamını tespit ederken İbn Abbas'ın (r.a.) tefsirine dayanmıştır. Buna göre âlem kelimesi, Allah'ın dışındaki varlıklara yönelik kullanılır. İnsanlar âlemi, cinler âlemi, melekler âlemi gibi.³³⁶

Bir başka örnek olarak, “İkame” kelimesine yönelik açıklamaları verebiliriz. Müellif Bakara suresinin, “Namazı vakitlerinde itina ile kılmaya devam ederler”³³⁷ âyet-i kerimesinde yer alan “İkame” kavlı-i şerifinin izahında sâhabe'nin büyüklerinden İbn Abbas'ın (r.a.) tefsirine müracaat etmiştir. Müellif, İbn Abbas'ın (r.a.) ikameyi, rükû,

³³⁵ Hatipoğlu “Kur'ân Tefsiri”, 2, (Bakara, 7).

³³⁶ Hatipoğlu “Kur'ân Tefsiri”, 1, (Fatiha, 1).

³³⁷ Bakara, 2/3.

secde, kıraat ve huşû tam yapıp namaza gereği gibi yönelmek şeklinde tefsir ettiğini söylemektedir.³³⁸

Bir başka örnek olarak, “Onların kalblerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı” âyet-i kerimesindir. Nitekim âyette yer alan hastalık anlamına gelen “Maraz” kelimesi ile neyin kast edildiğine yönelik kapalılık sahabenin tefsiri ile tavzih edilmiştir. Müellif, burada münafıkların halini anlatan maraz kelimesinin genelde İslam dini hakkında şüphe etmek şeklinde yorumlandığını ifade eder. Bu konuda müellif, İbn Abbas, İbn Mes’ud ve sâhabilerden bir grubun buradaki hastalığı, İslam dininin hak din olduğu hakkında şek ve şüphe etmek manasına yorumlamış olduklarını beyan etmektedir.³³⁹

Hatipoğlu Kur’an kelime ve kavramlarının izahında Tabiîn ulemasının görüşüne de sıklıkla müracaat etmektedir. Örneğin, “O’na samimiyetle bağlı olanlar biziz (Siz değilsiniz).” âyet-i kerimesinde yer alan “Muhlisun” kavlı-i şerifi hakkında tabiinin önde gelenlerinden Said bin Cübeyr’in (ö.713) açıklamalarına yer vermesini zikredebiliriz. Müellif, İbn Cübeyr’in, İhlas’ı, Allah’ın dininde O’na ortak koşmaman ve O’na kulluk hizmetinde hiç kimseye gösteriş yapmamandır şeklinde tefsir ettiğini haber vermektedir.³⁴⁰

Bir başka örnek olarak, münafıkların halini anlatan, “O sıfatları taşıyan kimseler, hidâyet karşılığında sapıklığı satın alanlardır”³⁴¹ âyet-i kerimesi ile ilgili Tabiîn ulemasından Katâde ve Mücâhidin tefsirine müracaat edişini zikredebiliriz. Müellif, Katâde’nin (ö.735) bu âyeti, münafıkların sapıklığı sevip hidâyete tercih ettikleri şeklinde tefsir ettiğini, Mücahid’in (ö.721) ise, münafıkların önce iman ettiklerini, sonra kafir oldukları şeklinde tefsir etmiş olduğunu söylemektedir.

Müellif ahkâm âyetlerinin tefsirinde sâhabe kavline müracaat etmektedir. Örneğin, Besmele-i Şerif’in Kur’an’daki konumuyla ilgili vermiş olduğu bilgilerde bu durum görülmektedir. Müellif, bir grup âlime göre besmele, başında bulunduğu surelerin birer âyetidir. Bu âlimlerin dayanakları arasında sâhabe-i kiram’dan, Ebu Hureyre (ra), İbn

³³⁸ Hatipoğlu “*Kur’ân Tefsiri*”, 2, (Bakara, 3).

³³⁹ el-Bakara, 2/10.

³⁴⁰ el-Bakara, 2/139.

³⁴¹ Bakara, 2/16.

Abbas (r.a.) ve İbn Ömer (r.a.) bulunmaktadır.³⁴² Müellif, bazı sahabelere göre besmele-i şerifin müstakil birer âyet olduğunu söylemektedir. Surelerin arasını ayırmak ve bereket olarak inmiştir. Bu şekilde düşünen kişiler arasında, Hz. Ali, Hz. Abdullah b. Mes'ud ve Hz. Ammar b. Yasir bulunmaktadır.

Akhâm konuları ile ilgili bir başka örnek olarak namazda besmele okumanın hükmü hususunda verdiği bilgiyi zikredebiliriz. Hatipoğlu, İmam Ahmed'e göre, besmele Fatiha suresinin bir âyeti olmakla beraber namazda gizli okunur, açıktan okunması sünnet değildir. Dört halife ile İbn Mesud'un (r.a.) görüşlerinin de böyle olduğunu beyan etmektedir.³⁴³

Hatipoğlu ahkâm âyetlerinin tefsiri bağlamında tabiîn ulemasının görüşlerine de müracaat etmektedir. Örneğin, "Ey iman edenler, içinde ne alım satımın ne dostluğun ne de şefaatin (mümkün) olmadığı gün gelmeden önce, size verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcayın"³⁴⁴ âyet-i kerimesinde yer alan "İnfak" kavli-i şerifinin fiki hükmü hakkında, tabiîn'in görüşlerine yer vermesini zikredebiliriz. Müellif, Hasan-i Basri'nin (ö.728) bu âyetteki infak emrinin vaciblik için olduğunu ve zekat gibi farz olan mali ibadetin kastedilmediğini söylediğini belirtir. İbn Cüreyc'e (ö.767) göre, bu emir mutlak talep içindir zekat gibi farz olan ve sadaka gibi nâfile olan mali ibadetlerin hepsi kastedilmiştir. Hatipoğlu el-Belhi'nin (ö.814) de bu görüşe taraftar olduğunu söyler.³⁴⁵

Müellif ilk dönem Müslümanlarının görüşüne sadece fiki hükmü öğrenmek için müracaat etmemiştir. Gayb, müteşâbih, kur'ân kıssaları gibi birçok konunun yorumunda sahâbe ve tabiîn tefsirini esas almıştır. Örneğin, ilk insan Hz. Adem'in yaratılışı bağlamında konuları işlerken Hz. Adem'den önce evrende yaşayan varlıklar hususunda İbn Abbas'ın (r.a.) şu görüşüne yer vermiştir:

Yeryüzünde ilk yerleşen mükellefler cinlerdir. Bunlar yeryüzünde bozgunculuk ettiler, haksız yere kan akıttılar ve birbirlerini öldürdüler. Bunun üzerine Allah onların üzerine İblis'i gönderdi. İblis, beraberindekilerle beraber bunların bir

³⁴² Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 1, (Fatiha, 3).

³⁴³ Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 1, (Fatiha, 3).

³⁴⁴ Bakara, 2/341: Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2, (Bakara, 254).

³⁴⁵ Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2, (Bakara, 254).

kısmını öldürdü ve kalanları denizlerdeki adalara ve dağlık bölgelere kadar kovalayıp sürdüler. Allah daha sonra Adem'i yaratıp yeryüzüne yerleştirdi. Buntun için “ Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” buyurdu.³⁴⁶

Bir başka örnek olarak İbn Abbas'ın Şeytan hakkında yapmış olduğu açıklamayı verebiliriz. Müellif, İbn Abbas'ın (r.a.) şeytan hakkında şu beyanda bulunduğunu söylemektedir:

İblis, bu isyanı³⁴⁷ yapmadan önce meleklerden idi. Adı da Azazil idi. Yeryüzünde görevli meleklerden idi. En çok ibadet eden ve en bilgili meleklerden sayılırdı. İşte bu durum onu büyüklük taslama hastalığına sevketti. İblis meleklerden cin isimli bir zümredendi.³⁴⁸

Müellif Kur'an kıssaları konularında tabi'in âlimlerinin görüşlerine müracaat etmektedir. Örneğin,

Talut orduyla beraber (Kudüs'ten) ayrılınca (orduyla) dedi ki: Allah, muhakkak sizi bir nehir ile imtihan edicidir. Eliyle bir avuç (su) alanlar hariç, kim ondan içerse benden değildir. Ve kim onu tatmazsa o kimse muhakkak bendendir. Sona (ırmağa varır varmaz) içlerinden pek azı hariç hepsi (ağızlarını nehre dayayıp veya kana kana) içtiler.³⁴⁹

Yukardaki âyette işaret edilen yer ve mekan hususunda, tabi'in önde gelenlerinden Katâde ve Rabia'ya (ö.753) göre burası Filistin ile Ürdün arasında bir nehirdir.³⁵⁰

2.4.2. Dirâyet Yöntemi Açısından Tefsiri

a)Dil Bilimsel Açıdan Tefsiri

a.1.)Lugat Tahlilleri Açısından Tefsiri

Haydar Hatipoğlu, Kur'an kelimelerini okuyucusuna tanıtırken kelimelerin hem sözlük hemde terim anlamlarına yer vermiştir. Böylece bir kelimenin Kur'an

³⁴⁶Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2, (Bakara, 30).

³⁴⁷ Hz. Adem'e secde etmeyişi kast ediyor.

³⁴⁸Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2, (Bakara, 36).

³⁴⁹ Bakara, 2/249.

³⁵⁰ Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2, (Bakara, 249).

tarafından nasıl kullanıldığına dair anlam zenginliklerini tefsirine kazandırmıştır. Buna birçok örnek vermek mümkündür. Örneğin, îlâ (إِلَاء) kelimesinin Arap dilinde yemin anlamında olduğunu, din ıstılahında ise adamın 4 ay veya daha fazla bir süreye kadar karısı ile cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesi anlamına geldiğini belirtir.³⁵¹

Hatipoğlu kelimenin sözlük ve din ıstılahındaki anlamını verdiği gibi ikisi arasında bulunan ilişkiye de değinmektedir. Örneğin, el-meysir (الميسر) kelimesini açıklarken şu beyanda bulunmaktadır:

*el-Meysir kumar demektir. Bu kelime kolaylık mânâsına gelen yüsır kökünden alınmadır. Kumar, yorulmadan emek sarfetmeden bir kazanç yolu olduğu için bu ismi almıştır. Bu kelime zenginlik mânâsınayesâr kökünden alınmış olabilir. Çünkü kumar zengin olmanın bir yoludur veya zenginliği ve serveti götürür.*³⁵²

Hatipoğlu Kur’ân kelimelerini arap dilinin sunduğu geniş imkanlar dairesinde tahlil etmektedir. Zıt anlamlılık olarak bilinen ezdad³⁵³ ile ilgili vermiş olduğu örnek bu durumu yansıtmaktadır. Kur’ân’da şek, şüphe gibi anlamlarda da kullanılmış olan³⁵⁴ “Zan” kelimesinin Bakara suresi 46. âyet-i kerimesinde bu anlamın tam zıddına kesin bilgi, yakîn, bilmek anlamında kullanıldığına Hatipoğlu işaret etmiştir.³⁵⁵

Müellif, Bakara suresi 228. âyet-i kerimesinde geçen *kur’* (قرء) kelimesinin ezdad’dan olduğuna işaret ederek bu kelimenin hem kadının aybaşı âdeti hem de temizlik hali anlamlarına geldiğini beyan etmiştir.³⁵⁶

Haydar Hatipoğlu Kur’ân vahyinin delâlet ettiği muhtemel anlamlardan doğru olanı tespit etmede siyak ve sibakı metinsel bağlamı esas almıştır. Örneğin, Bakara suresi 195. âyetinde yer alan lugatta yol anlamına gelen *sebil* (السبيل) kelimesinin din ıstılahında hac, zekât, cihâd, başkasına yardım, aile masrafı, sadaka gibi birçok anlama

³⁵¹ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2 (Bakara 226).

³⁵² A.g.e., 2, (Bakara 219).

³⁵³ Muttalip Arpa, *Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdad*, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: 1, Sayı: 1-2/9-34.

³⁵⁴ Haşr, 59/2.

³⁵⁵ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2, (Bakara 46).

³⁵⁶ A.g.e., 2, (Bakara 228).

geldiğini ancak bundan önceki âyetler savaşıyla ilgili olduğu için burada cihad yolu manasının daha kuvvetli olduğunu söylemiştir.³⁵⁷

Hatipoğlu, Kur'ân kelimelerinin anlamını doğru tespit etmede yöntem olarak Kur'ân'ın Kur'ân ile tefsirine başka bir ifade ile Kur'âni bağlama önem vermiştir. Örneğin, Bakara suresi 173. âyetinde yer alan *dem* (دم) kelimesini, Enâm 145. âyetin bağlamından hareket ederek akan kan şeklinde yorumlanması gerektiğini şu sözleri ile belirtmiştir:

*Demm, kan demektir. Ancak burada hayvandan akıtılan kan manasıdır. Çünkü Enâm sûresinin 145. âyetinde “Mesfûh” yani akıtılan sıfatı ile kayıtlanmıştır. Boğazlanmış hayvanın damarlarında kalan azıcık kan âyetin yasaklık hükmü dışında kalmış olur.*³⁵⁸

Kur'ân çalışmalarında vahyin anlamının doğru tespit edebilmede âyetlerin nüzul sebeplerini haber veren rivâyetlere sıklıkla müracaat edilmektedir. Hatipoğlu tefsir çalışmasını esbab-ı nüzulün ışığında sürdürmüştür. Kur'ân kelimelerini tahlil ederken metinsel bağlama önem verdiği gibi zamansal ve mekansal bağlama da önem göstermiştir. Örneğin, Hatipoğlu Bakara 195. âyette yer alan *tehlûke* (التهلكة) kelimesini nüzulu ile ilgili rivâyetleri merkeze alarak şu şekilde açıklamıştır:

*Tehlûke, tehlike gibi mastar olup aynı manadadır. Ancak buradaki tehlikeden neyin kastedildiği hususunda değişik görüşler ve rivâyetler vardır. Yukarıda nakledilen iniş sebebine göre tehlikeden maksat, savaşı ve onun uğrunda mal harcamayı bırakmakla içine düşülen düşman tehlikesidir. Müslümanlar cihadi ve savaş araç gereç gibi ihtiyaçlarını zamanında hazırlayıp gerekli tedbiri almazsa düşman saldırısına ve helak olmaya maruz kalacaktır.*³⁵⁹

Hatipoğlu'nun kelime tahlilinde gerekli gördüğü yerde aynı kelimeyi başka bir yerde de tahlil ettiği görülmektedir. İlk başta tekrar gibi görünse de dikkatle bakıldığında metinsel bağlamdan kaynaklı farklı anlamlar çıkardığı görülmektedir. Örneğin, *ihsâr* (إحصار) kelimesini hem Bakara suresinin 196. âyetinde hem de Bakara suresinin 273. âyeti bölümünde tahlil etmiştir. Ancak her iki bölüm mukayese edildiğinde bir tekrar

³⁵⁷A.g.e., 2, (Bakara 195).

³⁵⁸A.g.e., 2, (Bakara 173).

³⁵⁹A.g.e., 2, (Bakara 195).

olmayıp bağlamdan kaynaklı anlam farklılığını ortaya koyduğu görülmektedir. Nitekim Bakara suresinin 273. âyeti bölümünde kelimenin sadece sözlük anlamı üzerine duran Hatipoğlu, aynı sûrenin 196. âyetinde de geçen bu kelimeyi bağlamı da dikkate alarak şu şekilde açıklamıştır:

İhsâr, lügatte menetmek, hapsetmek, alıkoymak demektir. HASR da aynı manayadır. Burada kastedilen manaya gelince, Ebû Hanîfe'ye göre hac veya umrenin tamamlanmasının düşman, hastalık ve sakatlık gibi herhangi bir sebeple engellenmesidir. Şâfî, Ahmed ve Mâlik'e göre ise ihsâr sadece düşman tarafından engellenmektir, düşmanın engellemesidir. Açıklama bölümünde bu konuya tekrar değinilecektir.³⁶⁰

Hatipoğlu Kur'an kelimelerinin taşıdığı anlamın sebeplerine de temas etmektedir. Örneğin, Bakara 7. âyet-i kerimesinde yer alan küfürlerinde inad etmeleri sebebiyle kalpleri mühürlenendenlerin küfür sahipleri olarak nitelendirilmelerinin gerekçelerini şu şekilde izah etmektedir:

KÜFÜR: Arap dilinde nimeti gizleme mânâsınadır. Keفر kelimesi de herhangi bir şeyi örtmek demektir. Allah Teâlâ'yı veya peygamberlerinin getirdikleri dinleri inkâr etmek, Allah'ın inkârcıya verdiği bunca nimetleri inkâr ve nankörlük olduğu için ona küfür denmiş ve genellikle bu mânada kullanılmıştır.³⁶¹

Hatipoğlu'nun filolojik tefsir metodolojisinde kaynak talimi de yaptığı görülmektedir. Nitekim bir kelime din ıstılahında yeni bir anlam kazandığında Hatipoğlu okuyucusuna bunun kaynağını da göstermektedir. Örneğin, *el-âlemin*³⁶² kelimesinin dini literatürde kazandığı anlamı sahâbe-i kirâm'dan öğrendiğimize işaret ederek okuyucusuna sahâbi kavlinin kaynak niteliğinde olduğu bilincini öğrettiğini görmekteyiz. Hatipoğlu, Fatiha suresinde yer alan *el-âlemin* kelimesinin din literatüründe Allah'ın dışında bütün varlıklar anlamına geldiğini İbn Abbas'ın (r.a.)

³⁶⁰ A.g.e., 2, (Bakara 196).

³⁶¹ A.g.e., 2, (Bakara 7).

³⁶² Fatiha, 1/2.

tefsirine dayanarak çeşitli örneklerle izah etmektedir. Burada görüldüğü üzere bu kelime din dilinde yeni bir anlam kazanmıştır. Bunun kaynağı da sahâbi kavlidir.³⁶³

Haydar Hatipoğlu'nun tefsiri geniş halk kitlelerine hitap eden bir tefsirdir. Toplumun gündeminde olan konulara kelime tahlillerini yaparken temas etmeyi ihmal etmemiştir. Örneğin, Allah lafzı ile tanrı lafzı arasındaki farka dair yapmış olduğu açıklamalar bu türdendir. Hatipoğlu, *Allah* lafzının yüce Rabbimize mahsus özel bir isim olup O'ndan başka hiçbir varlık hakkına kullanılmamış ve kullanılmayacağını, manasının da bütün kemal sıfatları ile muttasıf, her türlü noksanlıklardan pak ve nezih olan yegane ibadete layık gerçek mabud şeklinde tanımlarken, *ilah* kelimesinin, hak olsun batıl olsun kendisine tapılan anlamına geldiğini, dolayısıyla ilah lafzının hem Allah için hem de batıl mabudlar için kullanılan ortak bir lafız olduğunu, Türk dilinde kullanılan tanrı kelimesinin ilah kelimesinin karşılığı olduğunu, putlara da tanrı adının verildiğini ifade ettikten sonra şu açıklamalarda bulunmaktadır:

*Tanrı kelimesi Allah lafzının karşılığı değildir. Mü'minler yüce Rabbimizi anmak isterken İlah veya tanrı kelimesini kullanmayıp Allah lafzı veya diğer güzel isimlerinden istedikleri ile anmaya özen gösterilmelidir.*³⁶⁴

a.2.)Sarf ve Nahiv ilmi Açısından Tefsiri

Haydar Hatipoğlu,Kur'ân kelimelerini tahlil ederken, arap dilinin zenginliğini okuyucuya tanıtmaktadır. Hatipoğlu istikâk açısından kelimelerin kökeni, türeyiş biçimleri, müzekker (eril), müennes (dişil), tekil, ikil, çoğul gibi birçok yönden ele almıştır. Bunlarla ilgili tespit ettiğimiz örneklerden bazılarını aktaralım.

Müellif Kur'ân kelimelerini tahlil ederken bu kelimelerin (tekil) müfred, (ikil) tesniye ve (çoğul) cem'i yönleriyle ilgili bilgiler vermiştir. Örneğin, gemi veya gemiler anlamına gelen *Fülk*³⁶⁵ kelimesinin tekil ve çoğul olarak kullanılan kelimelerden olduğunu, anne ve baba anlamına gelen *Valideyn*³⁶⁶ kelimesinin tekilinin

³⁶³A.g.e., 1, (Fatiha, 1).

³⁶⁴A.g.e., 1, (Fatiha ,1).

³⁶⁵A.g.e., 2, (Bakara,164).

³⁶⁶A.g.e., 2, (Bakara ,215).

validolduğunu, akıbeyn³⁶⁷ kelimesinin ayağın ökçe kısmı anlamına gelen akıb kelimesinin tesniyesi olduğunu, âyât kelimesinin âyetin³⁶⁸ çoğulu olduğunu bildirmiştir.

Müellif Kur'an kelimelerinin hangi fiil grubundan olduğuna dair bilgiler vermektedir. Örneğin, Bakara 278. âyet-i kerimesinde yer alanzerû (ذرو) kelimesinin emir kipi olduğunu, muzârii fiilinin (يذر) olduğunu ve bu kelimenin mastar ve mazi sıgasının bulunmadığını söylemektedir.

Müellif çok sayıda Kur'an kelimesinin sarfî tahlillerini yapmıştır. Örneğin, müellif Bakara 23. âyetinde yer alan şühedâ kelimesinin şehidin aynı zamanda şahidin de çoğulu olabileceğini belirtir ve bunların kazandırdığı yeni anlamlara göre alternatif mealleri de yansıtır.³⁶⁹ Hatipoğlu'nun sarfin farklı konularıyla ilgili tahlillerine dair Emin Güzel'in verdiği bazı örnekler şu şekildedir:³⁷⁰

Ekmentüm (أَكْنَتُمْ) kelimesinin iknân (اِكْنَان) mastarından türediğini belirten yazar bu kelimenin sakladınız, gizlediniz anlamına geldiğini bildirmiştir.³⁷¹ Bakara 206. âyette geçen eledd (أَلَدَّ) kelimesinin kök analizini yapan müellif bu kelimenin sıfat-ı müşebbehe olması durumunda “şiddetli” ve “çetin” manasında; tafdîl ismi olması durumunda ise “en şiddetli, en çetin” manasında olacağını belirtmiştir.³⁷²

Haram (الْحَرَام) kelimesinin mastar olup ism-i mef'ûl te'vilinde haram kılınmış manasında olduğunu belirten³⁷³ müellif, yapısı itibariyle mastar olan Rab (رَب) kelimesinin ism-i fâil anlamında kullanıldığına işaret etmiş ve bu durumu şu sözleriyle ifade etmiştir:

³⁶⁷A.g.e., 2, (Bakara, 143).

³⁶⁸A.g.e., 2, (Bakara, 152).

³⁶⁹A.g.e., 1, (Bakara, 23).

³⁷⁰ Mehmet Emin Güzel, *Yakın Dönem Şark Alimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca'nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili*, Yakın Dönem Şark Alimleri, 1/342.

³⁷¹Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2/47.

³⁷²A.g.e., 1/240.

³⁷³A.g.e.,1/131.

Rab kelimesi aslında mastar olup terbiye manasındadır. Terbiye, bir şeyi yavaş yavaş ve derece derece olgunlaştırmak, yetiştirmek, ıslah etmektir. Rab kelimesi daha sonra mürebbi, yani terbiye edici, olgunlaştırıp tedricen yetiştiren, eğiten ve ıslah eden manasında kullanılmıştır.

Miâd (الميعاد) kelimesinin mimî mastar olduğunu belirten müellif,³⁷⁴ müteşâbih (المتشابه) kelimesinin teşâbüh mastarından türeme bir ism-i fâil olduğunu,³⁷⁵ küffâr (كفّار) kelimesinin kâfirin mübalağa kipi olduğunu,³⁷⁶ riâ (رئاء) kelimesinin mûraat ve rıyâ gibi mastar olduğunu,³⁷⁷ ezvac (أزواج) kelimesinin ezdadtan bir kelime olup boşanmış kadınları veya evlenmek istedikleri yeni kocalar anlamına gelebileceğini ifade etmiştir.³⁷⁸ Sel (سَل) kelimesinin suâl mastarından türemiş olup aslının is'el (إسئل) olduğunu belirten müellif, kökenin yanı sıra tahfif için kelimenin uğradığı ses değişimine de dikkat çekmiştir.

Hatipoğlu Arapça'ya farklı dillerden girmiş olan çok sayıda ta'rib kelimenin kökeni hakkında bilgiler verdiği görülmektedir. Örneğin, Beni İsrail terkibi ile ilgili şu bilgileri vermiştir:

İSRÂÎL: Yakub'un (a.s.) lakabıdır. İbrânî dilinde İsrâ kelimesi kul, IL kelimesi de Allah anlamına gelir. Şu hâlde bu iki kelimededen oluşan İSRÂÎL: Abdullah gibi Allah'ın kulu manasına gelir. BENÎ: İbn kelimesinin çoğuludur, asıl manası erkek çocuklar ise de burada İSRÂÎL kelimesine izafe edildiğinden Yakub'un (a.s.) zürriyeti ve tüm neslimanasınayorumlanmıştır.

Hatipoğlu İsmail kelimesinin de mu'arreb kelimelerden olduğu bilgisini vermektedir. Buna göre, İsmail kelimesi Süryani kökenlidir ve Allah'ın itaatkâr kulu manasına gelmektedir.³⁷⁹

³⁷⁴A.g.e., 2/140.

³⁷⁵A.g.e., 2/135.

³⁷⁶A.g.e., 2/180.

³⁷⁷A.g.e., 2/92.

³⁷⁸A.g.e., 2/41.

³⁷⁹A.g.e., 2 /145.

Kelimelerin etimolojisine önem veren Hatipoğlu, Arapça'dan Türkçe'ye kazandırılan bazı sözcüklerin Türkçeye aktarılırken değişimlere maruz kaldığını söylemektedir. Örneğin Bakara 198. âyet-i kerimesinde yer alan “Cunah” kelimesi ile ilgili şu bilgiyi vermektedir: “Belki de günah kelimesinin aslı cünah olup dilimize böyle geçmiştir. Bazı araplar C harfini G olarak okurlar. Bu da bu durumu teyit eder, denilebilir”.

Hatipoğlu'nun tefsiri nahiv ilmi açısından da oldukça kapsamlı bir çalışmadır. Nitekim nahiv ilminin âmil, ma'mül, i'râb, edatlar gibi en temel konularını sıklıkla işlemiş ve kelimeleri farklı terkeb vecihleri ışığında yorumlayarak kelimenin cümleye kazandırabildiği alternatif anlam, alternatif meâlleri sunmuştur.

Hatipoğlu harfî cer'lerin anlama etkisini tefsirine yansıtmıştır. Örneğin, Besmele'nin başında bulunan “Be” Harfî cerrinin burada Arapça gramerine göre ya “ İstiane” yani yardım dilemek veya “ Musahabe”, yani beraberlik manasına gelebileceğini belirtir ve bu durumlarla ilgili alternatif meâl'i şu şekilde aktarır:

“Allah'ın isminin maiyetinde, beraberinde, himayesinde ve bereketine bürünerek- diğer bir mana ile Allah'ın ismi ile yardım dileyerek yani O'nun ismini aracı kılarak- üçüncü bir mana ile Allah'tan yardım dileyerek okuyorum. O Allah ki Rahmandır, Rahim'dir.”³⁸⁰

Müellifin Bakara 153. âyetinde yer alan (الْم تر) ibaresi ile ilgili yaptığı izahlarda, harfî cer ve istifham türlerinin anlama yansımaları görülmektedir. Açıklamaları şu şekildedir:

Elem tere cümlesindeki rüyet mastarındandır. Rüyet, gözle görmek veya kalp ile idrak etmek manası ile tefsir edilebilir. Bu fülde إلى harfî kullanıldığı için cümlelerin manası “bakmadın mı” veya “Bilgin (şu şeye) ulaşmadı mı” demek olur. Arap dilinde bu cümle bir konu hakkında bilgisi bulunan kimseye o konuyu hatırlatmak için kullanılır. Dilimizde “görmedinmi” ifadesi de buna benzer. Bir de ilgili konu hakkında bilgisi olmayan kimseye bilgi vermek ve hayret içinde bırakmak için kullanılır. Bu cümle Arap dilinde bu anlamda yaygın biçimde kullanılmakla beraber darbimesel haline gelmiştir. Bir konuyu görmemiş muhatap o konuyu görmüş kimseye benzetilerek sanki görmüş gibi kabul edilip onunla böyle konuşulur. Böyle konuşmadan maksat

³⁸⁰A.g.e.,1/1

*muhabatı taaccüp ve hayret içinde bırakmak, dikkatini çekmektir. Türkçe’de de bu anlamda kullanılan “baksana”, “ne acayip şey”, “haber yok mu”, “bilmez misin” vesaire ifadeler bulunuyor.*³⁸¹

Sülasi bir fiil veya mezid bir fiil farklı formalara dönüşmesi ile anlamsal farklılıklar meydana gelmektedir. Hatipoğlu, Âl-i İmran 4. âyette yer alan *enzelnâ* (أَنْزَلْنَا) fiilini açıklarken bu duruma şu şekilde işarette bulunmuştur:

*“Tenzîl, peyderpey indirmektir. İnzâl ise bir defada indirmektir. Kur’ân-ı Kerim, levh-i mahfuzdan birinci gökteki Beytü’l-İzze’ye toplu halde bir defada indirilmiş ve oradan Peygamber’e (a.s.) yirmi üç yılda peyderpey indirilmiştir. Bu itibarla Kur’ân’ın indirilmesi konusunda hem tenzîl hem de inzâl ifadeleri kullanılmıştır. Tevrât ve İncil ise Musâ (a.s.) ve İsa’ya (a.s.) toplu halde ve bir defada indirildiği için inzâl tabiri kullanılmıştır.*³⁸²

Müellif edatların anlama etkisi üzerine çok önem atfetmiştir. Örneğin, Bakara 211. âyet-i kerimesinde yer alan *kem* (كَمْ) edatının tahlilini yaparken şu izahı yapmıştır: “Kem edatı istifhâm ve haber için olmak üzere iki manaya gelir. Burada her iki manaya da yorumlanmıştır: ‘Nice âyetler’ veya ‘Kaç âyet’ manasınadır.”³⁸³

Edatların anlama etkisi ile ilgili bir başka örnek olarak, Bakara 103. âyet-i kerimesinde yer alan *lev* (لَوْ) edatıyla ilgili açıklamaları şu şekildedir:

*Âyetin sonundaki lev şart harfî olabilir. Bu takdirde cevabı mukaderdir ve meâl “Bunu bilselerdi iman edeceklerdi.” Bu harf temenni için olabilir. Bu takdirde ise meâl “Bunu keşke bilselerdi.” Tabii temenni işi kullara göredir. Allah’ın bir temennide bulunması düşünülemez.*³⁸⁴

Müellif i’rab vecihlerine de önem göstermiştir. Nitekim farklı i’rab vecihlerinde bulunarak farklı anlamlar üretebilmiştir. Bakara 208. âyetinde yer alan *kâf* (كَافَّةً) kelimesi ile ilgili şu açıklamaları bunun bir örneğidir:

³⁸¹A.g.e., 2/153.

³⁸²A.g.e., 3/4.

³⁸³A.g.e., 2/211.

³⁸⁴A.g.e., 2/103.

Bu âyetin muhatapları hakkında farklı rivâyetler bulunmaktadır. Âyetin muhatapları ihlaslı ve samimi Müslümanlardır görüşüne göreâyette geçen “kaffeten (كافة)” kelimesi “giriniz (أدخلوا)” fiilinin failinden haldırve anlamı “Ey iman edenler İslam ve imanın bütün şubelerine, kısımlarına, kollarına ve dallarına girin” şeklindedir. Âyetin muhatabı İslam dinine giren ehl-i kitaptır görüşüne göre “kaffeten (كافة)” kelimesi “silm (السلم)” kelimesinden haldırve anlamı “İslam dinine bir bütün olarak girin, bazı hükümlerinin dışında kalmayın” şeklindedir. Âyetin muhatapları münafiklar olup silmkelimeside Allah'a teslimiyet ile itaat etmek manasında olduğunda ise kaffeten kelimesi giriniz (أدخلوا) fiilinin failinden haldır. Bu takdirde cümlelerin manası şöyle olur: Ey dilleriyle iman edenler hepiniz cümleten, birlik olarak Allah'a teslim olup itaat edin, münafiklığı bırakın da kalben iman edin...

Müellifin nahvi tahliller ve buna bağlı anlam analizleri yaptığı bir başka örnek Bakara 143.âyetidir. Detaylı tahliller yaptığı bu bölümün bir kısmında, وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا cümlesinin farklı yorumlara uğradığını söyler ve bu konuda bir nahvi tahlili şu sözleri ile dile getirir: “El-Kıblete, başındaki fiilin birinci mef’uludur, el-Leti de ikinci mefuldür ve onunla Beytü’l- Makdis kastedilmiştir. El-Alusi, Ruhu’-Maani’de bunu tercih etmiştir”.

a.3.)Belagat İlmi Açısından Tefsiri

Haydar Hatipoğlu, Kur’ân âyetlerini belagat ilminin temel kaidelerine dayanarak hem kelime açısından hem de cümle açısından tefsir etmiştir. Bu konuda tefsirinde birçok örnek bulmak mümkündür. Örneğin, “Allah, şüphesiz bir sivrisineği ve onun üstünde olanı (kullarını irşad ve uyarmak üzere) misal olarak getirmekten çekinmez.”³⁸⁵ âyeti kerimesinin tefsiri bölümünde bu âyette müşâkele sanatının bulunduğu dair şu bilgiyi vermektedir:

Bu itibarla âyette geçen İSTİHYA: Çekinmek ve terk etmek manasına yorumlanmıştır. Âyette bu kelimenin kullanılmasının sebebi inkarcıların: Muhammed’in Rabb’ı, sinekten misal vermekten utanmıyor mu? Sözlerine

³⁸⁵ Bakara, 2/26.

*cevap mahiyetinde oluşur. Arap dili edebiyatında sorulara uygun kelime ve cümlelerle cevap vermeye MÜŞÂKELE san'atı denir.*³⁸⁶

Müellif, müşâkeleye işaret ettikten sonra bu belağı âyetin anlamını okuyucunun zihninde pekiştirmek ve Allah'ın hiçbir şeyi boşa yaratmadığını göstermek için şöyle bir örnekte vermektedir:

BAUDA: Sivri sinektir. Âyette: Allah bir sivri sineği ve onun fevkinde olan bir mahluku misal olarak getirmeyi inkarcıların keyfi için bırakmaz. Müşrikler, Yahudiler ve münafıklar, sivrisineğin cismini dikkate alarak küçümsemek ve hakir görmek suretiyle Kur'an'ı inkara kalkıştılar. Halbuki Allah'ın yarattığı mahlukların hiç biri boşuna değil ve küçümsemez. Bilakis küçük canlılar ve ancak büyüteçlerle görülebilecek küçücük organlarının durumları yaratıcının varlığına daha açık delildir. Sivri sineğin içi boş uzunca bir hortumu ve hortumunun içinden akan bir zehiri var inkarcıların hakir gördüğü bu mahluk, hortumunu fil, deve ve camız gibi dev hayvanların derilerine sokarak zehirini akıttığı zaman zehrin verdiği ızdırap ile iri yapılı bu hayvanların yerlerinden sıçrayıp kaçtıkları görülebilir. Hatta develerin bazen bu zehirden öldüğü araplar tarafından bilinmektedir. Bundan ibret alarak iman etmeleri gerekirken inkarcılar bilakis dalaletle saplandılar.

Müellifin mânî ilminin ilkeleri ışığında tefsir yaptığına dair Emin Güzel'in verdiği şu örnek dikkat çekicidir:

*Bakara 256. âyette geçen "Dinde zorlama yoktur" (لا إكراه في الدين) cümlesinin lafzen ihbârî manen inşâî bir cümle olduğuna işaret eden müellif, bu haber cümlesinin nehiy ve yasaklama manasında olduğunu âyetten maksadın "kimseyi İslam dinine girmeye zorlamayın" şeklinde olduğunu belirtmiştir.*³⁸⁷

Hatipoğlu'nun Bakara 3. âyetinde yer alan "ومما رزقناهم ينفقون" kavlı-i şerif hakkındaki değerlendirmeleri, Kur'an'da ne derece güçlü bir fesahat ve belagatın bulunduğunu göstermektedir. Nitekim müellif değerlendirmelerinde, Kur'anâyetlerinde bulunan anlam ve gaye ilişkisine dikkatleri çekerken aynı zamanda Kur'an'ın kısa cümleler ile

³⁸⁶ Hatipoğlu, "Kur'an Tefsiri", 2/26.

³⁸⁷ Mehmet Emin Güzel, *Yakın Dönem Şark Alimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca'nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili*, Yakın Dönem Şark Alimleri, 1/347.

ne derece geniş manaları takdim ettiğini göstermektedir. Bu konuda Fahreddin er-Râzî (ö.606) gibi ilim adamları ile aynı görüşü benimseyen müellifin açıklamaları şu şekildedir:

Zekat ve sadakanın Allah katında layık olduğu yeri bulması için şu şartlara riâyet edilmesi gerekir:

- 1. Zekatın belirli ölçüleri bulunduğu gibi sadakayı vermekte de israfa kaçmamak, başka bir deyimle aşırı gitmemek,*
- 2. Birisinden alıp başkasına vermek suretiyle değil, kişinin kendi öz malından vermesi,*
- 3. Yardım ettiği kişinin başına kakmamak,*
- 4. Fakirleşme korkusuyla yardım etmeyi esirgememek,*
- 5. Sadakanın mal ve paraya münhasır olmadığına bilinmesiyle, ilim, fikir, nasihat, tavsiye, güç ve bedenî çalışma gibi şeylerde de muhtaç olanlara yardım etmek ve bu nevi sadakaları da vermek,*
- 6. Zekat ve sadakayı alan kişinin bunu sefahat yolunda değil, zaruri ve meşru ihtiyaçlarında harcaması,*

Söz konusu ettiğim âyetin bu kısa cümlesi yukarıda yazılı maddelerdeki hususlara işaret eder, bu incelikleri ihtiva eder. Şöyle ki:

- 1. Cümledeki “min” harfî israfın reddine işaret eder. Çünkü bu harf teb’id anlamındadır, yani verilen rızkın bazısını harcar, hepsini infak etmez.*
- 2. “Mimma” sözcüğünün bağlı bulunduğu fiilden önce gelmesi infakın kişinin ancak kendi malından olmasının gerektiğine işaret eder.*
- 3. “Rezakne” “Bizim verdiğimiz rızık” fiili, yardım edilen kişinin başına kakmamak, minnet etmemek noktasına işaret eder. Çünkü veren Allah’tır. Kul ise bir vasıtaadır. Mal ve nimetler Allah’ındır.*
- 4. Rızık fiilinin “na-Biz” zamirine isnad edilmesi, fakirleşme korkusunun yersiz olduğuna işaret eder. Çünkü burada rızkın Allah’a ait olduğu ifade ediliyor.*
- 5. Rızkın umumî ve kayıtsız olarak kullanılması, ilim, fikir, nasihat ve sair yardım çeşitlerinin sadaka kavramının kapsamına girdiğine işaret eder.*

6. Nafaka kökünden gelme infak tabiri, alanın, sefahate değil, zarurî ve meşru ihtiyacına harcamasına işarettir.³⁸⁸

Müellif Kur'ân'ın ifade gücünü aktarmada Arap şairlerinin sözlerinden deliller getirmektedir. Örneğin, Bakara 253. âyetinde yer alan *تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا عَلَيْبَعْضَهُمْ بَعْضٌ* cümlesi ile kapalı bir şekilde Hz. Peygamber'e işaret edilmesinin ifadenin üstünlüğünü gösterdiğine dair şu açıklamayı yapmaktadır:

Âyetelİsâ'nın yukarıda anlatılan gerekçe ile ismen anılması, Mûsâ'nın da şöhret bulduğu "KELÎM" unvanını hatırlatan bir fiil cümlesiyle anılmasına karşın Yüce Peygamber'imizin böyle açıkça anılmayıp "Bazısını da derecelerle daha yükseklerle çıkardık" ifadesiyle kapalı biçimde anılmasının hikmeti O'nun makamının yüceliğine işaret içindir. Çünkü bu tarz ifade edebiyat bakımından daha belîğ ve etkili sayılır. Müfessirler buna bir örnek olarak arapların meşhur edebiyatçılarından Hutay'a'nın bir sözünü nakletmektedirler. Şöyle ki: Ona: En yüksek edebiyatçı şair kimdir? diye sorulduğunda: Züheyrive Nabiğa demiş, sonra kendini kasederek: İsteseydim üçüncüsünü söylerdim, demiş. İşte bu edebiyatçı böyle demeyip de: isteseydim kendimi de katardım dese ydi azameti olmazdı. Allah Teala da burada peygamberlerinin en faziletlisini bu uslub ile anmak suretiyle üstünlüğünü bildirmiştir.³⁸⁹

Müellif, Bakara 223. âyetinde yer alan "Kadınlarınız sizin (ürün verip bebek yetiştiren) tarlanızdır" ifadelerinde teşbih sanatının olduğunu şu sözleri ile dile getirmektedir: "Hars: Toprağa tohum atmak, toprağı ekime hazırlamak, ekilen şey ve tohum atılacak tarla manalarına gelir. Burada tarla manasına tefsir edilmiştir. Kadın tarlaya, erkeğin suyu tohuma, bebek de biten bitkiye benzetilmiştir".³⁹⁰

³⁸⁸Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2/23.

³⁸⁹A.g.e., 2/253.

³⁹⁰A.g.e., 2/223.

Müellif, Bakara 267. âyetinde yer alan *iğmad* (إغماض) kelimesinin kinaye olarak kullanıldığına dair şu açıklamayı yapmaktadır: “İĞMAD: Göz yummaktır. Burada müsamahalı davranmak, görmemezlikten gelmek manasından kinayedir”.³⁹¹

Müellif, Bakara suresinin 7. âyetinde ifade edilen kalp ve kulakların mühürlenmesi ile gözlere perde gerilmesinin mecâzî olduğunu şu sözleri ile açıklamaktadır:

*Kâfirlerin kalpleri ile kulaklarının mühürlenmesi ve gözlerinin üzerine perde çekilmesi mecazî mânâdır. Yani o muayyen kâfirlerin kalplerine iman ve hakkın girmemesi, kulaklarının uyarıları ve mucizevî âyetleri işitmemesi ve gözlerinin gördüğü mucizelerden varlık âlemindeki delillerden yararlanmaması hali, kalpleri ve kulakları adeta mühürlenmiş, gözleri de perdelenmiş kimselerin haline benzer.*³⁹²

a.4.) Âm-Has

Müellif Kur’ân âyetlerinin delâlet ettiği anlam ve sınırlara işaretlerde bulunmaktadır. Âyet-i kerimleri açıklarken, bir âyetin delâlet ettiği anlamın genel veya özel oluşuna, umum bir hitabın tahsise uğrama durumu gibi lafız mana ilişkisine temas etmektedir. Örneğin, “Allah’ın mescidlerinde O’nun adının anılmasına engel olup onların harap olmasına çalışanlardan daha zalim kim (olabilir)”³⁹³ âyet-i kerimesinde zikredilen zalim ile bir şahıs mı yoksa umumi bir anlama mı işaret edildiğine dair açıklamalarını örnek olarak verebiliriz. Müellif âyetin nüzul sebebi ile ilgili gelen farklı rivâyetleri aktardıktan sonra, âyetin muayyen bir olay üzerine inmesinin hükmün umumiliğine engel teşkil etmeyeceğine dair şu şekilde bir açıklamada bulunmaktadır:

Zahir olanı, âyetin hükmünün umumi olmasıdır. İniş sebebinin muayyen bir olay olması hükmün umumiliğine engel teşkil etmez. Şu halde herhangi bir mescidde, bir camide Allah’ın anılmasına mani olan, o mabedi ibadetsiz bırakmakla manen yıkan veya onu tahrip edenler, dinleri, inançları ve ırkları ne olursa olsun âyetteki tehdide dahildir.

³⁹¹ A.g.e., 2/267.

³⁹² A.g.e., 2/7.

³⁹³ Bakara, 2/114.

Bu konuda bir başka örnek olarak, “Şüphe yok ki indirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti, biz Kitab’ta insanlar için açıkça belirttikten sonra gizleyenler (var ya) işte onlara hem Allah lanet eder hem de lanet edebilenler lanet eder.” âyet-i kerimesinde yer alan gerçeği gizleyenler ifadesiyle ilgili açıklamalarını verebiliriz. Müellif konuyla ilgili gelen rivâyetleri aktardıktan sonra âyetin delalet ettiği anlama dair şu açıklamada bulunur: “Bir kavla göre bu âyet dini hükümlerden herhangi bir şeyi gizleyen herkes hakkındadır. Çünkü âyetteki hüküm umumidir”.

Bir başka örnek olarak, “Onlara: “Allah’ın indirdiğine uyun” denildiği zaman “ Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (durum)’a uyarız” derler.”³⁹⁴ âyeti hakkındaki açıklamalarını verebiliriz. Hatipoğlu, âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivâyetleri aktardıktan sonra şu açıklamada bulunmaktadır: “İster Yahudiler hakkında ister müşrikler hakkında inmiş olsun âyetin hükmü ilahi Kitab’a uymayıp atalarının bâtıl yoluna uyan inkarcıların hepsine aittir”.

Bu konuda bir başka örnek fıkhi bir hükmün kaynağı olan, “İçinizden kim hasta olursa veya başından bir eziyeti bulunur (da tıraş olur) ise oruçtan, ve sadakadan veya kurbanlardan bir fidye (öder.)” âyeti hakkındaki değerlendirmesini verebiliriz. Müellif âyetinnüzulu ile ilgili bilgiler verdikten sonra delalet ettiği anlamı şu şekilde ifade etmektedir:

Hüküm umumidir. İhsarlı, yani engellenenlere mahsus değildir. Bu itibarla ihsarlı olsun olmasın hac veya umre için ihrama girdikten sonra hastalık, başındaki bir yara veya ağrı veya bitlenmeden ciddi bir rahatsızlıktan dolayı başını tıraş etmek durumunda kalan bir kimse tıraş olabilir ve tıraş olunca âyette belirtilen fidye vermesi gerekir.

Bir başka örnek olarak kendilerine maddi yardım edilmesi gereken kişilerin halini anlatan Bakara suresi 278. âyetin delâlet ettiği anlama dair açıklamalarını verebiliriz.

(Sadakalarınız) Allah yolunda (cihad ve çalışmaya) kapanmış fakirler içindir ki onlar (bu meşguliyetlerinden dolayı rızık için) yer yüzünde dolaşamazlar, (hallerini) bilmeyen dilenmeye tenezzül etmemelerinden dolayı onları zengin sanır onları simalarından (çehrelerinden) tanırsın. Onlar yüzüzlük edipte insanlardan (bir şey) istemezler.

³⁹⁴ Bakara, 2/170.

Müellif yukarda yer verilen âyetin nüzul sebebi ile ilgili bilgiler verdikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır:

*Âyette sözü edilen fakirler ister suffa ehli olsun ister cihadda sakatlanan gaziler olsun hüküm umumidir. Kıyamete dek kalıcıdır. Âyet-i Kerime bu sıfatları taşıyan fakir mü'minlere yardım elini uzatmanın çok daha isabetli olduğuna işaret eder.*³⁹⁵

b) Akli Delillere Başvurması

Haydar Hatipoğlu tefsir metodolojisinde akli argümanlara sıklıkla yer vermiştir. Nitekim müellif savunduğu konuları getirmiş olduğu akli örneklerle desteklemiştir. Bu konuda tefsirinde birçok örnek bulmak mümkündür. Örneğin, “*Ey İnsanlar Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbi'niz.*”³⁹⁶ âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde, materyalist düşüncenin iddialarını eleştirirken akli deliller kullanmıştır. Müellif, insanoğlunun yoktan bir şeyi meydana getiremeyeceğini söz gelimi var olanlardan yola çıkmak suretiyle bir eser meydana getirebileceğini söylemektedir. Bu örneklemelerle yaratma işinin insanda olamayacağını aklen ispat ettiği görülmektedir. Örneğin müellif, var olanların şeklini değiştirmek suretiyle bir eser meydana getirmenin yoktan var etmek olmadığını mesela bir bina yapmanın yaratma olamayacağına işaret ederek yoktan var etmenin sadece Allah'a ait olduğunu söylemektedir.

Hatipoğlu Kur'an'ın i'cazını, lafzi mucizelerini, ilimlerde derinleşmiş kişilerin anlayabileceğini, bu alanlarda uzmanlaşmamış kişilerin Kur'an'ın mucizelerini anlayamayacaklarını düşünmektedir. Bu görüşünü akli örneklerle de desteklemektedir. Konuyla ilgili genel görüşünü şu şekilde ifade etmektedir:

Kur'an-ı Kerim'in lafzi mucizeliği, yani çok çeşitli konulara ait ibaresi, kelimelerinin ve cümlelerinin dizilişi, üslubu, arap dili edebiyatı, belâğat, fesahat ve edebi san'atlar bilimleri açısından, insan gücünün yetişemediği çok yüksek bir zirvede oluşunu sayın okuyucularıma bir nebze anlatmak için muhtelif asırlarda yazılmış bir çok arapça tefsir kitaplarını ve Kur'an'ın mucizeliğine dair çeşitli kaynak kitablari tetkik ederek bir hayli araştırma

³⁹⁵ Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 2/278.

³⁹⁶ Bakara, 2/21.

yaptıktan sonra, kültür seviyesi bakımından çok değişik ve çok farklı okuyucu kitlelerine bunu anlatmanın, özellikle hepsini tatmin edici bilgi vermenin mümkün olamayacağı kanaatine vardım ve bu gücü kendimde göremedim. Başka bir deyimle her kesin anlayabileceği bir dil ile bunu ifade edemeyeceğimi anladım, bu da Kur'an-ı Kerim'in azametinden kaynaklanır.

Hatipoğlu bu görüşünü şu akli örnekle de desteklemiştir:

Kalp mütehassısı uzman bir tabip, kalbin dış zarından tutun içindeki kılcal damarlara kadar bütün parçalarını, fonksiyonlarını, çalışmalarını, her parçanın görevini, kalbin arızalarını, hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini, tıbbi müdahale ve ameliyat şekillerini sonuçları ile birlikte anlatmak üzere bir kitap yazar. Kitabında tıbbi deyim ve terimlerden şiddetle kaçınıp kültür seviyesi farklı bütün okuyucularının anlayabileceği bir dil kullanmaya özen gösterir ve böyle bir kitap hazırlar. Tıp biliminden habersiz okuyucu kitlesi böyle bir kitaptan gereği gibi istifade edebilir mi, böyle bir eseri okumakla, bu alanda tatmin edici bir bilgi edilebilir mi? Kitabın yazarı gibi kalp hakkında yetenekli sayılabilir mi? Hasta bir kalbi tedavi veya ameliyat edebilir mi? Elbette bu sorulara verilebilecek cevap hep hayır şeklinde olur.

Bir başka örnek olarak, katilin kısas edilmesinin, maktulun ailesi ve toplum menfaati açısından gerekliliğine dair vermiş olduğu akli örnekleri zikredebiliriz. Hatipoğlu'nun konuyla ilgili genel kanaatini şu şekilde özetlememiz mümkündür. Dini ölçülere göre öldürülmeyi gerektiren bir suç işlememiş bir Müslümanı bile bile zulmen öldüren katil, çok ağır bir suç işlemiş, günahsız bir din kardeşinin hayatına son vermiş, yakınlarını maddeten ve manen perişan etmiş olur. Yüce Allah yarattığı insanların kanlarını korumak, suçsuz kullarının ruhlarını muhafaza etmek, fitneyi önlemek ve hayat hakkını güvence altına almak için kısas hükmünü koymuştur. Bu hüküm cinâyet işlemek isteyeniyi frenleyerek hem kendisinin hayatını hem de öldürmek istediği kişinin hayatını korur, zalimleri durdurur. Toplumun can güvenliğini sağlar. Bir kimseyi öldürmeye teşebbüs eden kişi kendisinin de mutlaka öldürüleceğini bilince kolay kolay cinâyet işleyemeyecektir. Fakat kısas hükmü olmazsa birçok kimsenin uzun veya kısa bir süre cezaevine girmeyi göze alarak bunu ağır bir ceza görmeyerek veya ilerde umumi bir af çıkacak umuduyla cinâyet işleyebilir. Ceza evinde yaşamayı dışarda yaşamaya tercih edebilir. Dolayısıyla toplumun can güvenliğin tehlikeye girer, terör, anarşi baş gösterebilir. Diğer taraftan öldürülen kimsenin yakınlarının intikam almaya

hatta günümüzde örneklerinin görüldüğü gibi maktulün yakınları katilin yakınlarından bulabildikleri suçsuz insanları öldürmeye kalkışıp kan gütme davaları oluşabilir. Kısas uygulandığında öldürülenin yakınlarının böyle yollara girişmelerine yer kalmaz, içlerindeki kin ve husumet katilin kısas edilmesiyle giderilmiş olur, katil yakınlarının da can tehlikesi giderilmiş olur. Yüce dinimiz kısas hükmünü koymakla beraber, öldürülenin yakınlarına katil diyet karşılığında veya diyet de istemeden affetme yetkisini de vermiştir. Allah, öldürülenin yakınlarına affetme yetkisini vermekle kısas hükmünü intikam almak manasından çıkararak ulvî ve yüce bir gayeye yükseltmiş olur. O da toplumun can güvenliği, insanların hayat hakkına saygı duymak, barış içinde yaşamaktır.

Hatipoğlu katile acımanın zahiren merhamet gibi görünse de gerçekte zarar verici bir davranış olduğunu hasta örneği ile şu şekilde ifade etmektedir:

Bazı çevreler ölüm cezasını çok ağır görüp katili acımak yönüne taraf olur. Oysa zulmen öldürülene, yetim kalan çocuklarına, dul kalan eşine ve elem ve ızdırap içine giren yakınlarına daha çok acımak gerekmez mi? Toplumun selameti, huzuru, can güvenliği ve hayat hakkı, katillere, saldırganlara acımaya feda edilir mi? Evet bir vücudun kangren olan bir organı, yazıktır diye kesilmezse o canavar hastalık zamanla vücudun tamamına sirâyet eder. Bu itibarla vücudu korumak ve kurtarmak için acımadan o organı kesip atmak gerekir. Salim akılla düşününen kimseler, yalnız katil kişiye değil bütün insanlara acımalı, kötülükleri azaltmaya çalışmalı, saldırgan tiplere dur demek için gerekli tedbirler almalıdır. Şüphe yok ki Allah'ın insanlara merhameti, kulların birbirine olan merhametinden milyonlarca kat fazladır. O bunca rahmetinden dolayı masum insanların kanlarını koruma altına almak üzere kısas cezasını koymuştur, bu ceza hak ve adaletin en iyisi, en yararlısı ve en uygun olanıdır. Buna iman ediyoruz.

c) Bilginin Sıhhati Hakkında Değerlendirmeleri

Müellif, tefsir çalışmasında müracaat ettiği hadislerin sıhhat derecesiyle ilgili gerekli gördüğü yerlerde bilgiler verdiği görülmektedir. Bu durumu daha çok zayıf olarak gördüğü rivâyetleri zikrederken yapmaktadır. Bu davranışı ilmi hassasiyetini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Örneğin, mukattaa harflerinin anlamlarıyla ilgili verdiği bilgi bunun örneklerindendir. Buna göre müellif, dört halifenin, bu harflerin Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'deki sırlarından olduğunu, her semavi kitapta Allah'ın bazı sırlarının olduğunu, bu harflerinde müteşâbih nevinden olup sırrını ancak Allah'ın bildiğini, bu alanda yorum yapmanın caiz olmadığını, sadece bu harflerin Kur'ân'dan birer parça olduğuna iman edip indiği gibi okunması gerektiğini ifade etmiş olduklarına dair bir haberi nakleder. Akabinde, bu görüşün zayıf sayılmış olduğu bilgisini verir.

Bir başka örnek olarak, kabenin kible olarak tayin edilmesi ile ilgili gelen rivâyetleri aktarırken verdiği şu bilgiyi zikredebiliriz:

Resûl-i Ekrem'in (a.s.) Medine'de kâbeye doğru kıldığı ilk namazın ikindi namazı olduğu Bera'dan (r.a.) rivâyet ettiği bir hadisle sabittir. Bu durum sahabeler tarafından Beni Seleme ve Kubâ mescitlerine duyurulmuştur. Resûl-i Ekrem'in Benî Seleme mescidinde öğle namazını kıldırırken üçüncü rekâtta kible çevrilmesi vahyin indiği ve kalan iki rekâtı Kâbe'ye doğru kıldığı rivâyeti sahih görülmemiştir. Hatta İmam Süyûtî "bu rivâyet hadisi tahrîf mahiyetindedir, sahih hadislerle ters düşer" demiştir.

Müellif bir rivâyeti desteklerken metin içi mana ile uyumluluğunu da dikkate almıştır. Örneğin, bu konuda, "İşte böylece siz (Müslümanları) vasat (seçkin/adaletli) bir ümmet kıldık..."³⁹⁷ âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde bir rivâyetin sıhhat derecesiyle ilgili vermiş olduğu şu açıklamayı zikredebiliriz:

*Bir kavla göre Ümmet-i Muhammediye'nin şahidliğinden maksad onların dünyada adaletli ve seçkin insanların şahidliğini gerektiren konularda insanlar hakkında şahidlik etmeleridir. Resul-i Ekrem'in şahidliğindenmaksad da O'nun bu ümmeti tezkiye etmesi ve adaletli olduklarını bildirmesidir. Ancak rivâyetler bu manaya müsaid değildir.*³⁹⁸

³⁹⁷ Bakara, 2/143.

³⁹⁸ Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2/143.

Müellif sıhhatine güvenmediği rivâyeti tefsirine almamayı tercih etmektedir. Tâlûtun hükümdarlığına delil sayılan sandığın³⁹⁹ mahiyeti ile ilgili yaptığı şu açıklama bunun bir örneğidir:

Âyette sözü edilen Tabut, İsrailoğullarının kutsal saydıkları bir sandık idi. Bunun mahiyeti hakkında çok şey söylenmiş ise de hiç birisinin sabit ve sahih bir hadise dayandığına rastlanmadığı için söylenenleri buraya aktarmada bir fayda düşünmüyorum Âlûsî bunların bazısını anlattıktan sonra: Görebildiğim kavillerin doğruya en yakını, içinde Tevrat bulunan sandıktır, diyenlerin sözüdür, der.

2.5. Kur’ân İlimleri Açısından Tefsiri

Çalışmanın bu bölümünde genel anlamda müellifin Kur’ân ilimleri konularını nasıl ele aldığı ve nasıl değerlendirdiği incelenecektir. Müellifin tefsiri, Kur’an ilimleri konuları bakımından oldukça zengin bir muhtevaya sahip olduğu için müellifin Ulumu’l-Kur’an konularına dair görüşlerinin detayı ile takdim edildiği iddia edilmemektedir. Tefsirin genişliği dikkate alınarak genel olarak Kur’an ilimleri konularına dair yaklaşımları değerlendirilecektir.

2.5.1. Kur’ân Hakkındaki Görüşü

a. Kur’ân’ın Mucize Oluşu

Haydar Hatipoğlu’nun Kur’ân’ın mucizeliği konusuna olan yaklaşımı ehl-i sünnet kelim otoritelerinin yaklaşımı ile paraleldir. Nitekim Hatipoğlu’na göre, Kur’ân, Allah’ın kelimasıdır. Vahiy meleği vasıtası ile Hz. Peygamber’in kalbine indirilmiştir. Lafzı ile manası ile mucizedir. Hz. Muhammed’in (a.s.) peygamberliğini ispat eden en büyük mucizesidir.

Müellif mucizeyi, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin peygamberliğini ispat ederken beşer gücünün fevkinde ortaya koyduğu söz, fiil, hareket ve tavırlar şeklinde tanımlamaktadır. Kendisi, her peygambere bir takım mucizelerin verildiğini, Hz. Peygamber’e de birçok mucizenin verildiğini, geçmiş peygamberlerin günümüze kadar varlığını devam ettiren mucizelerinin olmadığını ifade ettikten sonra şu açıklamayı yapmaktadır:

³⁹⁹ Bakara, 2/248.

Bizim peygamberimizin mucizelerine gelince birçokları o hayatta iken meydana gelmiş olup o devre ve dönemin insanlarına aitti. Bu nevi mucizeleri binlerce insanın iman etmesine, mü'minlerin imanlarının kat kat güçlenmesine vesile olmuştur. Küfür ve inkarcılıkta ısrar edenleri ise bu surenin 7. âyetinde buyurulduğu gibi gözleri, kulakları ve kalpleri kapalı olduğundan dolayı mucizelerden de istifade etme yoluna girmemişler.⁴⁰⁰

Müellif bu açıklamalarından sonra Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüğüne dair şu beyanlarda bulunmaktadır:

Resul-i Ekrem'in (a.s.) günümüze kadar Allah'ın iziyle varlığını devam ettiren bir takım mucizeleri sıhhatinden hiçbir kuşku duyulmayan sabit hadisleridir. Asr-ı Saadet'ten sonra vuku bulacak olaylara, kıyametin küçük ve büyük alametlerine ve fitnelere dair hadisler örnek gösterilebilir. Çünkü onların hepsi birer mucizedir. Fakat bunların hiç birisi Kur'an-ı Kerim'in mucizeliğiyle kıyaslanamaz. Çünkü Kur'an-ı Kerim'in her suresi, her satırı, gerek lafız, cümle ve kelimeler bakımından gerekse taşıdığı engin, geniş ve hikmet dolu mana bakımından en büyük mucizedir, kıyamete dek mucizeliği dillere destan olmaya devam edecektir.⁴⁰¹

Müellif her peygambere zamanın şartlarına göre mucizelerin verildiğini Hz. Peygamber'e ise tüm çağlara cevap verebilen Kur'ân mucizesinin verildiğini savunmaktadır. Buna göre Hatipoğlu, Hz. Musa döneminde sihir revaçta olduğundan Hz. Musa'ya sihirleri ve sihirbazları aciz bırakacak mucizeler verildiğini, Hz. İsa döneminde tıp ilmi revaçta olduğundan dolayı ona hiçbir tabibin yapamayacağı kör olanın gözlerini açma mucizesinin verildiğini,⁴⁰² hatta ölüleri diriltme mucizesinin verildiğini söylemektedir. Hz. Peygamber'e verilen Kur'ân Mucizesi ile ilgili ise şu açıklamalarda bulunmaktadır:

⁴⁰⁰ A.g.e.,2/24.

⁴⁰¹ A.g.e.,2/24.

⁴⁰² Bilimde hangi noktaya gelirse gelsin Hz. İsa'nın mucizesine erişmek mümkün olmayacaktır. Zira hiçbir doktor kendi parmaklarını sürmekle bir hastanın gözlerini iyi edemez. Dolayısıyla Hz. İsa'ya verilen mucizenin üstünlüğünü koruduğunu söyleyebiliriz.

Peygamberimiz zamanında ise en revaçta olan şey, Arap dili edebiyatı, edebi san'atlar, belâğat ve fesahat ilmi idi. Arap aleminde yetişen en meşhur, edebiyatçılar nazım ve nesir biçimlerinde edebi yazılar hazırlar, bu sahada büyük yarışmacılara katılırlar ve yılın belirli zamanlarında düzenlenen panayırarda en yüksek derece alan bilginlerin ve edebiyatçıların yazıları altın suyu ile yazılarak ka'benin duvarlarına asılıp teşhir edilirdi. İşte bu ortamda peygamberlik göreviyle görevlendirilen Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ilahi hikmetlere binaen ümmi idi. Yani okur yazar değildi. Hiçbir kimseden ders almadığı gibi 40 yaşına kadar edebiyat açısından değer taşıyan bir söz söylediği de olmadı. Peygamberlik görevine başladıktan sonra kendisine indirilen Kur'anâyetlerini okuyup halka duyurmaya, insanları imana davet etmeye başladı. Putlara tapmanın, Allah'a ortak koşmanın dalalet olduğunu, bu batıl inanç ve hurafelerden vazgeçmenin gerekliliğini anlatmaya çalıştı. Fakat müşrik ve kafirler kendilerinin ve babalarıyla dedelerinin putlarına karşı çıkıyor, halkı İslamiyete davet ediyor diye o büyük peygambere (a.s.) müthiş kin, husumet ve nefret beslemeye, eziyet etmeye ve şiddetle karşı koymaya başladılar. İndirilen Kur'an-ı Kerim âyetlerinin Allah kelamı olmadığını söyleyerek bir takım yakıştırmada bulundular. Kimisi: Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyor⁴⁰³ yakıştırmasında bulundu. Kimisi: O'na bir insan öğretiyor⁴⁰⁴ dedi. Kimisi de: Bu sadece insan sözüdür⁴⁰⁵ iddiasında bulundu.

Hatipoğlu, Kur'ân'ın Allah'ın vahyi oluşuna en büyük delillerden biri olarak Hz. Muhammed'in (s.a.v.) varlığını göstermektedir. Hz. Peygamber'in okur yazar olmayan bir ümmi olduğu ve kimseden ders almadığı halde, peygamber olduktan sonra kendisine indirilen âyetler ile ilk insan Hz. Adem'den kendi dönemine kadar gönderilen peygamberlerin, onlara iman eden ümmetlerin, onlara karşı gelen kavimlerin kıssalarını, Tevrat, İncil ve diğer semavi kitaplardaki bilgilere uygun ve doğru haber vermesi, Ehl-i Kitab alimlerinin imtihan için kendisine yönelttikleri Ashâb-ı Kehf kıssası, Musa (a.s.) ile Hıdır (a.s.) arasında geçen olayları, Zülkarneyn

⁴⁰³ Furkan, 25/5.

⁴⁰⁴ Nahl, 16/103.

⁴⁰⁵ Müddesir, 74/25.

gibi birçok konu ile alakalı sorulara doğru cevap vermesi, bu bilginlerin aldıkları cevapları kabul ve tasdik etmelerinin birer mucize olduğunu ifade etmektedir.⁴⁰⁶ Aynı şekilde müellif Kur’ân’ın istikbale yönelik meydana gelecek ve ancak vahiy yoluyla bilinebilecek olaylardan haber vermesinin birer mucize olduğunu söylemektedir. Buna örnek olarak, İslam dinin diğer dinlere galebe çalmasını, Mekke’nin fethedileceğini, rumların İranlıları mağlup edeceğini, insanların dalgalar halinde gelip Müslümanlığı kabul edeceğini, Bedir savaşında zaferin Müslümanların olacağını ve benzeri olaylara ait Kur’ân’i delilleri sıralar. Aynı zamanda gayba ait bu gibi şeyleri ancak Allah’ın bileceğini ve bildirebileceğini, o bildirmediği hiçbir insanın bilemeyeceğini, tüm bunları Hz. Peygamber’e bildirdiğini ve hepsinin vakti gelince gerçekleşmiş olduğunu dolayısıyla bunların Kur’ân’ın Allah’ın kelamı olduğunu ispatladığını ifade etmektedir.⁴⁰⁷

Müellif Kur’ân vahyine lafız açısından bakıldığında da Kur’ân’ın mucizevi bir kelam olduğu sonucuna ulaşılabileceğini savunmaktadır. Müellif Kur’ân ve diğer metinler bağlamında yaptığı mukayese ile Kur’ân’ın lafzi mucizeliğine dikkat çekmektedir. Nitekim Kur’ân âyetlerinde bulunan lafzi mucize’nin hadis-i şeriflerde bulunmadığına dair yaptığı açıklamalarda bu durum görülmektedir. Hatipoğlu Kur’ân’ın kelime ve cümlelerinin tertip ve dizilişinin Allah’a ait olduğunu ifade ettikten sonra şu açıklamada bulunmaktadır:

Yüce Allah bu metinleri aynen Cibril (a.s.) vasıtasıyla Resul-i Ekrem’e (a.s) indirmiştir. Hadislerdeki ifade ise Resul-i Ekrem’e (a.s) aittir, dolayısıyla beşer sözüdür. Bu sebeple hadislerin metninde lafız ve ifade ile ilgili mucizelik yoktur. Bu farklılık da Kur’an’ın Allah kelamı olduğunu ispatlar.”⁴⁰⁸

Müellif belâğat, fesahat ve edebi san’atlar açısından benzeri görülmemiş bir kudrete sahip olan Kur’ân lafızlarında bulunan mucizevi yönü okuyucuya doyurucu bir şekilde anlatmanın zor olduğunu düşünmektedir. Hatipoğlu’nun beyanları şöyledir:

Kur’an-ı Kerim’in lafzi mucizeliği, yani çok çeşitli konulara ait ibaresi, kelimelerinin ve cümlelerinin dizilişi, üslubu , Arap dili edebiyatı, belâğat,

⁴⁰⁶ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/24.

⁴⁰⁷ A.g.e., 2/24.

⁴⁰⁸ A.g.e., 2/24.

fasahat ve edebi san'atlar bilimleri açısından, insan gücünün yetişemediği çok yüksek bir zirvede oluşunu sayın okuyucularıma bir nebze anlatmak için muhtelif asırlarda yazılmış bir çok arapça tefsir kitaplarını ve Kur'an'ın mucizeliğine dair çeşitli kaynak kitapları tetkik ederek bir hayli araştırma yaptıktan sonra, kültür seviyesi bakımından çok değişik ve çok farklı okuyucu kitlelerine bunu anlatmanın, özellikle hepsini tatmin edici bilgi vermenin mümkün olamayacağı kanaatine vardım ve bu gücü kendimde göremedim. Başka bir deyimle her kesin anlayabileceği bir dil ile bunu ifade edemeyeceğimi anladım. Bu da Kur'an-ı Kerim'in azametinden kaynaklanır. Bu durumu bir örnek ile okuyucularıma ifade edeyim: Kalb mütehassısı uzman bir tabib, kalbin dış zarından tutun içindeki kılcal damarlara kadar bütün parçalarını, fonksiyonlarını, çalışmalarını, her parçanın görevini, kalbin arızalarını, hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini, tıbbi müdahale ve ameliyat şekillerini sonuçlarıyla birlikte anlatmak üzere bir dil kullanmaya özen gösterir ve böylece bir kitap hazırlar. Tıp biliminden habersiz okuyucu kitlesi böyle bir kitaptan gereği gibi istifade edebilir mi, böyle bir eseri okumakla, bu alanda tatmin edici bir bilgi edebilir mi? Kitabın yazarı gibi kalp hakkında yetenekli sayılabilir mi? Hasta bir kalbi tedavi veya ameliyat edebilir mi ? Elbet bu sorulara verilecek cevap hep hayır şeklinde olur. Kur'an-ı Kerim'in ibarelerindeki mucizeliği anlayabilmek için Arapça bir çok ilim dalı yanında ve bunlardan sonra özellikle Beyan, Meani ve Bedi ilimlerini çok iyi bilmek şarttır. Bu ilimlerde ihtisas yapmamış, uzmanlaşmamış insanlara Kur'an-ı Kerim'in lafzi mucizeliğin anlatmak, yazı ve kalem ile ifade etmek, adeta kalp uzmanının yukarıda verdiğim örnekte olduğu gibi kalp ile alakalı yazdığı kaleme aldığı kitaptaki anlatmasına benzer. Bu itibarla sözünü ettiğimiz ilimlerde ihtisas yapmamış insanlara bu mucizeliği anlatmak cidden zordur. Tabirimi hoş görünüz. Anadan doğma kör olan bir insana renkleri tarif etmek ona ne kazandırır. Ne derece ona bilgi verilmiş olur. O özürlü kişi bu tariflerden tatmin olur mu, yeterli bilgi sahibi olur mu? Olmaz. İşte aziz okuyucum, benim söylemek istediğim şey budur.

*Kur'an'ın ibaresindeki mucizelik ancak yukarda saydığım ilimlerde uzmanlaşmış insanlar tarafından bilinir, takdir edilir.*⁴⁰⁹

Müellif, Kur'ân mucizelerinin farklı şekillerde kendini gösterebileceğini söylemektedir. Kur'an'ın i'cazını sınırlamamak gerektiğini düşünen Hatipoğlu, onun yansımalarını geniş bir alanda aramaktadır. Örneğin, Kur'ân âyetleri her insana farklı şekilde etki etmektedir. Âyetler ilimlerde uzmanlaşmış kişilere hitap ettiği gibi aynı zamanda her seviyeden insana da hitap etmektedir. Bu durumu Hatipoğlu Kur'ân mucizesi olarak nitelendirmektedir. Hatipoğlu Arapça'yı bilmeyen hatta Kur'ân-ı Kerim'i okumamış bir mü'minin aşr-ı şerifi dinlediği zaman, manasından hiçbir şey anlamadığı halde manevi bir zevk duyacağını, ruhunun gıdalanacağını, kalbinin yumuşayacağını, dünya meşgalelerini unutacağını ifade ettikten sonra şu beyanda bulunur:

*Keza ağır bir hastalıktan dolayı yatan bir kimse yüksek sesle konuşmaktan, hatta küçük bir çocuğun ayak sesinden rahatsız olduğu halde yanında yüksek sesle Kur'an-ı kerim okunduğu zaman bilakis, manevi bir haz duyar, ızdırabı hafifler, kalbi yatışır içi serinlenir, sinirleri gevşer ve anlatılması güç bir lezzet duyar. Hatta gözleri bile yaşarabilir. Belki kendisi okunan âyetlerin manasından hiçbir şey anlamamıştır. Ve de niçin ve nasıl etkilendiğini de anlatamaz. İşte bu, Kur'an-ı Kerim'in mucizeliğidir. Yüce Allah mü'min kullarını sevdiği için avam tabakasını bile Kur'an'ın mucizeliğinin lezzet ve zevkinden mahrum etmemiştir, onlara da tattırmıştır.*⁴¹⁰

Müellif'in Kur'ân'ın Allah'ın vahyi oluşuna getirdiği delillerden birisi de Kur'ân'ın korunmuşluğudur. Tarih boyunca Müslümanlar çeşitli tehlikeler karşısında kalmış olsalarda Kur'ân-ı Kerim hiçbir zaman tehlike karşısında olmamıştır. Allah dinini korumaktadır. Hatipoğlu bütün tehlikelere rağmen Kur'ân'ın korunmuşluğunu onun bir mucizesi olarak yorumlamaktadır:

Gerek semavi dinlere ait sistemler ve gerekse beşeri sistemlerin ortak özellikleri bulunur. Hepsi bölgeseldir, geçicidir ve himayeye muhtaçtır. Hiçbir sistem cihanşümul değildir, ebedi değildir ve yasal himayeden

⁴⁰⁹A.g.e., 2/24.

⁴¹⁰A.g.e., 2/24.

müstağni değildir. Dünya kurulları uygulamaya konulan bir takım maddi otoriteler ve nizamlarla koruyabilmiş ve tarihe karışmamış veya karışmaya mahkum olmuştur. Kur'an-ı Kerim bu kayıtlardan varestedir. Çünkü dünya insanların kutsal kitabıdır, cihanşümuldür. Geçici bir süre için değil, kıyamete kadar geçerlidir, o başka bir din veya sistemle yürürlükten kaldırılmayacaktır. Kur'an-ı Kerim diğer semavi kitaplardan farklı olarak tebdil, tağyir, tahrif ve her çeşit beşerin müdahalesinden korunmuştur. Koruyucusu bir âyette belirtildiği gibi Allah'tır. Kanun ve nizamlarla, maddi otoritelerle korunmaya muhtaç değildir. Asr-ı Saadetten bu güne kadar geçen binlerce yılda, milyonlarca düşmanı türemiştir. Bu mukaddes kitabı ve ona bağlı mü'minleri ortadan kaldırmak, silip süpürmek için çok uğraşmışlar. Akıl ve mantık dışı ölçülerle mücadele etmişler, savaşmışlar. Fakat emelleri kursaklarında kalmış ve kalacaktır. Haçlı seferleri bunun en tipik örneği değil mi?⁴¹¹

Hatipoğlu Kur'an ve mucize bağlamında tehaddi âyetlerinin önemini öne çıkarmaktadır. Tehaddî⁴¹²âyetlerinin Hz. Peygamber'in nübüvvetini ispat eden en büyük mucizelerden olduğunu söylemektedir. Nitekim Hatipoğlu Kur'an'ın meydan okuması karşısında en güçlü edebiyat bilginlerinin aciz kaldıklarına dikkatleri çekerek tehaddînin mucize oluşunu savunmuştur. Hatipoğlu'nun tehaddî âyetleri bağlamında yaptığı açıklamalar kendisinin Kur'an anlayışını ayrıca yansıtmaktadır:

Bu âyetler, Hz. Muhammed sallallahu aleyhi vesellemin Allah'ın elçisi olup Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından kendisine indirildiğine, Kur'an-ı Kerim'in bir satırlık Kevser sûresi dahil herhangi bir sûresinin benzerinin insanlar tarafından düzenlenip meydana getirilemeyeceğine ve dolayısıyla

⁴¹¹A.g.e., 2/24.

⁴¹² Cenab-ı Hak Peygamberinin peygamberliğini ve ona bahşettiği Kur'an'ın İlâhi delil olan "la raybe fih= içinde hiç kuşku bulmayan" bir ebedi mucize olduğunu açıkça göstermek için kuşkusu olanlara karşı açıktan bir müsabaka, bir yarış ilan ediyor ki buna "Tahaddi/ meydan okuma" denilir. Bk. Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, Huzur Yayınevi, (İstanbul 2008), 1/268.

*Kur’ân-ı Kerim’in Resûl-i Ekrem’in (a.s.) peygamberliğini ispatlayan en büyük mucize olduğuna delalet eder.*⁴¹³

Müellif Kur’ân’ın meydan okuması karşısında muarızlarının aciz kalışlarının Kur’ân mucizesi olarak yorumlamaktadır:

*Resul-i Ekrem (a.s.) indirilen bu âyetler ile onları Kur’an’ın bir suresinin benzerini meydana getirmeye davet etti, onurlarının can damarına dokundu ve bundan aciz kalacaklarını, yapamayacaklarını bir mucize olarak bildirdi. Kafirlerin gücü yetseydi mutlaka karşılık vermeleri gerekiyordu. Çünkü Resul-i Ekrem (a.s.) onları teşhil ederek şeref ve haysiyetlerini perişan etti. Onlar sırf peygamber’i yalanlamak için de olsa bir suresinin benzerini yapıp getirebilseydiler: Ey Muhammed, sen yapamazsınız dedin, hem de Rabb’inaatfan böyle konuştun. Oysa işte getirdik. O halde sen haşa yalancı çıktın, dolayısıyla peygamber değilsin, diyeceklerdi. Fakat heyhat, onlar nerde bir surenin benzerini tertipleyip meydana getirmek nereden. Ne saadet asrındaki kafirler ne de bu güne kadar geçen asırların hiç birisinde beşeriyet gücü Kur’an’ın en kısa suresinin, yani bir satırlık kevser suresinin bir benzerini bile meydana getirmeye yetmedi. Dost ve düşman tarihi buna şahiddir. Bundan sonra da yetmeyecektir. Yetmediği ve yetmeyeceği bu âyetin haber verdiği ayrı bir mucizedir.*⁴¹⁴

Müellif inkarcıların Kur’ân’ın meydan okuması karşısında aciz kaldıklarını akli bir örnekle de savunmuştur. Bu konuda Arap dil otoritelerinden Câhız’ın (ö.869) şu beyanlarına katılmaktadır:

Asr-ı Saadette Resul-i Ekrem’e şiddetle düşmanlık, kin ve inat besleyen meşhur edebiyatçıları o’nun davasını Kur’an’ın bir suresine benzer edebi bir parçayı düzenleyip kalemleriyle iptal etmeye anlatılmayacak derecede ihtiyaçları vardı. Bu onlar için en kolay, en kısa ve riskiz bir yok iken bu yolu bırakıp, en zor, en çok tehlikeli, riski büyük ve sonucu meçhul savaşıma yolunu seçtiler. Bu grubun, kalemle muaraza ve yazı ile tartışmayı bırakıp silaha sarılmalarından kesin biçimde anlaşılıyor ki Kur’an’ın bir suresinin

⁴¹³Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/24.

⁴¹⁴A.g.e., 2/24.

benzerini yazmaya güçleri yetmedi ve aciz içinde kaldılar. Çünkü kalemle cevap vermek ile savaş açmak yollarından hangisinin tehlikesiz olduğunu anlayamayacak kadar aptal değildiler. Bu iki yol arasındaki farkı biliyorlardı. Bu itibarla birinci yol söz konusu davayı iptal etmek için daha müsaid iken onu bırakıp hem mallarını hem de canlarını tehlikeye sokacak savaş yolunu tercih edenler ya akılları noksandı, ki bunu söylemek yersizdir. Çünkü müslüman olduktan sonra kıtaları fetheden ve dünya siyasetini eline alanlara akılları noksandır, denemez. Ya da birinci yola girmeye güçleri yetmedi, kalemleri aciz kaldı. Bu sebeple kalem yerine kılıca sarıldılar.⁴¹⁵

Müellif Kur'ân'a nazire yapmaya çalışanların, Kur'ân'ın yüceliği karşısında aciz kaldıklarını akli ifadelerle savunan müfessir Fahreddin er-Râzi'nin (ö.1210) şu beyanlarına da katılmaktadır:

Bu mukaddes kitab, Arap dili edebiyatı ve fesahat bilimi açısından ya insan gücü üstünde olan mucizelik derecesine yükselmiş veya bu dereceye ulaşamamıştır. Eğer bu dereceye ulaşmış olarak kabul edilirse, mucizeliği sabit olmuş olur. Şâyet bu dereceye ulaşmadığı şıkkı kabul edilirse, ona nazire getirmelerine şiddetle ihtiyaçları vardı, buna zorlanıyorlardı, alenen davet ediliyorlardı. Peki bu ortam ve şartlar karşısında mümkün olan bir şey yapmamaları, bir surenin nazire ve benzerini meydana getirmemeleri ve suskunluk içinde kalmaları harikulade bir hal değil mi, bir izahı var mı? Bunun izahı Kur'an'ın mucizeliğidir. Kur'an onları susturdu, aciz içinde bıraktı ve perişan etti. İşte ikinci şıkka göre de Kur'an-ı Kerim'in mucizeliği sabit olmuş olur. Çünkü bir peygamberden görülen harikulade şeye mucize denir.⁴¹⁶

b. Kur'an Kıssalarına Yaklaşımı

Haydar Hatipoğlu tefsirinde Kur'ân kıssalarına geniş bir yer ayırmış ve onları birçok açıdan değerlendirmeye çalışmıştır. Örneğin, kıssaları coğrafya ve tarihsel bağlamda ele alır. Olayların yaşandığı yer ve zaman konusunda bilgiler sunar. Kıssalarda yer alan olayları şahıslar açısından ele alarak tarihi şahsiyetlerin Kur'ân'a konu olan

⁴¹⁵A.g.e., 2/24.

⁴¹⁶A.g.e., 2/24.

niteliklerinin izini sürer. Yaşanan olayların gelişim sürecini, sebep ve sonuçlarını detaylıca ele alır. Yanlış anlaşılmaya muhtemel konuları izah eder. Gereksiz detaylardan kaçınarak devamlı Kur'ân'ın mesajını öne çıkarır. Kıssaların ilk dönem Müslümanlar tarafından nasıl değerlendirildiğine önem gösterir. Konuyla ilgili gelen rivâyetlerden güçlü olanı yorum merkezine alır. Kıssaların birey ve toplumun hayatına yön veren İslami mesajları sıklıkla tespit ederek nasihatlerde bulunur. Kıssalar ve dini ilimler arasındaki irtibatı canlı tutar. Buna bağlı olarak, kıssalardan çıkarılan fıkıh bilgilerine, akaid bilgilerine ve ahlaki mesajlara geniş bir yer ayırdığı görülmektedir. Müellifin bunlara ek olarak kıssaları tefsir ederken yorum metodolojisinde öne çıkan birçok nokta bulunmaktadır. Ancak çalışmamızın sınırları sebebiyle bunlardan bazılarına ilişkin örnekler vereceğiz.

Hatipoğluna göre Kur'ân bir tarih kitabı değildir. Dolayısıyla tarihi çalışmalarda görülen anlatım örgüsüne bağlı kalarak olayları aktarmaz. Örneğin, şahıslara değil olaylara dikkat çeker. Konuları uzun uzadıya anlatmaz en mühim olanı az sözle ifade eder. Hatipoğluna göre kur'ân masal kitabı da değildir. Kur'an'da anlatılan kıssalar gerçek yaşanmış olaylardır. Kur'ân'ın kıssaları takdim etmesinin en önemli gayeleri arasında Hz. Muhammed'in (s.a.v.) peygamberliğini ispat etmesi bulunmaktadır. Nitekim anlatılan haberlerin doğruluğu peygamberlik iddiasını ispat etmektedir. Kur'ân kıssalar yolu ile insanların düşünüp ibret almasını, ahlaki yönden terbiye olmasını da amaçlamaktadır. Hatipoğlu'nun kıssalarla ilgili genel görüşü kısaca bu şekilde olmakla birlikte kendi ifadeleri şu şekildedir:

Kur'an, bir tarih, coğrafya veya hikaye kitabı değildir. Kur'an insanlık alemi dünyaya ve ahiret mutluluğuna ulaştırıcı aydınlık yolu gösteren, dünyaya geliş gayesini bildiren ve bu gayeye uygun yaşamak için uyulması zorunlu bir dünya nizamı, bir ilahi kanundur, aynı zamanda tebliğcisi olan Resul-i Ekrem'in (a.s.) peygamberliğini isbatlayan kalıcı bir mucizedir. Kur'an'ın geçmiş ümmetlere ait bazı kıssaların yerine göre birer bölümünü anlatmasının birçok hikmetlerinden birisi, o ümmetlerden asırlarca, hatta binlerce yıl sonra, okuryazar sayısı parmakla sayılacak kadar az olan bir toplumda hayat gözlerini açan ve hiçbir kimseden ders almadığı ve okur yazan olmadığı dost ve düşman herkes tarafından bilinip kabul edilen Hz. Muhammed'in (a.s.) hak peygamber olduğunun ispatlanıp belgelendirilmesidir. Çünkü bu durumdaki bir insanın bu olayları en ufak bir

şüpheye mahal bırakmayacak biçimde dosdoğru bilmesi ve en meşhur arap edebiyatçıları hayretler içinde bırakan beşer üstü edebi özellikleri taşıyan cümlelerle ifade etmesi akıl ve mantığın kabul edebileceği bir şey değildir, dolayısıyla bunun ilahi olup vahye dayandığı ortaya konmuş olur. Bunun başka bir izahı düşünülemez.

Müellif Kur'ân'ın haber verdiği olaylar üzerine değerlendirmeler yaparken âyetin ilk okunduğunda zihinde belirmesi muhtemel yanlış anlamalara ilişkin açıklamalar yapmaktadır. Örneğin, “(Melekler) Orada bozgunculuk edecek ve kanlar dökcek kimseyi mi yaratacaksın? dediler.”⁴¹⁷ âyetinin zahiri okunuşu ile ilgili açıklaması bunun örneklerindendir. Müellif özetle şunları söylemektedir: Meleklerin burada yer alan sözleri bir istifham ve itiraz mahiyeti taşımamaktadır. Zan ile hükmetme veya gaybı bilme iddiası da yer almamaktadır. İnsanların bozgunculuk edecekleri Allah tarafından kendilerine bildirilmişti. Onların maksadı insanın yaratılışındaki hikmeti anlamaktı.⁴¹⁸ Müellif ayrıca görüşünü sahâbe kavli ile de desteklemektedir. Örneğin bu açıklamalarına bağlı olarak, meleklerin bu söylemde bulunma sebeplerinin ardında, insanları daha önce yeryüzünde yaşamış olan cinlerle mukayese etmeleri de olabileceğini ifade ettikten sonra bu görüşünü destekleyeci mahiyetinde sâhabenin büyüklerinden İbn Abbas'tan bir rivâyeti de getirir. Orada verdiği bilgiye göre, yeryüzüne cinlerin bozgunculuk çıkarması üzerine Allah onların başına bir musibet olarak iblisi göndererek onları hezimete uğratmıştır.⁴¹⁹ Müellif tüm bu bilgilerin ışığında Meleklerin sözünün bir itiraz değil anlamaya yönelik bir sual olduğu sonucuna ulaşmaktadır.

Müellif kıssalarda yer alan varlıkları tanıtıcı bilgiler verir ve onların başına gelen musibetlerin sebeplerine dikkat çeker. Örneğin, şeytan ve onun Hz.Adem'e secde etmesine engel olan sebepler hakkındaki mütaalası bunun örneklerindendir. İblisin şeytanın ismi olduğunu, iblis kelimesinin bir görüşe göre iblas kökünden alındığını, iblasın, hayır ve iyi şeylerden uzaklaştırmak veya Allah'ın rahmetinden ümitsiz hale sokmak anlamına geldiğini, onun asıl isminin ise Azazil olduğunu, Allah'ın bu emrine karşı gelince İblis ve Şeytan isimlerini almaya müstahak olduğunu söylemektedir.

⁴¹⁷Bakara, 2/30.

⁴¹⁸Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/30.

⁴¹⁹A.g.e., 2/33.

Müellif şeytanın ilahi rahmetten kovulmasına sebep olacak hale gelmesinin altında kibir hastalığının bulunduğunu İbn Abbas'ın (r.a.) kavline dayanarak şu şekilde açıklamaktadır:

*İblis, bu isyanı yapmadan önce meleklerdendi. Adı da Azazil idi. Yeryüzünde görevli meleklerdendi. En çok ibadet eden ve en bilgili meleklerden sayılırdı. İşte bu durumu onu büyüklük taslama hastalığına sevketti. İblis, meleklerden cin isimli bir zümredendi.*⁴²⁰

Müellif kıssalara konu olan tarihi şahsiyetleri tanıtıcı bilgiler vermektedir. Buna örnek olarak, “(Ey İsrailoğulları) Hem o zamanı anın ki sizi Al-i Firavn'dan kurtardık.”⁴²¹ âyetinde yer alan Firavun ile ilgili açıklamalarını verebiliriz. Müellif, nasıl ki Türk hükümdarlarına, Hakan, İran liderine Kısra, Rum liderine Kayser- Hrakl, Habeşistan liderine Necâşi deniliyorsa Mısır hükümdarına da Firavun dendiğini, Firavunun Mısır'da Amâlika ve Kıpti hükümdarlarının lakabı olduğunu söylemektedir.⁴²²Müellif, âyette yer alan Firavunun adı konusunda değişik görüşlerin olduğunu belirtir. Özetle şunları söyler. Tefsircilerin çoğu ve İbn İshak'a (ö.768) göre adı el-Velid bin Mus'ab'tır. Taberî'nin (ö.923) anlatımına göre ise, Mus'ab bin Reyyân'dır. Kabus veya Kantus diyenlerde vardır. Bu hükümdarın Kıptilerden olduğu görüşü bulunduğu gibi Amâlikâlılardan olduğu da söylenmektedir.

Müellif, yaşanan olayların meydana gelmesinin ardında ki sebepleri de araştırmaktadır. Örneğin, Firavun ve İsrailoğullarının arasında geçen düşmanlığın arka planını ortaya koyması bunun örneklerindendir. Müellifin bu konuda verdiği bilgiyi şu şekilde özetlememiz mümkündür. İsrailoğullarından Mısır'a ilk giren kişi Hz. Yusuf'tur. Daha sonra kardeşleri de oraya yerleşir. Zamanla Mısır'a yerleşen israiloğulları çoğalarak 400 yıl içinde sayıları 600.000'i geçince Firavun ve kavmi endişelenmeye başlarlar. Bunun üzerine onları yıldırma için, kayalardan taşları yontup taşıma, inşaat işçiliği, demircilik, marangozluk, tarım işçiliği gibi ağır işlerde çalıştırarak esir gibi kullanmaya zorladılar. Yahudiler bu baskılara rağmen çoğalıyor, nüfusları hızla artıyor örf ve adetlerini sürdürüyor ve Mısır'ın yerli halkının potasında

⁴²⁰ A.g.e., 2/39.

⁴²¹ Bakara, 2/49.

⁴²² Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/49.

erimiyorlardı. Üstelik kendilerini insanlık aleminin en üstün milleti olarak görüyor ve yerli halkla bir türlü kaynaşmıyordu. Nihâyet Mısır halkı günün birinde onların devletin başına bir bela olacağı ve yönetimi ellerine geçirebileceği kanaatine varmaya başladılar. Bunun üzerine nüfus artışını durdurmak bir nevi soy kırımını planlamak için Firavunu da ikna ederek doğan erkek çocuklarını öldürmeye giriştiler.⁴²³

Müellif, Kur'an kıssalarında anlatılanların tarihte yaşanmış gerçekler olduğunu, dolayısıyla yaşanmış bu mucizelerin Allah tarafından bir mucize olarak Hz. Peygamber'e bildirildiğini düşünmektedir. Örneğin, Hz. Musa'nın mucizesi karşısında boğulan firavun ve adamlarını anlatan Bakara 50. âyete ilişkin açıklamaları bunun örneklerindendir. Hatipoğlu âyeti şu sözlerle tefsir etmektedir:

Ey İsrailoğulları şu olayların cerayan ettiği zamanı da anın: Atalarınızı düşmanlarından tamamen kurtarmak ve düşmanlarını yok etmek için Kızıldenizi-veya Nil nehrini- yarıdık. Atalarınız için bu muazzam suyu yarıdık. Açılan caddeler biçimindeki yarıklardan atalarınız geçip kurtuldular ve onları takibe koyulan Fir'avn ile mensuplarının tamamı onları aynı yarıklardan izlemeye giriştikten sonra yarıkların kapanmasıyla hepsini boğduk. Atalarınız da denizin kendileri için yarıлма mucizesini, açılan caddelerde rahatça geçip nasıl kurtulduklarını ve düşmanlarının boğulma olayını görerek olup bitenlere bakıp duruyorlardı. İşte İsrailoğullarının atalarının düşmandan kurtuluşunun tamamlanması, düşmanlarının tamamının boğulması ve düşmanların boğulma olayını gözleriyle görmeleri birer nimettir.

Müellif, Kur'ân kıssalarında yer alan Kur'ân'ın tartışma metotları, delil getirme yöntemi gibi özelliklerini tanıtmaya yönelik açıklamalarda bulunmaktadır. Örneğin, Hz. İbrahim ve Nemrud arasında geçen diyalogu bu bağlamda değerlendirirken konunun insan psikolojisi bağlamına da atıfta bulunur. Zira Hz. İbrahim karşısında aciz kalan Nemrutun manipüleyle başvurduğu görülmektedir. Şöyle ki, Hz. İbrahimin Allah'ın ölüleri dirilttiğini ifade etmesi üzerine manipüleyle başvuran Nemrud, kendisinin de ölüleri diriltebileceğini iddia eder ve idam edilecek bir kişinin serbest bırakılması talimatını vererek ölüyü bu şekilde diriltmiş olduğuna delil getirmeye çalışır. Hatipoğlu Hz. İbrahim'in bu safsatayı çürütmeye çalışmayıp Nemrudu aciz

⁴²³ A.g.e., 2/49.

bırakacak bir delil⁴²⁴ ile cevap vermesini Kur'anın tartışma metodlarında sergilediği üstünlük olarak yorumlamaktadır. Hatipoğlu'nun konuyla ilgili ifadeleri şu şekildedir:

Nemrud, İbrahim'in (a.s.) ne demek istediğini bilmeyecek kadar cahil mi idi, yoksa biliyordu da muğalatamı yapmak istedi? İbrahim'in (a.s.) ne demek istediği gâyet açıktır. O, canlı bütün varlıklara hayat vermeyi ve onlardan hayatı alıp öldürmeyi kasetmişti. Nemrud'un yaptığı işin bununla alakasının olmadığını herkes gibi Nemruddabiliyordu. O halde bir muğalata taktiği kullandığı ihtimali kuvvetlidir. İbrahim (a.s.), Nemrud'un yaptığı işin bir muğalata olduğu noktası üzerinde durmaya gerek görmeyerek kısa yoldan susturucu bir cevabla haddini bildirmek üzere: Allah şüphesiz, güneşi doğudan getirir, hadi sen onu batından doğur, bakayım, dedi. İbrahim böyle deyince o inkarcılık eden herif şaşırıp kaldı, konuşmaktan kesildi, mağlub oldu.

Müellif kıssaların anlam ve gayesini öğrenmede başvurduğu haberlerde sıhhati güçlü olan rivâyetleri esas almıştır. Kabul görmeyen rivâyetleri tefsirini zengin göstermek için kullanmamıştır. Örneğin, Hz. Musa'nın esasına yönelik şu açıklamaları bunun bir örneğidir:

Musa'nın asası hangi ağaçtan idi, ne kadar idi, nereden eline geçti? Bu konu üzerinde durmaya gerek görmüyorum. Keza sözü edilen taş belirli bir taş mı idi, yoksa Musa, asasını her hangi bir taşa vurduğu zaman su fışkırıyor muydu? Bu konudaki görüşleri buraya aktarmaya da gerek yoktur. Çünkü bu konudaki rivâyetler sağlıklı bir dini delile dayanmıyor. Ancak şunu ifade edeyim: Biz peygamberlerin mucizelerine tereddütsüz iman ediyoruz. Allah her şeye kadirdir. Dilediği peygamberine dilediği mucizeyi verir. Eğer İsrailoğullarının su ihtiyaçları, Musa'nın duası neticesinde yağmur ile veya kuyular kazdırmak suretiyle karşılanmış olsaydı onlar bunu tabii olay olarak telakki edip Musa'nın bir rolü veya Allah'ın bir lütfu olarak kabul etmeyeceklerdi. Oysa onların sık sık apaçık mucizeler gösterilmek suretiyle sağlıklı bir imana kavuşmaları ve ilahi nimetlere şükür etmeleri hedef tutulmuştu. Asanın taşa vurulması neticesinde taştan pınarların fışkırması apaçık bir mucize olarak onlara gösterilmiş ve aynı zamanda su ihtiyaçları

⁴²⁴A.g.e., 2/258.

*da karşılanmıştır, ki insafa gelip samimi bir iman sahibi olsunlar, imamları kemale ersin ve nimetlerin sahibi olan yüce Allah'a şükretsinsinler.*⁴²⁵

Müellif tefsirinde kıssalar ve akaid ilmi arasındaki irtibatı canlı tutmuştur. Örneğin, “Rabb’in meleklerle:” Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.” dedi⁴²⁶ âyet-i kerimesinde yer alan “Halife” kelimesini inanç konuları bağlamında ele almıştır. Müellif meşhur görüşe göre burada halife ile Hz. Adem’in kast edildiğini, bir diğer kavle göre hem kendisi hem de zürriyetinin kast edildiğini ifade ettikten sonra, insanın Allah’a halife olmasının nasıl anlaşılması gerektiğine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Eğer maksad Allah’a halife olmak ise mecazi manaya yorumlanır. Çünkü Allah için haşa mekan yoktur. Bütün kainatın yegane mutasarrıfı O’dur, dilediği o yapar, vekile, yardımcıya ihtiyacı yoktur. Şu haldemaksad insan denilen varlığı, yer yüzünde bulunan yaratıklardan üstün kılmak, yer yüzünde ve altında bulunan nimetlerden yararlandırmak, ilahi emirleri ve yasakları yerine getirmek, insan kitlelerini ilahi adalete uygun biçimde sevk ve idare etmek gibi görevlerle görevlendirmektedir. Şâyet halife ifadesi ile Adem’in (a.s.) kendisi kasdedilip Allah’a halife olması yorumu yapılırsa, halifeliğinden maksad, vahiy veya ilham yoluyla Allah’tan aldığı emirleri yerine getirmesi, iman esasları ve dünyaya geliş gayesini zürriyetine telkin etmesi, Allah adına konuşması ve halkı ilahi iradeye uygun biçimde sevk ve idare etmesidir.

Müellif Kur’an kıssaları bağlamında İslam mezhepleri arasında meydana gelmiş olan tartışmalı konulara da temas ettiği görülmektedir. Örneğin, Hz. Adem kıssasında yer alan cennet⁴²⁷ ile neyin kast edilmiş olduğu, bu cennet dünyada bir mekan mıdır yoksa gayb aleminde bulunan bir yer midir gibi İslam kelam ekolleri arasında tartışılmış konularla ilgili açıklamaları bunun örneklerindendir. Hatipoğlu, mu’tezile ve kaderiye mezheplerinin, Hz. Adem’in ikamet etmiş olduğu cenetti yer yüzünde Adn bölgesi olarak bilinen yer olarak yorumlamış olmalarını eleştirmektedir. Bu görüşün tutatsız ve itibar edilmeyecek bir görüş olduğunu Kurtubî’nin (ö.1273) tefsirine de atıfla dile

⁴²⁵ A.g.e.,2/60.

⁴²⁶ Bakara, 2/30.

⁴²⁷ Bakara, 2/35.

getirmektedir. Hatipoğlu konuyla ilgili özetle şunları söylemektedir. Burada bahsi geçen cennet, mü'minlere va'd edilen hakiki cennettir. Bu cennet halen gayb âleminde gökte mevcuttur. Allah orayı imanlı kulları için hazırlamıştır. Hz. Adem ile eşinin de orada ikamet etmekle taltif edildiği kur'ân ve sünnet ile sabittir. Âyet-i kerimeler ve hadis-i şeriflerin zahiri de buna delalet etmektedir.

Müellif kıssalar ve fıkıh ilmi arasındaki irtibata sıklıkla temas etmiştir. Örneğin, “Benim âyetlerimi de az bir baha (bayağı bir dünya menfaati) ile değiştirmeyin ve ancak benden sakının benden.”⁴²⁸ âyet-i kerimesinin tefsiri bölümünde Kur'ân öğretmek karşılığında ücret alınır mı başlığı altında verdiği bilgiler bunun örneklerindendir. Müellif bu konuda özetle şunları söylemektedir. Bazı âlimler Kur'ân ve dini ilimler öğretmek karşılığında ücret almanın caiz olmadığına hükmederek bu âyeti delil göstermişlerse de âlimlerin cumhuru bu hükmün bu âyetten çıkarılamayacağı hususunda da ittifak halindedir. Hatipoğlu el-Âlûsi'nin (ö.1854) görüşlerine katılarak, bu âyetin bu hükme delil olamayacağını, zira bu âyetin, Kur'ân âyetlerine veya İslam peygamberinin sıfatları ve üstün ahlakı hakkında diğer semavi kitaplarda yer alan bölümlere inanmayı ve onlara uymayı, dünya menfaatlerine değiştirmeyin iman edin anlamına geldiğini, âlimlerin görüşünün, Kur'ân ve dini ilimler öğretimi karşılığında ücret almanın caiz oluşu üzerinde yoğunluk kazandığını söylemektedir.

Müellif tefsir çalışması boyunca âyetlerden çıkarılabilecek ahlaki mesajları yoğun bir şekilde işlemiştir. Kur'ân kıssaları bağlamında da İslamın ahlaki öğretilerini yorumlarına yansıtmıştır. Dolayısıyla kıssalar ve tasavvuf ilmi arasındaki irtibat tefsirinde canlı tutulmuştur. Örneğin, Hz. Musa'nın Tur dağında kırk gün süre ile münacat ve ibadete çekilmesi üzerine Tevratın gönderilmesi olayından, İslam tasavvuf öğretilerine atıfta bulunmuştur. Müellif bu bağlamda, tasavvuf ehlinin tamamen kırk günlük ibadet haline çekilmelerini ifade eden seyri sülukun bu âyeti kerimeden alınmış olduğunu, “Çile çektim” sözünün de bununla ilgisi olması gerektiğini, Farsça “Çıl”ın kırk anlamına geldiğini söylemektedir. Hatipoğlu'nun ifadelerinden anlaşıldığı üzere

⁴²⁸ Bakara, 2/41.

şeriata bağlı şekilde yaşamaya çalışan mutasavvıflar peygamberleri kendilerine örnek almışlardır.⁴²⁹

Müellif kıssaların insan hayatının her alanına dönük mesajlar içerdiğini düşünmektedir. Buna bağlı olarak âyetlerin geniş anlamlarından ibret verici sonuçları tespit etmeye gayret etmiştir. Örneğin, Tâlût ve Câlût kıssasından topluma yönelik birçok mesaj çıkarmıştır. Bazıları aşağıdaki gibidir:

1. Cihada davet veya baş gösteren veba gibi bulaşıcı bir hastalık dolayısıyla ölümden korkup memleketi bırakıp kaçmak ölümden kurtuluş için bir çare değildir, korkunun ecele faydası yoktur. Mü'min cihaddan kaçmamalı, bilakis Allah yolunda savaşmayı kutsal bir görev saymalıdır. Bulaşıcı hastalığın baş gösterdiği bir bölgeden çıkmak o hastalığın başka bölgelere de sıçramamasına yol açar ve kaçmakla ömür uzatılamaz.

2. Hak yoldan ayrılıp sapıklığa düşen toplumlar zaman zaman dünyada ilahi tokata müstahak olur ve bu yüzden başka toplumların boyunduruğu altına girebilirler. Nitekim İsrailoğulları bu yüzden Amalikalılar aracılığıyla ilahi bir tokat yediler de ondan sonra akılları başlarına gelip bir hükümdar tayini için kendi peygamberlerine başvurmak zorunda kaldılar.

3. Vatani işgal edilen, haklarından mahrum bırakılan bir toplumun toparlanabilmesi için bilgili, adaletli, cesur ve inançlı bir liderin etrafında toplanmaları, birleşip birbirleriyle kenetlenmeleri gerekir. Bu ihtiyacı evvela o toplumun eşrafi ve ileri gelenleri duyar, sonra toplumun diğer kesimleri biliçlenip aynı duyguyu paylaşır. Bununla beraber iş fiiliyata geçince zayıf iradeliler cayıp dönebilirler.

4. Bir kimsenin hükümdarlığa liyakatlı olması için hanedan ve zengin olması şart değildir. Önemli olan onun imanlı, bilgili, dirâyetli, ruhi ve bedeni yönden sağlıklı ve üstün kabiliyet sahibi olmasıdır.

5. Bir ordunun zafer kazabilmesi için disiplin olup komutanın emir ve talimatına harfiyen uyması gerekir. Disipline riâyet etmeyenlerin zararları dikkate alınarak savaşa sokulmaması uygundur.

⁴²⁹Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/52.

6. Allah'a güvenerek sabır, metanet ve cesaret gösteren imanlı asker sayıca üstün imansız düşmanı Allah'ın izniyle mağlup eder.⁴³⁰

c. Kur'an'ın Metotlarına Dair Bazı Görüşleri

• **Tedricilik**

Kur'an-ı Kerim hükümlerini toplumun içinde bulunduğu ihtiyaçlara önem vererek uygulamaya koymuştur. Hükümlerini topluma uygularken tedrici yöntemi kullanmış olması da bu durumu yansıtan örneklerdendir. Bu yöntem aynı zamanda Kur'an'ın insanı ve psikolojisini çok iyi tanıdığını göstermektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim toplumsal yapı uygun hale gelene kadar hükümlerini geciktirir ve peyder pey uygular. Bu onun metotlarından biridir. Hatipoğlu, Kur'an'ın yöntemlerinden biri olan tedrici yönetime tefsirinde alan açmıştır. Örneğin, "Sana hamr (içki) ve kumardan soruyorlar"⁴³¹ âyet-i kerimesinde yer alan hamrın toplumun sosyolojik durumu dikkate alınarak tedrici yöntemle haram kılındığına dair şu açıklamaları bunun örneklerindendir:

Allah Teâla, içki hakkında dört âyet indirdi. Birincisi Mekke'de inen "Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlelerinden de içki ve güzel rızık elde edersiniz."⁴³² âyetidir. Müslümanlar o dönemde içki içerlerdi, içki onlara helal idi. Sonra Medine'de açıklamasını yapmakta olduğumuz bu âyet indi. Bunun üzerine bazı Müslümanlar âyetin "İçki ve Kumarda büyük bir günah bulunduğunu söyle" cümlesini dikkate alarak içkiyi bıraktılar. Diğer bir kısım Müslümanlar aynı âyetin "ve ikisinde insanlar için bir takım menfaatler olduğunu söyle" cümlesine bakarak içki içmeye devam ettiler. (Peygamber'de a.s. onları menetmedi.) Bir süre sonra sahabilerden Abdurrahman bin Avf (r.a.) bazı sahabeleri yemeğe davet ederek onlara yemek yedirdi ve içki içirdi. Akşam namazı zamanı gelince içlerinden birisini imamlığa geçirerek namaza durdular. İmam sarhoş olduğu için Kafîrun suresini manayı bozacak biçimde yanlış okudu. Bu olaydan sonra "Ey iman

⁴³⁰ A.g.e.,2/252.

⁴³¹ Bakara, 2/219.

⁴³² Nahl, 16/67.

edenler sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz.”⁴³³ âyeti indi. Böylece namaz vakitlerinde sarhoşluk hali yasaklandı. Artık içki içmek isteyenler genellikle yatsı namazından sonra içerlerdi ki sabah namazı zamanı sarhoşluk durumları kalmamış olsun. Bir müddet sonra İtban bin Malik (r.a.), içlerinden Sa’d bin Ebi Vakkas’ın (r.a.) bulunduğu bir grup sahabiye yemeğe davet etti. Davetliler yediler, içki içtiler ve sarhoş oldular. Bu sıralarda karşılıklı şiirler okudular. Bazıları Ensar aleyhine yazılmış bir şiir okuyunca Ensarilerden bir adam deve kellesinden çene kemiğini fırlatarak Sa’d’ın (r.a.) başını yaraladı. Sa’d’da (r.a.) adamı Peygamber’e (a.s.) şikâyetle gitti. İşte bu olay üzerine içkiyi kesin yasaklayan “Ey iman edenler içki kumar, dikili taşlar (putlar), şans okları, şeytan işi birer pisliktir...”⁴³⁴ âyetleri indi. İnen bu âyetlerin sonunda “Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?” buyuruluyor. Rivâyete göre Ömer (r.a.) bu âyetleri dinleyince: Vazgeçtik Ey Rabb’imiz vazgeçtik, demişti.⁴³⁵

Müellif içkinin yasaklanması için bu safhaların geçirilmesinde büyük hikmetlerin olduğunu ifade ettikten sonra bu durumu şu sözlerle açıklamaktadır:

Çünkü halk içki tiryakisi durumunda idi. İçki onların hayatının kaçınılmaz bir parçası gibiydi. Eğer birden yasaklanmış olsaydı, onlara çok zor gelebilir, belki de bazıları tam manasıyla yasağa riâyet etmeyebilirdi. İslam’ın bazı hükümleri Şar-i Hakim tarafından bu metotla tedrici olarak konulmuştur ki Müslümanlar kolayca intibak edebilsin.”⁴³⁶

• **İki Zıt Peş Peşe Zikredişi**

Kur’ân’ın anlatım usullerinden biri olan mudâdde sanatı, iki zıt hususun peş peşe zikredilmesi olarak bilinmektedir. Müellif Kur’anın bu belağı özelliklerine tefsirinde yer vermiştir. Örneğin, Bakara suresinin 25. âyet-i kerimesinin tefsirine başlamadan

⁴³³ Nisa, 4/ 43.

⁴³⁴ Maide, 5/90-91.

⁴³⁵ S, 269-270.

⁴³⁶ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/220.

önce bu âyetin önceki âyetlerle arasındaki irtibatı kurarken Kur'ân'ının anlatım usullerinden mudâddeye şu şekilde dikkat çekmiştir:

*Allah Teala yukarıdaki âyetlerde kafirlerin olumsuz tutum ve davranışlarını anlatıp cehennem azabı ile tehdid ettikten sonra aşağıdaki âyette iman edip dinen iyi sayılan işleri yapan kullarını ahiretteki saadetle müjdeler. Korkutma ile müjdelemeyi, ahiret saadeti ile mutsuzluğu, mükafatlandırma ile cezalandırmayı beraber anlatmak, Kur'an-ı Kerim'de uygulanan bir metod olarak görülmektedir. Bunda da büyük hikmetler vardır. Karakter bakımından insanlar değişik tiplerdir. Kimisi müjdelenmek, mükafatlanmak ve mes'ud olmak vadi ile, kimisi de korkutmak, cezalandırmak ve mutsuz olmak tehdidi ile kendisine çeki düzen verir, durumunu düzeltir ve nefsinin islah eder. Bu metod bundan dolayı uygulanmış olabilir.*⁴³⁷

Bir başka örnek olarak müellifin, “İman edip iyi işler yapan, namazı dosdoğru kılıp zekat verenlere Rableri yanında mükafatları muhakkak vardır.”⁴³⁸ âyetinin tefsirinde yapmış olduğu şu açıklamayı zikredebiliriz:

*Bundan önceki âyetin sonunda Allah'ın kafirleri ve günahlara dalanları sevmediği böylelerinden razı olmadığı beyan edildikten sonra bu âyette mü'minlerin durumu belirtilmektedir. Çünkü Kur'an'ın herhangi bir yerinde kafirlerden söz edildiği zaman onun yanında mü'minlerden söz edilir veya bunun aksine mü'minlerden söz edildiğinde onun hemen arkasında kafirlerden söz edilmektedir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de uygulanan bir usuldür.*⁴³⁹

- **Tarih Vermeden Olayların Sunuluşu ve Şahıslara Değil Mesaja Dikkat Çekiş**

Kur'ân vahyinde tarihle ilgili birçok bilgi yer almaktadır. Kur'ânın bu bilgileri aktaramada amacı sadece yalın bir tarihi bilgi sunmak değildir. Amaçları arasında birçok ulvi sebepler bulunmaktadır. Örneğin, uzak dönemlere ve geleceğe ait bilinmeyen gerçekleri anlatarak kur'ân'ın vahiy oluşunu ispatlamak, Kur'ânın insana hitap ettiğini göstermek, anlatılar ile insanları tefekküre davet etmek, birey ve

⁴³⁷A.g.e.,2/25.

⁴³⁸Bakara, 2/277.

⁴³⁹Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/77.

toplumun her anlamda hayatına rehberlik edecek mesajlar vermek bu örnekler arasında sadece bazılarıdır. Bununla beraber Kur'ân'ın tarihi bilgileri sunuşu da alışlagelmiş anlatımlardan farklılık göstermektedir. Kur'ân-ı Kerim olayları anlatırken çoğu zaman tarihi şahsiyetlerin isimlerini vermemektedir. Olayların vuku bulduğu zamanı da vermemektedir. Kur'ân muhatabının dikkatini şahıslara değil anlatılan olaydaki ibret ve hikmetlere çekmektedir. Bu yöntemiyle aklın ve vicdanın derinliklerine inip insanı etkisi altında bırakmıştır. Hatipoğlu tefsirinde Kur'ân'ın bu niteliklerine dikkat çekmektedir. Örneğin, “Bakmadın mı o kimseler (in halin)e ki? Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar, Allah da onlara “ölün” dedi, (ölümlelerinden) sonra da onları diriltti.”⁴⁴⁰ âyeti ile ilgili açıklamaları bunun örneklerindendir. Müellif tarihi olayla ilgili değerlendirmesini yapmadan önce olayın nasıl meydana geldiği ile ilgili farklı rivâyetleri ele almaktadır. Örneğin, burada bahsi geçenlerin, İsrailoğullarından bir kabile olup cihad ile emrolunmuş olduklarını söyler. Ancak bu kişiler ölüm korkusuyla bu emre uymayıp ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp kaçarlar. Allah da onları toptan öldürdükten sonra Hızkil isimli bir peygamberin duasıyla onları diriltmiştir.⁴⁴¹ Müellif bu rivâyetleri aktardıktan sonra Kur'ân'ın tarihi olayları anlatırken kullandığı usul ve gayesine dair şunları söyler:

Kur'an onların sayısını, milliyetlerini, ülkelerini ve olay tarihini bildirmemiş, eğer bunları bildirmekte bir yararımız olsaydı, bildirecekti. Esasen Kur'an bir tarih ve coğrafya kitabı değildir. O, insanların hidâyet ve saadetlerini hedef alan ilahi kanundur. Bazı tarihi olayları ibret dersini almamız için söz konusu ettiğinde de sadece ders alınacak bir bölümünü bildirmektedir. Bu, Kur'an'ın metodudur. Burada da aynı metot uygulanmıştır. Bu kıssadan alınacak hisse ve ibret dersi şudur: Kaderden kurtuluş yok, korkunun ecele faydası yoktur. İşte bu kavim, ölüm korkusuyla taun veya cihaddan kaçtılar, yurtlarını terk ettiler, ama kaçışları fayda vermedi, bu kaçışla daha uygun yaşayacaklarını sandılar, fakat arzu ve isteklerinin aksi ile karşılaştılar. Bundan ders alan mü'minler gerektiğinde büyük bir cesaretle cihada atılır ve ölüm korkusuyla böyle kutsal görevden katiyen geri durmazlar, ecel

⁴⁴⁰ Bakara, 2/243.

⁴⁴¹ Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/243.

*gelmedikçe ölmeyeceklerine ve ecel gelince de bundan kurtuluşun olmadığına inanırlar.*⁴⁴²

2.5.2. Kevni Âyetlere Yaklaşımı

Çalışmanın bu bölümünde müellifin Kur'ân'ın kevni âyetlerine olan yaklaşımı değerlendirilecektir. Kevni âyetlerinin konusu, evrende Allah'ın birliğine ve sıfatlarının tecellisine işaret eden gerçeklerdir. Söz gelimi, evrenin yaratılışı, yer ve gökte hâkim olan fiziksel kanunlar, insanın yaratılışı gibi evren ve canlı, cansız varlıklarla ilgili konular Kur'ân'ın kevni âyet konularının kapsamına girmektedir. Hatipoğlu tefsirinde bu alana geniş bir yer ayırmıştır. Çalışmamızın sınırlarını hesaba katarak müellifin yaklaşımına örnekler verilecektir.

İlim adamları ulaşabilmiş oldukları bilgi birikimine bağlı olarak Kur'ânâyetlerini açıklamaya gayret etmişlerdir. Söz gelimi, evrenin yaratılışına ilişkin 15. yüzyılda yapılan yorumlar ile 21. yüzyıl bilgi birikimi ile yapılacak yorumlar farklılık gösterecektir. Dolayısıyla ulaşılan yeni bilimsel veriler kevniâyetlerin daha sağlıklı anlaşılmasına da zemin hazırlamaktadır. Bu ayrıntılara dikkat eden Hatipoğlu, kevniâyetlerin yorumunda geçmiş ilim adamlarının eserlerine müracaat etse de mutlak bir doğru olarak görmemektedir. Zira yeni gelişmeler neticesinde yapılan yorumlar yetersiz kalabilir. Örneğin bu konuda müellifin, Bakara suresinin 29. âyeti kerimesinde yer alan gök katmanlarına ilişkin ilim sahiplerinin yaklaşımlarına dair şu değerlendirmeleri bunun örneklerindendir:

Kur'an-ı Kerim'in müteaaddid âyetlerinde göklerin yedi kat olduğu bildirilmiştir. Yıldızlar da balıklar gibi gök denizlerinde yüzmektedir. Gök katlarıyla neyin kastedildiği açıklanmadığı için müfessirlerin değişik ihtimaller üzerinde durmuşlardır. Kimisi güneş sistemi olabileceğini söylemiştir. Ancak güneş sistemine bağlı gezegenler sayısının 9 olduğu tesbit edilince bu ihtimal tutarsız hale gelmiştir. Bazıları güneşi ve yer gezegeni dışarda tutarak gezegen sayısını yedide tutmagayretini göstermiştir. Yarın bu sisteme bağlı gezegen sayısı artabilir, yeni keşifler yapılabilir. Kimisi güneş sistemi gibi sistem de hesaba katılarak yedi kat anlamını buna yorumlamaya çalışmıştır. Kimisi galeksi denilen yedi grup anlamı ihtimali üzerinde

⁴⁴²A.g.e., 2/243.

*durmuştur. Bir kısmı da uzayı kaplayan gaz bulutunu yedi tabakaya bölünme manasını dikkate almıştır. Hulasa herkes kendi anlayışı ve kabiliyetine göre Kur'an-ı Kerim'in feyzinden yararlanmak istemiştir. Bunların hepsi birer ihtimaldir. Hiç birisi kesin değildir.*⁴⁴³

Müellif kevnîâyetlerin anlamını tespit etmede uzmanlaşmak gerektiğini düşünmektedir. Söz gelimi, astronomi alanına işaret eden bir âyetin anlamını doğru bir şekilde tespit edebilmek için bu bilim alanında yüksek bir bilgi birikimine sahip olunmalıdır. Bu bağlamda Bakara 164. âyetin tefsirinde Hatipoğlu şu açıklamada bulunmaktadır:

*Allah Teala varlığına ve birliğine delalet eden akli delillerde birkaç tanesini bu âyette sıralayarak, bunların düşünen insanlar için muazzam belgeler olduğunu vurguluyor. Bu âyette bildirilen akli delillerin gereği gibi ayrıntılı biçimde anlatılması birkaç cilt doldurur. Çünkü bu deliller astronomi, biyoloji, jeoloji, fizyoloji ve meteoroloji bilimleri gibi birçok müsbet ilim dallarının konularını yakından ilgilendiren çok önemli meselelerdir. Bu itibarla burada ayrıntılı bilgi vermek hem çok geniş yer ister, hem de doğrusu saydığım ilim dallarında tam ihtisas sahibi olmak gerekir. Genel kültürümüzle bu konuları anlatmaya kalkışmamız genel kültürü olmayanlar için cazib görülecek, ama bu bilimlerde uzmanlaşmış okuyucular nazarında çok cılız kalır, hatta bazı hatalara da düşülmüş olunabilir. Yalnız şunu da ifade edeyim. Yüce Kur'an her seviyedeki insanların tümüne hitab eder. Herkes kendi kültür seviyesine göre ondan bir pay alabilir. Bütün ilimler birer deryaya benzetilirse kimisi bir damla, kimisi bir yudum, kimisi bir avuç, kimisi de daha fazla bir miktar alır. Şu kainat kitabını okur yazar olmayan insanlar da bir parça olsun okuyabilir. Kur'an-ı Kerim, bütün çağlara hitab eden mukaddes bir kitab ve en mükemmel ilahi kanundur. Her çağın insanları kendi kültür seviyelerine göre ondan her alanda olduğu gibi Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden nakli ve akli delillerden yararlanabilir.*⁴⁴⁴

⁴⁴³ A.g.e., 2/29.

⁴⁴⁴ A.g.e., 2/164.

Müellif evrenin bir yaratılış üzerine varlık sahasına çıkmış olduğunu, bir düzen üzerine kurulu olduğunu bir kanuna boyun eğdiğini şu şekilde açıklamaktadır:

Başımızı havaya kaldırıp sayısı insanların meçhulü olan milyonlarca yıldızların, kümelerin ve sistemlerin adeta serpiştirildiğini gördüğümüz uzaya gökler diyoruz. Bu gün insanoğlu bazı gezegenlere yolculuk etmek hazırlığında olmasına rağmen bu uzayın boyutları ve nihâyeti konusunda bilgi sahibi değildir. Dünyamıza en yakın sistem güneşimiz ile çevresindeki gezegenlerin teşkil ettiği sistemdir. Buna benzer nice sistemlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Bunların ötesinde nelerin bulunduğunu ancak Allah bilir. Her sistem de yer alan gezegenlerin her biri kendi yörüngesinde çok hızla hareket halindedir. Bütün sistemler arasında da koordineli bir çalışma düzeni mevcuttur. Bu düzenin en ufak bir bölümünde meydana gelecek küçük bir bozulma, mesela bize en yakın güneş sistemindeki gezegenlerin kendilerine tayin edilmiş bulunan yörüngenin dışına çıkması, uzayda meydana getireceği bir trafik kazası dünyanın sonunun gelmesine, kıyametin kopmasına yol açar. Peki bunca yıldızları ve sistemleri yöneten sevk ve idare eden kimdir? Bunlar kendiliğinden mi meydana geldi ve kendilerinde bir şuur, bir hayat, bir ilim var mı? Aralarında koordineli çalışmayı sağlayan kim? Elbette gücü bütün kainatı kuşatan, hepsine talimat veren, hepsini yoktan varedtiği gibi yöneten, sevk ve idare eden, koyduğu kanun ve nizama uymalarını sağlayan, hükümran olan, sonsuz bilgi, nihâyetsiz güç sahibi yaratıcıya ihtiyaç vardır ve zaruridir. İşte O, Allah'tır. Bu sayısız cisimlerin düzenini sağlayan tabiat kanunlarının koyucusu da O'dur. O, güneşi ışığı ve ısıyla insanın ve ona bağlı olarak milyonlarca hayvan ve bitkilerin emrine ve nimetine tahsis etmiştir. Ay da öyledir. Akılları hayretler içinde bırakan bu düzen ve bu uzay O'nun varlığına birliğine, kemal sıfatlarına apaçık bir belge ve inkar edilmesi akıl sahipleri için imkansız büyük bir delil değil mi?⁴⁴⁵

Müellif evrenin yaratılışını Allah'ın varlığına ve birliğine apaçık delil olduğuna ilişkin şu açıklamayı yapmaktadır:

Güneş sisteminin bir gezegeni olan dünyamızın mahiyeti, maddesi yapılışı, yeraltı ve yerüstü hazineleri, elips şeklinde oluşu, eksenin eğikliği dörtte

⁴⁴⁵A.g.e., 2/164.

üçünün su ile kaplı oluşu, buna rağmen kara parçalarının su istilasından korunuşu, kendi mihveri etrafında baş döndürücü olması gereken bir hızla dönmesine rağmen durgun ve düz satıh gibi görünüşü, kendisine tayin edilen yörüngesinden hiç sapmadan güneşin etrafında çok hızlı dönüşü insanların ve hayvanlar ile sayılamayacak kadar çok olan diğer canlıların muhtaç olduğu yaşama şartlarını taşıyan bir ortamda oluşu, güneş ve ay gibi bir takım gök cisimleri ve atmosfer ile el ele omuz omuza akıllara durgunluk verecek bir düzen ile başta insanoğlu olmak üzere sayısız canlılara devamlı surette ve belirli ölçüler dahilinde hizmet vermesi bir tesadüf sonucu olabilir mi? Zerre kadar akli olan bunu söyleyemez. Elbette gücü hem yer küresine hem onunla işbirliği içinde bulunan güneş, ay ve diğer semavi cisimlere ve atmosfere yeten bunlar arasında koordineli çalışmayı sağlayan, şaşmaz bir ince hesap ile bir takım kanunları sevk ve idare eden, bunların tümüne hükümran, çok bilgili, gâyet güçlü, çok merhametli yaratıcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaratıcı kim olabilir? Evet düşünen insan bunun çok bilgili, çok güçlü her şeyi yerli yerince yapan, eserleriyle varlığı ve birliği meydanda gün ışığı gibi görülen bir yaratıcı tarafından yapıldığına iman eder. Ve evet Allah vardır ve birdir, diye haykırır, haykırması gerekir.⁴⁴⁶

Müellif tabiatı anlatan âyetlerin Allah'ın varlığı hakkında şüphe edenlere uyarı ve rehberlik yaptığını düşünmektedir. Örneğin, evrenin yaratılışı, ona hâkim olan düzen ve tüm bunların insanın menfaatine uygun yaratılmış olmasını Allah'a inanmak için deliller olarak yorumlayan Hatipoğlu şu açıklamada bulunmaktadır:

Bu cümle ibadetin yalnız Allah'a yapılmasını gerektiren başka bir sebebe işaret eder. Şöyle ki, Allah'ın insanların yegane yaratıcısı olması hasebiyle ibadete müstahak olduğu ifade edildikten sonra, yeryüzünü onlar için bir mesken, yaşamalarına elverişli bir mekan kılmak sıfatı açısından da ibadete müstahak olduğu belirtiliyor. Evet yer küresi, gerek kendi mihveri etrafında ve gerekse güneş etrafında hızla dönmekte olduğu halde sabit gibi görünmesi, küre iken düz bir satıh andırması, okyanusların kabarıp kara parçalarını istila etmemesi, üstünde ve altında bulunan hazinelerinden fışkıran sayısız nimetler, hulasa insanların hayatını sürdürebilmesi için gerekli bütün

⁴⁴⁶A.g.e., 2/164.

şartları taşıması bakımından yeryüzü gerçekten insanlık alemi için yapılmış bir binanın zemini, bu ailenin rahat bir yaygısı mesabesindedir. Yukarda kısmen işaret ettiğim ortam öyle olmasaydı, yeryüzü insanların yaşamasına elverişli olur muydu. Kara parçaları tamamen sıvı halde veya tamamen bir kaya parçası halinde olsaydı üstünde yaşamak mümkün olur muydu? Peki yer küresini insanların yaşaması için elverişli hale kim getirdi? Kör, sağır, dilsiz, bilinçsiz, güçsüz, idraksiz, ölü bir varlık mı? Yoksa bu ortam kendiliğinden mi böyle oldu? Elbette, hayır. İnsanların yaşama şartlarını ve ihtiyaçlarını çok iyi bilen, yer küresi güneş sistemiyle irtibatlı olduğu için gücü hem üzerinde yaşadığımız gezegene hem de peyki olduğu güneş sistemine yeten, bilgili, güçlü, diri bir varlık tarafından böyle kılınmıştır. O da Allah'tır. Yüce Allah bu sıfatlarıyla da ibadete müstahak değil mi ?⁴⁴⁷

Müellif kevnî âyetlerde birçok mucizenin olduğunu savunmaktadır. Örneğin, “O (Rabb) ki sizin için yeri bir yaygı, göğü de bir kubbe kıldı...”⁴⁴⁸ âyetinde bazı ilmi mucizelere dikkat çekmektedir. Hatipoğlu, yaygı ve kubbe şeklinde tercüme etmiş olduğu kelimelerle ilgili geniş bir tefsirde bulunmaktadır. İlmi mucize olarak ifade etmiş olduğu kısım şu şekildedir:

Burada sema kelimesi bakıldığı zaman masmavi kubbe gibi görülen atmosfer tabakası anlamına yorumlanır. Binanın tavanı ve kubesi, binayı yukarıdan gelebilen tehlike ve zararlardan koruduğu gibi atmosfer tabakası da yer küresini uzay tarafından gelen tehlike ve zararlardan korur. Atmosfer tabakasının koruyucu fonksiyonu ve insanlık âlemine yönelik yararları tefsir konusu dışında kaldığı için ona değinmeyeceğim. Atmosfer tabakasına bina, yani kubbe ve tavan denmesinin sebebi, kubbe ve tavan görüntüsü vermesidir. Âyetin bu cümlesi, atmosfer tabakasının kubbe gibi insanlık âlemini dış tehlikeler ve zararlardan korur, anlamına yorumlanınca bir ilmi mucize mahiyetini taşımış olur.

Müellif aynı âyetin başka bir mucizevi yönüne şu sözlerle dikkat çekmektedir:

⁴⁴⁷A.g.e., 2/22.

⁴⁴⁸A.g.e., 2/22.

Yeri bir yaygı, göğü de bir kubbe kıldı cümlesindeki “kıldı” fiili, âyetteki “CAALE” fiilinin tercemesidir. CAALE fiili iki şekilde yorumlanabilir: 1. İcad etti, 2. Çevirdi, yani bir durumdan başka bir duruma soktu. Tercemede her iki manaya yorumlamaya müsaid görebildiğim kıldı ifadesini kullandım. CAALE fiili ikinci manaya yorumlanırsa, yer küresinin ve gök kubbesinin bir hal ve sıfattan başka bir hal ve sığata intikal ettiğine işaret olabilir. Bilindiği gibi jeoloji bilimi yer küresinin bir takım değişikliğe uğradığını ortaya koymuştur. Bu takdirde âyetinde ikinci bir ilmi mucize vardır, denebilir.⁴⁴⁹

Müellif İslam düşünce tarihinde evrenin yaratılış devreleri hususunda yapılan tartışmalara temas ederek bu konuda tercihte bulunmaktadır. Örneğin, “Yer (küresi) de bulunan her şeyi sizin için yaratan, sonra göğe iradesiyle yönelip onları düzenli yedi gök haline koyan O’dur. O her şeyi de hakkıyla bilendir”⁴⁵⁰ âyeti hakkında yaptığı açıklama bunun örneklerindendir. Müellif, yer mi daha önce yaratılmıştır yoksa gök mü daha önce yaratılmıştır konusu ile ilgili probleme âyetinde yer alan sümme edatının çözüm getirdiğini düşünmektedir. Arap dilinde sümme edatı, terahi, mühlet, rütbe tertibi, zaman tertibi⁴⁵¹ gibi çok farklı anlamlarda kullanılabilen bir yapıya sahiptir. Bunları göz önüne alan müellif sümme edatının bu âyetinde zaman anlamını ifade etmek için kullanılmadığını şu sözleri ile beyan etmektedir:

Âyet-i Kerime’de “yer (küresinde) de bulunan her şeyi sizin için yaratan, sonra göğe iradesiyle yönelen” ibaresi, göklerin yer küresinden sonra yaratılmış olması manasına yorumlanabilirse de müfessirlerin çoğu böyle yorumlanmasına karşı çıkarak buradaki “SÜMME=Sonra” sözcüğü zaman ölçüsü anlamında değildir. Âyetinde insanoğluna verilen nimetler sayılıyor. Nimetler sayılırken zaman bakımından sıra tertibi dikkate alınmayabilir. Mesela bir adam başkasına yaptığı iyilikleri sayarken sana şunu verdim, bunu verdim, sonra sana şu iyiliği yaptımder. Yaptığı iyilik verdiğini söylediği şeylerden önce de olmuş olabilir.

⁴⁴⁹ A.g.e., 2/22.

⁴⁵⁰ A.g.e., 2/29.

⁴⁵¹ İbn Hişâm el-Ensârî, *Şerhu katri ’n-nedâ ve belli ’s-sadâ*. Beyrut: Mektebetu’l- Dâru’l-Fecr, 447.

Hatipoğlu göklerin daha önce yaratılmış olduğunu düşünmesinin gerekçesini de şu şekilde delillendirmektedir:

Açıklamasını yaptığımız 29. âyette yer küresinin yaratılması ifadesi kullanılmamış, yerdeki varlıklar ifadesi kullanılmıştır. Hal böyle olunca acizane kanaatıma göre bu âyetten, yer küresinin göklerden önce yaratılmış olması anlamını çıkarmak pek isabetli olmasa gerek.

2.5.3. Mekki ve Medeni Sureleri Yaklaşımı

Kur’ân ilimlerinden bahseden kitaplarda Kur’ân sureleri Mekki ve Medeni şeklinde iki grupta değerlendirilmektedir.⁴⁵² Bu ayrımada kabul edilen görüş, hicretten önce inen âyet ve sûreler Mekki, hicretten sonra inenler ise Medeni oluşudur.⁴⁵³ Âyetin hangi dönemde nerede inmiş olduğunu bilmek âyetin doğru anlaşılmasında yardımcı olan bilgilerdir. Haydar Hatipoğlu da Kur’ân tefsirinde âyetlerin delâlet ettiği anlamları tespit etmeye çalışırken âyetlerin nerede indiğine önem vermiş ve bu bağlamda sûreleri Mekki ve Medeni şeklinde tasnife tabi tutmuştur.

Hatipoğlu’nun âyet-i kerimelerin iniş sırası ile ilgili müracaat ettiği en temel bilgi kaynağı sahâbe tefsidir. Örneğin, Kur’ân-ı kerim’in son inen âyetinin Bakara sûresinin 281. âyeti olduğunu dile getirirken İbn Abbas’dan (r.a.) gelen rivâyeti delil olarak getirişi bunun örneklerindendir. Hatipoğlu Bakara sûresiyle ilgili şöyle bir sonuca varmaktadır:

Yukardaki bilgilerden anlaşılıyor ki bu surenin tamamı bir arada inmeyip 8-9 yıl içinde peyder pey inmeye devam etmiştir. Bakara suresi iniş sırası itibariyle 87. sırada olup Mutaaffîfîn suresinden sonra ve Al-i İmran suresinden öncedir.⁴⁵⁴

Hatipoğlu âyetlerin nüzûl yerlerini belirlemede siyer ilminin tefsir ilmine kaynaklık ettiğini düşünmektedir. Nitekim kendisi mekki veya medeni olarak ayrıma girerken

⁴⁵²es-Süyuti, *el- itkan fi ulumi’l-Kur’an*, thk. Muhammed Ebu’l Fadl İbrahim, Mektebetu’t-turas, Kahire 1975, 1/22.

⁴⁵³A.g.e.,1/22.

⁴⁵⁴Hatipoğlu, “*Kur’ân Tefsiri*”, 2/1.

siyer ilminden yararlanmaktadır. Bakara sûresi ile ilgili şu beyanları bunun örneklerindendir:

Ramazan orucunun faaliyeti hicretin ikinci yılında vuku bulup Peygamber'in (a.s.) ve sahabilerin bu yıldan itibaren ramazan orucunu tutmaya başladıkları bilinmektedir. Ramazan orucunun farziyetine dair hükümleri ise bu surenin 183-185 âyetlerinde yer aldığından dolayı Bakara suresinin hicretin 1. yılının sonlarında veya 2. Yılının başlarında inmeye başladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hac ve umre ibadetleri ile alakalı hükümler ve müşriklerle haram ayda ve Mekke'de savaşıma hakkındaki âyetlerin bu surede yer almasından anlaşıyor ki surenin âyetlerinin inişi hicretin 5 ve 6 yıllarına kadar devam etmiştir. Hac aylarını belirleyen âyet ile mütaakip âyetlerin de aynı surede bulunması iniş işinin hicretin 8. yılından sonraya kadar sürdüğüne delalet eder.

Hatipoğlu bazen kendi görüşüne bir alimi destekleyerek işarette bulunmaktadır. Örneğin, hadis otoritelerinden İbn Hacer'in (ö.1449) surelerin nüzul sırası ile ilgili görüşünü desteklediği bir görüş olarak vermiştir. Buna göre, Medine'de inmeye başlayan ilk surenin Bakara suresi olduğuna dair alimler görüş birliğinde bulunmuşlardır.⁴⁵⁵

Hatipoğlu tefsirinde takip ettiği bir usul olarak, tefsirine başlayacağı sure ile ilgili genel bilgiler verirken surenin nerede nazil olduğu kaç âyeti kerimeden meydana geldiğine ilişkin bilgiler de vermektedir. Örneğin, Fâtiha suresinin Mekke devrinde inmiş olduğunu ve bu surenin yedi âyet olduğu hususunda icma edildiğini haber vermektedir.⁴⁵⁶ Al-i İmran suresinin ise Medine-i Münevvere devrinde inen uzun surelerden olup 200 âyet-i kerimeden meydana geldiğini söylemektedir.

Kur'an âyetleri inzal olduğu süreç içinde meydana gelen olaylar karşısında farklı sebeplere mebni olarak inmiştir. Müellif, Mekke'de veya Medine'de inen âyetlerin bir takım sebeplere bağlı olduğunu söylemektedir. Örneğin, münafıklarla ilgili inen âyetlerin Medine döneminde inmiş olmasını şu şekilde açıklamaktadır:

⁴⁵⁵A.g.e., 2/1.

⁴⁵⁶A.g.e., 1/1.

Münafıkların sıfatlarını belirleyen âyetlerin Medine’de nazil olan surelerde yer almasının sebebi Mekke devrinde münafık grubunun yokluğu idi. Çünkü Mekke devrinde Müslümanlar zayıftı. İnkarcı olanların Müslümanlardan korkmaları ve bu yüzden küfürlerini gizlemeleri söz konusu değildi. Bilakis Müslümanlar müşriklerin düşmanca tutum ve işkenceleri yüzünden Müslümanlığını gizlemek zorunda kalıyordu. Hicretten sonra Medine’de Müslümanların sayısı artmaya başladı. İlk zamanlarda Müslümanlar güçlü olmadığı için gerek Evs ve Hazrec kabilelerinden ve gerekse Yahudi kabilelerinden Müslümanlığı kabul etmeyenler küfür ve inkarını gizlemek ihtiyacını duymuyorlardı. Zaten Yahudilerin Abdullah bin Selam (r.a.) gibi Müslümanlığı kabullenenlerin sayısı mahduttu. Evs ve Hazrec kabilelerinden ihtida edenler de büyük bir yekun teşkil etmiyordu. Bu sebeple Resul-i Ekrem (a.s.) Müslümanların güvenliğini sağlamak üzere Yahudi kabileleri ve Medine çevresindeki birçok arap kabilesiyle bir takım andlaşmalar yaptı. O sıralarda Hazrec kabilesinden Abdullah bin Übeyy bin Selul Medine başkanı gibi en nüfuzlu kişi idi. Cahiliyet döneminde de Evs ve Hazrec kabilelerinin başı sayılırdı. Dolayısıyla başpuğulu umudu suya düştü. Bu nedenle İslam dini ve mensupları hakkında kin ve husumeti arttı. Fakat Bedir savaşından sonra hayal kırıklığı içinde Müslümanlığı kabul ettiğini söylediler. Bu arada Yahudilerden de bazı kişiler Müslümanlığı kabul ettiklerini söylemeye başladılar. İşte böylece Medine ve dolaylarında münafıklar türedi. Fakat Müslümanların çoğu bunların inkarcı olduğundan habersiz idi. Bunun üzerine Müslümanların bu hayinlerin dış görüşüne aldanmamaları ve içli dışlı olmamaları için Allah Teala bu âyetlerle münafıkların sıfatlarını, iç yüzlerini ve kötü emellerini bildirerek hem gizli hallerini açığa vuruyor, hem de Müslümanları uyarıyor.⁴⁵⁷

2.5.4. Sebebi Nüzul

Sebebi Nüzul Hz. Peygamber döneminde vuku bulan ve belirli Kur’an ayetlerinin inmesine yol açan durumları, olayları ifade etmek üzerine kullanılan bir tabirdir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁷ A.g.e., 2/8.

⁴⁵⁸ Muhsin Demirci, “Esbâbı- Nüzûl” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995), 11/360.

Kur'an ilimleri konuları arasında önemli bir yere sahip olan bu olgu Hatipoğlu'nun tefsirinde sıklıkla görünmektedir. Ayet-i kerimelerin nüzul sebebini bilmek ayetin doğru anlamını tespit etmede oldukça etkili bir yöntem olduğundan müellifin bu yöntemi tefsirine yansıtarak eserinin bilimsel yapısını güçlendirdiği görülmektedir. Hatipoğlu'nun nüzul konusuna ilişkin takip ettiği yöntemlerden bazılarını şu şekilde ifade etmemiz mümkündür:

- Müellif nüzul sebebi ifadesi yerine “İniş sebebi” ifadesini eserinde kullanmayı tercih etmiştir. Bir tefsir kavramı olan “Nüzul” ifadesine alışkın olmayan okuyucu hassasiyetini düşünerek bu yolu tercih ettiğini söyleyebiliriz.
- Müellif ayetlerin nüzul sebebine ilişkin bilgileri çoğunlukla “İniş sebebi” başlığı altında vermektedir. Ancak bazen“ Açıklamalar” başlığı altında verdiği de görülmektedir. Sonuç olarak nüzul’e ilişkin bilgileri sadece “İniş sebebi” başlığı altında aramamak gerekir.
- Müellif sebebi nüzulu aktarırken kaynak zikretmede farklı yöntemler kullanmıştır. Genellikle rivayetleri hadis ve tefsir ilminin asli kaynaklarından aktardığı görülmektedir.

Hadis kaynaklarından aktarımda bulunduğu dair Bakara suresi 232. ayetinin nüzulüne yönelik şu ifadeleri bunun örneklerindendir: “Buhârî, Tirmizî başkalarının rivâyetlerine göre bu âyet sahabelerden Ma’kıl İbn Yesâr (r.a) hakkında inmiştir.”⁴⁵⁹ Tefsir kaynaklarından aktarımda bulunduğu dair Bakara suresi 188. ayetinin nüzulüne yönelik şu ifadeleri bunun örneklerindendir:

İbn Ebî Hâtem'in Saîd b. Cübeyr'den mürsel olarak rivâyet ettiğine göre Abdân el-Hadremî, bir parça arâzînin kendisine ait olduğu gerekçesiyle İmruülkays aleyhinde davacı olarak Peygamber'e (a.s.) müracaatta bulundu. Fakat şahidi yoktu. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), İmruülkays'ın yemin etmesinin gerektiğine karar buyurdu. O da yemin etmek istedi. O esnada Efendimiz hazretleri yeminlerini az bir paraya satanların kötü sonuçlarını açıklayan Âl-i İmrân sûresinin 77. âyetini

⁴⁵⁹ Haydar Hatipoğlu, Kur'an Tefsiri, 1, (232).

*okuyunca İmrüülkays yemin etmekten imtina edip arâzî'yi Abdân'a teslim etti. Bunun üzerine bu âyet indi.*⁴⁶⁰

Müellif kur'an ayetlerinin sebebi nüzulu ile ilgili gelen farklı rivayetlere de eserinde yer vermiştir. Bakara suresi 272. âyetin nüzulu ile ilgili verdiği şu bilgiler bunun örneklerindendir:

Said İbn Cübeyr'in mürsel olarak Peygamber'den (a.s.) rivâyetine göre müslümanlar zimmilerin fakirlerine sadaka verirlerdi. Sonra Müslümanların fakirleri çoğalınca Peygamber (a.s.) Müslümanlara: "Dininizden olmayanlara sadaka vermeyin." buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi ve böylece müslüman olmayanlara da sadaka verilmesi mübah kılındı.

İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre Beni Kureyza ve Beni Nadir Yahudileri içinde Ensar-ı Kirâm'ın bazı akrabaları vardı. Fakat Müslümanlığı kabul etmedikleri için Ensar, onlara sadaka vermiyorlardı ve Müslüman olsunlar da ondan sonra maddi yardımda bulunalım, diye düşünüyorlardı. Bu sebeple bu âyet indi.

Bazı müfessirlerin anlattıklarına göre Ebû Bekr-i Sıddık'ın kızı Esmâ, dedesi Ebû Kuhâfe'ye maddi yardımda bulunmak istedi, fakat Müslüman olmadığı gerekçesiyle bu yardımdan vazgeçti. Bunun üzerine bu âyet indi.

Taberî'nin anlattığına göre Resûl-i Ekrem'in Müslüman olmayanlara sadaka verilmemesini istemesinin sebebi onların Müslüman olmalarını arzulaması ve böylece hidâyete ermelerini istemesi idi.

Bu rivâyetler, Müslüman olmayanlara da sadaka verilmesinin caiz olduğuna delalet eder. Fakat farz olan zekât onlara verilemez. Zekâtın yalnız Müslümanlara verilmesinin gerektiği hususunda icma vardır.

2.5.5. Vücut ve Nezâir

Kur'an ilimlerinin önemli konularından birisi de Vücut ve Nezâir'dir. Vech kelimesinin çoğulu olan vücut sözlükte yön, benzer, yol, ön taraf gibi anlamlara gelirken,⁴⁶¹ terim olarak, bir lafzın Kur'an-ı kerim'de farklı anlamlarda kullanılması

⁴⁶⁰ Haydar Hatipoğlu, *Kur'an Tefsiri*, 1, (Bakara 188).

⁴⁶¹ İbnü'l-Manzur, *Lisanu'l-Arab*, Daru'l Maarif, Kahire trs. 5/4775.

şeklinde tarif edilmesi mümkündür.⁴⁶² Hatipoğlu Kur'anın anlamına katkısı olan Vücuha ve Nezâir'i önemsemiş tefsirinde buna örnekler vermiştir.

*Dinde zorlama yoktur. (Çünkü) iman küfürden, doğru yanlıştan cidden ayrıldı (seçilip belli oldu). Artık kim tağutu (put, şeytan, kahin, sihirbaz gibi sapıttıcıyı)reddedip Allah'a iman ederse, şüphesiz o, en sağlam kulpa yapışmıştır, o kulp için kopmak yoktur.*⁴⁶³

Bakara suresinin 256. ayette yer alan “Tağut” kavramı ile ilgili müellifin açıklamaları Vücuha ve nezair'e bir örnek olarak gösterilebilir. Müellif, tuğyan ve tuğvan masdarından olan tağutun, aşırı gitmek, azgınlık etmek anlamına geldiğini ifade ettikten sonra bu âyette aşırı derecede azgın ve azdırıcı gibi manalarda kullanıldığını söylemektedir. Hatipoğlu bu açıklamalarına ek olarak konuyla ilgili sahâbe-i kiram'ın ve alimlerin görüşlerini aktarmaktadır. Bu görüşleri şöyle özetlememiz mümkündür. Hz. Ömer (r.a.) ve Hüseyin bin Ali'ye (r.a.) göre bundan maksad şeytandır. Tabi'in büyüklerinden Mücahid ve Katâde' de böyle söylemektedir. Said bin Cübeyr ve İkrime'ye göre kahin, yani gaybten haber verip gaybı bildiğini iddia eden kimse anlamındadır. İmam Malik'e göre, Allah'a ortak koşulan her şeydir. Bazılarına göre ise bununla putlar kast edilmiştir.

Hatipoğlu bu farklı görüşleri aktardıktan sonra el-Âlûsi'nin (ö.1854.) bütün bu anlamlara şümüllü bir tefsirin daha iyi olacağını söylediğini beyan eder ve bu görüşü destekler. Kendisi de zaten meâlini bu görüşe göre hazırlamıştır. Bu manaları parantez içinde yansıtmaya gayret etmiştir.

2.5.6. Surelerin Muhtevasıyla İlgili Değerlendirmeleri

Kur'an surelerini tanıtmaya yönelik çalışmalar sureleri bir bütün olarak görme ve anlama imkanı sağlamaktadır. Haydar Hatipoğlu özellikle genel okuyucu kitlesinin Kur'an ve içeriğine dair bilgiye sahip olmalarında bu yöntemin önemli olduğunu düşünerek tefsir çalışmasında Kur'an surelerini tanıtmıştır. Bu konuda bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

Müellif surelerin tefsirine başlamadan önce sureyi tanıtıcı, muhtevasıyla ilgili genel bir bilgiye sahip olunabilecek bir sunum bir mukaddime yaparak okuyucu ile sure

⁴⁶²es-Süyuti, *el-İtkan* 1/121

⁴⁶³ Bakara, 2/ 256

arasında bir köprü oluşturmaya çalışmıştır. Örneğin, Fâtiha suresinin tefsirine başlamadan önce genel bir bilgi sunmaktadır. Bu surenin Mekke devrinde inmiş olduğunu, yedi âyet olduğuyula ilgili icma edilmiş olduğunu, bazı alimlerin bu surenin isimlerinin yirmi küsür olduğunu söylediğini haber verdikten sonra, isimlerinin çokluğunun surenin faziletinin çokluğuna delalet ettiğini söyler ve sureye verilen ismin sebebini şu sözlerle açıklar:

*Surenin en meşhur ismi “Fatih”dir. Fatih kelimesi, açmak manasına olan “Fetih” masdarındandır. Fatih’in lügat manası kitab, defter, bohça ve sandık gibi açılacak şeylerin ilk açılan yeri ve başı demektir. Daha sonra konuşma ve okumanın baş kısmına da fatih denmiştir. Bu sure Kur’an’ın başında bulunduğu ve namaz rek’atlerinin başında okunduğu için ona Fatih denmiştir.*⁴⁶⁴

Müellif benzer bir tanımla Bakara suresi bölümünde de yapmaktadır. Bakara suresi ile ilgili verdiği bilgilerden bazılarını şöyle özetlememiz mümkündür: Surenin tamamının Medine’de indiğine alimler ittifak etmişlerdir. Bir defa da inmeyip peyder pey 8-9 yılda inmiştir. Vahyin iniş sırasına göre 87. sıradadır. Sure ismini bu surede geçen Hz. Musa dönemine ait mucizevi bir olaydan almıştır.⁴⁶⁵

Müellif surelerin isimleriyle ilgili gelen rivâyetleri aktarır. Örneğin, Fâtiha suresinin farklı isimlerle de anıldığını belirterek bu konuda bazı örnekleri şu şekilde vermektedir: “Ümmü’l-Kitâb (Kitab’ın Esası), el-Seb’u’l-Mesânî, eş-Şifâ, el-Vâfiye, el-Kâfiye, el-Esâs ve el-Hamd’da bu sûrenin rivâyet edilen adlarındandır.”⁴⁶⁶

Müellif, Al-i İmran suresinin bazı isimlerine şu şekilde açıklama getirmektedir:

En meşhur adı ÂL-İ İMRAN sûresidir. 33. âyeti kerime ve onu takip eden âyetlerde İmrân ailesinden söz edildiği için bu adı almıştır. Ayrıca TAYYIBA, el-EMÂN, el-KENZ, el-MANİYYE, el-MÜCÂDELE ve el-İSTİĞFAR sûresi isimleri de vardır.

⁴⁶⁴Hatipoğlu, “Kur’an Tefsiri”, 1/1.

⁴⁶⁵A.g.e., 2/1.

⁴⁶⁶A.g.e., 1/1.

Surelerin konularına yönelik müellifin açıklamaları eserin özgün yönlerinden görülmesi mümkündür. Örneğin müellif Bakara suresinde yer alan konuları kendi bakış açısı ile şu şekilde anlatmaktadır:

Surede temas edilen konuların çoğunun ana hedefleri itibarıyla iki kısma ayırmak mümkündür: Bir kısmı, İslam'ın diğer semavi dinlere üstünlüğünü, irşad ettiği hidâyet yolunun yüceliğini ve nefisleri temizleme usullerini açıklar. Diğer bir kısmı, bu ümmetin dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan İslam hukukunu ve düzenini tesis eder. Sûrenin başındaki âyetlerde müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların sıfatlarını belirterek iman, küfür ve münafıklığın mahiyetlerini bildirir. Daha sonra gelen âyetlerde beşer âleminin babası Âdem'in (a.s.) yaratılışı, bu meyanda vuku bulan olaylar ve Allah'ın insan nevine verdiği üstün değerden söz edilir. Sûrenin 40. âyetinden 124. âyetine kadar olan bölümde ehl-i kitaptan, özellikle Yahudilerden bahsedilir. Çünkü Medine-i Münevvere'de Yahudiler Müslümanlara komşu durumunda olup büyük bir fitne ve tehlike teşkil ederlerdi. Bu sebeple bu bölümde, Yahudilerin pislikleri, hileleri, hıyanetleri, zulümleri, nankörlükleri, ahde vefasızlıkları, bozgunculukları ve hasmane tutumları gibi düşük karakterleri hakkında Müslümanlara bilgi vererek gerekli uyarı yapılıyor, zararlarının büyüklüğü ve tehlikelerinin vahameti vurgulanıyor. Sûrenin hemen hemen üçte biri o hain milletin hallerine tahsis ediliyor. İslam tarihi tetkik edildiği zaman Medine'de kurulan İslam devletinin en büyük ve en tehlikeli düşmanının İsrâiloğulları olduğu, bu yeni devletin temeline daima dinamit atma gayretinden hiç vazgeçmediği rahatlıkla görülebilir. Sûrenin diğer bölümlerinde, kuruluş halindeki İslam devletinin hukuk ve nizamı tesis ediliyor. Bu bölümlerde:

İman ve itikat sistemi, namazın önemi, orucun ayrıntılı hükümleri, hac ve umreye ait hükümler, Allah yolunda cihat ahkâmı, ayrıca evlenme, boşanma, süt emzirme, kadınların iddetleri Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenme ve ay başı adeti halinde kadınlardan uzak durma gibi aile hayatına ait hükümler konuluyor. Yukarıdaki hükümler yanında toplumun ekonomik hayatını kemiren tefecilik ve faizciliğin yasaklanması, kısas, vasiyet, itikâf, alışverişler, Allah yolunda infak, mali fedakârlıklar, sadakalar, sarhoşluk veren şeyler, yetimlerin malları, miras, borçlar, şahitlik, rehin, nafaka, yeminler gibi İslam devleti için gerekli konulara ait hükümler vazediliyor. Bu sûre-i celilede Mescid-i

*Haram'ın fazileti, Ka'be-i Muazzama'nın Müslümanlara kible kılınması, bundaki hikmetler, Yahudilerin ve Hristiyanların birbirlerine de düşmanlıkları, Tevrat ve İncil'in daha hayırlı kitap olan Kur'ân-ı Kerim ile neshedilmesinde yadırganacak bir durumun bulunmaması gibi önemli birçok konulara da yer verilmiştir. Surenin sonlarında ise imanın şartları beyan edilerek, müminler tövbe etmeye, Allah'a yönelmeye, kâfirlere galebe çalmak, dünya ve ahiret mutluluğu için dua etmeye yöneltiyor.*⁴⁶⁷

Müellif Al-i İmran suresinin muhtevası ile ilgili şu açıklamayı yapmaktadır:

*Bu surede Allah'ın varlığı, birliği, Hz. Muhammed'in (a.s.) hak peygamberliği, Kur'an'ın ilahi kitab olduğu bildiriliyor, kitab ehlinin İslam dini, Kur'an ve Hz. Muhammed (a.s.) aleyhinde ortaya attıkları zihinleri bulandırıcı şüpheleri reddediyor, Resul-i Ekrem'in (a.s.) kitab ehliyle münazarası, kitab ehlinin olumsuz davranışları beyan ediliyor. Ayrıca Müslümanlarla müşrikler arasında geçen bazı savaşlara, hac, ibadet, faiz ve zekat ile ilgili bazı hükümlere, emir ve yasaklara değiniliyor.*⁴⁶⁸

2.5.7. Müteşâbihü'l- Kur'an

Kur'an'ın okunduğunda rahatlıkla anlaşılabilen muhkem⁴⁶⁹ âyetleri olduğu gibi anlaşılması zor müteşâbih âyetleride bulunmaktadır. İslam düşünce tarihinde Kur'an'ın muhkem ve müteşâbihleri ilim sahipleri tarafından tartışılmıştır. Al-i İmran suresinin 7. âyeti konunun Kur'ani temellerini oluşturmaktadır. Hatipoğlu bu âyeti merkeze alarak muhkem ve müteşâbih konusuna geniş bir ayırmış özgün görüşlerini tercihlerini okuyucusuna paylaşmıştır. Çalışmanın sınırlarını göz önüne alarak bazı değerlendirmelerine yer vereceğiz.

Al-i İmran suresinde yer alan muhkem ve müteşâbih ayrımı ile ilgili âyetin Hatipoğlu tarafından hazırlanan meâli şu şekildedir:

(Ey Muhammed a.s.) Bu muazzam Kitabı sana indiren O'dur. Bunun bir kısmı muhkem (manası açık) âyetlerdir ki bunlar Kitabın anası (temeli) dir.

⁴⁶⁷A.g.e.,2/1.

⁴⁶⁸A.g.e.,3/1.

⁴⁶⁹Başka bir ihtimal taşımayan açık manalı âyet. Tuncay Başoğlu, “Muhkem” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/42-44.

Diğer kısmı da müteşabih (anlamı kapalı) âyetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak (inanları saptırmak) ve kendi arzularına uygun yorumlamaya yeltenmek için onun müteşabih kısmının ardına düşerler. Halbuki yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde enginleşenler: “Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır” derler. Akl-ı selim sahiplerinden başkası düşünüp öğütlenmez.⁴⁷⁰

Müellif bu âyetin tefsiri bölümünde, muhkem ve müteşâbihin anlamı ve bununla ne anlatılmak istendiğine dair ilim sahiplerinin görüşlerini sahiplerine nisbet ederek maddeler halinde sistematik bir şekilde vermektedir. Kendisi İbn Kesir (ö.1373) ve Kurtubi'nin (ö.1273) savunduğu şu görüşü tercih etmektedir:

Muhkem: Manası anlaşılan ve tefsiri bilinen âyetlerdir. Müteşabih de: Manası bütün insanlara kapalı olup ne akıl yoluyla ne de nakil-rivâyet yoluyla bilinmeyen âyetlerdir. Elif Lâm Mim gibi bazı sûrelerin başında bulunan Huruf-i Mukattaa, kıyametin kopması, Dâbbetu' l-Ard, Ye'cûc ve Me'cûcâyeleri gibi. Câbir bin Abdillâh, Şa'bi ve Süfyan-i Sevrî, böyle diyenlerdendir.

Müellif Âl-i İmrân 7.âyet bağlamında muhkem ve müteşâbihi şu şekilde tefsir etmektedir:

Ey Muhammed (a.s.), bu muazzam Kitabı, yani Kur'ân'ı sana indiren Allah'tır. Bu kitabın bir kısmı muhkem, yani manası anlaşılan, tefsiri bilinen ve başka manalara muhtemel olmayan âyetlerdir ki bunlar Kur'ân'ın temelini ve esasını teşkil eder, hükümlerin kaynağıdır, ilim ve amelin dayanağıdır, müteşabihâyetler için başvurulacak mercidir. Diğer bir kısmı da müteşabih, yani manası bütün insanlara kapalı olup ne akıl yoluyla nede nakil ve rivâyet yoluyla bilinmeyen âyetlerdir. Diğer bir mana ile müteşabih, yani manası insanlardan yalnız ilimde rusûh edip derinleşen ve ileri payeye erişen âlimler tarafından tefsir edilebilen âyetlerdir. İşte kalplerinde eğrilik bulunanlar, haktan yüz çevirip batıla ve dalalete sapanlar, sırf fitne aramak, manevi havayı bulandırıp inananları tereddüt ve şüpheyeye düşürmek, muhkem âyetler ile müteşabih âyetler arasında çelişki varmış gibi bir havayı estirmek

⁴⁷⁰ Al-i İmran, 3/7.

*suretiyle başkalarını saptırmak ve kendi arzularına uygun yorumlamaya yeltenmek için Kitabın müteşâbih kısmının peşine düşerler.*⁴⁷¹

Haydar Hatipoğlu Kur'an'ın sağlam esaslar üzerine kurulmuş olduğunu, teferruat kabilinden olan müteşâbih âyetlerin asıl olan muhkem âyetlere bağlı ve tabi olduğunu düşünmektedir.

Âl-i İmrân 7. âyet müteşâbihin kimin bileceği hususunda işaretlerde bulunmaktadır. *Er-Râsihûn* âyetinin başında yer alan vav harfî âyetin çeşitli şekillerde yorumlanmasına zemin hazırlamıştır. İlim adamları bu âyet bağlamında farklı görüşler serdetmişlerdir. Hatipoğlu, alimlerinin çoğunun, “وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ” cümlesinde Allah lafzı üzerinde durmak gerektiğini savunmuş olduklarını söylemektedir. Cümle orada noktalanıp bittiğinde âyetin anlamı müteşâbihinte'vilinin Allah'tan başkasının bilemeyeceğini ifade etmektedir. Bu durumda vav harfî (müste'nef) yeni ve ayrı bir cümlenin başlangıcını temsil etmektedir. Hatipoğluda bu görüşü savunan alimlerdenidir. Nitekim Âl-i İmrân 7. âyetin mealini bu anlayış üzerine hazırlamıştır. Hatipoğlu, bir kısım alime göre vav harfinin atıf harfî olduğunu, bu takdirde mananın şu şekilde olacağını söylemektedir: “Halbuki onun te'vilini ancak Allah ve ilimde derinleşenler bilir. Bu alimler müteşâbihi bilmekle beraber: Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler”.

Müellif iki farklı görüşle ilgili bazı alimlerin şu değerlendirmede bulunduğunu söylemektedir:

*Eğer müteşâbihten maksad manası bütün insanlara kapalı âyetler ise cümlenin Lafza-i Allah ile tamamlanması gerekir. Şâyet müteşâbihtenmaksad manası açık olmayan, değişik manalara muhtemel âyetler ise cümlenin orada tamamlanması caizdir. Çünkü müteşâbihin hepsini bütün yönleriyle veya gerçek mahiyetleriyle ancak Allah bilir. Keza cümledeki “ VAV” atıf harfî da olabilir. Çünkü ilimde derinleşenler bu nevi müteşâbihleri muhkem âyetlerin ışığı altında ve onlara uygun biçimde yorumlayabilirler, demişlerdir.*⁴⁷²

⁴⁷¹Hatipoğlu, “Kur'an Tefsiri”, 3/7.

⁴⁷²A.g.e.,3/7.

Hatipoğlu Kur'an'da ve hadislerde Yüce Allah hakkında gelen müteşâbih sıfatların nasıl anlaşılması gerektiğine dair ilim sahiplerinin iki yol tutmuş olduklarını belirttikten sonra şu açıklamada bulunmaktadır:

Birincisi: Selefın yoludur. Selef-i Sahihinin mezhebi şudur: Bunlar aklın ötesinde kalan sabit sıfatlardır, biz sadece bu sıfatların varlığına inanmakla yükümlüyüz, mahiyetini ve keyfiyetini bilmekle yükümlü değiliz ve yüce Allah'ın cisim olmadığına, hiçbir varlığa benzemediğine inanırız. Yüce Allah, oturmak, el, ayak, gülmek, şaşmak, inmek gibi cisimlere ve yaratıklara mahsus şeylerden pak ve nezih olduğuna inanırız. Bu sıfatları te'vil etmekten de kaçınırız, mahiyetini, keyfiyetini ve manasını ancak Allah bilir, deriz. Ümmü Seleme (r.a.) "Rahman Arş'a istiva etti" âyeti hakkında şöyle demiştir: Keyfiyeti akıl ile çözümlenemez, istiva kelimesinin manası meçhul değildir, bunu ikrar edip kabullenmek imandan bir parçadır ve inkarı da küfürdür. İmam Malik de: Rahman'ın Arş'a istivasını soran adama: "İstiva mahumdur, fakat nasıllığı bilinemez. Bunu sormak bid'attır. Seni kötü niyetli bir adam sanıyorum, bunu benim yanımdan çıkarın demiştir.

İkincisi: Halef, yani sonra gelen alimlerin bir kısmının mezhebidir. Bunlar bu gibi sıfatları şeriatın zahirine ve akla uygun, yüce Allah'ın şanına yakışır mana ile te'vil ederler. Mesela İSTİVA'yı hükümranlık, YED'i, yani eli kudret maansı ile te'vil ederler.⁴⁷³

Hatipoğlu bu farklı metotları aktardıktan sonra selef-i salihinin görüşüne katıldığını onların yolunun en doğru yol olduğunu şu sözleriyle dile getirmektedir:

Müteşâbih sıfatlar konusunda Selef mezhebi denilen sahabilerin ve tabîlerin yolu gerek fıkıh liderlerinin ve gerekse hadis imamlarının seçtiği yoldur. Hatta İmam Muhammed bin el-Hasan: Doğudan batıya kadar bütün fıkıhçılar, yorumsuz ve benzetmesiz olarak bu müteşâbih sıfatlara iman etmek hakkında ittifak ettiler, demiştir. Yüce Allah'a karşı edebli olmaya en yakışanı ve tam kulluğa en uygunu da budur.⁴⁷⁴

⁴⁷³A.g.e., 3/7.

⁴⁷⁴A.g.e., 3/7.

Hatipoğlu Kur'an'da mütüşâbih konuların bulunmasının sebeplerini şu şekilde açıklamaktadır:

Çünkü ilahi dinin maksadlarından biri, hatta birincisi bunlardan haber vermektedir. Mucizelelerle desteklenen Resul-i Ekrem'in (a.s.) haber verdiği gayb alemine dahil bu gerçeklere ve buna dair tebliğ ettiği âyetlere inanmak, mü'min sayılabilmenin şartıdır. Bakara suresinin başında mü'minlergayba iman etmekle övülmüşlerdir. Diğer taraftan müteşabih âyetlerin indirilmesi kullar için bir imtihandır. Çünkü indirilen bütün âyetlerin manası gâyet açık ve akıl ile idrak edilip anlaşılır durumda olsaydı onlara iman etmek tabii olurdu ve imtihan durumu söz konusu olmazdı. Müteşabih âyetler bulununca gerçek mü'minler Allah'a boyun eğdiklerini, Peygamber'ini doğruladıklarını ve "Buna inandık, hepsi Allah katındandır" söylemekle sınavı kazanmış olurlar. Yahudiler ve hristiyanlar Tevrat ve İncil'deki müteşabih âyetlerin peşine düşmek sonucunda yahudiler: Üzeyr, Allah'ın oğludur" Hristiyanlar'da "İsa Allah'ın oğludur" demekle küfre gittikleri gibi gerek bu milletlerden ve gerekse diğer milletlerden kalblerinde eğrilik bulunanlar fitne aramak ve kendi arzularına uygun yoruma yeltenmek için Kur'an'ın müteşabih âyetlerinin peşine düşerler. Bunlar da netice itibariyle dalalete ve batıla saplanmış, İslamın doğru yolundan tamamen ayrılmış olurlar.⁴⁷⁵

Hatipoğlu Müslüman bir kişinin müteşâbih konularla ilgili nasıl bir yol çizmesi gerektiğine dair şu açıklamalarda bulunmaktadır:

Müteşabih âyetler Allah kelamının sırlardır. Mü'minlere düşen görev Selef-i Salihin mezhebine uyup manaları açık muhkem âyetlere göre hareket edip dünya ve ahiret mutluluğuna erişmeye çalışmak ve müteşabih âyetlerin muhkem âyetlere bağlı bir bütünlük arzettiğini anlayıp ilmini Allah'a bırakmaktır. Mü'min dini bilgilerle mücehhez olduğu takdirde büyük müfessirlerin miras bıraktıkları eserlerinin yardımıyla manası bütün insanlara kapalı olanlar hariç diğer müteşabih âyetleri, muhkem âyetlerin

⁴⁷⁵A.g.e., 3/7.

ışığı altında izah edebilmekle beraber gerçek manasını yine Allah’a havale etmelidir.

2.5.8. Fezâilu’l-Kur’ân

Kur’an ilimlerinin önemli konuları arasında Kur’an’ın faziletleri konusu yer almaktadır. Nitekim Kur’an’ın fazileti hususunda gelen rivâyetler Kur’an surelerinin önem ve değeriine ilişkin bilgiler vermektedir. Hatipoğlu, tefsirine başlayacağı sureyle ilgili genel bilgiler verirken surenin faziletine dair gelen rivâyetleri de aktarmaktadır. Gerekli gördüğü yerlerde aktarmış olduğu rivâyetleri açık ve sade ifadelerle şerh etmektedir. Örneğin Fatiha suresinin tefsirine başlamadan önce surenin faziletiyle ilgili müteaddit sahih hadislerin var olduğu bilgisini verir ve bu konuda şu hadis-i şerifi aktarır:

... Ebu Said bin el-mualla (r.a.)’den: şöyle demiştir: Bir gün Resulullah sallallahualeyi ve sellem bana hitaben: Bilmiş ol ki ben Mescid (-i Nebevi)’den çıkmadan önce sana Kur’an’da ki (sevab yönünden) en büyük sureyi muhakkak öğreteceğim (yani en büyük surenin hangi sure olduğunu bildireceğim), buyurdu. Ebu Said bin el- Mualla demiştir ki: Sonra Peygamber, sallallahu aleyhi ve sellem (Mescid’den) çıkmak için gitti. Bunun üzerine ben O’na (sözünü) hatırlattım. O da buyurdu ki: (O sure) اَلْحَمْدُ لِلّٰهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ‘dir (yani Fatiha suresidir) ve o sure es-sebu’l-Mesani (adlı) ‘dır ve bana verilen el-Kur’anu’l-Azim ‘dir.⁴⁷⁶

Müellif bu rivâyeti şu kısa ve yalın ifadelerle izah eder:

Bu hadiste Fatihâ sûresinin üç ismi rivâyet edilmiştir. Ona el-Hamd ve el-Kur’an’ul-Azîm denmesinin sebebi açıktır. es-Seb’ul-Mesânî denmesinin sebebi ise yedi âyetten ibaret bu sûrenin namazda mükerrer okunması, her rekâta tekrarlanmasıdır.

Müellif Bakara suresinin faziletine ilişkin şu iki hadis-i şerifi aktarır:

Müslim, Tirmizi, Nesai ve Ahmed’in Ebu Hureyre’den (r.a.) rivâyet ettikleri bir hadiste Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem “Evlerinizi mezarlar

⁴⁷⁶A.g.e., 1/1.

(gibi zikir ve ibadetten mahrum) yapmayın. Şüphesiz içinde Bakara suresi okunan eve şeytan girmez.” buyurmuştur.

Taberani, İbni Hibban ve İbn-i Mürdeveyh’in Sehl bin Sa’d’dan (r.a.) rivâyet ettikleri bir hadiste Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem: Her şeyin bir zirvesi vardır. Şüphesiz, Kur’an’ın zirvesi de Bakara (suresi) dir. Yine şüphe yok ki kim onu evinde bir gece okursa şeytan oraya üç gece giremez, buyurmuştur.

Hatipoğlu Âl-i İmrân suresinin tefsirine başlamadan önce surenin faziletiyle ilgili İmam Müslim’in (ö.875) şu rivâyetini zikreder:

*Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Kıyamet günü Kur’an ve onunla amel eden okuyucuları getirilir, Bakara suresi ile Al-i İmran suresi onların öncülüğünü yapar.*⁴⁷⁷

2.5.9. Kıraât

Kıraat ilmi tefsir ilminin kaynakları arasında yer almaktadır. Kıraat vücuhatının verdiği geniş imkanlar sayesinde müfessirler Kur’an’ı farklı açılardan yorumlayabilmişlerdir. Hatipoğlu da tefsirinde kıraat ilminin imkanlarından yararlanmış olan müfessirler arasında yer almaktadır. Ancak genel okuyucu kitlesini göz önüne alan müellif, okuyucunun rahatlıkla anlayamayacağı kıraat vücuhatının teknik teferruatına çok fazla girmeden sade bir anlatım ile kıraat ilmini tefsirine taşımıştır. Anlama etkisi olan yerlerde kıraat ilmine müracaat eden müellif farklı manalara sıklıkla temas etmiştir. Kudat, müellifin kıraat konusunda takip ettiği yöntemle ilgili şu bilgileri vermektedir:

Filolojik ve işârî tefsirlerden yaralandığı anlaşılan Haydar Hatipoğlu’nun bu tefsir çalışmasında fikhî ahkama ziyadesiyle yer verdiği ve özellikle farklı mezhep müçtehitlerinin muhtelif görüşlerini mukayeseli olarak zikrettiği görülmektedir. Buradan hareketle farklı hükümlerin istinbat ve istihraç edilmesine kaynaklık etmesi bağlamında kıraat vecihlerine yer vermesi tabiidir. Bundan dolayı olsa gerekir ki, âyetin anlamsal akışına, üzerinde

⁴⁷⁷A.g.e., 3/1.

*terettüp eden yargı ve ahkamına doğrudan etkisi görülmeyen kıraatın teknik teferruatına girmediği yönünde yorumlanabilir.*⁴⁷⁸

Müellif açıkça anlam farklılığına kaynaklık eden âyetlerin kıraat vecihlerinin üzerine durmuştur. Örneğin, Fâtiha suresinin 3. âyetinde terettüp eden farklı anlama açıklık getirmesi bunun örneklerindendir. Müellif, ملك ملك gibi farklı kıraat okuyuşlarının anlama etkisini şu şekilde ifade etmektedir: “MÂLİK: Sahip demektir.” “MELİK: Hükümdar demektir. Her iki şekilde de okunmuştur”.⁴⁷⁹

Bir başka örnek olarak, “Biz hangi âyeti nesheder (yürülükten kaldırır) veya unutturursak ondan hayırlı olanı veya mislini getiririz.” âyet-i kerimesinde yer alan “Nesh” kelimesiyle ilgili farklı okuyuşları ve değişen manalar ile ilgili açıklamalarını verebiliriz. Müellif bu âyetin farklı kıraat okunuşları ve anlamlarına ilişkin şu bilgiler vermektedir:

İbn Amir ve bir grubun نسخ fiilini “ NUNSIH” diye okumuşlar. Bu fiil “ İNSAH” masdarındandır. Bu takdirde manası, “ Neshini mübah kılarız” diğer bir manası “Neshini emrederiz. NUNSI: İnsâmasdarından olup unuttururuz, demektir. Ömer, İbn-i Abbâs, Nahaî, Ebu Amr ve İbn-i Kesîr bu fiili “NENSE’HÂ”, bir grub da “NENSÂHA” diye okumuşlar. Bu okuyuşlara göre cümlelerin manası “hangi âyeti Levh-i Mahfuz’da tehir edip indirmesek” diğer bir mana ile “Hangi âyetin indirmesini geciktirirsek” üçüncü bir manası “Hangi âyeti ne lafzı ne de manası hatırlanamayacak biçimde zihinden uzaklaştırırsak.

Bir başka örnek olarak, “Şüphe yok ki biz seni hakka bürünerek (itaat edenlere) müjdeci ve (isyankarlara) korkutucu olarak gönderdik. Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin.”⁴⁸⁰ âyet-i kerimesinde yer alan “ La Tus’elu” fiilinin anlamıyla ilgili verdiği bilgileri zikredebiliriz. Müellif Nâfi ve Yakub’un bu fiili “ Sen Sorma” manasına gelen “ La Tes’el” şeklinde okuduğunu bu takdirde mananın şöyle olduğunu

⁴⁷⁸ Aydın Kudat, *Haydar Hatipoğlu’nun El Yazma Tefsirinde Kıraat Olgusu*, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2022, 1/232.

⁴⁷⁹ Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 1/1.

⁴⁸⁰ Bakara, 2/119

ifade etmektedir: “ve sen cehennemlik olanları sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim”.⁴⁸¹

Bir başka örnek, “Kendilerine kitab verilenler de Rab’lerinden gelen hakkın ancak bu (kıble değişikliği) olduğunu elbette çok iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.”⁴⁸² âyetinde yer alan kıraat farklılığına ilişkin açıklamalarıdır. Müellif şu bilgiyi vermektedir: “İbn-i Âmir, Hamze ve el-Kisâî’nin kıraatlerinde “تعملون” okunur”. Müellif bu kıraate göre meâlin şu şekilde olacağını söylemektedir: “Bu kıraate göre cümlenin meâli “Ve Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir” demek olur. Bu takdirde âyet, müminler için müjde, inkârcılar için tehdit mahiyetindedir”.⁴⁸³

Bir başka örnek olarak “Sana kadınların hayız (adet görme)halinden soruyorlar”⁴⁸⁴ âyet-i kerimesinde yer alan “YATHURNE” fiilinin farklı okunuşlarıyla ilgili verdiği bilgiyi zikredebiliriz. Müellifin vermiş olduğu bilgiye göre, “YATHURNE”nin kökü Ebu Hanife’ye göre kendiliğinden temizlenmek, yani kanın kesilmesidir. Şafî’ye göre kanın kesilmesinden sonra boy abdestini almak temizlenmektir. Müellif bu fiilin bazı kıraatlarda “YATTAHHARNE” şeklinde okunmasının boy abdesti almak manasını teyit ettiğini, zira kadının adet halinden tam manasıyla temizlenmesinin boy abdestini almasıyla gerçekleştiğini ifade etmektedir. Ayrıca Hatipoğlu “TATAHHARNE”nin kökü iyice temizlenmek manasına geldiğini, bu da boy abdesti almak manasında olduğunu, ancak Ebu Hanife’nin bu fiili de bir önceki fiil gibi kanın kesilmesi manasıyla yorumladığını beyan etmektedir.⁴⁸⁵ Bir başka örnek olarak:

Hani bir vakit İbrahim: Ey Rabbim, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster demişti. (Allah): İnanmadın mı? dedi. O da: Hayır (inandım), fakat (gözümle de görerek) kalbim yatışsın diye (arzuluyorum), dedi. Allah buyurdu ki: O halde kuşlardan dört tane tut, onları kendine çeke (iyice incele), sonra (kesip)

⁴⁸¹Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/119.

⁴⁸²Bakara, 2/144.

⁴⁸³Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/144.

⁴⁸⁴Bakara, 2/222.

⁴⁸⁵Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/222.

her dağın başına onlardan birer parça koy, sonra onları çağır, koşarak sana gelirler.”⁴⁸⁶

Yukarıda ki âyet-i kerimelerde yer alan, “فصرهن” kavı-i şerifi hakkındaki şu beyanlarını zikredebiliriz:

فصرهن fiili “Fesurhunne” diye “Fesirhunne” diye okunmuştur. Her iki okunuş da o kuşları yanına çek, kendine meylettir demek olur. Yani onları yanına alıp iyice incele, güzelce tanı ki onlar diriltildikten sonra aynen eski haline dönüştüklerini anlayasın. Bu fiil, her iki okunuşta “onları kes” manasına da tefsir edilmiştir. Bazıları da bu fiil kesre ile okunduğu zaman kesmek manasına ve zamma ile okunduğu takdirde anılan her iki manaya geldiğini söylemişlerdir.⁴⁸⁷

2.5.10. Nesh

Kur’an ilimleri konuları arasında üzerinde en çok tartışılan konular arasında nesh konusu bulunmaktadır. İlim adamlarının çoğunluğu neshin İslami temellerini kabul etmektedir. Tartışmalar daha çok neshin nasıllığı ve pratik boyutu konusunda gerçekleşmiştir. Hatipoğlu’nun içinde nesh konusunun da yer aldığı bir ilmi reddiyesi bulunmaktadır.⁴⁸⁸ Bu eserinde Hatipoğlu neshin İslami temellerini savunmakla birlikte önceki dinlerde de gerçekleşmiş olduğunu akli ve nakli delillerle ispat etmeye çalışmıştır. Çalışmamızın sınırları sebebiyle Hatipoğlu’nun nesh konusuna yaklaşımını, Bakara 106. âyet’e yazmış olduğu tefsiri ile sınırladık. Hatipoğlu’nun neshe yaklaşımı şu şekildedir:

NESH: Arap dilinde gidermek, iptal etmek, değiştirmek ve nakletmek manalarına gelir. Din ıstılahında ise Şâri-i Hâkim’in şer’i bir hükmünsüresinin sona erdiğini beyan etmesi, diye tarif etmek mümkündür. Bazıları: Şer’i bir hükmün hilafına sonradan bir şer’i delilin delalet etmesidir, diye tarif etmişler. Birinci tariftan anlaşılacağı üzere şer’i bir hükmün neshi ancak Allah tarafından yapılır. Yüce Peygamber ise O’nun elçisi ve tebliğcisidir. Şu halde

⁴⁸⁶Bakara, 2/260

⁴⁸⁷Hatipoğlu, “Kur’ân Tefsiri”, 2/260.

⁴⁸⁸Haydar Hatipoğlu, *Dinlerarası Diyaloga Reddiye- Ehli Kitabı İslam’a Davet*, Ravza Yayınları 2020, 92-128.

*şer'î bir hüküm ancak Resûl-i Ekrem (a.s.) hayatta iken neshedilebilir, vefatından sonra İCMÂ veya Kıyas denilen şer'îdelillerle nesih söz konusu değildir. Nesih ya âyet veya sabit ve sahih hadisle olur.*⁴⁸⁹

Müellif, neshin üç şekilde gerçekleşebileceğini söylemektedir. Buna göre, birincisi, tilaveti kaldırılıp hükmü kalıcı olan âyet. İkincisi, tilaveti kalıcı olup hükmü kaldırılan âyet. Üçüncüsü, tilaveti ve hükmü kaldırılan âyet. Müellif bunlarla ilgili örnek verdikten sonra nesih konusunu şu açık ve anlaşılır sözlerle sonuçlandırır:

Kur'ân'da nesih, ahkâm âyetlerine mahsustur. Diğer konulara ait âyetlerde nesih söz konusu değildir. Bir âyetin tamamı neshedilebildiği gibi yalnız bir bölümü de olabilir. Âyet başka bir âyetle neshedilebildiği gibi mütevatir hadisle de neshedilebilir. Şâfiî ve Malikîlerden Ebü'l-Faraç âyetin hadisle neshini kabul etmemişlerdir. Bu konudaki tartışma uzun süreceği için buraya aktarılmamıştır. Şer'î hükümlerin neshî diğer peygamberler zamanında da vuku bulmuştur. Örnekleri çoktur. Arzu edenler Kurtubî tefsirinin bu âyete ait bölümüne başvurabilirler. Yüce Allah beşer âleminin yararları için koyduğu bazı hükümleri yine onların yararları için değiştirir veya tamamen kaldırır. Milletleri yönetenlerin veya kanun koyucularının zaman zaman kanunlarda yaptıkları değişiklikler nasıl normal karşılanıyorsa, kâinatı yaratan ve yöneten, âlemlerin yegane hükümdarı yüze Rabb'imizin zamanla gelişen ve olgunlaşan ümmetler için koyduğu hükümleri onlar yararına değiştirmesi rahmet ve lütfunun mahsulüdür. Yahudiler ve müşrikler bu durumu çok iyi bildikleri halde sırf inat ve inkârcılıkları yüzünden karşı çıkmışlardı. Yüce Allah bu âyette onların dedikodu ve istismarlarını reddediyor. Yukarda âyetin neshini tarif ederken işaret ettiğim gibi şer'î bir hükmün yürürlükten kaldırılması biz insanlara göredir. Çünkü biz insanlar, konulan her hükmün kalıcı ve ebedî olduğunu biliyoruz. Allah Teâla, koyduğu bir hükmün hilafına yeni bir hüküm bildirince insanlar eski hükmün neshedildiğini anlarlar ve dolayısıyla geçici olduğunu öğrenmiş olurlar. Fakat yüce Allah o hükmün geçici bir süre için olduğunu ezelden beri bilir. O halde nesih Allah'a nazaran eski hükmün

⁴⁸⁹Hatipoğlu, “Kur'ân Tefsiri”, 2/106.

*uygulamasının sona erdiğini bildirmesidir. Yoksa toplumun bünyesine uymadığını sonradan bilmesi sebebiyle haşa cayması değildir. Allah'ın ilmi bütün kâinatı kuşatmıştır. O'nun için zaman kavramı yoktur.*⁴⁹⁰

2.5.11. Münasebetü'l-Kur'an

Kur'an-ı Kerim'in âyetleri farklı zamanlarda ve çeşitli sebeplerden nazil olmuş olmasına rağmen aralarında nizam, münasebet ve aheng bulunmaktadır. Bu intizam ve ahenk birbirini takip eden kelimelerde, cümlelerde, mana ve ses uyumunda dahi görülmektedir. Bu münasebet bazen sureler arasında, bazen ardı ardına gelen sureler arasında, bazen surenin sonu ile başı arasında, bazen surenin başı ile bir önceki surenin sonu arasında, bazen ardı ardına gelen âyetler arasında, bazen âyet içinde de bulunmaktadır. Dolayısıyla âyetler arasında bulunan bu güçlü bağ, Kur'an'ın mucizevi bir özelliği olarakta görülmektedir. Hatipoğlu'nun tefsir çalışması boyunca Kur'an ilimleri konuları arasında en çok yer verdiği ilimler arasında münasebetü'l- Ku'ran gelmektedir. Müellifin bu ilme çok önem atfetmesinin temelinde Kur'anı bir bütün olarak muhatap kitleye tanıtmaya gayretinin bulunduğu çok açıktır. Nitekim müellif sıklıkla açmış olduğu “Âyetler Arasında Bulunan Münasebet” başlığı altında âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini açıklamıştır. Müellifin hedefi sadece âyetler arasında bulunan ilişkiyi öğretmek değildir. O aynı zamanda, bu başlık altında değerlendirdiği âyetleri genel anlamda tanıtmayı da hedeflemiştir. Bu tefsir stratejisi ile okuyucuya âyetler hakkında genel bir bilgi vermiş, âyetlerin neyi hedeflediğini ve bu âyetlerin muhataba vermek istediği mesajları özlü şekilde tanıtmıştır. Müellif âyetler arasında bulunan ilişkiyi canlı tutarak okuyucuya devamlı ne okuduğunu ve ne öğrendiğini dolaylı yoldan öğretmektedir. Böylece dağınıkmış gibi görünen Kur'an âyetlerini bir bütün olarak tanıtabilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Hatipoğlu'nun bu konuda takip ettiği yöntemi Seydaoğlu şu şekilde anlatmaktadır:

Kur'an'ın bütünselliği üzerinde duran ve bir bütünmüş gibi muhatabın dikkatini çekmeye çalışan müellif, özellikle âyetler arasında bağlamda ve bunun ilişkilendirilmesinde yoğun çaba sarfetmekte ve hemen hemen her âyet pasajında önceki ve sonraki âyetlerle olan ilişkisine dikkat çekmektedir. Bu da tefsirin ilmi tarafının yanında toplum esaslı bir yapıyla harmanlandığını göstermesi açısından önemlidir. Müellifin “Âyetler Arasındaki Münasebet”

⁴⁹⁰A.g.e., 2/106.

başlığı altında verdiği bilgiler genel olarak iki esaslı olarak ilerlemiştir. İlişkisi kolay olan irtibatlandırılması uzak olmayan âyetlerin tenâsübü, genel olarak âyetlerin içeriği ile ilgili bilgiler verilerek bir bağ kurulması şeklinde gerçekleşmektedir. Bu minvaldeki bilgiler müellifin kendi kanaati sonucu ortaya çıkmış bilgilerdir. Diğer taraftan bazı âyet pasajlarında özellikle ilişkinin açık bir şekilde hissedilmediği yerlerde âyetler arasında konusal bağlamda irtibatın var olduğu yönünde açıklamalar yapılmış münâsebâtü'l-Kur'ân alanında popüler olan kaynaklardan yararlanılmıştır. Esasen münâsebâtü'l-Kur'ân kavramı altında genel olarak âyetlerin anlam olarak yakın olduğu pasajlardan çok anlam irtibatı biraz daha uzak olan âyetlere dikkat çekilmekte ve bunların ilişkilendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu itibarla müellifin içerik yönünden anlam yakınlığı olan âyetleri birbirine ilişkilendirerek anlatması bir anlamda âyetler arası ilişkinin sağlanmasından öte konusal bağlamın sağlanmasına yönelik bir amaç uğrunadır. Nedenselliği açık olmayıp münâsebâtü'l Kur'an'a dair zikredilen ayrıntılar da genelde kaynak kitaplarda zikredilen bilgilerden oluşmakta çoğu zaman müellifin kendi insiyatifine dayanarak aralarında tercih yoluna gittiği açıklamalardır. Bazen de müellifin kendi görüşü çerçevesinde şekillendirdiği âyetler arası bağ, bir anlamda müellifin bu alana dair özel gayret hissettirdiğini göstermektedir. Sonuç olarak gerek konusal bağlamın bir bütün olarak verilmesi olsun gerekse de incelik ve ayrıntıya dayalı olarak gerçekleşen bir çaba olsun, subjektif ve insiyatif esaslı olan bu alanın hâkimiyet ve uzmanlık gerektirdiğini bilmek ve bu alana önem atfetmiş olan Haydar Hatipoğlu'nun bu bağlamda başarılı olduğunu söylemek gerekir.⁴⁹¹

Müellif, Kur'an vahyinde bulunan münasebetleri iki açıdan incelemektedir. Birincisi, surelerin başı ile sonu arasında bulunan irtibat bağlamında sureler arasında bulunan anlam ilişkisini tespit etmektedir. İkincisi ise, âyetler arasında bulunan ilişkiyi tespit etmeyi hedeflemiştir. Çalışmasında ağırlıklı olarak âyetler arasında irtibat kurduğu görülmektedir. Bunlarla ilgili bazı örnekler vermek yararlı olacaktır.

⁴⁹¹Abdulkerim Seydaoğlu, *Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Dair Bir Yaklaşım: Haydar Hatipoğlu Örneği*, Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2022, 1/195-196.

Müellif Bakara suresinin son âyetinin tefsiri bölümünde bu surenin başı ile sonu arasında bulunan ilişkiye dair şu açıklamada bulunmaktadır:

Aşağıdaki iki âyet Bakara sûresinin sonudur; 285. Peygamber, Rabb'inden kendisine indirilene inandı, müminler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı: "Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız" (dediler) ve: İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz (bizi) bağışlamayı dileriz ve dönüşümüz ancak sanadır" dediler. 286. Allah her kişiyi ancak gücü dâhilindekiyle mükellef tutar. Herkesin kazandığı iyiliğin yararı kendisinedir, yüklendiği kötülüğün zararı da kendisinin aleyhinedir. "Ey Rabb'imiz, eğer unutursak veya yanılırsak bizi cezalandırma. Ey Rabb'imiz bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır bir yük de yükleme. Ey Rabbimiz ve bize gücümüzün yetmediği bir şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen, bizim mevlamız (sahibimiz koruyucumuz, büyüğümüz, sahibimiz)sin. Bu nedenle kâfir topluma karşı bize yardım et. Yüce Allah bu sûreyi, Kur'ân'ın O'nun kitabı olduğunda şüphe olmadığını, Allah'tan korkanlar için bir hidâyet kaynağı olduğunu, takva sahibi kulların övgüye layık vasıflarını ve iman esaslarını bildiren âyetlerle açtı. Yüce Allah bu âyetlerden sonra gelen âyetlerde kâfirlerin durumunu ve bunun akabinde de münafikların hallerini beyan buyurdu. Sûrenin diğer âyetlerinde Kitap ehlinin, özellikle yahudilerin olumsuz tutum ve davranışları, sapıklıkları bildiriliyor. Sûrenin büyük bir bölümünde namaz, oruç, zekât, hac ibadetleri, boşama, iddet, îlâ, kadın âdeti, cihat, faiz ve veresiye muamele gibi hukuka ait önemli bazı hükümlere yer veriliyor. Yüce Allah sûrenin sonundaki iki âyette de sûrenin başındaki üstün vasıfları taşıyan başta Resûl-i Ekrem (a.s.) olmak üzere ümmetinin tam iman ve samimi itaat mertebelerine eriştiklerine şahadet ediyor, tescil edip ilâhi belge ile delillendiriyor, böylece onları takdirnameleriyle taltif buyuruyor. Ayrıca güçlerinin yetmeyeceği yükümlülükler altına sokmayacağını müjdelerken rızasına uygun duaları da onlara telkin edip öğretiyor".⁴⁹²

Müellifin münâsebetü'l- Kur'ân'a dair çalışmalarının ağırlık noktası âyetler arasında bulunan ilişkiye yönelik olmuştur. Müellif meseleyi sadece âyetler arasında bulunan

⁴⁹²Hatipoğlu, "Kur'ân Tefsiri", 2/285.

anlam bütünlüğü ve insicam olarak işlememiştir. Münasebet bağlamında konuyu zenginleştirmeyi tercih etmiştir. Buna göre müellif, bazen münasebet başlığı altında, âyet-i kerimelerin içerdiği konuların birer özeti mahiyetinde açıklamalar yapmaktadır. Bazen âyetlerlerden sonuçlar çıkararak aralarında bulunan bütünlüğe işaret eder. Bazen de bir âyetin başka bir âyetten önce veya sonra zikredilmesinin nedenini ve hikmetine dair açıklamalar yapar. Hatipoğlu'nun genel olarak münasebetü'l- Kur'an özelinde geniş halk kitlelerinin Kur'an'ı daha iyi anlamalarına yönelik olarak tefsiri boyunca "Âyetler Arasında Münâsebet" başlığı altında yapmış olduğu açıklamaları bir anlamda Kur'an mesajını bir bütün olarak özet mahiyetinde muhatabın zihninde yer edindirme faaliyeti olarak görmek mümkündür. Nitekim Seydaoğlu, Hatipoğlu'nun münasebete dair yaptığı açıklamalarının genel olarak tefsir çalışmalarından bir alıntı olmayıp ağırlıklı olarak kendi görüşlerinden meydana geldiğini dolayısıyla tefsir boyunca münasbet bağlamında yapılan açıklamaların Hatipoğlu'nu özgün kılan bir niteliğe sahip olduğunu söylemektedir.

Müellif hakkında detaylı açıklamalar yaptığı âyetleri münasebetler başlığı altında özetlemektedir. Bir anlamda konuyu toparlayıp ilerde gelecek olan yeni âyetlerle ilgili bir ön bilgilendirme de bulunmaktadır. Örneğin, Bakara 8. âyet ile 13. âyet arasında bulunan bölümle ilgili ve daha sonra gelecek âyetlerle ilgili şu açıklamaları bunun örneklerindendir:

Allah Teâlâ, sûrenin başındaki âyetlerde müminlerin övgüye layık sıfatlarını ve mutluluklarını açıkladıktan sonra müteakip 6. ve 7. âyetlerde inançsızlığını gizlemeyen kâfirlerin fena hâllerini ve feci akıbetlerini bildirdi. Bundan sonra gelecek 8. âyetten 20. âyete kadar olan bölümü mümin görünüp küfür ve inkârcılığını gizleyen ve münafık denilen grubun kötü sıfatlarını ve çarptırılacakları şiddetli azabı belirtiyor. Münafıkların içyüzü Müslümanların çoğunun meçhulü olduğu için müteaddit sıfatları bu âyetlerde sıralanarak İslam cemaati uyarılıyor ki kötü niyetleri, sinsi faaliyetleri ve kurmaya çalıştıkları tuzaklar zararsız hale getirilsin.

Müellif bu açıklamaları ile âyetler arasındaki irtibatın sadece bir önceki ve sonraki âyetlerle sınırlı olmayacağını ilerleyen âyetlerde de olabileceğine işaret etmiştir. Müellif bazen surenin ilk bölümlerinin tefsirini bitirip yeni bir bölüme geçeceği zaman surenin başından itibaren işlemiş olduğu konunun bir özetini

çıkarmaktadır. Bakara suresinin 21. âyetine başlamadan önce yaptığı açıklamalarını buna örnek olarak vermemiz mümkündür. Kendisinin beyanları şöyledir:

Surenin başından buraya kadar geçen âyetlerde mü'ninlerin, kafirlerin ve münaфіkların sıfatları, iman edenlerin muthulukları, inkarcıların şüphe içinde kıvranan iki yüzlülerin mutsuzlukları, en tehlikeli grup olan münaфіkların durumlarını iyi aydınlatıcı benzetme örnekleri anlatıldıktan sonra aşağıdaki âyetlerde Allah Teala, varlığına ve birliğine delalet eden delilleri, insan oğluna verdiği nimetleri sıralayarak yukarda sözü edilen bütün grupları, başka bir tabirle bütün insanları tevhid dinine, ona boyun eğerek ibadete ve bu yolla kazılan takvaya davet eder ve gizli, açık her türlü şirkten, o'na ortak koşmaktan meneder.⁴⁹³

Müellif çok sayıda âyetin Kur'anda bulunduğu konumun hikmetine dair açıklamada bulunmuştur. Bir anlamda müellif okuyucunun “Bu âyet neden burada zikredildi” şeklinde zihninde belirebilecek suallerine cevap vermiştir. Müellifin Bakara 196. âyetle ilgili verdiği bilgiler bunun örneklerindendir. Nitekim müellif ramazan orucu ile ilgili hükümler verildikten sonra hacla ilgili hükümlere geçilmesinin hikmetine dair şu açıklamada bulunmaktadır:

Ramazan orucu ile ilgili hükümler bildirildikten sonra aşağıdaki âyetlerde hac ve umre hükümleri bildiriliyor. Çünkü Ramazan orucu ile hac ve umre ibadetleri İslam'ın en önemli ibadetlerinden olduğu gibi hac mevsimi Ramazan ayını müteakip başlamış olur. Bu sebeple bu iki ibadete ait hükümler arasında yakın münasebet mevcuttur.⁴⁹⁴

Müellifin münasebetü'l-Kur'an konularının işleyişine bakıldığında sadece âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini tanıtmaya gayreti içinde değildir. Aynı zamanda bu bölümlerde Kur'an'ın mevdûi tefsirini yaptığını söyleyebiliriz. Nitekim münasebetler başlığı altında Kur'an'ın konularını işlediği görülmektedir.

⁴⁹³A.g.e., 2/21.

⁴⁹⁴A.g.e., 2/196.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

HAYDAR HATİPOĞLU KUR'AN TEFSİRİ METNİNİN NEŞRİ

1. FÂTİHA SÛRESİ

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ﴿١﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٢﴾ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ ﴿٣﴾ الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ﴿٤﴾ إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ ﴿٥﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ ﴿٦﴾ صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ﴿٧﴾

Bu sûre Mekke devrinde inmiştir. Yedi âyet olduğu hususunda icmâ vardır. Kurtubî, kendi tefsirinde bu sûrenin on iki ismini sırayla sayarak buna dair rivâyetleri nakletmektedir.⁴⁹⁵ Âlûsî ise bazı âlimlerin bu sûrenin isimlerini yirmi küsura çıkardığını belirterek hepsini sıralamıştır.⁴⁹⁶ İsimlerin çokluğu, sûrenin faziletinin çokluğuna delalet eder.⁴⁹⁷

Sûrenin en meşhur ismi Fâtiha'dır. Fâtiha kelimesi, açmak manasına olan “feth/الْفَتْح” mastarındandır. Fâtiha'nın lügat manası kitap, defter, bohça, sandık gibi açılacak şeylerin ilk açılan yeri ve başı demektir. Daha sonra konuşma ve okumanın baş kısmına da Fâtiha denmiştir. Bu sûre Kur'an'ın başında bulunduğu ve namaz rekâtlarının başında okunduğu için ona Fâtiha denmiştir. *Ümmü'l-Kitâb* (Kitab'ın Esası), *el-Seb'u'l-Mesânî*, *eş-Şifâ*, *el-Vâfiye*, *el-Kâfiye*, *el-Esâs* ve *el-Hamd* de bu sûrenin rivâyet edilen adlarındandır.⁴⁹⁸

⁴⁹⁵ Muhammed b. Ahmed Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*, thk. Ahmed el-Berdûnî – İbrahim Atfîş (Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964), 1/111 (nşr.)

⁴⁹⁶ Geniş bilgi için bk. Şihâbuddîn Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdulbârî (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 1/37 vd. (nşr.)

⁴⁹⁷ Bu kaidenin orijinal ifadesi şu şekildedir: كَثْرَةُ الْأَسْمَاءِ تَدُلُّ عَلَى شَرَفِ الْمَسْمُومِ. Konuyla ilgili bilgiler için bk. Fahrreddîn Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dârü'l-Hyâi't-Türâsî'l-Arabî, 1410/1989), 1/156

⁴⁹⁸ Celâleddîn Abdurrahman Suyûtî, *el-İtkân fi 'ulûmi'l-Kur'an*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008), 119-122

FÂTİHA SÛRESİNİN FAZİLETİ

Buna dair müteaddit sahih hadisler vardır. Bir tanesinin tercümesini sunmakla yetineyim:

“...Ebû Saîd b. el-Muallâ (*radiyallahuanhu*)şöyle demiştir:

Bir gün Resûlullah (*sallallahu aleyhi ve sellem*)bana hitaben:

“Bilmiş ol ki ben Mescid-i Nebevî’den çıkmadan önce sana Kur’ân’daki (sevap yönünden) en büyük sûreyi muhakkak öğreteceğim (yani en büyük sûrenin hangi sûre olduğunu bildireceğim)” buyurdu. Ebû Saîd b. el-Muallâ demiştir ki:

Sonra Peygamber (*sallallahu aleyhi ve sellem*)mescitten çıkmak için gitti. Bunun üzerine ben O’na (sözünü) hatırlattım. O da buyurdu ki:

“(O sûre), الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ dir. (yani Fâtîha sûresidir) ve o sûre es-Seb’u’l-Mesânî’dir ve bana verilen Kur’ân’ul-Azîm’dir.”⁴⁹⁹

Bu hadiste Fatihâ sûresinin üç ismi rivâyet edilmiştir. Ona *el-Hamd* ve *el-Kur’an’ul-Azîm* denmesinin sebebi açıktır. *es-Seb’ul-Mesânî* denmesinin sebebi ise yedi âyetten ibaret bu sûrenin namazda mükerrer okunması, her rekâtta tekrarlanmasıdır.

FÂTİHA 1/1

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (۱)

MEALİ

1. *Rahmân, Rahîm olan Allah’ın ismi ile (başlarım).*

TAHLİLLER

İsim (الاسم): Yükselmek manasına olan *sümûv* (السمو) veya açık alamet ve belirti anlamına gelen *simet* (السمت) mastarından olup ad manasındadır. Allah’ın doksan dokuz ismi vardır.⁵⁰⁰

⁴⁹⁹ Buhari, *Tefsir*, 1; *Fedailil-Kur’an*, 9; Tirmizi, *Sevabul-Kur’an*, 1; Nesâi, *İftitah*, 26; Muvatta, *Nidâ*, 37, 45

⁵⁰⁰ İlgili görüşlerin izahı için bk. Kurtubî, *el-Câmi’*, 1/100-101

Allah (الله), kâinatın yaratıcı yüce Rabbimizin özel adıdır. Kurtubî, bu ad, Rabbimizin isimlerinin en büyüğü, manaca en kapsamlı ve bütün sıfatlarını kendinde toplayandır, der.⁵⁰¹

Araplar cahiliyet devrinde de Allah'ın kâinatın yaratıcısı olduğunu bilirlerdi. Onlardan birisine “Seni kim yarattı ve gökleri ve yeri kim yarattı” diye sorulduğu zaman “Allah yarattı” derdi.⁵⁰² Ama Allah katında şefaathçi olduklarına inandıkları putlara taparlardı ve putlara ilah derlerdi. Allah adı tarih boyunca yalnız yüce Rabbimizin ismi olarak kullanılmamıştır. Puta tapanlar bile böyle kullanmışlar ve hiçbir puta Allah adını vermemişlerdir.

“ALLAH” LAFZI İLE “İLAH” LAFZI ARASINDAKİ FARK

Yukarıda belirttiğim gibi Allah lafzı yüce Rabbimize mahsus özel isim olup O'ndan başka hiçbir varlık hakkında kullanılmamış ve kullanılmayacaktır. Manası da bütün kemal sıfatları ile muttasıf, her türlü noksanlıklardan pak ve nezih olan yegâne ibadete layık gerçek mabuttur. İlah ise hak olsun batıl olsun kendisine tapılan demektir. Bu itibarla putlara ve benzeri batıl mabutlara da ilah denilmiştir. Şu hâlde ilah lafzı hem Allah için hem de batıl mabutlar için kullanılan ortak bir lafızdır.⁵⁰³ Türkçede kullanılan “tanrı” kelimesi ise “ilah” kelimesinin karşılığıdır. Müminler, yüce Rabbimizi anmak isterken ilah veya tanrı kelimelerini kullanmayıp Allah lafzı veya diğer güzel isimlerinden istedikleriyle anmaya özen göstermelidir.⁵⁰⁴

⁵⁰¹Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/102

⁵⁰² Bu konuda benzeri birçok âyet Kur'an'da mevcuttur. İlgili âyetler için bk. el-Ankebût 29/61; Lokmân 31/25; ez-Zümer 39/38; ez-Zuhuruf 43/9.

⁵⁰³Şihâbuddîn Hafâcî, *Înâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî alâ Tefsîri'l-Beydâvî* (Beyrut: Dâru Sâdır), 4/238 (nrş.)

⁵⁰⁴Bu hususta Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvası şu şekildedir: “Tanrı kelimesi, Arapça ilah kelimesinin karşılığıdır. “İlah” daha çok, Allah'tan başka ibadete layık görülen varlıklar için kullanılır. “Allah” kelimesi onun bizzat kendisini ifade eden özel isimdir. Bu bakımdan, kelâm âlimlerine göre “Allah” kelimesi, Cenab-ı Hakk'ın yüce zatına ve bütün kemal sıfatlarına delalet eden özel isimdir. Hiçbir dilde bu kelimenin ifade ettiği özel manayı kapsayacak bir kelime bulunmamaktadır. Öte yandan “Allah” kelimesi bütün Müslümanlar için tevhid inancını temsil eden ortak bir bağ niteliğindedir. Bu sebeple Müslümanların, ibadet ettikleri tek yaratıcılarını

Rahman ve Rahim: Allah'ın mübarek isimlerinden olup rahmet kökünden türemedir. Rahmet, kalpteki acıma duygusudur. Bu duygu sahibini acıdığı canlıya yardım ve ihsanda bulunmaya sevk eder. Yüce Allah, acımak gibi zaaf belirtilerinden ve infiallerden pak ve nezih olduğu için O'nun rahmetinden maksat, lütuf ve ihsandır. Bu iki ismin manası, çok merhamet eden, çok lütuf ve ihsanda bulunan demek olmakla beraber aralarında bazı farkların bulunduğu müfessirler tarafından ifade edilmektedir. Şöyle ki:

- 1) Rahman büyük nimetler ihsan eden manasındadır. Rahim de küçük nimetler ihsan eden manasındadır.
- 2) Rahman lütuf ve ihsanı her şeyi kuşatan, mümine de kâfire de rızık ve çeşitli menfaatler sağlayandır. Rahim ise ihsan ve ikramı müminlere mahsus olan manasındadır. Bundan dolayı Allah dünyanın Rahman'ı ve ahiretin Rahim'idir denilir.
- 3) Rahman, rahmeti azametli olan; Rahim ise rahmeti devamlı olan demektir.⁵⁰⁵

Rahman adı da Allah Teâlâ'ya mahsus isimlerden olup O'ndan başkasına verilemez. Fakat "Rahim" adı verilebilir. Nitekim "*Peygamber (s.a.v.) müminlere şefkatli ve rahimdir*"⁵⁰⁶ diye vasıflandırılmıştır.

"Allah" diye anmaları daha doğru olur. Dolayısıyla "Allah" bu adla veya "esmâ-i hüsnâ" adı verilen 99 isminden biriyle anılmalıdır. Bununla birlikte, dinimizin bildirdiği mutlak kemal sahibi, noksanlardan münezzeh olan yüce Allah'ı "Tanrı" diye anmak da İslam inancına aykırı olmaz." Klasik Türkçe metinlere bakıldığında Allah için Tanrı kelimesinin kullanıldığına tanıklık etmekteyiz. Muhtemelen yakın dönemde bilinçli ve kasıtlı olarak Allah lafzı yerine Tanrı kelimesinin kullanımı Müslümanlar tarafından isabetli görülmemiştir. (nşr.)

⁵⁰⁵Geniş bilgi için bk. Nâsiruddîn Ebû Saîd Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâtu't-te'vîl*, nşr. Muhammed Abdurrahman (Beyrut: Dâru'l İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418/1997), 1/27

⁵⁰⁶et-Tevbe 9/128.

AÇIKLAMA

İslam'dan önce Araplar işlerine başlarken putlarının adlarını anıyorlar ve “el-Lât ismiyle” veya “el-Uzzâ ismiyle” diyorlardı. Diğer müşrikler de tapmış oldukları ilahlarının isimlerini anarak işlerine başlıyorlardı.⁵⁰⁷

Allah Teâlâ, Kur'ân-ı Kerim'in başına besmele-i şerifeyi koymak ve Tevbe sûresi hariç her sûreyi bununla başlatmakla Müslümanları işlerinin ve konuşmalarının başında besmele çekmeye teşvik ve irşat buyuruyor, bu güzel ve doğru yolu gösteriyor ki Müslümanlar böyle yapmakla hem lütuf ve ihsanı sonsuz yüce Allah'ın Tevfik ve yardımını dilesinler, O'nun mübarek ismini anmakla himayesine bürünsünler, hem de O'na ortak koşan müşriklere muhalefet ederek batıl bir akideyi ve kötü bir âdeti yıksınlar.

Besmelenin başındaki “ba” harfi Arapça gramerine göre ya istiane yani yardım dilemek veya musahaba (المصاحبة) yani beraberlik manasındadır. Besmelenin özlü manası şöyle olabilir:

Allah'ın isminin maiyetinde, beraberinde, himayesinde ve bereketine bürünerek diğer bir mana ile Allah'ın ismi ile yardım dileyerek yani O'nun ismini aracı kılarak üçüncü bir mana ile Allah'tan yardım dileyerek okuyorum. O Allah ki Rahmân'dır Rahîm'dir.

Bir hadiste بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ (yani besmele) ile başlanılmayan her önemli şey (bereketi) kesilmiştir (veya noksan bir şeydir).⁵⁰⁸ Şu hâlde önemli bir şeyin din açısından bereketli ve tam olması için onun başında Allah'ın isminin anılması gerekir. Mümin kişi önemli bir işe başlarken okuduğu besmele ile o işin dinen tam ve bereketli sayılması için Allah'ın ismi ile yardım diliyor. O'nun mübarek ismini aracı kılıyor diğer bir ifadeyle muvaffak olmak için Allah'tan yardım diliyor.

Hülasa her meşru iş için yüce Allah'tan yardım dilendiği gibi o işin hayırlı ve mübarek olması için O'nun ismiyle de yardım dilenir.

⁵⁰⁷ Cârullah Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986), 1/3

⁵⁰⁸ İbn Mâce, *Nikah*, 19 (hd.1894): Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/75; Mustafa Merâgî, *Tefsiru'l-Merâgî* (Mısır: Matbaa-u Mustafâ, 1946), 1/28 (nşr.).

Besmele, okuyucunun بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم demesi manasına geldiği gibi bir âyet manasında da kullanılır. Biz besmele kelimesini ikinci manada kullanacağız.

BESMELENİN FAYDALARINDAN BAZILARI

Sâbûnî bu konuda özetle şöyle der: Bizim بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيم dememizde büyük faydalar vardır:

- Allah'ın ismini anmakla hayır ve bereket ummak,
- Allah Teâlâ'ya tazimde bulunmak,
- İlahî zikirden kaçan şeytani kovmak, uzaklaştırmak,
- İşlerinin başında putların vb. batıl ilahların isimlerini anmayı âdet edinen müşriklere muhalefet etmeyi açığa vurmak,
- Korkulan şeylerden emin olmak,
- Allah'a güvenip O'na dayanmak,
- Başarı için O'ndan yardım dilemek,
- Yegâne hak mabut olduğunu ifade etmek,
- Nimetlerini itiraf etmek,
- Besmelede Allah'ın üç ismi yer almaktadır.

FIKHÎ HÜKÜMLER

1. Besmele Kur'ân'dan bir âyet midir yoksa sûrelerin başındaki besmeleler ilgili sûrenin birer âyeti midir?

Neml sûresinin 30. âyetinde bulunan besmelenin o âyetin bir parçası olduğu hususunda bütün âlimlerin icmâ ve ittifakı vardır. Bilindiği gibi Tevbe (Berâe) sûresi dışında kalan bütün sûrelerin başında birer besmele yazılıdır. İşte bu besmelelerin Fatihâ'dan ve diğer sûrelerden birer âyet olup olmadığı hakkında ihtilaf vardır. Şöyle ki:

- a) Bir grup âlime göre besmele, başında bulunduğu sûrelerin birer âyetidir. Sahâbelerden Ebû Hüreyre, İbn Abbâs ve İbn Ömer gibi bazı zatlar, tâbiînlerden Said b. Cübeyr, Ata, Zühri ve İbnü'l-Mübarek, Mekke ve Kûfe'nin kurrâ ve fıkıh âlimlerinin bazıları bu gruba dâhildir. Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel de bu görüştedirler. Allah hepsinden razı olsun.

Bu grubun bazı delilleri şunlardır:

- a) el-Mushafu'l-İmam (Kur'ân'ın ilk yazılan esas nüshası) yazıldığı zaman Tevbe (Berâe) sûresi hariç bütün sûrelerin başına besmele yazıldı. Asıl nüshadan çoğaltılıp

çeşitli bölgelere gönderilen nüshaların hepsinde besmele aynı şekilde yazıldı. Sahabelerin Kur'ân'dan olmayan bir şeyi mushafa yazmaz oldukları ve bu hususta çok titiz davrandıkları bilinmektedir. Hatta bundan dolayı mushaflara nokta, ta'sîr (yani cüz ve hizb) işaretlerini bile koydurmazlardı. Daha sonra konulan nokta ve diğer işaretler, Kur'ân'dan olmayan bir şey ona karışmasın diye mushafın hattından başka bir yazı şekli ve başka renk bir mürekkeple yazıldı. Durum böyle iken besmelenin hem Fâtiha hem sûresinin hem diğer sûrelerin başlarında bulunması onun başında bulunduğu bütün sûrelerin birer âyeti olduğuna delildir.

b) Peygamberin (sallallahu aleyhi ve sellem) şu mealdeki hadisidir:

“el-Hamdulillahî Rabbilâlemîn'i okuyacağınız zaman Bismillâhirrahmânirrahîm'i okuyunuz. Şüphe yok ki bu (sûre), *Ümmü'l-kitap* ve *es-Seb'u'l-mesânî* dir. Bismillâhirrahmânirrahîm de onun âyetlerinden biridir.”⁵⁰⁹

c) Peygamber'in (sallallahu aleyhi ve sellem) şu mealdeki hadisi:

“Bana şimdi bir sûre indi” buyurduktan sonra Bismillah'tan başlayarak Kevser sûresini okudu.”⁵¹⁰

d) Resûlullah'ın(sallallahu aleyhi ve sellem) kıratı Enes'e sorulduğunda verdiği cevapta Enes'in (radiyallahuanhu) besmele çekip *el-Hamd* sûresini okuduğuna dair hadis.⁵¹¹

e) ÜmmüSeleme'nin (radiyallahu anha) şu hadisi:“Peygamber (sallallahu aleyhi ve sellem) namazda besmeleyi okudu ve onu bir âyet saydı.”⁵¹²

B) Hanefî âlimlere göre besmele müstakil bir âyettir. Sûrelerin arasını ayırmak ve bereket için indirilmiştir. Ne Fâtiha'dan ne de başka bir sûreden bir âyet değildir. (Neml sûresindeki besmele ise âyetin bir parçasıdır.) Sahabelerden Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ud ve Ammâr b. Yâsir (radiyallahuanhu) de bu görüştedirler. Ayrıca

⁵⁰⁹ Haydar Hatipoğlu, *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, 3/24.

⁵¹⁰ Müslim, Namaz, 53: Nesai, *İftitah*, 21.

⁵¹¹ Nesai, Salat, 21 (hd.895): Tirmizi, Salat, 180-181: Hadislerin karşılaştırılması için bk. İbn Hacer, *Fethu'l Bari*, 2/227-228: İbn Hacer, *Tuhfe*, 2/47-50: Vehbe Zuhayli, *el-Fıkhu'l-islami*, 2/22.

⁵¹² Benzer rivayetler için Bknz. Tirmizi, 5/185: Beyhaki, Sünen, 2/44: Hakim, Müstedrek, 2/232,

Evzaî'nin de böyle söyleyenlerden olduğu nakledilmiştir. Bu grubun delilleri şu şekildedir:

a) Mushafa yazılmış olması besmelenin Kur'ân'dan olduğuna delildir. Fakat her sûreden bir âyet olduğuna delil değildir. Namazda Fâtiha sûresi açıktan okunurken besmelenin çekilmediğine dair hadisler onun Fâtiha'dan sayılmadığına delalet eder.

b) Sahabelerin “Biz besmele ininceye kadar sûrenin tamamlandığını bilmiyorduk” sözleridir. Hâkim ve Ebû Dâvûd'un İbn Abbâs'tan (radiyallahu anhu) rivâyet ettikleri şu hadis de delil gösterilmiştir. “Besmele ininceye kadar Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem)sûrenin ayrılacağını bilmezdi.”⁵¹³

C) Mâlikilere göre besmele ne Fâtiha'dan ne de başka bir sûreden bir âyet değildir, ancak Neml sûresinin 30.âyetinden bir parçadır, sûrelerin başına teberrüken yazılmıştır.

Malikilerin delilleri Peygamberin namazda Fâtiha sûresini açıktan okurken **بِسْمِ اللَّهِ** ile kıraate başladığına dair hadistir:

“Allah Azze ve Celle buyurdu ki: Ben namazı (yani namazda okunan Fâtiha'yı) kendim ile kulum arasında ikiye ayırdım. Yarısı benim içindir, yarısı kulum içindir. Kuluma istediğini veririm. Kul **بِسْمِ اللَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ** dediği zaman Allah: Kulum bana hamdetti. Kuluma istediğini veririm, der. Kul, **الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ** dediği zaman Allah: Kulum bana sena etti, kuluma dilediğini veririm, der...”⁵¹⁴

Sûrelerin başlarında yazılı olan besmelenin Fâtiha'dan ve diğer sûrelerden birer âyet olup olmadığı veya müstakil bir âyet olup olmadığı hususunda üç görüşün bulunduğunu yukarıda belirttim ve grupların bazı delillerini özlü olarak vermeye çalıştım. FahreddînRâzî besmelenin Fâtiha'dan bir âyet olduğuna dair on altı delil ve dayanak nakletmiştir.⁵¹⁵ Âlûsî de onun delillerine cevap vermek suretiyle görüşünü reddetmeye çalışmıştır.⁵¹⁶ Sanki ikisi de kendi mezhebini savunma gayreti içine girmişler. Sâbûnî de *Ahkâm Âyetleri Tefsiri*'nde grupların bazı delillerini sırayla

⁵¹³ Ebu Davud, Salat, 122.

⁵¹⁴ *Müslim, Salat 38; Muvatta, Salat 39*

⁵¹⁵ Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/172-177

⁵¹⁶ Geniş bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/41 vd.

anlattıktan sonra Hanefi âlimlerin görüşüne taraftar olmuş ve bu görüşün diğer iki görüşe nazaran vasat olduğunu söylemiştir.

Hülasa bismelenin Kur'ân'dan bir parça olduğu konusunda bütün âlimler ittifak halindedir. Neml sûresinin 30. âyetinde geçen besmele bu âyetin bir parçasıdır. Ayrıca Tevbe (Berâe) sûresi hariç bütün sûrelerin başında yazılı bulunan besmele birinci gruba göre başında bulunduğu sûreden birer âyettir. İkinci gruba göre değildir. Hanefilere göre müstakil bir âyettir, sûrelerin başında teberrüken ve sûrelerin arasını ayırmak için yazılıdır. Yani başında bulunduğu sûreden bir âyet değil müstakil bir âyettir.

2. HÜKÜM: NAMAZDA BESMELE OKUMANIN HÜKMÜ

Bismelenin başında bulunduğu sûreden bir âyet olup olmadığı değil ise müstakil bir âyet olup olmadığı hususundaki görüş ayrılığına bağlı olarak namazda okunup okunmaması konusunda da farklı görüşler vardır:

- A) Ebû Hanife'ye göre namazda besmeleyi Fâtiha'dan önce gizli okumak sünnettir.
- B) Şâfiî'ye göre besmele Fâtiha'dan bir âyet olduğu için namazın her rekâtında okunması farzdır. Cehri namazlarda açıktan, gizli namazlarda gizli okumak sünnettir. Yani Fâtiha'nın diğer âyetleri gibi okunur.
- C) Ahmed b. Hanbel'e göre besmele sûreden bir âyet olmakla beraber namazda gizli okunur, açıktan okunması sünnet değildir. Dört halife ile İbn Mes'ûd'un görüşlerinin de böyle olduğu ifade edilmektedir.
- D) Mâlik'e göre besmele, farz namazlarda ne açıktan ne de gizli okunmaz. Yani okunması müstehap değildir. Fakat nafîle namazlarda okunabilir.

Peygamber'in (sallahu aleyhi ve sellem) namazda besmeleyi açıktan okuduğuna dair hadisler de gizli olduğuna dair hadisler de vardır. Bunlar arasında bir çelişki söz konusu değildir. Demek ki Peygamber (sallahu aleyhi ve sellem) namazda besmeleyi bazen gizli bazen de açık olurdu.

FÂTİHA 1/2-7

الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ (۲) الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (۳) مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ (۴) إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ (۵) اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ (۶) صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ (۷)

MEALİ

2-4. Hamd, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, din gününün maliki (mükâfat ve ceza zamanının tek hükümdarı) Allah'a mahsustur.

5. (Allah'ım) yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.

6. Bizi doğru yola ilet.

7. O nimet verdiğin kimselerin yoluna, kendilerine gazap edilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil.

TAHLİLLER

Hamd (الْحَمْدُ): Bir zatı, kendi iradesi ve isteği ile yaptığı bir işten dolayı saygıyla övmektir. Öven kişinin o işten yararlanması şart değil değildir. Şükür (الشُّكْرُ) ise bir zatı yaptığı bir iyiliğe karşılık dil, uzuvlar veya kalp ile takdir etmek, faziletini itiraf etmektir. O zat hakkında kalben sevgi, saygı duymak, dil ile övmek ve uzuvlarla hizmet etmek, iyiliğine karşı iyi davranmak şükürün birer örneği sayılır. Şu hâlde hamd yalnız dil ile edilir. Şükür ise kalp, dil ve uzuvlarla edilebilir. Diğer taraftan şükür işinde şükreden taraf, diğer taraftan bir iyilik görmüş, ondan yarar sağlamış olur. Hamd işinde ise böyle bir iyilik ve yarar almak şartı yoktur. Medih ise irade ve istek dışı olan hususlar için de olabilir. Mesela bir inciği kalitesinden ve güzelliğinden dolayı övebiliriz. Bu övgü, medih sayılır, fakat hamd sayılmaz. Keza bir kimseyi boyundan veya güzelliğinden dolayı övmek medih sayılır, fakat hamd sayılmaz çünkü boyun uzunluğu kısalığı bir kişinin yüzünün güzelliği ve çirkinliği istek ve irade dışı şeylerdir. Bir insanı ilminden veya iyilik etmesinden dolayı övmek ise hem hamd hem medih sayılır.⁵¹⁷

Rab (الرَّبُّ): Aslında mastar olup terbiye manasındadır. Terbiye: bir şeyi yavaş yavaş ve derece derece olgunlaştırmak, yetiştirmek, ıslah etmektir. Rab kelimesi daha sonra mürebbi, yani terbiye edici, olgunlaştırıp tedricen yetiştiren, eğiten ve ıslah eden manasında kullanılmıştır. Bu kelime şu manalara da gelir: Mâlik, ıslahatçı, mabut (tapılan), emrine itaat edilen büyük (anlamlarına gelir). Ancak Allah'tan başkası hakkında kullanıldığı zaman isim tamlaması yapılarak “رب الإبل” (deve sahibi)”, “رب البيت” (ev sahibi)” biçiminde söylenir. Allah hakkında ise hem böyle kullanılır: “رَبُّ

⁵¹⁷Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/91(nşr.)

الْعَالَمِينَ(âlemlerin Rabbi)’’ gibi, hem de tarif lamı ile الرب şeklinde kullanılır. Rab (الرب) şeklinde ancak Allah’ın ismi olarak kullanılır, başka varlıklar hakkında kullanılmaz.⁵¹⁸

el-Âlemîn (الْعَالَمِينَ): Âlem kelimesinin çoğuludur, Allah’tan başka bütün varlıklar demektir. İbn Abbas (radiyallahu anhu): Âlemlerden maksat insanlar, cinler ve meleklerdir, demiştir. Bazı âlimler de, yaratıkların her bir sınıfı bir âlemdir. İnsanlar, cinler, melekler, kuşlar, bitkiler birer âlemdir, demişler. Allah Teâlâ, âlemlerin rabbidir, yani terbiye edip tedricen olgunlaştırıcısı, yetiştiricisi, ıslahatçısı, malik ve mutasarrıfıdır.⁵¹⁹

er-Rahmân ve er-Rahîm (الرَّحْمَنُ وَ الرَّحِيمُ): Allah’ın mübarek isimlerindendir. Bunlarla ilgili gerekli bilgi besmelenin tefsiri bölümünde verildi.⁵²⁰

Mâlik (المالك): Sahip demektir.⁵²¹

Melik (المَلِكُ): Hükümdar demektir. Her iki şekilde de okunmuştur.⁵²²

Dîn (الدِّينُ): Hesap, ceza ve mükâfat manalarındadır. Allah din yani hesap, ceza ve mükâfat gününün yegâne sahibi ve hükümdarıdır.⁵²³

İbâdet (الْعِبَادَةُ): Son derece gönül açıklığıyla tam bir sevgi, saygı ve kulluğu bir kelimedir.⁵²⁴

İstiâne (الِاسْتِعَانَةُ): Yardım dilemektir. Mü’min, ibadetleri yerine getirmekte veya bütün meşru işlerinde başarılı olmak için ancak Allah’tan yardım diler, ona tevekkül edip dayanır.⁵²⁵

⁵¹⁸Ebü'l-Hasen Ali Mâverdî, *en-Nüket ve'l-uyûn*, thk. es-Seyyid İbn Abdul maksûd (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.), 1/54 (nşr.)

⁵¹⁹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 1/61; Burhaneddîn Bikâî, *Nazmü'd-dürer fî tenâsübi'l-âyâtve's-süver* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 18/26 (nşr.)

⁵²⁰Râgıbİsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân* (Dâru'l-Kalem: Beyrut, 1412), 347–348.

⁵²¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 774–776.

⁵²²İsfahânî, *el-Müfredât*, 774–776.

⁵²³İsfahânî, *el-Müfredât*, 323.

⁵²⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 542–543.

⁵²⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 598.

es-Sırât (الصِّرَاطُ): Yol demektir.⁵²⁶

el-Müstakîm (المُسْتَقِيم): Doğru olup, eğriliği olmayan demektir. Doğru yoldan maksat İslamdinidir, Kur’ân’dır.⁵²⁷

Hidâyet (الهِدَايَة): Doğru yolu göstermek, irşat edip iman etmeye muvaffak kılmak, ilahî sırların kapılarını açmak gibi manalara gelir. Burada lütuf edilen hidâyeti geliştirmek veya hidâyet üzere sebatlı kılmak yahut hidâyetin ileri mertebelerine erişirmek manası ile tefsir edilmiştir.⁵²⁸

Mağdûb (المَغْضُوب): Gazap masterından olup, gazap edilmiş manasınadır.

Gadab (الْغَضَبُ): Kızıp hiddetlenmektir. Burada günahkârlardan intikam almak, onları cezalandırmak manasındadır.⁵²⁹

Dâllîn (الضَّالِّين): Dâll’in (الضَّالُّ) çoğulu olup dalalette olanlar demektir. Dalaletin asıl manası kaybolmak, helak olmaktır. Doğru yoldan sapmak hak yoldan ayrılmak manasında da kullanılır.⁵³⁰

Müfessirlerin cumhuru “gazap edilmiş olanları” Yahudilerle, “sapıkları” da Hristiyanları ile tefsir etmişler.⁵³¹

⁵²⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 483.

⁵²⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 692.

⁵²⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 835–840.

⁵²⁹İsfahânî, *el-Müfredât*, 608.

⁵³⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 509–512.

⁵³¹İbn Cerîr Taberî, *Câmiu’l-beyân fî te’vîliâyi’l-Kur’ân*, thk. Ahmed Muhammed Şâkir (Suriye: Müessetu’r-Risâle, 2000), 1/187 vd.; Ebû İshâk Sa’lebî, *el-Keşfe’l-beyân*, thk. Ebû Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2002), 1/124; Ebû Muhammed Muhyissünne Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, thk. Abdurrezzak Mehdi (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420/1999), 1/77; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrerü’l-vecîz fî tefsîri’l-kitâbi’l-‘azîz*, thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2001), 1/77; Kurtubî, *el-Câmi*, 1/149.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ,Fâtihasûresinin bu âyetleri ile kulları ona nasıl hamd ve sena edeceğini, hamd ve senanın ancak O'na layık olduğunu gerektiren güzel sıfatlarını ve nasıl O'na yalvarıp tam bir teslimiyetle dileklerini arz edeceklerini öğretiyor ve (ey kullarım şöyle söyleyin), buyuruyor:

“Bütün hamdler Allah’a mahsustur, yegâne O’nun hakkıdır ve O’na layıktır, bütün nimetler, hayırlar, iyilikler, övgüye layık hasletler ve hamdı gerektiren ne varsa hepsi O’nun eseridir, hepsinin asıl sahibi O’dur. Çünkü O, âlemlerin Rabbidir, bütün insanların, cinlerin, meleklerin, diğer canlı ve cansız tüm varlıkların yaratıcısı, terbiye edip olgunlaştırıcısı, yetiştiricisi, düzenleyicisidir. Keza O Rahman’dır, lütuf ve ihsanı kuşatan, dünya hayatında mümin,kâfir ayrımı yapmaksızın hepsini ve bütün canlıları rızıklandırır ve büyük nimetler verir, büyük merhamet sahibidir. Hem de Rahim’dir ahirette müminlere özel ihsan ve ikramda bulunur, rahmeti devamlıdır ve yaratıkları küçük nimetlerle de nimetlendirir. Ayrıca O din gününün yegâne malikidir, yani dünyada herkesin yaptığı iyilik veya kötülüğün hesabınıvereceği, mükâfat veya ceza göreceği âhiret gününün yegâne sahibi ve hükümdarıdır. O zaman emir O’nundur, hüküm O’nundur, hükümrانlık O’na mahsustur. O, iman edip hamd edenleri mükâfatlandıracak, nankörlük edenleri de cezalandıracaktır, böylelerine merhamet ve mağfiret etmeyecektir.”

Bu âyetlerde Allah'ın, âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm ve din gününün sahibi sıfatlarının anlatılması, hamdın ona mahsus olduğunun gerekçesini bildirilmektedir. Yukarıda açıkladığım gibi bu güzel sıfatları, hamd ve şükrün O'na mahsus, O'nun hakkı olduğunu ve O'ndan başkasının buna layık olmadığını ispatlamaktadır.

“Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz” (Fâtiha 1/5).

Bundan önceki âyetlerde Allah güzel sıfatları tanıtılıp bu sıfatlarından dolayı hamdın O'na mahsus olduğu anlatılınca bunu huşu içinde okuyan kul, Allah'ı bu mümtaz ve yüce sıfatlarıyla diğer varlıklardan ayırt edip O'nu görürcesine ve huzurunda bulunma şuuruyla: Ey şanı böyle yüce Allah, yalnız sana ibadet ve kulluk ederiz ve ancak senden yardım dileriz, sana dayanırız diyerek, Allah'ı tevhit ediyor, ibadet ve kulluğun ancak O'na yapılması O'na dayanması ve yardımın ancak ondan istenmesi gerektiğini söylüyor ve O'ndan başka ibadete layık mabut olmadığını gerek ibadetlerin ve gerekse

diğer meşru işlerin yapılabilmesi için ancak O'nun yardımının gerektiği ve O'nun dışında hiçbir varlığın kulları başarılı kılma gücüne sahip olmadığını ifade ediyor.

“İbadet ederiz” ve “yardım dileriz” fiillerindeki çoğul zamiri, okuyucuya (şunları hatırlatmaktadır):

Kul, âyetin birinci cümlesiyle Allah'ın her türlü ortaklardan pak ve nezih olduğunu, ikinci cümlesiyle de günahlardan ve kötülüklerden uzak durmak ve ibadetlerle meşru işleri yapabilmek için ancak Allah'tan yardım dileyip O'na tevekkül ettiğini O'na dayandığını dile getirmiş olur. Bu da Allah'a itaatkârlığın ve kulluğun tam kemâl derecesini yansıtır

Gerek günahlardan, kötülüklerden, bela ve musibetlerden korunmak için ve gerekse ibadetler ve meşru işlerimiz için gerekli tedbirleri alıp sebeplere başvurur, gücümüzün yettiği engelleri kaldırmaya gayret ederiz ve bundan sonra başarılı olmak için ancak Allah'a tevekkül eder, O'na dayanır ve muvaffakiyetini ancak O'ndan dileriz. Mesela hastalığımızın tedavisine çalışırız, ama şifayı ancak Allah'tan bekleriz. Keza yere tohum atıp gerekeni yaparız ama bereketli mahsulü ancak Allah'tan dileriz. Düşmana karşı gerekli hazırlığı yaparız ama zafer kazanmak için ancak Allah'tan İnâyet bekleriz. Şu halde Allah'tan yardım dilemek müfessirlerin de belirttiği gibi O'na tevekkül etmek manası ile tefsir edilir.

Âyetteki “ibadet ederiz” ve “yardım dileriz” fiillerin zamirleri okuyucuya, beraberindeki meleklerle ve orada hazır bulunan cemaate râcidir yahut okuyucu ile tüm müminlere râcidir. Şu halde okuyucu kendi ibadetini onların ibadetlerine katıyor, keza kendi yardım dileğini onların yardım dileklerine katıyor ki onların bereketiyle ve yüzü suyu hürmetine kendi ibadeti ve dileği kabul olunsun. Namazın cemaatle kılınmasının meşruiyetindeki hikmetlerden birisi de bu değil mi?

“Bizi doğru yola ilet” (Fâtiha 1/6).

Bu âyet, bundan önceki âyette istenen yardımın mahiyetini veya en önemlisini beyan ediyor. Kul bundan önceki âyette “ancak senden yardım dileriz” dedi. Bu âyette de hangi konuda yardım dilediklerini veya en önemli olan konuyu dile getirmek üzere Allah'ımız, bizi yani beni, beraberimdeki melekleri ve cemaati, diğer bir yorumla beni ve tüm müminleri **الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ** (dosdoğru yol) olan İslam dinine, Kur'an'a ve hakka ilet, bu yolda sebatlı kıl, ondan ayırma, hidâyetin ileri mertebelerine eriştir, diyerek

dileklerini arz eder. “O nimet verdiği kimselerin yoluna, kendilerine gazap edilmiş olanların ve sapıkların yoluna değil.”

Bu âyette yukarıda geçen الصِّرَاطُ الْمُسْتَقِيمَ (doğru yol) Allah'ın nimetlendirdiği kimselerin yoludur. Bahtiyar kullar ise Nisâ sûresinin 69. âyetinde belirtildiği üzere peygamberler, siddîklar, şehitler ve sâlihlerdir. Kendilerine gazap edilmiş olanlar Yahudilerdir, sapanlar da Hristiyanlardır. Adî b. Hâtem'den rivâyete göre Hz. Peygamber “Yahudiler üzerlerine gazap edilmiş olanlardır. Hristiyanlar da sapanlardır” buyurmuştur. Bu hadis bu tefsire delâlet ettiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlar hakkındaki şu âyetler de bunu teyit eder.⁵³²

Allah Teâlâ, Yahudiler hakkında şöyle buyuruyor: “De ki: Allah katında yeri bundan daha kötü olanı size söyleyeyim mi? Allah'ın lanetlediği, üzerlerine gazap ettiği, bazılarını maymunlar, domuzlar ve şeytana tapan yaptığı kimseler (var ya), işte onların yeri daha kötüdür ve onlar doğru yoldan daha çok sapmışlardır.”⁵³³

Yüce Allah, Hristiyanları da şöyle nitelendiriyor. “...Ey kitap ehli, dininizde haksız yere aşırılığa dalmayın ve önceden sapmış, çok kimseleri sapıtmış ve düz yoldan şaşmış bir kavmin keyiflerine uymayın.”⁵³⁴

Bu ve benzeri âyetler, Yahudilerin bariz vasfının gazaba uğramışlık ve Hristiyanlarınkinin de sapıklık olduğuna işaret eder. Bazı müfessirler gazaba uğramışların Yahudilerden, keza sapanların Hristiyanlardan ibaret olmadığını, Allah'ı inkâr edenler ile O'na ortak koşanların daha beter topluluklar olduğunu ve dolayısıyla hepsinin dininden uzak kalmak için dua etmenin ve bu âyetin hepsini kapsayacak şekilde tefsir edilmesinin daha uygun olacağı görüşünü beyan etmiş ise de bu görüş müfessirlerin görüşlerine ters düştüğü gibi Adî b. Hâtem'in Hz. Peygamber'den rivâyet ettiği tefsire aykırıdır. Yukarıdada işaret edildiği gibi hadiste “*üzerlerine gazap edilenler*” Yahudiler ile “sapanlar” Hristiyanlar ile tefsir edilmiştir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

I. Namazda Fâtiha suresini okumak farz mıdır?

⁵³² İbn Hıbbân, Sahîh, XIV, 139.

⁵³³ el-Mâide 5/60.

⁵³⁴ el-Mâide 5/77.

Sahâbelerletâbiînlerin ve onlardan sonra gelen âlimlerin cumhuruna göre namazda Fâtiha sûresini okumak farzdır, okunmadığı takdirde namaz bozulur. Mâlik, Şâfî ve Ahmed b. Hanbel de böyle diyenlerdendir. Bunların bazı delilleri şunlardır:

a) “Ubâde b. es-Sâmit(radıyallahuanh)şöyle demiştir:

“Peygamber (sallahu aleyhi ve sellem) buyurdular ki: Namazda Fâtiha (sûresini) okumayanın namazı yoktur.”⁵³⁵

b) Ubâde b. es-Sâmit (radıyallahuanh) şöyle demiştir:

Peygamber (sallahu aleyhi ve sellem)buyurdular ki:

“Namazda Fâtiha okumayan adamın kıldığı namaz yeterli değildir.”⁵³⁶

c) Ebû’s-Sâib’ten (radıyallahuanh) rivâyete göre kendisi Ebû Hüreyre’den şunu işitmiştir: Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem)buyurdular ki:

“Kim, içinde Fâtiha okumadığı bir namaz kılsa o namaz noksandır, tam değildir.” (Ebû’s-Sâib dedi ki:) Ben:

Ey Ebâ Hüreyre ben zaman zaman imamın arkasında olurum, dedim. Bunun üzerine Ebû Hüreyre (radıyallahuanh)kolumu tutup bastırdı ve:

“Ey Fârisli, Fâtiha’yı gizli oku” dedi.”⁵³⁷

İçinde Fâtiha okunmayan her namazın noksan olduğuna dair buna benzer hadis Ayşe (radıyallahuanh)ve Abdullah b. Amr b. Âs’tan (radıyallahuanh) da rivâyet edilmiştir.

Hanefilere göre namazda Fâtiha okumak farz değildir. Kur’ân’ın herhangi bir sûresinden üç âyet veya uzun bir âyet okumakla farz yerine gelmiş olur. Fâtiha’yı okumak ise vaciptir. Onu okumayan günah işlemiş olur. Hanefilerin delilleri ise şunlardır:

a) “Artık Kur’ân’dan kolay geleni okuyun” âyetidir.⁵³⁸

⁵³⁵ İbn Mâce, Salât, 11

⁵³⁶ Buhari, *Ezan*, 95 (hd.756): Ebu Davud, *Salat* 123, (hd.822-8233) Tirmizi, *Salat*, 311: Tuhfetu’l Muhtac, 1/296.

⁵³⁷ Ebu Davud, *Salat* 134, (hd.821.)

⁵³⁸ Müzzemmil, 20

b) Namazı hatalı kılan zata Peygamber'in (sallahu aleyhi ve sellem) ona namazın kılınışını tarif ederken "... Tekbir aldıktan sonra Kur'ân'dan belleyip okuyabildiğini oku" buyruğudur.⁵³⁹

(Gerek cumhurun ve gerekse Hanefî âlimlerin konuya ilişkin delilleri görüşleri ve iki tarafın birbirlerine verdikleri cevaplar hakkında geniş bilgi için sünen *İbn Mâce'nin Terceme ve Şerhi*'nin 3.cilt sh. 53-66. Kitabı İkameti's-Salâ II. baba bakılabilir.)

2. İMAMA UYAN KİMSE FÂTİHA OKUR MU?

Âlimler bu hususta da farklı hükümler vermişlerdir. Özeti şöyledir:

a) Ebû Hanîfe'ye göre ne gizli namazlarda ne de açık namazlarda imama uyan kişi okumaz.

b) Şâfiî'ye göre imama uyan kişi bütün namazlarda Fâtiha'yı okumakla yükümlüdür, okuması farzdır. Ahmed b. Hanbel de aynı hükmü vermiştir.

c) Mâlik'e göre imama uyan kişi gizli namazlarda okur, fakat açık namazlarda okumaz.

Âlimlerin farklı hükümler vermelerinin sebebi, dayanakları ve görüşleri ile birbirlerine verdikleri cevaplar hakkında ayrıntılı bilgi için aynı kaynağın 3.cilt 71-83 sh. Kitâbu İkâmeti's-Salâ 13. baba bakılabilir.

3. FÂTİHA'DAN SONRA "ÂMİN" DEMEK

Âmîn (آمين) sözcüğü, Kur'ân'dan değildir. Bu hususta icmâ vardır. Çünkü ne "el-Mushafu'l-İmam'da mushafın esas ne de ondan çoğaltılıp çeşitli bölgelere gönderilen mushaflarda bu kelime yazılı değildir. Âmîn kelimesi bir ism-i fiil olup manası "Duamızı kabul buyur ya Rab" demektir.

Okuyucunun Fâtiha'yı bitirince âmin demesi, işitenlerin de onunla beraber âmin demeleri sünnettir. Çünkü Fâtiha sûresinin bir kısmı dua ve niyazdır. Her duanın sonunda âmin demek nasıl sünnet ise Fâtiha'dan sonra da demek sünnettir. Bu hususta birçok hadis vardır. Bazılarının mealini sunmakla yetinelim. Peygamber buyurdular ki:

⁵³⁹ Buhârî, *Ezân*, 122 (hd.793); Müslim, *Salât*, 45 (hd.397)

a) “Okuyucu âmin dediği zaman siz de (onunla beraber) âmin deyiniz. Çünkü kimin âmin demesi meleklerin âmin demesine denk gelirse geçmiş günahları bağışlanır.”⁵⁴⁰

b) “Yahudiler size selamınızdan ve âmin demenizden dolayı haset ettikleri kadar hiç bir şeyinizden dolayı size haset etmezler.”⁵⁴¹

c) Ebû Hüreyre’den: şöyle demiştir: İnsanlar âmin demeyi bıraktılar. Hâlbuki Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem) “وَالضَّالِّينَ” dediği zaman birinci saftakilerin işiteceği seste âmin derdi ve mescit âmin sesiyle dalgalanırdı.⁵⁴²

(İbn Mâce’nin rivâyet ettiği bu hadisler için yukarıdaki kaynağın 3.C.83-92.sh. Kitâbu İkameti’s-Sala 14. babına bakılabilir.)

Fâtiha sûresinin tefsirini fâtiha sûresinin faziletine dair şu hadis meali ile noktalıyalım:

“Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem), Allah Azze ve Celle’den şu kudsi hadisi naklediyor: Allah Azze ve Celle buyurdu ki: “Ben Fâtiha’yı kendim ile kulum arasında ikiye böldüm. Yarısı benim yarısı da kulumundur. Kuluma istediği verilecektir.”⁵⁴³

Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem) şöyle buyurdu: “(Fâtihayı) okuyunuz: Kul “Hamd âlemlerin Rabbi Allah’a mahsustur” der. Bunun üzerine Allah Azze ve Celle: Kulum bana hamdetti ve kuluma istediğini veririm, buyurur. Sonra kul: “Rahmân ve Rahîm olan (Allah)” der. Bunun üzerine Allah: Kulum bana sena etti, kuluma dilediğini veririm, buyurur. Kul: “Din günün maliki” der. Allah: “Kulum beni tazim etti. İşte bu (Fâtiha’nın buraya kadar olan kısmı bana aittir. Şu âyetin yarısı bana yarısı kulumadır.”Kulum: “Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz” der. Yani işte bu, benim ve kulum arasındadır. Kuluma dilediğini veririm. Fâtiha sûresinin sonu (yani bundan sonraki bölümü) da kuluma ait(dilekleri)tir. ”Kul“Bizi doğru yola ilet, o nimet verdiğin kimselerin yoluna, kendilerine gazap edilmiş olanların ve

⁵⁴⁰ Buhârî, *Ezân*, 111-113 (hd.780-782;) Müslim, *Salât*, 72 (hd.410)

⁵⁴¹ İbn Mace, *Salat* 14 (hd.856-857)

⁵⁴² İbn Mace, *Salat* 14 (hd.853)

⁵⁴³ Müslim, *Salat* 38; Muvatta, *Salat* 39

sapıkların yoluna değil” der. “İşte bu (âyetlerdeki dilekler) kuluma (ait)dir ve kuluma dilediğini veririm.”⁵⁴⁴

Allah bütün müminlerin bu dileklerini kabul buyursun, dünya ve ahiret saadetini hepsine nasip eylesin. Âmin, Âmin, Âmin.

2-BAKARA SÛRESİ

Bu sûrenin tamamı Medine-i Münevvere’de indi. Âlimler bu hususta ittifakhalindedir. İbn Hacer’in Buhâri’nin şerhinde verdiği bilgiye göre Medine’de inmeye başlayan ilk sûrenin bu sûre olduğu hakkında da âlimler müttefiktir. Ancak bir kavle göre Mutaaffîfîn sûresi Medine’de bundan önce inmiştir.

Ramazan orucunun farziyeti, hicretin ikinci yılında vuku bulup Peygamber’in (sallahu aleyhi ve sellem)ve sahabelerin bu yıldan itibaren Ramazan orucunu tutmaya başladıkları bilinmektedir. Ramazan orucunun farziyetine dair hükümleri ise bu sûrenin 183-185 âyetlerinde yer aldığından dolayı Bakara sûresinin hicretin birinci yılının sonlarında veya ikinci yılının başlarında inmeye başladığı anlaşılmaktadır. Diğer taraftan hac ve umre ibadetleri ile alakalı hükümler ve müşrikler haram ayda ve Mekke’de savaşma hakkındaki âyetlerin bu sûrede yer almasından anlaşıyor ki sûrenin âyetlerinin inişi hicretin 5 ve 6 yıllarına kadar devam etmiştir. Hac aylarını belirleyen âyet ile müteakip âyetlerin de aynı sûrede bulunması iniş işinin hicretin sekizinci yılından sonraya kadar sürdüğüne delâlet eder. İbn Cüreyc’in İbn Abbâs’tan (radiyallahuanh) rivâyetine göre Kur’ân-ı Kerim son inen âyeti, Bakara sûresinin 281. âyetidir. İbn Cüreyc, bu arada şöyle söyler: Derler ki Peygamber (sallahu aleyhi ve sellem) bu âyetin inişinden sonra 9 gece yaşamıştır.⁵⁴⁵

Yukarıdaki bilgilerden anlaşıyor ki bu sûrenin tamamı bir arada inmeyip 8-9 yıl içinde peyderpey inmeye devam etmiştir. Bakara sûresi iniş sırası itibarıyla 87. sırada olup Mutaaffîfîn sûresinden sonra ve Âl-i İmrân sûresinden öncedir.

Bakara kelimesinin lügat manası sığır demektir. Bu sûreye, bu ismin verilmesinin sebebi ise Musa (aleyhisselam) zamanında meçhul bir katilin meydana çıkarılması için İsrailoğullarının boğazlamakla yükümlü tutuldukları sığır ile ilgili mucizevi olayın bu

⁵⁴⁴Ebu'l-Hasen Mukâtil b. Süleyman, *Tefsir Mukâtil*, thk. Abdullah Mahmud Şehhâte (Beyrut: Dâru’l-Hyâi’t-Türâs, 1423), 1/37; Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/201; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/79 (nrş.)

⁵⁴⁵ Taberî, *Camîu’l-Beyan*, 6/ 41, (h. no: 6315)

sûrenin 67. ilâ 73.âyetlerinde anlatılmasıdır. Sûrenin tamamı, Mekke, Medine ve Şam âlimlerine göre 285, Kufe âlimlerine göre 286 ve Basra âlimlerine göre 287 âyetten ibarettir.

SÛRENİN MUHTEVASI

Kur'ân-ı Kerim'in en uzun sûresi olması hasebiyle bunun ihtiva ettiği konular hakkında bu kısa girişte ayrıntılı bilgi vermenin imkânsızlığı açıktır. Esasen buna gerek de yoktur. Çünkü muhterem okuyucular, sûrenin bölümlerini okudukça ihtiva ettiği konular hakkında bilgi sahibi olacaklar. Bu itibarla burada bazı konular hakkında özlü bilgi vermekle yetinmek isterim.

Sûrede temas edilen konuların çoğunun ana hedefleri itibarıyla iki kısma ayırmak mümkündür:

Bir kısmı, dinin diğer semavi dinlere üstünlüğünü irşat ettiği hidâyet yolunun yüceliğini ve nefisleri temizleme usullerini açıklar. Diğer bir kısmı, bu ümmetin dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan İslam hukukunu ve düzenini tesis eder.

Sûrenin başındaki âyetlerde müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların sıfatlarını belirtilerek iman, küfür ve münafıklığın mahiyetlerini bildirir. Daha sonra gelen âyetlerde beşer âleminin babası Âdem'in (aleyhisselam) yaratılışı, bu meyanda vuku bulan olaylar ve Allah'ın insan nevine verdiği üstün değerden söz edilir.

Sûrenin 40. âyetinden 124. âyetine kadar olan bölümde ehlikitaptan özellikle Yahudilerden bahsedilir. Çünkü Medine-i Münevvere'de Yahudiler Müslümanlara komşu durumunda olup büyük bir fitne ve tehlike teşkil ederlerdi. Bu sebeple bu bölümde, Yahudilerin pislikleri, hileleri, hıyanetleri, zulümleri, nankörlükleri, ahde vefasızlıkları, bozgunculukları ve hasmane tutumları gibi düşük karakterleri hakkında Müslümanlara bilgi verilerek gerekli uyarı yapılıyor, zararlarının büyüklüğü ve tehlikelerinin vahameti vurgulanıyor. Sûrenin hemen hemen üçte biri o hain milletin hallerine tahsis ediliyor.

İslam tarihi tetkik edildiği zaman Medine'de kurulan İslam devletinin en büyük ve en tehlikeli düşmanının İsrailoğulları olduğu, bu yeni devletin temeline daima dinamit atma gayretinden hiç vazgeçmediği rahatlıkla görülebilir. Sûrenin diğer bölümlerinde, kuruluş halindeki İslam devletinin hukuk ve nizamı tesis ediliyor. Bu bölümlerde:

İman ve itikat sistemi, namazın önemi, orucun ayrıntılı hükümleri, hac ve umreye ait hükümler, Allah yolunda cihat ahkâmı, ayrıca evlenme, boşanma, süt emzirme,

kadınların iddetleri, Allah’a ortak koşan kadınlarla evlenme ve aybaşıadetihisinde kadınlardan uzak durma gibi aile hayatına ait hükümler konuluyor.

Yukarıdaki hükümler yanında toplumun ekonomik hayatını kemiren tefecilik ve faizciliğin yasaklanması, kısas, vasiyet, itikâf, alışverişler, Allah yolunda infak, mali fedakârlıklar, sadakalar, sarhoşluk veren şeyler, yetimlerin malları, miras, borçlar, şahitlik, rehin, nafaka, yeminler gibi İslam devleti için gerekli konulara ait hükümler vazediliyor.

Bu sûre-i celilede Mescid-i Haram’ın fazileti, Kâbe-i Muazzama’nın Müslümanlara kible kılınması, bundaki hikmetler, Yahudilerin ve Hristiyanların birbirlerine de düşmanlıkları, Tevrat ve İncil’in daha hayırlı kitap olan Kur’ân-ı Kerim ile neshedilmesinde yadırganacak bir durumun bulunmaması gibi önemli birçok konulara da yer verilmiştir.

Sûrenin sonlarında ise imanın şartları beyan edilerek, müminler tövbe etmeye, Allah’a yönelmeye, kâfirlere galebe çalmak, dünya ve ahiret mutluluğu için dua etmeye yöneltiyor.

Yukarıda verilen özlü bilgiden de anlaşılacağı üzere Bakara sûresi gerçekten engin bir hazinedir. Kurtubî, Bakara sûresinin tefsirinin girişinde verdiği bilgiye göre İbnü’l-Arabî: Üstatlarımdan biri dedi ki: Bu sûrede bin emir, bin yasak, bin hüküm ve bin haber bulunur, demiştir.

İmam Mâlik de *el-Muvatta*’da Abdullah b. Ömer’in (radiyallahuanh) sekiz yıl süre ile Bakara sûresi üzerinde durup engin anlam, hüküm ve hikmetlerin öğrenmeye çalıştığı haberi bana ulaştı, demiştir. Yine Mâlik’in, Nâfi ve İbn Ömer aracılığıyla ettiği bir rivâyete göre Ömer b. el-Hattâb (radiyallahuanh) on iki yıl süre ile Bakara sûresinin derin manası ve hükümleri üzerinde durup çalışmış ve sonunda bir deve kesmiştir.⁵⁴⁶

SÛRENİN FAZİLETİNE DAİR HADİSLER

I. Müslim, Tirmizî, Nesaî ve Ahmed’in Ebû Hüreyre (r.a)’den rivâyet ettikleri bir hadiste Resul-i Ekrem Sallahu Aleyhi ve Sellem “Evlerinizi mezarlar (gibi zikir ve ibadetten mahrum) yapmayın. Şüphesiz içinde Bakara sûresi okunan eve şeytan giremez” buyurmuştur.⁵⁴⁷

⁵⁴⁶ *Muvatta*, *Kur’ân*, 11

⁵⁴⁷ Müslim , *Müsfirin* 212 (hd.780), Ahmed b. Hanbel, *el- Müsned*, 2/378.

2. Taberanî, İbn Hibban ve İbn Mürdeveyh'in Sehl b. Sa'd'tan rivâyet ettikleri bir hadiste Resul-i Ekrem: "Her şeyin bir zirvesi vardır. Şüphesiz, Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Yine şüphe yok ki kim onu evinde bir gece okursa şeytan oraya üç gece giremez" buyurmuştur. Bu sûrenin faziletine dair başka hadisler de vardır. Ben teberrüken bu iki hadisin mealini sunmakla yetineyim.

BAKARA 2/1-5

الَمْ (۱) ذَلِكَ الْكِتَابُ لَا رَيْبَ فِيهِ هُدًى لِّلْمُتَّقِينَ (۲) الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِالْغَيْبِ وَيُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنْفِقُونَ (۳) وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِن قَبْلِكَ وَيَالْآخِرَةَ هُمْ يُوقِنُونَ (۴) أُولَٰئِكَ عَلَىٰ هُدًى مِّن رَّبِّهِمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ (۵)

MEALİ

Rahmân ve Rahîm olan Allah'ın adı ile (başlarım).

1. Elif lâm mîm.
2. İşte o kitap (Kur'an); on(un Allah katından nazil olduğun) da hiç şüphe yoktur. Muttaki (ilahi emirlere uyup yasaklardan çekinen)lere (hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru) yol göstericidir.
3. Omuttakiler ki gayba inanırlar, namazı vakitlerinde itina ile kılmaya devam ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (rıзамıza erişmek için) hayırlı yollarda harcarlar.
4. Sana indirilene de senden önce indirilenlere de inanırlar ve ahirete kesin bilgiyle iman ederler.
5. İşte onlar Rablerinden (övgüye layık) bir hidâyet üzeredirler ilâhî azaptan kurtulup umduklarına erenler de onlardır.

ÂYETLERİN AÇIKLAMASI

BİRİNCİ ÂYET: Elif Lâm Mîm.

Bilindiği gibi Arap dili alfabesi 28 harften oluşur. Bu âyette bunlardan üç harf bulunur. Bu sûrede olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in 28 sûresinin başında da benzer harfler bulunur. Toplam 29 sûrenin başlarında geçen harfler Elif, Hâ, Râ, Sîn, Sâd, Tâ, Ayn, Kaf, Kâf, Lâm, Mîm, Nûn, Hâ ve Yâ'dır. Bazı sûrelerin başında bunlardan tek bir harf bulunur. Bazıların başında ikişer, üçer, dörder veya beşer harf bulunur.

Bu harflerin Kur'an-ı Kerim'den birer parça olduğu hususunda ittifak vardır, hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak bunların müstakil birer âyet veya onları takip eden cümlelerle

beraber bir âyet sayılması hususunda ihtilaf vardır. Kurranın cumhurunun görüşüne göre bunlar müstakil birer âyet olmayıp müteakip cümlelerle beraber tek bir âyet sayılır. Kûfe kurra grubuna göre ise bunların bir kısmı müstakil birer âyet sayılır. Diğer bir kısmı müteakip cümlelerle birleşik tek âyet sayılır. Meşhur müfessirlerden Zemahşerî: Bu konuda kıyas yapmak mümkün değildir, der.⁵⁴⁸

Elde mevcut mushaflarda müstakil birer âyet sayılmayan müteakip cümlelerle birleşik tek âyet kabul edilen harflerin bulunduğu sûreler şunlardır:

Yûnus, Hûd, Yûsuf, Ra'd, İbrâhîm, el-Hicr, en-Neml, Sâd, Kaf ve el-Kalem sûreleri. (Bu sûrelerin mushaftaki sıra numaraları ise 10, 11, 12, 13, 14, 15, 27, 38, 50 ve 68. sûreler)

Yukarıda belirttiğim gibi Kur'ân-ı Kerim'in 29 sûresinin başlarında bulunan bu harflerin taşıdığı mananın çözümü tefsircileri hayretler içinde bırakmış olup kesin anlamı Allah ve Peygamber'inden başka hiçbir kimse tarafından bilinmemektedir. Bunlar müteşâbih âyetlerden sayılmaktadır. Bu itibarla tefsir ehli bu konuda değişik görüşler beyan etmişler.

Âmir Şa'bî, Süfyan-ı Sevrî ve hadisçilerden bir grup: Bu harfler, Allah'ın Kur'ân-ı Kerim'deki sırrıdır. Her semavî kitapta O'nun sırrı vardır. Bu itibarla bu harfler, müteşâbih nevinden olup sırrını ancak Allah bilir. Bu konuda konuşup yorum yapmamız caiz değildir. Fakat bu harflerin Kur'ân'dan birer parça olduğuna iman edip indiği gibi okuruz. Bu görüş Ebû Bekir (r.a) ile Ali b. Ebî Tâlib (r.a)'ten rivâyet edilmiştir. Ebû'l-Leys es-Semerkandî'nin naklen verdiği bilgiye göre Ömer, Osman ve İbn Mes'ûd'un (radiyallahuanhum): Huruf-u mukataa, yani bu heceler, ilahî sırlardan olup yorumlanamaz, demişlerdir.⁵⁴⁹

Kurtûbî'den naklen yukarıda verilen paragrafta 4 halifeden edilen rivâyetler zayıf sayılmıştır.⁵⁵⁰

⁵⁴⁸Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/19 vd.

⁵⁴⁹ Ebu'l-Leys es-Semerkandi, *Bahru'l-Ulum*, Tahk. Ali Muhammed Meavvad ve dğr.1/87, Daru'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrut-1993.

⁵⁵⁰Kurtubî, *el-Câmi* ', 1/154 vd.

Bazı âlimler ise bu harfleri yorumlama yolunu tercih ederek değişik tevillerde bulunmuşlardır:

Bazıları: Bu harfler, başında bulundukları sûrelerin adlarıdır, demişler. Zemahşerî'nin dediğine göre ilim ehlinin ekserisi bu yorumu tercih etmişler.

Bazılarına göre bu harflerin her birisi Cenab-ı Hakk'ın bir adı veya bir sıfatına işarettir. Meselâ Elif, Allah lafzının anahtarı, lâm, O'nun Latîf isminin anahtarı ve mîm, O'nun Mecîd adının anahtarıdır.⁵⁵¹

Diğer bir âlim grubu demiş ki: Bazı sûrelerin başında bulunan bu heceler, Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğine işarettir. Şöyle ki, Kur'an-ı Kerim âyetleri ve cümleleri, Arapların kullandıkları bu nevi hecelerden meydana geldiği halde, Arapların en meşhur edebiyatçıları, edebî sanat, belâgat ve fesahat bilimlerinin zirvesine çıkmış âlimleri Kur'ân-ı Kerim'in bir satırdan ibaret en kısa sûresinin bir benzerini düzenleyemediler. Bir benzerini meydana getirmeye davet edildikleri ve getiremeyecekleri önceden bildirilmesine rağmen âciz içinde kaldılar ve davete karşılık veremediler, böylece acizliklerini kabullendiler.⁵⁵²

Bu görüşü Fahreddin Râzî, bir grup muhakkik âlimlerden ve el-Müberrid'ten naklen almaktadır.⁵⁵³ Kurtubî, el-Ferrâ'nın da bu görüşe sahip olduğunu ifade etmiştir.⁵⁵⁴ Müfessir Zemahşerî de aynı görüşü desteklemektedir.⁵⁵⁵

Tefsîri 't-tahrîr ve 't-tenvîr yazarı ise bu heceler hakkında mevcut 21 görüşü, leh ve aleyhteki delillerle beraber naklederek aşağıdaki üç görüşün kuvvetli olduğunu ifadeye çalışmaktadır.⁵⁵⁶

⁵⁵¹ Abdülkerîm Kuşeyrî, *Letâifü'l-işârât*, thk. İbrahim Bisyûnî (Mısır: el-Hey'etü'l-Mısriyyetu'l-Âmmeli'l-Kitâb, ts.), 1/29.

⁵⁵² İsmail Hakkı Bursevî, *Rûhu'l-beyân* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.), 4/90.

⁵⁵³ Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/253

⁵⁵⁴ Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/55

⁵⁵⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/27

⁵⁵⁶ Muhammed Tâhir İbn Aşûr, *et-Tahrîr ve 't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984), 1/206 vd.

1. Bu heceler, muannit Kur'ân düşmanlarını, Kur'ân'ın en kısa sûresinin bir benzerini meydana getirmekten âciz bırakmak ve âcizliklerini tescil etmek içindir.
2. Bu heceler, başlarında bulundukları sûrelerin isimleridir.
3. Bu heceler birer yemin şeklidir. Okuma yazma bilmeyen Arapları okuma yazmaya teşvik etmek maksadı ile okuma yazma işinin şerefendirilmesi için bunlara yemin edilmiştir.⁵⁵⁷

İKİNCİ ÂYET

“İşte o kitap (Kur'ân) on (un Allah katından nazil olduğun)da hiç şüphe yoktur. Muttaki (ilahi emirlere uyup yasaklardan çekinen)lere (hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru) yol göstericidir.”

TAHLİLLER

Reyb (الرَّيْبُ): Kalbin kararsızlığı, kuşku, şek ve şüphe manalarına gelir. Burada şüphe manasıdır.⁵⁵⁸

Hüdâ (الْهُدَى): İrşat, hedefe ulaştırıcı yol göstermek, hayırlı hedeflere ulaştırıcı yol göstermek ve kalpte imanı yaratmak, kulu iman saadetine muvaffak kılmak manalarına gelir. Bu âyette hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru yolu göstermek manasına yorumlanır. Peygamberlerin ve mirasçıları durumunda bulunan din âlimlerinin muktedir oldukları hidâyet budur. Kalpte imanı yaratmak, kulu rızasına muvaffak kılmak ise Allah'a mahsustur. Kur'ân'ı Kerim'de hayırlı hedeflere ulaştırıcı yolu gösterir, irşat eder.⁵⁵⁹

Muttaki (الْمُتَّقِي): Muttaki kelimesinin çoğuludur, “vikaye” kökünden gelir.⁵⁶⁰

Vikâye (الْوَقَايَة): Hoşlanılmayan şeylerden korumaktır. Bundan türetilen “ittikâ/الْإِتْقَاء” ise korunmaktır. Şu halde muttaki: Korunan, takva sahibi olan demektir. Arap dilinde takva ve ittika hemen hemen aynı anlamı ifade eder. Kur'ân'ı Kerim sisteminde takva:

⁵⁵⁷İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 1/206 vd.

⁵⁵⁸İsfehânî, *el-Müfredât*, 368–369.

⁵⁵⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 385 vd.

⁵⁶⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 881.

Herhangi bir tehlike veya zarardan değil, ilahi azaptan ve bu azaba sürükleyici şeylerden korunmaktır.⁵⁶¹

İbn Abbâs (radiyallahuanh): Muttakiler: Allah’a ortak koşmaktan korunup, O’na itaat eden müminlerdir, demiştir. Hasan-ı Basrî de muttakiler, haram kılınan şeylerden korunup, farz kılınan şeyleri ifa edenlerdir diye tarif etmiştir. Katâde ise muttakiler, Bakara sûresinin 3 ve 4. âyetlerinde vasıfları bildirilen müminlerdir, demiştir.

Ömer el-Hattâb (radiyallahuanh) bir gün meşhur sahabelerden Übey b. Kâ’b’a (radiyallahuanh): Takvanın manasını soruyor. Kâ’b, “Dikenli yoldan hiç geçtin mi?” diye sorar. Ömer (radiyallahuanh): Evet, deyince Übeyy: “Peki, orada ne yaptın” diye sorar. Hz. Ömer: “Eteklerimi toplayıp dikenlerden önemle kaçındım”, der. Hz. Übeyy (radiyallahuanh): “İşte takva budur” der.⁵⁶²

İçinde geçen bazı kelimeleri açıkladığım bu ikinci âyet Arapça grameri bakımından iki cümle olabildiği gibi üç cümle de olabilir. Buna bağlı olarak da meali iki şekil alır. İki cümle olarak kabul edildiği takdirde meali yukarıda verdiğim gibidir. Üç cümle olarak kabul edildiği takdirde meali şöyle olur:

“İşte bu (Kur’ân), yegâne (mükemmel ilahi) kitaptır. (Allah katından indirildiğinde) hiç şüphe yoktur. Muttaki (ilahi emirlere uyup yasaklardan çekinen)lere (hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru) yol gösterme onda mevcuttur”.

Şöyle bir soru hatıra gelebilir:

Bu âyeti kerimede, Kur’ân-ı Kerim’in Allah katından indirildiğinde hiç şüphe yoktur, buyuruluyor. Hâlbuki müşrikler ve yandaşları bu konuda şüphe içinde idiler. Yani ilahi kitap olduğuna inanmıyorlardı.

Buna cevaben şöyle denilir:

Kur’ân-ı Kerim’in Allah katından indirildiği, ondaki mucize ile sabit idi. En kısa sûresinin bir benzerini getirmeye davet edildikleri halde getiremeyip suskunluk içinde kaldılar. Bu itibarla onların şüpheleri mesnetsiz ve geçersiz olduğu için nazarı itibara alınmadı.

⁵⁶¹ İsfahânî, *el-Müfredât*, 881.

⁵⁶² Kurtubî, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, 1/161-62; İbn Kesîr, *Tefsir*, 1/ 42.

Âyetteki لَا رَيْبَ فِيهِ “Onda şüphe yoktur” cümlesi bir kavle göre haber cümlesi olup nehiy anlamındadır. Yani şöyle yorumlanır: “Onda şüphe etmeyin” cümle böyle yorumlandığı takdirde yukarıdaki soruya yer kalmaz. Bu yorum da kuvvetlidir.⁵⁶³

Bilindiği gibi diğer semavi kitaplar tarife uğrayıp çelişkilerle doludur. Ama Kur’ân-ı Kerim tarih boyunca böyle bir tahrif ve çelişkiden ilahi korunmaya alındığı için ne asrısaaadette ne de kıyamete kadar sıhhatini ve ilahi oluşunu gölgeleyecek en ufak bir çelişki, tahrif, tebdil ve tağyir söz konusu olamaz. Bu itibarla insaf sahipleri onda şüphe edemez ve de etmemelidir.

İkinci bir soru hatıra gelebilir: Bu âyette Kur’ân’ın muttakiler için hidâyet ve yol gösterici olduğu ifade edilmektedir. Hâlbuki Kur’ân-ı Kerim bütün insanlar ve cinler için yol göstericidir. Niçin muttakilere tahsis yapılmıştır.

Buna da şöyle cevap verilir: Haddi zatında bu mukaddes kitap herkes için yol göstericidir. Fakat iman edenler onun yolunu tutup tasdik ettikleri için Allah katında övgüye liyakatli görülerek şereflendirilmeleri maksadı ile bu tahsis yapılmıştır. Allah’ım muttaki kulları Kur’ân’ın feyizli yolundan ve nurundan istifade ederler. Küfür âlemi ise Kur’ân’a sırt çevirdiklerinden dolayı istifade etmekten mahrum kalırlar. Nasıl ki Resûl-i Ekrem de herkesi irşat ve davet ederek iman yolunu gösterdiği halde küfür âlemi onun hidâyetinden istifade etmedi ve etmemektedir. O’nun uyarılarına ve çağrısına kulak veren müminler ise iman ederek hidâyetinden yararlandılar.

ÜÇÜNCÜ ÂYET

“O muttakiler ki gayba inanırlar, namazı vakitlerinde itina ile kılmaya devam ederler ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (rızamıza erişmek için) hayırlı yollarda harcarlar.”

BAZI KELİMELERİN AÇIKLAMASI

İman (الإيمان): Lügat manası bir şeye inanmak, bir şeyi tasdik etmek ve kabullenmek manasıdır. Din ıstılahında ise Hz. Muhammed’in Allah tarafından getirdiği kesinlikle bilinen şeylerin tümüne kalben inanmak ve verdiği haberlere teslim

⁵⁶³ Ebü'l-Hasen Ali Vâhidî, *el-Vasît fî tefsîri 'l-Kur'âni 'l-mecîd*, thk. Âdil Ahmed vd. (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994), 1/78.

olmaktır. Dil ile ikrar etmek ise imanın bir parçası değil, sadece dünyevî hükümlerin tatbiki için imanın şartıdır.⁵⁶⁴

Gayb(الْغَيْبُ):Lügat manası gözden kaybolan şeye denildiği gibi beş duyu organlarının hiç birisiyle idrak edilmeyen, insan bilgisi dışında kalan şeye de gayb ve gâib denilebilir. Tefsir âlimleri burada geçen “gayb” kelimesini değişik şekillerde yorumlamışlardır.⁵⁶⁵

Kurtubî tefsirinde özetle: Bir gruba göre âyetteki gaybtan maksat Allah Teâlâ’dır. Diğer bir gruba göre maksat, kaza ve kaderdir. Başka bir gruba göre ise gayb kelimesi ile Kur’ân-ı Kerim ve onda bulunup da duyularla idrak edilemeyen şeyler kastedilmiştir. Diğer bir grup ilim ehline göre bu kelime ile kastedilen mana, kabir azabı, kıyamet kopması, haşır, neşir, sırat köprüsü, mizan, cennet ve cehennem gibi duyularla idrak edilemeyen, fakat Resul-i Ekrem tarafından haber verilen şeylerin hepsidir.⁵⁶⁶

İbn Atıyye, “Bu yorumlar arasında bir çelişki yoktur, hepsi gayb kelimesinin kapsamı içine girer” demiştir.⁵⁶⁷

Kurtubî daha sonra “Meşhur Cibril hadisinde işaret edilen şeri iman işte budur” der.⁵⁶⁸O hadiste imanın bilinen altı şartı sayılır.

Şu halde şöyle özetleyebiliriz: Gaybtan maksat, Resûl-i Ekrem haber verdiği kesinlikle bilinen ve duyularla idrak edilemeyen, Allah’ın zatı, sıfatları, melekleri, kıyamet halleri, kaza ve kader vs. şeyler.

Gayb kelimesi yukarıdaki manalara yorumlandığı takdirde, âyetteki iman lügat manasına, yani inanmak ve tasdik etmek anlamına yorumlanır. Âyetin birinci cümlesi şöyle de yorumlanabilir, demişlerdir: “O muttakiler ki müminlerin gıyabında da iman ederler. Bu takdirde cümle münafıklara tarizdir. Çünkü onlar müminlerin yanına veya Hz. Peygamber’in huzuruna vardıkları zaman iman ettik, derlerdi. Fakat bunların

⁵⁶⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 90–92.

⁵⁶⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 616–617.

⁵⁶⁶Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 1/163 (nşr.)

⁵⁶⁷Vâhidî, *el-Vasît*, 1/84.

⁵⁶⁸Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 1/163 (nşr.)

yanlarından ayrılıp inançsızların yanlarına varınca biz sizlerle beraberiz, müminlerle alay ederiz, derlerdi. Samimi müminler ise ister Hz. Peygamberveya ümmetinden kişilerin yanında bulunsun, ister bunların gıyabında olsun gerçek iman sahipleridir. İşte âyetin ilk cümlesi müminleri bu meziyetleri ile över. Bu takdirde cümledeki Gayb, Hz. Peygamber ve ümmetinden olan kişilerin gıyabında manasına yorumlanır ve cümledeki imandan maksat ıstılahî manasıdır.

İkâme (الإقامة): Kıyam kökündendir. Kıyam, ayağa kalkmak, ayakta durmak, bir şeyin devam etmesi, sabit olması gibi manalara gelir. Burada namazı, usulü dairesinde, sağlıklı biçimde ve özenerek kılmak ve kaçırmamaktır.⁵⁶⁹

İbn Abbâs (r.a.) ,namazı ikame etmek, rükû, secde, kıraat ve huşu tam yapıp namaza gereği gibi yönelmektir, demiştir. Katâde, Namazın ikamesi, vakitlerine, abdestine, rükû ve secdesine titizlikle riâyet etmektir, demiştir. Kurtubî namazı ikame etmekten maksat, rükünlerine, şartlarına, sünnetlerine riâyet ederek zamanında eda etmektir, demiştir.

Salât (الصلاة): Lügat dilinde dua etmek bir şeyi doğrultmak, bir şeye devam etmek gibi manalara gelir. Kur'ân'ı Kerim'de rahmet, ibadet, farz namaz, nafile namaz, Allah'ı tesbih etmek, Kur'ân okumak manalarında kullanılmaktadır. Bu âyette ise bir kavle göre farz namazlar kastedilmiştir. Diğer bir kavle göre farz ve nafile namazların hepsi kastedilmiştir. Kurtubî son kavli tercih eder.⁵⁷⁰

Rızık (الرِّزْقُ): Yaşamak için gerekli ihtiyacı karşılamak maksadıyla insanoğlunun elde ettiği ve yararlanabileceği dünya nimetleridir.⁵⁷¹ Rızık helal yoldan sağlanabildiği gibi haram yoldan kazanılabilir. Başka bir deyimle haram yoldan kazanılan şeylere de rızık denilebilir. Ehl-i Sünnet'in mezhebi budur. Bu âyette muttakiler, rızıklarından bir bölümünü hayırlı yollarda harcamakla övüldüğüne göre buradaki rızıktan maksat helal kazançtır. Çünkü haram yoldan kazanılan bir şeyin Allah yolunda harcanması bir sevap ve meziyet sayılmaz.

⁵⁶⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 693.

⁵⁷⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 491.

⁵⁷¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 351–352.

İnfak (الإنفاق): Malı elden çıkarmaktır. Arap dilinde başka manalara da gelir. Burada kastedilen mana hakkında değişik görüşler bulunur.⁵⁷²

Kurtubî tefsirinde görüşlerin hepsi naklen verilmiştir. Özeti şöyledir: İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyet edildiğine göre kendisi bundan maksat farz olan zekâtı ödemektir. Dahhâk’a göre nafîle sadaka vermek manasınadır. Bir kavle göre kulun zekât dışında dinen ödemekle yükümlü bulunduğu malî haklardır. Başka bir kavle göre farz, vacip ve nafîle olan bütün malî harcamalar kastedilmiştir. Kurtubî son görüşü tercih eder.⁵⁷³

Bu âyette muttakiler, gayba iman etmek, namazı usulü dairesinde muntazam kılmak, helal mallarının bir bölümünü Allah rızası için hayırlı yerlere harcamak sıfatı ile övülmektedir. Gayba inanmak kalbin payı, namaz kılmak bedeninin payı, rızıktan infak da malın payıdır.

DÖRDÜNCÜ ÂYET:

“Sana indirilene de senden önce indirilene de inanırlar ve ahirete kesin bilgi ile iman ederler”

Bu âyetteki muhatap Resul-i Ekrem’dir. “Sana indirilen”den maksat Kur’ân-ı Kerim’dir. “Senden önce indirilen”den maksat da diğer peygamberlere indirilen kitaplar ve suhulardır.

İkan (الإيقان): Yakîn (يقين) kökündendir. Yakîn, bir şeyi şeksiz ve şüphesiz bilmek, bir şeyi inceleme, tahkik ve istidlal sonucunda kesin biçimde bilmek, yani delillere dayalı bilgi edinmek gibi manalara gelir. Burada kesin bilgi ile inanmak manasına yorumlanır. Kesin biçimde bilmek manasına da yorumlanabilir.⁵⁷⁴

Muttakiler, bu âyette Kur’ân-ı Kerim yanında diğer semavî kitap ve suhufa (sahifeler)e iman etmekle övülmektedirler. Bilindiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlar yalnız kendilerine indirilen kitaba inanıp diğer semavi kitaplara inanmazlar. Bu âyette onların sapıklığına işaret vardır. Ahirete iman, semavi kitaplara imanın kapsamına girdiği halde önemine binaen belirtilerek övgü vesilesi kılınmıştır. Ahirete imanının sarahaten belirtilmesinin sebebi şu da olabilir: Tevrat, âhîret hayatının ayrıntılarına

⁵⁷²İsfahânî, *el-Müfredât*, 819–820.

⁵⁷³Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 1/179.

⁵⁷⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 892–893.

temas etmemiş, İncil de sadece ruhun hayatına değinmiştir. Bu sebeple önemine binaen ahirete iman vasfına ayrı bir özen gösterilmiş olabilir.

BEŞİNCİ ÂYET

“İşte onlar Rablerinden (övgüye layık) bir hidâyet üzeredirler. İlahi azaptan kurtulup umduklarına erenler de onlardır.”

Hüdâ (الْهُدَى): Bu kelime bu âyette bulunduğu gibi 2. âyette de geçti. Orada kelimenin değişik manalara geldiğini ve o âyette hayırlı hedeflere ulaştırıcı dosdoğru yol gösterme manasına yorumlandığını ifade ettim. Burada ise kalpte imanını yaratmak, kulu iman saadetine muvaffak kılmak manasına yorumlanır. Kurtubî böyle yorumlamıştır.⁵⁷⁵

İbn Abbâs nur ve istikamet manasına yorumlamıştır. İbn Kesîr de nur, beyan ve ilahi şuur manasına yorumlamıştır. Arapça gramer ve Arap edebiyatı ilmine vakıf olanların malumu olduğu üzere bu kelime 2. âyette nekre geçmiş olup aynı mana kastedilmiş olsaydı bu âyette hüdâ kelimesinin marife, yani el-hüdâ şeklinde gelmesi gerekirdi. Tekrar nekre kullanılması başka manayı ifade ettiğine işaret sayılır. Nekre gelmesinin ikinci hikmeti tazim içindir. Yani övgüye layık muazzam bir hidâyet manasını ifade eder.

Müflihûn (الْمُفْلِحُونَ): Müflih'in (مفلح) çoğuludur. Felâh kökündendir. Felâh, lügatte yarmak ve kesmek manasınadır. Arzulanan şeye kavuşmak, kalıcı olmak manalarına da gelir. Burada cennete kavuşmak ve orada ebedî kalmak manasına yorumlanmıştır.⁵⁷⁶ İbn Ebî İshak, matluba kavuşup, korkulan şeyin şerrinden kurtulmak manasına yorumlamıştır. İbn Kesîr'de bu yorumu yapmıştır.

et-Tahrîr ve't-tenvîr tefsirinde, felâh, arzulanan şeye erişmek ve iyi bir durumda olmaktır. Bu kavram dünya hayatında da âhiret hayatında da olabilir. Din ıstılahında ise âhiret hayatında azaptan kurtuluş manasınadır, denilmektedir.⁵⁷⁷ Yukarıda izahına çalıştığım 3. ve 4. âyetlerde vasıfları geçen muttakiler ile kimlerin kastedildiği

⁵⁷⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 835 vd.

⁵⁷⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 644.

⁵⁷⁷İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 1/447 (nşr.)

hususunda müfessirler değişik görüşler belirtmişler. İbn CerîrTaberî, tefsirinde bu konuda üç görüşü naklen anlatmaktadır:

1. Bu âyetlerde vasıfları belirtilen muttakilerden maksat bu sıfatları taşıyan bütün müminlerdir.
2. Ehl-i kitap, yani Yahudilerden ve HristiyanlardanMüslüman olanlardır.
3. Üçüncü âyetle sıfatları anlatılanlar, Araplardan müşrikliği bırakıp Müslüman olanlardır. Dördüncü âyetle sıfatları anlatılanlar Hristiyan ve Yahudilerden ihtida edenlerdir. İbn Cerîrbirtakımâyetleri delil göstererek bu görüşe taraftar olmuştur.⁵⁷⁸

İbn Kesîr ise birinci görüşü tercih ederek: “Ben Mücâhid’in şu sözünü açık görürüm: “Bakara sûresinin dört âyeti (yani 2, 3, 4 ve 5. âyet) müminlerin sıfatları, ikiâyeti (6. ve 7. âyet) kâfirlerin sıfatları ve on üç âyeti (8-20. âyetler) münafıkların sıfatları hakkındadır” dedikten sonra sözüne devamla“Evet, sûrenin başındaki şu dört âyet, bu vasıfları taşıyan bütün insanlar ve cinler hakkında umumidir.Arap olsun, başka milletlerden olsun, Ehl-i Kitap’tan ihtida edenler olsun fark etmez. Bu sıfatların herhangi birisi diğerleri olmaksızın yeterli ve geçerli sayılmaz. Meselâ gayba iman edip, peygamberlerden herhangi birisine indirilene ve ahirete inanmamak geçerli değildir. Bunun aksi de böyledir” der ve delil olarak bazı âyetleri nakleder.”⁵⁷⁹

ÂYETLER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Allah Teâlâ, yukarıdaki âyetlerdeKur’ân-ı Kerim’in nurlu yoluna giren müminlerin sıfatlarını ve mutlu sonuçlarını açıkladıktan sonra aşağıdaki âyetlerde bu nurlu yola sırt çeviren kâfirlerin sıfatlarını ve vahim akıbetlerini bildirir. Burada olduğu gibi Kur’ân-ı Kerim’in birçok yerinde müminlerle kâfirlerin durumları karşılıklı olarak beyan edilir. Bu metodun birçok hikmet ve faydaları mevcuttur. Çünkü saadet ehli ile şekavet ehli, başka bir deyimle bahtiyar müminler ile mutsuz kâfirlerin gerek sıfatlarının ve gerekse sonuçlarının karşılıklı ve bir arada açıklanması, müminleri sevindirir, müjdeler, şükretmeye sevk eder, tuttukları nurla ilerlemeye yöneltir. Diğer taraftan sapık insanları uyarır, tuttukları yolun tehlikelerini vurgular, olumsuz tutum

⁵⁷⁸Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/247 (nşr.)

⁵⁷⁹Ebü’l-Fidâ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Sâmî b. Muhammed Selâme (Suudi Arabistan: DâruTaybe, 1999), 1/171.

ve davranışlarının çirkinliğini gözlerinin önüne serer ve Kur’ân yoluna yönelmelerinden başka çıkar yol olmadığını duyurur.

BAKARA 2/6-7

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا سَوَاءٌ عَلَيْهِمْ ءَأَنذَرْتَهُمْ أَمْ لَمْ تُنذِرْهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿٦﴾ خَتَمَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ وَعَلَى سَمْعِهِمْ وَعَلَى
أَبْصَارِهِمْ غِشَاوَةٌ وَلَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿٧﴾

MEALİ

6- (Ey Muhammed) inkâr edenleri (ilahi azap ile) korkutman ve korkutmaman şüphesiz onlar yanında birdir, inanmayacaklar.

7- Allah, (küfürde ısrarları sebebiyle) kalplerini ve kulaklarını mühürledi, gözleri üzerinde de bir perde var. Onlar için büyük bir azap vardır.

AÇIKLAMASI

Küfür (الكُفْرُ): Arap dilinde nimeti gizleme manasınadır. Kefr (كفر) kelimesi de herhangi bir şeyi örtmek demektir. Allah Teâlâ’yı veya peygamberlerinin getirdikleri dinleri inkâr etmek, Allah’ın inkârcıya verdiği bunca nimetleri inkâr ve nankörlük olduğu için ona küfür denmiş ve genellikle bu manada kullanılmıştır.⁵⁸⁰

Küfür kelimesi din ıstılahında ise Hz. Muhammed’in getirdiği kesinlikle sabit olan herhangi bir şey hakkında onu tasdik etmemek, inkâr etmek demektir.

İnzâr (الْإِنذَارُ): lügatte korkutmak demektir. Râzî’nin dediği gibi din ıstılahında ise günahlardan men etmek için Allah’ın azabı ile korkutmaktır. (هُوَ التَّخْوِيفُ مِنْ عِقَابِ اللَّهِ).⁵⁸¹ (بِالزَّجْرِ عَنِ الْمَعَاصِي).

Râzî bu arada şöyle der:

“Âyet-i kerimede Peygamber’ininzâr ve uyarısından söz ediliyor. Hâlbuki Peygamber’in müjdeleyiciliği de vardı. Müjdelemeden bahsedilmemesi sebebi şudur: Bir şeyi yapmak veya bırakmak için korkutmak, müjdelemekten daha tesirlidir. Çünkü insan bir zararı defetmek için gösterdiği gayret bir menfaati elde etmek uğruna harcadığı gayretten daha fazla olur.”⁵⁸²

⁵⁸⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 714–717.

⁵⁸¹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/286.

⁵⁸²Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/286.

Râzî'nin dediği doğrudur. Meselâ cennete girmek için gayret gösterilir. Fakat cehenneme girmemek için daha fazla gayret edilir.

Sevâ (سَوَاءٌ): İstiva, müsavi ve eşit olmak manasınadır. İman etmeyecekleri Allah tarafından bilinen kâfirleri korkutmak ve korkutmamak müsavidir, birdir, netice değişmez, demektir.

Hatm (الْخَتْمُ): Bir şeyi örtmek, mühürlemek, kap, torba ve zarfa konulan şeyin korunması, çıkarılmaması ve dışarıdan bir şeyin girmemesi için kapayıp mühürlemek gibi manalara gelir.⁵⁸³

Ğışave (الْغِشَاوَةُ): Perde demektir.⁵⁸⁴

Kâfirlerin kalpleri ile kulaklarının mühürlenmesi ve gözlerinin üzerine perde çekilmesi mecazî manayadır. Yani o muayyen kâfirlerin kalplerine iman ve hakkın girmemesi, kulaklarının uyarıları ve mucizevî âyetleri işitmemesi ve gözlerinin gördüğü mucizelerden varlık âlemindeki delillerden yararlanmaması hali, kalpleri ve kulakları adeta mühürlenmiş, gözleri de perdelenmiş kimselerin haline benzer.

Bu iki âyetin yorumu hakkında değişik rivâyetler vardır. Kurtubî bu konuda özetle şöyle der:

Âlimler bu âyetlerin yorumu hakkında değişik görüşler beyan etmişlerdir: Bir kavle göre âyet umumi olmakla beraber, küfür üzerine ölecekleri Allah'ın ezeli ilmi ile bilinen ve azaba müstahak olan kimselere mahsustur. Allah Teâlâ, bazı insanların böyle olduğunu haber vermek üzere bu âyetleri indirmiştir. Şu hâlde bu âyetler ile belirli kişiler kastedilmiştir. İbn Abbâs ve el-Kelbî: Bu âyetler Huyey b. Ahtab, Kâ'b b. el-Eşref gibi Yahudilerin liderleri hakkında indi, demişler. Rubeyyi b. Enes ise “bu âyetler Bedir savaşında öldürülen müşriklerin ileri gelenleri hakkındadır” demiştir. Kurtubî birinci görüşün daha sıhhatli olduğunu belirtir.⁵⁸⁵

İbn Kesîr de altıncı âyetin tefsiri bölümünde, Ali b. Talha'nın rivâyetine göre İbn Abbâs (r.a.) bu âyet hakkında şöyle demiştir: “Resûl-i Ekrem bütün insanların iman edip hidâyetinden yararlanmasını şiddetle arzu ederdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ,

⁵⁸³İsfehânî, *el-Müfredât*, 274–275.

⁵⁸⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 607.

⁵⁸⁵Geniş bilgi için bk. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/284; Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/184 (nşr.)

ezeli ilminde saadet ehli olanların dışında kalanların iman etmeyeceklerini, keza ezeli ilminde şekavet ehli olanların dışında kalanların dalaletle yapmayacaklarını Resul'üne haber verdi.”⁵⁸⁶

Bu âyetlerin hükmünün umumi olmadığı açıktır. Çünkü birçok kâfir, ihtida eder. Asrısaaadette de aynı durum oldu. Bu âyetlerin nüzulünden sonra birçok kâfir ihtida etti. Özellikle Mekke fethini müteakip ve Resûl-i Ekrem son zamanlarında Arabistan'ın muhtelif bölgelerinde kabileler dalgalar halinde Medine-i Münevvere'ye kadar gelerek Müslüman oluyorlardı. Şu halde bu âyetler umumi değil; bazı kâfirlere aittir.

Bu âyetlerle kastedilen kâfirlerin kalp ve kulaklarının mühürlenmesi ve gözlerinin perdelenmesi onların iman etmelerine engel teşkil eder mi, ettiği takdirde suçlu durumundan çıkmazlar mı diye bir soru hatıra gelebilir.

Her insanın İslam fitratı üzerine doğduğu ve iman etmeye müsait ve kabiliyetle hayata atıldığı sahih hadisle sabittir. Ancak bazı insanlar kendilerine verilen güç ve iradeyi kötüye kullanarak işlemeye devam ettiği suçlar günahlar yüzünden kalbi kararmaya başlar basireti körelir ve nihâyet sapıklar düşer. Kendi irade ve isteğiyle inkâr yolunu seçerek küfürde ısrar edince bu en ağır suçundan dolayı kalp ve basireti mühürlenir. Nitekim Nisâ sûresinin 155. âyetinde “Fakat inkârlarından dolayı Allah o kalplerin üzerini mühürledi. Artık pek azı hariç onlar inanmayacaklar.” Buna benzer başka âyetler de var.

Şu hâlde iman etmeyecek durumdaki kâfirlerin kalpleri ve basiretleri önceden mührü olmayıp küfürde ısrarları sonucunda ve çeşitli günahlar işleye işleye kalpleri adeta mühürlenmiş gibi olur. Allah Teâlâ'nın ilmi ezelidir, ebedidir. Onun ilmi için zaman kavramı yoktur. Zaman kavramı bize göredir. Bize göre geçmiş zaman, şimdiki zaman ve gelecek zaman söz konusudur. Mesela güneş sistemi dışında kalan uzayda bizim şu dünya küresinde bulunan gece, gündüz ve mevsimler kavramı söz konusu olur mu? O halde günün birinde dünya hayatına kavuşan kişinin kendi irade ve isteğiyle küfür yolu tercih edeceğinin Allah tarafından ezeli ve ebedi ilmi ile bilinmesi o kişinin durum ve davranışlarını etkilemez, zorlamaz, baskı altında tutmaz. Bu kaza ve kader konusunu ilgilendirir. Ben burada bu kısa bilgi ile getirmek durumundayım.

⁵⁸⁶İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/83(nşr).

Hülasa yukarıda mealini, Nisâ sûresindeki âyetten de rahatlıkla anlaşıldığı üzere iman etmeyecekleri bildirilen kişilerin kalplerinin ve kulaklarının mühürlenmesi ve gözlerinin perdelenmesi, onların küfür bataklığında kalmaya ısrar etmeleri ve günahlara dalmaları sebebi ve yüzünden olur. Sorumlu tutulmaları kendi istek ve iradelerini kötüye kullanmalarından kaynaklanır. Allah bizleri korusun, kalbimizi iman üzerine sabit kılsın.

Konu ile ilgili bir iki hadis mealini vereyim:

1. Ebû Mûsa el-Eşârî(r.a.)’den rivâyet edildiğine (göre) Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem şöyle buyurmuştur:“ Kalbin durumu bomboş ârazide rüzgârların döndürdüğü kuşun yeleği haline benzer.”⁵⁸⁷

2. Ebû Hüreyre’den rivâyet edildiğine göre Peygamber şöyle buyurdu, demiştir: “Mümin günah işlediği zaman kalbinde siyah bir iz olur. Sonra o kişi tövbe edip (nefsini o gûnahtan) çekip çıkarır ve (Allah’tan) mağfireti dilerse kalbi (o iz pasından) cilalanıp temizlenir. Günahı fazlalaştırırsa kalbindeki siyah iz ve leke fazlalaşır. İşte Allah’ın kitabında “Hayır onların sandıkları gibi değil; onların kazandıkları günahlar kalplerini paslandırır karartmıştır” (Mutaffifin 14) âyetinde buyurduğu “rân” budur.”⁵⁸⁸

İbn Kesîr de izahına çalıştığım bu âyetin tefsiri bölümünde yukarıdaki son hadisi naklettikten sonra özetle şöyle der: “Resûlullah, günahlar art arda kalplere nüfuz edince kalpleri kaplar ve bunun akabinde o kalpler Allah tarafından mühürlenir. Artık o kalplere imanın girebileceği bir yol kalmaz ve kalplerdeki küfrünçıkabileceği bir menfez olmaz. İşte bu âyette bildirilen mühürleme budur.”⁵⁸⁹

ÂYETLER ARASI MÜNASEBET

Allah Teâlâ, sûrenin başındaki âyetlerde müminlerin övgüye layık sıfatlarını ve mutluluklarını açıkladıktan sonra müteakip 6. ve 7. âyetlerde inançsızlığını gizlemeyen kâfirlerin fena hâllerini ve feci akıbetlerini bildirdi. Bundan sonra gelecek 8.âyetten 20. âyete kadar olan bölümü mümin görünüp küfür ve inkârcılığını gizleyen ve münafık denilen grubun kötü sıfatlarını ve çarptırılacakları şiddetli azabı

⁵⁸⁷ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 4/409.

⁵⁸⁸ Tirmizî, *Tefsir*, 83 (hd. 3334) : İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 1/175.

⁵⁸⁹ İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 1/175.

belirtiyor. Münafıkların içyüzü müslümanların çoğunun meçhulü olduğu için müteaddit sıfatları bu âyetlerde sıralanarak İslam cemaati uyarılıyor ki kötü niyetleri, sinsi faaliyetleri ve kurmaya çalıştıkları tuzaklar zararsız hale getirilsin.

BAKARA 2/8-20

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ وَبِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَمَا هُمْ بِمُؤْمِنِينَ ﴿٨﴾ يُخَادِعُونَ اللَّهَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَمَا يَخْدَعُونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ ﴿٩﴾ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ فَزَادَهُمُ اللَّهُ مَرَضًا وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ بِمَا كَانُوا يَكْذِبُونَ ﴿١٠﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ ﴿١١﴾ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِنْ لَا يَشْعُرُونَ ﴿١٢﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِنْ لَا يَعْلَمُونَ ﴿١٣﴾ وَإِذَا لُقُوا بِالَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَى شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزَؤُونَ ﴿١٤﴾ اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ ﴿١٥﴾ أُولَئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الضَّلَالَةَ بِالْهَدْيِ فَمَا رِبْحَتْ تِجَارَتُهُمْ وَمَا كَانُوا مُهْتَدِينَ ﴿١٦﴾ مَثَلُهُمْ كَمَثَلِ الَّذِي اسْتَوْقَدَ نَارًا فَلَمَّا أَضَاءَتْ مَا حَوْلَهُ ذَهَبَ اللَّهُ بِنُورِهِمْ وَتَرَكَهُمْ فِي ظُلُمَاتٍ لَا يُبْصِرُونَ ﴿١٧﴾ صُمُّ بَكْمٌ عُمَى فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ ﴿١٨﴾ أَوْ كَصَيْبٍ مِنَ السَّمَاءِ فِيهِ ظُلُمَاتٌ وَرَعْدٌ وَبَرْقٌ يَجْعَلُونَ أَصَابِعَهُمْ فِي آذَانِهِمْ مِنَ الصَّوَاعِقِ حَذَرَ الْمَوْتِ وَاللَّهُ مُحِيطٌ بِالْكَافِرِينَ ﴿١٩﴾ يَكَادُ الْبَرْقُ يَخْطَفُ أَبْصَارَهُمْ كُلَّمَا أَضَاءَ لَهُمْ مَشَوْا فِيهِ وَإِذَا أَظْلَمَ عَلَيْهِمْ قَامُوا وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَذَهَبَ بِسَمْعِهِمْ وَأَبْصَارِهِمْ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٠﴾

MEALİ

- 8-Bazı insanlar iman etmediklerini halde Allah'a ve âhiret gününe iman ettik, derler.
- 9-(Onlar) Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya yeltenirler. Hâlbuki ancak kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar.
- 10-Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını arttırdı. Yalan söylemeleri sebebiyle onlara elem verici bir azap vardır.
- 11-Onlara 'yeryüzünde bozgunculuk etmeyin' dendiği zaman biz ancak düzelticileriz, derler.
- 12-Dikkatli olun, gerçekten bozguncular ancak kendileridir ve lakin anlamazlar.
- 13-Onlara 'insanların inandığı gibi inanın' dendiği vakit 'Akıllı noksan olanların inandığı gibi mi inanalım' derler. Dikkat edin, akıllı noksan olanlar şüphesiz ancak kendileridir ve lakin bilmezler.
- 14-Onlar iman edenlere rastladıkları zaman inandık derler. Şeytanlarıyla yalnız kaldıkları vakit 'biz şüphesiz sizlerle beraberiz, sadece müminlerle alay ediciyiz' derler.
- 15-Allah onlarla alay eder ve kendilerini bocalama halinde dalalet içinde bırakır.

16-Ol sıfatları taşıyan kimseler hidâyet karşılığında sapıklığı satın alanlardır. Bu ticaretleri kazanç sağlamadı ve (kazançlı ticaret için) doğru yolu bulanlardan olmadılar.

17-Onların durumu o kimselerin durumuna benzer ki (karanlık ve korkularından korunmak için) bir ateş yaktı. Ateş çevresini aydınlatınca Allah ışıklarını gideriverdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı, göremez oldular.

18-(Onlar) sağırdılar, dilsizdirler, kördürler. Artık (sapıklıktan hidâyet yoluna) dönmeyecekler.

19-Ya da onların (durumu) gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşek(ler) bulunan şiddetli bir yağmura (tutulmuş kimselerin haline) benzer.

20-Yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarına kulaklarına koyarlar. Hâlbuki Allah'ın kudret ve hükümrânlığı) kâfirleri kuşatmıştır.

20-Şimşek neredeyse gözlerini kapıverecek, önlerini aydınlattıkça o(nun ışığ)ında yürürler ve üzerlerine karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileseydi (gök gürlemesi şiddetiyle) işitmelerini ve (şimşegin şiddetiyle) görmelerini giderirdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir.

AÇIKLAMASI

Yukarıda mealini vermeye çalıştığım 13. âyetin münafıklar hakkında indiğini daha önce belirttim.

Münafıkların sıfatlarını belirleyen âyetlerin Medine'de nazil olan sûrelerde yer almasının sebebi Mekke devrinde münafık grubunun yokluğu idi. Çünkü Mekke devrinde Müslümanlar zayıftı. İnkârcı olanların Müslümanlardan korkmaları ve bu yüzden küfürlerini gizlemeleri söz konusu değildi. Bilakis bazı Müslümanlar müşriklerin düşmanca tutum ve işkenceleri yüzünden Müslümanlığını gizlemek zorunda kalıyordu.

Hicretten sonra Medine'de Müslümanların sayısı artmaya başladı. İlk zamanlarda Müslümanlar güçlü olmadığı için gerek Evs ve Hazrec kabilelerinden ve gerekse Yahudi kabilelerinden Müslümanlığı kabul etmeyenler küfür ve inkârlarını gizlemek ihtiyacını duymuyorlardı. Zaten Yahudilerden Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) gibi Müslümanlığı kabul edenlerin sayısı mahduttu. Evs ve Hazrec kabilelerinden ihtida edenler büyük bir yekûn teşkil etmiyordu. Bu sebeple Resûl-i Ekrem Müslümanların

güvenliğini sağlamak üzere Yahudi kabileleri ve Medine çevresindeki birçok Arap kabilesi ile bir takım antlaşmalar yaptı.

O sıralarda Hazrec kabilesinden Abdullah b. Übey b. Selûl (ö. 9/631), Medine başkanı gibi en nüfuzlu kişi idi. Cahiliyet döneminde de Evs ve Hazrec kabilelerinin başı sayılırdı. Bedir savaşında Müslümanlar Allah'ın yardımıyla büyük bir zafer kazanınca bu habisin etrafındakiler dağılıp çoğu Müslüman oldu. Dolayısıyla başbuğluğu umudu suya düştü. Bu nedenle İslam dini ve mensupları hakkında kin ve husumeti arttı. Fakat Bedir savaşından sonra hayal kırıklığı içinde Müslümanlığı kabul ettiğini söyledi. Onunla beraber çevresinde bulunanlar da ihtida ettiğini söylediler. Bu arada Yahudilerden de bazı kişiler Müslümanlığı kabul ettiklerini söylemeye başladılar. Bunlar bir kısmı Müslüman göründükleri halde kalben iman etmemişlerdi. İşte böylece Medine ve dolaylarında münafıklar türedi. Fakat Müslümanların çoğu bunların inkârcı olduğundan habersiz idi. Bunun üzerine Müslümanların bu hainlerin dış görünüşüne aldanmamaları ve içli dışlı olmamaları için Allah Teâlâ bu âyetlerle münafıkların sıfatlarını, iç yüzlerini ve kötü emellerini bildirerek hem gizli hallerini açığa vuruyor, hem de Müslümanları uyarıyor.

Münafıkların bu âyetlerle işaret edilen başlıca sıfatları:İnkârcılık, ikiyüzlülük, yalancılık, hile ve aldatma gayreti, bilinçsizlik, riyakârlık, fitne, fesatçılık, cehalet, beyinsizlik, taşkınlık, dalalet, hıyanet, hakkı işitmek, söylememek ve görmemek...

İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyet edildiğine göre Resûl-i Ekrem hayatta iken münafıklar 300 erkek ve 170 kadından ibaretti.

Münafıklar hakkında bu âyetler indirildiği gibi Berâe (et-Tevbe), Münâfikûn ve Nûrsûrelerinde ve diğer bazı sûrelerde de nazil olan âyetler vardır. Yeri geldikçe inşallah gerekli özlü bilgi verilecektir. Şimdi âyetlerle ilgili gerekli açıklamayı yapalım.

8- “Bazı insanlar iman etmedikleri halde Allah’a ve âhiret gününe iman ettik, derler.

İbn Abbâs (r.a.): Bu insanlar, Evs, Hazrec Kabilelerinden olan münafıklar ile onların işbirlikçileridir, der. Ebû'l- Âliye, el-Hasan, Katâde ve Süddî de böyle yorumlamışlardır.

Münafıklar, Hz. Muhammed'in peygamberliğine de inandıklarını söylüyorlardı. Âyette ise bu noktaya değinilmeyip Allah'a ve âhiret gününe inandıklarını söyledikleri belirtiliyor. Sebep şu olabilir: Allah'a ve âhiret gününe inanmak iman şartlarının başı

ve sonudur. Bunun zımnında diğer şartlara inanmak da mevcuttur. Öneme binaen bu iki şartın belirtilmesi ile yetinilmiştir. Şöyle de olabilir. Münafıkların azgınları Resûl-i Ekrem'e karşı şiddetli kin ve nefret duydukları için O'nun peygamberliğini ağızlarına almak çok ağırlarına giderdi. Allah'a ve ahirete inanmayı itiraf etmeleri Müslüman görünmeleri için yeterli sayılırdı. Onlar böylece Müslüman görünmekle beraber, kalben besledikleri, inkârcılık, düşmanlık, kin ve nefreti de muhafazaya çalışırlardı.

Bu âyetten şu hükümler çıkar:

İman (الإيمان), Allah'a, âhiret gününe (ve diğer şartlara) kalp ile tasdiktir. Başka bir deyimle kalp ile inanmayan bir kimse sadece dil ile inandım, demekle mümin sayılmaz. Böyle bir kimse Allah katında kâfir sayılır. Ancak kalpte saklanan niyet gizli olduğu için şehadet kelimesini getiren bir kimse dünya hükümleri bakımından mümin sayılır.

9- “(Onlar) Allah'ı ve iman edenleri aldatmaya yetinirler. Hâlbuki ancak kendilerini aldatırlar da farkında olmazlar.”

Muhâdaâ (المُخَادَعَةُ): Hadu' (الْخُدْعُ) kökündendir. Bu kelime aldatmak, hile etmek, bir kimsenin kötülüğünü istediği halde bilakis iyiliğini istiyor gibi söz, fiil veya hareketlerde bulunmak anlamındadır.⁵⁹⁰ **Muhadaâ** da iki tarafın karşılıklı olarak birbirlerine hile etmesi, aldatması manasındadır. Ebüssuûd Efendi(ö.982/1574)burada **muhadaâ'yı hadu'** anlamına yorumlamayı tercih eder ve böyle bir kıratın olduğunu da bildirir.⁵⁹¹ Bu takdirde hile ve aldatma işinin sadece münafıklar tarafından işlenmiştir manası çıkar. Meali verirken bu yorumu dikkate aldım.

Münafıkların Müslümanlara yönelik hile ve aldatmaları, Müslüman görünmek suretiyle İslam cemaatine katılıp sırlarını öğrenmek, bu sırla Yahudilere, müşriklere ve diğer düşmanlara duyurmak, diğer taraftan Müslüman görünmekle canlarını ve mallarını İslam devletinin garantisi altına aldirmek, her Müslüman gibi ganimet malından ve diğer avantajlardan yararlanmaktır. Münafıklar bu nevi aldatma taktiğinde bir dereceye kadar başarılı olup bir takım dünya menfaatlerini sağladılar ise de bu dünyalık menfaatleri onların azabını daha da şiddetlendirmiş oldu. Böylece

⁵⁹⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 276.

⁵⁹¹Muhammed b. Muhammed Ebüssuûd, *İrşâdü'l-'akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm* (Beyrut: Dâru'lhyâi't-Türâsi'l-Arabî), 1/40-41.

kendi nefislerini şiddetli azaba müstahak etmekle kendilerini aldatmış olurlar. Zararı Müslümanlara değil kendilerinedir.

Allah Teâlâ gizli ve açık her şeyi bildiği için münafıkların O'nu aldatmaları mümkün değildir. Bu itibarla “onların Allah'ı aldatmaları” ifadesinden maksat, cehaletleri yüzünden mümin görünmekle Allah'ı aldatabileceklerini sanmalarıdır. Onlar mümin görünmekle Müslümanlardan birtakım menfaatler sağladıkları ve bir takım tehlikelerden korundukları gibi Allah katında da bir şeyler kazanacaklarına inanıyorlardı. İbn Kesir ve Ebüssuûd Efendi bu yorumu yapmaktadırlar.

Diğer bir yorum şöyledir: Münafıklar Müslümanları İslam dinine bağlılıkları sebebiyle aldatmaya çalışıyorlardı. Şu halde hedefleri Müslümanlar değil, İslam dinidir. Asıl hedefleri din olduğu için aldatma ve hileleri dinin kurucusu yüce Allah'a yönelik sayılır. Kur'ân-ı Kerim'de buna benzer mecazîmanada kullanılan ifadeler mevcuttur. Meselâ bir âyette mealen “Şüphesiz, sana biat edenler gerçekten Allah'a biat ederler” buyrulur.⁵⁹² Diğer bir âyette mealen “*Kim Allah elçisine itaat ederse şüphesiz Allah'a itaat etmiş olur*” buyurulmuştur.⁵⁹³ Ebüssuûd Efendi ve *Tefsir't-Tahrîr ve't-Tenvîr* bu yorumu da kaydederler.⁵⁹⁴

Başka yorumlar da vardır. Bu yorumlarla yetinelim. Âyetin sonundaki “*farkında olmazlar*” cümlesi münafıkların dirâyetsiz ve bilinçsiz olup aldatma gayretlerinin zararlarının ancak kendilerine ait olduğunu ifade eder.

“Onların kalplerinde bir hastalık vardır. Allah da hastalıklarını artırdı. Yalan söylemeleri sebebiyle onlara elem verici bir azap vardır.” (Bakara 2/10).

Maraz (المَرَضُ): Hastalık demektir. Burada münafıklık, İslam dini hakkında şüphecilik, riyakârlık manalarına yorumlanmıştır.⁵⁹⁵ Süddî'nin rivâyetine göre İbn Abbâs (r.a.), İbn Mes'ûd (r.a.) ve sahabelerden bir grup buradaki hastalığı, İslam dininin hak din olduğu hakkında şek ve şüphe etmek manasına yorumlamışlardır.⁵⁹⁶

⁵⁹² Fetih, 48/10.

⁵⁹³ Nisa, 4/80.

⁵⁹⁴ İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 1/281.

⁵⁹⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 765–766.

⁵⁹⁶ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/280.

Küfür ile iman arasında bocalama, şüphe ve tereddütler bataklığına düşmek hastalığı kalp ve beyine ıstırap vermesi bakımından bedenî ve maddî hastalıklardan çok daha tehlikelidir. Kalplerinde şüphe ve münafıklık hastalığı bulunan bir kimse daima huzursuz ve şaşkın yaşar, ne edeceğini kestiremez. Toplumun dışına itilir. Ne müminlerden ne inkârcılardan itibar görür. Küfür ile iman arasında büyük sarsıntı geçirir. Hangi tarafa mal olacağını kestiremez. Yalancılık, küstahlık, fitne, fesat, kin, husumet ve şuursuzluk yüzünden her gün kalbi biraz daha kararır ve insanlıkla bağdaşmayan bu kötü halleri yüzünden Allah Teâlâ onların münafıklık ve şüphecilik hastalığını artırır ve nihâyet vahim akıbetе sürükler. Münafıklar iman etmedikleri halde “*Allaha ve âhiret gününe iman ettik*” sözü ile en çirkin yalanı işledikleri için elem verici bir azap ile cezalandırılırlar.

Onlara “Yeryüzünde bozgunculuk etmeyin” dendiği zaman “Biz ancak düzelticileriz.” derler. Dikkatli olun, gerçekten bozguncular ancak kendileridir velâkin anlamazlar. (Bakara 2/11-12)

İfsâd (الإفساد): Fesat kökünden olup yararlı bir şeyi bozup zararlı hale sokmaktır. Münafıklar kalplerinde besledikleri manevî hastalıklar ve inkârcılık yüzünden kendi nefislerini ifsat ettikleri gibi çoluk çocuklarına kötü örnek olmakla onları da peşlerine sürükleyip bozdukları bir vakıadır.⁵⁹⁷ Diğer taraftan halkı Peygamber’e ve Kur’ân’a iman etmekten çevirip inançsızlığa teşvik eder, Yahudileri ve müşrikleri müminler aleyhine tahrik eder, fitneyi çıkarıp Medine’nin huzur ve sükûnetini ihlal etmeye çalışırlardı. İşte bu ve benzeri olumsuz tutum ve davranışları birer bozgunculuktan başka bir şey değildir.⁵⁹⁸

Müfessirler İbn Abbâs(r.a.), İbn Mes’ûd (r.a.) ve başka sahabelerin “*yeryüzünde bozgunculuktan*” tan maksadın inkârcılık ve günahlar işlemek olduğunu söylediklerini naklederler. Taberîde “*münafıklar Allah’ın yasakladığı şeyleri işlemek, farz kıldığı şeylere sırt çevirmek, gönderdiği dini şüphe ile karşılamak, müminleri yalanlamak, düşmanlarıyla işbirliği yapmakla yeryüzünde fesat ve bozgunculuk ederlerdi*” der.⁵⁹⁹

⁵⁹⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 636.

⁵⁹⁸Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 10/399.

⁵⁹⁹Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/288.

Tefsir't-tahrîrve't-tenvîr'de İbn Atıyye'den naklen verilen bilgiye göre münafıklara “*yeryüzünde bozgunculuk etmeyin*” diyerek onları uyaran, nasihat edip küfürden vazgeçirmeye çalışanlar onların durumlarını bilen Müslüman yakınları veya arkadaşları olabilir. Bu Müslümanlar, Resûl-i Ekrem'in münafıkların halini bilmesine rağmen hoşgörü ile muamele ettiğini, onlara göz yumduğunu biliyorlardı. Diğer taraftan İslamiyet'i kabul edeceklerini umuyorlardı. Bu sebeplerle hallerini ifşa etmeyip nasihat ve uyarı görevlerini yapıyorlardı. Fakat münafıklar kalplerindeki manevî hastalık ve şüphe yüzünden yapılan uyarıları yersiz görerek “*Biz ancak ıslah edicileriz*” derlerdi. İbn Abbâs (r.a.) bu cümlemin tefsirinde: münafıklar bu sözle şunu demek isterlerdi: Biz böyle davranmakla müminler ile Yahudilerin arasını düzeltmeye çalışıyoruz, demiştir.⁶⁰⁰

Allah Teâlâ onların bu sözlerinin de yalan olduğunu belirterek “*dikkat edin gerçekten bozguncular ancak kendileridir velakin anlamazlar*” buyuruyor. Çünkü onlar inkârcıdır. Fakat küfürlerini gizleyip mümin görünmek suretiyle yalan söylüyorlar, ikilik yapıyorlar, müminlerin sırlarını düşmanlarına ifşa ediyorlar ve böylece fesatçılığın, bozgunculuğun en şiddetlisini işliyorlar. Buna rağmen kalpleri küfür ve nifakla tamamen karardığı için yaptıklarının bozgunculuk olduğunu, iç yüzlerinin Hz. Peygamber tarafından bilineceğini idrak etmiyorlardı.

Onlara “insanların inandığı gibi inanın dendiği vakit, akli noksan olanların inandığı gibi mi inanalım, derler. Dikkat edin, akli noksan olanlar Şüphesiz ancak kendileridir velakin bilmezler.”(Bakara 2/13)

Süfehâ (السُّفَهَاء): Sefih'in (سفيه) çoğuludur. Sefih,akli noksan, zararlı ve faydalı şeyleri birbirinden pek ayıramayan, görüşü zayıf ve kültürsüz kimse demektir. Münafıklar kendilerini çok akıllı, bilgili, kuvvetli görüşe sahip, zararlı ve faydalı şeyleri birbirinden iyi ayırabilir sanıyorlardı. Sahabeleri de sefih görürlerdi.⁶⁰¹

Âyetteki “*insanlar*” kelimesiyle tüm sahabeler veya ehlikitap olup ihtida eden Abdullah b. Selamgibi bilgin zatlar kastedilmiştir. Diğer bir ihtimal de Evs ve Hazrec kabilelerinden Müslümanlığı kabul edenlerin kastedilmesidir. Çünkü münafıkların çoğu kabilelerden idi. Bu kabilelerin büyük çoğunluğu Müslüman olmuştu.

⁶⁰⁰İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 1/284.

⁶⁰¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 414.

Münafıklara “*insanların inandığı gibi inanın*” diyerek onları samimi ve ihlaslı imana davet eden ya Hz. Peygamberveya sahabelerdir. Bu takdirde münafıklar bu davete muhatap olduktan sonra oradan ayrılınca kendi aralarında ve تنها yerde konuşurken “*Biz akli noksan olanların inandığı gibi mi inanalım*” derlerdi. Çünkü bu sözü Hz. Peygamber veya sahabeler yanında söylemezlerdi, bilakis mümin görünürlerdi.⁶⁰²

İkinci bir ihtimal: Bu davet münafıkların yakınlarından veya arkadaşlarından olup samimiyetle iman eden ve münafıkların iç yüzünü ifşa etmeyen zatlar tarafından yapılmış olmasıdır. İrşat ve nasihat eden bu zatlar karşısında münafıklar rahat konuşarak böyle cevap vermiş olabilirler. Çünkü sırlarının ifşa edilmeyeceğine inanıyorlardı. Fakat Allah Teâlâ durumu Resûl-i Ekrem’e zamanında bildirdi.⁶⁰³

Münafıkların “*Biz akli noksan olanların inandığı gibi mi inanırız*” sözü şöyle de yorumlanabilir: Biz akli noksan olanların inandığı gibi zayıf ve tutarsız biçimde değil, hakiki, ihlaslı ve mükemmel bir imana sahibiz. Münafıklar iki biçimde yorumlanabilir cümleyi kullanırken yine münafıklık ve ikiyüzlülük yapmış olurlar. Şöyle ki içlerindeki niyet inanmayı reddetmektir. Fakat cümlenin son biçimde yorumlanmasıyla kendilerini hakiki mümin göstermek ve riyakârlık etmektir. Cümle böyle yorumlandığı takdirde bu konuşmayı Peygamber veya sahabeler yanında yapmış olurlar.⁶⁰⁴

Âyetin sonunda “*akli noksan olanların şüphesiz ancak münafıklar*” olduğu, fakat bu durumu bilmedikleri ifade ediliyor.

Münafıkların beyinsiz ve sefih oluşları meydandadır. Çünkü asıl beyinsiz, delil ve mucizelere sırt çevirip bunlara sarılanlara akılsız diyen kişidir. Asıl beyinsiz, âhiret mutluluğunu bırakıp fani dünyaya bel bağlayandır. Asıl kafasız, Hz. Peygamber’eve dolayısıyla Allah'a karşı isyan bayrağını çekendir.

“*Onlar iman edenlere rastladıkları zaman “inandık” derler. Şeytanlarıyla yalnız kaldıkları vakit, “Biz şüphesiz sizlerle beraberiz. Sadece müminlerle alay ediciyiz”*

⁶⁰²Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/292.

⁶⁰³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/294.

⁶⁰⁴Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/290-295.

derler. Allah onlarla alay eder ve kendilerini bocalama halinde dalalet içinde bırakır.”
(Bakara 2/14-15)

Bu Âyetlerin İniş Sebebi

Müfessir Ebüssuûd Efendi, 14. âyetin tefsiri bölümünde şöyle der:⁶⁰⁵Rivâyet edildiğine göre (münafıkların lideri) Abdullah b. Übey ve (münafık) arkadaşları bir gün dolaşırken sahabelerden bir grupla karşılaşırlar. Abdullah b. Übey (arkadaşlarına):

Bakınız ben şu akli noksan olanları başınızdan nasıl def ederim, der. Onlara yaklaşıncı İbn Übeyy, Ebû Bekr-i Sıddîk(r.a.)’in elini sıkar ve:

Merhaba ey Sıddîk, Benî Teym kabilesinin büyüğü, şeyhülİslam, mağarada Resûlullah’ın tek arkadaşı, canını ve malını Resûlullah’a feda eden (zat), der. Sonra Ömer(r.a)’in elini tutarak:

Merhaba ey Benî Adî kabilesinin büyüğü, dininde kuvvetli, hak ile batılı ayırt eden, canını ve malını Resûlullah için feda eden şahsiyet, der. Daha sonra Hz. Ali’nin yanına varıp onun da elini sıkar ve:Merhaba Resûlullah’ın amcasının oğlu ve damadı, Haşimoğulları kabilesinin Resûlullah sonra büyüğü der.Bunun üzerine bu âyet iner. Ebüssuûd Efendibu rivâyeti böylece naklettikten sonra sözüne devam ile şöyle der:

Bir kavle göre bir gün Hz Ali (r.a.) (münafıkların reisi Abdullah b. Übeyy’e)

“Ey Abdullah Allah'tan kork, münafıklık etme. Çünkü şüphe yok ki münafıklar Allah Teâlâ'nın yaratıklarının en şerri (en kötüsü)dür” der.

Bunun üzerine Abdullah: “Müsaade et ey Ebû'l-Hasan!Bu sözleri benim hakkımda mı söylüyorsun? Allah’a yemin ederim ki doğrusu bizim imanımız sizin imanınız gibi ve tasdikimiz sizin tasdikiniz gibidir, der. Sonra birbirinden ayrılırlar.”

Abdullah kendi adamlarıyla yalnız kalınca onlara: “Nasıl yaptığımı gördünüz. Siz de onları gördüğünüz zaman yaptığım gibi yapınız” der. Arkadaşları da onu överek:“Sen içimizde yaşadıkça durumumuz daima iyi olur” derler.

⁶⁰⁵Ebüssuûd, *İrşâd*, 1/46-47.

Müslümanlar da bu karşılaşmadan sonra Resûlullah'ın yanına dönerek olup biteni ona arz ettiler. Bunun üzerine bu âyet indirildi.⁶⁰⁶

Şeyâtîn (الشَّيَاطِينُ):Şeytan'ın çoğuludur. Münafıkların şeytanlarından maksat Yahudilerin, müşriklerin ve münafıkların liderleri, inkâr ve nifakta arkadaşları veya müşriklik ve şerde öncüleridir. İbn Kesîr bunlara ait rivâyetleri sıralamıştır. Hepsini buraya aktarmaya gerek görmedim.⁶⁰⁷

İstihzâ (الاستِهْزَاءُ): Alay etmek demektir. Türkçemizde de kullanılmaktadır. Münafıkların müminlerle alay etmesine karşılık “Allah da onlarla alay eder” ifadesi değişik şekillerde yorumlanmıştır. Çünkü Allah'ın kullarla alay etmesi düşünülemez. O'nun şanı yücedir. Bu itibarla bundan maksat:⁶⁰⁸

1. Allah onları alay etme suçundan dolayı da cezalandırır.
2. Allah hem dünyada hem ahirette onlarla alay edercesine muamele eder. Şöyle ki Allah münafıkların çok sinsice yaptıkları bütün faaliyetlerini anında Resûl-i Ekrem'e bildirirdi. Ahirette de İbn Abbâs(r.a.)'ın rivâyetine göre münafıklar cehennemde kıvranırken bulundukları yer ile cennet arasında bir kapı açılır. Münafıklar bu kapıyı görünce kurtuluş umuduyla bu kapıya koşarlar. Fakat kapıya yaklaşınca kapı kapanır. Münafıklar da hayal kırıklığı içinde geri dönerler. Cennetteki müminler de onların bu hallerini görürler.

Allah Teâlâ'nın Muttaffîfîn sûresinde mealen:“*Suç işleyenler iman edenlere gülerler (onlarla alay ederler)di. Onların yanlarından geçtikleri zaman birbirlerine kaş göz eder (ek onları küçümser)lerdi.*Kendi adamlarının yanına döndükleri zaman da (müminleri ortaya atıp) eğlenmeye başlardı.Müminleri gördükleri zaman ‘Bunlar sapık kimselerdir’ derlerdi”⁶⁰⁹ buyurduğu durum işte münafıklarla alay edercesine yapılacak muameledir.

Münafıkların müminlerle ettikleri alayın zararı tamamen kendilerine ait olup müminlere herhangi bir zarar verme söz konusu değildir. Bu sonuç, münafıklarla alay

⁶⁰⁶Ebüs-suûd, *İrşâd*, 1/46-47.

⁶⁰⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 454-455.

⁶⁰⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 481-482.

⁶⁰⁹el-Muttaffîfîn 83/29-32.

etmeye benzer. Çünkü münafıklar bu sonuçları gördükçe çileden çıkıyor, huzursuzluklar içinde kıvranıyorlardı.

Tuğyân (الطُّغْيَان): Şer ve kötülükte aşırılıktır, taşkınlıktır. Sahabeler burada küfür ve dalalet manasına yorumlamışlardır.⁶¹⁰

‘Amah (العَمَهُ): Basiretin, yani kalp gözünün körlüğü, bocalama, şaşkınlık ve tereddüt manalarındadır.⁶¹¹

“O sıfatları taşıyan kimseler, hidâyet karşılığında sapıklığı satın alanlardır. Bu ticaretleri kazanç sağlamadı ve (kazançlı ticaret için) doğru yolu bulanlar(dan) olmadılar.” (Bakara 2/16).

Münafıkların hidâyet karşılığında sapıklığı satın almaları değişik şekillerde yorumlanmıştır. Şöyle ki bu âyetin zahirine göre münafıklar önce hidâyeti elde ettiler sonra bunu verip sapıklığı aldılar. Alım satımın zahiri budur. Bu itibarla Süddî’nin İbn Abbâs (r.a.), İbn Mes’ûd (r.a.) ve başka sahâbeden rivâyet ettiğine göre onlar bu cümleyi şöyle yorumlamışlar: *“Yani münafıklar sapıklığı tutup hidâyeti terk ettiler.”*

Katâde şöyle yorumlamıştır: *“Münafıklar sapıklığı sevip hidâyete tercih ettiler.”*⁶¹²

Mücâhid (ö. 103/721) ise *“Yani münafıklar önce iman ettiler. Sonra kâfir oldular”* diye yorum yapmıştır.⁶¹³

İbn Kesîr (ö. 774/1373), özetini yukarıya aldığım yorumları rivâyet ettikten sonra şöyle der:

*“Müfessirlerin bu konudaki sözlerinin özeti şudur: Münafıklar hidâyetten vazgeçip sapıklığa yöneldiler. Hidâyeti harcayıp sapıklığı aldılar. Âyetteki hidâyet karşılığında sapıklığı satın almaları işte budur. Münafıkların kimisi önce iman etti, sonra küfre saplandı. Kimisi de baştan sapıklığı sevip hidâyete tercih etti. Çünkü münafıklar çeşitli gruplardan meydana gelmişti.”*⁶¹⁴

⁶¹⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 520–521.

⁶¹¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 588.

⁶¹²Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/309-311.

⁶¹³Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/309-311.

⁶¹⁴İbn Kesîr, *Tefsîrü’l-Kur’ân*, 1/174.

Ebüssuûd Efendi (ö. 982/1574)şöyle bir yorumu da beyan eder:

“Münafıklar Resûl-i Ekrem’in mucizelerini ve peygamber olduğunu ispatlayan delilleri müşahede ettiler. Gerek Peygamber ve gerekse sahabeler onlara ettikleri nasihatlerle hidâyet yolunu gösterdiler. Münafıklar böylece yol gösterme anlamındaki hidâyeti elde etme fırsatına sahip idi. Fakat zemin ve zaman çok müsait olduğu halde onlar hidâyete sırt çevirip onun yerine sapıklığı aldılar.”⁶¹⁵

Ebüssuûd Efendi bu arada hidâyeti, doğan her çocukta bulunan İslam fıtratı manasına yorumlamaya karşı çıkarak bu halin umumi olup münafıklara mahsus bir yönü yoktur, der.⁶¹⁶

Âyetin sonundaki ihtida,ticaret yollarına yönelmek anlamınadır. Münafıklar hidâyetin karşılığında sapıklığı satın alma işinde büyük hüsrana uğradılar. Çünkü ticaretten maksat sermayeyi korumak ve kâr sağlamaktır. Ticaret erbabı bir kalemde ve bir alım satımda zarar ettikleri zaman başka bir alım satım işinde zararı gidermeye gayret ederler. Devamlı zarar ederek sermayeyi de kaybetmek iflastır, ticaret değildir. Münafıklar da sermayeleri hidâyet iken bunu bırakıp sapıklığı seçince ve bu sapıklıkta bütün uyarılara rağmen ısrar edince hem sermaye olan hidâyeti hem de hidâyetin mahsulü olan dünya ve âhiret saadetini kaybettiler ve böylece iflas etmiş olurlar. Âyetin sonu bunu ifade eder.

İbn Kesîr bu âyetin tefsiri bölümündeTaberî’den naklen Katâde’nin (ö. 117/735)şu sözlerini rivâyet eder: Allah’a yemin ederim ki biz münafıkları şu vaziyette gördük: Hidâyet yolundan çıkıp dalaletle saplandılar. İslam toplumundan kopuk ayrılığa düştüler. Güvenden, korkuya, sünnetten bidate intikal ettiler.⁶¹⁷

“Onların durumu o kimselerin durumuna benzer ki (karanlık ve korkulardan korunmak için) bir ateş yaktı. Ateş çevresini aydınlatınca Allah ışıklarını gideriverdi ve onları karanlıklar içinde bıraktı, görmez oldular. Onlar sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Artık sapıklıktan hidâyet yoluna dönmeyecekler.” (2/17-18).

⁶¹⁵Ebüssuûd, *İrşâd*, 1/48-49.

⁶¹⁶Ebüssuûd, *İrşâd*, 1/48-49.

⁶¹⁷İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/186.

8. âyetten 16. âyete kadar olan bölümde münafıkların sıfatları, olumsuz tutum ve davranışları ile dalalet yolunu seçtikleri bildirildikten sonra genel durumlarının daha iyi anlaşılması için müşahhas iki benzetme yapılıyor. Bir benzetme yukarıya meali alınan 17. âyette, diğeri 19 ve 20. âyetlerde yapılıyor.

17. âyette münafıkların durumu, gecenin koyu karanlığında korku ve dehşetten kurtulmak için ateş yakan, yaktığı ateşin ışığından birazcık yararlanan ve ateşin sönmesiyle eskisinden beter zifiri karanlıklar içinde kalan kimselerin perişan hallerine benzetilmektedir.

Buna göre münafıklar karanlıkta iken bir nur ve ışığa kavuştular. Sonra nur ve ışıkları gidip yerine zifiri karanlıklara bıraktı.

Müfessirler, münafıkların kavuştukları nur ve ışığın mahiyeti konusunda değişik rivâyet ve yorumlar yapmışlardır.

İbn Kesîr ve Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) dediklerine göre Süddî ve İbn Cerîr kendi senetleri ile sahabelerden İbn Abbâs (r.a.), İbn Mes'ûd (r.a.) ve başka zatlardan ettikleri rivâyetlerde özetle şöyle deniliyor: Hz. Peygamber Medine'ye hicret ettiği zaman bazı kimseler İslamiyet'i kabul ettikten sonra şüphelere düşüp münafık oldular. İşte böylelerin durumu bu âyette belirtildiği gibi karanlıktan kurtulmak için bir ateş yakıp, etrafı aydınlanan ve biraz sonra ateşi sönüp karanlıklar içinde kalan kimsenin durumuna benzer.⁶¹⁸

İbn Kesîr de “*Bu âyetteki benzetme münafıkların önce iman ettiklerine, sonra inkârcılığa saplandıklarına delalet eder*” demiştir.⁶¹⁹

Bu yoruma göre münafıkların nurundan maksat, imandır, karanlıklardan maksat da küfür, şüphe ve münafıklıktır.

İbn Cerîr ise “*Bu âyette haklarında benzetme yapılan münafıklar hiçbir vakit iman etmemişlerdir*” der.⁶²⁰

⁶¹⁸İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/186 vd.; Ebû Abdullâh Şevkânî, *Fethu'l-Kadîr el-câmi beyne fenneyi'r-rivâyeve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr* (Suriye: Dâru İbn Kesîr, 1414), 1/54 vd.

⁶¹⁹İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/186 vd.

⁶²⁰Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/318 vd.

Bu yoruma göre münafıkların elde ettikleri nurdan maksadın ne olduğu konusunda müteaddit yorumlar mevcut olup İbn Kesîr tefsirinde sırayla nakledilmektedir. Özetleri şöyledir:

1. Münafıkların müminlerle karşılaştıkları zaman “*imar ettik*” sözleridir.
2. Münafıkların müminlerin yanında “*La İlahe İllallah*” demeleridir.⁶²¹
3. Münafıklar Müslüman görünmekle bir takım dünyalık kazandılar. Bu vesileyle Müslümanlarla evlendiler, onlarla birlikte savaşa katılıp ganimet malını aldılar, Müslümanlara mirasçı oldular, canlarını ve mallarını İslam devletinin garantisi altına aldılar. İşte bu dünyalık onlar için bir nur ve aydınlık sayılmıştır. Münafıkların karanlıkları ise ölümle birlikte başlayacak olan azap karanlıklarıdır.

Münafıklar 18. âyette de sağır, dilsiz ve kör insanlara benzetilmektedir. Bu âyette geçen

Summ (الصَّمُّ): Asamm (الأَصَمُّ) kelimesinin çoğuludur, sağırlar demektir.⁶²²

Bükm (البُكْمُ): Ebkem’in (الأَبْكَمُ) çoğuludur, dilsizler demektir.⁶²³

‘Umy (العُمَى): A’ma’nın (الأَعْمَى) çoğuludur, körler manasınadır.⁶²⁴

Münafıklar, sağlam olan duyu organlarını iyi yolda kullanmadıkları ve onlardan gereği gibi yararlanmadıkları için bu organları hiç hükmünde sayılmıştır. Onlar hakkı duymadıkları, uyarılara kulak vermedikleri ve imana davetleri kabul etmedikleri için sağırlara benzetildiler. Keza hakkı söylemedikleri, kalplerinden geçen şüpheleri gidermek için aydınlatıcı zatlara soru sormadıkları, açıklayıcı bilgi istemediklerinden dolayı dilsizler olarak vasıflandırıldılar. Diğer taraftan hak ile batılı, iman ile küfrü ayırt edecek basiretleri, kalp gözleri olmadığı gibi, ne geçmiş milletlerin haline ne de çevrelerine bakmadıkları, inançsızların başlarına gelen felaketleri görmedikleri veya görmek istemedikleri ve ibret almadıklarından dolayı körler, diye vasıflanmaya müstahak oldular.

⁶²¹İbn Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’ân*, 1/188.

⁶²²İsfahânî, *el-Müfredât*, 492.

⁶²³İsfahânî, *el-Müfredât*, 140.

⁶²⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 588.

“Ya da (onların durumu) gökten boşanan, içinde karanlıklar, gök gürlemesi ve şimşekler bulunan şiddetli bir yağmura tutulmuş kimselerin haline benzer. Yıldırımlardan ölüm korkusuyla parmaklarını kulaklarına koyarlar. Hâlbuki Allah (ın kudret ve hükümranlığı) kâfirleri kuşatmıştır. Şimşek nerede ise gözlerini kapıverecek, önlerini aydınlattıkça o(nun ışığı)nda yürürler ve üzerlerine karanlık çökünce dikilip kalırlar. Allah dileyseydi (gök gürlemesinin şiddetiyle) işitmelerini ve (şimşegin şiddetiyle) görmelerini giderirdi. Allah şüphesiz her şeye kadirdir.” (Bakara 2/19-20).

İNİŞ SEBEBİ

İbn Cerîr’in İbn Mes’ûd (r.a.) ve birkaç sahabeden rivâyetine göre Medineli münafıklardan iki adam Resûlullah’tan kaçıp Mekke müşriklerine katılmak üzere yola çıktılar.

Yolda giderken âyette belirtildiği gibi geceleyin şiddetli bir yağmura tutuldular. Şimşekler çakıyor, gök gürleyiyor ve yıldırımlar düşüyordu. Ölüm korkusundan dehşete kapılan bu münafıklar, gök gürleyip yıldırım düştükçe parmaklarıyla kulaklarını tıkıyor, şimşek çaktığı zaman ışığında yürüyor ve aydınlık geçince dikilip kalıyorlardı. Nihâyet yaptıklarına pişmanlık duyarak: Eyvah bir sabah olurse de Muhammed’e dönsek ve ellerimizi O’nun eline koysak, diye temennide bulundular. Sabah olur olmaz hemen Medine’ye döndüler, samimiyetle Müslüman oldular ve ellerini Peygamber’in eline verip ona tam manasıyla teslim oldular. Allah Teâlâ da bu iki münafığın halini Medine münafıkları için yol gösterici bir misal ve ibret verici bir ders olarak bu âyette beyan buyurdu.

Sayyib (الصَّيْب): Sayb kökünden olup şiddetli yağmur manasınadır. Birçok sahabe ve tabiînler böyle yorumlamışlar. Tabiînlerden Dahhâk ise bol yağmur taşıyan yoğun bulut manasına yorumlamıştır.⁶²⁵

Zulümât (الظُّلُمَات): Zulmet’in (ظلمة) çoğuludur, karanlıklar demektir. Gecenin, bulutun ve şiddetli yağmurun meydana getirdiği karanlıklar kastedilmiştir.⁶²⁶

Ra’d (الرَّعْد): Gök gürlemesidir.⁶²⁷

⁶²⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 495.

⁶²⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 537.

⁶²⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 357.

Bark (البَرْق): Şimşektir.⁶²⁸

Savâik (الصَّوَائِق): Sâika'nın (صَاعِقَة) çoğuludur. Gök gürlemesi ve şimşek çakması esnasında düşen şiddetli ateş ve yıldırımlardır.⁶²⁹

Bu âyetlerde ki benzetme ve örnek, münafıkların başka bir grubu hakkındadır. Bu gruba dâhil olan münafıklar bazen hakka yönelir, bazen tereddüt ve şüphelere düşerler. Bunların küfür, münafıklık ve şüpheleri, gecenin, yoğun bulutun ve şiddetli yağmurun meydana getirdiği karanlıklara benzetilmiştir. İman etmeye zaman zaman eğilim göstermeleri de şimşek çakmaya benzetilmiştir. Kalplerindeki şiddetli korku ve dehşet ise gök gürlemesi korkusu gibidir.

İbn Cerîr ve ona tâbi müfessirler ise, bu âyetlerdeki benzetme ile bundan önceki âyetlerde geçen benzetmenin ikisi de bir grup münafıklar hakkındadır, demişlerdir.⁶³⁰

Münafıklar hakkında birçok hadis mevcuttur. Burada bir hadisin mealini sunmakla getirmek isterim: Ebû Hüreyre(r.a.)'den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Münafığın alametî üçtür: Konuştuğu zaman yalan söyler, söz verdiği zaman sözünden cayar ve kendisine bir şey emanet edildiği zaman hıyanet eder.*”⁶³¹

Bakara sûresinin 2. âyetinden 20. âyetine kadar olan bölümünde iman ve küfür bakımından insanların teşkil ettikleri kısımlar bildirilmektedir: Hâlis müminler, ilk 4 âyette sıfatları bildirilenlerdir. Allah bizi de onlardan eylesin. İkinci kısım hâlis kâfirlerdir ki 6. ve 7. âyetlerde sıfatları belirtilmiştir. Üç kısım da 8. âyetten 20. âyete kadar olan bölümde sıfatları ve halleri açıklanan münafıklardır. Münafıklar da iki çeşide ayrılır. Birincisi hâlis münafıklardır ki durumları, ateş yakan kimselerin durumuna benzetilmiştir. İkincisi kalbine zaman zaman iman nuru girip, bilahare şüphe ve tereddütlerle kayıplara karışanlardır. Durumları sağanak halinde yağın yağmur, gök gürlemesi ve şimşekleri tutulan kimselerin durumuna benzetilenler bu nevi münafıklardır. Tabi bu nevi münafıkların durumu diğerlerinden biraz olsun hafif sayılır. Ancak şunu belirtiyim:

⁶²⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 118.

⁶²⁹İsfahânî, *el-Müfredât*, 484–485.

⁶³⁰Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/336.

⁶³¹Buhari, *İman* 24: Müslim, *İman* 107-108: Tirmizî, *İmân* 14.

İslam dinine samimiyetle iman etmeyen veya kalben tereddüt geçiren ve bu halde ölen bir kimse kâfir sayılır. Küfür ve inançsızlığını ister gizlesin ister açığa vursun hüküm aynıdır. Bu itibarla münafıklar da kâfirdir. Hatta azapları diğer kâfirlerin azabından daha şiddetlidir. Bu durum Kur'ân-ı Kerim'in nassı ile sabittir. Şu halde iman ve küfür bakımından insanlar iki kısımdır. 1. Müminler. 2. Kâfirler.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Sûrenin başından buraya kadar geçen âyetlerde müminlerin, kâfirlerin ve münafıkların sıfatları, iman mutlulukları, inkârcıların ve şüphe içinde kıvranan ikiyüzlülerin mutsuzlukları, en tehlikeli grup olan münafıkların durumlarını daha iyi aydınlatıcı benzetme örnekleri anlatıldıktan sonra aşağıdaki âyetlerde Allah Teâlâ, varlığına ve birliğine delalet eden delilleri, insanoğluna verdiği nimetleri sıralayarak yukarıda sözü edilen bütün grupları, başka bir tabirle bütün insanları tevhid dinine, ona boyun eğerek ibadete ve bu yolla kazanılan takvaya davet eder ve gizli-açık her türlü şirkten, O'na ortak koşmaktan men eder.

BAKARA 2/21-22

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اعْبُدُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ ﴿٢١﴾ الَّذِي جَعَلَ لَكُمُ الْأَرْضَ فِرَاشًا
وَالسَّمَاءَ بِنَاءً وَأَنْزَلَ مِنَ السَّمَاءِ مَاءً فَأَخْرَجَ بِهِ مِنَ الثَّمَرَاتِ رِزْقًا لَكُمْ فَلَا تَجْعَلُوا لِلَّهِ أَنْدَادًا وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٢﴾

MEALİ

21- Ey insanlar sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbinize ibadet ediniz ki (azabından) korunasınız.

22- O (Rab) ki sizin için yeri bir yaygı, göğü de bir kubbe kıldı ve gökten su indirerek bununla size rızık olarak çeşitli meyveler (ürünler) çıkardı. Artık siz de bile bile Allah'a eşler koşmayın.

AÇIKLAMA

“Ey insanlar” hitabı umumidir. Yani müminler, kâfirler ve münafıkların hepsi istisnasız muhatap tutuluyor. Yüce Allah bütün kullarına merhametli olup küfür ve münafıklığa rıza göstermediği için tüm insanları irşat ediyor. Kâfirler ile münafıkların inkârcılığı ve kötü tutum ve davranışları onları muhatap etmeye mani olmadığının işaret ediliyor. Böylece onlara yönelik tehditlerin, durumlarını düzeltmeye matuf bir uyarı niteliğinde olduğu vurgulanıyor.

“*Rabbimize ibadet ediniz*” emrindeki ibadet kelimesi muhatapların derecelerine göre geniş kapsamlı bir anlam taşıyor. Şöyle ki ibadetin asıl manası boyun eğmek, engin tazim ve sonsuz saygıdır. Bu da ancak samimi ve ihlaslı imanla gerçekleşebilir. Şu halde Allah’a iman, O’nun eşlerden ve benzerlerinden pak ve nezih olduğunu kabulle tevhit dinine bağlanmak, ibadetin ilk basamağını teşkil eder. Muhatapların kâfir ve münafıklarından istenen ibadetin ilk basamağı budur. Bu dereceyi kazanmış olan mümin muhataplardan istenen ibadet ise iman şartlarından sonra yükümlü tutuldukları namaz, Oruç, zekât ve hac gibi kulluk görevlerin ifası, bu görevlerin aksatılmadan ifası dinin yasaklarından şiddetle kaçınmaktır.

İbn Kesîr , Fâtiha sûresinin tefsirinde: İbadetin lügat manası zillet(yani boyun eğmek)tir. Din ıstılahında ise Allah'a karşı boyun eğme unsurlarının en mükemmel şeklini içine alan bir kavramdır, der.

“*Sizi ve sizden öncekileri yaratan Rabbiniz...*”

Halk (الخلق) ve yaratma, Allah'a mahsustur. Çünkü halk kelimesi din ıstılahında yoktan var etme manasınadır. Yoktan var etmek işi ise Allah'a mahsustur. Yegâne yaratıcı odur. İnsanlar yaratıcı olamaz. Bu tabiri Allah'tan başka bir varlık için kullanmak caiz değildir. Varlık âleminde mevcut eşyanın şeklini değiştirmek, müteaddit şeyleri bir araya getirip bir şey yapmak, mesela çeşitli malzemelerden bir binayı yapmak yaratma değildir.

Materyalistlerin bir kısmı: Bizi babalarımız yaratmıştır, dedikleri için bu iddianın yanlışlığını vurgulamak üzere gerek kendilerinin ve gerekse kendilerinden önceki babalarının yaratıcısının Allah olduğu ifade edilmiştir. Yani ey maddeciler, sizin babalarınız tarafından yaratıldığınızı sanıyorsunuz. Peki, babalarınızı ve ilk insanı kim yarattı?

“...ki, (azabından) korunasınız (تَتَّقُونَ)” diye tercüme ettiğim cümledeki ittikâ(الانقياء) kökünün asıl manası hoşlanılmayan şeyden korunmaktır. Takva ve ittikâ kelimeleri ile ilgili gerekli bilgi bu sûrenin 2. âyetinin tefsiri bölümünde verildi. Ancak şu noktayı belirtiyim. Bu âyetteki muhatapların değişik durumlarda bulunan insanların tümü olduğunu yukarıda ifade etmiştim. Nasıl ibadet kavramı onların bulundukları durumlara göre değişik ise takva kavramı da değişiktir. Şöyle ki inkârcıların takvası, iman etmek suretiyle ebedî azaptan korunmalarıdır. Müminlerin takvası ise bulundukları hallere göre farklı basamaklar teşkil eder: Geçici azaptan korunmak, ilahi

kınamadan korunmak, dünyada iken Allah'ı unutmaktan korunmak, gafletten korunmak... Vs.

“O (Rabb) ki sizin için yeri bir yaygı kıldı” diye tercüme ettiğim cümlede geçen *ard*’tan maksat yerküresidir.

Firâş (الفرش):Lügatte tefriş edilen, serilen döşek, yaygı manasındadır.⁶³²

Bu cümle ibadetin yalnız Allah'a yapılmasını gerektiren başka bir sebebe işaret eder. Şöyle, Allah'ın insanların yegâne yaratıcısı olması hasebiyle ibadete müstahak olduğu ifade edildikten sonra, yeryüzünü onlar için bir mesken, yaşamalarını elverişli bir mekân kılmak sıfatı açısından da ibadete müstehap olduğu belirtiliyor.

Evet, yer küresi, gerek kendi mihveri etrafında ve gerekse güneş etrafında hızla dönmekte olduğu halde sabit gibi görünmesi, küre iken düz bir satıh andırması, okyanusların kabarıp kara parçalarını istila etmemesi üstünde ve altında bulunan hazinelerinden fışkıran sayısız nimetler hülasa insanların hayatını sürdürebilmesi için gerekli bütün şartları taşıması bakımından yeryüzü gerçekten insanlık âlemi için yapılmış bir binanın zemini, bu ailenin rahat bir yaygısı mesabesindedir.

Yukarıda kısmen işaret ettiğim ortam öyle olmasaydı, yeryüzü insanların yaşamasına elverişli olur muydu? Kara parçaları tamamen sıvı halde veya tamamen bir kaya parçası haline olsaydı üstünde yaşamak mümkün olur muydu? Peki, yerküresini insanların yaşaması için elverişli hale kim getirdi? Kör, sağır, dilsiz, bilinçsiz, güçsüz, idraksiz, ölü bir varlık mı? Yoksa bu ortam kendiliğinden mi böyle oldu?

Elbette, hayır. İnsanların yaşama şartlarını ve ihtiyaçlarını çok iyi bilen, yerküresi güneş sistemiyle irtibatlı olduğu için gücü hem üzerinde yaşadığımız gezegene hem de pekiyi olduğu güneş sistemine yeten, bilgili, güçlü, diri bir varlık tarafından böyle kılınmıştır. O da Allah'tır. Yüce Allah bu sıfatıyla da ibadete müstahak değil mi? Âyetin bu bölümünde Allah'ın insanlar için yeri bir yaygı ve göğü bir kubbe kılması sıfatıyla da ibadete yegâne müstahak olduğu ifade ediliyor.

“Göğü de bir kubbe kıldı” mealindeki cümlede bulunan sema (السماء) gök, bina (البناء) kubbe diye tercüme edildi. Sema kelimesi, yüksekte olup gölge yapan, göğe doğru yükselen şeye denir. Bundan dolayı binaların tavanına, buluta, atmosfer tabakasına,

⁶³²İsfahânî, *el-Müfredât*, 629–630.

göge, bütün ufukları kaplayan ve kubbe görüntüsünü veren masmavi hava tabakasına da sema denilir. Bina ise yapı yapmak, yapının kendisi, yapının duvar ve tavanı kubbe, çadır ve bunlara benzer örtü anlamlarına gelir. Burada kubbe ve tavan manasına yorumlanır.

Yeryüzü insanlar için bir yaygı, bir mesken tabanı ve karargâh olunca, ufukları kaplayan masmavi atmosfer veya gök tabakası da bu meskenin tavanını, kubbesini teşkil eder.

Fahreddin Râzî bu âyetin tefsiri bölümünde Câhız'ın⁶³³(ö. 255/869) şu sözlerini nakleder:

“Şu âlemde tefekkür ettiğin zaman, onu sakinlerinin bütün ihtiyaçları içinde hazırlamış bir mesken gibi bulursun. Çünkü gök kubbesi yüksek bir tavan, yeryüzü yaygı bir taban, yıldızlar bu meskeni aydınlatan kandiller, gibi olup insan bu meskenin sahibine benzer. Toprak ürünleri onun yararlarına tahsis edilmiş, hayvan çeşitleri onun ihtiyaç ve hizmetlerine verilmiştir. Bu durum, âlemin, sonsuz bir güç, büyük bir hikmet, geniş kapsamlı bir takdir ve mükemmel bir tedbir ile yaratılmış olduğunu ispat eder.”⁶³⁴

Burada sema kelimesi bakıldığı zaman masmavi kubbe gibi görülen atmosfer tabakası anlamına yorumlanır. Binanın tavanı ve kubbesi, binayı yukarıdan gelebilen tehlike ve zararlardan koruduğu gibi atmosfer tabakası da yer küresini uzay tarafından gelen tehlike ve zararlardan korur. Atmosfer tabakasının koruyucu fonksiyonu ve insanlık âlemine yönelik yararları tefsir konusu dışında kaldığı için ona değinmeyeceğim. Atmosfer tabakasına bina, yani kubbe ve tavan demesinin sebebi, kubbe ve tavan görüntüsü vermesidir. Âyetin bu cümlesi, atmosfer tabakasının kubbe gibi insanlık âlemini dış tehlikeler ve zararlardan korur, anlamına yorumlanınca bir ilmî mucize mahiyetini taşımış olur. “*Yeri bir yaygı, göğü de bir kubbe kıldı*” cümlesindeki “kıldı” fiili, âyetteki “caale/جَعَلَ” fiilinin tercümesidir. Caale fiili iki şekilde yorumlanabilir:

⁶³³Arap edebiyatının en büyük nesir yazarlarından ve Mu‘tezile kelimcilerinden biridir. (Geniş bilgi için bk. Ramazan Şeşen, “Câhiz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.org.tr/cahiz#1> (23.07.2023). (nrş.)

⁶³⁴Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 2/335 vd.

1. İcat etti, 2. Çevirdi.⁶³⁵Yani bir durumdan başka bir duruma soktu. Tercümede her iki manaya yorumlamaya müsait görebildiğim kıldı ifadesini kullandım. Caale fiili ikinci manaya yorumlanırsa, yerküresinin ve gök kubbesinin bir hal ve sıfattan başka bir hal ve sığata intikal ettiğine işaret olabilir. Bilindiğı jeoloji bilimi yerküresinin bir takım değışikliğı uğıradığını ortaya koymuştur. Bu takdirde âyette ikinci bir ilmi mucize vardır, denilebilir.

Sema kelimesi, güneş sistemi, sabit ve gezegen yıldızlar ve görülebilen uzay manasına yorumlanırsa, bunun bir bina kılınmasından maksat, gökteki cisimlerin sağlam bir yapının taşları gibi şaşmaz bir düzen içinde bulunmaları, bir düzensizliğı, bir çatlaklığı, bir çarpışmanın bulunmayışdır. Her gezegen kendi yörüngesinde seyredir. Sabit yıldızlar olsun gezegenler olsun disiplinli asker gibi yüce yaratıcısının emir ve talimatına harfiyen uyar. Nihâyet kıyametin kopacağı zaman yine alacakları ilâhî talimatla bu düzene son verecek olaylara sahne olacaklar.

“Gökten su indirerek onunla size rızık olarak çeşitli meyveler (ürünler) çıkardı.”(Bakara 2/22).

Bu da yaratılan insanın hayatî önem taşıyan rızkının Allah tarafından nasıl verildiğini belirterek bundan dolayı da yalnız O'na ibadet edilmesinin gerekli olduğuna işarettir.

Gök diye tercüme ettiğın *sema* kelimesinin değışik manalara geldiğini yukarıda belirtmiştim. Bura atmosfer tabakası veya bulut manasına da yorumlanabilir. İnsanların ve hayvanların yaşayabilmesi için gerekli gıda maddelerinin meydana gelmesi uğrunda denizlerin, nehirlerin, toprağın, su buharlarının, bulutların, rüzgârların, güneşin, atmosfer tabakasının, yağmurun işbirliğı içinde olması, aralarındaki ilişki ve yardımlaşma, yerküresi ile göğün kucaklaşması, el ele verip birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılaması, hükümranlığı bütün kâinatı kuşatan âlemlerin Rabbinin varlığına, birliğine, O'ndan başka ibadete müstahak bir varlığın olmadığına ve olamayacağına açık ve kesin delil değil mi?

Açıklamasına çalıştığım bu iki âyette sayılan nimetlerin şöyle özetlenmesi mümkündür: *“Ey insanlar, sizi ve sizden öncekileri yaratan O'dur. Yeryüzünü size mesken ve karargah kılan O'dur. Göğü bu meskeninize kubbe kılan O'dur. Su ile topraktan gıdanızı çıkaran O'dur. Bütün bu nimetleri size lütuf eden O'dur. Bu nimetler*

⁶³⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 196–197.

O'nun varlığına birliğine, ibadete yegâne layık ve müstahak olduğuna, O'ndan başkasına kulluk ve şükür etmenin en büyük nankörlük olduğuna delalet eder.”

“Artık siz de bile bile Allah’a eşler koşmayın!”

Eşler diye tercüme ettiğim endâd (الأنداد) nidd’in (نِدْدٌ) çoğuludur.⁶³⁶Nidd, misil, eş, denk gibi manalara gelir. Putlara tapanlar, putlarını birer ilah sanarak, onlardan medet beklerler, onlar adına adaklar adarlar, onlara taparlardı ve onların kendilerine Allah katıda şefaathçi olacağına inanıyorlardı. Bu itibarla putların Allah’ın tam misli ve dengi olmadığını söylemekle beraber tavırları ve amelleri açısından putları Allah’a misil ve denk tutarlardı. Putperestlerin fiilleri ile sözleri arasında da tam bir çelişki bulunurdu. Allah’tan başkasına her ne suretle olursa olsun tapanlar dalalette olurlar. Müşrikler bile bile putperestliği yaparlardı. Çünkü Allah’ın göklerin ve yerkürenin yaratıcısı olduğunu bilip itiraf ediyorlardı. Ayrıca ilahlarının da yaratıcısı olduğunu söylüyorlardı ve: Biz bu putlara sırf bizi Allah’a yaklaştırsınlar diye tapıyoruz, diyorlardı. Bu durumları Kur’ân-ı Kerim’in âyetleri ile sabittir. Bazı müfessirler bu bölümde geçen وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ cümlesini böyle yorumlamışlar.

Diğer bir kısım müfessirler bu cümleyi “*taptığınız şeylerin Allah’a eşler olmadığını bildiğiniz hâlde*” diye yorumlamışlar. Diğer bir kısım müfessirler ise “*Allah’tan başka size rızık veren bir Rab olmadığını bildiğiniz hâlde*” şeklinde yorum yapmışlar.

Allah’a ortak ve eş koşmak en büyük günahıdır. Buhârî ve Müslim’in rivâyet ettikleri bir hadise göre Abdullah İbn Mes’ûd(r.a.) şöyle demiştir: “Ben ya Resûlullah en büyük günah hangisidir, diye sordum. Buyurdular ki: *Seni Allah yarattığı halde O’na eş ortak koşmandır.*⁶³⁷

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıda meâl ve açıklamasını verdiğim 21. ve 22. âyetlerde Allah Teâlâ’nın varlığına ve birliğine dair deliller bildirilerek bütün insanlar O’nun birliğine inanmaya ve O’na eş ortak koşmamaya davet edildikten sonra Hz. Muhammed’in peygamberliğini

⁶³⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 796.

⁶³⁷ Buhârî, Tefsîr, 5, Edeb, 20, el-Muhâribîn, 5, Tevhîd, 40,; Müslim, İmân, 37, Ebû Dâvûd, Talâk, 50, Tirmizî, Tefsîru’l-Kur’ân, 26, Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 7/200-201,(no: 4131); 7/415-416, (no: 4411); 7/429, (no: 4423); Bezzâr, *Müsned*, 5/107, no: 1687; 5/230-231, no: 1841; V/259, no: 1875; Nesâî, Tahrîmü’l-Dem, 4, 7/89-90.

ispatlayan delil bildiriliyor, Kur'ân-ı Kerim'in ilahi kitap olduğu ve bir sûresinin benzerinin insanlar tarafından meydana getirilemeyeceği kesin biçimde ifade edilerek böylece Resûl-i Ekrem'in hak peygamber olduğu ispatlanıyor.

BAKARA 2/23-24

وَإِنْ كُنْتُمْ فِي رَيْبٍ مِّمَّا نَزَّلْنَا عَلَىٰ عَبْدِنَا فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِّثْلِهِ وَادْعُوا شُهَدَاءَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٢٣﴾ فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا فَأْزَنُوا النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ ﴿٢٤﴾

MEALİ

23- Eğer kulumuz (Muhammed)'e peyderpey indirdiğimiz (Kur'ân-ı Kerim)'den şüphe içinde iseniz onun benzerinden bir sûre (düzenleyip meydana) getirin, Allah'tan başka şahitlerinizi de (yardıma) çağırın. (Eğer iddianızda) doğru iseniz (bunu yapın).

24- Eğer (bir sûrenin benzerini) yapamazsanız -ki asla yapamayacaksınız- (o halde) yakıtı insanlar ve taşlar olup kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.

AÇIKLAMA

Bu âyetler, Hz. Muhammed(a.s.)'in Allah'ın elçisi olup Kur'ân-ı Kerim'in Allah tarafından kendisine indirildiğine ,Kur'ân-ı Kerim'in bir satırlık Kevser sûresi dâhil herhangi bir sûresinin benzerinin insanlar tarafından düzenlenip meydana getirilemeyeceğine ve dolayısıyla Kur'ân-ı Kerim'in Resûl-i Ekrem (a.s.)'in peygamberliğini ispatlayan en büyük mucize olduğuna delalet eder.

Mucize, peygamberlik iddiasında bulunan kişinin iddiasını ispatladığı ve beşer gücünün fevkinde ortaya koyduğu söz, fiil, hareket ve tavırlardır.

Her peygamberin bir takım mucizeleri vardır. Resûl-i Ekrem'in de birçok mucizesi vardır. Geçmiş peygamberlerin mucizelerinden günümüze kadar varlığını devam ettirene rastlamıyoruz. Yoktur da. Bizim Peygamberimizin mucizelerine gelince birçokları o hayatta iken meydana gelmiş olup o devre ve dönemin insanlarına aitti. Bu nevi mucizeleri binlerce insanın iman etmesine, müminlerin imanlarının kat kat güçlenmesine vesile olmuştur. Küfür ve inkârcılıkta ısrar edenler ise bu sûrenin 7. âyetinde buyrulduğu gibi gözleri, kulakları ve kalpleri kapalı olduğundan dolayı mucizelerden de istifade etme yoluna girmemişler.

Resûl-i Ekrem'in günümüze kadar Allah'ın izniyle varlığını devam ettiren bir takım mucizeleri sıhhatinden hiçbir kuşku duyulmayan sabit hadisleridir. Asrısaaetten sonra vuku bulacak olaylara, kıyametin küçük ve büyük alametlerine ve fitnelere dair

hadisler örnek gösterilebilir. Çünkü onların hepsi birer mucizedir. Fakat bunların hiç birisi Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğiyle kıyaslanamaz. Çünkü Kur'ân-ı Kerim'in her sûresi, her satırı, gerek lafız, cümle ve kelimeler bakımından gerekse taşıdığıengin, geniş ve hikmet dolu mana bakımından en büyük mucizedir, kıyamete dek mucizeliği dillere destan olmaya devam edecektir.

KUR'ÂN-I KERİM'İN MUCİZELİĞİ

Önce şunu ifade edeyim: Hz. Musa peygamber olduğu dönemde sihir çok revaçta idi. En meşhur sihirbazlar o dönemde türemişti. Allah Teâlâ bu peygambere sihirleri iptal mucizesini verdi. Hz. İsazamanında tıp ilmi revaçta olduğundan dolayı Cenâb-ı Hak ona tabiplerin yapamayacağı körleri göze kavuşturma, hatta ölüleri diriltme mucizesi verdi. Peygamberimiz zamanında ise en revaçta olan şey, Arap dili edebiyatı, edebi sanatlar, belagat ve fesahat ilmi idi. Arap âleminde yetişen en meşhur edebiyatçılar nazım ve nesir biçimlerinde edebî yazılar hazırlar, bu sahada büyük yarışmalara katılırlar ve yılın belli zamanlarında düzenlenen panayırlarda en yüksek derece alan bilginlerin ve edebiyatçıların yazıları altın suyu ile yazılarak Kâbe'nin duvarlarına asılıp teşhir edilirdi.

İşte bu ortamda peygamberlik göreviyle görevlendirilen Hz. Muhammed ilahî hikmetlere binaen ümmi idi. Yani okuryazar değildi. Hiçbir kimseden ders almadığı gibi 40 yaşına kadar edebiyat açısından değer taşıyan bir söz söylediği de olmadı. Peygamberlik görevine başladıktan sonra kendisine indirilen Kur'ânâyetlerini okuyup halka duyurmaya, insanları imana davet etmeye başladı. Putlara tapmanın, Allah'a ortak koşmanın dalalet olduğunu, bu batıl inanç ve hurafelerden vazgeçmenin gerekliliğini anlatmaya çalıştı. Fakat müşrik ve kâfirler kendilerinin ve babalarıyla dedelerinin putlarına karşı çıkıyor, halkı İslamiyet'e davet ediyor diye O büyük peygamberemüthiş kin, husumet ve nefret beslemeye, eziyet etmeye ve şiddetle karşı koymaya başladılar. İndirilen Kur'ân-ı Kerim âyetlerinin Allah kelamı olmadığını söyleyerek bir takım yakıştırmada bulundular. Kimisi: Evvelkilerin masalları, onları yazdırmış, sabah akşam onlar kendisine okunuyoryakıştırmasında bulundu. Kimisi, O'na bir insan öğretiyor, dedi. Kimisi de, bu sadece insan sözüdür, iddiasında bulundu.

İşte küfür bataklığına saplanmış inatçı kâfirlerin akıl, mantık ve insafla bağdaşmayan bu gibi ölçüsüz yakıştırmaların şiddetle reddeden, onlara meydan okuyan ve o grubun edebiyat bilginlerini mahv-u perişan eden bu âyetler indirildi.

Eğer Kur’ânâyetleri, evvelkilerin masalları ise siz de benzer bir parçacık getirin, şâyet bir insan öğretiyorsa siz de o insana gidin size de öğretsin de benzer bir parça getirin. Yok, eğer insan sözü ise benzeri bir parça getirin. Her ne suretle olursa olsun en kısa sûresinin bir benzerini meydana getirmek için büyüün edebiyatçılarınızı, yardımcılarınızı, rehberlerinizi ve taptığınız ilahlarınızı da sizlerle işbirliği yapmak üzere çağırın. Fakat Kur’ân’ın bir sûresinin benzerini getiremeyeceksiniz. O halde imana gelin de cehennem ateşinden sakının.

Resûl-i Ekrem indirilen bu âyetler ile onları Kur’ân’ın bir sûresinin benzerini meydana getirmeye davet etti, onurlarının can damarına dokundu ve bundan aciz kalacaklarını, yapamayacaklarını bir mucize olarak bildirdi. Kâfirlerin gücü yetseydi mutlaka karşılık vermeleri gerekiyordu. Çünkü Resûl-i Ekrem onları teşhil ederek şeref ve haysiyetlerini perişan etti. Onlar sırf Peygamberi yalanlamak için de olsa bir sûresinin benzerini yapıp getirmeleri icap ediyordu. Çünkü böyle bir nazire yapıp getirebilseydiler, ey Muhammed(a.s.), sen yapamazsınız dedin, hem de Rabbine atfen böyle konuştun. Oysa işte getirdik. O halde sen haşa yalancı çıktın, dolayısıyla peygamber değilsin, diyeceklerdi. Fakat heyhat, onlar nerede bir sûrenin benzerini tertipleyip meydana getirmek nerede. Ne saadet asrındaki kâfirler ne de bugüne kadar geçen asırların hiçbirisinde beşeriyet gücü Kur’ân’ın en kısa sûresinin, yani bir satırlık Kevser sûresini bir benzerini bile meydana getirmeye yetmedi. Dost ve düşman tarihi buna şahittir. Bundan sonra da yetmeyecektir. Yetmediği ve yetmeyeceği bu âyetin haber verdiği ayrı bir mucizedir.

Arap dili edebiyatının otoritelerinden meşhur âlim Câhız (ö. 255/869) bu konuda özetle şöyle der:

“Asrısaadette Resûl-i Ekrem’e şiddetle düşmanlık, kin ve inat besleyen meşhur edebiyatçıları onun davasını Kur’an’ın bir sûresine benzer edebî bir parçayı düzenleyip kalemleri ile iptal etmeye anlatılamayacak derecede ihtiyaçları vardı. Bu onlar için en kolay, en kısa ve risksiz bir yol iken bu yolu bırakıp, en zor, çok tehlikeli, riski büyük ve sonucu meçhul savaşıma yolunu seçtiler. Bu güruhun, kalemle muaraza ve yazı ile tartışmayı bırakıp silaha sarılmalarından kesin biçimde anlaşılıyor ki,

Kur'an'ın bir sûresinin benzerini yazmaya güçleri yetmedi ve aciz içinde kaldılar. Çünkü kalemle cevap vermek ile savaş açmak yollarından hangisinin tehlikesiz olduğunu anlamayacak kadar aptal değildiler. Bu iki yol arasındaki farkı biliyorlardı. Bu itibarla birinci yol söz konusu davayı iptal etmek için daha müsait iken onu bırakıp hem mallarını hem de canlarını tehlikeye sokacak savaş yolunu tercih edenler ya akılları noksandı. Ki bunu söylemek yersizdir. Çünkü Müslüman olduktan sonra kıtaları fetheden ve dünya siyasetini eline alanlara akılları noksandır, denemez. Ya da birinci yola girmeye güçleri yetmedi, kalemleri aciz kaldı. Bu sebeple kalem yerine kılıca sarıldılar.”⁶³⁸

Râzî de bu âyetlerin tefsiri bölümünde Kur'an-ı Kerim'in mucizeleri çok yönlü anlatmaktadır. Çok uzun olduğu için sadece bir yönünü anlatan kısa bir paragrafın özetini aktarmakla yetineyim:

Kur'an-ı Kerim'in mucizeleri hususunda şöyle de söyleyebiliriz: Bu mukaddes kitap, Arap dili edebiyatı, belagat ve fesahat bilimi açısından ya insan gücü üstünde olan mucizelik derecesine yükselmiş veya bu dereceye ulaşmamıştır. Eğer bu dereceye ulaşmış olarak kabul edilirse, mucizeliği sabit olmuş olur. Şâyet bu dereceye ulaşmadığı şıkkı kabul edilirse, ona nazire yapmanın mümkün olduğunu söylemek gerekir. İslam düşmanlarının bir nazire getirmelerine şiddetle ihtiyaçları vardı, buna zorlanıyorlardı, alenen davet ediliyorlardı. Peki, bu ortam ve şartlar karşısında mümkün olan bir şeyi yapmamaları, bir sûrenin nazire ve benzerini meydana getirmemeleri ve suskunluk içinde kalmaları harikulâde bir hal değil mi, bir izahı var mı? Bunun izahı Kur'an'ın mucizeliğidir. Kur'an onları susturdu, aciz içinde bıraktı ve perişan etti. İşte ikinci şıkkı göre de Kur'an-ı Kerim'in mucizeliği sabit olmuş olur. Çünkü bir peygamberden görülen harikulâde şeye mucize denilir.

Kur'an-ı Kerim, inkârcılara meydan okurken ve Resûl-i Ekremonları muarazaya davet ederken muaraza konusu inkârcılar lehinde hafifletme metodu seçilmiştir. Şöyle ki:

Kur'an-ı Kerim'in Allah tarafından indirildiğinde şüphe ediyorsanız,

1. Yüksek ifade tarzı, geçmişten ve gelecekte haber vermesi, ihtiva ettiği bilimler ve yüce gerçekler bakımından Kur'an'ın bir benzerini ümmi bir şahıstan getiriniz.

⁶³⁸Nizâmuddîn Neysâbü'rî, *Garâibu'l-Kur'an ve reğâibu'l-Furkân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416), 1/4.

2. Eğer gücünüz buna yetmezse, manası uydurma şeyler bile olsa, ifade tarzının yüksekliği açısından Kur'ân'a benzer bir kitap getirin.
3. Şâyet gücünüz buna da yetmezse, on sûre kadar bir benzerini yapınız.
4. Bunu da yapamazsanız hiç olmazsa uzun bir sûrenin mislini yapın.
5. Eğer bu da mümkün değilse kısa bir sûrenin benzerini getirin.
6. Şâyet ümmi bir adamdan getiremezseniz, Arap dili edebiyatını çok iyi bilen âlim bir kişiden getirin.
7. Bu da yapılamazsa bir araya gelip toplanın, birbirinize yardım etmek suretiyle yapın.
8. Şâyet yine yapamazsanız bütün insanlardan ve cinlerden yardım isteyin, bütün imkânlardan yararlanın, var gücünüzü harcayın da bir sûrenin mislini meydana getirin.

Buna rağmen yapamazsanız Kur'ân'ın Allah sözü olduğunu kabullenerek iman edin ki cehennem ateşinden korunasınız. Haberiniz olsun Kur'ân'ın bir sûresinin mislini kıyamete kadar meydana getiremeyeceksiniz.

İnkârcılar bu çağrılarının en hafifi olan bir sûrenin mislini yapmaktan da aciz kalarak ağızlarını açamadılar, kalemlerini oynatamadılar, rezil ve rüsva oldular, perişan halde suskunluk uykusuna daldılar. Silaha sarılmaktan başka çare bulamadılar.

Kurtubî (ö. 671/1273), tefsirinin girişinde Kur'ân'ın mucizeliği bölümünde mukaddes kitabımızın on yönden mucize olduğunu ayrıntılı biçimde anlatmıştır. Çok geniş yer aldığı için buraya aktarmadım. Arzu edenler oraya başvurabilirler.⁶³⁹

Şunu ifade edeyim ki Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğinin en önemli yönü, kelimelerin, cümlelerin ve âyetlerin dizilişi, üslubu, ifade tarzı ve ondaki tatlılıktır. Kur'ân-ı Kerim metni, Arap dili edebiyatı, belagat, fesahat ve edebi sanatlar açısından beşer gücünün erişemeyeceği zirveye çıkmış olup bu yüce durumu dost ve düşman tüm ilim ehli tarafından kabul ve itiraf edilmiştir. Kur'ân'ın bu alandaki mucizelerini az çok anlayabilmek için Arap dili edebiyatına dair meânî, beyan bedi ilimlerini çok iyi bilmek gerekir. Yani sadece pratik Arapçayı bilmek ve bu dile ait nahif, sarf, mantık, vazı, fıkıh, tefsir ve hadis ilimlerini bilmek yeterli sayılamaz. Hal böyle olunca yukarıda işaret ettiğim bilimlerde ihtisas yapmış otoritelerin kavrayabileceği bilimsel

⁶³⁹Kurtubî, *el-Câmi* ' , 1/69-72.

bir konuyu, başka bir deyimle Kur'ân mucizeliğini muhterem okuyucularıma anlatmamın çok zor, hatta imkânsız olduğu gâyet açıktır.

Nitekim bu alanda otoriteliği tarih ve ilim ehline müsellem meşhur belâgat âlimlerinden Sekkâkî (ö. 626/1229) özetle şöyle der:

“Bilmiş olun ki Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliği durumu insanı hayret içinde bırakır, idrak edilir, anlaşılır. Fakat tarifi, başkasına anlatılması kolay değildir. Nasıl bir şiirin aruz ölçüsüne uyup uymaması anlaşılır, hissedilir, fakat anlatılması kolay değil ise bu da böyledir. İnsanın güzelliği de böyledir. Güzellik sezilir, anlaşılır, güzeller arasında kıyaslama yapılır. Fakat güzelliğin tarifi ve anlatılması kolay değildir. Bence Kur'ân'ın mucizeliğini tatmak gerekir. Tatmadan anlamak zordur. (Mesela bal yememiş ve görmemiş bir kimseye balın lezzetini tarif etmek ve anlatmak zordur. Ne kadar anlatılırsa anlatılsın, gereği gibi anlaşılmaz. Fakat bir lokma bal ilgiliye yedirildiği zaman nasıl bir lezzeti olduğu rahatlıkla anlaşılır. Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğini anlamak ve lezzetini tatmak için meânîve beyan ilimlerine uzun süre hizmet etmek, bu iki ilmi iyice öğrenmek gerekir.”

Kur'ân-ı Kerim'in lafzî mucizeliği, yani çok çeşitli konulara ait ibaresi, kelimelerinin ve cümlelerinin dizilişi, üslubu, Arap dili edebiyatı, belagat, fesahat ve edebî sanatlar bilimleri açısından, insan gücünün yetişemediği çok yüksek bir zirvede oluşunu sayın okuyucularıma bir nebze anlatmak için muhtelif asırlarda yazılmış birçok Arapça tefsir kitaplarını ve Kur'ân'ın mucizeliğine dair çeşitli kaynak kitapları tetkik ederek bir hayli araştırma yaptıktan sonra, kültür seviyesi bakımından çok değişik ve çok farklı okuyucu kitlelerine bunu anlatmanın, özellikle hepsini tatmin edici bilgi vermenin mümkün olamayacağı kanaatine vardım ve bu gücü kendimde göremedim. Başka bir deyimle herkesin anlayabileceği bir dil ile bunu ifade edemeyeceğimi anladım. Bu da Kur'ân-ı Kerim'in azametinden kaynaklanır. Bu durumu bir örnek ile sayın okuyucularıma ifade edeyim:

Kalp mütehasısı uzman bir tabip, kalbin dış zarından tutun içindeki kılcal damarlara kadar bütün parçalarını, fonksiyonlarını, çalışmalarını, her parçanın görevini, kalbin arızalarını, hastalıklarını ve tedavi yöntemlerini, tıbbi müdahale ve ameliyat şekillerini sonuçları ile birlikte anlatmak üzere bir kitap yazar. Kitabında tıbbi deyim ve terimlerden şiddetle kaçınıp kültür seviyesi farklı bütün okuyucularının anlayabileceği bir dil kullanmaya özen gösterir ve böyle bir kitap hazırlar. Tıp biliminden habersiz

okuyucu kitlesi böyle bir kitaptan gereği gibi istifade edebilir mi, böyle bir eseri okumakla, bu alanda tatmin edici bir bilgi edilebilir mi? Kitabın yazarı gibi kalp hakkında yetenekli sayılabilir mi? Hasta bir kalbi tedavi veya ameliyat edebilir mi? Elbet bu sorulara verilecek cevap hep hayır şeklinde olur.

Kur'ân-ı Kerim'in ibaresindeki mucizeliği anlayabilmek için Arapça birçok ilim dalı yanında ve bunlardan sonra özellikle beyan, meânî ve bedi ilimlerini çok iyi bilmek şarttır. Bu ilimlerde ihtisas yapmamış uzmanlaşmamış insanlara Kur'ân-ı Kerim'in lafzî mucizelerini anlatmak yazı ve kalem ile ifade etmek adeta kalp uzmanının yukarıda verdiğim örnekte olduğu gibi kalp ile alakalı yazdığı kaleme aldığı kitaptaki anlatmasına benzer. Bu itibarla sözünü ettiğim ilimlerde ihtisas yapmamış insanlara bu mucizeliği anlatmak cidden çok zordur. Tabirimi hoş görünüz. Anadan doğma kör olan bir insana renkleri tarif etmek ona ne kazandırır. Ne derece ona bilgi verilmiş olur. O özürlü kişi bu tariflerden tatmin olur mu, yeterli bilgi sahibi olur mu? Olmaz. İşte aziz okuyucum, benim söylemek istediğim şey budur. Kur'ân'ın ibaresindeki mucizelik ancak yukarıda saydığım ilimlerde uzmanlaşmış insanlar tarafından bilinir, takdir edilir.

Âcizane şunu ilave edeyim: Allah Teâlâ Kur'ân-ı Kerim'in metnindeki mucizeliğin lezzet ve tadını anılan ilimlerde maharet kazanmış din âlimlerine yeterince vermekle beraber bu ilimlerden habersiz, fakat bütün kalbi ile bu mukaddes kitaba bağlanmış müminleri de bu lezzetten tamamen mahrum bırakmamıştır. Nitekim Arapçayı bilmeyen, hatta Kur'ân-ı Kerim'i okumamış bir mümin bir aşr-ı şerif dinlediği zaman, manasında hiçbir şey anlamadığı halde manevi bir zevk duyar, ruhu gıdalanır, kalbi yumuşar, dünya meşgalelerini unuttur ve iman lezzetini duyar. Keza ağır bir hastalıktan dolayı yatan bir kimse yüksek sesle konuşmaktan, hatta küçük bir çocuğun ayak sesinden rahatsız olduğu halde yanında yüksek sesle Kur'ân-ı Kerim okunduğu zaman bilakis, manevi bir haz duyar, ıstıraplı hafifler, kalbi yatışır, içi serinlenir, sinirleri gevşer ve anlatılması güç bir lezzet duyar. Hatta gözleri bile yaşarabilir. Belki kendisi okunan âyetlerin manasından hiçbir şey anlamamıştır ve de niçin ve nasıl etkilendiğini de anlatamaz. İşte bu, Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliğidir. Yüce Allah mümin kullarını sevdiği için avam tabakasını bile Kur'ân'ın mucizeliğinin lezzet ve zevkinden mahrum etmemiştir, onlara da tattırmıştır.

KUR'AN ÂYETLERİNDE BULUNAN LAFZÎ MUCİZELİĞİ HADİS METİNLERİNDE YOKTUR.

Bilindiği gibi Resûl-i Ekrem'in hadisleri bulunur. Kur'ân âyetlerinin kelime ve cümlelerinde bulunan lafzî mucizelik durumu yukarıda anlatıldı. Tekrarlamaya gerek yoktur. Bu özellik hadislerde yoktur. Çünkü âyetlerin metni, yani kelimeleri ve cümlelerinin tertibi dizilişi, ifadesi Allah'a aittir. Yüce Allah bu metinleri aynen Cibril (a.s.) vasıtasıyla Resûl-i Ekrem'e indirmiştir. Hadislerdeki ifade ise Resûl-i Ekrem'e aittir, dolayısıyla beşer sözüdür. Bu sebeple hadislerin metninde lafız ve ifade ile ilgili mucizelik yoktur. Farklılık da Kur'ân'ın Allah kalamı olduğunu ispatlar.

KUR'AN-I KERİM'İN MANEVÎ MUCİZELİĞİ

1. Hz. Muhammed(a.s.) ümmi, yani okuryazar olmadığı, hiç kimseden ders almadığı halde, peygamber olduktan sonra kendisine indirilen âyetler ile ilk insan Hz. Âdem zamanından onun peygamberlikle görevlendirildiği zamana kadar geçmiş peygamberlerin, onlara iman eden ümmetlerin, onlara karşı gelen kavimlerin kıssalarını Tevrat, İncil ve diğer semavî kitaplardaki bilgilere uygun ve doğru haber vermesi, ehlikıtap âlimlerinin imtihan için kendisine yönelttikleri Ashab-ı Kehf kıssası, Hz. Musa ile Hz. Hıdır arasında geçen olayları, Zülkarneyn hâli gibi birçok konu ile alakalı sorulara doğru cevap vermesi, bu bilginlerin aldıkları cevapları kabul ve tasdik etmeleri.

2. Gelecek zamanlarda meydana gelecek ve ancak vahiy yoluyla bilinebilecek olaylardan haber vermesi. Bunlara örnek olarak İslam dininin diğer dinlere galebe çalması, Mekke'nin fethedileceği, Rumların İranlı'ları mağlup edeceği, insanların dalgalar halinde gelip Müslümanlığıkabul edecekleri, Bedir Savaşı'nda zaferin Müslümanların olacağı ve benzeri olaylara ait âyetler gösterilebilir. Gayba ait bu gibi şeyleri ancak Allah bilir ve bildirir. O bildirmediği hiçbir insan bilemez. Resûl-i Ekremkendisine indirilen âyetler ile bu olaylardan haber vermiş ve zamanı gelince aynen gerçekleşmiştir. Bu da Kur'ân'ın ilahi olduğunu ispatlar.

3. İnanç, ibadet, ahlak, muamelat, ceza ve sair konular hakkında kıyamete kadar yeniliğini koruyabilen modern ve her asrın insanlarına tatbik edilebilen bir hukuk sistemini ihtiva etmesi.

Gerek semavî dinlere ait sistemler ve gerekse beşeri sistemlerin ortak özellikleri bulunur. Hepsisi bölgeseldir, geçicidir ve himayeye muhtaçtır. Hiçbir sistem cihanşümul

değildir, ebedî değildir ve yasal himayeden müstağni değildir. Dünya kurulu uygulamaya konulan bütün sistemler belirli bir bölgede hükümler olmuş, varlığını birtakım maddi otoriteler ve nizamlarla koruyabilmiş ve tarihe karışmış veya karışmaya mahkûm olmuştur. Kur'ân-ı Kerim bu kayıtlardan varestedir. Çünkü o belirli bir kavim veya milletin değil bütün dünya insanların kutsal kitabıdır, cihanşümuldür. Geçici bir süre için değil, kıyamete kadar geçerlidir, o başka bir din veya sistemle yürürlükten kaldırılmayacaktır. Kur'ân-ı Kerim diğer semavî kitaplardan farklı olarak tebdil, tağyir, tahrif ve her çeşit beşerin müdahalesinden korunmuştur. Koruyucusu bir âyette belirtildiği gibi Allah'tır. Kanun ve nizamlarla, maddi otoritelerle korunmaya muhtaç değildir. Asrısaaadetten bugüne kadar geçen binlerce yılda, milyonlarca düşmanı türemiştir. Bu mukaddes kitabı ve ona bağlı müminleri ortadan kaldırmak, silip süpürmek için çok uğraşmışlar. Akıl ve mantık dışı ölçülerle mücadele etmişler, savaşmışlar. Fakat emelleri kursaklarında kalmış ve kalacaktır. Haçlı seferleri bunun en tipik örneği değil mi?

4- Veciz cümlelerle çok geniş ve derin manalar ihtiva etmesi.

Bunu bir örnekle açıklayalım:

Bakara sûresinin 3. Âyetinde geçen *وَمِمَّا رَزَقْنَاهُمْ يُنفِقُونَ* cümlesinin çok kısa mealini “ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (rızamıza erişmek için) hayırlı yollarda harcarlar” şeklinde sundum.

Gerek Fahreddin Râzî gibi bazı eski tefsirciler ve gerek asrımızın tanınmış din âlimlerimizden bir zat bu cümleden çıkardığı bazı incelikleri açıklamaktadır. Muhterem okuyucuların Kur'ân'ın bir kısa cümlesinden ne kadar geniş manaların çıktığının anlamaları gayesiyle çok özlü olarak anlatmayı uygun buldum. Şöyle ki:

Zekât ve sadakanın Allah katında layık olduğu yeri bulması için şu şartlara riâyet edilmesi gerekir:

1. Zekâtın belirli ölçüleri bulunduğu gibi sadakayı vermekte de israfa kaçmamak, başka bir deyimle aşırı gitmemek,
2. Birisinden alıp başkasına vermek suretiyle değil, kişinin kendi öz malından vermesi,
3. Yardım ettiği kişinin başına kakmamak,
4. Fakirleşme korkusuyla yardım etmeyi esirgememek,

5. Sadakanın mal ve paraya münhasır olmadığına bilinmesiyle, ilim, fikir, nasihat, tavsiye, güç ve bedenî çalışma gibi şeylerde de muhtaç olanlara yardım etmek ve bu nevi sadakaları da vermek,

6. Zekât ve sadakayı alan kişinin bunu sefahat yolundadeğil, zaruri ve meşru ihtiyaçlarında harcaması.⁶⁴⁰

Söz konusu ettiğim âyetin bu kısa cümlesi yukarıda yazılı maddelerdeki hususlara işaret eder, bu incelikleri ihtiva eder. Şöyle ki:

1. Cümledeki مِنْ harfi israfın reddine işaret eder. Çünkü bu harf teb'id (تبعيض) anlamındadır, yani verilen rızkın bazısını harcar, hepsini infak etmez.⁶⁴¹

2. مِمَّا sözcüğünün bağlı bulunduğu fiilden önce gelmesi infakın kişinin ancak kendi malından olmasının gerektiğine işaret eder.

3. رَزَقْنَا “Bizim verdiğimiz rızık” fiili, yardım edilen kişinin başına kakmamak, minnet etmemek noktasına işarettir. Çünkü veren Allah’tır. Kul ise bir vasıta. Mal ve nimetler Allah’ındır.

4. Rızık fiilinin نَا zamirine isnat edilmesi, fakirleşme korkusunun yersiz olduğuna işarettir. Çünkü burada rızkın Allah’a ait olduğu ifade ediliyor.

5. Rızkın umumî ve kayıtsız olarak kullanılması, ilim, fikir, nasihat ve sair yardım çeşitlerinin de sadaka kavramının kapsamına girdiğine işarettir.

6. Nafaka kökünden gelme infak tabiri, alanın, sefahate değil, zarurî ve meşru ihtiyacına harcamasına işarettir.

TAHLİL

Tefsirine çalıştığım 23. âyette geçen kelimelerden

Sûre (سُورَةُ): Şehir etrafını çevreleyen yüksek duvara denilir. Böyle şehir böyle bir duvar ve sur ile tahdit edildiği gibi Kur’ân’dan belirli bölümlerde tahdit edildiği için

⁶⁴⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 9/444.

⁶⁴¹ “Min” harfi cerrinin ‘bayan, zaide, teb'id’ gibi birçok anlamı vardır. Burada تبعيض anlamında kullanılmıştır. Söz konusu kavram bir şeyin bir kısmını yapmak veya almak veyahut da etmek anlamındadır. Şu hâlde âyetin başındaki “min” edatı “malın hepsini değil; bir kısmını/cüzünü infak etmeye” delalet etmektedir. (nşr.)

ona sûre denilmiştir. Başka bir deyimle şehir etrafındaki duvar, kuşattığı şeyleri ihtiva ettiği gibi Kur’ân’ın her sûresi de bir takım ilimleri ihtiva eder.⁶⁴²

Sûre, rütbe ve şeref manasına da gelir. Bu takdirde Kur’ân’ın belirli bölümlerine sûre adı verilmesi sebebi açıktır.

إِلهِ ifadesindeki zamir Kur’ân’aracidir. Resûl-i Ekrem’e raci olabileceği görüşü var ise de pek kuvvetli sayılmamıştır.

Şühedâ (شُهَدَاءُ): Şehidin (شهيد) çoğuludur. Şahidin (شاهد) çoğulu da olabilir. Burada inkârcıların yardımcıları, liderleri, putları, şahitleri ve yandaşları manalarına yorumlanmıştır.⁶⁴³ Yani bir sûrenin benzerini meydana getirmek için sizi desteklemek, size yardım etmek için bunları da çağırın.

Âyetin كُنْتُمْ صَادِقِينَ “Eğer iddianızda doğru iseniz (bunu yapın)” cümlesi, inkârcıların “biz isteseydik Kur’ân’ın mislini yapardık” diye daha önce sarf ettikleri sözlerle işaretler. Bu cümle inkârcıların “bu Kur’ân insan sözüdür” gibi söyledikleri yakıştırmalara da işaret olabilir.

24. âyette bulunan فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا (bir sûrenin benzerini) “asla yapamayacaksınız” cümlesi Kur’ân’ın büyük bir mucizesidir. Çünkü inkârcıların bir sûrenin mislini hiçbir zaman meydana getiremeyeceklerini bildiriyor, böylece gayptan haber veriyor. Asrısaadetten bugüne kadar geçen asırdan beri hiçbir dönemde böyle bir şey yapılamadı, bundan sonra da yapılamayacaktır. Şu halde zerre miktarı insaf ve vicdanı bulunan herkesin Kur’ân’ın Allah kelamı olduğuna ve tebliğcisi olan Resûl-i Ekrem (a.s)’in Allah elçisi ve peygamberi olduğuna inanması gerekir.

Vakûd (وَقُودٌ): Yakıt demektir.⁶⁴⁴

Hicâret: (حِجَارَةٌ): Hicâret de hacerin (حجر) çoğuludur, taşlar demektir.⁶⁴⁵ Âyette cehennem ateşinin yakıtının insanlar ile taşlar olduğu ifade ediliyor ve böylece azabın şiddeti belirtiliyor. İnkârcıların putları taşlardan yapılma olduğu için bu duruma da işaret olabilir. Enbiyâsûresinin inkârcılar hakkındaki 98. Âyetinde bu durum açıkça

⁶⁴²İsfehânî, *el-Müfredât*, 433–434.

⁶⁴³İsfehânî, *el-Müfredât*, 466.

⁶⁴⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 879.

⁶⁴⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 220–221.

ifade edilerek mealen “Siz ve Allah’tan başka taptıklarınız muhakkak cehennemin odunusunuz. Siz oraya gireceksiniz” buyrulmaktadır. Taşlar alev alev yandığı zaman yakıcılığı çok şiddetli olduğundan azabın çetinliğine işaret olur. İnsanlardan maksat inkârcılardır. Bu âyette muhatap olan inkârcılara büyük tehdit vardır. Yani ey inkârcılar taptığınız taşlarla birlikte cehennem ateşinin yakıtı olmaktan sakının.

Put yapılan taşların cehenneme atılmasının hikmeti, onların tahkiri ve tapanlarının günahlarının büyüklüğünü ifade etmektir.

ÂYETLER ARASINDAKİ MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde kâfirlerin olumsuz tutum ve davranışlarını anlatıp cehennem azabıyla tehdit ettikten sonra aşağıdaki âyette iman edip dinen iyi sayılan işleri yapan kullarına ahiretteki saadetle müjdeler. Korkutma ile müjdelemeyi, âhiretsaadiyle mutsuzluğu, mükâfatlandırma ile cezalandırmayı beraber anlatmak, Kur’ân-ı Kerim’de uygulanan bir metot olarak görülmektedir. Bunda büyük hikmetler vardır. Karakter bakımından insanlar değişik tiplerdedir. Kimisi müjdelenmek, mükâfatlanmak ve mesut olmak vaadiyle, kimisi de korkutmak, cezalandırılmak ve mutsuz olmak tehdidiyle kendisine çeki düzen verir, durumunu düzeltir ve nefsini ıslah eder. Bu metot bundan dolayı uygulanmış olabilir.

BAKARA 2/25

وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ كُلَّمَا رُزِقُوا مِنْهَا مِنْ ثَمَرَةٍ رِزْقًا قَالُوا هَذَا الَّذِي رُزِقْنَا مِنْ قَبْلُ وَأَتُوا بِهِ مُتَشَابِهًا وَلَهُمْ فِيهَا أَزْوَاجٌ مُطَهَّرَةٌ وَهُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥﴾

MEALİ

25. İman edip (din ölçüsüne göre) iyi (sayılan) işler yapanları müjdele ki, onlara, altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Kendilerine oradan bir meyve sunuldukça daha önce rızıklandığımız şeydir. Onlara (görünüşte) birbirine benzer (fakat tat ve lezzet bakımından değişik) rızık sunulur. Onlar için orada tertemiz eşler vardır ve onlar orada ebedî kalıcılarıdır.

AÇIKLAMASI

Müjdeleme ile görevlendirilen muhatap, bir kavle göre Resûl-i Ekrem (a.s)’dir. Diğer bir görüşe göre herkese şümullüdür.

Sâlihât (الصَّالِحَاتُ): Sâliha'nın (صَالِحَة) çoğuludur, iyi ameller ve işler manasınadır.⁶⁴⁶ Burada müminlere farz kılınan ibadet manasına yorumlanmıştır. Bu âyettenâhîret mutluluğu için iman yanında farz ibadetlerin önemi, ibadetsiz bir iman bu müjde için yeterli olmadığı anlaşıyor. Âyet-i kerime, amellerin imandan bir parça olmadığına delil sayılıyor.

ÂYETTEKİ MÜJDELER

Ebedî saadet iki kısımdır:

1. Allah'ın rızasına, lütuflarına ve zatının cemalini görmeye mazhar olmaktır. Bu kısım mutluluğun izahına gerek yoktur.
2. Bedensel saadettir. Bu da güzel bir mesken, nefis yiyecek-içecek ve her bakımdan tertemiz ve sevimli eşlerdir. Ayrıca bu paha biçilmez nimetlerin geçici olmayıp sürekli olmasıdır. İşte bu âyette, kulluk görevini yerine getiren müminler bu nimetlerle müjdelenmektedir. Birinci kısım saadete temas edilmemiştir. Fakat bu müjde, müminlerin o saadete de mazhar olacaklarına bir işaret sayılabilir. Çünkü yüce Allah, bu nimetleri sevdiği ve razı olduğu kullara verir.

Cennât (جَنَّاتُ): Cennet'in (جَنَّة) çoğuludur. Cennet, yoğun gölge yapan bol ağaçlı bahçe manasınadır. Burada, müminlere ahrette verilecek ve güzelliği tarif edilemeyecek bahçeli köşkler ve saraylar manasınadır.⁶⁴⁷ Âyette cennetlerin altlarından, bir yoruma göre köşkler ile ağaçlarının altlarından akar nehirlerin varlığı da bildiriliyor. İnsanoğlu tabiatı itibarıyla içinden ırmaklar akan, bol ağaçlı, çevresi yemyeşil köşklere ve güzel manzaraları sever. Cennetlerin bu güzellikleriyle müminlere tahsisi Allah'ın bir lütfudur.

Âyetin “*kendilerine oradan bir meyve sunuldukça daha önce rızıklandığımız şeydir*” derler. Mealdeki ibaresi değişik şekillerde yorumlanmıştır. İbn Kesîr ve diğer bazı müfessirler bu yorumları sahipleriyle birlikte nakletmektedirler. Bunların özeti şöyledir:

⁶⁴⁶Ebû Hafs İbn Âdil, *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 1/448; Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/189.

⁶⁴⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 203.

1. Mümünler, cennette kendilerine sunulan meyvelere bakınca bu dünyada rızıklandığımız meyvelerdir derler.

2. Bu meyveler, dün rızıklandığımız meyvenin mislidir, derler.

3. Bu meyve daha önce rızıklandığımız meyveye ne kadar benzer.

4. Bu dünyada rızıklandığımız, yani işlenmesi bize nasip olan iyi amellerin mükâfatıdır, derler.⁶⁴⁸

Âyetteki “*onlara (görünüşte) birbirine benzer (fakat tat ve lezzet bakımından değişik) rızık sunulur*” mealindeki ibarenin de değişik yorumları vardır.

Yahya b. Ebî Kesîr (ö. 129/747): Onlara yiyecek sofrası sunulur. Ondandır yerler. Sonra başka bir sofradır sunulur. Onlar: Bu, demin getirilendir, derler. Melekler derler ki: Buyurun, yiyiniz. Renk birdir fakat tat değişiktir, Yahya yorumuna devamla: “*İşte onlara birbirine benzer rızık sunulur*” cümlesinin manası budur, der.⁶⁴⁹

İbn Abbâs(r.a.), İbn Mes’ûd (r.a.) ve diğer bazı sahabelere göre bu cümlemin manası şöyledir: Onlara sunulan yiyecekler rengi ve görünüşü bakımından birbirine benzer, fakat tat bakımından birbirine benzemez.⁶⁵⁰

İkrime ise cennet meyveleri dünya meyvelerine benzer. Fakat cennet meyveleri çok daha nefîstir, der.

Mümünler cennette kendilerine sunulan rızıkların birbirine veya dünyadaki rızıklarına renk ve görünüş bakımından birbirine benzediğini söylerler. Allah Teâlâ onların bu sözlerini tasdik ederek “*onlara birbirine benzer rızıklar sunulur*” buyurur. En kuvvetli yorum, cennetteki rızıkların renk ve görünüş bakımından dünyadaki rızıklarına benzemesi, fakat tat ve lezzet bakımından çok üstün ve nefis olmasıdır. Bundaki hikmet ise insanoğlunun alışkın olduğu ve yabancılik duymadığı yiyeceklere fazla rağbet ve iştîyak duymasıdır.

Âyetteki “*onlar için tertemiz eşler vardır*” cümlesinde geçen temizlik, hayız, büyük ve küçük abdest, sümük, tükürük, meni ve doğumdan arınma, kir ve benzeri rahatsız

⁶⁴⁸İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/204-205.

⁶⁴⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/387.

⁶⁵⁰Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/386.

edici şeylerden arınma, kusur ve hatalardan arınma gibi değişik manalara yorumlanmıştır.

Rûhu'l-meânî tefsirinde, temizliğin, umumi manaya yorumlanması tercih ediliyor. Yani oradaki eşler bedensel kusurlardan hoşlanılmayan hallerden tertemiz oldukları gibi ahlak ve fiiller, durum ve davranışlar açısından da pak ve nezihler. Hiçbir ayıp, kusur ve hatalı yönleri yoktur.⁶⁵¹

Âyetin sonunda da müminlerin cennette ebedî kalacakları müjdesi veriliyor. Bu cümlede geçen hulûd (خُلُودٌ) kelimesinin asıl manası uzun süre kalmaktır. Bu kalış geçici veya daimi olabilir. Fakat burada ebedî kalış manasına yorumlanır.⁶⁵²

Müminlere müjdelenen cennetlerin, oradaki rızıkların ve eşlerin sonsuza dek devam edecek nimetler oluşu ve müminlerin ebedî olarak bu nimetler içinde kalışı ayrı bir nimet ve büyük bir müjde olarak bildiriliyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

23. ve 24. Âyetlerde Kur'ân-ı Kerim'in mucizeliği beyan edilerek bir sûresinin benzerini meydana getiremeyeceği belirtilen inkârcılar imana davet edildikten ve aksi takdirde elim azap ile uyarıldıktan ve 25. âyettemüminler ebedî mutlulukla müjdelendikten sonra inkârcıların halkı Kur'ân-ı Kerim'den soğutmak için ortaya attıkları şüpheyi cevap vermek üzere aşağıdaki 26. ve 27. Âyetler indirildi. Şöyle ki:

İnkârcılar Kur'ân-ı Kerim'in bir sûresinin benzerini meydana getirmeye davet edilmelerine rağmen bunu yapamayınca bu kere Kur'ân'da Allah'ın yüce kelamına yakışmayan sinek, örümcek, karınca ve bal arısı gibi basit şeylerden söz edildiğini, dolayısıyla bunun Allah'ın kelamı ve sözü olamayacağını ileri sürerek zihnini karıştırmaya, ortaya bir takım şüpheler atmaya çalıştılar. İşte inkârcıların bu iddia ve şüphelerinin yersizliği bu âyetlerle bildirilmektedir.

BAKARA 2/26-27

إِنَّ اللَّهَ لَا يَسْتَحْيِي أَنْ يَضْرِبَ مَثَلًا مَّا بَعُوضَةً فَمَا فَوْقَهَا فَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا فَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَيَقُولُونَ مَاذَا أَرَادَ اللَّهُ بِهَذَا مَثَلًا يُضِلُّ بِهِ كَثِيرًا وَيَهْدِي بِهِ كَثِيرًا وَمَا يُضِلُّ بِهِ إِلَّا الْفَاسِقِينَ ﴿٢٦﴾ الَّذِينَ

⁶⁵¹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/207.

⁶⁵² Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/261.

يَنْقُضُونَ عَهْدَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مِيثَاقِهِ وَيَقْطَعُونَ مَا أَمَرَ اللَّهُ بِهِ أَنْ يُوصَلَ وَيُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ أُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿٢٧﴾

MEALİ

26. Allah, şüphesiz bir sivrisineği ve onun üstünde olanı (kullarını irşat ve uyarmak üzere) misal olarak getirmekten çekinmez. İman edenler, onun Rablerinden (gelen) hak olduğunu bilirler. Amma kâfir olanlar: Allah bu misal ile neyi irade etti? Derler. (Allah) onunla (kullarını imtihan ederek) birçoğunu (iradelerini kötüye kullanarak nankörlükleri yüzünden) saptırır ve birçoğunu (iradelerini iyiye kullanarak takdirleri sayesinde) hidâyete erdirir. Onunla yalnız fasıkları saptırır.

27. O fasıklar ki Allah'a verdikleri ahdi teyit ettikten sonra bozarlar, Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyi (ilahi dinler ve peygamberlerin tümüne iman ve akrabalık bağları) keserler ve yeryüzünde bozgunculuk yaparlar. İşte hüsranda kalanlar ancak onlardır.

AÇIKLAMASI

İNİŞ SEBEBİ

Vâhidî(ö. 468/1076), bu âyetlerin iniş sebebi hakkında üç rivâyet nakletmektedir:

1. Ebû Sâlih'in rivâyetinde İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir:

Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 17. ve 18. âyetlerinde münafıkların durumlarını açıklayıcı iki misal getirince onlar: Allah, misaller getirmekten pak ve nezihtir, dediler. Bunun üzerine bu âyetler indirildi.⁶⁵³

2. Allah Teâlâ (Hac sûresinin 73. âyetinde) müşriklerin taptıkları putların bir sinek bile yaratmaktan aciz olup sinek onlardan bir şey kapsa bunu ondan kurtaramayacaklarını ve (Ankebût sûresinin 41. âyetlerinde de putlara tapan sığınanları bir ev edinen örümceğe benzeterek zayıflığını belirten iki misal verince Yahudiler güldüler ve: bu misaller Allah'ın sözüne benzemez, dediler. Bunun üzerine bu âyetler indirildi.⁶⁵⁴Bu rivâyet Hasan ile Katâde'ye aittir.

⁶⁵³Vâhidî, *el-Vasît*, 1/107.

⁶⁵⁴Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/399–400 vd.; Celâleddîn Süyûtî, *ed-Dürrü'l-mensûrfi't-tefsîrbi'l-me'sûr* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, ts.), 1/303; Ebû'l-Hasen Alî Vâhidî,

3. Ata'nın rivâyetine göre İbn Abbâs(r.a.) şöyle demiştir:

Yüce Allah, müşriklerin ilahlarının bir sineğin onlardan bir şey kapmasına bile engel olamayacağını, keza bu putlar tapanların örümcek ağına sığınanlara benzediğini bildirince müşrikler: Gördünüz mü, Allah'ın Muhammed'e indirdiği Kur'ân'da sinek ve örümcekten söz eder. Bununla ne yapmak ister, dediler. Bunun üzerine bu âyetler indirildi.⁶⁵⁵

Bu âyetlerin iniş sebebi bu rivâyetlerde anlatılan olayların hepsi de olabilir. Hülâsa Allah Teâlâ gerek münafıkların içine düştükleri perişan halleri ve gerekse Yahudiler ile müşriklerin sapıklığı, inkârcılığı, inat ve kinciliği verdiği misaller ile ibret levhası haline getirmesi, onları perişan etmiş, bu hatalı yoldan dönmeye davetle gerekli uyarıyı yapmıştır.

Darbı meseller, kimler hakkında verilirse onların durumlarına göre basit, adi veya yüksek olur. Misalleri getiren zatın yüceliğine ve yüksekliğine göre değildir. Mesela bir padişah, çobana, çobanlara mahsus bir aba, bir palto, köpeğine de bir parça kemik verir. Müşrikler, münafıklar ve Yahudiler ile Allah'a ortak koşulan putlar adi ve basit oldukları için onların durumları sinek ve örümcek gibi hayvanlardan misal verilmek suretiyle anlatılır. Bunun yadırganacak bir durum yoktur.

İstihyâ ve Hayâ (الاستحياء و الحياء): İnsanın ayıplanma ve yerilme korkusuyla bir şeyden vazgeçmesi manasındır.⁶⁵⁶ Allah Teâlâ bundan pak ve nezihtir. Bu itibarla âyette geçen İstihyâ, çekinmek ve terk etmek manasına yorumlanmıştır. Âyette bu kelimenin kullanılmasının sebebi inkârcıların: Muhammed(a.s.)'in Rabbi, sinekten misal vermekten utanmıyor mu sözlerine cevap mahiyetinde oluşudur. Arap dili edebiyatında sorulara uygun kelime ve cümlelere cevap vermeye müşakele sanatı denir.

Bazı konuların daha iyi anlaşılması için misal vermek diğer semavî kitaplarda ve Arap dilinde yaygındır.

Esbâbü'n-nüzûl, thk. Besyûnî Zağlûl (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1411), 26–27.

⁶⁵⁵ Vahidî, *Esbabü'n-Nüzul*, 1/24.

⁶⁵⁶ İsfahânî, *el-Müfredât*, 270.

Baûda (بَعُوضَةٌ): Sivrisinektir.⁶⁵⁷ Âyette, Allah bir sivrisineği ve onun fevkinde olan bir mahlûku misal olarak getirmeyi inkârcıların keyfi için bırakmaz, bunu bırakmaz. Müşrikler, Yahudiler ve münafıklar, sivrisineğin cismini dikkate alarak küçümsemek ve hakir görmek suretiyle Kur’ân’ı inkâra kalkıştılar. Hâlbuki Allah’ın yarattığı mahlûkların hiçbirisi boşuna değil ve küçümsenemez. Bilakis küçük canlılar ve ancak büyüteçlerle görülebilecek küçücük organlarının durumları yaratıcının varlığına daha açık delildir. Sivrisineğin içi boş uzunca bir hortumu ve hortumunun içinden akan bir zehir var. İnkârcıların hakir gördüğü bu mahlûk, hortumunu fil, deve ve camız gibi dev hayvanların derilerine sokarak zehrini akıttığı zaman zehrin verdiği ıstırap ile iri yapılı bu hayvanların yerlerinden sıçrayıp kaçtıkları görülebilir. Hatta develerin bazen bu zehirden öldüğü Araplar tarafından bilinmektedir. Bundan ibret alarak iman etmeleri gerekirken inkârcılar bilakis dalaletle saplandılar.

Âyetteki *فَمَا فَوْقَهَا* “Sivrisineğin fevkinde” sözcüğü iki şekilde yorumlanmıştır:

1. Allah sivrisinekten büyük hayvanları da misal getirmekten çekinmez.
2. Allah sivrisinekten yapı itibarıyla küçük olmakla beraber sanat inceliği bakımından daha üstün olan şeyi misal olarak getirmekten çekinmez.⁶⁵⁸

Yapı itibarıylasivrisinekten küçük olan bir canlının sanat inceliği ve yapılışı daha çok yaratıcının varlığına ve birliğine delalet eder. Bu açıdan böyle bir şey sivrisineğin fevkinde sayılır.

Resûl-i Ekrem bir hadiste dünyalığın Allah katındaki değeri bir sivrisinek kanadının değerinden daha düşük olduğunu ifade etmiştir. Sivrisineğin kanadı, küçüklük bakımından sivrisineğin fevkindedir, denilebilir.

Âyetin devamında müminlerin Kur’ân’da yer alan misaller karşısındaki olumlu tavırları belirtilerek. Bundan maksat, inkârcıların ortaya attıkları aleyhteki propagandaların ve yakıştırmaların müminler topluluğunda herhangi bir şüpheye yol açmadığını, inkârcıların emellerinin kursaklarında kalmaya mahkûm olduğunu ifade etmek ve müminleri bu sağlam inançlarından dolayı övmektir. Müminler, bu nevi misalin Rablerinden hak, yani yerinde ve isabetli olduğunu, inkârcıların halini iyice yansıttığını bilirler. Müminlerin bugerçeği bildiğinin belirtilmesiyle kâfirlerin karşı

⁶⁵⁷Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/401.

⁶⁵⁸Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/401 vd.

çıkışlarının bir inattan kaynaklandığına işaret edilmiş olur. Yani bu gibi misellerin gerek Arap edebiyatında ve gerekse diğer semavi kitaplarda yaygın olduğunu kâfirler de müminler gibi bilirler. Fakat sırf inat ve mugalata yoluyla dedikodu etmeye girişmişler.

“ *Amma kâfirler, Allah bu misal ile neyi irade etti, derler.*”

Yani Allah bununla ne demek istiyor, maksadı nedir? Allah böyle şeylerle uğraşmaz demek suretiyle Kur’ân’ı inkâra kalkışılar.

Yüce Allah onların bu anlamsız çıkışları ve yersiz yakıştırmalarını cevaplayarak, bu gibi misafirlerin irşat, ikaz ve bir imtihan olduğuna, bununla tertemiz ruh sahipleri ile habis ruh ve kötü niyet taşıyanları birbirinden ayırt ettiğine işaret ediyor.

Müşrikler Yahudiler ve münafıklar, iradelerini kötüye kullandıkları, uyarıları hiçe saydıkları, getirilen misallerden ders almadıkları ve bu imtihanı da başaramadıkları için Allah onları daha da saptırır dalâlette bırakır.

İman edenler ise iradelerini iyiye kullandıkları, uyarı ve irşada kulak verdikleri, getirilen misafirlerin hak ve isabetli olduğunu bilip sınavı başardıkları için Allah onları hidâyete erdirir, muvaffak kılar.

Âyetin sonunda bu misaller ile yalnız fasıkların yaptırıldığı, daha da dalaletle düşürüldüğü ifade edildikten sonra müteakip âyette fasıkların üç sıfatı belirtiliyor.

Fâsık (فَاسِقٌ): Fısık kökündendir.

Fısık (فَسَقٌ): Bir şeyden çıkmaktır. Mesela farenin deliğinden çıkması ve meyvenin kabuğundan çıkması fısık sözcüğü ile ifade edilir. Fısık, din ıstılahında ise Allah'a itaat etmekten çıkmaktır O'na itaatsizlik etmektir. Bunun çok değişik dereceleri vardır.⁶⁵⁹

Kadı Beyzâvî (ö. 685/1286), tefsirinde bu âyetin açıklaması bölümünde özetle şöyle der: Fasıq, din ıstılahında büyük günah işlemek suretiyle Allah'ın emrinden çıkan kimseye denilir. Bunun üç derecesi vardır:

1. Zaman zaman büyük günah işlemekle beraber bunu çirkin ve kabih görme hâli,
2. Büyük günah işlemeyi alışkanlık haline getirip umursamamak hâli,

⁶⁵⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/409.

3. Büyük günah işlemeyi alışkanlık haline getirmekle beraber bunu tasvip etme hali. Bu dereceye gelen kimse, artık iman gerdanlığını boynundan atarak küfür kemendini boynuna geçirmiş olur.⁶⁶⁰

Evet, Allah'ı inkâr etmeyen, ona ortak koşmayan ve dinen haram olan bir şeyi helal saymayan bir kimse büyük günahları işlemekle kâfir sayılmaz. Fakat haram bir şeyin helal olduğunu veya helal bir şeyin haram olduğunu söyleyerek, dinde sabit bir hükmü reddeden bir kimse fasık sayıldığı gibi kâfir de sayılır. Şu halde bazı fasıklar kâfir durumuna düşebilir.

Âyetteki fasıklardan maksat, bir kavle göre kâfirlerin hepsi, bir kavle göre Yahudiler diğer bir kabile göre münafıklardır.

27. âyette belirtilen üç sıfatları şunlardır:

1. *O fasıklar ki Allah'ın ahdini kabullendikten sonra bozarlar.*

Bu ahdin mahiyet hakkında üç kavil vardır:

a) Allah ruhları yarattıktan sonra: Ben Rabbiniz değil miyim diye yönelttiği soruya ruhların: Evet Rabbimizsin, şeklinde verdikleri cevap ve iman sözüdür. İnkârcılar da o gün verdikleri sözü bozup küfür bataklığına saplandılar.

b) Allah'ın Yahudi bilginlerine Tevrat'ta belirttiği ahittir. Bu ahde göre Yahudiler Hz. Muhammed'e iman edecekler ve Tevrat'taki sıfatlarını halka anlatacaklar. Hâlbuki Yahudi bilginleri bu ahdi bozdular. Ona iman etmedikleri gibi Tevrat'taki sıfatlarını gizleyerek halkı ona iman etmekten men ettiler.

c) Allah'ın peygamberler vasıtasıyla ümmetlerinden aldığı ahit ile Hz. Muhammed(a.s.)'i tasdik etmelerini istemesi ahdidir.

Başka yorumlarda vardır. Biz bu kadarla yetinelim.

2. *O fasıklar ki Allah'ın birleştirilmesini emrettiği şeyleri keserler.*

Müfessirler, bu şey umumidir. Allah'ın birleştirilmesini istediği akrabalarla iyi ilişki, müminlere yardımcı olmak, peygamberlerin hepsini ve bütün semavi kitapları tasdik etmek, farz olan cemaatlara devam gibi hayırlı ve yararlı şeylerin hepsine şu

⁶⁶⁰Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/64.

şümullüdür. Bilindiği gibi Yahudiler ve Hristiyanlar peygamberlerin bir kısmına ve kendi kitaplarına iman edip diğer peygamberleri ve kitapları inkâr ettiler.

Fasıklara ait bu iki sıfat en çok Yahudilerde açıkça görülmektedir. Münafıkların büyük çoğunluğu onlardan olduğu için onlarda da bu sıfat barizdir. Mekke müşrikleride onlara akraba durumunda olan Resûl-i Ekrem'ekarşı iyi ilişkilerini tamamen kesip kin, düşmanlık ve kötülük yapmaya yeltenmek ile bağları kopardılar.

3. O fasıklar ki çeşitli günahlar işlemek ve halkı Resûl-i Ekrem'eve Kur'ân-ı Kerim'e iman etmekten men etmek suretiyle yeryüzünde bozgunculuk ettiler, fesat çıkardılar.

Âyetin sonunda onların bu olumsuz tutum ve davranışları yüzünden dünya ve ahirette hüsrana uğrayanlar olduğu vurgulanıyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Fahreddin Râzî, bu âyetler arasındaki münasebetle ilgili olarak şöyle der: Allah Teâlâ, bundan önceki âyetlerde tevhit, yani O'nun varlığı ve birliğine dair deliller ile Resûl-i Ekrem (a.s.)'in peygamberliği ve âhiret hayatı hakkındaki delilleri beyan ettikten sonra, bütün insanlara şümullü genel nimetleri anlatarak, bunca nimetlere ve delillere rağmen Allah'ın varlığını ve birliğini inkâr etmenin, O'na ortak koşmanın çok acayip ve yersiz olduğunu ifade etmek üzere buyuruyor ki:

BAKARA 2/28-29

كَيْفَ تَكْفُرُونَ بِاللّٰهِ وَكُنْتُمْ اَمْوَاتًا فَاحْيَاكُمْ ثُمَّ يُمِيتُكُمْ ثُمَّ يُحْيِيكُمْ ثُمَّ اِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٨﴾ هُوَ الَّذِي خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْاَرْضِ جَمِيعًا ثُمَّ اسْتَوٰى اِلَى السَّمَاءِ فَسَوّٰىهُنَّ سَبْعَ سَمٰوٰتٍ وَهُوَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ ﴿٢٩﴾

MEALİ

28. Siz ölüler (yani yoktunuz) iken hayata kavuşturdu halde Allah'ı nasıl inkâr edersiniz? O sonra sizi öldürecek daha sonra sizi diriltecek sonra ancak O'na döndürüleceksiniz

29. Yer (küresin)de bulunan her şeyi sizin için yaratan sonra göğe iradesiyle yönelip onları düzenli yedi kök haline koyan O'dur. O her şeyi de hakkıyla bilendir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerdeki muhatapların kimler olduğu hususunda değişik yorumlar vardır. *Et-Tahrîr ve't-tenvîr* tefsirinde yazar: Buradaki muhataplar müşriklerdir. Çünkü

Yahudiler Allah'ı ve ahiret hayatını inkâr etmiyorlardı, der. Allah'a ortak koşan müşrikler onun birliğine inanmadıkları için inkârcı sayılırlar.

Âlûsî, buradaki muhataplar kâfirlerdir. İkinci bir ihtimal hitabın mümin ve kâfir bütün insanlara şümullü olmasıdır. Bu takdirde maksat kâfirleri kınamak ve müminleri, inançlarında tasvip edip kuvvetlendirmektir. Bu yorumda yerindedir. Çünkü bu âyetlerde insanoğluna verilen paha biçilmez nimetler sıralanıyor.

28. âyette geçen emvât (أَمْوَات) meyyitin çoğuludur. Ölüler demektir. İnsanın yaratılmadan önceki hali ölüme benzetilmiştir. Çünkü insan din ıstılahında hayat, ruhun cesette bulunduğu haldir. Ruhsuz madde ölü hükmündedir.

İnsanoğlunun yaratılmadan önceki ölümünden maksat İbn Abbâs(r.a.), İbn Mes'ûd(r.a.) ve tabiinlerden Mücâhid'e göre yokluk halidir. Yani siz yok iken Allah size ruh ve hayat verdi.

Bazılarına göre insanoğlunun yaratılmadan önceki ölümünden maksat meninin ana rahmine intikal ettiği andan cenine ruh üflendiği zamana kadar geçen süredeki halidir. Hayat da ruhun üflendiği, ceninin canlandığı andan, doğup da ölünceye kadar olan halidir. Âlûsî bu yoruma taraftar çıkar.

Buhârî ve Tirmizî'nin İbn Mes'ûd'tan rivâyet ettikleri bir hadiste mealen şöyle buyrulur: *“Birinizin yaratılışı (anne ve baba maddeleri) ana rahminde 40gün toplanır, sonra o nutfa o kadar zaman (yani 40 gün) içinde kan pıhtısı halini alır. Sonra bir o kadar zaman (40 gün) de bir parça ete dönüşür. Sonra cenine melek gönderilir ve melekler ona ruh üfler...”* ⁶⁶¹

İşte şer-î şerifte hayat bu dönemden itibaren başlar. Bundan önceki dönemlerde hayat yoktur. Her ne kadar spermada bile bir canlılık görülüyor ise de buna din ıstılahında hayat denmez.

Müşrikler, öldükten sonra dirilmeye inanmadıkları için, 28. âyetteki *“sonra sizi öldürecek”* cümlesinden âyetin sonuna kadar olan bölüm, müstakil cümleler kabul edilerek, daha önceki cümleye bağlı ve ilim terimiyle hal cümlesi değildir. Mealî buna göre düzenledim.

⁶⁶¹ Buhari, *Bed'i'l-halk* 6, *Enbiya* 1, *Kader* 1, *Tevhid* 27, Ebu Davud, *Sünen*, *Sünnet* 16 (bab fi'l-kader) : Tirmizi, *Kader* ,1.

İkinci bir ihtimal bu cümlelerin tümünün “Allah’ı nasıl inkâr edersiniz” cümlesindeki muhatap zamirine hal olmasıdır. Bu takdirde meal şöyle olur: “Şu kıssayı bildiğiniz halde Allah’ı nasıl inkâr edersiniz...”

Müşrikler öldükten sonra dirilmeye inanmakla beraber, ilk yaratılış, ikinci yaratılışa, yani öldükten sonra dirilmeye apaçık delil olduğu için bilinmesi ve kabul edilmesi tabii sayılmış ve inanmalarının gerekliliği, bilfiil inanmaları biçiminde telakki edilmiştir. Bu âyetin bitiminde “sonra ancak O’na döndürüleceksiniz” ifadesi müşriklerin taptıkları putların hiçbir fayda sağlayamayacağına işarettir. Yani dönüş ancak Allah’ın hükmündedir. O, sizin hakkınızda karar ve hüküm verecektir. Putların bir yararı ve yardımı olamayacaktır.

28. âyetinbaşındaki كَيْفَ kelimesi “nasıl” sözcüğü ile tercüme edildi. Bundaki soru, inkârcılığın hayreti mucip şaşılacak, yersiz bir tavır olduğunu ifade eder.

Âyetin yorumunun hülasası şöyle olabilir:

Ey insanlar veya ey müşrikler şu olayı bildiğiniz ve bilmeniz gerektiği halde Allah’ın varlığını ve birliğini nasıl inkâr edersiniz, nasıl O’na ortak koşarsınız. Doğrusu bu tavır şaşılacak, hayret edilecek yersiz bir şeydir. Şöyle ki siz hiçbir şey değilsiniz, yoktunuz, topraktınız. Topraktan birtakım hayvani ve bitkisel gıda maddeleri meydana getirildi. Yenen bu maddeler birtakım safhalar geçirdikten sonra babalarınızın bellerinde meni denilen su haline dönüştü. Daha sonra meni analarınızın rahimlerine intikal etti ve orada geçirdiğiniz birtakım aşamalardan sonra cenin haline geldiniz ve size ruh verilerek dünya hayatına kavuştunuz. Siz yok iken, hiçbir şey değil iken bu aşamalardan geçirerek hayata kavuşturan, akıl, idrak, anlayış gibi paha biçilmez sayısız nimetler, hayatınızı devam ettirme şartlarını ve ortamını veren O’dur. Nihâyet O’nun hükmüne döndürüleceksiniz. Bu durumları bildiğiniz ve bilmeniz gerektiği halde inkârcılığa saplanmanız cidden şaşılacak şeydir.

Bu âyeti takip eden 29. âyette de Allah’ın varlığına birliğine delalet eden deliller ve Allah’ın insanoğluna verdiği nimetler bildirilerek:

Yeryüzünde ve altında bulunan, sayısız yararlı şeylerin Allah tarafından insanlar için yaratıldığı ifade ediliyor. İnsanlarbu nimetlerden iki yönden yararlanır:

1. Dünya hayatını devam ettirmek, mutlu ve müreffeh yaşamak,

2. Gördüğü bu varlıkların Allah'ın azametina bir delil olduğunu düşünmek, O'nu inkâr etmenin büyük bir nankörlük olduğunu kabul ve tasdik etmek.

29. âyette geçen *فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ* cümlesindeki istivanın asıl manası istikamet, düzgünlük ve eğri olmamaktır. Bu mana yaratıklara mahsus olup Allah'ın zatı hakkında düşünülemez. Bu sebeple gökleri yaratmayı dilemek, iradesiyle yönelmek manasına yorumlanmıştır. Cümlenin manası şöyle olur “sonra Allah göğe iradesiyle yöneldi, yaratmasını irade etti.”

Aynı âyette geçen *فَسَوَّاهُنَّ سَبْعَ سَمَاوَاتٍ* cümlesindeki tesviye de gökleri düzenli hale koymak intizamlı yaratmak manasına yorumlanmıştır.

Âyet-i kerimede “yer (küresin)de bulunan her şeyi sizin için yaratan, sonra göğe iradesiyle yönelen” ibaresi, göklerin yerküresinden sonra yaratılmış olması manası manasına yorumlanabilirse de müfessirlerin çoğuböyle yorumlanmasına karşı çıkarak buradaki *ثُمَّ* “sonra” sözcüğü zaman ölçüsü anlamında değildir. Âyette insanoğluna verilen nimetler sayılıyor. Nimetler sayılırken zaman bakımından sıra tertibi dikkate alınmayabilir. Mesela bir adam başkasına yaptığı iyilikleri sayarken sana şunu verdim, bunu verdim, sonra sana şu iyiliği yaptım, der. Yaptığı iyilik verdiğini söylediği şeylerden önce de olmuş olabilir.

Diğer bir açıklama şöyledir: Allah bu âyette belirttiği gibi insanoğluna verdiği nimetlerin bir kısmı yerküresinde, diğer bir kısmı göklerde. Yerdeki nimetler süfli âlemde, göklerde nimetler ulvî âlemde. Âyette kullanılan *ثُمَّ* “sonra” sözcüğü bu iki âlem arasındaki büyük farkı belirtmek için olabilir. Yerdeki nimetler çok daha yakın ve anlaşılması daha kolaydır, rahatlıkla görülüp anlaşılabilir. Göklerdeki nimetlerin değerini ölçmek için düşünmek ister. Şu halde buradaki “sonra” tabiri, yerdeki nimetler ile göklerdeki nimetler derece farklılığını belirtmek içindir.

Âlûsî (ö.1270/1854) bu âyetlerin tefsiri bölümünde gökler ile yerküresinden hangisinin önce, hangisinin sonra yaratılmış olduğuna dair görüşleri, delilleriyle birlikte genişçe nakletmektedir, bu arada şunu söylemektedir: Bazı muhakkik âlimler demişler ki müfessirler gökler yerküresinden önce mi sonra mı yaratıldığı konusunda ihtilaf etmişler. Muhakkik âlimler göklerin yerküresinden önce yaratıldığı görüşünü tercih etmişler. Yerküresinde görülebilen varlıkların hepsinin göklerden sonra

yaratılmış olduğu noktasında hiçbir ihtilaf yoktur. Müfessirler bu hususta ittifak halindedir.⁶⁶²

Açıklamasını yaptığımız 29. âyetle yerküresinin yaratılması ifadesi kullanılmamış, yer (küresin)deki varlıklar ifadesi kullanılmıştır. Hal böyle olunca âcizane kanaatime göre bu âyetten, yerküresinin göklerden önce yaratılmış olması anlamını çıkarmak pek isabetli olmasa gerek.

GÖKLERLE YERKÜRESİNİN YARATILIŞI HAKKINDA KISA BİR BİLGİ

Enbiya sûresinin 30. Âyetindemealen“*inkârcılar bilmiyorlar mı ki, gökler ile yer bitişik idi biz onları ayırdık ve her canlı şeyi sudan yarattık. Hala inanmayacaklar mı?*” buyurulmaktadır.

2. Nâziât sûresinin 27-30. âyetlerinde mealen: “*Yaratılış bakımından siz mi daha çetinsiniz yoksa gök mü? Allah onu yaptı. Gök kubbesini yükselti ve sağlam bir düzene koydu. Gecesini örtüp kararttı, gündüzünü de açığa çıkarıp aydınlattı. Bundan sonra da yeri yaydı (sakinleri için uygun ortam haline getirdi) buyurulmaktadır.*”⁶⁶³

Yukarıdan mealini verdiğim Enbiyâ sûresinin 30.âyetine göre gökler ile yer önce bitişik idi. Sonra Allah onları birbirinden ayırdı.

Yine yukarıda sunduğum Nâziâtsûresinin 30. âyetine göre gök düzenlendikten sonra yer sakinleri için uygun ortam haline getirildi.

Rivâyetlere göre Allah Teâlâ, bir maddeyi yaratarak ona tecelli etmek, yani bakmak suretiylebir kısmını gaz bulutu bu, diğer bir bölümünü sıvı kılmıştır. Daha sonra sıvıya tecelli etmek suretiyle yoğunlaştırıp köpük haline getirmiş ve yer tabakalarını ondan yaratmıştır. Sonra gaz bulutunu yayarak yedi kat göğü düzenleyip yıldızları ona serpmiştir.

Görüleceği gibi Enbiya sûresinin 10. âyeti çağımızın biliminin ulaştığı bir gerçeği açıklamıştır. İlmin tespitine göre kâinat bir gaz bulutu halinde iken bundan küreler şeklinde cisimler fırlamıştır. Yer küresi de bu cisimlerden biridir. Güneşten ateş bulutu halinde kopan yerküresi kendi eksenini etrafında dönerken yavaş yavaş soğuyup kabuk

⁶⁶²Krş. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/219.

⁶⁶³ Bk. en-Nâziât 79/27-30.

bağlamıştır. Bu oluşum esnasında yerküresinden yükselen gazlar yağmur halinde tekrar dünyaya dönerek denizleri oluşturmuştur.

GÖK YEDİ KATTIR

Kur'ân-ı Kerim'in müteaddit âyetlerinde göklerin yedi kat olduğu bildirilmiştir. Yıldızlar da balıklar gibi denizlerinde yüzmektedir.

Göç katlarıyla neyin kastedildiği açıklanmadığı için müfessirler değişik ihtimaller üzerinde durmuşlardır. Kimisi güneş sistemi olabileceğini söylemiştir. Ancak güneş sistemine bağlı gezegenler sayısının 9 olduğu tespit edilince bu ihtimal tutarsız hale gelmiştir. Bazıları güneşi ve yer gezegeni dışarıda tutarak gezegen sayısını yedide tutma gayretini göstermiştir. Yarın bu sisteme bağlı gezegen sayısı artabilir, yeni keşifler yapılabilir. Kimisi güneş sistemi gibi sistem de hesaba katılacak yedi kat anlamını buna yorumlamaya çalışmıştır. Kimisi galaksi denilen yedi grup anlamı ihtimali üzerinde durmuştur. Bir kısmı da uzayı kaplayan gaz bulutunu yedi tabakaya bölünme manasını dikkate almıştır.

Hülasa herkes kendi anlayışı ve kabiliyetine göre Kur'ân-ı Kerim'in feyzinden yararlanmak istemiştir. Bunların hepsi birer ihtimaldir. Hiçbirisi kesin değildir.

Şu noktayı belirtmek gerekir: Kur'ân-ı Kerim tarih, coğrafya, astronomi veya biyoloji kitabı değildir. Oİslam dininin anayasasıdır. Beşer âleminin dünya ve âhiret mutluluğunu hedef alan ilahi kanundur. Ancak kâinatın nizam, sevk ve idaresinden söz etmekle yaratıcının azametini bütün insanlara öğreterek, onları imana davetle irşat eder. Bu mukaddes kitaba en hakiki mürşit gözü ile bakıp nurlu yolunda ilerlemek en büyük Hedef olmalıdır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıda geçen 28. âyette beşer âleminin yok iken yaratıldığı, hayata kavuştuktan sonra geçici hayatını sona erdirileceği ve tekrar hayata kavuşturulup Allah'ın hükmüne döndürüleceği, 29. âyette de yeryüzündeki varlık ve nimetlerin insanlar için yaratıldığı ve göğün yedi kat olarak düzenlendiği ifade edilmekle Allah'ın varlığı ve birliğine delalet eden deliller beyan edildiği gibi beşer âlemine paha biçilmez iki büyük nimet verildiği vurgulandı.

Bundan sonra gelen âyetlerde insanların ilk babası Âdem(a.s)'inyaratılışı, Allah tarafından kendisine büyük değer verilmesi ve meleklerin bile erişemediği ilimle

mücehhez kılınışı ifade edilmekle bir taraftan Allah'ın varlığı ve birliğine dair 3.bir delil gösteriliyor. Diğer taraftan beşer âlemine verilen üç büyük nimet bildiriliyor. Şöyle ki:

İlk insan Âdem babasız ve annesiz yaratılması, Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden açık bir delildir. Diğer taraftan Âdembütün insanların babası olması hasebiyle, her insanın hayat nimetine kavuşmasına vesile olduğu gibi kendisine verilen halifelik payesi ve meleklerden üstün ilmî mevki, nesli için de büyük bir iftihar ve çok değerli bir ikramdır. Çünkü babaya yapılan ikram ve verilen üstün değer evlat için de şeref vesilesidir. Âyetlerin açıklaması bölümünde görüleceği gibi yeryüzünün halifelik yetkisi, yeryüzünün imarı, sayısız nimetlerinden yararlanma ve ilahi hükümlerin uygulanması hak ve salahiyeti Âdem'innesline de verilmiştir.

BAKARA 2/30-33

وَإِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً قَالُوا أَتَجْعَلُ فِيهَا مَنْ يُفْسِدُ فِيهَا وَيَسْفِكُ الدِّمَاءَ وَنَحْنُ نُسَبِّحُ بِحَمْدِكَ وَنُقَدِّسُ لَكَ قَالَ إِنِّي أَعْلَمُ مَا لَا تَعْلَمُونَ (۳۰) وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۳۱) قَالُوا سُبْحَانَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلَّمْتَنَا إِنَّكَ أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ (۳۲)

MEALİ

30. (Ya Muhammed insanlara şu olaylara sahne olan) zamanı anlat: Rabbin meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dedi. (Melekler): Orada bozgunculuk edecek, kanlar dökecek kimseyi mi yaratacaksın? Hâlbukibiz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz, dediler.(Rabbin): Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.

31. (Rabbin),Âdem’e(eşyaya ait) isimlerin hepsini öğretti. Sonra o eşyayı meleklerle göstererek, hadi, doğru iseniz bana bunların isimlerini söyleyin, dedi.

32.(Melekler), dediler ki: Seni tenzih ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur. Şüphe yok ki, her şeyi bilen ve her şeyi yerli yerince yapan, ancak sensin.

33. (Rabbin) Ey Âdem, meleklerle bunların isimlerini bildir, dedi. Âdem, meleklerle bunların isimlerini bildirince,Rabbin(meleklerle) size demedim mi, ben şüphesiz göklerin ve yerin gaybını (sizlerce de bilinmeyen şeylerini) bilirim ve sizin açıkladığınız şeyleri de içinde gizlediğiniz şeyleri de muhakkak bilirim dedi.

AÇIKLAMASI

“Rabbin, meleklerle: “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” dedi.

Melekler, nurdan yaratılmış bir nevi varlıklardır. Birçok kısımlara ayrılır. Bazıları devamlı surette zikir, tesbih ve ibadetlerle meşguldür. Bazısı kâinatın sevk ve idaresi gibi çeşitli görevlerle görevlidir. Sayılarını ancak Allah bilir. Onlar yemezler, içmezler, uyumazlar, günah işlemezler. Allah tarafından verilen görevleri aynen yerine getirirler. Melekler hakkında ayrıntılı bilgi itikat ve kelam ilimlerine ait kitaplarda mevcuttur. Konumuz dışında kaldığı için bu özlü bilgi ile yetinmez durumundayım.

Halife, birinin yerine bakan, vekâlet eden, birinin adına tasarruf eden kimse demektir. Burada Âdem(a.s.) kastedilmiştir. Meşhur görüş budur. Diğer bir kavle göre hem kendisi hem de zürriyeti kastedilmiştir. Âdemve zürriyeti kime halife olarak yaratıldı. İki ihtimal var:

Eğer maksat Allah’a halife olmak ise mecazi manaya yorumlanır. Çünkü Allah için haşa mekân yoktur. Bütün kainatın yegâne mutasarrıfı O’dur. O dilediğini yapar, vekile, yardımcıya ihtiyacı yoktur. Şu halde maksat insan denilen varlığı, yeryüzünde bulunan yaratıklardan üstün kılmak, yeryüzünde ve altında bulunan nimetlerden yararlandırmak, ilahi emirleri ve yasakları yerine getirmek, insan kitlelerini ilahi adalete uygun biçimde sevk ve idare etmek gibi görevlerle görevlendirmektir.

Şâyet halife ifadesi ile Âdem’in kendisi kastedilip Allah’a halife olması yorumu yapılırsa, halifeliğinden maksat, vahiy veya ilham yoluyla Allah’tan aldığı emirleri yerine getirmesi, iman esasları ve dünyaya geliş gayesini zürriyetine telkin etmesi, Allah adına konuşması ve halkı ilahi iradeye uygun biçimde sevk ve idare etmesidir.

İbn Kesîr’in rivâyetine göre İbn Abbâs(r.a.), İbn Mes’ûd (r.a.) ve diğer sahabelerden birkaç zat şöyle demişler: “Allah, meleklere: Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım, buyurdu. Melekler: O halife ne olacak, diye sordular. Allah Buyurdu ki: Yeryüzünde bozgunculuk edecek, birbirini çekemeyecek ve aralarında cinâyetler olacak bir zürriyeti bulunacaktır.”⁶⁶⁴

İbn Cerîr Taberî: “Bu rivâyete göre anılan âyetin yorumu şöyledir: Ben yeryüzünde kendime bir halife yaratacağım. O halife, halk arasında benim adıma hükmedecektir. Bu halife Âdem ve Allah’a itaat ile halk arasında adaletle hükmetme hususunda onun

⁶⁶⁴İbn Kesîr, *Tefsîrû l-Kur’ân*, 1/216 vd.

*yerine geçecek insanlardır. Bozgunculuk ve haksız yere kan akıtmak suçları ise Allah'ın halifeleri dışında kalan insanlardan meydana gelecektir” demiştir.*⁶⁶⁵

Şâyet maksat Allah'a halife değil de Âdem'den önce yeryüzünde yaşamış birtakım mükelleflere halife ise o takdirde halife kelimesi mecaz manada değil, hakiki manada kullanılmış olur. Yani daha önce yeryüzünde yaşamış olan o tür yaratıklar yerini tutacak, yeryüzünde tasarruflarda bulunacak ve nimetlerinden yararlanacak insan denilen yaratığı yaratmaktır.

İbn Kesîr'in bu âyetin tefsiri bölümünde İbn Cerîr'den naklen verdiği bilgiye göre İbn Abbâsşöyle demiştir: Yeryüzünde ilk yerleşen mükellefler cinlerdir. Bunlar yeryüzünde bozgunculuk ettiler, haksız yere kan akıntılar ve birbirlerini öldürdüler. Bunun üzerine Allah onların üzerine İblis'i gönderdi. İblis, beraberindekilerle beraber bunların bir kısmını öldürdüler ve kalanları denizlerdeki adalara ve dağlık bölgelere kadar kovalayıp sürdüler. Yüce Allah daha sonra Hz. Âdem'i yaratıp yeryüzüne yerleştirdi. Bunun için “Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım” buyurdu.⁶⁶⁶

ALLAH'IN MELEKLERE BU HABERİ VERMESİNİN HİKMETİ

Âlûsî bu hususla ilgili olarak şöyle der:Allah'ın melekleri bu haberi vermesinin hikmeti, istişare yolunu öğretmektir. Çünkü bu haber, istişareye benzer. Bunun hikmeti, yaratacağı halifenin şanını yüceltmek ve faziletini açıklamak olabilir. Maksat, yaratacağı halifeyi meleklerle tanıtmak olabilir.⁶⁶⁷

“(Melekler) : Orada bozgunculuk edecek ve kanlar dökecek kimseyi mi yaratacaksın, dediler”

Meleklerin bu sözü bir istifham ve itiraz mahiyetinde değildir. Maksatları halifenin yaratılışındaki gizli hikmetleri anlamak ve şüphelerini gidermektir. Meleklerin insanların bozgunculuk edecekleri ve haksız yere kan akıtacakları konusunda vardıkları kanaat ve hükümleri gaybı bilmek iddiasından veya zan ile hüküm etmekten kaynaklanmıyor. İnsanların bu suçları işleyecekleri Allah tarafından meleklerle bildirilmişti. Yukarıda geçen İbn Abbâs'ın hadisi bunu teyit ediyor. Bir kavle göre

⁶⁶⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/443.

⁶⁶⁶İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/218.

⁶⁶⁷Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/222.

melekler kendilerinden başka hiçbir mükellef yaratığın günahsız olamayacaklarını bildikleri için böyle dediler. Diğer bir kavle göre melekler insanları, daha önce yeryüzünde yaşamış olan cinlerle mukayese ettikleri için böyle dediler.

Âlûsî ve diğer tefsirciler bu arada başka yorum ve rivâyetleri de nakletmektedir.

“(Melekler) : Hâlbuki biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz, dediler.”

Tesbih (التَّسْبِيح) ve Takdis (التَّقْدِيس) Kelimeleri: Paklamak, temizlemek ve arındırmak manalarına gelir. Burada değişik yorumlar yapılmıştır. Bazı müfessirler şöyle derler: Tesbih, Allah Teâlâ’nın şanına layık olmayan eksiklerden ve kusurlardan tenzih etmektir. Takdis ise O’nun kemal sıfatlarıyla vasıflandırmaktır. Diğer bazı müfessirler ise şöyle derler: Tesbih, Allah’ın yüceliğini ve azametini ifade eden sözler söylemek ve davranışlarda bulunmaktır. Takdis ise: Allah’ın zatına layık kemal sıfatlarını haiz olduğunu itikat etmektir.⁶⁶⁸

Melekler yaratılacak insan nesli hakkındaki olumsuz kanaatini belirtirken “*hâlbuki biz seni överek tesbih ve takdis ediyoruz*” sözünü böbürlenmek, gururlanmak ve üstünlük taslamak maksadıyla söylemedikleri için bir kusur ve günah işlemiş olmazlar. Gayeleri, insanı halife kılma takdirinin yüce Allah’a ait olduğunu söylemek, açıkladıkları görüşte yanılmış olabileceklerini itiraf etmek, duydukları endişenin Allah’ın malumu olduğunu dile getirmektir.

Meleklerin gayesi, hilafet makamına kendilerinin daha liyakatli olduklarını arz etmek de olabilir. Yani insan denilen yaratık halife olursa yararı yanında zararı da vardır. Bozgunculuk ve kan dökme suçu işleyebilir. Fakat melekler günahsız oldukları için bu gibi suçları işlemeleri bahis konusu olmadığından zararlı durum olmaz. Bu itibarla halifelik görevine daha liyakatlidirler.

“(Rabbin meleklerle) : Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi”

Bu, meleklerin sözüne cevaptır. Yani insanı yeryüzünde halife kılmamdaki hikmeti siz bilmezsiniz, bunu ben bilirim. Bir kavle göre meleklerin bilmediği hikmet, bu halifenin zürriyetinden peygamberlerin ve Allah’a itaatkâr iyi kulların meydana gelmesidir.

⁶⁶⁸Krş. Ebû Hilâl Askerî, *el-Furûku’l-lugaviyye*, thk. Muhammed İbrahim Selim (Kahire: Dâru’l-İlm ve’ş-Sekâfe, 1997), 125.

Diğer bir kavle göre bununla İblis'in Allah'ın emrine karşı çıkacağına ve Hz. Âdem'in itaatkâr olacağına işaret edilmiştir.

En iyisi burada meleklerin bilmediği ifade edilen, fakat kapalı tutulan şeyin 33. âyette geçen “size demedim mi, ben şüphesiz göklerin ve yerin gaybını (sizlerce de bilinmeyen şeyleri) bilirim.” İbaresiyile yorumlamaktır. Şu halde meleklerin bilmediği şey, göklerin ve yerin gaybıdır. Cümle böyle yorumlandığı takdirde, Hz. Âdem'in neslinden peygamberlerin ve Allah'ın sevdiği diğer kulların yaratılması, Hz. Âdem'in halifelîğe liyakati ile itaatkârlığı, İblis'in isyanı gibi hususları içine alır.

“(Rabbin), Âdem'e (eşyaya ait) isimlerin hepsini öğretti.”

Yeryüzünde halife kılınan ilk insanın ismen anılması, onun değerini bildirmek içindir.

Hız. Âdem'e öğretilen isimlerin hangi eşyaya ait olduğu hususunda değişik rivâyetler mevcuttur. Bunları özetleyerek sıralayayım:

- 1- Bütün varlıkların sıfatları, özellikleri ve adları,
- 2- Âdemyaratıldığı zaman mevcut bulunan varlıklar ile kıyamete kadar var olacak bütün yaratıkların isimleri. Bu yorum İbn Abbâsa isnat edilmiştir.
- 3- İnsan neslinin konuşacağı diller,
- 4- Meleklerin adları,
- 5- Yıldızların adları,
- 6- Allah Teâlâ'nın isimleri.⁶⁶⁹

Âlûsî, bu yorumları naklettikten sonra: Bence isabetlisi, Allah'ın sevgili kullarının yaptığı ve hilafet makamına yakışan şu yorumdur, der: Bundan maksat, ulvî ve süfliâlemlerde bulunan bütün yaratıkların isimleridir. Bu varlıklar, Allah'ın varlığına, birliğine ve kemal sıfatlarına birer delil olması hasebiyle Allah'ın birer ismi ve alâmeti sayılırlar. Bunun içindir ki tasavvufçular Allah'ın isimleri sayılamayacak kadar çoktur, demişler.

“...sonra (Allah'ı) o eşyayı meleklerle göstererek hadi doğru iseniz bana bunların isimlerini söyleyin dedi.”

⁶⁶⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/484-488.

Allah Teâlâ eşyanın isimlerini Âdem(a.s.)’ e öğrettikten sonra bu eşyayı meleklerle göstererek onlara eğer doğru iseniz, yani Âdem’in halifelîğe liyakatli olmaması veya sizlerin hilafete daha liyakatli olmanız hususunda doğru iseniz bu eşyanın isimlerini haber verin, söyleyin, buyurdu. Bu emir, melekleri güçleri dışında kalan bir işle yükümlü kılmak manasına değildir. Çünkü Allah hiç kimseye gücünün yetmediği bir şeyi teklif etmez. Bu itibarla bu emir, meleklerin aczini ortaya koymak içindir. Yani yeryüzünde halife olabilmek için eşyayı tanımak, özelliklerini bilmek, toplumu sevk ve idare etmek, ilahi kanunları uygulamak, irşat, tebliğ ve uyarı hizmetlerini ifa etmek gibi birçok alanda geniş bilgi, üstün yetenek ve engin dirâyet gerekir. Sizler eşyanın isimlerini bile bilmezken hilafet görevine nasıl liyakatli olursunuz? Keza Âdem’in bu alanlardaki durumunu bilmediğiniz halde onun halifelîğe liyakatli olmaması konusunda bir görüşe nasıl meyledersiniz?

“... Senin bize öğrettiğinden başka hiçbir bilgimiz yoktur...”

Meleklerin bu cevabı, halifelik görevine liyakatli olmadıklarını ve eşyanın isimlerini bilmediklerini çok edepli bir ifade tarzı ile itirafıdır. Aynı zamanda şuna da işaret sayılabilir: Senin bize öğretmediğin hiçbir şeyi bilemeyiz. Âdem’i halife kılma hikmetlerini bize öğretmediğin için bilemedik ve bu sebeple hikmetini öğrenmek istedik.

Bilindiği gibi melekler günah işlemezler. Bu sebeple onların Âdem’i halife yapma hikmetini sormaları bir günah sayılmaz. Ancak sükût edip hiçbir şey söylememeleri daha iyi olurdu. İşte melekler bu cevap ile bir nevi özür dilerler.

(Rabbin): Ey Âdem, meleklerle bunların isimlerini bildir, dedi...”

Allah Teâlâ eşyayı meleklerle gösterdiğinde onlara: Bunların isimlerini bana söyleyin, buyurduğu halde, Âdem (a.s.)’e hitap ederken “Bunların isimlerini bana söyle.” demedi de “Bunların isimlerini meleklerle bildir.” buyurdu. Bu değişikliğin hikmeti şudur: Allah, eşyanın isimlerini Âdem’e öğretmişti. Artık onu imtihan eder gibi bilgisini sormaya gerek yoktu. Diğer taraftan meleklerin bilmediklerini itiraf ettikleri eşyanın isimlerinin onlara Âdem tarafından bildirilmesinin istenmesiyle Âdem meleklerle bir nevi öğretmen pozisyonuna, melekler de öğrenci durumuna sokulmuş olur ve böylece Âdem’in ilmî üstünlüğü ile hilafete daha liyakatli olduğu meleklerce de anlaşılmış olur.

Bu âyet, insanın diğer yaratıklardan üstünlüğüne, ilmin, ibadetten daha faziletli olduğuna, halifelik için ilmin şart olduğuna ve Âdem'in o meleklerden üstün olduğuna delalet eder. Meleklerin ibadeti Hz. Âdem'inkinden çok fazla olduğu halde, halifeliğe layık görülmemeleri ve Âdem'in bilgisinin fazlalığı sebebiyle hilafete layık görülmesi bu gerçeği ifade eder.

Hız. Âdem'in yeryüzünde halife kılınmasında meleklerin bilemediğı birtakım ilahî hikmetler mevcuttur. Eğer melekler yeryüzü halifeliğine getirilmiş olsalardı, onlar üzerinde yaşadığımız dünyanın sırlarını ve özelliklerini bilemezlerdi. Çünkü onlar yemezler, içmezler, türemezler, yer üstünde ve altında bulunan nimetlere ihtiyaç duymazlar. Bu itibarla yeryüzünde ve altında bulunan hazineler ve nimetler değerlendirilmiş olmazdı.

Âyette geçen “*meleklerin açıkladıkları ve içlerinde gizledikleri şeyler*”den maksat, meleklerin Allah'a hitaben “Orada bozgunculuk edecek ve kanlar dökecek kimseyi mi yaratacağsın” gibi söyledikleri sözler ve “Allah, yüce katında bizden daha değerli bir yaratık yaratmayacak, dolayısıyla yeryüzü halifeliğine biz daha liyakatliyiz.” gibi içlerinde sakladıkları şeylerdir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıda açıklamasını yaptığım 30-33. âyetlerde Âdem(a.s.)'in yeryüzü halifeliğine liyakatli kılınması, meleklerin bile erişemediğı ilimler zirvesine çıkarılması ve bu ilimlerde meleklerle bir nevi öğretmenlik görevi ile görevlendirilmesi gibi insanlık âlemine büyük şeref ve iftihar vesilesi sayılan üç nimet açıklandıktan sonra aşağıdaki âyetlerde yine Âdem'e verilen dördüncü büyük nimet ve üstün değer olarak meleklerin kendisine secde etmeleri yolunda buyurulan talimattan söz ediliyor. Bu arada meleklerin kendisine secde etmek yolunda aldıkları ilâhî emre uymak suretiyle sınavı kazandıkları, İblis'in bu emre karşı gelmek suretiyle imtihanı başaramayıp ebedî hüsrana mahkûm olduğu, Âdem'in cennette ikamet ettirildiğı, cennetin bütün nimetlerinden yararlandırıldığı, ancak (bir imtihan mahiyetinde olmak üzere) belirli ağaca yaklaşmaması talimatı verildiğı, Âdem(a.s.)'in bu talimata aykırı hareket ettiğı, fakat hemen akabinde hatasının farkına varıp bağışlanmasını dilediğı, tövbesinin kabul edildiğı, Hız. Âdem'in eşiyle birlikte yeryüzüne indirildiğı, bir yoruma göre şeytanın da bu arada yeryüzüne indirildiğı, bundan sonra gelecek ilâhî talimat ve hidâyet

kaynaklarına uyanların ebedî mutluluğa erişecekleri, aksine hareket ederek inkârcılığa saplananların ebedî azaba maruz bırakılacakları konularında bilgi verilmektedir.

BAKARA 2/34-39

وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ أَبَىٰ وَاسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ ﴿٣٤﴾ وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ وَكُلَا مِنْهَا رَغَدًا حَيْثُ شِئْتُمَا وَلَا تَقْرَبَا هَذِهِ الشَّجَرَةَ فَتَكُونَا مِنَ الظَّالِمِينَ ﴿٣٥﴾ فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا فَأَخْرَجَهُمَا مِمَّا كَانَا فِيهِ وَقُلْنَا اهْبِطُوا بَعْضُكُمْ لِبَعْضٍ عَدُوٌّ وَلَكُمْ فِي الْأَرْضِ مُسْتَقَرٌّ وَمَتَاعٌ إِلَىٰ حِينٍ ﴿٣٦﴾ فَتَلَقَىٰ آدَمُ مِنْ رَبِّهِ كَلِمَاتٍ فَتَابَ عَلَيْهِ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿٣٧﴾ قُلْنَا اهْبِطُوا مِنْهَا جَمِيعًا فَإِمَّا يَأْتِيَنَّكُمْ مِنِّي هُدًى فَمَنْ تَبِعَ هُدَايَ فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٣٨﴾ وَالَّذِينَ كَفَرُوا وَكَذَّبُوا بِآيَاتِنَا أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٣٩﴾

MEALİ

34. (Ya Muhammed insanlara şu hadiselerin vuku bulduğu) zamanı da hatırlat: Biz meleklerle: “Âdem’e secde edin.”, dedik, onlar hemen secde ettiler. Yalnız İblis (secde etmekten) imtina etti, kibirlendi ve kâfirlerden oldu.

35. ve dedik ki: “Ey Âdem, sen ve eşin cennette oturun, ondan dilediğiniz yerde bol bol yiyin. (ama) şu ağaca yaklaşmayın. Sonra zalimlerden olursunuz.”

36. Sonra şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırды, içinde bulundukları (nimetlerle ikram)dan çıkardı. Biz de: Bazınız bazınıza düşman olarak (oradan) inin. Sizin için yeryüzünde (ecelinizin geleceği) kadar kalacağınız yer ve (nimetlerinden) yararlanma vardır, dedik.

37. Sonra Âdem, Rabbinden (bağışlanma alameti olan) birkaç kelimeyi sevinçle karşılayıp aldı. Rabbi de onun tövbesinikabul etti. Şüphesiz tövbeyi en çok kabul eden ve çok merhametli olan O’dur.

38. Dedik ki: Hepiniz oradan inin. Bundan sonra benden size bir hidâyet (doğru yolu gösterir peygamber-kitap) gelirse, artık kimler benim hidâyetime uyarsa onlara hiç korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

39. İnkârcılık edip âyetlerimizi yalanlayalar ise onlar ateşin ayrılmaz arkadaşlarıdır, onlar o ateşte ebediyen kalacaklardır.

AÇIKLAMASI

Allah Teâlâ, meleklerle Âdem(a.s.)’inüstün değerini ve yeryüzüne halife kıldığını bildirdikten sonra onlara, Âdem’e secde etmelerini emretti.

Âyetlerin sıralanışı da meleklerin Âdem'e secde etmekle görevlendirilmelerinin, onun halife kılındıktan ve meleklerin bilmedikleri eşyanın isimlerinin kendisi tarafından bilindiğinin anlaşılmasından sonra olmasını gösterir.

Bu konuda geniş bilgi için (2) no'da gösterilen kaynağa bakılabilir.

Secde (سُجْدَةٌ) ve sucûd (سُجُودٌ) kelimelerinin lûgat manası, tevazu göstermek ve gönül alçaklığıyla davranmaktır. Bu tevazu ve gönül alçaklığı beraberinde baş eğmek de olabilir. Baş eğmeden tevazu ve saygı göstermek de lûgat açısından secde ve sucûd sayılır.⁶⁷⁰

İslâm dini ıstılanında ise ibadet kastı ile alını yere koymaktır.

Meleklerle emredilen secdenin mahiyeti tevazu ve saygı göstermek mi, yoksa ibadet maksadıyla alını yere koymak mı? Bu hususta ihtilaf vardır:

Bir kavla göre burada ibadet maksadı ile alını yere koymak manası kastedilmiştir. Melekler Allah'a secde etmişler. Âdem ise kible kılınmıştır. Bu da Hz. Âdem'in şanının yüceliğine delalet eder.

Diğer bir kavla göre melekler Hz. Âdem'in kendisine secde etmekle emrolunmuşlar. Allah'tan başkasına secde etme yasaklığı bizim dinimize mahsustur. O dönemde böyle bir yasak olmamış olabilir.

Âlûsî bu görüşün tutarsız olduğunu açıklayarak: Şer'î secde bir ibadettir. Allah'tan başkasına ibadet etmek O'na ortak koşmak manasında olup bütün dinlerde haramdır. Hiçbir dönemde ve hiçbir dinde buna cevaz verildiği görüşünde değilim, der.⁶⁷¹

Diğer bir kavla göre burada lûgat manası kastedilmiştir. Secdenin lûgat manasında alını yere koymak durumu yoktur. Sadece tevazu, gönül alçaklığı ve saygı göstermekten ibaret bir mana kastedilmiştir. Hz. Yakup ve evladının Hz. Yusuf'a ettikleri secde bu nevidendir.

Hangi manada olursa olsun, meleklerle bu emrin verilmesinin hikmeti, Âdem'in faziletinin melekler tarafından itiraf edilmesi, onun hakkında evvelce söylemiş

⁶⁷⁰Sa'lebî, *el-Keşf*, 1/180.

⁶⁷¹Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/230.

oldukları sözden dolayı özür dilemeleri ve üstadın, yani hocanın öğrencileri üzerinde büyük bir hakkının bulunduğu işaret etmektir.

Melekler bu emri yerine getirdiler. Ama:

“Yalnız İblis, (secde etmekten) imtina etti, şiddetle ve kâfirlerden oldu.” bölümünde belirtildiği gibi İblis, imtihanı kaybederek ebedi hüsrana uğradı.

İblis (إبليس), şeytanın ismidir. İblis kelimesi bir görüşe göre İblâs (إبلاس) kökünden alınmadır. İblâs: hayır ve iyi şeylerden uzaklaştırmak veya Allah’ın rahmetinden ümitsiz hale sokmaktır. Onun asıl adı Azâzîl idi. Allah’ın bu emrine karşı gelince İblis ve Şeytanisimlerini almaya müstahak oldu.⁶⁷²

İblis meleklerden mi, cinlerden mi?

Sahabîler ile tabîlerin cumhuruna göre meleklerden idi. Bazı usul âlimlerine göre cinlerden idi. Bu iki tarafın delilleri geniş tefsir kitaplarında beyan edilmiştir. Konuyu uzatmamak için buraya aktarmaya gerek görmedim. Şu kadarını nakletmekle yetineyim.

İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbnü’l Enbârî’nin rivâyetlerine göre İbn Abbâs(r.a.) şöyle demiştir: “İblis, bu isyanı yapmadan önce meleklerden idi. Adı da Azâzîl idi. Yeryüzünde görevli meleklerden idi. En çok ibadet eden ve en bilgili meleklerden sayılırdı. İşte bu durumu onu büyüklük taslama hastalığına sevketti. İblis, meleklerden cin isimli bir zümredendi.”⁶⁷³

“Şiddetle kibirlendi” diye tercüme ettiğim fiilin mastarı olan istikbar (استكبار) şiddetle kibirlenme manasınadır. Kibir manevi bir hastalıktır, kişinin kendisini başkasından üstün görmesidir. Başka bir deyimle kişinin kime karşı büyüklük taslarsa ondan üstün olduğu kanaatini taşımasıdır.

Melekler Hz. Âdem’e secde ettikten, şeytan da Allah’a karşı gelip küfür bataklığına düştükten sonra Cenâb-ı Hak Âdem’e: “Sen ve eşin cennette oturun...” buyurdu.

Cennetten maksat, müminlerin ahirette gideceği cennet mi yoksa yeryüzünde hakiki cennete benzeyen güzel bir yer mi?

⁶⁷²Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/509; Sa‘lebî, *el-Keşf*, 4/147.

⁶⁷³Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 1/502.

Bu hususta ihtilaf vardır:⁶⁷⁴

1. Ehl-i Sünnet mezhebine mensup âlimlerin cumhuruna göre müminlere vaat edilen hakiki cennettir. Bu cennet halen gayb âleminde, yani gökte mevcuttur. Allah orayı imanlı kullarına hazırlamıştır. Âdem ile eşi oraya ikamet etmekle taltif edildiler. Gerek âyetlerin ve gerekse hadislerin zahiri cennetten maksadın bu olduğuna delalet ederler.

2. Ebû Müslim el-İsfahânî, Ebü'l-Kâsım el-Belhî ve Mutezile mezhebine mensup olanlara göre Âdem ile eşinin ikamet ettirildikleri yer malum olan cennet değil, Allah'ın onlar için yeryüzünde yarattığı bağ ve bahçeli güzel bir yerdir. Beyzâvî'nin onlardan naklen beyan ettiğine göre kendileri: Bu yer Filistin'de veya Fâris ile Kirman arasında idi, demişler. Bunların ileri sürdükleri gerekçe, hakiki cennette günah işlemek münasip değildir, orası ebedî kalınacak yer olduğu için girenler çıkarılmazlar. (Orada ikamet edenler herhangi bir görevle yükümlü kılınmazlar ve oraya şeytan nasıl girebilir.)

Ehl-i Sünnet mezhebine mensup âlimler bu gerekçeleri tutarsız saymıştır. Çünkü bu gerekçeler âhiret günü cennete girecek insanlar için mahsustur.

Mutezile ve Kaderiye mezheplerine mensup olanların: Âdem'in ikamet ettirildiği yer malum olan cennet değildir, yeryüzünde Adın bölgesinde bulunan bağlı bahçeli bir yerdir, diyerek görüşleri için ileri sürdükleri gerekçeler tutarsızdır, ona itibar edilmez.

Müfessir Kurtubî (ö. 671/1273), bu arada bunların gerekçelerini sıralayarak bir bir çürütmektedir. Konuyu uzatmamak için buraya aktarmaya gerek görmedim. Kurtubî bu vesile ile: Ehl-i Sünnet âlimler: Cennetten maksadın malum olan hakiki cennet olduğu konusunda ittifak halindedir, şeklindeki bilginlerin sözünü nakletmektedir.

35. âyette geçen Ragadan(رَغَدًا): bolluk, refah içinde demektir.⁶⁷⁵

Aynı âyette sözü edilerek Âdem ile eşinin yaklaşmamaları istenen ağacın hangi ağaç olduğu konusunda değişik görüşler ve rivâyetler mevcuttur.

Sahabîlerden Hz. Ali ve Hz. İbn Mes'ûd ile tabîîlerden Saîd b. Cübeyr'e göre üzüm asmasıdır.

⁶⁷⁴Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/452.

⁶⁷⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/515.

2. İbn Abbâs (radiyallahuanh), Hasan-ı Basrî ve müfessirlerin cumhuruna göre buğday.

Allah Teâlâ, Âdem (aleyhisselam) ile eşini cennetin bütün meyvelerinden yemek hususunda tamamen serbest bırakarak yalnız bir ağaca yaklaşmalarını ve ondan yemelerini yasaklıyor ve mealen:

“(Ama) şu ağaca yaklaşmayın, sonra zalimlerden olursunuz” buyuruyor.

Yaklaşılması yasaklanan ağacın buğday başağı, üzüm asması, incir ağacı veya başka ağaç olduğuna dair rivâyetler vardır. Fakat söz konusu ağaç kesinlikle belirtilmediği için üzerinde durmaya gerek yoktur. Önemli olan, verilen talimata uyup yasağa riâyet etmek ve ağaca yaklaşmamaktır.

Ağaca yaklaşmaktan maksat, ondan yememeleridir. Bir günaha yaklaşmak o günahı işlemeye yol açabileceğinden tedbir mahiyetinde olmak üzere yasaklanır.

Âyetteki zulümden maksat nefse haksızlık etmektir. Yani anılan ağaca yaklaşsanız, ondan yerseniz, günah işlemek suretiyle kendi nefislerine haksızlık edenlerden olursunuz, zararlı çıkarsınız, cezaya müstahak olursunuz. Şâyet ağaca yaklaşmaları yasağı, haramlık manasına yorumlanırsa cümlemin manası böyle olur.⁶⁷⁶

Razî gibi bazı müfessirler bu yasağın tenzihen mekruhluk manasına yorumlamanın daha uygun olacağı görüşündedirler. Bu takdirde cümlemin manası şöyle olur:

Bu ağaca yaklaşıp ondan yerseniz size yapılan ikramları ve verilen nimetleri zedeleyici harekette bulunmak yüzünden nasibinizi eksiltmek suretiyle kendinize haksızlık etmiş olursunuz, zararlı çıkarsınız.

36. âyette geçen فَأَزَلَّهُمَا الشَّيْطَانُ عَنْهَا cümlesi iki şekilde yorumlanır:

“Sonra şeytan onları(n ayağını) oradan kaydırıldı” yani onları cennetten çıkarmaya sebebiyet verdi.

İkinci yorum: *“Şeytan onları ağaç(tan yemeye sevk etmek) sebebiyle hataya soktu.”*

⁶⁷⁶Taberî, Câmiu'l-beyân, 1/524.

Şeytanın secde etmekten imtina etmesi sonucunda cennetten kovulduğu halde onları yasak ağaçtan yemeye nasıl ve hangi yoldan sevk ettiği hususunda değişik rivâyetler vardır.⁶⁷⁷

1. Şeytan cennetten kovulmuş olmakla beraber Âdem ile Havva'nın imtihanı için vesvese yapmak üzere cennete girmesi yasaklanmamıştı.
2. Şeytan cennetin dışında onlara seslenerek ağaçtan yemeleri için telkin ve propaganda yaptı.
3. Şeytan bir hayvan şeklinde cennete girdi. Cennetin görevli melekleri onu tanımadı.
4. Şeytan bir yılanın ağzına girdi ve böylece yılanla beraber cennete girdi.

Bu görüşlerin hiçbirisi kesin değildir. Kesin olan şudur ki, şeytan onlarla temas kurarak ağaçtan yemelerini sağladı ve onları içinde bulundukları nimetler ve ikramlardan çıkararak cennetten uzaklaştırılmalarına sebep oldu.

HZ. ÂDEM GÜNAH İŞLEMİŞ SAYILIR MI?

Âdem'in unutarak ağaçtan yediği Tâhâ sûresinin aşağıda meali yazılı 115. âyetinden anlaşılmaktadır:

*“And olsun ki biz önceden Âdem’e (o ağaçtan yememesini) tavsiye etmiştik. Sonra o, (bizim tavsiyemizi) unuttu. Biz onda bir azim (ve sebat) bulmadık.”*⁶⁷⁸

Şu hâlde ağaca yaklaşma yasağı, haramlık manasına yorumlansa, zulüm ile günah işlemek sebebiyle nefse haksızlık ve onu cezaya müstahak duruma düşürmek anlamına alınsa bile, unutarak ağaçtan yemek bu yasağın şümulüne girmeyebilir, başka bir deyimle hara sayılmayabilir. Durum böyle olunca Âdem(a.s.) günah işlemiş sayılmaz. Ancak peygamberlerin mertebeleri çok yüksek olduğu için bir hatayı unutarak da işlemeleri ilâhî tenkit ve azara yol açabilir.

Kaldı ki yukarda işaret ettiğim gibi bazı müfessirler ağaca yaklaşma yasağını tenzihen mekruhluk manasına yorumlamışlar. Keza âyetteki zulüm, ikramlar ile nimetleri gölgeleyici davranışla azaltmaya sebep olmakla nefse haksızlık etmek manasına da yorumlanabilir. Bu takdirde ağaçtan bile yemek haram sayılmaz.

⁶⁷⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/524 vd.

⁶⁷⁸ Tâhâ 20/121.

PEYGAMBERLER GÜNAH İŞLER Mİ?

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezhebine mensup fıkıhçıların cumhuruna göre peygamberler büyük ve küçük bütün günahlardan masumdurlar. Hiç günah işlemezler.

Bazı peygamberlere isnat edilen ve zelle (زلة) diye tabir edilen hata tevile muhtaçtır.⁶⁷⁹ Âlimler bu tevilleri ilgili yerlerde belirtmişlerdir.

Bu konu hakkında geniş bilgi edinmek isteyenler Râzî ile Kurtubî tefsirlerinin bu âyete ait bölümlerine başvurabilirler.⁶⁸⁰

36. âyette geçen “*Bazınız bazınıza düşman olarak (oradan) inin*“ cümlesi ile inmesi emredilenler, Âdem (aleyhisselam) ile eşidir. İkinden fazla kişilere ait çoğul zamirinin kullanılması onların bütün insanların aslı olması sebebiyledir. Sanki onlar bütün insanları temsil ediyor. Bu cümle insanlar arasında meydana gelen düşmanlık, haksızlık ve doğru yoldan saptırmak gibi tarih boyunca görüle gelen olumsuz fiil ve hareketlere işaret eder.

Bir yoruma göre cümledeki muhataplar, bunlar ile şeytandır. Çünkü şeytan cennetten kovulduktan sonra vesvese için tekrar oraya girmişti. Bu emir ile ikinci kez kovulmuş oldu.

Âdem (aleyhisselam) ile eşi, ağaçtan yemek hatasına düşünce farkına varı pişman oldular. Sonra Âdem (aleyhisselam), Allah Teâlâ’dan bağışlanmaya vesile olan kelimeleri sevinçle alıp öğrendi, o kelimeleri okuyup yakarıшта bulundu, dua etti. Allah da duasını kabul ederek onu ve eşini bağışladı. Âyette Âdem’in eşinin bağışlanmasından söz edilmiyor. Çünkü hükümde o Âdem’e tabi idi. Âdem’in bağışlanmasından onun da bağışlandığı anlaşılır.

Âdem’in (aleyhisselam) Rabb’inden öğrendiği kelimeler, A’râf suresinin 23. âyetinde geçen “رَبَّنَا ظَلَمْنَا أَنْفُسَنَا وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ” / *Ey Rabbimiz, biz kendimize haksızlık ettik, eğer bizi bağışlamaz ve bize merhamet etmezsen muhakkak zarara uğrayanlardan oluruz*” kelimeleridir.

⁶⁷⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/327.

⁶⁸⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/435; Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 1/311.

Müfessirler Âdem'in (aleyhisselam) Rabbinden öğrendiği ve bağışlanmasına vesile olan kelimelerin başka dua ve zikirler olduğuna dair rivâyetleri ve görüşleri naklederler. Onları buraya aktarmaya gerek görmüyorum.

Âdem (aleyhisselam) ile eşinin veya bunlarla beraber şeytanın yeryüzüne inmeleri emredildikten sonra Âdem ve eşi tövbe ve istiğfar ediyorlar ve tövbeleri kabul olunuyor. Sonra 38. âyetinde belirtildiği gibi “*Hepiniz oradan inin*” emri tekrar veriliyor. Müfessirler inme emrinin tekrarlanması teki içindir. Şöyle bir ihtimal de var:

Birinci emir, yeryüzünde ikamet etmeleri, ölünceye kadar yeryüzü nimetlerinden yararlanmaları içindir. İkinci emir, insan neslinin ilâhî tekliflerle yükümlü kılınmaları içindir, derler.

Üçüncü ihtimal, Âdem (aleyhisselam) ile eşinin tövbeleri kabul edilince onlar cennette kalmalarına da müsaade edileceğini de zannettiler. Hâlbuki bağışlanmalarına rağmen cennette kalmalarına müsaade edilmeyeceği bildirilerek oradan inmeleri emir verildi. Bu ihtimal kanaatimce daha kuvvetlidir.

38. ve 39. âyetlerde insan neslinin ilâhî tekliflerle yükümlü kılınacağına işaret edilerek, artık insanları hidâyete ve doğru yola davet edecek bir peygamber veya ilâhî kitap geldiğinde, kim bu ilâhî çağrıya kulak verip uyarsa istikbali parlak ve mutlu olur, ahirette onlar için hiçbir korku yoktur ve dünyada geride bıraktıkları şeylerden dolayı da herhangi bir üzüntüleri olmayacaktır, müjdeleri veriliyor.

Diğer taraftan kimler Allah'ı inkâr edip âyetlerini yalanlarsa, başka bir yorumla kimler âyetleri kalben inkâr edip dille yalanlarsa artık onlar cehennem ehli ve müstahakları olup orada ebedî kalmaya mahkûmdurlar, hükmü buyuruluyor.

Âyetlerden maksat, Allah tarafından indirilen ilâhî buyruklardır veya bunlarla beraber Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden aklî delillerin tümüdür.

Beyzâvî bu âyetlerin tefsiri bölümünde: “*Bu âyetler, cennetin yaratılmış olup mevcut olduğuna, gökler tarafında bulunduğu, tövbe etmenin geçerliliğine, hidâyete tabi olanların akıbetlerinin güvence içinde bulunduğu, cehennem azabının devamlılığına, küfür halinde ölen kimsenin cehennemde ebedî kalacağına ve imanlı*

ölen kimsenin günahları yüzünden gireceği cehennemde ebedî kalmayacağına delalet eder” demiştir.⁶⁸¹

38. ve 39. âyetlerde geçen cümlelerin tamamı 38. âyetin başında geçen “قُلْنَا/Dedik” fiilinin makulüdür (مقول), yani Allah’ın Âdem ile eşine veya bunlarla şeytana hitaben buyurduğu talimattır. 39. âyet bu talimattan olmayıp bir eki mahiyetinde olabilir. Meali sunarken birinci ihtimali dikkate aldım. Çünkü bu ihtimal daha kuvvetlidir.

BAKARA 2/40

يَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَوْفُوا بِعَهْدِي أُوفِ بِعَهْدِكُمْ وَإِيَّايَ فَارْهَبُونِ (٤٠)

MEALİ

40- Ey İsrailoğulları! Size ihsan ettiğim nimetimi anın, ahdime vefa edin ki ahdinize vefa edeyim (yerine getireyim) ve ancak benden korkun benden.

TAHLİLLER

İsrâîl, Yakup’un (aleyhisselam) lakabıdır. İbrani dilinde إِسْرَ kelimesi kul, اِئِل kelimesi de Allah anlamına gelir. Şu hâlde bu iki kelimeden oluşan إِسْرَائِيل, Abdullah gibi ‘Allah’ın kulu’ manasına gelir.

Benî (بَنِي): İbn (ابن) kelimesinin çoğuludur, asıl manası erkek çocuklar ise de burada İsrail kelimesine izafe edildiğinden Yakup’un (aleyhisselam) zürriyeti ve tüm nesli manasına yorumlanmıştır. Bu nesil Yahudi milletidir. Onlara bu lakap ile hitap etmekte, iman etmelerine bir tahrik ve teşvik hikmeti mevcuttur. Yani Ey Allah’ın has kulunun nesli, mensup olduğunuz babanıza yakışır tavır takının, O’nun gibi Allah’a kul olup “Nimetimi anın” Burada nimet, Peygamberimize çağdaş Yahudiler ve geçmiş sülalelerine verilen umumî ve özel nimetlerin tümü manasına yorumlanmıştır. Diğer peygamberler dönemlerinde onlara verilen nimetleri bir kısmı müteakip âyetlerde sıralanmıştır. Peygamberimiz dönemindeki Yahudilere verilen bunca nimetlerin en büyüğü, O’na çağdaş olmaları, O’nun ümmetinden olma şerefini kazanabilme fırsatıdır. Nimetleri anmaktan maksat sadece hatırlamaları veya dile getirmeleri değil, nimetlerin kadrini bilip şükür etmeleri ve hakkını ödemeleridir. Bu da ancak Resûl-i Ekrem’e iman etmeleri ile gerçekleşir. Nimetleri anmaları emri gösteriyor ki onlar nimetlere taliptir ve şükür etmeleri şöyle dursun nimetleri bile unutmuşlar.

⁶⁸¹Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/75.

“Benim ahdime vefa edin”cümlesindeki ahit, ilahî emirlerin, yasakların ve tavsiyelerin tümü manasına yorumlanmıştır. Başka yorumlar var ise de âlimlerin cumhurunun yorumu budur.

Kapsamı en geniş olan bu yoruma Resûl-i Ekrem’e iman etmeleri emri de dâhildir. Çünkü bu emir onların ellerindeki Tevrat'ta da mevcuttur.

Katâde ve Mücahit’e göre bu ahit, İsrailoğullarının bütün peygamberlere iman etmek ve ilâhî emirlere uymak konusunda Allah'a verdikleri sözdür.

“*Ahdinize vefa edeyim*” cümlesindeki ahit ise Allah’ın onları bağışlayıp mükâfatlandırma sözüdür.

İsrailoğullarının Allah'a verdikleri, başka bir deyimle Allah'ın onlardan aldığı söz ile buna karşılık Allah'ın onlara verdiği sözün ayrıntıları Mâide suresinin 12. âyetinde mevcuttur.

Kitab (الْكِتَابُ): Tevrat’ın hahamlar tarafından değiştirilmiş şekli manasınadır.

Semen-i Kalîl (ثَمَنًا قَلِيلًا): Az baha, satılan mal karşılığında alınan az bedel demektir meâlde az bir para tabiriyle ifade edildi. Bundan maksat, dünya menfaatidir. Bu menfaat ne kadar büyük ve çok olursa olsun bundan dolayı kaçırılan büyük sevaplara karşı bir hiçtir. Keza bundan dolayı maruz kaldıkları cehennem elem verici azabı karşısında yine çok basit ve değersiz sayılır.

AÇIKLAMA

Artık vay o Yahudi bilginlere ve hahamlara ki kendi elleriyle Tevrat’ın bazı bölümlerini değiştirerek hazırladıkları muharref kitabı Tevrat diye halka tanıtırlar, asıl Tevrat’ı gizlerler ve geçici dünya menfaatini elde etmek için, Tevrat’ın değiştirilmiş nüshasına: “Bu Allah katındandır”, derler, Allah’a da iftira etmiş olurlar. Ellerin yazdığı kitaptan dolayı vay onlara! Kazandıkları dünya menfaati-diğer bir mana ile kazandıkları/bütün kötü işlerden dolayı vay onlara.

Âyette Veyl (وَيْلٌ) kelimesinin üç defa kullanılmasının hikmeti hakkında söyle denilmiştir:

Yahudiler bu âyette işaret edilen üç büyük suçu işlemişler ve her suç için VEYL kelimesiyle tehdit edilmişlerdir: Suçları:

1. Resûl-i Ekrem'in (aleyhisselam)Tevrat'ta belirtilen evsafını değiştirmek, buna ait ibareleri tahrif etmek,
2. Allah Teâlâ'ya iftira etmek, kendi elleriyle yazdıkları kitabın Allah tarafından gönderildiğini ileri sürmek,
3. Tevrat'ı tahrif etmek karşılığında rüşvet almak.

Âlûsî bu âyetin tefsirinde: “Ahde vefa alanı çok geniştir. Biz kulların ilâhî ahde vefa göstermemizin ilk basamağı kelime-i şehadet getirip iman etmemizdir. O'nunkinin ilk basamağı da iman etmemize karşılık canlarımızın ve mallarımızın dokunulmazlığı hükmüdür. Ahde vefa etmemizin son basamağı fena fillah makamına erişmemizdir. O'nunkinin son basamağı ise bizleri ilâhî sıfatların ve isimlerin nurlarıyla ziynetlendirmesidir” der.⁶⁸²

“Ancak benden korkun benden” cümlesindeki **rahbet** (رَهْبَة),korkmak manasındadır. Bir kavle göre korkup sakınmak anlamındadır. Avam tabakasının korkusu, azap ve ceza korkusudur. Gönül ehlinin korkusu ise Allah'a karşı duydukları tazim ve saygıdan kaynaklanan korkudur. İsrailoğullarının haline uygun korku, azap ve ceza korkusu manasıdır. Cümlenin açık mealı söyle olur: "Yapacağınız şeyler ile yapmayacağınız şeylerin hepsinde ancak benden korkun benden. Diğer bir mana "Ahdi bozma işinde ancak benden korkun benden."

ÂYETİN GENİŞ MANASI

“Ey has kulum Yakup'un nesli, Hakka uymak hususunda babanız gibi olun. Benim size ve babalarınıza ihsan ettiğim (sayısız) nimetlerimi anın, düşünün, takdir edin, şükrünü eda edin, hakkını verin, emirlerine, yasaklarıma, tavsiyelerime riâyet edin, bana ve bütün peygamberlerime, özellikle Muhammed'e iman etmek hususunda verdiğiniz taahhüdü yerine getirin, sözünüzü tutun ki ben de buna karşılık size verdiğim sözü yerine getirerek ebedi mutluluk vereyim. Hiçbir şey ahdinizi ve sözünüzü yerine getirmekten alıkoymasın. Her işte, özellikle sözünüzden caymak hususunda ancak benden, benim azabımdan korkun. “

Âyet-i kerime İsrailoğulları hakkında olmakla beraber biz Müslümanlar için de iyi bir derstir. İlâhî nimetleri anıp şükrünü eda etmemiz ahde vefa göstermemiz, bütün yaşantımızda Allah'ın rızasını gözetip O'ndan başka hiç bir kimseden korkmamamız,

⁶⁸²Âlûsî, Rûhu'l-me'ânî, 1/244-245.

O'nun azabından korkmamız ve özellikle O'na sonsuz saygı ve tazimde bulunmamız gerekir.

Bu âyette İsrailoğulları Allah'ın nimetlerini anmaya, ahde vefa göstermeye ve ilahi ceza ile azaptan korkmaya davet edildikten sonra küfür ve sapıklığı bırakmakla emrolunmak üzere buyuruluyor ki:

BAKARA 2/41

وَأْمِنُوا بِمَا أُنزِلَتْ مُصَدِّقًا لِّمَا مَعَكُمْ وَلَا تَكُونُوا أَوَّلَ كَافِرٍ بِهِ وَلَا تَشْتَرُوا بِآيَاتِي ثَمَنًا قَلِيلًا وَإِيَّايَ فَاتَّقُونِ ﴿٤١﴾

MEALİ

41-Beraberinizde bulunan (Tevrat)'ı doğrulayıcı olarak indirdiğim (Kur'an-ı Kerim)'e iman edin ve onu inkâr edenlerin ilki olmayın. Benim âyetlerimi de az bir baha (bayağı bir dünya menfaati) ile değiştirmeyin ve ancak benden sakının benden.

TAHLİLLER

Âyetin muhatapları yine İsrailoğullarıdır. Bir kavle göre bu âyet İsrailoğullarının âlimleri ve liderleri durumunda bulunan Ka'b b. Eşref (ö. 3/624)ve arkadaşları hakkında inmiştir.

Bu âyetle emredilen Kur'ân'a iman, bundan önceki âyette geçen "*Ahdime vefa edin*" hükmüne girdiği halde özellikle belirtilmesi istenen ahde vefanın en önemli noktasının bu olduğunu vurgulamak içindir.

Kur'an-ı Kerim'in Tevrat'ı doğrulamasının manası, iman esasları, öğütler, zina, yalan ve faiz gibi Kur'ân ile kaldırılmayan yasaklar ve geçmiş peygamberler ile ümmetlerine dair kıssalar ve son peygamberin sıfatları hususunda aralarında tam bir mutabakatın varlığıdır. Bu durum da onları Kur'an'a uymalarını gerektirir. Çünkü Tevrat'a inanmaları, onu doğrulayan Kur'an'a inanmalarını icap ettirir.

"Onu inkâr edenlerin ilki olmayın" cümlesi tariz mahiyetindedir. Yani ona ilk iman edenler olmanız gerekir. Çünkü onun evsafı elinizdeki Tevrat'ta mevcuttur. Siz kitap ehlisiniz, semâvî bir dine mensupsunuz. Müşrikler ve putperestler gibi değilsiniz. İşin gerçek mahiyetini bilirsiniz. Hal böyle iken hemen inkâra kalkışmanız, Tevrat mensubu olmanızla bağdaşmaz.

Bu cümle tariz mahiyetinde olduğu için Mekke müşriklerinin Yahudilerden önce inkâr etmiş olmaları sorusuna mahal kalmaz.

Âyetin muhatapları Resul-i Ekrem'e çağdaş Yahudiler, hatta âlimleri olduğu için onların diğer ehli kitaptan önce inkâra kalkışmamaları istenmiştir. Çünkü onlar diğer ehli kitaba nazaran Kur'an-ı Kerim'i ve Resul-i Ekrem'iyakından tanımak fırsatına sahiptiler. Cümle böyle yorumlanınca müşriklerin daha önce inkâr ettikleri sorusuna yine mahal kalmaz.

Cümledeki zamirin Hz. Muhammed(a.s.)'e raci olması rivâyeti de mevcuttur. Yani Resul-i Ekrem'i inkâr edenlerin ilki olmayın. Bu rivâyet ile zamirin Kur'an'a raci olması rivâyeti netice itibarıyla aynıdır. Çünkü Kur'an'ı inkâr etmek, Resul-i Ekrem'i inkâr demektir. Keza Resul-i Ekrem'i inkâr etmek, Kur'an'ı inkâr demektir.

Cümlelerin başka yorumları da vardır. Ben bu iki yorumla yetindim.

“Âyetlerimi de az bir baha (bayağı bir dünya menfaati) ile değiştirmeyin.”

Cümledeki **ıştır** (اشترى) satın almak ve satmak manalarına gelir. Burada değişmek manasına yorumlanır.

Âyetlerden maksat, Kur'an âyetleridir. Bazı müfessirlere göre âyetlerden maksat, Peygamberimize ait olup diğer semavi kitaplarda bulunan emirler ve yasaklar veya O'nun sıfatları, alametleri ve üstün ahlakı hakkındaki bölümlerdir.

Asr-ı saadetteki Medine-i Münevvere ve dolaylarındaki Yahudi liderleri ve âlimleri, onlardan her yıl belirli bir miktar toprak ve hayvan ürünlerini, nakit paralarını alırlardı, böylece bir nevi maaş veya vergi gibi büyük kazançları vardı. Resul-i Ekrem'in Tevrat'ın haber verdiği ve evsafını belirttiği son peygamber olduğunu kendi kavmine anlatmaları halinde kavimlerinin O'na iman edeceklerinden ve dolayısıyla maddi çıkarlarının sona ereceğinden korktukları için ilâhî âyetlere inanmayı ve Peygambere uymayı dünya menfaatine değiştirdiler. Böylece delalet gittikleri gibi kendi kavimlerini delalet soktular.

Ebedi mutluluk ve ahiret mükâfatı karşısında, dünya çıkar ve menfaatleri ne kadar çok olursa olsun bayağı bir baha sayıldığı için âyetle ona **ثمنًا قليلا** “*az bir baha*” denmiştir.

KUR'ÂN ÖĞRETMEK KARŞILIĞINDA ÜCRET ALINIR MI?

Bazı âlimler Kur'an ve dini ilimler öğretmek karşılığında ücret almanın caiz olmadığına hükmederek bu âyeti delil göstermişler ise de âlimlerin cumhuru bu hükmün bu âyetten çıkarılamayacağı hususunda ittifak etmişlerdir.

Âlûsî bu âyetin tefsiri bölümünde özetle şu bilgiyi verir:

“Bir kısım âlimler bu âyeti ve sahih olmayan bazı hadisleri delil göstererek Kur’an ve dini ilimler öğretimi karşılığında ücret almanın caiz olmadığını söylemişler, bazıları da ücret almanın mekruh olduğu görüşüne varmışlardır. Fakat açıkça görüldüğü gibi bu âyet bunların görüşüne delil olmaz. (Çünkü yukarda açıklandığı üzere âyetin manası, Kur’anâyetlerine veya İslam peygamberinin sıfatları ve üstün ahlakı hakkında diğer semavi kitaplarda yer alan bölümlere inanmayı ve onlara uymayı, dünya menfaatlerine değiştirmeyin, iman edin, demektir.)”⁶⁸³

Âlûsî sözlerine devamla âlimlerin sözleri, Kur’an ve dini ilimler öğretimi karşılığında ücret almanın caizliği üzerin de yoğunluk kazanmıştır. Bu konu fıkıh kitaplarında etraflıca anlatılmaktadır, der.

Sünen-i İbn Mâce’nin tercüme ve şerhine ait kitabın 2156- 2157 nolu hadisler bölümünde konu hakkında geniş bilgi verdim. Arzu edenler o bölüme bakabilirler.

Âlûsî’nin dediği gibi bu âyetin söz konusu mesele ile ilgisinin zayıflığı kanaatinde bulunduğum için bu mesele hakkında burada geniş bilgi vermekten vazgeçtim.

“*Ve ancak benden sakının benden*” cümlesinde “takva” ifadesi bulunuyor. Bu ifadeyi sakınma diye tercüme ettim. Kırkıncı âyetin sonunda geçen **rahbet**(رهبة) ifadesini de korkma manasına tercüme ettim. Kırkıncı âyetin muhatabı İsrailoğullarının bilginleri ile taklitçilerinin tümü olduğu için ilâhî azap ile korkutulmaları daha uygundur. Kırk birinci âyetin muhatabları ise özellikle onların bilginleri olduğu için takva sahibi olmaya davet edilmeleri daha uygundur. Çünkü takvanın ilk basamağı Allah’ın yasakladığı şeylerden sakınmaktır. Yani Ey Yahudi bilginleri, iman etmek, hakka teslim olmak ve Allah’ın âyetlerini bayağı dünya menfaati ile değiştirmekten vazgeçmek suretiyle Allah’ın yasaklarından sakının, saygı duyun.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları, ey bu kavmin bilginleri ve liderleri! İndirdiğim Kur’ân’a içtenlikle ve samimiyetle iman edin. Çünkü Kur’ân, beraberinizde bulunan Tevrat’ı, iman esasları, öğütler, geçmiş peygamberler ile ümmetlerine dair kıssalar ve Kur’ân ile kaldırılmayan zina, faiz, yalan gibi yasaklar ve son peygamberin sıfatları gibi konularda doğrular, teyit eder mahiyettedir. Tevrat’a inanmanız onu doğrulayan Kur’ân’a inanmanızı gerektirir. Ey İsrailoğulları, Kur’ân', diğer bir mana ile Hz.

⁶⁸³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/247.

Muhammed'i inkâr edenlerin ilki olmayın, semavi bir kitaba mensup olmanız bakımından ona inanların ilki olmanız gerekir. İnkârcılıkta acele edeceğinize inanmakta acele edip diğer kavimlere örnek olmanız gerekir. Çünkü elinizdeki Tevrat'ta onu doğrulayan deliller mevcuttur. Muhammed(a.s.)'in peygamberliğini ispatlayan apaçık âyetlerime inanmayı ve uymayı, geçici dünya menfaatleri, şahsi nüfuz, makam ve maddi kazançlar ile değiştirmeyin. Çünkü bunların hepsi basit ve adi kazançlardır. Asıl kazanç imanla elde edeceğiniz ebedi mutluluktur. Ancak benden sakının benden. İman etmek, hakka uymak ve âyetlerimi az bir baha ile değiştirmekten vazgeçmek ve yasaklarımdan sakınmak sureti ile takva sahibi olun.

İsrailoğulları bu âyetle küfür ve sapıklığı bırakmaya davet edildikten sonra halkı küfür ve sapıklığa sokmamaya çağırılarak buyuruluyor ki:

BAKARA 2/42

وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ (٤٢)

MEAL

42- Bildiğiniz halde hakkı batıl ile bulayıp gerçeği gizlemeyin.

TAHLİLLER

Lebs (لبس): Bulamak, karıştırmaktır.⁶⁸⁴

Hak (حق): Tevrat' ta mevcut ilâhî hükümlerdir.

Batıl: Yahudi bilginlerin uydurup yazdıkları ve Tevrat'tandır diye iddia ettikleri gerçek dışı şeylerdir. Âyet-i kerimede iki defa geçen “Hak” kelimesi aynı manaya yorumlanabildiği gibi ikincisi Resul-i Ekrem ile ilgili Tevrat bölümleri manasına da yorumlanabilir. “*Bildiğiniz hâlde*” cümlesi müteaddit manalara yorumlanmıştır:

Birincisi: Siz Yahudi bilginleri olduğunuz halde hakkı batıl ile bulayıp gerçeği gizlemeyin. Bu haliniz bilgili kişilere yakışmaz.

İkincisi: Bu işi bile bile ve kasıtlı olarak yapıyorsunuz, böyle yapmayın.

⁶⁸⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 685.

Üçüncüsü: Hz. Muhammed(a.s.)'in evsafını ve son peygamber olduğunu bildiğiniz halde hakka batılı karıştırıp gerçeği gizlemeyin.⁶⁸⁵

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları ve hahamlar Tevrat'taki hakikatleri işitmiş olanların zihinlerini batıllarla bulamayın ve bu gerçekleri işitmemiş olanlardan gizlemeyin.

Allah tarafından indirilen Tevrat'ta bulunan gerçeklere kendi yazdığınız fikirleri, tevilleri, tercümeleri ve uydurduğunuz asılsız şeyleri karıştırıp bulamayın, uydurduğunuz yazıları, Tevrat diye tanıtmayın. Tevrat'ı tahrif ve tebdil etmeyin. Tevrat'ın müjdelediği ve evsafını belirttiği son peygamber ile ilgili bölümleri değiştirmeyin, gizlemeyin. Bu haliniz din bilginlerine yakışmaz. Bu işi bile bile yapmayın. Kıyamet günü din bilginlerinin cezası, cahilin cezasından ağırdır. Bir günahı bile bile ve kasıtlı olarak işlemenin cezası daha çetindir.

Bu âyetin muhatabı Yahudiler ve özellikle hahamları olmakla beraber anlamı çok geniştir. Müminler de bundan öğütlenmelidir. Hakkı söylemek, hakka bağlı kalmak, hakkı savunmak, batılı batıl bilmek, onu elin tersiyle reddetmek, hakka batılı karıştırmamak ve hakkı gizlememek her Müslümanın şaşmaz düsturu olmalıdır.

Allah Teâla, 40, 41 ve 42. âyetlerde İsrailoğullarını ilahi ahitlere vefa göstermeye, iman etmeye, hakka batılı karıştırıp son peygamber ile ilgili delilleri gizlemekten vazgeçmeye davet ettikten sonra aşağıda kiâyetle yükümlü bulundukları ibadetlerin en büyükleri olan namaz ve zekât ödemeye çağırılıyorlar. Çünkü namaz bedeni ibadetlerin en büyüğü olduğu gibi zekât da mali ibadetlerin en büyüğüdür.

BAKARA 2/43

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَارْكَعُوا مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

MEALİ

43-Namazı dosdoğru (şartlarına, rükünlerine riâyet ederek devam üzere) kılın, zekâtı ödeyin ve rükû edenlerle beraber rükû edin (Allah'ın huzurunda eğilenlerle beraber eğilin).

⁶⁸⁵Kurtubi, el-Câmi, 1/291.

TAHLİLLER

İkamet (إقامة): Arap dilinde doğrultmak bir şeyin hakkını vermek gibi manalara gelir. Din ıstılahında namazı ikamet etmek, şartlarına, rükünlerine ve adabına riâyet edip devam üzere kılmak manasına gelir. Burada böyle yorumlanır.⁶⁸⁶

Salât (صلاة): Arap dilinde dua etmek ve başka manalara gelir. Burada ise Müslümanların kıldığı namaz manasıdır.⁶⁸⁷

Zekât (زكاة): Lügat da nema, artış ve temizlemek manalarına gelir. Burada Müslümanların ödediği malum zekât manasındadır. Belirli mallardan çıkarılan belirli miktarlara zekât denilmesinin sebebi, çıkarılan miktarın malı bereketlendirmesi, sahibine ikramda bulunma faziletini kazandırması, malı manevî kirden temizlemesi ve sahibini cimrilik pislighinden arındırmasıdır.⁶⁸⁸

Rükû (ركوع): Öne doğru eğilmek, tevazu etmek manalarına gelir. Din ıstılahında ise kişinin namazda sırtıyla beraber boynunu öne eğmesi demektir.⁶⁸⁹ Burada namaz kılmak veya İslamiyet'in emrine itaatle tevazu göstermek manalarına yorumlanmıştır.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

“Ey İsrailoğulları! Müslümanların kıldığı namazları, şartlarına, rükünlerine adabına riâyet ederek devam üzere kılın, onların ödediği zekâtıödeyin ve namaz kılanlarla beraber namaz kılın, cemaatle namaz kılın. Diğer bir mana ile İslamiyet'in emrine itaatle tevazu gösteren, ilâhî emirlere karşı kibir ve gururu bırakanlarla beraber siz de itaat ve tevazu gösterin, kibir ve gururu bırakın.”

“Rükû edenler”den maksat Hz. Muhammed(a.s.) ile sahabeleridir. Diğer bir yoruma göre umumi manada Müslümanlardır.

“Namaz kılanlarla beraber namaz kılın”ifadesi yerine “Rükû edenlerle beraber rükû edin” ifadesinin kullanılması Yahudileri, kılmakta oldukları rukûsüz ve münferit namazı bırakıp Müslümanların kıldığı rükûlü ve cemaat halindeki namaza davettir.

⁶⁸⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/247.

⁶⁸⁷ Zemahşeri, *el-keşşaf*, 1/277.

⁶⁸⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/247.

⁶⁸⁹ Şevkânî, *Fethu'l-Kadir*, 1/77.

Çünkü Yahudilerin namazında rükû yoktur ve namazı tek tek kılarlar, cemaat halinde kılmazlar

FIKİH YÖNÜ

1. Âyet-i Kerime'de cemaatle namaz kılmanın önemine işaret vardır. Hatta farz namazları cemaatle kılmanın vacipliğine hükmeden âlimler bu âyeti delil gösterirler. Bu görüşte olmayan âlimler ise âyetteki emri mendupluk manasına yorumlamışlar.
2. Kâfirler iman etmekle yükümlü bulundukları gibi fûruşeri denilen hükümlere uymakla da mükelleftir. Yani farz ibadetleri yapmamak ve İslam dininin yasakladığı şeyleri işlemekle de günahkâr olup cezaya müstahaktırlar.

BAKARA 2/44

اتَّامُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنَسُونَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٤٤﴾

MEALİ

44-Siz Kitabı (Tevrat'ı) okuyup durduğunuz halde insanlara iyiliği emredip kendinizi unutuyor musunuz? Artık akıl etmeyecek misiniz?

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs(r.a.)'dan rivâyet edildiğine göre bu âyet, Yahudilerin bilginleri hakkında inmiştir. Bunlar öğüt verdikleri kişilere Hz. Muhammed (a.s.)'e uymalarını gizlice tavsiye ederler, fakat kendileri uymazlardı.⁶⁹⁰

Süddî'nin dediğine göre: Onlar halkı Allah'a itaat etmeye ve günah işlemekten menetmeye çalışırlar, fakat kendileri itaat etmeyip günah işlerlerdi.

Zeccâc'ın dediğine göre onlar halkı sadaka vermeye teşvik eder, fakat kendileri cimrilik edip kimseye maddi yardımda bulunmazlardı.

TAHLİLLER

Birr (بر): Bol iyilik ve çok hayır manasıdır.⁶⁹¹

⁶⁹⁰Vahidî, Esbabü'n-Nüzul, 1/24: Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/247.

⁶⁹¹Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, 1/ 45.

Nisyan (نسيان): Unutmak demektir. Burada terk etmek manasınadır. Çünkü Yahudi bilginleri kendi nefislerini unutmuyor da terk ediyor, halka yaptıkları tavsiyelerin aksine hareket ediyorlardı.⁶⁹²

“*Artık akıl etmeyecek misiniz*” cümlesinin manası: Sonucu tehlikeli olan bu tutumunuzdan sizi alıkoyacak aklınız yok mu? Diğer bir mana: “*Tutumunuzun gerek din ve gerekse akıl açısından çirkinliğine akıl erdirmeyecek misiniz?*”

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey Yahudi bilginleri! Siz insanlara iyiliği emrediyorsunuz, öğütlediğiniz kişilere son Peygamber’e uymasını gizlice emrediyorsunuz, fakat kendiniz O’na uymuyorsunuz.” Diğer bir mana ile “Siz insanlara Allah’a itaat etmeye, günah işlemekten menetmeye çalışıyorsunuz, fakat kendiniz itaat etmeyip günahlara dalıyorsunuz. Başka bir mana ile halkı sadaka vermeye davet ediyorsunuz, lakin kendiniz sadaka vermiyorsunuz. Hâlbuki ki siz Tevrat’ı okuyup duruyorsunuz ve insanlara iyilikleri emredip buna göre davranmayan, başka bir deyimle ilmi ile amel etmeyenlerin sonucunun vahim ve tehlikeli olduğunu biliyorsunuz. Bu hâliniz akıllı insanların işi değil, hayret edilecek bir şeydir.

Âyet-i kerime, Yahudi bilginlerini, Tevrat’ı okuyup durdukları ve insanlara bol iyilik etmeyi emrettikleri halde kendileri iyi yola girmedikleri, ilimleri ile amel olmadıkları için takbih ediyor, kınıyor. Şu halde de günahkâr bir kişinin başkalarına iyiliği emretmesi ve kötülükten menetmesi caiz değildir, diye bir anlam çıkarmak söz konusu değildir. Her mükellef, iki şeyle yükümlüdür: Birincisi, günah şeyleri bırakmasıdır. İkincisi başkalarını günah işlemekten menetmeye çalışmasıdır. Bu görevlerden birisini ihmal eden kişi diğer görevi de bırakacak diye dini bir kural yoktur.

Âyetin muhatabı hahamlar olmakla beraber hükmü umumidir. Halkı, hakka çağırıp da batılı tutan, dini vecibeleri yerine getirmeye ve günahlardan sakınmayı başkalarına tavsiye edip de bunun aksine hareket eden her vaiz âyetin şümulüne dâhildir. Putlara tapanlardan önce cehennemi boylayacak kişiler işte böyle davrananlardır. Bunlar hakkında uyarıcı, hatta kötü sonuçlarını haber veren kokutucu hadisler çoktur. Burada bir tanesini yazmakla yetineyim:

⁶⁹² Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/248.

يُؤْتَى بِالرَّجُلِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فَيُلْقَى فِي النَّارِ، فَتَنْدَلِقُ أَفْتَابُ بَطْنِهِ، فَيَدُورُ كَمَا يَدُورُ الْحِمَارُ بِالرَّحَى. فَيَجْتَمِعُ إِلَيْهِ أَهْلُ النَّارِ. فَيَقُولُونَ: يَا فُلَانُ مَا لَكَ؟ أَلَمْ تَكُنْ تَأْمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ؟ فَيَقُولُ: بَلَى. قَدْ كُنْتُ أَمُرُ بِالْمَعْرُوفِ وَلَا آتِيهِ، وَأَنْهَى عَنِ الْمُنْكَرِ وَآتِيهِ.

Üsâme b. Zeyd (r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

Kıyamet günü adam getirilip ateşe atılır. Sonra karnındaki bağırsaklar hızla dışarı çıkıp yerde sürünür. Sonra eşeğin değirmen taşı etrafında döndüğü gibi adam bağırsakları etrafında döner. Bunun üzerine cehennem halkı onun çevresinde toplanıp:

Ey falan sana ne oldu? Sen (insanlara) iyiliği emreder, kötülüğü meneder olmadın mı? (Yani böyle idin) derler. Adam:Evet. Hakikaten ben iyiliği emrederdim de kendim iyiliği işlemezdim ve kötülüğü menederdim. Fakat kendim kötülüğü işlerdim, der.⁶⁹³

BAKARA 2/45

وَأَسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ وَإِنَّهَا لَكَبِيرَةٌ إِلَّا عَلَى الْخَاشِعِينَ ﴿٤٥﴾

MEALİ

45-Sabırla, namazla da (Allah’tan) yardım dileyin, şüphesiz bu, (Allah’a) saygılı olanlardan başkasına ağır sıkıcı gelir. "

TAHLİLLER

Sabır (صبر): Nefsi, hoşlandığı şeylerden mene etmek, acıya katlanmak, sıkıntıya tahammül etmektir. Burada, sabır kelimesi burada namazla beraber geldiği için oruç manasına da yorumlanabilir. Çünkü oruç, sabrın bir çeşididir. Oruç tutan kişi nefsinin, hoşlandığı birçok şeyden meneder, açlık ve susuzluk sıkıntısına katlanır.⁶⁹⁴

Kebire (كبيرة): Ağır ve sıkıntılı, manasınadır.⁶⁹⁵

Hâşîîn (خاشعين): Hâşi (خاشع) kelimesinin çoğuludur, mütevazı, alçak gönüllülüğü her halinden belli saygılı kimseler demektir. Burada Allah’a boyun eğen, itaatkâr kimseler manasına geldiği için “saygılı” diye meal verdim.

⁶⁹³ Müslim, Zühd, 51.

⁶⁹⁴ Âlûsî, Rûhu’l-me‘ânî, 1/248

⁶⁹⁵ Neseî, Tefsiru’n-Neseî, 1/ 46.

Bu âyetin muhatapları yine Yahudilerdir. Allah Teâlâ bundan önceki âyetlerde onlara iman etmeye, insanları sapıtmadan vazgeçmeye, namaz kılmaya, zekât vermeye davet edince bu davete icabet etmek onlara zor geldi. Çünkü bu takdirde, sahip oldukları makam, mevki, dünyevi menfaatleri ve bir sürü emelleri terk etmeleri gerekirdi. İşte bu zorluğu yenmeleri ve süflî emelleri bırakmaları için sabır ve namazla Allah'tan yardım dilemeleri emri verilerek yakalandıkları manevi hastalıktan bu yolla kurtulabilecekleri ifade ediliyor.

ÂYETİN GENİŞ MEALİ

Ey İsrailoğulları! Sevdığınız dünyalığı bırakıp nefsinize zor gelen İslamiyet'i kabullenmek ve gereklerini yerine getirmek için sabır metodunu kullanın, nefislerinizi hoşlandığı şeylerden menedin, nefislerinizi hoşlanmadığı İslamiyet'i kabullenmeye ve gereklerini yerine getirmeye teşvik ederek alıştırın.” Diğer bir mana ile “Oruç tutmak suretiyle nefsinize hâkim olmaya çalışın. Çünkü oruç tutan kişi nefsini yiyecek, içecek ve bir takım şehvani şeylerden uzak tutunca, dünyalığa düşkünlük arzu ve hevesi de frenlenmiş olur. Genel manada sabır veya oruçla sıkıntılarınızı gidermeye gayret ederken ve bu yolla Allah'tan yardım dilerken, sabrınızı veya orucunuzu namazla takviye edin, namaz kılmak suretiyle de Allah'tan yardım dileyin. Çünkü günde beş defa huzura çıkan, namaz kılan kul, Allah'ın azametini, kahrını, rahmetini sık sık hatırlar. Rahmetini hatırladıkça O'na itaat etmeye eğilir. Azabını hatırladıkça da günah işlemeyi bırakır.

Hulasa,kötülüğü emredici nefislerinizi ve şeytanlarınızı yenmek için sabır ve namazla Allah'tan yardım dileyin. Çünkü sabır ve namaz kalplerin ve ruhların cilasdır, nurudur. Fakat şüphe yok ki namaz ağır ve meşakkatli bir iştir.

Diğer bir mana ile “*şüphesiz sabır ve namazın her biri ağır ve meşakkatlidir.*”

Üçüncü bir mana ile “*şüphesiz sabır ve namazla yardım dilemek ağır ve meşakkatlidir.*”

Dördüncü bir mana ile “*şüphesiz yukarıdan beri verilen emirler ve yasakların tümü ağır ve meşakkatlidir.*”

Fakat bunların hiç birisi Allah'a boyun eğip itaatkâr ve saygılı kimselere ağır ve meşakkatli değildir. Çünkü Allah'a saygılı kimseler verilen emir ve yasaklara riâyet etmekte en büyük kazançların bulunduğu ve riâyetsizlik halinde zararların en büyüklerinin varlığına kesin biçimde inanır. Bu itibarla inanan kimseler sabra, namaza,

bunlarla yardım dilemeye ve ilâhî emirler ile yasaklara dört elle sarılır, zevkle ve iştiaqla gereğini yerine getirir. Allah’a saygılı kulların mümtaz vasıfları bunu takip âyette beyan edilmek üzere buyuruluyor ki:

BAKARA 2/46

الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا رَبِّهِمْ وَأَنَّهُمْ إِلَيْهِ رَاجِعُونَ (٤٦)

MEALİ

46- O saygılı olanlar ki Rablerine hakikaten kavuşacaklarını ve gerçekte O'na döneceklerini bilirler.

TAHLİLLER

Zan (ظن): Kesin bilgi manasına yorumlanmıştır. İbn Mes’ûd’un Mushaf’ında يَظُنُّونَ yerine يعلمون fiilinin yazılı olması bu yorumu teyit eder.⁶⁹⁶ Bu yoruma göre: “Mülakat öldükten sonra dirilip mahşere sevk olmak. Rücu da mücazat sevapla yani mükâfatlanmak ve azap ile cezalanmak” manasına yorumlanır.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Allah'a o saygılı ve itaatkâr müminler ki ahiret gününe, öldükten sonra dirilip O'na haşr olunacaklarına, dünyada işlenen iyilikler ile kötülüklerin hesabının görüleceğine ve iyi amel işleyenlerin mükâfatlanacağına, amelleri kötü olanların cezalandırılacağına kesinlikle inanıp bu gerçeği bilirler.

Âyetteki يَظُنُّونَ fiili kesinlikle bilirler manasına geldiği gibi şüphe ifade eden zan manasına da gelir ki kesin olmayan bilgi demektir. Yukarda belirttiğim gibi bu fiil kesin bilgi manasına yorumlanmakla beraber, zannederler anlamına da gelebilen bu fiilin kullanılmasının hikmeti şu olabilir:

Kıyamet gününün varlığını, oradaki hesaba çekilme ile cennet ve cehennemin mevcudiyetini zannedenlere sabır, oruç, namaz ve diğer ilâhî emirler ve ibadetlerle Allah'tan yardım dilemek ağır ve sıkıcı olmazsa ahiret hayatının varlığına kesinlikle bilenlere bunlar hiç ağır ve sıkıcı olur mu?

Bazı müfessirler يَظُنُّونَ fiilinin “zannederler” manasına da yorumlanabileceğini ve bu takdirde Allah’a kavuşmaktan maksadın O’nun sevabına erişmek veya işlemiş

⁶⁹⁶Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, 1/ 47.

oldukları günahlarla birlikte O'nun huzuruna çıkmak olabileceğini söylemişlerdir. Âyet böyle de yorumlanabilir. Çünkü hiç kimse ömrünün sonunun nasıl olacağını, imanını kurtarıp kurtarmayacağını kesinlikle bilmez. Diğer taraftan mümin kişi günahlarından daima korkar ve günahlarıyla birlikte Allah'ın huzuruna çıkma ihtimalini göz önünde bulundurur ve ahirette ilâhî da sevapları kazanacağını da kesinlikle bilemez, böyle bir iddiada bulunamaz.

Bu yoruma göre âyetin geniş manası: O mütevazı kimseler ki ahiret günü, Rablerinin sevaplarına kavuşacaklarını diğer bir yorumla Rablerinin huzuruna dünyada işlemiş oldukları günahlarla birlikte çıkacaklarını ve ancak O'nun müminlere mahsus lütuflarına döneceklerini zannederler, gözetirler. İşte böylelerine sabır, namaz ve bunlarla veya tüm ilâhî emirlerle yasaklara riâyet etmekle O'ndan yardım dilemek ağır ve sıkıcı olmaz.

Müfessirler genellikle birinci yorumu, tercih ettikleri için önce o yorumu açıkladım. Allah en iyi bilendir.

BAKARA 2/47-48

يَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٤٧﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يُقْبَلُ مِنْهَا شَفَاعَةٌ وَلَا يُؤْخَذُ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٤٨﴾

MEALİ

47- Ey İsrailoğulları size ihsan ettiğim nimetimi ve vaktiyle sizi (n babalarınızı) âlemlere üstün kıldığımı anın.

48- Ve hiçbir kimsenin hiçbir kimse yerine hiçbir şey ödeyemeyeceği hiçbir kimseden şefaât kabul olunmayacağı, hiçbir kimseden fidye alınmayacağı ve onların yardım olunmayacağı günde (ki azabında)'n korunun.

Allah Teâlâ, İsrailoğullarının nimetlere şükür edip hakkını ödemekten uzak olduklarını vurgulamak, daldıkları nankörlük gafletinden uyanmamaları halinde uğrayacakları vahim sonuca dair ilâhî tehdit ile daha önce geçen teşvik arasında bir bütünlük sağlamak, böylece hakka daveti iki metodunu birleştirmek üzere 40. âyette bulunan nimeti anma emri burada 47.âyette tekrarlanmış, böylece bu emir teyit ve takviye edilmiştir. Sanki “benim bunca nimetlerim için itaat etmeyecekseniz, azabım korkusuyla olsun itaat edin” buyuruluyor. Nimetleri anma emrinin tekrar buyurulmasının diğer bir hikmeti, İsrailoğullarının geçmiş peygamberler

dönemlerinde diğer milletlerden üstün kılınma nimetinin hatırlatılmasıdır ki bu âyette bu nimet hassaten belirtiliyor.

Âyetin “Ve sizi âlemlere üstün kıldığımı anın” ifadesi, Tevrat’ın tahrif ve tebdile uğramadan önceki dönemde bulunan İsrailoğullarının çağdaş bulundukları diğer milletlere üstün kılınması, onlardan peygamberlerin ve kralların çıkarılmasıdır ki Maide suresinin aşağıda mealini vereceğim 20. âyetinde işaret edilmiştir:

“Ve hani Musa, kavmine demişti ki: Ey kavmim, Allah’ın size olan nimetini anın. Zira O, aranızda peygamberler var etti, sizi krallar yaptı ve âlemlerden hiç kimseye vermediğini size verdi.”

Durum böyle olunca Tevrat’ın tahrife uğradıktan sonraki dönemde hele Kur’an-ı Kerim’in indirilmesiyle eski semavi kitapların hükümsüz hale geldiği dönemde ve müteakip dönemlerde bulunan İsrailoğullarının herhangi bir millettten üstün olması söz konusu değildir ve bu âyetten böyle bir mana çıkarılamaz. Hz. Muhammed(a.s.) dünyaya şeref verdikten ve Kur’an-ı Kerim inmeye başladıktan sonra insanlık âlemine üstünlük mertebesi Ümmet-i Muhammediyye’ye verildi. Âl-i İmrân suresinin 110. âyetinde mealen “Siz insanlar için çıkarılmış ümmetlerin en hayırlısısınız...” buyruğu ve başka âyetlerle birçok sahih hadis bu şerefli gerçeği açıkça müjdeler. Keza izahına çalıştığım âyet, beşer âleminin meleklerden üstün olduğuna da delil sayılmaz.

48. ÂYETİN İNİŞ SEBEBİ

İsrailoğulları “Biz Allah’ın evladı ve dostlarıyız. Aynı zamanda peygamberlerinin oğullarıyız. Babalarımız bize şefaatecekler ve bizi azaptan kurtaracaklar” diyorlardı. Onların bu yersiz ve anlamsız kuruntuları üzerine bu âyet indirildi.

TAHLİLLER

Yevm (يوم): Gün manasınadır. Burada kıyamet koptuktan sonraki zaman manasınadır.⁶⁹⁷ O zaman mutlaka gelecektir ve ondan korunmak mümkün değildir. Bu itibarla ondan korunmak, ondaki azaptan korunmak manasına yorumlanır. Mealde bu noktayı parantez içi ifade ile belirttim.

Teczi (التجزي): Ödemek manasına olan ceza kökündendir.⁶⁹⁸

⁶⁹⁷Zemahşeri, *el-keşşaf*, 1/287.

⁶⁹⁸Zemahşeri, *el-keşşaf*, 1/287.

Şefaât (شفاعة): Aracılık etmek, kişinin isteğini gerçekleştirmek için tavassutta bulunmak demektir.⁶⁹⁹

Adl (عدل): Değer ve miktar bakımından bir şeyin muadili ve ona eşit durumda bulunan nesneye denilir. Burada fidye demektir.⁷⁰⁰

Yünsarûn (ينصرون):Nasr (نصر) kökündendir. Nasr kelimesinin asıl manası yardım etmektir. Burada zararı defetmeyi sağlayan yardımda bulunmak manasındır.⁷⁰¹

ÂYETİN GENİŞ ANLAM

Ve Ey İsrailoğulları “Hiçbir kimsenin hiçbir kimse yerine hiçbir şey ödeyemeyeceği, sıkıntılarını paylaşamayacağı, cezasının bir bölümü olsun üzerine alamayacağı, günah yükünden bir şey taşıyamayacağı, hiçbir kimseden şefaât kabul olunmayacağı, yani kişinin herhangi bir kimseden sağlayacağı şefaatin o kişiden kabul edilmeyeceği”diğer bir mana ile“başkasının onun için yapacağı şefaatin şefaâtçiden kabul olunmayacağı ile kâfir için bir şefaâtçi çıksa aracılığının kabul olunmayacağı”diğer bir mana ile“onun için başkası tarafından getirilecek fidyenin getiren kimseden alınmayacağı ve onların azabını defedici, önleyici bir yardımın olunmayacağı kıyametteki azaptan iman ve iyi ameller ile korunun.”

Hulasa kıyamette kimse başkasının başına gelecek azabı defedemez. Kolaylıkla defedemez. Çünkü bedel ve fidye yok. Bedava olan aracılık yok. Zorla da defedemez. Bütün melekler, insanlar ve cinler yüce Allah’ın saltanat ve hükümrânlığı altında birer kuldur.

Mutezileler bu âyeti delil göstererek günahkâr müminlere Resul-i Ekrem(as.)’in bile şefaât edemeyeceğini iddia ediyorlarsa da bu iddia tutarsızdır. Çünkü âyetin iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi bu âyet kâfirler hakkındadır. Diğer birçok âyet Allah’ın izin vereceği zatların şefaatinin makbul olduğuna delalet eder. Ayrıca tevatür haddine ulaşan sahih hadisler büyük günahlar işleyen müminlere şefaât edileceğine delalet ederler. Ehlisünnet mezhebi mensupları mutezilelerin iddiasını şöyle de reddetmişlerdir:

⁶⁹⁹ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/251.

⁷⁰⁰ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/251.

⁷⁰¹ Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/251.

Kıyamette geniş bir zaman ve müteaddit safhalar bulunur. Bu âyette belirtilen durum kıyametin koptuğu ilk zamanlara mahsus olabilir. Daha sonra yüce Allah şefaati için dilediği sevgili kullarına şefaati iznini verir. Diğer taraftan mutezileler bağışlanan müminlerin makamlarının yüceltilmesi yolunda şefaatin varlığını kabul etmekle bu âyetin hükmünün umumi olmadığını itiraf ve kabul etmiş durumdadırlar. O halde biz de elde mevcut sahih hadislere dayanarak âyetin hükmünün umumi olmayıp büyük günah işleyen müminler için şefaatin varlığına inanıyoruz. Allah bizi Resul-i Ekrem(a.s.) ile diğer dostlarının şefaatine kavuştursun.

Daha geniş bilgi için Fahreddin Râzî'nin tefsirine müracaat edilebilir.

Allah Teâlâ, İsrailoğullarına verdiği nimetleri anmalarını 47. âyette teyiden emrettikten ve 48. âyette peygamberler zürriyetinden olmalarını kendilerini ilâhî azaptan kurtaramayacağına, ahiretteki azaptan ancak iman ve iyi amellerle kendilerini koruyabileceklerine işaret buyurduktan sonra aşağıda gelen âyetlerde bu millete verdiği nimetleri bir bir sıralıyor ve nimetlere karşı tutum ve davranışlarını belirtiyor ki Resul-i Ekrem(a.s.)'e çağdaş Yahudiler ve onların gelecek kuşakları nankörlüğe son versin, nimetleri takdir ederek şükrünü eda etsin, hakkını versin, imana gelsin. Bu nimetler atalarına verilmiş olduğu için dolaylı olarak kendilerini de verilmiş sayılır. Çünkü ataya olan nimet, nesline verilmiş sayılır. Diğer taraftan bu nimetler atalarına verilmemiş olsaydı kendileri tarihten silinip kökünden yok olurlardı. Bu bakımdan da kendilerine verilmiş olur.

BAKARA 2/49 BİRİNCİ NİMET

وَإِذْ نَجَّيْنَاكَ مِنْ آلِ فِرْعَوْنَ يَسُومُونَكَ سُوءَ الْعَذَابِ يُدَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ وَفِي ذَلِكُمْ بَلَاءٌ مِنْ رَبِّكُمْ عَظِيمٌ (٤٩)

MEALİ

49- (Ey İsrailoğulları) Hem o zamanı anın ki sizi âl-i Firavun'dan kurtardık, size azabın en kötüsünü yüklüyorlardı; oğullarınızı boğazlıyor, kadınlarınızı (kızlarınızı)diri tutmak istiyorlardı. İşte bunda da (sizin için) Rabbiniz tarafından büyük bir imtihan vardı.

TAHLİLLER

Firavun (فرعون): Mısır'da Amalika ve Kıpti hükümdarlarının lakabıdır. Nasıl ki Türk hükümdarlarına Hakan, İran'ınkilerine Kisra, Rumlarınkine Kaysar-Hirak,

Habeşistan'ınkine Necâşî denilir. Âyette sözü edilen Firavn'ın adı konusunda değişik görüşler vardır. Tefsircilerin çoğu ve İbn İshak'a göre adı el-Velid b. Mus'ab'tır. Taberî'nin anlattığına göre Mus'ab b. Reyyên'dir. Kabûs veya Kantûs diyenler de vardır. Bu hükümdarın Kıptilerden olduğu görüşü bulunduğu gibi Amalikalardan olduğu rivâyeti de mevcuttur.⁷⁰² Şu noktayı da belirteyim; Yusuf(a.s.)'un Mısır'a giriş ile Mûsa'nın oraya girişi arasında 400 küsur yıl bulunduğu ve Yusuf'un dönemindeki Firavun'un başka bir hükümdar olup adının Reyyân b. el-Velid olduğu ve Yusuf'a iman ettiği belirtilmektedir.

Âl (آل): Ehil (أهل) kelimesinden alınma olmakla beraber anlam bakımından aralarında fark vardır. Ehil; akraba, ev halkı manalarına gelir. Âl ise nam ve şöhret sahibi kişilere bağlı yakınları, kavmi, inancını paylaşan mensupları anlamına.

Âl-i Firavun (آل فرعون): Bundan maksat, Firavun'un ev halkı veya ona tapan halkı veya Mısır halkıdır. Çünkü İsrailoğulları bunların hepsinden işkence ve azap görmüştü.⁷⁰³

Yesûmûnekum (يسومونكم): Sevm (سوم) mastarındandır. Sevm; ağır iş yüklemek, derde sokmak, dağlamak, salmak gibi manalara gelir.⁷⁰⁴ Mealde yüklemek manasını tercih ettim. Firavun ve yoldaşları İsrailoğullarına aşağıda özlü olarak açıklayacağım sebeplerle çok kötü muamele ederlerdi. Âyette bunun iki çeşidi belirtiliyor. Çünkü onlara reva görülen kötü muamelelerin en kötüsü bu iki çeşit işkenceydi.

Ebnâ (أبناء): İbn (ابن) kelimesinin çoğuludur, oğlan çocuklar demektir. Firavun'un Yahudilerin 40.000, bazı haberlere göre 990.000 oğlan çocuklarını öldürtmüştü. Bunun sebebi konusunda muhtelif sözler ve hikâyeler naklolunmuştur ki genel sonuç şudur: Firavun, İsrailoğullarından doğacak bir erkek çocuğun eliyle saltanat ve hükümdarlığına son verileceğinden korkuyordu. Bu yüzden böyle bir yola koyuldu. Ama sonuç değişmedi ve korktuğu şey başına geldi.

⁷⁰² İbnü'l-Cevzi, *Zadu'l-Mesir*, 1/78.

⁷⁰³ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/253.

⁷⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/253.

Yestahyûn (يستحيون): Hayat veya hayâ kökündendir.⁷⁰⁵ Meali birinci ihtimale göre verdim. Manası; Diri tutmak istiyorlar, demektir. Bu takdirde kadınlar manasına olan “Nisâ” kelimesi kız çocuklar anlamında kullanılmış olur. Cümlenin geniş manası; "Doğan bebekleriniz kız çocuklar olduğu zaman onları öldürmeyip diri tutmak istiyorlardı." Bunu da kötü maksatla yapıp bunları ilerde metres veya hizmetçi olarak kullanmak içindi.

İkinci ihtimalde “haya” kelimesi kadının avret yeri manasındadır ve Nisâ/نساء kelimesi kadınlar demektir. Cümlenin geniş manası: “Kadınlarınızın haya yerini yoklayarak gebe olup olmadıklarını tespitte çalışıyorlardı.” Bu yorum zayıf bir ihtimaldir. Diğer bir mana “Kadınlarınıza hayâ edilecek, utanç verici şeyler yapıyorlardı, ırzlarına geçiyorlardı.”

Bela (بلاء): İmtihan demektir.⁷⁰⁶ İlâhî imtihan bazen sevindirici şeylerle olur ki, sınavdan geçen kullar şükretsin, değerlendirsün. Bazen de musibet ve eziyet verici, üzücü şeyle olur ki imtihan edilenler sabır ve metanet gösterip kurtuluş çarelerine başvursun. Âyette işaret edilen husus, oğlan çocukların öldürülmesi ve kızların diri tutularak kötü duruma düşürülmesi ile Yahudi neslinin tüketilmesi ise “Bela” kelimesi üzücü musibetle olan bir imtihan manasınadır. Şâyet işaret olunan husus Allah'ın İsrailoğullarını kurtarması ise “Bela” kelimesi sevindirici ve hayırlı bir imtihan anlamındadır.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları! Hem o dönemi anın ki sizi Firavun'un ailesinden ona tapanlardan ve emrinde bulunan Mısır halkından kurtardık. Onlar size azabın, eziyetin en kötüsünü yüklüyorlar, sizi en ağır işlerde baskıyla çalıştırıyorlar, feci şeyleri size reva görüyorlardı. Özellikle çok sayı da oğlan çocuklarınızı öldürüyorlardı, kız çocuklarınızı diri tutmak istiyorlardı. Bu istek de hayır için değil, o kızlarınız büyüyünce cariye gibi kullanmak, çeşitli hizmetlerde çalıştırmak ve yabancılarınıza peşkeş çekmek içindi. Diğer bir mana ile kadınlarınızın avret yerlerini yoklayarak gebe olup olmadıklarını tespitte çalışıyorlardı.

⁷⁰⁵ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/254.

⁷⁰⁶ Süyutî, *Tefsiru'l-Celâleyn*, 14.

Başka bir mana ile kadınlarınıza hayâ edilecek utanç verici tecavüzlere yelteniyorlardı. Bütün bu kötülükleri, neslinizi tarihten silip yok etmek için size reva görüyorlardı. İşte Ey İsrailoğulları! Onların size uyguladıkları bu zulümler Rabbiniz tarafından olan büyük bir musibet imtihanı idi ki buna karşı metanet gösterip kurtuluş çarelerine yönelesiniz. Sizi bu zalim kavimden kurtarmamız da sizin için yine Rabbiniz tarafından yapılan büyük bir imtihan idi ki bu nimetin kadrini bilirsiniz. Ne durumda idiniz, ne duruma yükseldiniz. Atalarınızın başından geçen bu olaylar, sizin de başınızdan geçmiş sayılır. Eğer atalarınız kurtuluşa ermeseydiler bu gün sizler de olmayacaktınız. O halde bunları anın, düşünün ve Rabbinize şükür edip iman edin.

TARİHİ BİR BÖLÜM

Tarihçilerin rivâyetlerine göre İsrailoğullarından Mısır'a ilk giren zat, Yusuf'tur. Daha sonra Yusuf'un kardeşleri kendisine iltihak ederek oraya yerleştiler ve zamanla Mısır'a yerleşen İsrailoğulları çoğalarak 400 yıl içinde sayıları 600.000'i geçince Firavun ve kavmi endişelenmeye başladılar. Bunun üzerine onlara baskı politikasını izleyerek ağır işlerde çalıştırmaya başladılar. Kayalardan taşları yontup taşıma, inşaat işçiliği, demircilik, marangozluk, tarım işçiliği gibi hizmetlerde esir gibi kullanmaya zorladılar. Yahudiler bu baskılara rağmen çoğalıyor, nüfusları hızla artıyor, örf ve adetlerini sürdürüyor ve Mısır'ın yerli halkının potasında erimiyorlardı. Üstelik kendilerini insanlık âleminin en üstün milleti olarak görüyor ve yerli halkla bir türlü kaynaşmıyordu. Nihâyet Mısır halkı günün birinde onların devletin başına bir bela olacağı ve yönetimi ellerine geçirebileceği kanaatine varmaya başladılar. Bunun üzerine nüfus artışını durdurmak hatta bir nevi soykırımını planlamak için Firavun'u da ikna ederek doğan erkek çocuklarını öldürmeye giriştiler. Firavun, bütün kabilelere gönderdiği talimatla yukarda belirttiğim gibi çok sayıda erkek çocuklar öldürüldü.

Bazıları Firavun'un gördüğü bir rüyanın kâhinler tarafından yorumlanması üzerine Firavun, hükümdarlığının İsrailoğullarından doğacak bir erkek çocuğun eline geçeceğine inandığı için bu yola başvurduğunu rivâyet etmektedir.

BAKARA 2/50(İKİNCİ NİMET)

وَإِذْ فَرَقْنَا بَيْنَكُمْ الْبَحْرَ فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٠﴾

MEAL

50- Ve siz bakıp dururken sizin için denizi yarıp da sizi kurtardığımız, Âl-i Firavun'u (ayni denizde) boğduğumuz zamanı hatırlayın.

TAHLİLLER

Fark (فرق): Ayırmaktır.⁷⁰⁷

Bahr (بحر): Deniz ve çok su manasınadır. ⁷⁰⁸Müfessirlerin çoğuna göre bu deniz Kızıldeniz'dir. Bir kavle göre Nil nehridir.

İğrak (إغراق): Denizde boğmaktır.

Âl-i Firavun açıklaması bundan önceki âyet bölümünde geçti. Firavun'un kendisi de boğulanlar arasında idi. İsrailoğullarına azap ve işkence edenler Firavun'un mensupları olduğu için onların boğulması önem arz ediyor. Çünkü Firavun kurtulsaydı bile kendi başına ne azap verebilecekti. İsrailoğullarının düşman kuvvetinden tamamen kurtuluş nimeti bu zalim hükümdarın bütün mensuplarının boğulması ile tamamlanmış olur. Firavun'un da aynı olayda boğulduğu başka âyetlerde açıkça ifade edilmektedir.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları! Şu olayların cereyan ettiği zamanı da anın: Atalarınızı düşmanlarından tamamen kurtarmak ve düşmanları yok etmek için Kızıldeniz'i -veya Nil nehrini- yardım. Atalarınız için bu muazzam suyu yardım. Açılan caddeler biçimindeki yarıklardan atalarınız geçip kurtuldular ve onları takibe koyulan Firavun ile mensuplarının tamamı onları aynı yarıklardan izlemeye giriştikten sonra yarıkların kapanmasıyla hepsini boğduk. Atalarınız da denizin kendileri için yarılma mucizesini, açılan caddelerde rahatla geçip nasıl kurtulduklarını ve düşmanlarının boğulma olayını görerek bitenlere bakıp duruyorlardı.

İşte İsrailoğullarının atalarının düşmandan kurtuluşunun tamamlanması, düşmanlarının tamamının boğulması ve düşmanların boğulma olayını gözleriyle görmeleri birer nimettir. İsrailoğullarının düşmandan kurtulmak için Mısır'ı terk etmeleri, Firavun ile askerlerinin onların peşine düşüp yakalamaya çalışmaları, İsrailoğullarının denizden geçerken bile takındıkları bir takım inatlar ve iki tarafın

⁷⁰⁷Süyutî, Tefsiru'l-Celâleyn, 14.

⁷⁰⁸Şevkânî, Fethu'l-Kadir, 1/73.

sayısı konularında bazı kitaplarda geniş yer verilmiş ise de bu bilgiler Kur'an'a veya sahih hadislerle dayanmadığı için buraya almadım.

BAKARA 2/51-52 (ÜÇÜNCÜ NİMET)

وَإِذْ وَعَدْنَا مُوسَىٰ أَرْبَعِينَ لَيْلَةً ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥١﴾
اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ ﴿٥٢﴾

MEAL

51-52- Ve Musa'ya (Tur dağında ibadete çekilmesi ve kendisine Tevrat gönderilmesi için) 40 gece vade verdiğimiz (veya 40 geceye sözleştiğimiz) ve onun ardından (kendinize) zulmediciler olarak buzağıyı (tanrı) edindiğiniz, sonra buzağıyı (tanrı) edinmenizin ardından şükredesiniz diye sizi affettiğimiz zamanı anın.

TAHLİLLER

Vaadnâ (واعدنا): Vade-süre verdik, sözleştik, söz verdik manalarına yorumlanmıştır. ⁷⁰⁹İsrailoğulları denizi geçtikten sonra, Allah katından kendilerine bir kitap gönderilmesi için Musa(a.s.)'a istekte bulundular. Bunun üzerine Allah Teâlâ, Musa(a.s.)'ya Tur dağında 40 gün süre ile münacat ve ibadete çekilmesini emrederek bu süre zarfında kendisine Tevrat göndereceğini vaat buyurdu. Musa da bu emre icabet etti. Birinci, yorum açıktır.

İkinci ve üçüncü yorum şöyledir: Allah, Musa(a.s.)'ya Tevrat göndermeye söz verdi. Musa da münacat ve ibadete çekilmeye, Tevrat'ı kabullenmeye söz verdi.

Ebû Amr'ın kıraatinde elifsiz **واعدنا** "söz verdik" manasındır.

Kırk gece (أربعين ليلة): Bundan maksat kırk gündür. Bu sürece gece ifadesinin hikmeti, Musa'nın mîkata geceden başlaması, Arabi aybaşlarının gece başlaması, ilahi tecellilerin fecir gibi genellikle geceleri takip etmesi ve Musa'nın mîkat süresince gündüzleri tuttuğu oruçlara de devam etmesine işaret edilmesidir.

Tasavvuf ehlinin uyguladıkları kırk günlük sülûkun (سلوك) yani tamamen ibadete çekilmenin bu âyetten alındığı naklolmamaktadır. Çile çektim sözü de bununla ilgili olsa gerek. Çünkü "Çil" farsça kırk demektir.

⁷⁰⁹ Kurtubî, el-câmî, 1/336.

Mîkat (مِقات) olarak Musa'ya tayin edilen kırk günlük süre Zilkade ayı başından Zilhicce ayının onuncu gününe veya Zilhicce'nin başından Muharrem ayının onuncu gününe kadardır. Musa İsrailoğullarına gönderilen ve kendisine Tevrat kitabı indirilen peygamberdir. Babasının adı İmrân olup Levi kolundan Yakup'a ulaşır. Milattan önce 1500 yılları civarında Mısır'da doğmuştur.

İcl (عجل): Buzağı manasınadır. Musa (a.s.), münacatta bulunmak ve Tevrat'ı almak üzere Tûr'a çıktıktan sonra Samiri tarafından altın ve gümüşten imal edilen buzağı heykeline yüzBinlerce İsrailoğulları tapmaya başladı.

Yalnız Musa(a.s.)'nin kardeşi Harun(a.s.) bir rivâyete göre onunla beraber 1200 kişi buzağıya tapmadılar. Bir de Musa ile beraber Tûr'a çıkan 70 kişi bu sapıklığa düşmedi.⁷¹⁰

Âyetin **من بعده** "onun ardından" ifadesinin zamir Musa (a.s.)'ya racidir, Musa'nın ardından demektir. Yani Musa(a.s.), Tûr'a gittikten sonra, diğer bir mana ile Musa'da gördüğümüz tevhit ve Allah'ın ortaklardan tenzih inancından sonra, demektir.

İsrâiloğulları buzağıya tapmakla ve Sâmirîye karşı çıkmakla ilâhî azaba müstahak oldular.

Afv (عفو): Günahı silmektir.⁷¹¹ Musa'nın dönüşünde İsrailoğulları yaptıklarından pişmanlık duyarak tövbe etmeleri üzerine Allah Teâlâ onların günahlarını bağışladı. Onların tövbesiyle ilgili husus bunu takip eden 54.âyetle belirtilmektedir.

2. ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları! şu olayların cereyan ettiği zamanı da anın: Allah Teâlâ, Musa(a.s.)'ya Tûr dağında kırk gün süre ile münacatta bulunması, ibadete çekilmesi ve oruçla meşgul olması emrini verdi ve bu süre içinde kendisine Tevrat'ı göndermesine söz verdi. Musa da bu emre icabet etti. Atalarınız Musa Mîkat'a çıktıktan sonra diğer bir mana ile Musa'da gördükleri tevhit ve Allah'ı ortaklardan tenzih inancı ardında Sâmirî'nin yaptığı buzağı heykeline tapmaya başladılar, Sâmirî'nin melanetine karşı çıkmadılar ve böylece kendi nefislerini ilâhî azaba müstahak etmekle haksızlık ettiler, kendi

⁷¹⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/257.

⁷¹¹ Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, 1/ 47.

nefislerine zulmettiler. Musa mîkattan döndükten sonra onlar yaptıklarından pişmanlık duyarak tövbe ettiler. Allah da onları affetti ki O'na şükretsinsinler, nankörlük etmesinler. İsrailoğulları denizin yarılma mucizesini düşmanlarından kurtulma ve düşmanlarının denizde boğulması nimetlerini gördükleri halde Musa onlara Tevrat getirmek üzere Tûr'a gitmiş iken onların buzağıya tapmaya başlamaları ne büyük nankörlük ve ne acı bir haksızlıktır. Bütün bunlara rağmen Allah'ın onları bağışlaması hem onlar, hem de Resûl-i Ekrem (a.s.)e çağdaş nesilleri için büyük bir nimettir ki burada anılması isteniyor.

BAKARA 2/53 (DÖRDÜNCÜ NİMET)

وَإِذْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَالْفُرْقَانَ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ (٥٣)

MEAL

53- Ve doğru yola giresiniz diye Musa'ya Kitâb ve Furkan verdiğimiz zamanı anın.”

TAHLİLLER

Kitaptan (كتاب) maksat Tevrat'tır.⁷¹²

Furkan (فرقان): Fark kökünden olup yarmak, iki şeyi birbirinde tamamen ayırmak manasındadır. Burada kastedilen mana hususunda müteaddit rivâyetler vardır.

1. Helal ile haramı birbirinden ayıran şeraittir.
2. Hak ile batılı birbirinden ayıran mucizelerdir.
3. Hakkın batıla galebe çalması, düşmanı yenmek için ilâhî yardım
4. Hak ile batılı birbirinden ayıran kitap.

Dördüncü ihtimale göre Furkan'dan maksat Tevrat'ın hak ile batılı ayıran sıfatıdır, önemine binaen bu sıfat belirtilmiştir. Ancak bu yorum zayıf bir ihtimaldir.⁷¹³

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ey İsrailoğulları! Atalarınız doğru yola girsinler, hidâyete ersinler diye biz Musa'ya Tevrat ve helal ile haramı bildiren şerîat, hak ile batılı birbirinden ayıran asa ve yed-i beyza, yani nur saçan el gibi mucizeler ve düşmanı yenen ilâhî yardımı verdik. İşte o

⁷¹²Nesefî, *Tefsiru'n-Nesefî*, 1/ 47.

⁷¹³Âlûsî, *Rûhu'l-me'ânî*, 1/259.

zamanı hatırlayın, atalarınıza, dolayısı ile size olan bu nimetin şükrünü eda edin, iman ile hidâyete erişin.

BAKARA 2/54 (BEŞİNCİ NİMET)

وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ إِنَّكُمْ ظَلَمْتُمْ أَنْفُسَكُمْ بِاتِّخَاذِكُمُ الْعِجْلَ فَتُوبُوا إِلَىٰ بَارِئِكُمْ فَاقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ ذَٰلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ عِنْدَ بَارِئِكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ إِنَّهُ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ (٥٤)

MEAL

54- Ve hani Musa milletine dedi ki “Ey benim milletim siz buzağıyı (ilâh) edinmeniz sebebiyle kendinize cidden zulmettiniz. Bundan dolayı Bârii’nize tövbe edin de kendinizi öldürün. İşte böyle yapmanız Bârii’niz katında sizin için hayırlıdır. Bu suretle (emrolunduğunuz şeyi yaptığınız için) O, tövbenizi kabul buyurdu. Şüphesiz ki tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan O’dur.”

TAHLİLLER

Kavim (قوم): Erkekler topluluğu, erkekli kadınlı insanlar topluluğu, millet ve ümmet manalarına gelir. Bilindiği gibi Musaİsrailoğullarından idi. Burada muhatapları da onlar olduğu için **kavm** (قوم) kelimesini millet diye meal vermeyi uygun buldum. Musa’nın “*Ey benim kavmim*” diye hitapta bulunmasında onlara karşı beslediği şefkate ve kendisini onlardan bir parça saydığına işaret vardır.

Bârî (البارئ): Allah Teâlâ’nın güzel isimlerinden olup yaratıklarının ayıpsız kusursuz yaratan ve onları güzellik, çirkinlik, değişik şekiller ve birtakım özelliklerle birbirinden farklı kılan anlamındadır.⁷¹⁴

“*Kendinizi öldürün*” cümlesinin zahirine göre herkesin kendisini öldürmesi, intihar etmesi emri verilmiştir. Ancak rivâyetlere göre onlara birbirlerini öldürmeleri emri verilmiştir. Bu takdirde cümlenin manası “*Bazınız bazınızı öldürsün*” demektir. Müfessirlerin çoğu cümleye böyle mana vermiştir.

Rivâyetlere göre MusaTûr’a çıkan 70 kişi ile Harun’un yanında kalıp buzağıya tapmayan 12000 kişi, buzağıya tapanları öldürmeye başlamış ve öldürenlerin sayısı 70000’i bulunca tövbenin kabul olduğu ve öldürme işine son verilmesi gerektiği Allah tarafından Musa’ya bildirilmiştir. Bazı müfessirlere göre buzağıya tapıp da sonra

⁷¹⁴Âlûsî, *Rûhu’l-me‘ânî*, 1/259.

pişmanlık duyarak tövbe edenler, bir ilâhî emir üzerine birbirlerini öldürmeye başlamışlar ve ölü sayısı anılan miktara ulaşınca ilâhî emirle bu işe son verilmiştir.

“İşte böyle yapmanız Bârii’niz katında sizin için hayırlıdır.”

Yani buzağıya tapma sapıklığından pişmanlık duyarak tövbe etmeye karar vermeniz ve birbirinizi öldürmek suretiyle tövbenizi gerçekleştirmeniz Allah katında hayırlıdır. Çünkü öldürülenler şehit, kalanlarda affedilmiş sayılmıştır.

Bazıları *“Kendinizi öldürün”* cümlesini, nefislerinizi isteklerin ve şehvanî hislerden menetmekle köreltip öldürün, biçiminde yorumlamışlar ise de rivâyetlere aykırıdır, tutarlı sayılmaz.

Âyetin sonunda ki *“Bu suretle O, tövbenizi kabul...”* bölümünün Musa’nın sözünün olması da muhtemeldir. Bu takdirde meali şöyle olur: “Eğer emrolduğunuz tövbe ve kendinizi öldürme işini yaparsanız, O; tövbenizi kabul etmiş olur.” Ancak bu ihtimal kuvvetli görülmediği için meali diğer ihtimale göre hazırladım. O takdirde Musa’nın sözü bu cümleden bitmiş olur.

ÂYETİN GENİŞ MANASI

Ve Ey İsrailoğulları! Şu olayların vuku bulduğu vakti anın: Musa(a.s.) atalarınıza dedi ki: ‘Ey benim milletim siz Sâmi’rî’nin yaptığı buzağı heykelini ilah edinmeniz, ona tapmanız sebebiyle kendinize cidden zulüm ettiniz, haksızlık ettiniz, kendinizi ilâhî azaba müstahak ettiniz. Bundan dolayı sizi kusursuz, ayıpsız yaratan Allah’a tövbe etmeye, pişmanlık duyarak O’na dönüş yapmaya karar verin de kendinizi öldürün ya bazınız bazınızı öldürsün, buzağıya tapanlar birbirlerini öldürsün veya tapmayanlar tapanları öldürsün. Buzağıya tapmak sapıklığından pişmanlık duyarak tövbe etmeye karar vermeniz ve birbirinizi öldürmek suretiyle tövbenizi gerçekleştirmeniz Allah katında sizin için hayırlıdır. Çünkü öldürülenler şehit, kalanlar bağışlanmış olur. Bu suretle emrolduğunuz şeyi yaptığınız için O, tövbenizi kabul buyurdu. Şüphesiz ki tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan O’dur. O’ndan başkası değildir.

Evet, İsrailoğulları bunca mucize ve nimetler görmesine rağmen buzağıya tapmakla mürtet oldular, bu halleriyle ölseydiler ebedî hüsrana uğramış olurlardı. Yüce Allah yine onlara merhamet ederek işledikleri suçtan arınmaları çaresini Musa(a.s.) ’ya bildirdi. Bu tövbe şekli nefse ağır gelmekle beraber sonucu itibarıyla hem öldürülenler hem de öldürenler için nimettir. Çünkü öldürülenler şehitlik mertebesine eriştiler. Öldürenler de işledikleri putperestlik suçundan arındılar, bağışlandılar. Bu olayların

ve sonucundaki nimetlerin Resûl-i Ekrem(a.s.)’e çağdaş Yahudiler tarafından anılması ve bu yolla nimetlere şükredip imana gelmeleri isteniyor. Onların Resûl-i Ekrem’e iman etmeleri, içinde bulundukları sapıklık suçundan kurtulmalarının kolaylığı dolaylı olarak hatırlatılıyor. Çünkü ataları gibi kendilerini öldürmeleri gerekmiyor. Sadece şahadet kelimelerini söylemekle bağışlanma nimetini elde etmeleri mümkündür.

BAKARA 2/55-56 (ALTINCI NİMET)

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَى لَنْ نُؤْمِنَ لَكَ حَتَّى نَرَى اللَّهَ جَهْرَةً فَأَخَذَتْكُمُ الصَّاعِقَةُ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ ﴿٥٥﴾ ثُمَّ بَعَثْنَاكُمْ مِنْ بَعْدِ
مُؤَيَّدَكُمْ لَعَلَّكُمْ تُشْكُرُونَ ﴿٥٦﴾

MEALİ

55- Ve o zamanı hatırlayın ki Siz: Ey Musa! Biz Allah’ı açıkça görünceye kadar asla inanmayacağız, dediniz. Bunun üzerine yıldırım sizi yakalayıp kapladı, siz bakıp duruyordunuz.

56- Sonra şükredesiniz diye ölümünüzden sonra sizi dirilttik.

TAHLİLLER

Cehre (جهرة): Yüksek sesle okumak, bir şeyin açıkça görülmesi veya işitilmesi manalarına gelir.⁷¹⁵ Burada müşahede, yani ayan beyan görmek manasınadır. İbn Abbâs (r.a.) den rivâyete göre **جهرة** kelimesi **قلتم** cümlesine bağlıdır. Bu takdirde cümle: açıkça söylediğiniz manasını ifade eder.

Sâika (صاعقة): Yıldırım, gökten gelen şiddetli ses bunların arkasında meydana gelen azap ve ölüm manalarına gelir. Burada gökte gelen yıldırım veya dehşet verici uğultusu duyulan semavî asker manalarına yorumlanabilir.⁷¹⁶

Ba’s (بعث): Öldükten sonra diriltmek, uykudan uyandırmak ve göndermek manalarına gelir. Burada “ölümünüzden sonra” kaydı bulunduğu için diriltmek manasınadır. Bazı müfessirler buradaki ölümü, hakiki manaya değil de bayılmak ölüme benzer bir duruma düşmek manasına ve buna bağlı olarak *ba’s*’ı da bu durumdan kurtarıp ayıltmak anlamına yorumlamışlardır.

⁷¹⁵ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/262.

⁷¹⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-me’ânî*, 1/262.

ÂYETLERİN GENİŞ MEALİ

Ve Ey İsrailoğulları!Hatırlayın ki siz (yani atalarınızdan seçilen 70 kişi) Musa'ya: Ey Musa biz Allah'ı açıktan açığa görünceye kadar sana asla inanmayacağız dediniz.” (Bu sözü söyleyenler Musa'ya daha önce inandıkları için buradaki inanma imanının kemal derecesi veya Allah'ın Musa ile konuştuğu, ona birtakım emirleri ve yasakları vahiy ettiği hususunda doğrulamak, Musa'nın bu konudaki sözlerine inanmaktır.)

Diğer bir mana ile siz Musa'ya açıkça dediniz ki: Biz Allah'ı görünceye kadar sana asla inanmayacağız. Bunun üzerine yıldırım veya gökten gelen şiddetli bir ses yakut dehşet verici uğultusu duyulan semavi asker sizi yakalayıp kapladı. Siz de başınıza gelen azaba veya etkisine bakaduruyordunuz, arkadaşlarınızın nasıl çarpıldığına, nasıl öldüklerine bakıyordunuz.

TAHLİLLER

Karye (قرية): Köy ve şehir manalarına gelir. Cumhur'a göre Beytü'l-Makdis şehri kastedilmiştir. Bir kavle göre Kudüs toprakları içinde bulunan Erîha şehri kastedilmiştir.

Ragadan (رغدا): Refah içinde ve bol bol manasındadır.⁷¹⁷

Sücced (سجد):Sâcid'in (ساجد) çoğuludur, secde ediciler demektir. Burada secdeden maksat şükür secdesi olabilir. Tevazu ve alçak gönüllülük veya başı ve beli öne doğru eğmek manasına da muhtemeldir.

Hıtta (حطة):Hatta (حط)mastarının bir nevidir. **Hatta (حط)** yük indirmek, bir şeyi aşağıya almak demektir. HITTA da bir nevi indiriş, aşağıya alışı demek olur. Burada günahlarını, zimmetlerinden indirmek, manevî vebal yükünü yıkmak manasındadır.

Hitte (حطة) kelimesini yükü yıkmak yani bir şehirde ikamet etmek manasına yorumlayanlar var ise de bu yorum zayıf bir ihtimal sayılmıştır.

Fısıq (فسق): Günah işleme suretiyle ilâhî emirlerin dışına çıkmaktır.

Ricz (رجز): Tiksinilen pis, murdar şey demektir. Burada azap manasındadır.

⁷¹⁷İsfehâni, *el-Müfredât*, 289.

ÂYETLERİN GENİŞ MEALİ

Ve Ey İsrailoğulları şu olayların cereyan ettiği zamanı anın; biz (sizin atalarınıza) bu şehri yani Kudüs veya Eriha'ya girin de onun nimetlerinden dilediğiniz yerde-istediğiniz biçimde refah içinde bol bol yiyin ve şükür secdesi ederek, kula yakışır bir tevazu ile başlarınızı eğerek kapıdan girin. Kibirli, gururlu, azgın ve serkeş olarak girmeyin- ve **hitta** yani Rabbimiz senden dileğimiz günahlarımızı zimmetlerimizden indirmen, vebal yükümüzü yıkman, bizi bağışlamandır, deyin ki günahlarınızı bağışlayalım, örtelim ve biz iyi davrananların hatalarını bağışlamaya ilaveten sevaplarınızı arttıracğıız, dedik.

Onlardan nefislerine zulüm edenler, kurtuluşlarını sağlayıcı şeyleri terk etmek suretiyle canlarına haksızlık edenler, kendilerine söylenen **حطة** kelimesini başka söz ile değiştirdiler, verilen talimata uymadılar. Bizde o zalimlerin üzerine, günahlara devam etmek suretiyle ilâhî çığırdan çıkmayı sürdürdüler geldikleri için gökten bir azap indirdik.

İsrailoğullarının girmeleri istenen kapı, Kudüs şehrinin halen *Bâbu Hitta* (باب حطة) ismi verilen kapısıdır. Meşhur rivâyet budur. İbn Abbâs (r.a.) da böyle demiştir. Diğer bir kavle göre *Bâbü't-Tevbe* (باب توبة) denilen kapısıdır.

Onlar kapıdan girerken **حطة** diyecekleri yerde kasıtlı ve alaylı olarak başka laflar ettiler. Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre (r.a.) rivâyet ettikleri merfu bir hadise göre **حَبَّةٌ فِي شَعِيرَةٍ** dediler. Hâkim'in rivâyetine göre **حَنْطَةٌ** dediler. Başka rivâyetlerde vardır. Rivâyetlerin özeti şudur: Onlar Allah'tan dilemekle emrolundular. Fakat bu emre de karşı geldiler ve buğday, arpa, tane, yani hububat istiyoruz gibi laflar ettiler. Maddeliklerini, nankörlüklerini bir kere daha ispatladılar.

Diğer taraftan kapıdan girerken şükür secdesi etmeleri, tevazu göstermeleri, eğilmeleri istenmiş iken buna da aykırı davrandılar. Yine Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri bir hadisten anlaşılacağı üzere onlar kışları üzerine yürüyerek kapıdan girdiler.

59. âyetin zahirine göre haksızlığı, itaatsizliği onların bir kısmı yapmıştır. Nitekim A'râf sûresinde **فَبَدَّلَ الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ** “onlardan nefislerine zulmedenler” buyuruluyor.

Bu zalimler, öteden beri Allah'ın emrinden çıkmayı alışkanlık ettikleri için gökten indirilen bir azap ile cezalandırıldılar. Başlarına gelen azabın mahiyeti hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

İbn Abbâs (r.a.) rivâyetine göre ölümdür. Bir saat içinde 24000 kişinin öldüğü rivâyet olunmaktadır.

İbn Cübeyr'e göre yağın kar dolayısıyla onlardan 70.000 kişi helak oldu. Başka bir kavle göre o azap taun hastalığı idi. 40 gün süren bu salgın hastalık bir hayli ölüme sebebiyet verdi.

Hülasa, bu âyetler de Resûl-i Ekrem (a.s.)e çağdaş İsrailoğulları için çok yönlü uyarıdır. Aynı zamanda atalarını kutsal toprağa kavuşturma, ilâhî buyruğa itaat edenlere mağfiret ve fazlasıyla sevap nimetleri hatırlatılıyor. Fisk-u fücra dalanların vahim akıbetleri de hatırlatılıyor.

BAKARA 2/60 (SEKİZİNCİ NİMET)

وَإِذِ اسْتَسْقَىٰ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ فَقُلْنَا اضْرِبْ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا قَدْ عَلِمَ كُلُّ أُنَاسٍ مَّشْرَبَهُمْ كُلُوا وَاشْرَبُوا مِنْ رِزْقِ اللَّهِ وَلَا تَعَثُّوا فِي الْأَرْضِ مُفْسِدِينَ ﴿٦٠﴾

MEALİ

60- Ve şu (olayların vuku bulduğu) zamanı anın: Musa (çölde susuzluktan perişan olan) milleti için (bizden) su diledi. Biz de “Asanı taşa vur” dedik. (O da vurunca) taştan on iki pınar fışkırdı. Her bölük (soy) kendi su alacağı pınarı bildi. (Onlara): Allah’ın rızkından yiyin, içinde bozgunculuk ederek yeryüzünde haddi aşmayın (denildi).

TAHLİLLER

İstiskâ (استسقاء): Sakıy (السقي) kökündendir. Sakıy, suarmaktır. İstiskâ (استسقاء) da suarmaya delalettir.

İnficâr (انفجار): Fışkırmaktır.

Ayn (عين): Değişik manalara gelir. Burada pınar manasındır.

Meşreb (مشرب): İçecek yer, içmek ve içilen manalarına gelir. Burada su içecek yer, yani pınar manasına alınması tercih ediliyor. İçilecek şey manasına da yorumlana bilir.

“تَعَثُّوا” fiili kökündendir ve bozgunculukta haddi aşmak herhangi bir hususta haddi aşmak manalarına gelir. Bazı muhakikler ikinci manayı tercih etmişler. Çünkü bu cümlelerin beraberinde bozgunculuk anlamını ifade eden **المفسدين** kelimesi bulunmaktadır.

ÂYETİN GENİŞ MEALİ

Ve Ey İsrailoğulları şu olayların vuku bulduğu zamanı anın: Musa(a.s.), çölde susuzluktan perişan olan milleti, yani atalarınız için bizden su diledi, dua etti. Biz de asanı taşa vur dedik. O da asasını taşa vurunca taştan on iki pınar fışkırdı. (İsrailoğulları on iki soy olduğu için her soya ait bir pınar ihsan edildi ki su için bir nizaâ düşmesinler). Böylece her soy su alacağı pınarı bildi, tanıdı. Onlara: Allah'ın rızından yiyin için, kudret helvasını, bıldırcın-yelve kuşu yiyin, pınıardan fışkıran suyu için de bozgunculuk ederek Tih sahrasında, ulaşabildiğiniz yerde veya yeryüzünün herhangi bir bölgesinde haddi aşmayın, aşırı gitmeyin ilâhî sınırların dışına çıkmayın, denildi.

Bu âyet de İsrailoğullarının nankörlük ettikleri büyük bir nimet hatırlatıyor. Musa'nın asası hangi ağaçtan idi, ne kadar idi, nereden eline geçti? Bu konu üzerinde durmaya uygun görmüyorum. Keza sözü edilen taş belli bir taş mı idi, yoksa Musa, asasını herhangi bir taşa vurduğu zaman su fışkırıyor muydu? Bu konudaki görüşleri buraya aktarmaya da gerek yoktur. Çünkü bu konuda ki rivâyetler sağlıklı bir dini delile dayanmıyor. Ancak şunu ifade edeyim: Biz peygamberlerin mucizelerine tereddütsüz iman ediyoruz. Allah her şeye kadirdir. Dilediği peygamberine dilediği mucizeyi verir. Eğer İsrailoğullarının su ihtiyaçları, Musa'nın duası neticesinde yağmur ile veya kuyular kazdırmak suretiyle karşılanmış olsaydı onlar bunu tabii olay olarak telakki edip Musa'nın bir rolü veya Allah'ın bir lütfu olarak kabul etmeyeceklerdi. Oysa onlara sık sık apaçık mucizeler gösterilmek suretiyle sağlıklı bir imana kavuşmaları ve ilâhî nimetlere şükür etmeleri hedef tutulmuştu. Asanın taşa vurulması neticesinde taştan pınarların fışkırması apaçık bir mucize olarak onlara gösterilmiş aynı zamanda su ihtiyaçları da karşılanmıştı ki insafa gelip samimi bir iman sahibi olsunlar, imanlara kemale ersin ve nimetlerin sahibi olan yüce Allah'a şükretsinsinler.

BAKARA 2/61 (DOKUZUNCU NİMET)

وَإِذْ قُلْتُمْ يَا مُوسَىٰ لَنْ نَصْبِرَ عَلَىٰ طَعَامٍ وَاحِدٍ فَادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُخْرِجْ لَنَا مِمَّا تُثْمِتُ الْأَرْضُ مِنْ بَقْلِهَا وَقِثَّائِهَا وَفُومِهَا وَعَدَسِهَا وَبَصِلَها قَالَ أَتَسْتَبْدِلُونَ الَّذِي هُوَ أَدْنَىٰ بِالَّذِي هُوَ خَيْرٌ اهْبِطُوا مِصْرًا فَإِنَّ لَكُمْ مِمَّا سَأَلْتُمْ وَضُرِبَتْ عَلَيْهِمُ الذَّلَّةُ وَالْمَسْكَنَةُ وَبَآؤُا بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ ذَٰلِكَ بِأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّاتِ بَعِيرَ الْحَقِّ ذَٰلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ ﴿٦١﴾

MEALİ

61- Ve şu (olayların vuku bulduğu) zamanı anın: “Ey Musa biz bir (çeşit) yemeğe asla sabredemeyeceğiz. Bu sebeple bizim için Rabbine dua et de bize yerin bitirdiği şeylerden: sebzesinden, kabağından-hıyarından, sarımsağından, mercimeğinden ve soğanından çıkarsın” dediniz. O “ siz hayırlı (rızık) olanı adi (rızık) ile mi değiştirmek istiyorsunuz? Bir şehre inin. Çünkü istediğiniz şeyler (orada) sizin için muhakkak vardır” dedi. Onların üzerine zillet ve miskinlik (damgası) vuruldu ve Allah tarafından büyük bir gazaba uğradılar. İşte bu (zillet, miskinlik ve gazaba mahkûmiyetleri) Allah’ın âyetlerini inkâr etmeleri ve haksız yere- batıl sebeple peygamberler öldürmelerinden dolayı idi. İşte bu (inkârları ve peygamberleri öldürmeleri), öteden beri isyana dalmaları ve haddi aşmaya devam etmelerinden dolayı idi.”

TAHLİLLER

TaâmenVâhid (طعاما واحدا): Bir (çeşit) yemekten maksat kudret helvası ve bıldırcın-yelve kuşudur. Bu rızık aslında iki çeşit yemek olduğu halde her gün aynı şey yendiği için bu tabi kullanılmıştır. Bir kavle göre onlar bu iki yiyeceği beraber pişirerek tek yemek haline getirdikleri için bir yemek demişlerdir. Diğer bir kavle göre bu yemek refah içinde bulunanların yemeği idi. Kendileri fellah oldukları için alışkın oldukları yiyecekleri istiyorlardı ve bu sebeple refah ehlinin yemeğinden bir yemek demişler.

Bakl (بقل): Yaş sebzedir.

Kıssâun (قثاء): Kabak ve hıyar manalarına gelir. İki manaya da alınabilir.

Fûm (فوم): Buğday sarımsak manalarına gelir. Âyette soğan ve mercimek bulunduğu için **fûm** (فوم) kelimesinin sarımsak manasına alınması daha uygun görünmektedir. İbn Mes’ûd (r.a.)’ın bu kelimeyi sûm (ثوم) olarak okuması da bu manayı teyit eder. Çünkü **sûm** sarımsaktır.

Ades (عس): Mercimektir.

Basal (بصل): Soğandır.

Mısır (مصر): Büyük şehir manasındadır. Burada herhangi bir şehir manasınadır. Firavun’un bulunduğu meşhur Mısır manasına yorumlanması ihtimali zayıf görülmektedir.

Zillet (ذلة): Hakaret, aşağılık demektir.

Meskenet (مسكنة): Fakirlik, yoksulluk demektir. Gönül fakirliğine de gelebilir.

İ'tidâ (اعتداء): Haddi aşmak, ilâhî sınırın dışına çıkmak manasınadır.

ÂYETİN AÇIKLAMASI

Ey İsrailoğulları!Şu olayların vuku bulduğu zamanı anın: Sizin selefleriniz ve atalarınız Musa(a.s.)'ya: Ey Musa biz bir çeşit yemeğe asla sabredemeyeceğiz, her gün kudret helvası ve bıldırcın etini yemekten bıktık. Bu nedenle bizim için Rabbine dua et de bize toprağın yetiştirdiği sebze, kabak, hıyar, sarımsak, buğday, mercimek ve soğanından bir miktar çıkarıversin, dediniz.

(Böyle demekle her gün taze ve lezzetli yemekleri hazır sofraya biçiminde ve hiç çalışmadan yorulmadan bu güzel rızıkla beslenmeniz büyük bir nimet iken şükrünü ödemediniz, kadrini bilmediniz ve nankörlük ettiniz). O, yani Allah Teâlâ, Musa aracılığıyla veya Musa'nın kendisi, size, sizin seleflerinize: Siz hayırlı ve iyi olan bu lezzetli yemeği, ona nazaran adi ve aşağı olan şeylerle mi değiştirmek istiyorsunuz (kudret helvası ve anılan kuş etinin hayırlı olmasından maksat, kıymetçe üstünlüğü, pahalılığı, daha lezzetli ve yararlı oluşu, helallikinden şüphe olmayışı ve külfetsiz, meşakkatsiz olarak kendilerine sunuluşudur.)

“O hâlde büyük bir şehre inin. Çünkü istediğiniz şeyler orada sizin için muhakkak var” dedi. (İsrailoğulları soğan sarımsak gibi yiyecekler istemekle Firavun döneminde alıştıkları aşağılık yaşantının adeta özlemini çekiyorlarmış. İsrailoğulları bunca nimetlere ve uyarılara rağmen nankörlükte ısrar etmelerinin sonucunda hak ettikleri cezaya çarptılar.)

Şöyle ki onların üzerine zillet, aşağılık, hakaret, miskinlik, yoksulluk, gönül fakirliği damgası vuruldu, binası kuruldu, onları çepeçevre kuşattı ve Allah tarafından büyük bir gazaba uğradılar, dünya da başlarına gelen bela ve musibetlerin kucağına düştüler, ahirette de elim azaba mahkûm oldular. İşte bu zillet, miskinlik ve gazabın sebebi, onların Allah'ın âyetlerini inkâr etmeleri, batıl sebeplerle, haksız olduklarını bile bile peygamberleri öldürmeleri, şehit etmeleri idi. Bu inkârları ve peygamberleri öldürmelerinin sebebi ise öteden beri isyan ve günahlara dalmaları ve haddi aşmayı sürdürme gelmeleridir. (Çünkü günah günahı çeker, kişi günahlara daldı mı, yeni yeni günahlar peş peşe gelir.)

İsrailoğullarının inkâr ettikleri âyetler Musa'nın gösterdiği mucizeler, semâvî kitapların âyetleri, Tevrat'ın peygamberimize ait bölümleri Kur'an-ı Kerîm manalarına yorumlanabilir.

Peygamberleri öldürmek daima haksız yere olur. Burada “Haksız yere peygamberleri öldürmeleri” ifadesi, bu zalim milletin yaptıklarının çirkinliğini bir kere daha açığa vurmak içindir. Bazı tefsirciler: Bundaki incelik, onların haksız olduklarını bile bile böylesine cinâyetleri işlediklerini vurgulamaktır, derler. Bazı müfessirlerde **بغير الحق** ifadesini “*hakka aykırı bir neden, yani batıl bir sebeple*” diye açıklamışlardır. Meâlde buna işaret edildi.

İsrailoğullarının mahkûm oldukları zillet ve miskinliğin bir bölümü şunlardır:

1. İslâm devletine cizye ve haraç ödemekle yükümlü tutulmaları,
2. Müslümanlardan ayırt edilmeleri için kılık kıyafetlerinin değişik olmasına ve Yahudi belirtisini taşımaya mecbur edilmeleri,
3. Aşırı ihtirasları sebebiyle pinti, cimri, fakir gönüllü ve açgözlü olmaları,
4. Cizyelerinin arttırılması için kendilerini yoksul, fakir göstermeleri ve maddi durumlarından devamlı şikâyetçi olmaları,

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Kur’ân’da müjdeleyici ve korkutucu âyetler genellikle birbirini takip ederler. Yukarıdaki âyetlerde Ehl-i Kitâb korkutulunca aşağıdaki âhiret mükâfatını ihtiva eden aşağıdaki âyete geçiliyor. Ondan sonra İsrailoğullarından verilen nimetlerin sayımına devam ediliyor. Böylece bu âyetin nimetleri hatırlatan âyetler arasında yer almasının hikmeti anlaşılmış oldu.

BAKARA 2/62

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَى وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٦٢)

MEALİ

62-İman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar ve Sâbiîler(den) kim hakikaten Allah’a, âhiret gününe inanır ve iyi bir iş işlerse, elbette onlara Rableri katında mükâfatları vardır, onlara bir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

İNİŞ SEBEBİ

Süddî’den rivâyete göre bu âyet Selmân-i Fârisî (r.a.) ın İslamiyet’ten önceki arkadaşları hakkında indirilmiştir. Selmân, Resûlullah’ın yanına varıp onunla müşerref olunca eski arkadaşlarının ibadetlerini ve gayretlerini anlatmaya başladı ve bu arada:

Ya Resûlullah: Onlar namaz kılarlar, oruç tutarlar, sana iman ederler ve senin peygamber olarak gönderileceğine şahadet ederlerdi, dedi. Selman onları övücü sözlerini bitirince Resûlullah(a.s.): Ey Selman onlar cehennem ehlidir buyurdu. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.⁷¹⁸

TAHLİLLER

Âyetin başında bulunan “*iman edenler*” ifadesiyle kimlerin kast edildiği hususunda birkaç rivâyet vardır. Süfyân-i Sevrî’den yapılan rivâyete göre kendisi: Bunlar dilleriyle iman ettik diyen, fakat kalben inanmayan münafıklardır, demiştir. Diğer bir kavla bunlar ihlâs ve samimiyetle iman edenler ile yalnız dilleriyle iman ettik diyen münafıklardır. Yani bu ifade hepsini içerir. Kadı Beyzâvî de bu kavle taraftardır. Başka kaviller bu iki rivâyet gibi kuvvetli görülmediği için buraya aktarmaya gerek görmedim.

Hâdû (هَادُوا): Fiili *Hevd* (هود) mastarından türemedir. *Hevd* (هود) tövbe etmek ve Yahudi olmak manalarına gelir. İsrailoğullarının Yahudi ismi verilmesinin sebebi, onları buzağı heykeline tapmaktan Tövbe etmeleridir. Onların tövbeleri yukarıdaki âyetlerde geçtiği gibi birbirlerini öldürmek suretiyle gerçekleşen en ağır Tövbe biçimi olduğu için buna atfen bu ismi almışlardır. İkinci bir ihtimal Yehûd kelimesinin Yahûz kelimesinin Araplaştırılmış şekli olmasıdır. Yahûzâ, Yakup peygamberin en büyük oğlunun adı idi. Yahudiler bu peygamberin 12 oğlunun soyundan olup 12 kola ayrılmakla beraber O’nun en büyük oğluna izafeten bu adı almışlardır.

Nasârâ (نصارى): Nasrân’ın çoğulu olup Nasranîler demektir. İsa (a.s.)’ın arkadaşları kendisine yardım ettikleri veya birbirlerine yardımcı oldukları için bu adı almışlardır. Çünkü bu kelimenin kökü olan NASR: yardım etmek demektir. Diğer taraftan İsa (a.s.) Kudüs’ün Beyt-i Lahn mıntıkasında doğduktan sonra annesi tarafından Mısır’a götürüldü ve 12 yaşına varınca annesiyle beraber Şam’a dönüp Nasıra veya Nasran adlı köyde ikamet etti. Bir kavla göre bu sebeple onun dinine intisap edenlere Nasrani unvanı verildi.

Sâbiîn (صابئين): Bir kavla göre bu lafız aslında Arapça olmayıp Araplaştırılmıştır. Yani belirli batıl bir inanca sahip muayyen bir topluluk hakkında kullanılan yabancı bir kelimedir. Diğer bir kavla göre Arapça olup Sab’ı veya Sabv mastarından türeme ismi

⁷¹⁸ Vahidi, *Esbabü’n-Nüzul*, 1/24.

fâildir. Sab'ı çıkmaktır, Sabv da meyletmek, eğilmektir. Bu kavim hak dinden çıkıp batıl bir dine meylettikleri için onlara Sabiîn denilmiştir. Bunların dinî inanışları konusunda müteaddit rivâyet ve kaviller vardır. Âlûsî'nin bunlarla ilgili olarak verdiği bilginin özeti şudur:

Bunların bir kısmı yıldızlara diğer bir kısmı da putlara taparlar ve her iki fırka, inanışları ve tapınışları bakımından birçok kollara ayrılırlar. Bazı rivâyetler şöyledir:

1. İmam Ebû Hanîfe: Bunlar putlara tapmazlar velakin Kâ'be'ye saygı gösterildiği gibi yıldızlara saygı duyarlar, demiştir.
2. Bir kavle göre bunlar Allah'ın varlığına ve birliğine inanırlar ve Yahya (a.s.) gibi bazı peygamberleri doğrularlar. Fakat yıldızların etkinliğine inanırlar.
3. Diğer bir kavle göre bunlar Allah'a inanırlar, Zebur'u okurlar, meleklerle taparlar ve Kâbe'ye doğru namaz kılarlar. Her dinden bir parça almışlar.

ÂYETİN AÇIKLAMASI

Kelime-i şahâdet getirdikleri için halk arasında mümin sayılan fakat kalben inandıklarından dolayı münafık olanlardan diğer bir mana ile kalben ve dil ile İslamiyet'i kabul edenler ile yalnız dil ile inandım diyenlerden, Yahudilerden, Hristiyanlardan ve Sâbiîlerden, hulasa bütün bunlardan kim Allah'a ve âhiret gününe gerçekten kalbiyle ve diliyle iman eder, imanında sebat gösterir ve İslam dini ölçülerine göre sâlih amel sayılan iyi bir iş işlerse, yani Hz. Muhammed(a.s.)'in izinde yürürse onlara Rableri katında mükâfatları vardır, onlara bir korku yoktur, ahirette azap edilmeyecekler ve onlar üzülmeyecekler, ahirette hoşlanmayacakları bir durum ile karşılaşmayacaklardır.

Bir noktayı belirteyim: Bu âyette imanın şartlarından ikisine, yani Allah'a ve âhiret hayatına iman etmeye yer verilmiş olup imanın diğer şartlarına değinilmiştir. Çünkü imanın en önemli şartları bu ikisidir. Diğer şartlar Allah'a iman konusunun içine girer. Zira Allah'a iman sadece varlığına birliğine inanmak değil, O'nun bütün buyruklarına inanmak demektir. Bir kimse Allah'a inanıyorum, fakat buyruklarına inanmıyorum derse mümin sayılmaz, kâfirdir. Allah'ın son buyruğu şüphesiz Kur'ân'dır. İmanın bütün şartları bu surenin başındaki 5. âyet ve sonundaki 2. âyette beyan buyurulmuştur. Ayrıca Âl-i İmrân suresinin 85. âyetinde mealen “*Kim İslam'dan başka bir din arayıp arzu ederse o din ondan asla kabul edilmeyecek ve o kimse ahirette hüsrana uğrayacaklardır.*” Aynı sûrenin 19.âyetinin başında da mealen “*Allah katında din*

ancak İslam'dır." buyuruluyor. Açıklamasına çalıştığım âyetin “*ve sâlih bir amel, yani iyi bir iş işlerse*” ifadesi de İslam dininin ölçüleri içinde kalmaya işaret eder. Çünkü bir işin iyi sayılıp sayılmamasının ölçüsü Kur’ân-i Kerim ve Resûl-i Ekram (a.s.)’ın sahih hadisleridir. Bu iki kaynağım iyi saydığı şey sâlih amel sayılır. Aksi takdirde işlenen şey ne olursa olsun iyi amel, iyi iş sayılmaz.

Âyetin açıklamasından çıkan sonuç şudur: İslâm dini cihan şümuldür. Kapısı herkese açıktır. Ehlikitap olan Yahudiler ve Hristiyanlar olsun, münafıklar olsun, batıl dinlere mensup olan diğer inananlar olsun hepsi İslâm dinine davet ediliyor, eski inanışlarını bırakıp ihtida etmeleri halinde, geçmiş günahları bağışlanır. Gerek bu biçimde ihtida edenler ve gerekse daha önce samimiyetle İslam dinini kabul edenler İslam dininin inançlarına sadakatle bağlı kalıp, sebat göstererek iyi amel işlerse ve ölünceye kadar bu durumdan dönüş etmezlerse âhiret mutluluğuna erişeceklerdir.

BAKARA 2/63-64 (ONUNCU NİMET)

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (٦٣) ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَلَوْلَا فَضْلُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَرَحْمَتُهُ لَكُنْتُمْ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٦٤)

MEAL

63-Ve o zamanı hatırlayın ki biz (Musa’ya uymanız için) sizden kat’i söz aldık ve Tûr’u üzerinize kaldırıp: Size verdiğimiz (Tevrat)’i kuvvetle tutun ve içinde olanları anın ki (günahlardan ve azaptan) korunasınız, dedik.

64-Sonra bunun ardından (ahdinizden) döndünüz. Allah’ın size fazlı rahmeti olmasaydı elbette zarara uğrayanlardan olurdunuz.

TAHLİLLER

Misak (ميثاق): Ahit ve kati söz demektir. Allah Musa(a.s.)’ya uymak, Tevrat ile amel etmek üzere İsrailoğullarından kat’i söz almıştı. Misak bu mana ile tefsir edilmiştir. Ancak onlardan bu söz ve ahdin alındığı zamanın tayini konusunda ihtilaf vardır. Bir kavla göre Tûr dağı onların üzerine kaldırılmadan önce olmuştu. Sonra onlar ahitlerini bozunca Tûr dağı onların üzerine kaldırıldı. Diğer bir kavla göre ahit alma işi Tûr dağının kaldırılmasıyla beraber olmuştu. Birinci kavla göre Tûr’u üzerlerine kaldırılan cümlesinin başındaki “ve” atıf harfi içindir. İkinci kavla göre bu harfler hal içindir. Meali birinci kavle göre verdim. İkinci kavla göre meâl “...Tûr’u üzerinize kaldırarak sizden söz aldık...” biçiminde olur.

Tûr (طور):Süryani dilinde dağ manasındadır. Arap dilinde de bu mana kullanılır. Bazıları da Tûr bitkili dağ manasına geldiğini söylerler. Bir de Musa(a.s.)’nınmîkat için çıktığı Tûr-i Sînâ dağının özel adıdır. Burada üç şekilde de yorumlanabilir.

Ebû Hâtem’in rivâyetine göre İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir:

“Musa(a.s.) İsrailoğullarına Tevrat’ı ve içindeki zor yükümlülükleri getirince onlara ağır geldi ve kabullenmekten imtina ettiler. Bunun üzerine Cebrail(a.s.)Tur’u yerinden koparıp onların üzerine kaldırdı ve onlar bu mucize karşısında Tevrat’ı ve içindeki yükümlülükleri kabullendiler.”

Bazıları: Dağın hakikaten onların üzerine kaldırılmasıyla iman etmelerini istemek imana zorlamadır, tehdit altındaki iman ise teklifin amacına uygun düşmez, demişler ise de bu itiraz çeşitli şekillerde cevaplandırılmıştır. Şöyle ki üzerlerine kaldırılan dağ düşmeyip havada bir süre durunca korkularının geçmiş olması ve gördükleri bu büyük mucize neticesinde zorlanmadan iman etmeleri mümkündür. Bu bir. İkincisi, ilk anda bir zorlama olmakla beraber, daha sonra kendi iradeleriyle iman etme arzu ve duygusu doğmuş olabilir. Üçüncüsü, eski ümmetlerin şeriatlerinde zorlama neticesindeki iman da makbul sayılmış olabilir.

Kuvvet (قوة): Ciddiyet, samimiyet ve gayret manasındadır. İbn Abbâs (r.a.) böyle tefsir etmiştir.

Allah’ın Fazlı (فضل الله):Tövbeye muvaffak kılması ile tefsir edilmiştir.

Allah’ın Rahmeti (رحمة الله):Tövbenin kabul olunması ile açıklanmıştır.

Bu iki kelime böyle açıklanınca âyetin muhatabı Musa(a.s.) zamanındaki Yahudilerdir. Bir de bu iki kelime Resûl-i Ekrem(a.s.)’inpeygamber olarak gönderilmesi ve Yahudilerin O’nun nurlu devrine yetişmeleri manasına tefsir edilebilir. Bu takdir de âyetin muhatapları bunlar olur.

ÂYETİN AÇIKLAMASI

“Ve ey İsrailoğulları şu olayların vuku bulduğu zamanı hatırlayın: Biz Musa’ya uymaları için sizin atalarınızdan kati söz aldık ve Tur dağını atalarınızın üzerine kaldırıp -kaldırarak- başlarına iniverecek vaziyette tutarak “size verdiğimiz Tevrat’ı kuvvetle, ciddiyetle ve samimiyetle tutun, içindeki emirleri, yasakları ve hükümleri okuyup belleyin, unutmayın, onlarla amel edin ki günahlardan ve azaptan sakınıp korunasınız” dedik.”

Sonra siz(in atalarınız) Tevrat'ı tutmanın ardından ahdinizden döndünüz, sözünüzde durmadınız, Tevrat'ın içindekileri ihmal ettiniz. Allah'ı size fazlı, atalarınızı Tövbe etmeye muvaffak kılması ve O'nun rahmeti, tövbelerini kabul etmesi olmasaydı –diğer bir mana ile Allah'ın size fazlı, Hz. Muhammed(a.s.)'i size peygamber olarak göndermesi ve O'nun rahmeti, son peygamberin devrine yetişmeniz lütfu olmasaydı- elbette atalarınız ve siz zarara uğrayanlardan olurdunuz.

Bu âyetlerde İsrailoğullarına verilen nimetlerin bir kısmı hatırlatılarak iman etmek suretiyle nimetlerin şükrünü eda etmeleri isteniyor.

Musa(a.s.)'ya muasır Yahudilerin O'na uymaları için Allah Tur'u üzerlerine şemsiye gibi kaldırmak suretiyle iman etmelerini sağlıyor. Ne var ki o nankör millet tuttıkları Tevrat'ı ihmal ederek verdikleri sözde durmayıp ahitlerini bozuyorlar ve bu yüzden cezaya müstahak oluyorlar. Fakat Allah yine onlara fazlu rahmette bulunuyor. Hz. Muhammed(a.s.)'e muasır Yahudileri de o nurlu döneme yetiştirmek ve son peygamberin ümmetinden olabilme fırsatını kavuşturmakla nimetlendirilmiştir.

Yüce Allah, İsrailoğullarına ihsan ettiği on çeşit nimeti yukarıda geçen âyetlerde açıkladıktan sonra olumsuz tutum ve davranışları sebebi ile hak ettikleri bir takım sıkıntılara çarpıldıklarını belirtmek suretiyle Resul-i Ekrem (a.s.)'e çağdaş Yahudiler ile o dönemden sonra gelen nesillerini uyarmak üzere buyuruyor ki:

BAKARA 2/65-66

وَلَقَدْ عَلِمْتُمُ الَّذِينَ اعْتَدَوْا مِنْكُمْ فِي السَّبْتِ فَقُلْنَا لَهُمْ كُونُوا قِرَدَةً خَاسِئِينَ ﴿٦٥﴾ فَجَعَلْنَاهَا نَكَالًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهَا وَمَا خَلْفَهَا وَمَوْعِظَةً لِّلْمُتَّقِينَ ﴿٦٦﴾

MEALİ

65- (Ant olsun ki) sizden cumartesi günü (yasağını çiğneyip hükmün)nde azgınlık edenleri muhakkak bilirsiniz. Biz bundan dolayı onlara: Aşağılık maymunlar olun, dedik.

66-Biz bu cezayı kendi devirlerinde olanlara ve sonradan gelenlere ibret (dersi), (ilâhî yasaklar ile azaptan) korunanlara bir öğüt yaptık.

TAHLİLLER

İ'tidâ (الإعتداء): Haddi aşmak, azgınlık etmektir.

Sebt (السبت): Cumartesi günü ismi olduğu gibi Yahudilerin bu güne özel saygı duyarak sırf ibadetle geçirmeleri ve başka işlerle meşgul olmamaları anlamına da gelir. Burada her iki manaya da alınabilir. Şöyle ki, İsrailoğullarına cumartesi günü dünya işleri ile meşgul olmak özellikle balık avlamak yasaklanmıştı. Dâvûd vdevrinde deniz sahilinde bulunan Eyle isimli şehirde oturan Yahudiler bu yasağı çiğneyerek cumartesi günleri balık avlamaya başladılar. Böylece cumartesi günü ile ilgili ilâhî hüküm konusunda azgınlık ettiler, o güne saygısızlık ettiler A'râf suresinde bu konuya daha geniş yer verilmiştir.

Kıradatan (قردة): Kırd'ın (قرد) çoğuludur, maymunlar demektir.

Hâsiîn (خاسين): Hâsi' (خاسي) kelimesinin çoğuludur. **Husuv**masterındandır. **Hâsi (خاسي)** Aşağılık, hor hakir manasınadır.

Nekâl (نكال): Başkaları ibret alsın diye suçlu kişiye yapılan eziyet ve ihanettir.

ÂYETLERİN AÇIKLANMASI

Ey İsrailoğullarıant olsun ki siz atalarınızdan cumartesi günü için konulan ilâhî hüküm ve yasağı çiğneyerek balık avlananları bilirsiniz. Biz bu suçlarından dolayı onlara: Aşağılık, hor ve hakir maymunlar olun, dedik. Biz bu cezayı, onları maymun suretine sokmayı, kendi devirlerinde yaşayanlara ve sonradan gelecek olanlara-diğer bir mana ile kendilerine yakın çevrelerde oturanlara ve uzak çevrede bulunanlara- etkili bir ibret dersi ve muttakiler, yani günahlardan sakınan ve ilâhî azaptan korunanlara bir nasihat ve öğüt yaptık.

Bu âyetin zahirine göre bu grup gerçekten maymun şekline sokulup mesih oldular, kuyruklu hayvan haline girdiler. Müfessirlerin cumhuru böyle derler ve sıhhatli olanı da budur. Birkaç müfessirin beyanına göre bunlar maymun şekline döndükten sonra bir şey yemediler, içmediler ve üç günden fazla yaşamadılar.

Mücâhid ise: Bunlar maymun şekline sokulmadılar velakin kalpleri öyle mesholdu ki artık hiçbir öğüt kabul etmiyor. Ve hiçbir uyarıyı duymuyorlardı, demiştir. Bu yoruma göre âyette bunlar maymunlara benzetilmiş olur.

Mücâhid'in yorumu günümüz insanlarına daha yakın olmakla beraber zayıf sayılır. Çünkü cumhurun görüşüne ters düşer. Yetkili müfessirlerden onu teyit eden yoktur. 66.âyet de cumhurun tefsirini teyit eder. Çünkü hakikaten maymun şekline sokulmaları etkili bir ibret olur. Fakat insan şeklini muhafaza edip de sadece kalben

mesih (مسيح) olmaları, kalplerinin tamamen kararması, hakkı kabul etmeleri, uyarıları dinlememeleri durumu pek ibret verici olmasa gerek.

BAKARA 2/67-71 (İSRAİLOĞULLARININ ÇARPILDIKLARI İKİNCİ SIKINTI)

وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَذْبَحُوا بَقَرَةً قَالُوا أَتَتَّخِذُنَا هُزُوًا قَالَ أَعُوذُ بِاللَّهِ أَنْ أَكُونَ مِنَ الْجَاهِلِينَ
(٦٧) قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ لَا فَارِضَ وَلَا بِكْرٌ عَوَانٌ بَيْنَ ذَلِكَ فافْعَلُوا مَا
تُؤْمَرُونَ (٦٨) قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا لَوْثُهَا قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا بَقَرَةٌ صَفْرَاءٌ فَاقِعٌ لَوثُهَا تَسُرُّ النَّظِيرِينَ
(٦٩) قَالُوا ادْعُ لَنَا رَبَّكَ يُبَيِّنْ لَنَا مَا هِيَ إِنَّ الْبَقَرَ تَشَابَهَ عَلَيْنَا وَإِنَّا إِن شَاءَ اللَّهُ لَمُهْتَدُونَ (٧٠) قَالَ إِنَّهُ يَقُولُ إِنَّهَا
بَقَرَةٌ لَا ذَلُولَ تُثِيرُ الْأَرْضَ وَلَا تَسْقِي الْحَرْثَ مُسَلَّمَةٌ لَا شِيبَةَ فِيهَا قَالُوا النَّ جِنَّتَ بِالْحَقِّ فَدَّبَحُوهَا وَمَا كَادُوا
يَفْعَلُونَ (٧١)

MEALİ

67-Ve o zamanı hatırlayın ki, Musa (a.s.) kavmine: Allah size bir inek kesmenizi emrediyor, dedi. Onlar: “Bizimle alay mı ediyorsun?” dediler. Musa, cahillerden olmaktan Allah’a sığınırım”, dedi.

68-Onlar: “Bizim için Rabbine dua et, onun ne olduğunu bize açıklasın” dediler. Musa: “Rabbim diyor ki o ne yaşlı ne de körpe, ikisinin ortasında orta yaşlı bir inektir. Artık emrolunduğunuz şeyi yapın”, dedi.

69-Onlar: “Bizim için Rabbine dua et, o ineğin renginin ne olduğunu bize açıklasın”, dediler. Musa: “Rabbim diyor ki; rengi parlak, sarı ve bakanlara sevinç veren bir inektir”, dedi.

70-Onlar: “Bizim için Rabbine dua et o nedir (nasıl bir şeydir) bize (iyice) açıklasın. Çünkü o inek gerçekten bize (diğerlerine) benzer geldi. Allah dilerse (aradığımızı) elbette buluruz”, dediler.

71- Musa: “Rabbim diyor ki; O, boyunduruk altına girmemiş, yeri sürmez, ekini sulamaz, salma- kusurlardan arındırılmış, alacası lekesi olmayan bir inektir,” dedi. Onlar: “İşte şimdi gerçeği getirdin, dediler. Bunun üzerine ineği (bulup) boğazladılar. Az kaldı (emrolundukları işi) yapmayacaklardı.

TAHLİLLER

Bakara (بقره): Bakar kelimesinin müennesi veya müfredidir. **Bakar**, sığır cinsinin ismidir. Bu itibarla **bakara**, İnek, öküz, düve, tosun veya manda olabilir. **Bakr**(بقر) kelimesi yarmak manasınadır. Bu hayvan toprağı sürüp yeri yarmak işinde kullanıldığı

için bu ismi almıştır. Bu âyetlerde **bakara** ile ilgili sıfatlar müennes olarak geldiği için meâlde inek ifadesini kullandım. Öküz **sevr**(ثور) denilir.

Hüzuv (هزو): Alay ve istihza etmektir.

Cehl (جهل):Çeşitli manalara gelir: Bilgisizlik, yanlış bilgi, uygun olmayan şey işlemek. Burada son mana kastedilmiştir.

Fârıd (فارض): Doğumdan kesilmiş yaşlı manasınadır.

Bikr (بكر): Küçük yaşta olduğu için henüz gebe olmamış manasınadır.

Avân (عوان): Orta yaşlı manasınadır. İbn Kuteybe: Bir defa doğum yapmış inek manasınadır, demiştir.

Fâkı (فأقع): Parlak ve sarı manasınadır.

Zelûl (ذلول): Boyunduruk altında ezgin manasınadır.

İsare (إثارة): Ziraat için toprağı yarıp sürmektir.

Hars (حرث): Ziraata hazırlanmış ekin Râzîsidir.

Müselleme (مسلمة): Kusurlarından arındırılmış veya salma, yani sahipleri tarafından hiçbir işte kullanılmayıp serbest bırakılmış manalarına gelir.

Şiyet (شية): Leke, alaca, başka renk manasınadır.

BİR AÇIKLAMA

Rivâyet edildiğine göre Musa(a.s.) zamanında İsrailoğullarından birisi, malına mirasçı olmak veya karısını nikâhlamak için yakınları tarafından öldürülüyor ve katil veya katiller cenazeyi ortaya koyup katillerinin meydana çıkarılmasını istemeye başlıyorlar. Nihâyet Allah Teâlâ, bir ineği boğazlamayı ve bir parçasını maktule vurmak neticesinde maktulün dirilip katillerini söyleyeceğini Musa'ya bildiriyor. Bunun üzerine Musaİsrailoğullarından bir ineği kesmelerini emrediyor. 72. ve 73. âyetler bölümünde bu konu üzerinde tekrar durulacaktır. Ancak şu noktayı belirtiyim:

İbn Cerîr'in rivâyetine göre İbn Abbâs(r.a.), İsrailoğulları istedikleri herhangi bir ineği boğazlamış olsalardı onlara kâfi gelecekti (ilâhî emir yerine gelmiş olurdu). Fakat işi kendi aleyhlerinde zorlaştırdılar.(inekle ilgili bir sürü sorular sormaya koyuldular). Bundan dolayı da Allah da (iş) onların aleyhine zorlaştırdı, demiştir.

ÂYETLERİN AÇIKLAMASI

Ey İsrailoğulları o zamanı da hatırlayın ki Musa(a.s), kavmine, atalarınız hitaben: Allah size bir inek boğazlamanızı emrediyor, dedi. Buna karşı kavmi: Sen bizimle alay mı ediyorsun dediler.

Böyle demeleri sebebi şu olabilir: Onlar meçhul katillerin meydana çıkarılmasını istiyorlardı. Musa(a.s.) ise bir boğazlamalarını emretti. Bu meydana boğazlanacak ineğin bir parçası ile maktulün vurulması neticesinde onun dirilip katillerin söyleyeceği hususu da ya anlatmıştı veya anlatmamıştı. Onlar her iki halde Musa'nın cevabını sorularına uygun bulmadılar ve biz senden ne istiyoruz sen ne söylüyorsun demek istediler. Hâlbuki kendilerine düşen görev, Musa'nın emrine uymak, saygı duymak ve sonucunu beklemektir.

Onların bu tavrı, anlayışsızlıklarını, cehaletlerini, inatlarını, kabalıklarını ve eziyet edici karakterlerini gösterir. Musa(a.s.): Cahillerden olmaktan, uygun olmayan bir şey işlemekten Allah'a sığınırım, dedi.

Çünkü Allah'ın hükümlerini tebliğ etmek makamında bulunan bir zatın halkla alay etmesi cehaletin, haksızlığın ta kendisidir. Onlar ölü bir ineğin bir parçasını maktule vurulmasıyla maktulün dirilmesini bir türlü akıllarına sığdıramadıkları, diğer taraftan tebliğin ciddiyetini anladıkları için bu kere ineğin özelliklerini ve evsafını sormaya ve bir sürü soruları yöneltmeye koyuldular. Eğer bu yola girmeden herhangi bir ineği boğazlamış olsalardı işi halletmiş olurlardı. Fakat işi güçleştirdiler, kendilerini zor duruma düşürdüler. Allah da onları hak ettikleri zor duruma soktu. Nihâyet âyetlerde açıklanan evsaftaki ineği arayıp buldular ve yüksek bir fiyatla satın alıp kestiler. Hâlbuki işi yokuşa sürüp çıkmaza sokmak istiyorlardı, çeşitli bahaneler ileri sürüyorlardı, Musa(a.s.)'yı soru yağmuruna tutuyorlardı. Fakat ileri sürdükleri engeller tamamen giderilince çaresizlik içinde bu işi yapmak zorunda kaldılar. Rivâyetlere göre o gün için bir sığırın bahası 3 altın iken aranan evsafı haiz ineği derisi dolusu altın karşılığında satın aldılar.

İsrailoğulları bu konuda da kötü örnek oldular: Çünkü ilâhî emri alay konusu ettiler, bir sürü soru sormak suretiyle işi yokuşa sürüklemek istediler ve ilâhî emri derhal yerine getirmektir.

BİR SIĞIRI BOĞAZLAMA EMRİNİN HİKMETİ

İsrailoğulları, Musa(a.s.)’dan önceki dönemlerde sığırlara ve buzağılara taparlardı ve bu hayvanın kutsallığı onların kalplerine iyice yerleşmişti. Hatta Musadöneminde birçok mucizeyi görüp O’na inandıktan sonra bile Sâmirî’nin yaptığı buzağı heykeline tapmaları onların bu hayvana hala ilah gözü ile baktıklarını gösterir. İşte bu batıl inanışın kökünü kazımak ve buzağıya tapmaktan tövbe etmelerinde samimiyet derecesinin gün ışığına çıkması için sığırı boğazlamakla imtihan edildiler.

Diğer bir hikmet onları buzağı heykeline tapmaları sebebiyle kınamaktır. Onlar bir taraftan buzağı heykeline tapmışlar. Diğer taraftan boğazlanacak sığırın ölü bir parçasının maktulün cesedine vurulmasıyla maktulü Allah’ın izni ile ve Musa’nın bir mucizesi olarak dirilmesini akıllarına sığdıramıyorlardı, Allah’ın bu buyruğunu kabul etmiyorlardı. İşte bu tutumları sebebiyle kınanıyor ve uyarılıyor.

BAKARA 2/72-73

وَإِذْ قَتَلْتُمْ نَفْسًا فَادَرَأْتُمْ فِيهَا وَاللَّهُ مُخْرِجٌ مَا كُنْتُمْ تَكْتُمُونَ ﴿٧٢﴾ فَقُلْنَا اضْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى وَيُرِيكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٧٣﴾

MEALİ

72- Hani bir zaman siz bir adam öldürdünüz de onun hakkında (birbirinizi cinâyetle suçlayarak) çekiştiniz – alıştınız. Halbuki Allah, sakladığınızı meydana çıkarandır.

73- Bunun üzerine biz dedik ki: O (boğazlamış olduğunuz) ineğin bir parçasını öldürülen adama vurun. (Vurulunca maktul dirildi) İşte Allah, böylece ölüleri diriltir ve akıllanasınız – düşünesiniz diye size âyetlerini gösterir.

TAHLİLLER

İddâra’tüm (ادَارَاتُمْ): Aslı **tedâra’tüm (تَدَارَاتُمْ)** olup **der’i (درا)** masterından alınmadır. Der’i, defetmek manasınadır. Bu fiilin manası, sözü edilen cinâyeti birbirinizin üstüne atmaya ve karşılıklı olarak başınızdan def etmeye koyuldunuz. Meâlde özlü olarak “çekiştiniz-atıştınız” diye anlamın ifade ettim.

Âyetlerden maksat Allah’ın her şeye kadir olduğunu gösteren delillerdir. Ölü sığırın bir parçasını maktule vurmakla maktulün dirilmesi, onun konuşup katilinin kim olduğunu söylemesi ve meçhul katilin bir mucize yoluyla meydana çıkarılması birer âyet değil midir? Bunların kast edilmiş olması ihtimali de vardır.

ÂYETLERİN AÇIKLAMASI

Ve Ey İsrailoğulları! Hani bir zaman siz, -yani selefleriniz- bir adam öldürdünüz de onun kim tarafından öldürüldüğü konusunda ihtilafa düşüp cinâyet suçunu birbirinizin üstüne atarak kendi başınızdan def ediyordunuz, bu yüzden aranızda bir fitne çıktı idi. Katiller suçlarını başkalarına atmakla kurtulacaklarını sanıyorlardı. Hâlbuki Allah sakladıklarınızı meydana çıkarır. Bu çekişme ve atışmalarınızın akabinde biz, boğazlanmış olan ineğin bir parçasıyla o maktule vurun, dedik. (Rivâyetlere göre: Onlar vurdular ve maktul dirilip kimler tarafından öldürüldüğünü söyledikten sonra ölüp düştü. Katil veya katiller yakalanıp kısas yoluyla öldürüldüler ve öldürdükleri maktulün miras hakkından da mahrum kıldılar.) İşte Allah böylece ölüleri diriltir. Yani boğazlanmış bir ineğin bir parçasını öldürülmüş bir adama vurmak suretiyle adamın dirilmesi, akıl ve hayale gelmeyen acayip bir olaydır. Allah bu maktulü aklın izah edemeyeceği bir yolla dirilttiği gibi ölüleri de herhangi bir yolla diriltir. Artık âhiret gününün varlığına tereddütsüz inanmanız gerekir. Allah, akıllanasınız diye, aklınız kemale ersin, aklınızı kullanıp ölümden sonra dirilme gerçeğini düşünesiniz, diğer bir mana ile dinî hükümlerin sırlarını idrak ederek nefislerinizi günahlardan menedesiniz diye size âyetlerini, gücünün her şeye yettiğine delalet eden delilleri gösterir.

Tefsirlerdeki meşhur görüşe göre ineği boğazlama emri bu katil olayında meçhul katilin ortaya çıkarılması içindir. Dolayısıyla katille ilgili âyetlerin ineği boğazlama ile alakalı âyetlerden sonra yer almasının sebepleri üzerinde durulmaktadır. Hâlbuki bazı müfessirlerin dediği gibi Musa'ya önce ineği boğazlama emrinin verilmesi ve daha sonra katil olayının meydana gelmesi mümkündür. İneği boğazlama hikmetlerinin bir kısmı o bölümde anlatıldı. Gerek boğazlama olayı ve gerekse katil olayı ayrı ayrı hatırlanması istenen değişik konulardır. Allah en iyi bilendir.

BAKARA 2/74

ثُمَّ قَسَتْ قُلُوبُكُمْ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَهِيَ كَالْحِجَارَةِ أَوْ أَشَدُّ قَسْوَةً وَإِنَّ مِنَ الْحِجَارَةِ لَمَا يَتَفَجَّرُ مِنْهُ الْأَنْهَارُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَشَّقَّقُ فَيَخْرُجُ مِنْهُ الْمَاءُ وَإِنَّ مِنْهَا لَمَا يَهْبِطُ مِنْ خَشْيَةِ اللَّهِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٧٤)

MEALİ

74- Sonra bunun ardından kalpleriniz katılaştı, şimdi de kalpleriniz taşlar gibi, hatta daha katıdır. Çünkü taşların öylesi var ki ondan ırmaklar fışkırır, öylesi de var ki yarılr

da ondan su çıkar ve öylesi de var ki Allah korkusundan yukarıdan aşağıya (yuvarlanıp) düşer. Allah yaptıklarınızdan gafil değil(haberdar)dır.

TAHLİLLER

Kasvet (قسوة): Kuruluk ve katılıktır.

Tefeccür (تفجر): Fıskırmadır.

Yeşşakkaku (يشقق): Aslı يتشقق şeklindedir. Yarılır, çatlar demektir.

Hübût (هبوط): Yukarıdan aşağıya düşmek, inmek manasınadır.

Haşyet (خشية): Korkudur.

ÂYETİN AÇIKLAMASI

Ey İsrailoğulları sonra bunun ardından, yani öldürülen adamı diriltip konuşturma ardından veya Tur'u üzerinize kaldırma, taştan on iki ırmağı fışkırtma, bazılarınızı maymun şekline sokma ve diğer bildiğiniz mucizelerin ardından kalpleriniz katılaştı, mucizelerden etkilenmedi. Artık kalpleriniz katılık ve etkilenmeme bakımından taşlar gibi, hatta daha da katıdır. Çünkü taşların öylesi var ki ondan ırmaklar fışkırır, o sulardan insanlar, hayvanlar ve bitkiler yararlanır. Bazı taşlar var ki çatlayıp yarılır ve onlardan su çıkar. Çıkan o su az da olsa çevreye bir yarar sağlar. Ve öyle taşlar da var ki Allah korkusundan yukarıdan aşağıya yuvarlanıp düşer. Diğer bir mana ile “Ve öyle taşlar var ki deprem, kasırga, yağmur ve yer kayması gibi Allah'ın kudretini gösteren ilâhî kanun ve deliller etkisiyle yukarıdan aşağı yuvarlanıp düşer.- Hâlbuki sizin kalpleriniz bunca mucizelere rağmen zerre kadar etkilenmez, öğütlenmez, ibret almaz ve onlara ilâhî korku nüfuz etmez. Allah yaptıklarınız, yapmakta olduğunuz kötülüklerden gafil, habersiz ve bilgisiz değildir.

Bu âyetin muhatapları bir kavle göre tüm Yahudilerdir. Diğer bir kavle göre Resûl-i Ekrem zamanındaki Yahudilerdir. Üçünü bir kavle göre öldürülen bir ineğin parçasının vurulması ile dirilen adamın mirasçılarıdır.

Âyetin “*Ve öylesi var ki Allah korkusundan yukarıdan aşağıya (yuvarlanıp) düşer*” mealindeki cümlenin “*Allah korkusu*” ifadesi Mücâhid ve diğer bazı âlimlere göre hakiki korku manasınadır. Allah Teâlâ'nın taşta hayat ve idrak vermesi mümkündür. Âyetlerinzâhirî bunu ifade etmektedir. İmam Müslim'in Câbir b. Abdullah (r.a)'tan rivâyet ettiği bir hadiste Resûl-i Ekrem (a.s.):

Ben gerçekten Mekke'de bir taş tanıyorum ki peygamber olarak gönderilmemden önceki dönemde bana selam veriyordu. Ben şimdi de onu şüphesiz tanırım, buyurmuştur.⁷¹⁹

Kıyamet günü Hacer-i Esved'in ziyaretçileri lehinde şahitlik edeceğine dair hadis ile çakıl taşlarının Resûl-i Ekrem'in mübarek avucunda tesbih ettiğine dair hadis bilinmektedir.

Âyetteki korkuyu hakiki manaya alan âlimlerin bu konuda gösterdikleri deliller çoktur. Bu kadarını buraya almakla yetiniyorum.

Bu korkunun Allah'ın kâinattaki tasarruflarına diğer cansızlar gibi taşların da boyun eğdiği doğrultusundaki yorumu açıklama bölümünde belirttim.

Başka yorumlar da vardır. Konuyu uzatmamak için onları buraya almadım.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Yahudilerin selef ve atalarının kabahatleri anlatıldıktan sonra aşağıda gelenek olan âyetlerde Resûl-i Ekrem'e muasır Yahudilerin kabahatleri anlatılıyor. Aşağıdaki 75. âyetin bölüm Fahreddin Râzî'nin naklen verdiği bilgiye göre Kaffâl özetle şöyle demiştir:⁷²⁰

Allah Teâlâ'nın bu surede İsrailoğullarının kıssalarını bildirmekten çıkan bazı maksatlar şunlardır:

1. Hz. Muhammed(a.s.)'in peygamberliğini doğrular. Çünkü O, hiçbir öğrenim görmeksizin bu kıssaları aynen bildiriyor. Bu, vahiyden başka bir yolla mümkün değildir. O'nun verdiği bu sağlıklı bilgi Ehl-i Kitap ve Araplara da yararlıdır. Çünkü Ehl-i Kitap bu kıssaları biliyorlardı. Bunu aynen O'ndan işitince O'nun bu malûmatı ancak vahiy yoluyla aldığını bilmiş oldular. Araplar da ehlikitabın O'nu bu haberlerde doğruladığını görüyorlardı.
2. Allah'ın İsrailoğullarına verdiği nimetleri saymak suretiyle onlara hatırlatmak ve şükrünü eda etmeye davet etmektir. Bunun şükrü ise son peygambere iman etmeleri ile gerçekleşir.

⁷¹⁹ Müslim, Fedail, 1

⁷²⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/553.

3. İsrailoğulların küfür, inkârcılık, bozgunculuk, inatçılık ve hakka karşı tavırlarının eskiden beri edegeldiğini, diğer peygamberlere karşı aynı halı sürdürdüklerini Resûl-i Ekrem'e haber verip O'nu ve müminleri teselli etmektir. Evet, bunca peygamberlere karşı böyle davranan bir milletin son peygambere karşı olumsuz tutumları garipsenmemeli, haktan yüz çevirip inatlarını sürdürmeleri acayip görülmemelidir.
4. Resûl-i Ekrem zamanında yaşayan Yahudilerin başına atalarının başına gelmiş olan felaketlerin benzerinin gelmemesi için gerekli uyarıyı yapmak ve onları korkutmak.
5. Arap müşriklerini uyarıp geçmiş Yahudilerin başına gelmiş felaketlerin benzerine maruz kalmamaları için inkârcılığı bırakmaları.
6. Ölümden sonra dirilmeyi inkâr eden Arap müşriklerini ölümden sonra diriltmek mucizesi haberi ile susturucu cevap vermek.
7. Resûl-i Ekrem, Medine ve çevresindeki Yahudilerin iman etmeleri için onlara hakka ısrarla davet ediyor ve inatları ile azgınlıklarından dolayı kalben sıkıntı duyuyor, üzülyordu. Bu sebeple yüce Allah O'na teselli vermek için diğer peygamberler dönemindeki Yahudilerin apaçık mucizelere rağmen sürdürdükleri benzeri görülmemiş inatlarını ve nankörlüklerini bildiriyor ve nihâyet buyuruyor ki:

BAKARA 2/75

أَفَتَطْمَعُونَ أَنْ يُؤْمِنُوا لَكُمْ وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِنْ بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ
(۷۵)

MEALİ

75- Şimdi bunların size inanacaklarını hararetle umuyor musunuz? Hâlbuki bunlardan bir grup Allah'ın sözlerini işitiyor, akıl erdirip anladıktan sonra onu bile bile tahrif ediyorlardı.

TAHLİLLER

Tama' (طمع): Hararetle ummak iş diyabetle arzulamaktır

Tahrif (تحريف): Değiştirmek veya batıl biçimde yorumlamak manasınadır.

ÂYETİN AÇIKLAMASI

Bu âyetin muhatabı Resûl-i Ekrem ve müminlerdir. Bir rivâyete göre yalnız Resûl-i Ekrem'dir. Diğer bir rivâyete göre yalnız müminlerdir. İnanmaları umulanlardan maksat Peygamber zamanındaki Yahudilerdir.

Ey peygamber ve müminler Yahudilerin sizi doğrulayıp davetinize icabet edeceklerini, diğer bir mana ile onları davet ettiğiniz için iman edeceklerini hararet ve iştiyakla umuyor musunuz?

Hâlbuki bunların bilginleri Allah'ın sözlerini, Tevrat'ı işitiyor akıl erdirip anladıktan ve belledikten sonra onu bile bile değiştiriyor, batıl biçimde yorumluyorlardı. Cumhura göre tahriften maksat, Allah'ın kelimasını değiştirmektir. Çünkü onların bilginleri Tevrat'ın bazı bölümlerini değiştirdiler. Nitekim Resûl-i Ekrem'in bu evsafını ve alametlerini bildiren Tevrat âyetlerini değiştirdiler. Keza zina eden evli kişinin recmedilmesine dair Tevrat âyetini değiştirip yerine bu suçu işleyenin yüzünü karalayıp teşhir etmek hükmünü uydurdular. Onların yaptığı bu tahrif Buhârî'de rivâyet olunan hadisle sabittir.

Bir rivâyete göre “Allah'ın sözlerinden maksat onların Tur dağında işittikleri ilâhî buyruklardır. Bu takdirde âyette sözü edilen grup da Tur'a çıkan yetmiş kişiden bir bölümdür. Kelbî'nin rivâyetine göre Tur'a götürülmek üzere Musa tarafından İsrailoğullarından seçilen yetmiş kişi Allah'ın kelâmını, sözlerini işitmelerini Musa'dan istediler. Bunun üzerine Musa onlara: Boy abdestini alın, temiz elbise giyin, dedi. Onlar da yaptılar. Sonra Allah Teâlâ kelimasını onlara işittirdi. Daha sonra onlar: Allah'ın kelâmının sonunda: Yapmanızı emrettiğim şu şeylere gücünüz yeterse yapın ve dilerseniz yapmayın, buyurduğunu O'ndan işittik dediler. Bu rivâyete göre bunların yaptığı tahrif, Allah'ın kelâmına ekledikleri bu uydurma ilavedir.

Âyetten çıkan sonuç şudur Yahudilerin bilginleri, seçkinleri ve ileri gelenleri böyle çirkin tavırları takınmış iken, Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanındaki sefil Yahudilerin iman etmeleri ümidi uzak bir ihtimaldir.

BAKARA 2/76-77

وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَا بِعَضُوبِهِمْ إِلَى بَعْضٍ قَالُوا اتَّخَذُوا لَهُمْ بِمَا فَتَحَ اللَّهُ عَلَيْكُمْ لِيُحَاجُّوكُمْ بِهِ عِنْدَ رَبِّكُمْ أَفَلَا تَعْقِلُونَ ﴿٧٦﴾ أَوَلَا يَعْلَمُونَ أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا يُسِرُّونَ وَمَا يُغْتَابُونَ ﴿٧٧﴾

MEALİ

76- Bunlar iman edenle karşılaştıkları zaman “İman ettik”, derler (gerekçesini de söylerler). Ve sonra birbirleri ile yalnız kaldıkları zaman “Allah'ın size açtığı (Tevrat'ta açıkladığı) gerçeği Rabbiniz katından (Tevrat'tan) aleyhinize delil olarak kullansınlar, diye mi onlara anlatıyorsunuz? (Bu işin aleyhinizde olduğunu düşünüp) aklınızı kullanmıyor musunuz? , derler.

77- Bunlar bilmiyorlar mı ki Allah'ın gizledikleri şeyleri de açığa vurdukları şeyleri de muhakkak bilir.

ÂYETLERİN AÇIKLAMASI

Bundan önceki âyetlerde Yahudilerin ve özellikle bilgileri ile seçkinlerinin Allah'ın kelâmını değiştirdikleri bildiriliyor. Bu âyetlerde de Resûl-i Ekrem zamanındaki Yahudilerin bir kısmının münafıklık, ikiyüzlülük yaptıklarını, diğer bir kısmının bunları kınadıklarını ve Allah'ın onların gizli ve açık hallerini bildiğini belirtiyor. Şöyle ki:

Yahudilerin münafıkları ile diğerlerinden karma bir grup müminlere rastladıkları zaman münafık ve ikiyüzlü olanları müminlere “Biz iman ettik, Muhammed, Tevrat'ın müjdelediği son peygamberdir, sıfatları Tevrat'ta mevcuttur, derler. Sonra müminlerden ayrılıp birbirleriyle yalnız kaldıkları ve kendi aralarında konuştukları zaman, ikiyüzlülük etmeyen Yahudiler, ikiyüzlülük eden arkadaşlarına: Allah'ın size açtığı Tevrat'ta açıkladığı son peygamberin evsafını ve diğer birtakım gerçekleri Rabbiniz katından, Tevrat'ın âyetlerinden delil olarak aleyhinize kullansınlar, böylece sizi kendi kitabınızla mağlup etsinler diye mi müminlere anlatıyorsunuz? Bu gizli tutulması gereken gerçekleri müminlere açıklamanın aleyhinize olduğunu düşünmüyor musunuz? Aklınızı kullanmıyor musunuz, derler. Sanki onların gizli halleri ve gizledikleri gerçekler açığa vurulmayacak, son peygambere ve müminlere Allah tarafından bildirilmeyecek. Oysa hiç de öyle değildir.

Bunlar, yani Yahudilerin ikiyüzlü olanları, onları kınayan arkadaşları, Tevrat'ı tahrif eden selefleri bilmiyorlar mı ki Allah onları küfür, tahrifat, son peygamberin Tevrat'taki evsafı müminlere karşı besledikleri düşmanlık gibi gizledikleri şeyleri de muhakkak bilir.

BAKARA 2/78

وَمِنْهُمْ أُمِّيُونَ لَا يَخْلُمُونَ الْكِتَابَ إِلَّا أَمَانِيَّ وَإِنْ هُمْ إِلَّا يَظُنُّونَ ﴿٧٨﴾

MEALİ

78- Bunların bazıları ümmîdîdir (okuma yazma bilmez), Kitâb (Tevrat) ı bilmezler ancak birtakım kuruntuları bilirler ve onlar sırf zan peşinde dolaşırlar.

TAHLİLLER

Ümmiyyûn (أميون):Ümmî'nin (امي) çoğuludur okuma yazması olmayanlar demektir.

Emâniy (أماني):Ümniyye'nin (أمنية) çoğuludur, kuruntular demektir.

ACIKLAMA

Bu Yahudilerin cahil tabakasının kabahatini bildiriyor. Yahudilerin bazıları ümmîdir, cahildir, okuma yazma bilmez, Tevrat'ı anlamaz. Bütün bildikleri birtakım kuruntulardır, Tevrat'ı tahrif edenlerden körü körüne ve taklit yolla aldıkları yalan, dolandan başka bir şey bilmezler. Bir kavla göre “emâniy”den maksat, Allah'ın onları bağışlayacağı, suçlarından dolayı cezalandırmayacağı, soyundan geldikleri peygamberlerin kendilerine şefaateceği, Yahudilerden başka kimsenin cennete giremeyeceği gibi yanlış, asılsız ve batıl kuruntularıdır. Bu avam tabakası sırf zan peşinde dolaşırlar, taklitçilik ederler. Hak ile batılı birbirinden ayırmazlar, gerçekleri öğrenmeye hakkı dinlemeye yanaşmazlar. Bu durumda onların iman etmeler umulur mu? Bunların vebalinin bir misli onları yanlış yola sürükleyen bilginlerine yüklenmesi tabiidir.

BAKARA 2/79

قَوِيلٌ لِّلَّذِينَ يَكْتُمُونَ الْكِتَابَ بِأَيْدِيهِمْ ثُمَّ يَقُولُونَ هَذَا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ لِيُشْتَرَوْا بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا قَوِيلٌ لَهُمْ مِمَّا كَتَبَتْ أَيْدِيهِمْ
وَوِيلٌ لَهُمْ مِمَّا يَكْسِبُونَ ﴿٧٩﴾

MEALİ

79- Artık vay o kimselere ki kendi elleriyle kitap yazarlar, sonra az bir para almak için “Bu, Allah katındandır, derler. Ellerin yazdığından ötürü vay onlara ve kazandıkları şeylerden dolayı vay onlara.

ÂYETİN İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet Yahudilerin hahamları ve bilginleri hakkında inmiştir. Resûl-i Ekrem'in Tevrat'ta yazılı evsafının kendilerine bağlı Yahudiler tarafından bilinmesi halinde iman edeceklerinden ve dolayısıyla liderlik başkanlıklarının ellerinden çıkacağından korktukları için o evsafı değiştirdiler ve Tevrat'ın değiştirilmiş nüshalarını halka gösterip son peygamberin ev safı Muhammed(a.s.)'de yoktur, diyerek iman etmelerini engelliyorlardı. Bir kavle göre bu âyet Yahudilerin siyasi yöneticileri hakkındadır. Bunlar Yahudilerin Müslümanlığı kabul etmeleri halinde siyasi nüfuz ve makamlarını

kaybedeceklerinden korktukları için hahamlara rüşvet verdiler. Onlar da aldıkları rüşvet karşılığında Resûl-i Ekrem'in Tevrat'taki evsafını değiştirdiler.⁷²¹

TAHLİLLER

Veyl (ويل): Keder, üzüntü, helâk, hasret manalarına gelir. Cehennemde bir deren ismi olduğu Tirmizî'nin rivâyet ettiği şu mealdeki hadisten anlaşılıyor: “*Veyl cehennemde öyle bir deredir ki kâfir kırk yıl yuvarlanır da dibine ulaşamaz.*”⁷²²

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, 21. âyetten buraya kadar olan bölümde bütün insanları tevhide, imana, ibadete davet ederek, varlığına ve birliğine delalet eden apaçık delilleri beyan ettikten, tüm insanların babası Âdem(a.s.)'e ve dolayısıyla insanlık âlemine ihsan ettiği bunca nimetlere dikkatlerini çektikten sonra aşağıda mealini vereceğim 40. âyetten 143. âyete kadar olan bölümde Yahudilerden söz edilmektedir. Yüz küsur âyetin Yahudilere tahsis edilmesi Kur'an-ı Kerîm'in onların sayısız ilâhî nimetlere kavuşmalarına rağmen nankörlük, inatçılık, döneçlik, sahtekarlık, hıyanet ve iftira gibi kötü huylarını, kötü emellerini ve tek bir cümle ile her yönden şer bir millet olduğunu apaçık biçimde anlatmaya önem verdiğini göstermektedir ki Müslümanlar bu şer milleti yakından tanısin ve şerrinden korunmaya özen göstereyin.

Yüce Allah bu bölümde Yahudileri Hz. Muhammed(a.s.)'e iman etmeye, Kur'an-ı Kerîm'i doğrulamaya davet eder onların herkesten önce İslam dinini kabul etmelerinin gerektiğini, çünkü ellerindeki son peygamberin alamet ve sıfatlarının Tevrat'ta yazılı olduğunu, tevhîd ve peygamberlik gibi iman esasları açısından Kur'an-i Kerîm'in Tevrat'ı doğrular mahiyette olduğunu ifade ediyor.

Bu âyetlerde Yahudilerin irşadı için çeşitli metotlar uygulanıyor. Bazen yumuşak yolla, bazen sert uyarı ile bazen de kendilerine ve babalarına ihsan edilen nimetler hatırlatılarak imana çağırılıyorlar. Bir kısım âyetlerde de olumsuz tutum ve davranışları işledikleri suçlar dolayısıyla kınanarak hakka dönüşleri isteniyor.

⁷²¹ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 1/154.

⁷²² Tirmizî, *Tefsir (Enbiya)*, 22 (h.no. 3164)

BAKARA 2/80-82

وَقَالُوا لَنْ تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّاماً مَعْدُودَةً قُلْ اتَّخَذْتُمْ عِنْدَ اللَّهِ عَهْدًا فَلَنْ يُخْلَفَ اللَّهُ عَهْدَهُ أَمْ تَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿٨٠﴾ بَلَى مَنْ كَسَبَ سَيِّئَةً وَأَحَاطَتْ بِهِ خَطِيئَتُهُ فَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨١﴾ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٨٢﴾

MEALİ

80- Ve (Yahudiler): Ateş, sayılı birkaç gün dışında bize asla dokumayacaktır, dediler. De ki; "Allah katından (bu hususta) bir söz mü aldınız? Böyle bir şey varsa Allah sözünden asla caymayacaktır. Yoksa bilemeyeceğiniz bir şeyi mi uydurup Allah hakkında söylüyorsunuz? (O'na iftira ediyorsunuz)

81- Hayır (durum onların iddia ettiği gibi değildir). Kim bir kötülük kazanır da suçu kendisini her tarafından kuşatmış ise, işte öyleleri ateş(cehennem) halkıdır. Onlar onun içinde ebedi kalıcılardır.

82- İman edip iyi -yararlı işler yapanlar ise işte cennet halkı öylelerdir ve onlar onda ebedi kalıcılardır.

TAHLİLLER

Mess (مس): Dokunmaktır.

Ahd (عهد): İlâhî haber, vahiy ve ahit manasıdır ki söz diye ifade ettim.

İhlâf (إخلاف): Söz ve vaatten caymaktır.

Seyyie (سينة): Sahibini cehennemlik eden büyük günahdır. Selef âlimlerinden çok sayıda birçok zat, bu kelimeyi burada küfür ve inkarcılık manasına almışlar.

Hatîat (خطية): Suç, büyük günah ve küfür manalarına alınabilir.

Seyyie ile hatîat mana bakımından birbirine yakın olmakla beraber, âlimlerin çoğu birisinin küfür, diğerinin de sahibini cehenneme müstahak eden büyük günah manasına alınması yoluna gitmişler. Çünkü bu âyet, böylelerin ebedi olarak cehennemde kalmaya mahkûm olduğunu ifade eder ve bu sebeple kâfirlere ait olduğu anlaşılır.

Bazı âlimler: Bu iki kelime küfür dışında kalan büyük ve utanç verici günahlar manasına alındığı takdirde de âyetin kâfirler hakkında olduğu “*Suçu her tarafından kendisini kuşatmış*” mealindeki ifadeden anlaşılır. Çünkü zerre kadar iman olan

kişinin kalbinde iman, dilinde şahadet kelimesi fazileti bulunduğu için suçu her tarafından kendisi kuşatmış olmaz demişlerdir.

Hulûd (خلود): Ebedi kalmaktır.

ÂYETLERİN İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyete göre şöyle demiştir: Resûl-i Ekrem Medine’ye hicret ettikten sonra Yahudiler şöyle dediler: Cehennemden bir tarafından diğer tarafına kadar olan mesafe kırk yıllıktır. Cehennemden son ucunda Zakkum ağacı vardır. Biz beher yıllık mesafeyi bir günde katetmek suretiyle kırk günde tamamlarız. Bu durumu Tevrat’ta yazılı olarak gördük, dediler. Müslümanlar da onların bu laflarını işittiler. Bunun üzerine bu âyetler indi.

Diğer bir rivâyete göre Yahudiler: Buzağıya kırk gün tapıldığı için biz ancak kırk gün azap görürüz. Ondan sonra: İsrailoğullarından sünnetli olanların hepsini cehennemden çıkarınız, diye emir verilecek, diyorlardı.

Üçüncü bir rivâyete göre Yahudiler: Dünyanın ömrü yedi bin yıldır. Biz her bin yıla karşılık bir gün azap görürüz, derlerdi.⁷²³

80. âyet, Yahudilerin çirkin ve batıl bir kuruntusunu belirtiyor. O da Allah’ın kendilerini sayılı birkaç günden fazla tazip etmeyeceğini iddia ederek halkı sapıtmaları ve hak dini kabul etmelerini bu kuruntu ile engellemeleridir. 81. âyet bu kuruntuyu şiddetle reddediyor ve müteakip 82. âyet de müminlerin ebedî mutluluğunu müjdeliyor. Şöyle ki:

Ve Yahudiler: Cehennem ateşi sayılı ve azıcık birkaç günden dışında bize dokunamayacaktır, dediler. Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem sen onlara de ki: Siz bu hususta Allah katından bir ahit, bir vahiy, bir söz mü aldınız? Böyle bir söz aldınız ise Allah sözünden asla caymayacaktır. Yoksa bilemeyeceğiniz bir şey mi uydurup Allah’a iftira ediyorsunuz?

Hayır, durum onların iddia ettiği gibi değildir. Kim bir seyyie kazanır inkârcılığa sapar da suçu kendisini her tarafından kuşatmış diğer bir mana ile “*kim bir seyyie kazanır, cehennem azabını gerektiren büyük bir günah işler ve suçları kendisini tarafından kuşatmış, dışını, içini, kalbini, dilini ve diğer organlarını kaplamış, artık kalbinde imana yer kalmamış*” ise işte öyleleri cehennem halkıdır. Onlar onun içinde ebedi

⁷²³ Taberani, *el-Mu’cemü’l-Kebir*, 11/96: İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 1/155

kalıcılardır. Yeni yedi gün, kırk gün gibi geçici bir süre değil, sonsuza dek cehennemde kalmaya mahkûmdurlar. Şu hâlde günahları içini, kalbini, dilini, diğer organlarını çepeçevre kaplamamış olanlar cehennemde ebedi kalmayacaklardır. Dilini şahadet kelimesi ve kalbinde zerre kadar iman bulunan kimseler cehennemde ebedi kalmayacaklardır.

İman edip, İslâm dinini kabul eden ve Şer-i Şerif ölçülerine göre iyi sayılan işler yapan, ibadet eden kimseler ise işte cennet halkı öyleleridir ve bunlar cennette ebedi kalacaklardır.

Allah Teâlâ, Kur'an-ı Kerîm'in herhangi bir yerinde cehennemle tehdit âyetini zikrediyorsa onun yanında cennetle müjdeleme âyetini de buyuruyor. Bu sebeple yukarda Yahudilerle ilgili iki âyetinin yanında müminlerle ilgili âyet bulunuyor.

BAKARA 2/83

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَ بَنِي إِسْرَآءِيلَ لَا تَعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا وَذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَقُولُوا لِلنَّاسِ حُسْنًا وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ ثُمَّ تَوَلَّيْتُمْ إِلَّا قَلِيلًا مِّنْكُمْ وَأَنْتُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٨٣﴾

MEALİ

83- Ve hatırlayın ki biz İsrailoğullarından:” Allah’tan başkasına tapmayacaksınız, anaya, babaya, akrabaya, yetimlere ve yoksullara iyilik edeceksiniz ve insanlara güzel söz söyleyin, namazı usulünce kılın ve zekâtı verin, diye kesin söz aldık. Sonra siz (İsrailoğulları), pek azınız hariç sözünüzden dönünüz. Siz (sözünden, itaatten) dönek (bir millet) siniz.

TAHLİLLER

Mîsak (ميثاق): Kesin söz ve ahdidir.

Vâlideyn (والدين): Baba ve ana demektir.

Yetâmâ (يتامى): Yetim’in (يتيم) çoğuludur. Yetim, babası ölmüş bebek ve çocuk demektir.

Mesâkîn (مساكين): Miskin’in (مسكين) çoğuludur, yoksullar demektir.

Bu âyet, Resûl-i Ekrem’e muasır Yahudilerin atalarına verilmiş nimetlerin başka çeşidini beyan buyuruyor. Çünkü burada onlara verildiği bildirilen yükümlülükler, onları nimetlerin en büyüğü olan cennete ulaştırır. Âyet-i Kerîme diğer taraftan onların suçluluğunu, ahde vefasızlığını bildirerek böyle ataların soyundan gelenlerin iman

etmelerinin beklenmemesine de işaret ediyor. Zaten âyetin sonunda Resûl-i Ekrem'e çağdaş Yahudilerin dönekliği de vurgulanıyor.

AÇIKLAMA

Ve hatırlayın ki biz İsrailoğullarından şu yükümlülükler konusunda kesin söz aldık:

1. Allah'tan başkasına tapmayacaksınız, ibadet ve kulluk etmeyeceksiniz,
2. Anaya, babaya
3. Akrabaya
4. Babaları ölmüş, yetim kalmış çocuklara, bebeklere
5. Geçimini sağlayamayan yoksullara iyilik edeceksiniz, iyi muamele yapacaksınız, iyi davranacaksınız.
6. İnsanlarla konuşurken, görüşürken iyi ve güzel söz söyleyin.
7. Namazı, rükünlerin, şartlarına ve adabına riâyet ederek devam üzere kılın.
8. Zekâtı veriniz.

Ey İsrailoğulları siz bu yükümlülükleri kabullenerek yerine getirmeye kesin söz verdiniz (atalarınız söz verdi). Sonra sözünüzden caydınız, yüz çevirdiniz. Ancak pek azınız sözünden dönmedi. Bunlar onlara gönderilen eski peygamberler döneminde mukaddes kitapların gereğini yapıp bu ahitlere sadakat gösterenlerdir. Bir de Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanında İslâmiyet'i kabul ederek Abdullah b. Selam ve emsali zatlardır. Ey İsrailoğulları yukarıdaki âyette beyan edildiği üzere ilahi emirleri yerine getirmek konusunda verdikleri sözden caydıkları gibi kendilerine yasak kılınan ve sakınacaklarına kesin sözleri birtakım haramları işledikleri ve bu hususta da sözlerinden caydıkları aşağıdaki âyetlerde belirtilerek hak ettikleri kötü sonuçları bildiriyor.

BAKARA 2/84

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ لَا تَسْفِكُونَ دِمَاءَكُمْ وَلَا تُخْرِجُونَ أَنْفُسَكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ ثُمَّ أَقْرَرْتُمْ وَأَنْتُمْ تَسْهَوْنَ ﴿٨٤﴾

MEALİ

84. Ve (Ey İsrailoğulları) Hatırlayın ki: “Birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız”, diye sizden (atalarınızdan) kesin söz

aldık. Sonra siz (bu ahdinizi) da ettiniz (inkâr etmediniz) ve (buna) halen de şahitlik ediyorsunuz.

TAHLİLLER

Sefk (سَفَك): Dökmek ve akıtmaktır.

Dimâ' (دِمَاء): Demm'in (دَم) çoğuludur, kanlar demektir.

Diyâr (دِيَار): Dar'ın (دَار) çoğuludur, yurt manasındadır.

AÇIKLAMA

Bu âyet de İsrailoğullarının yaşama hakkı ile ilgili olarak Allah tarafından kendilerinden alınan iki ahit, Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanındaki Yahudilere hatırlatılıyor ve bunların bu ahitleri halen itiraf ederek doğrulamakta olduklarını vurguluyor. Aşağıdaki âyetlerde de bu ahitlere karşı takındıkları olumsuz tutumları ve vahim sonuçları açıklanıyor.

Ve Ey İsrailoğulları hatırlayın ki: Birbirinizin kanlarını dökmeyeceksiniz, birbirinizi öldürmeyeceksiniz, birbirinizi yurtlarınızdan çıkarmayacaksınız, sürgün etmeyeceksiniz, diye sizden, yani atalarınızdan kesin söz aldık. Sonra onların torunları durumundaki sizler de bu ahdi ikrar ve itiraf ettiniz, atalarımız böyle bir söz vermedi, diyerek inkâra kalkışmadınız ve halen de buna şahitlik ediyor, açıkça söylüyorsunuz.

İsrailoğullarından alınan sekiz ahit 83. âyette, iki ahit de burada bildiriliyor. Sekiz emir ve iki yasaktan oluşan ve Tevrat'ta yer alan bu ilahî talimatın benzeri, hatta daha mükemmeli yüce dinimizde de yer almaktadır. Tevrat'taki bu on maddelik talimata "On Emir/العشرة" adı verilmiştir.

BAKARA 2/85

ثُمَّ أَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تَقْتُلُونَ أَنْفُسَكُمْ وَتُخْرِجُونَ فَرِيقًا مِنْكُمْ مِنْ دِيَارِهِمْ تَظَاهَرُونَ عَلَيْهِمْ بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَإِنْ يَأْتِوكُمْ
أَسَارَى تُفَادُوهُمْ وَهُوَ مُحَرَّمٌ عَلَيْكُمْ إِخْرَاجُهُمْ أَفَتُؤْمِنُونَ بِبَعْضِ الْكِتَابِ وَتَكْفُرُونَ بِبَعْضٍ فَمَا جَزَاءُ مَنْ يَفْعَلُ ذَلِكَ
مِنْكُمْ إِلَّا خِزْيٌ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيَوْمَ الْقِيَمَةِ يُرَدُّونَ إِلَى أَشَدِّ الْعَذَابِ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٨٥)

MEALİ

85. Sonra (bu ahit, itiraf ve şahitliğinize rağmen) siz şu kimlersiniz ki birbirinizi öldürüyorsunuz, siz (in kavminiz)den olan bir toplumu yurtlarından çıkarıyorsunuz (sürünüyorsunuz), onlar aleyhinde günah, aşırı derecede zulüm etmekte yardımlaşp birleşiyorsunuz. Ve eğer size esirler olarak gelirlerse fidye verip onları esirlikten

kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları (yurtlarından) çıkarmak size yasaklanmıştı. Yoksa siz kitab (Tevrat)ın bir kısmına inanıp bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapanların cezası dünyada ancak rüsva-rezil olmaktır. Kıyamet günü de azabın en şiddetlisine döndürürler. Allah, yapmakta olduğunuz (çirkin) şeylerden gafil-habersiz-değildir.

TAHLİLLER

Tazâharûn (تظاهرون): Tezahür kökündedir, yardımlaşıyorsunuz, birbirinize arka çıkarıyorsunuz demektir.

İsm (إثم): Sahibini kınamaya müstahak eden eylemdir, buna günah tabirini kullandım.

Udvân (عدوان): Zulüm ve haksızlıkta aşırı gitmek, hakkı tecavüz etmektir.

Müfâdât (مفاداة): Fidyeye ödemek suretiyle esir kişiyi esaretten kurtarmak manasındadır. Esir düşen kişiden fidye istemek manasına da yorumlanmış fakat bu mana uzak görülmektedir.

Üsârâ (أسارى): Esir'in (أسير) çoğuludur. Bir görüşe göre üsârâ esrâ'nın (أسرى) çoğuludur. Esrâ da esirin çoğuludur.

Hızıy (خزي): Rezil, rüsva ve aşağılık olmak demektir. Burada rüsva olmak, cizye ödemekle yükümlü olmak, düşmana yenilmek, beni Kurayza Yahudilerinin erkeklerinin ölüm cezasına çarptırılması ve Benî Nadir Yahudilerinin yurtlarından sürülmesi manalarına yorumlanmıştır.

İNİŞ SEBEBİ

Süddî'nin beyanına göre Allah Teâlâ, Tevrat'ta İsrailoğullarından: Birbirlerini öldürmemeleri, yurtlarından çıkarmamaları ve onlardan köle veya cariye durumuna düşenlerini fidye ödemek suretiyle kurtarılmaları hususlarında kesin söz ve ahit almıştı. Medine ve çevresinde oturan Yahudilerden Benî Kurayza kabilesi, Araplardan Evs kabilesi ile ortak savunma antlaşması yapıp onları tutuyordu. Yine Yahudilerden Beni Nadîr kabilesi de Araplardan Hazrec kabilesiyle benzer bir antlaşma yaparak bunları destekliyordu. Evs ile Hazrec kabileleri arasında süregelen düşmanlık yüzünden sık sık savaşıyorlardı. Bu iki Yahudi kabilesi de antlaştıkları taraflarla birleşerek karşı tarafla savaşıyor, dolayısıyla iki Yahudi kabilesi birbirleriyle savaşmış oluyordu. Savaşı kazanan taraf yenilen tarafın yurtlarını tahrip ediyor ve onları yurtlarından çıkarıp sürgün ediyordu. Sonra Yahudilerden esir düşenler olduğu zaman

hangi taraftan olduklarına bakılmaksızın iki Yahudi kabilesi kendi aralarında para toplayarak esir düşen Yahudileri fidye karşılığında esaretten kurtarıyorlardı. Tabii bu durum Arapların hayretini mucip oluyordu ve: Yahu bu ne biçim iş, siz Yahudiler kendi milletinizden olanlarla savaşıyorsunuz, sonra onlardan esir aldığınız kişileri serbest bırakmak için fidye ödüyorsunuz diyorlardı. Yahudiler de: Biz onlar için fidye ödemekle emrolunduk, onlarla savaşmak da bize yasak kılındı. (Bu hususlarda Allah’a kesin söz vermişiz.) Fakat antlaşma yaptığımız Arap kabilesinden utanıyoruz, onları yalnız bırakmıyoruz, yenilmelerine göz yumamayız. Bu sebeple kendi milletimden onlarla savaşmak durumundayız, diye cevap veriyorlardı. Allah Teâlâ Yahudileri bu çelişki tutumlarından dolayı 85. âyette kınıyor.

Bir kavle göre Allah’ın Yahudilerden aldığı ahitlerin dördüncüsü de onların kendi milletinden olanlara karşı başka bir millet veya kabileleri tutmamaları, yardım etmemeleridir. Yahudiler, birbirlerini öldürmemeleri, yurtlarından çıkarmamaları, esir düşenleri fidye ödeyerek kurtarmaları ve kendi milletinden olanlara karşı başkalarına yardım etmemeleri hususlarından oluşan dört maddelik ahitten aykırı davrandılar. Yalnız fidye maddesine riâyet etiler.

AÇIKLAMA

Ey İsrailoğulları! Bu ahit, itiraf ve şahitliğinizin ardından siz şu kimselersiniz ki kendinizden milletinizden olanları öldürüyorsunuz, sizden sizin kavminizden olan bir toplumu, bir grubu yurtlarından, memleketlerinden çıkarıp sürgün ediyorsunuz, onlar aleyhine günah ve aşırı derecede zulüm etmek konusunda (antlaşmalı Arap kabilesiyle) yardımlaşıp birleşiyorsunuz. Bununla beraber onlar esirler olarak size gelirlerse fidyelerini ödeyip esaretten kurtarıyorsunuz. Hâlbuki onları yurtlarından çıkarmak size yasaklanmıştı. (Buna rağmen bu yasağı çiğneyerek onları yurtlarından çıkarıyorsunuz.) Yoksa siz Tevrat’ın bir kısmına inanıyor (da onun fidye ödeme hükmünü uyguluyorsunuz) ve onları öldürmek, yurtlarından çıkarmak yasağına dair Tevrat’ın diğer bir kısmını inkâr mı ediyorsunuz? Sizden böyle yapanların yani Tevrat’ın bir kısmına iman edip diğer bir kısmını inkâr edenlerin veya yukarda anlatılan fiilleri işleyenlerin cezası dünyada ancak rezil, rüsva olmaktır. (İbn Abbâs(r.a.)’dan rivâyet edildiğine göre şöyle demiştir: “Yahudi kabilelerinden Benî Kurayza’nın âdeti düşmanlarını öldürmekti, Benî Nadîr kabilesinin âdeti de düşmanlarını yurtlarından vatanlarından sürmekti. Nihâyet Resûl-i Ekrem(a.s.) bu Yahudileri mağlup edince Benî Nadîr kabilesini, Erihâ ve Ezraât dolaylarına sürgün

etti. Benî Kurayza kabilesinin erkeklerini öldürttü ve kadınları ile çocuklarını da esir aldı.” Böylece bu Yahudiler işlemeyi adet haline getirdikleri suçların çeşidinden ceza buldular, böylece hak yerini buldu.

Evet, böyleleri dünyada bu cezayı buldukları gibi kıyamet günü de azabın en şiddetlisine döndürürler, itilirler. Allah yapmakta olduğunuz çirkin şeylerden, gizli çevirdiğiniz dolaplardan gafil habersiz ve bilgisiz değildir.

Hz. Ömer (r.a.)den rivâyete göre şöyle demiştir: İsrailoğulları geçti, gitti. Ey Muhammed’(a.s.)in ümmeti! Bu ve benzeri âyetlerden sizler kastediliyorsunuz. “Yani bu ve benzeri âyetlerden müminlerin kendilerine düşen payı, öğüdü ve ibret dersini almaları gerekiyor. Yahudilerin durumuna düşmemeleri için ilâhî ahit ve talimata uymaları, emirleri yerine getirmeleri ve yasaklardan sakınmaları gerekiyor.

BAKARA 2/86

أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرَوُا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ فَلَا يَخَفُفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿٨٦﴾

MEALİ

86. İşte o suçları işleyenler âhiret (nimetlerin)i dünya hayatı ile satan (değiştiren) kimselerdir. Bu sebeple azap, bunlardan hiç hafifletilmeyecek ve bunlara yardım da edilmeyecektir.

AÇIKLAMA

İşte o suçları, yukardaki âyetlerde bildirilen kabahatleri işleyenler, âhiret nimetlerini ve mutluluğunu dünya hayatı ile sattılar, dünya hayatına ahiret hayatına tercih ettiler. Ahiret nimetlerini kazanabildikleri halde bundan yüz çevirdiler. Bu sebeple bunların hak ettikleri azap hafifletilmeyecek ve bunlara hiçbir taraftan yardımda edilmeyecektir.

BAKARA 2/87

وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَفَقَّيْنَا مِنْ بَعْدِهِ بِالرُّسُلِ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ أَفَكُلَّمَا جَاءَكُمْ رَسُولٌ بِمَا لَا تَهْوَى أَنْفُسُكُمْ اسْتَكْبَرْتُمْ فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ ﴿٨٧﴾

MEAL

87. And olsun, Musa’ya kitap (Tevrat’ı) verdik, ondan sonrada onun izinde peygamberler gönderdik ve Meryem oğlu İsa’ya da beyyineler (peygamberliğini

ispatlayan apaçık deliller) verdik ve onu Ruhülkudüs (Cebrail) ile destekledik. Siz (Yahudiler) e nefislerinizin sevmediği buyrukla.

Bir peygamber geldikçe (her defasında) büyüklük tasladınız(değil)mi?(iman etmeye tenezzül etmediniz değil mi?) Bu yüzden de bir kısmını yalanladınız, bir kısmını da öldürüyordunuz (halen de öldürmek arzusundasınız).

TAHLİLLER

Kaffeynâ (تقفية):Takfiye (تقفية) mastarından olup, arkasından ve izinde gönderdik manasındadır.

Rusul (رسول): Resul'ün (رسول) çoğuludur, tebliğ ile görevli peygamberler demektir.

İsa (عيسى):İbraniceİşû'dur. İşû toplumun büyüğü, bay ve mübarek manalarına gelir. Bu kelime Arap diline İsa diye geçmiştir.⁷²⁴

Meryem (مريم):İbranice hizmetçi manasındadır. İsa(a.s.)'nın anasına Meryem adı verilmesinin sebebi Meryem'in anasının Meryem'i Beytülmakdis'e hizmetçi olarak adamasıdır.Bir kavle göre ise Meryem,ibadete düşkün kadın anlamındadır.⁷²⁵

⁷²⁴ “İbranice Yehôşûa'nın kısaltılmış şekli olan Yeşua'dır. Arapça konuşan Hristiyanlar İbranice Yeşua'nın Süryanicedeki şekli olan Yeşu'u Yesu' diye telaffuz etmekte, Kur'ân-ı Kerîm'de ve İslamiliteratürde ise İsa ismi kullanılmaktadır. (Geniş bilgi için bk. Ömer Faruk Harman, “İsâ”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.org.tr/isa#1> (22.07.2023). (nşr.)

⁷²⁵ “Yunanca yazılmış olan Yeni Ahid'de Hz. Mûsâ'nın kız kardeşi gibi Hz. İsâ'nın annesi de çoğunlukla Mariam, bazan da Maria olarak adlandırılmakta, Kitâb-ı Mukaddes'in Latince tercümesinde (Vulgate) ise Maria şeklinde geçmektedir. Miryâm kelimesinin menşei ve anlamı tartışmalıdır. Kelimeyi birleşik kabul edenlerden bir kısmı, aslının mar (acı) ve yâm (deniz) kelimelerinden oluştuğunu ileri sürmüşse de bunun doğru olmadığı, İbrânîce'de acı deniz için mar-yâm değil yâm-mar denilmesi gerektiği belirtilmektedir. “İsyan” mânasındakimerî ile bağlantılı olarak “onların isyanı” anlamına geldiği de söylenmiş, fakat bu görüş bir genç kıza böyle bir ismin verilemeyeceği, Nehemya'daki (9/17) kelimenin basit bir hece birleşmesi olduğu gerekçesiyle reddedilmiştir. Ârâmîce'de “efendi” mânasında kimârîden hareketle “denizin efendisi, sahibesi”, kokulu bir reçine adı olan “mür”ünİbrânîce'deki karşılığı olan mor ile “denizin hoş kokusu”; “damla” mânasındaki mardan hareketle “denizin damlası” (stillamaris) anlamları da ileri sürülmektedir. Bu sonuncusu

Beyyinât (بينات): Beyyine'nin (بينة)çoğuludur. Buradaİsa'nın peygamberliğini ispatlayan apaçık deliller manasındadır ki mucizelerin hepsini içine alır. Bir kavle göre bu kelimeden maksat İncil'dir.

Kudus (قدس):Temizlik temizlemek, bereket, manalarına gelir. Mücâhid ve Rabî: Kudüs kelimesi de Kuddûs kelimesi gibi Allah'ın mübarek isimlerindendir, demişler.

Ruhülkudûs ile kastedilen mana hususunda müteaddit rivâyetler vardır. En sıhhatli kavle göre Cebrail(a.s.) kastedilmiştir. Lügat manası mukaddes ruh demektir. Bir kavle göre bu kelime Allah'ın '*ism-i azamı*'dır. Başka bir kavle göre İncil anlamındadır.

Tehvâ (تهوى):Hevâ mastarındandır.

Hevâ (هوى):Sevmek manasınadır.

İstikbâr (استكبار):Tekebbür etmek, büyüklük taslamak, kişinin kendisini başkasından üstün görmesidir. Burada peygamberlere iman etmeye tenezzül etmemek, dik kafalık etmek, büyüklük taslamak manasındadır

AÇIKLAMA

Bu âyet bir taraftan İsrailoğullarına verilen önemli bir nimet çeşidini bildiriyor, onlara Tevrat ve bol miktarda peygamber gönderildiğini haber veriyor. Diğer taraftan onların bu nimetlere karşı nankörlük ederek peygamberleri yalanlama, hatta bir kısmını öldürme küstahlığından çekinmediklerini belirtiyor. Halen de Hz. Muhammed (a.s.) hakkında aynı şeyi düşündüklerini ima yollu işaret ediyor. Ant olsun ki Musa'ya Tevrat'ı verdik. Musa'dan sonra da onun izinde ve şeriatını uygulayan peygamberler

zamanla “denizin yıldızı” (stellamaris) şekline dönüşmüş ve çok yaygınlaşmıştır. “Sevilen” anlamındaki Mısır kökenli meriden geldiği, “tanrı” mânasındaki Yah ile birleşerek “Tanrı'nın sevgilisi” anlamını taşıdığı da belirtilmektedir. Kelimeyi birleşik kabul etmeyenlere göre ise türediği köke göre “ümit, acı, yükseklik, isyan, efendi, sâhibe, aydınlatan, gösteren, mağrur, şişman, güzel” gibi değişik mânalar verilmiştir. İslâmî kaynaklarda Meryem kelimesinin reym kökünden “istemek, bir yerden ayrılmak” anlamında Arapça menşeli bir kelime olduğunu söyleyenler bulunsa da aslının İbrânîce olup Arapça'yaSüryânîce'den geçtiği ve “ibadet eden” mânasına geldiği kabul edilmektedir.” (Bk. Ömer Faruk Harman, “Meryem”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://İslamansiklopedisi.org.tr/meryem> (22.07.2023). (nşr.)

gönderdik. Bunların bazıları Yûşa, Şemvîl, Şem'ûn, Dâvûd, Süleyman, Şa'yâ, Ermiyâ, Üzeyir, Hazkîl, İlyas, El-Yasa', Yunus, Zekeriya ve Yahya'dır. Meryem oğlu İsa'ya da beyyineler, peygamberliğini ispatlayan apaçık deliller, mucizeler verdik ve onu Cebrâîl(a.s.)yaniRuhülkudüs ile veya Allah'ın İsm-i A'zam'ı ile destekledik, ona İncil'i verdik. Peygamberler içinde, İsa'nın ismen anılmasının sebebi, müstakil kitap, yani İncil ile gelmesi, yeni bir şeriat getirmesi ve Musa'nın şeriatının kısmen onun şeriatı ile yürürlükten kaldırılmasıdır. İsa'nın vânasının ismine izafe edilerek, Meryem oğlu İsa denilmesinin sebebi Yahudilerin iddiasını reddetmek içindir. Çünkü onlar İsa (a.s.)'nın babasının olduğunu söylüyorlardı. Eğer babası olmuş olsaydı Arapların ve Kur'an'ın âdeti üzere babasına izafe edilecekti.

En kuvvetli rivâyete göre Ruhülkudüs'tenmaksatCebrail'dir. Bilindiği gibi bu Melek bütün peygamberlere vahiy getirir ve hepsini destekler. Burada Ruhülkudüs ile destekleme işinin İsa (a.s.)'ya tahsis edilmesinin hikmeti, Kur'an-ı Kerim'in başka yerlerinde de belirtildiği gibi Cebrâîl (a.s.), İsa'yı çocukluğu döneminden itibaren desteklemeye başlamıştı. On iki bin Yahudi onu öldürmek üzere toplanıp peşine takıldılar. İsa da bir eve girdi ve Cebrâîl onu oradan yüksek bir mekâna, göğe çıkardı.

Ey İsrailoğulları Allah size, milletinizden Musa (a.s.)'yı peygamber göndererek mutluluk yolunu gösteren Tevrat'ı da size ihsan etti ve Musa (a.s.)'dan sonra onun izini takip eden, onun şeriatını uygulayan çok sayıda peygamber gönderdi ki sizi irşat etsinler. Hepsinden sonra İsa (a.s.)'yı, peygamberliğini ispatlayan apaçık mucizeler ve delillerle ve İncil ile gönderdik. Hepsine iman etmeniz ve uymanız gerekirken ne yaptınız? Siz Yahudilere nefislerinizin sevmediği hoşlanmadığı ve canınızın istemediği buyruk, ilâhî talimatla bir peygamber geldikçe, her defasında ona iman etmeyi ve uymayı kibrinize yediremeyip büyüklük taslamadınız mı? Bu çirkin suçu işlediniz, değil mi? Bu yüzden de o peygamberlerin bir kısmını yalanladınız, Zekeriya (a.s.) ve Yahya (a.s.) gibi bir kısım peygamberleri de öldüre geldiniz, mi? öldürüyor musunuz? Burada yalanlama olayı için mazi fiili kullanıldığı halde öldürme olayı için muzari fiilinin kullanılması Resûl-i Ekrem (a.s.)'e muasır Yahudilerin bu son peygamberi de öldürmek istediklerine işaret sayılmıştır. Nitekim O'na büyü yaptılar, ayrıca ona yedirmek üzere zehirli kuzuyu sofraya koydular.

BAKARA 2/88

وَقَالُوا قُلُوبُنَا غُلْفٌ بَلْ لَعَنَهُمُ اللَّهُ بِكُفْرِهِمْ فَقَلِيلًا مَّا يُؤْمِنُونَ (٨٨)

MEALİ

88-Ve (Yahudiler)"kalplerimiz kılıflıdır", dediler. Öyle değil, kâfirlikleri sebebiyle Allah onları lanetledi. Onun için çok az iman ederler.

TAHLİLLER

Ğulf (غلف): Ağlaf'ın (أغلف) çoğuludur. **Ağlaf**, kılıflı, perdeli, örtülü manasınadır. Bu mana ile ilgili olarak **ağlaf**, anlamayan, anlayışsız, idraksiz kişiye de denilir. **Ğulf,ğilafın (غلاف)** çoğulu da olabilir. **ğilafın** çoğulu **ğulüf(غلف)** de gelir. İbn Abbâs(r.a.) ve başkası bu kelimeyi **ğulüf** olarak okumuştur. **Ğilaf**, Kap demektir. Burada iki manada verilmiştir. Açıklama bölümünde gelecektir.

Lanet (لعنة): Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmak, kovmak, mahrum etmektir.

AÇIKLAMA

Resûl-i Ekrem(a.s.)'e muasır Yahudiler, bunca öğütlere, uyarılara selefleri ile ilgili ibret alınacak derslere rağmen O'nun davetlerine karşılık "kalplerimiz kılıflıdır" dediler. Yani yaratılıştan kalplerimizi kaplayan kılıf ve kabuk senin telkinlerinin kalplerimize nüfuz etmesine engeldir. Onlar bu sözleriyle Resûl-i Ekrem (a.s.)'ın davetini kesinlikle reddetmek ve ona asla inanmayacaklarını ona alaylı biçimde bildirmek istediler. Ğulf kelimesi kaplar manasına yorumlandığı takdirde mana "Kalplerimiz ilim kaplarıdır" demek olur. Yani eğer senin dediğin şeyler doğru ve hak olsaydı, bilgilerle dolu kalplerimiz o şeyleri kabul ederdi. İkinci bir mana ile kalplerimiz ilimlerle doludur, başka şeylere yer kalmamıştır, bize bu bilgiler kâfidir, başka bir şeye ihtiyacımız yoktur. Allah Teâlâ onların bu iddialarını reddederek, hayır, öyle değildir. Lakin bozuk itikatları, inkârcılıkları ve kalplerine yerleşmiş cehaletleri sebebiyle Allah onları rahmetinden uzaklaştırdı, kovdu. Bu sebeple onlar çok az inanırlar, inançları az olur. Bu da onların Tevrat'ın bir kısmına inanmalarındır ki kendilerine hiçbir fayda sağlamayacaktır. İkinci bir mana ile onlardan çok az kişi iman edecektir, büyük çoğunluğu inkârcılığına devam edecektir. İbn Abbâs(r.a.) ,Talha ve Katâde'den rivâyet olunan tefsir budur.

BAKARA 2/89

وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِن قَبْلُ يَسْتَفْتِحُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ ﴿٨٩﴾

MEALİ

89-Ve onlara Allah katından olup, yanlarında bulunan (Tevrat)'ı doğrulayıcı bir kitap (Kur'ân) gelince, onu yalanladılar, önceden inkârcılara karşı yardım isteyip dururken, tanıdıkları (Kur'ân veya Resûl-i Ekrem) gelince O'nu inkâr ettiler. Bundan dolayı Allah'ın laneti o inkârcıların üzerinedir.

İNİŞ SEBEBİ

1- İbn Abbâs (r.a.) ve Katâde: “önceden inkârcılara karşı yardım isteyip dururken” mealini verdiğim ilâhî buyruk, Benî Kurayza ve Beni Nadîr isimli Yahudi kabileleri hakkında inmiştir. Bu iki kabile, Evs ve Hazrec isimli Arap kabilelerine diyorlardı ki; son peygamberin zamanı yakındır. O, gelince siz müşriklere karşı biz ehlikitaba yardım edecektir, demişler.⁷²⁶

2.İbn Cerîr'in Katâde el-Ensârî'den rivâyetine göre onun Ensârîlerden üstatları şöyle demişler: Bu âyet Ensârîler, yani Evs ve Hazrec kabileleri ile Yahudiler hakkında indi. Biz, yani Evs ve Hazrec kabileleri cahiliyet devrinde yıllarca Yahudilerden üstündük, o dönemde biz müşrik, yani Allah'a ortak koşan putperesttik. Onlar Ehl-i Kitap idiler. “*Ve pek yakında son peygamber gelecek ve Âd ile İrem halkı öldürüldüğü gibi O, sizi öldürecektir*” diyorlardı. Sonra Resûlullah peygamber olarak gelince biz Ensariler O'na tabi olduk, iman ettik. Yahudilere ise O'nu inkâr ettiler.⁷²⁷

3. Âlûsî'nin naklen beyanına göre Süddî şöyle demiştir: Yahudilere ile müşrikler arasında savaş şiddetlenince Yahudilere Tevrat'ı çıkarıp Resûl-i Ekrem Ekrem'den söz edilen bir sahifesini açıp ellerini o sözlerin üzerine koyuyorlar ve: Allah'ımız zamanın sonlarında göndereceğini bize vaat ettiğin Peygamber'in hakkı için bugün düşmanımıza karşı bize yardımcı ol, diye dua ediyorlardı ve zafer kazanıyorlardı.

TAHLİLLER

İstiftâh (استفتاح): Fetih istemek, yardım dilemek, açmak istemek gibi manalara gelir. Yukarıdaki iniş sebeplerine uygun olanı düşmana karşı Allah'tan yardım dilemektir.

Râgıb'ın naklen beyanına göre bu kelime **istihbar (استخبار)**, haber almaya çalışmak manasına da yorumlanmıştır. Şöyle ki Yahudiler: “*Şu şu vasıfta bir bebek doğdu mu?*”

⁷²⁶ Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, 2/76.

⁷²⁷ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 2/333.

diyerek Araplara soru soruyorlar ve Resul-i Ekrem'indoğup doğmadığını öğrenmeye çalışıyorlardı.

Bu âyette Resûl-i Ekrem zamanındaki Yahudiler hakkındadır. Onlar: kalplerimiz kılıflıdır, perdelidir dediler ve Tevrat'tan bilip tanıdıkları Kur'ân ve son peygamber gelince yalanladılar.

AÇIKLAMA

Ve o Yahudilere Allah katından indirilen ve yanlarında bulunan Tevrat'ı doğrulayan, tevhit ve dinin diğer temel konuları ile amaçları bakımından tamamen uygun olan büyük kitap, Kur'ân gelince O'nu yalanladılar, inkâr ettiler. Hâlbuki Kur'ân gelmeden önce kâfirlere, Arap müşriklerine yakında Kur'ân'ın ve son Peygamber(a.s.)'in geleceği konusunu açıyor ve bunlar sayesinde düşmana karşı Allah'tan fetih ve yardım istiyorlardı. Son peygamberden söz edilen Tevrat sahifelerini açıp üzerine ellerini koyarak: Bu peygamber hakkı için bizi düşmana galip kıl diye Allah'tan yardım diliyorlardı. Ama onlara mucizelerden ve Tevrat'taki vasıflara uygunluğundan dolayı tanıdıkları Kur'ân, diğer bir mana ile Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem, üçüncü bir mana ile hak- gerçek gelince inkâr ettiler. Bu sebeple Allah'ın laneti o inkârcıların üzerinedir. İkinci bir mana Allah'ın laneti bütün kâfirler üzerinedir.

BAKARA 2/90

بِئْسَمَا اشْتَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ أَنْ يَكْفُرُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ بَغْيًا أَنْ يَنْزِلَ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ عَلَى مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ فَبَاؤُا
بِغَضَبٍ عَلَى غَضَبٍ وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ مُهِينٌ (٩٠)

MEALİ

90-Allah'ın kullarından dilediğine (Muhammed'e) lütfundan (Vahiy) indirmesini çekememek yüzünden Allah'ın indirdiği (Kur'ân'ı)nı inkâr etmeleri, karşılığında kendilerini sattıkları (harcadıkları) ne kötü şeydir. Nihâyet azap üzerine gazaba uğradılar. Kâfirler için zillete düşürücü bir azap vardır.

TAHLİLLER

Bi'se (بئس): kötüdür manasına kullanılan kınama fiilidir.

İştirev (اشترؤا): **İştirâ** (اشترأء) mastarındandır. Satın aldılar veya sattılar manasına kullanılır. Burada sattılar manasındadır. Küfrü imana tercih ederek kendilerini küfür uğruna harcadılar, demektir.

Bağy (بغى): Asıl manası zulüm bozgunculuk ve taleptir burada hakları olmayan bir şeyi talep etmeleridir ki haset ve çekememezlikleridir.

AÇIKLAMA

Resûl-i Ekrem(a.s.) zamanındaki Yahudiler Allah'ın indirdiği Kur'an'ı inkâr etmeyi, iman etmeye tercih etmekle kendilerini küfür uğruna sattılar, harcadılar, azaba müstahak oldular ve karşılığında adeta satın aldıkları küfür ne kötü ve çirkin şeydir. (acaba küfrü imana tercih etmelerinin sebebi ne idi) Sebep şudur: Allah'ın kullarından dilediğine, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'e kendi lütuf ve kereminden vahiy indirmesini, peygamberlik göreviyle görevlendirilmesini çekememeleridir, inatlarıdır. Çünkü Yahudiler son peygamberin de kendi milletlerinden olmasını istiyorlardı, Arap milletinden olmasını hiç hazmedemiyorlardı, Sanki Allah Teâlâ onların isteğine göre peygamber seçecekmiş? Oysa Allah dilediği kuluna peygamberlik görevini verir, vahiy indirir ve kitap gönderir. Bunlar sırf çekememezlik ve inat yüzünden küfrü imana tercih ettiler ve nihâyet gazap üzerine gazaba uğradılar. Kâfirler için zillete düşürücü, tahkir edici bir azap vardır. (İmanı olanlardan azaba müstahak olanların azabı ise onlara ihanet için değil, günah pisliklerinden arındırmak, temizletmek içindir.)

Kâfir Yahudilerin uğramaya mahkûm edildikleri için gazap konusunda müteaddit rivâyetler vardır:

1. İbn Abbâs(r.a.) birincisi buzağıya tapmalarından, ikincisi Resûl-i Ekrem'i inkâr etmelerinden demiştir.
2. Katâde: Birincisi İncil'i inkâr etmeleri, ikincisi Kur'an'ı inkâr etmelerinden dolayıdır, demiştir.
3. Bir kavle göre birincisi onların daha evvel işlemiş oldukları çeşitli küfür, isyan ve günahlardan, ikincisi Resûl-i Ekrem'i inkâr etmelerinden dolayıdır.

BAKARA 2/91

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُوْمِنُ بِمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَيَكْفُرُونَ بِمَا وَرَاءَهُ وَهُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا مَعَهُمْ قُلْ فَلِمَ تَقْتُلُونَ أَنْبِيَاءَ اللَّهِ مِنْ قَبْلُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٩١)

MEALİ

91.Onlara: Allah'ın indirdiğine (Kur'an'a) iman edin, denildiği zaman: Bize indirilene (Tevrat'a) inanırız, derler ve ondan sonrakini (Kur'an'ı) inkâr ederler. Hâlbuki o

(Kur'an), onların yanındakini doğrulayıcı hak (kitap)tır. De ki gerçekten inanıyor idiyse neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz.

AÇIKLAMA

Bu âyette de Yahudilerin başka kabahatleri açıklanıyor. Şöyle ki Resûl-i Ekrem(a.s.) zamanındaki Yahudilere: Allah'ın indirdiğine, Kur'an'a, diğer bir mana ile Allah'ın indirdiği bütün kitaplara iman edin, denildiği, müminler tarafından İslam'a davet edildikleri zaman: Bize indirilene, Tevrat'a inanırız, bu inanca devam ederiz, derler ve Tevrat'tan sonra indirilene, Kur'an'ı inkâr ederler. Hâlbuki Kur'an onların yanındakini, iman ettikleri Tevrat'ı doğrulayıcı hak ve gerçek bir ilâhî kitaptır. Bu itibarla Kur'an'ı inkâr etmeleri Tevrat'ı da inkâr etmeyi gerektirir. Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem (zamanındaki Yahudilere sözleri ile fiilleri arasındaki çelişkiyi açıklamak üzere): De ki gerçekten Tevrat'a inanıyor idiyse neden daha önce peygamberleri öldürüyordunuz? Tevrat'ta böyle bir hüküm var mıydı?

Peygamberleri öldürme suçunu işleyenler ataları olduğu halde bu suçun Resûl-i Ekrem zamanındaki Yahudilere isnat edilmesinin sebebi Yahudi milletin ortak karakterleri ve zihniyetler bakımından tek kişi hükmünde oluşları, seleflerinin işlediği suçları yadırgamamaları, bilakis müdafa etmeleri, rıza göstermeleri ve son peygamber hakkında da aynı şeyi düşünüp planlamadan geri kalmamalarıdır. Küfür suçunu işleyenler ile bunu tasvip edenler arasında pek fark yoktur.

BAKARA 2/92-93

وَلَقَدْ جَاءَكُمْ مُوسَىٰ بِالْبَيِّنَاتِ ثُمَّ اتَّخَذْتُمُ الْعِجْلَ مِنْ بَعْدِهِ وَأَنْتُمْ ظَالِمُونَ (٩٢) وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَعَصَيْنَا وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِنَسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ إِيْمَانُكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ (٩٣)

MEALİ

92-Ve(Ey Muhammed onlara): De ki and olsun, Musa size (peygamberliğini ispatlayıcı) apaçık deliller getirdi. Sonra onun ardından buzağıyı (Tanrı) edindiniz. Siz (böyle haksızlığı adet edinen) zalim (bir millet)siniz.

93-Ve o zamanı hatırlayın ki biz (Musa'ya uymanız için) sizden kesin söz aldık ve Tûr'u üzerinize kaldırıp: size verdiğimiz (Tevrat)ı kuvvetle tutun ve (içindekini

kabullenerek) dinleyin, dedik. Onlar (sözünü) işittik ve (emrine) karşı geldik, dediler. Küfürleri sebebiyle (buzağı) sevgisi kalplerine içirildi (iyice yerleştirildi).(Ey Muhammed onlara) De ki: Eğer (Tevrat'a) gerçekten iman edenler iseniz, imanınızın size emrettiği (peygamberleri öldürmek, buzağıya tapmak, ilâhî ahitleri bozmak vs. ne kötü şeylerdir.

AÇIKLAMA

İsrailoğullarının buzağıya tapmaları olayı 51.âyetle, Tûr'un onların üzerine şemsiye gibi kaldırılması olayı da 63.âyetle geçtiği ve oralarda konu ile ilgili gerekli tahlil ve açıklama yapıldığı için burada bir şey eklemeye gerek görmüyorum. Ancak bu iki olay orada Yahudilere verilen nimetler, meyanında anlatılmıştır. Buradaki âyetler ise Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanındaki Yahudileri kınamak ve içine düştükleri çelişkileri belirtmek içindir.

91. âyetle buyurulduğu gibi Peygamber (a.s.) zamanındaki Yahudiler imana davet edildikleri zaman:" Bize indirilen Tevrat'a iman ediyoruz," diyorlardı. Kur'ân'a inanmıyorlardı. Onların bu sözleri ve inançsızlıkları reddedilerek, Kur'ân'ın Tevrat'ı doğrulayıcı hak kitap olduğu, vurgulanıyor ve dolayısıyla Kur'ân'ı inkâr etmenin, doğrulayıcısı olduğu Tevrat'ı da inkâr etmeyi gerektirdiğine işaret ediliyor ve peki: hakikaten Tevrat'a iman ediyorlarsa Allah'ın peygamberlerini niçin öldürdükleri soruluyor

Bu iki âyet de bunların iddialarını reddediyor. Çünkü bunlar hem kendilerinin hem de seleflerinin Tevrat'a bağlı olduğunu, Musa(a.s.)'nin şeriatı ile amel ettiklerini başka bir dine ihtiyaçları olmadığını savunuyorlardı. HâlbukiTevrat, peygamberleri değil hiçbir masum insanı öldürmeyi, buzağıya tapmayı, ahitleri bozmayı ve son peygamberi reddetmeyi tecviz etmemiş, bilakis bu işlerin hepsi Tevrat'a aykırıdır. Seleflerinin Tevrat'a karşı tutum ve davranışları bu iken peygamber zamanındaki Yahudilerin seleflerinin izini takip etmeleri, tasvip etmeleri ve Tevrat'ın kesin emrine rağmen son peygamberi inkâr etmeleri, gerçekten tam bir sapıklık, delalet ve sırf inat ile çekememezliktir.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed sallallahu aleyh ve sellem ,Yahudilere şu buyruğu da ilet: Ve And olsun Musa size peygamberliğini ispatlayıcı apaçık deliller, mucizeler getirdi. Sonra onun ardından, o delilleri getirmesi, ardından diğer bir mana ile Musa'nın Tûr'a

çıkmasının ardından buzağı heykelini ilâh edindiniz. Siz, böyle haksızlığı adet edinen zalim bir milletsiniz, Allah'ın apaçıkdelillerini, mucizelerini ihlal ediyorsunuz, Allah'a ortak koşuyorsunuz. Ve o zaman hatırlayın ki biz Musa'ya uymanız için sizden kesin söz aldık ve Tûr'u üzerinize kaldırıp: Size verdiğimiz Tevrat'ı kuvvetle, ciddiyet ve samimiyetle tutun ve (içindeki buyrukları kabullenin, onlara uyun, iyice) dinleyin, dedik. Ama ne yaptılar, dinlediler mi? Onlar: Senin “Tutun ve dinleyin” sözünü işittik ve emrine karşı geldik, yani emrini tutmayacağız, dediler. Bir yoruma göre onlar dilleriyle “İşittik” dediler. Kalplerinde de isyan ettik, dediler.

Onlar daha Mısır'da iken putlara tapmaya alıştıklarından dolayı putperestlik onların içine iyice kök salmıştı. Musa(a.s.) bunu gidermeye çalışıyordu. Fakat inkârcılıkları sebebiyle buzağı sevgisi kalplerine iştirildi. Buzağıya aşırı düşkünlükleri nedeniyle buzağı sevdasıyla iç içe oldular, buzağının şekli kalplerine iyice nakşedildi. Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve selem onlara De ki: Eğer Tevrat'a gerçekten iman edenler iseniz, imanınızın size verdiği emirler ne çirkindir: peygamberleri öldürürsünüz, buzağıya taparsınız, ilâhî ahitleri bozarsınız, işittik, isyan ettik, dersiniz. Bu nasıl iman olur? Tevrat, bu cinâyetlerin hiçbirisini tecviz etmediği için sizin imanınız gerçek bir iman değildir.

BAKARA 2/94-96

قُلْ إِنْ كَانَتْ لَكُمُ الدَّارُ الْآخِرَةُ عِنْدَ اللَّهِ خَالِصَةً مِنْ دُونِ النَّاسِ فَتَمَنَّوْا الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٤﴾ وَلَنْ يَتَمَنَّوْهُ أَبَدًا بِمَا قَدَّمْتُمْ إِلَيْهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٩٥﴾ وَلَتَجِدَنَّهُمْ أَحْرَصَ النَّاسِ عَلَى حَيَوَةٍ وَمِنَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا يَوَدُّ أَحَدُهُمْ لَوْ يُعَمَّرَ أَلْفَ سَنَةٍ وَمَا هُوَ بِمُرَحِّحِهِ مِنَ الْعَذَابِ أَنْ يُعَمَّرَ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِمَا يَعْمَلُونَ ﴿٩٦﴾

MEALİ

94-(Ey peygamber Yahudilere) De ki: Gerçekten Allah katında âhiret yurdu(nimetleri ve cennet) başka insanların değil, hususî olarak sizin ise, eğer (sözünüzde) doğru iseniz haydi ölümü temenni edin.

95-Onlar, ellerinin takdim ettiği (kendilerinin işleyip önden ahirete gönderdikleri kötü) şeylerden dolayı ölümü asla temenni etmeyecekler. Allah zalimleri iyi bilir.

96- And olsun sen onları, insanların yaşamaya en düşkününü, Allah'a ortak koşanlardan (bile) daha tutkunu bileceksin. (Öyle ki) onların her biri bin yıl yaşatılmasını içtenlikle ister. Hâlbuki yaşatılması, onu azaptan uzaklaştırıcı değildir. Allah onların ne yaptıklarını görüyor.

İNİŞ SEBEBİ

Âlûsî; 94.âyetin iniş sebebi ile ilgili iki kavli nakletmektedir:

1. İbnü'l-Cevzî'nin anlattığına göre Yahudiler: Şüphe yok ki Allah Teâlâ, cenneti yalnız İsrail ve oğulları, yaniYakupPeygamber ve soyundan gelen Yahudiler için yarattı, deyince bu âyet indi.

2.Ebü'l-Âliye ve Rabî ve Katâde: bu âyetin iniş sebebi Yahudilerin“Yahudi veya Hristiyan olanların dışında hiç kimse cennete girmeyecektir”, “Biz Allah’ın oğulları ve dostlarıyız” ve “Cehennem ateşi sayılı birkaç günden başka bize dokunmayacaktır” sözleridir, demişler.

TAHLİLLER

Dâr (دار): Ev, oturulan yer, yurt ve ülke manalarına gelir. ED-DÂRÜ'L-ÂHİRE âhiret yurdu, Cennet veya oradaki nimetler manasına yorumlanmıştır.

Hâlısa (خالصة):Hulûs(خلوص)mastarındandır. Hususi, tahsisli manasınadır.

Ahras (أحرص):Hırs(حرص)kökünden olup, en ihtiraslı, düşkün ve tutkun manasınadır.

Yeveddü (يود): Vüdd(وُد) ve meveddet(مودة)mastarından olup sever, içtenlikle ister manasınadır.

Muzahzıh(مزحج):Zahzahmastarından olup uzaklaştırıcı demektir.

AÇIKLAMA

Ey Muhammedsallallahu aleyhi ve selem Yahudilere de ki: gerçekten Allah katında, o'nun hükmünde âhiret yurdu olan Cennet veya oradaki nimetler, başka insanların payı olmaksızın, hususi olarak sizin ise, eğer bu sözünüzde ve iddianızda doğru ve samimi iseniz haydi ölümü temenni edin. İbn Abbâs (r.a.) : Yani dilinizle ölümü isteyin, demiştir. Müfessirlerden bir grup: Yani ölümü içtenlikle arzulayın ve dilinizle isteyin, demişler.

Buhârî'nin rivâyet ettiği bir hadiste mealen:" *Eğer Yahudiler (bu âyet inince) ölümü temenni etselerdi, ölü vereceklerdi*, buyrulmuştur.

Âhiret hayatına inanan ve kesinlikle cennetlik olduğunu bilen bir insanın bu çileli dünya yaşantısından kurtulup bir an önce ebedî mutluluğa kavuşmayı arzulaması yerinde bir iştir. Hele Yahudiler gibi asırlarca zillet, hakaret, esaret ve perişanlık çekerek vatandan, Hürriyet ve bağımsızlıktan yoksun insanların dünyaya dört elle

sarılmasının hiçbir anlamı yoktur. Fakat onlar Bu sözlerine samimi değillerdi, ölümü hiç de temenni etmezlerdi ve 95. âyette buyurduğu gibi:

Onlar elleriyle takdim ettikleri, yani kendilerinin işleyip önden ahirete yolladıkları inkârcılık, son peygamber ile Kur'ân'a düşmanlık, peygamberleri öldürmek ve öldürme teşebbüsünü sürdürmek gibi cehennem azabını gerektiren kötülükleri dolayısıyla ölümü asla temenni etmeyecekler, ecelleri gelinceye kadar böyle bir arzuları olmayacaktır. Allah, bu zalimleri- diğer bir mana ile -Allah bütün zalimleri iyi bilir, ne işlediklerinden haberdardır, onları cezasız bırakmayacaktır.

Ey peygamber, And olsun, sen onları, o Yahudileri; diğer bir mana ile Yahudilerin bilginlerini; üçüncü bir mana ile tüm Yahudileri, insanların yaşamaya en düşkününü hatta Allah'a ortak koşanlardan daha tutkunu bulacaksın, bileceksin. Öyle ki, Yahudilerin her biri, bin yıl yaşatılmasını içtenlikle ister.

Bazı müfessirler bin yıldan maksat çok süredir ki hiç ölmek istemeyenleri de içine alsın, demişler. Bazı tefsirler: Allah'a ortak koşanlardan maksat Mecusiler, yani ateşe tapanlardır. Çünkü bir kimse bunların yanında aksırdığı zaman: bin yıl yaşa, diye saygı ifade eden sözle karşılık vermek adetleri idi, demişler. Diğer bir kavle göre putlara tapan Araplar kastedilmiştir.

Yahudilerinbin yıl yaşama arzusu onlar için bir çare mi? Hayır. Acaba böyle uzun bir süre yaşasalar ilâhî azaptan kurtulacaklar mı? Âyette bu konu şöyle cevaplandırılıyor: Hâlbuki yaşatılması, onu azaptan uzaklaştırıcı değildir, azabını gidermeye hiçbir etkisi olmaz. Bilakis dünyada ne kadar fazla kalırsa o kadar günahı ağırlaşacak, azabı da ona göre artacaktır. Allah onların ne yaptıklarını görüyor, biliyor ve şüphesiz cezalarını verecektir.

BAKARA 2/97-98

قُلْ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِجِبْرِيلَ فَإِنَّهُ نَزَّلَهُ عَلَى قَلْبِكَ بِإِذْنِ اللَّهِ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَهُدًى وَبُشْرَى لِلْمُؤْمِنِينَ ﴿٩٧﴾ مَنْ كَانَ عَدُوًّا لِلَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَرُسُلِهِ وَجِبْرِيلَ وَمِيكَالَ فَإِنَّ اللَّهَ عَدُوٌّ لِلْكَافِرِينَ ﴿٩٨﴾

MEALİ

97-(Ey Muhammed) de ki: Kim Cibrîl' e düşmansa (bilsin ki) o, gerçekten önündeki ilâhîkitapları doğrulayarak, müminlere doğru yolu göstererek ve müjdeleyici olarak Kur'ân'ı Allah'ın izniyle senin kalbine indirdi.

98- Kim Allah'a, meleklerine, peygamberlerine, Cibril'e ve Mikail'e düşman olursa (bilsin ki) Allah kâfirlere muhakkak düşmandır.

İNİŞ SEBEBİ

Bu iki âyetin iniş sebebi konusunda müteaddit rivâyetler vardır. Bunlardan ikisinin özeti şöyledir.

1. Abdullah b. Suriyâ isimli Yahudi bilgini Resûl-i Ekrem'e, kendisine vahiy indiren meleğin adını sormuş. Resûl-i Ekrem (a.s.) : O melek Cibril'dir, buyurunca, İbn Sûriyâ: O melek Yahudilerin düşmanıdır. Çünkü o, Yahudileri Beytümakdis'in yıkılmasıyla korkuttu. Sonra, korkuttuğu olay vuku buldu, dedi.⁷²⁸

2. Ömer b. el-Hattâb (r.a.), bir gün Yahudilerin dershanesine uğradı ve Cibril (a.s.)'den söz etti. Onlar: İşte bu melek düşmanımızdır, sırlarımızı Muhammed (a.s.)'e açar ve o zelzele, azap gibi şiddetli olayların sahibidir. Mikail (a.s.) ise rahmet meleğidir, Yağmur, bereket ve bolluk indirir, dediler. Bunlardan önceki âyetlerde, Yahudilerin Resûl-i Ekrem (a.s.)'e iman etmemeleri yolundaki tutarsız mazeretleri ve yersiz iddiaları bildirilerek susturucu cevaplarla reddedildi. Burada onların Hz. Muhammed (a.s.)'e vahiy indiren Melek Cebrâîl'in onlara düşman olduğu gerekçesiyle dediği vahye inanmadıkları iddiası ve bu iddianın reddi beyan buyuruluyor.⁷²⁹

TAHLİLLER

Cebraîl (جبرائيل): Resûl-i Ekrem'e vahiy getiren, Kur'an'ı indiren melektir. Aslı İbranice olan bu isim **cibr** (جبر) ve **îl** (إيل) kelimelerinden oluşmuş, Allah'ın kulu manasınadır. 13 şekilde okunmuştur.

En meşhur okunuşu **Cibril**'dir. İkincisi **Cebril**'dir. Üçüncüsü Cebreil'dir. Dördüncüsü **Cebreil**'dir.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve selem Benim adıma şu tebliği yap ve de ki: Kim Cibril'e düşmansa (düşmanlığının sebebi şudur) Gerçekten Cibril(a.s.), önündeki(yani daha önce inen ilahi kitapları) doğrulayarak (iman esasları gibi dinin temel meseleleri ve son peygamberin evsafı bakımından tıpatıp uyarak) müminlere doğru yolu

⁷²⁸ Buhari, *Tefsiru'l-Kur'an*, 6

⁷²⁹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 2/381.

göstererek ve müjdeleyici olarak Kur'an'ı Allah'ın izniyle, (O'nun emriyle, veya Onun bilgisi altında, yahut O'nun iradesiyle) senin kalbine indirdi. Cibril'in böyle bir kitabı sana indirmesi, ona karşı düşmanlık beslemeye sebep olur mu? Ona düşmanlık eden kimse, insaftan mahrum kalmış, diğer ilâhî kitapları da inkâr etmiş olur. Hatta Allah'a düşmanlık etmiş olur. Çünkü Cibril'i bu işte görevlendiren Allah'tır.

Bazı müfessirler "MEN" şartının cevabı hazfedilmiştir, derler. Bu takdirde meal şöyle olur: Kim Cibril'e... evsftaki Kur'an'ı senin kalbine indirdiği için düşmanlık ederse "o kimse bana düşmandır" veya "o kimse öfkesinden ölsün"

Âyette geçen doğrulama, doğru yol gösterme ve müjdeleme vasıfları meâlde Resûl-i Ekrem(a.s.)e ait kılındı. Diğer bir yoruma göre bu vasıflar Cibril'e ait olabilir. Çünkü o da ilâhî kitapları doğrulayıcı, müminlere doğru yolu gösterici ve müjdeleyicidir. Diğer taraftan âyet, Cibril'in Allah ile kâinatın efendisi arasında aracılık ve Kur'an'ı indirmekle görevlendirilmesi itibarıyla makamının yüceliğine delalet eder ve Yahudileri böyle bir meleğe düşmanlık etmeleri sebebiyle kınar.

98. Âyet de kâfirler için büyük bir felaket bulunduğunu bildirerek: Kim Allah'a düşman olursa (O'na muhalefet ederek itaatsizlik ederse) diğer bir mana ile (kim O'nun dostlarına düşmanlık ederse) ve meleklerine, peygamberlerine, Cibril(a.s.)'e ve Mikail(a.s.)'e husumet beslerse (bilsin ki) Allah elbette bütün kâfirlere düşmandır. Diğer bir mana ile "o kâfirlere düşmandır" onları azapların en şiddetlisiyle cezalandıracaktır. Âyette melekler genel olarak anıldığı halde Cibril ve Mikail isimli meleklerin ismen anılması bu iki meleğin üstünlüğünü belirtmek içindir. Bir kavle göre Yahudiler bu iki melekten söz ettikleri ve bu âyetler onların ettikleri sözler üzerine indiği için ismen anılmışlardır.

BAKARA 2/99

وَلَقَدْ أَنْزَلْنَا إِلَيْكَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ وَمَا يَكْفُرُ بِهَا إِلَّا الْفَاسِقُونَ (٩٩)

MEALİ

99-(EY Peygamber)And olsun sana apaçık âyetler indirdik, onları (ilâhî) yoldan çıkanlardan başkası inkâr etmez.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs (r.a.) : Yahudiler Resûl-i Ekrem (a.s.)'in peygamberlik döneminden önce, müşriklerden Evs ve Hazreckabilelerine diyorlardı ki yakında son peygamber

gönderilecek ve biz O'nun yardımıyla siz müşrikleri yenip perişan edeceğiz, sonra Resûl-i Ekrem (a.s.) Araplardan çıkınca, Yahudiler onu inkâr etmeye başladılar ve daha önce O'nun hakkında söyledikleri sözleri de inkâr ettiler. Bunun üzerine Muâz İbn Cebel onlara: Ey Yahudimilleti Allah'tan korkun ve Müslüman olun. Siz daha önce bizi O'nunla tehdit ederek O, çıkacak Ve O'nun yardımıyla biz sizi mağlup edeceğiz, diyordunuz. Biz o zaman müşrik idik. Siz O'nun yakında çıkacağını ve evsafını bize anlatıyordunuz. Bunun üzerine Yahudilerin bazıları: Muhammed(a.s.) bize apaçık delillerden bir şey getirmedi ve bizim size anlattığımız zat bu değildir, demeye başladılar. İşte bu sebeple bu âyet indirildi.

TAHLİLLER

Âyât (آیات): Âyet'in çoğuludur. Burada bundan maksat, Kur'ân, mucizeler, diğer ilâhî kitaplarda bulunup da mensupları tarafından gizli tutulan bölümler aynen haber verilmektedir. Bir kavle göre bundan maksat şer'î hükümler ve dinî vecibelerdir. Bunların hepsinin kasdedildiğini söyleyenler de vardır. Âyettekayıtlama bulunmadığına göre hepsinin kasdedildiğini söylemek de mümkündür.

Fâsîkûn (فاسقين): Fâsık'ın (فاسق) çoğuludur. Küfürde ısrar ve inat ederek, ilâhî hududun dışına çıkanlar demektir. Burada Yahudiler veya bütün kâfirler kastedilmiştir.

AÇIKLAMA

Ey Peygamber And olsun sana peygamberliğini ispatlayıcı apaçık âyetler deliller indirdik, Kur'ân ve diğer mucizeler, Tevrat, İncil ve diğer semâvî kitaplarda bulunup mensupları tarafından gizli tutulan bölümleri, dünya düzenini ve beşeriyetin refah ve saadetini sağlayıcı şer'î hükümleri dinî vecibeleri indirdik. Bunlar o kadar açık belgelerdir ki zerre kadar insaf ve idraki bulunan kimseler inkâr etmez. Ancak küfürde ısrar eden ilâhî sınırların dışına çıkanlar bu apaçık âyetleri inkâr eder.

BAKARA 2/100

أَوْكَلَّمَا عَاهَدُوا عَهْدًا نَبَذَهُ فَرِيقٌ مِنْهُمْ بَلْ أَكْثَرُهُمْ لَا يُؤْمِنُونَ ﴿١٠٠﴾

MEALİ

100. Ve O fasıklar ne zaman bir ahit (antlaşma) yaptılarsa (her defasında) onlardan bir grup o ahdi bozup atmadı mı? Zaten onların çoğu iman etmeyeceklerdir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet Yahudilerden Mâlik b. es-Sayf hakkında inmiştir. Kendisi: Allah'a yemin ederim Muhammed sallallahu aleyhi ve selem 'e iman etmemiz için kitabımızda bizden ne bir söz ne de bir ahit alınmıştır, diyerek Tevrat'takiahitleri kökünden inkâra kalkıştı. Bunun üzerine bu âyet indi. Bir kavle göre Yahudiler hakkında inmiştir. Onlar: And olsun son peygamber çıkarsa ona mutlaka iman edeceğiz veya Arap müşriklerine karşı onun yanında olacağız, diyorlardı. Bir süre sonra Resûl-i Ekrem (a.s.) gelince O'nu inkâr ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi. Atâ'dan olan rivâyete göre Yahudiler Resûl-i Ekrem(a.s.) ile bir takım sözleşmeler yaptılar. Sonra Benî Kurayza ve Beni Nadîr'in yaptığı gibi hiçbir Yahudi kabilesi sözünde durmadı, ahde vefa göstermedi. Bilakis İslam düşmanlarıyla işbirliği içine girdiler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁷³⁰

TAHLİLLER

Ahid (عهد):Sözleşme, antlaşmadır.

Nebz (نَبْذ): önemsiz bir şeyi atmaktır. Asıl mana bu olmakla beraber genellikle önemsenmediği için unutulup bırakılan şeyler hakkında kullanılır. Burada ahdi bozup, gereğini yapmamaktır.

Ferîk (فریق):Bir grup bir fırka demektir.

AÇIKLAMA

Ve fasıklar, o inkârcılar ne zaman bir ahdi yapar, bir söz verir, bir antlaşma yaparlarsa her defasında içlerinden bir grup bu ahdi bozup atmadı mı? Böyle yapanları az değil, bilakis çoğu böyledir, inançsızdır, Tevrat'a da iman etmezler, Kur'ân'a da inanmayacaklar. Bunlar ahdi bozmayı sakıncalı dahi görmezler.

BAKARA 2/101

وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِّمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِّنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ كَانَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ (١٠١)

MEALİ

⁷³⁰ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 2/400.

101-Ve Allah tarafından onlara, beraberlerindeki (Tevrat'ı) doğrulayıcı bir Elçi (Muhammed) gelince kendilerine kitâp (Tevrat) verilenlerden bir grup, sanki bilmiyorlarmış gibi Allah'ın kitabını sırtlarının arkasına attılar.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet de Yahudiler hakkındadır. Süddî'den rivâyete göre şöyle denmiştir: Resûl-i Ekrem(a.s.) Medîne'ye gelince Yahudiler önce O'na Tevrat ile karşı çıktılar. Fakat onlar Tevrat ile Kur'ân arasında mutabakat bulunmadığını anlayınca, Tevrat'ı attılar ve Âsef'in kitabı ile Hârût, Mârût sihirlerine sarıldılar. Tabi bunların Kur'ân'amütabakatı düşünülemez. İşte bu âyet ve müteakip âyet buna dairdir. Bu rivâyete göre (KİTABULLAH) Allah'ın kitabından maksat Tevrat'tır. Ebu Hayyân ise: Allah'ın kitabından maksadKur'ândır,demiştir.

AÇIKLAMA

Ve Allah tarafından Yahudilere beraberlerindeki Tevrat'ı doğrulayıcı, onların gözetleyip ve yakında çıkacağını söyledikleri, Tevrat'ın haber verdiği bir elçi son peygamber Muhammed gelince kendilerine Tevrat verilen Yahudilerden bir grup Allah'ın kitabını, Tevrat'ı sanki bilmiyorlarmış, Allah'ın kitabı olduğundan haberleri yokmuş, son peygamber ile ilgili bölümlerini tanımıyorlarmış gibi büsbütün sırtlarının arkasına attılar, ona uymadılar. Bunların neye uydukları aşağıdaki âyette belirtiliyor.

KİTABULLAH 'tan maksat Kur'ân-ı Kerim'dir diyen tefecilere göre âyetin ilgili bölümünün MEÂLİ şöyle olur: Kendilerine Tevrat verilen Yahudilerden bir grup sanki Kur'ân'ın Allah'ın kitabı olduğunu bilmiyorlarmış gibi Allah'ın bu son kitabını sırtlarının arkasına attılar. Bu takdirde âyetle şu işaret bulunur: Onlar Kur'ân'ın Allah'ın kitabı olup olmadığında şüphe ettikleri için değil, hasetlerinden, kıskançlıklarından dolayı arkalarına attılar, inkâr ettiler.

Yukarıda âyetin iniş sebebi bölümünde Süddî'nin dediği gibi Yahudiler Tevrat'ı arkalarına atıp onunla amel etmediler bu kere Âsef'in kitabına ve Hârût, Marût sihirlerine sarıldılar. Aşağıdaki âyetle Yahudilerin Dâvûd(a.s.)'un zamanındaki şeytanların okudukları, kâhinlerin yazdıkları sihir kitaplarına nasıl sarıldıklarını beyan ediyor.

BAKARA 2/102

وَاتَّبَعُوا مَا تَتْلُوا الشَّيَاطِينُ عَلَىٰ مُلْكٍ سُلَيْمٍ وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا يُعَلِّمُونَ النَّاسَ السِّحْرَ وَمَا
أَنْزَلَ عَلَى الْمَلَائِكَةِ بِبَابِلَ هَارُوتَ وَمَارُوتَ وَمَا يُعَلِّمَانِ مِنْ أَحَدٍ حَتَّى يَقُولَا إِنَّمَا نَحْنُ فِتْنَةٌ فَلَا تَكْفُرْ فَيَتَعَلَّمُونَ
مِنْهُمَا مَا يَفِرُّونَ بِهِ بَيْنَ الْمَرَّةِ وَرَوْجِهِ وَمَا هُمْ بِضَارِينَ بِهِ مِنْ أَحَدٍ إِلَّا بِإِذْنِ اللَّهِ وَيَتَعَلَّمُونَ مَا يَضُرُّهُمْ وَلَا
يَنْفَعُهُمْ وَلَقَدْ عَلِمُوا لَمَنِ اشْتَرَاهُ مَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ وَلَبِئْسَ مَا شَرَوْا بِهِ أَنْفُسَهُمْ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ
(١٠٢)

102-Ve onlar şeytanların (azgın cinlerin) Süleyman'ın hükümrانlığı (zamanı)nda okudukları (sihir kitapları)na uyup daldılar. Süleyman (sihir yapıp) küfre gitmedi. Fakat o şeytanlar, insanlara sihiri ve Bâbil'de Hârût ve Mârût adlı meleklerle indirilen (büyü çeşitini)i öğreterek küfre gittiler. Hâlbuki bu iki Melek: "Biz ancak bir imtihanınız (bu bilgi, sizin bunu kullanıp kullanmayacağınızın denenmesi için öğretiliyor, sakın kullanıp) küfre gitme" demedikçe kimseye (büyü) öğretmiyorlardı. O insanlar da bu meleklerden (veya bu sihir ve meleklerin öğrettiği şeylerden) erkek ile karısının arasını açacak şeyi öğreniyorlardı. Fakat onlar (o sihirbazlar, diğer bir mana ile şeytanlara uyan Yahudiler), Allah'ın izni olmadan büyü ile hiç kimseye zarar verici değillerdir. Onlar kendilerine zarar verip hiçbir yarar sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı. And olsun Onlar (suçları 101 ve 102.âyetle anlatılan Yahudiler) bunu (şeytanların okuduğu kitapları) satın alan (Allah'ın kitabı ile değiştiren) kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını gâyet iyi biliyorlardı. And olsun onların kendini (nasib)lerini sattıkları o (sihir veya küfür denilen) şey ne kötüdür, bilir olsalardı (bu satıştan imtina ederlerdi).

İNİŞ SEBEBİ

Yahudilerin bazı bilginleri: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Süleyman(a.s.)'ın peygamber olduğunu söylüyor. Hâlbuki Süleyman ancak bir sihirbaz idi, diyorlardı. Bunun üzerine bu âyet inmiştir. Resûl-i Ekrem(a.s.) zamanındaki Yahudiler bu ve bundan önceki âyetlerde belirtildiği gibi Allah'ın kitabı olan Tevrat ve Kur'ân'ı arkalarına atıp inkârcılıklarını sürdürünce Süleyman(a.s.) hükümdarlığı zamanındaki azgın cinler ve şeytanlaşmış insanların okudukları, takip ettikleri sihir kitaplarına uymaya başladılar, ve bunun sonucunda tamamen sihiri öğrenmeye ve yapmaya yöneldiler, Süleyman'ın bir sihirbaz olduğunu yaymaya çalıştılar ve O'na sihirbazlığı

isnat etmekle ve sihir sanatını yüceltip halkı da bu yola yöneltmeye gayret ettiler.⁷³¹

TAHLİLLER

Şeyâtîn (شياطين): Şeytan'ın çoğuludur. Âyette sözü edilen Süleyman(a.s.) zamanındaki şeytanlardan maksat, müfessirlerin çoğuna göre azgın cinlerdir. Mutezile mezhebine mensup kelimcılara göre şeytanlardan maksat şeytan karakterli insanlardır.

Tetlû (تتلو): Tilâvet masterından, okurlar demektir veya “tuluvv” ve “tilv” masterından uyarlar, takip ederler manasınadır. Her iki manaya da tefsir edilmiştir. Ebû Müslim ise bu fiilin beraberinde cer harflerinden على kullanıldığı için "yalan uydururlar" manasına yorumlanır, demiştir. Bu takdirde cümlelerin meali “*ve onlar şeytanların Süleyman'ın hükümranlığı hakkında uydurdıkları (sihir kitapları)na uydular.*” İlk mana kuvvetli görüldüğü için meal ona göre hazırlandı.

Mülk (ملك): hükümranlık manasınadır. Burada Süleyman'ın hükümranlık zamanı manası kastedilmiştir. Ebû Müslim'in dediği gibi “tetlû” fiili yalan uydururlar manasına alınırsa “mülk”, hükümdarlık manasına olur.

Sihir (سحر): Asıl manası, sebebi gizli ve ince olan şeydir. Sonra gözbağcılık, hilekârlık, aldatıcılık, cadılık ve büyücülük numaralarında kullanılmıştır. Bu konuya aşağıda değinilecektir.

Bâbil (بابل): Irak'ta tarihi bir şehirdir. Başka yorumlar da vardır.

Melekeyn (ملكين): Melek kelimesinin tesniyesidir; iki melek demektir. Hârût ve Mârût da bu iki meleğin isimleridir. Allah Teâlâ'nın bu iki meleği imtihan için göndermesi ve birer insan şekline sokması mümkündür. Rivâyete göre o dönemde sihirbazlık çok yaygınlaştığı ve sihirbazlar çok acayip şeyler yaptığı için peygamberlik müessesesi hakkında birtakım şüpheler uyanmıştı. Halk sihir ile mucizeyi âdeta birbirinden ayıramaz hale girecekti. Bu sebeple şüphelere gidermek için Allah Teâlâ sihir çeşitlerini öğretmek üzere iki meleği görevlendirdi. Melekler de halka sihir çeşitlerini öğretmişler ve: Bu bir imtihandır. Kim bunu öğrenir de sihirbazlık ederse kâfir olur. Kim bunu sırf şerrinden korunmak için öğrenir de sihirbazlık etmezse iman üzere kalır, derlerdi. Bu meleklerle ilgili bir takım hikâyeler bazı tefsir kitaplarında yer almış ise de muhakkik âlimler: Bu rivâyetler Yahudilerin anlattıkları batıl ve asılsız

⁷³¹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 2/416

hikâyelerdir. Hikâyelerin Yahudilerden naklen anlatılması doğru bir nakil olabilir. Fakat bu nakil ve aktarmanın doğruluğu hikâyelerin aslının doğruluğunu ifade etmez, demişlerdir.

İbn Abbâs(r.a.), Hasan, Ebü'l-Esved ve Dahhâk melekeyni kelimesini “melikeyni” şeklinde okumuşlar. Bu, “melik”in tesniyesidir. “Melik”, mülk sahibi, hükümdar kimse manasınadır. Bu okuyuşa göre bunlar melek değil insanlardan iki zattır. Bazı müfessirler diğer kıraati, yani Melek okuyuşunu da buna göre yorumlamışlar ve bu iki zat, melek huylu iyi insan oldukları için Onlar hakkında Melek tabiri kullanılmış, demişler.

Fitne (فتنة): İmtihan demektir.

Halâk (خلاق): Nasip ve pay manasınadır.

İnzâl (إنزال): İndirmek veya kalbe ilham etmek manasınadır. Eğer halka sihri öğreten iki zat melek iseler “inzâl”, İndirmek manasınadır. Şâyet melek ruhlu iyi insanlar ise “inzâl”, kalplerine ilham etmek manasına yorumlanır.

AÇIKLAMA

Ve onlar, (Allah'ın kitabını arkalarına atan o Yahudiler bu inkârcılığı yaptılar da)şeytanların, azgın cinlerin, Süleyman'ın hükümrانlığı zamanında okuyup takip ettikleri sihir kitaplarına tamamen uyuyup daldılar. Diğer bir mana ile"... Süleyman'ın hükümrانlığı hakkında uydurdukları sihir kitaplarına tamamen uyup daldılar.

"Süfyân İbn Uyeyne, İbn Verir ve el-Hâkim'in rivâyetlerin göre İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir. Şeytanlar gökten kulak hırsızlığı yapıyorlardı. Bu yolla (meleklerden) bir kelime işittikleri zaman ona bin kelime ilave ederek insanların kalplerine atıyorlardı. O insanlar da şeytanlardan aldıkları şeyleri yazıp kitap haline getiriyorlardı. Allah Teâlâ, bu olayı Süleyman (as)'a bildirdi. O da bu kitapları toplayıp tahtının altına attı. Sonra Süleyman vefat edip bu kitaplar meydana çıkınca hepsinin sihirle ilgili olduğunu gördüler ve bu kitapları çoğaltıp her tarafa yaydılar, Süleyman'ı da sihirbazlıkla itham ettikleri için Allah Teâlâ bu âyetle O'nu bu işten tenzih buyurdu.

Bu konuda başka rivâyetler de vardır. Fakat sıhhatli görülmediği için nakletmeyi uygun bulmadım. Hulasa Süleyman zamanında azgın cinler, şeytanlaşmış insanlar, kâhinler ve ta Mısır'daki dönemden beri sihir ile iştigal ettikleri, tarih ile sabit olan, o devrin Yahudilerinin işbirliği neticesinde bir hayli sihir kitapları etrafa yayıldı

Süleyman bir peygamber değil, insanlarca, cinlerce, kuşlara, rüzgârlara, hâkimiyeti mucizevi yolla değil, bu kitaplarda yazılı sihirlerle kurduğu propagandası alıp yürüdü. Yahudi milletinde kuşaktan kuşağa intikal eden bu uydurmalar Resûl-i Ekrem (a.s.)dönemine kadar devam edegeldi. Bu dönemdeki Yahudiler Allah'ın kitabına sırt çevirip kendilerini tamamen sihir kitaplarına verdiler, Süleyman zamanındaki şeytanların yolunu tuttular ve Süleyman'ı sihirbaz bir hükümdar olarak tanıtip küfürle itham ettiler. Çünkü bu tür sihirlerin küfrü gerektirdiği hususundan şüphe yoktur.

Bu ithamın asılsız olduğunu beyan eden yüce Allah: Süleyman küfre gitmedi, sihir yapmadı.- Buradaki küfür sihirden kinayedir. Fakat O'na sihirbaz diyen şeytanlar, azgın cinler ve şeytanlaşmış insanlar küfre gittiler. Çünkü insanlara sihri ve Bâbil'de Hârût ve Mârût adlı meleklere indirilen- diğer bir mana ile Hârût ve Mârût adlı melek ruhlu veya hükümdar iki zata ilhamedilen sihir çeşidini öğretiyorlardı, halkı sapıtıyorlardı. Hâlbuki Hârût ve Mârût bunu halka öğretecekleri zaman: Biz bir imtihan ve deneme için görevliyiz. Bu bilgi sizin kullanım kullanmayacağınızın denenmesi için öğretiliyor, bu bilgi fitneye müsaittir, istimal etmeyin ve sakın kullanım küfre gitmeyin demedikçe, öğretecekleri kişiye gerekli uyarı ve nasihati yapmadıkça kimseye sihir öğretmiyorlardı. O şeytanlar ise bilakis kötü maksatla rastgele öğretiyorlardı. İnsanlar da Hârût ve Mârût'tan diğer bir mana ile sihir ile ve bu zatların öğrettiği büyüden erkek ile karısının arasını açacak şeyi öğreniyorlardı. Fakat onlar, o sihirbazlar-- diğer bir mana ile şeytanlara uyan Yahudiler Allah'ın izni olmadan büyü ile hiç kimseye zarar verecek değildirler. Allah'ın izninden maksat O'nun büyü ile kendisine büyü yapılan kişiyi baş başa bırakmasıdır. Şu halde insanlar bu zararlardan korunmak için Allah'a sığınmalı ve O'nun kitabına sarılmalıdır.

Onlar kendilerine zarar verir hiçbir yarar sağlamayacak şeyleri öğreniyorlardı, niyetleri kötü idi, bu iş tamamen şer ve sırf zarardı. And olsun onlar, Allah'ın kitabını arkalarına atıp şeytanların sihir kitaplarına kendilerine veren asrîsaadetteki Yahudiler, bunu, yani şeytanların okuduğu, Süleyman'ın hükümrânlığı hakkında uydurdukları kitapları satın alıp, ona sarılıp Allah'ın kitabını satan, yani Allah'ın kitabını bırakıp sihir kitaplarına yönelen kimsenin ahirette bir nasibi olmadığını, ilâhî rahmet ve cennetin nimetlerinden mahrum olduğunu gâyet iyi biliyorlardı. And olsun onların o Yahudilerin kendi nasiplerini sattıkları o sihir veya küfür denilen şey ne kötüdür, bilir olsalardı bu satıştan imtina ederlerdi. Evet, onlar böyle yapanların nasiplerinin olmadığını biliyorlardı, ama bilgilerine göre hareket etmedikleri için bilinçsiz

sayılırlar. Diğer taraftan bu işten dolayı ahirette uğrayacakları azabın şiddetini düşünmüyorlar, bilmiyorlardı.

SİHRİN TARİFİ VE SİHİRBAZ KİMSENİN KARAKTERİ

Sihir:Arap dilinde asıl manası gizli ve kapalı bir şeyi açığa çıkarmaktır. Bu kelime, sebebi gizli ve ince olan bir şey anlamında da kullanılır. Din ıstılahında ise, harikulade ve hayret verici olup sebebi gizli olay çeşitleridir ki, hilekârlık, aldatıcılık, cadılık ve büyücülükle meydana gelir. Ehl-i sünnet âlimlerinin cumhuru sihri Bir takım özel işlemler yapmak suretiyle şer ve kötü ruhlu bir kimsenin meydana getirdiği olağanüstü bir olaydır, diye tarif etmişler. Kötü ruhlu bir kimsenin sihirbazlık edebilmesi için söz, fiil, hareket ve itikat bakımından pis ve çirkin davranması suretiyle şeytanlara, cinlere yakınlık peyda etmesi gerekir. Şöyle ki: Küfür ve Allah'a ortak koşmayı, şeytanı övmeyi ve isteklerine âlet etmeyi ifade eden sapık lafları içeren muskacılık, üfürükçülük etmek, yıldızlara tapmak, cünüp durmak, fısk ve fücuru, her çeşit kötülüğü işlemeyi alışkanlık haline getirmek ve şeytana yaklaşıtrıcı her işi benimseyip ona sempati ve sevgi beslemek yolunu tutmak gerekir. Böylece her açıdan sapıklık batağına düşen kimse şeytanlarla işbirliği haline girmiş olur, âdeta şeytanlaşmış duruma girer ve böylece sihirbaz olur. Çünkü melekler, ibadetlere, Allah'a yaklaşıtrıcı hayırlı işlere devam etmek suretiyle kendilerine benzeyen velilere, mübarek ve üstün müminlere yardımcı oldukları gibi şeytanlar da ancak kötülüklerde kendilerine benzeyen fena ruhlu insanlara yardımcı olurlar. Sihirbaz, söz, fiil ve itikat bakımından yukarıda anlatılan durumlarla tanındığı için öylesini keramet sahibi velilerden ve mucize sahibi peygamberlerden ayırt etmek çok açık ve basittir. Bu itibarla sihirbazın gösterebileceği olağanüstü bir hal ve olay mucizelerden ve kerametlerden kolayca ayırt edilebilir ve aralarında bir benzerlik kalmamış olur. Durum bu olunca mutezile mezhebi mensuplarının, eğer şeytanla aracılığıyla gaybdan haberler vermek ve olağanüstü bir hal göstermek insanlar için mümkün olsaydı sihirbazlık yolu ile peygamberlik yolu, başka bir deyimle mucize ile sihir birbirinden ayırt edilmezdi, şeklindeki iddiaları reddetmiş olur.

SİHİR İLE MUCİZE ARSINDAKİ FARKLARDAN BAZISI

1. Sihir yukarıda anlatıldığı gibi kötü ruhlu, kötü işlere dalan, sapık itikatlı ve adeta şeytanlaşmış kimseler tarafından yapılır. Mucize ise yüce ruhlu, sözleri, işleri, durum

ve davranışları, ibadetleri, itikatları bakımından en üst seviyede bulunan mübarek, küçük günahlar dâhil hiçbir hata işlemeyen peygamberlere mahsustur.

2. Peygamberler mucize gösterirken peygamber olduğunu söyler ve peygamberliğini ispatlamak üzere mucize gösterirler. Sihirbazlar böyle bir iddiada bulunamaz. Yani peygamberlik iddiasında bulundukları takdirde yüce Allah, onlardan sihir yapma gücünü derhal alır ve perişan eder.

3. Allah Teâlâ, sihirbazlardan peygamberlerin gösterdikleri mucize benzerlerini meydana getirme gücünü almıştır. Bir sihirbaz mucizenin benzerini göstermek istese bile gösteremez. Meselâ denizi yarmak, ölüleri diriltmek, parmaklarından su fışkırtmak, taştan ırmaklar akıtmak, cansızları konuşturmak gibi peygamberlerin gösterdikleri mucizelerin benzerini yapmazlar.

4. Sihir çalışıp öğrenmekle elde edilebilir. Mucize böyle değildir. Doğrudan Allah'ın peygamberlere mahsus bir lütfudur.

SİHIRBAZLIK İŞİ HAKKINDA EHL-İ SÜNNET MEZHEBİNİN GÖRÜŞÜ

Ehl-i Sünnet mezhebine göre sihir vardır ve gerçek yönü bulunur, bir tahyil, hayal göstermek değildir. Mutezile mezhebine mensub olanlar ile Şafiî mezhebinden Ebû İshâk el-Üstürâbâdî'ye göre sihirin gerçek yönü yoktur, tamamen hayal ve evham kurdurmak olup eşyayı asıl mahiyeti dışında bir şekilde göstermek, bir gözbağcılığı, bir el çabukluğudur. Ehl-i Sünnet mezhebine göre sihirin gerçek etkisi bulunabilir. Kişiyi hasta eder, kafasını karıştırabilir, deliliğe, hatta ölüme sebebiyet verebilir. Sihirbaz havada uçabilir, su yüzünde yürüyebilir, erkek ile karısının arasını açabilir, kişiyi cinsel ilişki yapamayacak duruma sokabilir.

SİHIR ÖĞRENME VE ÖĞRETME HÜKMÜ

Yukarda sihirbazın karakteri” bölümünde belirttiğim duruma giren bir sihirbaz küfrü gerektiren bir söz veya fiil yahut inançta sapıklıkta bulunmak suretiyle sihri öğrenir veya öğretirse kâfir olduğu hususunda bir ihtilaf ve şüphe yoktur. Bu âyette Süleyman (a.s.) zamanındaki şeytanlar, yani azgın cinler veya şeytan ruhlu insanlar hakkında “onlar küfre gittiler, insanlara sihir öğretiyorlardı...” buyruğunu delil gösteren bazı âlimler bir kimse küfrü gerektiren bir durum işlemese bile sihri öğrenmek veya öğretmekle kâfir olur, demişler.

DÖRT MEZHEBİN GÖRÜŞÜ

Sihir öğrenmek veya öğretmek Kitâb ve Sünnet, yani Kur'an-ı Kerim ve hadislerle yasaklandığı için bunun helal olduğunu itikat etmek veya sihirbazın gaybı bildiğine inanmak dört mezhebe göre küfürdür. Ancak bazı Hanefî âlimler ile Şafîî: Sihir öğrenmek veya öğretmekle meşgul olan kişi bunun haram olduğuna inanır ve küfrü gerektiren söz, fiil veya inanç taşımadıkça kâfir olmaz, çok büyük günah işlemiş olur, demişler. Mâlikî ve Hanbelî mezhep imamlarına göre ise sihir öğrenmek veya öğretmekle meşgul olan kişi bunun haram olduğuna inansa bile kâfir olur, demişlerdir.

Cumhura göre sihir öğrenmek veya öğretmekle meşgul olan kişi, bunun haramlığına inanır ve küfrü gerektiren hiçbir durum işlemese bile haram işlemiş olur. Böyle bir öğrenim veya öğretimin mekruh olduğunu söyleyenler de vardır.

Fahreddin Râzî, tefsirinde sihrin 8 çeşidini beyan ediyor ve bu arada: İlim bizatihi şerefli bir şey olduğu için sihri bilmek çirkin ve sakıncalı bir şey değildir.⁷³² Yasak olan şey, halkı sapıtmak için bunu öğrenmektir. Sihrin şerrinden korunmak ve bunu mucizeden ayırt etmek maksadıyla öğrenmekte bir sakınca yok, bilakis vaciptir, diyecek kadar ileri gitmiştir. Tabii Râzî'nin bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Şöyle ki sihir bilgisi bizatihi değil, neticesi itibarıyla kötüdür, çok sakıncalar doğurabilir. Sihir ile mucizeyi birbirinden ayırt etmek için sihri bilmek şart değildir. Yukarda aralarındaki farklar kısmen belirtildi. Eğer bu gerekçe ile sihri öğrenmek gerekli olsaydı, sahâbîler ve tâbiilerin sihri öğrenmesi gerekirdi. Böyle bir şey rivâyet edilmemiştir. Acaba sahâbîler ile tâbiiler ile müctehidler bu dini vecibeyi ihmal mi ettiler, bu vacibi yerine niçin getirmediler? Acaba imam Râzî bu vecibeyi yerine getirip sihri öğrendi mi?

SİHIRBAZA VERİLECEK CEZAYA AİT HÜKÜMLER

Ebû Hanife'ye göre sihirbazlığı sabit olan kimse mutlaka öldürülür ve ben bu işi bırakacağım, bundan tövbe ediyorum gibi savunmaları kabul olunmaz. Fakat bir adam: Ben bir zamanlar sihirbazlık ediyordum, ama bir süreden beri bu işi tamamen bırakmışım, derse ifadesi kabul olunur ve öldürülmez.

Şafîî'ye göre sihirbaz kişinin ettiği işte küfrü gerektiren bir şey varsa veya sihrin helal olduğunu iddia ederse öldürülür. Aksi halde öldürülmez. Ancak yaptığı sihir ile bir

⁷³²Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/622 vd. (nşr.).

adamım ölümüne sebebiyet verdiği sübut bulunursa kısas yoluyla öldürülür. Bazı Hanefî âlimler Şafîî'nin bu görüşüne katılmayı tercih ettiklerini ifade ederler.

Mâlik ve Ahmed'e göre ise sihirbaz, ettiği sihrin haram olduğunu kabul etse bile derhal öldürülür.

Sihirbazın öldürülmesi hükmünün dayanağı olan hadisler, hadiskitaplarında mevcuttur. Hulefâ-i Râşidîn, yani dört halife dönemindeki uygulama da böyle idi, sihirbazlar öldürülüyordu. Tarafımdan tercüme ve şerh edilmiş Sünen-i İbn Mâceh'nin 3545 nolu hadîsi Resûl-i Ekrem (a.s.)'e bir Yahudi tarafından yapılan büyü ile ilgilidir. Orada sihir ile alakalı genişçe bilgi vardır. Arzu edenler oraya bakabilirler.

BAKARA 2/103

وَلَوْ أَنَّهُمْ آمَنُوا وَاتَّقَوْا لَمَثُوبَةٌ مِّنْ عِندِ اللَّهِ خَيْرٌ لَّوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ ﴿١٠٣﴾

MEALİ

103- Ve eğer onlar (Yahudiler Peygamber'e) iman edip (anlatılan güçlerden) sakınsaydılar, Allah katından (verilecek) bir sevap (kendileri için) hayırlı olurdu. (Bunu) bilselerdi.

TAHLİLLER

Mesûbet (مَثُوبَةٌ): Sevap (ثَوَاب) mastarından olup sevap, mükâfat demektir.

Âyetin sonundaki لو şart harfi olabilir. Bu takdirde cevabı mukadderdir ve meâl “*Bunu bilselerdi iman edeceklerdi.*” Bu harf temenni için olabilir. Bu takdirde ise meal “*Bunu keşke bilselerdi.*” Tabii temenni işi kullara göredir. Allah'ın bir temennide bulunması düşünülemez.

AÇIKLAMA

Ve eğer o Yahudiler, Resûl-i Ekrem(a.s.)'e ve Kur'ân'a iman edip yukarıdaki âyetlerde anlatılan kötülüklerden sakınmak suretiyle Allah'ın azabından korunsaydılar Allah tarafından verilecek bir sevap kendileri için hayırlı olurdu. Busevabın kendileri için hayırlı olduğunu bilselerdi, yani bu bilgiye göre davransalardı, tedbir alsalardı iman edeceklerdi. Diğer bir mana ile “Keşke bu sevabın kendileri için.....”

BAKARA 2/104

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقُولُوا رَاعِنَا وَقُولُوا انْظُرْنَا وَاسْمَعُوا وَلِلْكَافِرِينَ عَذَابٌ أَلِيمٌ ﴿١٠٤﴾

MEALİ

104- Ey iman edenler “râinâ” demeyin de “unzurnâ” deyin ve iyi kulak verin. O kâfir (Yahudiler) için elem verici bir azap vardır.

Bu âyette müminleri hayra irşat ediliyor ve Yahudilerin başka bir kabahatine işaret ediliyor.

İNİŞ SEBEBİ

Fahreddîn-i Râzî bu âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit sebepler anlatmıştır. Birisi şöyledir:

Resûl-i Ekrem (a.s.) müminlere bir konuda bilgi verdiği zaman onlar “RÂİNÂ” ya Resûlullah derlerdi. (Manası: Bize rivâyet buyur ey Allah’ın Resulü, demektir, yani bizi gözet, müsaade buyur ki verdiğin bilgiyi iyi anlayalım.) Yahudilerin birbirlerine sövmek için kullandıkları İbranice “RÂİNÂ” lafı bu kelimeye çok benziyordu, İbranice manası ise “İşit, işitmez olasın.” bir kavla göre “ey ahmak” demektir. (Aynı sözün Arapça manası ise “ey çobanımız” demektir.) Yahudiler müslümanların Resûl-i Ekrem (a.s.)’e hitap ederken “RÂİNÂ” sözünü kullandıklarını işitince bunu fırsat bilerek, kelime oyunu ile kendilerinin sövmeye kullandıkları “RÂİNÂ” kafi ile Resûl-i Ekrem (a.s.)’e hitap etmeye başladılar. Tabii maksatları tahkir ve tezyif idi. Bunun üzerine Müslümanlar bu sözü kullanmaktan men edildiler ve aynı manayı ifade eden “UNZURNÂ” lafzını kullanmaları emredildi. Nisâ suresinin 46. âyeti bu yorumu teyit eder. Rivâyet edildiğine göre Ensâr’ın ileri gelenlerinden Sa’d İbn Muâz (r.a.) Yahudilerin bu çirkin hareketini işitince onlara: Ey Allah’ın düşmanları, size Allah’ın laneti olsun, nefsim kudret elinde olan Allah’a yemin ederim sizden herhangi bir kimsenin bu lafı Resûlullah hakkında kullandığını işitirsem kesinlikle boynunu keserim, dedi. Onlar: Siz Müslümanlar da o sözü söylemiyor musunuz? dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

Âlûsî’nin naklen beyanına göre Atâ: Bize riâyet et, bizi gözet manasını ifade eden “RÂİNÂ” sözcüğü Medineli Müslümanların cahiliyet devrinde kullanageldikleri Arapça bir söz idi. Sonra İslam döneminde Allah Teâlâ onları bu kelimeyi kullanmaktan men etti, demiştir. Âlûsî daha sonra: Atâ’nın maksadı şu olabilir: Medineli Müslümanlar cahiliyet devrinde bu sözü konuşma esnasında çok kullanırlardı. Yahudilere de sövmek ve tahkir maksadıyla kullandılar. Bunun üzerine Müslümanlar bunu kullanmaktan men edildiler, der.

TAHLİLLER

Râinâ (رَاعِنًا): Raiy mastarındandır. RAIY: Riây etmek, bir şeyi yararı için korumaktır. Bu kökten çobana RÂÎ denir, çünkü sürüsünü yararı için korur güder. İnsana raiy, onu korumak, yararlarını dikkate almak, haline acımak, menfaati için gerekli tedbiri almak, kendisini gözetlemek, yönetmek gibi manalara gelir. Türkçemizde kullanılan riây et kelimesi de bu köktendir. Yukarda iniş sebebi bölümünden anlaşıldığı üzere sahâbîler Resûl-i Ekrem (a.s.) ile görüşürken bu kelimeyi bu maksatla kullanıyorlardı.

Bu kelime RUÛNET mastarından ism-i fâil olursa mana değişir. Çünkü RUÛNET: cehalet ve ahmaklıktır. RÂIN de cahil ve ahmak manasını ifade eder. Yahudilere işte bu mana veya iniş sebebi bölümünde belirtilen diğer kötü manada kullanmaya başladılar.

Unzurnâ (انْظُرْنَا): Bize bak, bizi gözet, bize nezaret et, bize müsaade buyur manalarına gelir.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler, “RÂINÂ” sözünü kullanmayın, Yahudilerin kötü maksadına fırsat vermeyin, onların Resûl-i Ekrem (a.s.)’e kelime oyunu ile hakaret etmelerine yol bırakmayın, onların kullandıkları lafın benzerini kullanmayın. Söylemek istediğiniz manayı ifade eden “UNZURNÂ” sözünü kullanın ve iyi kulak verin. Yani Resûl-i Ekrem(a.s.)’in tebliğ ve telkinlerini can kulağıyla dinleyin, ki hepsini iyice işitmiş ve anlamış olasınız. O takdirde “bize riây et” gibi bir söz kullanmanıza gerek kalmayacaktır. Diğer bir mana ile emirlerimi ve yasaklarımı önemle işitin, kabullenin, uygulayın ki yasaklarıma geri dönmeyesiniz veya emirlerimi ihmal etmeyesiniz. O kâfirler, Peygamber’e küçültücü söz söyleyen o Yahudiler için elem verici bir azap vardır.

BAKARA 2/105

مَا يَوَدُّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَلَا الْمُشْرِكِينَ أَنْ يُنَزَّلَ عَلَيْكُمْ مِنْ خَيْرٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَاللَّهُ يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ (١٠٥)

MEALİ

105- Kitâb ehlinden kâfir olanlar ve inkârcı müşrikler, Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemezler. Oysa Allah rahmetini dilediğine tahsis eder ve Allah büyük lütuf sahibidir.

Allah Teâlâ Yahudilerin ve müşriklerin düşmanlık ve inat durumlarını bildirdikten sonra müminleri onlara karşı uyarıyor.

İNİŞ SEBEBİ

Müslümanlar antlaşma yaptıkları Yahudilere: Muhammed sallallahu aleyhi ve selem 'e iman edin, diyerek davette bulununca Yahudiler: O'nun getirdiği din keşke bizim dinimizden hayırlı olsaydı da O'na uysaydık, diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, indirdiği bu âyetle onları yalanladı.

Bir kavla göre Yahudilerden bir grup Müslümanlara sevgi ve yakınlık gösteriyor, daima iyiliklerini istediklerini iddia ediyorlardı. Bu âyet onları yalanlamak için indirilmiştir.

TAHLİLLER

Yeveddu (يود): Veddmasdarındandır. VEDD: Muhabbet, arzulamak, istemek, hoşlanmak manalarına gelir.

Yünezzele(ينزل): Tenzil mastarındandır. Tenzil peyderpey indirmektir.

Hayır(خير): Vahiy, Kur'ân, zafer, Resûl-i Ekrem (a.s.)'e mahsus meziyetler ve umumî manada iyilikler gibi değişik manalara yorumlanmıştır.

Rahmet(رحمة): Bu kelime, hayır kelimesiyle kastedilen manaya yorumlanır. Yani hayır kelimesi hangi manaya yorumlanırsa Rahmet kelimesi de aynı manaya yorumlanır.

AÇIKLAMA

Ehli kitaptan olsun, Allah'a ortak koşanlardan olsun kâfirler Rabbinizden size bir hayır indirilmesini istemez, bundan hoşlanmazlar. Peygamber'inize vahiy ve Kur'ân'ın indirilmesini, düşmana karşı zafer kazanmanızı, Peygamber'inizin meziyetlerini ve topyekûn sizlerin iyiliklerinizi istemezler, arzu etmezler, hoşlanmazlar. Çünkü sizi çekemiyorlar, düşmanlıklarını sürdürüyorlar, şahsî, siyasi nü ve menfaatlerinin ellerinden çıkacağından korkuyorlar. Üstelik Allah'ın takdirine, lütfuna müdahale etmek isterler. Peygamberlik, vahiy ve Kur'ân niçin Hz. Muhammed'e indirildi,

Müslümanlar niçin zafer kazanıyor, Allah neden onlara yardım ve iyilikler ihsan ediyor, derler. Oysa Allah rahmetini, o hayrını dilediği kullarına lütfeder ve Allah büyük lütuf sahibidir.

BAKARA 2/106

مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلَهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٠٦)

MEALİ

106- Biz hangi âyetineshder (yürürlükten kaldırır) veya unutturursak ondan hayırlı olanı veya mislini getiririz. Allah'ın gücünün her şeye muhakkak yettiğini bilmez misin?

İNİŞ SEBEBİ

Müslümanların kıblesi Beytü'l-Makdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye değiştirilince Yahudiler bunu istismar ederek, Müslümanların kalplerine şüphe düşürmek maksadıyla: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'ebakmıyor musunuz, arkadaşlarına bir şey emrediyor, sonra onları ondan men ederek başka bir şeyi emrediyor. Bugün bir şey söylüyor, ertesi gün ondan dönüş yapıyor. Bu Kur'ân Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in sözlerinden başka bir şey değildir, kendiliğinden söylüyor, Allah'ın sözü değildir. Kur'ân'ın bir kısmı diğer bir kısmı ile çelişir, dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Rivâyetlere göre müşrikler de aynı şeyi söylüyorlardı.

TAHLİLLER

Nensah (نسخ): Neshmasdarından, neshederiz demektir.

Nesh (نسخ): Arap dilinde gidermek, iptal etmek, değiştirmek ve nakletmek manalarına gelir. Din ıstılahında ise Şâri-i Hâkim'in şeri bir hükmün süresinin sona erdiğini beyan etmesi, diye tarif etmek mümkündür. Bazıları: Şer'i bir hükmün hilafına sonradan bir şer'i delilin delalet etmesidir, diye tarif etmişler. Birinci tariftan anlaşılacağı üzere şer'i bir hükmün neshi ancak Allah tarafından yapılır. Yüce Peygamber ise O'nun elçisi ve tebliğcisidir. Şu halde şer'i bir hüküm ancak Resûl-i Ekrem hayatta iken neshedilebilir, vefatından sonra İCMÂ veya Kıyas denilen şer'îdelilllerle nesh söz konusu değildir. Nesh ya âyet veya sabit ve sahih hadisle olur.

Âyetin neshi Allah’a itaat maksadıyla onun tilavetinin veya hükmünün ya da ikisinin sona erdiğinin Şari-i Hakîm tarafından bildirilmesidir. Bu tariftten de anlaşılacağı üzere âyetin neshi üç çeşittir:

1. Tilaveti kaldırılıp hükmü kalıcı olan âyet, recim hükmüne ait şu âyetgibi :

الشيخ و الشيخة اذا زنيا فارجمو هما نكلا من الله و الله عزيز حكيم

Meâli: Evlenmiş erkek ve evlenmiş kadın zina ettikleri zaman Allah’tan bir azap olarak ikisini recmedin. Allah aziz ve hakîmdir.

2. Tilaveti kalıcı olup hükmü kaldırılan âyet, kocası öldürülen kadının iddeti hakkındaki şu âyet gibi

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعًا إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ

Meâli: Sizden ölüp de geriye eşler bırakan (erkek)ler eşlerinin (evlerinden) çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerinin sağlanmasına vasiyet etsinler. (Bakara 240)

3. Tilaveti ve hükmü kaldırılan âyet, süt emzirmeye ait şu âyet gibi

عَشْرَ رَضَعَاتٍ مَعْلُومَاتٍ يَحْرَمْنَ

Meâli: Kesinlikle bilinen on defa süt emzirmek, (ilgililerin birbirleriyle evlenmelerini) haram kılar.

Kur’ân’da nesih, ahkâm âyetlerine mahsustur. Diğer konulara ait âyetlerde nesih söz konusu değildir. Bir âyetin tamamı neshedilebildiği gibi yalnız bir bölümü de olabilir. Âyet başka bir âyetleneshedilebildiği gibi mütevatir hadisle de neshedilebilir. Şâfiî ve Malikîlerden Ebü’l-Ferec âyetin hadisle neshini kabul etmemişlerdir. Bu konudaki tartışma uzun süreceği için buraya aktarılmamıştır.

Şer’î hükümlerin neshî diğer peygamberler zamanında da vuku bulmuştur. Örnekleri çoktur. Arzu edenler Kurtubî tefsirinin bu âyete ait bölümüne başvurabilirler. Yüce Allah beşer âleminin yararları için koyduğu bazı hükümleri yine onların yararları için değiştirir veya tamamen kaldırır. Milletleri yönetenlerin veya kanun koyucularının zaman zaman kanunlarda yaptıkları değişiklikler nasıl normal karşılanıyorsa, kâinatı yaratan ve yöneten, âlemlerin yegâne hükümdarı yüze Rabbimizin zamanla gelişen ve olgunlaşan ümmetler için koyduğu hükümleri onlar yararına değiştirmesi rahmet ve lütfunun mahsulüdür. Yahudiler ve müşrikler bu durumu çok iyi bildikleri halde sırf inat ve inkârcılıkları yüzünden karşı çıkmışlardı. Yüce Allah bu âyette onların

dedikodu ve istismarlarını reddediyor. Yukarda âyetin neshini tarif ederken işaret ettiğim gibi şer’î bir hükmün yürürlükten kaldırılması biz insanlara göredir. Çünkü biz insanlar, konulan her hükmün kalıcı ve ebedî olduğunu biliyoruz. Allah Teâlâ, koyduğu bir hükmün hilafına yeni bir hüküm bildirince insanlar eski hükmün neshedildiğini anlarlar ve dolayısıyla geçici olduğunu öğrenmiş olurlar. Fakat yüce Allah o hükmün geçici bir süre için olduğunu ezelden beri bilir. O halde nesih Allah’a nazaran eski hükmün uygulamasının sona erdiğini bildirmesidir. Yoksa toplumun bünyesine uymadığını sonradan bilmesi sebebiyle haşa cayması değildir. Allah’ın ilmi bütün kâinatı kuşatmıştır. O’nun için zaman kavramı yoktur.

İbn Âmir ve bir grub **نسخ** fiilini “NUNSIH” diye okumuşlar. Bu fiil “İNSAH” masdarındandır. Bu takdirde manası “Neshini mübah kılarız” diğer bir manası “Neshini emrederiz.”

Nunsi(ننس): İnsâ masterından olup unuttururuz, demektir. Ömer, İbn Abbâs, Nahaî, Ebu Amr ve İbn Kesîr bu fiili **تنسأها/nenseehâ**, bir grup da **تنسها/nensehâ** diye okumuşlar.⁷³³ Bu okuyuşlara göre cümlenin manası “hangi âyeti Levh-i Mahfuz’da tehir edip indirmesek” – diğer bir mana ile “Hangi âyetin indirmesini geciktirirsek”- üçüncü bir manası “Hangi âyeti ne lafzı ne de manası hatırlanamayacak biçimde zihinden uzaklaştırırsak”

Hayr (خير): Hayırlı ve iyi olan, daha hayırlı ve daha iyi olan manalarına gelir. Neshedilen veya unutturulan âyetten daha hayırlı olanı ya insanların menfaati açısından veya sevap bakımından ya da hem menfaati hem de sevap bakımından daha iyi olanıdır. Misliyet ve benzerlik ise yalnız sevap bakımından olur.

AÇIKLAMA

Yahudiler veya müşrikler, Allah nesih yapmaz ve Muhammed(sallallahu aleyhi ve sellem)’e böyle bir vahiy indirmes mi, diyorlar. Öyle değildir. Allah nesih yapar ve yapmasında bir sakınca yoktur, bilakis hikmetler ve hayır vardır. Çünkü:

Biz hangi âyetinesheder, kısmen veya tamamen tilavetinin veya hükmünün yahut hem tilavetinin hem hükmünün süresinin sona erdiğini beyan edersek – diğer bir mana ile “neshini Peygamber’e mubah kılarırsak” - başka bir mana ile “neshini Peygamber’e emredersek” veya “hangi âyeti unutturursak” - NENSE ve NENSÂ okuyuşuna göre

⁷³³Beyzâvî, *Envâru’t-tenzîl*, 1/99; İbn Aşûr, *et-Tahrîr*, 1/658.

“hangi âyeti Levh-i Mahfûz’da tehir edip indirmezsek” – başka bir mana ile “hangi âyetin indirilmesini geciktirirsek” ondan hayırlı olanı, yani insanlara daha yararlı ve daha sevap olanı veya yalnız yararlılık bakımından daha iyi olanı, yahut yalnız sevap bakımından daha iyi olanı getiririz veya onun mislini, sevap bakımından dengini getiririz.

İşte bir âyetin neshi veya unutturulması bir hikmete dayanır, boşuna değildir ve bunu Muhammed (a.s.) yapmıyor, Allah yapıyor. O halde Yahudilerin ve müşriklerin dedikodularına ve istismarına itibar edilmemesi gerekir. Onların işi yalan dolandır.

Ey Muhammed Allah’ın gücünün her şeye muhakkak yettiğini bilmez misin, senin ümmetin bilmez mi, elbette hepiniz bilirsiniz. Bir kavla göre bu cümlelerin muhatabı neshin inkârcısıdır. Yani Ey neshi inkâr eden kişi sen Allah’ın gücünün her şeye muhakkak yettiğini bilmez misin, elbette bilirsin. Peki gücü her şeye yeten Allah, bir âyetineshedemez veya unutturamaz mı? Bunun yerine daha hayırlısını veya dengini getiremez mi?

BAKARA 2/107

أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ لَهُ مُلْكُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَمَا لَكُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ (١٠٧)

MEALİ

107- Göklerin ve yerin mülkünün (hükümlanlığı ve mülkiyetinin) ancak Allah’a ait olduğunu ve size Allah’tan başka ne bir sahip ne de bir yardımcı bulunmadığını bilmez misin?

TAHLİLLER

Mülk (ملك): Hükümlanlık, mülkiyet, tasarruf hakkı, hâkimiyet demektir.

Velî (ولي): Mâlik ve sahip demektir. Dost manasına da gelir.

Nasîr (نصير): Yardımcı demektir. Mâlik ile yardımcı kavramları arasında fark vardır: Şöyle ki malik ve sahip, bazen yardımcı olamaz, buna gücü yetmez veya gücü yettiği halde yardım etmez. Yardımcı da bazen yabancı olur.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed, Göklerin ve yerin ve onlardaki bütün varlıkların mülkünün, hükümlanlığı, mülkiyeti, tasarruf hakkı ve hâkimiyetinin ancak Allah’a ait olduğunu bilmez misin, elbette bilirsin. Şu kâinatta her an neler yapılıyor, neler yıkılıyor,

çürüyor, ölüyor, neler yaratılıyor, ne gibi gelişmeler, olgunlaşmalar meydana geliyor. Göklerde, yerde ve onlarda bulunan buna varlıkları yöneten, dilediği gibi bunlarda tasarrufta bulunan bütün kâinatın yegâne hükümranı ve hükümdarı olan yüce Allah insanları ve cinleri dünya ve âhiret mutluluğuna götürecek ilâhî kanunlarda, semâvî kitaplarda dilediği neshi, istediği değişikliği, tadilatı yapamaz mı, buna gücü yetmez mi? Şüphesiz yapabilir ve yapar.

Ey Muhammed size, sana ve ümmetine Allah'tan başka ne bir sahip ve dost ne de bir yardımcı bulunmadığını bilmez misin, çok iyi bilirsin. Allah'ın kendisine sahip, dost ve yardımcı olduğunu ve O'ndan başka sahibi, dostu ve yardımcısı olmadığını bilen bir mümin, şüphesiz inanıyor ve biliyor ki yüce Allah hangi şer'î hükmü değiştirirse mutlaka kulların hayrı, iyiliği ve yararı için yapar. Bu inançla mümin kul işini Allah Teâlâ'nın takdir ve lütfuna bırakır.

BAKARA 2/108

أَمْ تُرِيدُونَ أَنْ تَسْأَلُوا رَسُولَكُمْ كَمَا سُئِلَ مُوسَىٰ مِنْ قَبْلُ ۚ وَمَنْ يَتَّبِعِ الْكُفْرَ بِالْإِيمَانِ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ ﴿١٠٨﴾

MEALİ

108- Yoksa siz bundan önce Musa'ya sorulduğu gibi Peygamber'inizi (birtakım sorularla) sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Kim imanı küfür ile değiştirirse, şüphesiz düz yolu kaybetmiştir.

İNİŞ SEBEBİ

Tefsirciler bu âyetin iniş sebebi hakkında birkaç olayı nakletmektedir. Hepsinin iniş sebebi olmasında bir sakınca yoktur. Bir kısmına işaret etmekle yetineceğim.

1. Müşrikler bir ağaca tapıyorlardı ve taptıkları ağacın dallarına yiyecek ve içecek maddelerini asıyorlardı. Bazı tefsircilerin dediğine göre Hayber Savaşı'nda, bazı Müslümanlar kendileri için de böyle bir ağacın tensip buyurulmasını Resûl-i Ekrem (a.s.)'den istemişler. Resûl-i Ekrem: Suphanallah, bu Musa'nın kavminin (Ey Musa): Şu kabilenin birtakım ilahları olduğu gibi sen de bize bir ilâh, bir put yap, dedikleri söz gibidir..., buyurdu. Bu kavla göre âyetin muhatabı Müslümanlardır.

2. İbn Abbâs(r.a.)'ın rivâyetine göre âyetin muhatabı Mekke müşrikleridir. Şöyle ki içlerinde Abdullah İbn Ümeyye'nin bulunduğu Kureyş'ten bir grup, Resûl-i Ekrem(a.s.)'e: Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem :Safâ tepesini bizim için

altın yap, Mekke'nin (engebeli, dağlı, dereli) yerini düzenleyip genişlet ve aralarında nehirler akıt, biz de seni doğrulayalım, tasdik edelim, dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁷³⁴

3. Fahreddin Râzî'nin taraftar çıktığı başka bir kavla göre âyetin muhatabı Yahudilerdir. Onlar Resûl-i Ekrem'e: Musa'ya Tevratkitap halinde indiği gibi sen de bize gökten toplu bir kitabı bir defada indirt, dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

AÇIKLAMA

Ey Müslümanlar yoksa siz daha önce Musa'ya İsrailoğulları tarafından birtakım yersiz sorular sorulduğu gibi Resûl-i Ekrem(a.s.)'i birtakım sorularla sorguya çekmek mi istiyorsunuz? Onlar Musa'nın getirdiği apaçık delillere, mucizelere inanmadılar. Başka şeyler istediler, hatta biz Allah'ı görmedikçe sana inanmayacağız dediler. Siz Peygamber'inize güvenin, Yahudilerin ve müşriklerin dedikodularına kulak asmayın, bazı âyetlerin neshi konusunda düşmanların ortaya attıkları yakıştırmalar reddedildi. Artık neshin hikmetleri hakkında Peygamber'inize sorular sormaya gerek yoktur. İman ve İslamiyet'e ters düşen isteklerde bulunmayın. Aksi takdirde imanınızı küfür ile değiştirmiş olursunuz. Esasen imanını küfürle değiştirmeyen bir kimse Peygamber'i sorguya çekmez, çünkü küfür Sahibini böyle saygısızlığa sürükler. Siz mümin insanlarsınız, böyle durumlara düşmezsınız. Kim imanı küfür ile değiştirse şüphesiz mutluluğa götürücü düz yolu kaybetmiştir.

Âyet, müminlere bir tavsiye ve ön tedbirdir. Onların böyle bir duruma düşüp Resûl-i Ekrem'e yersiz sorular sorduklarına delalet etmez. Yukarda yazılı 1. iniş sebebi sıhhatli bir rivâyetle sabit ise, Müslümanlardan birkaç kişi yersiz bir istekte bulunmuş olur.

Âyetin muhatabı Yahudiler veya müşrikler ise onlara bir tehdit mahiyetindedir. Resûl-i Ekrem(a.s.)bütün insanlara gönderildiği için onlarla yapılan bir hitapta "Peygamber'iniz" tabirinin kullanılması tabiidir. Çünkü inkârcılar da O'nun davet ümmetidir, ama iman etmedikleri için müminler gibi icabet ümmeti değillerdir.

⁷³⁴ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 2/490.

BAKARA 2/109

وَدَّ كَثِيرٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يَرُدُّونَكُم مِّنْ بَعْدِ إِيمَانِكُمْ كُفَّارًا حَسَدًا مِّنْ عِندِ أَنْفُسِهِمْ مِّنْ بَعْدِ مَا تَبَيَّنَ لَهُمُ الْحَقُّ فَاعْفُوا وَاصْفَحُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ إِنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (١٠٩)

MEALİ

109- Kitab ehlinde çok kişi gerçek kendilerine besbelli olduktan sonra sırf içlerindeki çekememezlikten dolayı sizi imanınızdan sonra küfre döndürmeyi çok arzu ederler. Allah (onlarla ilgili) emrini verinceye kadar (onları) affedin ve kınamayın. Allah şüphesiz her şeye kadirdir.

İNİŞ SEBEBİ

Vâhidî'nin rivâyetine göre İbn Abbâs(r.a.)şöyle demiştir:

Bu âyette sözü edilen kitap ehli, Yahudilerin bilginleridir. Bunlar Uhud Savaşı'ndan sonra Müslümanlara: “Başınıza gelen perişanlığı görmediniz mi? Eğer hak üzerinde olsaydınız mağlup olmazdınız. Artık bizim dinimize dönün. Çünkü sizin için dinimiz hayırlıdır” dediler.

Bir rivâyete göre Yahudilerden Fenhâs b. Âzûrâ ve Zeyd b. Kays ve birkaç arkadaşları bu sözleri Huzeyfe (r.a.)'ye söylemişler. Bu rivâyet uzuncadır. Fakat Hafız İbn Hacer: “Bu rivâyet hadis kitaplarının hiçbirinde yoktur” demiştir.

TAHLİLLER

Vedde (ود): Vüd(ود) mastarından olup, sevdi, çok arzuladı, demektir.

Hased (حسد): Çekememezlik ve kıskançlıktır.

Afv (عفو): Suçluyu cezalandırmamak ve bağışlamaktır.

Safh (صفح): Suçluyu kınamamaktır.

Âyette geçen “Allah'ın emri” savaş emri, Yahudilerden Benî Kurayza kabilesini erkeklerinin öldürülmesi ve Benî Nadîr kabilesinin sürgüne tabi tutulması gibi manalara yorumlanmıştır.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyetlerde Müslümanları, Yahudilerin öğütlerine kulak vermekten, dinle ilgili görüşlerine değer vermekten menettikten sonra gerekçesini bu âyette bildiriyor: Kitap ehlinde çok sayıda kişi, özellikle Yahudilerin bilginleri ve

hahamları, gerçek kendilerine besbelli olduktan, İslâm dininin hak din olduğunu ve Resûl-i Ekrem(a.s.)'in son peygamber olduğunu ellerindeki Tevrat'ta bulunan bölümlerden anlayıp bildikten sonra sırf içlerindeki ve nefislerindeki haset, çekememezlik ve kıskançlıktan dolayı sizleri imanınızdan sonra geri çevirip küfre döndürmeyi çok arzu ederler. Yani sizler daha önce delalette idiniz, Müslüman olmakla o küfür halinden kurtuldunuz. Onlar sizleri eski halinize, delalete çevirmek, mürtet etmek isterler, çok hoşlanırlar. Bunu bilesiniz. Allah onlarla ilgili emrini verinceye, savaş emri, sizlerle yaptıkları sözleşmeleri defalarca ihlal ederek düşmanlarınızla birlikte karşınıza çıkan Medine ve çevresindeki Yahudilere ait hükmü, indirinceye kadar onları affedin, cezalandırmayın ve kınamayın, azarlamayın. - Âyetin bu bölümü, bir mucize olarak gelecekte zaferin Müslümanların olacağına ve düşmanlarına hak ettikleri cezanın verileceğine bir işaret sayılabilir. Evet, Allah şüphesiz her şeye kadirdir. O, çokluğuyla mağrur olan düşmanlarınızı size mağlup etmeye, size gerekli gücü vermeye elbette kadirdir.

BAKARA 2/110

وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَمَا تُقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجِدُوهُ عِنْدَ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿١١٠﴾

MEALİ

110- Ve (Ey müminler) namazı dosdoğru kılın, zekâtı verin, kendiniz için önceden ne hayır gönderirseniz Allah yanında onu bulursunuz. Allah yaptıklarınızı muhakkak görür.

TAHLİL

Namazı İkamet (إقامة الصلاة): Rükünlerine, şartlarına ve adabına riâyet ederek devam üzere kılmaktır.

AÇIKLAMA

Ve ey müminler namazınızı rükünlerine, şartlarına ve adabına riâyet ederek devam üzere kılın, zekâtınızı vermeye devam edin. Kendiniz için önceden gerek bu ibadetler ve gerekse daha başka ne gibi hayır gönderirseniz Allah yanında onun sevabını bulursunuz, dünyada işlenen hayır ve şerrin hesabının görüleceği kıyamet günü tüm ibadet ve hayratınızın mükâfatını alırsınız. Allah, yaptıklarınızı muhakkak görür, hayır veya şer ne işlerseniz hepsini bilir.

BAKARA 2/111-112

وَقَالُوا لَنْ يَدْخُلَ الْجَنَّةَ إِلَّا مَنْ كَانَ هُودًا أَوْ نَصَارًا تِلْكَ أَمَانِيُّهُمْ قُلْ هَاتُوا بُرْهَانَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ (۱۱۱) بَلَى مَنْ أَسْلَمَ وَجْهَهُ لِلَّهِ وَهُوَ مُحْسِنٌ فَلَهُ أَجْرُهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (۱۱۲)

MEALİ

111- (Yahudiler ve Hristiyanlar) dediler ki: “Yahudi veya Hristiyan olanlardan başkası cennete asla girmeyecektir.” Bu, onların kuruntularıdır. De ki: (bu iddianızda) doğru iseniz delilinizi getiriniz.

112- Hayır (iddiaları yalandır). Kim, bütün amellerini Allah'ı görürcesine güzelce yaparak kendini Allah'a verip teslimiyet gösterirse, onun için Rabbi katındaki mükâfatı vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

TAHLİLLER

Hûd(هود): **Hâid**'in çoğuludur, Yahudi olanlar demektir. Bir kavle göre **hûd** kelimesi **yahûd** sözcüğünün hafifletilmiş şeklidir.

Nasârâ(نصارى): **Nasrân**'in çoğuludur, Hristiyanlar demektir.

Emâniyy(أمانى): **Ümniyye**'nin (أمنية) çoğuludur, kuruntular demektir.

Hâtû(هاتوا): **Mühâtât (مُهَاتَات)** mastarından olup “*getirin, hazır bulundurun*” demektir.

Bürhan(برهان): Kesin bilgi veren delil, demektir.

İslam(إسلام): **Silm (سلم)** kökünden, teslim olmak, boyun eğmek, halis ve tertemiz tutmak manalarına gelir.

Vech(وجه): Kişinin yüzü manasına olmakla beraber burada kişinin kendisi veya maksat ve niyeti manasına mecaz yollu yorumlanmıştır. Kişinin yüzü organlarının en şerefli ve duyu organlarının toplandığı kısım olduğu için **vech** ifadesi kullanılmıştır.

Muhsin(محسن): İhsan eden, amellerini güzel yapan, ibadetlerini Allah'ı görürcesine ifa eden demektir.

AÇIKLAMA

Sizin İslam dininden çıkıp mürtet olmanızı çok arzulayan Yahudilerle Hristiyanlar: Yahudiler veya Hristiyanlardan başkası cennete asla giremeyecek, dediler. Yani Yahudiler, Yahudi olanlardan başkası, Hristiyanlar da, Hristiyan olanlardan başkası cennete giremeyecek, dediler. Bu iddia onların kendi

kuruntularıdır, hayalleridir, asılsız ve mesnetsizdir. Ey peygamber Sen onlara de ki: Hanginiz bu davasında doğru iseniz, davanızı ispatlayıcı delilinizi getirin.

Hayır, iddiaları yalandır, cennet ne Yahudilerindir, ne de Hristiyanlarındır. Gerçek şudur: Kim bütün amellerini, ibadetlerini Allah'ı görürcesine güzel yaparak kendini Allah'a verip tam bir teslimiyetle, nefsini küfürden, gösterişten arındırır, maksat ve niyetini Allah'ın rızasına tahsis ederse, onun için Rabbi katındaki mükâfatı vardır, kendisine vaat edilen mükâfatı eksiksiz kendisine verilecektir. Böyle olanlara ileride ve kıyamet günü korku yoktur ve üzülmeyeceklerdir. İşte böylece Müslüman olanlar ebedi mutluluğa erecekler ve cennet bunlardır.

Bu âyet, ebedi mutluluk için yalnız samimi imanın yeterli olmayıp iyi amele de ihtiyaç olduğuna delalet eder.

BAKARA 2/113

وَقَالَتِ الْيَهُودُ لَيْسَتِ النَّصَارَىٰ عَلَىٰ شَيْءٍ وَقَالَتِ النَّصَارَىٰ لَيْسَتِ الْيَهُودُ عَلَىٰ شَيْءٍ وَهُمْ يَتْلُونَ الْكِتَابَ كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ مِثْلَ قَوْلِهِمْ فَاللَّهُ يَحْكُمُ بَيْنَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ فِيمَا كَانُوا فِيهِ يَخْتَلِفُونَ (١١٣)

MEALİ

113- Yahudiler, Hristiyanlar (hak dinden) bir şey üzerinde değildir, dediler. Hristiyanlar da, Yahudiler (hak dinden) bir şey üzerinde değildir, dediler. Hâlbuki hepsi kitabı okuyorlar. Bilgisi olmayanlar da tıpkı onların dediğinin mislini (benzerini) söylediler. Bunun için kıyamet günü Allah, onların ihtilafa düştükleri konuda aralarında hüküm verecektir.

İNİŞ SEBEBİ

Medine Yahudilerin ile Necran Hristiyanları heyeti, Resul-i Ekrem'in huzurunda bir araya geldiklerinde aralarında sert münakaşa geçti, hatta birbirlerine sövmeye başladılar. Yahudiler İncil'i ve İsa (a.s.)'nın peygamberliğini inkâr ettiler, reddettiler. Hristiyanlar da Tevrat'ı ve Musa(a.s.)'nın peygamberliğini inkâr ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁷³⁵

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki 2. âyette Yahudilerin kendilerinden başka tüm insanların dalâlette olduklarını, Hristiyanların kendilerinden başka insanlar için aynı şeyi iddia

⁷³⁵ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 1/208

ettiklerini bildirerek hepsinin iddialarını reddettikten sonra bu âyette Yahudiler ile Hristiyanların birbirlerini dalalette olmakla suçladıklarını ve Allah'ın kıyamet günü bu suçlamalar konusunda hükmünü vereceğini bildiriyor.

Yahudiler, Hristiyanlar hak dinden bir şey üzerinde değiller, dinlerinin muteber ve makul bir yönü yoktur, dediler. Böylece İncil'i ve İsa(a.s.)'yı inkâr ettiler. Hristiyanlar da Yahudiler hak dinden bir şey üzerinde değiller, dediler. Dinlerinin muteber ve makul bir yönü olmadığını söyleyerek Tevrat'ı Musa'yı inkâr ettiler. Hâlbuki iki taraf da kitabı okuyorlar, her taraf kendi kitabını okuyor veya iki taraf da Tevrat'ı okuyorlar. Bir kavle göre kitaptan maksat Tevrat'tır. Çünkü Hristiyanlar da onu okuyorlar. Yani iki taraf da sözlerinin ellerindeki kitaba aykırı olduğunu biliyorlar. Çünkü Tevrat, İsa'nın geleceğini ve tıpatıp ona uyan evsafını yazıyor, Yahudiler bu durumu biliyorlar. İncil de İsa'nın Musa'yı teyit ettiğini yazıyor. Hristiyanlar da bu durumu biliyorlar. Kitapları kendilerini yalanlıyor. Bilgisi olmayanlar da tıpkı onların dediğinin mislini, benzerini söylediler.

“Bilgisi olmayanlar”dan maksat cumhura göre Arap putperestleridir. Bir kavle göre Mekke müşrikleridir. Diğer bir kavle göre Hristiyanlar ve Yahudilerden daha önce gelip geçmiş bazı ümmetlerdir. Her ne olursa olsun o bilgisiz toplumlar da kendilerinin dışında kalanların hepsinin dinlerini inkâr ediyorlardı. Şimdi semavî bir kitabı bulunup muhtevası (içeriği) hakkında bilgisi olan Yahudiler ve Hristiyanlar o bilgisiz toplumların seviyesine düşerek, gerçeği bir tarafa bırakarak ırkçılık ve bencillik duygusuyla ve nefislerinin esirleri imiş gibi hareketle peygamberleri ve semavi kitapları kökünden reddetmeleri, inkâra kalkışmaları büyük bir cinâyet ve ağır bir suç değil mi? Elbette Allah kıyamet günü onların, yani Yahudiler ile Hristiyanların ihtilafa düştükleri konuda aralarında hükmünü verecek, yalanlarını yüzlerine vuracak ve her iki tarafı layık olduğu azaba mahkûm edecektir.

BAKARA 2/114

وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ مَنَعَ مَسَاجِدَ اللَّهِ أَنْ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ وَسَعَىٰ فِي خَرَابِهَا أُولَٰئِكَ مَا كَانَ لَهُمْ أَنْ يَدْخُلُوهَا إِلَّا خَائِفِينَ
لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الْآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ (١١٤)

MEALİ

114- Allah'ın mescitlerinde O'nun adının anılmasına engel olup onların harap olmasına çalışanlardan daha zalim kim (olabilir)? Bunlar oralara ancak korku içinde

girebilirler. Bunlara dünyada bir zillet, rezillik var, bunlara ahirette de büyük bir azap vardır.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet, Roma kayseri Titos b. Isyanus ve beraberindekiler hakkında inmiştir. Bunlar İsa(a.s.)’dan takriben 70 yıl sonra İsrailoğullarına savaş açarak, eli silah tutanları öldürdüler, çoluk çocuklarını esir aldılar, Tevrat’ı yakdılar, Beytülmakdis’i tahrip ettiler, içine kokmuş murdar hayvanları attılar, içinde domuzlar boğazladılar ve böylece büyük bir zulüm ve haksızlık ettiler. Beytülmakdis, ikinci halife Hz. Ömer zamanına kadar böyle yıkık kaldı. Nihâyet onun devrinde Müslümanlar tarafından imar edildi.

Bazı müfessirlerin rivâyetlerine göre bu âyet, Babil lideri ateşperest Buhtunnasr ve bunu destekleyenler hakkında inmiştir. Bunlar Kudüs’ü işgal ederek Beytülmakdis’i yıkmışlardı.

Ata İbn Abbas (r.a)’den olan rivâyete göre bu âyet Arap müşrikleri hakkında inmiştir. Bunlar Müslümanları Mescid-i Harâm’da Allah’a ibadet etmekten men etmişlerdi.

Zahir olanı, âyetin hükmünün umumi olmasıdır. İniş sebebinin muayyen bir olay olması hükmün umumiliğine engel teşkil etmez. Şu halde herhangi bir mescitte, bir camide Allah’ın anılmasına mani olan, o mabedi ibadetsiz bırakmakla manen yıkan veya onun tahrip edenler, dinleri, inançları ve ırkları ne olursa olsun âyetteki tehdide dâhildir.

Allah’ın mescitlerinde, camilerinde, Allah’ın adının anılmasına, O’na ibadet edilmesine mani olup yıkılmasına, ibadete kapatılmasına çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Böyle davrananlar hem Allah’ın hakkına, hem mabetlerin hakkına hem de müminlerin hakkına tecavüz eden en büyük zalimlerdendir. Böyleleri o mabetlere ancak Müslümanlardan korka korka girebilirler, başka türlü girmeyen hakları yoktur. ”Lehum/لهم” lafzındaki “**Lâm**” harfi istihkak için ise cümlemin manası böyle olur. Bu “**Lâm**” harfi ihtisas için olabilir ve o takdirde cümlemin manası “*Böylelerine yakışanı o muhabbetlere Allah’tan korkarak girmelidir.*” Bunlara dünyada bir zillet, rezillik ve rüsvaylık var ki bu durum cidden gerçekleşti. Gerek Arap müşrikleri ve gerekse Hristiyanlar hak ettikleri zillate düştüler. Katâde: Bu zillet, savaşçıların öldürülmesi ve zimmilerin cizye vergisi ile yükümlü tutulmalıdır, demiştir. Süddî de: Bu zillet İstanbul ve diğer bazı bölgelerin Hristiyanların elinden kurtarılıp fethedilmesidir,

demidir. İstanbul'un fethinden asırlarca önce yazılmış olan tefsirlerdeki bu yorumlar, herhalde sağlıklı rivâyetlerle Resûl-i Ekrem'in bir mucizesine dayandığı kanaatine varılır. Bunlara ahirette de büyük bir azap vardır.

Bazı âlimler “*Bunlar oralara ancak korku içinde girebilir (başka türlü girmeyi hakları yoktur)*” mealindeki cümleyi yasaklılık manasına yorumlamışlar ve kâfirlerin cami ve mescitlerde girmelerinin yasaklanmasından kinaye olduğunu söylemişler.

KÂFİRLERİN CAMİ VE MESCİTLERE GİRMESİ HÜKMÜ

İmamlar bu konuda değişik hükümler vermişler:

1-Ebû Hanife: Kâfirler cami ve mescitleri girebilirler. Bu hususta cami ve mescitler arasında bir fark yoktur. Çünkü bu âyet onların korku ve huşu içinde girebileceklerini ifade eder, demiş ve bazı hadisleri de delil göstermiştir.

2. Şafii: Onlar Mescid-i Haram'a giremezler, fakat başka mabetlere girebilirler. Mescid-i Haram'a girmeleri Tevbesûresinin 28. âyetiyle yasaklanmış, demidir. O âyetin meali şöyledir: “*Ey iman edenler, Allah'a ortak koşanlar pisliktir, artık bu yıllarından sonra Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar....*” Mescid-i Haram, Mekke'dedir. Kâfirlerin Harem bölgesine girmeleri bu âyetle yasaklanmıştır.

3. Malik: Kâfirler hiçbir cami veya mescide giremezler. Çünkü Tövbe sûresinin yukarıya meali alınan 28. âyetinde müşriklerin pislik oldukları bildiriliyor. Mabetleri pisliklerden temiz tutmak gerekir, demidir. İnşallah Tevbesûresinde bu konuya tekrar temas edilecektir.

BAKARA 2/115

وَلِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُولُوا فَتَمَّ وَجْهُ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (۱۱۵)

MEALİ

115- “Doğu da batı da Allah'ındır. Bu itibarla nerede (kıbleye) yönelerseniz orada Allah(ın huzurun)a durulacak yön vardır. Şüphe yok ki Allah(ın hükümlerliği ve rahmeti çok) genişdir ve (her şeyi) bilir.”

TAHLİLLER

Meşrik(مشرق): Doğu, **mağrib (مغرب)** de batı demektir.

Eynemâ(أينما): Nerede, demektir.

Semme(ثم): Orada manasınadır.

Vechullah(وجه الله): Allah'ın namaz için size emrettiği cihet ve yön manasınadır. bir kavle göre **veh**, zat manasına olup ilimden kinayedir.**Vechullah;** Allah'ın ilmi anlamınadır. Ebû Mansûr'a göre ise **veh**, câh, makam manasına olup celal ve azamet anlamına yorumlanır.

AÇIKLAMA

Bu âyet Müslümanlara bir tesellidir. Mescitlerden, camilerden men edilen ümitsizliğe düşmemeli, namazından, kulluk görevinden geri kalmamalıdır. Namazlarını mabetlerde kılmaları zorunlu değildir, yerküresinin her tarafı onlar için birer namazgâhtır. Çünkü:

Doğu da batı da Allah'ındır, yani doğu, batı ve aralarında kalan yerküresinin her tarafı Allah'ın mülkü, hükümrânlığı ve tasarrufu altındadır. Şu halde doğu ve batı ifadeleri ile yerküresinin tamamı kastedilmiştir. Bazı âlimler: Yerküre olduğu için kürenin her noktası diğer bölgelere nazaran doğu veya batı sayılır. Bu itibarla yerküresinin tamamı kastedilmiştir, derler. Hülâsa her yer Allah'ındır. Bu itibarla siz Müslümanlar dünyanın neresinde kibleye yönelirseniz, namaz kılmak isterseniz orada Allah'ın huzuruna durulacak yön, kible ciheti vardır. Allah mekândan münezzehtir, ama her yerde ilmi vardır, celal ve azameti her tarafı kuşatmıştır. Namaz kılmak için mescit veya camide bulunmak şart değildir.

Bazı âlimler: Bu âyetmüslümanların kiblesinin Beytülmakdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye çevrileceğine bir işaret ve bir hazırlıktır. Allah mekândan münezzehtir. O bir yerde değildir ki, Müslümanlar o yere yönelerek namaz kılsınlar, başka bir yöne kılmaları mümkün olmasın. O, tevhit sırrı için Müslümanlara bir kible tayin buyurur, imanda birlik oldukları gibi namazda da birlik olmalarını emreder. Beytülmakdis'edoğru namaz kılmalarını tensip buyurur. Bir süre sonra bu hükmü iptal ederek daha hayırlı ve daha mübarek olan Kâbe'ye yönelmelerini, buraya doğru durup namaz kılmalarını emreder, öyle münasip görür. Bunda yadırganacak bir şey yoktur. Çünkü her dünyanın her tarafı O'nun mülkü, hükümrânlığı altındadır. Önemli olan onun emrine uymaktır, rızasını kazanmaktır.

Şüphe yok ki Allah'ın hükümrânlığı veya rahmeti her şeyi kaplamış çok geniştir. Bu sebeple namaz kılmak için gerekli kolaylığı ihsan buyurmuş, sizleri sıkılamıştır. O,

her şeyi bilir, kullarının menfaat ve yararlarını ve de nerede olursa olsun yaptıkları işleri, amelleri, ibadetleri bilir, her şeyden haberdardır.

İbn Ömer(r.a.)’den yapılan bir rivâyete göre bu âyet yolculuk halinde Binit üzerinde nafîle namaz kılmak hakkında inmiştir. Câbir(r.a.)’den olan bir rivâyete göre kendisi şöyle demiştir: Bir savaş yolculuğunda aralarında bulunduğum bir grup kible yönünü tayin edemediler. Bugrup gece karanlığında (havanın kapalı olması yüzünden) kible yönünü tespit edemediler. Artık kimisi kuzeye, kimisi güneye doğru namaz kıldı. Sabah olunca yanlış yöne durdukları anlaşıldı, bu âyet onlar hakkında nazil oldu, demiştir.

Bu iki rivâyete göre çıkan sonuç şudur: Yolculuk halinde Binit üzerinde nafîle namaz kılınırken namaz süresince kibleye yönelmek şart değildir. İkincisi, yolculuk halinde kible yönü tespitinde hata yapıldığı sonradan anlaşılrsa hatalı yöne doğru kılınmış olan namazları yeniden kılmaya gerek yoktur.

Âlimlerin bu iki mesele hakkındaki görüşlerinin ayrıntıları fıkıh kitaplarında mevcuttur. Özeti şöyledir:

1. Yolculuk halinde binit üzerinde nafîle namaz kılınabilir. Binit yoluna devam eder, onun üzerinde namaz kılan kişinin kibleye yönelmesi şartı aranmaz. Ancak Şâfiî mezhebinde namaza başlarken kibleye doğru niyet edip iftitah tekbiri o vaziyette almak kolay ise buna riâyet şartı aranır, mümkün olmazsa bu şart da aranmaz.
2. Havanın bulutlu olması gibi bir mazeretten dolayı kible yönünü tespit edemeyen kişi farz namazı kible tarafı olarak tahmin ettiği yöne doğru kılar. Sonra tahmin ettiği yönün yanlış olduğu meydana çıksa bile Ebû Hanife, Malik, Ahmed ve diğer bazı müçtehitlere göre kılınan namaz geçerlidir, O namazı tekrar kılmaya gerek yoktur. Ancak Malik’e göre o namazı tekrar kılmak müstehaptır. Şâfiî’ye göre o namazı tekrar kılmak gereklidir.

BAKARA 2/116-117

وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَّهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلٌّ لَهُ قَانِتُونَ ﴿١١٦﴾ بِدْيَعِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَإِذَا قَضَىٰ أَمْرًا فَإِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿١١٧﴾

MEALİ

116- Ve onlar (o Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler) Allah, çocuk edindi, dediler. Haşa O, (bütün noksanlıklardan) pak ve münezzehtir. Bilakis göklerde ve yerde olanların hepsi O’nundur, hepsi O’na boyun eğmiş vaziyettedir.

117- (O) Gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. O bir şeyi (yaratmayı) dilediği zaman ona sadece “Ol” der, (olmasını emreder) o da olur.

TAHLİLLER

İttihaza(اتخذ): Yapmak, edinmek manasınadır.

Sübhone(سبحان): Tenzih etmek, noksanlıklardan arındırmak, noksanlıklardan nezih, arı ve pak olduğuna inanmak manalarına gelir. Yüce Allah noksanlıklardan bizatihi pak ve nezihtir. Bu itibarla Subhan, tespih ve tenzihten maksat haşa O’nu paklamak değil, O’nun pak ve nezih olduğuna inanmak, bu itikat etmektir.

Kunut(قنوت): İtaat etmek, boyun eğmek, karşı gelmeye kalkışmamak manasınadır.

Bedî(بدیع): Örnek siz, modelsiz ve benzersiz icat edip yaratan manasınadır.

Kadâ(قضاء): İrade etmek, dilemek manasına yorumlanmıştır.

Emr(أمر): Şey manasınadır.

Kun(كن): Ol, demektir. Bazı âlimler bunu zahiri manasına yorumlamışlar ve Allah bir şeyi yapmak istediği zaman ona sadece “Ol” buyurur o da olur. Allah dilediğini yapmak için hiçbir şeye muhtaç değildir, demişler. Hanefî âlimlerin muhakkikleri bu yoruma taraftarıdır. Ancak Allah’ın kelamı ezelidir, harfsiz, kelimesiz, sessiz bir sıfattır. Bunun izahı akait kitaplarında mevcuttur. Burada ayrıntılara girmek istemem. Ehl-i Sünnet mezhebine mensup diğer âlimlerin çoğu ve Mutezile mezhebi mensupları: Bundan maksat “Ol” emrini vermek değildir. Maksat mecazi manada şudur: Allah’ın ezeli iradesi bir şeyin icadına, yaratılmasına taalluk ettiğinde o şey hemen olur, demişler.

İNİŞ SEBEBİ

116. âyet Yahudiler, Hristiyanlar ve Arap müşrikleri hakkında inmiştir. Şöyle ki Yahudiler: Üzeyir, Allah’ın oğludur, dediler. Necran Hristiyanları, İsa’nın Allah’ın oğlu olduğunu söylediler. Arap müşrikleri de: Melekler Allah’ın kızlarıdır, dediler.

AÇIKLAMA

Bir de onlar, o Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler, Allah'ın çocuklarının bulunduğunu söylediler. Haşa Allah onların söyledikleri şeylerden, çocuk edinmekten ve her türlü noksanlıklardan hak ve nezihtir, yaratıklara benzemek, evlat edinmeye muhtaç olmaktan münezzehtir. Bilakis gökler, yer ve oralarda bulunan her şey O'nundur, O'nun hâkimiyetinde bulunup yaratıklarıdır, hepsi O'na, O'nun iradesine ve her çeşit tasarrufuna boyun eğmiş vaziyettedir. Yaratır, öldürür, bir durumdan başka bir duruma sokar. Hal böyle iken bu yaratıklardan herhangi birisini tutup bu O'nun çocuğudur, demenin anlamı var mı? Evet, O, dilediğini peygamber olarak seçer dilediğini melek olarak yaratır. Ama ne peygamber ne de melek bu mertebeye yükselmekle ilah, yaratıcı veya Allah'ın çocuğu olamaz. Bu kadar mantıksız yakıştırma düşünülemez.

O, gökleri ve yeri örneksiz yaratandır. Bunları yaratmak için bir modele, bir örneğe ihtiyaç duymaz. O'nun azametini idrak etmek isteyenler ibretle bu eserlerine baksın. Gökler, yer ve buralarda bulunan bütün varlıkların yaratıcısı, mucidi O iken kalkıp herhangi birisini ezeli ve ebedî olan O'na evlat koşturmak, O'nun bir parçası olduğunu iddia etmek akıl işi mi? O, böyle şeylerden pak ve nezihtir, yücelerin yücesidir. O, bir şeyi yaratmak, icat etmek istediği, iradesi ve dilemesi o şeye yöneldiği zaman varolmasını emreder ve o şey hemen olur. İcat, tekvin ve yaratma işi ilahi sırlardan olup beşerin idrak edemeyeceği ulvi kavramlar olduğundan dolayı beşerin rahatlıkla anlayabileceği bir ifade olarak: Yaratmak istediği şeye sadece “Ol” der o şey de olur” ibaresi kullanılmıştır. Yukarıda işaret edilen diğer yoruma göre bu ibare hakiki manasındır. Yani O, bir şey yapmak isteyince ona: “Ol ”buyurur ve o şey de hemen olur. Hülâsa bu ifade şöyle veya böyle yorumlansın, sonuç şudur ki O, bir şey yaratmak istediği zaman, bir hazırlık yapmaya başkasından yardım almaya, evlada veya başka bir güce muhtaç değildir. Dilediğini anında yapar.

Kâinat veya onun şu bölümü Allah'ın bir parçasıdır, diyerek sapık düşünceye bataklığına düşenlere de bu âyetler iyi bir ibret dersini verir. Hiçbir yaratık, yaratının bir parçası olamaz. Yaratıkların hepsi sonradan var olmuştur, değişikliğe maruzdur, ne ezelidir ne de ebedidir, başka âyetlerde buyurduğu gibi her şey fanidir, helak olup gider. Fakat Allah ezeli ve ebedidir, varlığının ne başlangıcı var ne de nihâyeti. Bu konu aslında geniş izahat ister. Fakat yeri olmadığı için bu kadarlık bir bilgiyle yetinmek durumundayım.

BAKARA 2/118

وَقَالَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ لَوْلَا يُكَلِّمُنَا اللَّهُ أَوْ تَنْزِيلًا آيَةً كَذَلِكَ قَالَ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ مِثْلَ قَوْلِهِمْ تَشَابَهَتْ قُلُوبُهُمْ قَدْ بَيَّنَّا الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يُوقِنُونَ (۱۱۸)

MEALİ

118- Ve bilgisi olmayanlar: Allah bizimle konuşmalı veya bize bir âyet (mucize) gelmelidir, dediler. Bunlardan öncekiler de tıpkı bunların dediğinin mislini (benzerini) söylediler. Kalpleri birbirine benzedi. Gerçekleri iyi bilenler (veya iyi bilmek isteyenler) için âyet (mucize)leri apaçık bir surette şüphesiz gönderdik.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbas (r.a.)dan gelen rivâyete göre Yahudilerden Râfi b. Huzeyme, Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e : Eğer sen Allah Teâlâ tarafından bir elçi ise Allah'a söyle bizimle konuşsun ki biz onun konuşmasını işitelim, kabul edelim, dedi. Allah Teâlâ bunun üzerine bu âyeti indirdi. Mücâhid: Bu âyet Hristiyanlar hakkındadır, demiş. Taberî de onu desteklemiştir.⁷³⁶

Gerek Yahudiler gerek Hristiyanlar Ehl-i Kitap olup birer peygambere mensup olmaları itibarıyla din bilgisi bakımından müşrikler gibi değildir, az çok bir bilgileri vardır. Ama bilmezlikten geldikleri veya bilgilerinin gereğini yapmadıkları için bu âyette bilgisizlikle vasıflandırılmıştır.

Müfessirlerin çoğuna göre ise bu âyet müşrikler hakkındadır. Bu görüş, Katâde, Süddî, Hasan ve bir gruptan da rivâyet edilmiştir. Müşriklerin kitabı olmadığı ve herhangi bir peygambere mensup olmadıkları için “bilgisizlikleri” ifade hakiki manasıdır, rivâyetlere göre mecazi manaya yorumlanmasına gerek yoktur.

Bundan önceki âyetler Yahudiler, Hristiyanlar ve müşrikler hakkında idi ve hepsinin Allah'a çocuk isnat etmekle Allah'ın birliğini inkâr ettikleri bildirilmiş, bu kabahatleri açıklanmıştı. Bu âyette de Resul-i Ekrem'i inkâr ettikleri beyan edilmektedir. Bu itibarla hem müşriklerin hem de kitap ehlinin kabahatini belirtiyor, denilebilir. Fahreddin Râzî buna taraftar görülmektedir.

⁷³⁶ Taberi, *Cami,u'l-beyan*, 2/534.

TAHLİLLER

Levla(لولا): Tahdid (تحذير) ve teşvik edatıdır, talep anlamını ifade eder.

Âyet(آية): Mucize, Resul-i Ekrem(a.s.)'in peygamberliğini ispatlayıcı delil manasınadır.

Yûkinun(يوقنون): İkan (إيقان) mastarındandır, gerçekleri iyi bilirler, güvenilir kesin bilgileri olduğu için şüphe ve tereddüde düşmezler, manasınadır. İkinci bir mana ile gerçekleri, hak ve hakikati iyi bilmek isterler.

AÇIKLAMA

Ve dini bilgisi olmayan, bir kitap ve peygambere mensup olmayan müşriklerin diğer bir yorumla din konusunda bilmezlikten gelen veya bilgilerinin gereğini yapmayan Yahudiler ve Hristiyanlar Muhammed(a.s.)'in davetine karşı ona “*Allah seninle konuştuğu gibi bizimle de konuşmalı, senin peygamber olduğunu bize söylemeli, konuşsun ya... yahut bize bir âyet, bir mucize, senin peygamber olduğunu ispatlayıcı bir delil gelmeli, gelsin ya*” dediler. Bunca mucizeler sanki gelmemiş gibi görmemezlikten geldiler. Bunlardan öncekiler de tıpkı bunların dediğinin mislini, benzerini söylediler. Musa'ya “*Bize Allah'ı apaçık göster, bize şu topluluğun ilahları gibi bir ilah, bir put yap ona tapalım*” gibi birçok yersiz ve anlamsız tekliflerde bulundular. İsa'ya “*Senin Rabbin bize gökten bir yemek sofrasını indirebilir mi*” dediler ve daha neler neler söylediler. Bunların kalpleri ile bunlardan öncekilerin kalpleri, şuursuzluk ve inatçılıktan -bir kavle göre- yersiz, anlamsız tekliflerde ısrar etmekte birbirine benzemiştir. Gerçekleri iyi bilen, şüphe ve tereddüde meydan vermeyecek biçimde güvenilir bilgiye sahip olanlar diğer bir yorumla böyle bir bilgi edinmek, hak ve hakikate vakıf olmak isteyenler için, bir âyet, bir mucize değil, birçok âyet ve mucizeyi apaçık bir surette şüphesiz gösterdik, en büyük mucize olan Kur'ân'ı indirdik, Peygamber(a.s.)'e birçok mucize verdik.

BAKARA 2/119

إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْئَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ (۱۱۹)

MEALİ

119- Şüphe biz seni hakka bürünerek (itaat edenlere) müjdecî ve (isyankârlara) korkutucu olarak gönderdik. Cehennemliklerden sen sorumlu değilsin.

TAHLİLLER

Hak (حق): Kur'ân veya İslam dini manalarına yorumlanmıştır. İkisini de kapsayacak manaya yorumlamak da mümkündür.

Beşir(بشير): Sevindirici haber veren, demektir.

Nezir(نذير): Korkutucu haber veren, demektir.

Lâ Tes'elu (لَا تُسْئَلُ): Nâfî ve Yakup bunu لَا تُسْأَلُ diye okumuşlar “*sen sorma*” manasını ifade eder. Cümlelerin manası şöyle olur: “*ve sen cehennemlik olanları sorma, onlar hakkında benden bir şey dileme, onlara yapacağımı ben bilirim*” demektir. Cümlelerin başka yorumları da vardır. Bu kadarla yetiniyorum.

Cehîm(جحيم): Kızgın, çok fena tutuşmuş ateş manasıdır.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed(a.s.) şüphe yok ki biz seni hakka bürünerek, Kur'ân ve İslam dini ile teyit ve takviye edilmiş vaziyette, iman edip sana itaat edenlere müjdecî, isyankâr olanlara korkutucu, azap habercisi olarak gönderdik. Herkesin kalbine zorla imanı sokmakla görevlendirilmedin, onlar inkârcılığa devam ederlerse sana bir şey olmaz. Çünkü cehennemlik olanlardan sen sorumlu değilsin, bunlar niçin sana inanmadılar, diye sana bir mesuliyet yüklenmeyecektir. Diğer okunuşa göre, artık sen cehennemlik olanlarla ilgili bir şey sorma, bir dilekte de bulunma onlara ne yapacağımı ben bilirim.

Bu âyet yukarıdan da anlaşılacağı üzere Resul-i Ekrem(a.s.) için bir tesellidir. Çünkü O, inkârcıların küfürde ısrar etmelerine üzülyordu. Yüce Allah O'na bu âyetle teselli vermiştir. Bunu takip eden aşağıdaki âyetle de O'nun Yahudilerin ve Hristiyanların memnun edemeyeceğini, başka bir deyimle o inkârcıların O'ndan razı olmayacaklarını, iman etmeyeceklerini beyan buyurmuştur.

BAKARA 2/120

وَلَنْ تَرْضَىٰ عَنْكَ الْيَهُودُ وَلَا النَّصَارَىٰ حَتَّىٰ تَتَّبِعَ مِلَّتَهُمْ قُلْ إِنَّ هُدَىٰ اللَّهِ هُوَ الْهُدَىٰ وَلَئِنَّ آتَابَتْهُمُ بَعْدَ
الَّذِي جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا نَصِيرٍ ﴿١٢٠﴾

MEALİ

120- Sen dinlerine uymadıkça ne Yahudiler ne de Hristiyanlar senden asla hoşnut da olmayacaklar. (onlara) de ki: “hidâyet ancak Allah’ın (İslam) hidâyetidir.” Sana (vahiyle) gelen ilimden sonra (faraza) onların heveslerine uyacak olursan Allah’tan sana ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur.

İNİŞ SEBEBİ

Rûhu’l-meâni’de rivâyetin bildirildiğine göre Resul-i Ekrem(a.s.) gerek Yahudilere ve gerekse Hristiyanlara karşı yumuşacık davranmak suretiyle İslam dinini kabul etmelerini umuyordu. Bunun üzerine bu âyet indi. Ve böylece ümidinin boşuna olduğu bildirildi.

TAHLİLLER

Millet(ملة): Lügatte söyleyip yazdırmak veya ezbere yazmak manasına gelen **imlâl** mastarından isimdir. Sonra din ve şeriat manasında kullanılmıştır. Lügat ile ıstılah manaları arasındaki ilişki din ve şeriatın kitap halinde yazılı olması, peygamberler tarafından yazdırılmasıdır. Şu halde millet, din ve şeriat aynı şeylerdir. Din kelimesinin asıl manası, boyun eğmek, itaat etmektir. İnsanlar mensup oldukları ilahi kanuna boyun eğip itaat ettikleri, kabullendikleri için ona din denilir. Yazılı olduğu için millet denilir. Allah’ın rahmet ve sevabına susamış olanlara rahmet ve sevap kaynağı olduğu için şeriat denilir. Çünkü şeriatın asıl manası su kaynağıdır. Şunu da ifade edeyim din ıstılahında şeriat kelimesi bir de dünya hayatı ve âhiret yaşantısı ile ilgili dini hükümlere denilir. Bu hükümlerin kaynağı kitap, sünnet, yani Kur’ân-ı Kerim, Resul-i Kerim’in sahih hadisleridir veya bunlara dayalı icma ve fıkıhçıların kıyasıdır.

Millet kelimesi beşer eliyle değişikliğe uğramamış semavî dinler hakkında kullanıldığı gibi, batıl olan dinler hakkında da kullanılır. Mesela “küfür tek bir millettir” meâlindeki sözde olduğu gibi.

Hüdâ(هدى): Hidâyet (هداية) gibi mastardır, hayırlı hedefe götürücü yol göstermek, bu yola yöneltmek, bu yola başarılı kılmak gibi manalara gelir. Kur’ân, peygamber ve İslam dini, kullara Allah’ın rızasına götürücü yol gösterdikleri için bunlara hidâyet edici anlamında “هاد” denilir. İslam dini ve Kur’ân mensuplarını Allah rızasına götürücü oldukları için doğru yol manasına onlara hidâyet ve **hüda** da denilir. Yani o kadar iyi hidâyetçidir ki hidâyetin ta kendisi olmuştur.

Hüdallah(هدى الله): Allah’ın hidâyeti, İslam dini manasına yorumlanmıştır.

Ehva(أهواء): Heva'nın (هواء) çoğuludur, hevesler, nefsi arzular manasınadır. Yahudiler ve Hristiyanlar kendi dinlerini tahrif ederek, değiştirerek nefislerinin arzuladığı hale soktukları için semavî din vasfını yitirmiş, bilginlerinin çarpık görüşleri ve hevesleri sistemi durumuna girmiştir. Âyettedin veya millet kelimesi, daha doğrusu millete ait bir zamir yerine **ehva** kelimesinin kullanılmasında bu acıklı duruma işaret vardır. Âyette geçen عِلْم kelimesi vahiy ve din manasına yorumlandığı gibi bunlardan kaynaklanan bilgi manasına da yorumlanabilir.

Veli (ولي): Çeşitli manalara gelir. Burada dost veya sahip manasına yorumlanmıştır.

Hüda(هدى): Hayırlı hedefe götürücü yol göstermek, rehberlik etmek, manasınadır. Burada o hedefe götürücü yol gösteren rehberlik eden manasına yorumlanmıştır. **Hüda** ve **hidâyetin** çeşitli manaları vardır. Bu konuda gerekli bilgi Fâtiha sûresinin tefsirinde bulunduğu için burada tekrarlamaya gerek yoktur. **Hüdallah(هدى الله)** Allah'ın hidâyeti ve İslam dini manasına yorumlanmıştır.

Ehva(أهواء): Heva'nın (هواء) çoğuludur, hevesler, nefsin arzuları demektir. Yahudiler Tevrat'ı Hristiyanlar da İncil'i tahrif ve tebdil ederek, değiştirerek, nefislerinin arzuladığı, canlarının istediği biçime soktukları için o kitaplar ilahi olmak vasfını yitirmiştir, onların hevesleri sistemi halini almış olduğuna işaret olmak üzere **ehva** ifadesi kullanılmıştır. Çünkü bu duruma işaret etmek maksadı olmamış olsaydı bunun yerine millet kelimesine ait bir zamirin kullanılması beklenirdi.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.)sen dinlerine uymadıkça ne Yahudiler ne de Hristiyanlar asla senden razı ve hoşnut olmayacaklar; hiçbir surette onları memnun edemezsin. Onlara de ki; hidâyet ancak Allah'ın hidâyetidir, doğru yolu gösteren ancak Allah'ın hidâyeti olan İslam dinidir; sizin dininiz değildir. Sizin dininiz hidâyet vasfını yitirmiş, heveslerden ibarettir. Onlar ebedi mutluluğa götüren dinin ancak kendi dinleri olduğunu iddia ettikleri için bu iddiaları böylece reddedilmiştir. Sana vahiy veya din ile gelen ilimden sonra faraza onların millet ve din dedikleri hevalarına, heveslerine, keyiflerine uyacak olursan ant olsun Allah tarafından sana ne bir dost ne de bir yardımcı bulunur.

Allah Teâlâ, Resul-i Ekrem(a.s.)'i bütün günahlardan koruduğu için buradaki tehdit ve sert uyarı O'nun zatına değil, O'nun zatında ümmetine yöneliktir. Bu çeşit hitaplar yaygındır. Mesela bir devlet başkanına“*sen şu işi yaparsan sonuç şöyle olur, böyle*

olur, denilir” maksat ise “senin milletin şu işi yaparsa sonuç şöyle olur” demektir. Şu haldeâyet Müslümanlar için sert bir uyarıdır. Evet, İslam dini yoluyla edindikleri din kültürü ve şuurundan sonra ve buna rağmen Yahudilerin ve Hristiyanların heveslerine, keyiflerine uyacak olurlarsa elbette yüce Allah'ın yardımı, desteği ve sevgisi kesilir ve Müslümanlar kendi halleriyle baş başa bırakılır. Bugün dünyamızda bunun birçok örneğini görmek mümkündür. Allah, İslam âlimine şuur ihsan eyleyip sapıklıktan korusun!

BAKARA 2/121

الَّذِينَ اتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ أُولَٰئِكَ يُؤْمِنُونَ بِهِ وَمَنْ يَكْفُرْ بِهِ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ ﴿١٢١﴾

MEALİ

121- Kendilerine kitap verdiğimiz o ehliyetli kimseler onun tilavetinin hakkını vererek okurlar. İşte ona bunlar iman ederler. Kimler onu inkâr ederlerse işte hüsrana uğrayanlar da o kimselerdir.

TAHLİLLER

Tilavet(تلاوة): Okumak veya uymak manalarına yorumlanmıştır. Okumak manasına yorumlanması halinde “**tilavetinin hakkını vermek**” metnini dikkatli ve sağlıklı okumak, manasını düşünmek, emirlerine uymak, yasaklarından sakınmaktır. **Tilavet**, uymak manasına yorumlandığı zaman **tilavetin hakkını vermek**; emir ve yasaklarına uymak, helalini helal, haramını haram kabul etmek, gösterdiği yolda yürümektir.

İNİŞ SEBEBİ

Bir kavle göre bu âyetİsrailoğullarındanİslamiyet’i kabul eden Abdullah b. Selam ve emsali hakkındadır. Bu rivâyete göre kitaptan maksat Tevrat’tır.

Bir kavle göre Habeşistan’da Cafer b. Ebî Tâlib ile beraber Medine’ye gelip Müslüman olan 40 kişi hakkındadır. Bunlardan 32’si Yemenli, 8’i de Şam âlimlerinden idi. Bu rivâyete göre kıyastan maksat yine kendi kitaplarıdır.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyetlerde kitap ehlinde inkârcılıkta ısrar edenlerin durumu bildirildikten sonra bu âyette onlardan iman edenlerin hali bildiriliyor.Kendilerine kitap verdiğimiz o ehliyetli kimseler, o kitabı tilavetinin hakkını vererek okurlar, tahrife uğramayan asıl metnini dikkatli ve sağlıklı okurlar, manasını

düşünürler, emirlerine uyar, yasaklarından sakınırlar. Tilavet, uymak manasına yorumlandığı takdirde ise o ehliyetli kimseler o kitabı tahrife uğramamış aslına, ona uymanın hakkını vererek uyarlar, emir ve yasaklarına riâyet ederler, helal kıldığı şeyleri helal, haram kıldığı şeyleri de haram kabul ederek, gösterdiği yolda yürürler. İşte ona, o kitaba bunlar, bu vasıfta bulunan kimseler iman ederler ve gerçekten kitap ehlidirler. Kitabı tahrif edenler ise inanmazlar ve gerçek kitap ehli sayılmazlar.

Tahrife uğramamış Tevrat veya İncil'i okuyan manasını anlayan ve gereğini yapan kitap ehli, Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem 'in son peygamber olduğuna da iman eder ve İslamiyet'i kabul eder. Çünkü ona iman etmek, ellerindeki kitabın emridir, bu emri yerine getirmek durumundadır. Aksi takdirde kendi kitabına uymuş sayılmaz.

Kimler onu, kitabı inkâr eder, tahrif eder veya onu doğrulayıcı olan Kur'ân'ı inkâr etmek suretiyle dolaylı olarak kendi kitabını da inkâr etmiş olur duruma düşerlerse işte hüsrana uğrayanlar da o kimselerdir.

İkrime ve Katâde'ye göre bu âyette geçen kitaptan maksat Kur'ân'dır ve “*Kendilerini kitap verdiğimiz o ehliyeti kimseler*”den maksat Resul-i Ekrem(a.s.)'in sahabeleridir.

BAKARA 2/122-123

يَا بَنِي إِسْرَآءِيلَ اذْكُرُوا نِعْمَتِيَ الَّتِي أَنْعَمْتُ عَلَيْكُمْ وَأَنِّي فَضَّلْتُكُمْ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿١٢٢﴾ وَاتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا وَلَا يَقْبَلَ مِنْهَا عَدْلٌ وَلَا تَنْفَعُهَا شَفَاعَةٌ وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ ﴿١٢٣﴾

MEALİ

122- Ey İsrail Oğulları size verdiğim (bunca) nimetimi ve sizi vaktiyle âlemlere (diğer milletlere) üstün kıldığımı hatırlayın.

123- Ve öyle bir günden sakının kimse kimsenin yerine bir şey ödeyemez, kimseden fidye kabul edilmez ve kimseye (Allah'ın izni olmaksızın) şefaathayda vermez, onlar yardım da olunmazlar.

İsrailoğullarına diğer peygamberlerin dönemlerinde verilmiş olan nimetler, iman etmeleri için gösterilmiş olan mucizeler, bunca nimetlere ve mucizelere karşı nankörlükleri, inkârcılıkları ve olumsuz tutumları ile kabahatleri bildirildikten sonra 121. âyette sayıları az da olsa bir kısmının kitaplarına gereği gibi uyararak gerçeği kabul ettikleri açıklanmış ve bunun arkasında tekrar İsrailoğullarına bu iki âyettehitap

edilerek kendilerine ve seleflerine verilmiş olan bunca nimetleri tekrar hatırlamaları ve İslam dinini kabul etmeleri istenmiştir.

Yukarıda özetlerine işaret ettiğim konulara bu sûrenin 40. âyetinden itibaren girilmiş, bu nankör millete gösterilmiş mucizelere ve verilmiş olan nimetlere rağmen küfürde ısrar etmeleri sebebiyle onlar bazen tehdit yoluyla bazen de yumuşak öğütlerle imana davet edilmişler. Bu konuların girişinde 47. ve 48. âyetlerde nimetleri hatırlamaları ve ahiretinazabından korunmaları istenmiş, burada aynı istek teyit edilerek konular kapatılmıştır. 122 ve 123. âyetler 47 ve 48. âyetlere benzediği için burada tahlil ve açıklamaya gerek görmüyorum.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, İsrailoğullarına verdiği nimetleri ve onların gerek kendi dinleri ile ilgili konularda, gerek İslam dinine karşı takındıkları olumsuz tavırları hususunda ve gerekse yaptıkları işlere ait kabahatlerini ve suçlarını ibret verici dersler mahiyetinde bildirdikten sonra aşağıda gelen âyetlerde İbrahim(a.s.)'in kıssasını ve hâllerini beyan buyuruyor. Bunun hikmetini Fahreddin Râzî'yle şöyle açıklıyor:

“İbrahim(a.s.) , gerek müşriklerin ve gerekse Yahudiler ile Hristiyanların takdirini kazanmış, faziletleri ile tanınmış üstün bir şahsiyettir. Şöyle ki: Müşrikler, onun soyundan olmaları, yaptığı Kâbe'ye komşuluk etmeleri ve Kâbe'ye hizmette bulunmaları ile iftihar ediyorlar ve bu vesile ile onun faziletini itiraf ediyorlardı. Yahudiler ile Hristiyanlar da onun soyundan olmakla iftihar ettiklerini ve O'nun üstün bir fazilete sahip olduğunu söylüyorlardı. Allah Teâlâ aşağıdaki âyetlerde İbrahim ile ilgili öyle hususlar anlatıyor ki, bu hususlar, gerek müşriklerin ve gerekse Yahudiler ile Hristiyanların Resûl-i Ekrem'in sözlerini kabul etmelerini, İslamiyet'i tanımalarını ve şeriatına boyun emellerini şu yönlerden gerektiriyor:

(1) Allah Teâlâ, İbrahim(a.s.)'e bazı yükümlülükler verdi. O da bunların gereğini yapınca Allah ona peygamberlik ve liderlik ihsan buyurdu. Bu olay, Yahudilerin, Hristiyanların ve müşriklerin dikkatini şu noktaya çekiyor: Dünya ve âhiret mutluluğu ancak azgınlığı, isyankârlığı ve inatçılığı bırakmak ve Allah'ın hüküm ve verdiği yükümlülüklerle boyun eğmekle kazanılabilir.

(2) İbrahim, soyundan gelecek kimselerde liderlik ve peygamberlik verilmesini istedi. Allah, bu görevin zalim kimselere tevdi edilmeyeceğini bildirdi. Şu

haldedinsahasında liderlik ve başkanlık makamına erişebilmek için her şeyden önce batılı bırakmak ve inatçılıktan vazgeçmek gerekir.

(3) Hac ibadeti Resul-i Ekrem(a.s.)'in getirdiği dinin özelliklerindendir. Allah, Hz. İbrahim'in Kâbe'nin duvarlarını yaptığını ve hac menasikini öğrenmek istediğini bildiriyor. Şu halde Yahudiler ile Hristiyanların Müslümanların hac ibadetine karşı gelmemeleri gerekiyor. Müslümanların hac ibadetlerine karşı çıkan Yahudi ve Hristiyanların susmalarının gerektiğine işaret buyuruyor.

(4) Müslümanların kiblesinin Kudüs'teki Beytülmakdis'ten Mekke'deki Kâbe'ye çevrilmesi hükmü hem Yahudilerin hem de Hristiyanların zoruna gitti. Allah Teâlâ, Kâbe'nin bu iki dine mensup olanların saygı duyduğu, yücelttiği ve uyulmasının gerekli olduğunu söyledikleri İbrahim'in kiblesi olduğunu bildiriyor. Bu bilginin bunların kalplerindeki öfkeyi gidermesi gerekir.”⁷³⁷

BAKARA 2/124

وَإِذْ ابْتَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ رَبُّهُ بِكَلِمَاتٍ فَأَتَمَّهُنَّ قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا قَالَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِي قَالَ لَا يَنَالُ عَهْدِي الظَّالِمِينَ (١٢٤)

MEALİ

124- Ve o zamanı hatırlayın ki İbrahim'i, Rabbi birtakım kelimelerle imtihan etti. O da onları (o kelimelerin gereğini yapıp) tamamladı. (Allah, İbrahim'e) Ben muhakkak seni insanlara imam (önder) yaparım, buyurdu. (İbrahim) :Benim neslimden de önderler yap dedi. O: benim ahdim (önderlik emanetim) zalimlere ermez, buyurdu.

TAHLİLLER

İbtîlâ (ابتلاء): Bela kökünden olup denemek, imtihan etmektir. Denemek ve imtihandan asıl maksat denen ve imtihan edilen şeyin gizli durumunu anlamak veya meydana çıkarmaktır. Allah herşeyin gizli durumunu da çok iyi bildiği için O'nun imtihanı ve denemesi, ilgili şeyin gizli durumunu meydana çıkarmasıdır. Bu itibarla buradaki iptila: İbrahim'i birtakım görevlerle yükümlü kılmak veya imtihana benzer bir muameleyle tabi tutmak manasına yorumlanmıştır.

⁷³⁷Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 4/30-31(nşr.)

İbrahim (إبراهيم): Süryanice olup manası “merhametli bir baba” demektir. Daha sonra peygamberlerden Hz. İbrahim’ev özel isim olmuştur.

Kelimât(كلمات): Kelime’nin çoğuludur, sözler manasını ifade eder. İbrahim’in vımtihan edildiği kelimelerin neler olduğu Kur’ân’da açıklanmadığı için müfessirlerden müteaddit yorumlar nakledilmiştir.

Tavûs’un İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyetine göre bu kelimeler “ağza su ile çalkalamak, buruna su çekmek, bıyık kısaltmak, sakal bırakmak, saçları taramak, koltuk altı kıllarını yolmak, tırnakları kesmek, etek tıraşı, abdest bozduktan sonra avret yerini su ile yıkamak ve sünnet olmaktır.”

İkrime’nin İbn Abbas (r.a.)’tan rivâyetine göre kelimeler İslam dini prensiplerinden 30 tane olup bunların 10’u Beraât sûresinin 112. âyetinde, 10’u Ahzâbsûresinin 35. âyetinde ve 10’ Mü’minûnsûresinin başında geçmektedir. Bir kavle göre o kelimeler “bu âyet ile takip eden âyetlerde geçen imamlık-önderlik, Kâbe’yi temizlemek, Kâbe binasını yapmak ve İslam olmaktır.” Âlûsî bu rivâyetlerin 13 kadar olduğunu belirtmektedir. Arzu edenler oraya bakabilir.⁷³⁸

Hülasa şudur ki; Allah Teâlâ, İbrahim’i denemeye benzer bir muameleye tabi tutarak ona bir takım Emirler ve yasaklar ile mükellef ve yükümlü kılmış, İbrahim ude bu emir ve yasaklara riâyet ederek gereklerini ifa etmiş ve peygamberlik ile görevlendirilmiştir.

İmam(إمام): Kendisine uyulan kişi demektir. Asıl olan bu manada hareketle **imam** kelimesi peygamber, halife, önder, lider, namaz kıldıran ve kendisine uyulan, hatta batıl yolda önderlik eden kişilere şümullüdür. Burada peygamber manasınadır. Bir ümmetin en büyük **imamı** o ümmetin peygamberidir. O ümmetin içindeki bütün önderler ve liderler onun mensupları oldukları için hepsi ona uymak durumundadır.

Zürriyyet(ذرية): Adamın nesli demektir. Bunun asıl manası adamın küçük yaştaki evladıdır. Sonra adamın bütün nesli hakkında kullanılmıştır.

Ahit(عهد): Çeşitli manalara gelir. Burada imamlık gibi peygamberlik manasına yorumlanmıştır.

⁷³⁸Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/371-372 vd.

AÇIKLAMA

Ve o zamanı hatırlayın, şu olayın vuku bulduğu zamanı, dolayısıyla şu olayı hatırlayın ki İbrahim'in Rabbi İbrahim'i birtakım kelimeler ile imtihan etti, yükümlü kıldı, ona bazı emirler ve yasaklar vererek bunun gereğini yapmakla görevlendirdi. İbrahim de o kelimeleri tamamladı, o emir ve yasaklara tam manasıyla uyarak görevini hakkıyla yerine getirdi. Allah İbrahim'e: Ben muhakkak seni insanlara imam, önder, peygamber yaparım, buyurdu. Peygamber ümmetinin gerek dünya hayatını ve gerekse dini yaşantısını düzenlemek, yönetmek ve ilahi kanuna uyulmasını sağlamakla görevli olduğu için hem devlet başkanı hem de dinbaşkanıdır, ümmetinin en büyük önderi, lideri ve imamıdır.

İbrahim peygamberlik payesinin nesline de verilmesini dileyerek “**Benim neslimden de (imam, peygamber yap)**” dedi. İbrahim (a.s.) bu istek ve duasıyla soyundan geleceklerin bir kısmının da peygamberlik mertebesine ve makamına yüceltilmesini diledi. Allah Teâlâ onun duasını kabul ettiğini beyanla “**Benim ahdim, peygamberliğim zalimlere ermez**” buyurdu. Bu âyet, Hz. İbrahim'in soyundan peygamberler seçileceğine işaret sayılabilir. Nitekim onun soyundan çok sayıda peygamber geldi.

Onlardan bazıları İsmail, İshak, Yakup, Yusuf, Musa, Harun, Davud, Süleyman, Eyyüp, Yunus, Zekeriya, Yahya, İsa ve Fahr-i Kâinat Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem 'dir. Yine âyet onun neslinden birtakım zalimlerin çıkacağına da işaret sayılır. Evet, peygamberlere karşı inkârcılığı, nankörlüğü, hıyaneti, bozgunculuğu ve sayılmayacak kadar kötülükleri ile tanınmış, zulümde benzerleri tarihte zor rastlanabilen İsrailoğulları da onun neslindendir.

ÂYETTEN ÇIKAN ŞERÎ HÜKÜMLER

1. Peygamberler, peygamberlik döneminden önceki hayatlarında da masum günahsızdırlar. Çünkü âyette “Benim ahdim zalimlere erişmez” buyurulmuştur. Ahit, önderlik, imamet ve halifeliktir. Her peygamber ümmetin imamıdır halifedir. Zalim, fasık: Büyük günahlardan birini işleyen veya küçük günahlara devam eden kimsedir. Böyle bir kimse imam, önder olmayacağına göre peygamber olması düşünülemez.

2. Zalim ve fasık bir kimse, müslümanların başına geçemez, halife olamaz. Halife olan kimsenin adaletli, hakşinas, hakkı gözeten, haklıdan yana çıkan ve haksızlığa

karşı çıkan bir kimse olmalıdır. Bu itibarla fıkıhçıların ve kelimcilerin cumhuru, fasık, yani büyük bir günah işleyen veya küçük günahlara devam eden bir kimsenin halife seçilemeyeceği konusunda ittifak etmişler ve bu âyeti delil göstermişlerdir. Keza bir halife usulü dairesinde seçildikten sonra irtidat ederse, yani dinden çıkmayı gerektiren bir söz veya fiil işler veya İslam'a ters düşen bir itikat sahibi olursa halifeliği kendiliğinden sona ermiş olur.

Bu hükümlerin gerekçeleri ve âyetten çıkarılma ayrıntılarını öğrenmek isteyenler geniş tefsir kitaplarına başvurabilirler.

BAKARA 2/125

وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنًا وَاتَّخِذُوا مِن مَّقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى وَعَهِدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَن طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْقَائِمِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ (١٢٥)

MEALİ

125. Ve o zamanı hatırlayın ki biz Beyt'i (Kâbe'yi) insanlar için dönüp varılacak toplantı ve sevap yeri, güven sahası yaptık. Siz de İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin. Ve hani biz İbrahim ve İsmail'e Beyti'mi (Kâbe'yi) tavaf edenler, (ona) ibadet maksadıyla (ona) yönelenler, rükû edip secdeye varanlar için tertemiz tutun, diye emrettik.

TAHLİLLER

Beyt(بيت): Ev demektir. Ancak Kâbe'ye özel isim olmuş, burada bu manada kullanılmıştır.

Mesabe(مسابه): Sevb (ثوب) veya sevap (ثواب) mastarından, dönüp varılacak yer, toplantı yeri, sığınak, sevap yeri manalarına yorumlanmıştır.

Hiz. İbrahim(a.s.)'in makamı (مقام إبراهيم): Hiz. İbrahim'in Kâbe'yi yaparken üzerine çıktığı taşın bulunduğu yerdir taşın kendisidir. Onun ayak izlerinin bulunduğu o taş halen orada bulunuyor ve orası onun makamı olarak tanınıyor, tavaf namazı genellikle orada kılınıyor. Hiz. İbrahim Kâbe Binasını tamamladıktan sonra Allah'tan aldığı emir ile insanları hacca davet ederken de bir kavle göre aynı taşın üzerine çıkmıştı. Ancak meşhur olan kavle göre Hiz. İbrahim, Ebû Kubeysdağı üzerine çıkıp insanları orada hacca davet etmiştir. Bu itibarla dağa çıktığında o taşı beraberinde götürüp getirdiğın muhtemeldir. Bir de o taşın halen bulunduğu yer Kâbe'nin birkaç metre uzağındadır. *Fethu'l-Bârî*'de beyan edildiğine göre o taş Kâbe'nin bitişiğinde idi, sonra Ömer(r.a.)

onu şimdiki yere nakletmiştir. Bazı âlimler,taşın halen bulunduğu yer Hz. İbrahim'in evi idi. İbrahim, Kâbe'yi yaparken taşı iskele gibi kullanıyor ve işi bitince eve getiriyordu. Taş Hz. İbrahim'den sonra Kâbe'nin içine alınmıştı, demişler.Hülasa müfessirlerin cumhuruna göre Hz. İbrahim'in makamı onun ayak izlerinin bulunduğu taşın kendisi veya halen bulunduğu yerdir.

Musalla(مصلی): Namaz kılınacak yer demektir.

Ahidna(عهدنا): “Tavsiye ettik, emrettik, vahyettik veya söyledik” manalarına yorumlanmıştır.

İsmail(اسماعيل): Aslı Süryanice oğlu “Allah ’ın itaatkâr kulu” manasınadır. Hz.İsmail (a.s.), Hz. İbrahim(a.s.)’in oğludur. Resul-i Ekrem(a.s.), bu peygamberin soyundandır. 124. âyetin tefsiri bölümünde isimleri geçen Musa, İsa ve diğer peygamberlerin hepsi Hz. İbrahim’in diğer oğlu Hz. İshak’ın soyundandırlar.

Akifîn(عاكفين): Akif’in çoğuludur, bununla kimlerin kastedildiği hususunda müteaddit rivâyetler vardır. Şöyle ki:

1. İbn Cübeyr’e göre Mekke’de oturanlardır.
2. Atâ’ya göre Mescid-i Harâm’da tavafla meşgul oldukları zamanın dışında oturan yerli ve dışarıdan gelen ziyaretçilerdir.
3. Mücâhid’e göre dışarıdan gelip Mekke’de ikamet edenlerdir.
4. Diğer bir kavle göre Mescid-i Harâm’daitikâfa girenlerdir. Bütün bu rivâyetleri dikkate alarak mealde “*O’na ibadet maksadıyla yönelenler*” ifadesini kullanmayı tercih ettim.

Rükkâ(رکع): Râki’nin (راکع) çoğuludur, rükû edenler, demektir.

Sücûd(سجود): Sâcid’in (ساجد) çoğuludur, secde edenler, demektir. “*Rükû edenler ve secde edenler*” ifadesi rükûlu ve secdeli namaz kılanlar manasına yorumlanmıştır. Bu ifadenin kullanılmasının hikmeti Yahudilerin rükusuz ve secdesiz namazının değil, müslümanların namazının kastedildiğine işaretir.

AÇIKLAMA

Ve o zamanı hatırlayınca ki biz Kâbe’yi insanlar için dönüp varılacak, toplantı yeri, sevap kazanılacak yer ve güven sahası, yaptık. İnsanlar Kâbe’yi hac ve umre maksadıyla defalarca ziyaret ederler, toplu halde ibadet ederler, bol sevap kazanırlar, can güvenliği içinde olurlar, saldırıya uğramazlar, suçlular bile orada

cezalandırılmazlar, makbul hac edenler, kul hakkı ve mali haklar dışında kalan günahlardan arınmakla azaptan emin olurlar. Şimdi siz Müslümanlar bunu hatırlayın ve İbrahim'in makamından bir namaz yeri edinin, orada namaz kılın. Hem hatırlayın ki biz İbrahim ve İsmail'e: Kâbe'yi tavaf edenler, ibadet maksadıyla (ona) yönelenler yani Mekke'de ikamet edenler, Mescid-i Harâm'da ibadet maksadıyla oturanlar, dışarıdan gelenler, orada itikâfa girenler ve rükûlu secdeli namaz kılanlar için temiz tutun, o mukaddes yere yakışmayan maddi ve manevi pisliklerden, putlardan, necasetlerden temizleyin, diye emrettik.

FIKHÎ BİR KONU

Âyette Kâbe'nin güven yeri kılındığı bildirilmektedir. Cinâyet işleyip Harem-i Şerif'e sığınan bir suçlunun dokunulmazlığı hususunda ihtilaf vardır. Şöyle ki:

- 1) Ebu Hanife'ye göre cinâyet işleyip Harem-i Şerif'e sığınan suçlu hakkındaki kısas, öldürme cezası orada uygulanamaz. Bu itibarla suçlu kişiye yemek verilmez, onunla alışveriş yapılmaz, konuşulmaz ve böylece yalnızlığa itilir ki kendiliğinden oradan ayrılmak zorunda kalsın. Oradan ayrılınca yakalanır öldürülür.
- 2) Şafîi'ye göre had cezasını gerektiren bir suç işleyip oraya sığınan suçlu, ya devlet yetkilisinin emri ile münasip bir biçimde baskı yapılarak Harem bölgesinin dışına çıkması sağlanır ve çıktıktan sonra cezası infaz edilir. Telkin ve baskılara rağmen çıkmazsa Harem bölgesi içinde cezası infaz edilir.
- 3) Ahmet b. Hanbel'e göre suçlu Harem bölgesinin dışına çıkıncaya kadar hiç bir had cezası infaz edilemez.

BAKARA 2/126

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ اجْعَلْ هَذَا بَلَدًا آمِنًا وَارْزُقْ أَهْلَهُ مِنَ الثَّمَرَاتِ مَنْ آمَنَ مِنْهُمْ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ قَالَ وَمَنْ كَفَرَ فَأَمَتَّعُهُ قَلِيلًا ثُمَّ أَضْطَرُّهُ إِلَىٰ عَذَابِ النَّارِ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ (١٢٦)

MEALİ

126. Ve hani İbrahim: Rabbim burayı, (Kâbe çevirisini) güvenli bir şehir yap, burada oturanları, onlardan Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri çeşitli meyvelerle rızıklandır, dedi. Rabbi dedi ki: İnkâr edeni de (yaşadığı) az bir süre (o rızıktan) yararlandırıyorum, sonra onu cehennem azabına katlanmak zorunda bırakırım ve (orası) ne kötü varılacak yerdir.

TAHLİLLER

Temtî(تمتيع): Yararlandırmaktır.

İttirâr(اضطرار): Darr (ضر) kökündendir. **Darr**, bir şeyi bir şeye yaklaştırmaktır. **İttirâr**da kişiye kurtuluş çaresi bulamayacağı öyle bir şey yapmaktır ki kişi ona katlanmak zorunda kalır.

Bi'se(بئس): Zem ve kötöleme fiilidir, ne kötüdür manasını ifade eder.

AÇIKLAMA

Ve o zamanı hatırlayın ki, İbrahim“ *Ey Rabbim, burayı, Kâbe'nin tarıma elverişli olmayan çevresini güvenli bir şehir yap, halkını çeşitli meyvelerle, toprak mahsulleri ile rızıklandır, fakat hepsini değil, onlardan Allah'a ve âhiret gününe iman edenleri*” dedi, dua etti. Rabbi dedi ki; “*Yalnız iman edenleri değil, kâfir olanı da rızıklandırırım. Ancak kâfiri yaşadığı sürece rızıklandırırım ki bu süre azdır, dünya hayatına ait bir yararlandırmadır. Sonra onu cehennem azabına katlanmak zorunda bırakırım, o azaptan kurtulmak çaresini bulamayacaktır. Cehennem ne kötü varılacak yerdir, o azap ne fena bir akıbetir.*”

Hız. İbrahim(a.s.)'in bu duası kabul olundu, halen de duasının bereketi devam etmektedir. Mekke'nin nasıl bir güvenli şehir olduğunu bundan önceki âyetin tefsiri bölümünde açıkladım. Mekke halkının çeşitli meyvelerle rızıklandırılması duasının eseri ve bereketi de devam etmektedir. Yılın dört mevsiminde her çeşit meyve ve diğer gıda maddeleri bol miktarda o mukaddes şehirde bulunmaktadır. Gerek Mekke'nin yakınında bulunan Taif bölgesinde yetişen ve gerekse dünyanın muhtelif bölgelerinde istihsal edilen meyve, sebze ve gıda maddelerinin her çeşidi her zaman orada, hem de bol miktarda bulunuyor.

Hız. İbrahim (a.s.)'in yalnız iman edenlerin rızıklandırılmasını istemesi ve duasını onlara tahsis etmesi sebebi şu olabilir: O, rızık, imamet ve önderlik işine kıyaslamış olabilir. 124. âyette belirtildiği gibi o, zürriyetinden de imamların, önderlerin seçilmesi için dua ettiğinde yüce Allah imamlık ve önderlik görevinin zalimlere verilmeyeceğini bildirmişti. İbrahim, bol meyvelerle rızıklandırmanın da imamlık ve önderlik gibi zalimlere, inkârcılara verilmeyeceğini kıyas yoluyla anlamıştı. Yüce Allah, rızıkın dünya hayatı ile ilgili bir rahmeti olup mümin olsun kâfir olsun herkesin bundan yararlanacağını bildirdi. İkinci bir ihtimal 124. âyette belirtildiği gibi imamlıkla ilgili İbrahim'in duasına cevabın yüce Allah: “*Benim ahdim, yani imamlık ve önderlik görevi*

zalimlere erişmez” buyurduğu için Hz. İbrahim, rızık hususunda kâfirler için dua etmekten çekinmiş olabilir.

BAKARA 2/127-129

وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ ﴿١٢٧﴾ رَبَّنَا وَاجْعَلْنَا مُسْلِمَيْنِ لَكَ وَمِنْ ذُرِّيَّتِنَا أُمَّةً مُسْلِمَةً لَكَ وَأَرِنَا مَنَاسِكَنَا وَتُبْ عَلَيْنَا إِنَّكَ أَنْتَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٢٨﴾ رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿١٢٩﴾

MEALİ

127. Ve zamanı hatırlayın ki İbrahim ve İsmail şöyle dua ederek Kâbe'nin temellerini yükseltiyorlar (dı) : Ey Rabbimiz bizden kabul buyur. Çünkü şüphesiz dualarımızı işiten, niyetlerimizi bilen ancak sensin.

128. Ey Rabbimiz, bizi sana boyun eğmekte (samimiyetle senin birliğine iman etmekte) sabit kıl (ilerlet) soyumuzdan da sana boyun eğen (samimiyetle senin birliğine iman eden) bir ümmet kıl (meydana getirir), bize hac ibadetimizi (nerede ne yapacağımızı göster ve tövbemizi kabul et. Çünkü şüphesiz, tövbeyi çok kabul eden ve çok merhametli olan ancak sensin.

129. Ey Rabbimiz onlara (soyumuzdan çıkaracağın ümmete) kendilerinden olup onlara senin âyetlerini okuyacak, kendilerini kitap (Kur’ân) ve hikmeti öğretecek, onları (küfür ve günahlardan) temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü şüphesiz daima üstün olan ve her şeyi yerli yerince yapan ancak sensin.

TAHLİLLER

Kavâid(قواعد): Kaide'nin (قاعدة) çoğuludur, binanın temelleri demektir. Bir kavle göre duvarlarıdır.

Müslimeyni(مسلمين): İki müslim demektir; İslam (إسلام) mastarındandır. Boyun eğenler, kalplerini ve niyetlerini fenalıklardan arındırıp temizleyenler demektir. Burada bu hususlarda sebat göstermek ilerlemek manasınadır.

Ümmet(أمة): Topluluk manasınadır.

Menasik(مناسك): Mensik'in (منسك) çoğuludur. **Nüsük(نسك)** mastarındandır. **Nüsük**'ün asıl manası, ibadet ve kulluğun son derecesidir. Hac ibadetinde genellikle zorluk ve sıkıntılar bulunduğu ve alışkanlıklardan uzak kalmak gerektiği için **nüsük** ve bundan türeme **mensek** ve **menasik** kelimeleri hac ibadetinde yaygın biçimde

kullanılmaktadır ve diğer ibadetlerde pek kullanılmaktadır. **Menasik**, Hac ibadetinde yapılan ihram, tavaf, vakfe, sa'y ve cemrelere taş atmak ve kurban kesmek gibi işler veya bu işlerin yapıldığı belirli yerler manasınadır.

Hikmet(حكمة): Dini hükümlerin sırlarını, maksat ve gayelerini bilmek, her şeyi yerli yerince yapmak, dini bilgiler, Kur'ân'ı açıklayan hadisler, Kur'ân'ın hakikatleri ve incelikleri manalarına yorumlanmıştır.

Tezkiye(تزكية): Küfür, iman etmekte tereddüt pislikleri ve günahların kirlerinden temizlemek, arındırmaktır.

Aziz(عزيز): Kuvvetli, galip ve daime üstün olan, demektir.

Hakim(حكيم): Dilediğini yerli yerince yapan, demektir.

AÇIKLAMA

Ve o zamanı hatırlayın ki Hz. İbrahim ve oğlu Hz. İsmail şöyle dua ederek Kâbe'nin temellerini atıp duvarlarını yükseltiyorlardı;“*Ey Rabbimiz, sunduğumuz hizmetleri, işlediğimiz ibadet ve duaları kabul buyur, bizden razı ol, sevabını esirgeme. Çünkü şüphesiz duamızı işiten ve niyetlerimizi bilen ancak sensin.*”

Ey Rabbimiz, bizi sana teslim olup boyun eğmekte -diğer bir mana ile- her türlü şüphe ve tereddütten uzak, içtenlikle ve samimiyetle senin birliğine iman etmekte sabit kıl, ilerlet. Soyumuzdan da sana teslim olup boyun eğen -diğer bir mana ile- her türlü şüphe ve tereddütten uzak içtenlikle ve samimiyetle senin birliğine iman eden bir ümmet, bir topluluk kıl, meydana getir. Bize menasikimizi, hac ibadetimizde yapacağımız işleri, bu işlerin yapılacağı yerleri göster, tanıttir ve tövbemizi kabul et, tövbe etmek hususunda bizi başarılı kıl. Çünkü şüphesiz tövbeyi çok kabul eden ve çok merhametli olan ancak sensin.

Bir hususu belirtelim: Tövbenin mahiyeti, tövbe edenlerin durumuna göre değişiktir. Şöyle kizaman zaman günah işleyen müslümanların tövbesi, günahlardan pişmanlık duymaları, bir daha o günahlara dönmemeye karar vermeleri, haklarına tecavüz ettikleri kimselerin haklarını iade etmeye güçleri yetiyorsa iade etmeleri, güçleri yetmiyorsa, yettiği zaman iade etmeye kararlı olmaları ile gerçekleşir. Günahlardan uzak durmaya özen gösteren, Allah'ın has kullarının tövbesi ise, hatırlarına gelen fena şeyler hayırlı işlerde gösterdikleri gevşeklik ve ibadetleri layığıveçhiyle en mükemmel biçimde yapmamak gibi mekruh sayılabilen şeylerden

vazgeçmeleridir. Peygamberlerin ve mekruh şeylerden uzak duran Allah'ın diğer üstün dostlarının tövbesi de Allah katındadır. Mertebelerinin yükselmesi ve daha üst makamlara çıkmaları içindir.

Hız. İbrahim ile Hız. İsmail ettikleri duada tövbenin kabulünü kendi nefisleri için istemişlerse yukarıdaki tövbe çeşitlerinin sonuncusudur. Şâyet hem kendileri hem de soylarından gelecek ümmet için istemişler ise herkesin tövbesinin çeşitli kendi durumuna göre olmuş olur.

Hız. İbrahim ve Hız. İsmail dualarına devam ederek: Ey Rabbimiz onlara, yani soyumuzdan çıkaracağın Müslüman ümmete veya zürriyetimize kendilerine olan ve onlara senin âyetlerini okuyacak, kendilerine kitabı, Kur'ân'ı ve hikmeti, dini hükümlerin sırlarını, gayelerini -diğer bir yorumla- Kur'ân'ı açıklayan hadisleri öğretecek, onları küfür ve şüpheler pisliğinden günahların kirlerinden temizleyecek bir peygamber gönder. Çünkü şüphesiz daima üstün, güçlü ve galip olan her şeyi yerli yerince yapan ancak sensin.

Hız. İbrahim ve Hız. İsmail'in kendi soylarından gönderilmesini diledikleri peygamber Resul-i Ekrem Muhammed (as)'dir. Bu gerçek açıktır. Çünkü bu iki zatın soyundan gelen tek peygamber Resul-i Ekrem'dir. Çünkü İsmail'in soyundan başka bir peygamberin gelmediği hususunda ittifak vardır. İsrailoğullarına gelen bütün peygamberler Hız. İbrahim'in soyundan olmakla beraber, onun oğlu Hız. İsmail'in soyundan değildir. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in İrbad(r.a.)'dan rivâyet ettiği bir hadiste Resul-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem “*Ben (babam) İbrahim'in duası, İsa'nın müjdesi ve anamın beni doğurduğu zaman gördüğü rüyasıyım*” buyurmuştur.⁷³⁹

Bu duaya Hız. İsmail de katılmıştır. Dolayısıyla Resul-i Ekrem onun da duasının eseridir. Ancak hadiste yalnız İbrahim'den söz edilmiştir. Sebebi de Hız. İbrahim'in Hız. İsmail'in babası olması ve daha üstün tutulmasıdır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, 125-129. âyetlerde özet olarak, Kâbe'yi insanların defalarca ziyaret edeceği, bol sevap kazanacağı mukaddes bir ziyaretgâh, Mekke'yi güvenli bir şehir yaptığını, İbrahim ile İsmail'i Kâbe'yi maddi ve manevi pisliklerden temizlemekle

⁷³⁹ Ahmed. b. Hanbel, *Müsned*, (hd.22261):İbn Hişâm, *es-sire*, 1/168.

görevlendirildiğini, İbrahim'in Mekke ve halkı için dua ettiğini, duasını kabul buyurduğunu, İbrahim ve İsmail'in Kâbe Binasını yaptıklarını, yaparken şöyle dua ettiğini, özellikle soylarından imanlı bir topluluğun meydana getirilmesi ve o topluluktan bir peygamberin çıkarılması için dua ettikleri beyan buyuruyor, Arap milletine yönelik bu nimetleri hatırlatıyor ve onları uyandırıyor. Şu halde o mukaddes belde de Allah'a ortak koşmak, putlara tapmak bunca nimetlere mazhar kılınmış bir millete yakışır mı?

Kaldı ki Araplardan önceleri sayılan Mekke müşrikleri ve Kureyş kabilesi kendilerinin Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in soyundan geldiklerini iftiharla söyleyip duruyorlardı, diğer Arapları kendi tebaası gibi görürlerdi. O halde saygısızlık ettikleri ve putlarla donattıkları Kâbe'nin babaları İbrahim ve İsmail tarafından yapıldığını unutuyorlar mıydı? Unutmuşlarsa hatırlasınlar ve soyundan geldikleri iftiharla söyledikleri Hz. İbrahim ve Hz. İsmail'in yoluna girsinler, dualarının bir nevi eseri olarak gelen Resul-i Ekrem(a.s.)'e iman etsinler, putlara tapmaya son versinler.

Yüce Allah, aşağıda gelen âyetlerde de Hz. İbrahim'in dininin tevhit, yani Allah'a ortak koşmaksızın iman edip birliğine inanmak ve O'na hakkıyla olmak olduğunu, akıllı bir kimsenin tevhit dinini bırakmaması gerektiğini bildiriyor. Ve Hz. İbrahim'in oğullarına talimatı, Hz. Yakup'un da oğullarına tavsiyesinin tevhit dinine bağlı kalmak olduğunu vurguluyor, böylece Yahudilerin Hz. Yakup'un Yahudi olduğu, Hristiyanların da onun Hristiyan olduğu iddiası da reddedilmiş oluyor.

BAKARA 2/130

وَمَنْ يَرْغَبْ عَنْ مِلَّةِ إِبْرَاهِيمَ إِلَّا مَنْ سَفِهَ نَفْسَهُ وَلَقَدْ اصْطَفَيْنَاهُ فِي الدُّنْيَا وَإِنَّهُ فِي الْآخِرَةِ لَمِنَ الصَّالِحِينَ (۱۳۰)

MEALİ

130. İbrahim'in dininde kendi nefesine ihanet eden (beyinsiz)den başka kim yüz çevirir? Ant olsunbiz onu dünyada (peygamberliğe) seçtik, ahirette de o, şüphesiz iyilerdendir.

İNİŞ SEBEBİ

Yahudi bilginlerden olup Müslüman olan ve sahabilik şerefine kavuşan Abdullah b. Selam (r.a.), Seleme ve muhacir isimli yeğenlerini Müslüman olmaya davet ederek: Biliyorsunuz ki Allah Teâlâ Tevrat'ta şöyle buyurmuştur: “*Ben İsmail'in boyundan Ahmed isimli bir peygamber göndereceğim, kim ona iman ederse şüphesiz hidâyete ve*

dosdoğru yola kavuşmuş olur ve kim ona iman etmezse o kimse melundur, lanetlenmiş olur” diyerek hakka yönelmelerini istedi. Bunun üzerine Seleme İslamiyet’i kabul etti. Muhacir ise kabul etmedi. Bu olaydan sonra bu âyet indi.

TAHLİLLER

Sefeh(سفه) ve **sefahet**’in(سفاهة) asıl manası hafifliktir. Bununla beraber değişik manalarda kullanılır. Burada kişinin kendi nefesine ihanet etmesi, zillete düşürmesi manasına yorumlanır. Bazıları, kişinin aklının noksanlığı sebebiyle kendini bilmezlik ve düşüncesizlik manasına yorumlamışlardır.

Istifa(اصطفاء): Asıl manası bir şeyin özünü, halis kısmını almış edinmektir. Burada İbrahim’i diğer insanların arasından beğenip peygamberliğe seçmek manasındadır.

AÇIKLAMA

Hız. İbrahim’in getirdiği hak dinden, tevhit inancından hiçbir akıllı yüz çevirmez, apaçık İslamiyet’ten uzak durmak akıl kârı değildir. Ancak kendi nefesine ihanet eden, zillete düşüren, dünyada perişan olup ahrette azaba mahkûm olan kimseler ondan vazgeçer. Ant olsun biz İbrahim’i insanların arasından beğenip önderliğe, peygamberliğe seçtik. Ahirette de o şüphesiz iyilerdendir, dosdoğru yolda, hayırlı işlerde sebat gösterdiğine şahadet edilen Allah’ın üstün kullarındandır.

BAKARA 2/131

إِذْ قَالَ لَهُ رَبُّهُ أَسْلِمْ قَالَ أَسْلَمْتُ لِزَبِّ الْعَالَمِينَ (۱۳۱)

MEALİ

131. (Çünkü) Rabbi ona: teslim ol, deyince, o: Âlemlerin Rabbine teslim oldum, dedi.

TAHLİLLER

Eslim(أسلم) ve **eslemtu** (أسلمت) fiilleri İslam mastarındandır. İslam kendisine Allah’a teslim olmak, O’na boyun eğmek, kalp ve niyeti fenalıklardan arındırıp temizlemek, temiz tutmak veya bu iki hususta, yani boyun eğmek ve kalp ile niyeti temiz tutmak konularında sebat göstermek manalarına yorumlanmıştır.

AÇIKLAMA

Bu âyet, İbrahim’in upeygamberliğe seçilmesi ve ahirette iyilerden olmasının sebebinin açıklar, denilebilir. Yüce Allah’ın ona “*teslim ol*” emri ve onun“*âlemlerin Rabbine*

teslim oldum” cevabı zahiri manada değil; bir temsil mahiyetindedir diyen müfessirler şöyle yorum yapmışlar:

İbrahim peygamber olmadan önce ve henüz ergenlik çağına varmamış iken yıldız, aya ve güneşe ibretle bakıp bunların birer yaratık olduğunu, ilah olamayacaklarını anlamış ve gökleri ve yeri yaratana tamamen yönelerek tevhit inancına kavuşmuştu. Bu âyet olaya işaretler ve âyette geçen emir ile cevabının yorumu şöyledir: Allah Teâlâ, varlığını ve birliği ispatlayan aklî delilleri Hz. İbrahim’in kalbine koymuş, yıldızların, ayın ve güneşin batıp kaybolmasından yaratıcıya ve tevhit akidesine ulaştırıcı deliller çıkarmasını onun kalbine atmış, sanki yaratıcıya teslim ol çağrısına muhatap olmuştu. Hz. İbrahim de bu delillerden hareketle yaratıcının varlığına ve birliğine iman ederek ona teslim olmuştur.

Âyetteki “*teslim ol*” emri ile “*Âlemlerin Rabbine teslim oldum*” cevabını Hz. İbrahim’in peygamber olduktan sonraki dönemde vuku bulduğunu söyleyen müfessirler ise bu emirden maksat onun istikamet ve tevhit akidesinde sebat göstermesidir. Onun cevabı da buna göre yorumlanır. Çünkü bu emrin hakiki manasına, yani boyun eğen, hulusi kalp ile iman et manasına yorumlanması mümkün değildir, peygamberler bu göreve geldikten önce ve sonra küfürden pak ve nezihtirler ve Hz. İbrahim’e peygamberlik gelmeden önce vahyedilmesi de düşünülemez.

Açıklamanın özeti şudur ki: İbrahim (a.s.) henüz ergenlik çağına varmış iken çevresi putperestlerle dolu olduğu halde kanattaki aklî delillere bakarak yaratıcının varlığına ve birliğine hemen inanmış ve çocuk iken bile Yüce Allah’a ortak koşmamıştır. Peygamber olduktan sonra da bu sağlam imanda sebat göstermiş, daima Yüce Allah’ın bütün emirlerine boyun eğmiştir. İşte böyle bir şahsiyet hasebiyle peygamberliğe seçilmiş ve ahirette de mümtaz simalar arasında kendisine layık yeri almaya hak kazanmıştır.

Hz. İbrahim’in yıldız, aya, güneşe bakması, yaratıkların ilah olamayacağını beyanla yaratıcıya yönelmesi ile ilgili konu En’âmsûresinin 75-79. âyetlerinde gelecektir. Oraya bakılabilir.

BAKARA 2/132

وَوَصَّىٰ بِهَا إِبْرَاهِيمُ بَنِيهِ وَيَعْقُوبُ يَا بَنِيَّ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ لَكُمُ الدِّينَ فَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٣٢﴾

MEALİ

132. İbrahim bunu (bu dini teslimiyeti) kendi oğullarına da vasiyet etti, Yakup da (kendi oğullarına vasiyet etti. İkisi de kendi oğullarına vasiyetinde şöyle dediler:) Ey oğullarım Allah, sizin için bu dini seçti. Bundan dolayı ancak Müslümanlar olarak ölünüz (ölünceye kadar bu dinden sakın ayrılmayın).

Bu âyet İbrahim'in başkalarını kemale erdirmeye çalıştığından dolayı da övgüye layık olduğuna işaretle, torunu Yakup'unuda onun izini takip ettiğini belirtiyor. Çünkü İsrailoğullarının hepsi Yakup'un soyundandır. Böylece Yahudi milleti o dinin son halkasını tebliğ eden Resul-i Ekrem(a.s.)'e iman etmelerinin gerektiği vurgulanıyor.

el-İtkân'da belirtildiğine göre Hz. İbrahim'in 12 oğlu vardır. İsimleri İsmail, İshak, Medyen, Zemzâm, Serh, Nakş, Nakşan, Emim, Keysan, Sevrec, Lutan ve Nafis şeklindedir.⁷⁴⁰ Hz. Yakub'un 12 oğlu vardır. İsimleri Yusuf, Rubil, Şem'un, Lavi, Yahuza, Dâni, Teftani, Kâd, Esber, İsacer, Râykûn ve Bünyamin şeklindedir.⁷⁴¹ İsrailoğulları bu 12 kardeşin soyundan gelirler.⁷⁴² Daha önce de belirttiğim gibi Resul-i Ekrem(a.s.) Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in soyundan gelir.

AÇIKLAMA

Ve hem İbrahim hem de torunu Yakup, kendi oğullarına bu milleti, yani dini ve Allah'a teslimiyeti tavsiye ve vasiyet ettiler ve şöyle dediler: Ey oğullarım Allah sizin için bu dini seçti. Bu itibarla hayat boyunca bu dinde sebat gösterin, ölünceye kadar bu dinden sakın ayrılmayın.

BAKARA 2/133

أَمْ كُنْتُمْ شُهَدَاءَ إِذْ حَضَرَ يَعْقُوبَ الْمَوْتُ إِذْ قَالَ لِبَنِيهِ مَا تَعْبُدُونَ مِنْ بَعْدِي قَالُوا نَعْبُدُ إِلَهَكَ وَاللَّهُ أَبَانِكَ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ إِلَهًا وَاحِدًا وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۳)

MEALİ

133.Yoksa siz, Yakup'a ölün belirtileri geldiği zaman (Yakup) oğullarına: Benden sonra neye ibadet edeceksiniz, dediği vakit orada mı idiniz? Onlar: Senin ilahın ve

⁷⁴⁰İسماعیل وإسحاق ومدين وزمران وسرح ونفش ونقشان وأميم وكيسان وسورح ولوطان ونافس

⁷⁴¹يوسف وزوبيل وشمعون ولاوى ويهوذا ودان ونفثالى بفاء ومثناة وكاد ويشبير وإيشاجر وريالون وبنيامين

⁷⁴²Abdurrahman Celâleddîn Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (el-Heyetu'l-Mısriyye, 1974), 4/96.

babaların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek tanrıya ibadet edeceğiz bizyalnız O'na teslim olanlarız, dediler.

İNİŞ SEBEBİ

Vâhidî'nin anlattığına göre bu âyet Yahudiler hakkında inmiştir. Onlar Resul-i Ekrem(a.s.)'e “*Sen, Yakup'un ölüm döşğinde iken oğullarına Yahudiliği vasiyet ettiğini bilmiyor musun*” deyince bu âyet inmiştir. Âyetin iniş sebebine göre muhatapları Yahudilerdir.⁷⁴³

TAHLİLLER

Şüheda(شهداء): Şehit (شهيد) veya şahidin (شاهد) çoğuludur; hazır bulunanlar demektir.

Müslimûn(مسلمون): İslam (إسلام) mastarından, **Müslimler** manasındadır. Burada **Müslimler** teslim olarak, kulluğunu itiraf ederler ve İslamiyet'te sebat gösterenler manalarına yorumlanmıştır.

AÇIKLAMA

Ey İbrahim'in tevhit dinine yanaşmayan İsrailoğulları ve benzerleri, Yahudilerin babası Hz. Yakup'un ölüm döşğinde iken oğullarına Yahudiliği vasiyet ettiği iddiasını nereden uydurdunuz? Yoksa siz, Hz. Yakup'a ölüm belirtileri geldiğini oğullarına: Benden sonra nereye ibadet ve kulluk edeceksiniz, dediği zaman orada mıydınız? Elbette orada değildiniz. Yakup'un oğullarının babalarının bu sorusuna verdikleri cevabı Kur'an'dan öğrenin Yakup'un ve oğullarının izinde iseniz bu cevaba uygun davranıp hakkı kabul edin. Onlar şöyle dediler: Biz seni Allah'ın ve babalarının İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahi olan tek tanrıya ibadet ve kulluk edeceğiz, biz yalnız ona teslim olanlarız, İslamiyet'e sebat gösterenleriz, ona boyunlarımızı eğerek emir ve yasaklarına riâyet edicileriz, dediler.

Bir hususu belirtelim: Bilindiği gibi Yakup, İshak'ın oğludur. İsmail de İshak'ın ağabeyidir dolayısıyla Yakup'un amcasıdır. Yakup'un oğulları verdikleri cevapta: “*ve senin babaların İbrahim, İsmail ve İshak*” ifadesinde amca olan İsmail'i de baba gibi göstermişler. Bir de Yakup'un vefat edeceği zaman oğullarına bu soruyu sormasının sebebi ile ilgili olarak deniliyor ki Yakup, Mısır'a gittikten sonra oranın halkının türlü türlü putlara taptıklarını görünce geride bırakacağı evladı için endişe duymuş ve 132.

⁷⁴³Vâhidî, *el-Vasît*, 1/216.

âyette geçtiği gibi daha önce oğullarına yaptığı vasiyet ve tavsiyeyi teyit ve tekit için ölümüne doğru son anlarında bu soruyu sormuştur.

Hülasa bu âyette Yahudilerin söz konusu iddiaları reddedilerek ataları Yakup ile oğullarının dininin, İbrahim ve İsmail'in dininin aynısı olup hepsinin tevhit dinine bağlı bulundukları ifade ediliyor. Durum bu olunca Resûl-i Ekrem(a.s.)'e muasır Yahudiler ile Hristiyanların ve İbrahim'in üsoyundan geldiklerini söyleyen Mekke müşriklerinin Kur'ân'a ve Resul-i Ekrem(a.s.)'e iman etmeleri, tevhit dinine girmeleri gerekiyor.

BAKARA 2/134

تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (۱۳۴)

MEALİ

134. Onlar İbrahim ve evladı gelip geçen bir ümmettir. Onların kazandıkları kendilerinedir. Size de ancak kendi kazandıklarınız vardır. Size onların yaptıkları sorun olmayacaktır (kendi yaptıklarınız sorulacaktır).

TAHLİLLER

Ümmet(أمة): Çeşitli manalara gelir. Burada topluluk manasına yorumlanmıştır.

Halet(خلت): Ölümle ayrılıp gitti, demektir.

AÇIKLAMA

Yukarıdaki âyetlerde vasıfları anlatılan İbrahim, Yakup ve tavsiyelerine riâyette sebat gösteren İsrailoğulları gelip geçen bir topluluktur. Siz onların tevhit dinine girmeden sırf onların soyundan olmakla ve şefaathleri ile kurtulacağınızı sanmayın. Onların kazandıkları iman, ibadet ve iyi ameller kendilerinedir, size faydası yoktur. Size de ancak kendi kazandıklarınız vardır-diğer bir yorumla- sizin kazandığınız da size aittir. Ve size onların yaptıkları sorun olmayacaktır fakat size kendi yaptıklarınız sorulacaktır.

Hülasa, Yüce Allah'ın genel kuralı şudur: Herkes kendi çalışma ve kazancına göre karşılık alır ve ancak kendi çalışma ve kazancından sorumludur. Allah katında kimse sırf asil bir soya mensup olmakla makbul ve muteber olamaz. Nitekim bir hadiste

Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem : “Ey Haşim Oğulları diğer insanlar bana amelleriyle gelirken sakın sizler bana sadece neseplerinizle gelmeyin” buyurmuştur.⁷⁴⁴

Gazâlî (ö. 505/1111)de “Aç kişi, babası yemek yediği zaman kendisi yemediği hâlde doyuyorsa ve susamış kişi, babası su içtiği vakit kendisi su içmediği hâlde susuzluk hâli gidiyorsa günahkâr evlat da babasının iyi amelleri ile kurtuluşa erecektir” demiştir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde gerçek dinin tevhit dini olduğu, İbrahim, Yakup ve oğullarının bu din üzerinde bulundukları, kitap ehlinin bu dinden uzaklaşıp, dalalette düştüğü bildirildi. Bundan sonraki âyetlerde de gerek Yahudilerin ve gerekse Hristiyanların halkı dalalette sürüklemeye çalıştıkları, oysa hak dinin bütün peygamberlere ve semavî kitapların hepsine iman etmek olup bir kısmına inanmak, diğer bir kısmına inanmamanın sapıklık olduğu beyan buyruluyor.

BAKARA 2/135

وَقَالُوا كُونُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى تَهْتَدُوا قُلْ بَلْ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ (١٣٥)

MEALİ

135. Ve (kitap ehli) : Yahudi veya Hristiyan olun ki doğru yolu bulasınız”, dediler. (Ey Muhammed) De ki: Hayır, hakka dosdoğru yönelmiş olarak İbrahim’in dinine (uyarız). O, hiçbir zaman Allah'a ortak koşanlardan olmadı.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyet edildiğine göre bu âyet Medine Yahudilerinin liderlerinden Kâb b. Eşref, Mâlik b. Sayf, Vehb b. Yehuza ve Ebû Yasir b. Ahtab ile Necran Hristiyanları hakkında inmiştir. Bunlar din konusunda Müslümanlarla ciddi münakaşa yaptılar. Her grup kendi dininin hak olduğunu, diğerinin batıl olduğunu iddia etti.

Yahudiler “Bizim peygamberimiz Musa(a.s.) bütün peygamberlerden üstündür, kitabımız Tevrat da diğer semavi kitaplardan üstündür ve dinimiz bütün dinlerden üstündür” dediler. Bu arada İsa’yı, İncil’i, Muhammed(a.s.) ve Kur’ân’ı ret ve inkâr ettiler. Hristiyanlar da “Peygamberimiz İsa, bütün peygamberlerden üstün, kitabımız

⁷⁴⁴ Rivayetin devamı için bkz. Buhari, Merda 19: (hd. 5673) Müslim, Sıfatu’l-Münafikin, 17 (hd.2816-2818.)

İncil bütün semavi kitaplardan üstün ve dinimiz bütün dinlerden üstündür” dediler ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem ile Kur’ân’ı ret ve inkâr ettiler. Bu arada her grup, müminlere “Bizim dinimiz üzerinde olun. Çünkü dinimizden başka din yoktur” dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

İbn İshâk, İbn Cerîr ve başkalarının İbn Abbâs(r.a.)’tan olan rivâyetlerine göre ise Yahudilerden Abdullah b. Suriya el-A‘ver Resul-i Ekrem(a.s.)’e “*Doğru yol ancak bizim yolumuzdur, ey Muhammed bize uy ki doğru yolu bulasın*” dedi. Hristiyanlar da buna benzer sözler söylediler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁷⁴⁵

AÇIKLAMA ve TAHLİLLER

Millet(ملة): Din manasınadır.

Hanif(حنيف): Küfür ve Allah’a ortak koştan uzak olup hakka yönelen veya istikamet ve doğruluk üzerinde bulunan, demektir.

Ve Yahudiler ve Hristiyanlar müminlere “*Yahudi ve Hristiyan olun ki hidâyet ve doğru yolu bulasınız*” dediler. Yani Yahudiler, müminleri Yahudi olmaya davet ettiler, Hristiyanlar da müminleri Hristiyanlığa çağırdılar. Böylecekendileri dalâlette oldukları gibi müminleri de götürmeye çalıştılar. Hidâyetin de ancak kendi dinlerinde bulunduğunu ileri sürdüler.

Ey Muhammed! Sen onlara de ki“*hayır, biz Yahudilik veya Hristiyanlık değil, Hanif, batıldan yüz çevirip hakka yönelmek olarak İbrahim'in dinine uyarız, onun dinin mensupları oluruz. Bir yoruma göre “sen onlara de ki;bilakis siz Yahudiler ve Hristiyanlar kendiniz Hanif olarak İbrahim'in dinine uyun, onun dinin mensupları olun. Hz.İbrahim, küfür ve Yüce Allah’a ortak koştan uzakta, batıldan yüz çevirip hakka bağlı idi,tevhit dinine mensup idi, hiçbir zaman Yüce Allah’a ortak koşanlardan olmadı.”*

Âyet, gerek ehlikıtap olan Yahudilere ve Hristiyanlara, gerekse müşrik Araplara tariz (تعريض) mahiyetindedir.Çünkü onların hepsi İbrahim'in dinine bağlı olduklarını iddia ettikleri halde onun dinini bırakıp küfür ve şirke gitmişlerdi. Yahudiler Üzeyir, Allah'ın oğludur, diyorlardı. Hristiyanlar İsa, Allah'ın oğludur, derlerdi. Müşrikler de melekler Allah'ın kızlarıdır, diyorlardı. Dolayısıyla tevhit dininden ayrılmışlardı.

⁷⁴⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/101.

BAKARA 2/136

قُولُوا أَمَّا بِاللّٰهِ وَمَا أُنْزِلَ إِلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَمَا أُوتِيَ النَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (۱۳۶)

MEALİ

136. Deyiniz ki; biz, Allah'a, bize indirilen (Kur'ân-ı kerim)'e, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve evladına indirilen (sahifeler)e, Musa ve İsa'ya verilen (Tevrat ve İncil) ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen (kitap, sahifeler, vahiy ve mucizeler)e iman ettik. Onlardan hiçbirini (iman bakımından) diğerlerinden ayırt etmeyiz ve biz ancak Allah'a teslim olanlarız.

TAHLİLLER

Esbât(أسباط): Sıbt'ın (سبط) çoğuludur. Hz. Yakup'un 12 oğluna verilen bir isimdir. Bunlardan meydana gelen 12 kabileye **esbât** denilir. Yakup'un 12 oğlunun tamamının mı bir kısmının mı peygamber olduğu hususunda ihtilaf vardır. Suhuf denilen semavi küçük kitaplardan 30 sahifeden ibaret biri İbrahim'e indirilmiş olup İsmail, İshak, Yakup, ve Esbât bu suhufa uymakla mükellef oldukları için onlara da verilmiş sayılır. Kur'ân'ın bize verildiğini veya indirildiğini söyleyebilmemiz gibi.

Âyetteki hitap müminleredir. Yüce Allah onlara hitaben buyuruyor ki: “*Ey müminler, siz deyiniz ki: Biz Allah'a, bize indirilen Kur'ân'a, İbrahim'e, İsmail'e, İshak'a, Yakup'a ve evladına indirilen sahifelere, Musa'ya verilen Tevrat'a, İsa'ya verilen İncil'e ve bütün peygamberlere Rableri tarafından verilen kitap, sahifeler, vahiy ve mucize gibi ne varsa hepsine iman ettik ve peygamberlerden hiçbirisini diğerlerinden ayırt etmeksizin hepsinin peygamberliğine inanıyoruz, Yahudiler ve Hristiyanların yaptığı gibi bazılarına inanıp bazılarına inanmamazlık etmeyiz.*”

Böyle demek, peygamberlerin hepsinin makam ve mertebelerinin eşitliği demek değildir. Peygamberlerin bir kısmının diğerlerinden üstünlüğü bu sûrenin 253. âyetinde açıkça belirtilmektedir. Resul-i Ekrem'(a.s.)in bütün peygamberlerden üstünlüğü de sabittir. Biz O'nun ve Kur'ân'ın şahitliği ile diğer peygamberleri tanır ve onlara da inanırız. Konunun dışına çıkmamak için Resûl-i Ekrem(a.s.)'in diğer peygamberlerden üstünlüğüne dair delillere değinmeye gerek görmüyorum. Âyetin sonundaki cümlede de buyruluyor ki: “*Ve (deyiniz) biz ancak Allah'a teslim olanlarız.*” yani biz Yahudiler ve Hristiyanlar gibi nefislerimizin heveslerine uyup

Allah'ın kitaplarında tahrifat ve batıl teviller yapmayız, Allah'ın emir ve yasaklarına boyun eğenleriz. Diğer bir mana ile biz ona kulluğumuzda idrak ve itiraf edenleriz.

İşte İslam dininin yüceliği! Müslümanlar bütün peygamberlere ve onlara gelen kitaplara, sahifelere, vahiy ve mucizelere ne varsa hepsine iman ederler. Çünkü bütün semavi dinler iman esasları bakımından birdir, hepsi tevhit akidesi üzerine kurulmuştur. Şeri hükümleri bakımından aralarında insanlık âleminin yararı için birtakım değişiklikler ve yenilikler mevcuttur. En mütekâmil din elbette son dindir. Yahudiler ve Hristiyanlar Allah'a ortak koşmayıp bağlı bulunduklarını söyledikleri semavi kitaplara gerçekten uysalardı peygamberler ve semavî kitaplar arasında ayırım gözetmezler, inat ve kıskançlıktan kurtulup hakka teslim olurlardı.

BAKARA 2/137

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (١٣٧)

MEALİ

137. (Siz böyle dedikten sonra artık) onlar (Yahudiler ve Hristiyanlar) sizin ona iman ettiğiniz gibi iman ederlerse doğru yolu bulmuş olurlar. Ve eğer yüz çevirirlerse (Allah'a karşı) şüphesiz büyük bir muhalefet içindedirler. (Ey Muhammed) bundan sonra onların muhalefetine karşı Allah sana muhakkak yetecektir. (Her şeyi) işiten ve (her şeyi) bilen O'dur.

TAHLİLLER

Şikâk(شِقَاق): **Şikk** (شَقَّ) kökünden olabilir. **Şikk** taraf demektir. **Şikâk**, meşakkat (مشقة) kökünden olabilir. **Meşakkat** zorluk manasınadır. Burada, Yüce Allah'a muhalefet etmek, mücadele veya düşmanlık manalarına yorumlanmıştır.

AÇIKLAMA

Ey müminler! Siz böyle deyiniz. Bundan sonra Yahudiler ve Hristiyanlar ona iman ettiğiniz, yani Allah'a, Kur'an'a, Resul-i Ekrem'e, hülasa 136. âyette geçen iman esasına inandığınız gibi iman ederlerse ihtida etmiş, doğru yolu bulmuş olurlar. Ve eğer yüz çevirir, emrolunduğu gibi iman etmeye yanaşmazlarsa Allah'a Ykarşı şüphesiz büyük bir muhalefet içindedirler, düşmanlıklarını sürdürürler, mücadeleyi bırakmazlar.

Ey peygamber! Bundan sonra onların şerrine karşı Allah sana muhakkak yetecektir, kâfidir. Senin duanı işiten ve senin niyetini bilen ancak O'dur. Bir yoruma göre onların

açığa vurdukları şeyleri gereği gibi işiten ve onların gizli tutukluları şeyleri hakkıyla bilen ancak O'dur. Yani O, senin duanı kabul edip seni maksadına ulaştıracaktır. Onları da açıkladıkları ve gizli tuttukları suçlardan dolayı cezalandırılacaktır.

Bu âyet Resûl-i Ekrem(a.s.)'e bir teselli ve müminleri bir zafer müjdesidir. Bir mucize olarak haber verdiği müjde bir süre sonra gerçekleşti, antlaşmayı defalarca ihlal eden Benî Kurayza Yahudilerinin erkekleri öldürüldü, kadınları ve çocukları esir edildi, malları da ganimet olarak Müslümanlara kaldı. Benî Nadîr Yahudileri de yurtlarından sürgün edilerek malları da Müslümanlara kaldı.

BAKARA 2/138

صِبْغَةَ اللَّهِ وَمَنْ أَحْسَنُ مِنَ اللَّهِ صِبْغَةً وَنَحْنُ لَهُ عَابِدُونَ ﴿١٣٨﴾

MEALİ

138.(Biz) Allah'ın boyasına (boyandık). Allah'ın boyasından daha güzel boyası olan kim? Ve biz ancak O'na kulluk edenleriz.

TAHLİLLER

Sıbğa(صبغة): Boya manasınadır. Burada iman ile temizlemek manasına yorumlanmıştır. Boyanın eseri boyanan şeyin üzerinde görüldüğü, kısmen içine nüfuz ettiği gibi imanın eseri de müminlerin yüzünde görülür ve kalplerini nüfuz eder. **Sıbğ** Allah'ın dini, Allah'ın insana doğuştan verdiği iman etme kabiliyeti ve Allah'ın sünneti gibi manalara da yorumlanmıştır.

Hristiyanlar yeni doğan çocuklarını **ma'mudiye**(المعمودية) dedikleri sarımtırak bir su ile yıkarlar ve buna **ta'mit** (vaftiz/تعيمد) derler. İsa'nın bu su içinde doğduğunu söylerler. Çocuk bu su ile boyadıkları zaman çocuğun temizlendiğine ve hakiki Hristiyan olduğuna inanırlar. Bir kavle göre bu âyet onlara tarizdir; böyle boyamanın hiçbir anlam ve yararı olmadığına işarettir. Asıl temizlik iman ile sağlanan temizliktir, Allah'ın Y iman boyasına boyanmaktır.⁷⁴⁶

⁷⁴⁶Geniş bilgi için bk. Tâcül kurrâ Kirmânî, *Garâ'ibü't-tefsîr ve acâ'ibü't-te'vîl* (Cidde: Dâru'l-Kıble, ts.), 1/181; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/173; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/196; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/144

AÇIKLAMA

Ey müminler!Siz yukarıda anlatılan şekilde Allah’a, peygamberlerin hepsine ve onlara gönderilen kitap, suhuf, âyet, vahiy ve mucizelere, hiçbir ayırım yapmaksızın iman ettiğinizi söyledikten sonra şunu da ekleyin: Biz Allah’ın boyası olan iman ile boyandık, temizlendik. Allah’ın iman boyasından daha güzel boyası olan kim var? Elbette yoktur. En güzel boya Allah’ın iman, tevhit ve İslam boyasıdır, nurudur. İçi ve dışı iman nuru ile boyanan bir kimsenin yüzü nurlu, durum ve davranışları nurlu, sözleri ve fiilleri aydınlık, iç âlemi aydınlık, kalbi iyi ve güzel akide, düşünce, duygu, bilgi ve niyetlerle süslü olur. Sarımtırak bir su ile boyamada ne gibi bir fazilet veya meziyet olabilir. Akıl ve mantığın kabul etmediği böyle saçmalıklara itibar etmeyiz. Ve kulluk edenleriz, O’nu tevhit edenleriz. Diğer bir yorumla yalnız ona kulluk edenleriz, sizler değilsiniz, siz O’na ortak koşanlardansınız, isyan edenlersiniz.”

BAKARA 2/139

قُلْ أَتَحَاجُّونَنَا فِي اللَّهِ وَهُوَ رَبُّنَا وَرَبُّكُمْ وَلَنَا أَعْمَالُنَا وَلَكُمْ أَعْمَالُكُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُخْلِصُونَ (۱۳۹)

MEALİ

139. (Ey peygamber, Yahudilere ve Hristiyanlara) De ki: Allah hakkında bizimle tartışıyor musunuz? Hâlbuki O, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir, bizim işlediklerimizin karşılığı bize, sizin yaptıklarınız da size aittir ve ancak ona samimiyetle bağlı olanlar biziz. (siz değilsiniz).

TAHLİLLER

Tuhâccûne(تَحَاجُّونَ): Muhâccet (مَحَاجَّة) mastarındandır. **Muhaccet**,aralarında ihtilaf bulunan ve haklılığını delillendirmek durumunda olan iki tarafın karşılıklı tartışmasıdır.

Muhlisûn(مُخْلِصُونَ): İhlas (إِخْلَاص) mastarındandır. İhlas bir şeyi halis yapmaktır. Din ıstılahında ise dini bir görevi gösteriştan uzak sırf Allah rızası için yerine getirmektir denilebilir. İhlas terimi değişik şekillerde tarif edilmiştir. Bunların bir kısmını aktarmakla yetineyim:

Bir rivâyete göre şöyle buyurmuştur: “Ben ihlasın mahiyetini Cebrail'e sordum.” O, dedi ki: Ben onu Rabbime sordum. Rabbim buyurdu ki: “İhlas, benim sırlarımdan bir sırdır ki onu kullarımdan sevdiğim kimsenin kalbine tevdi ederim.”⁷⁴⁷

Saîd b. Cübeyr (ö. 94/713): “İhlas; Allah'ın dininde O'na ortak koştırmaman ve ona kulluk hizmetinde hiç kimseye gösteriş yapmamandır” demiştir.

İhlasın karşıtı ihlassızlık ve riyadır. Bununda üç alameti Süleyman ed-Dârânî (ö. 215/830) tarafından belirtilmiştir: “Tenha yerde ibadette tembellik, halkın içinde ibadette gayretkeşlik ve yaptığı bir iyi işten dolayı övülmeyi arzulamak, bundan hoşlanmaktır.”

Allah cümlemizi ihlaslı kullarından eylesin.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (sallallahu aleyhi ve sellem) Sen Yahudilereve Hristiyanlara şöyle söyle: Siz Allah hakkında, tasarruf yetkisi konusunda, son peygamberi sizlerin milletlerinden değil de Araplardan seçmesi hususunda diğer bir yorumla Allah'ın dini hakkında “Yahudi olanlarınız hak dinin Yahudilik dini olduğunu, Yahudilerden başka hiç kimsenin cennete girmeyeceğini, Hristiyan olanlarınız da hak dinin ancak Hristiyanlık dini olup onların dışında kalan hiç kimsenin cennete giremeyeceğini ileri sürerek, gelin Yahudi olun, gelin Hristiyan olun, diye bizimle tartışıyor musunuz? Tartışmaya hakkınız var mı? Hâlbuki bizimle tartışmanın bir anlamı yoktur. Çünkü o, bizim de Rabbimiz, sizin de Rabbinizdir, hepimizin sahip ve malikidir, bizim onun rızasına uygun iyi amellerimizin karşılığı bizedir, sizin de onun hükmüne aykırı kötü işlerinizin cezası size aittir ve ancak ona samimiyet ile, halis bir kalp ile bağlı olanlar biziz, siz değilsiniz. Durum bu olunca hangi hakla bizimle tartışıyor ve yolunuzun doğru olduğunu ileri sürdürüyorsunuz, halkı da sapıtmak istiyorsunuz... O, dilediğini peygamber yapar, takdir onundur, hiçbirimizin itiraz hakkı yoktur. Hak din tevhit dinidir ki biz o dine mensubuz. Sizler ise ona ortak koşuyorsunuz, bir de bizimle tartışmak istiyorsunuz, ne yüzle mücadele edeceksiniz, elinizde ne dayanak var? Elbette hiç haklı tarafınız yoktur.

⁷⁴⁷ Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Halil el-Mansûr, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut.

BAKARA 2/140-141

أَمْ تَقُولُونَ إِنَّ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطَ كَانُوا هُودًا أَوْ نَصَارَى قُلْ عَآءَنَتُمْ أَمَ اللّٰهُ وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَتَمَ شَهَادَةً عِنْدَهُ مِنَ اللّٰهِ وَمَا اللّٰهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (١٤٠) تِلْكَ أُمَّةٌ قَدْ خَلَتْ لَهَا مَا كَسَبَتْ وَلَكُمْ مَا كَسَبْتُمْ وَلَا تُسْأَلُونَ عَمَّا كَانُوا يَعْمَلُونَ (١٤١)

MEALİ

140. Yoksa siz İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakup'un ve Esbat (onun evladın)ın Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz? De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından bildiği bir şahitliği bilerek gizleyenden daha zalim kim olabilir? Ve Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil değildir.

141. Onlar bir ümmettir, gelip geçti. Onların kazandıkları kendileri nedir, size de ancak kendi kazandıklarınız vardır. Size onların yaptıkları sorulmayacak tır. kendi yaptıklarınız sorulacaktır.

AÇIKLAMA

(Ey peygamber!Yahudilere ve Hristiyanlara şunu da söyle): Yoksa sizler İbrahim'in, İsmail'in, İshak'ın, Yakup'un ve Esbât'ın yani İshak'ın torunları olup Yakup'un oğullarının Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz?Yahudiler bunların Yahudi olduğunu, Hristiyanlar da bunların Hristiyan olduğunu söylüyorlardı. Ey peygamber!Sen onlara de ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı daha iyi bilir? Siz, din konusunda İbrahim'in durumunu Allah'tan daha iyi mi bilirsiniz? Elbette hayır, bunu en iyi bilen Allah'tır. Herhalde Allah'tan daha iyi bildiğinizi söyleyemezsiniz. Peki,Yüce Allah, İbrahim'in Yahudi veya Hristiyan olmadığını, dosdoğru bir Müslüman olduğunu Tevrat ve İncil'in İbrahim'den bir hayli zaman sonra indirildiğini bildirdi.

Âyette sözü geçen diğer peygamberler de İbrahim'in suhuflarına tabi olup onun şeriatı ile hükmederlerdi. Yahudilik dini bu peygamberlerden sonra gelen Musa'ya indirilmesini müteakip meydana gelmiştir. Hristiyanlık ise İsa'ya İncil'in indirilmesinden sonra başlamıştır. Durum böyle olunca adı geçen peygamberlerin Yahudi veya Hristiyan olduğu nasıl iddia edilebilir. Böyle bir iddia sırf, din taassubu ve anlamsız bir inattan ibarettir.

Ey Yahudiler ve Hristiyanlar!Sizler sabit olan bu gerçeği itiraf etmelisiniz, hakkı kabul etmelisiniz, hak ve hakikati gizlememelisiniz. Çünkü bu, bir şahitliktir. Allah

tarafından indirilen âyetler ve gönderilen peygamberler vasıtasıyla bildiği sabit bir şahitliği bile bile gizleyenden daha zalim, daha haksız kim olabilir? Çünkü şahidin kesin bilgisini gizlemesi, hak ve adaletin yerini bulmasını engelleyen en büyük zulümlerdendir.

Ey ehlikitap!Şunu da unutmayın ki Allah yapmakta olduğunuz şeylerden gafil ve habersiz değildir, gerçekleri izlemeniz, peygamberlere iftira etmeniz, son peygamber ile mücadeleniz, hakkı reddetmeniz ve diğer bütün kötülüklerinizi bilir ve hiçbirisini karşılıksız, cezasız bırakmaz.

Ey Yahudiler ve Hristiyanlar!Bir daha dinleyin ve işitin ki o peygamberler bir cemaattir, geldi geçti. Onların kazandıklarının sevapları kendilerinedir, size değildir. Size de ancak kendi kazandıklarınız vardır. Size onların yaptıkları sorulmayacaktır, kendi yaptıklarınız sorulacaktır. Herkes kendi amelinden, yaptığı işlerden sorumludur, kimse başkasının günahını üzerine alıp onun yerine sorumluluk altına girmez, girmesine de izin verilmez. O halde peygamberlerin soyundan da olsanız iman etmediğiniz müddetçe onlarla iftihar etmeniz, onlardan medet beklemeniz, onların tavassutu ile cehennemden kurtulmanız boşunadır, kuruntudur, sonuçsuzdur.

Bu âyet, yani 141. âyet, 134. âyetin benzeri olup Yahudilerin ve Hristiyanların, Müslümanlara karşı açtıkları mücadele kampanyasının yetersizliği, peygamberlere iftiraları ve bildikleri şahitliği izlemeleri suçları kendilerine bildirildikten sonra onlara tekrar duyurulmak üzere önemli bir duyuru mahiyetindedir, küfürde ısrar etmeleri halinde akıbetlerinin tehlikesini vurgular.

Bir kavle göre 141. âyetteki muhataplar müminlerdir. 134. âyetteki hitap ise Yahudiler ile Hristiyanlara ait idi. Bu kavle göre 141. âyet biz müminleri uyarıyor, onlar gibi davranmamızı hatırlatıyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıda geçen âyetlerde inkârcıların İslamiyet'in tevhit akidesine ve iman esaslarına karşı olumsuz tutumları beyan edildi. Bundan sonra gelen âyetlerde onların namaz ibadetinde kible yönünün Mescid-i Aksa'dan Mescid-i Harâm'a, Kâbe'ye çevrilmesi emrine karşı olumsuz tutumları belirtilmektedir.

Resul-i Ekrem (a.s.), Medine'ye hicret etmeden önceki dönemde, Mekke devrinde Kudüs'teki Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılardı. Ondan önce gelip geçmiş İsrailoğulları peygamberlerinin kiblesi de ora idi. Fakat Resûl-i Ekrem (a.s.) ,

namazda Kâbe'ye doğru durmak isterdi ve kiblesinin Kâbe'ye çevrilmesini arzuluyor ve bu sebeple Mekke'de namaz kılmak istediği zaman Kâbe'nin güney tarafına geçerek kuzeye yöneliyor ve böylece hem Kâbe'ye hem de Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılıyordu. O, Medine'ye hicret ettikten sonra Mescid-i Aksa'ya doğru namaz kılarıdı.

Bilindiği gibi Kudüs, Medine'nin kuzey tarafında, Mekke ise güney yönünde kalıyor. Bu sebeple Kâbe, onun arkasında kalmış oluyor ve dolayısıyla Kâbe'ye doğru durması mümkün olmuyordu. Resul-i Ekrem (a.s.) 16-17 ay böyle namaz kılmaya devam etti, fakat gönlü atası İbrahim'in kiblesi olan Kâbe'ye bağlı idi. Nihâyet Kâbe'ye yönelmesi hükmünü ihtiva eden (içeren) aşağıdaki 144. âyet inince Yahudiler, Hristiyanlar ve bu hükme karşı dedikodu kampanyasını açıp, fitne kazanını kaynatmaya giriştiler. Aşağıdaki âyetler kible hükmünü, bunun hikmetini inkârcıların buna karşı takındıkları tavrı, onların bu tavırdan ayrılmayacakları ve kible yönünün değiştirilmesinin hak olduğunu bildiklerini belirtiyor.

BAKARA 2/142

سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ مَا وَلِيَهُمْ عَن قِبَلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (١٤٢)

MEALİ

142. İnsanlardan birtakım beyinsizler: Onları üzerinde oldukları kible den (Mescid-i Aksa'daki Sahra'dan Mescid-i Haram'daki Kâbe'ye) çeviren nedir, diyecekler. De ki: Doğuda batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir.

İNİŞ SEBEBİ

Buhârî'nin rivâyet ettiğine göre sahabelerden Berâ radiyallahuanh şöyle demiştir: Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem Medine'ye teşrif ettikten sonra Beytülmağdis'e doğru on altıveya on yedi ay namaz kıldı. Resûlullah, namazda Kâbe'ye yönelmek arzusunda idi. Bunun üzerine Allah Teâlâ قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ âyetini indirdi. Bunun üzerine süfaha takımı ki Yahudilerdir: Şöyle dediler: Müslümanları üzerinde oldukları kible den çeviren nedir?⁷⁴⁸

⁷⁴⁸ Buhari, İman, 29.

Ebû İshak, Ubeyd ve Ebû Hâtim'in ondan olan rivâyetlerinde şu ek vardır: "Süfeha takımının bu sözleri üzerine سَيَقُولُ السُّفَهَاءُ âyeti yukarıdaki âyet indi."⁷⁴⁹

Kaffâl, bu âyet kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi hükmünden sonra indi. Âyetteki "söyleyecekler" mealindeki fiil geçmiş zaman manasına yorumlanır. "Söylediler" demektir. Bu tür sözler kullanılır. Mesela adam bir şey yapar, sonra düşmanları onu o işten dolayı kınarlar. Bunun üzerine adam "Ben onların böyle diyeceklerini biliyorum" der.⁷⁵⁰ Buhârî'nin yukarıdaki rivâyeti de Kaffâl'ın sözünü teyit eder.⁷⁵¹

Diğer bir kavle göre bu âyet kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi emrinden önce inmiştir. Bu takdirde yüce Allah, sefihler takımının ileride söyleyecekleri lafları ve yöneltecekleri soruyu önceden Resul-i Ekrem (a.s.)'e ve Müslümanlara haber veriyor. Önceden haber vermenin çeşitli faydaları vardır. Bir kısmı şunlardır:

1. İnsan, hoşlanmadığı bir durum ile aniden karşılaştığı zaman fazla üzülür. Fakat önceden haberdar olursa kendini yavaş yavaş ona hazırlar.
2. Düşmanın yönelteceği soruya önceden hazırlıklı olmak,
3. İnkârcıların yöneltecekleri sorunun mahiyetinin önceden bildirilmesinin Resûl-i Ekrem için bir mucize olması.⁷⁵²

TAHLİLLER

Süfehâ(سُفَهَاء): Sefih'in (سَفِيه) çoğuludur. **Sefih**, bilgisiz, zayıf görüşlü, yararlı şeyleri zararlı şeylerden pek ayırt edemeyen akli noksan kimse demektir. **Sefih** kelimesi seyrek dokunmuş hafif ve ince elbise hakkında da kullanılır.⁷⁵³ Burada **sefihler** takımından maksat, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesine karşı çıkan müşrik, Yahudiler, münafıklar ve onların izinden hareket edenlerin hepsidir.

⁷⁴⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/130

⁷⁵⁰İbn Âdil, *el-Lübâb*, 3/3

⁷⁵¹Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/402

⁷⁵²Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/79 (nşr.)

⁷⁵³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 1/293.

Kible (القبلة): Esas manası kişinin yöneldiği yöndür. Din ıstılahında ise namaz için kişinin yöneldiği belirli yöndür. Müslümanların namazda Kâbe'ye yönelmeleri şart olduğu için bazen Kâbe yönü yerine kible yönü ifadesi kullanılır ve aynı mana kastedilir.⁷⁵⁴

AÇIKLAMA

İnsanlardan birtakım sefihler, yani akılları hafif, idraki kıt, kendini bilmez güruh diyecekler ki: Onları, o Müslümanları, üzerinde oldukları kableden, Kudüs'teki Mescid-i Aksa'da bulunan es-Sahra'dan Mekke'deki Mescid-i Harâm'da bulunan Kâbe'ye çeviren sebep nedir?

Kıblenin Kâbe çevrilmesi hükmüne inkârcıların bütün gruplarından karşı çıkanlar vardı. Yahudiler karşı çıktılar. Çünkü Beytülmakdis onların kiblesi idi. Resul-i Ekrem(a.s.)'in aynı kibleye doğru namaz kılması onların hoşuna gidiyordu. Hatta kible Kâbe'ye çevrildikten sonra art düşüncelerini saklayarak Resul-i Ekrem(a.s.)'e bizim kiblemize geri dön, biz de sana uyalım, sana iman edelim bile dediler. Tabi bu taleplerinin kabulü mümkün değildi. Yüce Allah ona Kâbe'ye dönme emrini vermişti. Bu durum Yahudileri çok öfkeliendirdiği ve esasen şeri hükümlerde neshin, yani Allah tarafından bir değişikliğin yapılmasının mümkün olmadığı inancında oldukları için fitne kazanını kaynatıyorlardı. Arap putperestleri de kıblenin Kâbe'ye çevrilmesini istismara kalkıştılar: Onlar da Muhammed(a.s.) babaları İbrahim ve İsmail'in kiblesini bırakıp İsrailoğullarının kiblesi olan Beytülmakdis'e yöneldi. Şimdi gerisin geriye Kâbe'ye dönmeye başladı. Bu değişiklikler gereksiz şeylerdir. O, babalarının dinine de dönüş yapacak, yani Kureyşliler gibi putlara tapacak diyorlardı. Münafıklar da her telden çalışıyorlardı. Kimisi Yahudi ağzı kimisi müşrikler ağzı ile konuşup fitne saçıyordu.

(Ey Habibim) Sen onlara şöyle cevap ver ve de ki: Doğuda batıda dünyanın her tarafı Allah'ın mülküdür, yarattığıdır ve hükümleraltılığı altındadır. Allah'a göre şu yerin veya bu yerin farklı bir durumu yoktur. O, kullarına şuraya yönelin veya buraya yönelin diye talimat vermekte serbesttir, dilediği emri verir. Önemli olan kulların O'nun emrine uymalarıdır. O, dilediği kulunu doğru yola iletir, hidâyete erdirir. Bir ara kullarına Beytülmakdis'i kible yaptı, ilahi hikmetlere binaen bunu buyurdu, daha sonra

⁷⁵⁴Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/80; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 3/6. (nşr.)

yine birtakım hikmetlere binaen onlara Kâbe'yi kible yaptı. O, dilediği kullarını bu emirlere uymaya muvaffak kıldı, doğru yol yöneltti ve hidâyete erdirdi. İnkârcı kulların bu talimata karşı gelmeye hakları var mı? Niçin böyle oluyor diye itiraz etmeleri, bozgunculuk etmeleri, halkı sapıklığa götürmeleri beyinsizlik, sefihlik, cehaletin kendisidir.⁷⁵⁵

BAKARA 2/143

وَكَذَلِكَ جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا لِتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ وَيَكُونَ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتُمْ عَلَيْهَا إِلَّا لِنَعْلَمَ مَنْ يَتَّبِعِ الرَّسُولَ مِمَّنْ يَنْقَلِبُ عَلَى عَقْبَيْهِ وَإِنْ كَانَتْ لَكَبِيرَةً إِلَّا عَلَى الَّذِينَ هَدَى اللَّهُ وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِالنَّاسِ لَرَوُّفٌ رَحِيمٌ (١٤٣)

MEALİ

143. İşte böylece siz Müslümanları vasat (seçkin-adaletli) bir ümmet kıldık ki insanlara karşı hak şahitleri olasınız, peygamber de size şahit olsun. Biz peygambere uyanı ökçesi üzerinde geriye (küfre) dönenen sırf ayırt edelim diye kibleyi, geçmişte üzerinde olduğu (Beytü'l- Makdis) yaptık. Bu (kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi hükmü) Allah'ın hidâyet ettiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah imanınızı zayıf edecek de değildir. Allah şüphesiz insanlara özel rahmet edendir, merhametlidir.

TAHLİLLER

Vasat(وسط): Asıl manası daire merkezi gibi herhangi bir şeyin tam ortasıdır, bütün kenarlara olan uzaklığı aynıdır. Sonra övgüye layık hasletler, iyi tutum ve davranışların, mutedil kısmı hakkında kullanılmıştır. Çünkü her hasletin bir de aşırı uçları vardır ki beğenilmez, övgüye layık görülmez, o uçların birisi ifrat, diğeri de tefrittir. Mesela cömertliğin ortası, mutedil kısmı övgüye layık iyi bir haslettir. Bunun ifrat denilen aşırısı israf ise beğenilmez. Keza diğer ucu olan cimrilik de tefrittir, iyi sayılmaz. Âyetteki vasat kelimesi seçkin manasına veya adaletli anlamınadır.

Akıbeyn(عقبه): Akîb'in (عقب) tesniyesidir. **Akıb**, ayağın ökçe kısmıdır. Geri dönen kişi ökçesi üzerine döner, bu sebeple İslam dininden irtidat neden, küfre dönen kişi hakkında “*ökçesi üzerinde gerisin geriye dönen*” mealindeki ifade kullanılmıştır.

⁷⁵⁵Krş. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/402(nşr.)

Reûf(رؤف): **Re’fet** (رأفة) mastarındandır. **Re’fet**, merhametin özel bir nevidir ki, başkasının maruz kaldığı zararları gidermeyi ve hoşlanmadığı halleri kaldırmayı sağlar. **Reûf** böylece merhamet eden manasına Allah’ın isimlerindendir.

(İmdi) **وَمَا جَعَلْنَا الْقِبْلَةَ الَّتِي كُنْتَ عَلَيْهَا** cümlesi değişik şekillerde tahlil edilmiş ve buna bağlı farklı manalar verilmiştir. Bunların ayrıntıları bir hayli yer alır. Şöyle özetlemek mümkündür: **الْقِبْلَةَ** başındaki fiilin bir mefulüdür **الَّتِي** de ikinci mefuldür ve onunla Beytülmakdis kastedilmiştir. Âlûsî, *Rûhu’l-ma’ânî*’de bunu tercih etmiştir.⁷⁵⁶

Bu tahlil ve mana 142. Âyetteki **وَلَا هُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا** cümlesine uygunluğu da dikkate alınabilir. Bu tahlile göre cümleden çıkan mana şöyle olur: “*Şu anda olduğu gibi ilk günden itibaren Kâbe’ye yönelmen asıl idi ve sırf sana uyanları, uymayacak olanlardan o zaman ayırt etmek için kıbleni Beytülmakdis yaptık.*” Çünkü babalarının kıblesi Kâbe olan Araplardan Müslümanlığı kabul etmiş olanlar, İsrailoğullarının kıblesi olan Beytülmakdis’e yönelmeleri emri verilince bu emre uyacaklar mı, yoksa bir kısmı babalarının kıblesine alışkın oldukları için bu emre karşı gelip dinden çıkacaklar mı? İşte bu imtihan için kıbleni bir süre Beytülmakdis yaptık.

Yukarıdaki tahlile göre cümleden çıkan mana şöyle olabilir: Biz kıbleni Beytülmakdis yaptık sonra kıbleni Kâbe’ye çevirince sana uyanları uymayacak olanlardan şimdi ayırt edelim. Nitekim kible Kâbe’ye çevrildikten sonra ehlikitaptan Müslümanlığı daha önce kabul etmiş olanlardan bazıları dinden çıktılar, mürtet oldular. Sebep eski dinlerinde kibleleri Beytülmakdis idi, bu kibleden vazgeçip Kâbe’ye yönelmeyi bir türlü hazmedemediler.

Bazı müfessirler ise cümledeki **كُنْتَ عَلَيْهَا** mefulünden maksat Kâbe’dir ve cümleinin manası şöyledir demişler: “*Biz Peygamber’e uyanı, ökçesi üzerinde gerisin geriye (dinden) dönenlerden ayırt etmek için eskiden üzerinde olduğun Kâbe’yi kible yaptık.*” Cümleinin böyle yorumlanması halinde şu sonuç çıkıyor: Resûl-i Ekrem(a.s.) ilk zamanlarda Kâbe’ye yönelmekle emrolunmuş, sonra bu emir neshedilerek Beytülmakdis’e yönelmesi emrolunmuş ve daha sonra Beytülmakdis’e yönelme emri neshedilip tekrar Kâbe’ye yönelme emri verilmiştir. Buna göre kible hükmünün iki defa neshedilmiş olması gerekir. Bundan dolayı bu yorum ve bu tahlil zayıf görülmektedir. İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyete göre Mekke’de Resûl-i Ekrem(a.s.)’in

⁷⁵⁶ Âlûsî, *Rûhu’l-meânî*, 1/405-406(nşr.)

kıblesi Beytülmağdis idi ve lakin o, Kâbe'ye sırt çevirmiyor ve Kâbe'yi kendisi ile Beytülmağdis arasına almak suretiyle namazlarını kılıyordu. Bu rivâyet de bu yorumu zayıflatıyor.⁷⁵⁷

AÇIKLAMA

Ey Müslümanlar işte böylece sizi doğru yola ilettiğimiz, kiblelerin en faziletlisini size kible yaptığımız gibi sizi vasat, seçkin veya adaletli bir ümmet kıldık ki insanlara karşı hak şahitleri olasınız, size de Resul-i Ekrem (a.s.) hak şahidi olsun. Bu şahitlik kıyamet günü yapılacak şahitliktir. Nitekim Ahmedb. Hanbel ve başkalarının Ebû Saîd(r.a.)'den rivâyet ettiklerine göre Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“Kıyamet günü bir peygamber, beraberinde tek bir adam bulunduğu,diğer bir peygamber, yanında iki adam olduğu ve başka bir peygamber yanında bundan fazla kişi ile gelirler. Sonra her peygamberin gönderildiği topluluk çağrılır ve onlara: Bu peygamber size ilahi emirleri tebliğ etti mi? diye sorulur. O topluluk, hayır diye inkâr edecek. Bu kere o peygambere: Sen kavmine gerekli tebliğ yaptın mı diye sorulacak. O da evet deyince, sana şahitlik edecek kimse var mı diye sorulacak. O da Muhammed ve ümmetini şahit gösterecek. Bunun üzerine Muhammed üve ümmeti çağrılarak: Bu peygamber, kavmine tebliğde bulundu mu diye sorulacak Resul-i Ekrem'in ümmeti, evet yaptı, deyince onlara: Nereden biliyorsunuz, diye sorulacak. Onlar da: Bizim peygamberimiz geldi ve peygamberlerin (ümmetlerine ilahi emirleri) tebliğ ettiklerini bize anlattı, diyecekler. İşte Allah Teâlâ'nın جَعَلْنَاكُمْ أُمَّةً وَسَطًا وَكَذَلِكَ وَيَكُونُ الرَّسُولُ عَلَيْكُمْ شَهِيدًا buyruğu da budur.”

Bu ve benzeri rivâyetlerden anlaşılıyor ki âyetteki şahitlikten maksat âhiret günü yapılacak hak şahitliğidir.Bir kavle göre Ümmet-i Muhammed'in şahitliğinden maksat onların dünyada adaletli ve seçkin insanların şahitliğini gerektiren konularda insanlar hakkında şahitlik etmeleridir. Resûl-i Ekrem'in şahitliğinden maksat da onun bu

⁷⁵⁷Geniş bilgi için krş. Ebü'l-Abbâs Semîn Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fî 'ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn* , thk. Ahmed Muhammed el-Harrât (Dımaşk: Dâru'l-Kalem), 2/153-154(nşr.)

ümmeti tezkiye etmesi ve adaletli olduklarını bildirmesidir. Ancak rivâyetler bu manaya müsait değildir.

Resul-i Ekrem Mekke’de iken Beytülmakdis’e doğru namaz kılardı, fakat Kâbe onun arkasında kalmasın diye Kâbe’nin güney tarafında durup Beytülmakdis’e yönelir ve böylece Kâbe’ye de dönmüş olurdu. Medine’ye hicret ettikten sonra yukarıda geçen Berâ’nın hadisine göre 16-17 ay aynı kibleye doğru namaz kılmaya devam etti. Daha sonra 144. âyet ile kible Kâbe’ye çevrildi. Allah Teâlâ açıklamasına çalıştığım âyette bu nokta ile ilgili olarak mealen buyuruyor ki: “*Biz peygambere uyanı, ökçesi üzerine gerisin geriye (küfre) dönenen sırf ayırt edelim diye kibleyi geçmişte üzerinde olduğun (Beytülmakdis) yaptık.*”

Âyetin bu bölümü tahliller paragraflarında belirttiğim gibi iki şekilde manalandırılmıştır:

1. Yani şu anda olduğu gibi ilk günden itibaren Kâbe’ye yönelmen asıl idi. Fakat sırf sana uyanları uymayacak olanlardan o zaman ayırt etmek için kibleni Beytülmakdis yaptık.
2. Bilahare kibleni Kâbe’ye çevirince sana uyanları uymayacak olanlardan şimdi ayırt etmek için biz daha önce kiblenin Beytülmakdis yaptık.

Tahliller bölümünde belirttiğim gibi bazı müfessirler âyetin bu bölümünü şöyle manalandırmışlardır:“*Biz peygambere uyanı, ökçesi üzerinde gerisin geriye (küfre) dönenen ayırt etmek için eskiden üzerinde durduğın Kâbe’yi kible yaptık.*”

Hülasa kiblenin Beytülmakdis olması, daha sonra Kâbe’ye çevrilmesi dinde sebat gösterip göstermeme açısından bir imtihan idi, ağır bir şey idi. Buna işareten buyruluyor ki: Bu kible değişikliği Allah’ın hidâyet ettiği kimselerden başkasına elbette ağır gelir. Allah’ın hidâyet ettiği gerçek müminler şeri hükümlerin mutlaka bir takım hikmetleri ve yararları bulunduğuna inanırlar, Resûlullah’a kayıtsız şartsız uyarlar. Böylelerine hiçbir dini emir ve yasak ağır gelmez. Şunu da bilin ki Allah imanınızı, bu imanın ışığında Beytülmakdis’e doğru kılmış olduğunuz namazları zayi edecek de değildir. İbnAbbâsve başka zatlar **وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُضَيِّعَ إِيمَانَكُمْ** cümlesindeki imandan maksat namazdır.

Sahih bir hadiste rivâyet edildiğine göre kible, Beytülmakdis’ten Kâbe’ye çevrilince sahabeler: Ya Resûlullah Beytülmakdis’e doğru namaz kılmakta iken vefat edenlerin o kibleye yönelerek kıldıkları namaz durumu nasıl olacak, diye sordular. Bunun üzerine

âyetin bu bölümü indi.⁷⁵⁸ Bir kavle göre buradaki imandan maksat, müminlerin Beytümakdis'in kible olduğuna vaktiyle inanmalıdır. Bu kible neshedilmiş olmakla beraber nesihten önce oranın kible olduğuna inanmak imanın bir gereği idi. Bundan dolayı o inancın zayı edilmeyeceği ifade edilmiş olur. Tabi nesihten sonra o kibleye gönül bağlamak, Kâbe'yi kible kabul etmemek ayrı bir şeydir ve Sahibini küfre götürür. Allah şüphesiz insanlara özel rahmet edendir, onları hoşlanmadıkları durumlardan kurtarır, zararlarını giderir ve çok merhametlidir.

Bakara 2/144

قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا
وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ وَإِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ لَيَعْلَمُونَ أَنَّهُ الْحَقُّ مِنْ رَبِّهِمْ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا يَعْمَلُونَ (١٤٤)

Meali

144. (Ey Muhammed) Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu (vahiy beklediğini) görüyoruz. Andolsun bu sebeple seni sevdiğin bir kibleye muhakkak döndüreceğiz. (Bundan böyle) hemen yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir ve nerede olursanız yüzünüzü oraya doğru çeviriniz. Kendilerine kitap verilenler de Rablerinden gelen hakkın ancak bu (kible değişikliği) olduğunu elbette çok iyi bilirler. Allah onların yaptıklarından habersiz değildir.

İNİŞ SEBEBİ

Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettiklerine göre Berâ (r.a.) şöyle demiştir: “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem Medine'ye hicret ettikten sonra biz onunla beraber on yedi ay Beytümakdis yönüne doğru namaz kıldık. Sonra Yüce Allah, peygamberinin arzusunu bildiği için (kiblenin Kâbe'ye çevrilmesine dair) bu âyet indi.*”⁷⁵⁹

Vâhidî bu âyetin iniş sebebi ile ilgili bu hadisi nakletmenin yanında şu rivâyeti de kaydetmiştir: İbn Abbâs(r.a.)'tan rivâyete göre bu âyetin iniş sebebi şudur: Peygamber sallallahu aleyhi ve selem , Cebrail (a.s.)'e: “*Allah'ın beni Yahudilerin kiblesinden başka bir kibleye çevirmesini çok arzu ediyorum*” dedi. O, kiblesinin Kâbe olmasını diliyordu. Çünkü Kâbe, onun babası İbrahim'in okıblesi idi. Bunun üzerine Cebrail,

⁷⁵⁸ Buhari, İman, 29, Tefsir, 14: Neseai, es-Sünenü'l-Kübra, 6/921: Ahmed b. Hanbel, el-Müsned, 30:454: İbn Mace, Salat, 56: Beyhaki, Şuabü'l-İman, 1/101.

⁷⁵⁹ Buhari, İman, 29, Tefsir, 14.

ona: “Ben de ancak senin gibi bir kulum, hiçbir şeye (yetkiye) sahip değilim. Seni o kableden İbrahim’in kiblesine çevirmesini Rabbinden iste” dedi. Sonra Cebrail göğe yükseldi. Resûlullah de Cebrail’in ona dilediğini getireceği ümidi ile devamlı bakmaya başladı. Sonra Allah bu âyeti indirdi.⁷⁶⁰

Görülüyor ki Resul-i Ekrem kiblesinin Beytûlmakdis’ten Kâbe’ye çevrilmesini çok arzuluyordu. Çünkü atası İbrahim’intevhit dinini ihya etmek ve davetini yenilemekle görevli idi. İbrahim’in kiblesi Kâbe idi. Beytûlmakdis ise Yahudilerin kiblesi idi. Hatta Yahudiler: Muhammed dinimize muhalefet ediyor, diğer taraftan bizim kiblemize uyuyor. Eğer dinimiz olmasaydı nereyi kible yapacağını bilemezdi, diye dedikodu edip duruyorlardı Resûl-i Ekrem’in kalbinin Kâbe’ye bağlı olmasının diğer bir sebebi de Kâbe’nin ilk kible oluşu ve Arapların İslamiyet’i kabullenmesinde etkili olmasıdır. Çünkü Arap milleti öteden beri Kâbe’ye saygı duyar, onunla iftihar eder, sık sık ziyaret edip tavafta bulunurlar, onun sayesinde Mekke’nin güvenli bir şehir olduğunu bilirlerdi. Onların Müslümanlığı kabul etmeleri halinde onlar vasıtasıyla İslamiyet’in diğer bölgelere yayılması kolaylaşmış olacaktı. İşte bu gibi gerekçelerle Fahr-i Kâinat Efendimiz kiblenin Kâbe’ye çevrilmesini çok arzu ediyordu ve nihâyet bu arzusu yerine geldi.

TAHLİLLER

Kad(قد): Çeşitli manalara gelen bir kelimedir. Burada çokluğu ifade eder, Hz. Peygamber’ini yüzünün göre çevrilmesi işinin defalarca tekrerrür ettiğine delalet eder.

Takallub(تقلب): Art arda çevrilmek manasınadır.

Tevliye(تولية): Yönelmek döndürmek manasınadır.

Şatr(شطر): Taraf, yön ve bakan kişinin karşısına gelen taraf manalarına tefsir edilmiştir. Bir de parça manasına gelir ve bazıları böyle tefsir etmişler ise de pek tutarlı sayılmamıştır.

Vech(وجه): Başın yüz kısmıdır. Ancak burada bedenin ön kısmı manasınadır.

Harâm(حرام): Mastar olup ism-i meful tevilinde haram kılınmış manasınadır. Çünkü Mekke bölgesinde savaşmak, insan öldürmek haram kılınmış ve ya orası zalimler için yasak bölge kılınmıştır. Mescid-i Harâm’dan maksat Kâbe’dir. Bunda ihtilaf yoktur.

⁷⁶⁰Vâhidî, *el-Vasît*, 1/229(nşr.).

AÇIKLAMA

Ey Peygamber! Biz senin yüzünü göğe doğru çevirip durduğunu, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi için gökten haber beklediğini, bu maksatla sık sık göğe baktığını görüyoruz. Ant olsun bu sebeple seni sevdiğin bir kibleye muhakkak döndüreceğiz. Bundan böyle hemen yüzünü Mescid-i Harâm tarafına Kâbe'ye çevir, namaz kılarken Kâbe yönüne doğru dur ve nerede olursanız, hem sen hem de ümmetin hepiniz yüzünüzü oraya doğru çevirin. Bu âyetle eski kible olan Beytülmağdis olmuş, yürürlükten kaldırılmış ve namazda Kâbe'ye doğru durmak farz kılınmıştır. “Tahlil Bölümünde” belirttiğim gibi namaz kılarken başın yüz kısmı değil; bedenin ön tarafının Kâbe'ye doğru olması şarttır. Bu itibarla bir kimse namaz kılarken yüzü kibleye yönelik olduğu halde bedeni ve göğsü kibleden dönerse namazı bozulur.

Kendilerine kitap verilen Yahudiler ile Hristiyanlar da Rablerinden gelen hakkın, gerçeğin ancak bu olduğunu, kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi hükmü olduğunu, başkası olmadığını elbette çok iyi bilirler. Çünkü son peygamberin her iki kibleye doğru namaz kılacağını ellerindeki kitaplardan bilirler. Son peygamberin İbrahim'in tevhit dinini ihya etmeye geldiğini, Hz. İbrahim'in kiblesinin Kâbe olduğunu, dolayısıyla son peygamberin kiblesinin de aynı yer olması gerektiğini ve kitaplarında müjdelenenmiş olan Resûl-i Ekrem'in batıl bir şeyi emretmesinin imkânsız olduğunu çok iyi bilirler. Ve Allah onların yaptıklarından habersiz değildir, cezalarını verecektir.

İbn Âmir, Hamza ve Kisâî'nin kıraatlerinde تَعْمَلُونَ okunur. Bu kıraate göre cümlenin meali “*Ve Allah sizin yaptıklarınızdan habersiz değildir*” demek olur. Bu takdirde âyet, müminler için müjde, inkârcılar için tehdit mahiyetindedir.⁷⁶¹

MEKKE DEVRİNDE KIBLE KÂBE Mİ İDİ YOKSA BEYTÜLMAKDİS Mİ İDİ?

İbn Abbâs(r.a.) ile bir grubun rivâyetine göre Beytülmağdis idi. Ancak Resûl-i Ekrem Kâbe'nin güney tarafında namaza durmak suretiyle Kâbe'ye de yönelmiş olurdu. Diğer bir gruba göre kiblesi Kâbe idi. Medine'ye hicretten sonra Beytülmağdis'e doğru namaz kılmaya başladı.

⁷⁶¹İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fî'l-kırâ'âti'l-'aşr*, nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ' (Beyrut: el-Matba'atü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ (Dâru'l-Kitâbi'l-İlmiyye), ts.), 2/223(nşr.)

BEYTÜLMAKDİS'İ KIBLE ETMESİ VAHYA MI YOKSA İÇTİHADA MI DAYALI İDİ?

1. İbn Abbâs (r.a.)ve cumhura göre vahye dayalı idi.
2. Hasan, İkrime ve Ebü'l-Âliye'ye göre içtihadı dayalı idi.
3. Taberî'ye göre Resûl-i Ekrem bu konuda muhayyer kılınmış idi. O, Yahudileri İslam'a ısındırmak için Beytûlmakdis'e yönelmeyi tercih buyurmuştur.

KIBLENİN KÂBE'YE ÇEVİRİLMESİ TARİHİ

Buhârî'nin Berâ(r.a.)'dan rivâyetine göre Resûl-i Ekrem(a.s.) Medine'ye hicretten sonra 16-17 ay Beytûlmakdis'e doğru namaz kılmış, sonra Kâbe'ye doğru namaz kılmaya başlamıştır. Mâlik'in Saîd b. Müseyyeb'ten rivâyetine göre kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi Bedir Savaşı'ndan iki ay önce vuku bulmuştur. Ebû İshâk “*Bu olay hicretin ikinci yılı Recep ayında vuku buldu*” demiştir. Ebû Hâtim el-Büstî “*Hicretin ikinci yılı Şaban ayının 15. günü vuku buldu*” demiştir.

Resûl-i Ekrem'in Medine'de Kâbe'ye doğru kıldığı ilk namazın ikindi namazı olduğu Buhârî'nin Berâ'dan rivâyet ettiği bir hadis ile sabittir. Bu durum sahabeler tarafından Benî Seleme ve Kubâ mescitlerine duyurulmuştur.

Resûl-i Ekrem'in Benî Seleme mescidinde öğle namazını kıldırırken üçüncürekâtta kible çevrilmesi vahyin indiği ve kalan iki rekâtı Kâbe'ye doğru kıldığı rivâyeti sahih görülmemiştir. Hatta İmam Süyûtî“*bu rivâyet hadisi tahrif mahiyetindedir, sahih hadislere ters düşer*” demiştir. Genişçe bilgi almak isteyenler Âlûsî'nin *Rûhu'l-ma'ânî* tefsirinin bu âyetin açıklaması bölümüne bakabilirler.⁷⁶²

BİR FIKHÎ KONU

Bu âyet, namazda Kâbe'ye doğru durmayı emreder. Âyette geçen Mescid-i Harâm, âlimlerin ittifakı ile Kâbe manasındır. Kur'an'ın başka âyetlerinde Mescid-i Harâm, Mekke şehri ve Harem bölgesi manalarına da gelmiştir. Bazı hadislerde Kâbe'nin çevresindeki cami manasına da gelmiştir.

Bu âyette namazda Kâbe yönüne durma emri verildiği için bu yöne durmak namazın şartlarından biridir. Bunda herhangi bir ihtilaf yoktur. Ancak Kâbe Binasının tam

⁷⁶² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/408-409 (nşr.)

hizasında durmak şart mı, yoksa onun yönüne yönelmek yeterli midir? Bu husustaki görüşler aşağıdadır:

Kâbe'yi görenlerin mutlaka tamamen Kâbe'ye doğru durmasının şart olduğu hususunda bütün âlimlerin ittifakı vardır, sadece onun yönüne yönelmek yeterli değildir.

Uzak yerlerde, dünyanın değişik memleketlerinde namaza duran bir kimsenin durumuna gelince:

Hanefî ve Malikî âlimlere göre Kâbe'nin yönüne doğru durmaları gereklidir. Kâbe Binasının tam hizasında durmaları şartı aranmaz. Ancak elde mevcut imkânlarla tam Kâbe'ye doğru durmak gayretini göstermeleri gerekir.

Şafiî ve Hanbelî âlimlerine göre ise Kâbe Binasının istikametine göre durmaları şarttır.

Her iki grubun delillerini görmek isteyenler Sâbûnî'nin ahkâm âyetleri tefsirinin bu âyete ait bölüme başvurabilirler.

Esasen iki tarafın delilleri ve görüşleri tetkik edildiği zaman aralarında ciddi bir görüş farkı olmadığı anlaşılır. Çünkü her iki taraf dünyanın neresinde olursa olsun namaza duran kişinin elinden geldiği kadar Kâbe yönünü iyice tespit etmesini gerekli görmekteirler. Hülâsa namaza duran kişinin tam Kâbe'ye doğru durduğu kanaatine sahip olmalıdır.

Memleketimizin her yerinde en küçük köylerde bile Kâbe yönünü tespit etmek çok basitleşmiştir. Diyanet İşleri Başkanlığının duvar takvimlerinin her sahifesinde kible saati sütunu mevcuttur. Orada günün hangi saatinde gölgenin Kâbe yönünü gösterdiği belirtilmektedir. İkincisi modern pusulalar memleketin her tarafında satılmaktadır. Arzu edenler o pusulalar ile de Kâbe yönünü rahatlıkla tespit edebilirler.

Ne var ki bazı yerlerde konunun önemini idrak edemeyen birtakım kimseler mahalli müftülüğe başvurma ihtiyacını duymadan cami ve mescit binalarını yaparlar ve temelini atarken kible yönünü doğru dürüst tespit etmezler. Öyle camiler gördüm ki kible yönünden 15-20 derece hatta daha fazla hatalıdır ve o hataya bazı görevliler hatta müftülüklerde göz yummaktadırlar. Cemaat arasında bir dedikodu çıkmasın diye susmayı tercih edenler maalesef bulunabilir.

Oysa yüce Allah ve sevgili peygamber Kâbe'ye doğru namaz kılmayı emrederler. Yön tespiti bakımından hatalı yapılmış bir caminin güney duvarına doğru durun, dememişler. Yetkili hiçbir müçtehit ve bir din âlimi de böyle dememiştir. Bugün memleketimizde Ramazan ayı başlangıcı ve bitimi rasathane hesaplarına göre tespit edilmektedir. Hâlbuki bugünlerin hilali görmeye göre tespiti sabit nassın gereğidir. Niçin nassa rağmen rasathane hesapları esas alınıyor, denildiği zaman fennin ilerlediği ve hilalin güneşten sonra ufukta olduğu hesaplarla tespit edilebildiği için uygulamanın böyle olduğu Diyanet İşleri Başkanlığı yetkilileri tarafından ifade edilmektedir.

Peki, Kâbe yönünün hatta Kâbe Binasının olduğu noktanın, dünyanın en uzak memleketinde yukarıda bildirdiğim ölçü ve aletlerle rahatlıkla tespiti mümkün iken bazen camilerin kible yönünün çok hatalı olduğu anlaşılmış iken neden o hatanın devamına göz yumuluyor, gerekli tedbirler alınmıyor ve cemaat aydınlatılmıyor. Hatta 15.20 derecelik hata mahzurlu değildir, denilebiliyor. Bu açık bir hatadır, yanlıştır, dinden taviz bile sayılabilir kanaatindeyim.

Hülasa, bütün din âlimlerine göre namazda Kâbe yönüne doğru durmak namazın şartlarından. Tam Kâbe Binasına doğru durmaya özen göstermek şuurlu müminin görevlerindendir. Ancak düşman korkusu halinde veya yolculukta Binit hayvanı ve benzeri araçlar üzerinde nafîle namaz için kibleye doğru durmak şartı yoktur. Korku halinde farz namazlarda bile Kâbe'ye yönelmek mecburiyeti yoktur. Geniş bilgi için fıkıh kitaplarına bakılmalıdır.

BAKARA 2/145

وَلَنُؤْتِيَنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ بِكُلِّ آيَةٍ مَا تَبِعُوا قِبْلَتَكَ وَمَا أَنْتَ بِتَابِعٍ قِبْلَتَهُمْ وَمَا بَعْضُهُمْ بِتَابِعٍ قِبْلَةَ بَعْضٍ وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ إِنَّكَ إِذَا لَمِنَ الظَّالِمِينَ ﴿١٤٥﴾

MEALİ

145. (Andolsun) Sen kendilerine kitap verilen (inkârcı Hristiyanlar ile Yahudi)lere her türlü âyeti (delili) de getirsen yine de senin kiblene uymayacaklar, sen de onların kiblesine uyacak değilsin. Onların bazısı diğer bazısının kiblesine de uymazlar. (Andolsun) sana gelen ilimden sonra onların keyiflerine (faraza) uyarsan, şüphesiz o zaman sen de elbette zalimlerden olursun.

AÇIKLAMA

Ey Peygamber!Ant olsun kendilerine kitap verilen o inatçı, inkârcı Yahudilere ve Hristiyanlara, hak ve gerçeğin ancak Kâbe'ye yönelmen olduğunu ispatlayıcı her türlü âyeti, delili, mucizeyi getirsen yine de senin kıblene uymayacaklar. Bu,Peygamber için bir tesellidir. Yani onların senin kıblene uymamaları duydukları bir şüphe ve tereddütten değildir ki onu birtakım delillerle gideresin. Onlar sırf inat ve inkârcılıktan dolayı sana muhalefet ediyorlar. Yoksa bunca mucizeler gösterdin ve bundan önceki âyette belirtildiği gibi onlar kıblenin Kâbe'ye çevrilmesinin hak olduğunu bilirler.

Ey Habibim sende onların kıblesine uyacak değilsin. Yahudiler ile Hristiyanlar daberbirlerininkıblelerinede uymazlar. Çünkü Yahudiler Beytülmakdis'teki Sahra'ya, Hristiyanlar da doğuya doğru dururlar. Ant olsun sana vahiy yoluyla gelen ilimden, onların batıl yolda olup,hak yolun ancak senin yolun olduğunu bildikten sonra onların keyiflerine, heveslerine, faraza uyarsan şüphesiz o zaman sen de elbette zulüm edenlerden olursun.

BAKARA 2/146-147

الَّذِينَ آمَنَّا هُمْ الْكِتَابَ يَعْرِفُونَهُ كَمَا يَعْرِفُونَ آبَاءَهُمْ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنْهُمْ لَيَكْتُمُونَ الْحَقَّ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٤٦﴾
مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿١٤٧﴾

MEALİ

146. Kendilerine kitap verdiklerimiz (Yahudilerin ve Hristiyanların bilginleri) onu (o son peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırlar. Bununla beraber onlardan bir grup bile bile gerçek gizlerler.

147. Hak, ancak Rabbinden(gelen)dir. Artık sen (onların gerçeği bile bile gizlediklerinde) şüphe edenlerden olma sakın.

İNİŞ SEBEBİ

146. âyet kitap ehlinde İslamiyet'i kabul eden Abdullah İbn Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Onlar Resûl-i Ekrem'i kendi evlatlarını tanıdıkları gibi tanırlardı. Çünkü vasıflarını, alametlerini, son peygamber olarak gönderileceğini kendi kutsal kitaplarından öğrenmişler idi, bu konu hakkında iyi bilgi sahipleri idiler.

Hatta bir gün Abdullah b. Selâm (v. 43/663-64): “Ben Resûlullah'ıvoğlumdan daha iyi tanırım” dedi. Ömer: “Bu nasıl olur ey İbn Selâm” diye sordu. Bunun üzerine Abdullah b.Selam: “Çünkü ben Muhammed'in Allah'ın hak peygamberi olduğuna

şehadet eder, kesinlikle bilirim. Fakat oğlumun mutlaka benden olduğuna bu derece kesinlikle şahitlik edemem. Zira kadınların ne yaptıklarını kesinlikle bilemem” dedi. Ömer: “İbn Selâm Allah seni muvaffak eylesin” diye dua etti.

ACIKLAMA

Kendilerine kitap verdiğimiz Yahudilerin ve Hristiyanların bilginleri son peygamberi, oğullarını tanıdıkları gibi tanılar, okudukları Tevrat ve İncil’de onun vasıflarını, alametlerini vekıbleye doğru namaz kılacağını öğrendiler, bildiler, bu sebeple onu çok yakından tanılar. Ama buna rağmen o bilginlerden bir grup bile bile gerçeği gizlediler,-diğer bir mana ile-“o bilginlerden bir grup bilim sahibi oldukları halde gerçeği gizlediler” Oysa bilim adamlarının gerçeği izlemeleri çok daha çirkindir.

Ey peygamber hak, ancak Rabbinden gelendir, başkası hak değil batıldır. Diğer bir mana ile “o hak. Yani senin getirdiğin gerçek, o grubun gizlediği hak, Rabbinizdendir, O’nun katındandır. Artık sen, onlardan bir grubun gerçeği bile bile veya bilim sahibi oldukları halde gizlediklerinden şüphe edenlerden olma, bu hususta tereddüt etme. Diğer bir yorumla “sen hakkın Rabbinden geldiği hususunda şüphe edenlerden olma.”

Şu noktayı açıklayayım: Resûl-i Ekrem’in bu hususta şüpheye düşmesi mümkün değildir. Bu itibarla cümle böyle yorumlandığı takdirde, maksat Resûl-i Ekrem’in ümmetinin böyle bir şüphe düşmemesidir. Yahut hakkın ancak Allah’tan gelen olduğunun pekiştirilmesidir. Kim olursa olsun hiç kimsenin bunda tereddüt etmemesinin gerektiğinin vurgulanmasıdır.

BAKARA 2/148

وَلِكُلِّ وِجْهَةً هُوَ مُوَلِّيُّهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ أَيْنَ مَا تَكُونُوا يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ جَمِيعاً إِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٨٤﴾

MEALİ

148. Herkesin yöneldiği bir yönü (kıblesi)vardır. O halde hayırlı işlerde yarışın. Nerede olursanız Allah hepinizi bir araya getirecektir. Allah şüphesiz her şeyi yapabilir.

TAHLİLLER

Viche(وجهة): Cihet (جهة) gibi mastar olup yön, taraf manasınadır. Burada yönelen kible manasınadır.

Müvelli(مولى): Tevliye (تولية) mastarından yönelten demektir. Burada yüzünü o yöne döndüren manasınadır.

İstibâk(استباق): Müsabaka etmek, yarışmak, koşuşmak demektir.

ACIKLAMA

Her ümmetin yüzünü döndürdü bir yönü var, müminlerin bir kıblesi, Yahudilerin ayrı bir kıblesi, Hristiyanların başka bir kıblesi vardır. Diğer bir mana ile müminlerden her bir topluluğun Kâbe'ye yöneldiği bir yönü vardır. Kuzeyde, güneyde, doğuda ve batıda ikamet eden müminler toplulukları bulundukları yerden Kâbe'ye yönelirler. Kimisi Kâbe'nin kuzey yönüne kimisi güney yönüne kimisi doğu yönüne ve kimisi batı yönüne yönelir. Sonuç itibarıyla hepsi Kâbe'ye yönelmek suretiyle aynı hedefe yönelmiş olur.O halde ey müminler hayrata, hayırlı işlere koşuşun, yarışın, dünya ve âhiret mutluluğuna götürücü iyi işler yapmaya gayret edin. Nerede olursanız Allah hepinizi huzurunda toplayacak, amellerinizin karşılığını vermek üzere hepinizi diriltip haşredecektir. Diğer bir mana ile nerede olursanız hepinizin ruhlarını alıp öbür dünyaya sevk edecektir. Allah şüphesiz her şeye kadirdir, insanları öldürdükten sonra diriltmeye, hesaba çekmeye, iyileri mükâfatlandırmaya, suçluları cezalandırmaya elbette gücü yeter.

(İmdi) *وَلِكُلِّ وَجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيَهَا* (İmdi) *“müminlerden her topluluğun Kâbe'ye yöneldiği bir yönü vardır”* diye manalandırıldığı takdirde âyetin *جَمِيعًا* *يَأْتِ بِكُمْ اللَّهُ* cümlesi de *“Allah, namazınızı yönleri Kâbe'nin değişik alanlarına doğru olmakla beraber tek yöne, sanki Kâbe'nin yanında ve Mescid-i Harâm içinde kılınmış namaz hâline getirir.”*

BAKARA 2/149-150

وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِنَّهُ لَلْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ ﴿١٤٩﴾ وَمِنْ حَيْثُ خَرَجْتَ فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَحَيْثُ مَا كُنْتُمْ فَوَلُّوا وُجُوهَكُمْ شَطْرَهُ لِئَلَّا يَكُونَ لِلنَّاسِ عَلَيْكُمْ حُجَّةٌ إِلَّا الَّذِينَ ظَلَمُوا مِنْهُمْ فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي وَلَا تَمْنَعِي عَيْبَتِي عَلَيْكُمْ وَلَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٥٠﴾

MEALİ

149. Ve nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Şüphesiz Rabbinden gelen (hikmete uygun) gerçek ancak budur. Allah yaptıklarınızdan habersiz de değildir.

150. (Ey peygamber) Nereden (yola) çıkarsan (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir ve nerede olursanız (namazda) yüzünüzü ona doğru çevirin ki, insanlar için aleyhinizde (kullanabilecekleri) hiçbir delil olmasın, ancak içlerinden haksızlık edenler hariç. Onlardan da korkmayın, benden korkun ve (yüzünüzü ona doğru çevirin ki) size olan nimetimi tamamlayayım ve böylece hidâyete eresiniz.

ACIKLAMA

Ve ey Peygamber!nereden bir yolculuğa çıkarsan namazda yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir, ikamet halinde olduğu gibi sefer halinde de namazda Kâbe'ye doğru dur. Şüphesiz, Rabbinden gelen ve hikmete uygun gerçek ancak budur, Kâbe'ye yönelmendir, başka bir kible değildir. Allah yaptıklarınızdan işlediğiniz iyi amellerden, ilahi emirlere itaatkâr oluşunuzdan habersiz değildir, bunun mükâfatını ihsan edecektir.

Ve ey peygamber nereden (yolculuğa) çıkarsan namazda yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir, Kâbe'ye yönel. Ey peygamber ve onun ümmeti nerede olursanız, dünyanın neresinde mukim iken veya misafir bulunursanız, karada, denizde ve havada, hülâsa bulunduğunuz her yerde namaz kılarken Mescid-i Harâm yönüne yönelin, yüzünüzü Kâbe'ye çevirin ki insanlar için aleyhinizde kullanabilecekleri hiçbir delil olmasın, tutunabilecekleri bir dayanakları kalmasın. Ancak o insanlardan haksızlık etmeyi alışkanlık haline getirenler hariç. Çünkü böyleleri delil, dayanak aramaksızın ağızlarına gelini söylerler, ulu orta konuşurlar. Siz böylelerinden de korkmayın, dedikodularına kulak vermeyin, hiçbir şey yapamazlar. Benden korkun.

Müminler aleyhinde delil kullanabilecek insanlardan maksat Yahudiler, Hristiyanlar ve müşriklerdir. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi hikmetlerinden birisi bunların kullanabilecekleri tutarlı itiraza meydan vermemektir. Şöyle ki: Resûl-i Ekrem(a.s.) ve müminler Beytûlmakdis'e doğru namaz kılarlardı. Yahudiler ve HristiyanlarHz. İsmail'in soyundan gelecek son peygamberin kiblesinin Kâbe olduğunu ellerindeki kitaplardan öğrenmişlerdi. Eğer müminlerin kiblesi Beytûlmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmeseydi, onların elinde geçerli ve tutarlı bir delil bulunmuş olurdu ve diyeceklerdi ki: Bu, son peygamber değildir. Çünkü son peygamberin alametlerinden birisi onun kiblesinin Kâbe olmasıdır. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi emri gelince onların elinde tutarlı bir delil ve itiraz kalmamış oldu.

Müşrikler de“*Hız. İbrahim'in soyundan onun dinini ihya etmeye gelen bir peygamberin İbrahim'in yaptığı ve kible edindiği Kâbe'ye yönelmesi gerekir*” diye bir görüşe sahiptiler. Bu itirazları da tutarlı görülüyordu. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesi emri ile bu itiraz da ortadan kaldırılmış oldu.

İşte kiblenin Kâbe'ye çevrilmesinin hikmetlerinden birisi budur. Ancak tutarsız ve mesnetsiz dedikodu eden haksızların ağızları tabi ki kapanmadı, halkın zihinlerini karıştırmaktan geri durmadılar. Kiblenin Kâbe'ye çevrilmesinden sonra bu kere şöyle dedikodu etmeye başladılar:

Yahudiler“*Muhammed (a.s.)sırf doğum yeri olan Mekke'yi sevdiği ve kavminin batıl dinine taraftar olduğu için kiblesini Kâbe'ye çevirdi. Eğer hal üzerinde olsaydı, kendisinden önceki peygamberlerin kiblesine bağlı kalacak*” diye dedikodu etmeye giriştiler. Müşrikler de“*Muhammed (a.s.), bizim kiblemiz de dönüş yaptı, yakında bizim dinimize de dönecek*” demeye başladılar.

Âyetin bunlarla ilgili bölümünde böylece haksızlık edenlere kulak verilmemesi ve onlardan korkulmaması ve Allah'tan korkulması emredildi.

Âyetin bundan sonraki bölümünde kiblenin Kâbe'ye çevrilmesinin ikinci bir hikmetine işaret edilerek buyruluyor ki:

Ve (namazda yüzünüzü Kâbe'ye çevirin ki) size olan nimetimi tamamlayayım ve böylece hidâyete eresiniz. Müminlere Yahudilerin ve Hristiyanların kiblelerinden ayrı müstakil bir kiblenin verilmesi, yeryüzünün en mübarek ve en büyük mabedin, Beytullah, yani Allah'ın evi unvanını kazanmış olan Kâbe'nin kible kılınması, bu mukaddes mabedin müminler eliyle putlardan temizletilmesi her yıl milyonlarca müminin güzergâhı yapılması, orada yapılacak her ibadetin yüz bin kat sevap ile karşılanması elbette çok büyük bir nimettir.

Müminlerin bu ve benzeri ilahi emirlere boyun eğmek suretiyle doğru yola yönelmesi, hidâyete ermesi, hak din üzerinde ölmesi ve cennete girmesi de gâyet tabii ilahi nimetlerin son halkalarını teşkil etmektedir. Nitekim Ali (r.a.) : “*Nimetin tamamı İslam üzerine ölmektir*” buyurmuştur. Buhârî'nin *el-Edebü'l-müfred*'te ve Tirmizî'nin rivâyet ettikleri Muâz b. Cebel(r.a.)'in bir hadisinde “*Nimetin tamamı cennete*

girmektir” buyrulmuştur. Said b. Cübeyr de âyetteki nimetin tamamlanmasını “*cennete girmektir*” diye tefsir etmiştir.⁷⁶³

KIBLENİN KÂBE'YE ÇEVİRİLMESİ EMRİNİN TEKRARLANMASI HİKMETİ

Görüldüğü gibi bu sûrenin 142. âyetinden 150. âyete kadar olan bölümü kıblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi ile ilgilidir ve 144. 149. ve 150. âyetlerde olmak üzere üç yerde Kâbe yönüne yönelme emri verilmiştir. Bu emrin üç defa tekrarlanması hikmeti hakkında tefsir kitaplarında geniş bilgi mevcuttur. Râzî buna dair beş hikmeti belirtmektedir.⁷⁶⁴ Uzun süreceği endişesiyle onları buraya aktarmayacağım. Ancak çok özlü bilgi vermekle yetineceğim:

Kıble meselesi dinin önemli bir konusudur. Kıblenin değiştirilmesi ve eski bir kıblenin hükmünün iptal edilmesi, yerine başka bir kıblenin seçilmesi o dine karşı olan kitleler için istismara, fitneye ve zihinleri karıştırmaya çok müsait bir konudur. Nitekim Resûl-i Ekrem'in gerek Beytülmakdis'i kıble edinmesi ve gerekse bir süre sonra kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi hükümleri İslam düşmanı olan Yahudileri, Hristiyanları, müşrikleri ve münafıkları adeta birleştirmiş, toplu halde İslam'a karşı büyük bir fitne kazanını kaynatmalarına vesile olmuş, hatta imanı zayıf bazı kimselerin dinden çıkmalarına sebebiyet vermiştir. İşte bu âyetlerde Resûl-i Ekrem ile ümmetinin namazda Kâbe yönüne doğru durmaları emrediliyor, 144. âyette ilk emir verilirken Resûlullah'ın memnun edilmesi, arzusunun yerine getirilmesi hikmeti ve kitap ehlinin bu emrin hak olduğunu bildikleri belirtiliyor. 149. âyette bu emir tekrar edilirken Allah katından gelen hak ve gerçeğin ancak bu olduğu ifade ediliyor. Yani bu emir sırf peygamberin hoşnut edilmesi için değil, aynı zamanda hakkın bu olduğu için böyle buyrulduğu belirtiliyor. Ayrıca bu kıblenin ikamet haline mahsus olmayıp yolculuk halinde de Kâbe'ye yönelmenin gerekliliği bildiriliyor. 150. âyette ise gerek mukim iken gerekse yolculuk halinde ve nerede olursa olunsun namazda Kâbe'ye yönelme emri veriliyor ve bu emrin yukarıda anlatılan hikmetleri bildiriliyor. O hikmetler:

⁷⁶³Tirmizi, *Deavat*, 94: Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/206; Ebüssuûd, *İrşâd*, 1/178.

⁷⁶⁴Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/80, 106.

1. İnsanların yani Yahudilerin, Hristiyanların ve müşriklerin aleyhinizde kullanabilecekleri hiçbir delili olmasın.
2. Size olan nimetlerimi tamamlayayım.
3. Kâbe'ye yönelmek ve ilahi buyruklara boyun eğmek suretiyle hidâyete eresiniz.

BAKARA 2/151-152

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُوا عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُم مَّا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ
(۱۵۱) فَأَذْكُرُوا لِي آذْكُرْكُمْ وَاشْكُرُوا لِي وَلَا تَكْفُرُونِ (۱۵۲)

MEALİ

151. Nitekim size, sizden olan öyle bir peygamber gönderdik ki size âyetlerimizi okuyor, sizi temizliyor, size kitap ve hikmeti öğretiyor ve size (vahiy yolundan başka bir yolla) bilemediğiniz şeyleri öğretiyor.

152. O halde beni anın ki ben de sizi anayım, bana şükredin ve bana nankörlük etmeyin.

TAHLİLLER

Âyât(آیات): Âyet'in (آية) çoğuludur, Kur'ânâyetleri manasınadır.

Kitâb(كتاب): Kur'ân manasınadır.

Hikmet(حكمة) ve **Tezkiye**(تزكية) manaları 129. âyetin tefsiri bölümünde geçti.

Zikir(ذکر): Anmaktır. Allah'ı anmak, dil, kalp ve cevarih denilen organlarla yapılır. Dille anmak, âyetlerini okumak, hamd, tesbih, tehlil ve benzeri zikirlerdir. Kalp ile anmak, Allah'ın varlığına, birliğine ve azametine delalet eden delilleri düşünmek, O'nun yüce sıfat ve güzel isimlerini, hatırlamak, ilahi sırları, emirlerinde ve yasaklarında bulunan hikmetleri tefekkür etmek, dil ile yapılan zikirleri kalbe sindirmeye çalışmaktır. Organlar ile anmak ise elleri, ayakları, duyu organlarını O'nun tarafından emredilmiş hizmetleri yöneltmek, yasakladığı işlerden ve şeylerden uzak tutmaktır.

Şükür(شكر): Nimetlerin kıymetini bilip verilmiş gayesine göre kullanmak, asıl Sahibini unutmamak, O'na iman ve itaatle nimetin hakkını ödemektir.

Küfür(كفر): Şükürün zıddıdır, özet olarak nankörlük diye tarif edilebilir.

AÇIKLAMA

Ey müminler size olan nimetimi tamamlamak için Kâbe'yi size kible yaptım. Bu, size olan nimetimi yine tamamlamak üzere sizden olan şu vasıflardaki bir peygamberi size göndermemiz gibidir. Biz size, sizden, yani içinizden, İbrahim'in soyundan tertemiz ve örnek bir insan olan Muhammed'i peygamber olarak gönderdik. İnsanlara gönderilecek peygamberin melekler gibi başka yaratıklarından değil de insan cinsinden seçilmesi gâyet tabii insanlık âlemi için büyük bir şeref vesilesi olduğu gibi o peygamber ile irtibat kurabilmek, ondan yararlanmak için de büyük bir nimettir.

Âyette bu nimet beyan buyrulurken o elçinin insanlara kazandırdığı meziyetler ve yararlar da sıralanıyor ki her biri kendi başına büyük bir nimettir. Buyruluyor ki: O, öyle bir peygamberdir ki size âyetlerimizi okur. O, okuryazar olmadığı halde beşer gücü üstünde bir ifade tarzına sahip ve akıllara şaşkınlık veren derin manaları ihtiva eden bu âyetleri okuması onun peygamberliğini de ispat eder. O öyle bir peygamberdir ki sizi tezkiye eder, küfür, Allah'a ortak koşmak ve günah işlemek pisliklerinden temizler, size Kur'ân'ı ve hikmeti öğretir. Kur'ân'ın manasını, ondaki ilahi sırları ve hükümlerinin taşıdığı hikmetleri açıklar ve size gayb âlemine dair haberler, geçmiş peygamberin ve ümmetlerin insanlık âlemince meçhul halleri gibi vahiy yolundan başka bir yolla bilemediğiniz, bilemeyeceğiniz şeyleri öğretir, böylece sizi bilgili ve kültürlü bir ümmet haline getirir, insanlık âlemi içinde sizi seçkin ve örnek bir ümmet seviyesine yükseltir.

O halde ey Peygamberin(a.s.) seçkin ve örnek ümmeti bu nimetlere karşı beni zikredin, dilinizle, kalbinizle ve bütün organlarınızla beni anın, bedeninizle ruhunuzla bana boyun eğin, itaat edin ki ben de sizi anayım, sevaplarla sizi mükâfatlandırayım. Allah'ı zikretmenin fazileti ne dair birçok hadis vardır.

(Bu konuda geniş bilgi almak isteyenler, tarafımdan tercüme ve şerh edilen *Sünen-i İbn Mâceh*'in 3790-3813 nolu hadislerle ve açıklamalarına başvursunlar. İnşallah Ahzâbsûresinin Allah'ı bol anmayı emreden 41. âyetin tefsiri bölümünde bu konu ile ilgili bazı hadisleri nakledeceğim.)

Ve ey müminler size verdiğin nimetlere karşı bana şükredin, nimetlerin hakkını ödeyin, nimetleri yerinde kullanın, gayrimeşru yollarda harcamayın, dilinizle, kalbinizle, organlarınızla, mallarınızla ve çeşitli güçleriniz ile bana itaat edin,

emirlerime ve yasaklarıma saygılı olun, sakın bunun aksine davranmakla nankörlük etmeyin.

Yüce Allah bu âyette müminlere iki önemli görev vermiştir: O’nu anmak ve O’na şükretmek. Müminler bu iki görevi hakkıyla yerine getirdikleri dönemlerde büyük zaferler, medeniyetler ve mutluluklar kazanmışlardır. Allah'ın unutmaya, nimetlerinin kıymetini bilmemeye başlayınca da yer yer ilahî tokatları yemeğe maruz kaldıkları bir gerçektir. Bugün İslam âleminin bazı bölgelerinde görülen huzursuzluklar, ihtilaflar, iç çekişmeler, düşmanlara karşı yenilgiler gözden uzak tutulmamalıdır. Bu halin sebepleri arasında Allah'ı unutmak ve nimetlerine nankörlük etmek suçları var mı, yok mu? Herhalde vardır, belki de en büyük sebep odur. Allah bu seçkin ümmeti, asrısaadetteki sahabelerin nurlu yolunu izlemeye muvaffak eylesin. Âmin.

BAKARA 2/153

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَعِينُوا بِالصَّبْرِ وَالصَّلَاةِ إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ (١٥٣)

MEALİ

153. Ey iman edenler sabır ve namaz ile (Allah'tan) yardım isteyiniz. Muhakkak ki Allah sabredenlerle beraberdir.

TAHLİLLER

Sabır(صبر): Nefsin hoşlanmadığı şeylere zorlamak, hoşlandığı şeylerden men etmek, sıkıntılara ve zorluklara tahammül etmektir. Burada bu manayadır. Bazıları burada sabrı oruç manasına, bazıları da cihat manasına tefsir etmişler ise de umumî manaya alınması tercih edilmiştir.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyette “*Beni anın*” emriyle bütün ibadetleri ve “*Bana şükredin*” emri ile nimetlerin hakkını ödemeyi emredince, bu ağır görevleri yerine getirmeye yardımcı olan ve bunları kolaylaştıran iki şeyi beyan buyuruyor: Onlar sabır ve namazdır.

Ey müminler dini görevlerinizi yerine getirmek, yasak olan şeylerden uzak durmak, bunca nimetlerin şükrünü eda etmek, dininizi ayakta tutmak, savunmak, inkârcılarla savaşmak ve dünya hayatının musibetleri gibi nefse zor gelen şeylere karşı sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyin.

Sabır üç çeşittir: Birincisi, dinen yasak olan şeyleri yapmamak için nefsi frenlemek, ikincisi dinin ibadet sayılan şeyleri işlemeye tahammül etmek, katlanmak, üçüncüsü başa gelen musibetlere karşı sebat göstermektir. Mümin bu alanların tümünde sabır ve sebat göstermek suretiyle Allah'tan yardım istemekle muvaffak olur. Bir de yine bütün bu alanlarda namazla Allah'tan yardım istemek durumundadır. Çünkü namaz, müminin miracıdır, onu Allah'a yaklaştırır, dünya sıkıntılarını unutturur veya en az hafifletir, kötülöklere engel olur, günün beş vaktinde dünyanın geçiciliğini, ebedi hayatın mutluluğuna namzetliğı, dünya hayatının bir imtihan devresinden ibaret olduğunu sahibine hatırlatır. Böyle bir şuur ve huzur ile kılınan namaz, gâyet tabii nefsin hoşlanmadığı ibadetleri kolaylaştırır, nefsin hoşlandığı günahlara karşı aşılması güç bir set haline gelir ve hayatın bütün musibetlerine katlanmayı sağlar. Böylece sabır ve namazla Allah'tan yardım isteyenler hem dünya mutluluğuna hem de âhiret saadetine Allah'ın izniyle erişirler. Nitekim âyetin sonunda buyuruyor ki şüphesiz Allah sabredenlerle beraberdir, yani onların dostudur, velisidir, yardımcısıdır.

BAKARA 2/154

وَلَا تَقُولُوا لِمَن يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِن لَّا تَشْعُرُونَ (۱۵۴)

MEALİ

154. Ve Allah yolunda öldürölenler için “(onlar) ölüdürler” demeyin, bilakis onlar diridirler, ama siz sezmezsiniz.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyet Bedir şehitleri hakkında inmiştir. Bu savaşta müminlerden on dört mücahit şehit edildiler. Bunlardan sekizi ensardan, altısı muhacirlerden idi. Bu olaydan sonra bazı müminler: Falan zat öldü, filan zatda vefat etti, deyince bu âyetle Yüce Allah onlar hakkında “öldüler” demeyi yasakladı. Diğer bir rivâyete göre kâfirler ve münafıklar: “Bazı insanlar sırf Muhammed'in arzusu uğruna kendilerini boş yere öldürtüyorlar” diye dedikodu ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi.

AÇIKLAMA

Ey müminler! Allah yolunda, O'nun dininin yücelmesi uğrunda şehit edilenler için onlar ölüdürler, demeyin, onları hakikaten ölmüş sanmayın. Bilakis onlar diridirler, yaşıyorlar. Ama siz onların yaşadıklarını hissetmezsiniz, duyu organlarınızla

durumlarını idrak edemezsiniz. Berzah âleminin halleri vahiy yolundan başka bir yolla bilinemez.

Bu âyet, şehitlerin hayatlarını sürdürdüğüne delalet eder. Âl-i İmrân sûresinin 169. ve 170. âyetlerinde onların rızıklanmakta ve sevinç içinde oldukları bildirilmektedir. Onların hayatının yalnız ruhî bir hayat mı yoksa ruhla beraber bir ceset hayatı da var mı? Bu konuda değişik görüşler vardır:

Selef âlimlerin çoğuna göre bu hayat ruhla cesedin birlikte hakikî bir hayatıdır. İbn Abbâs(r.a.) , Katâde, Mücâhid, el-Hasan, Amr b. Ubeyd, Vasıl b. Atâ el-Cübâî, er-Rummânî ve müfessirlerden bir cemaatten rivâyet edilmektedir. Ancak ruhla beraber hayatta olan ceset, şehidin toprakta, suda veya başka bir yerde çürüyüp ufak parçacıklara dağılan zerrelere herhangi birisi, bir kısmı mı, tıpkı dünyadaki bedenlerine benzer berzah âlemine ait bir ceset şekli mi, yoksa bazı hadislerde rivâyet edildiği gibi bir kuş şeklimi, hususunda değişik görüşler mevcuttur. Bu görüşlerin ayrıntılarına girmeye gerek yoktur. Sadece şunu ifade edeyim:

Ehl-i Sünnet mezhebine göre insan öldükten sonra kıyamet kopuncaya kadar geçen sürece devam eden ve berzah hayatı denilen bir hayat vardır. Bu hayat umumîdir, şehitlere mahsus değildir, insanların ruhları için bir ölüm yoktur, küfür ehli ve ilahî mağfirete kavuşmayan günahkâr kullar için kabir azabı vardır ve haktır. Allah'ın mağfiretine kavuşan müminler için de kabir bir cennet bahçesidir. Bu hususta hadisler vardır. Yukarıda görüşlerini belirttiğim âlimler ölümden sonra: Yalnız ruh ile devam eden hayat şehitlere mahsus bir hayat değildir, umumîdir. Eğer şehitlerin hayatı da sırf ruha ait bir hayat tarzı olmuş olsaydı onların diğerlerinden bir imtiyazı ve farkı kalmazdı. Ayrıca Âl-i İmrân sûresinin 169. âyetinde şehitlerin Rableri katında rızıklandıkları bildirilmektedir. Şu halde onların hayatı hem ruh hem de ceset ile alakalı bir hayattır, derler. Cesedin mahiyeti ve şekli konusundaki görüşleri de yukarıda açıkladım.

(Şehitlerin ruhlarının yeşil kuşlar şeklinde olduğuna dair hadislerden birisi *Sünen-i İbn Maceh*'in 2801 nolu hadisidir. Bu hadisin geçtiği Cihad kitabının 16. babı şehit olmanın fazileti hakkındadır. Arzu edenler oraya bakabilirler.)

Bazı âlimler de şehitlerin hayatının yalnız ruha ait bir hayat olup cesetle ilgisi olmadığını ve onların rızıklanmakta olmalarının bu görüşe göre de mümkün olduğunu söylemişler. Nitekim Hasan Basrî'nin şöyle dediği rivâyet olunmuştur: Şehitler Allah

katında diridirler, rızıkları ruhlarına sunulur ve ruhlarına sevinç ve ferah ulaşır. Nasıl ki Firavun ve avanesinin ruhlarına sabah akşam ateş verilir ve böylece ruhlarına acı ve ızdırıp ulaşır. Şu halde şehitlerin rızkı ruhlarına ulaşan sevinç ve ferahlıktır. Şehitlerin imtiyazı meselesine gelince, bu imtiyaz sırf ruhlarının hayatı değil, bunun yanında Allah katında kendilerine üstün değer verilmesi ve mertebelerinin yükseltilmesidir.

Hülasa biz şehitlerin hayatta olduklarına, Rableri katında rızıklandıklarına iman ediyor, keyfiyetinin de tarafımızdan nimetlendirildiklerine, sevinç içinde olduklarına iman ediyoruz. Gayb âlemine ait bu hayatın mahiyetini bilmiyoruz. Zaten âyetin sonunda bu hayatı sezemeyeceğimiz bildiriliyor. Allah en iyi bilendir, deriz.

Geniş tefsir kitaplarında konu hakkındaki diğer görüşlerde anlatılmaktadır. En kuvvetli görüş yukarıda anlattığım ilk görüştür.

BAKARA 2/155-157

وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِّنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ وَنَقْصٍ مِّنَ الْأَمْوَالِ وَالْأَنْفُسِ وَالثَّمَرَاتِ وَبَشِّرِ الصَّابِرِينَ ﴿١٥٥﴾ الَّذِينَ إِذَا أَصَابَتْهُمُ مُصِيبَةٌ قَالُوا إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاغِبُونَ ﴿١٥٦﴾ أُولَٰئِكَ عَلَيْهِمْ صَلَوَاتٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَرَحْمَةٌ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُهْتَدُونَ ﴿١٥٧﴾

MEALİ

155. Andolsun biz sizi biraz korku, biraz açlık, mallar(ınız)dan, canlar(ınız)dan ve ürünler(iniz)den eksiltmek ile deneyeceğiz. Sabredenleri müjdele...

156. Onlar ki kendilerine bir musibet geldiği zaman “Biz Allah'ın (mülkü ve kulları)ız. Ve biz O'na döneceğiz derler.

157. İşte onlara Rablerinden bol mağfiretler ve büyük bir rahmet vardır, hidâyete erenler de onlardır.

TAHLİLLER

Neblû(نبلو): Belv (بلو) mastarındandır. Belv'in asıl manası mihnettir. Sonra mihnetli imtihan ve denemek manasında kullanılmıştır. İmtihan ve deneme işi genellikle imtihan ve denemeye tâbi tutulan hakkında bilgi edinmek için yapılır. Oysa Allah Teâlâ her şeyi bilir. Bu itibarla burada insanları denemek ve imtihan etmek gibi bir muameleye tabi tutmak manası kastedilmiştir.

Havf(خوف): Korkudur. Burada düşman korkusu manasınadır.

Cu'(جوع): Açlıktır. Burada kıtlık manasınadır.

Enfûs(أنفس): Nefsin (نفس) çoğuludur. Burada sevilen kişiler manasınadır.

Semerât(ثمرات): Semerinin (ثمر) çoğuludur, toprak ürünleri manasınadır. İmam Şâfiî, korkuyu, Allah korkusu, açlığı Ramazan orucu, malları eksiltmeyi zekât ile sadaka, nefisleri eksiltmeyi hastalıklar, meyveleri eksiltmeyi de evladın ölmesi manalarına tesir etmiştir.

Musibet(مصيبة): Mümin kişiye eziyet veren, üzen her şeyi kapsar. Nitekim bir hadiste mealen“*mümine eziyet veren her şey onun için bir musibettir ve bir sevaptır*” buyurmuştur.

Salavât(صلوات): Salâtın (صلاة) çoğuludur. **Salât** asıl manası duadır. Allah’ın **salâtı** ise rahmeti, mağfireti, övmesi, önem vermesi manalarına gelir. Burada rahmetle beraber geldiği için bol mağfiretler veya bol övgüler manasına tefsiri uygun görülmüştür.

AÇIKLAMA

Ey müminler!Yukarıdaâyette sabır ve namaz ile Allah’tan yardım istemeniz emredildi. Şimdi sabır ve sebat göstermeniz gereken durumlar bildirilecektir.Ant olsun biz sizi biraz düşman korkusu, biraz kıtlık, mallarınızı biraz eksiltmek, sevdiğiniz insanların bir kısmının canını almak ve ürünlerinizin verimini biraz kısmak suretiyle sizi denemeye benzer bir muameleye tabi tutacağız.

İmam Şafii’nin rivâyetine göre mana “*Ey müminler biz sizi Allah korkusu,Ramazan orucu, zekât ve sadaka ödemek, hastalıklar ve evladınızın canını almakla denemeye benzer bir muameleye tabi tutacağız.Ey peygamber sen sabredenleri büyük bir rahmet ve bol ikramla müjdele.*”

O sabredenler ki başlarına bir musibet, üzücü durum geldiği zaman hemen “*Biz şüphesiz Allah'ın mülküyüz, kullarıyız ve şüphesiz biz O'na döneceğiz*” derler, kaza ve kadere imanla Allah'a teslimiyetlerini ispatlarlar ve bu inançla teselli bulurlar, belâ ve musibetlere karşı sabrederler.

Şunu da belirteyim: Sabır sadece dille **إِنَّا لِلَّهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** demek değildir. Bunu dile söylemenin yanında derin anlamını kalbe sindirmek de gerekir. Böyle bir musibetle karşılaştığı zaman mümin dünyaya geliş gayesinin Allah'ı tanımak, O'na tam bir teslimiyetle boyun eğmek ve hükmüne rıza göstermek olduğunu, kendisinin er geç O'na döneceğini, dünyanın geçiciliğini, başına gelen musibetin yanında

sayılamayacak kadar nimetlere eriştiğini düşünmeli ve böylece teselli bulup samimiyetle sabır ve sebat göstermelidir.

157. âyette de böylece sabredenlere verilecek mükâfat bildirilerek buyruluyor ki: “İşte onlara, vasıfları yukarıda anlatılan sabırlı müminlere Rablerinden bol mağfiretler, bol övgüler ve büyük bir rahmet vardır. Hidâyete erenler, hak ve doğru yolu bulanlar da onlardır, bu vasıfta bulunanlardır.”

Sabır, insanlara mahsus bir hasrettir. Musibetlere karşı âyette geçen **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** sözünü söylemek de bu ümmete mahsustur. İbn Abbâs’(r.a.)tan rivâyet edilen bir hadiste mealen şöyle buyrulmuştur: “Benim ümmetime öyle bir şey verildi ki, ümmetlerin hiçbirisine verilmemiştir: Ümmetimin musibetle karşılaşması halinde **إِنَّا لِلّٰهِ وَإِنَّا إِلَيْهِ رَاجِعُونَ** demesidir.”⁷⁶⁵

(Musibete sabretmenin fazileti ve bu zikrin okunması hakkında varit olan bazı hadisler Sünen-i İbn Mâceh’in Cenazeler kitabının 55. babında 1596-1600 numaralarda geçmektedir. Gerekli açıklama da bunun tarafından yazılmış tercüme ve şerhi de mevcuttur.)

BAKARA 2/158

إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوْ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللَّهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ (١٥٨)

MEALİ

158. Safa ve Merve Allah'ım (hac-umre ibadetleriyle ilgili) nişanlarındandır. Kim Beyt'i (Kâbe'yi) hac eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde kendisine bir günah yoktur. Kim kendiliğinden bir hayır işlerse, (bilsin ki) Allah muhakkak onun karşılığını verir, (her şeyi) bilir.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyete göre cahiliyet devrinde Safa tepesinde Esâf adı verilen, Merve tepesinde de Nâile isimli birer put vardı. Cahiliyet devri insanları Safa ile Merve arasında sa’y ederken, gidip gelirken bu putlara saygı duyup ellerini sürerlerdi, taparlardı. İslam dini gelip diğer putlar gibi bunlarda kırılıp atılmıştı. Fakat

⁷⁶⁵ Taberânî, Mu’cemü’l-kebîr: 12/40, (h.no:12411). Said İbni Cübeyr’den gelen benzer bir rivayet için bkz: Süyûtî, ed-Dürri’l-mensûr: 2/73

Müslümanlar o ikiputtan dolayı Safa ile Merve arasında tavaf niyetiyle gidip gelmekten pek hoşlanmıyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi.⁷⁶⁶

TAHLİLLER

Safâ(صفا): Lügatte pürüzsüz taş demektir. Sonra Kâbe'nin yakınındaki kayalık bir tepenin adı olmuştur.

Merve(مروة): Lügatte beyaz ve yumuşak taş demektir. Sonra Kâbe'nin yakınındaki kayalık bir tepeye isim olmuştur. Hac veya umre niyetiyle Kâbe'yi ziyaret edenler bu iki tepecik arasında yedi defa gidip gelirler.

Şaâir(شعائر): Şaîre (شعيرة) veya şîârenin (شعارة) çoğuludur. Lügatte alametler, nişanlar manasıdır. Dini terim olarak bazen ibadet manasına, bazen de ibadet yeri manasında kullanılır. Mesela ezan, cuma namazı, cemaatle namaz, bayram namazı, hac ve umre dinin birer şîârı, meşâiridir, denilir. Burada hac veya umre ibadetlerinin bölümleri veya bu bölümlerin yapıldığı belirli yerler manasıdır. Safa ile Merve tepeleri hac ve umre ibadetlerinin bir bölümünün yapıldığı belirli iki yerdir. Bunlar arasında tavaf da bu iki ibadetin bir bölümüdür.⁷⁶⁷

Hac (حج): Lügatte herhangi bir şeyi kastetmek veya tazim edilip, saygı duyulan özel bir şeyi kastetmektir. Hac din ıstılahında ise belli bir zamanda belli belirli birtakım şartlara riâyet edilmek suretiyle Kâbe'yi tavaf, Arafat'ta vakfe gibi birtakım ibadetlerin adıdır.

İtimâr(اعتماد): Umre (عمرة) kökünden olup umre yapmak demektir. İmaret (عمارة) ve imâr (الاعمار) kökünden olan umrenin lügat manası ziyaret etmektir. Çünkü bir yeri ziyaret eden kişi orayı sanki imar etmiş olur. Umre, din ıstılahında ise yine belirli şartlara riâyet edilerek Kâbe'yi tavaf etmek, Safa ile Merve arasında gidip gelmek gibi birtakım ibadetlerin adıdır.

Cünâh(جناح): Lügatte bir şeye meyletmek demektir. Burada günah manasıdır.

⁷⁶⁶Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/231.

⁷⁶⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 9/464; İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrer*, 229; Kurtubî, *el-Câmi*, 6/37; Ebü'l-Kâsım Muhammed İbn Cüzey, *et-Teshîl li- 'ulûmi't-tenzîl*, thk. Abdullah el-Hâlidî (Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkam, 1416), 1/36.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ bundan önceki âyetlerde cihada işaret buyurdu. Bu âyeti de hac ve umre konusuna yer verdi. Hac, umre ve cihat bir araya getirilmiş gibi görünüyor. Aralarındaki benzerlik ise her ikisinin de maddi fedakârlık, mal harcamak ve bedene zor gelen birtakım hizmetler ve ağır görevler vardır. Bir kavle göre âyetler arasındaki münasebet şudur: Bundan önce sabır konusuna değinildi. Bunun arkasında hac konusuna geçildi. Çünkü hac ibadeti de sabırlı olmayı gerektiren birtakım zorluklar bulunur.

AÇIKLAMA

Mescid-i Haram kenarlarında bulunan Safa ve Merve tepeleri Allah'ın hac ve umre ibadetlerinin nişanlarından, bu iki ibadetin bir bölümünün yapıldığı belirli yerlerdir.

Diğer bir mana ile bu tepeler arasında yapılan tavaf Allah'ın dininin nişanlarından, alametlerindendir. Cahiliyet devri alametlerinden değildir. Bu itibarla kim hac ve umre niyetiyle Kâbe'yi tavaf, ziyaret ederse, bu iki tepe arasında sa'y etmesinde, bu niyetle gidip gelmesinde bir günah yoktur. Cahiliyet döneminde o tepelere putların konulmuş olması bir engel teşkil etmez. Kim bir hayır işlerse, o hayır farz bir ibadet olsun, nafil bir ibadet olsun, o kimse bilsin ki Allah muhakkak onun karşılığını, sevabını verir ve her şeyi bilir. Diğer bir mana ile "Kim gönüllü olarak teberruda bulunur, nafil bir hac, nafil bir umre, nafil bir tavaf gibi dinen yükümlü olmadığı hayırlı bir şey işlerse bilsin ki Allah muhakkak onun karşılığını verir ve her şeyi bilir.

SAFA İLE MERVE ARASINDA SA'Y YANİ İBADET MAKSADIYLA GİDİP GELME HÜKMÜ

Hac ve umre ibadetleri meyanında Safa ile Merve tepeleri arasında yedi defa gidip gelmenin meşruluğu konusunda icma vardır. Ancak sa'y denilen bu gidip gelme işi farz mı, vacip mi yoksa sünnet mi? Bu hususta ihtilaf var:

1. Ebû Hanife'ye göre bu sa'y, vaciptir. Yapılmaması halinde kurban kesmek gerekir.
2. Şâfiî ve Mâlik'e göre farzdır, rükündür. Onsuz ne hac olur ne de umre. Yapılmaması halinde o ibadet yapılmamış olur. İmam Ahmed'ten de böyle bir rivâyet vardır.

3. Ahmed'ten yapılan bir rivâyete göre sa'y sünnettir. Enes, İbn Abbâs ve İbn Zübeyr de böyle demişlerdir.

(Yukarıda özet olarak bildirdiğim bu görüşlerin dayanakları hadis ve fıkıh kitaplarında mevcuttur. *Sünen-i İbn Maceh*'in 2986-2988 nolu hadisleri bu konudadır, ayrıntılı bilgi onun tercüme ve şerhinde vardır, bakılabilir.)

BAKARA 2/159-162

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنزَلْنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالْهُدَىٰ مِنْ بَعْدِ مَا بَيَّنَّاهُ لِلنَّاسِ فِي الْكِتَابِ أُولَٰئِكَ يَلْعَنُهُمُ اللَّهُ وَيَلْعَنُهُمُ
اللَّاغِنُونَ ﴿١٥٩﴾ أَلَا الَّذِينَ تَابُوا وَأَصْلَحُوا وَبَيَّنَّاهُ فَأُولَٰئِكَ أَتُوبُ عَلَيْهِمْ وَأَنَا التَّوَّابُ الرَّحِيمُ ﴿١٦٠﴾ إِنَّ الَّذِينَ
كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ أُولَٰئِكَ لَعْنَةُ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿١٦١﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ
الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يَنْظُرُونَ ﴿١٦٢﴾

MEALİ

159. Şüphe yok ki indirdiğimiz apaçık delilleri ve hidâyeti, biz kitapta insanlar için açıkça belirttikten sonra gizleyenler (var ya), işte onlara hem Allah lanet eder hem de lanet edebilenler lanet eder.

160. Ancak tevbe edip (bozduklarını) düzelterek (gerçekleri) açıklayanlar hariç. İşte ben böyle dönüş yapanları bağışlarım. Tövbeyi çok kabul eden ve çok merhametli olan da ancak benim.

161. Muhakkak ki inkârcılık edip kâfir olarak ölenler (yok mu) işte Allah'ın, meleklerin ve insanların,(bunların) hepsinin laneti onların üstündedir.

162. (Onlar) ebediyen lanet içinde kalırlar, kendilerinden azap hafifletilmeyecek ve (bir an olsun) azaptan geri bırakılıp bekletilmeyecekler.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bir gün Muâz b. Cebel, Sad b. Muâz ve Zeyd b. Hârise isimli sahabeler, Yahudi bilginlerinden bir gruba Tevrat'ta mevcut bazı konuları sordular. Fakat o bilginler sorulan konuları gizlediler ve açıklamadan imtina ettiler. Bunun üzerine 159. âyet indi. Katâde'den rivâyete göre bu âyet Tevrat ve İncil'deki bazı gerçekleri gizleyen Yahudiler ile Hristiyanlar hakkında inmiştir. Bir kavle göre

bu âyet dini hükümlerden herhangi bir şeyi gizleyen herkes hakkındadır. Çünkü âyetteki hüküm umumîdir.⁷⁶⁸

TAHLİLLER

Beyyinât(بينات): Beyyine'nin (بينة) çoğuludur.Beyyine delil demektir. Burada gerçeğe delalet eden âyetler manasınadır.

Hüdâ(هدى): Doğru yolu göstermektir. Burada doğru yolu gösteren âyetler manasınadır.

La'net(لعنة): Gazap ve öfkeden dolayı kovmak ve uzaklaştırmaktır. Allah'ın laneti, kulunu rahmetinden uzaklaştırması ve cezalandırmasıdır. Meleklerin ve insanların laneti ise lanetledikleri kimsenin Allah'ın Yrahmetinden uzaklaştırılması için dua etmelidir.

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki bizim indirdiğimiz apaçık delilleri, gerçeğe delalet eden âyetleri, bu cümleden olarak son peygamber Hz. Muhammed(a.s.)'in vasıfları, alametleri gibi onunla ilgili olarak Musa'ya ve İsa'ya indirilen âyetleri ve hidâyeti, doğru yolu gösteren âyetleri, yine bu cümleden olarak Resûl-i Ekrem'in doğruluğuna dair delilleri biz o kitapta, Tevrat'ta-diğer bir mana ile- Tevrat ve İncil'de insanlar için açıkça belirttikten sonra bu gerçekleri gizleyenler, yani ihtiyaç halinde meydana koymayan, açıklamayan, kabul ve itiraf etmeyen, yayınlanmasına engel olan, onları kısmen veya tamamen tahrif eden, onları çıkarıp yerine başka hükümler koyanlar var ya işte onlara Allah lanet eder, rahmetinden uzaklaştırır, hak ettikleri cezaya çarptırılır ve lanet edebilen, onların rahmetten uzak tutulması ile gerekli cezaya çarptırılması için aleyhlerinde dua edebilenler, yani melekler mümin olan insanlar ile cinler ve hayvanlar lanet eder.

Ancak tevbe eden, o gerçekleri gizlemekten ve diğer günahlardan pişmanlık duyup dönüş yapan, bozdukları tahrif ettikleri gerçekleri düzelten, zihinlerini bulandırıp saptırdıkları insanları İslam dinine irşat eden, Allah'ın insanlar için belirttiği gerçekleri meydana koyan, yaptıkları dönüşü halka duyuranlar hariçtir. İşte ben böyle dönüş

⁷⁶⁸ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 1/210

yapanları bağışlarım, tevbelerini kabul edip mağfiret ve rahmetimi ihsan ederim. Tevbeyi çok kabul eden ve çok merhametli olan da ancak benim.

İlahî gerçekleri gizlemekten dönüş yapıp samimiyetle iman edenlerin durumu böyledir. Ama o gerçekleri gizlemekte ısrar edip inkârcılığını sürdürenler veya bunlar olsun diğer inkârcılar olsun inkârcılık edip de kâfir olarak ölenler var ya işte Allah'ın, meleklerin ve insanların, bu sayılanların hepsinin laneti onların üstündedir.

Onlar sonsuza dek, devamlı olarak lanet içinde kalırlar, cehennem ateşinde ebediyen tutulurlar, kendilerinden azap hafifletilmeyecek ve bir an olsun azaptan geri bırakılmayacaklar, herhangi bir mazeret ileri sürmeleri için bekletilmeyecekler-diğer bir mana ile- onlara bakılmayacak, Allah onlara rahmet bakışı ile bakmayacaktır.

Yukarıda tefsirine çalışılan 159. âyetin hükmü umumîdir. İslam dinine ait bir hükmü gizleyen, dinden olduğu kesinlikle sabit olan herhangi bir şeri hükmü saklayanlar da âyetin bildirdiği vahim akıbete maruz kalırlar.

(Yüce dinimize ait hükümleri gizleyen, özellikle sorulduğu halde bilinen şeri bir hükmü, Kur'ân veya hadisin bildirdiği bir ilahi bir gerçeği söylemeyen kimselerin maruz kalacakları azap hakkında birçok hadis de mevcuttur. Bu konu hakkında geniş bilgi almak isteyenler Sünen-i İbn Maceh'in el-Mukaddime bölümünün 24.babında rivâyet edilen hadislerle ve açıklamalarına bakmalıdırlar.)

Âlûsî'nin bu âyetin tefsirinde konu ile ilgili verdiği bilginin özetini aktarmakla yetiniyorum.⁷⁶⁹

BİR FIKİH MESELESİ

Bu âyet delil olarak gösterilerek şariat hükümlerine dair bilgiyi meydana koymanın vacipliğine ve gizlemenin haramlığına hükmedilmiştir. Ancak bu hükümleri açıklayacak din âlimi için bir tehlikenin bulunmaması ve o bölgede kendisinden başka ehil bir âlimin bulunması şartı vardır. Aksi takdirde o hükümleri meydana koyma zorunluğu yoktur. Fakat herhangi bir din âlimine dini bir soru sorulduğu zaman o sorunun cevabını verilmesi zorunludur, susması caiz değildir. Şâyet cevap vermesi halinde doğacak zarar cevap vermekle elde edilecek yarardan büyük ise cevap vermeyebilir.

⁷⁶⁹Geniş bilgi için bk. Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/425 vd.

BAKARA 2/163

وَالْهُكُمُ إِلَهُ وَاحِدٌ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَنُ الرَّحِيمُ (١٦٣)

MEALİ

163. Tanrınız bir tek tanrıdır, O'ndan başka tanrı yoktur, Rahman, Rahîm O'dur.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs(r.a.)'tan rivâyete göre bu âyet Mekke'nin Kureyş kabilesine mensup müşrikler, Resûl-i Ekrem(a.s.)'e: Bize Rabbinin evsafını anlat, deyince Allah Teâlâ bu âyeti ve İhlâs sûresini indirdi. Osıralarda müşriklerin 360 adet putu bulunuyordu.Âyetin iniş sebebi müşrikler ise de hitabı umumîdir.

TAHLİLLER

İlah(إله): Tapınan demektir ki dilimizdekarşılığı tanrıdır. Putlara tapanlar, bir hayli ilahları bulunduğuna inanıyorlardı. Yüce Allah bu âyettebuyuruyorki;ey insanlar hepinizin bir tek ilahınız vardır, tapınmaya ibadete layık başka tanrı yoktur, O, ilahlıkta, ibadete layık olmakta tektir, zatında, sıfatlarında ve fiillerinde hiçbir dengi, hiçbir benzeri yoktur. O'nun dışında edinilen ilahların, putların hepsi bâtıldır, boştur hiçbir şey değildir. Rahman O'dur, Rahîm O'dur. Şu fani hayatta bütün varlıklara merhamet eden O'dur, ahirette müminlere özgü lütuf ve ikramda bulunacak ancak odur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

159-162. âyetlerde Resûl-i Ekrem(a.s.)'in peygamberliğinin ispatı üzerinde durulmuştu, O'nun hak peygamber olduğunu bildiren semavi kitaplarda ki gerçekleri, delilleri gizleyenlerin elem verici bir azaba maruz kalacakları bildirilmişti. Bu âyette de Allah Teâlâ'nın varlığı ve birliği ispat ediliyor. Bundan sonra gelen âyetlerde de Allah'ın varlığına birliğine delalet eden deliller sıralanıyor ve O'na ortak koşanlardan ebedî olarak cehennem azabına mahkûm edileceği belirtiliyor.

BAKARA 2/164

إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاخْتِلَافِ اللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَالْفُلْكِ الَّتِي تَجْرِي فِي الْبَحْرِ بِمَا يَنْفَعُ النَّاسَ وَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ السَّمَاءِ مِنْ مَّاءٍ فَأَخْبَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا وَبَثَّ فِيهَا مِنْ كُلِّ دَابَّةٍ وَتَصْرِيفِ الرِّيَّاحِ وَالسَّحَابِ الْمُسَخَّرِ بَيْنَ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ لَآيَاتٍ لِقَوْمٍ يَعْقِلُونَ (١٦٤)

MEALİ

164. Şüphesiz göklerin ve yerin yaratılmasında, gece ve gündüzün değişmesinde, insanlara yarar sağlayan şeylerle denizde akıp giden gemilerde, Allah'ın yukarıdan indirip onunla yeryüzünü ölümünden sonra dirilttiği suda, yoktan var edip yeryüzüne yaydığı deprenen her çeşit canlıda, rüzgârları değiştirmesinde ve gök ile yer arasında göreve hazır tutulan bulutlarda düşünen bir topluluk için elbette (Allah'ın varlığına ve birliğine) çok sayıda büyükdeliller vardır.

İNİŞ SEBEBİ

Beyhakî'nin Ebûd-Duhâ'dan rivâyetine göre müşriklerin Kâbe çevresinde 360 adet putu bulunuyordu. Onlar Allah'ın varlığına ve birliğine dair yukarıdaki 163. âyetinindiğini işitince şaşkınlık içinde kaldılar ve "*Tek bir ilah? Eğer Muhammed doğru söylüyorsa iddiasını ispatlayıcı bir âyet, bir delil getirsin*" dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Benzer başka rivâyetler de vardır.⁷⁷⁰

TAHLİLLER

Fülk(فلك): Tekil ve çoğul olarak kullanılan kelimelerden olup gemi veya gemiler manasınadır.Burada çoğuldur.⁷⁷¹

Bess(بث): Lügate asıl manası bir şeyi dağıtmak, yaymaktır. Burada çoğaltıp yaymak manasına olmakla beraber, o canlıların yoktan var edilmesine işaret bulunduğu,Râgıb tarafından ifade edilmektedir.⁷⁷²

Dabbe(دابة): Yeryüzünde yürüyebilen insanlar dâhil bütün canlılar manasınadır. Kurtubî: Bazıları kuşları bunun dışında tutmuşlar ise de yanlıştır. Çünkü kuşlarda ayakları üzerinde yürüyebilirler, demiştir.⁷⁷³

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ varlığına ve birliğine delalet eden aklî delillerden birkaç tanesini bu âyette sıralayarak bunların düşünen insanlar için muazzam belgeler olduğunu vurguluyor. Bu âyette bildirilen aklî delillerin gereği gibi ayrıntılı biçimde anlatılması birkaç cilt doldurur. Çünkü bu delilleri astronomi, biyoloji, jeoloji, fizyoloji ve meteoroloji

⁷⁷⁰Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, 1/253: Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/429.

⁷⁷¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 645.

⁷⁷²İsfahânî, *el-Müfredât*, 108.

⁷⁷³İsfahânî, *el-Müfredât*, 306.

bilimleri gibi birçok müspet ilim dallarının konularını yakından ilgilendiren çok önemli meselelerdir. Bu itibarla burada ayrıntılı bilgi vermek hem çok geniş yer ister, hem de doğrusu saydığım ilim dallarında tam ihtisas sahibi olmak gerekir. Genel kültürümüzle bu konuları anlatmaya kalkışmamız genel kültürü olmayanlar için cazip görülecek, ama bu bilimlerde uzmanlaşmış okuyucular nazarında çok cılız kalır, hatta bazı hatalara da düşülmüş olunabilir.

Yalnız şunu da ifade edeyim. Yüce Kur'ân her seviyedeki insanların tümüne hitap eder. Herkes kendi kültür seviyesine göre ondan bir pay alabilir. Bütün ilimler birer deryaya benzetilirse kimisi bir damla, kimisi bir yudum, kimisi bir avuç, kimisi de daha fazla bir miktar alır.

Şu kâinat kitabını okuyamaz olmayan insanlar da bir parça olsun okuyabilir. Kur'ân-ı Kerim, bütün çağlara hitap eden mukaddes bir kitap ve en mükemmel ilahi kanundur. Her çağın insanları kendi kültür seviyelerine göre ondan her alanda olduğu gibi Allah'ın varlığına ve birliğine delalet eden nakli ve aklî delillerinden yararlanabilir. Şimdi biz burada bu delilleri maddeler halinde sunmakla yetineceğiz. Okuyucular âyetin sonunda bildirildiği gibi üzerinde düşünüp kendi kültür seviyelerine göre nurundan ve feyzinden paylarını almaya çalışırlar. Biz sadece ipuçlarını vermek ile yetinmek durumundayız.

1. Göklerin yaratılmasıdır.

Başımızı havaya kaldırıp sayısı insanların meçhulü olan milyonlarca yıldızların, kümelerin ve sistemlerin adeta serpiştirildiğini gördüğümüz uzaya gökler diyoruz. Bugün insanoğlu bazı gezegenlere yolculuk etmek hazırlığında olmasına rağmen bu uzayın boyutları ve nihâyeti konusunda bilgi sahibi değildir. Dünyamıza en yakın sistem güneşimiz ile çevresindeki gezegenlerin teşkil ettiği sistemdir. Buna benzer nice sistemlerin mevcudiyeti bilinmektedir. Bunların ötesinde nerelerin bulunduğunu ancak Allah bilir. Her sistemde yer alan gezegenlerin her biri kendi yörüngesinde çok hızlı hareket halindedir. Bütün sistemler arasında da koordineli bir çalışma düzeni mevcuttur. Bu düzenin en ufak bir bölümünde meydana gelecek küçücük bir bozulma, mesela bize en yakın güneş sistemindeki gezegenlerin kendilerine tayin edilmiş bulunan yörüngeye dışına çıkması, uzayda meydana getireceği bir trafik kazası dünyanın sonunun gelmesine, kıyametin kopmasına yol açar. Peki, bunca yıldızları ve sistemleri yöneten sevk ve idare eden kimdir? Bunlar kendiliğinden mi meydana geldi

ve kendilerinde bir şuur bir hayat bir ilim var mı? Aralarında koordineli çalışmayı sağlayan kim? Elbette gücü bütün kâinatı kuşatan, hepsine talimat veren, hepsini yoktan var ettiği gibi yöneten, sevk ve idare eden, koyduğu kanun ve nizamlara uymalarını sağlayan, sonsuz bilgi, nihâyetsiz güç sahibi yaratıcıya ihtiyaç vardır ve zaruridir. İşte O, Allah'tır. Bu sayısız cisimlerin düzenini sağlayan tabiat kanunlarının koyucusu da O'dur. O, güneşi, ışığı ve ısısı ile insanın ve ona bağlı olarak milyonlarca hayvan ve bitkilerin emrine ve hizmetine tahsis etmiştir. Ay da öyledir. Akılları hayretler içinde bırakan bu düzen ve bu uzay O'nun varlığına birliğine, kemal sıfatlarına apaçık bir belge ve inkâr edilmesi akıl sahipleri için imkânsız büyük bir delil değil mi?

2. Yerin yaratılmasıdır.

Güneş sisteminin bir gezegeni olan dünyamızın mahiyeti, maddesi, yapılışı, yeraltı ve yerüstü hazineleri, elips şeklinde oluşu, ekseninin eğikliği, dörtte üçünün su ile kaplı oluşu, buna rağmen kara parçalarının su istilasından korunuşu, kendi mihveri etrafında baş döndürücü olması gereken bir hızla dönmesine rağmen durgun ve düz satıh gibi görünüşü, kendisine tayin edilen yörüngesinden hiç sapmadan güneşin etrafında çok hızlı dönüşü, insanların ve hayvanlar ile sayılamayacak kadar çok olan diğer canlıların muhtaç olduğu yaşama şartlarını taşıyan bir ortamda oluşu, güneş ve ay gibi birtakım gök cisimleri ve atmosfer ile el ele, omuz omuza akıllara durgunluk verecek bir düzen ile başta insanoğlu olmak üzere sayısız canlılara devamlı surette ve belirli ölçüler dâhilinde hizmet vermesi bir tesadüf sonucu olabilir mi? Zerre kadar akli olan bunu söyleyemez. Elbette gücü hem yer küresine hem onunla işbirliği içinde bulunan güneş, ay ve diğer semavî cisimlere ve atmosfere yeten, bunlar arasında koordine çalışmayı sağlayan, şaşmaz bir ince hesap ve birtakım kanunlar ile sevk ve idare eden, bunların tümüne hükümrân, çok bilgili, gâyet güçlü, çok merhametli yaratıcıya ihtiyaç duyulmaktadır. Bu yaratıcı kim olabilir? Evet düşünen insan bunun çok bilgili, çok güçlü, her şeyi yerli yerince yapan, eserleriyle varlığı ve birliği meydanda gün ışığı gibi görülen bir yaratıcı tarafından yapıldığına iman eder ve evet Allah vardır ve birdir, diye haykırır, haykırması gerekir.

3. Gece ile gündüzün değişmesidir.

Gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesi, şaşmaz bir hesap ile kısalıp uzaması, mevsimlerin değişmesi, bu değişikliklerin hepsinde yine başta insan olmak üzere

çeşitli canlılar için birtakım yararların varlığı, bu değişikliklerin gerçekleşmesi için yerküremiz ile güneşimizin el ele vermesi, elbette bu düzenin Sahibinin varlığına, birliğine ve sonsuz merhamet sahibi olduğunu apaçık delildir.

4.İnsanlara yarar sağlayan şeylerle denizde akıp giden gemilerdir.

Yerküresinin kara parçaları üzerinde dağılmış vaziyette ikamet eden insanların sosyal, kültürel, ekonomik ve sair alanlarda birbirleri ile alışveriş etmeleri çeşitli menfaatler temin etmeleri için her çağda deniz yolculuğunun önemi bilinmektedir. Kıtalar arası deniz yolculuğunda kullanılan gemilerin insanları ve eşyalarını taşıyabilmeleri için suda batmaması gerekir. Şu büyük okyanuslarda uçsuz bucaksız denizlere açılan gemiler denizlerin büyüklüğü karşısında bir nokta kadar küçük olduğu halde bunca dalgalar içinde süzülüp gitmesi, insanlara hizmet etmesi ve suda batmaması bir tesadüf mü? Suyun özgül ağırlık ile diğer cisimlerin özgül ağırlık arasındaki orantıyı düzenleyen kim? Bu fizik kanunlarının koyucusu kim? Evet, denize, deniz içinde yaşayan canlılara, deniz dalgalarına, denizlerde yolculuk eden insanlara, cisimlerin özgül ağırlıklarına da hükümler, güçlü, bilgili, merhametli bir yaratıcıya ihtiyaç duyulduğu açıktır. Bu da Allah'ın varlığını birliğini ispatlar.

5. Allah'ın yukarıdan indirdiği sudur.

Evet, bulutlardan inen yağmurun mahiyeti, evveliyatı, yağacağı zamanı, miktarı, yağış süresi, bölgesi, iniş biçim, gayesi, faydası veya bazen zararı gibi durumları kendiliğinden mi? Akıl sahibi buna evet diyemez. Peki, bütün bu durumları ayarlayan, düzenleyen, sevk ve idare eden, bununla ilgili tabiat kanunları koyan, uygulayan kör, sağır, bilgisiz, merhametsiz, güçsüz, hesapsız bir varlık olabilir mi? Elbette hayır olamaz. Bunu yapanın denizlere, buharlara, havaya, yer küresine, hararete, basınca, yerçekimi sistemine, güneşe ve daha birçok malzemeye sahip ve hükümler olan, gören, bilen, güçlü, merhametli, yerde yaşayan bütün canlıların ihtiyacını bilip karşılayabilen, çok bilgili bir yönetici olması gerekir. Bu vasıfları taşıyan kim? Elbette bütün kâinata sahip ve malik bulunan yüce Allah'tan Yabancı kim olabilir? Olamaz. Bunu yapan Allah'tır, demekten başka çare yok.

6. Yukarıdan indirilen su ile yeryüzünün ölümünden sonra diriltilmesi.

Sonbaharda ibretle yeryüzüne bakıldığı zaman bitkilerin çürüdüğü, yaprakların soyup döküldüğü, çiçeklerin sönmüş gittiği ve yeşilliklerin yok olup hayata veda ettiği, böylece yeryüzünün ölüm âlemine intikal ettiği görülür ve gönüllere hüznün ve keder matemi

yerleşir. İlkbahar mevsiminin bereketli yağmurları, topraktaki kimyasal maddeler, kabirlere gömülmüş cenazeler gibi diriliş zamanını bekleyen tohumlar, havadaki gazlar, güneş ısısı ve ışığı birlik ve beraberlik içinde harekete geçerek belirli kanunlar ve talimatlar dâhilinde yapılan çalışmalar neticesinde ölü yeryüzünün canlanmaya başladığı, bitkileri, çiçekleri, meyveleri, yaprakları, sebzeleri, hülâsa tüm yeşillikleriyle adeta seyircilerin yüzüne gülerek diriltildim, diye haykırdığı neşe ve sürurla gönülleri fetheder duruma gelir. Yukarıda sayılan varlıklar kendiliğinden mi aynı anda birlikte hareket eder, işbirliği yapar ve ölmüş yeryüzünü diriltir? Elbette hayır. Bunu sağlayan, tabi kanunları belirli ölçüler dâhilinde harekete geçiren bir kuvvet vardır. O kuvvetin bu elemanların hepsine hükümrân olması gerektiği gibi güneşe, denizlerden kalkıp bulut haline gelen buharlara, yağmurlara, atmosfere, havadaki oksijen ve karbondioksit gibi gazlara da hükümrân olması gerekir, bilgili, güçlü, her şeyi yerli yerince yapabilir durumda olması şarttır. İşte bu kim? Elbette kâinatı kudret elinde tutan yaratıcıdan başka kim olabilir?

7. Yoktan var edip yeryüzüne yaydığı deprenen canlılardır.

Bu madde üzerinde durmaya hiç gerek yoktur. Her canlı kendi başına yaratıcının varlığını, birliğini, ilim ve kudretini gösterir birer delildir. Milyonlarca canlıyı yaratıp yaşamını sürdürebilmesi için gerekli ortamı hazırlayan, yeryüzünü birçok hazinesiyle, atmosferi içindeki orantılı gazlarla, güneşi ve daha birçok yarattığı onların emrine veren kim? Elbette şu sayılan varlıkların hepsinin yaratıcısından başkası olamaz.

8. Rüzgârların değiştirilmesidir.

Havanın meydana gelmesi, soğuk ve sıcak kütlelere ayrılması, bu kütlelerin yer değiştirmesi, bu suretle rüzgârın meydana gelmesi, çeşitli yönlerden esmesi, bazen serin, bazen sıcak olması, bir kısmının bitkilerin döllenmesini sağlamakta görevlendirmesi, diğer bir kısmına böyle bir görevin verilmemesi gibi değişikliklere sahne oluşu, büyük bir düzen içinde seyretmesi kim tarafından sağlanıyor? Bu değişiklikleri, belirli kanunlara bağlayan kim? O kanunların koruyucusu kim? Elbette bütün bunları yapan, yöneten, sevk ve idare eden, güçlü, bilgili, merhametli ve bu rüzgârlarla yararlanan diğer varlıklarıda hükümrân ve merhametli bir varlık tarafından yapılır. Bu vasıfları taşıyan Allah'tan başka varlık var mı? Hayır olamaz. İşte o varlık kâinatın yegâne sahibi Allah'tır.

9. Gök ile yer arasında göreve hazır tutulan bulutlardır.

Belirli bir nizam içinde oluşan ve gök ile yer arasında evrilip çevrilen, ihtiyaç duyulan bölgelere sevk edilen ve verilen talimat dâhilinde çok düzenli ve ölçülü sular akıtmak suretiyle yeryüzündeki canlıların ihtiyaçlarını karşılayan bulutları kim yönetiyor, yürütüyor, sevk ve idare ediyor. Bunu yapanın denizlere, yeryüzüne, buralarda yaşayan canlılara, havaya da sahip ve hükümrân olması gerekli değil mi? Bu hâkim, bilgili, güçlü varlık elbette kâinatın sahibi olan Allah'tan başkası olamaz.

Yukarıda çok özlü anlatılmasına çalışılan bu delillerin her birisi yüce Allah'ın Yvarlığını, birliğini ve kemal sıfatları ile muttasıf olduğunu kesin biçimde ispatlar. Zerre kadar akli olup insafla düşünen kimseler, iman eder, tevhit eder ve evet Allah'ın varlığına birliğine şehadet ederim, demekten kendini tutamaz.

BAKARA 2/165-167

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَتَّخِذُ مِنْ دُونِ اللَّهِ أَنْدَادًا يُحِبُّونَهُمْ كَحُبِّ اللَّهِ وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرْوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعًا وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ (١٦٥) إِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا وَرَأَوْا الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الْأَسْبَابُ (١٦٦) وَقَالَ الَّذِينَ اتَّبَعُوا لَوْ أَنَّ لَنَا كَرَّةً فَنَتَبَرَّأَ مِنْهُمْ كَمَا تَبَرَّأُوا مِنَّا كَذَلِكَ يَرِيهِمُ اللَّهُ أَعْمَالَهُمْ حَسَرَاتٍ عَلَيْهِمْ وَمَا هُمْ بِخَارِجِينَ مِنَ النَّارِ (١٦٧)

MEALİ

165. Bazı insanlar da Allah'tan başka (O'na) emsal (eşler) edinirler ve Allah'ı sever gibi onları severler. İman edenler de Allah'ı (her şeyden) fazla severler (çok köklü ve devamlı sevgi beslerler). O zulmedenler, azabı görecekları zaman bütün kuvvetin Allah'a mahsus olduğunu ve Allah'ın azabının çetin olduğunu bir bilselerdi.

166. O zaman (uyulanlar ile kendilerine uyanlar) azabı görerek uyulanlar, uyanlardan hızla uzaklaşırlar ve aralarındaki bağlar kopuyor verir.

167. Ve uyanlar: Ah keşke bizim için (dünyaya) bir dönüş olsaydı da onların şimdi bizden uzaklaştıkları gibi biz de onlardan uzak dursaydık, derler. Böylece Allah onların, işledikleri (kötü) amellerini hasretler olarak gösterir ve onlar ateşten çıkacak değillerdir.

TAHLİLLER

Endâd(انداد): Nidd'in (ند) çoğuludur, emsal manasınadır. Burada müşriklerin edindikleri putlar veya uydukları liderler manasınadır. Bir kavle göre onların edindikleri putlar ile liderlerin tümü manasınadır.

Teberri(تبري): Beraât (براءة) kökünden olup hoşlanılmayan kimselerden uzak durmak manasınadır.

Esbab(أسباب): Sebeb'in (سبب) çoğuludur. **Sebep**, hurma ağacına çıkmak için kullanılan ip manasınadır. Burada müşrikler ile liderler arasındaki irtibatlar, ilişkiler ve bağlar manasınadır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ bundan önceki âyette varlığına ve birliğine delalet eden birkaç akli delil bildirdikten sonra bu âyette, o delilleri düşünmeyen, akıllarını kullanmayan ve bu yüzden Allah'tan başka put, lider ve önder edinenlerin acı durumlarını belirtiyor.

AÇIKLAMA

Ve bazı insanlar var ki Allah'tan başka bir takım putları, liderleri ona eş, denk ve emsal tutarlar, O'na ortak koşarlar, kulluk ederler. Ve Allah'ı sevdikleri gibi onları severler, yüceltip itaat ederler. Yani itaat, yüceltme ve boyun eğme hususunda Allah ile o taptıkları yaratıkları aynı seviyede tutarlar, aralarında bir fark görmezler.

İman edenler ise Allah'ı her şeyden fazla severler, sevgileri köklü ve devamlıdır. O zulmedenler, Allah'ın birtakım yaratıkları, liderleri emsal edinmek suretiyle kendi nefislerine haksızlık edenler, canlarını azaba müstahak etmekle kendilerine yazık eden o gafiller kıyamet günü azabı görecekleri zaman bütün kuvvetin Allah'a mahsus olduğunu, taptıkları putlarının ve liderlerinin hiçbir gücünün olmadığını ve Allah'ın azabının çetin olduğunu bir bilselerdi. Büyük hasret ve pişmanlık duyacaklardı (ilahi ulaşmak sevdasına kapılan o liderler o putlar ile onlara tapan, onları Allah'a denk tutanların haline gelince, o çok acıklı bir tablo teşkil eder.

Şöyle ki: O zaman, sevilip arkalarına düşülen liderler ve başlar ile arkalarında gidip Allah'ı sever gibi onları seven uyduları, tapanları hep birlikte azabı görür görmez derhal uyulan liderler, başkanlar, kendilerine uyanlardan hızla uzaklaşırlar, bunlar bizden değiller, diye kaçarlar ve dünyada iken aralarında bulunmuş olan sevgi, saygı, birlik, beraberlik bağları tamamen kopmuş olur.

Ve o liderlere uymuş olanlar: Ah keşke bizim için dünyaya geri dönmek mümkün olsaydı da onların şimdi bizden uzak durdukları gibi biz de onlardan uzak dursaydık, diye feryat ederler. Böylece Allah onlara o elim azabı gösterdiği gibi işledikleri kötü

amellerini hasretler, pişmanlıklar ve kederler olarak gösterir, yaptıklarının cezalarını çektirir. Onlar ateşten çıkacak da değillerdir.

Aziz okuyucular bu âyetler inkârcılar hakkında olmakla beraber bizim için de alınacak ibret dersleri mevcuttur. Şu geçici dünyada Allah sevgisi, rızası her şeyin üstünde tutulmalıdır, O'na itaat edilmelidir. O'nun emirlerine ve yasaklarına aykırı hareket edenler kim olursa olsun peşlerinde gidilmemelidir, ilahlaştırılmamalıdır. Allah'a İsyân yolunda hiçbir lidere, başkana, başta olanlara itaat yoktur. Kayıtsız ve şartsız hâkimiyet Allah'ındır itaat ancak O'nadır ve O'nun emrinde olanlardır.

BAKARA 2/168-169

يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿١٦٨﴾ إِنَّمَا يَأْمُرُكُمْ بِالسُّوءِ وَالْفَحْشَاءِ وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ ﴿١٦٩﴾

MEALİ

168. Ey insanlar yeryüzünde bulunan (rızık)dan helal ve temiz olarak yiyin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü şüphesiz o size apaçık bir düşmandır.

169. Muhakkak ki o, size ancak kötülüğü, en çirkin şeyi ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyler söylemenizi emreder.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete ve İbn Cerîr'in anlattığına göre müşrikler Bahire, Sâibe, Vasile ve Hâm dedikleri bazı deve ve koyunların boğazlanmasını ve etinin yenmesini kendilerine haram etmişlerdi. Bu âyetler onlar hakkında indi. Yukarıda isimleri geçen hayvanların yenmesinin haram olmadığı, Mâide sûresinin 103. âyetinde bildirilmiş olup gerekli bilgi orada verilecektir. Bu âyetlerin iniş sebebi olarak başka olaylara dair rivâyetler de vardır.⁷⁷⁴

TAHLİLLER

Helal(حلال): Allah ve Resul'ünün mubah kıldığı şeydir.⁷⁷⁵

Tayyib(طيب): Lügatte nefsin ve duyu organlarının lezzetlendiği, hoşlandığı şey manasındır. Din ıstılahında yiyecek maddesi hakkında kullanıldığı zaman

⁷⁷⁴Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 11/116.

⁷⁷⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 251–252.

Tayyib meşru yerden, meşru yolla ve meşru miktarda alınan yiyecek manasınadır. İmam Mâlik;**tayyib**,din açısından tiksiniilmeyen ve bilakis lezzetli sayılan, başka bir deyimle haram şüphesinden uzak olup temiz sayılan rızıktır demiştir.⁷⁷⁶

Hutuvât(خطوات): Hutve'nin (خطوة) çoğuludur. **Hutve**, yürüyerek giden bir adamın iki adım arasındaki mesafe demektir.⁷⁷⁷ Burada şeytanın adımlarından maksat, onun izleri veya amelleri yahut hataları diye manalandırılmıştır.

Su' (سوء): Lügatte üzmek manasınadır. Burada kötülük manasınadır, ister söz, ister fiil, ister inanç bakımından kötü ve günah sayılan suç manasınadır. Çünkü kötülük, netice itibarıyla Sahibini üzüntüye, kedere düşürür.⁷⁷⁸

Fahşa(فحشاء): Çok çirkin sayılan fiil ve söz manasınadır. Şu halde kötülüğün en çirkin olanlarıdır. İbn Abbâs(r.a.): **Su'**: *had cezası bulunmayan günah nevidir, fahşa ise had cezası bulunan günah çeşitleridir*, demiştir.⁷⁷⁹

ACIKLAMA

Ey insanlar yeryüzünde bulunan rızıktan helal ve temiz, hoş olarak yiyiniz, Allah, yeryüzünde bulunan nimetleri, rızıkları sizin için yaratmıştır, bunlardan geri gibi yararlanın. Ancak Allah tarafından haram kılınmış veya haram şüphesi bulunanlardan yemeyin, yediğiniz helal, tertemiz, hoşlanılan şeyler olsun. Sağlığınıza zararlı olduğu veya başkasının hakkına tecavüz sayıldığı için dinen yasak kılınan yiyeceklere, pis, iğrenç veya şüpheli şeylerden kaçınınız. Şeytanın adımlarına da uymayın, yani onun arkasından, izlerinden gitmeyin, yaptıklarına veya hatalarına uymayın. Yani ona inanmayın, onun arkasından giderek Allah'ın helal kıldığı şeyleri kendinize haram etmeyin, keza Allah'ın haram kıldığı şeyleri helal etmeyin. Çünkü o, şüphesiz sizin apaçık düşmanınızdır.

Muhakkak ki şeytan size ancak kötülüğü, söz, fiil ve itikat açısından günah sayılan şeyleri, çirkin işleri yapmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi, Allah'a iftira ederek: O falan şeyi helal kılmış filan işi helal kılınmış, diyerek

⁷⁷⁶Krş. İsfahânî, *el-Müfredât*, 527–528.

⁷⁷⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 288.

⁷⁷⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 441–442.

⁷⁷⁹Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/198.

bilemeyeceğiniz konularda yalan yere ahkâm kesmenizi emreder, sizi böyle iftiralara sürükler, bu gibi sapıklıkları gözünüzde cazip, kalbinizde isabetli bir şey imiş gibi süsler, daima vesveselerle sizi dalâlete düşürmeye çalışır.

Aziz okuyucular!

Âyetlerin açıklamasını okudunuz. Hülâsa helal, Allah'ın kıldığı şeylerdir, haram da O'nun haram kıldığı şeylerdir. Helal bir şeye haram demek veya haram olan bir şeye helal demek küfürdür. Bugün Müslümanım diyenler içinde bu âyetle haber verilen sapıklığa düşerek, şeytanın emrine girerek birtakım haram şeylerin haramlığını kabul etmeyen, birtakım günahların günah olmaması gerektiğini iddia eden, hatta kendi arzusuna ve nefsinin heveslerine göre kafasında tasarladığı bir din anlayışına İslam dini ismini takma gayretinden geri durmayanlara şahsen çok rastladım. Kendilerine sorsanız, “*elhamdülillah Müslümanım*” der. Fakat taşıdığı sapık itikat, ağzından çıkan laflar onu çoktan yüce dinimizden koparmıştır. Uyarıldığı zaman da, yetkili, yetenekli bir din âlimi imiş gibi mesnetsiz, yersiz ve gerçekten Kur’ân’a açıkça zıt kanaatini adeta fetva gibi anlatmaktan da geri çekilmez. Karşılaştığım bu tip insanlara: Sen Kur’ân’ı okudun mu veya herhangi bir mealine baktın mı, herhangi bir fıkıh kitabından anlıyor musun, dediğim zaman, hayır okumadım. Ama bence böyle olmalıdır, diye çok rahat konuşur. İşte böyleleri bu âyetin haber verdiği şeytan emrine girmiş zavallılardır. Her alanda ihtisasa, uzmanlığa saygı vardır. Fakat maalesef din konusunda böyle saygı bazı cahillerde görülmemektedir. Allah hepimizi şeytanın vesveselerinden korusun, haktan ayırmasın.

BAKARA 2/170

وَإِذَا قِيلَ لَهُم اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا أَلْفَيْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لَا يَعْقِلُونَ شَيْئاً وَلَا يَهْتَدُونَ ﴿١٧٠﴾

MEALİ

170. Onlara: “Allah'ın indirdiğine uyun” denildiği zaman “Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz (durum)a uyarız” derler. Ya ataları bir şeye akıl erdiremez ve doğru yolu bulamaz idiyse de mi (onların durumuna uyacaklar)?

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyete göre bu âyet Yahudiler hakkında inmiştir.⁷⁸⁰ Hz. Peygamber onları İslam'a davet ettiği zaman onlar: Hayır, biz atalarımızı üzerinde bulduğumuz duruma uyarız. Çünkü onlar bizden iyi ve daha bilgiliydiler, dediler. Bir kavle göre bu âyet müşrikler hakkında inmiştir.⁷⁸¹ İster Yahudiler hakkında, ister müşrikler hakkında inmiş olsun âyetin hükmü ilahi kitaba uymayıp atalarının batıl yoluna uyan inkârcıların hepsine aittir.

AÇIKLAMA

Şeytanın izine uyan o insanlara, o Yahudiler ile müşriklere: Allah'ın indirdiği kitaba uyun, denildiği zaman: Hayır biz ona değil, atalarımızı üzerinde bulduğumuz duruma uyarız, derler onların helal saydığını helal sayarız, haram dedikleri şeye haram deriz, adetlerini tatbik ederiz, diyerek kuru bir taassup ve taklitçiliğe saplanırlar. Peki ya ataları bir şeye akıl erdiremez, din konusunu düşünemez, doğru yolu bulamaz halde olsalar bile mi? Onların durumuna uyacaklar, cehalet ve dalalette de mi onları taklit edecekler? Doğrusu onların bu hali düşünen insanlar için acayiptir, hayretle karşılanır.

Bu âyet, din konusunda atalara kuru bir taklitçilikle yetinmeyip tahkiki bir imana kavuşmak için düşünüp akli kullanmanın önemine delalet eder. İctihat gücüne sahip bilginlerin icthad konusuna giren dini meselelerde başka bilginlere taklit ile yetinmeyip olanca gücünü kullanıp gerçeği bulma gayretini göstermelidir. Dinî meselelerde herkesin din bilginleri kadar ihtisas sahibi olması elbette beklenemez. Böylelerinin dini konularda müşterilere uymaları, görüşlerini tatbik etmeleri burada yerilen taklitçilik değildir, Allah'ın indirdiği ilahi kanuna uymaktır.

Çünkü yüce Allah Teâlâ Enbiyâsûresinin 7. ve Nahlsûresinin 43. âyetinde mealen “*Bilmiyorsanız bilenlere sorunuz*” buyurmuştur. Kur’ân’ın Allah kitabı, peygamberin Allah elçisi olduğu mucizelerle sabittir, hak yolun ancak bu yol olduğuna dair birçok akli ve nakli deliller mevcuttur. Bu itibarla müminlerin onların nurlu yolunu izlemeleri bu delillere dayalı, bilinçli bir harekettir, kuru bir taklitçilik değildir.

⁷⁸⁰Bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/305.

⁷⁸¹Vâhidî, *el-Vasît*, 1/254; Kurtubî, *el-Câmi*, 2/210.

BAKARA 2/171

وَمَثَلُ الَّذِينَ كَفَرُوا كَمَثَلِ الَّذِي يَنْعِقُ بِمَا لَا يَسْمَعُ إِلَّا دُعَاءً وَنِدَاءً صُمُّ بَعْضُهُمْ أَعْمًى فَهُمْ لَا يَفْقَهُونَ (١٧١)

MEALİ

171. Kâfirler (i doğru yola davet eden)in durumu, tıpkı bağıırıp çağırılmaktan başka bir şey duymayan (duyduğu sesin manasını anlamayan hayvanlar)a seslenen çobanın durumu gibidir. (Kâfirlerin durumu da o hayvanların durumuna benzer, o inkârcılar) sağırdırlar, dilsizdirler, kördürler. Bu yüzden (bir şey) idrak etmezler.

TAHLİLLER

Na‘k(نعق): Hayvanları uyarmak için bağıırıp çağırarak demektir.⁷⁸²

Summ(صم): Asamm’ın (أصم) çoğuludur, sağırlar demektir.⁷⁸³

Bükm(بكم): Ebkem’in (أبكم) çoğuludur, dilsizler demektir.⁷⁸⁴

‘Umy(عمى): Âma’nın (أعمى) çoğuludur, körler demektir.⁷⁸⁵

AÇIKLAMA

Bu âyette inkârcıların bir önceki âyette beyan edilen durumları hayvanların durumuna benzetiliyor ve onları doğru yola, hakka çağırarak Hz. Peygamber’in durumu da o hayvanları uyaran çobana benzetiliyor. Hayvan sürüsü çobanın bağıırıp çağırmasını eşittir fakat sözlerinin anlamını bilmez. İnkârcılar da taklit bataklığına saptıkları için peygamberin davetinin işitmenin ötesinde bir şey yapmaz, düşünmez, incelemes, aklını kullanmaz ve akıldan yoksun hayvan gibi davranır, yanlış yoldan doğru yola dönmezler.İşittikleri haktan yararlanmadıkları için sağırlar gibi, gerçeği itiraf etmedikleri için dilsizler gibi ve doğru yola girmedikleri için körler gibidirler. Bu itibarla hiçbir şey anlamazlar.

Peygamberlerin mirasçısı durumundaki din bilginleri de sapık insanları doğru yola yöneltmek için irşat görevini yaparlar, birçok akli ve nakli delillerle onları aydınlatmak isterler. Fakat o sapıklar onları dinlemez, çağrılarına kulak vermezler, gösterilen

⁷⁸²Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 814.

⁷⁸³Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 442.

⁷⁸⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 140–141.

⁷⁸⁵Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 588–589.

delilleri görmezler, gerçekleri kabul ve itiraf etmezler. Bu itibarla din bilginleri birer çobana benzetilirse o sapıklar da hayvan sürüsüne benzer. Hayvan sürüsü çobanın sözlerinin manasını anlamadıkları gibi o sapıklar da din bilginlerinin güzel telkinleri anlamazlar.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, sûrenin başından buraya kadar olan âyetlerde onun varlığına, birliğine, tevhit akidesine ve peygamberlik müessesesine dair delilleri bildirerek Yahudilerin ve Hristiyanların içine düştükleri sapıklıkları yeterince reddettikten sonra aşağıda gelen âyetlerde şeri hükümleri beyan buyurmaya başladı.

BAKARA 2/172

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُلُوا مِن طَيِّبَاتِ مَا رَزَقْنَاكُمْ وَاشْكُرُوا لِلَّهِ إِن كُنتُمْ إِيَّاهُ تَعْبُدُونَ

MEALİ

172. Ey iman edenler, size verdiğimiz rızıkların iyilerinden yiyin ve Allah’a şükredin eğer ancak o’na tapıyorsanız.

TAHLİLLER

Tayyibat(طيبات): Tayyib’in (طيبة) çoğuludur. Lügat manası 169. yetin tefsiri bölümünde geçti[^]. Burada helal rızıklar manasına yorumlanmıştır. Bir de lezzetli rızıklar manasına yorumlanabilir, denmiştir. Râzî bu âyetin tefsirinde: Muhtemelen bazı kimseler lezzetli yemeklere fazla rağbet etmenin dinen yasak olduğunu zan ettikleri için Allah Teâlâ “Size verdiğimiz rızıkların lezzetlilerinden yiyiniz” buyruğuyla bunu mubah kılmıştır.⁷⁸⁶

AÇIKLAMA

Ey iman edenler size verdiğimiz rızıkların helallerinden– diğer bir mana ile lezzetlilerinden– yiyiniz ve size bu rızıkları veren Allah'a şükredin eğer ancak O’na tapıyorsanız. Çünkü O’na tapmak, kulluk etmek ancak O’na şükretmekle tamamlanır, O’na şükretmeyen bir mümin O’na tam manası ile kulluk etmiş olamaz. Zira şükür ibadetlerin en büyüklerindendir, kulun bütün organları birer emanet sayıp yaratılışları

⁷⁸⁶Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/190 vd.

gayesinde kullanması ve başka gayelerle kullanmamasıdır. Bu sebeple bazı hadislerde şükür imanının yarısı kabul edilmiştir.

Müşrikler ve kitap ehli bazı gıda maddelerini kendilerine yasak kılıyorlardı. Kimisi bazı develerin ve koyunların boğazlanması ve etinin haram olduğunu, kimisi balık, süt ve mamulleri ile yumurtayı bazı mevsimlerde kendilerine yasak olduğunu, iddia ediyordu, kimisi de nefsi lezzetli gıda maddelerinden ve birtakım arzulardan uzak tutmakla tazip etmenin en büyük ibadet olduğunu sanıyordu. Yüce Allah bu âyette müminlere meşru yollardan kazanılan rızıklardan yararlanmalarına, hayatlarını sürdürmeleri için ihtiyaçlarını gidermelerine izin veriyor ve maddeten manen temiz olan rızıklardan yiyiniz, içiniz, giyiniz ve bunlara benzer ihtiyaçlarınızı gideriniz, diye müsaade veriyor.

Şu halde “**iyiniz**” emri mubahtık içindir, müminlerin rızıklardan yararlanma hakkını bildirir. İnsanın ölmeyecek kadar yiyip içmesi farzdır, zorunludur. Mümkün iken bunu yapmayıp açlıktan veya susuzluktan ölen bir kimse kendi katili sayılır, büyük bir günah işlemiş olur. İbadet yapabilecek kadar yiyip içmesi mendup, doyasıya gıdalanmak mubahtır. Daha fazla ölçüyü kaçırmak ise günahtır. Tabii burada belirttiğim gibi yiyip içmeye ait farz, mendup ve haram hükümleri arızı sebeplerden dolayı olduğu için âyetteki emrin mubahlık manasına alınmasına mani teşkil etmez.

Âyetteki şükretme emri ise vaciplik manasınadır. Yani kulu Allah'ın tazim ve yüceliğine inanması, bunu diliyle itiraf etmesi zorunludur. Kulun bunca nimetler veren Allah'a nankörlük etmesi haramdır.

Âyet, rızkın bir kısmının haram olduğuna delalet eder. Çünkü gayri meşru yollardan kazanılan rızık haram bir rızıktır. Kul rızkını helal yollardan temine çalışmalıdır.

BAKARA 2/173

إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخِنْزِيرِ وَمَا أُهِلَّ بِهِ لِغَيْرِ اللَّهِ فَمَنْ اضْطُرَّ غَيْرَ بَاغٍ وَلَا عَادٍ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٧٣)

MEALİ

173. O, size ancak leş, kan, domuz eti ve Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvanı haram kıldı. Ama (açlıktan dolayı bunlardan yemeye) mecbur kalan bir kimse ve (başkasının benzer hakkına) saldırmayarak ve zaruret miktarını aşmayarak (yemesinde) bir günah yoktur. Allah şüphesiz çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

TAHLİLLER

Meyte(مَيْتَة): Şeri usul ile boğazlanmaksızın ölen veya başka türlü öldürülen hayvan manasıdır.⁷⁸⁷

Demm(دَم): Kan demektir. Ancak burada hayvandan akıtılan kan manasıdır. Çünkü Enâmsûresinin 145. Âyetinde دَمًا مَسْفُوحًا yani akıtılan sıfatı ile kayıtlanmıştır. Boğazlanmış hayvanın damarlarında kalan azıcık kan âyetin yasaklık hükmü dışında kalmış olur.⁷⁸⁸

İhlâl(إِهْلَال): Asıl manası kamerî aybaşında ufukta hilali gören kişinin: **Hilal**, diye sesini yükseltmesidir. Sonra herhangi bir maksatla sesi yükseltmek manasında kullanılmıştır. Müşrikler hayvanı boğazladıkları zaman putların adlarını yüksek sesle anlıyorlardı. Burada ise hayvanı boğazlarken Allah'tan başkasının adını açıktan veya gizli anmak manasıdır.⁷⁸⁹

Bâgî(بَاغٍ): Bağıy (بَغِي) kökündendir. Bağıy (بَغِي)iyi veya kötü bir şeyi istemek, arzulamak manasıdır. Burada aynı durumda olan başkasının hakkına el uzatmak veya ihtiyaçtan fazla yemek manasında yorumlanmıştır. Bir de haram olanı yemekle sınırı aşmak manasına yorumlanabilir. Taberî bu manayı tercih etmiştir.⁷⁹⁰

‘Âdî(عَادٍ): ‘Uduvv(الْعُدُو) mastarındandır. ‘Uduvv lügatte zulüm, haddi aşmak ve başka manalara gelir. Burada zaruret miktarını aşmak veya helal bir yiyecek bulduğu halde âyette yasaklananlardan bir şey yemek manalarına yorumlanmıştır.⁷⁹¹

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyette müminlere meşru yolla kazandıkları nimetlerden yaralanmalarına, maddeten ve manen temiz ve lezzetli yiyeceklerden yemelerine izin verdiğini ve bunca nimetlere şükredilmesi emrini verdikten sonra bu âyette bazı şeyleri yemelerinin yasak olduğunu, ancak ölüm tehlikesi halinde ve helal bir yiyecek bulunmadığı takdirde ölüm tehlikesini atlatacak miktarı geçmemek şartıyla bunlardan

⁷⁸⁷Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 781–782.

⁷⁸⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 318.

⁷⁸⁹İsfahânî, *el-Müfredât*, 843.

⁷⁹⁰Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 136–137.

⁷⁹¹Bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 553–554.

yemenin caiz olduğunu bu durumdaki kişinin onun durumunda bulunan başkasının hakkına da tecavüz etmemesi gerektiğini bildiriyor. Âyette haram kılınan şeyleri maddeler halinde açıklayalım:

1. Meyte (المیته)

Yani eti yenen hayvanlardan murdar olanıdır. Meytenin tarifini tahliller bölümünde yaptım. Bilindiği gibi eti yenen hayvanları dinin koyduğu usul ile boğazlamak şarttır. Böyle boğazlamadan öldürülen, mesela kafasına sert bir cisim vurmak veya karnını deşmek suretiyle öldürülen veya herhangi bir sebeple ölen hayvan sayılır ve eti yenmez. Âyette “*meyte size haram kılındı*” ifadesi kullanıldığı için yenmesi yasak kılındığı gibi ondan başka türlü yaralanmanın da yasaklandığı anlaşılır. Bu itibarla fıkıh âlimlerinin cumhuru bu âyeti delil göstererek murdar hayvandan her türlü yararlanmanın haramlığına hükmetmişlerdir. Çünkü âyette murdar hayvanın etinin haramlığı ifadesi değil, murdar hayvanın haramlığı tabiri kullanılmıştır. Cumhurun hadislerden delilleri mevcuttur. Bunlardan birisi Câbir b. Abdullah’ın rivâyet ettiği şu mealdeki hadistir:

Resûlullah (a.s.) Mekke'nin fethedildiği yıl Mekke’de “*Şüphe yok ki Allah ve Resul’ü içki, leş, domuz ve putları satmayı yasakladı*” buyurdu. Bunun üzerine kendisine “*Ey Allah’ın Resul’ü, leşin iç yağı hakkında ne buyrulur, onunla gemiler boyanır, deriler yağlanır ve insanlar onu aydınlatma yakıtı olarak kullanırlar*” denildi. Bunun üzerine Hz. Peygamber : “*Hayır, o haramdır, buyurduktan sonra şöyle buyurdu: Allah Yahudilere lanet etsin, Allah onlara leşlerin iç yağlarını haram kılınca onlar onu erittiler, sonra satıp bahasını yediler.*”⁷⁹²

Allah Teâlâ’nın bir şeyi haram kıldığı zaman bedelini, bahasını da haram kıldığı bu hadisten anlaşılıyor. Şu hâlde leşten hiçbir suretle yararlanılmaz.

Âlimlerden Atâ “*Leşin iç yağından yararlanıp gemilerin boyanması gibi işlerde kullanılması caizdir, âyette haram olan leşin yenmesidir*” demiştir.

MURDAR HAYVANIN DERİSİNDEN YARARLANMA HÜKMÜ

Fıkıh âlimlerinin bu konudaki görüşleri farklıdır. Bazıları murdar hayvan derisinin tabaklanması ile temizlendiğine ve kullanılmasının caiz olduğuna hükmetmişlerdir. Delilleri İbn Abbâs, Meymune ve Ayşe’den rivâyet ettikleri hadislerdir. Bu hadislerle

⁷⁹²Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 2/168.

göre tabaklanan murdar hayvan derisinden yararlanmak caizdir. Ebû Hanife, Şafî ve Mâlik bu görüşte olanlardandır. Ahmed b. Hanbel'in dâhil olduğu bir grup ise bunun haram olduğuna hükmetmişler.

(Konu hakkında başka görüşler de vardır. Bütün görüşler ve dayanakları hakkında bilgi almak isteyenler Sünen-i İbn Mâceh'in 3609-3613 nolu hadislerin tercüme ve şerhine bakabilirler.)

BALIK VE ÇEKİRGE MEYTESİ HÜKMÜ

Bilindiği gibi balık boğazlanmaz ve boğazlanmadan öldüğü için murdar sayılır. Ancak sahih hadisler balık ve çekirgenin bu hükmün dışında kaldığına delalet eder. İbn Ömer'den rivâyet edilen bir hadiste Resûlullahü şöyle buyurmuştur: *“Siz (müminler)e iki murdar hayvan ve iki kan helal kılındı. O murdar iki hayvan balık ve çekirgedir. O iki kan da karaciğer ve dalaktır.”*⁷⁹³

Hanefî âlimler murdar balıktan sadece “tafi” denilen, yani bir sebep olmaksızın ölüp su yüzüne çıkan ve karnı yukarıda duran balık yenmez diğer âlimlere göre yenir. Eti yenen hayvan canlı iken bedeninden kesilen parça murdar hükmündedir.

2. Kan (الدم)

Eti yenen hayvandan akıtılan kan pis ve haramdır, içilmez, yenmez ve ondan hiçbir suretle yararlanılmaz. Tahlil bölümünde belirttiğim gibi Enâmsûresinin 145. âyetinde haram kılınan kan “akıtılmış” sıfatı ile vasıflanmıştır. Bu itibarla âlimler, haram ılınan kan hayvandan akıtılan kandır, demişler ve boğazlanmış hayvanın damarlarında kalan kan bu hükmün dışında tutmuşlar.

3. Domuz (الخنزير)

Âyette domuz etinin haram kılındığı bildirilmiştir. Âlimlerin cumhuru: Domuzun iç yağı da eti gibi haramdır, bazı insanlar domuz etini yediği, hatta diğer etlere tercih ettiği için âyette etinin haramlığı vurgulanmıştır, iç yağı da ete dâhildir, demişler. Âyette etinin haramlığının belirtilmesinin ikinci bir hikmeti, domuzun ister boğazlanmak suretiyle ister başka türlü öldürülmesi arasında bir fark bulunmadığına ve domuzun yalnız değil kendisinin pis ve haram olduğunun ifade edilmesidir.

4. Allah'tan başkası adına boğazlanan hayvan (وَمَا أَهْلٌ بِهِ لغير الله)

⁷⁹³ İbn-i Mâce, *Et'ime* 31

Müşrikler hayvanı boğazlarken falan put adına, diyerek putların isimlerini yüksek sesle söylerlerdi. İslamiyet putperestliği yıktığı gibi putperestlerin kötü örf ve adetlerini de yıkmıştır. Birer can taşıyan birtakım hayvanlar, sırf insanlara nimet olsun diye Allah tarafından yaratılmış ve lezzetli, besleyici rızık olsun diye boğazlanmasına izin vermiştir. Bu güzel ve büyük nimetten yararlanmak için hayvan boğazlanıp canına kıyılırken nimetin sahibi olan yüce Allah'ın mübarek ismini anmak bir insanlık görevi ve nimete şükür ifadesidir. Hal böyle iken putların veya başka varlıkların isimlerini anmak elbette en büyük nankörlüktür. Bu itibarla böyle boğazlanan hayvan murdar sayılmalıdır ve sayılır. Âyetin hükmü açıktır ve bu hususta âlimler ittifak halindedir. Hatta hayvan boğazlanırken Allah isminin anılması yanında başka bir varlığın isminin alınması halinde de hayvan murdar sayılır. Bir Hristiyan'ın hayvanı boğazlarken İsa'nın ismini anması halinde hayvanın murdar sayılmayacağı, çünkü âyetten maksat putların isimlerinin anılmaması olduğu yolunda Atâ, Mekhûl, Şa'bî, Hasan ve Saîd b. Müseyyeb tarafından ileri sürülmüş ise de bu görüş tutarsız sayılmış ve bütün imamların ittifak ettikleri haramlık hükmüne aykırı düşmüştür.

Bir noktayı da belirtelim: Bazen tanınmış âlimlerin türbelerinde kesilmek üzere götürülen kurban boğazlanırken o âlimin ismi anılırsa o hayvan murdar sayılır. Ama falan isim olursa falanca ziyaret yanında Allah rızası için bir kurban boğazlayıp etini fakirlere dağıtacağım gibi bir adakta bulunmakta sakınca yoktur veya böyle bir adak durumu olmaksızın bir türbenin bir ziyaretin yanında kurban olsun veya olmasın hayvan boğazlamakta da bir sakınca yoktur.

Ancak böyle bir durumda bilinçli olmak gerekir. Hayvanı boğazlarken besmele çekilip tekbir alınır ve türbeden, ziyaretten laf edilmez. Kesilen kurban Allah rızası için kesilir, kurbanı kesmenin duasını ve dileğini kabul veya reddeden ancak Allah'tır. Türbe Sahibinin, yatırın giden ziyaretçinin duasını kabul etmesi veya dileğini yerine getirmesi diye bir şey olamaz. Eğer bir kimse bu inançta olursa maazallah Allah'a ortak koşmuş olur. Bu noktaya çok dikkat etmek gerekir. Kesilen hayvan etinden orada bulunan fakirlere sadaka olarak dağıtılması, adak değil ise bir miktarını eşe dosta hediye edilmesi gibi hayratı kabul veya reddetme yetkisi de ancak Allah'a aittir.

Sözümün yanlış yorumlanmaması için şunu da ifade edeyim: Kabir ziyareti erkeklere meşhurdur. Peygamberler, Allah'ın dostu olan din âlimleri ve şehitler Allah'ın izniyle şefaat edebilirler. Bu büyük zatların şefaatçi olmaları için dua etmekte dinen bir

sakınca yoktur. Ey Allah'ın Resul'ü, ey Allah'ın dostu Allah katında bizim için şefa'at et diye dilekte bulunmakta da bir mahzur yoktur. Hepsi bu kadar.

ZARURET HALİNDE BUNLARDAN NE KADAR YEMEK CAİZDİR?

Âlimlerin cumhuruna göre ölüm tehlikesi halinde başka bir yiyecek bulamayan kişi, kendisinin durumunda bulunan başkasının hakkına tecavüz etmemek şartıyla ölüm tehlikesini atlatacak miktarda yiyebilir, doyasıya yiyemez. Mâlik'e göre o kimse doyuncaya kadar yiyebilir.

BUNLARIN HARAM KILINMASININ HİKMETİ

Önce şunu ifade edeyim: Yüce Allah insanlara neyi yasaklamış ise mutlaka zararlıdır. Bu zarar maddi olabildiği gibi manevi de olabilir veya hem maddi hem manevi yönden zararlıdır. Müminler bu inançta olmalıdır. Yasaklanan şeylerin zararlarının hepsinin insanlarca bilinmekte olduğu da iddia edilemez. Bu itibarla müminler yasak kılınan şeylerin zararlarını tespitte çalışırlar, hikmetlerini öğrenmeye gayret ederler ve zamanla yeni yeni hikmetler bulabilirler. Şâyet hiçbir hikmeti bilinmese yine haramlığından şüphe edilmez ve bunun hikmetini Allah bilir, denilir.

Âyette haram kılınan şeylerdeki zararların bir kısmı bugünkü insanlar tarafından bilinmektedir. Ama bu hikmetlerin dışında da birçok hikmet zamanla meydana çıkabilir. Şimdi bu hikmetlerin bir kısmına kısaca bir göz atalım:

Meyte, murdar hayvan pistir, iğrençtir ve eti insan sağlığına zararlıdır, boğazlanmadığı için vücudundaki kan kısa zamanda mikroplanmasına kolayca ortam hazırlar. Denilebilir ki hayvanı dinin emrettiği biçimde boğazlamak suretiyle değil de başka bir şekilde yaralamak ve vücudundaki bütün kanı akıtmakla öldürmek halinde sağlığa zararlı olması önlenemez, bu takdirde haram olmasının hikmeti nedir? Cevap: Dediğin doğrudur, sağlığa zararlı olmayacak biçimde öldürmek mümkündür. Yasak kılınması hikmetinin mutlaka bizce bilinmesi şartının aranmaması gerektiğini yukarıda belirttim. Bunda bilmediğimiz hikmetler olabilir. Ancak şunu söyleyeyim: O hayvanın sahibi Allah'tır, onu insanların emrine veren, lezzeti bir rızık olarak ihsan eden O'dur. O hayvan bir emanettir ve bir can taşıyor. Ondan yararlanayım derken o emanete gereğinden fazla eziyet etmeye Sahibinin izni yoktur ve Sahibinin verdiği talimatın dışında o hayvanda tasarrufta bulunma hakkı da kullara verilmemiştir. Verilen talimat dâhilinde hareket etmek kurumun görevidir. Kulbu görevini su-i istimal edince hayvan sahibi olan yüce Allah o hayvanı nimet olmaktan çıkarır, kulu bu hareketinden dolayı

hem o nimetten mahrum eder hem de cezalandırır, o hayvana neden eziyet ettin diye sorguya çeker.

Akıtılmış kanda pistir, iğrençtir ve sağlığa zararlıdır, mikroplu olabilir veya çabuk kokuşup mikroplanabilir. Allah pis saydığı bir şeyi üstün bir varlık olarak seçtiği insanoğluna uygun görmez, yakıştırmaz ve temiz gıdalarla beslenmesini ister. Bilmediğimiz hikmetler de olabilir.

Domuz etine gelince hem pistir, iğrençtir, hem de zararlı olan bir şeridin aracısıdır. Bu şerit domuzda mayalanır ve insan vücudunda ürer. Trişin denilen kurtçukların insanlar için zararlı, hatta öldürücü nitelikte olduğu söylenmektedir. Domuz eti insan vücudundaki E vitamini tahrip eder. Ayrıca domuz etinin insan tabiatına etki yaparak gayret ve kıskançlık duygusunu dumura uğrattığı söylenmektedir. Diğer taraftan eti çok yağlı olduğu için kolesterolün damarların kenarında birikmesine yol açar. Öyle birtakım zararları bilinmektedir. Bilmediğimiz birçok zararları da olabilir. Sağlık açısından yukarıda bir kısmına işaret etmekle yetindiğim zararların alınacak birtakım tedbirler ile önlenebileceği söylenebilir. Doğrudur. Olabilir. Fakat yasaklanma hikmeti sadece sağlık yönüne inhisar etmez. Pisliliği, iğrençliği, kıskançlık duygusunu uğratması zararları nasıl öğrenecek? Kaldı ki hepsi önlense yine haramdır, yüce Allah yasaklamıştır. Bilmediğimiz birçok hikmetleri bulunabilir.

Boğazlanırken Allah'tan başkasının adının anıldığı hayvan etinin yasaklanması hikmeti tevhit akidesini korumak, cahiliyet devrinin kötü alışkanlığına benzer hareketleri önlemek ve Allah'ın verdiği nimetlere nankörlük etmemektir, diyebiliriz. Allah en iyi bilendir.

Âyette dört şeyin yenmesinin haram olduğu bildirilmiştir. Hâlbuki sünnet; yırtıcı hayvanlar ile yırtıcı kuşların ve başka birtakım hayvanların da yenmesini haram kılmıştır. Bu itibarla âyeteyalnız bu dört şeyin haramlığının bildirilmesinin hikmeti nedir, diye bir soru hatıra gelebilir. Cevap söyle verilebilir: Cahiliyet devri insanları bu dört şeyi helal sayıyorlardı. Bu sebeple onların helal saydıkları bu şeylerin helal değil ancak haram olduğu bildirilmiştir.⁷⁹⁴

⁷⁹⁴Krş. Bedreddin Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957), 1/23; Suyûtî, *el-İtkân*, 1/110; Muhammed

İkinci bir cevap şudur: Âyet bu şeylerin açlıktan ölüm tehlikesi olmadıkça haram olduğunu ve ancak böyle bir tehlike halinde az bir miktarını almakta sakınca olmadığını bildirir. Şu haldeâyetten maksat insanlara yenmesi haram kılınan şeylerin bunlardan ibaret olduğunu ifade etmek değildir. Birçok hüküm sünnetle sabittir. Bütün şeri hükümlerin Kur'ân'ınâyetleri ile bildirilmesi şartı yoktur.⁷⁹⁵

BAKARA 2/174-176

إِنَّ الَّذِينَ يَكْتُمُونَ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنَ الْكِتَابِ وَيَشْتَرُونَ بِهِ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ مَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ إِلَّا النَّارَ وَلَا يُكَلِّمُهُمُ اللَّهُ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٤) أُولَٰئِكَ الَّذِينَ اشْتَرُوا الضَّلَالَةَ بِالْهَدَىٰ وَالْعَذَابِ بِالْمَغْفِرَةِ فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ (١٧٥) ذَلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ نَزَّلَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِي الْكِتَابِ لَفِي شِقَاقٍ بَعِيدٍ (١٧٦)

MEALİ

174. Allah'ın indirdiği kitabından bir şeyi gizleyip de onu bir bedel ile satanlar var ya, işte onlar karınları dolusu ateşten başka bir şey yemezler ve kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, onları temize çıkarmayacak ve onlar için elem verici bir azap vardır.

175. Hidâyet karşılığında sapıklık, mağfiret karşılığında azap satın alanlar işte onlardır, ateşe karşı ne kadar da sabırlıdılar.

176. İşte bu (azapları): Allah'ın kitabı gerçek ile göndermesi (onların da onu yalanlayıp gizlemeleri) sebebiyledir. Kitapta ayrılığa düşenler, elbette (haktan) uzak bir anlaşmazlık içindedirler.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyetler Yahudilerin liderleri hakkında inmiştir. Bu liderler kendilerine bağlı halktan hediyeler, birtakım menfaatler sağlıyorlardı. Resûl-i Ekrem u gelince bu liderler halktan gelen hediyelerin ve menfaatlerin kesileceği

Abdulazim Zürkânî, *Menâhîlu'l-irfân fî ulûmi'l-Kur'ân* (Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, ts.), 1/112.

⁷⁹⁵ Sünnetin işleviyle ilgili bilgilere bk. Ebû İshâk Şâtıbî, *el-Muvâfakât*, thk. Ebû Ubeyde Meşhûr (Mısır: Dâru İbn Affân, 1997), 4/489 vd. Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/394; Hatîb Şirbînî, *es-Sirâcü'l-münîr fî'l-i'âne'alâ ma'rifeti ba'z me'ânî kelâmi rabbine'l-Hakîmi'l-Habîr* (Kahire: Bolak Matbaası, 1285/1868), 2/218; .

endişesiyle gerçekleri gizlediler, onunla ilgili Tevrat ve İncil’de ki bilgileri gizlediler yanlış yorumladılar. Bunun üzerine bu âyetler indi.⁷⁹⁶

AÇIKLAMA

Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi gizleyip de onu az bir bedel, geçici dünyanın geçici çıkarları ve maddi menfaat ile satanlar, makam, mevki, dünya malı gibi çıkarları elde etmek, elde tutmak için Allah'ın kitabındaki hükümleri gizleyen veya yanlış yorumlayan ya da değiştirenler var ya işte onlar karınları dolusu ateşten başka bir şey yemiyorlar, yedikleri, kazandıkları dünyalık ve bu yüzden elde ettikleri şeyler ahirette onlar için hep ateş olacaktır. Kıyamet günü Allah onlarla konuşmayacak, merhametli bir konuşma yapmayacak, gazapla konuşacak veya hiç hitap etmeyecek, onları melekleri vasıtasıyla sorguya çekecek, Allah onları temize çıkarmayacak, bağışlanmayacaktır. Onlar için elem verici bir azap vardır.

Hidâyet ve doğru yol karşılığında dalalet ve sapıklığı, bağışlanma karşılığında azap satın alanlar işte onlardır. Çünkü dünyalığı dine tercih ettiler, gerçekleri gizlediler, değiştirdiler, yanlış yorumladılar. Onlar cehennem ateşine karşı ne kadar da sabırlıdılar? İzledikleri yolun sonucunun ebedî bir ateş olduğunu bildikleri halde nasıl bir cesaretle o yola devam ediyorlar. Doğrusu müminler onların bu durumuna hayretle bakmalıdırlar.

İşte onların karınları dolusu ateş yemeleri, Allah'ın onlara rahmetle bakmaması, onları tezkiye etmemesi ve elem verici bir azap ile cezalandırması sebebi şudur: Allah kitabını veya Kur'ân'ı hak ile dosdoğru bir gerçek olarak indirdi. Fakat onlar yalanladılar, iman etmediler, ondaki gerçekleri gizlediler, değiştirdiler, yanlış yorumladılar. Kitapta, semavî kitaplarda ayrılığa düşenler, bazılarına inanıp bazılarına inanmamak suretiyle ayrıcalık yapanlardığer bir mana ile Tevrat'ın hükümlerine ters düşerek muhalefet edenler, onun yolundan başka yollara düşenler.

Üçüncü bir mana ile Kur'ân hakkında muhtelif yakıştırmalarda bulunup kimisi şiirdir, kimisi sihirdir, kimisi geçmişlerden kalma söylentilerdir gibi insafsızca iftira edip muhalefet edenler, elbette hak ve hakikatten uzak bir anlaşmazlık, derin bir ayrılık

⁷⁹⁶Bk. Begavî, *Me‘âlimü't-tenzîl*, 1/202; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/483.

içindedirler, içine düştükleri anlaşmazlık, ihtilaf ve muhalefet onları azabın en çetinine düşürecektir.⁷⁹⁷

DİN BİLGİNLERİ VE GÖREVLERİ

Tefsirini yaptığımız bu âyetlerin hükmü umumîdir. Allah'ın kitabından herhangi bir hükmünü makam, mevki, para, pul, dünya menfaati birtakım çevrelerin sevgisi veya güvenini kazanmak veya elde tutmak gibi süflî bir emel için gizlemenin, değiştirmenin veya bile bile yanlış yorumlamanın cezasının ne kadar büyük ve feci olduğu çok açık bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Bu geçici dünya hayatının zevk-u sefası için ahiretini satmak akıl kârı değildir. Resûl-i Ekrem'in sabit ve sahih hadislerin de Kur'an hükmünde olduğu malûmdur. Dinden taviz vermek, şunun veya bunun keyfi için dinin haram kıldığı bir şeyi helal göstermek veya bunun aksine dinin helal kıldığı bir şeyi haram olarak tanıtmak yahut sorulan bir dini sorunun cevabını iyice bilmeden vermek yüce dine en büyük bir ihanettir. Büyük mezhep imamlarının birçok mesele karşısında susması veya cevabını bilmediğini söylemesi bizim için en iyi örnek değil midir? Şu halde bizim gibilere bir dini soru sorulduğu zaman iyice incelememiz, yetkili din âlimlerinin konu hakkındaki görüş ve fetvalarını öğrenmemiz, zayıf ve tutarsız görüşlere uymamamız ve en doğru, en kuvvetli ve sağlıklı fetva ve görüşlere uymamız, cevaplarımızı buna göre hazırlayıp vermemiz gerekiyor.

Bizi bu konuda uyaran birçok hadis de mevcuttur. Üç tanesinin mealini vermekle yetinmek istiyorum:

1. Abdullah b. Amr b. el-Âs(r.a.) rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve selam veda haccında şöyle buyurmuştur: *“Allah Teâlâ, ilmi insanların göğüslerinden sökmek (silmek) suretiyle almaz. Lakin âlimlerin ruhlarını kabzetmek suretiyle alır. Nihâyet hiçbir âlim bırakmayınca halk birtakım cahilleri (âlimlerin yerinde) başkan edinirler. Onlara (dini sorular) sorulur, onlar da bilmeden fetva verirler ve böylece hem kendileri delaletle giderler hem de halkı dalaletle götürürler.”*⁷⁹⁸

2. Muaz b. Cebel(r.a.)'den: Şöyle dediği rivâyet edilmiştir: Resûlullah sallallahu aleyhi ve selam beni Yemen'e (vali olarak) gönderdiği zaman buyurdular ki: *“Sakin,*

⁷⁹⁷ Bu başlıktaki bilgileri krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/205-206.

⁷⁹⁸ Buhârî, *İlim*, 34

bildiğin(şeri deliller)den başka bir şeyle hükmetme ve meseleleri hal etme. Eğer bir müşkülün olursa onu aydınlığa kavuşturuncaya kadar veya mesele hakkında bana mektup yazınca (ve cevap alınca)ya kadar dur (bekle).”⁷⁹⁹

3. Ebû Hüreyre(r.a.)’den rivâyete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: “(Bir âlimin verdiği) yanlış fetva yüzünden hataya düşen kişiye günah yoktur. Bütün vebal, yalnız fetva veren (âlim)in boynundadır.”⁸⁰⁰

BAKARA 2/177

لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ (١٧٧)

MEALİ

177. Yüzlerinizi doğu ve batı yönüne çevirmeniz (din açısından) iyi şey değildir. Lakin (din açısından gerçek) iyilik, Allah'a, âhiret gününe, meleklerle, (ilahi) kitaba ve peygamberlere iman edip yakınlarına, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dileyenlere ve boyunduruk altında bulunan (köle, cariye ve tutsak)lara malını sevmekle beraber (Allah rızası için) verenler, namazını dosdoğru kılıp zekâtı ödeyen, (meşru konuda) antlaşma yaptıkları zaman sözlerini yerine getirenler, sıkıntı, hastalık ve (düşmanla) savaş zamanında sabredenlerin (bu iyilikleri)dir. (İmanda) doğru olanlar işte bu vasıfları taşıyanlardır, (Allah'ın azabından) korunanlar da işte bu niteliklere sahip olanlardır.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetin iniş sebebi ve muhatapları hususunda değişik rivâyetler vardır. Kurtubî bunlardan iki tanesini nakletmektedir:

1. Rabî ve Katâde şöyle demişler: Âyetin muhatabı Yahudiler ve Hristiyanlardır. Çünkü Yahudiler, batı tarafında bulunan Beytülmakdis'e yöneliyorlardı. Hristiyanlar da doğu yönünü kible edilmişlerdi. Her iki din mensupları, müslümanların kiblesinin Kâbe'ye çevrilmesi olayı aleyhinde devamlı propaganda yapıp fitne çıkarmaya

⁷⁹⁹ İbn Mace, *Mukaddime*, 8.

⁸⁰⁰ İbn Mace, *Mukaddime*, 8.

çalışıyorlardı. Yahudiler kendi kiblelerinin üstünlüğünü iddia ederken Hristiyanlar da kendi kabilelerinin en faziletli kible olduğunu ileri sürüyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indirilerek her iki tarafın da kiblelerinde bir iyilik bulunmadığı, asıl iyiliğin Allah'a iman ve âyette sayılan diğer kulluk görevleri olduğu bildirildi.⁸⁰¹

2. Katâde şöyle de demiştir: Bize anlatıldığına göre bir adam Peygamber sallallahu aleyhi ve selem ‘e :Birr (بر) yani hayır ve iyilik konusunu sormuş, bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirmiştir. Katâde şunu da nakletmiştir: Henüz ibadetler farz olmamış iken adam kelime-i şehadet getiriyordu, sonra iman üzerinde vefat edince cennetlik olurdu. Sonra ibadetler farz kılınınca Allah Teâlâ bu âyeti indirdi.⁸⁰²

TAHLİLLER

Birr(بر): Lügatte bol hayır yapmak manasınadır. Din ıstılahında ise kulun Allah’ın rızasına kavuşmasına vesile olan iman, iyi işler ve güzel ahlak kapsamına giren her şey hakkında kullanılır.⁸⁰³

Kurbâ(قربى): Akrabalık demektir.⁸⁰⁴

Rıkâb(رقاب): Rakebe’nin (رقبة) çoğuludur. **Rakabe** lügatte boyun ve başka manalara gelir. Din ıstılahında ise köle, cariye manasına gelir.⁸⁰⁵

Be’sâ(بأس): Bü’s (بأس) kökünden olup darlık, sıkıntı ve fakirlik halidir.⁸⁰⁶

Darrâ(ضراء): Hastalık ve bir yakını veya malını kaybetmekten dolayı acı duymak halidir.⁸⁰⁷

Be’s(بأس): Savaş manasınadır.⁸⁰⁸

⁸⁰¹Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 2/237.

⁸⁰²Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 2/237.

⁸⁰³İsfahânî, *el-Müfredât*, 114–115.

⁸⁰⁴Geniş bilgi için bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 663–664.

⁸⁰⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 361–362.

⁸⁰⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 153–154.

⁸⁰⁷Geniş bilgi için bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 503–505.

⁸⁰⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 153–154.

AÇIKLAMA

Yukarıda iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi kiblenin Beytülmakdis'ten Kâbe'ye çevrilmesi olayı üzerine Yahudiler ile Hristiyanlar bir türlü durmayıp devamlı dedikodu ve huzursuzluk çıkarmaya çalışıyorlardı, konuyu hep gündemde tutup Müslümanlarla münakaşa ve sürtüşmeyi sürdürüyorlardı. Yahudiler, kendi kibleleri dışındaki kiblelere doğru yapılan namazın geçersiz olduğunu ve böyle yapanların peygamberlerin dinlerine tabi sayılamayacağını iddia ediyorlardı. Hristiyanlar da kendi kiblelerinin dışındaki kiblelere uyanlar hakkındaki aynı şeyi ileri sürüyorlardı. Müslümanlar ise haklı olarak hak kiblenin ancak Kâbe olduğunu belirtiyorlardı. İşte bunun üzerine inen bu âyette yüce Allah, doğruya batıya dönmenin hayır ve iyilik olmadığını, bu iki kiblenin geçersiz olduğunu, müslümanların da hayır ve iyiliğin kibleye dönmekten ibaret olduğunu sanmamalarını belirterek asıl iyiliğin neler olduğunu beyan buyurmuştur.

Âyetin muhatabı Yahudiler ile Hristiyanlar ise âyetin ilk cümlesinin manası meâlde belirttiğim gibidir ve açıklaması da şöyle olur:

Ey Yahudiler, yüzlerinizi batı yönüne çevirmeniz ve ey Hristiyanlar yüzlerinizi doğu tarafına çevirmeniz hayır, iyi şey ve ibadet değildir, çünkü o kibleler geçersizdir, muteber kible Kâbe yönüdür.

Âyetin muhatabı Müslümanlar, Yahudiler ve Hristiyanlar ile diğer bütün insanlar olabilir. Bu takdirde cümlelerin manası şöyle olur: Ey insanlar yüzünüzü doğu ve batı yönüne, şu tarafa veya bu tarafa çevirmeniz üzerinde ısrarla durulması gerekli önemli iyilik ve büyük hayır değildir, onunla iş bitmez. Kâbe'ye bile yönelmek dinin amaçladığı büyük iyilik olduğundan dolayı değildir. Diğer bir mana ile iyilik ve hayır kible konusundan ibaret değildir. Daha birçok önemli hayır vardır, bu itibarla bunun üzerinde bu kadar tartışma ve münakaşaya gerek yoktur. Bütün insanlardan istenen ve Allah katında makbul olan asıl iyilik şu vasıfları taşıyanların, taşıdıkları bu vasıflarla ortaya koydukları iyiliktir.

Âyette asıl iyilik sahiplerine ait on beşhaslet ve meziyet anlatılmıştır. Bunlar üç kısma ayrılır: İlk beş meziyet sağlıklı itikat sahibi olmak için gerekli şartlardır. Onların arkasında bildirilen altı meziyet, beşeri münasebetler ve insanlarla iyi ilişkide bulunmak için sosyal yardım ve hizmetlere yönelik meziyetlerdir. Son dört tanesi de

nefsi, kalbi ve ruhu kötü arzu ve duygulardan, günah pisliklerinden arındıran, kemale erdiren mahiyetlerdir. Şimdi bunlara kısaca göz atalım:

1. TEVHÎT

Allah’a imandır. Yahudiler Üzeyir Allah'ın oğludur demek ile Hristiyanlar da İsa Allah'ın oğludur demekle bunu ihlal edip küfre gittiler, bu meziyetten mahrum kaldılar.

2. AHİRETE İMAN

Âhiret gününe imandır. Yahudiler: Bizden başka kimse cennete giremeyecek ve cehennem ateşi sayılı birkaç günden fazla bize dokunmayacak, demek suretiyle ahireti gerçek mahiyeti ile inkâr etmiş oldular. Hristiyanlar da cesetlerindiriltmesini inkâr etmekle ahireti inkâr etmiş oldular.

3. MELEK İMAN

Meleklerle imandır. Ehlikıtap, bazı meleklerle düşmanlık etmekle bunu da ihlal etmiş oldular.

4. PEYGAMBERLERE İMAN

Peygamberlere imandır. Ehlikıtap peygamberlerin bir kısmına inanmamak ile hatta bazı peygamberleri öldürmekle bu meziyettende mahrum kaldılar.

5. KİTAPLARA İMAN

Kitaplara imandır. Ehlikıtap, Kur’ân’a inanmamakla imanın şartının bu şartını da yerine getirmediler.

6. AKRABALARA MALİ YARDIM

Yakınlara, akrabaya mali yardımda bulunmaktır. Bundan maksat yardıma muhtaç fakir akrabadır. Âyette, yardım edilecek sınıfların başında bunların yer almasının hikmeti bunlara yapılan yardımın sevabının fazla oluşudur. Bu hususta birçok hadis de vardır. Bir tanesinin mealini vermekle yetineyim: “Selman b. Amir ed-Dabbî’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem şöyle buyurdu, demiştir: *“Fakire verilen sadaka bir sadakadır. Akrabalığı olan (muhtaç)a verilen sadaka iki (hayır)dır: Sadaka ve sıla (-ı rahim)dir.”*⁸⁰⁹

7. YETİMLERE MALİ YARDIM

⁸⁰⁹ Tirmizi, *Zekat*, 26; Nesai, *Zekat*, 82; İbn Mace, *Zekat*, 28; Darimi, *Zekat*, 38.

Yetimlere mali yardımda bulunmaktır. Tabi mali yardıma muhtaç olan yetimlerle ilgilidir. Babası vefat etmiş fakat bir hayli zengin olan yetime mal yardımı söz konusu değildir. Ancak başka âyetlerde ve birçok hadiste yetime iyi davranma emri verilmiştir. Bir hadisin mealini sunmakla yetineyim: “Ebû Hüreyre(r.a.)’den rivâyet edildiğine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve selem : “*Kendisine ait (yani yakını olan) veya başkasına ait (yani yabancı olan) yetimin (masrafları, eğitim-öğretim vs. bakım) işlerini üzerine alan var ya ben ve o kimse cennette şunlar gibiyiz*”buyurdu. Râvi Mâlik, şehadet parmağı ile orta parmağını işaret etti.⁸¹⁰

8. YOKSULLARA MALİ YARDIM

Yoksullara mali yardımda bulunmaktır. Nafakasını temin etmekten aciz olup halini kimseye açmaya fakirlere yardım elini uzatmanın, durumlarına acımanın büyük fazilet olduğu açıktır.

9. YOLDA KALMIŞLARA MADDİ YARDIM

Yolda kalmışlara maddi yardım elini uzatmaktır. Mücâhid, âyetteki السَّيِّلُ kelimesini “yolcu” manasına tefsir etmiştir. İbn Abbâs(r.a.), Katâde ve İbn Cübeyrbundan maksat “Müslümanlara misafîr olan kimsedir” demişler.

10. DİLENEMLERE YARDIM

Dilenenlere yardım etmektir. Bundan maksat yiyecek veya giyecek yardımını dileyenlerdir. Bilindiği gibi muhtaç olmadığı halde dilenen kimse günah işlemiş olur. Ama nafakasını yeterince temin edemeyen veya hiç nafakası olmayan kimseler zaruret dolayısıyla yardım talebinde bulunabilirler. Bu itibarla dilenen kimseleri reddetmek ve mümkün ise yardımda bulunmak dinî bir görevdir. Ahmet b. Hanbel, Ebû Davud ve İbn Ebî Hatem’in Hüseyin b. Ali’den rivâyet ettikleri şu mealdeki hadisin zahiri de buna delalet eder. “Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki: “*Bir ata binmiş olarak da gelse dilenen kimse için bir hak vardır.*” Çünkü ata binmiş olarak gelen kimse çoğu zaman varlıklı görülür. Fakat varlıklı olduğu kesin bilinen bir kimseye sadaka vermek söz konusu değildir.”⁸¹¹

⁸¹⁰ Buhârî, *Edeb*, 24, Talak, 14: Müslim, *Zühd*, 42.

⁸¹¹ Muvatta, *Sadaka*, 1 (hd.3): Ebu Davud, *Zekat*, 33 (hd.1665): Ahmed b. Müsned, 1/201. Hadisin tartışması için bkz: Acluni, *Keşfu'l Hafa*, 1/144.

11. AZAD ETMEK İÇİN YARDIM

Köle ve esirleri hürriyetlerine kavuşturmak için malî yardımda bulunmaktır. Bunun faziletinin büyüklüğü apaçık olduğu için anlatmaya gerek yoktur.

Yukarıda sayılan altısınıf insana mal vermekle ilgili cümlede geçen **عَلَىٰ ذِيهِ**indeki zamirin mala raci ve ait olması muhtemeldir. Meali buna göre verdim. Yani malı sevdiği halde bu sınıflara harcayıp verir. Bu kayıt sadakaların en faziletlisini belirtmek içindir. Nitekim Buhârî, Müslim ve başkalarının rivâyet ettikleri Ebû Hüreyre'nin bir hadisinde Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem hangi sadakanın daha büyük olduğunu sonra adama şöyle cevap vermiştir: “(Sevap bakımından en büyük sadaka) Sen sağlıklı ve mala düşkün olduğun, fakirlikten korkup zenginliği umduğun halde sadaka vermendir. Sakın, (sadaka vermeyi) can boğaza yaklaşıp falan az şu mal, fidana şu kadar, diyeceğin zamana da geciktirme. Bilmiş ol ki o zaman zaten mal falanın olmuş olur.”⁸¹²

Şu hâlde sadakanın sevap derecesi, malı sevme derecesine göre değişir. Mal sevgisi arttıkça ondan sadaka verme sevabı da ona göre artar. Yukarıdaki zamirin Allah’a veya mal vermeye raci ve ait olması ihtimali de vardır. Bu takdirde cümlenin manası şöyle olur: “Malı Allah rızası için veya malı seve seve verir.”

12-13. NAMAZ VE ZEKÂT

Farz namazları usulüne uygun olarak devam üzere kılmak ve zekât ödemektir. Bedenî ve malî ibadetlerin başında gelen ve İslam'ın önemli iki temel şartı olan namaz ve zekâtın önemini, sevaplarını ve gerek kişisel ve gerekse sosyal yararlarını anlatmak çok geniş yer alır. Burada o konuya girmeyeyim. İleride gelecek ilgili âyetlerin açıklamaları bölümlerinde peyderpey inşallah anlatırız.

14. AHDE VEFA

Yapılan antlaşma ve verilen söze sadakat göstererek ahde vefa etmektir. Tabii antlaşma ve ahdin meşru olması şartı aranır. Bir haramı helal etmek veya bir helali haram etmek gibi yüce dinimize göre meşru sayılmayan antlaşma ve sözleşmenin yerine getirilmesi söz konusu değildir. Âyette bir kayıtlama bulunmadığı için Allah Teâlâ hakkı ile kullara ait haklara ait ahitlerin ve sözleşmelerin hepsi buna dâhildir.

⁸¹² Buhârî, *Zekât*, 11; Müslim, *Zekât*, 31.

Bu âyet antlaşma ve sözleşmeye bağlı kalmanın önemini belirtmektedir. Buna benzer başka âyetler ve bu konuya dair müteaddit hadisler mevcuttur.

15. HER HÂLDE SABRETMEK

Sıkıntı, hastalık ve düşmanla savaş zamanlarında sabretmektir. Bu gibi hâllerde sabretmenin fazileti 155. 156. ve 157. âyetlerde bildirilmiştir. Ona bir şey eklemeye gerek yoktur.

BAKARA 2/178-179

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِصَاصُ فِي الْقَتْلِ الْحُرُّ بِالْحُرِّ وَالْعَبْدُ بِالْعَبْدِ وَالْأُنْثَىٰ بِالْأُنْثَىٰ فَمَنْ عُفِيَ لَهُ مِنْ أَخِيهِ شَيْءٌ فَاتِّبَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ وَأَدَاءٌ إِلَيْهِ بِإِحْسَانٍ ذَلِكَ تَخْفِيفٌ مِنْ رَبِّكُمْ وَرَحْمَةٌ فَمَنِ اعْتَدَىٰ بَعْدَ ذَلِكَ فَلَهُ عَذَابٌ أَلِيمٌ (١٧٨) وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَوةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (١٧٩)

MEALİ

178. Ey iman edenler öldürülenler sebebiyle size kısas (misilleme) farz kılındı. Hüre hür, köleye köle, dişiye dişi, (kısas edilir). Ama kim (yani hangi katil) lehinde (din) kardeşi (olan maktulün velisi) tarafından cüzi bir şey afiv olunursa (kısas düşer), artık (affedene ait görev diyet istemek hususunda) örfe uymaktır ve (affedilene düşen görev de diyeti) ona güzelce ödemektir. Bu (afiv ile diyet hükmü), Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Artık kim bundan sonra tecavüzde bulunursa onun için elem verici bir azap vardır.

179. Ey akıl sahipleri kısasta sizin için (umumî) bir hayat vardır ki böylece korunasınız.

İNİŞ SEBEBİ

İniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır. Katâde'den rivâyete göre cahiliyet devrinde güçlü bir kabileden bir köle başka bir kabilenin bir kölesi tarafından öldürüldüğü zaman onun yerine bir hür öldürürler, keza başka kabileden bir kadın tarafından kendilerinden öldürülen bir kadın yerine bir erkek öldürürler ve başka bir kabileden bir hür tarafından kendilerinden bir hür öldürüldüğü zaman onun yerine birden fazla hür adamlar öldürürlerdi. Bunun üzerine bu âyet indirildi.⁸¹³

Saîd b. Cübeyr'den rivâyete göre Araplardan iki kabile Müslüman olmadan biraz önce birbirine girip iki taraftan bir hayli öldürülen ve yaralanan olmuş hatta çatışmalarında

⁸¹³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/359.

bir sürü kadın ve köle de öldürülmüştü. Sonra iki taraf da İslamiyet'i kabul etti. Ancak güçlü olan kabile, kendilerinden öldürülen köle yerine hür ve kadın yerine erkek öldürmeye karar vererek bu husus için kendi aralarında ant ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁸¹⁴

Ehlikitaba gelince Yahudilerin dininde kısas kesindi, öldürülenin yakınlarının katili affetme ve diyet alma yetkisi yoktu. Hristiyanlarda ise kısas yoktu, sadece diyet ödemek vardı. Bu âyet cahiliyet devrinin çok kötü âdetini kaldırarak, hüre hür, köleye köle ve dişiye dişi hakkında kısas hükmünü getirmiş, ayrıca öldürülenin yakınlarına katili öldürmekten affetme ve diyet alma yetkisini verdi.⁸¹⁵

TAHLİLLER

Kütibe(كتب): Farz kılındı, demektir.

Kisas(قصاص): Lügatte eşitlik, misilleme, iz takibi gibi manalara gelir. Burada katili öldürmek, ona yaptığı işin mislini yapmak manasınadır.

İ'tedâ(اعتدى): Tecavüz etti, meşru sınırı aştı, zulmetti, demektir.

Elbâb(الباب): Lübb'ün (لب) çoğuludur. **Lübb**, akıl manasınadır.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler öldürülenler sebebiyle katillerine kısas hükmünü uygulamak, size farz kılındı. Dinen öldürülmesi gerekli olmayan bir kimseyi kasten öldüren kişi hakkında misilleme yapılacaktır, haksızlık edilmeyecek, aşırı gidilmeyecektir. Katilin dışında kimse öldürülmeyecektir. Kısas ve misilleme şöyledir: Hür bir adam hür bir adamı öldürdüğü zaman yalnız o hürü öldürün, köle köleyi öldürünce yalnız o köleyi öldürün, kadın kadını öldürünce de yalnız o kadını öldürün. Katilin dışında kimseyi öldürmeyin, cahiliyet devrinin kötü adetlerine uymayın. Ama katilin lehinde Müslüman kardeşi durumundaki veli, yani maktulün yakını cüzi affetme yoluna giderse, katili öldürme talebinden diyet karşılığında vazgeçerse kısas düşer, katil öldürülmez de diyet ödenir. Artık affeden veli marufu, yani dinen ve aklen uygun olana uymalı, işi zorlaştırmadan hakkını almalıdır, diyetten fazla bir şey istememeli, gerekirse ödemede kolaylık gösterebilir.

⁸¹⁴Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/207.

⁸¹⁵Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/210.

Ona düşen görev budur. Katil de diyeti güzelce ödesin, sürüncemede bırakmasın, ona düşen görev de budur. Katili affetme ve diyet alma yetkisinin öldürülenin yakınlarına verilmesi hükmü Rabbiniz tarafından bir hafifletme ve bir rahmettir. Artık kim bundan sonra tecavüzde bulunursa, yani katil kişiden başkasını öldürmek suretiyle konulan bu hükmün sınırları dışına çıkarsa -diğer bir mana ile- katili affedip diyeti aldıktan sonra ona saldırıp öldürürse o kimse için elem verici bir azap vardır, ahirette şiddetli azaba maruz bırakılacaktır. Hasan ve İbn Cübeyr'e göre buradaki maksat o kimsenin mutlaka kısas edilmesi ve diyet ödeme talebinin reddedilmesidir. Bu iki âlim Ebû Davud'un Semüre'den rivâyet ettikleri şu mealdeki hadisi delil göstermişlerdir: Resûl-i Ekrem buyurdular ki: “*Diyeti aldıktan sonra (katili) öldüren kişiyi affetmeyeceğim.*”⁸¹⁶

el-Câmi' u's-sagîr 'de de bu hadis Câbir(r.a.)'den naklen rivâyet edilmiştir. Fakat Zehebî onun senedinde bulunan Matar Varrâk isimli raviyi zayıf saymıştır.⁸¹⁷ Bu hadis tehdit manasına da yorumlanmıştır. Nitekim Mâlik ve Şafî böyle bir kimsenin diyet karşılığında affedilmesinin caiz olduğuna hükmetmişlerdir.

FIKİH YÖNÜ

Bu âyet bir Müslümanı kasten ve haksız yere, yani öldürülmesini dinen gerektiren bir suç işlemediği halde öldüren kimsenin kısas edilmesinin gerektiğine ve öldürülenin yakınları tarafından affedildiği takdirde kısas hükmünün kalktığına, öldürülenin yakınlarının istemesi halinde meşru ölçüler dahilinde kendilerine diyetin ödenmesinin zorunluğuna delalet eder. Öldürülen Müslüman erkek olsun kadın olsun, küçük yaşta olsun büyük yaşta olsun, âlim olsun cahil olsun fark etmez, hüküm umumîdir, katili de kim olursa olsun bu hükümler onun hakkında uygulanır. Ebû Davud, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed'in rivâyet ettikleri şu mealdeki hadis de bu hükmü teyit eder:

Müslümanların kanları (kisas ve diyet hususunda) eşittir.⁸¹⁸ Âlimler köleyi veya zimmiyi öldüren Müslüman kişi bu âyetin hükmüne girip girmediği hususunda ihtilaf etmişlerdir: Ebû Hanife ve arkadaşları bu âyeti, Mâide sûresinin 45. âyetini,

⁸¹⁶ Ebû Dâvud, *Diyat*, 11.

⁸¹⁷ Ravinin durumu için bk. Ebû Abdullâh Şemsüddîn Zehebî, *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963), 4/126.

⁸¹⁸ Ebû Dâvûd, *Diyât*, 11; Nesâî, *Kasâme*, 9-10; İbn Mâce, *Diyât*, 31.

İsrâsûresinin 33. âyetini, yukarıda mealini verdiğim hadisi ve başka hadisleri delil göstererek bu hükme dâhildir, demişler.

Mâlikî, Şâfiî ve Hanbelî âlimleri ise dâhil değildir demişler. Bunların başlıca delillerinden birisi bu âyettir. Bu âyette kısas için eşitlik esası getirilmiştir. Ve hüre hür, köleye köle, dişiye dişi diye eşitlik esası beyan edilmiştir. Hür ile köle eşit olmadığı gibi Müslüman ile zimmi de eşit değildir. İkinci delilleri Buhârî, Tirmizî, Nesâî, İbn Mâce ve Ahmed'in rivâyet ettikleri “*Hiçbir Müslüman herhangi bir kâfir (i öldürmesin)e karşılık öldürülmez*” mealindeki hadistir⁸¹⁹.

(Sâbûnî *Tefsiruâyâtî'l-ahkâm* adlı kitabının 1.C.Sah.174-177.de iki tarafın delillerini ve birbirlerinin delillerine karşı cevaplarını etraflıca anlatmaktadır. Konuyu uzatmamak için buraya aktarmaya gerek görmedim.)

Sâbûnî iki tarafın görüşlerini ve dayanaklarını naklettikten sonra Müslüman bir köleyi öldüren hür Müslümanın kısas edilmesi hususunda Hanefilerin görüşüne katıldığını, fakat bir zimmiyi öldüren bir Müslümanın kısas edilmesi hususunda bu görüşe katılmaya taraftar olmadığını ifade etmektedir.

(Hür kimsenin köleyi öldürmesinden dolayı öldürölüp öldürölmeceğı hususunda Sünen-i İbn Mâceh'in 2663-2664. hadislere ait Diyet kitabının 24. babında verdiğim geniş bilgi mevcuttur. Şerhin 7.C.327-329.Sh. Keza bir kâfiri öldüren bir Müslümanın öldürölmeceğıne dair diyet kitabının 21. babında geçen 2658-2660. nolu hadislerin bulunduğu şerhin C.7. sah. 321-326.de geniş bilgi vermişim.)

OĞLUNU ÖLDÜREN BABA KISAS EDİLİR Mİ?

Cumhura göre baba oğlunu öldürmesi sebebiyle kısas edilmez. Hanefî, Şâfiî ve Hanbelî âlimler cumhura dâhildir. Bunların delilleri Hz. İbn Abbâs ve Hz. Ömer'in rivâyet ettikleri “Baba oğlunu öldürmesi sebebiyle kısas edilmez”⁸²⁰ mealindeki hadislerdir. Hz. Ömer bu hadisin hükmünü sahabelerin huzurunda uygulamış ve hiçbir sahabe karşı çıkmamıştır. İmam Mâlik: Baba, oğlunu yere yatırıp boğazlamak gibi bir biçimde ve kasıtlı olarak öldürürse kısas edilir, demiştir. (2. ve 3. nolu dipnotlarında

⁸¹⁹ Ebû Dâvûd, *Diyât*, 11; Nesâî, *Kasâme*, 9-10; İbn Mâce, *Diyât*, 31.

⁸²⁰ Tirmizi, *Diyat*, 9

gösterilen kaynakta bu hususla ilgili geniş bilgi vardır.)Cumhur, yukarıda mealini verdiğim hadisin bu âyetin hükmünü hususileştirdiğini söylemişlerdir.

BİRDEN FAZLA KİŞİLER TOPLU HALDE BİR KİŞİYİ ÖLDÜRDÜKLERİ ZAMAN KISAS HEPSİ HAKKINDA UYGULANIR MI?

Cumhur ve dört mezhep imamlarına göre evet, hepsi öldürülür. Bunların delillerinden birisi Ömer (r.a)'in uygulamasıdır. Şöyle ki yedi kişi San'a'da bir genci öldürünce Ömer (r.a) katillerin hepsine kısas hükmünü uyguladı ve “Eğer San'a halkı onu ortaklaşa öldürseydiler hepsini kısas ederdim, buyurmuştur. İbn Kesîr: Ömer (r.a)'in bu uygulamasına onun döneminde sahabelerden muhalefet eden bilinmiyor. Bu bir icma gibidir, demiştir.

Cumhurun ikinci delili Tirmizî'nin Ebû Hüreyre (r.a)'den rivâyet ettiği şu mealdeki hadisidir:

Resûlullah buyurdular ki: Eğer gök halkı ve yer halkı bir müminin kanına iştirak etseler (birlikte öldürseler) Allah hepsini baş aşağı ateşe atar.⁸²¹

Üçüncü delilleri şudur: Allah Teâlâ insanların canlarını korumak için kısas hükmünü koymuştur. Eğer halk birden fazla kişinin birlikte bir kimseyi öldürmeleri halinde kısas hükmünün uygulanmayacağını bilmiş olsalar, düşmanlar, öldürmek istedikleri kimseyi birlikte öldürürler ve hiçbirisi kısas yoluyla öldürülmez, dolayısıyla insanların kanı yerde kalmış olur, yeryüzünde zulüm ve bozgunculuk yayılıp gider.

KISAS HÜKMÜ HANGİ ÇEŞİT ÖLDÜRMEYE MAHSUSTUR?

Bu hüküm, öldürmeyi gerektiren bir suç işlememiş ve zulmen öldürme olayından dolayı uygulanır. İsrâ sûresinin mealî aşağıya alınan 33. âyeti buna delalet eder:

“...Kim zulmen öldürülürse onun velisine yetki vermişiz. Artık öldürmede aşırı gitmesin (katil yerine başkasını veya katille beraber başkasını öldürmesin)...”⁸²²

Bir de katilin kasten ve taammüden cinâyet işlemesi şartı aranır. Hangi çeşit cinâyetin kasten ve taammüden öldürme sayıldığına dair bilgi Sünen-i İbn Mâceh'in tercüme ve şerhinin 7.C.273,274. sayfelerinde vardır. Böyle kasıt olmaksızın ve hata yollu

⁸²¹ Tirmizî, *Diyat*, 8.

⁸²² İsrâ, 33.

öldürme olayında kısas gerekmez, diyet ve kefaret ödenir. Buna dair hükümler Nisâ sûresinin 92. âyetinde bildirilmiştir.

Şu halde bu âyetteki kısas hükmü bir mazlumun kasten öldürülmesi olayına mahsus ve âyetteki “EL-KATLA o öldürülenler” kelimesinin başındaki “EL” harfi ahdi haricî içindir, yani “O bilinen maktuller” ki yukarıda meali verilen iki âyetle belirlenmiş olan maktullerdir.

Şer-i Şerif’in, belirttiği sebeplerden birisi ile öldürülmeyi hak etmiş bir kimsenin kasten bile öldürülmesi halinde kısas hükmü uygulanamaz.

179. ÂYETİN AÇIKLAMASI

Ey akıl sahipleri, size farz kılınan kısas hükmünde sizin için umumî bir hayat vardır ki böylece korunasınız, yani Allah'ın azabını gerektiren günahlardan– diğer bir mana ile kısas korkusuyla öldürme olaylarından– korunmanız için bu hüküm size farz kılındı. Evet, kişi bir kimseyi öldürdüğü takdirde kendisinin mutlaka öldürüleceğini bilirse öldürmeye pek cesaret edemez, kendine hâkim olur. Bu itibarla kısasta hem kendisi için hem de öldürmek istediği kimse için hayat vardır. Bu âyet, kısas hükmünün meşruiyetindeki hikmete işaret eder.

KÂTİLİ KISAS ETMENİN HİKMETİ

Yukarıda âyetlerin iniş sebepleri tefsiri bölümlerinde belirttiğim gibi Yahudilerin dinine göre katilin mutlaka öldürülmesi gerekirdi, maktulün yakınlarının veya başkasının katili affetme yetkisi ve kısas yerini diyet ödenmesi diye bir şey yoktu. Hristiyanlarda ise kısas yoktu, sadece diyet vardı. Araplarda da durum bambaşka idi. Bir öldürme olayından dolayı katilin yanında veya onun dışında nice insanlar öldürülürdü, yalnız katilin öldürülmesi ile kesinlikle yetinilmiyordu. Yüce dinimiz bu uygulama ve anlayışın kökünü kazımış, toplumun ve fertlerin can güvenliği içinde yaşamalarını sürdürmeleri için akla, mantığa en uygun sistemi getirmiştir. Şöyle ki:

Dini ölçülere göre öldürülmeyi gerektiren bir suç işlememiş bir Müslümanı bile bile zulmen öldüren katil, gâyet tabii çok ağır bir suç işlemiş, günahsız bir din kardeşinin hayatına son vermiş, yakınlarını maddeten ve manen perişan etmiş, ızdıraplara sokmuş olur. Yüce Allah yarattığı insanların kanlarını korumak, günahsız ve suçsuz kullarının ruhlarını muhafaza etmek, fitneyi önlemek ve hayat hakkını güvence altına almak için kısas hükmünü koymuştur. Bu hüküm cinâyet işlemek isteyen frenlemek ile hem kendisinin hayatını hem de öldürmek istediği kişinin hayatını korur, saldırganları,

zalimleri durdurur, toplumun can güvenliğini sağlar. Bir kimseyi öldürmeye teşebbüs eden kişi kendisinin de mutlaka öldürüleceğini bilip düşününce kolay kolay cinâyet işleyemez. Fakat kısas hükmü olmazsa birçok kimse uzun veya kısa bir süre cezaevine girmeyi göze alarak, bunu ağır bir ceza görmeyerek veya ileride umumî bir af çıkacak ümidi ile cinâyet işler. Hatta cezaevinde yaşamayı dışarıda yaşamaya tercih edecek durumda olanlar da bulunabilir. Dolayısıyla toplumun can güvenliği tehlikeye girer, fitneler, bozgunculuklar, anarşi ve terör baş gösterebilir. Diğer taraftan öldürülen kimsenin yakınları intikam almaya, hatta günümüzde örneklerini gördüğümüz gibi maktulün yakınları, katilin yakınlarından bulabildikleri suçsuz insanları öldürmeye kalkışır ve kan gütme davaları alıp gider.

Kısas hükmü uygulandığı takdirde öldürülenin yakınlarının böyle yollara girişmelerine yer kalmaz, içlerindeki kin ve husumet katilin kısas edilmesi ile giderilmiş olur, katilin yakınlarının can tehlikesi de önlenir. Yüce dinimiz kısas hükmünü koymakla beraber, öldürülenin yakınlarına katil diyet karşılığında veya diyet de istemeden affetme yetkisini de vermiştir. Allah Teâlâ, öldürülenin yakınlarına affetme yetkisini vermekle kısas hükmünü intikam almak manasından çıkararak ulvî ve yüce bir gayeye yükseltmiş olur. O da toplumun can güvenliği, insanların hayat hakkına saygı duymak, barış, huzur ve emniyet içinde yaşamaktır.

Bazı çevreler ölüm cezasını çok ağır görüp katili acımak yönüne taraf olur. Oysa zulmen öldürülene, yetim kalan çocuklarına, dul kalan eşine ve elem ve ızdırap içine giren yakınlarına daha çok acımak gerekmez mi? Toplumun selameti, huzuru, can güvenliği ve hayat hakkı, katillere, saldırganlara acımaya feda edilir mi? Evet bir vücudun kangren olan bir organı, yazıktır diye kesilmezse o canavar hastalık zamanla vücudun tamamına sirâyet eder. Bu itibarla vücudu korumak ve kurtarmak için acımadan o organı kesip atmak gerekir. Salim akılla düşünen kimseler, yalnız katil kişiye değil bütün insanlara acımalı, kötülükleri azaltmaya çalışmalı, saldırgan tiplere dur demek için gerekli tedbirler almalıdır. Şüphe yok ki Allah'ın insanlara merhameti, kulların birbirine olan merhametinden milyonlarca kat fazladır. O bunca rahmetinden dolayı masum insanların kanlarını koruma altına almak üzere kısas cezasını koymuştur, bu ceza hak ve adaletin en iyisi, en yararlısı ve en uygun olanıdır. Buna iman ediyoruz.

Şunu da ifade edeyim: Bugün kısas hükmünün uygulandığı ülkelerde cinâyetler diğer ülkelere nazaran çok az işlenir.

BAKARA 2/180

كُتِبَ عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِن تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْأُولَادِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ
(۱۸۰)

MEALİ

180. Birinize ölüm (belirtileri) geldiği zaman bir hayır (mal) bırakacaksa anaya, babaya, en yakın akrabaya adaletli biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir hak olarak size farz kılındı.

TAHLİLLER

Hayır(خير): Mal manasıdır. İbn Abbâs ile Mücâhid böyle tefsir etmişler. Bir kavle göre çok mal manasıdır. Çünkü bir kimsenin çok malı yoksa falan kişinin malı var, denmez.

Mârûf(معروف): Adaletli ve ölçülü biçim manasıdır.

Akrabân(أقربين): Akrab'ın (أقرب) çoğuludur, en yakın akraba manasıdır.

AÇIKLAMA

Ey müminler hangi birinize ölüm hazır olduğu, yani belirtileri görülüp yaklaştığı zaman bir mal -diğer bir mana ile çok mal- bırakacaksa (ondan birer miktarını) anasına, babasına ve en yakın akrabasına adaletli biçimde ve dengeli şekilde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir hak olarak size farz kılındı.

Mirasçılara verilecek payları tayin ve tespit eden Nisâ sûresindeki miras âyetlerinden önce inen bu âyette babaya, anaya ve en yakın akrabaya adilane biçimde birer miktar malın verilmesi için vasiyet edilmesi emredilmekle beraber kime ne kadar verileceği hususunda kesin bir hüküm konulmamıştı. Daha sonra inen miras âyetleri ölünün bazı yakınlarına verilecek paylar tayin ve tespit edildi. Mirasçı olmayan yakınlarla ve başka hayır işlerine verilmek üzere vasiyet edilecek miktarın tutarının terekenin 1/3 ü geçmemesi esası getirildi. Terekenin üçte birisini aşan miktara ait vasiyetin yerine getirilip getirilmemesi ise mirasçıların izin ve takdirlerine bırakıldı.

(Vasiyet edilecek miktarın terekenin üçte birisini aşmamasına dair hadisler ve gerekli açıklamayı Sünen-i İbn Mâceh'in "Kitabü'l- Vasaya" bölümünün 5. babına dair tercüme ve şerhinin 7.C.Sh. 385-391 de mevcuttur. Oraya bakılabilir.)

VASİYET ETMENİN ÖNEMİ

Vasiyet etmek yalnız: ölüm döşeğine girenlere mahsus olmayıp sağlığı yerinde olan her Müslümanın hakkı ve görevidir. Çünkü ölüm bizi çağırır, her an ölmemiz muhtemeldir. Özellikle yanında başkasına ait emanet bulundurana veya borçlu olan kimsenin bu ve benzeri şeylere ait yazılı vasiyetnamesinin bulunması gereklidir. Yazılı vasiyetname bulundurmakla ilgili birçok hadis vardır. Bunlardan bir tanesinin mealini sunmakla yetineyim. *Kütüb-i Sitte*’nin hepsinde bulunan İbn Ömer (r.a)’in bir hadisine göre Resûlullah’ı şöyle buyurmuştur: “*Vasiyet edeceği bir şeyi bulunup da vasiyeti yanında yazılı bulunmadıkça iki gece yatmak Müslüman bir kişinin hakkı (ona yakışır şey) değildir.*”⁸²³

(Geniş bilgi için Sünen-i İbn Mâceh’in “Kitabü’l-Vasaya” bölümünün 2. babına ait tercüme ve şerhinin 7. cilt 373-376. sahifelere bakılabilir.)

Orada verdiğim bilgiden bir kısmının özeti şöyledir: Hanefî ve Şâfiî âlimlerinin dâhil bulunduğu cumhura göre yazılı vasiyetname bulundurmak müstehaptır. Bazı âlimlere göre borç ve emanetler için vacip, teberrular için müstehaptır. Diğer bazı âlimlere göre her Müslüman için vaciptir.

BU ÂYETİN HÜKMÜ MENSUH MU DEĞİL Mİ?

İbn Abbâs, İbn Ömer, Katâde, Şürayh, Mücâhid ve başka bir grup âlime göre bu âyetin hükmü İslamiyet’in ilk döneminde idi. Sonra miras hükümlerine ait Nisâ sûresinin 11-12. âyetlerin indirilmesiyle bunun hükmüne neshedilmiş, yürürlükten kaldırılmıştır. Peygamber’in sahih ve sabit hadisleride mirasçı durumundaki akrabaya mal verilmesine dair vasiyet yapılmamasına delalet ederler. Bir tanesinin MEALİni sunmakla yetineyim:

Tirmizî, Ebû Davud, İbn Mâceh (2713 nolu H.), Ahmed ve Beyhakî’nin Ebû el-Bâhili (r.a)’den rivâyet ettikleri bir hadisten mealî yetineyim:(Geniş bilgi için Sünen-i İbn Mâcehterceme ve şerhi 7.C. 391-395. sh. bak.)

⁸²³ Müslim, “Vasiyyet”, 4 (nr. 1627); Muvatta, “Vasiyyet”, 1; Ebû Dâvûd, “Vesâyâ”, 1;

Tirmîzî, “Cenâiz”, 5; Nesâî, “Vesâyâ”, 1. Ayrıca bk. Buhârî, “Vesâyâ”, 1.

*"Ben Vedâ hacı yılı Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem'i hutbesinde şöyle buyururken işittim: Allah her hak sahibine (mirastan) hakkını şüphesiz vermiştir. Artık mirasçıya vasiyet yoktur."*⁸²⁴

Âlûsî bu âyetin tefsiri bölümünde bu hadis ile aynı mealdeki başkabir hadisi naklettikten sonra: Bu ümmet bu hadisleri ittifakla kabul edipgereğini uyguladığı için mütevatir hükmünde olup âyetin hükmünü neshedebilir, kuvvettedir. İmamlarımız böyle demişler, hatta bazıları bu hadislerin mütevatir olduğunu söylemiştir. Tevatür çok sayıda zevatın rivâyetiyle gerçekleştiği gibi çok sayıda din bilginlerinin uygulaması ve başkalarının karşı çıkmamasıyla da oluşur. Kaldı ki bu âyetin hükmü, mirasa dair âyetlerin neshedilmiş olup bu hadisler de nesih yönünü açıklamışlardır, der.

Bu âyetin neshedildiğini söyleyen âlimlerin birçoğu: Bu âyetin farziyet hükmü neshedilmekle beraber mirasçı olmayan yakınlar vasiyet etmek müstehaptır, demişler. Buna bir örnek vereyim: Bir adamın birkaç oğlu bulunur. Bu oğullardan birisi evli ve çocuklu iken vefat eder. Adam öleceği zaman öz oğulları bulunduğu için torunları onun malından miras payı alamazlar. Torunlarının mağdur olmaması için hayatta iken malının üçte birisini aşmamak kaydıyla bir miktarını torunlarına vasiyet etmelidir, böyle bir davranış meşru, hatta müstehaptır. Buna benzer bir çok örnek verilebilir.

Bazı âlimler ise: Bu âyetin mirasçı durumda olan akrabaya vasiyet hükmü neshedilmekle beraber mirasçı olmayan baba, anne ve en yakın akrabaya ait vasiyet hükmü neshedilmemiştir, demişler. Mesela babası, annesi ve çocukları kâfir olan bir Müslüman ölürse bunlar ona mirasçı olamazlar. Bu Müslüman malının yukarıda verilen ölçü dâhilinde malının bir kısmını bunlara vasiyet etmelidir, etmesi insanlık ve akrabalık gereğidir. İbn Abbâs (r.a.) böyle demiştir.

BAKARA 2/181

فَمَنْ بَدَّلَهُ بَعْدَ مَا سَمِعَهُ فَأَتَمَّ إِنَّهُ عَلَى الَّذِينَ يُبَدِّلُونَهُ إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٨١﴾

MEALİ

⁸²⁴ Buhârî, "Vesâyâ": Ebû Dâvûd, "Vesâyâ", 6; Tirmizî, "Vesâyâ", 5; Nesâî, "Vesâyâ", 5;

İbn Mâce, "Vesâyâ", 6.

181. Artık kim o vasiyeti işittikten (kesin bildikten) sonra onu değiştirirse günahı ancak onu değiştirenlerin boynundadır. Allah, şüphesiz, işitendir, bilendir.

AÇIKLAMA

Artık vasilerden, şahitlerden ve hâkimler gibi ilgililerden kim o vasiyeti işittikten, yani kesin bildikten sonra o vasiyeti değiştirirse kökünden inkâr etmek veya vasiyet edilen meblağdan bir miktarı eksiltmek yahut vasıflarını, şartlarını başka şekle sokmak suretiyle değiştirirse, değiştirme günahı veya değişik vasiyetin vebal ancak onu değiştirenin boynundadır, vasiyet edene bir vebal yoktur. Çünkü vasiyet eden kişi görevini yapmış olur, onu değiştirenler Allah'ın hükmüne karşı gelmiş olurlar. Şüphe yok ki Allah, işitendir, bilendir, vasiyet edenlerin ve vasiyeti değiştirenlerin sözlerini işitir, hepsinin niyetlerini bilir, herkese yaptığığın karşılığını verir, vasiyet edene sevap ve mükâfat, onu değiştirenlere de ceza verir.

Bir hususu hatırlatayım: Bundan önce geçen âyetin hükmünün miras âyetleriyle yürürlükten kalktığını, fakat mirasçı durumunda olmayan akrabaya terekenin üçte birini geçmemek üzere bir miktar mal vasiyet edilmesinin ve meşru olan başka konulara ait vasiyetlerde bulunmanın müstehaplığı hakkında gerekli bilgi o âyetin tefsiri bölümünde verilmişti. Bu âyetise hükmü mensuh değildir. Bu itibarla meşru vasiyetin infaz edilmesi, yerine getirmesi zorunludur. Ancak meşru olmayan konularda veya bazı akrabaların mağdur edilmesine yol açacak hatalı veya zulüm ve haksızlık sayılacak vasiyetlerde iyi niyetle yapılacak düzenlemelerin bu âyetteki tehdidin dışında olduğu aşağıdaki âyette beyan buyruluyor.

BAKARA 2/182

فَمَنْ خَافَ مِنْ مَوْصٍ جَنَفًا أَوْ إِثْمًا فَأَصْلَحَ بَيْنَهُمْ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٨٢)

MEALİ

182. Kim de vasiyet edenin (vasiyetinde) bir hata veya bir günah (kasıtlıkayıрма) işlemesinden korkar da (ilgililerin) aralarını düzeltirse ona hiç günah yoktur. Şübhe yok ki Allah çok bağışlayandır, çok merhametlidir.

TAHLİLLER

Cenef(جنف):Meyletmek, kayırmak ve haksızlık etmektir. Burada vasiyette bilmeyerek haktan ayrılmak manasınadır.⁸²⁵

İsm(إثم): Günah manasınadır. Burada vasiyette bile bile ve kasıtlı olarak haksızlık etmek, bazı kişileri kayırmak manasınadır.⁸²⁶

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyette vasiyetin vasi, veli veya başkası tarafından değiştirilmesinin günah ve yasak olduğu bildirildi. Bu âyette ise vasiyette bilerek veya bilmeyerek bir haksızlık yapıldığı veya yapılmak istendiği zaman, haksızlığı önlemek ve ilgililerin arasını bulmak için vasiyette gerekli düzenleme yapmanın günah olmadığı bildirilmektedir.

Şöyle ki: Vasi, veli gibi herhangi bir kimse, vasiyet eden kişinin vasiyetinde bilmeyerek veya bile bile, kasıtlı olarak haktan, dinin koyduğu ölçülerden ayrıldığını, bazı kişileri kayırmış olduğunu bilir, mesela vasiyet zorunluluğu hükmünün önceki dönemde yakın akrabasını bırakıp uzak akrabasına veya yakınlarını bırakıp yabancılara vasiyet ettiğini yahut söz konusu hükmün neshinden sonra mirasçı durumundaki yakınlarından bazısına Kur'ân'ın tayin ettiği payın dışında bir miktarı vasiyet ettiği veya mirasçılardan mal kaçırma gibi haksız bir vasiyette bulunduğunu öğrenir ve ilgililer arasında bir niza çıkmasından korkar da iyi niyetle ilgililerin arasını düzeltir, haksızlığı giderip hak olanı gerçekleştirmeye çalışırsa ve böylece vasiyette bir değiştirmeye giderse ona hiçbir günah yoktur.

Diğer bir mana ile vasiyet eden bir kimsenin vasiyet ederken bir hataya veya bile bile bazı kişileri kayırmaya düştüğünü bilen vasi, veli veyabaşkasının vasiyet edeni uyarıp, hak ve adaletli davranmasını sağlaması ve böylece vasiyet eden ile kendilerine vasiyet edileceklerin arasını bulmasının meşruluğu ve kendisine bir günah olmadığı bildirilmektedir.

⁸²⁵İsfehâni, *el-Müfredât*, 207.

⁸²⁶İsfehâni, *el-Müfredât*, 53–64.

Bu âyet delil gösterilerek malın üçte birisinden fazla miktarda yapılan vasiyetin tamamının geçersiz sayılmayacağı, üçte birine kadar olanın muteber kabul edilip yerine getirilmesinin gerektiğine hükmedilmiştir.

Vasiyette zulüm ve adaletsizlik etmek günahtır? Bu konuda rivâyet edilen hadislerden bir tanesinin mealini sunmakla yetineyim.

(Geniş bilgi almak isteyenler Sünen-i İbn Mâceh'in tercüme ve şerhinin 7.c.376-380 sahifelerine bakabilirler. Tirmizi, Ebû Dâvûd ve İbn Maceh'in 2704.nolu Ebû Hüreyre radiyallahuanh'den rivâyet ettikleri bir hadiste⁸²⁷ Resûlullah şöyle buyurmuştur)

"Şüphesiz, adam yetmiş yıl hayır ehlinin amelini (ibadetini) işler. Sonra (ölümüne yakın) vasiyet ettiği zaman vasiyetinde zulüm eder, böylece ameli şer ile kapanır ve bu yüzden (cehennemdeki) ateşe girer (girmeye müstahak olur). Şüphesiz (başka bir) adam yetmiş yıl şer ehlinin amelini işler.Sonra (ölüm yaklaşınca) vasiyetini adaletli eder, böylece ameli hayır ile kapanır ve bu nedenle cennete girer." Ebû Hüreyre bu hadisi teyit etmek üzere şöyle demiştir: İsterseniz şu âyeti okuyunuz:

تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ
(۱۳) وَمَنْ يَعْصِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَيَتَعَدَّ حُدُودَهُ يُدْخِلْهُ نَاراً خَالِداً فِيهَا وَلَهُ عَذَابٌ مُهِينٌ (۱۴)

*"İşte bunlar Allah'ın kanunlarıdır. Kim Allah'a ve Peygamberine itaat ederse, Allah, onu altından ırmaklar akan cennetlere koyacaktır. Orada ebedî kalacaklardır. Büyük kurtuluş da budur.Kim Allah'a ve Resul'üne isyan eder, yasalarını aşarsa Allahonu da içinde ebedî kalacağı bir ateşe sokacaktır. Zillet verici azap da onadır."*⁸²⁸

BAKARA 2/183

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ (۱۸۳) أَيَّاماً مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضاً أَوْ عَلَى سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْراً فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ (۱۸۴)

MEALİ

183.Ey iman edenler, oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi (günahlardan) korunmanız için size de farz kılındı.

⁸²⁷ İbn Mâce, "Vesâyâ", 3.

⁸²⁸ en-Nisâ 5/13-14.

184- Sizden kim oruçtan zarar görecektense derecede hasta olur veya yolculuk halinde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar, böylece oruç borcunu ödemiş olur. Fazla yaşlılıktan veya iyileşme ümidi kalmayan bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya güç dayanabilenlerin de tutamadıkları her gün için bir yoksulu doyuracak bir fidye vermesi gerekir. Bu durumdakilerin ilerde güne gün kaza etmeleri de mümkün olmadığı veya çok zor olduğu için oruç tutmaktan muaf tutulmuş olurlar.

TAHLİLLER

Sıyam(صيام): Lügatte bir şeyi bırakmak, terk etmektir. **Savm (صوم)** da aynı manaya gelir. Din ıstılahında ise ibadet maksadıyla fecirden güneş batıncaya kadar yiyecek, içecek ve cinsel ilişkiyi bırakmaktır.⁸²⁹

‘İddet(عدة):‘Add (عد) mastarındandır, asıl manası saymaktır, burada sayılı, belirli (günler) manasınadır.⁸³⁰

Eyyâmen Ma‘dûdât (أيام معدودة): Sayılı günlerden maksat muhakkik âlimlere göre Ramazan ayıdır. Bunlara göre Allah Teâlâ âyetin başında farz kılındığını, onu takip eden 184. âyette farz kılınan orucun sayılı ve belirli günler olduğunu bildirmiş ve aşağıda gelen 185. âyette de sayılı günlerin Ramazan ayı olduğunu açıklamıştır. 184. sayılı günler olarak (farz kılındı.)...Sizden kim hasta veya yolculuk halinde olursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde (oruç tutar. Fazla yaşlılıktan veya iyileşme ümidi kalmayan bir hastalıktan dolayı) oruç tutmaya güç dayanabilenlerin (tutamadıkları her gün için) bir yoksulu doyuracak bir fidye vermesi gerekir. Bununla beraber gönüllü olarak kim (fidye miktarını veya yoksul sayısını artırıp) bir hayır yaparsa bu, kendisi için daha iyidir. Bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.⁸³¹

Yütikûne (يطيقون): İtâkat (إطاعة) mastarından fiildir. **Takat(طاقة)** kökündendir. Takat, insanın bir şeyden ve meşakkatle yapabildiği miktardır. **İtâkat** da bir şeye meşakkatle güç yetirmektir. Bir de meşakkat kaydı olmaksızın bir şeye güç

⁸²⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 500.

⁸³⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 550–551.

⁸³¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 551.

yetirmek manasına gelir. Burada iki mana da muhtemeldir. İleride bu iki mana üzerinde durulacaktır.⁸³²

Fidye(فدية):Kişinin ibadetteki bir kusurunu onarmak maksadıyla yaptığı malî veya başka bir fedakârlıktır, bazı yönleriyle kefarete benzer.⁸³³

AÇIKLAMA

Ey iman edenler, oruç sizden önceki peygamberlere ve ümmetlerine farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Bu itibarla oruç yükümlüğünüsize mahsus bir külfet olduğunu sanmayın, Hz. Âdem'den itibaren bütün müminlere uygulanan ilahî bir kanundur.

Âyetin bu bölümü orucun bizden önceki ümmetlere de farz kılındığına delalet eder. Âlûsî bu durumu belirttikten sonra şöyle der:

Âyetteki benzetme ya sadece farziyet yönünden olup oruç zamanı ve süresibakımından değildir. Ebû Müslim ve Cübâî böyle diyenlerdendir. Yahutzaman ve süre yönündendir. Yani diğer ümmetlere de Ramazan ayı orucufarz kılınmıştı. Bazı rivâyetler buna delalet eder. Yahudilere ve Hristiyanlara da Ramazan orucu aynen bize farz kılındığı gibi farz idi. Fakat Yahudiler bunu terk ettiler ve yılda yalnız bir gün oruç tuttular, o da Firavun'un denizde boğulduğu gündür. Hristiyanlar da Ramazanınbaşınave sonuna birer gün ekleye ekleye nihâyet elli güne çıkardılar. Sonrayaz mevsiminin sıcağında oruç tutmak onlara zor geldiği için bahar mevsimine tahsis ettiler, (orucun şeklini ve keyfiyetini de değiştirdiler)Âlûsî bu arada konuya ait İbn Hanzala, Nahhâs ve Tabarânî'ninMağfel b. Hanzala'dan rivâyet ettikleri merfu bir hadisi nakletmiştir.⁸³⁴

183. âyetin sonunda orucun farziyetindeki hikmete işaret edilerek تَتَّقُونَ لَعَلَّكُمْ “(günahlardan) korunmanız, takva sahibi olmanız için farz kılındı” buyruluyor. Yani oruç sayesinde nefsinize, şehvetlerinize hâkimolup günahlardan sakınmanız için bu hüküm konuldu.Çünkü oruç, çeşitli günahların başlıca sebeplerinden olan şehveti dindirir, nefsin bir takım arzularına set çeker.

⁸³²İsfahânî, *el-Müfredât*, 553.

⁸³³İsfahânî, *el-Müfredât*, 627.

⁸³⁴Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/454.

Nitekim Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Beyhakî'nin Abdullah b. Mes'ûd'dan rivâyet ettikleri bir hadiste Resûlullahşöyle buyurmuştur:“*Ey gençler topluluğu, sizlerden kimin evlenme külfetine gücüyeterse evlensin. Çünkü evlenme, gözü (haramdan) son derece menedicidir veiffeti o oranda koruyucudur. (Evlenme masrafına) gücü yetmeyen kimse de(nafile) oruç tutsun. Çünkü şüphesiz oruç, şehvet için kuvvetli bir kırııcıdır.*”⁸³⁵

Orucun meşruiyetindeki hikmetleri anlatmaya daha sonra geçeceğim.¹⁸⁴ âyetin baş kısmında “(Oruç) sayılı günler olarak (farz kılındı)” buyruluyor. Tahliller bölümünde belirttiğim gibi muhakkik âlimlere göre sayılı günlerden maksatRamazan ayıdır. Bu cümle bir önceki âyette farz kılındığı bildirilen orucun sayılı, belirli günlere mahsus olduğunu ifade eder. Yani Allah size yılın tamamını veya çoğunu oruçla geçirmeyi farz etmemiş, yılın günlerine nazaran az ve mahdut sayılanbelirli bir sürede oruç tutmanızı farz kılmıştır. Ama ciddi mazeretiolanlar için o sürede tutmak zorunluğu da yoktur. Şöyle ki:

Bazı âlimler يُطِيقُونَهُ cümlesini oruç tutabilenler manasına yorumlamışlardır. Bu yoruma göre Ramazan orucu başlangıçta iki seçenekli olarak farz kılınmış idi,dileyen oruç tutar, dileyen tutmaz da her günün bir fidye öderdi. Sonra bu ihtiyarî hüküm 185. âyetin hükmü ile değiştirildi ve oruç tutabilenlerin oruç tutmaları farz kılındı.

Sâbûnî *Tefsîru âyâtil-ahkâm* adlı kitabının bu âyetlere ait tefsiri bölümünde bu konu ile ilgili olarak özetle şöyle der:

Allah Teâlâ'nınالَّذِينَ يُطِيقُونَهُوَعَلَى buyruğundan kastedilen mana hakkında bazı âlimler şöyle demişlerdir:Oruç başlangıçta ihtiyarî olarak meşru (farz) kılındı, dileyen oruç tutardı, dileyen oruç tutmayıp beher gün için bir yoksula bir fidye verirdi. (Yani bu cümlelerin manası: “Oruç tutabilenlere tutmadıkları her gün için bir fidye ödemeleri gerekir.” Sonra bu hüküm 185. âyetle kaldırıldı, yani oruç tutabilenlerin tutmaları farz kılındı.) Âlimlerin çoğunluğunun görüşü budur. Onların delilleri de Buhârî, Müslim (Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî ve başkaları) tarafından rivâyet edilen Seleme b. el-Ekvâ'nın şu mealdeki hadisidir:

⁸³⁵ Buhari, *Nikah*,3: Müslim, *Nikah*, 1: İbn Mace, *Nikah*, 1.

وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ âyeti indiği zaman bizden dileyen oruç tutardı dileyen de oruç tutmayıp fidye verirdi. Nihâyet bu âyeti takip eden شَهْرُ رَمَضَانَ âyeti inince ötekini neshetti. İbn Mes'ûd, Muâz, İbn Ömer ve başkalarından rivâyet olunan tefsir budur.⁸³⁶

Bazı âlimler de bu âyetin fazla yaşlılığından veya müzmin hastalığından güç oruç tutabilenler hakkında indiğini ve mensuh olmadığını söylemişlerdir. İbn Abbâs'tan rivâyet olunan tefsir budur. İbnAbbâs şöyle demiştir: Fazla yaşlanan kimsenin oruç tutmayıp beher gün içinbir fidye ödemesine izin verilmiştir ve böyle bir kimse orucunu kaza etmekle yükümlü değildir."

Daha geniş bilgi için Sâbûnî'nin sözü edilen eserine bakılabilir.

Buhârî'de tefsir bölümünde Atâ'dan şöyle bir rivâyette bulunmuştur. Atâ, İbn Abbâs'ın bu âyeti okurken dinlediğini ve şöyle söylediğine şahit olduğunu söylemiştir: Bu âyet, mensuh değildir, yaşlı erkek yaşlı kadına aittir. Bunlar oruç tutamazlar ve beher günkü oruç yerinebir yoksulu yedirirler."

Hülasa her iki yoruma göre oruç tutulmayan beher günü için bir yoksulu doyuracak bir fidye verilmesi gerekir. Âyetin devamında mealen buyruluyor ki: Bununla beraber gönüllü olarak kim bir tatavvu, birnafile hayır yaparsa ve bu cümleden olmak üzere bir fidye yerine dahafazla verir veya bir yoksul yerine birden fazla yoksulu doyurursayahut hem fidye verir hem de oruç tutarsa bu, kendisi için daha iyi, daha hayırlıdır. Oruçtaki fazileti bilerseniz oruç tutmanız sizini için daha hayırlıdır.

Yani ey sağlığı yerinde olup seferi olmayan veoruç tutabilenler-diğer bir mana ile- ey yaşlılığından veya iyileşme ümidi olmayan bir hastalıktan dolayı oruç tutmaya güç ve zor dayanabilenler -üçüncü bir mana ile-ey kendilerine oruç tutmamaları için ruhsat ve izin verilmiş durumda olan yaşlılar, hastalar ve yolcularorucun faziletini bilerseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Ramazan orucu farz kılınmadan önceki dönemde ümmeti oruç tutuyorlar mıydı? Müslümanlara farz kılınan oruç var mıydı?

Müfessirlerin büyük çoğunluğuna göre Müslümanlara oruç, tefsirine çalıştığımız 183. âyetle farz kılındı. 184. Âyetteki "sayılı günlerden maksat Ramazan orucudur. Bu

⁸³⁶ Müslim, *savm* 149; Nesâî, *Savm* 63; Tirmizî, *savm*, 75; Dârimî, *savm* 29.

âyetlerde önce orucun farz kılındığı bildirilmiş, sonra farz kılınan orucun sayılı günlere mahsus olduğu bildirilmiş ve 185. âyette de farz kılınan orucun Ramazan ayına ait oruç olduğu belirtilmiştir. Cumhurun görüşü de böyledir ve böylece o üç günlük orucun farziyetini şedildi, kaldırıldı.

Atâ ve Katâde'den rivâyete göre kendileri: Yukarıdaki âyette geçen "sayılı günler"den maksat Ramazan orucunun farziyetinden önce her aydan Müslümanlara farz kılınan üç günlük oruçtur. Bunlara göre 183 ve 184. âyetler bu üç günlük oruç hakkındadır. Ramazan orucu ise 185.âyetle farz kılındı. Fakat bu görüş âlimlerden pek taraftar bulamamış ve kuvvetli görülmemiştir. Bu görüşü teyit eden bir delilin bulunmadığı Taberî tarafından belirtilmiştir.

Peygamber'in Ramazan orucu farz kılınmadan önceki dönemde de her ayın üç gününü oruçla geçirdiği, bu günleri oruçla geçirmeyi emir ve tavsiye ettiği hususunda sahih hadisler vardır. Ancak hadis âlimleri bu hadislerdeki emrin müstehaplık için olduğunu söylemişler.

(Geniş bilgi için Sünen-i İbn Mace'nin oruç kitabının 29.babında rivâyet edilen 1707-1709. hadislerin tarafımdan yazılan tercüme ve şerhine bakılabilir.)

2. Ramazan orucunu ileride kaza etmek üzere tutmamayı mubah kılan âyet hastalık veya yolculuk halinde Ramazan orucunu ileride kaza etmek üzere tutmamaya izin veriyor. Âlimler oruç tutmamayı mubah kılan hastalık derecesinin tespiti konusunda değişik görüşler beyan etmişlerdir.

Hanefî, Şâfiî ve Mâlikî mezheplerine göre oruç tutmakla hastalığın artması veya iyileşmenin gecikmesi korkusu yahut ciddi meşakkatin çekilmesi halinde hastanın oruç tutmaması mubahtır. Hanbelilere göre böyle bir durumdamubahlığın ötesinde tutmamak sünnettir ve tutmak mekruhtur. Şâyet hasta oruçtutmakla helak olacağını veya sağlık açısından çetin bir zarara uğrayacağını zannederse, mesela bir organının çalışmaz hale geleceğinden korkarsa dört mezhebin ittifakı ile oruç tutması haramdır ve orucunu bozması farzdır.

Yolculuk meselesine gelince yine dört mezhebe göre namazı seferi kılmayı mubah kılan uzun yolculuktur ki 80-90 kilometrelik yolculukla tespitedilmiştir. Bu mesafeyi ister yaya veya hayvan sırtında ister en seri vasıta ile kat etsin hüküm aynıdır. Geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.

3. YOLCULUKTA ORUÇ TUTMAK MI TUTMAMAK MI DAHA İYİDİR?

Yolculuk halinde oruç tutmak meşakkatli değilse tutmak menduptur. Şâyet meşakkatli ve zor ise tutmamak daha faziletlidir. Bu hususta Hanefî,Şâfiî ve Mâlikî mezhepleri ittifak halindedir. Hanbelî mezhebine göre oruç tutmak zor olmasa bile tutmamak sünnettir. Cumhurun, yani Hanefî,Şâfiî ve Mâlikî mezheplerin delilleri bu âyette"Bilirseniz oruç tutmanız sizin için daha hayırlıdır" 185. ayetteki "Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez." buyruktur.

Ahmed b. Hanbel'in delili ise bir kaç sahabeden rivâyet edilen "Yolculukta oruç tutmak (matlup) ibadetten değildir." mealindeki hadistir. Yolculukta oruç tutmak veya tutmamak konusunda varit olan hadisler ve ilgili açıklama hakkında bilgi almak isteyenler Sünen-i İbn Mâceh'in 1661-1666 nolu hadislerle ve şerhine bakabilirler.

4.GEBE VE SÜT EMZİREN KADINLARIN ORUÇ TUTMAMALARI

Bunlar oruç tuttıkları takdirde kendilerine veya bebeklerine bir zarar geleceğinden korkarlarsa ileride kaza etmek üzere Ramazan orucunu tutmamaları caizdir.Sâbûnî'nin anlattığına göre Hasan-ı Basrî'ye gebe ve süt emziren kadınların oruç tutmaları halinde kendileri veya bebekleri için birzarardan korkarlarsa Ramazan orucunu tutmamalarının hükmü sorulduğunda şöyle demiştir: Gebelikten daha çetin hastalık hangisidir? O kadın oruç tutmaz,sonra kaza eder, demiştir.

Âlimler bu hususta ittifak halindedir. Ancak güne gün kaza etmenin yanında bir de fidye ödemeleri gerekir mi, gerekmez mi? İşte bu hususta ihtilafvardır. Şöyleki:

Ebû Hanife'ye göre gebe ve süt emziren kadınlar hasta kimsenin hükmündedirler. Bu itibarla güne gün kaza ederler, fidye vermeleri gerekmez. Yani 184. âyette hastalık veya yolculuk sebebiyle oruç tutmayanların güne gün kaza etmeleri hükmü gebe ve süt emziren kadınlara da şamildir.

Şâfiî ve Ahmed'e göre gebe ve süt emziren kadınlar oruç tutmayı kendi nefisleri için yahut hem kendileri hem de bebekleri için zararlı görürlerse oruç tutmayabilirler ve ileride güne gün kaza ederler,fidye vermeleri gerekmez. Ama kendileri için hiçbir zarardan korkmı..., böyle endişeleri olmamakla beraber sırf kendibebeklerine bir zarar geleceğinden korkarlarsayine oruç tutmayabilirler. Fakat bayramdan sonra mazeretleri bitincegüne gün kaza etmekle beraber tutamadıkları beher gün için bir fidye vermeleri de gerekir. Delilleri 184. âyette geçen وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ “ve oruç tutmaya gücü yetenlere bir fidye gerekir.” mealindeki cümledir. Yukarıda belirtildiği gibi bu cümle

değişik şekillerde yorumlanmıştır. Onlara göre bu cümle hem çok yaşlanmış olanlara, hem oruç tutmaya güç ve zor dayanabilenlere şümullüdür.

ORUCUN FAYDALARI

Allah'ın bütün emirlerinde ve yasaklarında birtakım hikmetler vardır. O, hikmetsiz hiç bir şeyi ne emreder ne de yasaklar. Bu itibarla bize farz kılınan bütün ibadetlerde mutlaka hikmetler ve faydalarımız bulunur. Biz o hikmet ve yararlarını bilsek de bilmesek de ilahi emirlere ve yasaklara boyun eğmek zorundayız. Çünkü O'na kulluğumuz bunu gerektirir. Şu halde biz ibadetleri yararları için değil, Allah'ın emri olduğu için yapmak durumundayız. Bununla beraber Kur'an ve hadislerin ışığında aklımızı kullanarak ibadetlerin meşruiyetinde ve yasak kılınan şeylerin yasaklanmasındaki hikmetleri araştırıp bilmeye çalışmalıyız. Esasen namaz, oruç, zekât ve hac gibi en önemli ibadetlerin meşruiyetindeki hikmetlere, keza içki, kumar ve zina gibi kötülüklerin yasaklanmasının sebeplerine Kur'an ve hadislerde değinilmektedir.

Orucun meşruiyetindeki hikmete 183. âyetin sonunda değinildiği gibi birçok faydaları da hadislerde bildirilmektedir. Bu hikmet ve faydalarının bir kısmına çok özlü olarak değinmekle yetineceğim:

1. Oruç insani günahlardan korur. Şöyle mümin oruçlu iken helal olan bir çok şeyin kendisine haram kılındığı bilinci ile onlardan uzak durur. Açlıktan rengi sarardığı, susuzluktan dudakları kuruduğu halde dolabındaki nefis meşrubatave lezzetli yemeklere Allah'a olan saygısından yanaşmaz, helalinden, eşinden uzak durur. Böylece helal şeylerden uzak durmasını bilen bir mümin haram şeylerden kaçınmaz mı? Elbette oruç sayesinde birçok haram şeylerden de kendini korumaya çalışır. Bir ay süreyle haramlardan korunan bir mümin iyi bir yola girmiş olur ve ömrünün bir ayını iyi geçirmiş olur. Şâyet biraz gayret ederse bir daha eski kötü alışkanlıklara dönmez. Orucun farz kılındığını bildiren 183. âyetin sonunda orucun meşruiyetindeki bu hikmete işaret edilerek "(Oruç farz kılındı) ki (günahlardan) korunasınız. "buyrulmaktadır. Buhârî ve Müslim'in rivâyet ettikleri bir hadiste mealen "Oruç bir kalkandır" buyrulmaktadır.⁸³⁷ İbn Mâce'nin rivâyetinde de "Oruç, birinizin savaştan

⁸³⁷ Buhârî , *Savm*, 9; Müslim, *Styâm*, 29

koruyucu kalkanı gibi cehennem ateşinden koruyucu bir kalkanıdır" mealindedir.⁸³⁸ Bu ve benzeri hadisler orucun sahibini cehennem ateşinden ve cehenneme girmeye sebep olan günahlardan koruduğuna delalet eder.

Oruç, şehvet duygusunu ve cinsel ilişki arzusunu frenlemekle zinadan ve ona sebebiyet veren davranışlardan uzaklaştırmak yönünden de günahlardan korur. Takvanın bu yönüne âyetin açıklaması bölümünde dair bir hadisin mealini de sundum.

2. Oruç, insanı gafletten uyandırıp Allah'ı sık sık anmaya vesile olur. Çünkü oruçlu kişi fecirden akşama kadar, yiyeceğinden, içeceğinden alışkanlıklarından, sigarasından, çayından, kahvesinden uzak durmaya çalışır, ama nefis ve şeytan devamlı onu dürter, nefsi arzularını, ikide bir hatırlatır. Oruçlu da bu vesile ile oruçlu olduğunu sık sık hatırlar. Oruç ise Allah'ın emri olduğu için dolaylı olarak Allah'ı hatırlamış olur. Bilindiği gibi kulun başlıca görevleri zikir, fikir ve şükürdür.

a) Zikir, Allah'ı anmaktır.

b) Fikir, O'nun azametini ve eserlerini düşünmektir.

c) Şükür de O'nun nimetlerinin hakkını ödemektir. İşte oruç ibadeti bu görevleri yerine getirmeye eniyi bir vesiledir, hatta bu görevlerin birer parçasıdır, denilebilir.

3. Oruç, kulun Allah'a teslimiyetinin, emirlerine boyun eğmesinin ve engin saygısının en canlı bir örneğidir. Kul, her türlü baskı veya gösteriştan uzak ve gönüllü olarak 15-20 saat süre ile sırf O'nun rızası ve O'na olan bağlılıkla saygısından dolayı oruç tutar, bütün nefsani arzulardan uzak kalır ve komutanın emrini bekleyen disiplinli asker gibi kâinatınyüce yaratıcısının emrine amade, hazır vaziyette bekler. Güneşin batmasıyla iftarını aç izni verilmedikçe aç ve susuz halde olmasına rağmen yiyeceğe, içeceğe el uzatmaz. İşte kulun bu hali, tam teslimiyetini göstermez mi? Evet, oruç tamamen kulile Allah arasında gizli bir ibadettir, riya ve gösteriştan uzaktır, sırf Allah rızası için tutulur. Bu sebeptendir ki bütün ibadetlerin sevabının miktarı belirtilirken orucun sevabının miktarı gizli tutulmuştur. Buna dair Buhârî, Müslim ve İbn Mâce'nin rivâyet ettikleri bir hadiste mealen şöyle buyruluyor:

"Âdemoğlunun işlediği her hasene (hayır ve ibadet, mükâfat yönünden) onmisbindenyedyüz misline, Allah'ın dilediği sayıya kadar arttırılır. Allah Teâlâ buyuruyor ki: Fakat oruç öyle değildir. Çünkü oruç benim içindir ve onun mükâfatını

⁸³⁸ İbn Mace, *Sıyam*, 1

ben veririm. Oruçlu kişi, şehvetini ve yemeğini benimiğin bırakır. Oruçlu için iki sevinç vardır. Birinci sevinç, iftar vaktindeki sevincidir. Diğer sevinci de Rabbine kavuştuğu zamanki sevincidir. (Ant olsun ki) oruçlunun ağzının kokusu, Allah katında misk kokusundan daha, güzeldir.”⁸³⁹

4. Oruç gıda maddeleri ile suyun ne kadar önemli nimetler olduğunu hatırlatır, kadrini bilmeye ve şükürünü eda etmeye vesile olur. Milyonlarca insan açlıktan ölümle pençeleşirken yalnız memleketimizde her gün binlerce ton ekmeğin çöpe atılmakta olması ne hazindir. Karnı tok insanlar açlığın ne olduğunu bilmezler ve gıda maddelerindeki israfı da pek önemsemezler, o hazin manzaraya dönüp bakmazlar. Ama oruç tutan müminlerin durumu öyle değildir duygu ve düşünceleri incelik, oruç onların şefkat ve merhamet duygularını harekete geçirir, oruç tutan mümin bu duygu ve düşünce ile açlık içinde kıvrananlara seve seve yardım elini uzatır. Çünkü açlığın ne olduğunu tuttuğu oruçla iyi anlamış durumdadır. Diğer taraftan bir dilim ekmeğin ve bir yudum suyun ne büyük nimet olduğunu oruçlu ikendaha iyi anlar, bunlara şükreder, hakkını öder, israf edilmesinin ne olduğunu daha iyi kavrar.

5. Oruç, nefsi terbiye edip sabretmeye ve Allah yolunda sıkıntılara tahammül etmeye alıştıırır. Mü'min Ramazan ayı boyunca bir taraftan açlığı susuzluğa, nefis ve şeytanın tüm tahriklerine rağmen birtakım günahlara karşı sabreder, diğer taraftan oruç ibadetini layığı ve chiyle ifa etmek için gerekli gayreti gösterme külfetine katlanır, orucun faziletine gölge düşürücü şeylerden uzak kalmaya çalışır. Bu da kolay değildir, cidden sabır ister. Bu sebeple Ramazan ayına sabır ayı denilir. Hatta bazı hadislerde de Ramazan ayı sabır ayı ismi ile anılmıştır. Bir ay süreyle oruç tutan mümin böylece nefsinin çeşitli yönlerden eğiterek azim ve iradesini güçlendirir, nefsin arzu ve heveslerine hâkimiyet sağlar. Artık ne midesinin kölesi nede şehvetinin esiri olur. Bilakis şer-i şerifin nurlu yoluna girer, şuurlu, bilinçli hareket eder ve adeta melekleşir.

6. Oruç nefsimizi, kalbimizi, duygu ve düşüncelerimizi fena şeylerden arındırıp, ahlakımızı güzelleştirdiği gibi bedenimizi de sağlık açısından revizyona sokarak temizler, güzelleştirir, hafifletir. Orucun sağlık açısından faydalarını tabipler iyi bilirler. Bizim buna değinmemiz cılız sayılır. Çünkü mesleğimiz değildir. Ancak şişmanlığın zararlı olduğu herkesçe bilinmektedir. Perhizin bazı hastalıklar için yararlı olduğu tabipler tarafından ifade edilmektedir. Vücuttaki fazla yağların erimesi,

⁸³⁹ İbn Mace, *Sıyam*, 1

zayıflamak, perhiz yapmak, sindirim sistemini dinlendirmek gibi sağlık açısından vücuda faydalı şeyler oruç tutmakla sağlanabilir. Tabii gerek iftarı açarken ve gerekse sahurda ölçüyü kaçırmamak şarttır. Zaten İslamiyet tıkabasa yemeğe karşıdır. Mü'min Ramazan ayında yemeğini İslami ölçü dâhilinde yer, bir de teravih namazına devam ederse manevi sevaplar yanında vücudunun sağlığına da katkıda bulunmuş olur demek galiba yanlış değildir.

7. Orucun bir takım hata, kusur ve günahlara kefarete ve âhiret mutluluğuna vesile olmasıdır. Orucun faziletine dair hadisler pek çoktur. Bunlardan iki tanesinin mealini 1. Ve 3. maddede verdim. Buna iki hadis mealini eklemekle yetineyim:

a) “Kim inanarak ve sevabını Allah'tan bekleyerek Ramazan orucunu tutarsa geçmiş günahı bağışlanır.”⁸⁴⁰

b) “Şüphesiz, cennette Reyân denilen bir kapı vardır. Kıyamet günü: Oruçlular nerededir diye çağrı yapılır. Kim oruçlulardan idiyse o kapıdan girer. O kapıdan giren bir kimse ilelebet susuzluk duymaz.”⁸⁴¹

BAKARA 2/185

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِّنَ الْهُدَىٰ وَالْفُرْقَانِ فَمَن شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ
وَمَن كَانَ مَرِيضًا أَوْ عَلَىٰ سَفَرٍ فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ وَلِتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ
وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَىٰ مَا هَدَيْكُم وَلَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ ﴿١٨٥﴾

MEALİ

185. (Orucu farz kılınan o sayılı günler) Ramazan ayıdır ki, insanları (mucizeliğiyle) irşat edici, hakka yönelten ve hak ile batılı birbirinden ayırt eden apaçık âyetler olarak Kur'ân, o ayda indirildi. Onun için sizden kim bu ay hizada ise (seferi değilse) orucunu tutsun. Kim de hasta veya seferde olursa tutamadığı günler sayısını başka günlerde oruç tutsun. Allah sizin için kolaylık diler, zorluk irade buyurmaz. (Bu hükümler) sayıyı tamamlamanız, size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir (hamdu sena) etmeniz ve ona şükretmeniz içindir.

⁸⁴⁰ Buhârî, *İmân* 28, *Savm* 6; Müslim, *Sıyâm* 203, *Müsâfirîn* 175. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Ramazan* 1, *Savm* 57; Tirmizî, *Savm* 1, *Cennet* 4; Nesâî, *Sıyâm* 39; İbni Mâce, *İkâmet* 173, *Sıyâm* 2, 33.

⁸⁴¹ Buhârî, *Savm* 4; Müslim, *Sıyâm* 166. Ayrıca bk. Nesâî, *Sıyâm* 43; İbni Mâce, *Sıyâm* 1

TAHLİLLER

Şehr(شهر): Aslında şöhretten mastar olup bir şeyi açığa çıkarmak manasınadır. Sonra kameri ay ve gök ayı manalarına isim olmuştur. Bilindiği gibi kameri ayların başlangıcı hilalin güneş battıktan bir süre sonra batı ufkunda görülmesiyle başlar ve bazen 29 gün bazen de 30 günsürer. Hac, oruç, zekât gibi önemli ibadetlerin ve muamelelerin zamanı kameri aylara göreyapıldığı için insanlar arasında meşhur olmuş ve **şehr** adını almıştır.⁸⁴²

Ramazan(رمضان): Bildiğimiz ayın adıdır. **Ramz (رمض)** kökünden alınma olduğu söyleyenler çoğunluktadır. Ramaz (رمض) Güneşin şiddetli hararetinden taşların çok kızgın olmasıdır. Ramazan kelimesinin yanmak manasına olduğu söylenir. İbn Ömer (r.a.) :Orucu farz kılınan aya Ramazan adı verilmesinin sebebi, bu ayda günahların yakılıp mahvedilmesidir, demiştir.Yani günahlar bu ayda tutulan oruçla ve bu vesile ile işlenen diğer ibadetlerle yakılıp imha edilen şey gibi bağışlandığı için ona bu isim verilmiştir. Halil de Ramazan kelimesi **ramz** kökündendir. **Ramz**, son bahara doğru yağıp yeryüzünü tozdan temizleyen yağmurdur. Bu yağmur yeryüzünü tozdan temizlediği gibi Ramazan ayı da müminlerin günahlar tozunu temizlediği için ona bu isim verilmiştir, demiştir.⁸⁴³Diğer bir kavle göre Araplar ayların isimlerini değiştirdikleri zaman Ramazan ayı sıcak mevsime tesadüf ettiği için ona bu ismi vermişlerdir.⁸⁴⁴

Şehide (شهد): Şühûd (شهود) mastarından fiildir.**Şühûd,gıyab**'ın (غيب) karşıtı olup **huzur (حضور)**, hazır (حاضر) olmak manasınadır. Müşahede etmek, şahit olmak, şühûd ve hazır olmanın bir çeşididir.⁸⁴⁵

Yüsr(يسر): Kolaylıktır.⁸⁴⁶

⁸⁴²İsfahânî, *el-Müfredât*, 468.

⁸⁴³Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l- 'Ayn*, thk. İbrahim Sâmirâî Mehdî Mahzûmî (Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.), 7/39; Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 16/487.

⁸⁴⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 366.

⁸⁴⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 465–468.

⁸⁴⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 891–892.

‘Usr(عشر): Zorluktur.⁸⁴⁷

AÇIKLAMA

Ey müminler size orucu farz kılınan o sayılı günler Ramazan ayıdır ki insanları mucizeliğiyle, beşer gücü üstündeki özelliğiyle irşat edici, doğru yolu gösterici, hakka yönelten ve doğru ile yanlış birbiriinden ayırt eden apaçık âyetler olarak Kur’ân, o ayda indirildi.

Bilindiği gibi Kur’ân-i Kerim, Hz. Peygamber’e bir defada ve toplu halde değil, 23 yılda tedricen ve peyderpey indirilmiştir. Böyle tedrici indirme, **tenzil** kelimesi ile ifade edilir. **İnzal** ifadesinin kullanılmış olması sebebiyle Kur’ân’ın Peygambere peyderpey indirilmesi manasının kastedilmediği anlaşıyor. Bu itibarla üç şekilde tefsir edilmiştir:

1. Kur’ân bu ayda indirilmeye başlandı. Kur’ân’ın ilk âyetleri Ramazan ayının kadir gecesinde Hıra’da inmişti. Bu konu ile ilgili bilgi inşallah KADİR sûresinin tefsirinde verilecektir. İbn İshâk âyeti böyle manalandırmıştır.
2. Kur’ân bu ayda bir defada Levh-i Mahfûz’dan birinci göğe, Beyt-i Mamur’a indirildi. Sonra 23 yılda peyderpey yeryüzüne indirildi. Müfessirlerin çoğuna göre âyetin manası böyledir. İbn Abbâs, İbn Cübeyr ve el-Hasan’dan rivâyet olunan tefsir budur.
3. O Ramazan ayı ki hakkında Kur’ân (âyeti) indirildi. Yani öyle faziletli bir aydır. Hakikaten bu aydan başka herhangi bir ayın ismi övgü ile Kur’ân’da geçmez. Ramazan ayı hakkında indirilen âyet ise bundan önce geçen 184. âyettir.

Hülasa Ramazan ayı yukarıda geçen her üç manaya göre mübarek biraydır, Kur’ân’ın tamamı bir defada Levh-i Mahfuz’dan birinci göğe bu ayda indirildi, ilk âyetleri Peygamber’e bu ayın kadir gecesinde indirildi ve bu ay hakkında âyet indirildi. İşte böyle faziletli olduğu için müminlere farz kılınan oruç için bu ay seçildi, tensip buyruldu. Bunun için yüce Allah buyuruyor ki:

Bu itibarla sizden kim bu ayda hazerde, yani mukim olup yolculuk halinde değil, hazır vaziyette isediğer bir mana ile sizden kim bu aya şahit olursa, yani hilali müşahade etmek veya başkası tarafından görüldüğünü anlamakla hilalin müşahade edildiğini ayın girdiğini bilirse orucunu tutsun.

⁸⁴⁷İsfehânî, *el-Müfredât*, 566.

Âyetin **فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ** cümlesi bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere ikişekilde tefsir edilmiştir. Birinci tefsire göre kim Ramazan ayında şahit,yani hazır olup seferî değilse (oruç tutsun). İkinci tefsire göre kim hilali müşahede eder veya başkası tarafından görüldüğünü emin kaynaktan işitir de böylece Ramazan ayının girdiğini kesinlikle bilirse (oruç tutsun).

Muhakkik âlimler ve müfessirlerin ekserisi birinci manayı tercih etmişlerdir. Ramazan ayına erişip mukim ve sağlığı yerinde olanlar mutlaka oruç tutsunlar. Kim de oruçtan zarar görecektense hasta olur veya uzun yolculuk halinde bulunursa tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutsun.

Hasta ve yolcuya ait bu hüküm bundan önceki âyette de bulunuyordu. Burada tekrar buyrulması sebebi şu olabilir. Bundan önceki âyetin açıklaması ölümünde belirtildiği gibi bir rivâyete göre Ramazan orucu ilk zamanlarda farz kılındığında ihtiyari bir ibadet olarak farz kıldı. İsteyen oruç tutardı, isteyen de oruçtutmaz da beher gün için bir fidye verirdi. Daha sonra tefsirini yapmakta meşgul olduğum bu âyetle oruç ihtiyari olmaktan çıkıp zorunlu bir ibadet olarak farz kılındı. Yani tutmayıp da fidye ödemek seçeneği kalkmış oldu. Seçenekli duruma ait hüküm iptal edilip oruç tutma emri verilince, hastalar ile yolcular için bir önceki âyette verilmiş olan izin ve ruh satın da iptal edildiği zan edilebilirdi. İşte onlarla ilgili hükmün kalıcı olduğunu bildirmek üzere hastalara ve yolculara ait ruhsat ve izin hükmü bu âyette tekrar beyan buyrulmuştur.

Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez. Size olan merhametinden dolayı hastalık veya yolculuk halinde orucunuzu bırakma izni vermiş ve böylece size kolaylık ihsan eylemek ister. Bu hükümler, yani yolculuk veya hastalık hali olmayanların oruç tutmaları emri, böyle bir mazereti olanlara oruç tutmama izni verilmesi, tutmadıkları günler sayısınca diğer günlerde oruçlarını kaza etmelerine ait hükümler oruç tutmanız gerekli günlerin sayısını tamamlamanız, size doğru yolu gösterdiğinden veya göstermesinden dolayı Allah'ı tekbir ve tazim ile O'na hamd-u sena etmeniz venimetlerine şükretmeniz içindir.

لَتُكْبِرُوا fillerinin başındaki “**lâm**” talil ve sebebiyet için olursa cümlelerin manası yukarıdaki açıklamaya göredir, âyetteki geçen oruçla ilgili hükümlerin illet ve sebepleri belirtiliyor. Daha açık bir ifadeye mana şöyle olur: Biz hazerde olanın bu ayda oruç tutmasını, hastaveya yolcunun tutmadığı günleri sonradan kaza etmelerini

emrettik ki o sayılı günlerin orucunu tamamlayasınız, böylece hayır ve bereketini elde edesiniz, sevabını kaçırmayasınız. Keza hasta ve yolcunun tutmadıkları günlerin orucunu kaza etmeleri emredildi, nasıl kaza edecekleri açıklandı ve Allah böylece size hidâyet yolunu gösterdik ki Allah'ı tekbir ve tazim ile hamd-u sena edesiniz. Size bu ruhsat ve kolaylık nimetleri ihsan edildi ki Allah'a şükredesiniz.

Yukarıdaki paragrafta yazılı iki fiilin başlarındaki “**lâm**” talil ve sebebiyet için değil de tadiyahet (تعدية) için olursa mealî şöyle olur:

(Allah sizin için kolaylık ister, güçlük istemez) sayılı günleri tamamlamanızı ve size doğru yolu gösterdiğinden dolayı Allah'ı tekbir (Ona hamd) eylemenizi ister.

Âyette geçen “Tekbir” den maksat hamd ve sena etmekle Allah'ı tazim etmek, şanınin yüceliğini anmaktır, diyenler vardır. Allah müminlere doğru yolu gösterdiğinden, hastalık veya yolculuk sebebiyle tutamadıkları günler sayısınca diğer günlerde oruç tutmaları ve böylece borçlarını ödeme yolunu, ödeme biçimini, keyfiyetini gösterdiğinden dolayı onların O'na hamd ve sena suretiyle tazimde bulunmalarını ister.

Âlûsî Tekbir'den maksadın bu olduğuna taraftar görülmektedir. Bununla beraber, Tekbir'den maksadın Ramazan ayı sonunda hilal görüldüğü zaman ve bayram sabahı "Allahu ekber Allahu ekber..." diye tekbir almak olduğuna dair rivâyetleri nakletmektedir. Oradaki bilgiye göre :

İbn Abbâs'dan yapılan rivâyette, bundan maksadın hilal görüldüğü zaman tekbir almak olduğu belirtilmiştir. İbn Cerîr'in rivâyetine göre İbn Abbâs (ra): Müslümanlar şevval ayı hilaline (yani Ramazan bayramı arefesinde) baktıkları (gördükleri) zamandan itibaren tekbir almaya başlamaları ve bayram hutbesi bitinceye kadar buna devam etmeleri onların üzerinde bir haktır, Çünkü Allah Teâlâ buyuruyor ki: “*ve sayılı günleri tamamlamanız için ve Allah'ı tekbir etmeniz için...*” demiştir.

İbnü'l-Münzir ve başkasının rivâyetlerine göre Zeyd b. Eslem: Bundan maksat, bayram günü tekbir almaktır, demiştir.

Râzî'nin anlattığına göre Şâfiî de: **وَلْتُكْمِلُوا الْعِدَّةَ وَلِتُكَبِّرُوا اللَّهَ عَلَى مَا هَذَاكُمْ** âyetinin manası “*Allah Ramazan ayı sayısını tamamlamanızı ve Ramazan ayı bitince sizi bu ibadete muvaffak kıldığından dolayı Allah'ı tekbir etmenizi (tekbir almanızı) ister*” diye tefsir etmiş ve Şâfiî bunu delil göstererek: Ben her iki bayramda açıktan tekbir almayı

severim, demiş. Mâlik, Ahmed, Ebû Yusuf, Muhammed ve İshâk da böyle demişler. Ebû Hanife ise Ramazan bayramı sabahı açıktan tekbir almayı mekruh saymıştır.⁸⁴⁸

FIKİH YÖNÜ

1. Ramazan ayı orucu farz bir ibadettir. Bu ayda seferi veya hasta olmayan Müslümanlar oruç tutmakla yükümlüdür.

2.Seferi veya oruç tutmaktan zarar görecekt derecede hasta olanlar, tutamadıkları günler sayısınca bayramdan sonra kaza edecekler. Bu durumdakilerle ilgili geniş bilgi bundan önceki âyetin tefsiri bölümünde geçti.

3.Hilal görüldüğü zaman ve bayram sabahı tekbir alınmalıdır.Fıkıhçıların bu husustaki görüşlerinin özeti şöyledir:

a. Hanefî mezhebi imamlarından Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre bayram günü sabahı bayram namazını kılmak üzere evden namaz kılınacak yere kadaryol boyunca açıktan tekbir almak müstehaptır. Ebû Hanife'den de böyle birrivâyet vardır, diğer bir rivâyete göreRamazan bayramı sabahı tekbir almak mekruhtur. Hilal görüldüğü zaman da üç defa الله أكبر diye tekbir almak müstehaptır.

b. Şâfiî mezhebine göre Ramazanın son gününü şevvale bağlayan bayram gecesi güneş battıktan sonra bayram namazına başlanıncaya kadar evde, sokaklarda, çarşılarda ve yollarda açıktan tekbir almak mendubtur. Şâfiî bu hükme bu âyeti delil göstermiş ve kurban bayramını da Ramazan bayramına kıyaslayarak aynı şekilde tekbir almak menduptur demiştir.

c. Mâlik, Ahmed ve İshak'a göre bayram günü tekbir almak müstehaptır.

RAMAZAN AYININ GİRİŞİ NE İLE SABİT OLUR?

Ramazan ayının girişi Şaban ayının otuz güne doldurulmasıyla sabit olur. Bilindiği gibi kameri aylar bazen yirmi dokuz gün bazen de otuz gün çeker. Bu konuda hadisler de var. Bu itibarla Şaban ayının yirmi dokuz gün olması muhtemel olduğundan yirmi dokuzuncu günü otuzuncu güne bağlayan akşam Ramazan hilalini araştırmak gerekir. Şâyet hilalin görüldüğü anlaşılırsa Ramazan ayı girmişsayılır ve oruca başlanır.

Ramazan ayı sonunda da aynı uygulama yapılır.Ramazan ayı için dinen adaletli sayılan bir kişinin şahitliği fıkıhçıların cumhuruna göre yeterlidir.Delillerinden birisi Ebû

⁸⁴⁸Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 5/259 vd. (nşr.).

Dâvûd, Hâkim ve İbn Hibbân'ın rivâyet ettikleri İbn Ömer'in şu mealdeki hadisidir: "Halk hilali gözetliyordu. Ben hilali gördüğümü Resûlullah'a arz ettim. Bunun üzerine o, oruç tuttu ve halka oruç tutmalarını emretti."⁸⁴⁹ Diğer bir delilleri sünen sahiplerinin rivâyet ettikleri İbn Abbas'ın bir hadisidir. Onda da bir arabinin şahitliğine istinaden oruç tutulması emri buyrulduğu belirtilmektedir.⁸⁵⁰

Hanefî âlimlere göre gökte hilali görmeye bir engel bulunmazsa doğru söylediklerine kanaat getirilen birkaç kişinin şahitlik etmesi gerekir. İki kişinin şahitliği ile de yetinileceğine dair Ebû Hanife'den bir rivâyet vardır. Mâlik'e göre Ramazan ayı hilali için adaletli iki erkeğin şahitliği gerekir. Aynen Ramazan ayı sonu gibidir. Fıkıhçıların konu hakkında ayrıntılı görüşleri için aşağıdaki kaynağa bakılabilir.

RASATHANE HESAPLARI VE ASTRONOMİ BİLGİLERİ İLE HÜKÜM VERİLEBİLİR Mİ?

Dört mezhep imamlarının dâhil bulundukları bütün müçtehitler ve din âlimleri kameri aybaşlarının tespiti konusunda astronomi ilmiyle ve hesaplara hükmedilemeyeceği noktası üzerinde ittifak halindedirler. Çünkü bu konuda sahih ve sabit hadisler, naslar bulunur. Nassın bulunduğu bir konuda içtihadı mahal ve yer olmadığı herkesçe bilinir. Hadisler, oruca başlamayı ve ona son vermeyi hilali görmeye veya kameri ayı otuz güne doldurmaya bağlamıştır. Konu hakkındaki hadislerden Buhârî, Müslim ve 1655. numarada İbn Mâce'nin Ebû Hüreyre'den rivâyet ettikleri bir hadisin mealini sunayım: "Resûlullah buyurdu ki: Ramazan hilalini gördüğünüz zaman oruç tutunuz ve şevval hilalini gördüğünüz zaman iftarediniz (bayram yapınız). Eğer hava bulutlu ise otuz gün oruç tutun."⁸⁵¹

(Aynı kaynaklar bunun bir benzerini İbn Ömer'den rivâyet etmişler (İbn Mâceh 1654.H. Bu konu hakkında geniş bilgi almak isteyenler Sünen-i İbn Mâceh'in terceme ve şerhinin 4.C.539-552. sayfelerde geçen hadislere ve açıklamaları bölümüne baksınlar.)

⁸⁴⁹ Ebû Dâvûd , Savm.7, (h.no. 2342); Darimi, Savm 9.

⁸⁵⁰ . Tirmizi, Savm, 7, (h.no. 891); İbn Mâce, Siyam, 6, (h.no. 1652) ; Ebû Dâvûd, Savm, 14, (hn. 2340, 2341); Nesâî, Siyam, 9, (h.no. 2115); Darimi, Savm, 7.

⁸⁵¹ Müslim, Siyam, 19, 20 (hn. 1081); Nesâî, Siyam, 9, 11; Darimi, Savm, 2.

Hülasa şudur: Şeri-i Hakim: Konuya dair hadislerden açıkça anlaşıldığı üzere Ramazan orucuna başlamayı ve ona son vermeyi kameri ayı otuz güne doldurmaya veya yirmi dokuzuncu günü akşamı hilali görmeye, yahut görüldüğünün şahidin ifadesiyle anlaşılmaya bağlamıştır. Şu halde hüküm için esas şey, hilalin görülmesi, müşahede edilmesidir, ufukta bulunması değildir. Başka bir deyimle hilalin ufukta bulunmasının müşahede dışında bir yolla anlaşılmaya dayanılarak hüküm verilemez.

Bazı modern din adamları bilim ve tekniğin ilerlediği 20. asırda rasathane hesaplarının, esas alınması gerektiğini iddia ederek, yetenekli din bilginlerinin konu hakkında bu doğrultuda içtihat etmelerine taraftarlık ederler. Tabi içtihadın hangi konularda yapılabileceğini, hangi meseleler hakkında yapılamayacağını bilseler böyle konuşmazlar. Şunu söylemekle yetineceğim: Kur'ân ve sünnette, yani sahih ve sabit hadislerde hakkında kesin bir delil bulunmayan ve diğer taraftan onunla ilgili bir icmadurumu olmayan meseleler hakkında içtihat şartlarını taşıyan fıkıh âlimleri kıyas yaparlar, içtihatla bulunurlar ve içtihatları geçerlidir, muteberdir. Fakat hakkında nas bulunan bir mesele hakkında ne bir müçtehit, ne bir mezhep imamı, ne bir sahabi içtihat etmiş, etmez ve edemez. Zaten o nassa ters düşen bir söz ve görüşe içtihat ismi verilemez. O söz ve görüş geçersizdir, dini bir değerden yoksundur, reddedilir.

Din bütün müminler için en kolayını seçmiştir, güçleştirmeye gerek yoktur.

Ramazanın sonunda ve bayram günü alınması müstehap olan tekbirkelimeleri tekbir, tehlil ve hamd cümlelerinden oluşan şu kelimelerdir:

Allahu ekber. Allahu ekber. La ilahe illallahu vallahu ekber Allahu Ekber ve lillahi'l-hamd.

Şâfiî mezhebine göre bunun ilk cümlesi üç defa tekrarlanır. Mâlik ve bir grup âlimlere göre tekbir sadece ilk cümlenin üç defa tekrarlanmasıdır.

BAKARA 2/186

وَإِذَا سَأَلَكَ عِبَادِي عَنِّي فَإِنِّي قَرِيبٌ أُجِيبُ دَعْوَةَ الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِنُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ
(۱۸۶)

MEALİ

186- (Ey Peygamber),Kullarım sana beni sordukları zaman(söyle): Ben şüphesiz yakıным. Bana dua edince dua edenin duasına icabet ederim.O halde onlar da benim davetime icabet etsinler (çağırma uysunlar) ve bana iman etsinler (iman edenler de bunda sebat göstereyin) ki mutluluğa erişsinler.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah bundan önceki âyetlerde kullarına orucunu tutmalarını,mazeretlerinden dolayı tutamadıkları günleri kaza etmelerini, emrederek, hidâyete ermeleri dolayısıyla onları tekbir almaya, hamd etmeye ve şükür borçlarını ödemeye teşvik buyurduktan sonra bu emir ve teşviki pekiştirmek üzere bu âyetle kullarının yaptıklarından haberdar olduğunu, sözlerini işittiğini ve işlediklerinin karşılığını vereceğini beyan buyuruyor.

Râzî, âyetler arasında üç yönden münasebeti belirtiyor. Bu kadarını anlatmak yeterlidir, kanaatindeyim.⁸⁵²

İNİŞ SEBEBİ

Râzî bu âyetin iniş sebebi konusunda sekiz ayrı şeyin anlatıldığını söyleyerek hepsini sıralıyor. Bazıları şöyledir:

Bir Arabi, Hz. Peygambere gelerek: Rabbimiz (bize) yakın mı, ona içimizden yalvarıp dua edelim, yoksa uzak mı, ona yüksek sesle yalvaralım, diye sordu. Bunun üzerine bu âyet indi. Katâde'den ve başkalarından rivâyete göresahabeler: Ya Resûlullah, Rabbimize ne şekilde, nasıl dua edelim, diye sordular bunun üzerine bu âyet indi.⁸⁵³

TAHLİLLER

İcabet (إجابة) ve **İsticabet** (استجابة): **Cevb** (جواب) kökündendir. **Cevb** kesmek ve başka manalara gelir. Bundan türeyen **icabet** ve **isticabet**, davet ve çağrıya olumlu karşılık vermek, dilekte bulunan kimsenin arzusunu yerine getirmekle sorununu kesip atmaktır. Şu halde **icabet** ve **isticabet** aynı manaya gelirler. Bir de **isticabet**, icabeti talep etmek, çağrılanın çağrıldığı şeyi kabul etmesini istemek, duanın kabulünü istemek manasına gelir. **İsticabet** burada her iki manaya da yorumlanmıştır.⁸⁵⁴

⁸⁵²Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/250.

⁸⁵³Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/260.

⁸⁵⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 210.

Yerşüdûn(يرشدون): **Rüşd** (رشد) mastarından fiildir.**Rüşd**,lügatte asıl manası iyi ve hayırlı olana yönelik bulmak, seçmek manasınadır. Burada din ve dünya açısından iyi ve yararlı olan şeyleri yönelmek, doğru yolu bulmak manasınadır.⁸⁵⁵

AÇIKLAMA

Ey Resûl, kullarım sana beni yani benim onlara yakınlığımı ve uzaklığımı sordukları zaman, sorularının cevabının şu olduğunu söyle: Ben şüphesiz yakınım; bu yakınlıktan maksat mekân ve yer bakımından olan yakınlık değildir. Çünkü Allah Teâlâ mekân ve yerden münezzehtir, başka varlıklar gibi mekân ve yere ihtiyacı yoktur, O, bir cisim değildir. Yakınlıktan maksat O'nun kullarının yaptıklarını, söylediklerini, durum ve davranışlarını yakından bilmesi,herşeydenhaberdar olmasıdır. Yüce Allah kullarının her şeyini çok iyi bilmekle yakınlığını beyan buyurduktan sonra yakınlığına delil olarak: Bana duaedince dua edenin duasına icabet ederim, karşılık veririm, buyuruyor. O hâlde onlar da benim davetime icabet etsinler, bana hakkıyla iman ve itaat etsinler, emirlerime uysunlar, ettikleri imanda sebat gösterip buna devam etsinler.

فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي cümlesi tahliller bölümünde işaret ettiğim gibi iki manaya muhtemeldir. Birincisi deminki açıklamada geçti, özeti şudur: “O halde onlar da benim davetime icabet etsinler.” İkinci mana: “O halde onlar bana dua ettikleri zaman benden dualarının kabulünü istesinler.”

Hülasa kullar Allah'ın davetine icabet edip hakkıyla iman etmek, emirlerine uymak, yasaklarına saygılı olmak ve bu inançta sebat göstermekle emrolunuyorlar ki böylece rüşte erebilsinler, dinleri ve dünyaları için gerekli ve yararlı olan hedeflere yönelsinler, mutluluk yoluna girsinler.

DUANIN ÖNEMİ

Bu âyette Allah'ın kollarına yakın olduğu, onların her şeyinden haberdar olduğu ve dualarına icabet ettiği belirtilmektedir. Duanın önemi ve faziletine dair bir çok hadis vardır. Birkaçının mealini sunalım:

1. Numân b. Beşri'den rivâyete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Şüphesiz ancak dua ibadettir” buyurdu. Sonra: “Ve Rabbiniz buyurdu ki: Siz bana dua edin(benden isteyin) ki ben de size icabet edeyim (duanızı kabul edeyim). Bana dua

⁸⁵⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 354–355.

etmeye tenezzül etmeyen (kibirli)ler, şüphesiz alçalmış olarak cehenneme gireceklerdir”mealindeki âyeti okudu.⁸⁵⁶

2. Ebû Hüreyre’den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: (Zikirlerden ve sözlü ibadetlerden) hiçbir şey Allah Teâlâ katında duadan daha faziletli değildir.⁸⁵⁷

3. Ebû Hüreyre’den rivâyete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu, demiştir: “Kim Allah Azze ve Celle’ye dua etmez (O’ndan dilekte bulunmaz) ise Allah o kimseye gazap eder.”⁸⁵⁸

4.Selmân-i Fârisî’den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Şüphesiz, Rabbiniz hayâ eder (yani dilekte bulunan kuluna verir), ikramı boldur, kulunun O’na ellerini havaya kaldırıpda bunları boş çevirmekten (veya dedi ki) haybete uğratmaktan haya eder(yani ellerini boş çevirmez).”⁸⁵⁹

Yukarıda mealı bulunan hadislerin gerekli açıklaması için gösterilen kaynağın tercüme ve şerhinin 10. cildine bakabilirler. Hadis numarası yardımıyla ilgili sahifeleri kolayca bulabilirler. Ancak şunu ifade edeyim bu hadisler duanın önemini yeterince belirtmektedirler.

DUALARIN KABUL ŞARTLARI

Bu husus için iki hadisin mealini vereyim:

I. Ebû Saîd-i Hudrî’den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “Hiçbir Müslüman yoktur ki içinde bir günah veya yakınlarla ilgiyi kesme isteği bulunmayan bir şeyi Allah Azze ve Celle’den istesin de Allah ona şu üç hasletten birisini vermesin: Ya o kulun isteğini hemen yerine getirir yahut isteğini onun için ahirete saklarveya isteğinin dengi olan bir kötülüğü ondan savar.” (Sahabeler) dedilerki: O halde çok istekte bulunalım. Buyurdu ki Allah daha çok vericidir.”⁸⁶⁰

⁸⁵⁶ Ebu Dâvud, *Salat*, 365: Tirmizî, *Tefsir*, 2, İbn Mâce, *Dua*, 1.

⁸⁵⁷ İbn Mâce, *Dua*, 1

⁸⁵⁸ İbn Mâce, *Dua*, 1

⁸⁵⁹ Tirmizî, *De'avât*, 105

⁸⁶⁰ Buhari, *Edebü'l-Müfred*, 710: Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 17/213, (hd.11133): Ebu Yala, 1019, Abd b. Humeyd, *Müsned*, 935. Ayrıca bkz. Behcetü'l Nazirin, Şerhu Riyazu's-Salihin, Selim Hilali, 2/592. Hadis Hasen-Sahihdir.

2. Ebû Hüreyre'den rivâyete göre Hz.Peygamber : “Herhangi biriniz acele etmedikçe duası kabul olunur” buyurmuş.

Dua eden kişi nasıl acele eder? Ya Resûlullah, diye sorulunca O:

“Adam: Ben Allah'a dua ettim de Allah benim duamı kabul etmedi der.” diye cevap verdi.⁸⁶¹

Bu iki hadis duanın kabul olmasının bazı şartlarına işaret ediyor.

Gerekli bazı şartları şöyle sıralamak mümkündür:

- a) Dua eden kişinin acele etmemesi,
- b) Duanın kabul olmayacağı değil,kabul olunacağı kanaatini beslemesi,
- c) Duanın haram bir şey için olmaması,
- d) Duanın gafletten uzak kalp uyanıklığı, gönül alçaklığı edilmesi,
- e) Duaeden kişinin yediğinin, içtiğinin ve giydiğinin helal kazanç olması.

Hülasa hulusi kalp ile, tevbe ve istiğfar edilerek abdestli haldekıbleye doğru durup meşru dilekte bulunmak üzere yüce Allah'a açılan eller boş çevrilmez. Tabii duaların hızla kabul olunduğu zamanlar, mekânlar bulunduğu gibi duası hızla kabul edilenler de vardır.

(Geniş bilgi için Sünen-i İbn Mâceh'in Terceme ve Şerhi'nin 10.cildinin başında bulunan dua kitabınav veya başka kaynaklara bakılabilir.)

Evet, Allah'ın dostlarının, duaları süratle makbuldür, müminin gıyabında kendisi için edilen dua,mazlumun duası, baba ve ananın duası, oruçlunun duası, misafirin duası, günahlardan sakınan büyük günah işlemeyen ve küçük günahlara devam etmeyen hak ve adaleti gözeten dindar yöneticilerin duaları hızla kabul edilen dualardan sayılmaktadır.

BAKARA 2/187

أَجَلٌ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفْتُ إِلَى نِسَائِكُمْ هُنَّ لِبَاسٌ لَكُمْ وَأَنْتُمْ لِبَاسٌ لَهُنَّ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ وَعَفَا عَنْكُمْ فَالْآنَ بَاشِرُوهُنَّ وَابْتَغُوا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ

⁸⁶¹ Buhârî, *Deavât* 22; Müslim, *Zikir* 90, 91. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Vitir* 23; Tirmizî, *Deavât* 12; İbni Mâce, *Dua* 7.

الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتَمُوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَقْرُبُوهَا
كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَّقُونَ (١٨٧)

MEALİ

187. Oruç gecesı kadınlarınızla cinsel ilişkide bulunmanız size helal kılındı. Onlar sizin için bir elbise, siz de onlar için bir elbise (gibi)siniz.Allah sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu bilir de tevbenizi kabul etti ve sizi affetti. Artık fecrin beyaz ipliğı siyah iplikten sizce belli olunca (tan veri ağarınca) ya kadar onlarla cinselilişkide bulunun, Allah'ın sizin için (takdir edip) yazdığını isteyin, yiğın ve için. Sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Siz mescitlerde itikâfhalinde iken de onlarla cinsel ilişkide bulunmayın. İşte bu hükümler Allah'ın (koyduğı, hak ile batılı birbirinden ayıran) sınırlarıdır. Sakın o sınırlara yaklaşmayın. İşte Allah böylece insanlara âyetlerini açıklıyor ki (emir ve yasaklarına aykırı hareketten) korunup sakınsınlar.

İNİŞ SEBEBİ

Müfessirlerin cumhuruna göre Ramazan orucunun, orucun farz kılındığı ilk zamanlarda oruçlu kişi iftarını açınca yatsı farzını kılınca veya uyuyuncaya kadar geçen süre içinde yemek, içmek ve eşiyle cinsel ilişkide bulanmak ona helal idi. Yatsı namazını kılınca veya uyuyunca artık ertesi günü akşamına kadar bu işler ona haram idi.Günün birinde Ensar'dan bir adam(Ebû Sarma veya Kays b.Sarma, yahut Ebu Kays b. Sarma) akşama doğru oruçtan iyice yıpranmış, perişan vaziyette Hz. Peygamber'in yanına varır. Peygamber perişanlığının sebebini sorar. Kendisi:

Ya Resûlullah, dün akşama kadar hurma bahçesinde çalıştım, akşam eşimbana yemek versin diye eve geldim. Fakat o de yemek hazırlamakta gecikti.Ben de uyuyakaldım. Sonra beni uyandırdılar, ama bir şey yemek haram olmuştu, dedi. Hz. Ömer de ayağa kalkarak:

Ya Resûlullah buna benzer bir şeyden dolayı ben de senden özür dilerim. Ben yatsı namazını kıldıktan sonra eve döndüm ve eşime yaklaştım, dedi. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem: “Böyle şey yapmamalıydın ya Ömer” buyurdu. Sonra bir kaç adam kalkıp buna benzer şeyler yaptıklarını itiraf ettiler. Bunun üzerine bu âyet indi.⁸⁶²

⁸⁶² Buhari, *Savm*, 15: Taberi, *Camiu' Beyan*, 3/497

TAHLİLLER

Leyletü's-Siyâm (ليلة الصيام) Oruç gecesi, oruca niyet edilecek gecedir ki onu takip eden gün oruç tutulur.⁸⁶³

Refes(رفث): Asıl manası çirkin ve müstehcen laf etmektir. Daha sonra kadından açıkça yakınlık istemek, seksle ilgili söz söylemek manasında kullanılmıştır. Burada ise cinsel ilişkide bulunmak manasıdır. Râgıb;**refes**,cinsel ilişkiye yol açan müstehcen laflar ve cinsel ilişkiden söz etmektir. Bu âyette cinsel ilişki manasından kinayedir. Bu âyet oruç gecesi erkeğin eşiyle böyle laflar etmesi ve onunla ilişkide bulunmasının caizliğine delaleteder, demiştir.⁸⁶⁴

Libâs(لباس): Giysi demektir, çoğulu elbisedir ki dilimizde de kullanılır. Âyette erkek ile eşi birbirine elbiseye benzetilmiştir. Çünkü elbise sahibini çeşitli yönlerden koruduğu gibi eşler de birbirlerini haramdan korur, kusurlarını gizler. Diğer taraftan kişi ile elbisesi bir bütünlük ve beraberlik arz ettikleri gibi eşler de bir bütünlük ve beraberlik halinde olurlar.Tefsir kitaplarında benzetmenin başka yönleri de anlatılmaktadır. Bu kadarla yetinelim.⁸⁶⁵

Tahtânûne(تختانون): İhtiyân (اختيانا) mastarından olup kökü **hıyânet'**tir (خيانة)**Hıyanet**, güvensizlik manasıdır. **İhtiyân**, hıyanet etmeye kalkışmaktır, haksızlık etmek, yazık etmek manasıdır.⁸⁶⁶

Mübâşeret(مباشرة): Beşeret (بشرة)kökündendir. **Beşeret**; deri, çıplak ten manasıdır.**Mübâşeret** de bir çıplak derinin diğer bir çıplak deriye değmesidir. Burada cinsel ilişki manasıdır.⁸⁶⁷

Beyaz İplik(الخط الأبيض): Tan yeri ağarmaya başladığında ufka paralel görülenincecik beyaz ipliğe benzeyen aydınlık çizgisidir.Siyah iplik de o beyaz çizgiye paralel ve hemen üstündeki gecenin karanlığıdır.⁸⁶⁸

⁸⁶³İsfahânî, *el-Müfredât*, 360.

⁸⁶⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 359–360.

⁸⁶⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 734–735.

⁸⁶⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 305.

⁸⁶⁷Geniş bilgi için bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 124–127.

⁸⁶⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 302.

Akifûn(عاكفون): **Ükûf** (عكوف) mastarındandır. **Ükûf** ve **i'tikâf** (اعتكاف) lügatte bir yerde kalmak, ikamet etmektir. Din ıstılahında ise ibadet maksadıyla bir cami veya mescitte bir süre kalmak ve beklemektir.⁸⁶⁹

Hudûd(حدود): Hadd'in (حد) çoğuludur. **Hadd**, sınırdır. Burada şeri hüküm manasınadır. Çünkü şeri hükümler, amellerin sınırlarını ve hedeflerini tayin ve tespit ediyor. O sınırları aşan kişinin ameli ibadet olmaktan çıkıp batıl hale gelir.⁸⁷⁰

AÇIKLAMA

Ey müminler, oruç gecesı karılarınızla cinsel ilişkide bulunmanız size helal kılındı, gecenin hangi saatinde isterseniz eşinize yaklaşabilirsiniz, yatsı namazını kılmış ve bir süre uyumuş olsanız bile bu yaklaşım helaldir. Çünkü onlar sizin için bir elbise, bir örtü, siz de onlar için bir elbise, bir örtüsünüz.

Bu benzetme çeşitli yönlerdendir: Elbise, sahibini soğuk ve sıcaktan koruduğu ayıplarını örttüğü gibi eşler de birbirini günahıtan korur, iffet ve namusunu muhafaza eder, kusurlarını örter. Keza kişi ile elbisesi bir bütünlük, beraberlik arz ettiğı gibi eşler de birbirini tamamlayan, birlik ve beraberlik içinde olmak ihtiyacını duyan bir bütün gibidir. Diğer taraftan elbise gibi birbirine sarılırlar.

Allah, sizin kendinize yazık etmekte olduğunuzu, eşlerinizle içli dışlı olmanız hasebiyle onlara yaklaşma eğiliminde olduğumuzu, sabredememekte olduğunuzu veya bazılarınızın böyle hataya düşmekte olduğunu, böylece kendinizi azaba ve sevabın eksilmesine maruz bırakmakla nefislerinize haksızlık etmekte olduğunuzu bilir, öteden beri biliyordu. O, sizin tevbenizi, yaptığınıza pişmanlık duyarak mağfiret dileğinizi kabul ederek sizi bağışladı ve sizi affetti, oruç gecesı eşlerinize yaklaşma, yemek içmek yasağını kaldırdı. Artık fecrin beyaz ipliğı, siyah iplikten sizce belli oluncaya, tan yeri ufka paralel beyaz iplik gibi ağırıncaya kadar onlarla cinsel ilişkide bulunun, bulunabilirsiniz ve Allah'ın sizin için takdir ettiğı, Levh-i Mahfuz'a yazdığı zürriyeti, isteyin. Diğer bir mana ile Allah'ın meşru kıldığı tenasül yerini talep edin, normal yoldan ilişki kurun. Bu âyet, cinsel ilişkiden maksadın insan neslinin devamını sağlamak olduğuna delalet eder. Şehvet duygusunun yaratılışında ve evlenmenin meşruluğundaki hikmet budur.

⁸⁶⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 579.

⁸⁷⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 221–222.

Evet, oruç gecesi tan veri ağarınca kadar geçen süre içinde kadınlarınıza yaklaşın, yiyin ve için, bunların hepsine izin verildi, yapabilirsiniz.

Âyetin *مِنَ الْفَجْرِ* kaydının sonradan indiği rivâyet olunur. Şöyle ki: Buhârî, Müslim ve başkalarının rivâyetlerine göre Sehl b. Sa'd şöyle demiştir: “Beyaz iplik siyah iplikten sizce belli oluncaya kadar yiyiniz, içiniz âyeti indi, fakat *مِنَ الْفَجْرِ* kaydı inmedi. Bazı adamlar oruç tutmak istedikleri zaman ayaklarına beyaz iplik ile siyah iplik bağlar ve gece karanlığından çıkıp ipliklerin renklerini fark edinceye kadar yemeye içmeye devam ediyorlardı. Sonra Allah Teâlâ *مِنَ الْفَجْرِ* kaydını indirdi ve onlar da bundan maksadın gece ve gündüz olduğunu anladılar.”⁸⁷¹

Bu rivâyet oruç hükmünü uygulamaya koyan bu âyetten kastedilen mananın anlaşılabilmesi için bir açıklamaya ihtiyaç duyulduğuna gerekli açıklamanın ihtiyaç duyulduktan bir süre sonraya bırakmanın caizliğine açıkça delalet etmez. Çünkü beyaz iplik ile siyah iplik kelimelerinin bu manada kullanılmasının yaygın olduğu ihtimali vardır. Böyle olmakla beraber bazı kişilerce yanlış anlaşılınca *مِنَ الْفَجْرِ* kaydı indirilerek konuya daha da açıklık getirildi. Resûl-i Ekrem’in âyetten kastedilen manayı anlamayan Adî b. Hâtem isimli kişiyi saflıkla vasıflandırması âyetten kastedilen mananın açıkladığını teyit eder. Çünkü eğer kastedilen mananın anlaşılması bir açıklama yapmaya bağlı olsaydı, zeki olan ve olmayan insanlar aynı durumda olacaktı, aralarında bir fark olmayacaktı ve Adî b. Hâtem kastedilen manaya anlamadığından dolayı saflıkla vasıflandırılmayacaktı.

Adî b. Hâtem ile ilgili rivâyet şöyledir: Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd, Tirmizî ve başkalarının rivâyet ettiklerine göre Adî b. Hâtem şöyle demiştir: Bu âyet inince biri beyaz diğeri siyah iki iplik alıp yastığımın altına koydum ve (geceleyin) onlara bakmaya başladım. Fakat bir türlü beyaz olanı siyah olandan seçemedim. Nihâyet sabah olunca kalktım Resûlullah’ın uyanına vardım ve yaptığım işi ona arz ettim. Bunun üzerine o: “O halde senin yastığın cidden geniştir (Bu söz, saflıktan kinayedir). Beyaz iplik ve siyah iplik gündüzün aydınlığı ve gecenin karanlığıdır.” buyurdu.⁸⁷²

Hülasa; tan yeri ağarmaya başlayınca, fecrisadık doğuncaya kadar ve bu sınırı geçmemek şartıyla gecenin sonuna kadar cinsel ilişkide bulunabilir, yiyebilir, içebilirsiniz. Sonra o andan itibaren oruca başlayıp geceye kadar devam ettirin.

⁸⁷¹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/513.

⁸⁷²Buhari, Savm 16

Böylece orucun başlangıç anı ile sona erdiği belirlenmiş oldu. Başka zamanlarda mubah ve helal olan bazı şeyler Ramazan ayının gündüzlerinde yasaklanmakla beraber Ramazan gecelerinde yasak değildir, başka zamanlar gibi helaldir. Fakat: Ey müminler siz mescitlerde/camilerde itikâf halinde iken de ne gece ne gündüz kadınlarınızla cinsel ilişkide bulunmayın. İşte bu hükümler, Allah'ın koyduğu sınırlardır, hak ile batılı birbirinden ayıran yasak bölge gibidir. Sakın tecavüz şöyle dursun o sınırlara, o yasak bölgelere yaklaşmayın. İşte Allah böylece şeri hükümlere delalet eden âyetlerini açıklıyor ki emirlerine ve yasaklarına karşı gelmekten, aykırı davranmaktan korunup sakınsınlar.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Sünnet, Kitap ile neshedilir. Çünkü oruç tutacak kişinin oruç gecesini yatsı namazını kıldıktan veya uyuduktan sonra bir şey yemesi, içmesi veya eşine yaklaşmasının haramlığı sünnet ile sabitti, Kur'ân'da böyle bir âyet yoktur. Sünnetle sabit olan bu hükümler bu âyetle neshedildi.

2. Oruç geceleri yani Ramazan ayı boyunca güneş battıktan sonra, fecr-i sadık, yani tan yeri ağarmasının ilk anına kadar geçen süre içinde yemek, içmek ve erkeğin eşine yaklaşması helaldir.

3. İkinci maddede sayılan şeyler fecirden itibaren akşam güneş batıncaya kadar geçecek sürece yasaktır.

4. Cünüplük hali oruca mani değildir. Âyet buna delalet eder. Şöyle gecenin sonuna kadar cinsel ilişki helal kılındığı için bu işi gecenin son anında yapan, kişi işini bitirdikten bir dakika sonra tan yeri ağarmaya başlarsa adam yıkanmadan mecburi olarak cünüp halde oruca başlamış olur. Şu halde geceleyin cünüp olan bir kimse fecirden önce boy abdesti almak zorunda değildir, fecirden sonra da yıkanabilir.

5. İtikâfın lügat ve ıstılah manalarını tahliller bölümünde anlattım. İşte ibadete açık bir cami veya mescitte itikâfa giren, yani ibadet maksadıyla bir süre böyle bir mabette kalan adamın itikâf halinde iken mabedin içinde veya dışında eşine yaklaşması haramdır ve böyle bir hareket itikâfı bozar. Ancak cinsel ilişki olmaksızın eşini şehvetle öpmesi, dokunması hükmü âyette belirtilmemiştir. Hanefî ve Şâfiî âlimler: İtikâf halinde kişinin eşini şehvetle öpmesi, dokunması haramdır ve böyle bir sevişme sonucunda meni gelirse itikâf da bozulmuş olur.

İtikâf her zaman müstehaptır. Ramazan ayının son on gününde ise Hanefî mezhebine göre sünnet-i müekkede, Şâfiî mezhebine göre de diğer zamanlara nispeten çok daha faziletlidir. Bir kimse itikâfa girmeyi adarsa o zaman vacip olur ve Hanefî mezhebine göre adak itikâfta oruç tutmak da şarttır, bir de oruç tutmak şart olduğu için en az süresi bir gündür. Şâfiî mezhebinde ise adak itikâfla oruç tutmak şart değildir.

Müstehap olan itikâf için belirli bir süre bulunmadığından dolayı hem Hanefî hem de Şâfiîmezhebine göre mesela bir saatine itikâf niyetiyle ibadete açık bir cami veya mescitte kalmakla müstehap olan itikâf sevabı kazanılmış olur.

(İtikâf hükümleri hakkında ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına müracaat edilmesi gerekir. Sünen-i İbn Mâceh'inTerceme ve Şerhi'nin 5.C.Sh.33-53.te itikâfın fazileti,yeri, zamanı, süresi ve keyfiyeti gibi hükümleri konusunda oldukça doyurucu bilgi mevcuttur. Oruç kitabı 58-67.)

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyette oruç hükümleri, oruçlu iken kişinin kendi malını yemesinin haramlığı, oruç gecelerinde ise helallığı beyan edildikten sonra aşağıdaki âyette kişinin başkasının malını yemesinin hükmü beyan buyrulmaktadır.

BAKARA 2/188

وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُمْ بَيْنَكُمْ بِالْبَاطِلِ وَتُدْءِلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ
(۱۸۸)

MEALİ

188.Aranızda mallarınızı (birbirinizin malını) batıl (sebepler) ile yemeyin, bile bile insanların mallarından bir kısmını günah işleyerek yemeniz için onları hâkimlere aktarmayın.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Ebî Hâtem'in Saîd b. Cübeyr'den mürsel olarak rivâyet ettiğine göre Abdân el-Hadremî, bir parça ârazinin kendisine ait olduğu gerekçesiyle İmruülkays aleyhinde davacı olarak Peygamber(a.s.)'e müracaatta bulundu. Fakat şahidi yoktu. Bunun üzerine Resûlullah (a.s.), İmruülkays'ın yemin etmesinin gerektiğine karar buyurdu. O da yemin etmek istedi.O esnada Efendimiz hazretleri yeminlerini az bir paraya satanların kötü sonuçlarını açıklayan Âl-i İmrân sûresinin 77. Âyetini okuyunca

İmruülkays yemin etmekten imtina edip Râzî'yi Abdân'a teslim etti. Bunun üzerine bu âyet indi.⁸⁷³

TAHLİLLER

İdlâ(ادلأ): Su çekmek için kovayı kuyuya sarkıtmak, salmak, atmaktır. Burada rüşvet vermek, konuyu mahkemeye düşürmek, atmak manalarına yorumlanır.⁸⁷⁴

Hükkâm(أأأ): Hâkim'in (أأأ) çoğuludur.⁸⁷⁵

AÇIKLAMA

Ey müminler! Birbirinizin mallarını batıl sebepler ve gayri meşru yollarla yemeyin, almayın. Yemekten maksat almaktır. Çünkü haramkılınan şey sadece yemek değildir, haksız olan bütün tasarruflardır. İhtiyaçların en önemlisi yemek ihtiyacı olduğundan dolayı burada “**yemeyin**” tabiri kullanılmıştır. Dilimizde de böyle tabirler kullanılır, malını, parasını çeşitli işlerde harcayan kimse: Şukadar mal, şu kadar para yedim, der. Hâlbuki onunla taşınmaz mal almış, elbise almış, başkasına yardım etmiş vs.

Başkalarının mallarını yemenin batıl ve gayri meşru yolları ve sebepleri pek çoktur. Halkımız tarafindanda bilinmektedir. Bunun üzerinde pek durmaya gerek yoktur. Merâgî tefsirinde bazı çeşitleri maddeler halinde yazılıdır. Bazı çeşitlerini özlü olarak vermekle yetineyim:⁸⁷⁶

1. Faizcilik ve tefecilik

2. Rüşvetçilik

3. Hırsızlık, soygunculuk, kumarbazlık

4. İçki, uyuşturucu, domuz eti gibi alım satımı haram olan mallara ait işlemler

5. Alım satımlarda, ölçü ve tartılarda ve diğer ticari muamelelerde hile, aldatma, dolandırma vs.

⁸⁷³ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/231.

⁸⁷⁴ İsfahânî, *el-Müfredât*, 317.

⁸⁷⁵ İsfahânî, *el-Müfredât*, 249.

⁸⁷⁶ Merâgî, *Tefsiru'l-Merâgî*, 2/81-82.

6. Yalancı şahit, yalan yere yemin gibi yollarla davayı kendi lehine sonuçlandırmak gibi yollarla haksız iktisap

7. Dinen müstahak olmadığı halde zekât ve fitre almak.

Yüce Allah âyetin baş kısmında müminlerin birbirlerinin mallarını batıl sebepler ve gayri meşru yollarla yemelerini yasakladıktan sonra bu sebeplerin önemli bir bölümünü teşkil eden rüşvet, yalancı şahitlik ve yalan yere yemin etmek gibi yollarla başvurmayı özellikle yasaklıyor:

“Malları hâkimlere aktarmayın” emri iki manaya gelir: 1. Başkasının mallarını ele geçirmek için o malları, hâkimlere aktarıp dava açmayın, mahkemelere düşmeyin. 2. Başkalarının mallarını ele geçirmek için mallarınızı hâkimlere rüşvet vermeyin. Şu halde mana şöyle olur:

Ey müminler! Bir de bile bile ve haksız olduğunuzu bilerek insanların mallarından bir kısmını günah işleyerek diğer bir mana ile günaha girmeyi gerektiren yalancı şahitler temin etmek, yalan yere yemin etmek gibi yollarla yemeniz için o malları hâkimlere aktarmayın, dava açıp mahkemelere düşmeyin, hakkınız olmayan bir şeyi alabilmek için hâkimlere rüşvet vermeyin. Batıl ve haksız olduğunu bilerek insanların mallarını rızaları dışında ele geçirebilmek için dava açıp mahkemelere düşmek, davayı lehine çevirmek için avukat tutmak, hâkime rüşvet vermek, yalancı şahit bulmak, yalan yere yemin etmek, dil döküp kendini haklı çıkarmaya çalışmak, davayı lehine çevirebilmek için karşı tarafın delillerini etkisiz hale sokmaya çalışmak, bilirkişi gibi ilgilileri kendi tarafına çekmek ve benzeri hileler âhiret günü hesabına inanmakla pek bağdaşmaz, gerçek manada İslamiyet’i kabullenmiş bir insanın yapacağı iş değildir.

İslam dinine göre haksız sayılan bir kişinin şu veya bu yolla, yukarıda sayılan hilelerle mahkemeden lehinde bir kararın çıkmasını sağlamak haksızlıktan kurtulamaz, vebal altından çıkamaz ve Allah katında yine haksız, suçlu ve zalim sayılır. Bazı insanların ikna kabiliyetleri çok fazladır, kurnazca konuşmalarıyla kendini haklı göstermeyi becerebilir veya güçlü avukat tutar ve mahkemeyi lehine çevirebilir. Bazı kimseler de tamamen bunun tersine haklı oldukları halde meramlarını anlatmaktan, gerekli delilleri ibraz etmekten acizdir ve avukat tutacak parası da olmayabilir.

Şimdi bu tabloda işaret edilen iki tarafın mahkemeye düşmesi sonucunda haksız kişi haklı çıkar ve haklı olan da haksız çıkarsa, aslında haksız olan taraf Allah'ın huzurunda yakayı kurtaramaz ve yaptığıının cezasını çekecektir. Mahkemenin lehinde verdiği

karar onu haklı yapmaz “Ümmü Seleme’den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Şüphesiz siz davalarınızı bana getiriyorsunuz. Ben ancak bir beşerim(Allah bildirmediğe gaybı bilemem). Bazınızın meramını bazınızdan daha iyi anlatması umulur. Şüphesiz, ben sizden işittiğim sözlerinize göre aranızda hükmederim. Artık kimin lehinde kardeşi(yani hasmı)nın hakkından bir şeye hükmedersem sakın o kimse (aslında hakkı olmayan) o şeyi (kardeşinden) almasın. Çünkü ben o kimse için ateşten bir parça kesmiş olurum. O kimse parçayı kıyamet günü getirir.”

Hâkimlik çok mesuliyetli bir meslektir. Çünkü yeryüzü Allah'ın mülkü ve memleketidir, insanlar O'nun kullarıdır, haklar da O'nun emanetleridir. Allah'ın memleketinde, Allah'ın kullarına, ilahî emanet olan hakları Allah'ın hükmü ile adaletle tevzi etmek ciddi ağır bir görevdir. Bunu üstlenen insanların çok titiz davranmaları gerekir. Allah'ın hükmüne göre adaletli karar veren hâkimler, devlet yetkilileri ve yöneticileri kıyamet günü Allah katında nurdan minberler üzerinde (üstün mevkilerde) olacaklardır. Böyle davranmayanlar ise büyük bir vebal altındadırlar. Büreyde'den rivâyet edilen bir hadiste Resûlullah şöyle buyuruyor: “Hâkimler üçe ayrılır. İki ateş (yani cehennem) dedir. Birisi decennettedir. Hakkı (Allah'ın hükmünü) bilip bununla hükmeden adam, cennettedir. Hakkı (Allah'ın hükmünü) bilmediği halde insanlar için hüküm veren adam ateştedir. Hükmünde zulüm eden (yani hakkı bildiği halde batıl ile hükmeden) adam da ateştedir.”⁸⁷⁷

Bu ağır mesuliyetten dolayı birçok din bilgini hâkimlik görevini istememiş, bu konudaki teklifleri kabul etmemişler. İmam Ebû Hanife'nin halifenin baskısına, hatta işkence ettirmesine rağmen kadılık görevini kabul etmemesi bundan dolayı değil miydi?

RÜŞVET VERMEK VEYA ALMAK

Rüşvet, hak olmayan bir şeyi hak imiş gibi elde etmek veya hak gibi göstermek yahut bir hakkı iptal etmek amacıyla verilen mal, para veya sağlanan menfaattir. Devlet dairelerine, özellikle mahkemeye rüşvet girdiği takdirde, hak ve adalet mekanizması bozulur, haklar zayi olur, zulümler ve haksızlıklar yaygınlaşır, işler sürüncemede

⁸⁷⁷ Tirmizi, *Ahkam*, 1 İbn-i Mâce, *Ahkam*, 3

bırakılır ve birçok mağduriyetler meydana gelir. Rüşvetin toplumun bünyesinde açtığı yaraların bir kısmını şöyle sıralamak mümkündür:

1.Kötü ruhlu insanlar, işlenen kötülükler himaye edilir, fena kişilerin işledikleri fenalıklar cezasız kalır. Dolayısıyla kötüler cesaretlerini arttırır ve kötülükleri gittikçe çoğalır,ettikleri kötülükler yanlarında kâr kalır.

2. Haklar zayi olur, haklılar haksız çıkarılır, mağdur edilir ve adaletin yerini zulüm alır.Haksızlığa uğrayan mazlumlara feryat eder.

3. Haksızlar haklı gösterilerek başkasının hakkı zorla ellerinden alınıp bunlara verilir, zalimler desteklenir, zulüm ve haksızlık kalkışlanmış olur.

4.Haklarını alamayanlar, canına, malına, namusuna, şeref ve haysiyetine tecavüz edenlerin ettiklerinin yanlarında kâr kaldığını, hem de devlet yetkilileri tarafından himaye edildiğini görenler, devlete güvenleri sarsılınca kaba kuvvetle hak aramaya kalkışırlar. Bu da toplumu anarşiye, hatta teröre sürükler.

5.Devlet-millet ilişkisi zedelenir, vatandaşın devlet yetkililerine güveni sarsılır, hüküm veya karar veren makamların tarafsızlığına gölge düşürülür, saygı duygusu kalmaz ve bunun yerine güvensizlik, saygısızlık, nefret ve öfke, hatta düşmanlık duygusu geçer.

Yukarıda kısaca işaret edilerek ana hatlarıyla çizilen tabloya birgöz atıldığında görülür ki: Rüşvetin kâbus gibi üzerine çöktüğü bir toplumda hayır kalmaz.Öyle bir toplumda birlik, beraberlik, karşılıklı sevgi, saygı,dayanışma ve yardımlaşma bağları kopar ve böyle perişan hale düşen bir toplum gaflet uykusundan uyanmazsa, parçalanıp dağılmak tehlikesiyle karşı karşıya kalır. İşte rüşvet bir toplum için çok zararlı olduğu için yüce dinimiz onu şiddetle yasaklamıştır. Abdullah b.Amr'ın rivâyet ettiği bir hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur:

“Allah'ın laneti, rüşvet verenin ve rüşvet alanın üzerindedir (veya üzerinde olsun).”⁸⁷⁸

Rüşvet hakkında varit olan bir hadisin mealini vermekle yetiniyorum. Geniş bilgi için bu hadisin tercüme ve şerhine bakılabilir. Bu hadis, anlayan için yeterlidir. Çünkü lanet Allah'ın rahmetinden uzaklaştırmaktır. Allah bir kulunu rahmetinden uzaklaştırırsa kim ona merhamet edecektir? İkinci yoruma göre Hz. Peygamber, rüşvet alanın ve verenin Allah'ın rahmetinden uzak tutulmaları için aleyhlerinde duada bulunmuştur.

⁸⁷⁸ İbn Mâce, *Ahkâm*, 2

Yüce Allah, sevdiği peygamberinin duasını elbette kabul buyuracaktır. Demek ki bu suçu işleyen kişi Efendimiz hazretlerinin bedduasına maruz kalmış olur.

Âyette“hükkâm, hâkimler” kelimesi geçer. Rüşvet yukarıda verdiğim tarifinden de anlaşılacağı üzere hâkime, mahkemeye, adliyeye mahsus bir şey değildir. Devletin çeşitli kademelerinde çalışan tüm görevliler, bunların dışında kalan hakemler, bilirkişiler, şahitler bu hükmün içindedir.

Hülasa yukarıda da belirttiğim gibi Allah'ın memleketi ve mülkü olanşu yeryüzünde, O'nun kullarının hak ve hukuku ile ilgili O'nun adına O'nun hükmünü vermek çok zor bir iştir. İlgililerin sorumluluğu çok büyüktür: Diğer taraftan hakkı olamayan bir şeye sahip çıkıp hak iddiasında bulunan bir kimse de büyük bir günaha girmiş olduğunu hiç unutmamalıdır. Bir hadiste Efendimiz hazretleri şöyle buyuruyor: “Kim hakkı olmayan bir şeyi iddia ederse bizden değildir ve ateşten oturağını (cehennemdeki yerini) hazırlasın.”⁸⁷⁹

BAKARA 2/189

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْآهِلَةِ قُلْ هِيَ مَوَاقِيتُ لِلنَّاسِ وَالْحَجِّ وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنِ اتَّقَى
وَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ أَبْوَابِهَا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ (١٨٩)

MEALİ

189.Sana hilallerden soruyorlar. De ki: Onlar insanlar ve hac için vakit ölçüleridir. Bununla beraber iyilik, evlere arkalarından girmeniz değildir ve lakin iyilik (haramlardan kaçıp azaptan) korunmanın iyiliğidir. Evlere kapılarından girin ve Allah'tan korkun ki isteğiniz olan iyilik ve hidâyete erişesiniz.

İNİŞ SEBEBİ

Kelbî'den rivâyete göre Ensar'dan Muâz b. Cebel ve Sa'lebe b. Ganem gelip: Ya Resûlullah, niçin doğan ay önce ince bir iplik gibi çıkıyor, sonra büyüyor, düzeliyor, dolunay haline geliyor. Daha sonra eksilip incelmeye başlıyor ve nihâyet eski haline geliyor? Bunun üzerine bu âyet indi. Diğer bir rivâyette Katâde: Bize anlatıldığına göre

⁸⁷⁹ Müslim, *İman*, 27

Yahudiler Peygamber'e hilallerin niçin yaratıldığını sormuşlar, bunun üzerine bu âyet inmiş, demiştir.⁸⁸⁰

Âyetin hilallerle ilgili baş kısmının iniş sebebi hakkında bunlara benzer başka rivâyetler de vardır. Öyle anlaşıyor ki doğan ayların değişik şekiller alması hikmet ve faydası yahut nedeni hem Müslümanlar hem de Yahudiler tarafından sorulmuş olabilir.⁸⁸¹

Evlere arkalarından girişle ilgili âyetin son bölümünün iniş sebebi hakkında da müteaddit rivâyetler vardır: Buhârî'nin Berâ (ra.)'dan rivâyetine göre Berâ şöyle demiştir: Ensâr, hac edip Medine'ye döndükleri zaman evlerinin kapılarından içeri girmezler de evlerinin arkalarından (açılan bir delikten veya kurulan bir merdivenle) girerlerdi (ve bunu biriyilik bir ibadet sayarlardı). Onlardan bir adam hac dönüşünde evine kapıdan girdi, fakat galiba bundan dolayı ayıplandı. İşte bunun üzerine bu âyetindi. Müslim de bunun benzerini rivâyet etmiştir.⁸⁸²

Vâhidî yukarıdaki rivâyetleri naklettikten sonra Câbir'den de özetle şu rivâyette bulunuyor: Kureyş kabilesine mensup Araplar ihramdaiken, yani hac veya umre ibadeti ile meşgul iken evlere kapılardan girerlerdi. Fakat Medineliler ve diğer Araplar ihramda iken evlere kapılarından girmezlerdi. Bir gün Resul-i Ekrem bir bahçede bulunuyordu. Bir süre sonra bahçenin kapısından dışarı çıktı. Medineli Müslümanlardan Kutbe b.Âmir de onun beraberinde kapıdan çıktı. Görenler, ey Allah'ın Resul'ü, Kutbe günah işledi, çünkü seninle beraber kapıdan çıktı, dediler. Peygamberde “*Niçin böyle yaptın*” diye sordu. Kutbede “*senin öyle yaptığını gördüm, bende senin yaptığın gibi yaptım*” diye cevap verdi. Peygamber; “*Ama ben Ahmesi'yim, yani Kureyş kabilesindenim*” buyurunca Kutbe “*Benim dinim senin dinindir*” dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetin evlere girişle ilgili bölümünü indirdi.⁸⁸³

⁸⁸⁰Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/353 vd.; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/234.

⁸⁸¹Krş. Kurtubî, *el-Câmi*, 2/341.

⁸⁸²Buhari, *Tefsir*, 31: Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/556.

⁸⁸³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/556; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/236.

TAHLİLLER

Ehilleh(أهلة): Hilal'in (هلال) çoğuludur.Hilal, yeni doğan aydır. Ay ilk iki veya üç gecede hilal adını alır. Sonra kamer ismi verilir.⁸⁸⁴

Mevâkît(مواقیت): Mîkat'ın (میقات) çoğuludur, vakit ölçüleri manasınadır.**Mîkat**belirli zaman manasına geldiği gibi belirli mekân manasında da kullanılır. Hac ve umre için çeşitli ülkelerden gidenlerin ihramsız geçmeleri yasak olan belirli yerlere de **mîkat** denilir.⁸⁸⁵

ÂYETLER ARASINDA MÛNASEBET

Bundan önceki âyetlerde oruçtan ve Ramazan ayından söz edilerek bazı hükümler anlatıldı. Ramazan orucunun başlangıcı ve bitimi hilali görmekle ilgilidir, kameri ayların yenilenmesi de hilallerin yenilemesiyle olur. Bu itibarla oruç ve Ramazan ayı ile hilaller arasındaki münasebet açıktır.

AÇIKLAMA

Ey Peygamber, sana hilallerden soruyorlar, ayın doğarken ince bir iplik şeklinde olup peyderpey kalınlaşması, dolunay haline gelmesi ve tekrar incelmeye başlayıp eski haline girmesinin hikmetini soruyorlar. Sen de ki o hilaller insanlar için ve hac için vakit ölçüleridir. İnsanlar belirli zamana bağlı din ve dünya işlerini, özellikle hac işlerini, özellikle hac ibadetini hilallere göre ayarlarlar.

İslam dininde birçok dini görevler veya hükümler belirli zamanlara bağlanmıştır. Bunlardan namaz vakitleri güneşe göre ayarlanmıştır, oruçtaimsak ve iftar vakitleri de böyledir. Hac, zekât, Ramazan orucunun başlangıcı ile bitimi, dini bayram günleri, kandil geceleri, kadınların iddetleri yani boşanmaları veya kocalarının ölümü halinde başkasıyla evlenebilmeleri için beklemek zorunda tutuldukları süreler ve akitler gibi konular ise kameri aylara göre belirli zamanlara bağlanmıştır. Çünkü kameri aylara göre vakitlerin tespiti okumuşluğu olan ve olmayan herkes için kolaydır, buna bir örnek: Hilalin yenilenmesi bir ayın bitip başka bir ayın başladığının alametidir, doğan ayın dolunay şeklini alması ayın ortalarına girildiğinin alametidir, hatta doğan ayın ikinci hafta başında ve dördüncü hafta başında da diğerinin tersine yarım daire şekline

⁸⁸⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 843.

⁸⁸⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 879.

girmesi kameri ayların her haftası hakkında yaklaşık bir bilgi verir. Güneşte böyle bir durum söz konusu olmadığı için güneş yılınabağlıay başlarını, ortalarını, haftalarını ve bitimlerini sırf güneşin doğup batmasıyla anlamak mümkün değildir. Gerekli tespitler için hesaplamak gerekir.

Diğer taraftan hac ve oruç ibadetlerinin kameri yıla göre yapılmasıhükmü dünyanın muhtelif ülkelerinde yaşayan Müslümanlar arasında adaletve eşitlik sağlamıştır. Çünkü kameri yıl güneş yılından on küsür gün kısa olduğundan hac ve Ramazan orucu her güneş yılına göre on gün ileri gelirüç yılda bir ay önce başlar ve böylece bu iki ibadetin vakti yılın dört mevsiminde sırayla döner ve nihâyet 31 yılda bir yıllık turunu tamamlar. Böylece her ülke Müslümanları hac ve oruç ibadetlerini sıcak, soğuk ve mutedil mevsimlerde ifa ettikleri gibi en uzun, en kısa ve mutedil günlerde ifa ederler.

Hülasa; âyet, hilallerin değişik görünümünün hikmetini ve insanlara faydalarını bildirmiştir.Soru soranlar hilallerin değişik şekillere girmesinin hikmetini sormuş oldukları için sorularına uygun cevap verilmiştir. Şâyet soranların maksadı ayın değişik görünüşlerinin sebebini sormak ise âyetle onlara böyle cevap verilmesinin hikmeti, insanları öncelikle ilgilendiren husus ayın neden böyle olduğu değil, ayın niçinböyle olduğudur. Çünkü ayın böyle olmasının hikmetini bilmekle insanoğlu, ayın kendisinin hizmetine verildiğini, gök kubbesine asılı bir takvim olduğunu, bu takvimden anlayabilmek için okur yazar olması şartı bile aranmadığını ve bir nimetin altında binlerce nimetin bulunduğunu bilmiş olur. Ayın neden böyle olduğu meselesi ise yaratılış kanununa aittir. Ayın kendi eksenini etrafında ve dünyamız etrafında dönmesi, dünyamızdan uzaklığının değişmesi, dünyamızın gölgesinin her gün değişik biçimde aya düşmesi gibi basit hususlar soru sahipleri için pek önemli olmadığı gibi insanlık âlemini dünya ve âhiret mutluluğuna eristirecek yolu göstermek üzere indirilen yüce Kur'ân'da yer alacak şey değildir. Kur'ân, coğrafya, astronomi, fizik ve kimya gibi beşerin kendi kafasını çalıştırarak bulabileceği bilgileri insanlara öğretmek üzere indirilen bir kitap değildir ki yaratılış kanunlarına anlatsın.

Şu hâlde şâyet sorudan maksat ayın böyle olduğunun nedenini anlamak ise verilen cevapla şuna işaret edilmiş olur: Siz bunun nedenini değil de niçin böyle olduğunu sormalısınız, hikmet ve yararını öğrenmelisiniz, hikmet ve yararı da şudur.Yaratılış kanunlarını peygamberlere sormak, onların yüce görevlerini bilmemekten kaynaklanır. Onlar fizik, kimya, matematik, biyoloji ve astronomi öğretmenleri değil, ilahi kitaplar da pozitif ilim kitapları değildir. Yüce Allah indirdiği Kur'ân ve

gönderdiği Hz. Peygamber vasıtasıyla insanları bir taraftan hidâyet yoluna irşat ederken diğer taraftan onların yeryüzünü imar etmek, nimetlerinden yararlanmak ve Allah'ın eserlerinde tefekkür edip düşünmekle akıllarını kullanmakla görevli olduklarını bildirmektedir. İslam dini dünya hayatımıza yararı bulunan bütün ilimlere teşvikte bulunmuştur.

Âyetin son bölümünde cahiliyet devrinin bir âdeti iptal edilmektedir. Bu geleneğin hilallerin hikmetini sormakla münasebetine gelince, hilallerle ilgili soruyu soranlar bu geleneğin durumunu da sormuş olabilirler veya başkaları da o esnada bu geleneğin durumunu sormuş olabilir. Diğer bir ihtimal şudur: Hilallerin hac için bir vakit ölçüsü olduğu bildirilince cahiliyet devri insanların hac esnasında evlere kapılardan değil de arkalarından girmenin bir hayır olduğu inancının yanlışlığı da belirtilmiştir. Arkalarından girmek değildir, böyle yapmanın bir anlamı, bir yararı yoktur. Asıl iyilik ve hayır haramlardan kaçıp azaptan korunanın iyiliğidir.

Bu bölümün açıklaması da şöyledir: Onlara şunu da söyle: İyilik ihramda iken evlere arkalarından açılacak birdelikten veya konulacak bir merdivenle girmek değildir, cahiliyet devrininbu geleneğinde bir hayır ve iyilik yoktur. Lakin iyilik haramdan kaçınıp azaptan korunanın iyiliğidir. Bunu böyle bilin, evlere kapılarından girin ve dini hükümleri değiştirmek, gereksiz soruları sormak, Kur'ân'ı bir astronomi kitabı yerine koymak, Peygamberi haşa bir astronot gibi sanmak ve olumsuz davranışlarda bulunmak hususunda Allah'tan korkun ki iflah olasınız, kurtuluşa eresiniz, isteğiniz olan hidâyette başarılı olasınız.

ÂYETLE ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetle hilallerin insanların ibadetleri, muameleleri ve özellikle hac mevsimi için vakit ölçüleri olduğu bildirildi. Hac ibadeti öyle belirli kameri aylarda yapılabilen ki o aylarda savaşmak cahiliyet devrinde haram sayılırdı. Bundan sonra gelen âyetlerde gerektiğinde **أَشْهُرُ حَرَمٍ** “*haram aylar*” denilen o aylarda da Allah yolunda savaşmanın meşru kılındığı bildiriliyor. Diğer bir münasebet de yukarıdaki âyetle takva ile emrediliyor, onu takip edenâyetler de takvanın en çetini olan savaş emri veriliyor.

BAKARA 2/190

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ ﴿١٩٠﴾

MEALİ

190.Sizinle savaşımlarla Allah yolunda savaşıml. Aşırı da gitmeyin. Şüphesiz ki Allah aşırı gidenleri sevmey.

İNİŞ SEBEBİ

Medine'ye hicret edilinceye kadar Müslümanlara savaş izni verilmediği hususunda âlimler ittifak halindedir. Mekke devrinde İslam düşmanlarının husumet ve eziyetlerine karşı Resûl-i Ekrem'in sabır etmesi, affedici olması ve onlardan vazgeçmesi Mekke'de inen müteaddit âyetlerle emrediliyordu. Bunun çeşitli sebep ve hikmetleri vardı. Onları anlatmak bir hayli yer alır. Kısacası şartlar ve ortam savaşmaya müsait değildi denilebilir.

Medine'ye hicret vuku bulunca "Kendileriyle savaşılan (Müslüman)lara (savaşmaları için) izin verildi. Çünkü onlara zulüm edildi. Şüphesiz ki Allah onlara yardım etmeye kadirdir"⁸⁸⁶âyeti ile savaş izni verildi. Ebû Bekr-i Sıddîk, İbn Abbâs'ın dâhil bulundukları sahabelerden bir cemaatten rivâyete göre savaş hakkında ilk inen âyet budur.Tefsirini yapmakta olduğum âyet ise ondan sonra indirilmekle savaş emri verildi.

Şu hâlde ilk âyet savaşa izin vermiş, buradaki âyet ise savaş emri vermiştir.Buâyetin inişine sebep olan olay: İbn Abbâs'tan rivâyete göre Resûl-i Ekrem hicretin 6. yılı umreibadeti maksadıyla Mekke'ye hareket etti. Fakat Mekke müşrikleri onu ve arkadaşlarını Mekke'ye sokmadılar. Nihâyet yapılan antlaşmaya göre o yıl umre yapılmadan Medine'ye dönülecek ve ertesi yıl umre için üç günlüğüne Mekke'ye girmelerine izin verilecek (Meşhur Hudeybiye Antlaşmasının mahiyeti ve maddeleri üzerinde durmayacağız). Bunun üzerine Medine'ye dönen Resûl-i Ekrem ve arkadaşları ertesi yıl haram aylardan zilkade antlaşma gereğince umre maksadıyla Mekke'ye hareket etmeye hazırlanınca arkadaşları Mekke müşriklerinin antlaşma gereğini yapmaktan cayıp onları Mekke'ye sokmamalarından ve savaşa başvurmalarından endişe ettiler ve haram aylarda savaşmak istemediler. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Böylece gerektiğinde savaş farz kılındı.⁸⁸⁷

⁸⁸⁶el-Hac 22/39.

⁸⁸⁷ Vahidi, *Esbabü'n-Nüzûl*, s.55.

AÇIKLAMA

a) Âyetteki “*sizinle savaşırlar*” ifadesinden maksat İbn Abbâs’a göre size saldıran, savaşı başlatanlardır. İster Mekke’ye sokmamak için, ister başka sebeplerle Müslümanlara savaş başlatanlarla savaşma ve kendilerini savunma emri verilmiştir. Bu mana yukarıda anlatılan iniş sebebine de uyar. Bu takdirde bu emir, bütün müşriklerle savaşma emri verilmeden önceki döneme aittir.

b) Bir kavle göre “*sizinle savaşırlar*”dan maksat, sizinle savaşabilen, dövüşme gücüne sahip olanlardır. Çok yaşlılar, kadınlar, çocuklar, rahipler bu hükmün dışında tutulmuştur.

c) Üçüncü bir kavle göre bundan maksat bütün kâfirlerdir. Çünkü kâfirlerin hepsi Müslümanlara karşı savaş hazırlığından geri durmazlar.

Âyetin “*aşırı da gitmeyin*” cümlesinden maksat, savaşı başlatmak, savaşmama ahdini verdiğinizize saldırmak, İslam’a davet etmeden aniden baskında bulunmak veya çocuklar ve kadınlar gibi öldürülmesi yasaklananları öldürmek ve bunlara benzer durumlarıdır.

Ey müminler! Sizinle savaşırlar, size saldıranlar veya sizinle savaşma gücüne sahip olup savaşacak durumda olanlar diğer bir mana ile sizinle savaşma hazırlığında olan tüm kâfirlerle Allah yolunda, İslam dininin hükümlerine ve tevhit kelimesinin yüceltilmesi için savaşın aşırı gitmeyin yani kadınları, çocukları, çok yaşlıları öldürmeyin ve barış antlaşması yaptığınız kimseleri öldürmeyin, böyle yaparsanız aşırı gitmiş sayılırsınız, demiştir. (İbn Ebî Hâtim bu tefsiri İbn Abbâs’tan rivâyet etmiştir.) Diğer bir mana ile savaşı başlatmak, düşmanı hakka teslim olmaya davet etmeden aniden saldırmak ve öldürülmesi yasaklananları öldürmek gibi hareketlerle hiçbir surette aşırı gitmeyin. Şüphe yok ki gidenleri, çizdiği sınırları geçenleri sevmez, onlara hayır ve sevap dilemez.

SAVAŞTA KADIN ÇOCUK ÇOK YAŞLI ERKEK VE İBADETE KAPANMIŞ DİN ADAMLARI ÖLDÜRÜLÜR MÜ?

Bu âyeti kerimede savaşta aşırı gitmek yasaklanmıştır. Aşırı gitmenin tefsiri de yukarıda geçti. Yukarıda sayılı zümreler hakkında açık hükümler bulunmaktadır.

İbn Ömer'den rivâyete göre Hz. Peygamber (Mekke'nin fethi seferinde) yolda öldürülmüş bir kadın cesedini buldu. Bunun üzerine kadınları ve ergenlik çağına varmamış çocukları öldürmeyi yasakladı.⁸⁸⁸

Büreyde'den rivâyete göre Hz. Peygamber bir mücahit kuvvetini savaşa uğurlarken verdiği talimatta:“Allah'ın isminden yardım dileyerek Allah yolunda cihat ediniz. Allah'ı inkâr edenlerle muharebe ediniz. Savaşınız, fakat (varsa) ahdinizi bozmayınganimet malında hıyanet etmeyin, düşmanın vücudundan parça, organ kesmeyin (yani canlı iken böylece işkence etmeyin, ölü iken de cesedini bozmayın),çocukları öldürmeyin...” buyururdu.⁸⁸⁹Müslim'in rivâyetinde “Manastırlardaki din adamlarını da öldürmeyin” ilavesi vardır.

Bu zümreler hakkında cumhurun görüşü şöyledir:

1.Kadınlar savaşa katılır veya savaşanlaramaddi veya manevi herhangi bir yardımda bulunuyor ise öldürülmesi caizdir.

2. Ergenlik çağına varmamış çocuklar savaşa katılmamış ve savaşçılarayardımda da bulunmamışlar ise öldürülmezler. Aksi takdirde öldürülebilirler.

3. Çok yaşlanmış erkekler savaşamaz durumda olup savunma ve savaş taktikleri gibi hususlarda görüşlerinden yararlanılmaz ve savaşçılara hiçbir yönden yardımcı olmaz ise öldürülmez. Şâfiî'nin bir kavline göre öldürülebilir. Diğer kavli cumhurun görüşü gibidir.

4. Rahipler de savaşa katılmamış, savaşçılara hiçbir yönden yardımcıve yararlı olmamışlar ise öldürülmezler.

BAKARA 2/191-192

وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَآخِرُ جُوهْمُ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا تَقَاتِلُوهُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ
الْحَرَامِ حَتَّى يُقَاتِلَوكُمْ فِيهِ فَإِنْ قَاتَلُوكُمْ فَاقْتُلُوهُمْ كَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ (۱۹۱) فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ
(۱۹۲)

MEALİ

⁸⁸⁸ İbn Mâce, *Cihad* 30

⁸⁸⁹ Tirmizî, *Diyyât* 14, *Siyer* 47, *Fezâilu'l-Kur'an* 17; İbn Mâce, *Cihad* 38

191. Ve onları nerede vakalarsanız öldürün, onların sizi çıkardıkları yer (Mekke)’den siz de onları çıkarın. Fitne, adam öldürmekten dahakötüdür. (Yalnız) Mescid-i Haram yanında onlar sizinle savaşmadıkça siz de orada onlarla savaşmayın, fakat onlar(orada) sizinle savaşmaya kalkışarlarsa siz de onları (orada) öldürün. İşte kâfirlerin cezası iş böyledir.

192. Eğer (küfürden veya küfür savaştan) vazgeçerlerse, şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

TAHLİLLER

Sakıftüm(ثَقِفْتُمْ): Sakf (ثَقَفَ) mastarındandır. **Sakf**, bir şeyi bilmekte veya yapmakta maharetli olmak, bir şeyi tutmak, yakalamak, başarmak gibi manalara gelir. İbn Abbâs burada bulmak manasına tefsir etmiştir.⁸⁹⁰

Fitne(فِتْنَة): Asıl manası altını ayar durumunu anlamak için ateşe sokmaktır. Sonra meşakkat, sıkıntı, deneme, imtihan, bela ve başka manalarda kullanılmıştır. Kur’ân’da da çeşitli manalarda kullanılmıştır. Burada Allah’a ortak koşmak, inkârcılık etmek manasına tefsir edilmiştir. İbn Abbâs böyle söylemiştir. **Fitne**, suçsuz yere vatanından sürgün etmek gibi belalardan dolayı çektiği mihnet manasına da tefsir edilmiştir.⁸⁹¹

191. âyette geçen “Fitne, katilden daha çetindir” mealindeki cümle yukarıdaki tahlillere göre iki şekilde tefsir edilebilir:

Birincisi: Allah’a ortak koşmak, O’nu inkâr etmek, adam öldürmekten daha çetin ve kötüdür. Çünkü küfür Sahibini ebedî azaba müstahak eder, adam öldürmenin cezası küfür cezası kadar değildir. Diğer taraftan Râzî’nin beyanına göre bu cümlenin iniş sebebi şöyle bir olaydır: Sahabelerden bir zat, haram ayda, yani savaşların ve kavgaların yasak sayıldığı bir ayda bir kâfiri öldürmüştü. Müminler de o Müslümanı bu hareketinden dolayı ayıplamışlardı. Bunun üzerine bu âyet indirildi. Cümlenin tefsiri şöyle olur: “Ey müminler! Sizin bunu büyötmeye hakkınız yoktur. Çünkü kâfir haram ayda küfürlerinde ısrar etmeleri haram ayda adam öldürmekten daha büyüktür.”⁸⁹²

⁸⁹⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 173.

⁸⁹¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 623–625.

⁸⁹²Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/289.

İkincisi: Mümini dininden zorla döndürmek için işkenceye tabi tutmak,herşeyini bırakıp vatanından kapmaya mecbur etmek onu öldürmekten dahabeter, daha kötüdür. Çünkü bu mihnet ve acı yıllarca sürer, öldürülmenin acısı ise birkaç dakikadır ve can vermekle dünya çilelerinden kurtulmak vardır. Diğer bir mana ile müşriklerin Harem bölgesinde müminlere reva gördükleri bu işkence, azap ve zorlama, müminlerin onları orada öldürmelerinden dahaçetin bir şeydir.⁸⁹³

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ 190. âyette Hz. Peygambere ve onunla beraber Mekke'den çıkarılan müminlere kendileriyle savaşı, savaşıacak olan Mekke müşrikleriyle savaşmalarını farz kıldı. Bunu takip eden 191. âyette de buyuruyor ki:

Ey Peygamber ve müminler!

Siz o Mekke müşriklerini nerede bulup yakalarsanız öldürün, Harem bölgesi içinde veya dışında olmalarına bakmayın,onların size saldırmalarını da beklemeyin ve onların sizi çıkardıklarıyerden, yani Mekke'den onları çıkarın, vatanınızı onların elinden kurtarın. Onları öldürmek ve Mekke'den çıkarmak hususunda elinizden ne gelirse yapın.Müşrikleri Mekke'den çıkarmak emri Mekke'nin fethi esnasında yerine getirildi.Gerçi katil, yani adam öldürmekaslında kötü bir şeydir. Fakat fitne de katilden daha kötüdür, daha ağırdır.

Yani o müşriklerin Harem-i Şerif'te Allah'a ortak koşmaları,inkârcılıkları daha kötü bir şeydir. Bu itibarla siz bubüyük kötülüğü gidermek için aslında fena bir şey olan öldürme içini vesavaşmayı onlar hakkında Harem-i Şerif dâhil her yerde sürdürün. Diğer bir mana ile fitne, yani mümini dininden zorla döndürmek için ona işkence yapmak,onu vatanından, evinden, malından ve yakınlarından tehditle uzaklaştırıp sürgün etmek, ona mihnet ve acı çektirmek onu öldürmekten beterdır. Çünkü can vermek acısı çabuk geçer. Fakat o zulmün acısı, ıstırapı ölümü temenni ettirecek ve yıllarca unutulamayacak derecede ağırdır. Diğer taraftan müminlere müşriklerin reva gördükleri bu eziyetler, işkenceler, zulümler ve Harem-i Şerif'te masum müminleri dinden döndürmek için, putperest etmek için onlara çektirdikleri azap, sizin onları orada öldürmenizden daha ağırdır. İşte bu sebeple o müşriklerin yakalandıkları yerde öldürülmeleri emri verildi.

⁸⁹³Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/290.

Bununla beraber Mescid-i Haram yanında, Mekke içinde onlar sizinle savaşmadıkça siz de onlarla orada savaşmayın, savaşı siz başlatmayın. Fakat onlarorada sizinle savaşmaya kalkıştırlarsa, savaşı onlar başlatırsa siz de onları orada öldürün. Burada “*siz de onlarla savaşın*” buyrulmayıp da “*siz de onları öldürün*” buyrulmasında müminlere zafer müjdesi işareti vardır. Kâfirlerin cezası işte böyledir.

Eğer Mekke müşrikleri küfürden vazgeçerler de tevbe edip iman ederlerse, diğer bir mana ile onlar küfürden ve savaştan vazgeçerlerse şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhametlidir.

190-192. âyetlerden şöyle bir özet çıkarmak mümkündür:

Yüce Allah müminlere onlarla savaşan, savaşacak durumda olan veya savaşmaları beklenen Mekke müşrikleriyle Allah yolunda dinen üstün kılınması için savaşmalarının emrediyor, aşırı gitmelerini yasaklıyor. Savaşmak için bir zaman istisnası yapılmıyor. Yeni haram aylarda bile gerektiğinde savaşmakta sakınca bulunmadığı hükmü konulmuş oluyor. 191. âyette müşriklerin yakalandıkları her yerde hemen öldürülmeleri emrediliyor. Yani Harembölgesinin içinde mi dışında mı diye bir ayırım yapmaksızın ve hangi ayda olursa olsun, düşmanın savaşmaya kalkışması da beklenmeksizin onların öldürülmeleri emri veriliyor ve kutsal toprakların putperestlerdentemizlenmesi, kalanların sürgün edilmesi isteniyor. Böylece 191-190. âyetlerdeki hükümlerin açıklaması ve devamı durumunda oluyor. Bir de Mescid-i Haram yanında, yani Mekke içinde müminlerin savaşı başlatmaları yasaklanıyor. Fakat müşrikler orada herhangi bir mümini öldürmekle savaşa kalkışınca orada da müşriklerin öldürülmesi emri veriliyor.

HAREM-İ ŞERİF’TE SAVAŞMANIN HÜKMÜ

191. âyet Mekke’de savaşmanın haramlığına ancak kâfirlerin saldırması halinde, şerlerini defetmek için savaşmamızın mubah olduğuna delalet eder. Buna göre biz orada kâfirlere saldıramayız.

Kurtubî bu âyetin tefsiri bölümünde: Bu âyetin hükmü hakkında âlimlerin iki kavli vardır: Birincisi âyetin muhkem, yani hükmünün yürürlükte olmasıdır. İkincisi mensuh, yani hükmünün Berâatsûresinin 5. âyetiyle yürürlükten kaldırılmış olmasıdır;

Mücâhid: Bu âyet muhkemdir, Mescid-i Harâm'da saldırmadıkça hiç kimseye karşı savaşılmaz, demiştir. Tavûs da böyle hükmetmiştir. Âyetin nassı da bunu gerektirir. Ebû Hanife ve arkadaşlarının görüşü de böyledir.⁸⁹⁴

Buhârî ve Müslim'in İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri şu mealdeki hadis de bunu teyit eder: Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem Mekke'nin fetih günü şu hutbeyi irat buyurdu: "Ey insanlar şüphe yok ki Allah gökleri ve yeri yarattığı günden itibaren Mekke'yi haram (saygın) kıldı. Bu (belde) benden önce hiç kimse için helal kılınmadı (içinde savaşıma izni verilmedi). Benden sonra da hiç kimse için helal kılınmayacaktır. Bana da ancak bir gündüzün bir bölümünde helal kılındı. Sonra kıyamete kadar haram oldu."⁸⁹⁵

Katâde ise bu âyetin hükmünün Berâat sûresinin "Haram aylar çıkınca müşrikleri nerede bulursanız öldürün, onları yakalayın, hapsedin ve her gözetleme yerinde onlar için oturun (gözetleyip bekleyin). Eğer tövbe edip namazı kılarlar, zekâtı verirlerse yollarını serbest bırakın" mealindeki 5. Âyetle neshedildiğini, yürürlükten kaldırıldığını söylemiştir.⁸⁹⁶

Mâlik ve Şâfiî de bu görüştedirler. Kurtubî bu arada iki grubun delillerini de ayrıntılı olarak beyan eder ve iki âlim arasında cereyan eden bir münazarayı da nakleder. Arzu edenler Kurtubî'nin bu âyete ait tefsirine bakabilirler.⁸⁹⁷

BAKARA 2/193

وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ (۱۹۳)

MEALİ

193. "Ve bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın (dini) oluncaya kadar onlarla savaşın. Vazgeçerlerse artık düşmanlık ancak selimlere karşıdır."

⁸⁹⁴Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/351.

⁸⁹⁵ Buhârî, *İlim*, 37, *Hac*, 20: İbn Mace, *Menasık*, 103.

⁸⁹⁶Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/351.

⁸⁹⁷Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/351 vd.

TAHLİLLER

Fitne(فتنة): Katâde, Süddî ve başkalarından rivâyete göre Allah’a ortak koşmak manasıdır.Arap müşrikleri için ya Müslümanlığı kabul etmek veyakılıçla cezalandırılmaktan başka seçeneğin bulunmaması da bu tefsiri teyit eder. Nitekim Fetih sûresinin 16. Âyetinde “*onlarla ya savaşsınız veya onlar Müslüman olurlar*” buyuruluyor.

‘Udvân(عدوان): Asıl manası, düşmanlık, hakka tecavüz ve zulümdür. Burada zalimi cezalandırmak, müşrikleri öldürmek manasıdır.Onlar büyük zulüm olan küfür ve şirk suçunu işledikleri için yaptıkları zulüm karşılığında verilen ceza hakkında da zulüm anlamını ifade eden ‘**udvân** kelimesi kullanılmıştır. Haddi zatında müşrikleri öldürmek, zulüm değil, hak ve adalettir.⁸⁹⁸

Zâlimîn (ظالمين) Zalimlerden maksat, Allah’a ortak koşmak zulmünü işleyen, bu büyük haksızlığı işleyen kâfirlerdir.

AÇIKLAMA

Ve bir fitne, yani putperestlik, küfür ve Allah’a ortak koşmak kalmayıp din yalnız Allah’ın dini oluncaya, O’ndan başkasına tapma sapıklığına son verilinceye ve ancak O’na ibadet edilinceye kadar onlarla savaşın. Şâyet onlar küfürden vazgeçip Müslüman olurlarsa artık düşmanlık, savaşma husumeti, öldürme cezası ancak zalimlere, kâfirlere karşıdır.

190.âyet müminlere savaşın farz kılındığını, bu âyet de savaşın ne zamana kadar devam edeceğini beyan ediyor. Arap müşrikleri gerçekten büyük bir zulüm olan putperestlik suçunu işlemeye devam ediyorlardı, diğer taraftan bu küfürleri büyük bir fitne, fesat kazanı durumunda idi. Onlar Müslümanlara kalmayan eziyet ve işkenceleri vicdanları sızlanmadan gönül rahatlığı içinde sürdürüyorlardı. Bu zulümlerinden dolayı Müslümanlar vatanlarını terke mecbur edilerek önce Habeşistan’a, daha sonra Medine’ye göç etmek zorunda bırakıldılar. Yine de müminler rahat bırakılmadılar.

Müşriklerin Medine’ye yürümeleri, Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarını başlatmaları, Hz. Peygamber’i bir umre ibadeti için Mekke’ye sokmamaları, yakaladıkları Müslümanları İslamiyet’ten küfre döndürmek için işkencelerle öldürmeleri, Allah’ın

⁸⁹⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 553–555.

en büyük mabedi olan Kâbe'yi puthane haline sokmaları onların nasıl bir fitne kaynağı olduklarını göstermeye kâfidir.

İşte müslümanların din hürriyetini sağlaması, müşriklerin baskı ve zulümlerinden kurtulması, can, mal, ibadet, hac ve umre yolculuğunun güvenliği ve mukaddes toprakların putlardan ve putperestlikten kurtarılması için Arap müşrikleriyle savaşma emri verilerek küfür fitnesi kalmayınca ve müşrikler yenilgiye uğratılıp fitne, fesatçıkarmasına son verilinceye ve İslam'ın hükümlerini sağlanıncaya kadar onlarla savaşmaya devam edilmesi emri verildi.

Bu âyetler Arap müşrikleri hakkındadır. 191. âyette bulunan “ve onların sizi çıkardıkları yer (Mekke)’den onları çıkarın” emri de bunu gösteriyor. Arap müşrikleri İslam dinini kabul edinceye kadar savaşla karşı karşıya bırakıldılar.

Ancak Mekke içinde müşriklerden bir saldırı olmadıkça onlara saldırmak 191. âyetle yasaklanmış olup bu umumi hüküm dışındadır. Gerekli bilgi orada verildi. Bu hükmün gerekçesinden bir parça yukarıda anlatıldı. Onların İslam dinini kabul edinceye kadar kendileriyle savaşılacağına dair bu âyetlerin yanında sahih hadisler de vardır. *Küttüb-i Sitte* adı verilen en güvenilir altı hadis kitabında rivâyet edilen bir hadisin mealini vermekle yetineyim: “لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ (yani Allah'tan başka hak ilah yoktur) deyinceye kadar insanlarla savaşmakla emrolundum. Onlar bunu (yani tevhit kelimesini) söyleyince tevhit kelimesinin hakkı (olan cezalar) müstesna, canlarını ve mallarını benden korumuş olurlar. (İmanda samimi olup olmadıklarının) hesabı da Allah Azze ve Celle'ye aittir.”⁸⁹⁹

Müşriklerin dışındakiler İslam devletinin hükümlerini kabul edip cizye denilen vergiyi demekle can ve mal güvencesine sahip olabilirler. Hz. Peygamber, bir orduyu savaşa gönderdiği zaman verdiği talimatta şu hususları görüyoruz: Düşman önce Müslüman olmaya davet edilir, bu daveti kabul etmediği takdirde İslam devletine cizye (vergi) ödemeleri istenir. Şâyet bunu da reddederlerse o zaman onlarla savaşılır.

İmam Ebû Hanife'ye göre Arap müşriklerinden ateşperestlerden cizye kabul edilmez. Diğer kâfirlerden kabul edilir. Şâfi'ye göre cizye Hristiyanlar, Yahudiler ve ateşperestlerden alınır, diğerlerinden alınmaz. Mâlik ve Evzâ'ye göre cizye bütün

⁸⁹⁹ Buhârî, *îman*, 17: Müslim, *îman*, 8: Tirmizî, *îman*: İbn Mâce, *Fiten*, 1

kâfirlerden alınabilir.Bilindiği gibi hükümlerin yanında bir de Müslüman olmayanların Mekke'ye girmelerine müsaade edilmemiştir.

BAKARA 2/194

الشَّهْرُ الْحَرَامُ بِالشَّهْرِ الْحَرَامِ وَالْحُرُمَاتِ قِصَاصٌ فَمَنِ اعْتَدَى عَلَيْكُمْ فَاعْتَدُوا عَلَيْهِ بِمِثْلِ مَا اعْتَدَى عَلَيْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ مَعَ الْمُتَّقِينَ (١٩٤)

MEALİ

194.Haram ay, haram aya bedeldir. Hürmetler de karşılıklıdır (birbirine denktir).O halde kim size saldırırsa onun size saldırdığının misli ile siz de ona saldırın ve fakat daima Allah'tan korkun, Allah'ın (günahlardan) korunanlarla muhakkak beraber olduğunu da bilin.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyet Hz. Peygamber'in kaza umresi hakkında inmiştir. O, sahabeleriyle birlikte umre yapmak niyetiyle hicretin 6. yılı Zilkade ayında Mekke'ye hareket etti. Fakat Mekke müşrikleri onları Mekke'ye sokmadılar ve ertesi yıl umre yapmaları için antlaşma yapıldı.Ertesi yılın aynı ayında antlaşma gereğince umre yaptılar. Buna kaza umresi denilir.İşte bu umre bitince bu âyet indi. Buna göre cümlelerin manası “*Bu yılın zilkadesi ve umresi geçen yılın zilkadesi ve umresine bedeldir!*”⁹⁰⁰

Hasan'dan rivâyete göre müşrikler Hz. Peygamber'e: Bu haram ayda bizimle savaşmaktan menedildin mi? diye sordular.O da: Evet, buyurdu. Müşrikler bunu fırsat bilerek o ayda ona saldırmak istiyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indirildi.

Müşrikler Hudeybiye yılı zilkade ayında hafif de olsa müminlere saldırıda bulunarak onlara taş ve oklar attılar. Ertesi yıl müminlerin kaza umresi için Mekke'ye yolculukları zilkade ayına denk geldi. Fakat müminler zilkade, haram aylardan olduğu için müşriklerle savaşmaktan hoşlanmıyorlardı (Hâlbuki geçen yıldan farklı olarak müşriklerin antlaşmaya aykırı davranıp müminlere saldırması da muhtemeldi. İşte müminler bundan endişe duyuyorlardı.) İşte bunun üzerine bu âyetindirildi. Yani bu

⁹⁰⁰Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/575; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/238; Kurtubî, *el-Câmi* ' , 2/354; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Sıdkî Muhammed (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1420/1999), 2/249.

yılın zilkadesi geçen yılın zilkadesine bedeldir. Müşrikler geçen yıl bu aya saygısızlık ettiler. Yaptıklarına karşılık vermenizde bir sakınca yoktur.⁹⁰¹

TAHLİLLER

Şehr (شهر): Ay demektir.

Haram (حرام): Hürmet edilen demektir. Kamerî yılın Receb, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem adı verilen dört ayna“ شهر حرم / Haram Aylar ” denilir. Cahiliyeti devrinde de bu aylara hürmet edilir, kavga, dövüş ve savaşlar bu aylarda yapılmazdı. İslam dininde de bu ayların özel fazileti mevcuttur, aynı unvanı taşımaktadır. Ancak bu aylarda müşriklerle savaşmakta ve savaşı başlatan düşmana karşı saldırıda bulunmakta sakınca bulunmadığı bu âyetler ve Tevbe sûresinin 36. âyeti ile bildirilmiştir. Geniş bilgi inşallah orada verilecektir.

Hurumât (حرمات): Hürmet'in (حرمة) çoğuludur. **Hürmet**, İslam dininin saygın saydığı şey demektir.

Kıyas(قصاص): Takas, eşitlik, denklik ve misilleme manalarıdır.

İtidâ(اعتداء): Hakka tecavüz, haksızlık etmek ve saldırmak manalarına gelir. Böyle davrananlara misillemeye bulunma, onları cezalandırma manasında da mecazî olarak kullanılır. Burada olduğu gibi.

AÇIKLAMA

Ey müminler! Haram ay haram aya bedeldir. Yani bu yılın zilkadesi ve umresi geçen yılın zilkadesine ve umresine bedeldir,geçen yıl Kâbe'yi ziyaret etmeye fırsat verilmedi, ama bu yıl o fırsatı buldunuz diğer bir mana ile geçen yıl müşrikler haram aya saygısızlık ettiler, bu kere sizin onların yaptıkları saygısızlığa karşılık vermenizde bir sakınca yoktur. Hürmetler, dinin saygın saydığı şeyler karşılıklıdır, birbiriyle takas edilir. Haram ayın hürmeti, Mekke'nin hürmeti ve hac-umre niyetiyleihrama girme hürmeti ve dinin muhterem saydığı saygın şeylerin hepsi karşılıklıdır. Onların müminleri Mekke'ye sokmamalarının karşılığı bu kerezor kullanarak oraya girmektir. Müminler haram ayda Mekke'ye girebilmek için çıkacak engelleri aşmaya mezundurlar.

⁹⁰¹Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/575; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/238; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/354; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîd*, 2/249.

Bu itibarla kim sizesaldırırsa, haksız tecavüzde bulunursa, onun size tecavüz ettiği kadar, misillemede bulunun, saldırılarının karşılığını verin, onları cezalandırın. Bu misilleme emri mubahlık içindir, izin mahiyetindedir. Çünkü affetmekde caizdir. Hülâsa bu âyet, haram ayda, düşmandan gelecek saldırıya müminlerin karşılık vermesinde, yapılan her türlü tecavüze misli ile karşılık vermekte sakınca bulunmadığını beyan eder. Daha sonra inen Berâat sûresindeki âyetler haram aylarda müminlerin savaşı başlatmalarına da izin verildiğini bildirirler.

Ey müminler ve daima Allah'tan korkun. Yani günahlardan, özellikle size müsaade edilmeyen saldırıda bulunmaktan, aşırı gitmekten kaçınmak suretiyle kendinizi Allah'ın azabından koruyun. Allah'ın günahlardan korunanlarla beraber olduğunu, onlara yardımcı olduğunu da bilin.

BİR FIKIH MESELESİ

Şâfiî bu âyeti delil göstererek katilin cinâyette işlediği metodun kısasta uygulanması gerektiğini, katil maktulü, keskin bir aletle boğazlamış, kafasına sert bir cisim vurmuş, boğazını sıkarak boğmuş, suda boğdurmuş veya aç bırakarak öldürmek vs.ne şekilde öldürmüş ise o da aynı şekilde öldürülecek, diye hüküm vermiştir. Keza bu âyet delil gösterilerek gasp edilen bir mal telef olduğundan, iadesi mümkün değil ise misli ödenir. Emsali bulunmayan cinslerdenise değeri takdir edilip ödeme yapılır, diye hüküm verilmiştir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde savaşın müminlere farz kılındığı ve savaşın genel esasları bildirildikten sonra aşağıdaki âyetle savaş için gerekli harcamanın yapılması, tehlikeye karşı tedbir alınması ve iyilik edilmesi emrolunuyor.

BAKARA 2/195

وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ (١٩٥)

MEALİ

195. Allah yolunda mallarınızı harcayın, ellerinizle (kendinizi) tehlikeye atmayın ve iyilik edin. Şüphe yok ki Allah iyilik edenleri sever.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Cerîr Taberî, Eslem Ebû İmran'ın şöyle dediğini rivâyet etmiştir:

Biz İstanbul’u kuşatmakla meşgul idik. Mısırlı mücahitlerin başında Ukbe b. Âmir, Suriyelilerin başında da Fadale b. Ubeyd bulunuyordu. Bunlardan büyük bir grup karşımıza çıktı. Biz de onlara karşı yerlerimizi aldık. O sıralarda Müslümanlardan bir adam Rumların üzerine yürüyüp içlerine kadar girdi. Bunun üzerine bizimkiler bağırarak: Suphanallah adam eliyle (kendisini) tehlikeye attı, dediler. Sonra Resûlullah’ın sahabelerinden Ebû Eyyûb el-Ensârî ayağa kalkarak: Ey insanlar siz bu âyeti böyle yorumluyorsunuz. Halbuki bu âyet biz Ensar cemaati hakkında indi. Şöyle ki Allah Teâlâ dinini aziz ve üstün kılıp yardımcılarını çoğaltınca biz ensariler kendi aramızda gizli olarak ve Resûlullah’ın bulunmadığı bir yerde konuşurken birbirimize: Mallarımız zayi oldu. Allah Teâlâ İslamiyet’i üstün kılmıştır. Artık keşke bundan sonra mallarımızın başında durup da onlara baksak, dedik. İşte bunun üzerine Allah Teâlâ bizim bu isteğimizi reddederek: “Allah yolunda mallarınızı harcayın, ellerinizle (kendinizi) tehlikeye atmayın...” âyetini indirdi. Şu halde tehlike malların başında durup onların bakımıyla meşgul olmak ve savaşı bırakmamızdır, dedi. Sonra Ebû Eyyûb vefat edinceye kadar Allah yolundasavaşmaya devam etti ve cenazesi İstanbul’da defnedildi.⁹⁰²

TAHLİLLER

İnfak(إنفاق): Malı yararlı yönlerle harcamaktır.⁹⁰³

Sebîl(سبيل): Yoldur. Allah yolundan maksat İslamiyet’in yoludur. Allah malı nereye harcamayı emretti ise o yerlerin hepsi Allah yoludur. Hac, zekât, cihat, başkasına yardım, aile masrafı, sadaka gibi. Ancak bundan önceki âyetler savaşla ilgili olduğu için buradaki cihat yolu manası daha kuvvetlidir.⁹⁰⁴

Tehlûke(تهلكة): Tehlike gibi mastar olup aynı manadadır.⁹⁰⁵

Ancak buradaki tehlikeden neyin kastedildiği hususunda değişik görüşler ve rivâyetler vardır. Yukarıda nakledilen iniş sebebine göre maksat savaş ve onun uğrunda mal harcamayı bırakmakla içine düşülen düşman tehlikesidir. Müslümanlar cihadı ve savaş

⁹⁰²Bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 3/590.

⁹⁰³Geniş bilgi için bk. İsfahânî, *el-Müfredât*, 819–820.

⁹⁰⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 395–396.

⁹⁰⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 844.

araç gereç vs. ihtiyaçlarını zamanında hazırlayıp gerekli tedbiri almazsa düşman saldırısına ve helak olmaya maruz kalacaktır. Cübbâî'ye göre tehlikeden maksat infakta aşırı gitmektir. Yani din uğruna malı ölçülü harcayın, aşırı harcama yapıp kendinizi perişan bırakmayın.⁹⁰⁶ Tehlikenin cimrilik ve malı din yoluna harcamaktan imtina edip ebedi helake maruz bırakmak manasına da yorumlanmıştır. Beyhakî bu yorumu Hasan'dan rivâyet etmiştir.⁹⁰⁷

AÇIKLAMA

Ey müminler! Allah yolunda savaşın ve Allah yolunda, özellikle savaş uğruna malınızı ölçülü olsak harcayın. Savaşı ve savaş hazırlığını bırakıp mal kazanmak sevdasına düşüp kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın. Düşmanlara karşı kuvvetli askeri gücü, gerekli silah, araç, gereçleri ve günün şartlarına uygun lüzumlu ihtiyaçları hazır bulundurmayan ve dünyanın zevk ve sefasına dalan bir toplum büyük bir gaflete dalmış olur ve her an için düşman saldırısıyla egemenliğini ve bağımsızlığını yitirebilir. Bundan büyük tehlike pek yoktur.

Tahliller bölümünde belirttiğim gibi tehlike israf manasına yorumlanırsa âyetin açıklaması şöyle olur: Allah yoluna mallarınızı harcayın. Fakat aşırı harcamakla israfa kaçmayın, harcamayı ölçülü yapın, ifrat iletefrit arasında orta yolu seçin. Hasan'dan rivâyete göre tehlike cimrilik manasına yorumlanırsa cimrilik etmek suretiyle ebedî helake düşmeyin, kendi ellerinizle kendinizi böyle bir tehlikeye atmayın.

Âyetin *وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ* cümlesi Arapça grameri açısından çeşitli şekillerde tefsir edilebilir:

Birincisi: “Kendinizi tehlikeye atmayın!” Buna göre eller manasına olan “**eydi**”den maksat eller değil; insanların kendileridir.

İkincisi “Kendinizi kendi ellerinizle tehlikeye atmayın!”

Üçüncüsü “Ellerinizi tehlikeye atıp tehlikeyi ellerinizle tutmuş olmayın!”⁹⁰⁸

Hülasa; tehlike hangi manaya yorumlanırsa yorumlansın ve Arapça grameri açısından cümle şöyle veya böyle manalandırılsın zahir olan mana şudur ki; müminler savaşı

⁹⁰⁶ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/474.

⁹⁰⁷ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/585.

⁹⁰⁸ İrap vecihlerinin mukayesesi için bk. Semîn Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 2/310-312.

bırakmak ve savaş hazırlığı için makul ölçüler dâhilinde gereklimaddi ve manevi fedakârlığı bırakmak suretiyle kendilerini tehlikeye atmaktan menediliyor. Allah yolunda savaşmak ve bu uğurda gerekli harcamada bulunmakla memur kılınıyor.

Âyetin sonunda da buyruluyor ki: Ey müminler! Bu emirlere dikkat ve yasaklara dikkat edin ve iyilik edin. Yani amellerinizi ahlakınızı güzelleştirin, dini görevlerinizi iyi yapın. İkrime'ye göre bundan maksat fakirlere yardım ve insanda bulunmaktır. Ey müminler ihsan ve iyilik edin. Çünkü şüphe yok ki Allah iyilikedenleri sever, onlara sevap ve mükâfat verir.

ÂYETTEN ÇIKARILAN HÜKÜMLER

Âlûsî bu âyetin tefsiri bölümünde: “*Hayati tehlike korkusu olan bir şeyi yapmanın haramlığına bu âyet delil gösterilmiştir. Bir de yine bu âyete dayanılarak, devlet başkanının kendi hayatı veya Müslümanların hayatı için bir tehlike korkusunu hissettiği zaman kâfirlerle veya isyancılarla barış yapmasının caizliğine hükmedilmiştir*” der.⁹⁰⁹

190-195. ÂYETLERİN BİZİ İRŞAD ETTİĞİ ÖNEMLİ NOKTALARDAN BİRKAÇI

1. Savaş. Allah'ın tevhit kelimesini yüceltmek ve İslam dininin izzet ve üstünlüğü gayesiyle yapılmalıdır.
2. Allah Teâlâ, zulüm, haddi aşmayı, aşırı gitmeyi ve haksızlığı kaynağı ne olursa olsun kötü sayar, bunlara rızası yoktur.
3. Müminlere inançlarından dolayı işkence yapıp dinden etmeye çalışmak, fitne çıkarmak, adam öldürmekten daha kötü şeydir.
4. Savaş edilirken savaşma gücüne sahip olmayan kadınlara, çocuklara ve zayıf ve zayıflara saldırılmaz, böyleleri öldürülmemelidir.
5. Savaş, kâfirlerin Müslümanlara ettikleri eziyetlere son vermek, fitneleri söndürmek ve İslam dinine davet ve tebliğ hizmetini güveniçinde her tarafa yaymak, yaygınlaştırmak gayesiyle yapılır.

⁹⁰⁹ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/475.

6.Allah yolunda can ve mal ile cihadın ihmal edilmesi, günün şartlarına göre düşmana karşı savaş hazırlığı ve tedbirinin alınmaması, müslümanların helak olmasına sebebiyet verebilir.

7.Allah'ın dinine davet ile tebliğ görevini engelleyenlere, bu hizmeti yapanları tehdit edenlere ve Müslümanlarazulüm ve haksızlık edenlere Müslümanlar savaş açmalıdır, İslam dinininyayılmamasını ve gelişmesini engelleyenler zararsız hale getirilinceye kadar cihat etmek gereklidir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Ramazan orucu ile ilgili hükümler bildirildikten sonra aşağıdaki âyetlerde hac ve umre hükümleri bildiriliyor. ÇünküRamazan orucu ile hac ve umre ibadetleri İslam'ın en önemli ibadetlerinden olduğu gibi hac mevsimi Ramazan ayını müteakip başlamış olur. Bu sebeple bu iki ibadete ait hükümler arasında yakın münasebet mevcuttur.Oruç hükümleri beyan edildikten sonra ve hac hükümlerine geçilmeden önce savaşla ilgili âyetlerin yer alması sebebi şudur: Ramazan ayından sonra hac mevsiminde Resûl-i Ekrem bir umre yapmak üzere Mekke'ye hareket ettiydi. Fakat Mekke müşrikleri onu Mekke'ye sokmadılar, umre ibadetini engellediler, hatta onun arkadaşlarına taş ve oklar atmak suretiyle hafif de olsa bir saldırıda bulundular. Bu olay haram aylardan zilkade ayında vuku buldu. Bir yıl sonra yani hicretin 7.yılı Efendimizhazretlerinin ve arkadaşlarının umre yapmalarına müşrikler peki dedilerama ne yapacakları hiç belli olmazdı, tekrar engellemeye, zor kullanmaya,saldırmaya kalkışabilirlerdi. İşte yine zilkade ayında yapılacak umre yolculuğu esnasında ve Müslümanlar ihramda iken, haram aylarda ve Mekke'deveya dışında yahut başka ortam ve şartlar altında Müslümanlar düşman saldırısına maruz kalır veya silaha sarılmak zorunluğunu duyarsa ne yapmaktazım gelir. İşte savaşla ilgili âyetler bu durumları açıklamak üzere oruç âyetleri ile hac âyetleri arasında yer almıştır. Başka hikmetler deolabilir.

BAKARA 2/196

وَاتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ وَلَا تَخْلِفُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحَلَّهُ فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ آدَى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسْكَ فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامٌ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ تِلْكَ عَشْرَةٌ كَامِلَةٌ ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلَهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (١٩٦)

MEALİ

196.Hac ve umreyi Allah için tam yapın. Eğer (bunlardan) alıkonursanız(ve ihramdan çıkmak isterseniz size) kolay olan kurban (gerekir). Kurban, mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden kim hasta olur veya başından bir eziyetibulunur(da tıraş olur)ise oruçtan, ya sadakadan veya kurbanlardan bir fidye (öder).Güven içinde olduğunuz zaman kim hacca kadar umreden yararlanmak isterse kolayına gelen bir kurban(keser. Kurbanı) bulamayan kimse isehacta üç gün ve döndüğünüz zaman yedi gün oruç tutması (vaciptir). Bunlar tam on gündür. Bu, ailesi Mescid-i Harâm'da oturmayanlar içindir.Allah'tan korkun ve Allah'ın cezasının cidden şiddetli olduğunu bilin.

İNİŞ SEBEBİ

1. Bu âyet Hudeybiye olayı üzerine inmiştir. Daha önce de belirttiğim gibi bu olay hicretin 6. yılı zilkade ayında vuku bulmuştu.Müşrikler o olayda Resul-i Ekrem ıve arkadaşlarını Mekke'ye girmekten menedince bu âyetindi. İbn Ömer şöyle demiştir: Biz Resûlullah'ınuberaberinde yola çıktık. Fakat Kureyş müşrikleri Kâbe'ye varmamıza mani oldular. Bundan dolayı Resûlullahı kurbanını kesti ve (mübarek) başını tıraş etti.⁹¹⁰

2. Abdullah b. Ma'kıl'dan şöyle demiştir:

“Ben (Kûfe'de) mescitte Kâ'b b. Ucre'nin yanında oturdum ve ona **فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ** “oruçtan veya sadakadan yahut kurbanlardan bir fidye gerekir” âyetini sordum. Kâ'b dedi ki: “Bu âyet benim hakkımda indirildi.” (Ben Hudeybiye'de umrenin ihramında iken) başımdan bir elemim vardı. Bitler (başımdan) üzerime dökülür vaziyette ben Resûlullah'ın yanına götürüldüm. Resûl-i Ekrem (bana): “Meşakkatin şu gördüğüm vaziyete ulaştığını sanmıyordum. Bir koyun bulabilir misin” diye sordu. Ben: “Hayır, diye cevap verdim.” Bunun üzerine bu âyetindi: **فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ** “Oruçtan veya sadakadan yahut kurbanlardan bir fidye gerekir.” Kâ'b dedi ki: “Oruç üç gündür. Sadaka beher fakire yarım sâ' yiyecek vermek üzere altı fakiredir. Kurban da bir koyundur.”⁹¹¹

⁹¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el müsned*, 30/25: Buhari, *Meğazi*, 36: Tirmizi, *Tefsir*, 2.

⁹¹¹ Buhari, *Meğazi*, 36: Müslim, *Hac*, 60

TAHLİLLER

Hac(حج): Lügatte bir şey işlemeye niyetlenmek, kastetmektir. Bir yeri veya bir kimseyi ziyaret etmek manasına da gelir. Din ıstılahında ise: Belirli günlerde ihrama girip Kâbe’yi tavaf etmek, Arafat’ta belirli bir zamanda durmak ve diğer bazı yerlerde dinin emrettiği özel şeyler yapmak diye tarif edilebilir.⁹¹²

Umre(عمرة): Lügatte ziyaret, demektir. Din ıstılahında ise özel bir niyetle ihrama girip Kâbe’yi tavaf etmek, Safa ile Merve arasında sa‘yetmek ve saç tıraşı olmaktır.⁹¹³

İtmâm(إتمام): Tam yapmak, tamamlamak demektir. Hac ve umreyi itmam: Bunlar rükünlerine, şartlarına, vaciplerine ve sünnetlerine riâyet ederek ve gösteriştan uzak sırf Allah rızası için eda etmektir. İtmamları hususundaki tefsirleri açıklama bölümünde anlatacağım.⁹¹⁴

İhsâr(إحصار): Lügatte menetmek, hapsetmek, alıkoymak demektir. **Hasr (حصر)** da aynı manayadır. Burada kastedilen manaya gelince, Ebû Hanife’ye göre hac veya umrenin tamamlanmasının düşman, hastalık ve sakatlık gibi herhangi bir sebeple engellenmesidir. Şâfiî, Ahmed ve Mâlik’e göre ise **ihsâr** sadece düşman tarafından engellenmektir, düşmanın engellemesidir. Açıklama bölümünde bu konuya tekrar değinilecektir.⁹¹⁵

Hedy(هدي): Ya hediyein (هدية) çoğulu veya ismi meful tevilinde mastardır. Hacı veya umrecinin Mekke fakirleri için hediye edilmek üzere oraya gönderdiği ve kesmekle yükümlü olmadığı kurbanlıktır. Fakat burada bunların bir vacibi terketmeleri ihramlıya yasak olan bir suç işlemeleri yahut ihsâr gibi temettü gibi bir sebeple kesmeleri vacip olan kurbanlık manasınadır.⁹¹⁶

Mahil(محل): Mekân veya zaman ismi olabilir. Ebû Hanife’ye göre mekân ismi olup kurbanın kesileceği Harem bölgesi manasınadır. Şâfiî, Mâlik ve Ahmed’e göre ise zaman ismi olup ihramdan çıkmanın helal olduğu vakit manasına veya mekân ismi

⁹¹²İsfahânî, *el-Müfredât*, 218–219.

⁹¹³İsfahânî, *el-Müfredât*, 586.

⁹¹⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 168.

⁹¹⁵İsfahânî, *el-Müfredât*, 238–239.

⁹¹⁶İsfahânî, *el-Müfredât*, 839–840.

olup kurban kesmenin helal olduğu yer manasınadır. Bu da Harem bölgesi içinde veya dışında olabilir. İhramlı kişi nerede veya ne zaman alıkonulup engellenirse kurbanını orada veya o zaman keser. **Mahil** de o yer veya o zaman manasınadır.⁹¹⁷

Nüsük(نُسُك):Nesîke'nin (نَسِكة) çoğuludur, kulun Allah'a ibadet maksadıyla kesmiş olduğu kurbanlar manasınadır. Bilindiği gibi kurban deve, sığır ve davar cinsinden olabilir.⁹¹⁸

AÇIKLAMA

“Hac ve Umreyi Tam Yapın” İfadesinin İzahı

Bu âyet hac ve umrenin bazı hükümlerini ihtiva ettiği için ilgili cümleleri ayrı ayrı ele alalım:“Hac ve umreyi tam yapın” cümlesi bir kaç şekilde tefsir edilmiştir.⁹¹⁹

a) İbn Cerîr Taberî, İbnü'l-Münzir, Beyhakî ve bir cemaatin Hz.Ali'den ettikleri rivâyetlere göre kendisi “Hac ve umreyi Allah için tam yapmak, çoluk çocuğunun oturduğu evden itibaren bunlar için ihrama girmendir” demiştir. Bunun mislini Ebû Hüreyre de Resûlullah'tan rivâyet etmiştir.

b)Abdürrezzâk ve İbn Ebî Hâtim'in Hz. İbn Ömer'den rivâyetlerine göre kendisi:“Hac ve umreyi ayrı ayrı yapmak ve umreyi hac ayları dışında yapmak, bunları tam yapmaktır.” demiştir.

c) Bir kavle göre bunlar, tam yapmak, bu işe harcanan paranın helal olmasıdır.

d) Diğer bir kavle göre sırf bu ibadetler için yola çıkmak ve ticaret gibi gayeleri gütmemektir.

e) Diğer bir tefsiri tahliller bölümünde bildirdim.

Âlûsî: cümlelerin manası şöyledir:

“Siz hac ve umreyi Allah rızası için yapmaya hazırlanıp, başladığınız zaman onları tam yapın, demektir.Bu cümle, bunlara başladıktan sonra tamamlanmasının farz

⁹¹⁷İsfahânî, *el-Müfredât*, 251–252.

⁹¹⁸İsfahânî, *el-Müfredât*, 802.

⁹¹⁹Geniş bilgi için krş. Râzî, *Me'âtihi'l-gayb*, 3/300; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/7 vd.; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/243; Kurtubî, *el-Câmi'*, 2/365-369; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîr*, 2/255; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/530 vd.

olduğuna delalet eder. Bu hususta Hanefi ve Şafii âlimler ittifak halindedir. Çünkü başlanılan hac veya umre nafîle bile olsa, bozulduğu takdirde yarıda kesmeyip devam ettirilmesi ve sonradan kaza edilmesi zorunludur. Cümle hac ve umrenin farz kılındığına delalet etmez.”⁹²⁰

Bazı âlimler ise : cümlelerin manası “*hac ve umreyi eda edin*” demektir, derler. Bu takdirde âyet hac ve umrenin farz olduğuna delalet eder.

UMRE, HAC GİBİ FARZ MIDIR?

Fıkıh âlimleri bu hususta ihtilaf etmişler. Şöyle ki:

A) Hanefiler ve Malikiler umrenin sünnet olduğuna hükmetmişler. Sahabelerden Abdullah b. Mes’ûd (r.a.) ve Câbir b. Abdullah(r.a.)’tan rivâyet edilen hüküm de budur. Bunların başlıca delilleri şunlardır:⁹²¹

1. Haccın farz kılındığına delalet eden Âl-i İmrân sûresinin 97. ve Hac sûresinin 27. âyetlerinde umreden söz edilmiyor.
2. İslam dinin temellerini anlatan sahih hadislerde umre geçmiyor.Bu da umrenin hac gibi farz olmadığına delildir.
3. “Hac bir cihattır. Umre de bir tatavvudur (yani sünnettir)” hadisidir.⁹²²
- 4.Tirmizî’nin rivâyet ettiği Cabir b. Abdullah’ın (r.a.) şu hadisi: Bir adam Resûlullah’a umre vacip mi? diye sordu. Resûlullah: Hayır (vacip değildir). Fakat umre yapmanız sizin için hayırdır, buyurdu.⁹²³

B) Şafiiler ve Hanbeliler ise umrenin hac gibi farz olduğuna hükmetmişler. Sahabelerden Ali (r.a.), İbn Ömer (r.a.) ve İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyet edilen hüküm de böyledir. Bunların başlıca delilleri şunlardır:

- 1.Bu âyetin “hac ve umreyi tam yapın” cümlesidir. Burada Allah Teâlâ bunları itmam etmeyi, tam yapmayı emreder. **İtmam** (إتمام) ilgili şeyi tam ve mükemmel yapmaktır. Âyet böylece umrenin farziyetine delalet eder.

⁹²⁰ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 1/464.

⁹²¹ Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/20.

⁹²² İbn Mâce, “*Menâsik*”, 44

⁹²³ Tirmizî, *Hac*, 88

2.Hz. Peygamberin veda haccında sahabelerine hitaben: “Kimin beraberinde kurban varsa bir hac ve bir umre için yüksek sesle Lebbeyk duasını okusun (niyetlensin)” buyurdu.

3. “Umre kıyamete kadar hacca girdi” hadisi. ⁹²⁴

A) Grubundaki Hanefiler ve Malikiler diğerlerinin delillerine cevaben bu delillerin başlanılmış olan umre hakkında olduğunu söylemişler.

İhsâr ile İlgili İzahlar

“Eğer ihsâr edilir (bunlardan alıkonur ve ikramdan çıkmak ister)iseniz (size) kolay olan kurban (gerekir)” cümlesindeki ihsâr kelimesi iki şekilde tefsir edilmiş olup bunlar tahliller bölümünde geçti.

Şâfî, Mâlik ve Ahmed’in dâhil bulunduğu cumhura göre ihsâr, hacı veya umrecinin sadece düşman tarafından engellenmesi, bu ibadetleri tamamlamaktan alıkonulmasıdır. Bunların delillerine gelince:

I. Bu âyet umre ihramına giren Hz. Peygamber ve arkadaşlarının hicretin altıncı yılı müşrikler tarafından Mekke'ye sokulmayıp Hudeybiye'de alıkonulmaları hakkında indi. Bu itibarla ihsâr düşmanın alıkoymasındır.

2.İbn Abbâs'ın “الْحَصْرُ حَصْرُ الْعَدُوِّ” /Düşmanın hasrından başka hasır yoktur”sözüdür.

Hasır, ihsâr manasınadır.⁹²⁵

3. Âyette ihsâr halinin karşıtı olarak “Güven içinde olduğunuz zaman...” buyrulurken güvenlik ve emniyet haline değinilerek buna ait hükümler beyan ediliyor. Eğer ihsâr hastalık vs.ye şümullü olsaydı bunun karşıtı olarak “iyileştığınız zaman...” diye bir ifade kullanılırdı.

Ebû Hanife'ye göre ise ihsâr, bunların düşman, hastalık, sakatlık gibi bir sebeple alıkonulması, bu ibadetleri devam ettirmelerinin engellenmesidir.Onun başlıca delilleri:

I. Tirmizî, Ebû Dâvûd, Nesâî, İbn Mâce ve Hâkim'in Haccâc b. Amr'dan rivâyet ettikleri şu hadistir. Hz. Peygamber buyurdular ki: “(ihrama girdikten sonra)

⁹²⁴ Müslim, *Hac*: 31; Ebû Dâvûd, *Menasik*: 23

⁹²⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/26.

vücudunun bir tarafı kırılan veya topallayan bir kimse ihramdan çıkabilir ve gelecek yıl haccetmekle yükümlüdür.”⁹²⁶

2. Abdullah b. Mes’ûd’un akrep veya yılanın soktuğu ihramlı adamı ihsârlı, yani engellenmiş sayarak ihramdan çıkabileceğine fetva vermesidir.

3. Buhârî ve İbn Ebî Şeybe’nin rivâyet ettikleri Atâ’nın: “İhsâr, ancak bir hastalıktan veya bir düşmandan yahut menedici bir sebepten olur” sözüdür.⁹²⁷

Hanefî âlimlerinin görüşlerinde kolaylık bulunduğu için bazı ilim adamları o görüşü tercihe taraftar olmuşlardır.

İhsâr sebebiyle ihramdan çıkan ve engel kalktıktan sonra aynı yıl hac etmeye zaman bulamayan bir kimse Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre o haccı kaza etmekle yükümlü değildir. Ancak farz olan haccı yapmamış ise farzını yerine getirmesi gerekir. Hanefî mezhebine göre ise kişinin ihsâr sebebiyle yarıda bıraktığı hac nafîle bile olsa engel kalktıktan sonra zaman müsait ise aynı yıl, aksi takdirde ertesi yıl kaza etmekle yükümlüdür. Şâfiî mezhebine göre düşmandan başka sebeplerden biriyle, mesela hastalık veya sakatlık yüzünden engellenen bir kimse ihramdan çıkamaz. Ancak ihrama girdiği zaman böyle bir durumda ihramdan çıkmayı niyetine eklemiş ise çıkabilir. Aksi takdirde çıkamaz. Şâyet umreye niyetlenmiş ise mazeretinin kalkmasını müteakip umresini tamamlar. Eğer hacca niyetlenmiş ve bayrama kadar engel devam ederse, engel kalkınca bir umre işlerini tamamlayıp ihramdan çıkar. Bir kurban kesmesi gerekir ve o hac nafîle bile olsa ilerde kaza etmesi farzdır. Daha geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.

İhsâr edilen, yani hac veya umre ibadetini sürdürmesi engellenen ve ihramdan çıkmak durumu ile karşı karşıya kalan kimsenin kesmekle yükümlü tutulduğu kurban deve, sığır ve davardan olabilir. Cumhurun görüşü budur.

Mahil ile İlgili İzahlar

“*Kurban mahalline varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin*” cümlesindeki محل kelimesi iki şekilde tefsir edilmiş vebuna bağlı olarak bu kurbanın kesilebileceği yer konusunda değişik hükümler verilmiştir. Şöyleki:

⁹²⁶ İbn mace, *Menasik*, 85

⁹²⁷ İhsâr sebepleriyle ilgili rivâyetler için bk. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 3/21-22.

Ebû Hanife'ye göre **mahil**: Kurbanın kesilmesi gerekli olan yer manasıdır. O da Harem bölgesidir. Engellenen kişi kurbanını veya bedelini bir kimse ile Harem'e gönderir ve kesileceği gün için o kimse ile antad kalır. O güngelince ihramdan çıkar. Cümlelerin manası da şöyle olur: *"Harem'e gönderilen kurbanın yerine vardığını bilmedikçe başlarınızı tıraş etmeyin."*

Şâfî, Mâlik ve Ahmed'e göre **mahil**: Kurban kesmenin helal olduğu zaman veya yerdir. O da kişinin engellendiği yer ve zamandır. O yer ister Harem bölgesi içinde olsun ister dışında olsun. Cumhurun görüşü daha kuvvetli görülmüştür. Çünkü Hz. Peygamber Hudeybiye'de engellendi ve kurbanını orada kesip başını tıraş etti, Hudeybiye Harem bölgesi dışındadır.

Âyette kurban kesmekten başka bir şeyin yapılmasından söz edilmediği için cumhur, o hac veya umrenin kaza edilmesinin gerekmediği görüşündedir. Fakat Ebû Hanife kaza edilmesinin gerektiğine hükmederek Hz. Peygamber'in o umreyi ertesi yıl kaza ettiğini ve ona kaza umresi adı verildiğini delil göstermiştir.

Hacta Hastalık Durumları

"İçinizden kim hasta olur veya başından bir eziyeti (rahatsızlığı) bulunur (da tıraş olur) ise oruçtan ya sadakadan veya kurbanlardan bir fidye (öder)" cümlesinin Hudeybiye'de Hz. Peygamber'in beraberinde ihramda bulunan Kâ'b b. Ucre(r.a.) hakkında indiğini yukarıda iniş sebebi bölümünde belirttim. Bu zat düşman tarafından engellenenlerden olmakla beraber hüküm umumidir, ihsârlı, yani engellenenlere mahsus değildir. Bu itibarla ihsârlı olsun olmasın hac ve umre için ihrama girdikten sonra hastalık, başındaki bir yara veya ağrı veya bitlenmedenciddi bir rahatsızlıktan dolayı başını tıraş etmek durumunda kalan bir kimse tıraş olabilir ve tıraş olunca âyette belirtilen fidye vermesi gerekir. Âyette fidyenin cinsi belirtilmekle beraber miktarı belirtilmemiştir. Bunların miktarları Kâ'b b. Ucre'nin hadisinde belirtilmiştir. Bu miktarlar iniş sebebi bölümünde anlatılan hadis rivâyetinde açıklandığı üzere bir kurban veya altı fakire yarımşar sâ' yiyecek veya üç gün oruçtur. Geniş bilgi için oradagösterilen kaynağa bakılabilir. Sadece şunu belirteyim:

Kurban koyun veya keçi de olabilir ve Harem-i Şerif'te kesilmesi gerekir. Ancak imam Mâlik'e göre Harem'in dışında da kesilebilir. Üç günlük orucun istenilen yerde tutulabileceği hususunda ittifak vardır, Haremde tutulması mecburiyeti yoktur. Sadakaya gelince Hanefilere göre Harem fakirlerine verilmesi daha faziletlidir. Şâfî'ye

göre Harem fakirlerine verilmesi gerekir. Mâlik'e göre istenen yerlerdeki fakirlere verilebilir.

Sâ' (صاع): Belirli bir hacim ölçektir. Hanefilere ve Şafiilerden Rafîî'ye göre 3245 gram; Şafiilerden Nevevî ve Hanbelilere göre 2140 gram; Malikilere göre 2130 gramdır. Aralarındaki farklılık sebebi ve konu hakkında ayrıntılı bilgi için aşağıdaki kaynağa bakılabilir.

Kurban Kesme Meselesi

“Güven içinde olduğunuz zaman kim hacca kadar umreden yararlanmak isterse kolayına gelen bir kurban keser.” bölümünde geçen تَمَتَّع fiilinin mastarı olan **temettü** şeri manaya geldiği gibi lügat manasına da olabilir.

Şeri manaya tefsir edildiği zaman cümlelerin manası şöyle olur: *“Hac aylarında hac zamanına kadar umre ibadetinden yararlanmak, sevabını kazanmak ve Allah'a yaklaşmak isterse, böyle yapılabilir ve bu takdirde kolayına gelen bir kurban keser.”*

Lügat manasına tefsir edildiği takdirde *“hactan önce umre yapıp ihramdan çıkmak suretiyle ihramlıya yasak olan eşine yaklaşmak, elbise giymek, tıraş olmak gibi şeylerden yararlanmak isterse böyle yapabilir ve bu takdirde kolayına gelen bir kurban keser.”*

Hâzin tefsirinde bu âyetin açıklaması yapılırken değişik yorumlar meyanında bu tefsirin İbn Abbâs'tan rivâyet edildiğini belirterek şöyle denilmektedir: İbn Abbâs(r.a.) demiş ki:

Bu kimse mîkâtların dışında kalan herhangi bir ülkeden hac aylar içinde Mekke'ye hareket eder, bir umre niyetiyle ihrama girer ve Mekke'ye varınca umresini tamamlayıp ihramdan çıkar ve hac niyetiyle oradan ihrama gireceği zamana kadar Mekke'de ihramsız kalmak eder. Bayrama yakın hac için ihrama girip haccını ifa eder. İşte bu adam umrenin ihramından çıktığı zamandan haccın ihramına gireceği vakte kadar geçen sürece ihramsız kalmakla ihramlı için haram olan şeylerden yararlanmış olur.⁹²⁸

⁹²⁸Pasajları krş. Ebu'l-Hasan Hâzin, *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415/1994), 1/127-128.

Hac aylarında, herhangi bir ülkeden Mekke'ye giden bir ziyaretçinin mîkât denilen belirli sınırlardan birisine vardığı zaman umre niyetiyle ihrama giren ve Mekke'ye vardığı zaman umresini tamamlayıp ihramdan çıkan, sonra bayrama yakın hac niyetiyle Mekke'de ihrama girip haccını yapan kimse “**Temettü Haccı**” yapmış olur ve bir kurban kesmekle yükümlüdür. Kesilmesi vacip olan bu kurban Ebû Hanife'ye göre bir şükür kurbanıdır, hem umre hem hac yapmak nasip olduğu için buna bir şükran olmak üzere kurban keser ve kurban bayram günlerinde kesmesi gereklidir.

Şâfiî'ye göre bu kurban şükür kurbanı değil, menasikteki bir kusuru onarmak için kesilmesi vacip olan bir kurbandır, ondan sahibi yiyemez ve etinin tamamının fakirlere dağıtılması gerekir. Menasikteki kusura gelince, mîkât denilen sınırdahac için ihrama girmesi gerekirken kişi kolayına geleni seçip umre ihramına girmişşin kolayına kaçıp umre ihramına girmiş ve bilahare hac için mîkâta geri dönmeyip Mekke içinde hac ihramına girmiş, böylece haccında meydana gelen bir zedelenme ve kusur akıttığı kan ile onarmış olur. Bundan dolayıdır ki Mekke halkı ve onların hükmünde olanların haccın ihramına Mekke'de girmeleri sebebiyle kurban kesmeleri gerekmez. Durumu yukarıda anlatılan kişi Mekke'de hac ihramına girmeden önce bu kurbanı kesemez. Çünkü kusuru hac ihram için mîkâta geri gitmeyip Mekke'de ihrama girmesiyle oluşmuş olur. Mekke'de haccın ihramına girdikten sonra kurbanı bayramdan önce de kesebilir. Fakat bayram günü kesmesi müstehap ve daha sevaptır.

Tutulması Gereken Orucun Mahiyeti

“Kurban bulamayan kimse ise hacda üç gün ve döndüğünüz zaman yedi gün oruç tutması (gerekir).”

Parası olmadığı veya hayvan bulamadığı için kurban kesemeyen kimse hacda üç gün oruç tutar. Cümledeki “**hacda**” kelimesinden maksat, Ebû Hanife'ye göre hac ayları ve zamanıdır. Yani umre ihramından çıktıktan sonra henüz hac ihramına başlanmamış iken veya başladıktan sonra üç gün oruç tutar. En faziletlisi zilhiccenin yedi, sekiz ve dokuzuncu günleridir. Bayrama kadar oruç tutmayan bir kimse artık tutamaz ve kurban kesmekten başka çaresi yoktur.

Şâfiî'ye göre “**hacda**” kelimesinden maksat haccın edildiği vakittir. O da hac ihramına girilip menasikle meşgul olunduğu günlerdir. Şu hâlde umre ihramından çıkıp da henüz hac ihramına girmemiş iken oruç tutamaz. Bayram günleri de oruç tutmak yasak olduğu için tutamaz. Keza bayramdan sonra ihramdan çıkmış olduğu için de tutamaz.

O halde haccın ihramına girdikten sonra ve bayramdan önce tutulması gerekir. En faziletli günler ise zilhiccenin yedi, sekiz ve dokuzuncu günleridir.

Mâlik ve Ahmed'e göre bu orucu bayramdan önce tutmayan bir kimse bayramın ikinci günü ve müteakip günlerde tutabilir. Kalan yedi gün oruç da hacının memleketine döndüğü, evine vardığı zaman tutulur. Şafiilerin görüşü böyledir. Hadisler de bunu teyit eder.

Ebû Hanîfe ve Mâlik'e göre hacdan maksat hac işi bittikten sonraki zamandır. O yedi günlük oruç orada, yolda veya eve döndükten sonra tutulabilir. Ahmed b. Hanbel'e göre ise yolda veya eve varıldıktan sonra tutulabilir.

Harem'de Yerli ve Yabancı Olma Arasındaki Fark

“*Bu, ailesi Mescid-i Harâm'da oturmayanlar içindir*” cümlesinin başında bulunan **كُلُّ** kelimesi ile işaret edilen husus, Ebû Hanîfe'ye göre temettüdür. Yani hac aylarında, önce umre yapıp arkasında hac yapmak ki buna **Temettü Haccı**- denilir işi ailesi Mescid-i Harâm'da oturmamalıdır. Harem halkı bu şekil temettü haccı edemezler.

Şâfiî, Mâlik ve Ahmed'e göre **كُلُّ** kelimesi kurban veya orucun vacipliği hükmüne işaret eder. Yani Harem halkı temettü haccı ettikleri zaman kurban veya oruç gerekmez. Bu ancak dışından gelenlere, mahsustur.

Kimler Mescid-i Harâm'da Oturur Sayılırlar?

Bu hususta da değişik görüşler vardır: Ebû Hanîfe'ye göre mîkâtlar denilen belirli sınırların içinde kalan bölgede oturanlardır, sırf Mekke içinde oturanlar değildir.

Şâfiî'ye göre, kişinin ailesinin oturduğu yer ile Mekke arasındaki mesafe namazı kısaltmak için gerekli mesafeden az ise Mescid-i Harâm'da oturur sayılır. Yani Mekke içinde veya yakınında bulunanlar kastedilmiştir. Namazı kısaltmak için mesafenin en az 80-90 km. olması gerekir.

İmam Mâlik'e göre bunlar, Mekke'de oturanlardır. Tahâvî bu görüşü tercih etmiştir.

İbn Abbâs ise: Bunlar Harem sayılan mîntaka içinde oturanlardır, demiştir. el-Hâfız da âyetin zahirinin bu olduğunu söylemiştir.

“**Mescid-i Harâm**” Kur'ân'da iki manaya gelir. Birincisi Kâbe'nin bulunduğu camidir, ikincisi Mekke ve çevresinden Harem adını alan bölgedir. İslam âlimlerinin ekserisi

burada ikinci manaya geldiği görüşündedirler. Yukarıda yazılı görüş farkları ise âyetteki **الْمَسْجِدِ الْحَاضِرِ** kelimesinin tefsirinden kaynaklanır. Ailesi Mescid-i Harâm'da hazır yani hazır olup seferi sayılmayan veya hazır bulunup mevcut durumda sayılan, diye manalandırılır.

BAKARA 2/197

الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ فَلَا رَفَثَ وَلَا فُسُوقَ وَلَا جِدَالَ فِي الْحَجِّ وَمَا تَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ يَعْلَمْهُ اللَّهُ وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَىٰ وَاتَّقُونِ يَا أُولِيَ الْأَلْبَابِ ﴿١٩٧﴾

MEALİ

197. Hac bilinen aylardır. Kim o aylarda (ihrama girmekle) haccı (kendisine) farz ederse, artık hacda kadına yaklaşmak, günaha sapmak ve kavga etmek yoktur. Siz ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. Kendinize azık da alın. Çünkü şüphe yok ki azığın en hayırlısı (günahlardan) korunmaktır ve benden korkun ey akıl sahipleri!

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre şöyle demiştir: Yemen halkı azıksız ve harçlıksız hacca gelirler ve “biz Allah’a tevekkül edenleriz” derlerdi. Mekke’ye vardıkları zaman halktan dilenmeye başlardı. Bunun üzerine Allah Teâlâ “Kendinize azık da alın. Çünkü şüphe yok ki azığın en hayırlısı (günahlardan) korunmaktır” âyetini indirdi.⁹²⁹

TAHLİLLER

Refes(رفث): Kadına seksle ilgili laf etmek, cinsel ilişkide bulunmak, buna yol açan davranışlarda bulunmaktır.⁹³⁰

Fusûk(فسوق): Lügatte herhangi bir şeyden dışarı çıkmaktır. Din ıstılahında ise Allah’a itaatten çıkmaktır. Burada günah işlemekle şeriâtın sınırlarının dışına çıkmak veya kötü lakaplarla hitap etmek, başkasına sövmek, diye tefsir edilmiştir.⁹³¹

Cidâl(جدال): Mücadele ve kavga etmektir.⁹³²

⁹²⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/159.

⁹³⁰İsfahânî, *el-Müfredât*, 359–360.

⁹³¹İsfahânî, *el-Müfredât*, 636–637.

⁹³²İsfahânî, *el-Müfredât*, 189–190.

Zâd(ذاد): Yol azığıdır.⁹³³

AÇIKLAMA

Hac vakti öteden beri insanlar tarafından bilinen aylardır. İslam dini hac mevsimini değiştirmemiştir. Bu aylar Şevval, Zilkade ayları ile Zilhicce'nin ilk on günüdür. İbn Abbâs, İbn Mes'ûd, İbn Zübeyr, İbn Ömer ve Hasan'dan rivâyet olunan tefsir de böyledir. Bunlar Zilhicce'nin onuncu gününü, yani kurban bayramının ilk gününün de dâhil olduğunu söylemişler. Haccın rükünlerinden ziyaret tavafının vaktinin bayramın ilk günü oluşu bunuteyit eder mahiyette görülmüştür. Hanefî mezhebinin görüşü de budur.

Şâfiî ise: Zilhiccenin 9. gününü 10. gününe bağlayan gecenin sonunda hac ayları bitmiş olur. Çünkü bayramın ilk günü fecrin doğmasıyla hac vakti çıkmış olur. Artık hacın ihramına girilemez. Hâlbuki bir ibadetin vakti çıkmadıkça o ibadet kaçırılmış sayılmaz.

Mâlik'e göre hac ayları şevval, zilkade ve zilhicce aylarının tamamıdır. Bu ihtilafın sebebi "**hac vakti**" sözcüğünden kastedilen mana hususundaki görüş ayrılığıdır. Şöyle ki:

Ebû Hanîfe'ye göre bundan maksat hac menasiki ve ibadetinin mekruhsuz olarak yapılacağı zamandır. Zilhicce'nin onuncu günü ziyaret tavafı, şeytan taşlama denilen cemrelere taş atmak, tıraş olmak gibi menasik yapılır.

Şâfiî'ye göre ise bundan maksat hac için ihrama girilebilecek süredir. Zilhicce'nin onuncu günü fecrin doğmasından sonra hac için ihrama girilemez, çünkü hacın temel rükünlerinden olan Arafat vakfesi zamanı geçmiş olur.

Mâlik'e göre de bundan maksat hacdan başka menasikin yapılmasının uygun olmadığı süredir. Bayram günlerinde ziyaret tavafı, taş atmak ve tıraş olmak gibi menasik yapılır. Kadın adet halinde ise rükün olan tavafını onuncu günden sonra gelen günlere erteler. Keza Urve b. Zübeyr'den rivâyete göre ziyaret tavafı zilhiccenin sonuna kadar tehir edilebilir.

Hülasa; insanlar tarafından bilinen şevval, zilkade ayları ve zilhicce ayının ilk dokuz gününde kim ihrama girmek suretiyle hac etmeyi kendisine farz kılsa artık hac

⁹³³İsfahânî, *el-Müfredât*, 386.

günlerinde, eşiyle cinsel ilişki, seksle ilgili laf etmek, uygunsuz davranışlarda bulunmak, ihramlıya yasaklanan şeyleri işlemekle şeriatın sınırlarını aşmak, başkasına kötü lakaplarla hitap etmek, sövmek, arkadaşlarıyla, hizmetçilerle veya başkalarıyla münakaşa, sürtüşme ve kavga yoktur. Bunların hiçbirisinin olmaması gerekir, ihrama giren bunu öyle bilmelidir. Çünkü Allah’a yaklaşmak maksadıyla Kâbe-i Muazzama’yı ziyaret eden, hac ibadetini ifa etmek üzere ailesini, memleketini, işini servetini bırakıp cidden zor bir yolculuğa gönül veren şuurlu bir mümin ihrama girmeden önce kendisine helal olan birçok şeyin ihrama girmesi ile haram kılındığını düşünerek bunlardan sakınmak zorunda olduğu için ihrama girmeden önce de sonra da kendisine haram olan bütün kötülüklerden kaçınmalı, bu mukaddes yolculuğa gölge düşürücü, yüce maksat ve gayeyi kirletici kötü şeylerden uzak durmalı, nefis ve şeytanını yenmelidir ki haccın üstün faziletini kazanabilsin.

Hacın faziletine dair birçok hadis vardır birtanesinin mealini sunmakla yetineyim: “Ebû Hüreyre’den rivâyete göre Resûlullah şöyle buyurdu, demiştir: *“Kim bu beyti (yani Kâbe-i Muzzama’yı) hac (ziyaret) eder de (bu ibadetle meşgul olduğu sürece) cinsel ilişki, şehvani laflar ve günah işlemezse o kimse (günahlardan temizlenip) annesinin kendisini doğurduğu (günkü) duruma dönüşür.”*⁹³⁴

Ey müminler! Siz ne hayır işlerseniz, Allah onu bilir ve mükâfatını verir. Bir de hac yolculuğuna çıkacağınız zaman gerekli hazırlığınızı yapın, yolluğunuzu, azığınızı ve harçlığınızı tedarik edin de bir günaha girmekten korunun. Çünkü azığın en hayırlısı günahlardan korunmaktır, dilencilik ve başkasına yük olmaktan sakınmaktır

Diğer bir mana ile âhiret yolculuğu için yasaklardan sakınmakla gerekli azıgı hazırlayın. Çünkü azığın en iyisi takvadır, yasaklardan sakınmaktır. Hâzin tefsirinde dedenildiği gibi insanoğlu bir dünyada, diğeri de dünyadan ahirete olmak üzere iki nevi yolculuk eder. Dünyadaki yolculuğuna rahat geçmesi için yiyecek, içecek, giyecek ve harçlık gibi azığa ihtiyaç vardır. Dünyadan ahirete olan yolculuk için de mutlaka bir azığa ihtiyaç vardır. O da Allah korkusu, O’na samimi saygıyla boyun eğmek, itaat etmek azığıdır. Bu azık dünyadaki yolculuk azığından hayırlı ve

⁹³⁴ Buhârî, *Hac*, 4 ; Müslim, *Hac*, 438

üstündür. Çünkü dünya azığı nefsin geçici ihtiyacını geçici bir süre için karşılar. Âhiret yolculuğu azığı ise ebedi nimetlere ve mutluluğa ulaştırıcı bir azıktır.⁹³⁵

Bunu bilin, her iki yolculuk için gerekli hazırlığı yapın, en hayırlı azığın takva olduğu, keza takvanın en hayırlı azık olduğu muhakkaktır ve takvayı bana tahsis ederek yalnız benden korkun ey akıl sahipleri.

BAZI FIKHÎ KONULARI

1. Hac ayları Şevval, Zilkade ayları ve 9. veya 10. gününe ya da sonuna kadar zilhicce ayıdır. Bunların dışında hac yapılmaz.

2. Nafle de olsa hac ibadetine başlayan bir kimseye onu tamamlamak farzdır. Herhangi bir sebeple bozarsa kaza etmesi farz olur.

3. İhramda iken bazı şeyler yasak oluyor. Bunların bir kısmı kitap, bir kısmı da sünnet ile yasaklanmıştır. Bu âyette yasaklanan şeyler

a) Adamın eşiyle cinsel ilişkide bulunması, buna yol açan şehveti tahrik edici laflar ve davranışları,

b) Günah işlemek suretiyle şeriatın sınırlarını aşmak,

c) Arkadaşlar, hizmetçiler veya başkalarıyla münakaşa, kavga yapmak,

Bunların dışında güzel koku sürünmek, dikişli elbise giymek, tırnak kesmek, tıraş olmak, kadının yüzünü örtmesi gibi bazı şeyler de sünnet yani hadislerle yasaklanmıştır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyette hacda cinsel ilişki, ona yol açan söz ve davranışlar, günah işlemekle itaatsizlik etmek ve başkalarıyla münakaşa, sürtüşmeve kavga etmek yasaklanınca hacda ticaret ile meşgul olmanın da yasak olduğu hatıra gelebilir. Çünkü ticaretten dolayı bazı münakaşa ve kavgalar olabilir. Bu âyette geçen yasakların akabinde hacda ticaretve diğer meşru kazanç yollarıyla rızık peşinde koşmanın meşruluğu aşağıdaki âyette bildiriliyor. Çünkü rızkın Allah'ın bir ikramı olduğunu düşünerek meşru zeminde bu uğurda gayret etmek, hac ibadetinin ihlasına aykırı değildir. Ama kişi sırf

⁹³⁵Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl*, 1/130.

hac mevsiminde para kazanmak gayesiyle buyolculuğa çıkarsa onun niyeti hac ibadetinde aranan ihlase aykırı olur.

BAKARA 2/198

لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ فَإِذَا أَقَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ وَاذْكُرُوا كَمَا هَدَيْكُمْ وَإِنْ كُنْتُمْ مِنْ قَبْلِهِ لَمَنِ الضَّالِّينَ (١٩٨)

MEALİ

198.Rabbinizden (ticaret ve benzeri yolla) bir rızık istemenizdesize bir günah yoktur.Arafat'tan (Müzdelif'e'ye)akın ettiğiniz zaman Meş'ar-i Harâm yanında Allah'ı anın, O'nu size öğrettiği biçimde anın. Şüphe yok ki siz bundan önce cidden dalalette olanlardan (iman ve ibadet usullerini bilmeyenlerden) idiniz.

İNİŞ SEBEBİ

Buhârî ve başkalarının rivâyetlerine göre İbn Abbâs(r.a.) şöyle demiştir: Cahiliyet döneminde Ukâz, Zülmecâz ve Mecenne'de hac mevsiminde ticaret pazarları kurulurdu.Müslümanlar hac mevsiminde böyle ticaretle meşgul olmayı günah sayarak çekingen davrandılar. Ve durumu Resûlullah'a sordular. Bunun üzerine bu âyet indi.⁹³⁶

Ahmed b. Hanbel ve başkasının Ebû Ümâme et-Teymi'den rivâyetlerine göre kendisi şöyle demiştir:Ben İbn Ömer'e: *"Biz hac mevsiminde taşımacılık yapıp ücret alıyoruz. Bazıları bizimhaccımızın geçersiz olduğunu söylüyorlar"* diyerek durumu sordum. O:*"Siz Lebbeyk duasını okuyup ihrama girmiyor musunuz, siz Safâ ile Merve arasında sa'y etmiyor musunuz, siz şunu yapmıyor musunuz, bunu yapmıyor musunuz"* dedi. Hac menasikini böylece sıraladı.Bende:*"Evet, yapıyoruz"* dedim. İbn Ömer:*"Bir adam senin bana sorduğun bu hususu Hz. Peygamber'e sordu. Peygamber, cevap vermeyip bekledi. Nihâyet bu âyet indi. Bunun üzerine Peygamber, o adamı çağırıp inen âyeti ona okudu ve: Siz hacılarsınız"* buyurdu.⁹³⁷

⁹³⁶Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/165.

⁹³⁷ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 10/473: Hakim, *Müstedrek*, 1/619.

TAHLİLLER

Cünâh (جناح): Günah manasınadır. Belki de günah kelimesinin aslı **cünah** olup dilimize böyle geçmiştir. Bazı Araplar “c” harfini “g” olarak okurlar. Bu da bu durumu teyit eder, denilebilir.

Fadl (فضل): Allah vergisi ve rızık manasınadır.

İfâda (إفاضة): Fayd (فيض) kökündendir. Fayd (feyz) suyun yukarıdanaşağıya dökülüp akması ve çok su manalarına gelir. Hacılar büyük dalgalar halinde sel gibi Arafat'tan Müzdelife'ye akın ettiği için **ifaza** tabiri kullanılmış vebu benzetme yapılmıştır.

Arafat (عرفات): Hacıların Arefe günü vakfa yaptıkları, durdukları bir ovadır. Arafat kelimesinin mahiyeti hakkında çeşitli görüşler vardır ki bunları anlatmaya gerek görmüyorum. Ancak şunu söyleyeyim: Bu kelime ile marifet (معرفة) kelimeleri arasında kök harfler bakımından yakınlık ve benzerlik vardır. Marifet tanımak demektir. Bu ovaya tanımak manasını hatırlatan Arafat isminin verilmesi sebebi konusunda da değişik rivâyetler vardır. Bazılarının özeti şöyledir: Âdem (a.s.) ile Hz. Hava burada buluşup tanıştılar. Bu ova İbrahim (a.s.)'e tarif edilmişti, o da burayı görünce tanıdı. Cebrail (a.s.) onu gezdirip hac ziyaret yerlerini tanıtıyordu, bu ovaya varılınca İbrahim: Burayı tanıdım, demişti. Cebrail burada Âdem'e: Haccın ziyaret yerlerini tanı, demişti. Hacılar birbirleri ile burada tanışırlar. Muhakkik âlimlere göre bu kelime herhangi bir kökten türeme değil, irticalen söylenen bir isimdir.

Meş'ar-i Harâm (المشعر الحرام): Müzdelife'de bilinen ve Kuzah adı verilen bir tepedir. Üzerinde silindir biçiminde büyük bir taş vardır. Otaş tepenin tanınması için konulmuş bir alamettir. Hac mevsimi inamı bu tepenin başında vakfe yapıp dua eder. Meşhur kavle göre **Meş'ar-ı Harâm** yalnız o tepenin adı değil, Müzdelife'nin tamamıdır.

Meş'ar (مشعر): Alamet manasına şiardan (شعار) alametli yer manasınadır. Hac ibadetinin belirli bölümlerinin yapıldığı belirli yerlere de **şea'ir, meşâir, şî'âr** ve **meş'ardenilir.**

Harâm (حرام): Hürmet (حرمة) edilen, mukaddes bilinen demektir.

AÇIKLAMA

Ey müminler! Hac aylarında ve hac ibadeti ile meşgul olduğunuz günlerde, cinsel ilişki, buna yol açan söz ve fiiller, günah işlemekle itaat sınırını aşmak ve münakaşa, kavga yasaktır. Fakat diğer zamanlarda olduğu gibi hac mevsiminde de ticaret ve

taşımacılık gibi meşru yollarla kazanç sağlamaya çalışmakla Rabbinizden rızık istemenizde, O'nun fazlu vergisini talep etmenizde size bir günah yoktur, hac ibadeti ticaretle meşgul olmaya mani değildir.

Sonra siz Arafat'tan Müzdelife'ye cemaat halinde sel gibi akın ettiğiniz, Arafat vakfesini yapıp Arefe günü güneş battıktan sonra oradan bütün hacılar olarak dalgalar halinde Müzdelife'ye geldiğiniz zaman Meş'ar-ı Harâm yanında, Kuzah adlı dağın yakınında -diğer bir mana ile Müzdelife'de- Allah'ı anın. Bir kavle göre bundan maksat akşam namazı ile yatsı namazını birlikte kılmakla O'nu anmaktır. Çünkü hacılar Arefe günü güneş batınca akşam namazını kılmadan Arafat'tan Müzdelife'ye hareket ederler ve akşam namazını yatsı namazı ile birleştirmek üzere niyetlenirler. Müzdelife'ye vardıkları zaman yatsı namazı vakti girmiş olur ve orada akşam namazı ile yatsı namazını bir arada kılarlar. Bu kavle göre buradaki emir, yani “Allah'ı anın” emri buna dairdir. Diğér bir tefsire göre Allah'ı Lebbeyk zikri, tevhit kelimesi ve çeşitli dualarla anın, demektir.

Ve Allah'ı O'nun size öğrettiği gibi anın, bundan şaşmayın, O'nun size hac menasikini, ibadetlerini öğrettiği gibi O'nu anın. Diğér bir mana ile Allah size böyle güzel hidâyetler verdiği, doğru yola muvaffak kıldığı gibi siz de güzelce O'nu anın, oradaki vakfede çeşitli zikirler, tespihler ve dualarla layığı veçhiyle O'nu anın, hatırlayın. Şüphe yok kisiz bundan önce, bu güzel hidâyetten, bu öğretimden önce iman ve ibadet usullerini, hac menasikini bilmeyen ve dolayısıyla dalalette olanlardan idiniz.

ARAFAT VAKFESİ VE MÜZDELİFE VAKFESİ

Arafat vakfesi, yani orada belirli bir süre bulunmak, hac ibadetinin en önemli rüknüdür. Çünkü bir hadiste Resul-i Ekrem şöyle buyuruyor: “Hac, Arafat (vakfesi)dir. Kim cem gecesi (yani Arefe gününü bayram gününe bağlayan gece) sabah namazı (vaktinden, yani fecirden) önce (Arafat'a) gelirse haccı tamamdır (yani haccı kaçırma tehlikesinden emindir). Mina günleri üçtür...”⁹³⁸

Arafat vakfesi, yani orada bulunup durmak zamanı Arefe günü öğle namazı vaktinin girmesiyle başlar kurban bayramının ilk günü fecrin doğmasından biraz önce biter. Bu sürenin herhangi bir parçasında vakfe yeterli sayılır. Ancak gündüz durulduğu takdirde güneş batıncaya kadar beklemek veya gündüz güneş batmadan önce orayı terk edenin

⁹³⁸ İbn Mace, *Menasik*, 57.

güneş battıktan sonra ora geri dönmesi Hanefî âlimlere Hanbeli ve bazı Malikilere göre vaciptir. Şafiilere göre ise sünnettir.

Arefe günü öğleden sonra vakfe yapıp güneş batmadan önce Arafat bölgesinin dışına çıkan ve güneş battıktan sonra geceleyin oraya dönmeyen bir kimsenin kurban kesmesi Hanefilere ve Hanbelilere göre vacip, Şâfiî'ye göre sünnettir:

Mâlik'in meşhur kavline göre Arafat vakfesinin asıl zamanı Arefe günü güneş battıktan sonra başlar ve fecrin doğmasıyla bitmiş olur. Bu süreçte vakfe yapmayan, yani o bölgede bulunmayan bir kimsenin haccı sahihdeğil, geçersizdir ve ertesi yıl yeniden gelip hac etmesi ve kurban kesmesi gerekir.

(Geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır. Yukarıda MEALİ verilen hadisin Terceme ve Şerhinin 8.c.265-272.sh.lerinde geniş bilgi vardır.)

MÜZDELİFE VAKFESİ

Arafat ovası ile Mina arasında kalan Müzdelife denilen derede vakfe yapmak, yani bir süre durmak haccın vaciplerindendir. Bu hususta dört mezhep âlimleri ittifak, halindedir. Ancak Hanefî mezhebine göre kurban bayramının ilk günü fecir doğduktan sonra vakfe yapılır. Fecir doğmadan önce orada durmakla vacip yerine gelmiş olmaz. Şâfiî, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerine göre vakfe zamanı fecirden öncedir. O gecenin yarısından sonra bir süre orada durmakla vacip yerine gelmiş olur. Mâlikî mezhebine göre bekleme süresi yaklaşık bir saat kadardır. Diğer iki mezhebe göre beş on dakika durmakla da vacip yerine gelmiş olur. Fakat her üç mezhebe göre fecir doğuncaya kadar bekleyip sabah namazını orada kılmak sünnettir.

Yukarıda da belirttiğim gibi hacılar o gece akşam namazını Arafat'ta kılmayıp yatsı namazı ile birleştirmek üzere tehir ederler. Müzdelife'ye vardıkları zaman akşam namazı ile yatsı namazını bir arada kılarlar. Bu iki namazı yatsı namazı vaktinde bir arada kılmak, yani akşam namazını yatsı namazı zamanına kadar tehir etmek Hanefî mezhebine göre vaciptir. Diğer üç mezhebe göre ise sünnettir.

BAKARA 2/199

ثُمَّ أَفِضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ وَاسْتَغْفِرُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ (١٩٩)

MEALİ

199. Sonra insanların akın akın döndüğü yerden siz de akıp dönün ve Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphe yok ki Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

İNİŞ SEBEBİ

Buhârî ve Müslim'in Hz. Ayşe'den rivâyet ettiklerine göre cahiliyet döneminde Kureyş kabilesi ve onların putperestlik dinine mensup olanlar hacda Arafat'a çıkmayıp Müzdelife'de dururlardı. Onlara **humus** (الْحُمْسُ) denilirdi. (Humus çok dindar, dinde katı ve mutaassıplar manasınadır. Onlar kendilerini diğer insanlardan üstün sayar ve bu gerekçe ile Arafat'a çıkmazlardı. Diğer insanlar ise Arafat'a çıkıp orada vakfe yaparlardı.⁹³⁹

İslam dini gelince Allah Teâlâ, Hz. Peygamber'e Arafat'a çıkıp orada vakfe, yapmasını sonra oradan (sahabeleriyle birlikte) akın edip Müzdelife'ye)gelmelerini Hanefilere bazı Mâlikî âlimlere göre vacip, Şafiilere göre sünnet beklemektir. Şâyet gündüz orada bulunulmayıp da güneş battıktan sonra varılırsa yeterlidir, gündüzden bir parça orada geçirilmediği için bir ceza gerekmez. Yukarıdaki hükümler âlimlerin cumhurunun görüşüdür. Ebû Hanife, Şâfiî de görüşü böyledir. Bunlara göre Arefe günü güneş batmadan önce Arafat bölgesinin dışına çıkan hacı, güneş battıktan sonra geri dönmezse bir ceza kurbanı kesmesi gerekir. Fakat İmam Mâlik'e göre o kimsenin haccı geçersizdir, gelecek yıl yeniden gelip hac etmesi ve ceza kurbanı da geldiği yıl kesmesi gerekir. Allah Teâlâ'nın bu âyeti işte bu hükmü ifade eder.

AÇIKLAMA

Ey hacılar! Bundan sonra insanların öteden beri akıp geldikleri yerden yani Arafat'tan siz de akıp gelin. Müzdelife'de durmakla yetinmeyin, eşitlik prensibine uyun. Hac menasikini değiştirmek hususundaki cehaletten ve diğer aykırı hareketlerden dolayı Allah'tan mağfiret dileyin. Şüphe yokki Allah mağfiret dileyen kullarını çok bağışlayıcıdır ve onlara çok merhametlidir, nimetlerini verir.

Bazı tefsirciler bu âyeti hacıların Müzdelife'den Mina'ya intikal etmeleri manası ile tefsir etmişler. Yani Müzdelife'de gerekli duraklamayı yapıp orada namaz, zikir, tesbih ve duaları tamamladıktan sonra zamanı gelince oradan dalgalar halinde Mina'ya akın akın dönün.

Hacılar bayramın ilk günü sabah namazını müteakip Müzdelife'den hareket edip Mina'ya varırlar. Orada taş atmak, kurban kesmek ve saç tıraşı işini bitirirler ve mümkün ise aynı gün Mekke'ye dönerek ziyaret tavafı denilen, haccın rükünlerinden

⁹³⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/184.

olan Kâbe'yi ziyaret ederler.Tavaftan sonra Safa ile Merve arasındaki sa'y işini Arafat'a çıkmadan önce yapmamışlar ise bunuyaparlar.Sonra tekrar Mina'ya dönerler.

BAKARA 2/200-202

فَإِذَا قَضَيْتُمْ مَنَاسِكَكُمْ فَادْكُرُوا اللَّهَ كَذِكْرِكُمْ آبَاءَكُمْ أَوْ أَشَدَّ ذِكْرًا فَمِنَ النَّاسِ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا وَمَا لَهُ فِي الْآخِرَةِ مِنْ خَلَقٍ (٢٠٠) وَمِنْهُمْ مَن يَقُولُ رَبَّنَا آتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ (٢٠١)

MEALİ

200.Hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman atalarınızı andığınız gibiveya daha kuvvetli bir anışla Allah'ı anın. İnsanlardan kimi "Rabbimiz, bize dünyada ver,der.Onun için ahirette bir pay yoktur.

201. Onlardan kimi de “Rabbimiz bize dünyada da iyilik ver, ahirette de iyilik ver ve bizi ateş azabından koru”, der.

202. İşte bu vasıfta olanlara kazandıklarından bir nasip var. Allah hesabı çabuk görendir.

İNİŞ SEBEBİ

1.İbn Abbâs’tan rivâyete göre cahiliyet devrinde Araplar hac ibadetlerini bitirince Mina'da oturup atalarının iyiliklerini anarlar vebununla iftihar ederlerdi.⁹⁴⁰

2. Yine İbn Abbâs’tan rivâyete göre Arapların bir kısmı Arafat ve Müzdelife’ye gelip dünya için dua ederler, müminleri ise gelip hem dünya için hem de âhiret için dua ederlerdi.⁹⁴¹

TAHLİLLER

Halâk(خلق): Pay ve nasip demektir.

Hasene(حسنة): Güzellik manasına **hüsün (حسن)** mastarından olup insanı sevindiren herhangi bir nimet anlamında kullanılır. Âyetteki dünya iyiliğinden maksat;⁹⁴²

a) Katâde’ye göre afiyet ve yeterli rızıktır,

b)Hz. Ali’ye göre dindar kadındır,

⁹⁴⁰ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/355

⁹⁴¹ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/355

⁹⁴²Taberî, *Câmiu 'l-beyân*, 4/203-204.

c) Hasan'a göre ilim ve ibadettir,

d) Süddî'ye süre yararlı maldır,

e) Hz. İbn Ömer'e göre itaatkâr evlat veya iyi ahlaktır,

f) Hz. Cafer'e göre sağlık, yeterli rızık, düşmanı yenmek, Kur'ân'ın manasını anlamak veya Allah'ın dostlarıyla arkadaşlık etmektir.

Bu rivâyetlerin hepsi **hasene**'nin çeşitleridir. Âyette bir kayıt bulunmadığı için bazı tefsirciler bunu umumi manada mükemmel iyilik manasına tefsir edilmesine taraftar çıkıyorlar. Tam ve kâmil iyilik ve hayırlı olan manası ile tefsir edildiği zaman yukarıdaki çeşitlerin hepsini ihtiva eder. Âyetteki âhiret iyiliği de cennet, mahşerin dehşetinden ve hesabın kötülüğünden emin olmak, huriler ve Allah'ın cemalini, güzelliğini görmekten dolayı duyulacak haz ve lezzet manaları ile tefsir edilmiştir. Bunu da mutlak manaya alıp kâmil iyilik diye tefsir etmenin daha uygun olacağı bazı müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Yani âhiret iyiliği ilahi rahmet ve mükâfatı manası ile tefsir edilirse yukardaki rivâyetlerde anlatılan manaların hepsine şümullü olur.⁹⁴³

AÇIKLAMA

Ey müminler menâsikinizi, hac ibadetlerinizi bitirdiğiniz zaman eski dönemde atalarınızı andığınız gibi veya daha kuvvetli bir anış ile Allah'ı anın, O'nu bol bol zikredin. Allah Teâlâ müminleri tesbih, tehlil ve dua ile meşgul olmaya davet buyurduktan sonra, zikir ve dua edenlerin iki kısma ayrıldığını beyan buyuruyor. Şöyle ki: "Bazı insanlar vardır ki ey Rabbimiz bize vereceğini dünyada ver" derler. Bütün arzuları dünyalıktır. Böyleleri için ahirette bir paybir nasip yoktur. Diğer bir mana ile böylelerinin ahirette bir pay sahibi olmaları için dünyada bir talepleri yoktur, bütün istekleri dünyalıktır.

Bazı insanlar da vardır ki: "Ey Rabbimiz bize hem dünyada hasene ver hem ahirette hasene ver ve bizi ateş azabından koru" derler. Bunlar dünyada hayırlı şeylere muvaffak olmayı, ahirette de rahmet ve ikrama kavuşmayı dilerler. Dünyadaki hasene ve ahiretteki hasene kelimeleriyle ilgili gerekli açıklamayı ve rivâyet olunan tefsirleri tahliller bölümünde verdim.

⁹⁴³ Aynı değerlendirmeyi Taberî de yapmaktadır. Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/206.

Ateş azabından korunmak da değişik şekillerde tefsir edilmiştir:

a) Bizi affetmekle azaptan koru ve azap çekmeden cennete girenlerden eyle!

b) Bizi şehvetlerden ve ateş azabına sürükleyici günahlardan koru!

Buhârî ve Müslim'in Enes (r.a.)'ten rivâyetlerine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem' en çok bu duayı ediyordu.

202.âyetteki işaret ikinci gruba aittir.Yani hem dünyada iyilik hem de ahirette iyilik isteyin böyle dua edenlere kazandıklarından, yani işlemiş oldukları iyi ameller ve dualardan bir nasip, bir karşılık vardır. Diğerbir mana ile kazandıkları iyi ve hayırlı işlerden dolayı kendilerine bir nasip bir karşılık vardır.

Bu âyetteki işaret her iki gruba ait olabilir. Bu takdirde mana şöyleolur: Yalnız dünyalık isteyen insanlar ile hem dünya iyiliği hem âhiret iyiliği isteyen insanlara ettikleri dualara göre kazançlarından bir nasip vardır. İlk grup yalnız dünyadan nasip alır da ahirette mahrum kalır. İkinci grup ise hem dünyadan hem ahiretten nasip alır.

Allah, hesabı çabuk görendir. Bunların hepsinin hesabını bir anda görebilir.O halde kullar O'na kulluk etmeye, ibadetlere yönelmeli, sevaplar kazanmaya gayret etmeli ve günahlardan kaçınmalıdır.

BAKARA 2/203

وَاذْكُرُوا اللَّهَ فِي أَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِيَّامَ عَلَيْهِ وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِيَّامَ عَلَيْهِ لِمَنِ اتَّقَىٰ وَاتَّقُوا اللَّهَ
وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ إِلَيْهِ تُحْشَرُونَ ﴿٢٠٣﴾

MEALİ

203. Sayılı günlerde Allah'ı anın(tekbir alın). Kim iki günde (Mina'dan ayrılmak için) acele ederse ona günah yok, kim geri kalırsa ona da günah yoktur. (Bu günahlardan) korunan içindir. (Artık)Allah'tan korkun ve O'nun huzuruna muhakkak toplatılacağınızı bilin.

TAHLİLLER

Sayılı Günler (أياما معدودة): Bundan maksat cumhurun görüşüne göre hacıların Mina'da kaldıkları bayramıniki, üç ve dördüncü günleridir. Bu günlereteşrik (تشریق) günleri de denilir. **Teşrik**, yüksek sesle tekbir almak ve kurban etlerini güneşe sermek manalarına gelir. İbn Abbâs'tan bir rivâyete göre bayramın birinci günü de **sayılı günlere** dâhildir.

Zikr (ذكر): Allah'ı anmaktan (ذكر الله) maksat da tekbir almaktır.

İsm(إثم): Günah demektir.

Haşr(حشر):Toplamaktır.

AÇIKLAMA

Ve ey müminler! Sayılı günlerde, yani Kurban Bayramı'nın ikinci, üçüncü ve dördüncü günlerinde namazların arkasında, kurbanları keserken ve cemrelere taşlar atarken Allah'ı anın, tekbir alın.

Arefe günü ile Kurban Bayramı'nın dört günü Allah Teâlâ'yı bol bolanmak; tekbir almak günleridir. Bu itibarla İslam âlimleri hacla meşgul olanlar ile meşgul olmayan bütün müminlerin bu günlerde yüksek sesle tekbir almalarının çok faziletli olduğu hususunda ittifak halindedirler.

Ancak namazların sonunda tekbir almanın başlangıcı ile bitim zamanı hususunda farklı görüşler beyan edilmiştir. Özeti şöyledir:

1. Hanefî mezhebine göre Arefe günü sabah namazından bayramın dördüncü günü ikindi namazına kadar her farz namazın hemen arkasında tekbir almak vaciptir. Başka rivâyetler de vardır.
2. Şâfiî mezhebine göre bu süre bayramın dördüncü günü güneş batıncaya kadar devam eder ve farz olsun nafil olsun her namazdan sonra tekbir almak menduptur. Ancak hac ibadetiyle meşgul olanların Arefe günü ile bayramın ilk günü cemreye taş atıncaya kadar Lebbeyk duasıyla meşgul oldukları için tekbir alma zamanı bayramın ilk günü öğle namazından itibaren başlar.
3. Mâlikî mezhebine göre bayramın ilk günü öğle namazından dördüncü günü sabah namazına kadar farz namazların arkasında tekbir almak menduptur.
4. Hanbelî mezhebine göre tekbir alma işi hac ile meşgul olmayanlar için Arefe günü sabah namazından, hac ile meşgul olanlar için de bayramın ilk günü öğle namazından itibaren başlar ve dördüncü günü ikindi namazından sonra biter. Ancak bu farz namazları cemaatle kılanların tekbir alması sünnettir. Namazını tek başına kılanlara sünnet değildir.

TEKBİR LAFIZLARI

Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre tekbir lafızları şunlardır:

اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ، وَاللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَلِلَّهِ الْحَمْدُ

Şâfiî mezhebine göre baştaki **اللَّهُ أَكْبَرُ** lafzı üç defa tekrarlanır. Ve yukarıdaki lafızların tamamının üç defa söylenmesi menduptur. Hanefî mezhebine göre bir defa söylemekle vacip yerine gelmiş olur.

Mâlikî, mezhebine göre ise tekbir lafızları sadece üç defa **اللَّهُ أَكْبَرُ** ifadesinden ibarettir. (Daha geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.)

Âyette Mina'da kalınacak sürenin hükmü de beyan edilerek hacılar bayramın ilk gününden sonra Mina'da iki veya üç gün kalmak hususunda serbest bırakılıyor. Bilindiği gibi hacılar bayramın ilk günü bir cemreye yedi adet çakıl taşını attıktan sonra kurban kesmek, tıraş olmak ve Kâbe'yi tavaf etmek gibi menasik ile meşgul oluyorlar. Bayramın kalan üç gününde ise üç cemrenin beherine yedi adet olmak üzere yirmi birer çakıl taşı atarlar. Bayramın dördüncü gününe kadar Mina'da kalanların böyle yapmaları, yani dördüncü günün yirmi bir taşını da atmaları gerekir. Ancak bayramın üçüncü günü öğleden sonra taşları attıktan sonra Mina'dan ayrılmak isteyip acele edenler bu âyetle serbest bırakılıyor. Şu hâlde âyetteki **“iki gün”**den maksat bayramın ikinci ve üçüncü günleridir ki Mina ve teşrik günlerinin birinci ve ikinci günleridir. Bayramın ilk günü Mina günlerinden sayılmaz. Bu hususta icmavardır. Çünkü yukarıda da belirttiğim gibi ilk gün hacıların Mina'da yapılacak taş atma işinden başka bir hayli görevleri vardır.

Sünen sahipleri ile başkalarının rivâyet ettikleri uzun bir hadis Mina günleri ile ilgili bölümünde mealen şöyle buyruluyor: “...Mina günleri üçtür. (bayramın 2,3 ve 4. günleridir). Artık kim iki günde (şeytan taşlamakla yetinip) acele ederse ona bir günah yoktur. Kim de gecikir (yani Mina'da üç gün kalıp zamanında şeytanı taşlar) ise ona da günah yoktur...”⁹⁴⁴

Âyette, Mina'da ne iki günle yetinmekte ne de üç gün kalmakta günah olmadığını belirtilmesi sebebi, cahiliyet devri, insanların konuya ait inanışlarını reddetmektir. Çünkü onların bazıları iki gün ile yetinmenin günah olduğuna inanırken, diğerleri de üç gün kalmanın günah olduğuna inanıyorlardı.

Hacıların Mina'da iki veya üç gün kalmak hususunda serbest olduğu bildirildikten sonra âyette **“(bu, günahlardan) korunan içindir”** buyruluyor. Yani bu muhayyerlik

⁹⁴⁴ İbn Mace, *Menasik*, 57.

ve serbestlik hükmü, -diğerbir mana ile- hacla ilgili bu hükümler günahlardan korunup kaçınanlarıçindir, onlara mahsustur. Aslında muhayyerlik hükmü olsun, hacla ilgili bütün hükümler olsun tüm müminlere ait umumi hükümlerdir. Fakat gerçek hacılar, günahlardan titizlikle kaçınıp, ibadetlerini eksiksiz ve kusursuz olarak yerine getirmeye, çalışanlar olduğundan dolayı, bu ifade kullanılmış ve böylece takvanın yani günahlardan korunmanın önem ve faziletine işaret edilmiş olur.

Âyetin bundan sonraki bölümünde müminler Allah'tan korkmaya, hac ile alakalı hükümlere riâyet etmek suretiyle bol sevap kazanıp gerçek takva sahibi olmaya davet ediliyor. Diğer bir mana ile onlar hacca ait bu hükümleri ihlal etmekten sakınmaya çağrılıyor. Âyetin sonunda da “ve O'nun huzuruna, muhakkak haşredileceğinizi, yani toplatılacağınızı bilin” buyruluyor.Evet, bütün insanlar, öldükten sonra, Allah'ın dilediğibir anda diriltilip, dünyada yaptıkları iyiliklerin veya kötülüklerin karşılığını bulacaklar. İman edip kulluk görevini yapanlar, namaz, hac ve diğer ibadetlerini gereği gibi yerine getirmek gayretini gösterenler, mükâfatlanacak, küfür ve sapıklık içinde yaratıcısına isyanı hayatının sonuna kadar sürdürenler de elbette bunun cezasını çekeceklerdir. Müminler bunu böyle bilmelidir ve bilirler, inanırlar.

BAKARA 2/204-206

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَيُشْهَدُ اللَّهُ عَلَى مَا فِي قَلْبِهِ وَهُوَ أَلَدُّ الْخِصَامِ ﴿٢٠٤﴾ وَإِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الْفُسَادَ ﴿٢٠٥﴾ وَإِذَا قِيلَ لَهُ اتَّقِ اللَّهَ أَخَذَتْهُ الْعِزَّةُ بِالْإِثْمِ فَحَسْبُهُ جَهَنَّمُ وَلَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿٢٠٦﴾

MEALİ

204. İnsanlardan öylesi de var ki, dünya hayatına dair sözü senin hoşuna gidip beğenirsin ve o,kalbinde olana (sözünün özüne uyduğuna) şahit tutar. Hâlbuki onun (İslam) düşmanlığı şiddetlidir.

205. ve o, dönüp gittiği (veya iş başına geçtiği) zamanyeryüzünde bozgunculuk yapmak, ekin ve nesli yok etmek için yeryüzünde koşar (veya çalışır).

206. Ona “Allah'tan kork” denilince de günahkârlığı sebebiyle gurura kapılır. Artık ona Cehennem yeter, And olsun (Cehennem) ne kötü yataktır.

İNİŞ SEBEBİ

I. Süddî'nin dediğine göre bu âyetler Ahnes b. Şerîk es-Sekâfî adlı İslam düşmanı hakkında inmiştir. Bu herif, Medine'de Hz. Peygamber'in yanına gelerek

Müslümanlığı kabul ettiğini söyledi, sözünde samimi olup: Allah, benim doğru ve samimi olduğumu biliyor, dedi. Hz. Peygamberde onun sözünü beğendi, konuşması hoşuna gitti. Herif onun huzurundan ayrılp Medine'nin dışına çıkınca Müslümanlara ait ekini yaktı ve hayvanlarını öldürdü. Bunun üzerine bu âyetler indi.⁹⁴⁵

2. İbn Abbâs'tan bir rivâyete göre bu âyetler bütün münafıklar hakkındadır.⁹⁴⁶

TAHLİLLER

İ'câb(عجاب): Bir şeyi beğenmek, hoşuna gitmek, bir şeye hayret etmek, şaşmak, hayran kalmak, imrenmek gibi manalara gelir. Burada hoşla gitmek ve beğenmek manasına yorumlanmıştır.

Hısâm(خصام): Husumet (خصومة) ve muhasama (مخاصمة) gibi düşmanlık etmek manasıdır. Bu kelimenin **hasm**'ın (خصم) çoğulu olup düşmanlar manasına yorumlanması da mümkündür.

Eled(ألد): Sıfat-ı müşebbehe olup şiddetli ve çetin manasıdır. Ebû Hayyân bunun tafdîl ismi olduğunun söylendiğini nakletmektedir. Bu takdirde manası “*en şiddetli, en çetin*” demektir.

Tevellâ(تولى): Tevellâfiili “*dönüp gitti*” veya “*iş başına geçti*” demektir.

Hars(حراث): Ekin ve ziraat manasıdır.

Nesl(نسل): Türeyen canlı manasıdır. Burada evcil hayvan manasıdır. Âyetlerin ilk iniş sebebine göre **hars** ve **nesl** bu manalara yorumlanır. Ancak başka yorumlar da vardır: Âlûsî'nin anlattığına göre: Ezherî “*burada harstan maksat kadınlardır, neslden maksat da çocuklardır*” demiştir. Sâdık'tan rivâyete göre kendisi “*burada hars, din manasına, nesl de insanlar manasıdır*” demiştir.

İzzet(عزة): Asıl manası zül ve zilletin karşıtıdır. Burada cahilce gurur ve yersiz izzet-i nefis manasıdır.

Hasbu(حسب): İsm-i fiil olup yeter demektir.

Bi'se(بنس): Zem ve kötöleme fiili olup “*ne kötüdür*” manasıdır.

Mihâd(مهاد): Yatak veya yaslanılan şey demektir.

⁹⁴⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/229.

⁹⁴⁶Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/230.

Bu âyetlerden önce geçen âyetlerde hac hükümlerinin beyanı münasebetiyle insanların dua ve dilekler açısından mümin ve kâfir diye iki kısma ayrıldığı, kâfirlerin yalnız dünyalık istediği, müminlerin hem dünyalık hem ahirettik nimetler istediği beyan buyrulduktan sonra bu âyetlerde münafıkların karakterleri çizilmekte, bunlardan sonra gelecek âyette de samimi müminlerin durumu belirtilmektedir.

Bütün insanların Allah'tan korkmaları ve nihâyet hepsinin kıyamet günü Allah'ın huzuruna toplatılacağını bilmeleri emri yukarıdaki 203. âyetin sonunda verildikten sonra riyakâr, ikiyüzlü, yalancı ve cahilane mağrur münafıkların karakterleri şöyle çiziliyor:

Ey Peygamber! İnsanlardan öylesi de varki dünya hayatı ile ilgili lafları senin hoşuna gider, beğenirsin -diğer bir mana ile- onun laflarını dünya hayatında beğenirsin, fakat ahirette beğenmezsin. Çünkü orada maskesi düşer iç yüzü meydana çıkar. O, seninle konuşurken sözünün özüne uyduğuna, samimiyetle iman ettiğine Allah'ı şahit tutar, içimdeki samimi inanç ve iyi duyguya Allah şahittir gibi yeminler ederek, tatlı dildökerek seni kandırmak için parlak laflar eder. Hâlbuki onun İslam düşmanlığı şiddetlidir. Diğer bir mana ile hâlbuki o, İslam düşmanlarının en azılısıdır.

O senden ayrılıp gidince veya işbaşına geçince de yeryüzünde bozgunculuk yapmak, ekinleri ve evcil hayvanları yok etmek, diğer bir mana ile kadınları ve çocukları mahvetmek,-üçüncü bir mana ile- İslam dinini ve insanları helak etmek için yeryüzünde koşar, dolaşır veya çalışır. Allah da bozgunculuğu sevmez, fesat çıkarmaya rızası yoktur.

İşte bu sebeple ona “Allah'tan kork” denilince de günahkârlığı yüzünden veya günahkâr olarak cahilce gurur ve yersiz izzetinefis ve bencillik kibrine kapılır, gururu onu daha da günaha sokar. Artık ona cehennem yeter. And olsun cehennem ne kötü yataktır.

Bu âyetler, yukarıda da belirttiğim gibi belirli bir münafık veya tüm münafıklar hakkındadır. Onların nasıl bir karakter sahibi olduğunu gözümüzün önüne sermektedir. Bugün de bu tipik insanlardan Binlercesine her zaman rastlamak mümkündür. Bir taraftan kendilerinin Müslüman olduğunu iddia ederken diğer taraftan İslam dininin temelini dinamitler, milli serveti tahrip eder, dinîve milli örf ve adetleri, harsı, kültürü, nesli ve İslami yaşantıyı yok etmeye çalışır, müminlerin İslamca yaşamasını ve din hürriyetini hazmedemez, toplumun huzurunu bozup fesat

çıkarmayı kutsal bir görev sayar. Hakkı, hakikati ve doğruyu kabul etmez, uyarıları dinlemez. Binlerce bilinçsiz Müslüman da onun bu tahriplerinin farkında olmaz hatta bilerek veya bilmeyerek onu alkışlar. Çünkü o münafıklar kuzu postuna bürünmüş kurtlar gibidir. Onların yüce dinimize zararları açık din düşmanlarının zararlarından çok daha büyüktür. Açık düşmana karşı tedbir almak kolaydır, onu tanımak zor değildir. Fakat münafıkları tanımak zor olduğu gibi tahribatı sinsice ve içte olduğu için önlenmesi de kolay değildir.

BAKARA 2/207

وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَشْرِي نَفْسَهُ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ رَؤُوفٌ بِالْعِبَادِ ﴿٢٠٧﴾

MEALİ

207. İnsanlardan öylesi de var ki Allah'ın rızasını dilemek için canını feda eder (veya satın alır).Allah da (mümin) kullarına çok merhametlidir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır. Şöyle ki:⁹⁴⁷

1. Rivâyetlerin çoğuna göre bu âyet Suheyb-i Rûmî (v. 38/659) hakkında inmiştir. Bu zat, Mekke'den Medine'ye hicret ettiği zaman müşriklerden bir gruponu yakalamak için peşine düştüler ve ona yetiştikleri yerde, kendisi bineğinden inerek oklarını yere yığdı ve yayını eline alarak: “*Ey Kureyş topluluğu!Siz benim en keskin nişancınız olduğumu çok iyi bilirsiniz.Allah’ayemin yederim ki şu oklarımı atıp tüketmedikçe ve onun arkasında kılıcımı tutup onunla vura vura ondan bir parça elimde kaldıkça siz beni yakalayamayacaksınız. Ondan sonra istediğinizi yapınız*” diye haykırdı. Bunun üzerine müşrikler “*Sen Mekke’deki malını sakladığın yeri bize tarif et, biz de senden vazgeçeriz*” dediler ve yerini tarif ettiği takdirde kendisini serbest bırakacaklarına kesin söz verdiler. O da onların dediğini yapıp Hz. Peygamber’in yanına varınca Peygamber ona “*Ey Ebû Yahyâ o satış kârlı oldu o satış kârlı oldu (veya olsun)*” buyurdu ve ona bu âyeti okudu. Suheyb böylece malını vererek canını satın aldı.

⁹⁴⁷Nüzul sebepleri için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/247-250; Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 2/334.

2.el-Kevâşî’de anlatıldığına göre bu âyet sahabelerden Zübeyr b. el-Avâm ve Mikdâd b. Esved (r.a.) hakkında inmiştir. Şöyle ki Mekke müşrikleri Hubeyb’i asmışlardı. Peygamber sallallahu aleyhi ve selem : “*Kim Hubeyb’in cesedini darağacından indirirse ona cennet vardır*” buyurunca Zübeyr “*Ben ve arkadaşım Mikdâd*” dedi.Bu iki sahabe canlarını bu iş için tehlikeye atınca haklarında bu âyet indi.

3.Hz. Peygamber’in hicret ettiği gece onun yatağında yatan Hz. Ali hakkında indi.

4.Taberî’nin Ebû’l-Halil’den rivâyetine göre Hz. Ömer, bir adamı bu âyeti okurken işitti. Bunun üzerine: Bir adam kalkıp iyiliği emretti ve kötülüğü menetti. Sonra bundan dolayı şehit edildi,dedi.İbn Abbâs ve Dahhâk’tan rivâyete göre bu âyet iyiliği emredip kötülüğü menetmek uğrunacanını feda eden kişi hakkında veya meşhur Recî’ seferinde (وقعة الرجيع) şehit edilen sahabeler hakkında inmiştir.

TAHLİL

Yeşrî (يشري): Şirâ(شراء) mastarından fiildir.Şirâ,satın almak ve satmak manalarına gelir.Suheybcanını müşriklerden satın aldı. Âyet onun hakkında ise ŞIRA: Satın almak manasıdır. Recî seferinde şehit edilenler veya iyiliği emredip kötülüğü engellediğinden dolayı şehit edilen hakkında ise şirâ canını cihatta satmak, feda etmek manasıdır.

AÇIKLAMA

Riyakâr, yalancı ve kalben inançsız olduğu halde Müslüman görünen insanlar olduğu gibi insanlardan öylesi de var ki sırf Allah’ın rızasını kazanmak için cihat ederek canını feda eder, bir bakıma canını Allah'a satmış olur.O mümtaz kulların asıl gayeleri Allah rızasına erişmektir. Bu uğurda hayatlarını seve seve tehlikeye atmaktan çekinmezler, cihat ederler veya öleceklerini bilseler bile iyiliği emretmek ve kötülüğü menetmek için yılmadan çalışırlar. Diğer bir mana ila canlarını satınalırlar. Suheyb’in yaptığı gibi din hürriyetine kavuşmak, Resûl-i Ekrem’in nurlu feyizlerinden yararlanmak suretiyle yüce Allah’ın rızasına erişmek için bütün malını, dünyalığını ve neyi varsa hepsini feda eder.Allah da mümin kullarına çok merhametlidir, rızasının yolunu onlaragösterir,geçici dünyadaki ibadetlerine karşılık ebedî ve sonsuz âhiret nimetlerini ihsan eder, kullarının feda ettikleri geçici hayat ve mal, mülk yerine ebedî hayat, kalıcı cennet köşklerini lütfeder, cemali ile şereflendirir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde ıslahatçılık ve bozgunculuk açısından insanların iki gruba ayrıldığını, kimisinin yeryüzünde fesat çıkarmaya çalıştığı, ekinleri ve nesli mahvetmek gayretini gösterdiğini kimisinin de Allah'ın rızasını kazanmak için canını bile feda etmekten kaçınmadığını bildirdikten sonra aşağıdaki âyetlerde inananların ittifak, birlik ve beraberlik içinde olmalarının gerektiğini ve bölünüp parçalamanın onlara yakışmadığına işaret buyuruyor.

BAKARA 2/208-209

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطَوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ ﴿٢٠٨﴾ فَإِنْ زَلَلْتُمْ مِنْ
بَعْدِ مَا جَاءَتْكُمْ الْبَيِّنَاتُ فَأَعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٠٩﴾

MEALİ

208.Ey inananlar, cümleten İslam'a (veya Allah'a teslimiyetle itaat etmeye) girin ve şeytanın adımlarına uymayın. Çünkü o şüphesiz size apaçık düşmandır.

209.Size açık deliller geldikten sonra (hak yoldan) kayarsanız, bilin ki Allah, şüphesiz daima üstündür, hikmet sahibidir.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyetler, Yahudilerden İslam dinine giren Abdullah İbn Selam ve arkadaşları hakkında inmiştir. Bunlar Müslüman olduktan sonra da Musa'nın uşeriatındaki cumartesi gününe saygı duymak ve deve eti ile sütünü mekruh saymak gibi bazı hükümlere bağlı kalmak eğiliminde idiler. Hatta Hz. Peygamber'e başvurup: Tevrat, Allah'ın kitabıdır, bize müsaade buyur onun hükümlerini uygulayalım, dediler bunun üzerine bu âyetler indi.

TAHLİLLER

Silm(سلم): Asıl manası teslim olmak ve boyun eğip itaat etmektir. Daha sonra barış, selamet ve İslâm dini manalarında kullanılmıştır. Burada asıl manasına ve İslam dini manasına yorumlanmıştır.

Kâffeten(كافة): Menetmek manasına **keff (كف)** kökünden olup asıl manası menedici, demektir. Cümleten, toplu ve bütün olarak manalarında kullanılır.

Hutuvât(خطوات): **Hutve'nin (خطوة)** çoğuludur. **Hutve**, yayanın yürürken iki ayağı arasındaki mesafe manasıdır, bir adım demektir.

Ze'el(زلل): Asıl manası ayak kaymasıdır. Sonra haktan sapma manasında kullanılmıştır.

Beyyinât(بينات): Beyyine'nin (بينة) çoğuludur, açık deliller manasınadır.

Aziz(عزيز): İntikam alma gücüne sahip, üstün ve galip demektir.

Hakim(حكيم): Hikmetin gereğini yapıp suçluyu cezalandıran ve iyi kimseyi mükâfatlandıran demektir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerin muhataplarının kimler olduğu hususunda müteaddit rivâyetler ve buna bağlı değişik tefsirler vardır:

1. Âyetlerin iniş sebebine göre muhatapları Yahudilerden İslam dinini samimiyetle kabul etmekle beraber Tevrat'ın bazı hükümlerine riâyet etme eğilimini gösteren müminlerdir. Bu takdirde 208. Âyetin ilk cümlesinin manası şöyledir: Ey kitap ehlinden iman edenler! Yönünüz İslam dini dışında ve başka dine eğilimli kalmasın. İslam dini içinizi ve dışınızı öyle bir kaplasın ve kuşatsın ki Musa'nın şeriatından hiçbir şeye yer kalmasın. Ruhunuz, kalbiniz, beyniniz ve vücudunuzun parçaları bütünlük içinde İslam'ın bütün hükümlerine bağlansın, başka hükümlere yer kalmasın.
2. Âyetin muhatapları ihlaslı ve samimi Müslümanlardır. Buna göre cümlenin manası şöyle olur: Ey Peygamber(a.s.)'e iman eden Müslümanlar, siz İslam ve imanın bütün şubelerine, kısımlarına, kollarına ve dallarına girin. Yani İslam dininin hiçbir hükmünü ihlal etmeyin, bütün hükümlerini bir bir uygulayın, onlara riâyet edin. Bu iki tefsire göre âyette geçen **إِسلام** İslam dini manasınadır. Birinci tefsirde âyette geçen **كَافَّةً** kelimesi “giriniz” fiilinin failinden hâldir; bütün olarak giriniz anlamını ifade eder. İkinci yoruma göre ise **كَافَّةً** kelimesi **إِسلام** kelimesinden hâldir, siz İslam dinine bir bütün olarak girin, bazı hükümlerinin dışında kalmayın demektir.
3. Âyetlerin muhatapları münafıklardır. **Silm** de Allah'a teslimiyet ile itaat etmektir. Bu takdirde cümlenin manası şöyle olur: Ey dilleriyle iman edenler! Hepiniz cümleten, birlik olarak Allah'a teslim olup itaat edin, münafıklığı bırakın da kalben iman edin. Bu tefsire göre **كَافَّةً** kelimesi “*giriniz*” fiilinin failden haldir.
4. Âyetlerin muhatapları, kitap ehlinden kendi şeriatlarına iman ettiklerini söyleyen kâfirlerdir. **Silm** kelimesi bütün şeriatlar manasınadır ve **كَافَّةً** kelimesi **إِسلام**'den hâldir. Bu tefsire göre cümlenin manası şöyle olur: Ey tek bir şeriata iman edenler, bütün

şeriatlara girin, şeriatlar arasında ayırım yapmayın.Âlûsî bu âyetlerin tefsiri bölümünde bu tefsirleri açıkladıktan sonra“*muḥakkik âlimlerin bu cümlelerin muhtemel on altı tefsir biçimlerinden seçtikleri dört tefsir yukarıda açıklananlardır*” der. Daha geniş bilgi içinbu kaynağa başvurulabilir.

208.âyetin bundan sonraki bölümünde “*ve şeytanın adımlarına uymayın*” buyruluyor.Yani size verilen emirlere muhalefet etmek veya bölünüp parçalanmak yahut iman şubeleri arasında ayırım yapmak yahut şeriatlardan eskisini tutup yeni ve en mükemmel olan İslam şeriatına sırt çevirmek suretiyle bölücülük etmekle şeytanın izinden gitmeyin.

“Çünkü o, şüphesiz size açık düşmandır” Yani şeytanın size düşmanlığı açıktır, besbellidir veya şeytan size olan düşmanlığını açığa vuruyor, gizlemiyor. 209. âyetin tefsiri de şöyledir:Size açık deliller, yani İslam dininin yegâne hak din olduğunu ispatlayan akli ve nakli deliller -diğer bir tefsirle- İslam dininin yegâne hak din olduğuna ve bu dine girmenin zorunluluğunu bildiren Kur’ânâyetlerigeldikten sonra hak yola girmekten kaçıp imtina ederseniz bilin ki Allah şüphesiz daima üstündür, hiçbir şey,O’nu sizden intikam almaktan alıkoyamaz ve hikmet sahibidir, hikmetin gereği olan suçluları cezalandırmayı ve itaatkâr kullarını mükâfatlandırmayı bırakmaz, mutlaka hikmete uygun olanı yapar.

BAKARA 2/210

هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِنَ الْغَمَامِ وَالْمَلَائِكَةُ وَقُضِيَ الْأَمْرُ وَاللَّهُ تَرْجِعُ الْأُمُورَ (٢١٠)

MEALİ

210. Onlar (İslam’a girmeyenler), Allah'ın buluttan gölgeliklerde meleklerle beraber kendilerine gelivermesinden ve işin bitiriverilmesinden başka bir şey beklemiyorlar. Bütün işler ancak Allah'a döndürülür.

TAHLİLLER

Yenzurûne(يَنْظُرُونَ):Bu fiil يَنْظُرُونَ gibi beklerler manasınadır.

Zulel(ظُلُل): Zulle’nin (ظِلَّة) çoğuludur, gölgelikler demektir.

Ġamâm(غَمَام): Bulut veya onun beyaz çeşididir.

AÇIKLAMA

208 ve 209. âyetlerin münafıklar veya kitap ehlinden kâfir olanlar hakkında olması ihtimalini orada belirtmiştim. Eğer o âyetler onlar hakkında ise bu âyet de onlar hakkındadır. Şâyet o âyetler Müslümanlar veya kitap ehlinden İslam dinini kabul edenler hakkında ise bu âyet durumları 204 ve 206. âyetlerde belirtilen kâfirler hakkındadır. Hülâsa bu âyetin İslam dinini kabul etmemekte inat eden inkârcılar hakkındadır, denilebilir.

Allah Teâlâ, gelmek, gitmek, hareket etmek ve durmak gibi yaratıklaramahsus noksanlık ifade eden sıfatlardan pak ve nezihdir. Allah Teâlâ'nın sıfatları ile ilgili bu gibi âyetlere “**Sıfatlar Âyetleri**” denilir. Bunlara benzer hadisler de bulunuyor. İslam âlimleri bu çeşit âyetler ve hadisler hakkında iki yol izlemişler:

1. İslam ümmetinin “**Selef-i Salihîn**” adı verilen ilk devrin âlimleri ve Ehl-i Sünnet mezhebinin seçkin âlimlerinin izlediği yoldur. Bunlar Allah Teâlâ'nın var olanlara ait belirtilerden ve hareket, durmakgibi sıfatlardan pak ve nezih olduğu itikadında olup bu nevi âyetlere ve hadislere olduğu gibi iman ederler ve açıklamasını ancak Allah ve Peygamberi bilir, derler. Kelbî “Bu âyet, tefsir edilemeyen nevidendir” der. Süfyan b. Uyeyne “Kur’ân’da Allah’ın kendi zatına verdiği sıfatların hepsinin tefsiri, onu okumak ve susmaktır. Allah ve Resul’ünden başka hiç kimseye onu tefsir etme yetkisi ve hakkı yoktur” der. Zührî, Evzâî, Mâlik, İbnü’l-Mübârek, Süfyan-i Sevrî, Leys b. Sa’d, Ahmed b. Hanbel ve İshâk b. Raheveyh gibi meşhur büyük âlimler bu ve benzeri âyetler hakkında “Bunları geldiği gibi okuyun. Fakat nasıldır, neye benzer, yorumu nedir, diye hiçbir girişimde bulunmayın” demişler. İşte hak olan Ehl-i Sünnet mezhebi budur, ümmetin selef âlimlerinin yolu budur. Allah bizi onların yolundan ayırmasın.⁹⁴⁸

2. Kelam âlimlerinin cumhurunun yoludur. Bunlar da Allah Teâlâ'nın gelmek, gitmek, hareket etmek ve durmak gibi sonradan var olma ve değişme belirtisini taşıyan sıfatlardan pak ve nezih olduğunu ve böyle bir sıfatın Allah hakkında düşünülmesinin muhal yani aklen ve naklen imkânsız olduğunu söylerler. Böyle inanmanın iman gereği olduğunu ifade ederler. Şu hâlde bu konuda birinci maddede görüşlerini belirttiğim din âlimlerinden farklı bir görüş bunlarda da yoktur. Bütün İslam âlimleri ittifak hâlinindedir. Ancak bu gruptaki âlimler; bu ve benzeri âyetleri ve hadislerin zahiri

⁹⁴⁸Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/358.

manası kastedilmemiştir. Bu itibarla bunları “İslam iman sisteminin ışığında ve ölçüleri dâhilinde tevil etmek ve yorumlamak gerekir” derler ve değişik yorumlar yaparlar.⁹⁴⁹

Fahreddin Râzî kelimelerinin bu âyeti altı şekilde yorumladıklarını belirterek yorumları maddeler halinde açıklamıştır. Bunların bir kısmının özeti şöyledir: Allah’ın gelmesinden maksat, O’nun azabının bulutlar içinde hiç ummadıkları bir anda gelivermesi, Allah’ın kıyamet günü onlara azap getirmesi, kıyamet günü oluşturulacak özel bulutlar içinde gelecek ses veya nakış olunacak yazı ile mahşerdeki insanların cennetlik ve cehennemlik olduklarına dair ilahi hüküm...⁹⁵⁰

Merhum Râzî bu yorumları sıra ile anlattıktan sonra şu mananın bütün yorumlardan daha açık olduğunu ifade etmektedir:

“Bundan önceki âyetler Yahudiler hakkındadır. Oradaki muhataplar da Yahudilerdir. Bu takdirde bu âyet de yorumların halini anlatmaktadır. Manası da şöyledir: Ey peygamber! Allah buluttan gölgelikler içinde meleklerle beraber onlara gelmedikçe kendileri senin dinini asla kabul etmeyeceklerdir. Onlar Musa’ya karşı da böyle davrandılar ve ona; “Biz Allah’ı açıkça görmedikçe sana asla inanmayacağız” dediler. Bu âyet Yahudilerin halini anlatmış olunca âyetin zahiri manasını almaya bir engel kalmamış olur. Çünkü onlar Allah’ı başka varlıklara benzetiyor, O’nun gelip gitmesinin mümkün olduğunu ve Tur Dağı’nda Musa’ya buluttan gölgelikler içinde görüldüğünü söylüyorlardı. Onlar Resul-i Ekrem zamanında da bunun benzerini istiyorlardı. Bu takdirde âyet, Allah’ı başka varlıklara benzeten Yahudilerin itikadını anlatmış olur ve durum böyle olunca tevil ve yorumlara gerek kalmaz, âyetteki Allah’ın gelmesi mecazi manadadır, demeye de lüzum yoktur. Şu hâlde âyet, bir grup Yahudi’nin Allah’ın kendilerine geleceğini beklediklerine delalet eder. Ama bunların bu bekleyişte haklı veya haksız olduklarına delalet etmez. Sonuç itibarıyla bu âyet ister birinci gruba göre hiç yorumlanmasın ister ikinci gruba göre şu veya bu şekilde yorumlansın kimler ve hangi inkârcılar hakkında inmiş ise onların inkârcılıkta ısrarlı olup helak olmaya mahkûm oldukları anlaşılır.”⁹⁵¹

⁹⁴⁹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/358.

⁹⁵⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/359.

⁹⁵¹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/359-360.

Âyetin **وَقَضَى الْأَمْرَ** cümlesi mealde, işin bitirilmesi, diye ifade edildi. O güruhun beklentilerinin içinde yer almış oldu. İster dünya hayatında Allah'ın azabını buluttan gölgelikler içinde meleklerle beraber gelmesini bekleyenlerin akıbeti, ister ahrette bu durumu bekleyenlerin sonucu helak olmalarıdır, mahvolup gitmeleridir. Çünkü Allah'ın öteden beri devam ede gelen âdeti bunu isteyenlerin işini bitirmesi, azabıyla mahvetmesidir. Ahirette de durum aynıdır hatta daha fecidir.⁹⁵²

Bu cümlemin âyetinde başındaki cümleye atıf olunması ve o güruhun beklentilerinin dışında olması da muhtemeldir, böyle tefsir edenler de vardır. Bu takdirde cümlemin manası şöyle olur: Ve kulların işi ile hesapları bu beklentilerde olanların helak edilmesi işi tamamlandı, itaatkârların sevabı, isyankârların cezası hükme bağlandı. Bu fiil geçmiş zamana ait ise de gelecek zaman manasınadır, kesin ve muhakkak olduğundan dolayı geçmiş zamana ait fiil ile ifade edilmiştir. Şu hâlde kastedilen mana bu işin kesinlikle bitirileceği, tamamlanacağıdır.

Âyetin sonunda da “Bütün işler ancak Allah’a döndürülür” buyruluyor. Yani kıyamet günü bütün işler ve bu meyanda kulların hesabı ve inkârcıların helak edilmesi işi ancak Allah’a döndürülür, bir kiraate göre döner. Bütün işler Allah’a döndüğüne veya döndürüldüğüne göre O’nun emirlerine uymak ve karşı gelmekten kaçınmaktan başka bir yol yoktur. Müteşâbih âyetlerden sayılan bu âyetin açıklamasını elde mevcut müteaddit kaynak tefsir kitaplarından yararlanarak ve tamamen onlardaki bilgiye bağlı kalarak özlü biçimde sunmaya çalıştım. Hatam varsa Allah af buyursun. Âyetin hakiki manasını ancak Allah ve Resul’ü bilir. Azap yeri olarak bulutun tahsis edilmesi hikmeti şöyle anlatılıyor: Bu, rahmet vesilesi olarak sanılır. Ondaki azap gelince daha feci ve korkunç olur. Çünkü bir fenalık beklenmedik yerden gelince daha ağır olur. Hayır ve rahmetin beklendiği buluttan hiç umulmayan azabın inmesi çok fazla elem, ızdırap verir, ağırlığı çok daha şiddetli dokunur.⁹⁵³

BAKARA 2/211

سَلِّ بَنِي إِسْرَآئِيلَ كَمَا آتَيْنَاهُمْ مِنْ آيَةٍ بَيِّنَةٍ وَمَنْ يُبَدِّلْ نِعْمَةَ اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُ فَإِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ (٢١١)

MEALİ

⁹⁵²Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/361.

⁹⁵³Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/360.

211- İsrailoğullarına sor, biz onlara nice açık âyetler verdik. Kim Allah'ın nimetini, kendisine geldikten sonra değiştirirse, şüphe yok ki Allah'ın (o kimseye) azabı pek şiddetlidir.

TAHLİLLER

Sel (سَل): Sual (سؤال) mastarından olup sor demektir, aslı “İS’EL”dir. Buradaki sorudan maksat, bilinmeyen bir şeyi öğrenmek değil, Yahudileri inatlarından dolayı kınamaktır.

Kem (كَمْ) : İstifham ve haberiçin olmak üzere iki manaya gelir. Burada her iki manaya da yorumlanmıştır: “*nice âyetler*” veya “*kaç âyet*” manasınadır.

Âyet (آية): Asıl manası alamet olup burada Hz. Peygamber’in doğruluğunu ispatlayan mucize manasına, bir de Kur’ân ve diğer semavi kitapların âyet adı verilen belirli bölümü manasına yorumlanmıştır.

Nimet (نِعْمَة): Âyetler manasına yorumlanır.

İkâb (عِقَاب): Günah akabinde verilen cezadır.

AÇIKLAMA

İsrailoğullarına, gerçeği inkâr ederek sapıklıklarını sor, onları bu tavırlarından dolayı kına, takbih et. Çünkü biz onlara nice, açık âyetler, Hz. Muhammed’in doğruluğunu ispatlayan mucizeler ve semavî kitaplardan âyetler verdik. Diğer bir mana ile İsrailoğullarına, Resûl-i Ekrem’in peygamberliğini ispatlayıcı kaç adet açık âyet verdiğimizi sor.!

Bu âyetin muhatabı Resûl-i Ekrem’dir ; bu emir onadır veya soru soracak herkesedir. Genellikle sorular bilinmeyen şeylerin öğrenilmesi içindir. Ama burada maksat bu değildir. Çünkü onlara ne kadar mucizeveâyet bildirildiği malumdur. Sorudan maksat onları olumsuz tutumlarından ve inatçılığından dolayı kınamak ve takbih etmektir.

Âyetin bundan sonraki bölümünde onlara büyük bir tehdit vardır: Kim Allah'ın nimetini, yani nimetlerin en büyüğü olan hidâyete ve doğru yola letici âyetlerini, kendisinden geldikten ve bilip anladıktan sonra değiştirir, tahrif eder, batıl biçimde yorumlarsa veya hidâyete vesile olan bu âyetleri dalalet ve daha kötü duruma düşmeye araç yaparsa, şüphe yok ki Allah'ın o kimseye azabı pek şiddetlidir.

BAKARA 2/212

رُيِّنَ لِلَّذِينَ كَفَرُوا الْحَيَاةُ الدُّنْيَا وَيَسْخَرُونَ مِنَ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ اتَّقَوْا فَوْقَهُمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَاللَّهُ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ
بِغَيْرِ حِسَابٍ (٢١٢)

MEALİ

212. Kâfirlere dünya hayatı süslendi. Onlar iman edenlerle alay da ederler. (Hâlbuki Allah'ın azabından) korunan, o müminler kıyamet günü onların üstündedir. Allah dilediğine hesapsız rızık verir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet Mekke müşriklerinin ileri Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinden Ebû Cehil ve emsali hakkındadır. Bunlar maddi yönden çok zengin olup dünya nimetleri içinde yüzüyorlardı. Müminlerden dünya nimetlerine rağbet etmeyip âhiret mutluluğunu kazanmaya yönelen Suheyb, Bilal ve Ammâr gibi fakirlerle de alay edip duruyorlardı ve Hz. Muhammed peygamber olsaydı bizim eşraf takımı ona uyardı, diyorlardı. İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyet bunun üzerine indi.⁹⁵⁴

Bir rivâyete göre bu âyet Beni Kurayza, Benî Nadîr ve Benî Kaynuka Yahudilerinin ileri gelenleri hakkında indi. Bunlar, Mekke'den hicret eden müslümanların fakirleri ile alay ediyorlardı. Diğer bir rivâyete göre ise münafıkların başkanı Abdullah b. Ubey b. Selûl hakkında indi. Atâ: “Âyetin bunların hepsinin hakkında inmiş olmasına bir mani yoktur” demiştir.⁹⁵⁵

TAHLİLLER

ZÜYYİNE(زَيْن): Tezyin mastarından olup süslendi, demektir. Bu da iki manaya muhtemeldir: 1. Dünya hayatı Allah tarafından kâfirlere sevimli ve güzel kılındı. 2. Dünya hayatı şeytan vesvesesiyle süslü ve sevimli gösterildi.

YESHARUN(يَسْخَرُونَ): Suhriyet kökünden olup alay ederler, demektir.

AÇIKLAMA

Kâfirlere dünya hayatı güzel ve sevimli kılındı diğer bir mana ile şeytan vesvesesiyle süslü gösterildi. Onların kalpleri bu alçak hayatın muhabbetiyle doludur. Bu sebeple

⁹⁵⁴İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/117; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhîl*, 2/352.

⁹⁵⁵Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/270.

dünyanın aldatıcı zevk ve sefasından başka bir şey düşünmezler. Bir taraftan da bu guruh, iman edip âhiret mutluluğuna çalışan ve maddi sıkıntılara sabreden fakir müslümanlarla alay edip hakir görürler. Allah'tan korkan o müminler ise kıyamet günü onların üstündedir. Çünkü kâfirlerin hor ve hakir gördükleri, alay konusu ettikleri o müminler kıyamet günü cennete ve nihâyetsiz nimetlerine kavuşacaklar. Kâfirler ise cehenneme ve elem verici azaplara maruz kalacaklardır. Allah dilediğine gerek dünyada ve gerekse ahirette hesapsız rızık verir.

BAKARA 2/213

كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّنَ مُبَشِّرِينَ وَمُنذِرِينَ وَأَنْزَلَ مَعَهُمُ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ لِيُحْكُمَ بَيْنَ النَّاسِ فِي مَا اختلفوا فيه وَمَا اختلف فيه إِلَّا الَّذِينَ أُوتُوهُ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ فَهَدَى اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا لِمَا اختلفوا فيه مِنَ الْحَقِّ بِإِذْنِهِ وَاللَّهُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ (٢١٣)

MEALİ

213. İnsanlar tek bir ümmet idi.Sonra (ayrılmaları üzerine) Allah peygamberleri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi ve beraberlerinde olmak üzere gerçekleri taşıyan kitap gönderdi ki anlaşmazlığa düştükleri konularda o insanlar arasında hakemlik etsin (hak ile batılı birbirinden ayırt etsin). Hâlbuki sırf kendilerine kitap verilmiş olanlar (hak olduğuna dair) kendilerine açık kanıtlar geldikten sonra aralarındaki kıskançlık yüzünden onda (kitap veya hakta) ayrılığa düştüler. Bunun üzerine Allah, iman edenleri, onların (kendilerine kitap verilmiş olanlardan ve diğerlerinden inanmayan insanların) ayrılığa düştükleri hakka ilahi izniyle erişirdi. Allah dilediği kimseyi doğru yola iletir.

TAHLİLLER

Ümmet(أمة): Kelimesi çeşitli manalara gelir.Kaffâl,burada uymak anlamında olan **i'timam**'dan (الانتماء) alınmış olup belli bir şey üzerinde ittifak ederek uyum içinde birlik olup bir imam, bir lider etrafında toplanan insanlar topluluğu manasınadır, demiştir.⁹⁵⁶

Bağıy(بغى): Kıskançlık veya zulüm manasınadır.

Allah'ın İzni(بإذن الله): O'nun emri veya muvaffak kılması yahut kolaylaştırması manalarındadır.

⁹⁵⁶İbn Âdil, *el-Lübâb*, 3/500.

AÇIKLAMA

“*İnsanlar tek bir ümmet idi*” cümlesinin ümmet kelimesi üzerinde müfessirler değişik görüşlerde bulunmuşlardır. Şöyle ki:

1. Görüş: Hak Din

Burada ümmet“hak din” manasınadır. O da hak din olan tevhit dinidir. Muhakkik âlimlerin çoğunun görüşü budur. İnsanlar önceleri hep tevhit dinine bağlı bir toplum idi.FahreddinRâzî, bu görüşün dayanağı olan altı delili beyan etmektedir. Gerçekten o deliller hem akıl hem nakil yönünden bu görüşün kuvvetli olduğunu gösteren doyurucu belgelerdir. Bir kısmının özetini vermekle yetineyim:⁹⁵⁷

a) İlk insan Âdem(a.s.)bir peygamberdi ve evladını imana davet eden Allah'ın ilk elçisi idi. Çocuklarının hepsi Müslüman ve Allah'a itaat eden kullar idi.Kabil, Habil'i kıskançlık yüzünden öldürünceye kadar aralarında din konusunda hiç bir ihtilaf da çıkmadı. Bu durum mütevatir nakli deliller ile sabittir. Bu âyet de onların bu durumuna tamamen uymaktadır.İlk insanlar olan Âdem ve erkekli kızlı çocukları hak üzerinde ittifak etmiş tek bir ümmet idi. Sonra kıskançlık yüzünden aralarında ihtilaf çıktı.

b) Âyet, insanlar arasında ihtilaf baş gösterince bunun çözümlenmesi içinpeygamberleringönderildiğine ve kitapların indirildiğine delalet eder.Şu halde önceleri insanlar arasında bir ihtilaf yoktu. Aralarında, sonradan ihtilafın meydana geldiği âyetten anlaşıldığı gibi İbn Mes'ûd'un âyeti **كَانَ النَّاسُ أُمَّةً وَاحِدَةً فَاخْتَلَفُوا فَبَعَثَ اللَّهُ النَّبِيِّينَ مُبَشِّرِينَ وَمُنْذِرِينَ**“İnsanlar tek bir ümmet idi. Sonra ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah, peygamberleri müjdeciler ve uyarıcılar olarak gönderdi”diye okuduğuna dair rivâyet de bu durumu teyit eder. Keza “insanlar tek bir ümmetten başka bir şey değildi; sonradan ayrılığa düştüler...” âyeti de bu gerçeği ifade eder.⁹⁵⁸Takip anlamını ifade eden **فَاء** harfi de peygamberlerin gönderilmesi işinin insanlar arasında ihtilafın çıkmasından sonra olduğuna delildir.⁹⁵⁹

Eğer peygamberler gönderilmeden önceki dönemde insanlar küfürde tek bir ümmet olsaydı, yani hepsi küfür içinde bulunmuş olsaydı, o dönemde peygamberlere daha

⁹⁵⁷Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/372.

⁹⁵⁸Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/372.

⁹⁵⁹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/372.

çok ihtiyaç vardı ve o zaman gönderilmeleri daha iyiolurdu. Çünkü o zaman hepsi dalalete, batıl yolda ve küfür bataklığında bulunuyordu. İnsanların ihtilafa düştükleri dönemde ise bazıları hak yoldabir kısmı da batıl yolda idi.Peygamberlerin insanlar arasında ihtilafın meydana geldiği dönemde gönderilmesi ve ondan önceki dönemde insanların tekbir ümmet halinde iken peygamberlerin gönderilmemesi tek ümmetin hak din üzerinde bulunduğunu göstermektedir.⁹⁶⁰

2. Görüş: Batıl Din

Ümmet kelimesi “batıl din” manasınadır. Yani önceleri insanlartek bir ümmet halinde küfürde idi. Hasan, Atâ ve İbn Abbâs gibi bazı müfessirler böyle demişler. Bunlara göre insanların çoğu Âdem’in vefatından sonra Nûh zamanına kadar küfürde idiler.Bu görüş pek tutarlı görülmemektedir.⁹⁶¹

3. Görüş: Ehlikitap

İnsanlardan maksat Musa’ya iman eden “kitap ehlidir”.Yani o dönemdeki kitap ehli olan insanlar te bir ümmet halinde mümin idiler. Sonra kıskançlıkve zulüm yüzünden ihtilafa düştüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ peygamberler gönderdi. O peygamberler Musa'dan sonra gelen peygamberlerdir. Bu görüş âyetin nazmına uygun düşer ve daha önceki âyetlere de uygundur. Çünkü bazı müfessirlere göre bundan önceki âyetler de Yahudiler hakkındadır. Ancak bu görüşe göre âyetteki insanlardan maksadın belirli bir grup olması gerekir.⁹⁶²

4. Görüş; Kesin Görüş Beyan Edilemez

Âyet insanların tek bir ümmet olduğuna delalet eder. Ama iman üzerinde mi, küfür üzerinde mi birleşmiş bir ümmet olduğunu belirtmiyor. Bu husus ancak bir delil ile bilinebilir.Delil olmadıkça kesin bir hüküm verilemez.

Kuvvetli görüşe göre insanlar önceleri tek bir ümmet, yani tevhit dini olan İslamiyet ve iman üzerinde idi.Sonra ihtilaflara düştüler. Bunun üzerine Allah, peygamberleri, iman eden kulları sevapla müjdeciler ve kâfirleri azap ile uyarıcılar olarak gönderdi ve beraberlerinde olmak üzere gerçekleri taşıyan kitaplar indirdi ki anlaşmazlığa

⁹⁶⁰Krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/372-373.

⁹⁶¹Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/372.

⁹⁶²Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 6/374.

düştükleri konularda, özellikle hak din konusunda o insanlar arasında hakemlik etsin, hak ile batılı birbirinden ayırt etsin.

“*Hakemlik etsin*” kaydı, kitapların indirilmesine veya hem ona hem peygamberlerin gönderilmesine bağlanabilir. Birinci ihtimale göre mana şöyle olur: “*İnsanlar arasında hakemlik etsin*” diye kitaplar gönderdi. İkinci ihtimale göre ise mana şöyle olur; “*insanlar arasında hakemlik etsin diye peygamberler gönderdi ve kitaplar indirdi*”. Meâlde bu durum dikkate alındı.

“*Hakemlik etsin*” cümlesindeki zamir Allah’a veya kitaba yahut peygamberlerin her birisine ait olabilir. Çünkü gerçek hâkim ve hakem Allah’tır. Her peygamber de O’nun adına hüküm verir, hakemlik eder. Semavi kitapların her biri de O’nun hükmünü ve hakemliğini iletir, bildirir.

Peygamberlerin gönderilmesi ve kitapların indirilmesi hikmeti insanların ihtilafa düştükleri hakkı, gerçeği bildirmek ve onu batıldan ayırt etmek, meydana gelen anlaşmazlığı gidermek idi. Fakat kendilerine kitap verilen Yahudiler ile Hristiyanlar işin aksini yaptılar, ihtilafın giderilmesi için gönderilen kitapları, ihtilafın daha da ileri gitmesine ve hakkın batıla karıştırılmasına sebep ettiler, hakkı inkâr ettiler, kitapları tahrif ettiler batıl ve yanlış yorumlarla halkın zihinlerini iyice karıştırdılar. Bu pisliliği bilmeyerek ve gerçekleri anlamadan değil, bilakis kendilerine açık kanıtlar, hakkın ne olduğunu ispatlayıcı apaçık deliller ve mucizeler geldikten, durumu iyice bildikten sonra yaptılar. Bu olumsuz tutum ve davranışlarının yegâne sebebi ise aralarındaki kıskançlık, çekememezlik ve zulümdür, dünyalığa aşırı ihtiraslarıdır. Bunun üzerine Allah, semavi kitaplara iman eden kullarını, gerek kitap ehlinden inkâra saplananların ve gerekse diğer kâfirlerin ihtilafa düştükleri hakka, doğru yola ve hidâyete kendi izniyle, yani buyruğu veya lütfettiği başarı yahut ihsan ettiği kolaylaştırmasıyla erıştirdi. Allah dilediği kimseyi doğru yola ve hakka iletir.⁹⁶³

İLGİLİ HADİSLERDEN BİRİ

Ahmed ve İbn Hibbân’ın rivâyetlerine göre Ebû Zer, Resûl-i Ekrem’e peygamberlerin sayısını sormuş; Resûlullah : “*Yüz yirmi dört bindir*” buyurmuş. Ebû Zer dedi ki: Ben

⁹⁶³Krş. Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/375.

“Ya Resûlullah, resuller kaç zattır” diye sordum. Buyurdular ki: “Üç yüz on üçtür, büyük bir cemaattir” buyurdu.⁹⁶⁴

Bilindiği gibi semavi kitaplar da yüz dört adettir. Bunların büyükleri sırayla Tevrat, Zebur, İncil ve Kur’ân’dır. Ayrıca suhuf adı verilen yüzadet küçük kitaplar indirilmiştir.

EHLİ KİTABIN İHTİLAF ETTİKLERİ BAZI KONULAR

Kitap ehli iman, tevhit ve özellikle Resûl-i Ekrem’e ve Kur’ân’a inanmak hususunda ihtilafa düştükleri gibi ibadetler ve başka konularda da bir hayli ihtilafa düştüler. Bunların bir kısmının özeti şöyledir.⁹⁶⁵

1. Cuma günü hakkında ihtilafa düşüp Yahudiler Cumartesi’yi, Hristiyanlar Pazar gününü tuttular. Allah bizleri hak olan cuma gününe iletti.
2. Kible konusunda ihtilafa düştüler, Yahudiler Beytülmakdis’e, Hristiyanlar doğuya yöneldiler. Allah bizi hak olan Kâbe’ye yöneltti.
3. Namaz hususunda ihtilafa düştüler. Kimisi secdesiz, kimisi rükusuz namaz kıldı. Kimisi namazda konuyor; kimisi yürüyordu. Allah bizi hak olan namaza yöneltti.
4. Oruçta da ihtilafa düştüler. Kimisi gündüzle beraber geceyi de oruçla geçirir, kimisi oruç tutmaz da bazı yemekleri bırakırdı. Allah bizi hak olan oruca hidâyet buyurdu.
5. İbrahim(a.s.) hakkında ihtilafa düşerek Yahudiler onun Yahudi olduğunu Hristiyanlar da onun Hristiyan olduğunu iddia ediyorlardı. Allah onların iddiasını reddederek onun batıl insanlardan yüz çeviren bir Müslüman olduğunu bildirerek bizi bu sağlıklı inanca kavuşturdu.
6. İsa hakkında da ihtilafa düşerek Yahudiler onu inkâr ettiler ve iffetli annesine büyük iftirada bulundular. Hristiyanlar ise onu ilahlaştırdılar. Allah onun kul ve peygamber olduğunu bildirerek bize onun hakkında sağlam itikat sahibi olmamızı lütfetti.⁹⁶⁶

⁹⁶⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/ 226; Heysemî, *Mecma’u’z-Zevâ’id*, 8/210

⁹⁶⁵ Krş. Râzî, *Mefâtîhu’l-gayb*, 20/286.

⁹⁶⁶ Bu maddelerin bir benzeri İbn Zeyd’e atfedilen bir görüşte zikredilmektedir. Geniş bilgi için bk. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/284; Sa’lebî, *el-Keşf*, 2/134; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/272; İbn Cüzey, *et-Teshîl*, 1/178; Kurtubî, *el-Câmi’*, 10/199.

Hülasa; kitap ehlinin gerek inanç sisteminde ve gerekse ibadetler ve diğer bazı hususlarda ihtilafa ve anlaşmazlığa düştükleri bütünlüklerde Allah biz Müslümanları gerçeğe, doğruya muvaffak buyurdu. O'na sonsuz şükürler olsun.

BAKARA 2/214

أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَأْتِكُمْ مَثَلُ الَّذِينَ خَلَوْا مِنْ قَبْلِكُمْ مَسْتَهْزِئِينَ وَالضَّرَّاءُ وَزُلْزِلُوا حَتَّى يَقُولَ الرَّسُولُ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ مَتَى نَصُرُ اللَّهُ أَلَا إِنَّ نَصْرَ اللَّهِ قَرِيبٌ ﴿٢١٤﴾

MEALİ

214.(Ey Müslümanlar) yoksa siz, sizden önce geçen (mümin)lerin hali(nin benzeri) başınıza gelmeksizin cennete girivereceğinizi mi sandınız? Onlar öyle sıkıntı ve zorluk dokundu ve öyle sarsıldılar ki nihâyet peygamber ve onunla beraber iman edenlerle birlikte Allah'ın yardımı ne zaman (gelecek), diyordu. İyi bilin ki Allah'ın yardımı elbette yakındır.

İNİŞ SEBEBİ

1.Bu âyet Hendek savaşında müslümanların başına sıkıntı, korku, erzak darlığı, havanın birden soğuması gibi çeşitli zahmetlerin gelmesi üzerineindi, böylece Müslümanlara teselli verildi. Katâde ve Süddî'denrivâyet edilmiştir.⁹⁶⁷

2.Resûlullah ve sahabeleri Medine'ye hicret edince çok sıkıntı çektiler. Çünkü malları, mülkleri müşriklerin elinde kaldı, beraberlerinde hiçbir şey götüremediler. Bu itibarla bir zarara uğradılar.Yüce Allah ve Resul'ünün rızasını her şeye tercih ettiler. Medine'de de Yahudiler Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara şiddetli düşmanlık ediyorlardı. Sözde Müslümanlığı kabul eden bir grup zengin de el altında Yahudilerle işbirliği yapıyorlardı. Allah Teâlâ müslümanların gönüllerini ferahlatmak için bu âyeti indirdi. Bu, İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir.⁹⁶⁸

3.Bir kavle göre ise bu âyet Uhud savaşından sonra Müslümanlara teselli olmak üzere indirildi.⁹⁶⁹

⁹⁶⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/289.

⁹⁶⁸Bk. Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl*, 1/143.

⁹⁶⁹Krş. Ebü'l-Ferec İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*, thk. Abdurrezzak Mehdi (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001), 1/178.

TAHLİLLER

Mesel(مثل): Hal ve durum manasınadır.

Be'sâ(بأساء): Bü's'den (بأس)şiddet ve sıkıntı manasınadır, fakirlik, yoksulluk, vatandan sürülmek, malın gasp edilmesi gibi kişinin can ve beden güvenliği dışında olmak üzere başına gelen belâ, felaket ve musibetler manasına yorumlanır.

Darrâ(ضراء): Hastalanmak, yaralanmak, öldürülmek ve sakatlanmak gibi can ve bedene yönelik olarak kişinin başına gelen zararlar, bela ve musibetler manasına yorumlanır.Bu iki kelimenin başka şekillerde yorumlandığı da tefsir kitaplarında anlatılmaktadır. Fahreddin Râzî, yukarıdaki manaların benzerlerini anlattıktan sonra bence“*be'sa;kişiye iyilik ve yarar kanallarının kapatılmasıdır. Darradakişiye kötülük, afet ve elem kapılarının açılmasıdır*” der.⁹⁷⁰

Zilzal(زلزال):Sarsmak, sallamak gibi manalara gelir. Burada müminlerin çeşitli belalarile taciz edilmeleri, ızdıraba sokulmaları ve sarsılmaları manasına yorumlanır.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyetin sonunda Allah'ın dilediği kullarını doğru yola ilettiği bildirildi. Bu âyetle de cennet isteğinin ancak sıkıntılara ve zorluklara katlanmakla tam ve mükemmel hale geleceği, dinde fazilet mertebelerine ancak mihnetlere göğüs garip sabır ve metanetle erişilebileceği belirtilmektedir.

Ey Müslümanlar sizden önce geçmiş ümmetlerin halinin benzeri başınıza hiç gelmeksizin, sıkıntılar ve zorluklar çekmeksizin, sadece Allah ve Resul'üne iman etmekle mutluluk yurdu olan cennete girivereceğinizi mi sandınız?

O iman eden ümmetlere fakirlik, yoksulluk,vatandan sürülmek, malların gasp edilmesi gibi öyle sıkıntılar ve hastalanmak, yaralanmak, sakatlanmak, öldürülmek gibi beden ve canlarına yönelik öyle zorluklar gelip dokundu ve çeşitli belalarla taciz edilip rahatsızlıklarla öyle sarsıldılar ki, sıkıntılar ve zorluklar süresinin uzamasından dolayı, Allah'ın yardımını dilemek üzere nihâyet başlarında bulunan peygamber ve onunla beraber iman edenler -diğer bir mana ile- peygamber ve beraberinde bulunan müminlerbirlikte “*Allah'ınyardımlı ne zaman gelecek*” diyorlardı.İnandıkları yardımın artık gelmesini istiyorlardı. Bunun üzerine onlara “*Bilmiş olun ki Allah'ın*

⁹⁷⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/379.

yardımu elbette yakındır” buyruldu.Dileklerinin yerine getirilmek üzere olduğu bildirilmekle gönülleri hoş edildi.Diğer bir mana ile işte eski ümmetlerin durumu böyle idi: “*Ey Muhammed’in ümmeti! Bilin ki Allah’ın size yardımu yakındır.*”

Müslümanlara vaat buyrulan ilahi yardım onlara ulaştı.Gerek Mekke müşrikleri ve gerekse Yahudiler ile onlarla işbirliği içinde bulunan münafıklar yenildiler hak ettikleri cezayı buldular ve zafer İslam’ın oldu.

Bakara 2/215

يَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلْ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ خَيْرٍ فَلِلَّهِ الدِّينُ وَالْأَقْرَبِينَ وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَمَا تَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (٢١٥)

MEALİ

215. Sana (Allah yolunda) neyi harcayacaklarını soruyorlar. De ki: (Allah yolunda) harcayacağınız mal, anne ile baba, en yakın akraba, öksüzler,yoksullarve yolda kalmış (lar) içindir. Ne hayır işlerseniz, şüphesiz Allah onu çok iyi bilendir.

İNİŞ SEBEBİ

1. Ebû Salih’in rivâyetine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Sahabelerden Amrb.Cemûh çok yaşlı, zengin bir zat idi.Hz. Peygamber’e: “*Ya Resûlullah Neyi sadaka olarak verelim ve (Allah yolunda) kime harcayalım*” diye sordu. Bunun üzerine bu âyet indi.⁹⁷¹

2.Atâ’nın rivâyetine göre de İbn Abbâs şöyle demiştir: Bir adam Hz.Peygamber’e gelerek: “*Benim bir altınım var*” dedi. Resûlullah: “*Onu kendine harca*” buyurdu. Adam: “*Benim iki altınım var*”dedi. Peygamber: “*İkinci altını eşine harca*” buyurdu.Adam: “*Benim üç altınım var*” dedi.Peygamber:“*Üçüncüsünü hizmetçine harca*” buyurdu. Adam: “*Dört altınım var*” dedi.Peygamber:“*Dördüncüsünü ana-babana harca*” buyurdu.Adam:“*Beş altınım var*”dedi.Peygamber:“*Beşincisini yakınına harca*” buyurdu.Adam:“*Altı altınım var*”dedi.Peygamber: “*Altuncusunu Allah Teâlâ yolunda harca*” buyurdu.Âyetin iniş sebebi budur.⁹⁷²

⁹⁷¹Begavî, *Me‘âlimü’t-tenzîl*, 1/273.

⁹⁷²Ebû Hayyân, *el-Bahru’l-muhît*, 2/376.

3. İbn Cüreyc ise şöyle demiştir: Müminler Hz. Peygamber'e mallarını nereye harcaacaklarını sordular. Bunun üzerine bu âyet indi.⁹⁷³

TAHLİLLER

Hayır(خير): Helal mal manasınadır.

İnfak (إنفاق):Allah yolunda mal harcamak manasınadır.

Valideyn(والدين): Anne ve baba demektir, tekili valid'tir (والد).

Akrabîn(أقربین):**Akrab**'ın (أقرب) çoğuludur, en yakın akraba demektir.

Yetâmâ(يتامى):**Yetim**'in (يتيم) çoğuludur, öksüzler demektir.

Mesakîn(مساكين): **Miskin**'in (مسكين) çoğuludur. Miskin yoksul demektir.

Sebil(سبيل): Yol demektir. **İbn** (ابن) de oğul demektir. **İbn Sebil**, yol oğlu, yolcu demektir.

AÇIKLAMA

Âyetin zahirine göre, soru sahipleri Allah yolunda mallarının hangi çeşidini harcamalarının daha sevap olacağını sormuşlar. Fakat cevapta harcama yerleri belirtilmiştir. Çünkü en önemlisi harcamayı yerli yerince yapmaktır, yersiz harcamaya itibar edilmez. Âyette sorulan hususa daişaret edilmiştir. Çünkü “**hayır**” kelimesi malın helal olması anlamını içeriyor, helal olmayan bir mal ise hayır sayılamaz. Soruda harcama yeri de sorulmuş olabilir. İnişsebebinin birinci rivâyetinde neyin nereye harcanacağı sorulduğu ifade edilmiştir. Ancak âyette harcama yerininsorulduğu ifade edilmemekle beraber hem neyin harcanacağı hem de nereye harcanacağının bildirilmesiyle yetinilmiştir,denilebilir.

Müfessirlerin ekserisine göre bu âyet nafîle hayrat hakkındadır, zekâtla alakalı değildir. Zekâtın farziyeti başka âyetlerle bildirilmiştir. Bu âyette Müslümanlar hayır etmeye ve Allah yolunda yapacakları harcamanın en önemli yerleri bildirilmektedir. El-Hasan: Bu âyet muhkemdir, yani denildiği gibi zekât âyetiyle mensuh değildir. Çünkü fakirliklerinde halinde nafakasının ödenmesi vacip olan baba ve anneden söz edilmektedir, demiştir. Bütün mezhep imamları fakir olan anne ve babayı beslemenin

⁹⁷³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 4/294.

evlat üzerinde farz olduğuna hükmetmişler ve evladın onlara zekât veremeyeceğini söylemişler.

Bu itibarla burada müminler zekât dışında olmak üzere mallarının bir kısmını Allah yolunda harcamaya teşvik edilmişler ve en önemli yerleri bildirilmiştir. Şöyle ki: Ey Peygamber! Müslümanlar Allah yolunda neyi, mallarının hangi çeşidini harcayacaklarını (ve nereye harcayacaklarını) sana soruyorlar. Sen onlara de ki: Allah yolunda harcayacağınız az veya çok hayır, yani helal mal, anneniz, babanızın yakın akrabanız, muhtaç olan, öksüzler, yoksullar ve yolda kalmış yolcular içindir. Bunlara olsun, bunların yanında başkalarına da olsun ne gibi bir hayır işlerseniz şüphesiz Allah onu çok iyi bilendir. Dolayısıyla sevabını da verir.

Âyetin iniş sebebi hakkında başka rivâyetler de vardır. Bir rivâyete göre İslam'dan önceki dönemde Ensar kadınlarından çocuğu yaşamayanlar, çocuğu olduğu takdirde Yahudiler arasında yetiştirip Yahudileştireceklerini adarlardı. Çünkü Yahudiliği kendi dinlerinden üstün tutarlardı. Bu nedenle Ensâr kabilesinin bazı çocukları Yahudiler arasında yetişip Yahudi dinine girmiş bulunuyorlardı. İslam dini gelip Medine-i Münevvere'de bulunan Yahudilerden Nadiroğulları sürgüne tabi tutulunca Ensariler, Yahudi dinini kabul etmiş durumdaki gençlerini salmayıp Müslüman olmaya zorlamak istediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

İKİNCİ CİLT

BAKARA 2/216

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٢١٦﴾

MEALİ

216. (Ey Müslümanlar) size savaş farz kılındı. O, size hoş gelmeyen bir şeydir. Bir şey hakkınızda hayırlı olduğu hâlde ondan hoşlanmayabilirsiniz ve bir şey hakkınızda şer olduğu hâlde ondan hoşlandırabilirsiniz. Allah (hakkınızda hayırlı olanı ve şer olanı) bilir de siz (bunu) bilmezsiniz.

TAHLİLLER

Kürh (كره): Kürh, kerih ve kerahet kelimeleri bir şeyden hoşlanmamak manasındadır. Bir kavle göre **kürh**; ikrah ve korkmak manasındadır. Burada **kerh** ve **kürh** diye iki şekilde okunmuş olup **mekruh** yani hoşlanmayan şey manasındadır. Bu kelime **ikrah** ve zorlama manasına yorumlanırsa, savaş meşakkatli ve çetin olduğu için onu zorla kabul ettirilmiş bir şeye benzetilmiş olur.

Asâ (عسى): Asâ fiili aslında şeyi umma, ümit etmek manasını ifade eder. Allah Teâlâ her şeyi bildiği için O'nun herhangi bir şeyi ümit etmesi, umması düşünülemez. Bu itibarla Kur'ân'da gelen bu fiil muhakkaklık ve kesinlik manası ile tefsir edilir. Sadece müminlerin anaları olan Hz. Peygamber'in muhterem kadınları ile ilgili bir âyette gelen bu kelime bu genel hüküm dışında tutulmuştur. Fakat Âlûsî bu âyetin tefsiri bölümünde burada kesinlik ifade etmeyen bu fiilin kullanılmasının hikmetini şöyle anlatır: Müminin nefsi rizayat ile arındığı yani dünyalık duygulardan temizlendiği, pak ve nezih mertebeye ulaştığı zaman daha önce hoşlandığı bazı şeylerden nefret eder ve daha önce hoşlanmadığı bazı şeylerden hoşlanır hâle gelebilir. İşte müminin nefsi rizayat yolu ile böyle bir değişikliğe müsait olduğu için hakkında hayırlı olan bir şeyden hoşlanmaması ve bunun aksine hakkında şer olan bir şeyden hoşlanması kesinlik ifade etmeyen asâ fiili ile anlatılmıştır. Durum böyle olunca bu fiilin muhakkaklık manasında kullanıldığını söylemeye gerek kalmamış olur. Merhum Âlûsî'nin bu görüşü kanaatimce yerindedir. Nitekim yüce Allah Teâlâ'ya ihlas, muhabbet ve teslimiyetle gönül vermiş dostları tüm kötülüklerden ve haramlardan hatta dinen mekruh sayılan şeylerden kalben nefret eder ve hayırlı olan bütün yükümlülüklerden hatta başlarına gelen bela ve musibetlerden bile hoşlanır seviyelere

gelebilir. Hakiki sevgiliden gelen her şey sevimlidir. Lütü da hoş kahır da hoş telakki edilir.

AÇIKLAMA

Ey Müslümanlar!Kâfirlerle savaş size yazıldı, farz kılındı. Kâfirler İslam memleketlerine girdikleri zaman savaş Müslümanlara farz-ı ayındır. Kendi ülkelerinde bulundukları zaman onlarla savaşmak veya savaş hazırlığı içinde bulunmak Müslümanlara farz-ı kifayedir. Savaş size hoş gelmeyen bir şeydir. Savaşın hoş gelmemesi imana ters düşmez. Çünkü savaş dolayısıyla işi gücü bırakmak, maldan ve servetten olmak, esir düşmek, can vermek gibi zorluklar taşıdığı için ondan hoşlanmamak nefis için tabii bir şeydir. Ancak gerektiğinde savaşa rıza gösterilir ve bu konuda verilen göreve seve seve katlanılır. Tıpkı hastaya acı ve incitici ilaç hatta ameliyat teklifi yapılır. Hasta hoşlanmadığı hâlde rıza gösterir. Mümin din uğruna savaştığı zaman öldüğü takdirde şehitlik mertebesine; selametle döndüğü zaman gazilik rütbesine erişeceğine göğsündeki iman sayesinde inanır. İşte bu gerçeğe işaretle:

Bir şey hakkınızda hayırlı olduğı hâlde ondan hoşlanmayabilirsiniz. Bütün dini yükümlülükler böyledir. Nefse hoş gelmez. Ama hepsinde yararlar bulunur. Savaş da bunlardan biridir. Onda zafer, ganimet, gazilik ve şehitlik gibi büyük sevaplara ve kazançlara erişmek vardır. Ve bir şey hakkımızda şer olduğı hâlde ondan hoşlanabilirsiniz. Dinin yasakladığı her şey böyle değil midir? Nefis genellikle yasaklara düşkün olur, onları sever, arzular ve hoşlanır. Ama sonuç itibarıyla kötü durumlara düşürür,Sahibini perişan eder. Haramlar insanın hem dünya hayatını hem de ahiret hayatını zehirlemez mi? Kâfirlerle gereken savaştan kaçmak da böyledir. Düşman, Müslüman toplumun bağımsızlığını, egemenliğini hürriyetlerini elinden alır, vatanını işgal eder. Mukaddesatını çiğner, çoluk çocuğunu esaret zincirine vurur ve Müslümanları köleleştirir. Böyle bir zül içinde yaşamaktansa ölmek çok daha iyi değil midir?

İşte durum böyledir. Allah neyin hakkınızda hayırlı olduğunu ve neyin hakkınızda şer olduğunu bilir ve siz bunları bilmezsiniz. O hâlde müminlere düşen görev Allah'ın savaş dâhil bütün emirlerine sarılmak, diğer taraftan savaştan kaçmak dâhil bütün yasaklardan uzak durmak ve kayıtsız şartsız Allah'a boyun eğip O'na itaat etmektir.

Konuyu “Cennet hoşlanılmayan şeylerle kuşatılmıştır.Cehennem ise hoşlanılan şeylerde kuşatılmıştır”⁹⁷⁴ mealindeki hadisle noktalayalım.

BAKARA 2/217

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدٌّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَرَالُونَ يَفَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢١٧﴾

MEALİ

217. Sana hürmetli aydan (Recep'den), onda savaştan soruyorlar. De ki “Onda savaş büyük bir günahdır. (Ama) insanları Allah yolundan alıkoymak, çevirmek, O’nu inkâr etmek, insanları Mescid-i Harâm’dan menetmek ve halkını ondan (Mekke’den) çıkarmak Allah katında daha büyük bir günahdır.” Fitne, (insan) öldürmekten daha büyük bir günahdır.” Onlar güçleri yetse sizi dininizden döndürmek için (veya döndürünceye kadar) sizinle savaşımaya devam edecekler. Sizden kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse, artık böylelerinin (iyi) amelleri dünyada da ahirette de boşa gitmiştir ve onlar ateş (cehennem) halkıdır, onlar onun içinde ebedi kalıcıdır.

İNİŞ SEBEBİ

Hz. Peygamber (a.s.)Bedir Savaşı’ndan iki ay önce haber almak ve durumlarını gözetlemek üzere Abdullah b. Cahş (r.a.) ın başkanlığında sekiz kişilik bir müfrezeyi Mekke ile Taif arasında kalan Nahle denilen yere gönderdi. Giden müfreze orada Taif’ten Mekke’ye dönmekte olan Mekke müşriklerinden Amr b. Abdullah el-Hadramî ve üç arkadaşından oluşan bir ticaret kervanı ile karşılaştılar. Müfrezeden Vakid b. Abdullah (r.a.)isimli sahabî, attığı bir ok ile Amr’ı öldürdü ve iki arkadaşını esir aldı. Dördüncü kişi kaçıp kurtuldu. Müfreze esir aldıkları iki kişi ve mallarını alıp Medine’ye döndüler.

Olay haram aylardan Receb’in ilk günü vuku buluyor. Müfreze ise o günün Cumada’l-Âhir ayının son günü olduğunu, yani henüz hürmetli aya girilmediğini zannetmişlerdir. Mekke müşrikleri bu olay üzerine: Muhammed (a.s.)hürmetli ayı helal kıldı. Herkes hürmetli ayda güven içerisinde şuraya buraya gidip rızkını temin etmeye çalışıyordu.

⁹⁷⁴ Buhârî, *Rikak* 28; Müslim, *Cennet* 1. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Sünnet* 22; Tirmizî, *Cennet* 21; Nesâî, *Eymân* 3

Muhammedsavaşın, adam öldürmenin haram olduğu bu hürmetli ayda kan döktü, ticaret malına el koydu, insanları esir aldı diye dedikodu ve menfi propagandaya koyuldular. Diğer taraftan müfreze Medine'ye varınca Hz. Peygamber onlara: Ben size hürmetli ayda savaş emrini vermedim, buyurdu ve alınan mal ile esirleri olduğu gibi durdurdu, el sürmedi. Müfreze de üzüntüden perişan olup mahvolduk, dedi. Müslümanlarda onları kınadı. Bu olay üzerine bu âyet indi. Bunun üzerine alınan ganimet sayıldı. Esirlerde alınan fidye karşılığı serbest bırakıldı.⁹⁷⁵

TAHLİLLER

Haram Ay(الشهر الحرام): Savaşın yasak olduğu ay demektir. Yılın Receb, Zilkade, Zilhicce ve Muharrem ayları haram aylardır. Burada Receb ayı kastedilmiştir. Çünkü yukarıda iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi olay o ayda vuku' bulmuştu.

Sadd (صد): Alıkoymak, menetmek ve geri çevirmek manasındadır.

Fitne (فتنة): Müslümanları dinden çevirip kâfir yapmak için onlara işkence yapmak manasındadır. Bir kavle göre ise küfür ve inkârcılık manasındadır.

İrtidat(ارتداد) ve Riddet(ردة): Riddet İslam dininden çıkıp küfre gitmek manasına mahsustur; yalnız bu manada kullanılır. İrtidat ise bu manada kullanıldığı gibi diğer manada da kullanılır. Burada İslam dininden küfre dönme manasında kullanılmıştır.

Habitat(حبط): Bu fiil **habt (حبط)** manasındadır. Bozuldu batıl oldu,boşa gitti manasındadır.

AÇIKLAMASI

Ey Peygamber!“Sana hürmetli aydan, o ayda savaştan sorarlar. Yani haram aylardan olan Recep ayında savaşın helal olup olmadığını sorarlar.”Müfessirlerin çoğuna göre Müslümanlar sormuşlar.

Buhari'nin Urve'den rivâyetine göre Mekke müşrikleri bu olayı öğrenince onlardan bir heyet Medine'ye gelerek Hz. Peygamber'e hürmetli ayda savaş helal mi dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Bu rivâyete göre soru sahipleri müşriklerdir. Ey Peygamber! Sen bu soruya cevaben deki: Hürmetli ayda savaş, büyük bir günahdır.Ama insanları Allah yolundan yani İslam dininden veya Müslümanları hac ibadetinden yahut hicret etmek isteyenleri hicretten alıkoymak geri çevirmek, Allah'ı

⁹⁷⁵ Taberi, *Camii'l-Beyan*, 4/319

inkâr etmek, onun yolu olan İslam dinini inkâr etmek, insanları Mescid-i Harâm'dan men etmek ve Mescid-i Haram halkını yani Peygamberi ve müminleri oradan, Mekke'den zorla söküp çıkarmak Allah katında büyük günahlardır. Siz Mekke müşrikleri! Bu günahların hepsini işlediniz, işlemektesiniz. Sizin bu suçlarınız hürmetli ayda savaştan çok daha ağır suçlardır. Bir de fitne, yani Müslümanları dinden çıkartmak için zor kullanıp onlara akıl almaz işkenceler yapmak-diğer bir mana ile- küfür ve inkârcılık katilden (adam öldürmekten) daha büyük bir günahdır. Mekke müşrikleri bunca suç ve ağır günahlar işlerken müfrezenin o imansız düşmanlardan Amr el-Hadramî'yi -hürmetli ay girmediği zaman ile ve ettikleri bir içtihat sonucunda- öldürmelerini büyütmenin anlamı var mıydı?

Ve Ey Müslümanlar! Şunu da unutmayın; onlar (o kâfirler ve müşrikler) sizi dininizden döndürmeye güçleri yetse, sizi dininizden döndürmek için -diğer bir mana ile- sizi dininizden döndürünceye kadarsizinle savaşmaya devam edecekler. Siz Müslümanlardan herhangi biriniz, onların saptırıp aldatmaları veya onların düşmanlığından korkup da İslam dininden döner ve kâfir olarak ölürse, artık böylelerinin iyi amelleri, Müslüman iken işlediği bütün ibadetlerin ve hayırlı şeylerin hepsi dünyada da ahirette de boşa gitmiş, batıl olup mahvolmuş olur. Bu durum ve vasıfta olanlar cehennemliktir, onlar cehennemde ebedi kalacaklardır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. KAMERİ TAKVİME GÖRE HARAM AYLAR (RECEB, ŞABAN, ZİLKADE, ZİLHİCCE MUHARREM) SAVAŞ HELAL Mİ?

Bu âyet hürmetli aylarda savaşın helal olduğuna delalet eder. Ancak bu yasak kaldırıldı mı kaldırılmadı mı? İşte bu hususta müfessirlerden iki rivâyet vardır:

1. Atâ, bu âyetin hükmünün kaldırmadığını söyleyip bu husus için yemin ediyordu. Nitekim İbn Cerîr Taberî şöyle demiştir: Ata bana Allah adıyla yemin etti ki ne Harem bölgesinde ne de hürmetli aylarda insanlara savaş helal değildir. Ancak düşman saldırırsa Müslümanların kendilerini savunmaları helaldir. Cumhura göre bu yasak kaldırıldı. Bu âyetin hükmü Tevbe suresinin 5 ve 36. âyetleri ile neshedildi; yürürlükten kaldırıldı. İbn Abbas, Süfyânî es-Sevrî ve Saîd b. Müseyyeb böyle hükmeden âlimlerdendir. Cumhur, Peygamberin uygulamasını da bu hükme delil göstermişlerdir. Şöyle ki Peygamber Huneyn'de Hevâzin kabilesiyle, Taif'te Sakîf kabilesiyle savaştı ve Ebû Âmiri müşriklerle savaşmak üzere Evtas'a gönderdi. Bu

savaşlar hürmetli aylarda yapıldı. Eğer o aylarda savaş yasak olsaydı Hz. Peygamber yapmazdı.

2. MÜRTED YANI İSLAM DİNİNDEN ÇIKAN KİMSENİN İYİ AMELLERİNİN BOŞA GİTMESİ

Bu âyet İslam dininden çıkan bir kimsenin Müslüman iken işlediği bütün ibadetlerin ve iyiliklerin boşa gittiğine ve sevabının kalmadığına delalet eder. Ancak bu durum onun dinden çıkmasıyla mı yoksa küfür üzerine ölmesiyle mi olduğu hususunda âlimler arasında ihtilaf vardır.

a) Ebû Hanîfe ve Mâlik’e göre onun dinden çıkmasıyla bütün amelleri bozulup boşa gitmiş olur. Hac etmiş ise yeniden hac etmesi gerekir.

b) Şâfiî’ye göre ise onun küfür üzerine ölmesiyle amelleri bozulmuş olur. Şâyet dinden çıktıktan sonra samimi tevbe ile tekrar dine dönüş yaparsa daha önce Müslüman iken işlediği amelleri bozulmuş sayılmaz. O amellerin sevabı silinmiş ve boşa gitmiş olmakla beraber o döneme ait işlediği farz ibadetleri kaza etmesi gerekmez. Hac etmiş ise yeniden hac etmesi gerekmez. Bu iki grubun delillerine gelince Şâfiî: Bu âyette “ve kâfir olarak ölürse” kaydı, bu durumun kişinin küfür üzerine ölmesine bağlı olduğuna delalet eder, demiştir.

Ebû Hanîfe ve Mâlik’in delilleri ise “...*kim inanmayı kabul etmezse onun ameli boşa gitmiştir ve o ahirette kaybedenlerdendir*” âyetiyle “...*and olsun eğer Allah’a ortak koşarsan amelin boşa gider...*” âyetidir. Mürted olan bir kişi ile ilgili fıkıh hükümleri çoktur. Geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır. Ancak şunu söyleyeyim: Dinden çıkan, yani Müslüman iken İslam dininden çıkan bir kimse için yaşama hakkı yoktur. Derhal öldürülmesi gerekir. Böyle bir kimse zimmî, yani aslında Hristiyan veya Yahudi olanlar gibi değildir. Hak dini kabul ettikten sonra ondan dönüş yapan cinâyetlerin ve günahların en büyüğünü işlemiş olur. Bu itibarla Peygamber Efendimiz “Her kim (hak olan İslam dinini) değiştirirse onu hemen öldürün.” buyurmuştur.⁹⁷⁶

(Buna benzer başka hadisler de vardır. Aşağıda gösterilen *Sünen-i İbn Mâce Terceme ve Şerhi*’nin 7. cild, syf. 129-131’de geniş bilgi verdim.)

⁹⁷⁶ Buhârî, *Cihad*, 149; *İ’tisam*, 28

BAKARA 2/218

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَتَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ (٢١٨)

MEALİ

218. Şüphe yok ki iman edenler ve hicret edip Allah yolunda savaşanlar işte bu vasıflarda bulunanlar, Allah'ın rahmetini umarlar. Allah çok bağışlayan, çok merhamet edendir.

İNİŞ SEBEBİ

Bundan önceki âyetin iniş sebebi bölümünde müşriklerden Amr b. Abdillâh el-Hadramî'nin sahabilerden bir müfreze tarafından öldürüldüğü ve bu olay üzerine o âyetin indirildiği anlatılmıştır. Bu âyet de o müfreze hakkında inmiştir. Bunlar Peygambere müracaatla: Ya Resûlullah! bu seferimizden dolayı bize bir sevap verilecek mi bize bir cihat sayılacağını umalım mı? dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Taberânî'nin *el-Kebîr*'de ve İbn Ebî Hatem'in rivâyetlerine göre Cündüb b. Abdillâh şöyle demiştir: (O müfreze komutanı) Abdullâh b. Cahş ile arkadaşlarının Amir b. Abdillâh el-Hadramî'yi öldürmeleri olayından sonra bazı Müslümanlar müfreze hakkında şöyle dediler: Eğer onlar bu seferlerinde günah işlemiş olmazlar ise onlara bu işte hiçbir sevap da yoktur. Bunun üzerine Allah Teala bu âyeti indirdi:

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki o iman edenler ve vatanlarını bırakıp Allah yolunda İslam dininin hükümlerine uğruna fitneleri söndürmek için fitnecilere karşı cihat edenler var ya işte bu vasıfları taşıyanlar; Allah'ın rahmetini umarlar, umabilirler. Allah'ın onlara merhamet edeceğini veya amellerine karşılık onlara sevap vereceğini ümit ederler, edebilirler. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir.

Âyette bu vasıflarda bulunan müminlere rahmetin verileceği bildirilmiyor da rahmeti umdukları, umabildikleri bildiriliyor. Bunda hiçbir amelin sevap gerektirmediğine, sevap verilmesinin kesin olmadığına işaret vardır. Çünkü amelle hiçbir istihkak ve hak kazanmak diye bir şey yoktur. Eğer Allah bize ihsan ettiği nimetlerin karşılığını isterse bundan aciz kalırız, nimetlerin şükrünü eda ettiğimizi söyleyemeyiz. Allah bize sevap verirse, kendi lütuf ve keremi ile verir. Yoksa haşa mecbur değildir. Bir de bir sevaba kavuşabilmek için ömrümüzün sonunda iyi bir durumda can vermemiz gerekir. Hiç

kimse akıbetinin iyi olacağını da kesinlikle söyleyemez. Allah akıbetimizi hayır eyleye, iyi bir halde ve iman ile ölmeyi hepimize nasip eyleye. (Amin.)

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde savaş hükümlerini ve meşruiyetindeki yüce hedefi bildirdi. O da hakka yardım, İslam Dini'nin izzet ve hükümlerliliği, Müslüman toplumun hürriyetleri ve harici düşmanlara karşı ümmetin himayesidir. Yüce Allah aşğıdaki âyetlerde de İslam toplumunun sağık, sosyal ve ekonomik yapısını fazilet ve üstün ahlak sistemini dâhili birtakım düşmanlardan korumak, birlik ve beraberlik bağlarını pekiştirmek için gerekli olan bazı hükümleri bildirmektedir. Çünkü İslam toplumunu sağık temellere oturtmak huzur ve güven içinde yaşatıp ilerletmek üzere dâhili ve harici düşmanlara karşı gerekli tedbirleri almak devletin asıl görevlerindendir. İçki, kumar, zenginlerin gerekli yardımlaşma prensibinden imtina edip; yoksul kitlelerin kendi halleri ile baş başa bırakması, kimsesiz öksüzlerin sokağı terk edilmesi ve bozgunculuğun yaygınlaşması halinde bir toplumun sağık, sosyal ve ekonomik bünyesinde, ahlak sisteminde nasıl derin yaralar açacağı birlik ve beraberlik yerine ne derece feci bölünme, parçalanma, düşmanlık ve kin gibi tedavisi çok zor hastalıkların o bünyeyi kemireceğı bellidir. Bunda kimsenin şüphesi olmasın ve olmaz da.

BAKARA 2/219-220

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ قُلْ فِيهِمَا إِثْمٌ كَبِيرٌ وَمَنَافِعُ لِلنَّاسِ وَإِثْمُهُمَا أَكْبَرُ مِن نَّفْعِهِمَا وَيَسْأَلُونَكَ مَاذَا يُنْفِقُونَ قُلِ الْعَفْوَ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ ﴿٢١٩﴾ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْيَتَامَى قُلِ إِصْلَاحُ لَهُمْ خَيْرٌ وَإِنْ تُخَالِطُوهُمْ فَإِخْوَانُكُمْ وَاللَّهُ يَعْلَمُ الْمُفْسِدَ مِنَ الْمُصْلِحِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَعْنَتَكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٢٠﴾

MEALİ

219. Sana hamr (içki) ve kumardan soruyorlar. De ki: “Onlarda hem büyük bir günah hem de insanlar için bazı faydalar vardır. Ama günahları menfaatlarından büyüktür.” Sana, Allah yolunda ne harcayacaklarını da soruyorlar. De ki: “ (İhtiyaçlarımızdan) artanı (verin). Allah size âyetlerini böyle açıklıyor ki düşünesiniz.

220. Dünya ve ahiret hakkında (olan işleri düşünesiniz). Sana öksüzlerden de soruyorlar. De ki: “Onlar lehine bir ıslah (yararlı girişim, işlerine karışmamaktan hayırlıdır). Eğer onlar karışır (birlikte yaşarsanız) sizin (din) kardeşlerinizdir. Allah

işlerini bozanı düzeltenden ayırabilir. Allah dileseydi sizi sıkıntıya sokardı. Allah şüphesiz daima üstün ve her şeyi yerli yerince yapandır.”

İNİŞ SEBEBİ

1. Ömer(r.a.), Muâz b. Cebel (r.a.) ve Ensar’dan birkaç kişi peygamberin yanına giderek: Bize içki ve kumar hakkında bir fetva ver. Çünkü ikisi de aklı götürücü ve malı gidericidir, dediler. Bunun üzerine âyetin içki ile ilgili bölümü indi.⁹⁷⁷

2. İbn İshâk’ın İbn Abbâs(r.a.)’tan rivâyetine göre bazı sahabeler Allah yolunda mal harcamakla emrolundular. Bunun üzerine Hz. Peygambere (a.s.) müracaat ederek: Mallarınızdan Allah yolunda harcamakla emrolunduk. Malımızın ne kadarını harcayacağız, dediler. Bunun üzerine âyetin infakla ilgili bölümü indi. İbn Ebî Hâtem’in Ebân vasıtasıyla Yahya’dan rivâyetine göre sahabilerden Muâz b. Cebel ile Su’lebe (r.ahuma) Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem’e ‘Ya Resûlullah! Bizim kölelerimiz ve çoluk çocuklarımız vardır. Mallarınızdan ne kadarını Allah yolunda harcayalım?dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyetin infakla ilgili bölümünü indirdi.

3. İbn Cerîr’in İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyetine göre kendisi şöyle demiştir: “*Yetimin malına yaklaşmayın. Yalnız ergenlik çağına varıncaya kadar (onun malına) en güzel biçimde (yaklaşabilir, değerlendirebilirsiniz.)*” âyeti ve “*Zulümle öksüzlerin mallarını yiyenler karınlarına sadece ateş doldurmaktadırlar ve çılgın bir ateşe gireceklerdir.*” âyeti inince yanında öksüz bulunduranlar hemen gidip onun yemeğini, kendi yemeğinden ve içeceğini kendi içeceğinden ayırdı. Öksüzün yemeğinden bir şey arttığı zaman artan yemeği, öksüz başka zaman yiyesiye veya yemek bozulana kadar bekletmeye başladılar. Tabii bu durum onlara sıkıntı veriyordu. (Yemek bazen bozuluyordu). Bu durumu Resûlullah Sallallahu Aleyhi Vesellem’e arz ettiler. Bunun üzerine bu âyetin öksüzlerle ilgili bölümü indi. Bundan sonra onlar öksüzlerin yemeklerini kendi yemeklerine ve içeceklerini onların içeceklerine karıştırdılar.⁹⁷⁸

TAHLİLLER

Hamr (خمر): Asıl manası örtmektir. Kadının başörtüsüne himâr (خمار) denilmesinin sebebi başı örtmesidir. Alkollü içkiye aklı uyuşturup örttüğü için hamr denilmiştir.

⁹⁷⁷ Buhari, *Eşribe*, 2-21: Müslim, *Eşribe*, 3-12

⁹⁷⁸ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/231.

Zeccâc: Lügatte hamr, akli örten şey, demiştir. Hamr: Üzüm veya başka maddelerin suyundan sarhoşluk veren içkidir. “Örttü” manasına gelen hamara (خمر) fiilinden alınmadır. Çünkü içki, akli uyuşturup örter. Zeccâc lügatte akli uyuşturup örten şey manasıdır. Kadının başörtüsüne bu mana ile himâr denilir.

İbnü'l-Enbârî: **Hamr** kelimesi karıştırmak manasına **مخامرة**’den alınmadır, akli karıştırdığı için bu ismi almıştır, der. Mâlik Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel’in dâhil bulundukları İslam hukukçularının cumhuru, hadis âlimlerinin cumhuru ve Hicaz âlimleri “*Hamr, sarhoşluk veren her çeşit içkinin adıdır. Üzüm hurma, arpa veya başka maddelerin herhangi birisinin veya birden fazlasının suyundan yapılmış olması durumu değiştirmez.*” demişler.

Ebû Hanîfe, Nehaî, Sevrî, İbn Ebî Leylâ ve Kûfe âlimleri: “*Hamr, yalnız üzüm suyundan yapılan içkinin şarabın adıdır. Başka maddelerin suyundan yapılan sarhoşluk verici içkilere ‘Nebîz’ adı verilir, hamr denilmesi mecazidir.*” demişler. Bu konuya Fıkıh Hükümleri Bölümü’nde tekrar dönülecektir.

Meysir (ميسر): Kumar demektir. Bu kelime kolaylık manasına gelen **yüsr (يسر)** kökünden alınmadır. Kumar, yorulmadan emek sarf etmeden bir kazanç yolu olduğu için bu ismi almıştır. Bu kelime zenginlik manasına **yesâr (يسار)** kökünden alınmış olabilir. Çünkü kumar zengin olmanın bir yoludur veya zenginliği ve serveti götürür.

İsm (إثم): Günah demektir. İçki ve kumarda olan günahlar; içki içmek ve kumar oynamak yüzünden meydana gelen sövmeler, küfürler, hakaretler, kavgalar, yaralamalar ve öldürmeler gibi günahlardır.

Menâfi (منافع): Menfaatler, içki ve kumardaki yararlar ise ticaret, lezzet, ferah, korkak kişiyi cesaretlendirmek, cimriyi cömert hale sokmak gibi şeyler olabilir.

‘Afv (عفو): Artan, fazla olan, kolay olup sıkmayan manalarına gelir. İhtiyaç fazlasını vermekte kolaylık vardır. İlgili cümlelerin manası “*İhtiyaçlarınızdan artanı infak edin ve bu hususta kendinizi sıkmayın.*” demektir.

‘Anete (عنت): ‘Anet(عنت) mastarından; sıkıntıya, meşakkate soktu demektir.

Azîz (عزيز): Üstün, kendisine hiçbir suretle engel olunamayan demektir.

Hakîm (حكيم): Mülkünde dilediği gibi tasarruf edip, her şeyi yerli yerince yapan demektir.

AÇIKLAMASI

Ey peygamber! Müslümanlar sana içki ve kumardan soruyorlar, içki içmenin ve kumar oynamanın hükmünü soruyorlar. De ki: İçki ve kumarda, içki içmekte ve kumar oynamakta büyük bir günah ve zarar vardır. İkisi de insanı çeşitli günahlara ve zararlara sokar. Onlarda insanlar için birtakım menfaatler de vardır: Ticaret, neşe, lezzet, korkak kişiye cesaret, cimriye cömertçe davranmak gibi şeyler. Fakat günah ve zararları menfaatinden büyüktür. Çünkü aklın gitmesi, malın günah ve zararlı şeylerde harcanması, sağlığın tehlikeye sokulması, ocakların sönmesi, kavga ve husumetlerin meydana gelmesi, ibadetlerin engellenmesi gibi günah ve zararlar; onlardaki geçici ve aldatıcı menfaatlerle kıyaslandığı zaman, zararlarının ne kadar büyük olduğu rahatlıkla anlaşılır.

Ey Peygamber! Müslümanlar sana Allah yolunda ne harcayacaklarını da soruyorlar, mallarından ne kadarını harcayıp ne kadarını ellerinde tutacaklarını soruyorlar. Onlara de ki: Sizin ve çocuklarınızın ihtiyacından artanı, sizi sıkımayacak, kolayınıza gideni Allah yolunda harcayın. Allah sizin için şer'i hükümlere delalet eden âyetleri böylece açıklıyor ki dünya ve ahiret işleri hakkında düşünesiniz, en yararlı olanları tutup, zararlı olanları veya zararı yararından fazla olanları bırakasınız. Diğer bir mana ile Allah sizin için dünya ve ahiret işleri ile ilgili âyetleri böylece açıklıyor ki bunları düşünesiniz maksat ve gayelerini anlayasınız ve gereğini yapasınız.

Ey Nebî! Müslümanlar sana yetimlerden, öksüzlerden de soruyorlar. Öksüzlerden uzak durmak mı, onları yanlarına alıp birlikte yaşamak ve işleriyle meşgul olmak mı iyi olduğunu soruyorlar. De ki: Öksüzler lehinde bir ıslah, onları iyi yetiştirip mallarını koruyup değerlendirmek, onlarla ilgilenmemekten daha hayırlıdır. Eğer onlara karışıp birlikte yaşar, beraber yer, içer, oturur, malları ile meşgul olursanız, size yakışır biçimde iyiliklerine çalışın. Onlar sizin din kardeşlerinizdir. Din kardeşliği kan kardeşliğinden aşağı değildir. Allah onlarla birlikte olmaktan dolayı işlerini bozan kimseyi, işlerini düzelten; iyiliklerine çalışan kişiden ayırır, bilir. Her ikisini yaptıklarına ve niyetlerine göre ya mükâfatlandırır veya cezalandırır. Allah dileyseydi sizi sıkıntı ve zora sokar ağır yükümlülükler ile karşı karşıya bırakırdı, öksüzlerle beraber olmanıza izin vermez ve bu yüzden bir hayli problemlerle perişan olurdunuz. Allah daima üstün ve her şeyi yerli yerince yapandır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Konu: Bu Âyet, İçkinin Haramlığına Delalet Eder mi?

Allah Teâlâ, içki hakkında dört âyet indirdi. Birincisi Mekke’de inen “*Hurma ağaçlarının meyvelerinden ve üzümlerden de içki ve güzel rızık elde edersiniz*” âyetidir.⁹⁷⁹ Müslümanlar o dönemde içki içerlerdi, içki onlara helal idi. Sonra Medine’de açıklamasını yapmakta olduğumuz bu âyet indi. Bunun üzerine bazı Müslümanlar, âyetin “*İçki ve kumarda büyük bir günah bulunduğunu söyle*” cümlesini dikkate alarak içkiyi bıraktılar. Diğer bir kısım Müslümanlar aynı âyetin “*ve ikisinde insanlar için bir takım menfaatler olduğunu söyle*” cümlesine bakarak içki içmeye devam ettiler. (Peygamber onları menetmedi).

Bir süre sonra sahâbîlerden Abdurrahman b. Avf bazı sahabeleri yemeğe davet ederek onlara yemek yedirdi ve içki içirdi. Akşam namazı zamanı gelince içlerinden birisini imamlığa geçirerek namaza durdular. İmam sarhoş olduğu için Kâfirûn suresini manayı bozacak biçimde yanlış okudu. Bu olaydan sonra “Ey iman edenler! sarhoşken namaza yaklaşmayın ki ne dediğinizi bilesiniz...” âyeti indi. Böylece namaz vakitlerinde sarhoşluk hali yasaklandı. Artık içki içmek isteyenler genellikle yatsı namazından sonra içerlerdi ki sabah namazı zamanı sarhoşluk durumları kalmamış olsun. Bir müddet sonra İtbân b. Malik , içlerinde Sa’d b. Ebî Vakkas’ın bulunduğu bir grup sahabeyi yemeğe davet etti. Davetliler yediler, içki içtiler ve sarhoş oldular. Bu sıralarda karşılıklı şiirler okudular. Bazıları Ensâr aleyhine yazılmış bir şiir okuyunca Ensarilerden bir adam deve kellesinin çene kemiğini fırlatarak Sa’d’ın başını yaraladı. Sa’d de adamı Peygambere şikâyet etti. İşte bu olay üzerine içkiyi kesin yasaklayan “*Ey iman edenler içki, kumar; dikili taşlar (putlar), şans okları, şeytan işi birer pisliktir...*” âyetleri indi.

İnen bu âyetlerin sonunda “*Artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?*” buyuruluyor. Rivâyete göre Ömer (r.a.) bu âyetleri dinleyince “*Vazgeçtik Ey Rabbimiz, vazgeçtik!*” demişti.⁹⁸⁰

Tabii içkinin yasaklanması için bu safhaların geçirilmesinde büyük bir hikmet vardır. Çünkü halk içki tiryakisi durumunda idi. İçki onların hayatının kaçınılmaz bir parçası gibiydi. Eğer birden yasaklanmış olsaydı onlara çok zor gelebilir, belki de bazıları tam

⁹⁷⁹ Nahl, 67

⁹⁸⁰ Benzer rivayetler için bkz. Ebu Davud, Eşribe, 1: Tirmizi, Tefsir, 5: Nesai, Eşribe 1

manasıyla yasağa riâyet etmeyebilirdi. İslam'ın bazı hükümleri Şâri-i Hakîm tarafından bu methodla tedrici olarak konulmuştur ki Müslümanlar kolayca intibak edebilsin.

Hulasa içki yasağı bu safhalardan geçirilmiştir. Konunun başlığında sorulan sorunun cevabına gelelim: Âlimlerin cumhuruna göre bu âyet içkinin fenalığına delalet etmekle beraber haramlığını gerektirmez. Çünkü yukarıda da belirtildiği gibi bu âyet indikten sonra da sahabelerin bazısı içkiyi bırakmamıştı. Eğer içkinin bu âyetle yasaklandığı manasını anlasaydılar hiç birisi içki içmeyecekti. Resûlullah'ın onların içki içmelerine seyirci kalmayacaktı. Bu âyet yukarıda mealini verdiğimiz Mâide sûresinin âyetiyle neshedildi. Mücâhid, Katâde ve Mukâtil'in kavli budur. Kurtubî de içkinin bu âyetle yerildiğini ve haramlığının Mâide sûresindeki âyetiyle konulduğunu söyledikten sonra müfessirlerin ekserisinin kavlinin bu olduğunu bildirmiştir. Bazı âlimler ise bu âyetin içkinin haramlığına delalet ettiğini söylemişlerdir. Fakat bu görüş sahabelerin yukarıda anlatılan uygulamalarına ters düşmektedir.

2. Konu: Hamr Nedir, Sarhoşluk Veren Bütün İçkilerin İsmi midir?

Hamr kelimesinin manası ile ilgili özlü açıklama ve tarifi tahliller bölümünde verildi. Onu tekrarlamaya gerek yoktur. Şu kadarını hatırlatayım: Ebû Hanîfe, Nahaî, Sevrî, İbn Ebî Leylâ ve Kufe âlimleri diyorlar ki hamr kelimesinin biri hakikat, diğeri mecaz olmak üzere iki manası var, hakikat manası üzüm suyundan imal edilen ve sarhoşluk veren içki çeşitleridir. Mecazi manası ise başka maddelerin suyundan imal edilen ve sarhoşluk veren içki çeşitleridir.

Mâlik, Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel'in dâhil bulundukları İslam hukukçularının cumhuru, hadis âlimlerinin cumhuru ve Hicaz âlimleri diyorlar ki **Hamr**: Üzüm, hurma, arpa ve başka maddelerin suyundan imal edilen ve sarhoşluk veren bütün içkilerin ismidir, bunların hepsi **hamr**'ın hakikat manasıdır.

Bunların delillerinin başlıcaları bu sabit ve sahih hadislerdir:

a) Hz. Peygamber “**Sarhoşluk veren her şey hamr'dır.**” Yani dinen yasaklanan içkidir ve **hamr**'ın her çeşidi haramdır.⁹⁸¹

⁹⁸¹ Müslim, *Eşirbe*, 73-75: Tirmizi, *Eşirbe*, 1-2.

b) Resûlullah “**Hamr (çoğunlukta) şu iki ağaçtan yapılır: Hurma ağacı ve üzüm asması.**”⁹⁸²

c) Numân b. Beşîr’den rivâyete göre şöyle buyurdu demiştir: “**Şüphesiz ki hamr buğdaydan olur, hamr arpadan olur, hamr kuru üzümünden olur, hamr kuru hurmadan olur, hamr baldan da olur.**” Bu hadisin sonunda Ebû Dâvûd’un rivâyetinde şu ilave de vardır: “Ve ben sizi sarhoşluk veren her şeyden menediyorum.”⁹⁸³

d) Enes b. Mâlik (r.a.)’den: Şöyle demiştir: Hamr bize haram kılındığı zaman üzümünden yapılan **hamr**’ı Medine’de pek az bulabilirdik. Genellikle **hamr**’ımız hurma çeşitlerindendi. ⁹⁸⁴

e) Abdullah b. Ömer (r.a.)’den şöyle demiştir: “**Hamr**’ın haramlığı âyeti indiği zaman, hamr şu beş şeyden yapılıyordu: Üzümden, hurmadan, buğdaydan, arpadan ve darıdan. Hamr, akli uyuşturup örten (içki)dir.”

Bu hadisler **hamr**’ın yalnız üzümünden imal edilen içkiden ibaret olmayıp sarhoşluk veren içkinin bütün çeşitlerinin adı olduğunu gösterir.

Ayrıca “**Sarhoşluk veren her içki haramdır**” mealinde birçok sahâbeden rivâyet edilen sahih hadisler vardır.⁹⁸⁵

(Bir kısmı *Sünen-i İbn Mâce*’nin 3386, 3387, 3388, 3389, 3391 numaralarında geçmektedir. Gerekli açıklama için bu kaynağın tercüme ve şerhinin 9. cildinin başlarına bakılabilir. Ayrıca çoğu sarhoşluk vereninin azı da haramdır mealinde müteaddit sahih hadisler vardır. *Sünen-i İbn Mâce*’nin 3392, 3393, 3394. hadisleri bu meâlde olanlardandır.)

⁹⁸² Müslim, *Eşiribe* 13, (hd. 1985); Tirmizî, *Eşiribe* 8, (hd. 1876); Ebû Dâvud, *Eşiribe* 4, (hd. 3678); Nesâî, *Eşiribe* 19.

⁹⁸³ Ebu Dâvud, *Eşiribe* 4, (3676); Tirmizî, *Eşiribe* 8, (1873).

⁹⁸⁴ Buhari, *Eşiribe*, 2

⁹⁸⁵ Müslim, *Eşiribe*, 73-75: Tirmizî, *Eşiribe*, 1-2.

Ebû Dâvûd'un Ümmü Seleme'den rivâyet ettiği bir hadiste de Ümmü Seleme şöyle demiştir: “*Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem sarhoşluk veren ve akli uyuşturan her şeyi yasakladı.*”⁹⁸⁶

Cumhur bunca hadisler yanında **hamr**'ın lügatte de sarhoşluk veren her içkinin adı olduğunu söyleyerek; çünkü içki akli karıştırdığı ve uyuşturup örttüğü için ona hamr adı verilmiştir; bütün içkiler aynı şeyi yapıyor, demişlerdir.

Sâbûnî ahkâm âyetleri tefsirinin 1. cildinin 277 ve 278. sahifelerinde yukarıda verilen bilginin bir kısmını verdikten sonra özetle şöyle der:

Delillerine baktığımız zaman **hamr**'ın sarhoşluk veren bütün içkilerin adı olduğuna dair cumhurun görüşünün kuvvetli olduğunu görürüz. Sarhoşluk veren her içki hamr'dır ve hamr'ın (her) çeşidi haramdır. Böylece sarhoşluk veren her içkinin haram olduğu açıkça belli olur. Nitekim sahabeler **hamr**'ın haram kılındığını işitince, sarhoşluk veren bütün içkiler manasını anlamışlardır. Onlar Arap dilini ve Şâri-i Hakîm'in maksadını herkesten iyi bilirlerdi. Sabit ve sahih hadisler de sarhoşluk veren, akli uyuşturan her şeyin haram olduğunu beyan etmiştir. **Hamr**'ın haram kılındığı gün Ebû Talha'nın evinde toplu halde bulunan sahabilere hurmadan imal edilen içkiyi sunan Enes'den sabit olan rivâyette belirtildiği gibi orada bulunan sahabeler, **hamr**'ın haram kılındığını işitir işitmez hepsi içkilerini döktüler ve içki kadehlerini, kaplarını kırıp attılar. Bu itibarla yegâne sahih hüküm ancak cumhurun verdiği hükümdür. Hanefî âlimlerinin müteahhirleri de üzümünden başka maddelerin suyundan imal edilen sarhoşluk verici içkilerin hamr kelimesinin anlamı içinde olduğuna dair Ebû Hanîfe'nin arkadaşlarından Muhammed'in kavlini tutmuşlardır.

Hanefilerden Allâme Âlûsî de bu âyetin tefsiri bölümünde: “Bence hak ve doğru olan hüküm, üzümünden başka maddelerden imal edilen içecek şey, ismi ne olursa olsun ve durumu ile keyfiyetine bakılmaksızın sarhoşluk verici olduktan sonra haramlığıdır, azı da çoğu gibidir. Onun için had cezasına çarptırılır, boşama yemini ile karısı boşanır ve o içecek şey pistir, necaseti de galiz (ağır) necasettir.”

Şu halde dört mezhebe göre de hüküm aynıdır. Yukarıdaki nakillere bir şey eklemeye gerek olmamakla beraber âcizane şunu da söylemek isterim:

⁹⁸⁶ Ebû Dâvud, *Eşribe* 5 (hd.3686)

Kur’ân’ın en büyük ve eşsiz müfessiri Resûl-u Ekrem ve en büyük kaynak tefsiri Sünnet yani sahih ve sabit hadislerdir. Ondan sonra da O büyük Peygamberin sohbeti ile şereflenen ve onun nurundan feyz almış muhterem sahabilerdir. Sarhoşluk veren içkilerin hepsinin “hamr” olduğu ve çoğu sarhoşluk veren içeceğin en azının da haram olduğu Peygamber tarafından mübarek buyruklarıyla açıklandıktan ve sahabelerin istisnasız uygulamalarının bu merkezde olduğu anlaşıldıktan sonra, buna ters düşen hiçbir kimsenin sözü ile amel edilmez ve geçerli sayılmaz.

Bazı modern ve çağdaş geçinen kimseler bu âyetin tefsiri bölümünde zihinleri karıştıran bir takım şeyler yazmak marifetini göstererek kendilerini çağın ilerisinde göstermek mi istemişler, yoksa bilmeyerek mi yazmışlar? bilemiyorum. Yazdıklarına değinmek de istemiyorum. Şunu söylemekle yetiniyorum: Şıra, şerbet ve meyve suyuna dair hadisler ile çoğu sarhoşluk veren bazı içkiler arasında bir ilgi varmış gibi davranmak çok hatalıdır. Evet, içilmesine izin verilen “nebiz”; şıra, şerbet gibi sarhoşlukla hiç alakası olmayan meşrubat nevidir.

(Geniş bilgi almak isteyenler *Sünen-i İbn Mâce*’nin 3395-3400. hadislerinterceme ve şerhinin geçtiği 9. cildinin 149-156. sayfelerine baksınlar. Bu izahat “Eşribe Kitabı”nın 2. ve 12.bablarında bulunmaktadır.)

Bu konuyu Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem’in “*Benim ümmetimden bir grup içkiye başka bir isim takarak onu içeceklerdir.*”⁹⁸⁷hadisi ile “*İçkiye on yönden lanet edilmiştir: İçkinin kendisine, onu imal edene, imal etmek isteyenine, satıcısına, müşterisine, taşıyanına, taşıttırana (yani sipariş edenine), bedelini yiyene, içene ve içirenine.*”⁹⁸⁸ buyruğuyla noktalayalım. Daha geniş bilgi için yukarıdaki kaynağın 9. Cildinin 126-163. Sayfelerine müracaat edebilirler.

3. Konu: Meysir Nedir, Haram Olan Meysir, Kumar Çeşitlerinin Hepsidir?

Tahliller bölümünde belirttiğim gibi **meysir**, kumar demektir. Gerek bu âyette ve gerekse Mâide sûresinin yukarıdaki mealı geçen 90. âyette içki ile beraber geçen “meysir”, yani kumarın haramlığı hükmünün bütün kumar çeşitlerine şümüllü olduğunda ihtilaf yoktur. Bütün âlimler bu konuda ittifak halindedir. Kumarın yasaklandığı dönemde Araplar arasında yaygın olan kumar çeşitlerinden birisi

⁹⁸⁷ İbn Mâce, *Eşribe* 8.

⁹⁸⁸ İbni Mâce, *Eşribe* : 6

fakirlere yardım maksadıyla düzenlenen piyango biçiminde idi. Bu kumar şeklinin kısacası şöyleydi: Bir deve kesilip eti 28 parçaya bölünürdü ve üçü boş, yedisi değişik hisselerle işaretli olan on ok bir torbaya konulur, on kişi çekilişe katılırdı. İşaretli okları çekenler kazanmış, boş okları çekenler kaybetmiş olurdu. Kaybedenler devenin bedelini öder, kazananlar da hisselerini fakirlere dağıtırlardı. Arapların oynadıkları diğer bir kumar çeşidine Muhatara denilirdi. Bu oyuna iştirak edenler kendi karılarını ve mallarını ortaya koyup bunun üzerine oynarlardı. Kazananlar, kazanamayanların karılarını veya mallarını alırlardı.

Yüce dinimiz bazılarının kazanmasına diğer bazılarının zarar etmesine yol açan bütün oyunları kumar sayarak haram kılmıştır. Birtakım sosyal hizmetler, hayır kurumları veya yardıma muhtaç kimseler yararına düzenlenen piyangolar, lotolar, totolar vs. kumar sayılır ve haramdır. *Keşşâf* tefsiri sahibi: “Zar, satranç ve diğer kumaş çeşitleri *meysir hükmündedir*” der. *Rûhu'l-meânî* sahibi de aynı şey söyler. Zarla oynamanın haramlığında ihtilaf yoktur. Çünkü peygamber bir hadisinde “Kim zar ile oynarsa şüphesiz Allah’a ve Resulüne isyan etmiş olur” buyurmuştur. Diğer bir hadiste de “*Kim zar ile oynarsa elini domuzun etine ve kanına (domuz etini yerken) batırmış*” gibidir.” buyurmaktadır.⁹⁸⁹

Şâfiî, satranç oyununun şu şartlarla helal sayarak kumarın dışında tutmuştur. Satranç oyunu için bir para veya mal konulmayacak, dil kötü sözlerden korunacak ve namaz unutulmayacak, ihmal edilmeyecektir. Bu şartlara riâyet edildiği takdirde satrançla oynamakta bir sakınca görmemiştir. Çünkü kumarda mal ödemek veya almak durumu vardır. Bunda böyle bir şey olmadığı için kumar ve **meysir** sayılmaz.

İÇKİ VE KUMARIN YASAKLANMASININ HİKMETİ

İçki ve kumarı kesin yasaklayan Mâide suresinin 90 ve 91. âyetlerinde bunların zararları ve yasaklanmasının hikmeti bildiriliyor. O âyetlerin tefsiri bölümünde konu hakkında gerekli açıklama inşaallah yapılacaktır. Burada kısaca bilgi vermekle yetinelim:

İslam, dini, bedeni, akli, malı ve hepsinin başında iman ve ibadeti korumayı insanoğluna kutsal bir görev olarak vermiş ve bunlara zarar veren şeyleri yasaklamıştır. İçki ve kumarın bunlara zararlarını görmemek, kabul etmemek mümkün

⁹⁸⁹ Müslim, *Şi'r* 10, (hd.2260); Ebu Dâvud, *Edeb* 64, (hd.4939)

değildir. İçki ve kumara düşkün insanların halini seyretmek, insana yeterince dersini verir kanaatindeyim. İçki ve kumara düşkün insanların ağızlarından çıkan küfrü mucip laflarla imanları gidebilir, karılarından boşanmış durma düşebilirler. Diğer taraftan bu kötülükler, Allah'ı anmaya ve namaza mani olurlar. İçkinin sağlığa zararı bugün herkes tarafından bilinmektedir. Hadislerde içki kötülüklerin anası ve anahtarı olarak vasıflandırılmıştır. Nesâî'nin rivâyetine göre Hz. Osman “İçkiden uzak durun! Çünkü şüphe yok ki kötülüklerin anasıdır.” demiştir. Hâkim ve Beyhakî'nin İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri bir hadiste de “İçkiden uzak durun. Çünkü şüphesiz o, her kötülüğün anahtarıdır.” buyurmuştur.⁹⁹⁰ Çünkü İslam ahlak kurallarına bağlılık, iman ışıığında aklın kullanılması sayesinde sağlanır. İçki ile sarhoşluk halinde bu iki güç çalışamaz hale gelir ve insan deli gibi hareket etmeye başlayınca şeytan ve nefis ona her türlü kötülüğü rahatlıkla yaptırır.

Kumarda kumarbazlar arasına kin ve düşmanlık sokar, Allah'ı anmaktan ve namaz kılmaktan alıkoyar, toplumu çalışmadan ve yorulmadan para kazanma sevdasına kaptırıp tembelliğe alıştıırır, servetleri götürür, ocakları söndürür. İçki ve kumar yüzünden ferdin, ailenin ve toplumun huzuru bozulur ve çeşitli felaketlerin kapısı açılır. Bu hastalıklara yakalananların sonucu çoğu zaman hastane, hapisane veya tımarhane ile noktalanır demek, kanaatimce mübalağalı sayılmamalıdır. İçki ile kumarın zararları konusunda Mâide sûresinin 90 ve 91. âyetler bölümüne tekrar değinilecektir.

4. Konu: Şarap ve Sarhoş Edici İçkilerle Allah'tan Şifa Umulur mu?

Sarhoşluk verici hiçbir içki müminler için ilaç olamaz, onunla tedavi beklenemez. Bu konuda varid olan hadislerden bazıları şunlardır:

1) Târık b. Süveyd el-Hadramî'dentrivâyete göre şöyle demiştir:

-“Ya Resûlullah! Bizim memleketimizde üzümler var. Biz onun suyunu çıkarıp şaraİbni içiyoruz (ne buyurulur)” dedim. O:

-“Hayır, (yapmayınız!)” buyurdu. Sonra ben tekrar O'na müracaat ederek;

-“Biz onunla hastayı tedavi etmek isteriz” dedim. O:

⁹⁹⁰ Hakim, Müstedrek (Hd. 7231) : Beyhaki, Şuabü'l-İman, (hd.5588)

-“O (şarap) kesinlikle şifa değildir, lakin bir hastalıktır.” buyurdu.⁹⁹¹

2) Ebu’d-Derdâ’dan rivâyete göre Peygamber şöyle buyurmuştur:“Şüphesiz, Allah hastalık ve ilaç indirmiş ve her hastalık için bir ilaç vermiştir. Bu itibarla tedavi olunuz. Fakat haram şeylerle tedavi olmayınız.”⁹⁹²

3) Abdullah b. Mes’ûd’dan rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:“Şüphe yok ki Allah sizin şifanızı size haram kıldığı şeylere koymamıştır.”⁹⁹³

Bu hadislerden anlaşılıyor ki şarap ve sarhoş edici diğer içkilerde Müslümanlar için şifa durumu söz konusu değildir. Görünürde şifa umudu veya kanaati bulunsa bile bu zararlı nesneler vücutta daha başka hastalıkların ve zararların meydana gelmesine sebep olabilir. Bu konuda tefsirine çalıştığımız âyette bir hüküm olmamakla beraber dolaylı olarak buna değindim. Çünkü bazı kimseler tedavi maksadıyla içki içmek isterler ve buna kılıf hazırlamak için bu bir zarurettir. Zaruret halinde dinen bir sakınca yoktur, derler. Bu mazeretin cevabı, yukarıdaki hadislerin açıklamasının yapıldığı ve aşağıda yazılı kaynakta vardır.

5. Konu: Malın Fazlasını Harcama Meselesi

Malın ihtiyaçtan fazlasını Allah yolunda harcamak 219. âyetten sadakanın ölçülü olmasının uygunluğu anlaşılmaktadır. Kişinin malının tamamını hayır yoluna harcıyıp kendisini ve çoluk çocuğunu başkasına el avuç açacak hale sokması doğru değildir Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd ve Nesâî’nin Ebû Hüreyre’den rivâyet ettikleri bir hadiste “En hayırlı sadaka, kişinin kendisi ve çoluk çocuğu için gerekli olan maldan arta kalanı olandır. Sen harcama işine bakmakla yükümlü olduğu kimseden başla.” buyrulmuştur.⁹⁹⁴ İbn Huzeyme’nin Ebû Hüreyre’den rivâyet ettiği başka bir hadiste Resûlullah şöyle buyurmuştur: “En hayırlı sadaka sahibine yeterli varlık bırakan (yani ihtiyaçtan arta kalan) mal ile verilen sadakadır. Üst (yani veren) alt (yani alan) elden hayırlıdır. Sen (harcama işine bakmakla) yükümlü olduğun kimseden başla. Kadın: Ya

⁹⁹¹ İbn Mace, *Tıb*, 27

⁹⁹² Ebu Davut, *Tıb*, 11

⁹⁹³ Taberani, 9/403. (Hd.9717). Hakim, (hd.7509)

⁹⁹⁴ Buhari, *Nafaka*,2.

*nafakamı ver veya beni boşa, der. Kölen: Ya nafakamı ver veya beni azat et, der. Çocuğunda da: Beni kime bırakıyorsun?” der.*⁹⁹⁵

Cabir b. Abdullah’dan ⁹⁹⁶rivâyete göre Ebû Hüseyin es-Selimî güvercin yumurtası büyüklüğünde bir altını Hz. Peygamber’e getirerek “*Ya Resûlullah! Ben bunu bir madenden elde ettim. Bunu al, sadaka olarak veriyorum ve bundan başka malım yoktur.*” dedi. Hz. Peygamber almadı. Adam O’nun sağından yanaşarak aynı şeyi söyledi.Hz. Peygamber almadı.Adam bu kere O’nun solundan yanaşarak aynı şeyi tekrarladı.Hz. Peygamber yine almadı. Adam O’nun arkasından yetişip aynı şeyi tekrarladı.Bunun üzerine Hz. Peygamber altını alıp adama fırlattı ve “*Biriniz bütün malını getirir bu sadakadır, der. Sonra oturup avuç açar dilenir.Sadaka, ancak ihtiyaç fazlası servetten verilir. Sen mal harcamaya bakmakla yükümlü bulunduğum kişilerden başla.*” buyurdu.

Gerek tefsirini yapmakta olduğum âyetten ve gerekse bir kısmını yukarıya aldığım hadislerden çıkan sonuç şudur: Allah yolunda mal harcamakta ölçülü olmak gerekir. Cimrilik kötü olduğu gibi israf da fenadır. Kişi önce kendisi ve bakmakla yükümlü bulunduğu kimseler için gerekli ihtiyaçlara cevap verecek miktardaki malı elinde tutup, kimseye el avuç açacak duruma düşmemeye özen gösterecektir. Mali durumu müsait olduğu takdirde zekât ve fitre gibi farz olan ve kurban gibi vacip olan mali ibadetlerin yanında nafile sadakalar ile de yoksullara, borçlulara ve ihtiyaç içinde bulunan diğer din kardeşlerini gözetmeli, yardım elini uzatmalı ve aşırı tutumluluktan, cimrilikten de kaçınmalıdır.

BU ÂYETLERDE YER ALAN ÜÇ SORU

Bu âyetlerde a) İçki ve kumarla ilgili soru,b) Allah yolunda harcanacak malın miktarı ile ilgili soru,c) Öksüzlere ait soru, olmak üzere üç soru ve cevapları bir arada yer almıştır.Burada üç grup insanın hâli gözler önüne serilmektedir: Bazı insanlar mallarını ve servetlerini içki ve kumar gibi zararlı ve birtakım günahları yol açan kötü yolda harcamak ister; sırf nefsi arzu peşinde koşar ve sonucunu düşünmez.İkinci grup insan, Allah’ın rızasını kazanmak çabasını gösterir; varını yoğunu yardıma muhtaç din kardeşlerine yedirmek ister, çeşitli hayrata yönelir.Diğerbir grup insan da ergenlik

⁹⁹⁵ Buhari, *Nafaka*,2.

⁹⁹⁶ Ebu Davud, *Zekat*, 39

çağına varmadan babasını kaybeder;öksüz kalır ve dolayısıyla baba gibi şefkat gösterecek, varsa malını koruyacak, en iyi şekilde değerlendirecek, zayi olmasını önleyecek iyi niyetli insanların himayesine muhtaçtır.

İşte malının bir miktarını Allah yoluna harcamak isteyen müminlere en hayırlı bir hizmet alanı olarak öksüzlerin maddeten ve manen himaye edilmesi gösterilmektedir.Öksüzleri kendi hâliyle baş başa bırakmak doğru bir hareket olmadığı gibi, onlara ihanet etmek ve mallarına göz dikmek de büyük bir günahıdır. Onlara iyi yaklaşımda bulunmak eğitimi-öğretimi ve din terbiyesi ile yakından meşgul olup topluma kazandırmak ve malını korumak ise büyük bir sevaptır. Allah iyi niyetli ve kötü maksatlı insanları bilir, onları ayırır ve buna göre sevap veya ceza verir.

Sünen-i İbni Mace'nin Edep kitabının 6.babı Yetimin hakkına dair hadislerle aittir. O hadislerin mealini sunmakla konuyu noktalamak isterim. Hz. Peygamber o hadislerde şöyle buyurur:

1. *“Allah’ım sen şahit ol Ben şu iki zayıfın hakkının zayi edilmesinden insanları şiddetle cidden sakındırırım, men ederim: Yetim ve kadın.”*
2. *“Müslüman toplumundaki evlerin en hayırlısı kendisine iyilik edilen bir yetimin bulunduğu evdir. Müslüman toplumudaki evlerin en şerlisi de kendisine kötülük edilen bir yetimin bulunduğu evdir.”*
3. *“Kim yetimlerden üç kişinin nafakasını, yetiştirilmesini üstlenirse gecesini ibadetle ihya edip, gündüzünü oruçla geçiren ve kılıcını çekerek sabah akşam Allah yolunda cihad eden kimse gibi (sevap sahibi) olur ve benle o, şu iki kardeş (parmak) gibi cennete kardeş oluruz, buyurdu ve şehadet parmağı ile orta parmağını birbirine yapıştırdı.”⁹⁹⁷*

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

219. âyetten önce âyetler arasında münasebet durumuna değinilmişti. İçki ve kumarın zararlarını, zenginlerle fakirler arasında köprü görevini yapan yardımlaşmanın belli ölçüler dâhilinde yapılmasını ve öksüzlerin himaye edilmesini beyan eden 219. ve 220. âyetlerden sonra aşağıdaki 221. âyette de toplumun iç huzurunu yakından ilgilendiren evlenme ile ilgili bazı hükümler beyan edilmektedir.Gerek himayeye alınan öksüz kız ve erkek çocukları evlendirirken ve gerekse diğer mü'minler yuva kurmaya çalışırken

⁹⁹⁷ İbn Mace, Edeb,6.

hayat arkadaşlığına seçilecek kişide aranan en önemli vasfın din olduğu bildirilmektedir.

BAKARA 2/221

وَلَا تَنْكِحُوا الْمُشْرِكَاتِ حَتَّى يُؤْمِنُ وَلَأَمَةٌ مُؤْمِنَةٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكَةٍ وَلَوْ أَعْجَبَتْكُمْ وَلَا تُنْكِحُوا الْمُشْرِكِينَ حَتَّى يُؤْمِنُوا وَلَعَبْدٌ مُّؤْمِنٌ خَيْرٌ مِّنْ مُّشْرِكٍ وَلَوْ أَعْجَبَكُمْ أُولَٰئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةِ بِإِذْنِهِ وَيُبَيِّنُ آيَاتِهِ لِلنَّاسِ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ ﴿٢٢١﴾

MEALİ

221. (Ve Ey müminler) Allah'a ortak koşan kadınlar iman edinceye kadar onlarla evlenmeyin. Allah'a ortak koşan bir kadın sizi imrendirse bile imanlı bir cariye, ondan muhakkak iyidir. Allah'a ortak koşan erkekler ise iman edinceye kadar onları (kadınlarımızla) evlendirmeyin. Allah'a ortak koşan bir erkek hoşunuza gitse bile mümin bir köle, elbette ondan iyidir. Çünkü onlar ateşe çağırırlar. Allah ise izniyle cennete ve mağfirete çağırır ve insanlara âyetlerini (böyle) açıklar ki öğütlensinler.

İNİŞ SEBEBİ

Süddî'nin İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyetine göre bu âyet Abdullah b. Ravâha (r.a) hakkında inmiştir. Şöyle ki bu sahabenin siyah bir cariyesi vardı. Bir gün kızıp ona bir tokat attı ama derhal pişmanlık duyarak günaha girdiği korkusuyla gidip durumu peygambere arz etti.Hz. Peygamber ona cariyenin durumunu sordu. Abdullah da: “Ey Allah'ın Resulü! O; oruç tutar, namaz kılar, abdestini güzel alır ve Allah'tan başka ilah olmadığına, senin de O'nun resulü olduğuna şehadet eder.” deyince Peygamber Efendimiz: “Ey Abdullah! Bu cariye imanlıdır.” buyurdu.Bunun üzerine Abdullah:“Seni hak ile gönderen Allah'a yemin ederim ki ben, onu azadlayıp onunla evleneceğim.” dedi ve öyle yaptı. Fakat bazı Müslümanlar onu ayıplayıp: Bir cariye ile evlendi, dediler. Bir de Müslümanlar soylu diye müşriklere kız verip, onlardan kız almak istiyorlardı. Bunun üzerine bu âyet indi.⁹⁹⁸

⁹⁹⁸ Taberî, Câmiu'i-Beyân, 11/223.

TAHLİLLER

Müşrikât (مشرکات): Müşrike'nin (مشرکة) çoğuludur. **Müşrike**, Allah'a ortak koşan kadın demektir.⁹⁹⁹

Müşrikûn (مشرکون): Müşrik'in (مشرک) çoğuludur. **Müşrik**, Allah'a ortak koşan erkek demektir. Buradaki **müşrikât** kelimesi iki şekilde tefsir edilmiştir. Âlimlerin cumhuruna göre bundan maksat; hiçbir semavi dine inanmayıp puta tapan kadınlardır. Kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyan kadınlar bunun kapsamı dışındadır. Diğer bazı âlimlere göre ise bundan maksat; Müslüman olmayan bütün kadınlardır. Kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyan kadınlar da buna dâhildir. Aşağıda fıkıh bölümünde bu konu anlatılacaktır.¹⁰⁰⁰

Emet (أمة): Cariye demektir hür olmayan kadın manasındadır. Bir kavle göre ise bu kelime kadın manasındadır; ister hür olsun, ister cariyeye olsun.

'Abd (عبد): Köle olan erkek manasındadır.¹⁰⁰¹

İ'câb (إعجاب): İmrendirmek, hoş görünmek, hoş gitmek ve beğenmek gibi birbirine benzer manalara gelir.¹⁰⁰²

AÇIKLAMA

Ey müminler! Allah'a ortak koşan, puta tapan ve hiçbir semavi dine inanmayan kadınlarla evlenmeyin. Diğer -bir mana ile- gerek zahiri ve gerekse hakiki müşrike olan, yani Müslüman olmayan kadınlarla evlenmeyin! Hristiyanlar “İsa Allah'ın oğludur.” demekle Yahudilerde “Üzeyir Allah'ın oğludur.” demek suretiyle Allah'a ortak koşmuş olurlar. İkinci tefsire göre Mü'minler, semavi bir dine mensup olan kadınlarla da evlenmekten men edilmişlerdir.

Ancak o kâfir kadınlar iman edip Müslüman olunca o zaman onlarla evlenebilirsiniz. Şunu da iyi biliniz ki imanlı ve Müslüman bir cariyeye Allah'a ortak koşan, puta tapan, hiçbir semavi dine inanmayan bir kadından -diğer bir mana ile- imanlı, Müslüman bir cariyeye; kitap ehli dâhilkâfir olan bir kadından iyidir. O kâfir

⁹⁹⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 451–453.

¹⁰⁰⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 451–453.

¹⁰⁰¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 452–453.

¹⁰⁰²İsfehânî, *el-Müfredât*, 457.

kadın sizi imrendirse; güzelliği, malı, tavrı ve hareketleri nezaket ve terbiyesi vesaire sebeplerle hoşunuza gitse bile hüküm budur. Müşrikler, yani semavi bir dine mensup olsun veya olmasın Müslüman olmayan erkekler de Müslüman oluncaya kadar onları kızlarınız ve kadınlarımızla evlendirmeyin! Allah’a ortak koşan kâfir olan bir erkek, ne yönden olursa olsun hoşunuza gitse, onu beğenseniz bile Mü’min bir köle elbette ondan iyidir. Hürriyet, mevki, makam, servet, terbiye, nezaket ve güzellik gibi dünyalık şeylerle gözünüze girse bile; imansız kişiye Müslüman bir kız veya kadını nikahlamayın. Çünkü o imansız erkekler ve kadınlar cehennem ateşine davet ederler; sözleri halleri, fiil ve hareketleri, örf ve adetleri ile yaşantıları sebebiyle küfre çağırırlar. Allah ise akrabalık kuracağınız, hayat arkadaşlığı edeceğiniz ve birlikte yaşayacağınız müminler vasıtasıyla sizi doğru yola irşat edip izin ve emriyle cennete ve mağfirete, başlamasına çağırır. Allah, insanlara âyetlerini böyle açıklar ki öğütlesinler, o âyetleri iyice hatırlasınlar.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1.Konu: Kitap Ehli Denilen Yahudi ve Hristiyan Kadınlarla Evlenmek Müslümanlara Haram mıdır?

a) Âlimlerin cumhuruna göre caizdir. Dört mezhep imamlarının kavli de budur. Bu âyetteki Müşrikat kelimesini, Kitap ehli olanların dışında kalan kâfir kadınlar manasında yorumlamışlardır. Cumhurun delilleri özetle şunlardır:

1. Kur’ân’da “müşrikler ve kitap ehli” diye ifadeler bulunuyor. Bu ifade tarzı, müşriklerin kitap ehlinden ayırt edildiğini gösterir. Misal olarak: “*Kitap ehlinden kâfir olanlar ve müşrikler size Rabbinizden bir hayır indirilmesini istemezler.*” buyuruluyor. Keza “*Mü’minlere en çetin düşman olarak Yahudileri ve Allah’a ortak koşanlara bulursun. Müminlere sevgi açısından en yakınları da biz Hristiyanı diyenleri bulursun.*” buyuruluyor. Görüldüğü gibi bu iki âyette müşrikler, Kitap ehline atfedilmiştir. Atıf işi onların ayırt edildiğini gösterir. Bu itibarla Müşrikât kelimesinin zahiri Kitap ehlini kapsamaz.

2. Bakara sûresinden bir hayli zaman sonra inen Mâide suresinin: “*Sizden önce kendilerine kitap verilenlerden namuslu hür kadınlarda size helaldir.*” mealindeki 5. âyetidir. Şafiilere göre yukarıya meali alınan Mâide sûresini âyeti, tefsiri yapmakta olduğumuz âyetin hükmünü hususileştirmiştir. Hanefilere göre ise kitap ehli kadınlarla evlenme yasağını neshetmiştir. Hülâsa; bu iki âyetten çıkan hüküm, kitap ehli olan

kadınlarla evlenmenin helalliği ve bunların dışında kalan kâfir kadınlarla evlenmenin haramlığıdır.

3. Sahabelerden Huzeyfe-rivâyete göre- Yahudi bir kadınla evlenmiş. Hz. Ömer ona yazdığı bir mektupla kadını boşanmasını isteyince, Huzeyfe (r.a.) verdiği cevapta:“*Onunla evlenmenin haram olduğunu sandığın için mi boşanmamı istiyorsun?*” demiş ve Hz. Ömer:“*Hayır haram olduğunu söylemiyorum fakat Kitap ehli olan kadınlarla evlenmenin yaygınlaşmasından ve bu yüzden Müslüman kadınlara rağbetin az olmasından korkuyorum.*” demiştir.

4. Katâde: “*Bu âyetteki Müşrikat’tan maksat, kitabı olan Arap müşrikelerdir.*”demiştir. İbrahim Nehaî“*Bunlar, ateşperest ve putperest kadınlardır.*” demiştir. Cumhurun başka delilleri de vardır.

b) İbn Ömer, Kitap ehli olan kadınlarla evlenmenin haramlığına hükmederek, bu âyetin onlara da şümüllü olduğunu söylemiştir. Buhârî ve Nehhâs’ın en-Nâsıh’taNâfi’den rivâyetlerine göre adamın Yahudi veya Hristiyan bir kadınla evlenmesi hükmü, İbn Ömer’e sorulduğu zaman şöyle cevap veriyordu: “*Allah, O’na ortak koşan kadınlarla evlenmeyi Müslümanlara haram kılmıştır. Ben Kadının Rabbinin İsa veya herhangi bir kul olduğunu söylemesinden daha büyük bir müşriklik,yani Allah’a ortak koşmayı bilemiyorum.*” diyordu.Bilindiği gibi Hristiyanlar İsa’yı ilahlaştırıyorlar. Yahudilerde Üzeyir’in Allah’ın oğlu olduğunu iddia ediyorlar. Böylece Allah’a ortak koşmuş sayılırlar.

Müslüman bir erkeğin Hristiyan veya Yahudi bir kadınla evlenebilmesi için aranan şartlar ve ilgili hükümler hakkında geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulması gerekir.Sahabilerden Talha ve Huzeyfe’nin (r.anhuma) kitap ehli olan kadınlarla evlenmelerine Hz. Ömer’in karşı çıkması; Müslüman kadınlara rağbetin azalması, kitap ehli olan kadınlarla evlenmede birtakım zararların meydana gelmesi gibi hikmetlerden dolayıdır.Bazı zarar ve sakıncaları günümüzde görülmektedir. Hz. Ömer’e Allah Teâlâ, daha yüce makamlar ihsan eylesin.

2. Konu: Müslüman Kadının Evlendirilmesi Haram Olan Müşrik Erkekler Kimlerdir?

Âyet, Müslüman kadının bir müşrikle evlendirilmesini haram kılmıştır. Müşrik’tenmaksat, Müslüman olmayan erkektir. Şu hâlde Müslüman bir kadın; Yahudi, Hristiyan, ateşe tapan, puta tapan,mürted (yani Müslüman iken İslam dininden

çıkan) veya hiçbir dine mensup olmayan hiçbir erkekle evlendirilemez. Bunun hikmetlerinden birisi İslam dininin üstünlüğüdür. Müslüman kadının Müslüman olmayan bir erkeğin nikâhının altına girmesi, bu üstünlüğe ters düşer. Erkek, karısını etki altında tutup maddi veya manevi baskı ile dinden çıkmaya zorlayabilir veya bu yolda telkinde bulunabilir, İslami yaşantısına engel olabilir. Bugibi durumlardan dolayı evlilik hayatı bir zindan hayatına dönüşebilir. Bu itibarla Müslüman kadın bir nevi ateşe atılmış olur. Diğer taraftan evlenmenin asıl maksadı neslin devam ettirilmesidir. Çocuklar genellikle babaya uyarlar. Baba Yahudi veya Hristiyan olursa çocuklarını kendi inancına göre yetiştirip onları da kendisi gibi Yahudi ve Hristiyan yapar.

Bu yasaklılığın bir sebebi de şu olabilir: Müslüman erkek Musa ve İsa'yı bir peygamber olarak kabul edip onlara saygı duyar. Tevrat ve İncil'i birer semavi kitap sayar. Bu itibarla Yahudi ve Hristiyan olan karısına inanç ayrılığı sebebiyle eziyet ve zulüm etmez ve böylece din ayrılığı ciddi bir huzursuzluk kaynağı olmaz. Fakat Müslüman olmayan erkek ne Kur'an'a nede peygambere inanır. Onun bu inançsızlığı ve inkârcılığı sebebiyle nikâhı altına alacağı Müslüman kadına eziyet ve haksızlık edebilir, hor ve hakir görebilir. Hatta dini ile alay edebilir.

Sâbûnî'nin ahkâm âyetleri tefsirinde, bu âyetin açıklaması bölümünde anlatıldığına göre Müslüman olmayan bir erkek öğrenci kendisine Müslüman erkeğin Hristiyan kadınla evlenebilmesi ve Hristiyan bir erkeğin Müslüman bir kadınla evlenememesininsebebini sormuş ve bu soru ile Müslümanları dini taassupla itham etmek istemiş. Sâbûnî kendisine şöyle cevap vermiştir: *“Biz Müslümanlar sizin peygamberiniz İsa'ya ve kitabınız olan İncil'e inanıyoruz. Siz de bizim peygamberimize ve kitabımıza iman ettiğiniz zaman sizi kızlarımızla evlendireceğiz. Bu durumda biz mi mutaassıбыız, siz mi mutaassıpsınız?”* Hristiyan öğrenci bu cevap karşısında susmak mecburiyetinde kalmıştır.

3. Konu: Evlenmede Aranacak En Önemli Vasf Dindir.

“Mümine bir cariye Allah'a ortak koşan kadından iyidir ve Mümin bir köle Müslüman olmayan erkekten iyidir.” cümleleri evlenmede en önemli vasfın din olduğuna delalet eder. Bu konuda birçok hadis de vardır. Bunlardan iki tanesini nakletmek ile yetineyim:

Resûlullah şöyle buyurmuştur:

“Kadınlarla şu dört hasletleri için evlenilir:Malıçin,soyu için, güzelliği için ve dindarlığı için.Sen bunlardan dindar olanı ele geçirmeye bak. Eğer dediğim gibi yapmazsan, fakirliğe düşersin.”¹⁰⁰³

“Kadınların sırf güzellikleri için nikâhlayamayınız. Çünkü onların güzelliğinin böbürlenmek ve kibirlenmek yüzünden olanları tehlikeye atması umuludur.Sırfmalları içinde onları nikâhlayamayız. Çünkü mallarının onları azdırması ve günahlarla şerlere sokması umulur. Lakin dindarlıkları için onları nikâhlayınız. Şüphesiz burnunun bir kısmı kesik, kulağı delik ve teni siyah dindar bir cariye; dindar olmayan hür kadından (nikâhlamak bakımından) efdaldır.”¹⁰⁰⁴

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyette gayrimüslimlerle evlenmenin yasaklığı ile zararı ve Müslümanların birbiriyle evlenmelerinin teşviki ile faydası beyan edildikten sonra kadınların adet hâllerinde cinsel ilişkinin yasaklığı ve temizlik hâllerinde neslin üremesi için cinsel ilişkide bulunmanın meşruluğu beyan edilerek buyuruluyor ki:

BAKARA 2/222

وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَأَعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللَّهُ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ (٢٢٢)

MEALİ

222. Sana kadınların hayız, adet görme halinden soruyorlar. Deki: “O, bir eza (tikindirici, sıkıcı) dır. Bu sebeple hayız zamanında kadınlardan uzak durunuz; temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın!İyice temizlendikleri zaman, Allah’ın size emrettiği yerden, üreme organından onlaravarın!Şüphe yok ki Allah çok tövbe edenleri sever ve iyice temizlenenleri sever.

İNİŞ SEBEBİ

Enes’ten rivâyete göre şöyle demiştir: Yahudiler, ay hâlindeki kadınla bir evde oturmazlar.Onlarla birlikte yemezler, içmezlerdi. Enes dedi ki: Yahudilerin bu durumu Hz. Peygamber’e anlatıldı.Bunun üzerine Allah Teâlâ “Sana kadınların hayız halinden soruyorlar. De ki o bir ezadır. Bu sebeple hayız zamanında kadınlardan uzak durun.”

¹⁰⁰³ Buhârî, *Nikâh* 15, Müslim, *Radâ* 53. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Nikâh* 2; Nesâî, *Nikâh* 13; İbni Mâce, *Nikâh* 6

¹⁰⁰⁴ İbn Mace, *Nikah*, 6

âyetini indirdi. Resûlullah da “*Cimadan(cinsel temastan)başka her şey yapın.*” buyurdu.¹⁰⁰⁵ Geniş bilgi için aşağıdaki kaynağın tercüme ve şerhine bak.

TAHLİLLER

Mahîd (محيض): Hayd (حيض) gibi mastardır. **Hayd**’ın asıl manası akmaktır. Din ıstılahında ise kadının adet görmesidir. Çünkü o günlerde rahimden kan akar.

Ezâ (أذى): Lügatte hoşlanılmayan şey manasındadır. Burada tiksindiren pislik ve eziyet veren, sıkıntı ve veren şey manasındadır. Ezâ ve eziyet kelimeleri Türkçemizde de kullanılmaktadır.¹⁰⁰⁶

İtizâl (اعتزال): Bir şeyden çekilmek uzak durmaktır. Burada kadınlarla cinsel ilişkide bulunmaktan uzak durmaktır.¹⁰⁰⁷

Yathurne (يَطْهَرُنَ): Bu fiilin kökü Ebû Hanîfe’ye göre kendiliğinden temizlenmek, yani kanın kesilmesidir. Şâfiî’ye göre ise kanın kesilmesinden sonra boy abdesti almak temizlenmektir. Bu fiilin bazı kıratlarda يَطْهَرُنَ diye okunması boy abdesti almak manasını teyit eder. Çünkü kadının adet halinden tam manasıyla temizlenmesi, boy abdestini alması ile gerçekleşir.¹⁰⁰⁸ يَطْهَرُنَ’nin kökü iyice temizlenmek manasındadır. Bu da boy abdesti almak demektir. Fakat Ebu Hanife, bu fiili de bir önceki fiil gibi kanın kesilmemesi mânâsınayorumlamıştır.İkitefsir arasında hüküm bakımından meydana gelen farkı fıkıh bölümünde anlatacağım.¹⁰⁰⁹

AÇIKLAMA

Ey Peygamber! Sana hayızdan da soruyorlar. Yani kadına ay halinde yaklaşmanın helal olup olmadığını soruyorlar. Enes’ten rivâyete göre bu soru, sahabeler tarafından sorulmuştu.Cahiliye devri insanları, Yahudiler ve ateşperestler, adet görmek hâlinde olan kadınlarla bir arada oturmaz; beraber yemezler, içmezler,hatta odalarında veya evlerinde bile durmazlardı.Hristiyanlardabunun aksine adet hâline hiç önem vermeyip o hâlde kadınlarla cinsel ilişkide bile bulunurlardı. Nihâyet Ebü’d-Dahdâh(r.a.) ve

¹⁰⁰⁵ Müslim, *Hayız*,16, (hd.302): Ebu Davud, *Nikah*,47 (hd.2165): Tirmizi, *Bakara*, (hd.2981), Nesai, *Taharet*, 181

¹⁰⁰⁶İsfehânî, *el-Müfredât*, 71–72.

¹⁰⁰⁷İsfehânî, *el-Müfredât*, 564–565.

¹⁰⁰⁸Kıraat için bk. İbnü’l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/29.

¹⁰⁰⁹Krş. Kurtubî, *el-Câmi* ‘, 3/88.

birkaç sahabi buna dair hüküm sorunca bu âyet indi ve en uygun hükümler konulmuş oldu.

Ey Peygamber! De ki: O hayız kanı bir ezadır, tiksindirici ve sıkıntı verici bir pisliktir. Bu sebeple hayız zamanında kadınlardan uzak durun! Onlarla cinsel ilişkiden çekilin ve temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Cinsel ilişkide bulunmayın. İyice temizlendikleri, yani kan tamamen kesildikten sonra boy abdesti alıp iyice temizledikleri zaman Allah'ın size emrettiği yani hayız halinde uzak durmanızı istediği yerden üreme organından onlara varın. Şüphe yok ki Allah (günah ve kusurlarından) çok tövbe edenleri sever ve pisliklerden, pis ilişkiden sıyrılıp; tertemiz olmaya özen gösteren, pak ve nezih olanları sever.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Aybaşı halinde kadınla cinsel ilişkide bulunmak büyük günahlardandır. Bu hüküm Kitap, Sünnet ve İcma ile sabit olduğundan, helal olduğunu söyleyen bir kimse kâfir olur. Bu konuda peygamberden rivâyet olunan bazı hadislerin mealini nakil edelim:

a) Aybaşı halindeki kadınla cinsel ilişkide bulunan ve onu dübüründe kullanan ve bir kâhine varıp onun dediğini tasdik eden bir kimse Hz Muhammed'e indirileni inkâr etmiş olur.

b) İbn Abbâs'tan rivâyet e göre bir adam karısıyla adet halindeyken cinsel ilişkide bulunduğu zaman Peygamber ona yarım altın sadaka çıkarmasını emrederdi.

c) İbn Abbâs'tan rivâyete göre, Peygamber (Sallallahu aleyhi vesellem), karısıyla hayızlı olduğu halde cinsel ilişkide bulunan kimse hakkında şöyle buyurdu demiştir: O bir altın veya yarım altın ile tasadduk eder.

İlk hadis tehdit mahiyetindedir veya bu günahı helal sayarak işleyene aittir. Ahmed b. Hanbel, İbn Abbâs'ın yukarıdaki hadislerine dayanarak kefaretin ödenmesinin gerektirdiğini söylemiştir. Diğer üç mezhep imamının dâhil bulunduğu cumhura göre kefareti ödemek müstehaptır. Kişi bu günahı tövbe ve istiğfar etmelidir. Bu suç kan hâli devam ederken işlenirse bir altın; tamamen kesildikten sonra ve henüz boy abdesti alınmamış iken işlenirse, yarım altın ödenir. Geniş bilgi için hadislerin nakledildiği Sünenin Tercüme ve Şerhine bakılabilir.

2) Kadın adet görmekte iken göbeği ile diz kapağı arası dışında kalan yerlerinden yararlanıp okşamakta, kadını öpmekte ve sevişmekte sakınca yoktur. Bu konuda

özellikle kadının diz kapağı ile göbeği arasında kalan yerlerinin iyice örtülü olmasa hakkında gelen hadisler ve ayrıntılı bilgi için Sünen-i İbn Mâce'nin Tahâret Kitabının 121. babında geçen 635-638. hadislerin Tercüme ve Şerhi Cilt 2, sayfa 344-350'ye bak.

3) Adet gören kadının âdetinin bitmesinden sonra henüz yıkanmamış iken mi, yoksa yıkandıktan sonra mı eşi onunla cinsel ilişkide bulunabilir?

a) Malik, Şafii ve Ahmed İbn Hanbel'in dâhil bulundukları cumhura göre kan tamamen kesilip kadının boy abdesti almasından sonra eşiyle cinsel ilişkide bulunması helaldir, yıkanmadıkça cinsel ilişki haramdır. Tahliller bölümünde belirttiğim gibi Cumhur, âyetteki “**Yaturhne**” ve “**Tatahharne**” fiillerini gusledip yıkanmak manasına tefsir etmiştir veya “**Yathurne**” kanın kesilmesi ile olan temizlenme ve “**Tatahharne**” yıkanmakla iyice temizlenmek manasına tefsir etmiştir. Bunlar, âyette kadınla cinsel ilişkide bulunmak bu iki fiile bağlanmıştır: Hem kanın kesilmesi hem de kadının gusletmesi gerekir, demiştir.

b) Ebû Hanife ise bu fiilleri kanın kesilmesi ile sağlanan temizlik manasına tefsir ederek: Âdet görmenin en çok süresi olan 10 günün bitiminde kan kesilirse kadın yıkanmadan da eşine helal olur. Fakat kan bu süreden önce kesilirse kadın yıkanmadan veya bir namaz vakti geçmeden eşine helal olmaz demiştir. Taberî, Şevkânî ve İbn Arabî gibi âlimler cumhurun görüşünü kuvvetli görmüşler. Bu itibarla ihtiyatlı olanı cumhurun görüşüdür.

4) Adet görme halinde kadına haram olan şeyler:

Namaz kılmak, oruç tutmak, Kur'an okumak, Kur'an'ı ellemek, ona dokunmak, camiye girmek, Kâbe'yi tavaf etmek ve eşi ile cinsel ilişkide bulunmak ve diz kapağı ile göbeği arasında kalan yerlerini eşine açmak, bu yerlerden eşinin yararlanmasına müsaade etmek gibi şeyler haramdır. Daha geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.

BAKARA 2/223

نَسَآؤُكُمْ حَرَّتْ لَكُمْ فَآتُوا حُرَّتَكُمْ أَنَّى شِئْتُمْ وَقَدِّمُوا لِأَنفُسِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ مُلَاقُونَ وَبَشِّرِ الْمُؤْمِنِينَ
(۲۲۳)

MEALİ

223. Kadınlarınız sizin (ürün verip bebek yetiştiren) tarlanızdır. Tarlanıza nasıl isterseniz varın ve kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Allah'tan korkun, O'na muhakkak kavuşacağınızı da bilin. Sen (Ey Peygamber) müminleri (ahiret mükâfatı ile) müjdele.

İNİŞ SEBEBİ

Cabir İbn Abdullah(r.a.)'tan rivâyete göre Yahudiler Bir erkek bir kadının tenasül organına makat tarafından varırsa (böyle bir birleşmeden meydana gelen) çocuk, gözü şaşı olur diyorlardı. Bunun üzerine Allah Sübhaneh, “Kadınlarınız sizin ürün veren tarlanızdır. Tarlanıza nasıl isterseniz varınız.” âyetini indirdi.¹⁰¹⁰

Taberî'nin Mücâhid'den rivâyetine göre İbn Abbâs(r.a.), şöyle demiştir: Mekkeliler kadınlarını sırtüstü, yüzükoyun veya yana yatırıp normal yolla cinsel ilişkide bulunurlardı. Medineliler ise Yahudilerin etkisi altında kalarak kadınlarını yana yatırıp normal yolla cinsel ilişkide bulunurlardı. Mekkelilerden Medineli kadınlarla evlenenler alışkın oldukları şekillerde cinsel ilişkide bulununca, Medineli kadınlar buna karşı çıkarak bu durumu yadırgadılar. Nihâyet dedikodular yayılarak Resulü Ekrem'e kadar intikal etti. Bunun üzerine bu âyet indi. Âyetten kastedilen mana şudur: Kadının rahim yoluna nasıl isterseniz varabilirsiniz, kadını yüzükoyun, sırtüstü veya yana yatırarak bu yolla temasta bulunmakta sakınca yoktur.¹⁰¹¹

TAHLİLLER

Hars (حَرْث): Toprağa tohum atmak, toprağı ekime hazırlamak, ekilen şey ve tohum atılacak tarla manalarına gelir. Burada tarla manasına tefsir edilmiştir. Kadın tarlaya, erkeğin suyu tohuma, bebek de biten bitkiye benzetilmiştir.

Ennâ (أَنْى): Nasıl, ne zaman ve nerede manalarına gelir. Âyetin أَنْى شئتم cümlesi Katâde ve Rebî “Nereden isterseniz” diye tefsir etmişlerdir. Yani kadının rahim yoluna önden, yandan ve arkadan varmakta serbestsiniz.

Mücahit ise bunu “Nasıl isterseniz” diye tefsir etmiştir. Yani kadını sırtüstü, yana veya yüzükoyun yatırarak veya başka vaziyette iken rahim yoluna varabilirsiniz.

¹⁰¹⁰ Buhari, *Tefsir*,39: Müslim, *Nikah*, 117: Tirmizi, *Tefsir*,2: Ebu Davud, *Nikah*,44: İbn Mace, *Nikah*, 29.

¹⁰¹¹ Ebu Davud, *Nikah*,44.

Dahhâk da ائى kelimesini ne zaman manasına tefsir ederek gece gündüz, ne zaman isterseniz cinsel ilişkide bulunabilirsiniz, diye tefsirde bulunmuştur.

AÇIKLAMA

Ey Mü'minler! Kadınlarınız sizin ürün veren, çocuk yetiştiren tarlanızdır. Siz onlara Müslüman tohumları atıp, mahsul olarak iyi nesil yetiştireceksiniz. Bu itibarla bu maksada ulaşmak, iyi nesil yetiştirmek üzere nasıl veya ne zaman yahut hangi yönden isterseniz tarlanıza varıp tohumunuzu yerine, yani kadının rahim yoluna atabilirsiniz. Yahudilerin dediklerine bakmayın. Şöyle varılırsa doğacak çocuk şaşlı olur, mutlaka böyle varılacak diye bir kayıt yoktur. Kadını hangi vaziyette bulundurursanız sakınca yoktur. Önemli olan cinsel ilişkinin meşru yoldan ve nesil yetiştirmek maksadıyla olmasıdır.

Bir de kendiniz için ileriye hazırlık yapın. Yani ahirette size yarayacak iyi amelleri işleyip hazırlıklı olun. Cinsel ilişkide bulunulacağı zaman, önceden besmele çekmek ve imanlı bir çocuk sahibi olmayı istemek de ileriye hazırlık cümlesinden sayılır. Atâ: Burada iyi amel hazırlamaktan maksat besmele çekmektir, demiştir. Mücahit de dua etmektir, demiştir. Çocuk sahibi olmak, iffetli ve namuslu eş seçmek manasına yorumlayanlar da vardır. En uygunu umumi mana ile tefsir etmektir. Ey Müminler! Allah'tan da korkun, emir ve yasaklara riâyet edin, yanlış yola girmeyin ve O'na muhakkak kavuşacağınızı bilin, öldükten sonra dirilip işlediklerinizin hesabını vereceğinizi unutmayın. Sen Ey Peygamber! Bu hükümlere muhatap olup olduğu gibi kabul eden ve verilen talimatlara harfiyen riâyet eden M'üminleri ahiret mükâfatı ve cennet nimetleri ile müjdele.

MAKATLARINDAN KADINLARA VARMAK

İslam âlimleri bunun kesinlikle haram ve yasak olduğu noktasında ittifak etmişler. Dört mezhep âlimleri bu konuda ittifak halindedir. Bu çirkin fiil birçok hadis ile yasaklanmıştır. Lut Kavmi'nin başına gelen felaketin böyle bir çirkin fiiller olduğunu bilmeyen Müslüman yoktur. Sünen-i İbn Mâce'nin Nikâh Kitâbı'nın 29. bâbı bu kötü fiilin yasaklandığına dair hadislere tahsis edilmiştir. Gerekli bilgi bu hadislerin açıklaması bölümünde verilmiştir. İsteyenler Tercüme ve Şerhinin 5. cildinin 365-370. sahifelerine bakabilirler. Abdurrahman el-Cezerî de dört mezhebin fıkıh kitabının 5. cildinin 146-149. sahifelerinde konuya geniş yer vererek varid olan hadisleri nakletmektedir. Buraya birkaç hadisin mealini nakledelim:

1. Ebu Hüreyre'den rivâyete göre Peygamber Sallallahu aleyhi vesellem şöyle buyurmuştur: “Mak’adında karısıyla cima eden adama, Allah rahmet bakışıyla bakmayacaktır.”¹⁰¹²

2. Ebu Hüreyre'den rivâyete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Makadından karısına varan kimse melun, yani (Allah'ın rahmetinden uzaktır)* .”¹⁰¹³

3. İbn Abbâs'tan rivâyete göre Peygamber şöyle buyurmuştur: “*Makattan bir erkeğe veya bir kadına varan adama Allah rahmet bakışıyla bakmayacaktır.*”¹⁰¹⁴

4. Huzeyme b. Sabit'in rivâyete göre Resûlullah üç kez üst üste: “*Şüphesiz Allah gerçeği bildirmeyi bırakmaz, buyurduktan sonra da: “Makatlarından kadınlara varmayın.”* buyurdu, demiştir.”¹⁰¹⁵

5. Bu âyetin fıkıh hükümleri bölümünde geçen ilk hadiste bu çirkin fiilde bulunan kimse için buyrulan tehdide tekrar bakılmalıdır. Orada kişi küfürle tehdit edilmektedir. İbn Ömer ve Malik'ten buna muhalif nakiller reddedilmiş olup kendilerinden yapılan rivâyetlerle de yalanlanmıştır. Abdurrahman el-Cezerî'nin yukarıdaki bildirilen yerde özetle şunu söyler:

İbn Ömer'den sabit olan rivâyet de bu doğrultudadır. Bu çirkin fiili kesinlikle haram saymıştır. Rivâyete göre bunun hükmü kendisine sorulduğu zaman: “Müslümanlardan herhangi bir kimse bunu yapar mı? Demiştir. Malik’ede bir adam: Makatlarından kadınlara varmak hususunda ne buyurursunuz? Demiş. Malik: “Siz Arapsınız, yani Arap diline vakıfsınız. Tohum ekin yetiştiren yerden başka yere atılır mı? Siz kadının rahim yolundan sapmayın, diye cevap vermiştir. İmam Malik verdiği cevapta tefsirini yapmakta olduğumuz âyete atıfta bulunmuştur. Adam bu kere Malik’e: “Efendim, senin kadınlara makatlarından varmaya fetva verdiğini söylüyorlar, deyince Mâlik: Bana iftira ediyorlar, bana iftira diyorlar demiştir.

Hülasa bu şirket fiilin haramlığı hususunda İslam âlimleri ittifak halindedir. Sabit ve sahih hadisler, sahabelerin sözleri, dört mezhep âlimlerinin fetvaları bu istikamettedir. Buna ters düşen görüş; Sahibinin cehaletine, ehli sünnet mezheplerinin dışına çıktığına

¹⁰¹² İbn Mace, *Taharet* 125.

¹⁰¹³ Ebu davud, *nikah*, 95

¹⁰¹⁴ Ebu Davud, *Nikah*, 45; Tirmizi, *Taharet*, 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1,86

¹⁰¹⁵ İbn Mace, *Nikah*, 29; Tirmizi, *Tefsir*, 2-27.

ve sapıklığına delalet eder. Adet görmekte olan kadının kanı tamamen kesilmeden, normal yolla ona yaklaşmayı kesinlikle yasaklayan bir yüce din âlimlerinden hiç kimse, pislik merkezi olup çeşitli hastalıklara yol açan bu şeni fiili ve o yoldan kadına varmayı tecviz edebilir mi? Bunu söyleyen olursa yüce dinimize iftira etmiş olur. Kur'an'ın bu âyetinin hükmünü tahrif ve tebdil etmiş olur. Bunca hadisleri kabul etmemiş olur.

Bu konuda söylenecek söz ve nakledilecek delil ve dayanaklar pek çoktur. Biz bu kadarlık bilgi ile yetinelim. Arzu edenler yukarıda verilen kaynaklara veya fıkıh kitaplarına başvurabilir.

Konuyu Lut kavminin çirkin fiilini işleyenlerle ilgili varid olan birkaç hadis meali ile noktaliyayım. Rasulullah sallallahu aleyhi vesellem buyuyorlar ki:

1. Kimin Lut Kavmi'nin amelinini işlediğini bilerseniz, bu çirkin fiili işleyeni de kendisi ile bu fiili işleneni de öldürürüz.¹⁰¹⁶
2. Ümmetim için en çok korktuğum şeylerden birisi Lut kavminin amelinin işlenmesidir.¹⁰¹⁷
3. Ebu Hüreyre'den rivâyete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Lut Kavmi'nin çirkin amelinin işleyen kimse hakkında: “ Üsttekini ve alttakini recmediniz, her ikisini de recmediniz.” buyurdu.¹⁰¹⁸

Lut Kavmi'nin çirkin fiili iki erkek arasında olduğu gibi, erkek ile kadın arasında da olabilir. Gerekli bilgi için aşağıda dipnotunda yazılı kaynağı bakılabilir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyette bize Allah korkusunu emredip emirlerine aykırı harekette bulunmayı yasaklayınca aşağıdaki âyetlerde yeminlerimizle Allah'ın mübarek adını iyiliğe, günahlardan korunmaya ve insanların arasını düzeltmeye engel yapmamızı, çok yemin etmemizi yasaklıyor ve kasıtlı yeminlerde bulunmanın cezayı gerektirdiğini bildiriyor.

BAKARA 2/224

وَلَا تَجْعَلُوا اللَّهَ عُرْضَةً لِإِيمَانِكُمْ أَنْ تَبَرُّوا وَتَتَّقُوا وَتُصْلِحُوا بَيْنَ النَّاسِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٤)

¹⁰¹⁶ İbn Mace, *Hudud*, 12

¹⁰¹⁷ İbn Mace, *Hudud*, 12

¹⁰¹⁸ İbn Mace, *Hudud*, 12

MEALİ

224. Allah'ı(n adını) yeminlerinize (yani) iyilik etmenize (fenalıklardan) korunmanıza ve insanların arasını düzeltmenize engel yapmayın. Allah (hakkıyla) işitendir, (her şeyi) bilendir.

İbni Cerir'in İbni Cüreyc'den rivâyetine göre bu âyet, Ebu Bekr-i Sıddık (r.a.) hakkında inmiştir. Şöyle ki: Teyzesi oğlu Mistah (r.a.), hicret edenlerin fakirlerindendi. Hz.Ayşe hakkında yapılan iftira meselesinde kendisinin de dedikodu ettiğini duyan Ebu Bekr-i Sıddık (r.a.) ona maddi yardımda bulunmayacağına yemin etti. Bunun üzerine bu âyet indi.¹⁰¹⁹

Kelbi'nin rivâyetine göre ise Abdullah İbn Revaha hakkında indi. Şöyle ki: eniştesi Beşir İbn Numan, onun kız kardeşini boşanmak yemininde bulunduktan sonra pişmanlık duyarak yemininden dönüş yapıp eşiyle barışmak istedi. Fakat Abdullah b. Revaha, eniştesi ile görüşmemeye, konuşmamaya ve kardeşiyle barıştırmamaya yemin etmişti. Bu olay üzerine bu âyet indi.

TAHLİLLER

Urda (عرضة): Engel ve açıktan hedef gibi bir şey maruz olup duran, arz edilen şey manalarına gelir. Burada iki manada olabilir.

Eyman (أيمان): Yemin'in çoğuludur, yeminler demektir. Burada yeminler veya yapılması yahut yapılmaması için yemin edilen işler manasındadır.

AÇIKLAMASI

Ey Müminler! Allah'ın adını yemin ettiniz şeylere, yani iyilikte bulunmanıza fenalıklardan korumanıza ve insanların arasını düzeltme nize engel yapmayın. Yani yeminlerinizi bahane ederek hayırlı işleri bırakmayın. Yemin etmek iyi bir şey değildir. Şâyet iyilikte bulunmak, Allah korkusuna uygun hareketler ve insanların arasını bulup barıştırmak gibi hayırlı şeyleri yapmamaya yemin ederseniz, böyle yeminlere bağlı kalmanın Allah'ın rızasına uygun olduğunu sanmayın. Nitekim Resûlullah:"Kim bir şey için yemin edip sonra ondan başka bir şeyi daha hayırlı bilirse, daha hayırlı olanı yapsın ve yemininin kefareti ödesin buyurmuştur.

Mâlik el-Cüşemî'den şöyle rivâyet edilmiştir:

¹⁰¹⁹ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, 4/423.

Ben, Ya Resûlullah! Amcam oğlu yanıma gelir (bana ihtiyacı olur) ben de ona bir şey vermemeye ve ona sıla-i rahim etmemeye yemin ederim, dedim. O buyurdu ki: “Yeminin kefareti öde.”¹⁰²⁰

Âyetin ikinci manası şöyledir: “Ey müminler Allah'ın adını yeminlerinizi arz edip ortaya koymayın, ikide bir yemin etmeyin ki iyilikte bulunasınız, fenalıklardan korunasınız ve insanların arasını düzeltesiniz. Çünkü Allah'a gerçek saygı duyan bir Mümin, O'nun yüce adını konuşmasının inandırıcılığına alet etmez. Her şey için yemin etmeye alışırsa kalbinde yeminin bir ağırlığı kalmaz ve yalan yere yemin etmekten pek emin olmaz. Toplum nazarında itibar ve güveni de yitirir. Bu yüzden insanların arasını düzeltme gayreti de gölgenebilir. Allahu Teâla çok yemin eden kişi kötüleyerek Kalem suresinin 10. Âyetinde: “Ve çok yemin edip duran aşağılık kimselere uyma.” buyurmaktadır.

Fahreddin Râzî, bu âyetin tefsiri bölümünde müfessirlerin bu âyetin tefsiri hakkında çok şey söylediklerini onlardan en uygunun bu iki tefsir şekli olduğunu ifade ederek ikinci tefsiri tercih etmektedir. Fakat birinci tefsir âyetin iniş sebebine daha uygun olduğu için mealde o tefsiri dikkate aldım.¹⁰²¹

BAKARA 2/225

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ وَاللَّهُ عَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٢٥)

MEALİ

225. Allah sizi ettiğiniz kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz. Fakat sizi kalplerinizin kazandığı (kasıtlı) yeminlerinizden dolayı sorumlu tutar. Allah çok bağışlayıcıdır, halimdir.

TAHLİLLER

Lağiv (لغو): Önemsiz ve itibar edilmeyen sözdür. Böyle söz genellikle düşünülmeden ve kasıtsız olarak ağızdan çıkar.

Muahaza(مآخذة): Sorumlu tutmak, cezalandırmak demektir.

¹⁰²⁰ İbn Mace, *Kefaret* 7.

¹⁰²¹ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/427.

AÇIKLAMASI

Bu âyet kasıtsız yeminlerin bir cezayı gerektirmediğine, fakat kasıtlı yeminlerin ceza gerektirdiğine delalet eder. Kasıtsız yeminler ile kasıtlı yeminlerin tefsiri hususunda iki rivâyet vardır. Önce kasıtsız yeminlerle ilgili açıklamayı yapalım.

Din ıstılahında Yemin-i Lağv adı verilen kasıtsız yeminler:

1. Ebû Hanîfe ve Mâlik’e göre yemin-i lağv, kişinin kendi kanaat ve zannına uygun olarak geçmiş zamanda bir şeyin şöyle olduğuna veya böyle olmadığına yemin etmesi, sonra o şeyin yeminin hilafına olduğunun anlaşılmasıdır. Bu gibi yeminlerde bile bile yalan söylemek kastı yoktur. Kişi kendi kanaat ve zannına göre yemin etmiş, sonra yanlışlığı anlaşılmıştır. İşte böyle yemine, lağv yemin denilir ve kişi böyle bir yeminden dolayı sorumlu değildir. Ne kefarete ödemesi gerekir ne de ahirete bir cezaya müstehak olur. Âyetteki “kasıtsız yeminlerden” maksat budur. İbni Abbas, el-Hasan ve Mücahid’den nakledilen rivâyet böyledir.

2. Şâfiî ve Ahmed’e göre Yemin-i Lağv, yemin kastı olmaksızın söz arasında kişinin ağzından çıkan “Hayır vallahi”, “Evet vallahi” gibi sözlerdir. Bunda yemin etmek kastı olmadığı ve bir dil alışkanlığı veya sürçülisan yani dil kayması olduğu için bir sorumluluk gerektirmez. Ne kefarete ne de ahirette bir azap söz konusudur. Âyetteki kasıtsız yeminden maksat bu tip yeminlerdir. Ayşe, Şâbi ve İkrime’den nakledilen rivâyet böyledir. Buhârî, Hz Aişe Radiyallahuanha’dan şu rivâyeti yapmaktadır. Ayşe radiyallahu anha demiştir ki: AllahTeâla’nın “Allah sizi ettiğiniz kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz” buyruğu, adamın “Hayır vallahi ve bilakis vallahi” sözü hakkında inmiştir.¹⁰²²

Taberî yemin-i lağvın Bu iki çeşide de şümüllü olduğuna taraftar çıkarak daha sıhhatli olduğunu söylemiştir. Âyetin “kalplerinizin kazandığı (kasıtlı) yeminlerinizden sorumlu tutulursunuz” cümlesinin tefsiri:

1. Ebu Hanife göre bundan maksat geçmiş zamana ait bir konuda bile bile yalan yere edilen yeminlerdir. Buna din ıstılahında Yemin-i Ğamus denilir. Ğamus: Batıran, daldıran demektir. Böyle yemin, Sahibini günaha batırdığı için bu adı almıştır. Böyle yeminin keffareti yoktur. Sahibi tövbe ve istiğfar etmelidir. Allah onu affetmezse ahirette sorumlu tutulacaktır. Âyetteki sorumluluk ahiret sorumluluğudur.

¹⁰²² Buhari, *Tefsir* (Maide), 8 (h.no. 4613)

2. Şafi'ye göre ise bundan maksat, kalben yemin etmek ve bile bile yemin sözünü söylemektir. Böyle kasıtlı yemin eden kişi bundan sorumludur. Eğer geçmiş zamana ait bir konu hakkında bile bile gerçeğe aykırı ve yalan yere yemin ederse Yemin-i Ğamus etmiş olur. Böyle bir günaha girmiş olur ve kefaret ödemekle yükümlüdür. Şâyet geleceğe ait bir şey için yemin ederse ya yeminine bağlı kalması veya yeminini bozup kefaret ödemesi gerekir. Din ıstılahında da buna Yemin-i Mün'akide (oluşmuş akdedilmiş) yemin denir. Bu iki çeşit yemin de âyetin şûmulüne girer ve âyetteki sorumluluk keffaret ödenmesi sorumluluğudur.

Maide suresinin 89. âyeti yemin kefareтини beyan eder. Hülâsa: Ebu Hanife'ye göre bu âyetin ilk fıkrası Lağıv Yemin, ikinci fıkrası Ğamus Yemin hakkındadır. Şafii'ye göre ilk fıkra Lağıv yemin, ikinci fıkra hem Ğamus hem de Mün'akide yeminini hakkındadır. Lağıv yeminde Ebu Hanife'ye göre yalan söyleme kastının yokluğu, Şafii'ye göre yemin etme kastının yokluğu esastır. Âyetin ikinci fıkrasında geçen “kalplerinin kazandığı” ifadesi Ebu Hanife'ye göre bile bile ve kasıtlı olarak yalan söylemek manasınadır, Şafii'ye göre kalben ve kasıtlı olarak yemin etmek manasınadır. Âyetin sonunda “Allah çok bağışlayandır, halimdir” buyuruluyor. Yani Allah sizi lağıv yemininden dolayı muahaza etmeyip kusurunuzu bağışlar. Şu halde yemin etmek iyi bir şey değildir, dil alışkanlığından dolayı da olsa, yalan söylemek niyeti olmasa bile yemin edilmemelidir. “Allah halimdir” sizi lağvın dışında kalan yeminlerinizden dolayı cezalandırmıyor, cezalandırma işinde acele etmiyor ki keffaret gerekiyorsa bunu yaparsınız, tevbe ve istiğfar gerekiyorsa bunun için de size fırsat veriyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde yeminin bir cezayı gerektirmediği, kasıtlı yeminin cezayı gerektirdiği bildirildikten sonra aşağıdaki âyetlerde “İlâ” denilen yemin çeşidinin hükümleri bildirmektedir. Bu yeminin hükümleri diğer yeminlerin hükümlerinden farklıdır. Şöyle ki erkek ettiği ila yeminini bozduğu takdirde kefaret öder ve herhangi bir günah işlemiş sayılmaz, bozmadığı takdirde kadını boşamak durumunda kalır.

BAKARA 2/226-227

لِّلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِن نِّسَائِهِمْ تَرَبُّصُ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِنْ فَاءُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَّحِيمٌ (٢٢٦) وَإِنْ عَزَمُوا الطَّلَاقَ فَإِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ (٢٢٧)

MEALİ

226. Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenlere dört ay bekleme hakkı vardır. Eğer yeminlerinden dönerlerse Allah şüphesiz bağışlayıcı ve merhamet edicidir.

227. Eğer boşalmaya kesin karar verirlerse, Allah şüphesiz işitici ve bilicidir.

İNİŞ SEBEBİ

Cahiliye devri insanları karılarıyla cinsel ilişkide bulunmamak için İlâ yemininde bulunurlardı. Cahiliye devrinin bu kötü âdeti gereğince birçok kimse bir yıl, iki yıl ve daha uzun süre için İlâ yemininde bulunduğu gibi, ilelebet karılarına yaklaşmamak için yemin edenler de olurdu ve bundan maksatları kadınlara eziyet etmektir.

Saîd b.Müseyyeb cahiliyet devrinde adam karısını istemez, fakat başkasıyla evlenmesini de kabul etmezdi. Bu yüzden ona yaklaşmamak için yemin ederdi. Artık o kadın kocalı olduğu halde kocasız gibi yaşardı. Böyle yeminde maksat kadını mağdur ve perişan hale sokmaktır. İşte bu kötü âdeti ve zulmü kaldıran yüce Allah, böyle yeminde bulunan erkeğe belirli bir süre beklemek hakkını verdi ki iyice düşünsün ve kesin bir karara varsın. Eğer kadına dönmeyi yararlı görürse dönüş yapıp haksızlığa son versin. Şâyet kadından ayrılmanın yaralı olacağı kanaatine varırsa onu boşasın ve böylece kadını serbest bıraksın, demiştir. İbn Abbâs da “Cahiliyet devrinde İlâ yemini bir yıl, iki yıl ve daha uzun süreli edilirdi. Öyle yemin edenlerin gayesi sevmedikleri kadınlara eziyet etmektir. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlara dört aylık süre tanıdı. Bu itibarla dört aydan az bir süre için böyle yemin edenler hakkında İlâ hükümleri uygulanmaz, demiştir.

TAHLİLLER

İlâ (إيلاء): Arap dilinde yemin manasındadır. Din ıstılahında ise adamın dört ay veya daha fazla bir süreye kadar karısı ile cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesidir.

Tarabbus (تربض): Beklemektir.

Fâû (فاؤا): Fey’ mastarındandır. Fey’: Dönmek, rücu etmek manasındadır.

Talâk (طلاق)veTatlîk (تطليق): Lügatte bir şeyin bağını çözüp salıvermektir. Fıkıh ıstılahında ise nikâh kaydını kaldırmaktır ki buna boşama denir.

AÇIKLAMA

Kadınlara yaklaşmamaya, onlarla cinsel ilişkide bulunmamaya yeni edenlere dört ay bekleme hakkı vardır. Bu süre doğmadıkça kadınlar bu yeminden ve eşlerinin

kendilerinden uzak durmalarından dolayı boşanmak hakkına sahip değil, böyle bir talepte bulunamazlar. Şâyet böyle yemin ederler, yeminlerinden dönüş yaparlarsa, Allah şüphesiz bağışlayıcı ve merhamet edicidir, onların ödeyecekleri keffaret ve haksızlıktan dönüş yapmaları dolayısıyla onları bağışlar ve merhamet eder. Bazı âlimler âyetin “**yeminlerinden dönerlerse**” cümlesini bu dört aylık süre içinde yeminlerinden dönerlerse şeklinde tefsir etmişlerdir. Hanefî âlimler de bu tefsire taraftarlardır. Diğer üç mezhep imamının dâhil bulundukları bazı âlimler ise bu cümleyi dört aylık süre bitiminde yeminlerinden dönerlerse diye tefsir etmişlerdir. Bu iki tefsir arasındaki hüküm farkını fıkıh bölümünde anlatacağım.

227. Şâyet böyle yemin edenler yeminlerinden dönüş yapmayıp boşamaya kesin karar verirlerse, Allah şüphesiz yeminlerini ve boşanmalarını iştir ve niyetlerini bilir.

Bu âyetin boşanmaya kesin karar verirlerse cümlesi de iki şekilde tefsir edilmiştir:

1. Dört aylık süre bitinceye kadar yeminlerinden dönüş yapmayıp yemin haline devam etmek suretiyle boşamak azim ve kararında ısrar ederlerse, onların bu azim ve ısrarları boşamaya karar sayılır. Artık onlar boşadık demeseler bile bu sürenin bitmesi bizatihi boşamaktır. Hanefilerin görüşü de böyledir. Bu tefsirin fıkıh yönünü aşağıda açıklayacağım.
2. Dört aylık süre bittikten sonra yeminlerinden dönmeyip boşanmaya karar vererek boşarlarsa... Bu tefsire göre süre bittikten sonra adam yemininden dönmezse kadını usulüne göre boşaması gerekir. Yani sürenin bitmesiyle kadın boşanmış sayılmaz. Üç mezhep imamının görüşü de böyledir.

FIKIH HÜKÜMLERİ

a. İlâ'nın Hükümü

Yukarıda da belirttiğim gibi İlâ: Adamın dört ay veya daha fazla bir süreye kadar karısıyla cinsel ilişkide bulunmamaya yemin etmesidir. Dört aydan az bir süre için öyle bir yeminde bulunan bir kimse dört mezhebe göre ilâ etmiş sayılmaz. Onun hakkında ilâ hükümleri uygulanmaz. Yeminini bozduğu takdirde yemin kefareti ödemesi gerekir. Şâyet bu süreyi dört ay ile tehdit ederek yemin ederse Hanefilere göre ilâ etmiş sayılır. Diğer üç mezhebe göre sayılmaz. Şu halde diğer üç mezhebe göre ilâ süresinin dört aydan fazla olması gerekir.

b. Böyle bir yemine maruz kalan kadın ne zaman boşanmış olur?

İla yemininde bulunan adam dört aylık süre doluncaya kadar yemininde dönüş yapmasa İbn Abbâs'a göre karısı bain bir talak ile boşanmış sayılır. Ebu Hanife'nin görüşü de böyledir. Bunlar yeminden dönüşün dört aylık sürenin içinde olması ve boşanmaya karar vermenin yukarıda 1. maddede belirtilen şekilde tefsir edilmesi görüşündedirler.

Mâlik, Şafî ve Ahmed'e göre anılan sürenin bitmesiyle kadın boşanmış sayılmaz. Bu süre bitince adama, karısına dönüş yapması veya onu boşanması emredilir. Şâyet adam ne yemininden dönüş yapar ne de karısını boşamaya yanaşırsa, şer-i hakim kadının boşanmasına karar verir.

c. İlâ yemininin kadına zarar vermek maksadıyla olması şart mıdır?

Ebu Hanife, Şafii ve Ahmed'e göre şart değildir. Böyle bir yemin ister kadına kızgınlık, ona zarar vermek gibi art niyetle olsun; ister kadının sağlığı ve bebeğin sütünün bozulmaması gibi iyi niyetle olsun fark etmez. Malik'e göre adamın kızgınlık halinde ve sırf kadına zarar vermek maksadını gütmesi şarttır. Cumhurgörüşü kuvvetlidir. Hatta Taberî doğru görüşün bu olduğunu ifade etmektedir. Çünkü âyette bir kayıt yoktur.

d. Yeminden dönüş nasıl oluşur?

Âlimler âyette belirtilen dönüşün tefsiri hususunda değişik görüşler bildirmişlerdir. Cumhurun görüşüne göre adamın hastalık, yolculuk ve tutukluluk yani hapiste bulmak gibi bir mazereti olmadığı takdirde yeminden dönüşü ancak karısıyla cinsel ilişkide bulunması ile gerçekleşir. Şâyet böyle bir mazereti varsa, dönüş yaptım demesi veya kalben karar vermesi yeterlidir.

Nahaî'ye göre mazereti olsun veya olmasın dönüş yaptığını söylemesi yeterlidir.

Şa'bî ve Saîd b. Cübeyr gibi bazı âlimlere göre dönüş yapmak ancak cinsel ilişkide bulunmak ile gerçekleşir, mazereti olanın da hükmü budur. Bu itibarla her ne sebeple olursa olsun anılan süre bittiği halde, cinsel ilişkide bulunmadığı takdirde kadın bâin bir talakla boşanmış sayılır. Bâin talakın manası şudur: Kadının adama helal olması için usulüne göre kadının muvafakati ile yeniden nikâhın kıyılması gerekir. Kadın o adamı istemezse onunla evlenmeye zorlanamaz. Kadın isterse başka bir erkekle evlenebilir. İlâ ile ilgili hükümler hakkında geniş bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır. Sünen-i İbn Mâce'nin Terceme ve Şerhi'nin 5. cildi, 606-611 sahifelerinde bu konu hakkında gerekli bilgi mevcuttur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Îlâ hakkındaki bu âyetlerde böyle yemin eden kimselerin boşanmaya karar vermelerinden söz edilince bundan sonraki âyetlerde boşanma ile ilgili hükümlerin bildirilmesine geçilmektedir.

BAKARA 2/228

وَالْمُطَلَّاتُ يَتَرَبَّصْنَ بِأَنفُسِهِنَّ ثَلَاثَةَ قُرُوءٍ وَلَا يَحِلُّ لَهُنَّ أَنْ يَكْتُمْنَ مَا خَلَقَ اللَّهُ فِي أَرْحَامِهِنَّ إِنْ كُنَّ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَبَعُولَتُهُنَّ أَحَقُّ بِرَدِّهِنَّ فِي ذَلِكَ إِنْ أَرَادُوا إِصْلَاحًا وَلَهُنَّ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَلِلرِّجَالِ عَلَيْهِنَّ دَرَجَةٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٢٨)

MEALİ

228. Ve boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç kur' (üç aybaşı âdeti veya üç temizlik süresi) beklerler. Eğer Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa Allah'ın onların rahimlerinde yarattığını (yani gebeliği ve adet görmeyi) gizlemeleri kendilerine helal olmaz ve kocaları barışmak isterlerse o süre içinde onları geri almaya çokça hak sahibidirler. Onların üzerinde kocalarına ait bulunan meşru hakka benzer kocaları üzerinde hakları da vardır. Erkekler için onlar üzerinde bir derece vardır. Allah azizdir hâkimdir.

TAHLİLLER

Mutallakât (مطلقات): Mutallaka'nın çoğuludur. Boşanmış kadınlar demektir.

Kur' (قرء): Kur'un veya kar'ın çoğuludur. Kur' ve kar' kelimeleri Arap dilinde kadının hem aybaşı âdeti hem de temizlik hali manalarına gelir. Kur' ve kar'; asıl manası toplanmaktır. Adet günlerinde Kadının rahminde kan toplandığı için bu ismi almıştır. Âyette kastedilen mânâyâ ait bilgiyi fıkıh bölümünde vereceğim.

Buûlet (بعولة): Ba'l'in çoğuludur. Kocalar demektir.

Marûf (معروف): Dinin meşhur sayılan ve İslam toplumunun örf ve adetlerine uygun olan şey demektir. Adalet, haklara riâyet, iyilik etmek, nazik davranmak, cömertlik, beşeri münasebet gibi dinin beğendiği, İslam cemaatinin iyi adet ve ölçülerin hepsi birer maruf sayılır.

Azîz (عزيز): Daima galip ve üstün olan ve hiçbir kuvvete yenilmeyen demektir.

Hakîm (حكيم): Hikmet sahibi, bütün hükümleri ve fiilleri yerli yerince olan demektir.

AÇIKLAMA

Boşanmış kadınlar kendi kendilerine üç defa aybaşı âdeti süresi veya üç defa temizlik süresi beklerler. Bu sürede beklemeye katlanıp başka bir erkekle evlenmezler. Buradaki boşanmış kadınlardan maksat âdet gören, gebe olmayan, kocasıyla cinsel ilişkide bulunan kadınlardır. Çünkü diğerlerini hükümleri fıkıh bölümünde anlatılacağı gibi değişiktir.

Bu boşanmış kadınlar Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa Allah'ın onların rahimlerinde yarattığı gebeliği ve adet görme halini gizlemeleri kendilerine helal olmaz. Yani boşanmış kadın anılan süre içinde gebelik durumu varsa söylemesi gerekir. Çünkü o takdirde bekleme süresi doğuma kadar uzar. Kadın bir veya iki talakla boşandığı zaman bekleme süresi dolmadan kocası ona dönüş yapmak hakkına sahiptir. Bu süre dolduktan sonra bu dönüş hakkı kalmaz. Ancak kadın muvafakat ederse yeniden nikâh kıymak ile birleşebilirler. Kocasını ile birleşmek istemeyen bazı kadınlar bu sürenin bir an önce bitmesini arzu ettikleri için gebeliklerini gizleyebilirler. Diğer taraftan kocası onun gebelik durumunu bildiği takdirde üçüncü talakla boşamaktan vazgeçip anılan süre içinde dönüş hakkını kullanabilir. İşte kocanın dönüş hakkının zayi olmaması için Yüce Allah kadınların gebelik durumlarını gizlemelerinin haram olduğunu bildirir. Keza aynı nedenle kadınların adet görme durumunu gizlemeleri haramdır. Çünkü bazı kadınlar bu sürenin bir an önce bitmiş gibi göstermeleri için adet halini gizleyip temizlediklerini ve sürenin bittiğini söyleyebilirler. Yüce Allah bunun da haram olduğunu bildirir.

Âyetin “*ve kocaları barışmak isterlerse o süre içinde onları geri almaya çokça hak sahibidirler*” cümlesi bir veya iki talakla boşanmış olan kadınlar hakkındadır. Yani bu bekleme süresi içinde koca isterse kadının muvafakati olmasa bile ona dönüş yapmak hakkına sahiptir, nikâhı yenilemeye de gerek yoktur. Fakat üç talakla boşanmış kadınlara Bu süre içinde kocalarının dönüş hakkı olmadığı gibi süre bittikten sonra da nikâh yenilenmekle artık birbirlerine helal olmazlar. Bu iki hüküm aşağıda gelen 230 ve 231. âyetlerde bildirmektedir. Aşağıdaki âyetler bu cümlelerin manasının böyle olduğuna delalet eder. Şâyet kocaların bir süre içinde dönüş yapmaları, barışmak maksadıyla değil de kadının bekleme süresinin uzatılması ile ona haksızlık etmek, onu mağdur etmek ise bu art düşüncesinden ve haksızlığından dolayı Allah katında sorumludur. Bununla beraber kocanın maksadın ne olursa olsun ona bu hak verilmiştir, verilen hakkı kullanabilir. Çünkü din zahire göre hüküm verir.

Kadınlar üzerinde kocalarının birtakım meşru hakları bulunduğu gibi onların da kocaları üzerine bir takım hakları vardır. Bu haklara ait bir hadisin mealini sunmakla yetineyim:

Resûlullah (a.s.) meşhur Veda Hutbesinde ezcümle buyuruyor ki:

Şüphesiz kadınlarınızdan (istediğiniz bir takım) hakkınız vardır. Kadınlarınız için de üzerinizde birtakım haklar vardır. Kadınlarınız üzerindeki haklarınıza gelince, kadınlarınız sizin hoşlanmadığınız hiçbir kimseyi evlerinize alıp onlarla konuşmasınlar ve hoşlanmadığınız hiçbir kimsenin evlerinize girmesine izin vermesinler. Bilmiş olunuz ki kadınlarınızın üzerinizdeki hakkı ise onları giydirmek ve yedirmek hususunda onlara iyi davranmanızdır.¹⁰²³

İbn Abbâs'tan rivâyete göre şöyle demiştir: “Kadınım benim için süslendiği gibi ben de şüphesiz onun için süslenmeyi severim. Çünkü Allah Teâlâ: “Kadınlar üzerinde kocalarının birtakım hakları bulunduğu gibi, onların da kocaları üzerinde birtakım hakları vardır.” buyuruyor.”¹⁰²⁴

Âyetin bundan sonraki bölümünde “Erkekler için kadınlar üzerinde bir derece vardır.” buyuruluyor. Evlenmekte eşlerin ortak gaye ve maksatları bulunmakla beraber erkek aile reisidir yöneticisidir kadının ve çocukların nafakasını temin etmekle yükümlüdür onları gözetip korur. İşte bu gibi sebeplerden dolayı erkeğin üstlendiği görevlere karşılık 1 derece üstünlüğü veya bir derece fazla hakkı vardır. Allah azizdir, koyduğu hükümlere aykırı hareket edenlere hak ettikleri cezayı vermesini engellemeye kimsenin gücü yetmez ve haksızlık edenlerden intikam almaktan aciz değildir. O hâkimdir, her şeyi yerli yerince yapar, her şeyin sonucunu ve kulları için yararlı olan hükümleri bilir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

Bu âyetin koydu fıkıh hükümleri şöyle sıralayabiliriz:

1) Boşanan kadının başka bir erkekle evlenebilmesi için bir süre beklemek zorundadır bu süreye fıkıhta iddet denir iddet hükmünün konulmasının hikmetlerinden birisi kadının rahminin boşanmış olan kocanın suyu ve bebeğinden temizlenmesidir. Buhikmetelbnaen evlenip de kocasıyla cinsel ilişkide bulunmadan

¹⁰²³ İbn Mace, *Nikah*, 3.

¹⁰²⁴ İbn Ebi Şeybe, *Musannef*, 10/210: İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/417: Beyhaki, *Sünenü'l Kübra*, 7/482: Taberi, *Tefsir*, 4/532: Vahidi, *Tefsir*, 1/333.

boşanan kadının iddet hükmüne tabi olmadığı inanan kadınları nikahla ayıp da onlara dokunmadan boşadığınız zaman onların üzerinde sağlayacağınız bir iddet yoktur âyeti ile bildirilmiştir.

Gebe olan kadınların bekleme süresi doğum yapıncaya kadardır adet görme yaşını henüz varmamış olan kadınlar ile adetten kesilmiş yaşlı kadınların bekleme süresi ise 3 aydır. Bunların iddetini ait hükümler “kadınlarınızdan adetten kesilenlerin bekleme süresi -iddetlerinin ne olduğunu biliyorsanız- üç aydır. Henüz adet görmeyenler de böyledir. Gebe olan kadının iddeti de yüklerini bırakınca kadardır” âyetinde bildirilmiştir.

Bu itibarla bu âyette belirtilen iddet yukarıda mealleri verilen âyetlerde hükümleri bildirilenler dışında kalan kadınlara aittir onlar adet gören, gebe olmayan ve nikâhtan sonra kocaları ile gerdeğe girmiş olan kadınlardır.

2)Âyette geçen kurû'nunkur'un çoğulu olduğunu ve kur' kelimesinin kadının adet görmesi ile temizliği manalarına geldiğini tahliller bölümünde belirtmiştim. İki zıt manaya gelen bu kelime ile kastedilen mana hususunda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki:

a. Ebu Hanife ve bir rivâyetinde Ahmedb.Hanbel kur kelimesinden maksat hayız yani adet görmektir demişler. Sahabilerden Ömer, İbn mesud, Ebu Musa ve Ebu Derda'nın böyle dedikleri rivâyet olunmuştur. Boşanma işinin kadının adet gördüğü günlerde yapılması haramdır bu itibarla boşamak işi kadının temizlik halinde yapıldığı takdirde bundan sonra kadının 3 defa adet görmesi ve 3 adette temizlemesi ile iddeti bitmiş olur. Bu grubun kavli böyledir.

b. Şafii ve Malik ve bir rivâyetinde Ahmet kur' kelimesinden maksat kadının temizlik halidir. Sahabilerden İbn'i Ömer, Ayşe ve Zeyd İbn Sabit'ten böyle dedikleri rivâyet olunmuştur. Bu grubun kavline göre temizlik halinde boşanan kadın bundan sonra iki defa daha temizlik halini görüp tekrar adet görmeye başlayınca iddeti bitmiş olur. İki grubun delilleri ve iddetin hesaplanması ile ilgili ayrıntılı bilgi fıkıh kitaplarında ve ahkâm âyetlerine ait tefsirlerle ile uzun tefsir kitaplarında mevcuttur. Konuyu uzatmamak için buna değinmeyeceğim.

3) Karısını 1 veya 2 talakla boşayan adam iddet denilen süre bitmeden önce karısına dönüş yapmak hakkına sahiptir dönüşünün geçerliliği için kadının muvafakati alınmaz nikâhı yenilemeye de gerek yoktur adam dönüş yapması barışmak niyetiyle olmalıdır

bununla beraber şâyet karısının iddeti uzatmak gibi art düşüncesi olsa bile hüküm aynıdır. Âlûsî, bu husus hakkında icma bulunduğunu bu âyetin tefsiri bölümünde bildirmektedir bu itibarla âyetteki ve kocaları barışmak isterlerse cümlesi kocanın dönüş yapmasının caizliği için bir şart mahiyetinde olmayın onları barıştırmak maksadına teşvik içindir.

4) Bu âyette geçen iddet süresi Ric'î denilen bir veya iki talakla boşanan veya Mebtûte denilen üç talakla boşanan kadınlara şümullüdür. Fakat kocalarına dönüş hakkının bulunduğunu bildiren cümle Ric'î olan kısma mahsustur. Yani adam karısını bir veya iki talak ile boşadığı takdirde kadının bekleme süresi dolmadan önce ona dönüş yapma hakkına sahiptir. Üç talakla boşayan adam ise bu hakka sahip değildir. Çünkü nikâhın üç manevi bağına da koparmış durumdadır.

İbn Kesîr ise diyor ki: Bu âyet inmeden önce boşama işi herhangi bir sayı ile tahdidli değildi. Adam yüz defa da boşama yemininde bulursa gene kadına dönüş hakkına sahipti. Bu itibarla bu âyet indiği zaman mebtûte ve bâin yani kocasından tamamen boşanmış olma kavramı yoktu. Talakın üç sayısı ile tahdidin âyeti indikten sonra bu kavramlar oluştu. Bu sebeple bu âyet racî olan boşamaya ait iddeti bildirmiştir.

BAKARA 2/229

الطَّلَاقُ مَرَّتَانٍ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ أَنْ تَأْخُذُوا مِمَّا آتَيْتُمُوهُنَّ شَيْئًا إِلَّا أَنْ يَخَافَا أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا يُقِيمَا حُدُودَ اللَّهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا فِيمَا افْتَدَتْ بِهِ تِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ فَلَا تَعْتَدُوهَا وَمَنْ يَتَعَدَّ حُدُودَ اللَّهِ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٢٢٩﴾

MEALİ

229. Boşama iki defadır. Ondan sonra (kadını) ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermek (lazım)dır. Onlara verdiklerinizden bir şey boşamaya karşılık olarak almanız, size helal değildir. Ancak erkek ve kadının Allah'ın sınırlarına (haklar ve görevlere ait koyduğu hükümlere) riâyet edemeyeceklerinden korktukları zaman hariç. Eğer siz de bunların Allah'ın sınırlarına riâyet edemeyeceklerinden korkarsanız kadının kocasından ayrılmak için verdiği fidyede ikisine de hiçbir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, hükümleridir. Sakın bunları aşmayın. Kimler Allah'ın sınırlarını aşarsa işte zalimler, o aşanlardır.

İNİŞ SEBEBİ

Mâlik, Şafî, Tirmizi ve başkalarının rivâyetlerine göre Urve şöyle demiştir:

İlk zamanlarda bir erkek karısını boşadıktan sonra iddet denilen bekleme süresi dolmadan önce ona dönüş yapma hakkı sınırsız vardı. Erkek İbn defa boşasaydı, her defasında bekleme süresi içinde dönüş yapabiliirdi. Bu hal cahiliyet devrinde devam edegeldiği gibi İslamiyet'in ilk zamanlarında da henüz yasaklanmamıştı. İşte bu arada bir adam karısını boşadı ve bekleme süresi dolmak üzereyken adam ona dönüş yaptıktan sonra tekrar boşadı. Kadın yeniden bekleme süresine başladı. Sonra adam ona: Allah'a yemin ederim ki senin yanıma hiç almayacağım ve seni tamamen de boşamayacağım dedi. Yani adam kadını boşayacak bekleme süresi dolmak üzereyken ona dönüş yapıp akabinde tekrar boşayacak ve yeniden başlayacak bekleme süresi dolmak üzereyken tekrar boşayacak ve bu hal ilelebet devam edip gidecek, böylece kadın kocalı olduğu halde kocasız gibi duracak ve başka bir erkekle evlenmeyecek. İşte bu olay üzerine bu âyet indi.¹⁰²⁵

Âyet, erkeğin boşanma sayısını üç adet ile tahdid ederek bir talakla boşadığı takdirde bekleme süresinde kadına dönüş hakkına sahip olduğunu, ikinci talak ile boşadığı takdirde yine dönüş hakkına sahip olduğunu, bundan sonra üçüncü talakla boşaldığı takdirde artık dönüş hakkının bulunmadığını hükme bağlıyor. Şâyet bir defada iki talakla boşarsa bekleme süresinde yine dönüş hakkı vardır. Yani dönüş hakkı bire inmiş olur. Çünkü Bundan sonra üçüncü talak hakkını kullanınca artık kadın tamamen boşanmış olur.

TAHLİLLER

Talak (طلاق): Boşamaktır.

Tesrîh (تسريح): Salıvermek, serbest bırakmaktır.

Hudûd (حدود): Hadd'in çoğuludur, sınırlardır. Allah'ın sınırlarında maksat O'nun, evlenen erkek ile kadının birbirlerine karşı görevleri ve hakları hakkında koyduğu hükümlerdir.

Cünâh (جناح): Günah demektir.

AÇIKLAMA

228. âyette aybaşı âdeti gören, gebe olmayan ve kocasıyla cinsel ilişkide bulunmuş olan kadınların boşanmaları halinde iddet denilen bekleme süreleri tayin edilerek, bu süre içinde erkeğin kadına dönüş hakkının bulunduğu belirtildi.

¹⁰²⁵ Tirmizi, *Talak ve Lain*, 16. Hakim, *Müstedrek*, 2/307.

Tefsirini yapmakta olduğum 229. âyetin başında bulunan “Boşama iki defadır.” cümlesindeki boşanmadan maksad cumhura göre rac’î talaktır. Yani 228. âyette erkeğin anılan süre içinde dönüş hakkının bulunduğu bildirilen boşama birinci talak ve ikinci talaktır. Çünkü üçüncü talaktan sonra erkeğin dönüş hakkı yoktur. Âyette “Boşama ikidir” buyurulmayıp da “Boşama iki defadır” buyurulmasının hikmeti bu iki talakın bir defada değil de iki ayrı zamanda olmasının uygunluğuna işarettir. Katâde, Urve ve Şâfiîlerin dâhil bulunduğu cumhurun bu tefsiri yukarıda anlatılan âyetin iniş sebebine de uygundur. Buna göre âyetin baş kısmının tefsiri şöyle olur:

O talak, yani erkeğin boşadığı kadına iddet denilen süre içinde dönüş yapma hakkının bulunduğu boşama birinci ve ikinci talaktır. Şu halde bir adam karısını bir talakla boşadığı takdirde iddet içinde dönüş hakkına sahiptir. İkinci talakla boşadığı zaman yine iddet içinde dönüş hakkı vardır. Artık ikinci boşamadan sonra iddet içinde kadını ya iyilikle tutmak, ona dönüş yapıp güzelce geçinmek veya güzellikle salıvermek gerekir.

Ebû Dâvûd ve başkalarının Ebû Ruzeyn el-Esedî’den rivâyet ettiklerine göre bir adam Peygambere (s.a.v.):

-Ya Resûlullah Allah Teâlâ’nın“Boşama iki defadır” buyurduğunu işitiyorum, üçüncü boşama nerededir? diye sordu. Resulü Ekrem:

-Üçüncüsü “veya güzellikle salıvermektir” buyurdu. ¹⁰²⁶

Bu hadiste âyetteki “İki defadır” ifadesinin iki talak manasında olduğuna ve bu âyetin başındaki boşamadan maksadın rac’î talak olduğuna delildir. Âlûsî, Şevkânî, Kâdî ve Hâzin bu tefsiri tercih edenlerdendir.

Âyetin “**Boşama iki defadır**” cümlesindeki boşamadan maksad İbn Abbâs, Mücâhid, Hanefîler ve Mâlik’e göre Sünni talak manasıdır. Yani sünnete uygun boşama, aralıklı olanıdır. Bir defada iki veya üç talakla boşama sünnete, dinin uygun gördüğü yola aykırı olup bid’i sayılır. Bunlara göre en uygun boşama şöyle olur: Kadın adetten temizlenince kocası onunla cinsel ilişkide bulunmadan önce onu bir talakla boşayıp bekler. Kadın adet görüp tekrar temizlenince kocası ikinci talakla boşayıp bekler. Kadın bir daha adet görüp temizlendikten sonra kocası onu üç talakla boşar.

¹⁰²⁶ Darekutni, *es-sünen*, 3/254: Beyhaki, (hd.15386): Hatib Bağdadi, *Tarih*, 16/13. Hadis İsmail b. Semî’ İbni Rezi’den Mürsel olarak rivayet edilmiştir. Hadisin isnadı zayıf olarak geçmektedir.

(Sünnete yani hadislere uygun boşama şekli hakkında geniş bilgi için Sünen-i İbn Mâce'nin Talak Kitabı'nın 2. babındaki hadislerin tercüme ve şerhi 5. cilt, 529-536. sahifelere bakılabilir.)

Âyetin bundan sonraki bölümünde erkeğin boşanmak istediği kadından boşamaya karşılık bir mal almasının helal olmadığı bildirilerek ve kadınlara daha önce vermiş olduğunuz mehir veya başka mallardan boşamaya karşılık olarak bir şey almanız size helâl olmaz. Bu helal olmazsa kadınların diğer mallarından bir şey almak hiç de helal olmaz. Erkekler boşamak istedikleri kadınlara baskı yapıp onlardan mal koparmaya tenezzül etmemelidir. Böyle yapmak haramdır. Ancak o karı ile koca, Allah'ın sınırlarına, karşılıklı haklara ve görevlere ait koyduğu kanun ve hükümlere riâyet edemeyeceklerinden korkarlar, uyum içinde birlikte yaşayamayacakları kanaatinde olurlar ve aralarında hüküm vermek durumunda bulunan siz mü'minler de bunların Allah'ın sınırlarına, anılan hükümlere riâyet edemeyeceklerinden korkarsanız, bazı belirtilerden durumu anlarsanız, o zaman kadının kocasından ayrılabilmesi için verdiği fidyede ne kadına ne de fidyeyi alan erkeğe hiçbir günah yoktur. İster kadının daha önce erkekten aldığı mehir ve başka mal olsun, ister kadının kendisine ait başka mal olsun fark etmez. Bu hüküm boşama isteğinin kadından gelmesine aittir. Kadını isteğine İbnaen bedel karşılığında boşamaya din ıslahında Hul' denilir.

Kadının durup dururken ve ciddi bir sebep yokken kocasından ayrılmak talebi caiz değildir. Resûlullah buyuruyor:

“Hangi kadın boşanmayı gerektiren çetin bir durum bulunmadığı halde kocasından boşanma isteğinde bulunursa ona cennet kokusu haramdır.”¹⁰²⁷

Ciddi bir sebep bulunduğu takdirde kadının bu istekte bulunması ve talak hakkını satın alması başka bir deyimle kocasının onu bir mal karşılığında boşaması meşrudur. Bu âyet bu hükmü ifade eder. Resul-i Ekrem Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in tatbikatı da bu yolda olmuştur. Şöyle ki:

Abdullah b. Abbâs'dan (r.a.), şöyle demiştir:

Cemîle b. Selûl peygamber Sallallahu aleyhi ve sellem'e gelerek

- Ya Resulallah, vallahi ben (kocam) Sâbit'in ne dindarlığı(nın eksikliği) ne de huyu(nun kötülüğü) açısından kınıyorum. (Yani ondan ayrılmak istememin sebebi bu

¹⁰²⁷ Ebu Davud, Talâk, 18: İbn Mace, Talak, 21

değildir). Lakin (onun yanında kalırsam) küfrü gerektiren bir duruma düşmemi çirkin görüyorum. (Çünkü) ondan nefret etmemeye gücüm yetmiyor. (Bu açıdan ondan ayrılmak istiyorum) dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber Cemîle'ye:

-Sâbit'inmehir olarak sana vaktiyle vermiş olduğu bostanını kendisine geri verir misin diye sordu. Kadın:

-Evet veririm, dedi. Bunun üzerine Rasulullah (a.s.) Sâbit b. Kays'a bostanı Cemîle'den (geri) almasını ve bundan fazla bir şey almamasını (buna karşılık da kadını boşamasını) emretti. (Kadın bostanı, Sâbit de talakını verdi).¹⁰²⁸

Âyetin son bölümünde de buyuruluyor ki:

İşte bu hükümler Allah'ın koyduğu sınırlardır. Sakın bunları aşmayın. Kimler Allah'ın sınırlarını aşarsa işte zalimler, o aşanlardır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

Boşanan kadının iddet denilen bekleme süresi ve bir talak veya iki talakla boşanan erkeğin anılan bekleme süresi içinde kadına dönüş hakkının bulunduğu hususunda gerekli bilgi bundan önceki âyetin tefsiri bölümünde anlatıldı. Durumu bu paragrafta anlatılan kadının iddeti bitinceye kadar ona dönüş yapmayan kocası, artık dönüş yapma hakkını yitirmiş olur. Ancak henüz bir talak hakkı bulunduğu için kadın muvafakat ederse yeniden nikâh kıymak suretiyle birleşmeleri mümkündür. Kadın istemezse nikâhları kıyılmaz ve kadın başka bir erkekle evlenebilir. Tefsirini yapmakta olduğumuz âyette racî talakın iki olduğu, yani karısını bir talakla veya iki talakla boşayan erkeğin anılan bekleme süresi içinde dönüş hakkına sahip olduğu belirtilmektedir.

Dönüş nasıl oluşur?

- a. Ebu Hanife ve Malik'e göre dönüş, erkeğin "Karımı nikâhıma döndürdüm" gibi sözler olduğu gibi kadını şehvetle öpmesi, ellemesi veya cinsel ilişkide bulunması gibi fiili de olabilir.
- b. Şafi'ye göre dönüş, yalnız sözle olur. Fiille olmaz. Yani kadına dokunmadan önce dönüş yaptığını söylemesi gerekir.

¹⁰²⁸ İbn Mace, *Talak*, 22.

Sözlü veya fiili dönüş için şahitler bulundurmaya veya kadının velisinin muvafakatına gerek yoktur. Ancak kadının dönüşü inkâr etmesini önlemek için erkeğin şahitler huzurunda dönüş yaptığını söylemesi menduptur.

Bir defada üç talakla boşamanın hükmü nedir?

Bu âyet yukarıda anlatılan ikinci tefsire göre boşamanın aralıklı olmasının uygun olduğuna delalet eder. Birinci tefsire göre böyle bir delalet yoktur.

Bir defada üç talakla boşamanın hükmüne gelince, sahabilerincumhuru,tabiilerin cumhuru ve dört Mezhep imamlarının ittifakı ile üç talak gitmiş olur. Yani bir erkek, karısını bir cesede ve bir defada üç talak ile boşadığı takdirde üç talakla boşamış olur ve erkeğin ona dönüş yapma hakkı olmadığı gibi nikâhı yenilemek ile tekrar onunla birleşmesi de mümkün değildir.

Zahiriye mezhebi mensuplarının bazıları, Tâvûs ve Hanbelilerden İbn Teymiye: Tek kelime ile vuku bulan üç talak, bir talak hükmündedir demişler.

Cumhur'un bazı delillerini ve iki grubun bazı dayanaklarını Sâbûnî, ahkâm âyetleri tefsirinde nakletmektedir. Özeti şöyledir:

1. Allah boşanmayı üç ile tahdid etmiş ve erkeğin bu talakları aralıklı yapması, böylece dönüş yapabilme yolunu göstermiştir. Bir adam bu kolaylığı ve fırsatı değerlendirmeyip kendisine verilen hakkı bir defada kullandığı takdirde sonucuna da katlanmak zorundadır.

2. Bir adam İbn Abbas'a gelerek karısını üç talakla boşadığını söyleyince, Mücahid diyor ki: İbn Abbas bir süre sustu. Hatta kadını adama döndüreceğini sandım. Bir süre susan İbn Abbas: Biriniz karısını boşar, ahmaklığa biner, sonra da ey İbn Abbas, İbni Abbas demeye başlar. Hâlbuki Allah: “Kim Allah'tan korkarsa Allah ona bir çıkış yolu kılar” buyuruyor. Sen Allah'tan korkmadın, bu itibarla ben sana bir çıkar yol bulamıyorum. Sen Allah'a isyan etmişsin. Yani boşamanın aralıklı olması emrine aykırı hareket etmişsin ve senin karın senden tamamıyla ayrılmıştır.dedi.¹⁰²⁹

3. Ömer (r.a.) böyle bir boşanma ile üç talâkın vaki olduğuna hükmettiği zaman sahabilerin bu hükmü tasvip etmeleri ve hiçbir Sahibinin bu hükme karşı çıkmaması sahabelerin bu konuda icma ettiklerine delalet eder. Buharî de bu âyeti “Üç Talakın

¹⁰²⁹ Ebû Dâvûd, “*Talak*”,10

Vaki Olduğuna Hükmedenlerin Babı” başlığı ile açtığı bölümün başında bu âyeti zikrederek kendisinin de bu görüşte olduğuna işaret etmektedir.

Sâbûnî’nin yukarıya aldığı delillere ilaveten şu hadisi nakledeyim:

Âmir eş-Şa’bî’den, şöyle demiştir:

Ben Fâtıma İbnti Kays’a bana boşanma (olayını) anlat, dedim. Fâtıma:

- Kocam Yemen tarafına çıkmış iken beni üç talakla boşadı. Resulullah Sallallahu aleyhi vesellem de bunu geçerli saydı, dedi.¹⁰³⁰

İki grubun delillerine gelince;

1. Müslim ve Ahmet’in Tâvûs aracılığıyla İbn Abbas’tan rivâyet ettikleri şu hadistir:

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ve Hz. Ebubekir’in zamanında ve Hz. Ömer’in halifeliğinin ilk iki yılında üç talakla boşama bir talak idi. Sonra Ömer (r.a.): insanlar teenni ile hareket etmeleri gereken bir işte acele ettiler, işin çabuk bitmesini istediler. Biz onlar hakkında bu hükmü uygulasak dedi ve sonra onlar aleyhine öyle hüküm verdi.¹⁰³¹

Bu gruptakiler derler ki: Allah “Boşama İki defadır” buyurarak ayrı ayrı olmasını emretti. Defalarca olması gerekli olan bir şeyi bir yükümlü, bir defada yapma yetkisine sahip değildir. Bunlar boşamayı namazdan sonraki tesbihat, hamd ve tekbirlere kıyaslamışlardır. Şöyle ki: Namazdan sonra otuz üçer defa “Sübhaneallah” “Elhamdülillah” ve “Allahu ekber” demek sünnettir. Bir kimse bunları anılan sayıda tekrarlamayıp bir defada “otuz üç kere Sübhaneallah” derse onunla sünnet yerine gelmiş olmaz. Keza hamd ve tekbir de böyledir. Keza zina ettiğini itiraf eden kişinin cezalandırılması için dört defa itirafta bulunması gerekirken bir defada “Ben dört kez itiraf ediyorum ki zina ettim” derse onun bu sözü bir itiraf sayılır.

İbn Kayyim, İ’lâmu’l- Muvakkiîn adlı kitapta İbn Teymiyye’nin görüşünü uzun uzadıya savunmuş, ŞevkânîNeylu’l- Etvâr’da aynı şeyi yapmıştır.

Sâbûnî daha sonra şöyle der:

¹⁰³⁰ İbn Mace, *Talak*, 4.

¹⁰³¹ Müslim, *Talâk*, 2;

Ben diyorum ki bu iki grubun delilleri ve dayanakları cumhurun delillerini ve sahabelerini icmâını reddedecek kuvvetten uzaktır. Sahabilerini icmâî kâfidir. Doğrusunun bu olduğuna inanıyoruz. Sahabilerini icma'ına ve fıkıh âlimlerinin icmâına muhalefet etmek kolay bir şey değildir. Allame Kurtubî'nin *el-Cami li-ahkamil Kur'an* adlı tefsirinde yazdığını buraya nakletmek uygundur. Merhum şöyle der:

Fetva imamları bir kelime ile yapılan üç talak yemini ile üç talakın gittiği hususunda ittifak etmişler. Selefîn cumhurunun kavli de budur. Tâvûs ve Zâhiriye mezhebinin bazı mensupları muhalif kalmışlar. Selefîn ve imamların cumhuru üç talakın gittiğine hükmetmişler. Boşamada bulunan kişi ister üç talakla tek bir kelime de toplayıp boşamada bulunsun ister üç ayrı kelime halinde kullansın farketmez, hüküm aynıdır. Buna muhalefet edenlerin delilleri üç hadistir:

1. Tâvûs, Ebu's-Sahbâ ve İkrime yoluyla rivâyet olunan İbn Abbâs'ın hadisidir.¹⁰³²
2. İbn Ömer'in karısını (adet halinde iken) üç talakla boşamasına, Peygamberin ona kadına dönüş yapmasını emretmesine ve bir talak sayılmasına dair olan rivâyettir.¹⁰³³
3. Rûkâne'nin karısını üç talakla boşamasına ve Peygamberin ona kadına dönüş yapması emrini vermesine dair rivâyettir. Dönüş emri bir talakla hükmedildiğine delildir.¹⁰³⁴

Bu üç hadise verilen cevap, Tahâvî'nin Saîd b. Cübeyr, Mücâhid, Atâ'nın rivâyetleridir. Şöyle ki bunların rivâyetlerine göre İbn Abbâs(r.a.) karısını üç talakla boşayan adam hakkında "O adam Rabb'ine isyan etmiş, karısı tamamen boşanmış ve o kadın başka bir erkekle evlenip de ileride ondan ayrılmadıkça daha ilk erkekle evlenemez, demiştir. Bu üç zatın cumhurun görüşüne uygun olarak İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri bu hüküm rivâyeti, Tâvûs ve başkalarının İbn Abbâs'tan olan rivâyetlerinin zayıflığına delildir. Zaten İbn Abbâs kendi kişisel görüşüne bağlanıp da sahabelere muhalefet edecek değildir.

¹⁰³² Müslim, "*Talak*", 16; Dârekutnî, 4/ 46.

¹⁰³³ İbn Mace, *Talak*, 4.

¹⁰³⁴ Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1/266; Tirmizî, *Talak*, 2.

İbn Abdilber: Tâvûs'un rivâyeti bir vahim ve bir galattır, yanlıştır. Hicaz'da, Suriye'de, Irak'ta doğdu ve batıda hiçbir fıkıh âlimi bu rivâyete itibar etmemiştir, der.

El-Bâci de: İbn Abbâs'ın hadisi, sözüne itibar edilmeyen kişilerin yorumladığı gibi yorumlanırsa İbni Abbas bu rivâyeti çürüten rivâyetlerden anlaşılacağı üzere sahabelerin cumhurun kavline dönmüş ve icma oluşmuştur. Kıyas yönünden de delilimiz şudur ki: Talak sahibi ve Mâliki olan kimse, mülkiyeti altındaki bu boşamayı yapmıştır. Yani hakkını kullanmıştır, sonucuna da katlanması lazımdır, der.

İbn Ömer'in kadını üç talakla boşama olayına gelince Dârekutnî bu rivâyeti reddederek: bütün ravileri Şii'lerden ibarettir. Hadisçilerce hıfzedilen rivâyet şudur ki: İbn Ömer, karısını âdet halinde iken bir talakla boşamıştır.

Rûkâne'nin boşama olayına dair gösterilen hadis de delil olmaktan uzaktır. Çünkü muzdarip ve munkatı olduğu söylenmiştir. Sabit olan rivâyete göre Rûkâne (r.a.) boşama yemininde "Elbette" kelimesini kullanmıştır ve bununla bir talak kastettiğine yemin etmiştir. Sabit olan rivâyet şöyledir:

Rûkâne'den rivâyete göre kendisi karısını "Elbette boşamak" sözü ile boşamış, sonra Rasulullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in huzuruna varıp ettiği yeminin hükmü sormuştur. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ona:

- Elbette kelimesi ile neyi kastettin buyurmuş. Rûkâne:

-Bir talakı (kasdettim) demiş. Bunun üzerine Resul-u Ekrem:

- Bununla yalnız bir talakı kasdettiğine Allah Teâla'nın adı ile yemin eder misin? buyurmuş. Rûkâne de,

- Vallahi ben elbette kelimesi ile yalnız bir talak kastettim, diye cevap vermiştir.

Ravi demiştir ki bunun üzerine Peygamber, kadını Rûkâne'ye geri verdi.¹⁰³⁵

Âlûsî de bu âyetin tefsiri bölümünde bir kelime de üç talak yemini ile üç talâkın vaki olduğuna dair delilleri beyan ederek karşıt görüşün geçersizliğini etraflıca anlatmıştır.

Boşamaya karşılık erkeğin kadından mal alması helal midir?

Allah Teâla bu âyette erkeğin iki boşamadan sonra ya kadını iyilikle tutmasını yani barışmak ve iyi geçinmek niyetiyle dönüş yapması veya güzellikle salıvermesi gerektiğini bildirir. Güzellikle salıvermek, ikinci boşanmadan sonra dönüş yapmayı,

¹⁰³⁵ İbn Mace, *Talak*, 19.

kadının iddeti bitmesini beklemekle veya üçüncü kez boşanmakla ve her iki surette ayrılırken kadının malla ilgili haklarını ödemekle olur. Bir de boşadıktan sonra aleyhinde dedikodu etmemek, kötülememek ve başka erkekleri ondan nefret ettirmemekle olur.

Yüce Allah bu âyette erkeğin kadını boşamak için evvelce kadına vermiş olduğu mehir veya başka maldan bir şey geri almasını yasaklıyor. Bu yasak olunca kadının başka malını da almanın haramlığı anlaşılmış olur. Ancak erkek ile karısı birbirlerine karşı haklar ve görevlere ait ilahi hükümlere riâyet edemeyeceklerinden korkarlar ve aralarında hüküm vermek durumunda olanlar da aynı endişeyi paylaşırlarsa, yani iyi geçinemeyecekleri kanaatine varılırsa, kadının vereceği bir bedel karşılığında erkeğin onu boşaması halinde kadının ödeme yapmasında, erkeğin de ödenen malı almasında bir sakınca yoktur.

Âyetin zahirine göre boşanmanın bedel karşılığı yapılması eşler arasında geçimsizlik ve hoşnutsuzluk halinde caizdir. Zührî, Nehaî ve Davud âyetin zahiri ile hükmederek HUL’ denilen bedel karşılığı boşamanın caizliğinin geçimsizlik ve haklar ile ödevlere riâyet etmemek korkusu haline mahsus olduğunu söylemişlerdir. Fakat âlimlerin cumhuruna göre ciddi bir sebep olmadığı halde HUL’ akdinin geçerliliği görüşündedir. Cumhurun delili “Kadınlara mehirlerini bir hak olarak (gönül hoşnutluğuyla) verin. Eğer kendi istekleriyle o mehrin bir kısmını size bağışarlarsa onu da afiyetle yiyin”¹⁰³⁶âyetidir. Kadın karşılıksız olarak mehrini kocasına verebildiğine göre boşama karşılığında vermesi daha tabii olur.

Haneî âlimlere göre geçimsizlik kadın tarafından ise kocası HUL’ fidyesi olarak mehir miktarını geçmeyecek meblağı alabilir, bundan fazla alması mekruhtur. Şâyet geçimsizlik erkek tarafından ise hul’ yoluyla kadından bir şey alması haramdır.

Şafiilere göre HUL’ aslında mekruh bir akittir. Ancak kadın geçimsizlik ve huzursuzluk çıkarırsa HUL’ müstehaptır. Keza erkek kadına kötü muamelede bulunup sövüp hakaret etmek ve sebepsiz yere dövmekle eziyet ettiği takdirde HUL’ müstehaptır. Fakat erkek kadını bir mal karşılığında boşamak için böyle kötü muamelede bulunursa bu takdirde boşamak karşılığında mal alması haramdır.

¹⁰³⁶ En-nisa, 4/4.

HUL’ denilen bedel karşılığı boşanma ile ilgili birçok hüküm vardır. Konu hakkında gelen bazı hadisler ve hükümler Sünen-i İbn Mace Tercüme ve Şerhi’nin 5. cildinin 595-606. sayfelerinde geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına başvurmak gerekir.

BAKARA 2/230

فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا تَحِلُّ لَهُ مِنْ بَعْدُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا إِنْ ظَنَّا أَنْ يُقِيمَا
حُدُودَ اللَّهِ وَلِلَّهِ حُدُودُ اللَّهِ يُبَيِّنُهَا لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ (٢٣٠)

MEALİ

230. Eğer koca karısını (o iki boşamadan sonra) bir daha boşarsa, artık o kadın, başka bir kocaya varıncaya kadar ona helal olmaz. Şâyet bu (varılan koca) onu boşarsa, Allah'ın sınırlarına (ilgili hükümlerine) riâyet edeceklerini kuvvetle umdukları takdirde, eski-karı kocanın birbirlerine dönüp yeniden evlenmelerinde ikisine de bir günah yoktur. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Allah bunları bilen bir topluluk için açıklıyor.

İNİŞ SEBEBİ

Aişe (r.anha)’den rivâyete göre Rıfâa el-Kurazî’nin karısı, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem'e gelerek:

Ya Resulallah Rıfâa beni boşadı ve (üç talakla) kesin boşadı. Sonra ben Abdurrahman İbn ez-Zübeyr ile evlendim. Fakat Abdurrahman'ın erliği elbise saçağı gibi (gevşek) dir, (yani cinsel ilişki görevini yapamıyor), dedi. Onun bu sözü üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem gülümsedi ve sonra:

Sen Rıfâa’ya dönmek mi istiyorsun? Sen diğer kocanın balcığazını takmadıkça, ,o da senin balcığazını tatmadıkça bu olamaz, buyurdu.”¹⁰³⁷

İkrime’den rivâyete göre bu âyet, bu kadın hakkında inmiştir.

AÇIKLAMASI

Bundan önceki âyette rac’i talakın iki olduğu ve bundan sonra kadına ya iyilikle dönüş yapmanın veya güzellikle salıvermenin gerektiği bildirildi. Sünnete uygun boşama şekli yukarıda anlatıldı. Erkek karısını salıvermek ve tamamen ondan ayrılmak

¹⁰³⁷İbnMâce, *Nikah*, 32 (hd.n.1932)

kararını verip üçüncü talakla boşarsa artık üç talaktan sonra o kadın o erkeğe hiçbir şekilde helal olmaz, erkek ne dönüş hakkına sahiptir ne de yeniden nikâh kıymakla onunla birleşemez. Ancak o kadın gider, başka bir erkekle evlenip birleşir, karı koca hayatını sürdürür ve bilahare şâyet ikinci kocasını onu boşarsa kadın ile eski kocası Allah'ın koyduğu sınırlara, evlilikle ilgili emir ve yasaklara, haklarla görevlere riâyet edeceklerini kuvvetle umdukları takdirde yeniden nikahlârını kıyıp birleşebilirler. İşte bunlar Allah'ın sınırlarıdır, koyduğu kanunlardır. Allah bunları anlayıp bilecek, gereğini yapacak ilim ehli için açıklıyor.

İlahi kanunlar ve hükümler umumidir, bütün müminler bunlara uymakla yükümlüdür. Bu hükümleri tebliğ etmek, uygulamak ve gereğini sağlamak ise yetkili ve yetenekli din âlimlerine aittir. İlahî kanunların sırlarını ve hikmetlerini en iyi kavrayanlar, şüphesiz din âlimleridir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Koca karısını üç talakla boşadıktan sonra ona dönüş hakkına sahip olmadığı gibi yeniden nikâh kıymakla da birleşmeleri yasaklanmıştır.
2. Boşanan kadın iddet denilen süresini tamamladıktan sonra başka bir erkekle evlenebilir. Bu kadının tabii hakkıdır. Yüce dinimiz, boşanan kadını; toplumun dışına itilmiş, sokağa atılmış, ölünceye kadar dul yaşamaya mahkûm edilmiş bir varlık olarak görmüyor.
3. Bu kadın ikinci evlilikte bir süre yaşadıktan sonra geçimsizlik gibi bir sebeple ikinci kocası her erkek gibi boşama hakkına sahiptir. Bazı hallerde kadın da boşama talebnde bulunma hakkına sahiptir. Hülâsa herhangi bir sebeple bunlar birbirlerinden ayrıldıkları takdirde kadın istediği bir erkekle yine evlenebilir. Yani dul bırakılmaya mahkûm edilmemiştir.
4. Kadın başka bir erkekle evlenebildiği gibi ilk kocasıyla da evlenebilir ve ilk kocası isterse ve iki taraf da birleşmede bir takım yararlar görürlerse, İslam dini bu birleşmeye engel değildir. Bunda da yadırganacak bir durum yoktur.

İSLAM DİNİNDE HULLE VAR MI?

Üç talakla boşanan kadının kocasıyla tekrar evlenebilmesi için başka bir erkekle bu maskatla evlenmesi ve evlenmeyi müteakip ikinci kocanın onu ilk kocaya varabilmesi için boşaması olayına Hulle denir. Dinimiz bunu kesinlikle yasaklamıştır. Kendisi için

hulle yapılan ilk kocaya “muhallellehu” “kendisi için hulle yapılan” denilir. Kadını ilk kocasına helal etmek niyetiyle nikâhlayan erkeğe de “muhallil=hulleci, helal edici” ismi verilmiştir. Yüce ve nezih dinimiz bu hileli ve sahte işi kesinlikle yasaklamıştır. Bu konuya ait bazı hadisleri nakledelim:

1. Resulullah sallallahu aleyhi vesellemhulleci (koca)yı ve kendisi için hulle yapılan kocayı lanetlemiştir.¹⁰³⁸

2. Resulullah sallallahu aleyhi vesellem:

(Ey sahabelerim) Ben size kiralık döl hayvanı bildirmeyeyim mi? buyurdu. Sahabeler: Bildir, Ya Resulallah, dediler. Resul-i Ekrem:

O (kiralık döl hayvanı) hulleci (koca)dır. Allah hulleci (koca)ya ve kendisi için hulle yapılan (koca)ya lanet etsin, buyurdu.¹⁰³⁹

3. Ömer (r.a) : Bana getirilen her hulleci kocayı ve kendisi için hulle yapılan her kocayı recmedeceğim (öldüreceğim), demiştir.¹⁰⁴⁰

4. İbn Ömer (r.a) kendisine böyle hulle olayının hükmü sorulduğunda, biz bunu Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem hayatta iken gayri meşru birleşme sayardık, demiştir.¹⁰⁴¹

Sünen-i İbn Mâce’ın Nikâh kitabının 32 ve 33. babları üç talakla boşanan kadının vardığı ikinci koca ile birleşmeden ayrılması halinde ilk kocası ile evlenemeyeceği ve hulle konusunda varid olan hadislere ait olup Terceme ve Şerhi bölümünde geniş bilgi verilmiştir. Arzu edenler bu kaynağın 5.c. 384-396. sahifelerine bakabilirler.

ÜÇ TALAKLA BOŞANAN KADINLA İLGİLİ BU HÜKMÜN HİKMETİ

Ciddi bir sebep yok iken erkeğin karısını boşaması dinen hoş karşılanmayan bir hareket olduğu gibi kadının ciddi bir sebep yok iken kocasından ayrılmak talebnde bulunması da büyük bir vebaldır.

¹⁰³⁸İbnMâce, *Nikah*, 32 (hd.n.1934)

¹⁰³⁹İbnMâce, *Nikah*, 32 (hd.n.1936)

¹⁰⁴⁰İbnMâce, *Nikah*, 33.

¹⁰⁴¹İbnMâce, *Nikah*, 33.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem:

1. “Helal (yani haram olmayan) şeyler içinde Allah Teâlâ’nın en çok buğzettiği şey (sebepsiz yere yapılan boşamadır)”¹⁰⁴²

2. “Hangi kadın (boşanmayı gerektiren) çetin bir durum bulunmadığı halde kocasından boşanma isteğinde bulunursa ona cennet kokusu haramdır.” buyurmaktadır. Bu itibarla yüce dinimiz kadını boşamak için erkeğin acele etmemesini, iyi düşünmesini ve sabırla hareket etmesini sağlamak için kadını aybaşı âdetinden temizlendikten sonra cinsel ilişkide bulunmaksızın bir talakla boşamasını, kadının da boşamadan sonra iddet denilen sürece beklemesini istemiştir. Eşler iki üç ay birbirinden ayrı kalınca olumsuz durumları giderme fırsatını bulup pişmanlık duymalarına ortam hazırlanmış olur. İddet denilen sürece henüz bitmemiş iken koca dönüş yapabilir. Şâyet iddet bitinceye kadar pişmanlık duyulmaz da ondan sonra duyulursa nikâhı yenilemek suretiyle birleşmelerine fırsat verilmiştir. Koca isterse iddet henüz bitmemiş iken ona dönüş yapıp akabinde ikinci bir talakla boşayabilir.

Böylece iddet süresini biraz daha uzatmış olur. Aylarca ayrı kalmalarına rağmen koca kadından tamamen ayrılmak kararını verirse bu kere önünde şöyle bir engel çıkar: Üçüncü talakla boşadıktan sonra artık dönüş yapmak veya nikâhı yenilemek ile birleşmeleri mümkün değildir. Kadın başka bir erkekle evlenecek ve onunla hayatını sürdürecektir. İleride kadın ikinci kocadan usulü dairesinde ayrılacak olursa ancak o zaman eski kocasıyla tekrar birleşebilir. Koca bu sonucu düşünmekle kolay kolay kadını tamamen boşayamaz. Böylece boşanma işine karar vermesi bir dereceye kadar engellenmiş olur. Ama koca bu durumları dikkate alarak iyice düşünüp bir daha birlikte yaşamamak kararını verirse o zaman, kadını üçüncü talakla boşar.

BAKARA 2/231

وَإِذَا طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ فَبَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ سَرِّحُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ وَلَا تُمْسِكُوهُنَّ ضِرَارًا لِّتَعْتَدُوا
وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَقَدْ ظَلَمَ نَفْسَهُ وَلَا تَتَّخِذُوا آيَاتِ اللَّهِ هُزُوًا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْكُمْ مِنَ الْكِتَابِ
وَالْحِكْمَةِ يَعِظُكُمْ بِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٣١)

MEALİ

231. Ve kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerinin sonuna ulaştıkları(süreyi bitirmek üzere oldukları) zaman onları ya iyilikle tutun, ya da iyilikle bırakın,

¹⁰⁴²İbnMâce, Talak, 2, (hd.n.2018.)

haklarına tecavüz etmeniz için zararlarına onları (yanınızda) tutmayın. Kim öyle yaparsa kendine yazık etmiş olur. Sakın Allah'ın âyetlerini eğlence yerine tutmayın, Allah'ın size olan nimetini ve size öğüt olarak üzerinize indirdiği Kitap ve hikmeti anın, Allah'tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Cerîr ve İbnü'l- Münzir'in Süddî'den rivâyetlerine göre Ensar'dan yani Medineli müslümanlardan Sâbit İbn Yesâr isimli bir zat karısını boşayıp bekleme süresinin bitimine iki veya üç gün kala ona dönüş yapmış. Sonra tekrar boşamış, kadın tekrar bekleme süresine başlamış ve böylece kadını dokuz ay oyalayarak, iddetini uzatarak zarara sokmuş. Bu olay üzerine bu âyet inmiştir.

İbn Mürdeveyh'in rivâyetine göre Ebû'd- Derda (r.a.) şöyle demiştir: Adam boşama yemini eder, sonra şaka ettim derdi. Keza köleyi azatlar, sonra şaka ettim derdi. Bunun üzerine "Allah'ın âyetlerini eğlence yerine tutmayın" âyeti indi.¹⁰⁴³

İbn Maceh'in Ebû Musa (r.a.)dan rivâyetine göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

"Bazı kimselere ne oluyor ki Allah'ın sınırları (kanunları) ile oynuyorlar. Onlardan birisi (karısına) : Seni boşadım. Sana dönüş yaptım. Seni boşadım, diyor."¹⁰⁴⁴

Keza İbn Maceh'in Ebû Hüreyre (r.a.)den rivâyetine göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

"Üç şey vardır ki ciddisi de ciddidir, şakası da ciddidir: Nikâh, boşama ve rac'at (kadına dönüş yapmak)."¹⁰⁴⁵

TAHLİLLER

Ecel (أجل): Sürenin tamamı mânâsına geldiği gibi sürenin sonu mânâsına da gelir. Burada ikinci manadadır, iddetin sonu demektir.

İmsak (امسك): Kadına dönüş yapmak manasınadır.

Tesrih (تسريح): Bıraktır. Burada kadına iddeti bitinceye kadar dönüş yapmamak, onu kendi haline bırakmaktır.

¹⁰⁴³ Taberi, *Camîu'l-Beyan*, 5/9

¹⁰⁴⁴ İbn Mace, *Talak*, 1.

¹⁰⁴⁵ İbn Mace, *Talak*, 13.

Huzuv (هزوء): Eğlenmek ve şaka etmektir. Burada eğlence ve şaka konusu edilen şey manasınadır.

Hikmet (ءكمة): Kur'ân veya Sünnet manasınadır.

ACIKLAMA

Ve Ey Müminler! Kadınları o rac'i, yani birinci veya ikinci talakla boşadığınız, onlar bekleme süresinin sonuna ulaştıkları, yani bitirmek üzere oldukları zaman onları ya hemen iyilikle tutun, o süre dolmadan önce zarara sokmak maksadını gütmekten ve güzelliikle dönüş yapın veya iyilikle bırakın, bekleme sürelerini uzatmamak için iddetleri bitinceye kadar salıverin. Haklarına tecavüz etmeniz, mesela bekleme sürelerini uzatmak veya kadını hul'a, yani bir bedel karşılığında boşanmaya mecbur edip ondan maddi menfaat kapmak için zararlarına onları yanınızda tutmayın, böyle bir art düşünceyle dönüş yapmayın. Onlarla iyi geçinmek ve anlaşıp birlikte yaşamaya ümidiniz yok ise işi sürüncemede bırakmayın, bekleme süreleri dolsun, onlar kendi başlarının çaresine baksınlar, siz onlardan kurtulmuş olursunuz, onlar da sizden kurtulmuş olsunlar. Kim öyle yapar, sırf onlara zarar vermek için dönüş yapıp bekleme sürelerini kasıtlı olarak uzatır veya onları hul' etmeye zorlarsa kendi nefesine yazık etmiş, kendini ilahi azaba müstehak etmiş olur. Bir de Allah'ın âyetlerini, kadınlarla ilgili yukarıda anlatılan hükümleri koyan âyetleri veya bütün âyetleri eğlence yerine tutmayın, hafife almayın, nikâh, boşama ve diğer dini hükümler hakkında ciddi olun. Çünkü Allah'ın âyetlerini hafife almak, önemsememek, gereğine uymamak büyük günahlardandır. Hatta O'nun âyetlerini hafife almak küfürdür. Allah'ın üzerinizdeki bütün nimetlerini -diğer bir mana ile İslam dini ile Muhammed (a.s)'in peygamber olarak gönderilmesi nimetini- ve size öğüt olarak üzerinize indirdiği kitap ve hikmeti, yani Kur'ân'ı veya Kur'ân ve sünneti anın, düşünün, bu nimetlerin şükrünü ödeyin ve hakkını verin, Allah'tan korkun, emirlerine ve yasaklarına saygılı olun ve bilin ki Allah her şeyi muhakkak bilir. Bütün emirlerinde hikmetler ve yararlar vardır, bu itibarla muhalefet etmekten cidden sakının. O, neler yaptığınızı, neleri yapmadığınızı çok iyi bilir.

Âyetin **فبلغن أجلهن** cümlesinden maksat kadınların bekleme süresinin sonuna yaklaşmalarıdır, süreyi bitirmeleri değildir. Çünkü 228. âyette kadınlar bekleme süresi içinde iken kocalarının dönüş hakkının bulunduğu bildirilmiştir. Bu süre bittikten sonra bu hak yoktur.

BAKARA 2/232

وَإِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَلَا تَعْصُلُوهُنَّ أَنْ يَنْكِحْنَ أَزْوَاجَهُنَّ إِذَا تَرَاضَوْا بَيْنَهُمْ بِالْمَعْرُوفِ ذَلِكَ يُوعَظُ بِهِ مَنْ كَانَ مِنْكُمْ يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ ذَلِكَمْ أَزْكَى لَكُمْ وَأَطْهَرُ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ (٢٣٢)

MEALİ

232. Kadınları boşadığınızda bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, kendi aralarında meşru surette anlaştıkları takdirde kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın. Bu sizden Allah'a ahiret gününe iman etmiş olanlara verilen bir öğüttür. İşte bu (öğütü tutup gereğini yapmak) sizin hakkınızda daha yararlı ve daha temizdir. Allah bilir, siz bilmezsiniz.

İNİŞ SEBEBİ

Buhârî, Tirmizî başkalarının rivâyetlerine göre bu âyet sahabelerden Ma'kıl İbn Yesâr (r.a) hakkında inmiştir. Ma'kıl İbn Yesâr (r.a)den rivâyetlere göre kendisi Resulullah (a.s) zamanında kız kardeşini bir Müslümanla evlendirmiş. Sonra adam kadını bir talakla boşamış ve bekleme süresi bitinceye kadar dönüş yapmamış. Kadını isteyenler olmuş, bu arada eski kocası da tekrar onunla birleşmek istemiş ve kadın da birleşmeye taraftar olmuş. Fakat Ma'kıl eniştesini azarlamış ve: Ben kız kardeşimi sana verdim, sen kalktın onu boşadın. Allah'a yemin ederim ki ilelebet o sana dönmeyecek (seninle evlenmeyecek) dedi. Ma'kıl dedi ki: Allah adamın kadına, kadının da kocasına ihtiyaçları bulunduğunu bilip bu âyeti indirdi. Ma'kıl bu âyeti işitince: Rabbime itaat edip, emrini kabul ettim, dedi ve eniştesini çağırıp: Seni kız kardeşimle evlendiriyor ve sana ikramda bulunuyorum, dedi.¹⁰⁴⁶

TAHLİLLER

Adl (عَضَل): Engel olmak, baskı yapmak. Kocalar manasına olan ezvac'tan maksat boşanmış kadınların eski kocaları veya evlenmek istedikleri yeni kocalar manasıdır.

AÇIKLAMA

Bu âyette, rac'i talak, yani bir veya iki talakla boşanan ve bekleme süresi bitinceye kadar kocası tarafından kendisine dönüş yapılmayan kadınların, boşayan kocalarıyla veya başka erkeklerle evlenmek istedikleri takdirde buna engel olunmaması hükmü bildiriliyor.

¹⁰⁴⁶ Buhari, *Tefsir*, 40, Nikah 37: Ebu Davud, *Nikah*, 19: Tirmizi, *Tefsir* (2), 28

Bu âyetin muhatapları bir kavle göre kadınları boşayan kocalardır, diğer bir kavle göre boşanan kadınların velileridir, başka bir kavle göre bütün mü'minlerdir.

Ey müminler veya ey kadınların velileri yahut ey kadınlarını boşayan kocalar, kadınları boşadığınızda, bekleme sürelerini bitirdikleri zaman, kendi aralarında meşru surette, yani İslami ölçülere uygun biçimde, karşılıklı rıza ile anlaştıkları takdirde kocaları ile yani boşayan eski kocalarıyla veya başka koca adaylarıyla evlenmelerine engel olmayın.

Hülasa bir veya iki talakla boşanan kadının bekleme süresi bittikten sonra boşayan kocanın dönüş hakkı yoktur. Ancak kadın muvafakat ederse yeniden nikâh kıymak suretiyle boşayan kocasıyla birleşmeleri caizdir. İslami kurallara uygun biçimde kadın ile boşayan kocası anlaştıkları takdirde kadının velisi durumundakilerin buna engel olmamaları emrediliyor. Âyetin iniş sebebine uygun tefsir budur.

Durumu yukarıda anlatılan kadın boşayan koca ile birleşmek istemez de başka bir erkekle evlenmek istediği takdirde boşayan kocanın buna engel olmaması emrediliyor. Çünkü bu koca zamanında, yani iddet bitmeden önce dönüş yapabiliirdi, bunu yapmadı. Artık kadın kendisinden boşanmıştır, o kocanın bir tercih hakkı yoktur, kadına baskı yapıp başka bir kocaya varmasını engelleyemez. Kadının velisi durumundakilerin de engel olmaya hakları yoktur. Ancak kadının gerek eski kocasıyla ve gerekse yeni bir koca ile evlenmesinin İslami ölçülere uygunluğu esastır. Mesela kadının emsalinin mehirlerinden eksik bir mehirle nikâh kıyılmak istendiği veya kadının İslam dini açısından dengi sayılmayan, aşağı seviyede bir erkekle evlenmek istediği takdirde velinin buna engel olma hakkı bulunduğu anlaşılır. Buna adil denmez.

İşte bu anlatılan husus, sizden Allah'a ve âhiret gününe iman etmiş olanlara verilen bir öğüttür. Ey müminler işte bu öğütü tutup gereğini yapmak sizin hakkınızda daha yararlı ve daha temizdir. Bu öğüte riâyet ederseniz çok yararlanırsınız, feyizlenir ve günah kirlerinden arınmış olursunuz, boşanmış kadınlar ile varmak istedikleri kocaların itham ve şaibelerden uzak kalmaları bakımından da hem sizler için hem onlar için daha nezih ve pak olur.

Allah kullar hakkında yararlı ve hayırlı olan şeylerdâhil her şeyi bilir, siz bilmezsiniz.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde nikâh, boşama, iddet, rac'at ve adil ile alakalı bazı hükümleri beyan ettikten sonra aşağıdaki âyette süt emzirme hükmünü beyan

buyuruyor. Çünkü boşanan kadının emzikli bebeği bulunabilir. Bu gibi hallerde kızgınlık dolayısıyla bebeğin mağdur veya ihmal edilmemesi için babasının ve annesinin yükümlülükleri belirtilerek emzikli çocuklara gerekli önemin verilmesi isteniyor.

BAKARA 2/233

وَالْوَالِدَاتُ يُرْضِعْنَ أَوْلَادَهُنَّ حَوْلَيْنِ كَامِلَيْنِ لِمَنْ أَرَادَ أَنْ يُتِمَّ الرَّضَاعَةَ وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ لَا تُكَلَّفُ نَفْسٌ إِلَّا وُسْعُهَا لَا تَضَارُّ الْوَالِدَةُ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ وَعَلَى الْوَارِثِ مِثْلُ ذَلِكَ فَإِنْ أَرَادَا فِصَالًا عَنْ تَرَاضٍ مِنْهُمَا وَتَشَاوُرٍ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا وَإِنْ أَرَدْتُمْ أَنْ تَسْتَرْضِعُوا أَوْلَادَكُمْ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِذَا سَلَّمْتُمْ مَا اتَّيْتُم بِالْمَعْرُوفِ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٣﴾

MEALİ

233. Emziği tamamlamak isteyenler (baba ve varisler)için analar bebeklerini tam iki yıl emzirirler. Emzirenlerin örfe uygun yiyecekleri ve giyecekleri bebeğin babasına aittir. Herkes ancak gücüne göre yükümlü tutulur. Bebeğinden dolayı hiçbir anne babayı ve bebeğinden dolayı hiçbir baba da (anneyi) zarara sokmasın. Mirasçının da şu anlatılanın mislini yapması gerekir. Eğer baba ve anne karşılıklı rıza ve danışma ile (bebeği) sütten kesmek isterlerse (bundan dolayı) kendilerine bir günah yoktur. Bebeklerinize (sütana tutup) emzirtmek isterseniz (sütanasına) örfe uygun vereceğiniz (ücret)i ödediğiniz zaman yine size bir günah yoktur. (İlahi hükümlere riâyet etmek hususunda) Allah'tan korkun ve Allah'ın, yapmakta olduğunuz şeyleri şüphesiz gördüğünü bilin.

TAHLİLLER

Validat (والدات): Valide'nin çoğuludur, anneler demektir. Valid ise baba manasınadır.

El-Mevlud lehu (المولود له): Baba demektir. Çünkü çocuklar babalarına mensup sayılır.

Radaat(رضاعة): Süt emmektir.

Fısal (فصال): Bebeği sütten ve memeden kesmektir.

Teşavür (تشاور): Danışmaktır.

Istırda (استرضاع): Süt emzirmek istemektir.

Ma'ruf (معروف): Dinen ve örfe uygun sayılan şey demektir.

AÇIKLAMA

Anneler, bebeklerini tam iki yıl emzirirler. Bu hüküm bebeğin süt emme işini tamamlamak isteyen anne baba içindir. Emziren annelerin örfe uygun yani israf veya cimriliğe gidilmeksizin iki tarafın durumu ile mütenasip veya hâkimin takdirine göre yiyecekleri ve giyecekleri bebeğin babasına vaciptir. Çünkü herkes ancak gücüne göre yükümlü tutulur. Bebeğinden dolayı hiçbir anne, bebeğin babasını zarara sokmasın ve bebeğinden dolayı hiçbir baba da emziren anneyi zarara uğratmasın. Baba hayatta ise emzirenin yiyeceği ve giyeceği ona vaciptir. Baba vefat etmiş ise onun mirasçısı diğer bir mana ile bebeğin mirasçısı bunu yapmakla mükelleftir, yani emzirenin yiyeceğini ve giyeceğini ödemesi gerekir. Bebeğin malı varsa ödeme ondan yapılır, malı yoksa bebeğin mirasçısı durumundaki yakını kendi malından ödeme yapar. Şâyet anne ile baba görüşüp kendi aralarında yapacakları istişare ile rıza göstererek bebeği iki yıl dolmadan önce veya dolduktan sonra süttten kesmek isterlerse bundan dolayı kendilerine bir günah yoktur.

Ey babalar, eğer bebeklerinize sütanne tutup emzirtmek isterseniz sütannesine örfe uygun vereceğiniz ücreti güzellekle ödediğiniz zaman yine size bir günah yoktur. Demek ki baba, bebeğine sütanne tutup bebeğin annesini süt emzirmekten menedebilir. Şafiilerin mezhebi böyledir. Hanefilere göre bebeğin annesi süt emzirmeye rıza gösterdiği takdirde onu men edip sütanneye emzirtemez. Çünkü âyetin başında annelerin bebeklerini emzirmeleri emrediliyor.

Allah'ın hükümlerine riâyet etmek hususunda Allah'tan korkun ve bilin ki Allah, yaptığınızı, yapacağınız her şeyi görür, bilir, amelleriniz O'ndan gizli değildir ve sizi amellerinize göre mükâfatlandırır veya cezalandırır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Bebeklerini emzirmeleri emredilen annelerden maksat bütün anneler mi, yalnız boşanmış olanlar mı, yoksa yalnız evli olanlar mı?

Bu hususta üç görüş vardır:

Bazı âlimlere göre bu âyet boşanmış anneler hakkındadır. Çünkü boşanmaya ilişkin âyetlerini arkasında gelmektedir. Bir de Allah bu âyette onların yiyecek ve giyeceklerinin, bebeğin babasına vacip olduğunu bildirmektedir. Eğer evli kadınlar olsalardı bu hükme gerek kalmazdı. Çünkü evli kadının nafakası zaten evlilikten dolayı kocasına vaciptir. Ayrıca âyette bebekten dolayı anneye babanın birbirlerine

birbirlerini zarara sokmamaları veya bebeğe zarar vermemeleri isteniyor. Bu da hükmün boşanmış kadınlara ait olduğuna işarettir. Çünkü evlilik halinde eşler özellikle anne ve bebeğe zarar vermeye kalkışmaz. Mücâhid, Dahhâk ve Süddî bu görüştedirler.

Diğer bazı âlimlere göre bu âyet evli anneler hakkındadır. Râzî ve Kurtubî'nin anlattıklarına göre Vâhidî bu görüşü tercih etmiştir. Bunların delili şudur: Boşanmış kadına ücret ödenir de giysiye istihkakı yoktur. Âyette “onların yiyeceği ve giyeceğini” buyrulunca bunlardan maksadın evli kadınlar olduğu anlaşılır.¹⁰⁴⁷

Bir kısım âlimler de: Bütün kadınlar kastedilmiştir. Boşanmış olanlar ve evli olanlar bu hükme dâhildir. Çünkü âyet umumidir, bazı kadınlara tahsisini gerektiren bir delil yoktur, demişler. Sâbûnî buna taraftar çıkarak Ebu Hayyan'ın *el-Bahru 'l-muhîr*'te bu görüşü benimsediğini belirtmektedir. Şâfiî evli annenin bebeğine süt emzirmesine karşılık ücret almasını caiz görmüştür. Hanefiler caiz görmemişlerdir.

2) Bebeğine süt emzirmek anneye vacip midir?

Fıkıhçılar cumhuruna göre âyetteki emir mendupluk içindir. Anne bebeğine süt emzirmek zorunda değildir. Ancak bebeğin başka kadının sütünü emmemesi, babanın tutacağı süt ücretini ödemekten aciz olması veya sütannenin bulunmaması gibi hallerde anne bebeğine süt emzirmek ile yükümlüdür. Bu görev ona vacip olur. Cumhurun delili “Eğer bebeğinizi emzirmek hususunda boşanmış olduğunuz kadınlarla anlaşmak da güçlük çekerseniz, bebeği başka bir kadın emzirecektir” âyetidir.¹⁰⁴⁸ Eğer bebeği emzirmek anneye vacip olsaydı, din onu yükümlü tutardı. Mendupluk hükmüne gelince annenin sütü bebeğe daha yararlı olduğu ve annenin şefkati daha çok olduğu için onun emzirmesi mendup kılınmıştır.

Mâlik'in dâhil olduğu bir grup ilim adamları bu âyetin zahirini tutarak bebeği emzirmenin anneye vacip olduğuna hükmetmiştir. Mâlik'e göre evli kadın, kendi bebeğine süt emzirmek ile mükelleftir, bu ona vaciptir. Kadın bâin talakla boşanmış yani kocasından tamamen ayrılmış, artık kocanın dönüş hakkı da kalmamış ise o takdirde boşayan kocadan olan bebeğine süt emzirmesi vacip değildir. Bebeğin babası sütanne bulmak zorundadır. Ancak boşanan kadın arzu ederse süt emzirme hususunda

¹⁰⁴⁷Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 6/458 vd.

¹⁰⁴⁸ Talak, 6

öncelik hakkına sahiptir ve gerekli makul ücreti de alır. Şâyet sütanne bulunamaz veya bebeğin babası ölmüş veya bebek başka kadının memesini tutmazsa, boşanmış anne onu emzirmek zorundadır.

3) Evlenmeyi haram kılan süt emzirme süresi nedir?

Mâlik, Şafii ve Ahmed'in dâhil oldukları fıkıhçıların cumhuruna göre bu süre iki yıldır. Delillerinden birisi bu âyetin “Anneler bebeklerini tam iki yıl emzirirler” cümlesidir. Hadislerden de delilleri vardır. Bunlara göre iki yaşını doldurduktan sonra bebeğin süt emmesi, evlenme haramlığını gerektirmez. Ebû Hanife'ye göre bu süre iki buçuk yıldır.

4) Âyetin **لَا تُضَارَّ وَالِدَةُ بِوَلَدِهَا وَلَا مَوْلُودٌ لَهُ بِوَلَدِهِ** cümlesi iki şekilde tefsir edilmiştir:

Bebeğinden dolayı hiçbir anne bebeğin bakım ve beslenmesini ihmal etmek, makul ölçüler dışında ve israf sayılacak yiyecek ve giyecek istemek, bebek kendisine iyice ısınıp alıştıktan sonra süt emzirmekten imtina edip sütanne bul demek gibi olumsuz durum ve davranışlar içine girip bebeğin babasını üzüp zarara sokması ve bebeğinden dolayı baba da yükümlü olduğu yiyecek ve giyecekten kısıntı yapmak, anne emzirmek istemediği halde ona baskı yapıp zorlamak veya bunun aksine anne emzirmek istediği halde bebeği ondan kopararak sün anneye teslim etmek gibi olumsuz hareketlerle bebeğin annesini üzüntüye ve zarara sokması.

İkinci tefsire gelince hiçbir anne bebeği kötü beslemek, bakımını ihmal etmek, babanın boynuna bırakıp gitmek gibi davranışlarla zarara uğratması, bebeği perişan etmesi ve hiçbir baba da bebeği zorla annesinden koparmak, annesinin yiyeceğini ve giyeceğini gereği gibi sağlamamak gibi vesaire kusurlarla zarara uğratması ve bebeği zor durumda bırakması.

4. Âyetin “Mirasçının şu anlatılanın mislini yapması gerekir” cümlesinde geçen mirasçılardan maksat kimdir?

Bu hususta değişik tefsirler vardır:

Ömer b. el-Hattâb(r.a.), İbn Abbâs(r.a.), Mücâhid, Katâde, İbrahîm, Ebû Hanîfe, Ahmed, İshâk gibi âlimler; mirasçıdan maksat bebeğin mirasçılarıdır. Bebeğin babası ölmüş ise süt emzirmenin, yiyecek ve giyecek masrafı, bunlar tarafından karşılanır demişlerdir.

Bazı âlimler bundan maksat ölen babanın mirasçısı olan bebeğin kendisidir. Şâfiî de bu görüştedir. Bu görüşe göre bebeğin babasından miras olarak kalan malı ve başka yönden mal var ise söz konusu masraf ondan ödenir. Taberî de bu görüşte taraftardır.

Diğer bir kavle göre bundan maksat bebeğin babasından ve annesinden hangisi hayatta kalırsa bu masraf onun tarafından ödenir.

5. Âyette baba ve annenin anlaşip danışarak bebeği sütten kesmeleri halinde ikisine de bir günah olmadığı belirtilmektedir. Mücâhid, Katâde ve başka bazı âlimlere göre bundan maksat baba ve annenin rızaları ve istişareleri neticesinde bebeği iki yılını doldurmadan sütten kesmelerinin caizliğidir. İbn Abbâs'tan rivâyete göre süt emzirme süresini iki yıldan az veya iki yıldan fazla tutabilmektir. Yani baba ve anne görüşüp varacakları ortak kararlar iki yıllık süreyi kısaltabilir veya uzatabilirler. Her iki tefsir, âyetin başında geçen “emziği tamamlamak isteyenler”den maksadın baba ve anne olduğuna delalet eder. Allah en iyi bilendir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde nikâh, boşanma, boşanmadan dolayı kadının iddet denilen bekleme süresi, boşanan kadınların bebeklerini emzirmeleri, süt emzirme süresince kadınlara yiyecek ve giyecek masraflarının bebeğin babası tarafından ödenmesi, baba ölmüş ise mirasçıların anılan masrafı karşılamaları ile ilgili hükümler beyan edildikten sonra kocası ölen kadınların iddet denilen bekleme süresi, bu süre içinde evlenemeyecekleri ve süre bittikten sonra evlenebilecekleri hükümleri beyan buyrulmaktadır.

BAKARA 2/234

وَالَّذِينَ يَتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ بِأَنْفُسِهِنَّ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَعَشْرًا فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ بِالْمَعْرُوفِ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ (٢٣٤)

MEALİ

234. Sizden ölenlerin geriye bıraktıkları karıları, kendi kendilerine dört ay on gün beklerler, bekleme sürelerini bitirince artık kendi haklarında meşru olarak yaptıkları şeylerden dolayı size bir günah yoktur. Allah yaptıklarınızdan haberdardır, (ne yaptığınızı bilir).

TAHLİLLER

Yuteveffevne (يَتَوَفَّوْنَ): Vefat ederler, demektir.

Yezerûne(يَذْرُون): Bırakırlar, demektir.

Yeterabbasna (يَتَرَبَّصْنَ): Beklerler.

Habîr (خَبِير): Gizli ve açık her şeyi bilen, demektir.

AÇIKLAMA

Siz Müslüman erkeklerden ölenlerin geri bıraktıkları eşleri kendi kendilerine dört ay on gün beklerler, nefislerine hâkim olup ölen kocaları için yas tutarlar. Yani bu süre bitmeden başka erkekle evlenemezler, görücüye çıkmazlar, süslenemezler, güzel koku sürünmezler, kocalarının malından kendilerine tahsis edilen evlerde otururlar. Bu hususta rivâyet olunan bazı hadisleri nakledelim:

1. Bir kadın Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e gelerek kızının kocasının öldüğünü, kızının gözünün ağrıdığını ve bu nedenle gözüne sürme çekmek istediğini söyledi. Bunun üzerine Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: *“Ey kadınlar cahiliyet devrinde ve İslamiyet’in ilk döneminde sizden birisinin kocası öldüğünde bir yıl müsait şartlar altında beklerdi ve bir yıllık iddeti bittiğinde yerden aldığı hayvan tezeğini omzundan arkaya atardı ve böylece yastan çıkardı. Şimdi ise size kolaylık sağlanmıştır ve iddet ancak dört ay on gündür.”* buyurdu.¹⁰⁴⁹
2. Resûlullah buyurdular ki: Allah'a ve ahiret gününe iman eden bir kadının kocasından başka bir ölü için, üç günden fazla yaz tutması helal değildir.¹⁰⁵⁰
3. Hz. Peygamber buyurdular ki: *“Kadın, kocasından başka bir ölü için üç günden fazla yas tutamaz. Kocasının için ise dört ay on gün yas tutar. (Bu sürede süs için) boyanmış elbise giymez. Lakin (Yemen’in bir nevi boyalı kumaşı olan) asb elbisesini giyebilir, gözüne sürme çekmez, güzel koku sürünmez ancak aybaşı adetinden temizlendiği vakit (buhurun bir çeşidi olan) kust veya azfardan azıcık bir parça kullanabilir.”*¹⁰⁵¹

Kocaları ölenler Yukarıdaki hadislerde de belirtildiği gibi iddetleri süresince beklerler. Âyetteki Tarabbus da bunu ifade eder. Âyetin bundan sonraki bölümünde ise şiddetleri bitince yas durumlarının sona erdiği belirtilerek buyuruluyor ki:

¹⁰⁴⁹ Buhârî, “Talâk”, 46; Müslim, “Talâk”, 9; Ebû Dâvûd, “Talâk”, 43; Tirmizî, “Talâk”, 18; Nesâî, “Talâk”, 63.

¹⁰⁵⁰ Buhari, Cenaiz, 31: Müslim, Talak 58: Tirmizi, Talak 18: İbn Mace, Talak 35

¹⁰⁵¹ İbn Mace, Talak 35

Bu kadınlar bekleme sürelerini bitirince, artık kendi haklarında meşru olarak, yani dinin reddetmediği bir biçimde yaptıkları şeylerden mesela süslenmek, görücüye görünmek gibi iddet süresinde yasak olan ve iddet bitince serbest sayılan hareketlerden dolayı size bir günah yoktur. Gerek Müslüman toplumu ve gerekse ilgili yetkililer iddetten sonra onları bu gibi meşru hareketlerden men etmeye kalkışmamalıdır. Fakat gayrimeşru hareketlerine karşı seyirci kalınamaz. Allah, yaptıklarınızı (gizli açık ne yaparsanız) bilir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Kocasını ölen kadınların iddet denilen bekleme süresi dört ay on gündür. Bu süre İslamiyet'in ilk zamanlarında bir yıl idi. Bu sürenin 240. âyetinde “Sizden ölüp de geriye karılarını bırakanlar, eşleri için evlerinden çıkarılmaksızın bir yıla kadar geçimlerini karşılayacak bir intifa vasiyet etsinler” buyrulmuştur. Âyetlerin okunuş sıralaması itibarıyla tefsirini yapmakta olduğumuz âyetten sonra gelmekte ise de iniş sırası itibarıyla öncedir. Çünkü bilindiği gibi âyetlerin ve surelerin okunuş sıralaması Tevkifi, yani Resûlullah'ın emir ve talimatı ile tespit edilmiştir. Bu sıralama iniş sırasına göre değildir. Âlimlerin cumhuruna göre tefsirini yapmakta olduğumuz âyet diğer âyetin iddetle ilgili hükmünü nesh ederek bu süreyi dört ay on güne indirmiştir. Açıklama bölümünde 1. madde olarak naklettiğim hadis de bir yıllık iddetin dört ay on güne indirildiğini açıklamaktadır. Bazı âlimler ise nesih durumunun olmadığını iddet süresinin bu âyet ile kısaltıldığını, hafifletildiğini tıpkı dört rekâtlı farz namazların yolculuk halinde iki rekâta indirilmesi gibi olduğunu söylemişlerdir. 240. âyetin tefsirinde konuya tekrar değinilecektir.

2. Kocasını ölen kadınlar gebe ise iddetleri doğum yapıncaya kadardır. Çünkü bu âyetten sonra inen Talâk sûresinin 4. âyetinde “...ve hamile kadınların iddeti doğum yapmaları ile sona erer...” buyurulmuştur. Sahabilerden Abdullah b. Mesûd “Allah'a yemin ederim ki kim dilerse (gelsin) haksız olanı beraberce lanetleyelim (haksız olana lanet olsun diyelim). Şüphesiz Talâk sûresi kocasını ölen kadınların iddetinin dört ay on gün olduğuna dair (Bakara suresinin 234.) âyetten sonra indirilmiştir, demiştir. Ebu'sSenâbil şöyle demiştir: Sübey'a el-Eslemîyye, kocasının vefatından yirmi küsur gece sonra doğum yaptı. Sonra lohusalık halinden çıkınca evlenme tekliflerini almaya hazırlandı. Onun bu durumu kınandı ve Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e de

anlatıldı. Bunun üzerine Peygamber şöyle buyurdu: Eğer (evlenme işini) işlerse (bunu yapabilir). Çünkü iddet süresi bitmiştir.¹⁰⁵²

Ali ve İbn Abbâs (r.ahnuma)’dan rivâyete göre kocası ölen hamile kadın, doğum yapmak veya dört ay on günlük ibadetlerden hangisi uzun ise onu esas alır. Yani dört ay on günlük süre dolmadan doğum yaparsa süreyi dolduracak, bu süreyi doldurduğu halde doğum yapmazsa doğum yapıncaya kadar bekleyecek. Kurtubî, eğer Sübey’a el-Eslemiyye’ye dair sahih hadis olmamış olsaydı bu güzel güzel olurdu, demiştir.

3. Kocası öldüğünde kadın hangi evde oturuyor ise iddeti bitinceye kadar o evde ikamet etmek durumundadır. Mesken ile ilgili masraflar kocasının terekesinden karşılanır. Bu konu hakkında gelen hadisler ve gerekli bilgi için Sünen-i İbn Mâce’nin Talâk Kitabı’nın 8 ve 9. bablarında ve buna ait tercüme ve şerhinin 5. cildinin 553-560. sahifelerine bakınız.

KADINLARIN BEKLEME SÜRESİNİN MEŞRUIYETİNDEKİ HİKMET

Âlimler buna dair bazı bilgiler vermişlerdir. Şöyle ki:

1. Kocası ölen veya boşanan kadının rahminin kocanın suyundan ve bebeğinden temizlenmesidir. Böylece neslin soylu kalması ve neseîbn karışmaması sağlanmış olur.
2. Allah Teâlâ’nın emrine uymaktır. Mümin erkekler ve kadınlar hikmetlerini tam bilmeseler bile Rabb’lerinin emrine uymakla kulluklarını bir kere daha itiraf etmiş olurlar.
3. Hayat arkadaşını kaybeden kadın bu süre beklemekle eşine karşı saygısını, sevgisini ve emektarlığını ispatlamış; keder ve üzüntüsünü, tuttuğu yas ile açıklamış olur.
4. Bir veya iki talakla boşama olayında iddet vesilesiyle eşlere iyi düşünmek ve gerekirse tekrar birleşmelerine fırsat vermektir.
5. Evlenme işinin çok önemli olup aceleye gelen şeylerden olmadığını vurgulamaktır. İddet durumu olmasaydı eşlerin birleşmesi ve ayrılmaları çocuk oynacağı haline girebilirdi. Bugün evlen, yarın boşan, ertesi gün tekrar birleş, bir iki gün sonra tekrar boşan...

¹⁰⁵² İbn Mace, *Talak* 7.

BAKARA 2/235

وَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِيمَا عَرَّضْتُمْ بِهِ مِنْ خِطْبَةِ النِّسَاءِ أَوْ أَكْنَنْتُمْ فِي أَنْفُسِكُمْ عَلِمَ اللَّهُ أَنَّكُمْ سَتَذْكُرُونَهُنَّ وَلَكِنْ لَا تُوَاعِدُوهُنَّ سِرًّا إِلَّا أَنْ تَقُولُوا قَوْلًا مَعْرُوفًا وَلَا تَغْزُمُوا عُقْدَةَ النِّكَاحِ حَتَّى يَبْلُغَ الْكِتَابُ أَجَلَهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ يَعْلَمُ مَا فِي أَنْفُسِكُمْ فَاحْذَرُوهُ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ حَلِيمٌ (٢٣٥)

MEALİ

235. Böyle (iddeteki) kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda veya gönlünüzde saklamanızda size bir günah yoktur. (Çünkü) Allah sizin onları muhakkak anacağınızı bilir. (Onları anabilirsiniz) velakin (üstü kapalı evlenme teklifi gibi) meşru bir söz söylemeniz dışında kendileriyle gizlice sözleşmeyin (veya evlenmeye sözleşmeyin). Farz olan bekleme süresi sona ermedikçe nikâh akdine kalkışmayın ve bilin ki Allah gönüllerimizdeki olanları (içinizden geçenleri) muhakkak bilir. Artık Allah’tan korkup sakının (veya o içinizden geçen şeyden sakınıp azmetmeyin, fiiliyata dökmeyin) ve Allah’ın şüphesiz bağışlayıcı ve halim olduğunu bilin.

TAHLİLLER

(عرضتم)Arradtum: Tarîz masterından olup tarizde bulundunuz demektir. Tarîz, bir şeyi üstü kapalı biçimde ve ima ile anlatmaktır.

(خطبة)Hitbe: Evlenme talebidir.

(أكننتم)Eknentum: İknân masterından olup sakladınız, gizlediniz demektir.

(سر)Sirr: Gizli demektir. Burada nikâh, cinsel ilişki, müstehcen laf ve gizli manalarına tefsir edilmiştir. Nikâh ve onun sonucu olan cinsel ilişki gizli yapıldığı için “Sırr” kelimesi ile ifade edilmiştir.

(عقده)Ukde: akdedilen nikâh, yemin ve başka şeyler hakkında kullanılır. Akd kelimesinden alınmadır. AKD’in asıl manası bir şeyi bağlamaktır. Burada nikâh akdi manasındadır.

(كتاب)Kitâb: Allah’ın iddetdeki kadına farz kıldığı bekleme işidir.

(أجل)Ecel: Bekleme süresinin sonu manasıdır.

AÇIKLAMA

Ey mümin erkekler!Kocalarının ölümü dolayısıyla iddeti bekleyen kadınlara evlenme isteğinizi üstü kapalı biçimde çıtlatmanızda, ima yoluyla evlenme teklifinde

bulunmanızda veya bu istek ve teklifi gönüllerinizde saklamanızda, içinizden geçirmenizde size bir günah yoktur. Üstü kapalı evlenme teklifi, Buhârî ve başkasının İbn Abbâs'tan rivâyet ettikleri gibi şöyle olabilir: “Ben evlenmek istiyorum”, “ben şöyle böyle olan bir kadını severim”, “dindar bir kadınla evlenmeyi bana nasip etmesi için Allah’a dua ediyorum” gibi sözlerden birisini söylemek veya kendi meziyetini ve toplumdaki yerini anlatmakla olur. Bu caizdir. Fakat böyle bir kadına: Seninle evlenmek istiyorum, gibi açık teklifte bulunmak haramdır. Hulasa onlara tarizde bulunabilir veya arzunuzu gönlünüzde saklayabilirsiniz. Bu hususta size müsaade edildi. Çünkü Allah sizin o durumdaki kadınları muhakkak anacağınızı, onlara rağbet ettiğinizi gizlemeyeceğinizi ve susmayacağınızı bilir. Bundan dolayı bu kadarına izin ve ruhsat verdi. Bu ölçüler içinde kalmak şartıyla teklifte bulunabilirsiniz. Fakat ima yollu meşru bir söz söylemeniz dışında kendileriyle gizlice sözleşmeyin. Diğer bir mana ile nikaha sözleşmeyin. Yani onlarla evlenmeniz için kendileri ile karşılıklı sözleşmeyin.

Âyetin لَا تُؤَاخِذُوهُنَّ سِرًّا وَلَكِنْ cümlesi çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir:

- a. Sırr: Cinsel ilişkidir. Ve cümlenin manası cinsel ilişki konusunda onlarla konuşmayın. Yani onlara erkeklik açısından şöyle güçlüyüm gibi laflar etmeyin.
- b. Sırr: Nikâhtır ve cümlenin manası “onlarla nikâha sözleşmeyin.” Yani evlenmek için birbirinize söz vermeyin.
- c. Sırr gizli olarak manasındadır. Cümlenin manası şöyledir: Başka erkeklerle evlenmemeleri için gizlice onlarla sözleşmeyin.
- d. Sırr: Zina manasındadır. Cümlenin manası şöyledir: Onlarla gizli buluşup zina etmeye sözleşmeyin.
- e. Sırr, gizli tutulan müstehcen laf manasındadır. Cümlenin manası onlarla müstehcen laflar konuşmayın. Ve Ey Mümin erkekler! O kadınların farz olan bekleme süresi sona ermedikçe nikâh akdine kalkışmayın, evlenmeye kesin niyet ve azimde bulunmayın. Bilin ki Allah gönüllerinizde olanları, içinizden geçenleri muhakkak bilir. Artık Allah'tan korkup-sakının. Diğer bir mana ile: Artık öyle haram şeye azim ve niyetten sakının, yasak kılınan şeylere kalkışmayın. Bilin ki Allah muhakkak bağışlayıcıdır. Böyle niyetlenip de Allah korkusu ile niyetini gerçekleştirmekten kaçınanın kusurunu bağışlar. O, halimdir, cezalandırmada aceleci değildir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Kocasının ölümü dolayısıyla bekleme suresinde bulunan bir kadına ima yoluyla evlenme teklifinde bulunmak caizdir. Fakat bu teklifi açıkça yapmak haramdır. Kocasından üç talakla boşanmış olup iddet içinde bulunan kadın da böyledir.

2. Kocasının ölümü veya üç talakla boşanmış olması sebebiyle iddet içinde bulunan bir kadına kıyılan nikâh akdi haram olduğu gibi fasit ve geçersizdir. Âlimler bu hususta ittifak halindedir. Şâyet böyle bir nikâh kıyıp kadınla birleşen olursa nikâh derhal feshedilir ve Mâlik ile Ahmed'e göre bu suçu işleyen erkek ilelebet o kadınla evlenemez. Fakat Ebû Hanîfe ve Şafî'ye göre nikâh feshedilmek ile beraber kadın bekleme süresini doldurduktan sonra ilgili adam diğer istekliler gibi o kadınla evlenmek isteğinde bulunabilir yani ilelebet haramlık durumu yoktur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki iki âyette kocaları vefat eden kadınların bekleme süreleri, bu sürede onlara evlenme teklifi açıkça yapılamayacağı, ima yollu yapılabileceği, bekleme süreleri tamamlandıktan sonra açıkça teklif yapılabileceği ve kendilerinin de evlenebileceği bildirildikten sonra aşağıdaki âyetlerde boşanan kadınlara, boşayan kocaları tarafından maddi yardım yapılması ve onlara tayin edilmiş mehir varsa bazı hallerde bunun yarısının verilmesi gibi hükümler beyan buyuruluyor.

BAKARA 2/236

لَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ إِن طَلَقْتُمُ النِّسَاءَ مَا لَمْ تَمْسُوهُنَّ أَوْ تَفْرِضُوا لَهُنَّ فَرِيضَةً وَمَتَّعُوهُنَّ عَلَى الْمَوْسِعِ قَدَرَهُ وَعَلَى الْمُقْتِرِ قَدَرَهُ مَتَاعًا بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُحْسِنِينَ (۲۳۶)

MEALİ

236. (Nikâhlandığınız) kadınlara dokunmadığınız, birmehirde tayin etmediğiniz müddette onları boşarsanız, üzerinizde bir günah (mehir hakkı, sorumluluk veya günah) yoktur. (Siz kocalardan) eli geniş olan kendi gücü nisbetinde, eli dar olan da kendi ölçüsüne göre olmak üzere güzel biçimde bir fayda (bir miktar mal para) ile onları yararlandırın. Bu, iyilik edenler üzerine bir haktır.

İNİŞ SEBEBİ

Medineli müminlerden bir adam, Beni Hanife kabilesinden bir kadınla evlenmiş, fakat bir mehir tayin etmemişti. Sonra ona hiç dokunmadan boşanmıştı. Bunun üzerine bu âyet inmiş ve Resûlullah adama: Başörtünle de olsa onu yararlandır, buyurmuştu.

TAHLİLLER

Cünah (جناح): Asıl manası bir şeyi eğen ağırlıktır. Günah sorumluluk ve mehir hakkı manalarına tefsir edilmiştir. Açık olan tefsir, mehir hakkı manasıdır.

Mess (مس): Ellemek, dokunmak manasıdır. Burada cinsel ilişki manası ile tefsir edilmiştir.

Farîda (فريضة): Asıl manası Allah'ın kullara farz kıldığı şeydir. Burada mehir manasıdır. Çünkü mehir, Allah'ın emri ile tayin ve takdir edilir.

Temtî' (تمتع): Yararlanılacak bir şeyi başkasına temlik etmektir. Boşanan kadınlara bazı hallerde mehir dışında bir miktar mal veya para verilir. Buna Muta denir. Âlimlerinmut'a miktarı hakkındaki görüşleri fıkıh bölümünde anlatılacaktır.

Mûsî (موسع): Eli geniş, varlıklı kimse demektir.

Muktir (مقتير): Eli dar, fakir kimse demektir.

Metâ (متاع): Temti' manasında olup yararlandırmak demektir. Âyetin أو حتى cümlesinin başındaki أو harfi “veya” manasına değildir. Bunun إلا ve حتى manasına olduğu Âlûsîve müfessirler tarafından ifade edilmiştir. Başka şekilde tefsir edenler de vardır. Hülâsa âyetteki hüküm kendilerine dokunulmayan ve mehri tayin edilmeyen boşanmış kadınlara aittir.

AÇIKLAMA

Ey mü'min erkekler! Nikâhladığınız kadınlara dokunmadığınız, cinsel ilişkide bulunmadığınız ve bir mehir tayin ve takdir etmediğiniz müddette onları boşarsanız üzerinizde bir mehir hakkı yoktur, onlara mehir adı altında bir şey ödemeniz gerekmez. Diğer bir mana ile size bir sorumluluk, bir günah yoktur. Yani cinsel ilişkide bulunmadan önce boşama işi aybaşı adeti halinde bile olsa bidat sayılmaz. Bir kavle göre Hz. Peygamber Müslümanları boşamadan sık sık menediyordu, bundan dolayı boşanmanın haram olduğu sanıldığı için bu hüküm bildirildi.

Bu durumdaki boşamada bir sorumluluk, mehir hakkı veya vebal olmamakla beraber siz kocalar onlara güzel biçimde, örfe uygun bir mut'a, bir miktar mal veya para ile yararlandırın, bir şeyler verin. Zengin olan koca kendi gücüne göre, fakir koca da kendi haline göre bir şey vermekle yükümlüdür. Bumuta, iyilik edenler üzerine bir haktır, bir borçtur. "iyilik edenler" tabiri çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir. İyilikseverler yahut ilahi emirlere, vakit geçirmeden uymakla kendi nefislerine iyilik edenler veya boşandıkları kadınlara muta ile iyilikte bulunanlar demektir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Nikâhlanan kadın ile cinsel ilişkide bulunulmadan boşanmak caizdir.
2. Mehir tayin ve takdir edilmeksizin kıyılan nikâh geçerlidir.
3. Nikâhlanan kadın için bir mehir takdir edilmemiş ve onunla cinsel ilişkide bulunulmamış iken kocası tarafından boşandığı takdirde ona mehir adı altında bir şeyi ödemek gerekmez. Fakat ona Mut'a denilen bir miktar mal veya para vermek gerekir.

Muta ne kadar mal veya paradır?

Mut'a kocanın boşanmış olduğu kadına vereceği bir miktar para mal veya eşyadır. Âyet bunun miktarını belirtmemiş ve zengin kocanın kendi gücü nispetinde, fakir kocanın da kendi haline göre güzel biçimde vermesini emretmiştir. Âlimler bunun miktarı konusunda değişik içtihadlarda bulunmuşlar. Şöyle ki:

Ebu Hanife: Muta'nın en azı bir entari, bir başörtüsü ve bir çarşaf veya bunların bedelidir. En çoğu da mehrin yarısı kadardır, demiştir.

Şafiilere göre otuz dirhem gümüşten az olmaması ve bir hizmetçi (cariye köle)nin pahasından fazla olmaması müstehaptır. İhtilaf halinde miktarı şer'i hâkim tarafından takdir edilir. Malik, Muta'nın en azı ve en çoğu hakkında bizce malum bir sınır yoktur, demiştir.

Ahmet b. Hanbel namaz kılmak için kadının vücudunu örtecek bir başörtüsü ve bir entaridir, demiş, ondan yapılan bir rivâyete göre ise şöyle söylemiştir: Bunun miktarı kocanın zenginliğine veya fakirliğine göre tespit edilir. Bu tespit şeri hâkimin takdiri ile yapılır.

Mut'a boşanan bütün kadınlar için vacip midir?

Bu âyet kendileriyle cinsel ilişkide bulunulmadan ve mehirleri tayin edilmeden boşanan kadınlar için vacip olduğuna delalet eder. Boşanan bütün kadınlar için vacip olup olmadığı hususunda fıkıh âlimleri ihtilaf etmişlerdir: Şöyle ki:

Hanefilere göre durum, bu âyette belirtilen kadınlar için vaciptir. Durumu bundan sonra gelen 237. âyette belirtilen kadınlar için ne vacip ne de müstehaptır. Yani kendileri ile cinsel ilişkide bulunulmayan fakat mehirleri tayin edilmiş olan kadınlar, kocaları tarafından boşandığı takdirde tayin edilmiş olan mehrin yarısı ödendiği için artık mut'a ödemesine mahal kalmaz. Kendileriyle cinsel ilişkide bulunulmuş olan kadınlara gelince ister kendileri için belirli bir mehir tayin edilmiş olsun ister olmasın onlara mut'a verilmesi müstehaptır.

Şafiilere göre ise durumları 237. âyette belirtilenlerin dışında kalan kadınların kocaları tarafından boşanmaları halinde kendilerine Mut'a verilmesi vaciptir. Hanbelilerin görüşü de Şafiilerin görüşüne benzer. Bu surenin 241. âyetinde “Boşanmış kadınlar için Allah'tan korkan kocalar üzerine bir hak olarak güzel biçimde bir meta (mut'a) vardır.” buyuruluyor. Cumhur yani Hanifiller Şafiiler ve Hanbeliler bu surenin 236-237. ve 241. âyetlerini delil göstererek bu sonuçlara varmışlar.

Hasan Basri de 241. âyeti delil göstererek boşanmış bütün kadınlara muta verilmesinin vacipliğine hükmetmiştir. Malik ise Mut'a, boşanmış olan bütün kadınlar için müstehaptır, vacip değildir. Çünkü 236. âyetin sonunda “İyilik edenler üzerine bir hak olarak” 241.âyetin sonunda “Allah'tan korkanlar üzerine bir hak olarak” buyuruluyor. Eğer vacip olmuş olsaydı herkes üzerine bir hak olduğu ifade edilecekti, demiştir.

BAKARA 2/237

وَإِنْ طَلَّقْتُمُوهُنَّ مِنْ قَبْلِ أَنْ تَمْسُوهُنَّ وَقَدْ فَرَضْتُمْ لَهُنَّ فَرِيضَةً فَنِصْفُ مَا فَرَضْتُمْ إِلَّا أَنْ يَعْفُونَ أَوْ يَعْفُوا الَّذِي بِيَدِهِ عُقْدَةُ النِّكَاحِ وَأَنْ تَعْفُوا أَقْرَبُ لِلتَّقْوَى وَلَا تَنْسُوا الْفَضْلَ بَيْنَكُمْ إِنَّ اللَّهَ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ ﴿٢٣٧﴾

MEALİ

237. Ve eğer onları, kendilerine dokunmadan önce boşar da (zamanında) bir mehir kesmiş bulunursanız, kestiğimiz (mehr)in yarısı (onların hakkı)dır. Meğerki onlar bu hakkı bağışlamış olsunlar veya nikâh akdi elinde bulunan erkek (mehrın Diğer yarısını) bağışlamış olsun. (Ey erkekler ve kadınlar) bağışlamanız takvaya daha yakındır, Aranızda (birbirinize) iyilik etmeyi unutmayın. Allah yaptıklarınızı muhakkak görür.

AÇIKLAMA

Ey mümin erkekler! Ve şâyet siz nikâhlanmış olduğunuz kadınları kendileriyle cinsel ilişkide bulunmadan önce boşar ve daha önce bir mehir tayin ve takdir etmiş bulunursanız, kesmiş olduğunuz mehrin yarısı onların hakkıdır. Diğer yarısı ise onların hakkı değildir. Ancak o kadınlar bu haklarından vazgeçip size bağışladıkları veya siz mehrin diğer yarısını da onlara bağışladığınız takdirde durum değişir. Yani onlar haklarından vazgeçebilirler. Sizde mehrin tamamını onlara verebilirsiniz.

Âyetin “Nikâh akdi elinde bulunan erkek”ten maksat: Nikâh bağına bağlamak ve bu bağı boşama ile çözmek yetkisine sahip kocadır. İbn Cerîr, İbn EbîHâtem; Taberî’nin el-Evsat’ta ve Beyhakî’nin İbn Ömer’den (r.a.) rivâyet ettikleri Peygamberin (a.s.) bir hadisinde bu tefsir bildirilmiştir. Sahabilerden bir cemaat de böyle tefsir etmiştir.

İbn Abbâs, Aişe, Tâvûs, Mücâhid, Atâ, el-Hasen, Alkame, Zuhrî ve kadim kavlinde İmam Şâfiî demişler ki: Nikâh akdi elinde bulunan erkekte maksat, izni olmadan kadının nikâhı kıyılmayan velidir. Âlûsî bu tefsiri de beyan ettikten sonra ilk tefsirin Peygamberin hadisine dayandığı ve âyette “Bağışlamanız takvaya daha yakındır.” buyruğuna uygunluğu, çünkü velinin kadına ait hakkı, bağışlamanın takva ile bir ilgisinin olmadığı gerekçesiyle tercih edildiğini ifade etmektedir.

Âyetin bundan sonraki bölümde “**Bağışlamanız takvaya daha yakındır**” buyruluyor. Bu hitap bazılarının zannettiği gibi yalnız erkeklere değil hem onlara hem de kadınlardır. İki taraf da bağışlamaya teşvik edilmektedir. Keza âyetin “Aranızda (birbirinize) iyilik etmeyi unutmayınız” buyruğun muhatabı da yalnız erkekler değil hem erkekler hem de kadınlardır. Yani birbirinize iyilik etmeyi bırakmayın, unutulmuş şey gibi yapmayın. Mesela kadın, hakkı olan yarım mehri bağışlamakla iyilik etmiş olur. Keza erkek ona hakkı olan mehrin yarısı yerine tamamını vermekle iyilik etmiş olur. Âyetin bu bölümü iki tarafı da müsamahalı davranmaya davet eder. Âyetteki “fadıl” kelimesini üstünlük mânâsına tefsir ederek erkeklerin kadınlara üstünlüğü manasının kastedildiğini söyleyenler var ise de pek tutarlı görünmemektedir. Keza bu kelimenin eşler arasında geçmiş olan ihsan, ikram ve iyilik manasının alınması da zayıf sayılmaktadır. Çünkü aralarında birleşme ve cinsel ilişki vuku bulmamış olan eşler arasında böyle bir ihsan ve iyilikle ikram, çoğu zaman bulunmaz.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Nikâhlanan kadın için bir mehir tayin edilmiş olup, kocası onunla cinsel ilişkide bulunmadan önce boşarsa, tayin edilmiş olan mehrin yarısı kadının hakkıdır, verilmesi gerekir.
2. Kadın bu mehir hakkından vazgeçebilir.
3. Nikâh akdi elinde bulunan erkek -yani koca- mehrin tamamını kadına verebilir, Bunun yarısı kadının hakkı, diğer yarısı da kocanın bağışı olmuş olur. Yukarıda anlatılan bir tefsire göre nikâh akdi elinde bulunan erkek, yani boşanan kadın velisi, kadının hakkı olan mehri kocaya bağışlayabilir.

Mehir nedir ve ne kadardır?

Mehir: Kocanın nikâhlандığı kadının kadınlığından yararlanmasına karşılık olarak ona vermesi farz kılınan mal: Para ve eşyadır. Nikâh kıyılırken mehir miktarının taraflar arasında takdir edilip belirlenmesi sünnettir. Böylece tayin edilen mehirdir. Mehr-i Müsemma (isimlendirilmiş, tayin edilmiş mehir) denir. Mehir tayin edilmeden nikâh kıyılacak olursa, kadının emsalinin mehrine tek bir miktar mal veya paranın kadına verilmesi koca üzerine borç olur. Koca bu miktarı kadına ödemekle yükümlüdür. Bu çeşit mehre de Mehr-i Misil denilir.

Mehrin miktarına gelince en çoğu için bir sınır yoktur. Bunun en azı Hanefilere göre on dirhem gümüş veya bu değerde bir maldır. Şâfiî, Ahmed b. Hanbel ve diğer bazı müçtehitlere göre satın alınan bir mala bedel olmaya elverişli veya ücret olmaya müsait herhangi bir şey olabilir.

Mâlik ise: Kadının bir altının dörtte birinden (üç dirhemden) az birmehir ile nikâhlanabileceği görüşünde değildir, demiştir. Bir miskal altın, dört kûsur gramdır.

Mehir hakkında gelen bazı hadisler Sünen-i İbn Mâce'nin Nikâh Kitabı'nın 17. babında rivâyet edilmiş olup konu hakkında geniş bilgi için tercüme ve şerhin 5. cildinin 285-298. sahifelerine bakılabilir.

Mehrin Ödenip Ödenmemesi Açısından Kadınlar Dört Kısımdır:

1. Kocaları kendileri ile cinsel ilişkide bulunmadan ve mehirleri tayin edilmemiş olan kadınlar, kocaları tarafından boşandığı takdirde mehir hakları yoktur. Fakat onlara mut'a verilir. Bunlarla ilgili hükümler yukarıda geçen 236. âyette bildirilmiştir.

2. Kocaları kendileriyle cinsel ilişkide bulunmayan ve mehirleri tayin edilmiş bulunan kadınlar, kocaları tarafından boşandıkları takdirde belirlenmiş mehrin yarısı onların hakkıdır, ödenmesi gerekir. Bu durumdakiler ile ilgili hükümler tefsirini yapmakta olduğumuz 237. âyettedir.

3. Kocaları kendileri ile cinsel ilişkide bulunmuş ve mehirleri tayin edilmiş durumdaki kadınlar, kocaları tarafından boşandığı takdirde onlara belirlenmiş mehrin tamamının ödenmesi gerekir. Bu hüküm bu surenin 229. âyetinde geçen “Onlara verdiğinizden bir şey almanız size helal değildir.” buyruğu ile bildirilmiştir.

4. Kocaları kendileriyle cinsel ilişkide bulunmuş fakat mehirleri tayin edilmemiş olan kadınlar, kocaları tarafından boşandıkları takdirde onlara mehr-i misil, yani emsalinin mehri kadar bir mal veya para verilir. Bu hükümde Nisâ suresinin 24. âyetinde bulunan “O halde onlardan hangisinden (nikâh kıymakla) yararlandınızsa mehirlerini bir hak olarak kendilerine verin.” buyruğu ve başka âyetlerle bildirilmiştir.

Şu noktayı da belirteyim: Ebu Hanife ve Ahmed b. Hanbel, Halvet-i Sahiha’yı yani cinsel ilişkiye kadının oruçlu veya adet halinde olması gibi dini bir engel ve kadının üreme organında et veya kemik gibi bir mani bulunmaksızın koca ile kadının تنها bir yerde başbaşakalmaları da mehirle ilgili hükümleri açısından cinsel ilişki gibi saymışlar. Fakat bu görüş pek taraftar bulmamıştır. Kuvvetli olan tefsir açıktır. Âyetlerde “mess” yani ellemek veya dokunmak manasını ifade eden kelimeden türeme fiil kullanılmıştır. Bu ifade cinsel ilişkiden kinayedir. Cumhur böyle temsil etmiştir ve birtakım deliller getirmiştir. Onları buraya aktarmaya gerek görmüyorum.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde aile ile ilgili bazı hükümler bildirildikten sonra aşağıda gelen iki âyetinde namaza dikkatle devam emri ve ilgili bazı hükümler beyan ediliyor. Onları takip eden iki âyetinde yine aile ile ilgili hükümler bildiriliyor. Böylece namaza devamla ilgili iki âyet ile alakalı hükümler arasında yer alıyor. Sâbûnî, tefsirinde bundaki hikmeti şöyle açıklıyor:

Allah Teâlâ boşanma halinde taraflara affediciliği, müsamahalı davranmayı ve iyilik etmeyi unutup terk etmemeyi emrettikten sonra namaza dikkatle devam etmeyi emrediyor. Çünkü namaz, dünya üzüntülerini ve acılarını unutmak için en iyi bir

araçtır. Nitekim Peygamberi bir şey üzdüğü zaman, hemen namaza yöneldiği hadislerle sabittir. Boşanmada üzüntüye ve birtakım acılara yol açıyor, namaz ise iyiliğe, müsamahaya çağırır ve hayâsızlığa, kötülöklere engel olur. Bu metot insan nefsinin terbiyesi ve eğitimi için en üstün yoldur.

BAKARA 2/238

حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ ﴿٢٣٨﴾

MEALİ

238. Namazlara ve orta namaza dikkatle devam edin ve Allah'a içtenlikle bağılı olarak (onun rızası için namazda) ayakta huzuruna durun.

İNİŞ SEBEBİ

Ahmed ve Ebû Dâvûd'un rivâyetlerine göre Zeyd b. Sâbit (r.a.) şöyle demiştir:

Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem öğle namazını günün en sıcak vaktinde kılardı ve hiçbir namaz bunun kadar sahabilere çetin olmuyordu. Bunun üzerine bu âyet indi.¹⁰⁵³

TAHLİLLER

Muhâfaza (محافضة): Hıfz kökünden olup iyice korumak demektir. Burada maksat devam etmek manası ile tefsir edilmiştir.

Salavât (صلوات): Salât'ın çoğuludur. Beş vakit farz namaz manasınadır.

Vustâ (وسطى): Evsat'ın çoğuludur. “Vustâ namaz” orta namaz veya en üstün namaz manasınadır. Âyette beş vakit namaza özellikle vusta namaza dikkatle devam edilmesi emredilmektedir. Vustâ kelimesi orta mânâsına olduğu takdirde âyet, günlük namazın beş olduğuna delil sayılır. Bu, orta veya üstün namazın hangi namaz olduğu hususunda değişik rivâyetler ve görüşler mevcuttur. Şevkânî *Fethu'l-Kadîr*'de: Bu namazın belirlenmesi hususunda âlimlerin sekiz rivâyet ile görüş bildirmişlerdir. En sağlam ve en kuvvetlisi bunun ikinci namazı olduğuna dair cumhurun sözüdür, dedikten sonra bunu teyit eden Ali'nin, İbn Mesud'un, İbn Abbas'ın, Cabir ve başka sahabelerin rivâyet ettikleri hadisleri kaynakları ile birlikte nakletmektedir. Sünen-i İbn Mâce'nin süneninde de Namaz Kitabı'nın 6. babında “İkinci Namazına Sıkıca Devam Etme” başlığını taşımakta olup orada Ali (r.a.), İbn Mesûd (r.a.) ve İbn Ömer'in (r.a.) hadisleri

¹⁰⁵³ Ebu Davud, *Salât*, 5; Nesâî, *Salât*, 22. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 5/471.

rivâyet edilmiştir. İbn Mesûd'un hadisinin mealini sunmakla yetinelim. Geniş bilgi için bu kitabın tercüme ve şerhinin 2. cildinin 428-435. sayfelerine bakılabilir.

Abdullah b. Mesûd şöyle demiştir:“Müşrikler (Hendek günü) Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i güneş batıncaya kadar ikinci namazından alıkoydular. Bunun üzerine Peygamber: Onlar bizi orta (ikinci) namazından alıkoydular. Allah onların mezarlarını ve evlerini ateşle doldursun buyurdu.¹⁰⁵⁴

Kânitîn (قانتين): Kânit'in çoğuludur, kunût masterındandır. Kunût, asıl manası: Allah'a itaat, O'nu namaza durulduğunda anmak, O'ndan korkmak, O'na boyun eğmek, ibadeti mükemmel biçimde yapmak, susup dünya ilgili konuşmamak, sabah namazında kunût duasını okumak, manaları ile tefsir edilmiştir. Şevkânîkunutun on üç manasının âlimler tarafından anlatıldığını, bu âyetin tefsiri bölümünde belirtmektedir.

AÇIKLAMA

Bilinen beş vakit namazı özellikle orta, diğer mana ile -üstün namazı- muhafaza edin. Yani rükünlerine, şartlarına ve sünnetlerine riâyet ederek namazlara vakitlerinde devam edin, hiç aksatmayın. Yukarıda da belirttiğim gibi VustaNamaz'ın hangi namaz olduğu hususunda müteaddit rivâyetler ve görüşler vardır: En kuvvetli rivâyetlere göre ikinci namazıdır. Hâzin tefsirinde bu âyetin açıklaması bölümünde anlatıldığına göre¹⁰⁵⁵ bir adam bunun Hangi namaz olduğunu sahabilerden Zeyd b. Sabit'e sorunca: Sen namazların hepsine devam et o takdirde ona da devam etmiş olursun,cevabını almıştır. Bir adam da aynı şeyi Rabî b. Heysem'e sormuş ve Rabî, Zeyd'in cevabına benzer bir cevap verdikten sonra adama:

-Sen bunun hangi namaz olduğunu bilersen diğer namazları ihmal edip yalnız ona mı devam edeceksin? diye sormuş. Adam: “Hayır” deyince Rabî:

-Öyleyse hepsine devam et, bu takdirde ona da devam etmiş olursun, demiştir.

Âyetin bundan sonraki bölümünde “Ve Allah'a içtenlikle bağlı olarak (onun rızası için namazda) ayakta huzuruna durun” buyuruluyor. Yani Allah'a gönülden bağlı, O'na yönelerek, boyun eğerek, O'nu anarak, kimseyle konuşmayıp susarak huşu içinde, sırf O'nun rızası için namazda ayakta huzuruna durun.

¹⁰⁵⁴ Buhârî, *Cihâd*, 98

¹⁰⁵⁵ Kitabu Mecmuatu mine'l-tefasir 1/368, Daru' İhya et-turas el-arabi, Beyrut- Lübnan (ts.)

Buhârî kendi *Sahîh*'inde Kânitûn kelimesini “susanlar” manasına tefsir etmiştir. Çünkü kendisi Müslim, Ebû Dâvûd ve başka hadisçiler, Zeyd b. Erkam'dan şunu rivâyet etmişlerdir:

Zeyd b. Erkam demiştir ki: Resûlullahsallallahü aleyhi ve sellem hayattayken (ilk zamanlarda) biz namazda konuşuyorduk, bizden birisi namaz içindeyken yanı başında namazda bulunan arkadaşıyla konuşuyordu. Bu durum bu âyet ininceye kadar devam etti. Bundan sonra susmakla emrolunduk.¹⁰⁵⁶

Hülasa; bu âyet beş vakit namaza dikkatle devam edilmesini ve içtenlikle divana durup Allah'a itaatin sürdürülmesini emretmektedir. Birçok hadiste namazların önemini ve faziletini bildirmekte, namazı ihmal etmenin büyük vebali olduğunu ifade etmektedir. Birkaç tanesinin mealini sunalım:

1. Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Allahu Teâlâ kullarına beş namazı farz etti. Kim bunların hakkını hafife tutmakla bunlardan en ufak bir şeyi noksan bırakmadan hakkıyla eda ederse Allah Teâlâ kıyamet (günü azap vermeden) onu cennete dâhil etmesine dair vaadini şüphesiz yerine getirecektir. Kim bunların hakkını hafife tutarak bunlardan bir şey noksan bırakarak kılsa, onun için Allah katında bir vaat yoktur. Dilerse onu tazip eder, dilerse bağışlar.¹⁰⁵⁷
2. Peygamber Sallallahu Aleyhi Ve Sellem buyurdu ki: İkinci namazını kaçırın kimse, ailesi ve malı kaçırılmış gibidir.¹⁰⁵⁸
3. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki: “Kul ile küfür arasında (yalnız) namazı terk etmek vardır.”¹⁰⁵⁹
4. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki: “Bizimle onlar arasında (akdedilen) ahid, namazdır. Kim namazı terk ederse küfre girmiş olur.”¹⁰⁶⁰
5. Câbir b. Abdillâh (r.a.)’den, şöyle demiştir:

¹⁰⁵⁶ Müslim, *Mesâcid* 35; Nesâî, *sehv'* 20; Tirmizî, *Mevâkîf* 180; Ahmed b. Hanbel, 4/368. Ebu Davud, *Salat* 173.

¹⁰⁵⁷ Ebu Davud, *Salat* 337.

¹⁰⁵⁸ İbn Mâce, *Sâlât*, 6.

¹⁰⁵⁹ Buhari, *İman*, 134.

¹⁰⁶⁰ İbn Mâce, *Salat*, 77.

“Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem'e: Hangi namaz daha faziletlidir, diye soruldu. O buyurdu ki: “Kunutu (kıyamı) uzun olan.”¹⁰⁶¹ Bu hadiste kunut, ayakta durmak manasında kullanılmıştır. Peygamber Sallallahu Aleyhi Vesellem gece namazlarında ayakta durmayı o kadar uzatıyordu ki mübarek ayakları şişerdi.

6. Abdullah b. Mesûd (r.a.)’den, şöyle demiştir:

“Bir gece Resûlullahile beraber namaz kıldım. O ayakta o kadar durdu ki, ben fena bir şey işlemeye niyetlendim. (Ravi Ebû Vaîd demiştir ki:) Ben:

- Nedir o fena şey? diye sordum. İbn Mesûd:

- Onu ayakta bırakıp oturmak istedim, dedi.¹⁰⁶²

BAKARA 2/239

فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا فَإِذَا أَمِنْتُمْ فَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَمَا عَلَّمَكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُونَ (٢٣٩)

MEALİ

239. Eğer (düşman veya başka tehlikeden) korkarsanız, yaya yürüyerek veya süvari giderek (namazı kılın). Sonra güvene kavuştuğunuz zaman size bilmediğiniz şeyleri öğrettiği gibi Allah'ı anın.

TAHLİLLER

Ricâl (رجال): Râcil’in çoğuludur. Râcil: Yaya yürüyen demektir. Bir kavle göre Râcil: İki ayağı üzerinde olan, yürüyen veya duran demektir.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyette namazlara dikkatle devam edilmesi, rükun ve şartlarına riâyet edilerek huşu ve sükûnet içinde, saygı ile Allah'ın huzurunda ayakta durulup bu kutsal görevin ifası emredilmişti. Bu âyette mümkün olan şekilde kılınması, tehlike hali kalmayınca evvelce belirlenen şekilde kılınmasına devam edilmesi emrediliyor.

Eğer düşman, yırtıcı hayvan, sel, deprem gibi hayati bir tehlikeden korkarsanız, yaya yürüyerek veya İbnek üzerinde giderek diğer, bir mana ile yaya veya İbnek üzerinde

¹⁰⁶¹ Müslim, Sâlât (no.756)

¹⁰⁶² Müslim, Sâlât (no.773)

nasıl durabilirseniz öylece namazlarınızı kılınız. Yani böyle hallerde kibleye doğru durmak, rükû ve secdeyi tam yapmak aranmaz. Şartlar ne tarafa dönmenizi, nasıl durmanızı gerektiriyorsa öyle yapın, ima ve işaretle de olsa namazlarınızı kazaya bırakmayın.

Sonra tehlikeyi atlatıp güvene kavuştuğunuz zaman sizi bilmediğiniz şeri hükümleri, güvenlik halinde namazın kılınışını, tehlike halindeki kılınışı, bunları ait hükümleri nasıl öğretti ise öylece Allah'ı anın, namazlarınızı mükemmel biçimde eda edin. Bir kavle göre Allah'ı anmaktan maksat O'na, güvene kavuşturması nimetine karşılık şükretmektir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

Bu âyet düşman, yırtıcı hayvan, sel ve benzeri tehlike halinde namazın yaya veya İbnek üzerinde kılınabileceği ne ve namazın bırakılmamasının gerektiğine delalet eder. Böyle tehlike halinde kılınacak namaz hususunda fıkıh âlimleri değişik bazı hükümler vermişlerdir. Şöyle ki:

Şâfiî bu âyeti delil göstererek şu hükümlere varmıştır;

Düşmanla savaşırken mücahitler, yaya (yürüyerek) veya İbnek üzerinde giderek namazlarını kılacaklar, kılarken kibleye yönelmeleri şartı aranmaz, savaşın gereği olarak silah kullanmak ve başka hareketler de namazı bozmaz, rükû ve secde için ima ederler, secde için biraz daha eğilirler. Fakat bağırıp çağırılmazlar. Çünkü buna gerek yoktur. Âyetteki rical: Yaya yürüyenler, manası ile tefsir edilmiştir. Şafi mezhebine göre bu gibi hallerde bile namaz kazaya bırakılmaz.

Ebu Hanife: Yaya yürümek veya fiilen savaşmak namazı bozar. İş bu raddeye varınca kişi namazını tehir eder ve sonra güven içinde kılar, demiş ve delil olarak Hendek Savaşı'nda Peygamberin öğle ve ikindi namazlarını akşama kadar geciktirip güneş battıktan sonra kaza etmesi olayını göstermiştir.

Şafi ise Hendek Savaşı'nın vuku bulduğu zaman şiddetli korku halinde namaz hükümlerini bildiren bu âyetin inmediğini ve bu sebeple Peygamber Sallallahu aleyhi ve Sellem'in Hendek günü sözü edilen namazları kazaya bıraktığını söylemiştir. Ebu Hanife'ye göre tehlike halinde İbnek üzerinde ima ile namaz kılmak caiz ise de yaya yürüyerek kılmak caiz değildir. Âyette geçen ricâl kelimesi, yaya yürüyenler manasına geldiği gibi ister durmuş vaziyette olsun ister yürümek halinde olsun

ayakları üzerinde olanlar manasına da gelir diyenler vardır. Hanefiler bu kelimenin bu manaya muhtemel olduğunu söylemişlerdir.

Âlûsî buâyetin tefsiri bölümünde: Âyetin zahiri, Şafiilerin sözlerine açıkça delalet eder. Çünkü bir önceki âyette “Ayakta durun” emri verilmiştir. (yani korku haline ait ikinci âyetteki ricâl kelimesini yaya duranlar değil, yaya yürüyenler manası ile tefsir edilmesi gerekir). Din kolaylıktır, güçlük değildir. Güvenlik ve güvensizlik halleri değişiktir, yapılabilen ibadet yapılamayan kısım için bırakılmaz, der.

KORKU NAMAZI ÇEŞİTLERİ

Bu âyet şiddetli korku ve fiilen savaşma halindeki namaza aittir. Bir de savaşma halinde olmamakla beraber düşmanın her an saldırması muhtemel olduğu takdirde kılınacak namaz şekli vardır ki bu kısım korku namazı, Nisâ suresinin 102-103. âyetlerinde anlatılmıştır. Orada gerekli bilgi verilecektir. Şu noktayı da belirtiyim: Âlimlerin cumhuru, korku namazının rekât sayısı bakımından güven halindeki namazdan farklı olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir. Seferi namaz şartları gerçekleşirse dört rekâtlı farzlar ikişer rekât olarak kılınır. Aksi halde kısaltma durumu yoktur.

BAKARA 2/240

وَالَّذِينَ يَتَّقُونَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجَهُمْ وَصِيَّةً لِأَزْوَاجِهِمْ مَتَاعاً إِلَى الْحَوْلِ غَيْرِ إِخْرَاجٍ فَإِنْ خَرَجْنَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ فِي مَا فَعَلْنَ فِي أَنْفُسِهِنَّ مِنْ مَعْرُوفٍ وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ ﴿٢٤٠﴾

MEALİ

240. Ve sizden kadınlar(ını geride) bırakarak ölecek olanlar, kadınlarının (kendi evlerinden) çıkarılmayarak bir yıla kadar (geçimlerini sağlayacak) bir intifa vasiyet etsinler. Sonra o kadınlar (evlerinden) çıkarlarsa artık kendi haklarında yaptıkları meşru şeylerden dolayı size bir sorumluluk yoktur. Allah daima üstündür, hikmet sahibidir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyet Tâif halkından Hakîm b. el-Hars isimli bir zat hakkında inmiştir. Bu zat babası, annesi, eşi ve çocuklarıyla beraber Medine'ye hicret ettikten bir süre sonra vefat etti. Durum, Resulü Ekrem'e arz edilince AllahTeâlâ bu âyeti indirdi. Bunun üzerine Peygamber udamın malını; babasına, annesine ve çocuklarına taksim etti ve

karısına bir şey vermedi. Ancak kocasının terekesinden bir yıllık nafakasının ödenmesini onlara emretti.

İslam'ın ilk zamanlarındaki hüküm şöyleydi: Bir adam öldüğü zaman eşi bir yıl süreyle iddette kalırdı. Ölünün mirasçılarının onu yılını doldurmadan evden çıkarmaları haramdı. Kadının bir yıllık nafakası ve mesken masrafı kocasının terekesinden karşılanır, fakat miras hakkı yoktu. Kadın bir yıla kadar kocasının evinde oturup nafakasının kocasının malından karşılanması veya bu haklarından vazgeçip evden çıkması hususunda muhayyerdi. Kocaların bu konuda vasiyette bulunması vacipti. Bu hükümler aşağıda anlatılacağı üzere sonradan gelen âyetler ile değiştirildi.

AÇIKLAMA

Ve siz mü'min erkeklerden eşlerini geride bırakarak ölecek olanlar, ölümü yaklaşanlar, eşlerinin kendi evlerinden çıkarılmayacak, bir yıla kadar geçimlerini sağlayacak bir intifa, bir miktar mal para vasiyet etsinler. Bu vasiyet vaciptir. Bilahare o kadınlar evlerinden çıkarlarsa yani yılını doldurmadan önce kendi arzularıyla evlerinden çıkıp giderlerse o zaman kendi haklarında yaptıkları koku sürünmek, süslenmek, yası bırakıp evlenmeye hazırlanmak gibi meşru şeylerden dolayı siz mirasçılara veya yetkili yöneticilere bir sorumluluk yoktur. Mesken ve nafaka hakkında kendileri vazgeçtikleri için bu açıdan da size bir günah yoktur. Yılını doldurunca evlenebilir.

Âyetin “Sonra o kadınlar (evlerinden) çıkarlarsa” cümlesi şöyle de tefsir edilmiştir. Yani o kadınlar yılını doldurduktan sonra evlerinden çıkarlarsa...

Bu cümle yukarıda belirtildiği gibi “Sonra o kadınlar yılını doldurmadan önce kendi arzularıyla evlerden giderlerse” şeklinde tefsir edildiği takdirde kadınların bir yıl evde oturup nafaka almak veya mesken ve nafaka hakkında vazgeçip yıl içinde çıkıp gitmek hususunda muhayyer oldukları anlaşılır. Cümle iki şekilde tefsir edildiği takdirde yıl içinde böyle bir muhayyerlik hakkının bulunduğu manası çıkmaz.

Âyetin sonunda “Allah azizdir, hâkimdir” buyuruluyor. Yani vasiyetetmek, vasiyeti yerine getirmek vesaire konulardaki emirlerine aykırı hareket edenlerden intikam almaya muktedir olup daima üstündür ve koyduğu hükümlerde kullarının yararlarına riâyet edip, hikmet sahibidir.

FIKİH HÜKÜMLERİ

1. Kocası ölen kadının bir yıllık mesken ve nafakası kocasının malından sağlanır. Kocanın böyle vasiyette bulunması vaciptir.
2. Bu kadının iddeti, yani bekleme süresi bir yıldır. Bu süreyi doldurmadan evlenemez.

İslamiyet'in ilk zamanlarına ait bu hükümler, daha sonra inen âyetlerLE neshedilip yürürlükten kaldırıldı. Şöyle ki:

Kadın kocanın mirasından bir pay alma hakkına sahip değildi. Daha sonra inen Nisâ sûresinin miras ile ilgili âyetleri bunların 1/4 veya 1/8 nispetinde miras hakkına sahip oldukları hükmünü getirince bir yıllık mesken ve nafaka için vasiyet hükmü neshedildi. Bir yıllık iddet hükmü de Bakara suresinin 234. âyeti ile neshedilerek bu süre 4 ay 10 gün olarak belirlendi. Bu iddet süresince kadının mesken hakkının bulunup bulunmadığı hususunda fıkıhçılar arasında ihtilaf vardır. Hukukçularımız cumhuruna göre kadın kocası vefat ettiğinde mülkiyeti kocasına ait evde oturuyor ise bekleme süresini bu evde geçirmek hakkına sahiptir. Bu konu hakkında sünen sahipleri ile Mâlik, Şâfiî, Ahmed ve Hâkim'in rivâyet ettikleri bir hadiste Resûl-u Ekrem , kocası vefat eden Furay'a binti Mâlik'e: "Yazılı (yani süresi Kuran ile belirli) iddet süresi tamamlanıncaya kadar sen kocanın ölüm haberini aldığın evinde dur." buyurmuş ve Furaya demiş ki: "Ben o evde iddet olarak 4 ay 10 gün durdum."¹⁰⁶³

Geniş bilgi için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir. Mirasçılara vasiyet yoluyla mal verme hükmü miras âyetleri ile kaldırıldığı gibi sabit ve sahih hadislerle de yasaklandı. Buna dair bazı hadisler Sünen-i İbn Mâce'nin Vasiyetler Kitabı'nın 6. babında rivâyet edilmiş olup gerekli açıklama tercüme ve şerhinin 7. cildinin 391-395 sayfelerinde mevcuttur. Bu hadislerden birisinin mealini sunmakla yetineyim:

Ebû Ümame el-Bâhilî (r.a.)'den, şöyle demiştir:

Ben Veda Haccı yılı Resûlullah'ın hutbesinde şöyle buyururken işittim: "*Allah her hak sahibine (mirastan) hakkını şüphesiz vermiştir. Artık mirasçıya vasiyet yoktur.*"¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶³ İbn Mâce, *Talak* 8.

¹⁰⁶⁴ Tirmizi, *Vesaya* 5.

BAKARA 2/241-242

وَالْمُطَلَّاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ ﴿٢٤١﴾ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ ﴿٢٤٢﴾

MEALİ

241. Örfe uygun bir meta (Bir miktar mal) da (kocaları tarafından) boşanan kadınların (hakkı)dır. Bu Allah'tan korkan (koca)lar üzerinde bir borçtur.

242. Allah işte böylece size âyetlerini açıklıyor ki akıllarınızı kullanıp anlayasınız.

İNİŞ SEBEBİ

Allah Teâlâ erkeklerin cinsel ilişki kurmadıkları ve bir mehir tayin etmedikleri kadınları boşadıkları zaman mali durumlarına göre bir miktar mal vermelerini ve bunun iyilik edenler üzerine bir hak olduğunu indirdiği 236. âyeti ile bildirince rivâyete göre Müslümanlardan biri: Bir miktar mal verirsem iyilik etmiş olurum, istersem vermem demiş. Bunun üzerine 240. âyet indirilerek sözü edilen muta'nın kadınların bir hakkı olduğu bildirilmiştir.

AÇIKLAMA

Mut'a adı verilen ve kocaları tarafından boşanmış kadınlara ödenen malla ilgili gerekli bilgi 236. ve 237. âyetler bölümünde verildiği için burada tekrarlamaya gerek yoktur. 236. âyette boşanan kadınlardan kendileriyle cinsel ilişki kurulmayan ve mehirleri tayin edilmeyenlere muta hakkının bulunduğu bildirilmiştir. Bu âyette ise kocaları tarafından boşanmış bütün kadınlara bu hakkın bulunduğu ifade edilmektedir.

Saîd b. Cübeyr ve Hasan-ı Basrî, bu âyetin zahirini tutarak boşanan bütün kadınlara mut'a verilmesinin vacipliğine hükmetmişlerdir. Mâlik ise bu hükmü müstehaplıkmanası ile tefsir ederek boşanan bütün kadınlara muta verilmesinin müstehaplığına hükmetmiştir.

Hanefiler durumu 236. âyette belirtilenlere mut'a verilmesinin vacipliğine, durumu 237. âyette belirtilenlere yani mehirleri tayin edilmemiş, kendileriyle cinsel ilişki kurmadan boşanan kadınlara muta verilmesi ne vacip ne de müstehaptır.

Şafiiler ise durumu 237. âyette belirtilenlerin dışında kalan boşanmış bütün kadınlara mut'a verilmesinin vacipliğine hükmetmişlerdir.

Şu halde fıkıh âlimlerinin cumhuruna göre bu âyetteki mut'a vacip veya müstehap olan mutaları kapsar.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde boşanma, evlenme, iddet, mehir, muta, süt emzirme, süt emzirenlerin ücret ve nafakaları, mirasçılara düşen bazı görevler, karı kocanın birbirlerine karşı müsamahalı davranmaları gibi aile hukuku, aileyi oluşturan fertlerin birbirlerine karşı hak ve görevleri ile ilgili önemli hükümler beyan edildikten sonra aşağıda gelen âyetlerde cihatla ilgili bazı hükümler bildirilmektedir. Cihat ile aile arasındaki münasebet açıktır. Çünkü cihadın asıl gayesi, mukaddesatı, manevi değerleri, vatanı, özgürlüğü, bağımsızlığı, İslam devletini, ailelerden oluşan İslam toplumunun başta iffet ve namusunu olmak üzere bütün haklarını ve menfaatlerini düşman saldırısından koruyup himaye etmek, barış ve huzur içinde İslam'ca yaşayıp ilahi hükümlere riâyet ve uyma ortamını sağlayıp devam ettirmektir. Bu değerlerden yoksun bırakılan İslam toplumunun ve toplumu meydana getiren ailelerin hayatına ne aile hukuku ne de başka alanlara ait hukuku ile ilgili ilahi buyrukları uygulamanın mümkün olamayacağı açıktır. İşte bu nedenle Allah Teâlâ aşağıdaki âyetlerde cihat emrini vermekte ve geçmiş ümmetlerden ibret verici örnekler bildirerek sayıca az fakat imanca kuvvetli mücahitlerin sayıca kendilerinden çok fazla kâfirleri perişan ettiklerini anlatmaktadır.

BAKARA 2/243

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ الْمَوْتِ فَقَالَ لَهُمُ اللَّهُ مُوتُوا ثُمَّ أَحْيَاهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَذُو فَضْلٍ عَلَى النَّاسِ وَلَكِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ لَا يَشْكُرُونَ ﴿٢٤٣﴾

MEALİ

243. Bakmadın mı o kimseler(in halin)e ki Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla yurtlarından çıktılar. Allah da onlara “ölün” dedi. Ölümlelerinden sonra da onları diriltti. Şüphe yok ki Allah insanlara karşı ikram sahibidir. Fakat insanların çoğu şükretmezler.

TAHLİLLER

Elem Tere(أَلَمْ تَرَ): Cümlesindeki rü'yet mastarındandır. Rüyet, gözle görmek veya kalp ile idrak etmek manası ile tefsir edilebilir. Bu fiilden إلى harfi kullanıldığı için cümlelerin manası “ bakmadın mı?” veya “Bilgin (şu şeye) ulaşmadı mı?” demek

olur. Arap dilinde bu cümle bir konu hakkında bilgisi bulunan kimseye o konuyu hatırlatmak için kullanılır. Dilimizde “görmedin mi” ifadesi de buna benzer. Bir de ilgili konu hakkında bilgisi olmayan kimseye bilgi vermek ve hayret içinde bırakmak için kullanılır. Bu cümle Arap dilinde bu anlamda yaygın biçimde kullanılmakla beraber darb-ımesel haline gelmiştir. Bir konuyu görmemiş muhatap o konuyu görmüş kimseye benzetilerek sanki görmüş gibi kabul edilip onunla böyle konuşulur. Böyle konuşmadan maksat muhatapı taaccüp ve hayret içinde bırakmak, dikkatini çekmektir. Türkçemizde de bu anlamda kullanılan “baksana”, “ ne acayip şey”, “ haberin yok mu”, “ bilmez misin” vesaire ifadeler bulunuyor.

Diyâr (ديار): Dâr’ın çoğuludur. Ülkeler, yurtlar manasındadır.

Elûf (الوف): Elf’in çoğuludur. Elf,İbn sayısındır.

Hazer (حذر): Korku demektir.

AÇIKLAMA

Âyetin muhatapı Peygamber veya umumidir.

Ey Peygamber veya Ey muhatap kişi! Şu kimselerin durumuna bakmadın mı, onların başına geleni bilmedin mi? O kimseler Binlerce kişi oldukları halde ölüm korkusuyla, ölümden kaçmak için yurtlarını bırakıp çıktılar. Allah da onlara “ölün” dedi, toptan ölmelerini irade buyurdu. Bunun üzerine derhal öldüler. Bir süre sonra Allah onları diriltti. Şüphe yok ki Allah bütün insanlara karşı fazl-u ihsan sahibidir, bol nimet verir, sözü edilen kavmi ölümlerinden sonra diriltti ki ibret alıp saadete kavuşsunlar, bu olayı işitenler de bundan sonra ders alıp yanlış yola girmesinler, bütün insanlar ilahi nimetlere şükretsinsinler. Fakat insanların pek çoğu şükretmezler.

Bazı müfessirlere göre bunlar İsrailoğullarından bir kabile olup cihat ile emrolunmuşlar. Fakat ölüm korkusuyla bu emre uymayıp yurtlarından çıkıp kaçmışlar. Allah da onları toptan öldürdükten bir süre sonra Hazkil isimli bir Peygamberin duası ile onları diriltmiş, diğer bir kavle göre bunlar memleketlerinde çıkan taun hastalığından kaçıp yurtlarını terk etmişler. Allah da onları toptan öldürmüş daha sonra bir Peygamberin duası sonucunda Allah Teâlâ onları diriltmiştir.

Kur’an onların sayısını, milliyetlerini, ülkelerini ve olay tarihini bildirmemiştir. Eğer bunları bildirmekte bir yararımız olsaydı, bildirecekti. Esasen Kur’an bir tarih veya coğrafya kitabı değildir. O insanların hidâyet ve saadetlerini

hedef alan ilahi kanundur. Bazı tarihi olayları ibret dersini almamız için söz konusu ettiğinde de sadece ders alınacak bir bölümünü bildirmektedir. Bu, Kur'an'ın metodudur. Burada da aynı metot uygulanmıştır. Bu kıssadan alınacak hisse ve ibret dersi şudur:

Kaderden kurtuluş yok, korkunun ecele faydası yoktur. İşte bu kavim, ölüm korkusuyla taun veya cihattan kaçtılar, yurtlarını terk ettiler ama kaçışları fayda vermedi. Bu kaçışla daha uzun yaşayacaklarını sandılar fakat arzu ve isteklerinin aksi ile karşılaştılar. Bundan ders alan müminler gerektiğinde büyük bir cesaretle cihada atılır ve ölüm korkusuyla böyle kutsal görevden katiyen geri durmazlar, ecel gelmedikçe ölmeyeceklerine ve ecel gelince de bundan kurtuluşun mümkün olmadığına, Allah rızası için mukaddesatını ve manevi değerlerini savunmak uğruna cihat etmeyen bir İslam topluluğunun ölümden beter zillete düşeceklerine inanırlar.

Allah Teâlâ bu olayı gözler önüne serdikten sonra müminleri cihada çağırarak buyuruyor ki:

BAKARA 2/244-245

وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٢٤٤﴾ مَنْ ذَا الَّذِي يَفْرِضُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً وَاللَّهُ يَقْبِضُ وَيَبْسُطُ وَإِلَيْهِ تُرْجَعُونَ ﴿٢٤٥﴾

MEALİ

244. Ve Allah yolunda savaşın, bilin ki Allah muhakkak (her şeyi) işitir (Her şeyi) bilir.

245. Kim Allah'a güzel bir ödünç verecek (yiğit) kişidir ki Allah da onun için o öduncü(n mükâfatını) çok katlar halinde çoğaltsın. Allah (rızkı) hem daraltır hem genişletir. Siz de ancak O'na döndüreceksiniz.

TAHLİLLER

İkrâz (إقراض): Ödünç vermektir.

Kard (قرض): İkrâd gibi ödünç vermek manasına geldiği gibi verilen ödünç şey manasına da gelir. Burada her iki mana ile tefsir edilmiştir.

Ad'âf (اضعاف): Dı'f'ın çoğuludur. Dı'f, kat manasınadır.

Kabd (قبض): Tutmak, kısmak ve daraltmak manalarına gelir.

Bast(بسط): Kabd'ın karşıtı olup açmak, çoğaltmak, genişletmek manalarına gelir.

AÇIKLAMA

Bir önceki âyette taun veya cihattan ölüm korkusuyla kaçanların uğradıkları akıbet bildirildikten sonra âyetin bitiminde insanlara Allah'ın ikram ve nimetlerinin çokluğuna rağmen insanların çoğunun nimetlere şükretmez dediği belirtilerek bu âyetlerde de müminler cihada, infaka ve ahirete sunulacak iyi amellere teşvik edilmektedir.

Siz müminler bu kavimden ibret alıp şükredin ve Allah yolunda onun dinini yüceltmek için kâfirlerle savaşın, savaşmadaki niyetiniz nefsi arzular veya dünyevi gayeler olmasın, ihlaslı savaşla görevinizi yapın. Bir önceki âyetten de anlaşıldığı gibi korkunun ecele faydası yoktur. Savaşta eceli gelen şehitlik mertebesine, eceli gelmeyen de gazilik rütbesi ne erişir. Bir de iyi bilin ki Allah savaştan geri kalıp başkalarını da caydıran kişinin neler söylediğini, savaşa koşup başkalarını teşvik eden kişinin de neler söylediğini ve her şeyi işitir, sonunda bununda içinde sakladığı iyi veya kötü niyetleri ve her şeyi bilir.

Hani kim Allah'a güzel, yani helal ve temiz bir ödünç -diğer bir mana ile güzelce, yani ihlas ve sırf Allah rızası için- bir ödünç verecek,kim bu yiğitliği yapacak ki Allah da o kimse için o ödücün, o amelin karşılığı olan mükâfatını kat kat çok fazla arttırılmış olarak versin.

Allah'a ödünç vermekten maksat ahiret mükâfatını talep etmek üzere bir ahiret yatırımı olmak üzere iyi ameller işlemektir. Burada her çeşit iyi ameller veya mal ve can ile cihat etmek manası kastedilmiştir. İbn Ebî Hâtim'in rivâyetine göre Hz. Ömer: *“Güzel ödünç Allah yolunda savaşmak ve bu uğurda mal harcamaktır.”* demiştir.

Müminin işlediği iyi amelin mükâfatının kaç kat artırılacağını ancak Allah bilir. Bu surenin 261. âyetinden anlaşılıyor ki Allah yolunda harcanan malın mükâfatını yedi yüz kat artırılır. Hatta daha da artırılması umulur.

Allah rızkı hem daraltır hemde genişletir, kimisine az verir kimisine çok verir, diğer bir mana ile bir kimsenin rızkını bazen kısar bazen de bollastırılır. Sırrını çözemediğimiz ilahi hikmet neyi gerektiriyorsa o olur. Âyetin bu bölümü de müminleri mali ibadetlere teşvik eder. Çünkü alışkın bolluğu ve darlığı Allah'ın takdirine bağlı olduğunu bilip düşünen elindeki servetin Allah vergisi olduğunu bilir ve onda cimrilik etmez bol hayrat yapar.

Âyetin sonunda da bütün insanların eninde sonunda Ancak Allah'a döndürüleceği bildiriliyor. Şu halde insanoğlu dünyada ne ekerse ahirette de onu biçecektir.

BAKARA 2/246

أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَأِ مِنْ بَنِي إِسْرَآئِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّ لَهُمْ ابْعَثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أُخْرِجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ ﴿٢٤٦﴾

MEALİ

246. Musa'dan sonra İsrailoğulları'nın ileri gelenleri(nin kisasına) bakmadın mı? Hani onlar peygamberlerinden birine bize bir hükümdar gönder(tayinet) de (onun önderliğinde) Allah yolunda savaşalım dediler idi. O da ya size savaş farz kılınır da savaşmayı verirsiniz? dedi. Onlar yurtlarınızdan ve evlatlarımızın arasından çıkarılıp sürüldüğümüz halde Allah yolunda savaşmamamız için ne sebep var?dediler (savaşmaya kararlı olduklarını bildirdiler). Sonra kendilerine savaş farz kılınıncı içlerinden pek azı hariç savaştan yüz çevirdiler. Allah zalimleri bilir.

TAHLİLLER

Mele' (مَلَأَ): Bir kavmin ileri gelenleri ve eşrafıdır. Önemli konular için bir araya gelip istişare ederler. Bu kelimenin kök manası doldurmaktır. Onlara bu ismi verilmesinin münasebeti, kavmin kalplerini heybetle doldurmaları, gözlerini veya toplandıkları yeri doldurmalarıdır. Âyette sözü edilen peygamberin İsrailoğulları'nın hangi Peygamberi olduğu hususunda değişik görüşler vardır. En kuvvetli görüşe göre Eşmoil b. Hanne'dir. İbranice Samuyil ve Samoil'den Arap diline Esmoil veya Şemoil olarak geçtiği söylenmektedir.

Kutibe(كُتِبَ): Yazıldı, demek olup farz kılınıncı manasında kullanılmıştır.

AÇIKLAMA

Hz. Musa'nın ölümünden bir hayli süre geçtikten sonra İsrailoğulları'nın ileri gelen eşrafının kisası o dönemde olup biten olaylara bakmadın mı, konuyu bilmedin mi, baksana... Hani onlar kendilerine gönderilen bir peygambere (Eşmoil'e) başvurup: Bize bir hükümdar gönder, bir kumandan tayin et de onun önderliğinde ve kumandasında Allah yolunda savaşalım, dediler idi. O peygamber de onlara: Ya size savaş farz kılınır da savaşmayıverirsiniz dedi. Böylece haklarındaki endişe ve

beklentisini ifade etti. Onlar: Yurtlarımızdan ve çoluk çocuklarımızın arasından çıkarılıp sürüldüğümüz halde Allah yolunda savaşmamamız için ne sebep var? dediler. Savaşmaya Kesin kararlı olduklarını ve savaşmamak için hiçbir sebep ve engel bulunmadığını ifade ettiler. Peygambere başvurmaları ve kumandanın tayininden sonra kendilerine savaş farz kılınıncı düşman kuvvetinin çokluğu ve güçlüğünü müşahade edince içlerinden pek azı hariç savaştan yüz çevirdiler, geri döndüler. Allah zalimleri bilir. Onlar geri dönüp cihadı bırakmak, verdikleri sözden caymak ile kendilerine zulmettiler, ilahi azaba müstehak oldular.

Buhârî'nin Berâ b. Âzib'ten rivâyetine göre onlardan geri dönmeyenler Bedir savaşına katılan sahabilerin sayısı kadar olup üç yüz on üç kişi idiler.¹⁰⁶⁵ İsrailoğulları'nın savaş istemelerinin sebebi bazı eserlerde anlatıldığına göre şu imiş:

Musa'nın (a.s.) vefatından sonra İsrailoğulları'na sırasıyla şu peygamberler gönderilmiştir: Yûşâ, Kâlib, Hazakîl, İlyâs, el-Yasa' (a.s.). Bunlardan sonra İsrailoğulları Tevrat'ın yolundan ayrılarak putlara tapmaya başlamışlar, aralarındaki dini bağlar zayıflamış ve dalaletle düşmüşlerdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ onların başına Filistin halkını musallat etmişti.

Bazı rivâyetlere göre onlara hunharca düşmanlık edenler Mısır ile Filistin arasında Akdeniz sahillerinde oturan Amalikalılardı. Başlarındaki hükümdar da Calut idi. O dönemde Amalikalılar, İsrailoğullarına saldırıp şehirlerinin çoğunu ele geçirmişler, birçoklarını öldürmüşler, ileri gelenlerinden dört yüz kırk kişiyi esir alıp götürmüşler, kalanlara ağır vergiler yüklemişler ve kutsal bir emanet olan tabut isimli sandığa da el koyup ülkelerine göndermişler. İşte o dönemde büyük bir sefalet ve sıkıntılar içine düşen İsrailoğullarının başında ne bir peygamber ne de bir kral var idi. İçlerindeki din adamları onlara hem liderlik hem de hâkimlik görevini de din görevliliği yanında yürütüyorlardı. Nihâyet Allah Teâlâ onlara Eşmoil isimli bir peygamber gönderdi. Bunun üzerine İsrailoğulları ondan bir kral, bir lider ve kumandan seçip tayin etmesini ve kumandanın liderliğinde ve öncülüğünde düşmanlarıyla savaşıp esaretten kurtulmak ve ülkelerini kurtarmak istediler. Onlardaki dini ve siyasi sistem ve yönetim şekli şöyleymiş: Peygamberler dini görevleri yanında onlara kral tayin eder ve kralı yönlendirir. Kral da halkı idare eder.

¹⁰⁶⁵ Buhari, *Meğazi* 64.

Âyette sözü edilen peygamber, Yahudi milletin karakterini bildiği için savaş emri verildiği takdirde onlarla savaşmak istemiş olmalarına rağmen sözlerinden cayıp yan çizeceklerini, karakterlerinin gereği olarak onlardan beklediği için endişesini dile getirmiş ve gerçekten savaş emri verilince endişesinde de ne kadar haklı olduğu anlaşılmıştır.

Bu konu hakkında yukarıdaki âyette özlü bilgi verildikten sonra aşağıdaki âyetlerde bunun izahı yapılmaktadır.

BAKARA 2/247

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ اللَّهَ قَدْ بَعَثَ لَكُمْ طَالُوتَ مَلِكًا قَالُوا أَنَّى يَكُونُ لَهُ الْمُلْكُ عَلَيْنَا وَنَحْنُ بِالْمَلِكِ مِنْهُ وَلَمْ يُوتَ سَعَةً مِنَ الْمَالِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاهُ عَلَيْكُمْ وَزَادَهُ بَسْطَةً فِي الْعِلْمِ وَالْجِسْمِ وَاللَّهُ يُؤْتِي مَلَكُهُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٤٧)

MEALİ

247. Onların Peygamberi kendilerine Allah gerçekten size Talut'u hükümdar gönderdi dedi. Onlar hükümdarlığa biz ondan daha liyakatli iken ve ona geniş mal (servet) verilmemişken bizim başımızda hükümdarlık (hak ve yetkisi) nasıl/nereden onun olabilir?dediler. Peygamber dedi ki Allah şüphesiz sizin üzerinize onu (hükümdar) seçti, ilimde ve vücutta ona üstün bir gelişme verdi (bilgisini ve gücünü artırdı). Allah mülkünü(hükümlerliği) dilediğine verir. Allah(ınlûftu) geniştir, (her şeyi) bilir.

TAHLİLLER

Talut (طالوت): İbranice bir kelimedir. Bir kavle göre Arapça olup طول (uzunluk) kökünden türemedir. Bu zat çok uzun olduğundan dolayı bu adı almıştır.

Melik (ملك): Hükümdar, kral, padişah manasınadır.

Mülk (ملك): Hükümlerlik ve hükümdarlık manasınadır.

Bestat (بسطة): Genişlik demektir.

Ennâ (أنى): Nereden veya nasıl demektir.

AÇIKLAMA

İsrailoğullarının ileri gelen eşrafı bir hükümdarın seçilip tayin edilmesini peygamberlerinden talep edince peygamber onlara: Allah gerçekten size Talut'u hükümdar gönderdi, dedi. Onlar: Hükümdarlığa biz ondan daha liyakatli iken ve ona

büyük bir servet verilmemiş iken bizim başımızda hükümdarlık hakkı ve yetkisi nasıl ve nereden onun olabilir, dediler.

Onların bu sözleri peygamberi yalanlamak ve bu tayine karşı gelmek için olmayıp hayretlerini ifade etmek ve bu istekteki hikmeti anlamak için olduğu *Rûhu 'l-ma 'ânî* de ifade edilmektedir. Bazı müfessirlere göre ise onların bu sözleri ve istifhamları bu işe karşı gelmelerinden kaynaklanmaktadır.

İster karşı gelmek ister hikmetini anlamak için olsun böyle konuşmalarının sebebinin şu olduğu ifade edilmektedir:

İsrailoğullarında hükümdarlık Yakup'un oğlu Yahuza soyundan gelenlere mahsustu. Davut ve Süleyman o koldan gelen hükümdarlardandır. Peygamberlik de Yakup'un diğer oğlu Lavi'nin soyundan gelenlere verilegelmişti. Musa ve Harun bu koldan gelenlerdendir. O, Yakup'un oğlu Bünyamin'in soyundan gelme idi. Bu koldan gelenler içinden o güne kadar ne bir hükümdar nerede bir peygamber gelmişti. İşte bundan dolayı onlar peygambere böyle demişlerdi. Çünkü kendileri hükümdarın Yahuza veya Lavi soyundan gelenlerin arasından seçileceğini beklerken başka bir durumla karşılaştılar. Bir de hükümdar olabilmek için zengin olma şartını arıyorlardı. Fakat peygamber onların düşüncelerinin ve beklentilerinin hatalı olduğunu bildirerek Talut'un hükümdar seçilmesinin hikmetlerini ve ondaki meziyetleri bildirdi:

- 1) Fitri istidat ve kabiliyettir. Bir hükümdar için aranan ilk şart budur.
- 2) Geniş bilgi ve engin ilimdir. Bir toplumu yönetmek sevk ve idare etmek, toplumun zayıf taraflarını tespit edip ıslah etmek, gerek savaşta ve gerekse diğer hayat alanlarında güçlü hale getirmek için liderin çok dirâyetli, akıllı, zeki ve bilgili olmasının önemi açıktır.
- 3) Vücut yapısının güçlülüğü ve sağlığıdır. Salim kafa ancak sağlıklı vücuttadır, Arap sözü meşhurdur: Bir liderin vakarlı, heybetli, cesaretli ve vücutça göz doyurucu olmasının ağırlığı ve etkinliği inkâr edilemez.
- 4) Allah'ın yardımı, tevfiği ve desteğidir. Allah başarılı kılmak istediği kuluna ilgili konuya ait sebepleri müsahhar eder, kolaylık ihsan eder ve kulunu muvaffak eder.

Allah bu meziyetlerle ve lütfuyla donattığı hükümdara, devletin yönetimi için gerekli mali gücü sağlama yolunu da açar.

Peygamber onlara verdiği cevapta Talut'un bu meziyetlere sahip olduğunu belirterek Allah şüphesiz sizin üzerinize Talut'u hükümdar seçti, ilimde ve vücutta ona üstün bir gelişme verdi maddi ve manevi gücünü artırdı. Maddeten vücutça iri, güçlü, kuvvetli, manevi açıdan da dini bilgi, devleti yönetme kabiliyeti ve savaşın sevk ve idaresinde sizden üstün yarattı. Bir de Allah mülkünü yani yeryüzünde onun adına hükümranlılığı dilediğine verir. Her şeyin gerçek maliki Allah'tır. O mülkünde dilediği gibi tasarruf, hak ve yetkisine sahiptir. Ayrıca O'nun tasarrufu, kudreti, lütuf ve merhameti geniştir, fakiri zengin eder, her şeyi ve bu meyanda kimin hükümdarlığa layık olduğunu bilir.

BAKARA 2/248

وَقَالَ لَهُمْ نَبِيُّهُمْ إِنَّ آيَةَ مُلْكِهِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ التَّابُوتُ فِيهِ سَكِينَةٌ مِّنْ رَبِّكُمْ وَبَقِيَّةٌ مِّمَّا تَرَكَ آلُ مُوسَىٰ وَآلُ هَارُونَ تَحْمِلُهُ الْمَلَائِكَةُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لِّكُمْ إِن كُنتُمْ مُّؤْمِنِينَ ﴿٢٤٨﴾

MEALİ

248. Ve peygamberleri onlara dedi ki: Şüphesiz onun hükümdarlığının açık alameti tabutun size gelmesidir. Onda Rabbinizden bir sekine (gönül rahatlığı veya rahatlatıcı şey) ve Musa ailesi ile Harun ailesinin geriye bıraktıklarından bir kalıntı vardır. Melekler onu taşıyıp getireceklerdir. Eğer müminler iseniz bunda elbette sizin için büyük bir alamet vardır.

TAHLİLLER

Tabut (تابوت): Sandık demektir, dönüş manasına TEVB kökündendir. Çünkü sandığa konulan eşya zaman zaman çıkarılır, tekrar konulur, sahibi de eşya çıkarmak için iki de bir sandığın yanına gidip gelir. Âyette sözü edilen “tabut” İsrailoğullarının kutsal saydıkları bir sandık idi. Bunun mahiyeti hakkında çok şey söylenmiş ise de hiç birisinin sabit ve sahih bir hadise dayandığına rastlanmadığı için söylenenleri buraya aktarmakta bir fayda düşünmüyorum. Âlûsî bunların bazısını anlattıktan sonra görebildiğim kavillerin doğruya en yakını içinde Tevrat bulunan sandıktır, diyenlerin görüşüdür, der.

Sekinet(سكينة): Sükûn masterından olup sükûnet, sakin olmak, gönül rahatlığı ve yatışkanlığı, sebat ve metanet gösterip telaşlanmamak gibi birbirine benzer kavramları ifade eder. Bir de bu kavramları sağlayıcı şey manasına gelir. Yani teskin edici, gönül yatıştırıcı, sebatlı ve metanetli olmayı sağlayıcı şey manasına gelir. Burada her iki mana da muhtemeldir. Çünkü tabutun İsrailoğulları'nın eline tekrar geçmesi, yitirmiş oldukları bu kutsal emanetin onlara geri verilmesi olayı onlar için bir sükûnet ve gönül rahatlığına vesile olduğu gibi tabutun bizatihi kendisi de onlara sükûnet veren gönüllerini rahatlatan kutsal bir emanetti.

AÇIKLAMA

İsrailoğullarının peygamberi, Talut'un hükümdar seçilmesinin hikmetini ve ondaki meziyetleri anlattıktan sonra, onun hükümdar seçildiğini ispatlayıcı bir alamet, bir mucize olarak tabutun onlara geri gelmesini göstermiştir. Peygamberin onlara bunu alamet ve delil olarak sunmasını sebebi neydi?

Âlûsî buâyetin tefsiri bölümünde, peygamberlerin kıssalarını anlatanların çoğunun rivâyetleri onların o peygambere, Talut'un başımıza hükümdar seçildiğinin alameti nedir, diye bir soru sorduklarını göstermektedir. Eğer onlar o peygambere iman etmiş durumda iseler, bu soruyu imanlarını kuvvetlendirmek ve kalben tatmin olmak için sormuş olabilirler. Bazı rivâyetler ise onların o zamana kadar o peygambere iman etmediklerini ve bu soruyu hem onun peygamberliğini ispatlaması hem de Talut'un gerçekten Allah tarafından hükümdar seçildiğinin anlaşılması için sorduklarını gösterir, demektir. Onların o peygambere başvurup bir hükümdar seçmesini istemeleri meselesi, 246. âyette belirtildi. Bu başvuru onların iman etmiş olduklarını göstermektedir, kanaatindeyim.

Bir de peygamberleri onlara dedi ki: Şüphesiz Talut'un hükümdar olmasının açık alameti, peygamberliğinin mucizesi, Tabutun size gelmesidir. Melekler onu taşıyıp getirecekler.

246. âyetin açıklaması bölümünde belirttiğim gibi İsrailoğullarının ülkesine saldırıp Binlercesini öldüren, mallarını yağmalayan, ileri gelenlerinden bir hayli insanı esir eden ve kalanları büyük vergiler ödemeye zorlayan Amalikalılar, onların kutsal saydıkları tabutu da alıp götürmüşlerdi. Kıssacıların rivâyetlerine göre Amalikalılar tabutu tahkir maksadıyla abdestlerini bozdukları pis bir şeye koymuşlardı. Allah Teâlâ Talut'u hükümdar seçmeyi dilediği zaman Amarikalıların başına büyük bir bela

getirerek tabutun bulunduğu yerde abdestini bozanlar vücutlarında çıkan tümür ve basurla perişan edici ve öldürücü bir hastalığa yakalanıyorlardı. Bu hastalık çevreye de yayılarak 5 şehir halkının ölümüne sebebiyet verince, bu belanın tabuta karşı yaptıkları saygısızlıktan kaynaklandığını anladılar ve bunun üzerine tabutu bulunduğu yerden çıkarıp iki öküzün çektiğı bir arabaya koyup İsrailoğullarının ülkesine göndermek üzere yola çıkarıp öküzleri kendi halleri ile bırakıp döndüler. Öküzler de arabayı meleklerin nezaretinde çekip, ta Talut'un evine kadar götürdüler.

Âyette “Onda Rabbinizden bir sekine var.” buyuruluyor. Yani Tabutun gelmesinde size bir gönül rahatlığı, yatışkanlığı, bir sükûnet var. Diğer bir mana ile tabutun içinde size sükûnet, gönül rahatlığı veren bir şey vardır ki o da Tevrat’tır.

Rivâyete göre Musa (a.s.) savaşlara gittiğı zaman tabutu ordunun önünde bulunduruyordu. Bu da İsrailoğullarının moralini takviye edip onlara sabır, metanet ve cesaret verirdi. Bu vesileyle savaştan kaçmazlardı.

Âyette “Ve onda Musa ailesi ile Harun ailesinin geriye bıraktıklarından bir bakiyye yani bir kalıntı var” buyuruluyor. Kalıntı diye ifade ettiğim **Bakiyye**’den maksadın elvah, levhalar kırıkları, Musa’nın elbisesi, Harun’un sarığı, altından bir leğen ve sıkıntılardan çıkmak için okunan tevhit, tesbih ve hamdi ifade eden bir zikrin yazılı olduğu bir levha olduğu söylenmiştir.

Âyetin sonunda “Eğer Müminler iseniz bunda elbette sizin için büyük bir alamet vardır” buyuruluyor. Bu cümle iki şekilde tefsir edilmiştir:

1) Bu cümle, o peygamberin sözünün devamıdır ve manası şudur: Yani eğer Talut’un size hükümdar seçildiğine veya âyetlerden bir şeye iman ediyorsanız Tabut’un size gelmesinde elbette sizin için büyük bir alamet, Talut’un hükümdarlığını ispatlayıcı apaçık bir delil vardır.

2) O peygamberin sözü bu cümleden önce bitmiştir. Bu cümle Hz Muhammed’e imanla yükümü insanlara Allah’ın bir hitabıdır ve manası şöyledir: Eğer siz âyetlerden bir şeye iman ediyorsanız bunda, yani bu olay ve kıssanın aynen nakledilip anlatılmasında elbette sizin için büyük bir mucize, yani Hz Muhammed’in uhak peygamber olduğunu ispatlayıcı apaçık bir delil vardır. Çünkü o hiç kimseden işitmeden ve hiçbir kitap okumadan bu olayı aynen anlatmakla peygamber olduğunu ispatlamış olur.

BAKARA 2/249

فَلَمَّا فَصَلَ طَالُوتُ بِالْجُنُودِ قَالَ إِنَّ اللَّهَ مُبْتَلِيكُمْ بِنَهَرٍ فَمَنْ شَرِبَ مِنْهُ فَلَيْسَ مِنِّي وَمَنْ لَمْ يَطْعَمْهُ فَإِنَّهُ مِنِّي إِلَّا مَنِ اعْتَرَفَ غُرْفَةً بِيَدِهِ فَشَرَبُوا مِنْهُ إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ فَلَمَّا جَاوَزَهُ هُوَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ قَالُوا لَا طَاقَةَ لَنَا الْيَوْمَ بِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالَ الَّذِينَ يَظُنُّونَ أَنَّهُمْ مُلَاقُوا اللَّهِ كَمْ مِنْ فِتْنَةٍ قَلِيلَةً غَلَبَتْ فِتْنَةٌ كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ (٢٤٩)

MEALİ

249. Talut ordusuyla beraber (Kudüs'ten) ayrılınca (orduya) dedi ki: Allah muhakkak sizi bir nehir ile imtihan edicidir. Eliyle bir avuç (su) alanlar hariç, kim ondan bir şey içerse benden değildir ve kim onu tatmazsa o kimse muhakkak bendedendir. Sonra (ırmağa varır varmaz) içlerinden pek azı hariç hepsi (ağızlarını nehre dayayıp veya kana kana) içtiler. Niyet o iman eden (az kimse)ler beraberce nehri geçince (o müminlerin bazıları) “Bu günCalut’a ve ordusuna karşı (durup savaşacak) gücümüz yok” dediler. Allah’a kavuşacaklarına kanaat getiren (yani şehit olacaklarını zan eden)ler dediler ki: “Nice az topluluk, çok olan bir topluluğa Allah’ın izniyle galip gelmiştir. Allah sabredenlerle beraberdir.

TAHLİLLER

Cünud (جنود): Cünd’ün çoğuludur, askerler demektir.

İbtıla (ابتلاء): İmtihan manasınadır. İmtihan bilinmeyen veya gizli olan bir şeyin bilinmesi veya meydana çıkarılması için yapılır. Allah her şeyi bilir. O’na gizli hiçbir şey yoktur. Burada imtihana benzer bir muamele yapmak manasınadır.

Nehir (نهر): Nehir demektir. Âyette sözü edilen nehir İbni Abbas'tan rivâyete göre Filistin nehridir. Katâde ve Rabî’agöre ise Filistin ile Ürdün arasında bir nehirdir.

Calut (جالوت): Amalikalıların zalim hükümdarı idi.

Zan (ظن): Sanmak manasına geldiği gibi Kesin bilgi ve inanmak manasına da gelir. Bu kelimedden türeme fiilin geçtiği Allah'a kavuşmak ifadesi ölümden sonra dirilmek manasına tefsir edildiği takdirde zan: Kesin bilgi ve inanmak manasına tefsir edilir. Çünkü müminler ahiret hayatına kesinlikle inanırlar, bunu bilirler. Şâyet Allah'a kavuşmaktan maksat şehit olmak veya ahiretteki mükâfatlara kavuşmak ise zan kelimesi sanmak, bekleyip ummak manasına olur.

AÇIKLAMA

Talut askerleri ile beraber Kudüs şehrinden ayrılıp Calut ve askerleri ile savaşmak üzere hareket edince Talut, askerlerine hitaben:

Allah muhakkak sizin bir nehir ile imtihan edecek, yani sadakatli olanınızı olamayanınızdan ayırt edip meydana çıkarmak için imtihan edercesine hepinizi bir muameleye tabi tutacaktır. Şöyle ki kim ağzını nehir suyuna dayayıp ondan içerse veya kana kana içerse o kimse benden, benim mensuplarından değildir. Ancak eliyle bir avuç su alanlar bu hükmün dışındadır, Bu kadarına müsaade vardır ve kim o nehrin suyundan tatmazsa o kimse muhakkak bendendir dedi. Sonra ırmağa varılır varılmaz içlerinden pek azı hariç askerlerin hepsi emrin hilafına içtiler. Yani ya ağızlarını nehre dayayıp su içtiler yahut şöyle veya böyle fakat kana kana içtiler. Rivâyete göre bunlar orada perişan olup dökülmüşler ve nehri geçmemişler. Nihâyet Talut ve emrine uyan mü'minler beraberce nehri geçince o müminlerin bazıları diğer müminlere: Bugün Calut'a ve ordusuna karşı durup savaşacak gücümüz yok dediler.

Bir kavle göre bu sözü söyleyenler nehrin berisinde kalan ve emre aykırı hareket edenlerdir. Fakat bu yorum uzak bir ihtimaldir. Çünkü bu söz düşman kuvveti ile karşılaştıktan sonra söylenir, Zahir olan budur. Oysa muhalifler nehrin berisinde kalmışlardı. Peygamber de emre aykırı davrananların kendi mensuplarından sayılmayacağını bildirmişti. Bu itibarla bu sözün Talut ile beraber nehri geçen bazı müminlere ait olması tefsiri kuvvetli görüştür.

Hülasa Mü'minlerin bazısı böyle söyleyince Allah'a kavuşacaklarına kanaat getiren, yani şehit olacaklarını zannedip bekleyenler veya cihat ve diğer iyi ameller karşılığında Allah'ın mükâfatına kavuşacaklarını zannedip umanlar, bu sözü söyleyen arkadaşlarına teselli ve moral verip dediler ki: Nice az bir topluluk çok olan bir topluluğa Allah'ın izni ve yardımı ile galip gelmiştir.

Âyette geçen "Allah'a kavuşmak"tan maksat öldükten sonra dirilmek ise **يظنون** fiili kesin bilip inanırlar manası ile tefsir edilir. Bu takdirde arkadaşlarının endişelerini gidermek için böyle cevap verenler iman ve ihlasta diğerlerinden çok üstün olanlardır. Şu halde bunların böyle üstün bir derece ile vasıflanmaları arkadaşlarının imanlı olmadıklarını gerektirmez. Çünkü ihlas bakımından müminlerin derecelerinin aynı olmadığı bilinmektedir.

Âyetin sonundaki "Allah sabredenlerle beraberdir." Cümlesinin, onların sözlerinin devamı olması muhtemel olduğu gibi sözlerinin bu cümleden önce bitmiş olması ve bu cümlelerin Yüce Allah'ın bir müjdesi olması da muhtemeldir. Allah'ın sabredenlerle beraberliği onun yardım ve ihsanın beraberliği manası ile tefsir edilir.

Talut'un beraberinde kalan müminlerin sayısının üçyüz on üç kişi olduğu Buhârî'nin Bera b. Azib den rivâyetinde anlaşıldığını 246. âyetin açıklaması bölümünde belirtmiştim.

BAKARA 2/250-251

وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ
(۲۵۰) فَهَزَمُوهُمْ بِإِذْنِ اللَّهِ وَقَتَلَ دَاوُدُ جَالُوتَ وَاتَّيَهُ اللَّهُ الْمُلْكَ وَالْحِكْمَةَ وَعَلَّمَهُ مِمَّا يَشَاءُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ (۲۵۱)

MEALİ

250. Ve (Talut ile askerleri savaşmak üzere) Calutve askerlerine karşı çıkınca "Ey Rabb'imiz üzerimize sabır dök, ayaklarımızın sebatlı, sağlam tut (er meydanından kaydırma ve bu kâfirlere karşı bize yardım et, dediler.

251. Bunun üzerine Allah'ın izniyle onları (o kâfirleri) kırıp hezimete uğrattılar. Davut da Calut'u öldürdü. Allah da ona hükümdarlık ve peygamberlik verdi ve dilediğinden (bazı şeyleri) ona öğretti. Allah'ın bazı insanları diğer bazılarıyla savması olmasaydı dünya bozulurdu. Fakat Allah bütün âlemlere büyük lütuf sahibidir.

TAHLİLLER

İfrâğ (إفراغ): Dökmek, boşaltmaktır.

Tesbît (تثبيت): Sabit kılmak, kaydırmamak, sarsmamaktır.

Akdâm (أقدام): Kadem'in çoğuludur, ayaklar demektir.

Hezm (هزم): Kırma, yenmek ve hezimete uğratmaktır.

Mülk (ملك): Hükümdarlıktır.

Hikmet (حكمة): Peygamberlik manasına kullanılmıştır.

Talut ve askerleri Calut ile ordusuna karşı savaş meydanına çıkınca hepsi bir ağızdan Allah'a yalvararak şöyle dua ettiler: Ey Rabbimiz bize sabır döküp (bol yağmur gibi) yağdır, sabırlı olmaya muvaffak et, ayaklarımızı sebatlı, sağlam tut, bize

mükemmel güç verip er meydanından ayaklarımızı kaydırma, sarsma ve bu kâfirlere karşı bize yardım et, zafer ihsan eyle.

Bunun üzerine Allah dualarını kabul etti. Onlar sabrettiler, sebat gösterip büyük bir güçle çarpıştılar, ilahi yardıma kavuştular ve düşmanlarını Allah'ın izni ve iradesi ile hezimete uğrattılar. Davud b. İşada düşmanların komutanı ve Amalikalıların zalim hükümdarı Calut'u öldürdü. Allah da Davud'a hükümdarlık ve hikmet yani peygamberlik verdi. Savaştan sonra Talut, Davud'a kızını vermiş ve bir süre sonra Talut'un ölümü üzerine İsrailoğullarının ittifakı ile hükümdarlık Davud'a verilmiş, Böylece yüce Allah Davud'a hükümdarlığı nasip eyledikten sonra mevcut peygamberin vefatı üzerine ona peygamberlik de verdi. O güne kadar İsrailoğullarında hem peygamberlik hem hükümdarlık bir zata nasip olmamıştı. Peygamberlik bir koldan gelenlerde oluyordu, hükümdarlık da başka koldan gelenlerde oluyordu.

Allah hükümdarlık ve peygamberlik yanında dilediği bazı ilimleri de Davut'a öğretti. Bu cümleden olarak ona demirleri yumuşatıp zırhlı elbise yapma sanatını, kuş ve diğer hayvanların dillerini öğretti.

İşte o zalim Calut ile ordusu, o putperest Amalikalılar güruhu, imanlı olan Talut ve sayıca az fakat maneviyatça çok güçlü bir avuç mücahitle hezimete uğratıp zulümlerine son veren Yüce Allah, din ve dünya konularında yahut hemdin hem dünya konularında zararlı ve şer toplulukları diğer bazı topluluklarla def edip savmasaydı, yeryüzünde fesat çıkaranları, ıslahatçı olanlarla etkisiz hale getirmeseydi, saldırganları mücahitlerle durdurumamasaydı dünya bozulurdu, yeryüzünün imarı, yeraltı ve yerüstü nimetler ve servetlerden yararlanmak, insanca yaşamaya fırsat verilmezdi. Diğer bir mana ile kötülükler ve şerler yaygınlaşır ve insanlık alemi tamamen bozulurdu. Ne din ne iman ne ahlak kalırdı.

Bu ilahi sünnet ve metot dün öyle olduğu gibi bugün de yarın da öyledir. Âyetin sonunda buyurulduğu gibi Allah'ın bütün alemlere büyük lutfu vardır. Bu ilahi lütuf olmazsa bazı milletler diğer bazı milletlere yaşama hakkını bile çok görür, elem ve ızdırıp içinde inim inim inletir, sömürür, boyunduruk altında ezer durur. Günümüzde de onun örnekleri çoktur. Bütün dünyaya hükmeden kafir, bir süper devlet karşısında hangi millet huzur ve rahat içinde yaşamını sürdürebilir? Böyle bir durum olduğunu farz ettiğimizde Allah göstermesin ne cami ne kilise ne havra kalır

ve dolayısıyla din, iman ve ahlak diye bir şeyden söz edilmez olur. Bu sebeple Yüce Allah bir süper devlete karşı başka bir süper devlet çıkarır ki böyle feci bir durum olmasın.

BAKARA 2/252

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّكَ لَمِنَ الْمُرْسَلِينَ (٢٥٢)

MEALİ

252. İşte bunlar Allah'ın âyetleridir. Onları gerçek olarak sana (Cebrail vasıtasıyla) okuyoruz ve sen elbette gönderilen elçilerden seni.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed! İşte şunlar, yani ölüm korkusuyla yurtlarından çıkıp ölen ve sonra diriltilen Binlerce kişilerin olayı, Talut'un hükümdarlığa seçilmesi, yitirilen Tabut'un bir mucize olarak geri getirilmesi, zalim hükümdar Calut ve ordusunun hezimete uğratılması gibi İsrailoğulları'na ait ibret verici, acayip ve garip olayları Allah'ın kudretine, hikmetine ve rahmetine delalet eden ibret alınacak âyetleridir. Onları gerçek olarak sana Cebrail vasıtasıyla okuyoruz ve sen elbette gönderilen resullerden, ilahi elçilerdensin. Sen hiçbir kitap okumadan ve hiç kimseden ders almadan, tarihin karanlıklarına gömülmüş bu olayları en ufak bir şüpheye yer bırakmadan gerçek ve dosdoğru anlatmakla, gayba ait bu bilgileri vermekle de peygamberliğini ispatlamış, insanları hakka davet etmekle görevlendirilmiş Allah elçisi olduğunu ortaya koymuş bir Resulsun.

BU KISSADAN ALINACAK DERSLER

Kur'an bir tarih, coğrafya veya hikâye kitabı değildir. Kur'an insanlık âlemini dünya ve ahiret mutluluğuna ulaştırıcı, aydınlık yolu gösteren, dünyaya geliş gayesini bildiren ve bu gayeye uygun yaşamak için uyulması zorunlu bir dünya nizamı, bir ilahi kanundur. Aynı zamanda tebliğcisi olan Resulü Ekrem'in peygamberliğini ispatlayan kalıcı bir mucizedir.

Kur'an'ın geçmiş ümmetlere ait bazı kıssaların yerine göre birer bölümünü anlatmasının birçok hikmetlerinden birisi, o ümmetlerden asırlarca hatta Binlerce yıl sonra, okuryazar sayısı parmakla sayılacak kadar az olan bir toplumda hayata gözlerini açan ve hiçbir kimseden ders almadığı ve okuryazar olmadığı dost ve düşman herkes tarafından bilinip kabul edilen Hz. Muhammed'in hak peygamber olduğunun

ispatlanıp belgelendirilmesidir. Çünkü bu durumdaki bir insanın bu olayları en ufak bir şüpheyne mahal bırakmayacak biçimde dosdoğru bilmesi ve en meşhur Arap edebiyatçıların hayretler içerisinde bırakan beşer üstü edebi özellikleri taşıyan cümlelerle ifade etmesi akıl ve mantığın kabul edebileceği bir şey değildir. Dolayısıyla bunun ilahi olup vahye dayandığı ortaya konmuş olur. Bunun başka bir izahı düşünülemez.

Yukarıdaki son âyet bu kıssaların anlatılmasındaki hikmetlerden birisinin bu olduğuna işaret etmektedir. Ayrıca insanlık alemine mutluluk yolu göstermeyi hedefleyen Kur'an, bu kıssalardan bölümler vermekle yine yukarıdaki âyette işaret edildiği gibi ibret derslerini vermektedir. Yukarıda geçen kıssalara ait bölümlerden alınacak derslerden bazılarına işaret etmekle yetinelim:

1. Cihada davet veya başgösteren veba gibi bulaşıcı bir hastalık dolayısıyla ölümden korkup memleketi bırakıp kaçmak, ölümden kurtuluş için bir çare değildir. Korkunun ecele faydası yoktur. Mümin cihattan kaçmamalı bilakis Allah yolunda savaşmayı kutsal bir görev sayılmalıdır. Bulaşıcı hastalığın başgösterdiği bir bölgeden çıkmak o hastalığın başka bölgelere de sıçramasına yol açar ve kaçmakla ömür uzatılamaz.
2. Hak yoldan ayrılıp sapıklığa düşen toplumlar zaman zaman dünyada ilahi tokata müstahak olur ve bu yüzden başka toplumların boyunduruğu altına girebilirler. Nitekim İsrailoğulları, bu yüzden Amalikalılar aracılığıyla ilahi bir tokat yediler de ondan sonra akılları başlarına gelip bir hükümdar tayini için kendi peygamberlerine başvurmak zorunda kaldılar.
3. Vatani işgal edilen, haklarından mahrum bırakılan bir toplumun toparlanabilmesi için bilgili, adaletli, cesur ve inançlı bir liderin etrafında toplanmaları, birleşip birbirleriyle kenetlemeleri gerekir. Bu ihtiyacı evvela o toplumun eşrafı ve ileri gelenleri duyar, sonra toplumun diğer kesimleri bilinçlenip aynı duyguyu paylaşır. Bununla beraber iş fiiliyata geçince zayıf iradeliler cayıp dönebilirler.
4. Bir kimsenin hükümdarlığa liyakatli olması için hanedan ve zengin olması şart değildir. Önemli olan onun imanlı, bilgili, dirâyetli, ruhi ve bedeni yönden sağlıklı ve üstün kabiliyet sahibi olmasıdır.

5. Bir ordunun zafer kazanabilmesi için disiplinli olup komutanın emir ve talimatına harfiyen uyması gerekir. Disipline riâyet etmeyenlerin zararları dikkate alınarak savaşa sokulmaması uygundur.

6. Disiplinli ve Allah'a güvenerek sabır, metanet ve cesaret gösteren imanlı asker; sayıca üstün imansız düşmanı Allah'ın izniyle mağlup eder.

ÂYETLER ARASI MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde Talut'u İsrailoğulları'nın başına hükümdar seçtiğini, Davud'a (a.s.) hükümdarlık ve peygamberlik verdiğini anlattıktan sonra Resul-i Ekrem'e hitap ederek "Sen muhakkak peygamberlerdensin." buyurdu. Bu ifadenin zahiri peygamberlerin fazilet ve mertebe bakımından aynı seviyede olduklarını gerektirince aşağıdaki âyette durum aydınlatılarak bütün peygamberlerin aynı derecede olmayıp bazılarının diğer bazılarından üstün olduğu ifade edilmektedir.

BAKARA 2/253

تِلْكَ الرُّسُلُ فَضَّلْنَا بَعْضَهُمْ عَلَى بَعْضٍ مِنْهُمْ مَنْ كَلَّمَ اللَّهُ وَرَفَعَ بَعْضَهُمْ دَرَجَاتٍ وَآتَيْنَا عِيسَى ابْنَ مَرْيَمَ الْبَيِّنَاتِ وَأَيَّدْنَاهُ بِرُوحِ الْقُدُسِ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلَ الَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَتْهُمْ الْبَيِّنَاتُ وَلَكِنْ اخْتَلَفُوا فَمِنْهُمْ مَنْ آمَنَ وَمِنْهُمْ مَنْ كَفَرَ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا اقْتَتَلُوا وَلَكِنَّ اللَّهَ يَفْعَلُ مَا يُرِيدُ (٢٥٣)

MEALİ

253 İşte peygamberlerin bazısını bazısından üstün kıldık. İçlerinden kimi var Allah onunla konuştu, bazısını derecelerle daha yükseklerle çıkardı. Meryem oğlu İsa'ya da açık deliller (mucizeler) verdik ve onu Ruhülkudüs (Cebrail) ile destekledik. Eğer Allah dileseydi onların arkasındaki (ümme)ler kendilerine açık delil (mucize)ler geldikten sonra (ihtilafa) düşüp birbirlerini öldürmezlerdi. Fakat ihtilafa düştüler. Kimi iman etti, kimi inkâr etti. Allah dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Velâkin Allah, dilediğini yapar.

TAHLİLLER

Rüsül (رسول): Resûl'ün çoğuludur. Resûl, Allah'tan kendisine vahiy gelen ve kendisine veya başka bir peygambere verilen şeriatle amel etmekle memur olduğu gibi başka insanlara da tebliğ etmekle görevlendirilen peygamberdir. Bunlar Allah'ın elçileridir.

Kelleme (كلم): Teklîm mastarından olup konuştu demektir.

Beyyinât (بينات): Beyyine'nin çoğuludur, apaçık deliller ve mucizeler manasınadır.

Ruhulkudüs (روح القدس): Cebrail (a.s.), İncil ve mukaddes ruh manaları ile tefsir edilmiştir. Müfessirlerin çoğu Cebrail ile tefsir etmişlerdir. Tahlillerle ilgili geniş bilgi bu surenin 87. âyetinin tefsiri bölümünde geçti.

ACIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.), işte o peygamberler içinde bulunduğun Allah elçileri yok mu? Biz onların bazısını bazısından üstün kıldık.

Burada işaret olunan peygamberler bundan önceki âyetin sonunda geçen “Ve muhakkak sen gönderilen elçilerdensin.” cümlesindeki elçilerdir. Bu işaretin Hz. Muhammed’in (a.s.) bildiği resullere veya bu surede kıssaları geçen peygamberlere ait olması da muhtemel görülmüştür.

Evet, hepsi Allah’ın birer elçisi olup peygamberlik görevi bakımından eşit olmakla beraber meziyetleri veya ahiretteki mertebeleri bakımından bazıları bazısından üstün kılındı. Yüce Allah, peygamberlerinin her birine birtakım meziyetler vermiş, verdiği farklı meziyetler bakımından onlardan kimini kiminden üstün yapmıştır.

Bu üstünlüklerin tafsilatına gelince:

O peygamberlerin içinden kimisi ile Allah bizzat konuştu. Yani melek veya başka bir varlık aracı olmaksızın doğrudan doğruya Yüce Allah’ın konuşmasına mazhar olup bu şerefe kavuştu. Nitekim Musa Tûr’da ve Hıyre gecesi Allah’ın kelamını, konuşmasını elçisiz ve aracısız dinledi.

Allah o peygamberlerin bazısını da derecelerle daha yükseklerle çıkardı. İbn Abbâs, Şa’bî ve Mücâhid buradaki “ peygamberlerin bazıları” ifadesinden maksad Hz Muhammed aleyhissalatuvessem’dir, demişler. Âyetin siyakı da buna delalet eder. Çünkü âyette, peygamberlerin ümmetlerinin ihtilafa düşüp kimisinin iman ettiği kimisinin iman etmediği ve birbirlerini öldürdükleri ifade edilerek onların ihtilafa düşüp birbirlerini öldürmeleri yerilmektedir. Âyetin indiği dönemde bu ümmetlerden mevcut olanlar Yahudiler, Hristiyanlar ve Müslümanlardı. Bu itibarla mevcut ümmetlerin peygamberlerinin anılması uygun olur. Burada başta Musa, sonda İsa, ortada Muhammed anılmış ve onun ortada yer almasıyla şeriatının ve ümmetinin vasat yani orta ve merkez durumunda olduğuna işaret edilmiştir.

Musa ve peygamberimiz ismen anılmadığı halde İsa’nın ismen hem de annesinin ismi de belirtilerek “Meryem oğlu İsa” diye anılması ve mucizelerle, Cebrail ile

desteklemesinin belirtilmesi hikmeti Yahudilerin ve Hristiyanların onun hakkındaki ölçüsüz yakıştırmalarını reddetmektir. Çünkü Yahudiler bunca mucizelere rağmen Onun peygamberliğini inkâr ediyorlardı. Hristiyanlar da onu aşırı derecede yüceltip ilahlaştırıyorlardı.

İslam ümmeti, peygamberlerin peygamberlik görevi açısından eşit olmakla beraber meziyetler, mertebeler ve ahiretteki makamlar bakımından eşit olmayıp bazılarının bazılarından üstün olduklarına ve Peygamberimizin hepsinden üstün olduğuna ittifak etmişlerdir.

Fahreddîn Râzî, Resul-i Ekrem'in diğer peygamberlerden üstün olduğuna dair on dokuz delili bu âyetin tefsiri bölümünde sıralamıştır. Delillerin bir kısmı âyetler ve hadislerdendir, bir kısmı da akli delillerdir. Arzu edenler oraya bakabilirler. Biz özet olarak şunu ifade edelim:¹⁰⁶⁶

Hız Muhammed aleyhissalatu ve'sselam'ın âlemlere rahmet olarak gönderilmesi, bütün insanlara peygamber olarak görevlendirilmesi, getirdiği dinin diğer bütün semavi dinleri yürürlükten kaldırması, şeraitinin bütün şariatları geçersiz hale getirmesi, Peygamberliğinin kıyamete kadar devam etmesi, peygamberliğini ispatlayan en büyük mucize olan Kur'an'ın mucizeliğinin dünyanın sonuna kadar kalıcılığını ve şariatının başka bir şariatla neshedilmemesi, O yüce peygambere mahsus olup diğer hiçbir peygamberde benzeri bulunmayan meziyetlerden ve özelliklerden değil midir?

1. “Biz seni bütün insanlara ancak müjdeleyici ve uyarıcı olarak gönderdik”.¹⁰⁶⁷
2. “Biz seni ancak âlemlere rahmet olarak gönderdik.”¹⁰⁶⁸
3. Resûlullah buyuruyor ki:

“Ben Âdemoğlunun (yani bütün insanların) büyüğüüm de böbürlenme yoktur. Kıyamet günü (dirilmek için) yerin yarılmaları ile (kabirden) ilk çıkacak olan da benim. Bununla beraber böbürlenme yoktur. İlk şefaate edecek ve şefaati ilk kabul

¹⁰⁶⁶Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 2/236 vd.

¹⁰⁶⁷ Sebe', 28.

¹⁰⁶⁸ Enbiya, 107.

edilecek kimse de benim, (onunla) iftihar etmek yoktur. Kıyamet günü hamd bayrağı benim elimde bulunacak. Bununla beraber böbürlenmek yoktur.¹⁰⁶⁹

4. Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki:

Kıyamet günü olduğu zaman ben peygamberlerin imamı, hatibi ve şefaatlerinin sahibi olurum. (Bu sözüm) bir böbürlenme değildir.¹⁰⁷⁰

5. Câbir b. Abdillâh'tan (r.a.), rivâyete göre Resûlullah şöyle buyurdu, demiştir:

Benden önce hiçbir kimseye verilmemiş olan beş şey bana verildi:

Bir aylık mesafede (bulunan düşmanların kalbine) korku (verilmek) ile mansur kıldım. Yeryüzü bana mescit ve taharet sebebi kılındı. Bu nedenle Ümmetimden olan herhangi bir kimse namaz vaktine erişti mi namazını hemen olduğu yerde) kılsın. Ganimetler bana helal kılındı. Hâlbuki benden önce hiç kimseye helal değildi. Bana şefaat etme yetkisi verildi. Her peygamber yalnız kendi kavmine gönderiliyordu. Ben bütün insanlara gönderildim.¹⁰⁷¹

Yukarıdaki nakli deliller Resul-i Ekrem'in fazilet ve üstünlüğüne delalet eden delillerden bazılarıdır.

Bu surenin sonunda gelen 285. âyette bulunan “Biz Allah'ın elçilerinden hiç birisini (diğerlerinden) ayırt etmeyiz, dediler.” cümlesinin manası şöyledir: Yani biz Müslümanlar, Yahudilerin ve Hristiyanların yaptıkları gibi bazı peygamberlere iman edip bazılarını inkâr etmeyiz, aralarında hiçbir ayırım yapmaksızın hepsinin peygamberliğine inanıyoruz.

Şu halde bu âyetin manası peygamberlerin hepsinin fazilet, meziyet ve derece bakımından eşitliği değildir. Bir de Buhârî ve Müslim'in Ebû Hüreyre'den rivâyet ettikleri bir hadiste Resul-i Ekrem :

“Beni peygamberlere tafdil etmeyin (onlardan üstün olduğumu söylemeyin)” buyurmuştur. Bir rivâyette de “ peygamberleri birbirinden üstün tutmayın” buyurulmuştur.¹⁰⁷²

¹⁰⁶⁹ Tirmizî, *Menâkıb*, 1, *Tefsir*, 18; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 1/282

¹⁰⁷⁰ İbn Mace, *Zühd* 37.

¹⁰⁷¹ Müslim, *Fezail* 48-49; Buhar, *Cihad* 24, 54, 82, 165, *Edeb* 39; Tirmizi, *Cihad* 14; İbn Mace, *Cihad* 9.

¹⁰⁷² Müslim, *Fedail* 163.

Bu ve benzeri hadisler Peygamber'in bütün peygamberlere üstünlüğü kendisine bildirilmeden önceki zamanda buyurulmuş ise mesele yoktur. Şâyet üstünlüğü bildirildikten sonra buyurmuş ise bir tevazu kabilinden söylemiş olabilir veya kitap ehli ile böyle bir meseleden dolayı sürtüşmeye girmemesi için böyle buyurmuş olabilir. Nitekim bu hadis, bir Müslüman ile bir Yahudi arasında Yahudi'nin Musa'yı övücü bir söz söylemesi yüzünden çıkan sürtüşme ve kavga dolayısıyla buyurulduğu anılan kaynaklardaki rivâyetlerde belirtilmektedir.

Dördüncü bir yorum olarak: Yani asabiyete kapalılık sırf bir taassup ve indi görüşlerle olduğunu söylemeyin. Beşinci bir yorum: Hangi peygamberin hangi peygamberden üstünlüğünün tespit ve tayini size ait değildir. Allah'a aittir. Size düşen görev o peygambere uyup teslim olmak ve ona inanmaktır.

Hulasa yukarıda da belirttiğim gibi İslam âlimleri Resul-i Ekrem'in bütün peygamberlerden üstün olduğunda ittifak halindedir. O'ndaki meziyetler, O'nun mucizeleri, O'nun tebliğ ettiği Kur'an-ı Kerim, O'nun getirdiği cihanşümul İslam dini ve Kur'an'ın şahitliği ile diğer ümmetlerden hayırlı olan onun ümmeti gibi özellikler bir bir tetkik edilip değerlendirilmesine çalışılırsa gerçekten kâinatın medar-ı iftiharı Hz. Muhammed'in uçuk üstün derecelere liyakatli olduğunun anlaşılmasında güçlük çekilmez.

Tefsirine çalıştığımız âyetin baş kısmında Yüce Allah bazı peygamberleri diğer bazı peygamberlerden üstün kıldığını, bunlardan kimisi ile aracısız konuştuğunu, kimisini derecelerle yükselere çıkardığını beyan buyurduktan sonra:

İsa'ya verilen açık deliller, baras (alaca) hastalığına yakalananları iyileştirmek, körlerin gözlerini açmak ve ölüleri diriltmek gibi Allah'ın izin ve yardımıyla gösterdiği mucizeler veya İncil yahut peygamberliğine delalet eden kanıtlar ile tefsir edilmiştir.

Âyette “Meryem oğlu İsa” ifadesi ile Hem onun hem de annesinin isimlerinin açıkça belirtilmesi Hristiyanların sapık akidesinin reddi içindir. Yani İsa bir insandır, Meryem'den doğmadır. O ilah değil ve haşa Allah'ın oğlu da değildir. Bu böyle bilinmelidir.

Keza İsa'ya açık delillerin verildiği ve Cebrail ile desteklendiğinin belirtilmesi de Yahudilerin onun hakkındaki inkârcılığın ve tahkirin reddi içindir.

Âyette İsa'nın yukarıda anlatılan gerekçe ile ismen anılması, Musa'nın da şöhret bulduğu “kelim” unvanını hatırlatan bir fiil cümlesi ile anılmasına karşın Yüce Peygamberimizin öyle açıkça anılmayıp da “ Bazısını da derecelerle daha yükseklerle çıkardık” ifadesiyle kapalı biçimde anılmasının hikmeti onun makamının yüceliğine işaret içindir. Çünkü bu tarz ifade edebiyat bakımından daha belîğ ve etkili sayılır. Müfessirler buna bir örnek olarak Arapların meşhur edebiyatçılarından Hutaya'nın bir sözünü nakil etmektedirler. Şöyle ki: Ona “en yüksek edebiyatçı şair kimdir” diye sorulduğunda Züheyri ve Nâbiğa demiş, sonra kendisini kastederek isteseydim üçüncüsünü de söylerdim demiş. İşte bu edebiyatçı böyle demeyip de isteseydim kendimi de katardım deseydi azameti olmazdı. Allah Teâlâ da burada peygamberlerinin en faziletlisini bu üslup ile almak suretiyle üstünlüğünü bildirmiştir. Allah Teâlâ âyetin bundan sonraki bölümünde peygamberliğin elçi olarak gönderildikleri ümmetlerin bunca mucizeler gördükten sonra takındıkları tavrı ve bunun hikmetini bildiriyor:

Eğer Allah dileseydi o peygamberlerden sonra gelen ümmetleri, yani her peygamberden sonra gelen ümmeti, kendilerine peygamberleri vasıtasıyla apaçık mucizeler, gerçeği ispatlayan deliller geldikten sonra birbirinin kanına girmezlerdi. Hepsi peygamberlerini tasdik edip gösterdiği hak yola girer kardeş olurlardı. Şu halde Allah onların birbirlerinin kanına girmemelerini dileseydi birbirlerini öldürmezlerdi. Lakin Allah bunu dilemedi. Çünkü onlar aşırı derecede ihtilafa düştüler, muhtelif gruplara ayrıldılar. Kimi iman etti, kimi inkâr etti. İnkârcılar apaçık mucizelere ve gerçeği ispatlayan delillere dönüp bakmadılar, dikkate almadılar, iradelerini kötüye kullanıp inkârcılığa saplandılar. İşte bu ihtilaflar ve çekişmeler neticesinde birbirlerinin kanına girdiler. İsrailoğulları Musa'dan sonra birbirleriyle boğuşular Hatta bazı peygamberlerin kanına bile girdiler. Diğer taraftan Hristiyanlarla dövüştüler. Hristiyanlar da kendi aralarında bir hayli gruplara ve mezheplere ayrılıp birbirleriyle savaştılar. Bu geçmiş ümmetlerin her biri hem kendi içinde bir takım iç savaflara sahne oldu, davet ümmetinin bir bölümü kendi peygamberinin davetine icabet edip iman ederken aynı davet ümmetinin diğer bir bölümü o peygambere inanmayıp davetine icabet etmeyip inkârcılığa, ayrılığa düştü ve sonucunda iki grup arasında kavgalar, savaşlar meydana geldi. Diğer taraftan ümmetler arasında da ihtilaflar, kavgalar ve savaşlar meydana geldi, gelmektedir ve gelecektir.

İşte bu peygamberlerden sonra gelen toplumlar bunca mucizelere rağmen ittifakla iman etmeyip ayrılığa düşmeleri, bir kısmının iman edip diğer bir kısmının iman etmemesi neticesinde birbirlerinin kanına girdiler. Allah onların birbirlerini öldürmemelerini dileyseydi onlar içine düştükleri ihtilafa rağmen birbirlerini öldürmezlerdi. Çünkü Allah'ın iradesi ve dilemesi olmadan hiçbir şey olmaz, her şey onun tasarrufu altındadır. Kaza ve kader ne ise o olur.

Allah kullarının savaşmamalarını dilege, onların savaş kudretini, savaşacak insanların gücünü, savaşma arzusunu ve iradesini alır, birtakım engeller yaratır ve onları şu veya bu yolla barışa zorlar, mecbur eder. Bu takdirde kullar kendi iradeleriyle hareket etmekten yoksun bırakılmış olur. Dolayısıyla kullarda cüzi irade ve serbestlik kavramı kalmamış olur. Cebriyemezhebinde olduğu gibi kul hiçbir fiil ve sözünden dolayı sorumlu tutulamaz. Oysa Allah bütün kullarına bir irade vermiş ve o iradenin hangi yönde kullanılacağını bildirerek aksine hareket edenlerin sorumlu tutmuştur.

Hülasa onlar ihtilafa düştükten sonra da Allah onların savaşmamalarını dileyseydi savaşmazlardı. Çünkü Allah Teâla iradesinde tamamen serbesttir, hiçbir şey onu hiçbir işe zorlayamaz. Bu itibarla o, savaşmamalarını irade etseydi savaşmazlardı. Fakat o dilediğini yapar. Onun yaptığı her şeyde hikmet vardır.

Bu âyethayır, şer, iman, küfür ve diğer olup biten her şeyin Allah'ın iradesine tabi olduğuna delalet eder.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyette peygamberlerin bazılarının diğer bazılarından üstün kılındığı, onların arkasında gelen ümmetlerin ayrılığa düşüp kiminin iman edip kiminin iman etmediği ve bunlar arasında savaşların meydana geldiği bildirildi. İnsanoğlunun nefesine en ağır gelen şey savaşta canını feda etmek ve hayır yoluna mal harcamaktır.

Müminlerin Allah yolunda cihat etmelerinden söz edildikten sonra aşağıdaki âyette Allah yolunda infak etmeye davet ediliyorlar.

BAKARA 2/254

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ يَوْمٌ لَا بَيْعَ فِيهِ وَلَا خُلَّةٌ وَلَا شَفَاعَةٌ وَالْكَافِرُونَ هُمُ الظَّالِمُونَ (٢٥٤)

MEALİ

254. Ey iman edenler, içinde ne alım satımın ne dostluğun ne de şefaatin (mümkün) olmadığı gün gelmeden önce size verdiğimiz rızıktan (Allah yolunda) harcayın. İnkârcılar da hep zalimlerdir.

TAHLİLLER

İnfâk (انفاق): Harcamak, tüketmektir. Burada malın bir bölümünü Allah yolunda harcamak manasında kullanılmıştır. Hasan-ı Basri'den rivâyete göre âyetteki infak emri vaciplik içindir ve zekât gibi farz olan mali ibadet kastedilmiştir. İbnCüreyc'ten rivâyete göre ise bu emir, mutlak talep içindir; zekât gibi farz olan ve sadaka gibi nafîle olan mali ibadetlerin hepsi kastedilmiştir. El-Belhî de bu rivâyete taraftar olmuştur.

Bey (بيع): Alım-satım manasınadır. Râzî'nin anlattığına göre bu kelimenin fidye, yani kurtuluş akçesi temini manasına olduğu da söylenmiştir. Birinci manaya göre kıyamet günü alım-satım ve ticaret yoktur ki bir mal kazanılabilsin. İkinci manaya göre kıyamet günü alım satım ve ticaret yoktur ki o yola bir fidye kazanılabilsin.¹⁰⁷³

Hullet (خلة): Dostluk ve muhabbet demektir.

Şefa'at (شفاعة): Aracılık etmektir.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler, size verdiğimiz rızıktan bir miktarını Allah yolunda harcayın. Yani malınızın zekâtını yerli yerince verin, zimmetinize farz olan diğer mali ibadetleri yerine getirin. Diğer bir mana ile farz olsun, vacip olsun, nafîle olsun, mali ibadetler uğruna malınızın bir kısmını harcayın. Çünkü elinizdeki servet, mal ve rızkın asıl sahibi Allah'tır. Her şeyin maliki odur. Kullar birer emanetçidir. O halde emaneti iyi koruyup kollamak ve yerine teslim etmek gerekir.

Âyette malın bir bölümünün Allah yolunda harcanması emredilmektedir. Çünkü malın tamamını harcayıp çoluk çocuğun nafakası için el avuç açıp dilenmek de İslam'ın temel prensiplerine aykırıdır. Âyette hem bu duruma hem de malın gerçek Sahibinin Allah olduğuna işaret edilmektedir. Emanetçi olduğunu düşünen bir mü'min, mali ibadetlerin yerine getirilmesinde cimrilik etmeyeceği gibi onu gayri meşru yollarda da harcamaz.

¹⁰⁷³Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 3/496 vd.

Âyette mü'minler kendilerine verilen malın bir bölümünü Allah yoluna harcamaya davet edilirken kendilerine kıyamet günü hatırlatılarak bu hayırlı işi o gün gelmeden önce yapmaları emrediliyor:

Öyle bir gün ki onda alım-satım yoktur. Yani o gün dünya gibi değildir. Orada çalışıp mal kazanmak ve kazanılanı hayır yoluna harcamak diye bir şey yoktur. Diğer bir mana ile orada çalışıp mal kazanmak ve kazanılacak malı fidye, yani azaptan kurtuluş akçesi olarak ödemek diye bir şey yoktur.

İkincisi: O gün öyle bir gündür ki onda hullet yani dostluk ve ahabplık da yoktur. Dünyada dost olanlar orada bilakis düşman olacaklardır. Zuhurf Suresi'nin 67. âyetinde “O gün dostlar birbirine düşmandır. Yalnız takva sahipleri hariç” buyuruluyor. Evet, Allah için olmayan bütün dostluklar ve ahabplıklar kıyamet günü düşmanlığa dönüşecektir. Allah yolunda ve onun rızası için kurulan dostluklar ahirette de devam edecektir. Bu konuda müteaddit hadisler de vardır. Ebû Hüreyre'den rivâyet edildiğine göre Resûlullahü şöyle buyurmuştur:

Allah yolunda birbirini seven iki adamdan birisin doğuda, diğeri batıda olsa kıyamet günü Allah Teâlâ ikisine birleştirerek ve benim uğrumda sevdiğin kişi işte budur, buyurulacaktır.

Üçüncüsü: O gün öyle bir gündür ki o gün de şefaât de olmayacaktır. Yani Allah'ın izni olmadan kimse kimseye şefaât de edemeyecektir. Fakat onun izniyle mü'minler için şefaât kabul olunacaktır. Bundan sonra gelen âyette de bu konuya değinilmektedir.

Kıyamet günü şefaât edilmeyeceği, fidye kabul olmayacağı ve kimseye yardım olunmayacağı hususu, bu surenin 48. âyetinde de belirtilmiş olup gerekli bilgi orada verilmiştir.

Âlûsî, bu âyetin tefsiri bölümünde şöyle der: Kıyamet gününün böyle vasıflarının anlatılmasından maksat şuna işarettir; O gün hiç kimse yararlanabileceği bir şeyi, hiçbir yönden elde edemez. Çünkü zimmetinde bir hak bulunan kişi mesela bu hakkı ya alım-satım yapmak suretiyle kazanacağı bir şeyle ödeyecek veya dünyadaki dostları ona yardım ederek bu hak ödenecek. Fakat bu hakkın zimmetinden düşürülmesi için aracılık edecek, şefaât edecek, bir kimseye iltica edecek, sığınacaktır. Orada bunların hiçbirisi yoktur. Orada ancak Allah'tan yardım dlenir.

Âyetin sonunda “İnkârcılar da hep zalimlerdir.” buyuruluyor.

Buradaki inkârcılar diye tercüme ettiğim “Kâfirler”den maksat hakiki manası olabilir: Bu takdirde bu cümleden maksat kıyamet günü ile ilgili anlatılan vasıfların onlara ait olduğuna işarettir. Yani kıyamette kâfirlerin cehennem azabından kurtulmaları için ne bir kurtuluş fidyesi ne bir dostluk ne de bir şefaât olmayacaktır. Bu durum onlara bir haksızlık ve zulüm olmayacak. Çünkü inkârcılıklarıyla bu duruma düşmeye sebebiyet vermek suretiyle nefislerine kendileri haksızlık ve zulüm etmişlerdir. Cümle bu hususlara işaret etmiş olur. Bu tefsire göre cümlemin manası şöyle olur: “Kâfirlerin ancak kendileri zalimlerdir, onlar kendilerine haksızlık etmiş, kendilerini ilahi azaba müstahak etmişlerdir. Haşa, Allah onlara haksızlık etmemiştir.

İnkârcılar diye tercüme ettiğim kâfirlerden maksat infakı tamamen bırakanlar yani zekât gibi farz olanlar dâhil mali ibadetleri tamamen terk edenler olabilir. Bu takdirde infakı terketmek suçu küfre benzetilmiş ve böylece vebalinin ağırlığına işaret edilmiş olur. Bu takdirde mali ibadetlerin tamamen bırakan, zekâtlarını bile ödemeyen kimselerin zalimlerin ta kendileri olduğu bildirmiş olur. Çünkü mal Allah'ındır. O'nun direktiflerine aykırı olarak malda tasarruf büyük bir haksızlık ve zulümdür. Özellikle zekât, fitır sadakası gibi müminin ödemekle yükümlü bulunduğu mal, fakirlerin ve diğer müstahakların hakkıdır. Onlara haklarını vermemek büyük bir zulüm ve haksızlıktır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde peygamberlerin apaçık mucizelerle geldikleri toplumların tevhit akidesinde ittifak etmeyip bazısının iman ettiğini, bazısının iman etmediğini, bu yüzden aralarında savaşların vuku bulduğu hikmeti ile beraber beyan edilip; müminler, Allah yolunda mallarının bir kısmını harcamakla memur kılındıktan sonra aşağıdaki âyetlerde bütün peygamberlerin ümmetlerini davet ettikleri tevhit akidesinin esasları beyan buyurmaktadır. Ve hakkın batıldan, hidâyetin dalaletten seçilip belli olduğu, bu sebeple tevhit dinini kabul etmeye kimsenin zorlanmasına gerek olmadığı ve Allah'ın müminlerin dostu olduğu, kâfirlerin dostlarının ise şeytanlar olduğu belirtilmektedir.

Bakara 2/255

اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ لَا تَأْخُذُهُ سِنَّةٌ وَلَا نَوْمٌ لَهُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضَ وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ (٢٥٥)

MEALİ

255. Allah ibadete layık olup ondan başka (ibadete layık) hiçbir ilah yoktur, daima diri O, yaratıkları koruyarak yönetip duran O'dur. Ona ne uyuklama ne de uyku tutar. Göklerdeki ve yerdeki her şey onundur. Onun izni olmaksızın onun katında şefa'at edecek olan kim? Onların önlerinde olanı ve arkalarında olanı bilir. Onlar onun ilminden dilediği kadarından başka hiçbir şey kavrayamazlar. Onun kürsüsü gökleri ve yeri kaplamıştır. Onları (gözetip) korumak kendisine ağır gelmez. O çok yücedir, çok uludur.

TAHLİLLER

İkrah(إكراه): Bir kimseye hoşlanmadığı bir işi zorla yaptırmaktır.

Rüşd(رشد): Güvenilir yola girmektir. Burada iman ve doğruluk manaları ile tefsir edilmiştir.

Gayy(غی): Rüşd'ün zıddı olup tehlikeli yola girmektir. Burada küfür, sapıklık ve yanlışlık manaları ile tefsir edilmiştir.

Tâğût(طاغوت): Tuğyân (طغیان) veya tuğvân (طغوان) mastarından olup aşırı gitmek azgınlık demektir.¹⁰⁷⁴ Burada aşırı derecede azgın ve azdıran, sapık ve sapıtcı manasında kullanılmıştır. Tâğût ile kastedilen mana hakkındaki rivâyetler şöyledir:

1. Ömer b. Hattâb ve Hüseyin b. Ali'den rivâyete göre bundan maksat şeytandır. Mücâhid ve Katâde de böyle demişler.

2. Said İbn Cübeyr ve İkrime'ye göre bundan maksat kâhin, yani gaybtan haber verip gaybı bildiğini iddia eden kimsedir.

3. Ebü'l-Âliye ise bununla sihirbaz kimsenin kastedildiğini söylemiştir.

4. Mâlik İbn Enes: Allah'a ortak koşulan her şeydir, demiştir. Bazılarına göre bununla putlar kastedilmiştir. Âlûsî bunları naklettikten sonra bütün bunlara şümullü bir mana ile tefsirinin daha iyi olacağı görüşünü belirtmiştir.

Urve(عروة): Kulp demektir.

Vuskâ(وثقى): Evsak'ın (أوثق) müennesidir, çok sağlam ve emniyetli demektir.

İnfisâm(انقسام): Kopmayacak biçimde kırılmaktır. **İnkisâm(انقسام)** ise kırılıp kopmaktır. Bir de her iki kelime kopmak manasına gelir. Çok sağlam ve emniyetli

¹⁰⁷⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/14.

kulptan maksat, Mücâhid'e göre iman, Enes b. Mâlik'e göre Kur'ân, İbn Abbâs'a göre ihlastır.

AÇIKLAMA

“Dinde zorlama yoktur” cümlesinden maksat nedir? Âlimler bu cümlemin manası hususunda çeşitli tefsirlerde bulunmuşlardır. Bunları kısaca nakledeyim.

1. Bu haber cümlesi nehiy ve yasaklama manasınadır. Yani kimseyi İslam dinine girmeye zorlamayın. Âyet böyle tefsir edilince zahirine göre hükmü umumidir. Yani kitap ehli olan Hristiyanlar ile Yahudiler olsun hiçbir semavî dine inanmayan müşrikler olsun hepsine şümullüdür. Yukarıdaki iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi bu âyet Benî Nâdir Yahudilerinin sürgüne tabi tutuldukları sıralarda veya ona yakın zamanlarda inmiştir. Sürgün olayı hicretin 4. yılı vuku bulduğu bilinmektedir. Bundan yıllarca sonra Arabistan yarımadasında İslam ordularının cihada gönderildiği bilinmektedir. Hicretin 7. yılı Hayber savaşı, 8. yılı Mu'te savaşı Mekke fethi, Huneyn savaşı ve 9. yılı Tebûk seferi birer örnektir. Resûl-i Ekrem'in vefatından sonra dört halife dönemimde de İslam ordularının bazı fetihlerde bulundukları malumdur.

Bu âyetten kastedilen mana kimsenin İslam dinine girmeye zorlanmasının yasaklanması olunca bunun hükmü hususunda iki rivâyet vardır:

a) Bu hüküm cizye denilen vergiyi ödemeyi kabullenen kitap ehli olan Yahudilere ve Hristiyanlara mahsustur. Yani İslam devletinin hâkimiyetini kabul ederek istenen vergiyi ödeyen kitap ehli Müslüman olmayana zorlamayacaklar ve kendi dinlerinde kalabilirler. El-Hasan, Katâde, Dahhâk ve Şa'bî böyle tefsir edenlerdendir. Âyetin iniş sebebi hakkında Taberî'nin İbn Abbâs'tan rivâyeti de bu tefsiri teyit etmektedir.

b) Bu âyetin hükmü mensuttur. Çünkü Resûl-i Ekrem, Arap müşrikleriyle savaşmakla emrolundu ve onlardan yalnız İslamiyet'i kabul edenlerden vazgeçildi. İbn Mes'ûd, İbn Zeyd ve Süleyman b. Musa, âyeti böyle tefsir edenlerdendir. Bu âyetin hükmünü neshedenâyetler ise şunlardır:

*“Ve bir fitne kalmayıp din yalnız Allah'ın (dini) oluncaya kadar onlar ile savaşın. Vazgeçerlerse artık düşmanlık ancak zalimlere karşıdır.”*¹⁰⁷⁵

*“Ey Peygamber, kâfirlerle ve münaфіklarla cihat et...”*¹⁰⁷⁶

¹⁰⁷⁵ Bakara, 193

¹⁰⁷⁶ Tevbe, 73.

“Ey inananlar, size yakın olan, kâfirlerle savaşın ve onlar sizde (kendilerine karşı) bir sertlik (bir şiddet) bulsunlar...”¹⁰⁷⁷

“...O geride kalan bedevilere de ki: Siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşılmaya davet edileceksiniz. Onlarla (ya) dövüşürsünüz veya onlar müslüman olurlar...”¹⁰⁷⁸

Müfessirlerin birçoğu bu âyeti böyle tefsir etmiştir.

İSLAM DİNİNDE CİHAD PRENSİBİ

Âyetin bu şekilde tefsir edilmesiyle ilgili bir durumu belirtmekte fayda vardır: Bakara sûresinin 193. âyetinin tefsiri bölümünde de belirttiğim gibi Arabistan yarımadasının küfür, zulüm, müminlere baskı yapmaktan ve Allah'a ortak koşmak dalaletinden kurtarmak ve bu bölgede tam bir barış ve vicdan hürriyetini sağlamak için fitne tamamen bertaraf edilinceye kadar müminlere savaş emri verildi ve Arap müşrikleri ya Müslüman olacaklar veya kendileriyle savaşılacak, hak ettikleri cezaya çarpılacaklardı. Arap müşrikleri dışında kalan kâfirlerle savaşa gönderilen İslam ordusunun uygulaması şöyle idi: Düşman önce İslam'a davet edilir. Bu daveti kabul ederse mesele bitmiş olurdu. Şâyet kabul etmezse, İslam hâkimiyetini kabul edip cizye denilen vergiyi ödemekle yükümlülüğü kabullenmeye davet edilir. Şâyet bunu kabul ederse yine savaş yoktur. Eğer bunu da reddederse o takdirde savaşılır.

2. “Dinde zorlama yoktur” cümlesinden maksat şudur:

İman etmek hususunda Allah tarafından bir zorlama yoktur. Yani Allah kullarına doğru yolu göstermiş, iman etmeleri için aklî ve naklî delilleri ortaya koymuş, iman edenlerin mutluluğa erişeceklerini, inkârcılık edenlerin azaba maruz kalacaklarını, inkârcılığa rızasının olmadığını bildirmiş ve kullarının akıllarını ve iradelerini iyi yönde kullanarak iman etmelerini istemiş, bu dünya hayatının bir imtihan hayatı olduğunu da vurgulamıştır. Fakat kullarına iman konusunda baskı ve cebir altında tutmamış, iradelerini ellerinden almamış, kendi iradeleriyle hareket edip kendi istekleriyle iman etmelerini talep etmiştir. Zaten yüce Allah, kulların ellerindeki iradeyi ellerinden alıp onları iman etmeye zorlamış, mecbur etmiş olursa imtihanın bir anlamı kalmaz, kul iman etmekle bir sevaplı iş yapmış sayılmaz ve dünya imtihan dünyası olmaktan çıkar.

¹⁰⁷⁷ Tevbe, 123.

¹⁰⁷⁸ Fetih, 16.

Bu tefsire göre bu âyet “*Ve eğer Rabbin dileyseydi, yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi. Şimdi sen mi iman etmeleri için insanları zorlayacaksın?*” âyetine benzer.¹⁰⁷⁹ Bunun gibi başka âyetler de vardır.

Râzî'nin anlattığına göre Kaffâl ve Ebû Müslim böyle tefsir etmişler, Zemahşerî de böyle tefsir etmiştir.¹⁰⁸⁰

3. Savaş dolayısıyla İslâm dinini kabul eden kimseler hakkında: Bu, zorlanmış olarak Müslüman oldu, demeyin, onları samimiyetsizlikle itham etmeyin. Çünkü Müslüman olmaya rıza gösterip şahadet kelimesini getiren bir kimse Müslüman sayılır.

4. İbn Kesîr şöyle tefsir ediyor: Yani kimseyi İslam dinine girmeye zorlamayın. Çünkü İslam dini apaçıktır, hak din olduğunu ispatlayan delilleri, belgeleri ortadadır. Bu yüce din kimsenin zorla onu kabul etmesine ihtiyacı yoktur. Allah'ın hidâyet ihsan ettiği basireti açık kimseler kendi iradeleriyle ve bilinçli olarak bu dine intisap ederler. Allah kimin kalbini kör, kulağını ve gözünü mühürlerse o kimsenin zorlanarak ve icbar edilerek dine girmesi ona hiçbir fayda sağlamaz. İbn Kesîr bundan sonra âyetin iniş sebebi hakkındaki rivâyetleri nakleder.

Hülasa Arabistan yarımadasında yaşayan putperestler Resûl-i Ekrem döneminde İslam dinini kabul etmeye davet edilerek, aksi takdirde kendileriyle savaşılabacağı emri verilmiştir. Hristiyanlar ve Yahudiler ise İslam'a davet edilmekle beraber, Müslüman olmaya zorlanmamışlar, cizye vermeleri halinde kendi dinlerinde kalmalarına izin verilmiştir. Böylece onlara din ve vicdan hürriyeti verilmiştir.

İSLAM DİNİNDE BULUNANLAR İÇİN DİNDE ZORLAMA VAR MI YOK MU?

İslam dinini kabul etmiş olan ve bu yüce dinle şereflenmiş bulunan bütün müminler hakkında dinde zorlama vardır. Her mümin bu yüce dinin kanunlarına, emir ve yasaklarına uymak zorundadır. Bu ilahi kanunlara uymadığı takdirde İslam hukukunda tayin ve tespit edilmiş çerçevesinde cezalandırılır. Mesela bir Müslüman mürted, yani İslam dininden çıkmış olursa, ister Hristiyanlık veya Yahudilik dinini kabul etsin ister putperestlik gibi semavî olmayan bir dine girsin yahut dinsiz olduğunu söylesin bu

¹⁰⁷⁹ Yunus, 99.

¹⁰⁸⁰ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/15.

kimse için yaşama hakkı yoktur. Derhal tövbe edip İslam dinine dönüş yapmazsa hemen hâkimin kararıyla öldürülür, malı da hazineye intikal eder.

Keza, hırsızlık, soygunculuk, zina, cinâyet gibi bir suç işlerse dinde zorlama yok diye salıverilmez, dinin emri olan ceza verilir. Zekât vermekten imtina edenlere Ebû Bekr-i Sıddîk'in savaş açtığı ve hadislerin savaşmayı emrettiğini söylediği bir vakıa değil mi? Namaz kılmamakta ısrar edenlerin cezalandırılmasına dair dört mezhebin hükmünü duymayan veya bilmeyenler pek az olsa gerek.

Keza İslam devleti tarafından vatandaşlık hakkı verilmiş olan zımniler, yani gayrimüslimler de İslam hukukuna ve yasalarına uymak zorundadırlar. Suç işledikleri takdirde dini hükümlere göre haklarında ceza uygulanır. Bu hususu iyi bilmek gerekir.

ÂYETİN BU CÜMLEDEN SONRAKİ KISMININ AÇIKLAMASI

Dinde zorlama yoktur, İslam dinini kabullenmek için kimseyi zorlamayın, kimseyi zorlamaya gerek yoktur. Çünkü iman küfürden, hak batıldan, doğru yol yanlış yoldan, emniyetli yol, tehlikeli yoldan ayrılmıştır. Artık kim tâğûtu, yani şeytanı, kâhini, sihirbazı, putları ve benzeri azgınları, azgınlıkları reddedip Allah'a iman eder ve dolayısıyla peygamberleri ve getirdikleri kitapları bu meyanda, son Peygamber ve son kitabı kabul eder şهادet kelimesi getirir Müslüman olursa şüphesiz o kimse en sağlam, en emniyetli kulpa yapılmıştır. O kulp için kopmak veya kırılmak yoktur. Allah sözleri işitir ve kalplerdeki itikatları bilir.

En sağlam ve en emniyetli kulp diye ifade ettiğim “*el-Urvetü'l-vuskâ*”dan maksat Mücâhid'e göre iman, Enes İbn Mâlik'e göre Kur'ân, İbn Abbâs'a göre ihlastır. İhlas: İnançta, ibadetlerde ve her çeşit amelde riyakârlık, gösteriş ve dünya hayatı ile ilgili çıkarılara yönelik niyet ve maksatlardan uzak durup sırf Allah rızasını düşünmek ve hedeflemektir.

BAKARA 2/257

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ يُخْرِجُونَهُم مِّنَ النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿٢٥٧﴾

MEALİ

257. Allah, iman edenlerin velisi (dostu, yardımcısı)dır, onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri (dostları, sözde yardımcıları) da tâğut (şeytanlar,

hak yoldan sapıtanlar)dır, onları aydınlıktan karanlıklara çıkarırlar. İşte o kâfirler ateş halkıdır, o ateşte ebedî kalıcılarıdır.

TAHLİLLER

Veli(ولي): Yardımcı, dost ve işleri yönetip düzenleyen demektir.

Zulumât(ظلمات): Zulmet'in çoğuludur, karanlıklar demektir.

Tâğût(طاغوت): Bundan önceki âyetin tahlili bölümünde açıklandı. Burada şeytanlar veya putlar yahut hak yoldan sapıtanlar diye tefsir edilmiştir.

Vâkıdî, zulumât ve nuru, küfür ve iman ile tefsir etmiştir.

AÇIKLAMA

Allah, iman etmek isteyenlerin veya ezeli ilminde iman etmeleri sabit olanların yahut bilfiil iman etmiş olanların yardımcısıdır, dostudur ve işlerinin düzenleyicisidir, tevfiik ve hidâyetiyle onları küfrün, şüpheliğin ve günahların karanlıklarından, iman, kesin itikat ve ibadetlerin aydınlığına çıkarır.

Hasan burada çıkarma diye ifade ettiğim إخراج kelimesini engellemek manası ile tefsir etmiştir. Yani Allah müminlerin karanlıklara girmelerini engeller.

Âyette “*zulmetlerden (yani karanlıklardan)nura*” ifadesinde görüldüğü gibi zulmetin çoğulu, nurun tekili kullanılmıştır. Çünkü نور, yani hak yol tektir; ظلمة, yani sapıklık çok çeşitlidir.

Evet, mü'minlerin durumu böyledir. Kâfirlere gelince inkârcıların, yani Allah'ın ezeli ilminde inkâr etmeleri sabit olanların veya inkârcılık etmek isteyenlerin yahut bilfiil inkârcılık edenlerin dostları, sözde yardımcıları ve yandaşları hak yoldan sapıtanlar veya şeytanlar yahut taptıkları putlardır. Onları aydınlıktan, yani Allah'ın fitrattan bütün insanlara bahsettiği iman nurundan veya müşahede ettikleri aydınlatıcı mucizeler ve apaçık delillerin nurundan küfrün ve azgınlığın karanlıklarına çıkarırlar. İşte bu vasıfları taşıyan inkârcılar cehennem ateşinin arkadaşları, halkı ve ayrılmaz mensuplarıdır. Onlar o ateşte ebedî kalıcılarıdır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde zatına ve kemal sıfatlarına iman etmeyi, iman ve hakkın küfürden ve batıldan ayrıldığını, mü'minlerin dostu ve yardımcısı olduğunu, kâfirlerin dost ve yandaşlarının tâğûtlar, hak yoldan sapıtırıcı azgınlık olduğunu beyan

buyurduktan sonra aşağıdaki âyetlerde, iman ehlinin yardımcısının Allah olduğuna ve küfür bataklığındakilerin dostlarının tâğûtlar olduğuna dair İbrahim ile azgın hükümdar arasında cereyan eden tartışmayı sonucuyla beraber bir örnek olarak vermekte ve bu tartışmada sözü edilen diriltme ve öldürmenin iki örneğini bildirmekte, böylece imanın en önemli iki şartı olan Allah’a iman ile âhiret hayatına imanı ispat etmektedir.

BAKARA 2/258

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّيَ الَّذِي يُحْيِي وَيُمِيتُ قَالَ أَنَا أَحْيِي وَأُمِيتُ قَالَ إِبْرَاهِيمُ فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٢٥٨﴾

MEALİ

258. Allah kendisine hükümdarlık verdiği için (şükredeceğine nankörlük edip şımararak) İbrahim ile Rabbi hakkında çekişip tartışan (ın kıssasın)a bakmadın mı? Hani İbrahim: Benim Rabbim O'dur ki hem diriltir hem öldürür, dedi. O (kâfir hükümdar): Ben diriltir ve öldürürüm, dedi. İbrahim: Allah şüphesiz güneşi doğudan getirir hadi sen onu batıdan getir, dedi. Bunun üzerine o inkârcılık eden herif şaşırıp kaldı. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez.

TAHLİLLER

Âyetin başında bulunan “elem tere” cümlesinin tahlili ve manası ile ilgili açıklamayı 243. âyetin tefsiri bölümünde yaptım.

Muhacce(مُحَاجَّة): Mücadele, çekişme, tartışma, karşılıklı huccet ve delil getirme, tartışan karşı tarafı mağlup etmeye gayret etmek manalarına gelir. İbrahim (a.s.) ile çekişip mücadele eden kâfir, Babil kralı Nemrut'tur

Bühite(بُهْت): Yenildi, konuşmaktan kesildi, şaşırıp kaldı, demektir.

AÇIKLAMA

Allah kendisine mülk, yani hükümdarlık verdiği için şımararak -veya hükümdarlık nimetine, şükür edeceğine bilakis nankörlük ile karşılık vererek- İbrahim (a.s.) ile Rabbi hakkında çekişip tartışan, onu yenmek hevesine kapılan o tâğût, o azgın Nemrut'un kıssasına bakmadın mı, olayı bilmedin mi? O zaman İbrahim: Benim Rabbim O'dur ki hem diriltir hem öldürür, dedi. Yani benim Rabbim O'dur ki

cesetlere hem hayatı hem ölümü halk eden yaratan, Rabbim ancak O'dur, O'ndan başka Rabb yoktur.

Rivâyete göre, İbrahim (a.s.) putları kırdığı zaman Nemrut, onu yakalatıp zindana atmış, bir süre sonra çıkarıp: Sen insanları kime tapmaya davet ediyorsun, diye sormuş, bunun üzerine İbrahim böyle demiştir. Mukâtil'den rivâyete göre bu tartışma İbrahim'in putları kırması olayından sonra ve ateşe atılması olayından önce olmuştur. Cafer b. Sadık (r.a.)'tan rivâyete göre tartışma işi, İbrahim (a.s.)'in ateşe atılması olayından sonra olmuştur.

Nemrud, İbrahim (a.s.)'in bu cevabına karşı: Ben diriltir ve öldürürüm dedi. Rivâyete göre Nemrud, idama mahkûm etmiş olduğu iki adamı getirterek bunlardan birisini öldürtmüş ve: İşte bunu öldürdüm, dedikten sonra diğer mahkûmu serbest bırakarak: İşte bunu dirilttim, demiş.

Nemrud, İbrahim (a.s.)'in ne demek istediğini bilmeyecek kadar cahil mi idi, yoksa biliyordu da muğalata mı yapmak istedi?

İbrahim (a.s.)'in ne demek istediği gâyet açıktır. O, canlı bütün varlıklara hayat vermeyi ve onlardan bu hayatı alıp öldürmeyi kastetmişti. Nemrud'un yaptığı işin bununla alakasının olmadığını herkes gibi Nemrud'un kendisi de biliyordu. O halde bir muğalata taktiği kullandığı ihtimali kuvvetlidir.

İbrahim (a.s.), Nemrûd'un yaptığı işin bir muğalata olduğu noktası üzerinde durmaya gerek görmeyerek kısa yoldan susturucu bir cevapla haddini bildirmek üzere Allah şüphesiz, güneşi doğudan getirir, hadi sen onu batıdan doğdur, bakayım, dedi. İbrahim böyle deyince o inkârcılık eden herif şaşırıp kaldı, konuşmaktan kesildi, mağlup oldu. Allah zalim toplumu doğru yola iletmez, kıyamet günü onları cennet yoluna iletmez.

BU OLAYDAN ALINACAK DERSLER

Hakkı temsil eden İbrahim (a.s.) ile küfrü temsil eden Nemrud arasında cereyan eden tartışmayı özlü olarak anlatan bu âyetten alınacak dersler çoktur. Hepsine değinmek geniş yer alır. Bu itibarla bazılarını kısaca değinmekle yetineceğim:

1. Allah, birtakım hikmetlere İbnaen hükümdarlığı bazen kâfirlere de verir.
2. Diğer nimetler gibi hükümdarlık nimeti de kulu düşünmeye davet edip, nimet Sahibini bilip, tanıyıp, ona şükretmeyi gerektirir. Kul böyle yapmayıp iyiliğe karşı

kötülük etmeye kalkışır, böylece nankörlük ederse veya şımarıp ilahlaşırsa sonucu rezil ve rüsva olmaktır, krallık onu o perişanlıktan kurtaramaz.

3. Mümin; hakkı, gerçeği ve doğruyu Allah'a güvenerek kimseden çekinmeden söylemeli, tebliğ ve uyarısını yapmalıdır.

4. Allah, ihlaslı müminlerin yardımcısıdır, dostudur, onları muvaffak kılar ve düşmanlarını mağlup eder.

5. Kâfirlerin dostu şeytanlardır, sapıklardır, saptırıcılardır. Bunlar, dalalete sürüklemekten başka hiçbir işe yaramazlar. Çünkü yüce Allah zalimleri doğru yola iletmez.

BAKARA 2/259

أَوْ كَالَّذِي مَرَّ عَلَى قَرْيَةٍ وَهِيَ خَاوِيَةٌ عَلَى عُرُوشِهَا قَالَ أَنَّى يُحْيِي هَذِهِ اللَّهُ بَعْدَ مَوْتِهَا فَأَمَاتَهُ اللَّهُ مِائَةَ عَامٍ ثُمَّ بَعَثَهُ قَالَ كَمْ لَبِثْتُ قَالَ لَبِثْتُ يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ قَالَ بَلْ لَبِثْتُ مِائَةَ عَامٍ فَانْظُرْ إِلَى طَعَامِكَ وَشَرَابِكَ لَمْ يَتَسَنَّهْ وَانْظُرْ إِلَى حِمَارِكَ وَلِنَجْعَلَكَ آيَةً لِلنَّاسِ وَانْظُرْ إِلَى الْعِظَامِ كَيْفَ نُنشِزُهَا ثُمَّ نَكْسُوهَا لَحْمًا فَلَمَّا تَبَيَّنَ لَهُ قَالَ أَعْلَمُ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٥٩)

MEALİ

259. Yahut tavanları yerle bir olup duvarları tavanları üzerine yığılmış (alt üst olmuş) haldeki bir kasabaya uğrayan o kimse gibisini(n kıssasını) görmedin mi? O “Allah bu kasabayı ölümünden sonra nasıl (veya ne zaman) diriltecek? dedi. Bunun üzerine Allah onu yüz yıl ölü bıraktıktan sonra diriltti ve: Ne kadar kaldın? dedi. O da bir gün veya bir günden az bir süre kaldım, diye cevap verdi. Allah: “Hayır, yüz yıl kaldın, öyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, henüz bozulmamıştır, bir de eşeğine bak, seni insanlar için bir âyet (açık bir mucize) kılalım diye de böyle yaptık. Bir de o kemiklere bak onları nasıl kaldırıp yerlerine yerleştiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz.” buyurdu. (Diriltme işi) o kimseye açıkça belli olunca dedi ki: Allah'ın her şeye muhakkak kadir olduğunu bilirim.

TAHLİLLER

Haviye (خاوية): Düşmüş, yığılmış demektir.

Uruş(عروش): Arşın çoğuludur, İbnanın tavanları demektir.

Ennâ(آنى): Nasıl, ne zaman ve nereden manalarına gelir. Burada nasıl veya ne zaman manaları ile tefsir edilmiştir.

Ba's(بعث): Asıl manası kaldırmaktır. Burada diriltmek manasınadır.

Lebs (لبث)Kalmaktır.

Yetesenneh(يتسنه): Tesennüh mastarındandır. Tesennüh: Bir şeyin üzerinden birçok yılın geçmesiyle bir hayli yıllanmasıdır. Burada uzun yılların geçmesiyle bozulmak manasınadır. Tabii fiilin başında olumsuzluk edatı bulunduğu için sözü edilen yiyeceğin ve meşrubatın üzerinden uzun yılların geçmesine rağmen bozulmaması manası ifade ediliyor.

İnşaz(إنشاء): Bir şeyi yerden kaldırmak manasınadır. Burada kemikleri yerden kaldırıp eşeğin iskeletini kurmak üzere yerli yerince yerleştirmek, bir nevi monte etmek manasına tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Bu âyette anlatılan kıssa, ölümden sonra dirilmenin bir örneğini teşkil etmekte ve imanın şartlarından olan âhîret hayatını ispatlamaktadır. Aynı zamanda Allah'ın dilediği kulunu nasıl hak yola ilettiğini, ölümden sonra diriltmek olayını kendisinde tatbik ederek müşahede etmesini sağladığını belirtmektedir.

O kâfir hükümdarın kıssasına bakmadın mı veya şu kişi gibi olanın kıssasına bakmadın mı? Şöyle ki tavanları, çatıları çöküp yerle bir olmuş, duvarları da tamamen yıkılarak İbnalarının altı üstüne gelmiş vaziyetteki bir kasabaya, bir şehre uğrayan şahıs: Allah bu kasabayı bu şehri ölümünden sonra nasıl veya ne zaman diriltecek, dedi idi?

SÖZÜ EDİLEN BELDENİN VE ORAYA UĞRAYANIN İSİMLERİ

Kur'ân bunu belirtmemiştir. Çünkü önemli olan isimler değil, olayın kendisi ve ondan alınacak derslerdir. Bu hususta sabit ve sahih bir hadisi de bilmiyoruz. Ancak bazı sahabe ve tâbiilerden ve müfessirlerden rivâyetler vardır. Bunların ayrıntılarına girmeyi de gerek görmüyorum.

Şu kadarını söyleyeyim:

El-Hâkim'in, Hz.Ali (r.a.)'den, İshak İbn Bişr'in de İbn Abbâs (r.a.) ve Abdullah İbn Selam (r.a.)'dan rivâyetlerine göre âyetle sözü edilen zat Üzeyr İbn Şerhiya'dır. Katâde, İkrime, Rebî, Dahhâk, Süddî ve bir hayli ilim ehli de böyle demişlerdir.

Keza en meşhur rivâyete göre uğranılan belde ise Kudüs'tür. Vekî, Rebî ve Vehb böyle diyenlerdendir.

Babil hükümdarı Buhtunnasr, Kudüs'ü yağmalamış, şehrin altını üstüne getirmiş, yahudilerin bir kısmını kılıçtan geçirmiş, bir kısmını esir alıp götürmüştü.

Ebû Ca'fer ile Vehb'e göre bu zat Harun (a.s.)'un soyundan gelen Ermiyâ İbn Halkiyâ'dır. Bunun Şa'yâ isimli bir zat olduğunu söyleyenler de vardır.

Belde olarak da Dicle kenarında Deyr-ı Hırakl, Deyr-i Selmâbâz, Deyr-i Sabrâbâd gibi rivâyetler de vardır.

Şimdi âyetin açıklamasına dönelim. Yukarıda da belirtildiği gibi harabeye dönüşmüş şehre uğrayan zat: “Allah bunu, yani bu şehri ölümünden sonra nasıl veya ne zaman diriltecek” demişti.

Şehirden maksat şehrin sakinleri değil de şehrin kendisi ise şehrin ölümünden maksat onun o harabe halidir ve dirtilmesinden maksat da imar edilmesidir. O zat şehrin uğradığı tahribattan dolayı üzüntüsünü ve tekrar eski haline dönüştürülmesine şiddetli arzusunu ifade etmekle beraber ümitsizliğini dile getirmek istemiştir.

Şâyet şehirden maksat bir zamanlar orada yaşamış olup vefat etmiş veya düşman tarafından öldürülmüş olan şehir sakinlerinin, çürümüş kemikleri ve toprağa karışmış cesetleri ise diriltmek kelimesi hakiki manasında kullanılmıştır. “Allah bunları nasıl veya ne zaman diriltecektir?” ifadesi âhîret hayatını inkâr manasına değildir. Çünkü rivâyetlerin çoğuna göre bu kişi mü'min idi. Bu itibarla bu sözden maksadı, diriltmek keyfiyetini idrak etmekten acizliğini itiraf etmek ve yaratıcının gücünün azametini dile getirmektir.

Mücâhid'in dediği gibi bu kişi kâfir idi ise o takdirde bu söz inkâr anlamını taşımaktadır. Fakat bu ihtimal zayıf sayılmıştır.

Bu sözü üzerine, Allah onu öldürüp yüz yıl ölü halde bıraktıktan sonra diriltti. Ne kadar kaldın, diye sordu. O da bir uykudan uyanırcasına bir gün veya bir günün bir kısmı, dedi. Adam kaldığı süreyi yaklaşık veya tahmini olarak söylemek istemiştir. Bir kavle göre kuşluk zamanı ölmüş ve güneşin batmasına yakın bir anda diriltilmişti. Güneşe

bakmadan önce “bir gün” demiş ve güneşe bakınca da “bir günün bir kısmı” demiştir. Âyetin zahirine göre, Allah adamla konuşmuştur, Bir kavle göre Cebrail, bir başka kavle göre bir peygamber onunla konuşmuş, diğer bir kavle göre tarafından kendisine seslenen olmuştur.

Hülasa bu cevaptan sonra Allah Teâla bizzat veya bir aracı vasıtasıyla ona: “Hayır, yüz yıl kaldın, öyle iken yiyeceğine ve içeceğine bak, Allah'ın kudretini seyret ki hiçbir hâlâ bozulmamış, sanki üzerinden uzun bir süre geçmemiş, hep taze duruyor.”- -Yiyeceğinin yaş üzüm veya yaş incir olduğu, içeceğinin de üzüm şırası veya süt olduğu söylenmiştir.--bir de eşeğine bak, nasıl çürümüş, iskeleti bile dağılıp her kemiği bir tarafa gitmiştir.

Ve seni ecelin geldiği için değil, ilahi kudretin büyüklüğünü sana göstermek ve seni insanlar için bir âyet, bir mucize, bir ibret dersi ve irşat vesilesi kılmak için böyle yaptık, seni öldürüp dirilttik.

Bir de o kemiklere bak, eşeğinin dağılıp çürümüş kemiklerine dikkat et onları nasıl yerden kaldırıp toplayıp yerlerine yerleştiriyoruz, sonra da onlara et giydiriyoruz,” buyurdu.

Diriltme işi o adama açıkça belli olunca dedi ki: Allah'ın her şeye muhakkak kadir olduğunu bilirim.

ÂYETTE SÖZÜ EDİLEN KISSA

Yukarıda belirttiğim gibi âyette, harabeye dönmüş beldenin ismi ve oraya uğramış zatın adı verilmemiştir. Bu konuda gelen rivâyetler de değişiktir. En meşhur rivâyete göre bu belde Kudüs'tür ve oraya uğrayan zat da Üzeyir'dir. Üzeyir'in peygamber olup olmadığı ihtilaflıdır, peygamber olmadığını söyleyenlere göre İsrailoğullarının ileri gelen âlimlerinden ve velilerdendir.

FahreddinRâzî'nin bu âyetin tefsiri bölümünde İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyetin naklettiği kıssanın özeti şöyledir:

Buhtunnasar, İsrailoğullarının ülkesini işgal edip çoğunu esir alarak Babil'e götürmüştü. İsrailoğullarının âlimlerinden Üzeyr de esirler içinde idi. Bir gün Üzeyir bir fırsatını bulup eşeğine İbnerek altı üstüne getirilmiş olan kasabaya uğradı. Bir ağacın altında eşeğinden indi ve eşeğini bir tarafa bağladıktan sonra kasabaya inip dolaştı ve kimseyi bulamayınca şehrin harabeye dönmüş vaziyetine hayret ederek

“Allah bu kasabayı ölümünden sonra nasıl (veya ne zaman) diriltecek?” diye ümitsizliğini dile getirdi. Bu sözü Allah'ın kudretinden şüphe ettiği için değil, şehrin imar edilerek eski haline getirilmesi ihtimalinin çok uzak olduğunu ifade etmek için söyledi. Sonra bahçeden üzüm, incir toplayıp bir miktarını yedi, çıkardığı üzüm şirasından biraz içti ve orada uyudu. Allah Teâlâ onu uykuda iken öldürdü ve yüz yıl ölü olarak bıraktı, cesedini insanlardan, hayvanlardan ve kuşlardan korudu. Üzeyir öldüğü zaman genç yaşta idi. Yüz yıl sonra Allah onu diriltti ve gökten çağrılarak: Ya Üzeyir ne kadar kaldın, denildi. Üzeyir: Bir gün, dedikten sonra güneşin henüz batmadığını görünce: Veya günün bir kısmı, dedi. Bunun üzerine Allah Teâlâ: Hayır, sen yüz yıl kaldın, bir de incirden ve üzümden yiyeceğine ve üzüm şirasından içeceğine bak, tadı hiç bozulmamış, buyurdu. Üzeyir baktı ki yiyeceği ve içeceği olduğu gibi taptaze duruyor. Sonra Allah Teâlâ: Bir de eşeğine bak, buyurdu. Üzeyir, merkeİbnin çürüdüğünü, beyaz kemiklerden başka bir şey kalmadığını gördü. Daha sonra Üzeyir, Allah'ın emriyle eşeğinin kemiklerinin bir araya gelip iskeletin teşkil edildiğini, üzerine et giydirilerek merkeİbnin canlanıp eski haline geldiğini görünce secdeye kapandı ve: “Allah'ın her şeye kadir olduğunu biliyorum.” dedi. Sonra Üzeyir eşeğine İbnip İsrailoğullarının yanına vardı ve başından geçenleri anlattı ve gösterdiği birtakım delillerle Üzeyir olduğunu ispat etti. Bunun üzerine Yahudiler onu ilahlaştırmaya kalkışarak Üzeyir, Allah'ın oğludur demeye başladılar.

BAKARA 2/260

وَإِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّ ارْنِي كَيْفَ تُحْيِي الْمَوْتَى قَالَ أُولَمْ تُؤْمِنُ قَالَ بَلَىٰ وَلَئِنْ لَيُطَمَّنَنَّ قَلْبِي قَالَ فَخُذْ أَرْبَعَةً مِنَ الطَّيْرِ فَصُرْهُنَّ إِلَيْكَ ثُمَّ اجْعَلْ عَلَىٰ كُلِّ جَبَلٍ مِنْهُنَّ جُزْءًا ثُمَّ ادْعُهُنَّ يَأْتِينَكَ سَعْيًا وَاعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ (٢٦٠)

MEALİ

260. Hani bir vakit de İbrahim: “Ey Rabbim, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster” demişti. (Allah) : “İnanmadın mı?” dedi. O da: “Hayır (inandım), fakat (gözümle de görerek) kalbim yatışsın diye (arzuluyorum), dedi. Allah buyurdu ki: O halde kuşlardan dört tane tut, onları kendine çek (iyice incele), sonra (kesip) her dağın başına onlardan birer parça koy, sonra onları çağır, koşarak sana gelirler. Bil ki Allah muhakkak galiptir, hikmet sahibidir.

TAHLİLLER

İtmi'nan(إِطْمِنَان): Tatmin olmak, sükûnet bulmak ve yatışmak demektir.

فَصْرَهُنَّ fiili “fesurhunne” diye “fesirhun/فَصْرَهُنَّ” diye okunmuştur. Her iki okunuş da o kuşları yanına çek, kendine meylettir demek olur. Yani onları yanına alıp iyice incele, güzelce tanı ki onlar diriltildikten sonra aynen eski haline dönüştüklerini anlayasın. Bu fiil, her iki okunuşta “onları kes” manasına da tefsir edilmiştir. Bazıları da bu fiil kesre ile okunduğu zaman kesmek manasına ve zamme ile okunduğu takdirde anılan her iki manaya geldiğini söylemişlerdir.¹⁰⁸¹

AÇIKLAMA

Bu âyette anlatılan olay üçüncü kıssa olup öldükten sonra dirilmenin gözle görülür bir delilidir. Manası da şöyledir:

Ve İbrahim'in: “Ey Rabbim, ölüleri nasıl dirilteceğini bana göster” dediği zamanı ve dolayısıyla o zaman vuku bulan ölümden sonra diriltme olayını hatırla.

Bu rivâyete göre âyetin "inanmadın mı?" cümlesinin manası "Benim seni Halil, yani dost edindiğime ne dua edersen kabul edeceğime inanmadın mı? Oluyor. Keza âyetin "kalbim yatışsın" cümlesinin manası da "kalbim dostluğunla ve dualarımın kabulü ile yatışsın, tatmin olsun demek olur.

Hülasa Allah Teâlâ İbrahim (a.s)'in dilediğini kabul buyurdu.

O halde kuşlardan dört tane tut, onları kendine çek, yanına al, yaratılışlarını iyice incele, onları kesip parçala, parçalarını, tüylerini ve kanlarını birbirine karıştırdıktan sonra her bir parçayı dağın başına koy, sonra onları çağır, koşarak sana gelirler.

Hz. İbrahim (a.s) Allah'ın bu emrini yerine getirmek üzere dört tane kuş, Mücahid'in rivâyetine göre, tavus, güvercin, karga ve horozu tutmuş, incelemiş, sonra parçalarını birbirine karıştırdıktan sonra her parçayı bir dağın başına koymuş ve bunun akabinde onları çağırılmış, dağınık parçaları Allah'ın emir ve izniyle bir araya gelerek tekrar canlanan kuşlar, koşarak İbrahim'in yanına gelmişlerdir.

Ve ey İbrahim! Bil ki Allah azizdir, yani galiptir, gücü her şeye yeter ve hakimdir, her şeyi yerli yerince koyar, her işinde hikmet vardır.

Gerek bu âyette anlatılan kıssa ve gerekse bundan önceki âyette bildirilen kıssa, birer ilahi mucizeyi bize aktarmaktadır. O, bu fani dünyada her şeyi birtakım sebeplere

¹⁰⁸¹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/37.

bağlamış olmakla beraber dilediği zaman o sebepleri ortadan kaldırarak dilediğini dilediği şekilde sebepsiz olarak da yaratmaya kadir olduğunu göstermektedir.

BU ÂYETİN DELALET ETTİĞİ BAZI HUSUSLAR

1. Kıyamet günü ölümler dirilitilirken cesedin dağılmış parçaları zerrelere bir araya getirilip birleştirildikten sonra ona ruh girer, diyenlerin bu âyeti de delil gösterirler.
2. Bu âyet imanın ziyade ve noksanlık kabul ettiğine delil sayılmıştır. Yani iman keyfiyet bakımından artar. Fakat kemmiyet bakımından artmaz. Mükellefin yükümlü bulunduğu iman tereddütsüz biçimde kesin inançtır. Buna ilmü'l-yakîn denilir. Ama bazı seçkin müminlere nasip olan müşahedeye dayalı ve aynü'l-yakîn denilen kesin bilgi mertebesine yükselmek yükümlülüğü yoktur.
3. Âyet, İbrahim (a.s)'in Allah katındaki değerine de delildir. O, ölümlerin dirilmesi keyfiyetinin kendisine gösterilmesini büyük bir edep ve güzel bir niyaz ile dilemiş, Allah da güzel bir örnekle dilediğini kabul buyurmuştur. Ama bundan önceki âyettegörüldüğü gibi Üzeyir'in talebi başka üslup ile vuku bulmuş ve ölümden sonra dirilme örneği kendi vücudunda tatbik edilerek yüz yıl ölü bırakılmıştır.

İbrahim (a.s)'in bu isteğinin bir şüpheyi gidermek için olmadığı Buhârî, Müslim ve İbn Mâceh'in Ebû Hüreyre (r.a)'den rivâyet ettikleri Resûl-i Ekrem (a.s)'in:

"Biz şüphe etmeye İbrahim'den daha layıgız..." hadisinden de anlaşılmaktadır.¹⁰⁸²

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde harabeye dönmüş beldeye uğrayanın ölüp dirilmesi kıssasını ve İbrahim (a.s)'in kıssasını beyan buyurdu. Bu iki olay da âhiret hayatının varlığına delalet eden en kuvvetli delillerdendir. İşte bu münasebetle Allah Teâlâ aşağıdaki âyetlerdeâhiret hayatında yararlı olan malî ibadet konusunu beyan buyurmaktadır.

Keza yukarıdaki âyetlerde müminlerin dostunun Allah olduğu, kâfirlerin dostunun tâğût olduğu bildirilerek, İbrahim (a.s) ile Rabbi hakkında tartışmaya giren azgın hükümdar, bir küfür örneği öldükten sonra dirilmeye ait iman örnekleri verildikten sonra aşağıdaki âyetlerde Allah yolunda mal ile cihat etmek görevine teşvik buyruluyor. Çünkü bilindiği gibi cihadın üç safhası vardır: Hakka davet ve delillerle ikna etmeye çalışmakla yapılan cihat, bizzat canla yapılan cihat ve mal ile yapılan

¹⁰⁸² Buhârî, "Enbiya", 11; Müslim, "İmân", 238. İbn Mace, *Fiten* 23.

cihat. Bunların ilk ikisi yukarıdaki âyetlerde geçti, sonuncusu da aşağıdaki âyetlerde beyan buyruluyor.

BAKARA 2/261

مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلَةٍ مِائَةٌ حَبَّةٌ وَاللَّهُ يُضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٦١)

MEALİ

Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak bitiren her başakta yüz dane bulunan tohum (atanın) durumuna benzer. Allah dilediği kimseye kat kat verir. Allah(ın lütfu) geniştir, (her şeyi) bilir.

TAHLİLLER

Habbe(حبة): Buğday gibi zahire nevinden olan toprak mahsullerinin atılan tohum tanesi demektir. Dilimizde kullanılan hububat kelimesi bundan alınmıştır. Sebze çeşitlerinin tohumuna da hıbbe denilir.

Senâbil(سنابل): Sünbül'ün çoğuludur, başaklar demektir.

AÇIKLAMA

Mallarını Allah yolunda, yani farz, vacip, sünnet ve nafile sayılan her türlü hayırlı yerlere harcayanların durumu, yedi başak bitiren, her başakta yüz dane bulunan bir zahire tohumunu atanın durumuna benzer. Yani malını sırf Allah rızası için cihat, zekât, kurban, sadaka ve benzeri hayır yollarına harcayan bir mü'minin sevabı, bire yedi yüz kat artarak kendisine verilecektir. Bu artış yedi yüz dane bitiren bir tohumdaki artış gibidir. Bir kavle göre buradaki infaktan maksat cihat uğruna harcamaktır. İslam ordusunun teçhizi için yapılan malî yardımın sevabı bire yedi yüz kat artar. Diğer hayır yollarına harcanan malın sevabı ise bire on kat artırılır.

“Allah dilediği kimseye kat kat verir.” Yani Allah dilediği kullarına böyle katlar veya daha az fazla katlar. Harcama yapanın ihlas derecesine, harcamada çektiği ve karşılaştığı sıkıntılara ve harcamayı yaptığı yerlerin önemlilik derecesine göre sevap katları artar. Allah'ın lütfu geniştir, kullarına yedi yüz kat veya daha fazla sevap vermekle hazinesinde bir darlık, bir sıkıntı söz konusu olmaz ve Allah âlimdir, her şeyi ve özellikle harcamayı yapanın niyetini ve durumlarını çok iyi bilir.

Âyetin “Allah dilediğine kat kat verir” cümlesi sevap katlama işinin yedi yüzün çok üstünde olabileceğine, keza âyetin “Allah(ın lütfu) genişdir” cümlesi katlama işinin düşündüğümüzün çok ötesinde olabildiğine işaret sayılır. Nitekim İbn Mâceh'in sekiz sahabeden rivâyet olunan bir hadisinde Resûlullah şöyle buyurmuştur:

“Kim evinde oturup (savaşa katılmayıp) da Allah yolun (da savaşanlar)a bir nafaka (malî yardım) gönderirse ona beher dirhem karşılığında yedi yüz dirhem (sevap) vardır. Kim de Allah yolunda bizzat savaşır ve bu uğurda mal harcarsa ona beher dirhem karşılığında yedi yüz İbn dirhem (sevabı) vardır.” Ve Resûl-i Ekrem bunu buyurduktan sonra “Ve Allah dilediğine kat kat (sevabı) verir...” âyetini (yani bu âyeti) okudu.”¹⁰⁸³

Allah yolunda malını harcamanın fazileti böylece beyan buyrulduktan sonra aşağıdaki âyette bu faziletli harcamanın keyfiyeti bildirilmektedir.

BAKARA 2/262

الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ لَا يَتَّبِعُونَ مِمَّا انْفَقَوْا مَنًّا وَلَا أَدَىٰ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ
وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ (٢٦٢)

MEAL

262. Mallarını Allah yolunda harcayıp da ardından bunu kalmayan ve eziyet etmeyenler için Rableri katında mükâfatları vardır, onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülecek değildir.

İNİŞ SEEBİ

Bu âyetin Osman İbn Affan (r.a) ile Abdurrahman İbn Avf (r.a) hakkında söylenmiştir. Şöyle ki Hazreti Osman Tebük savaşı hazırlık içinde iken İslam ordusuna İbn deve ve İbn dinar bağışlamıştı. Abdurrahman b. Semure (r.a) demiş ki: Tebük Savaşı'na hazırlanan ordu için Osman İbn dinar getirip Resûl-i Ekrem (a.s)'in önüne koydu. Ben Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'in mübarek elini o altınların içine koyup karıştırırken ve şöyle buyururken gördüm: Bugünden sonra Osman'ın işleyeceği şey kendisine zarar vermeyecektir. Bunun üzerine bu âyet indi. Abdurrahman İbn Avf (r.a)'a gelince kendisiyle Resûl-i Ekrem (a.s)'e dört İbn dirhem sadaka getirdi ve: Benim yanımda sekiz İbn dirhem vardı, bunun dört İbnini kendim ve aile efradım için tuttum. Kalan dört İbnini de Rabb'im azze ve celle için takdim

¹⁰⁸³ İbn Mace, *cihad* 4.

ediyorum, dedi. Bunun üzerine Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem: Allah senin için hem tuttuğun meblağ hem verdiğin meblağı mübarek eylesin, bereketli kılsın, buyurdu.

Ebû Said-i Hudrî (r.a) de şöyle demiştir: Ben Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem'i mübarek ellerini kaldırıp Osman için dua ederek: “Ey Osman İbn Affan’ın Rabbi, ben ondan razıyım, sen de ondan razı ol.” derken gördüm ve fecir doğuncaya kadar ellerini kaldırmış vaziyette tuttu. Bunun üzerine bu âyet indi.¹⁰⁸⁴

TAHLİLLER

Menne (من): Asıl manası bir şeyi kesmek, eksiltmektir. Nimetlendirmek ve nimet manalarında da kullanılır. Burada ise iyilik eden kişinin iyilik ettiği kimseye ettiği iyiliği dile getirip anlatmak, minnet etmek, başa kakmak ve sanki üzerinde bir hakkı bulunuyormuş gibi davranmaktır.

AÇIKLAMA

Mallarını Allah yolunda harcayanların elde edecekleri sevabın yedi yüz kat ve hatta daha fazla olabileceği bundan önceki âyette beyan buyrulduktan sonra bu âyette bu sevabı kazanabilmek için infakın keyfiyeti belirtilerek buyruluyor ki:

Mallarını Allah yolunda harcayıp da harcamanın ardından veya harcadıkları meblağın ardından ilgililere minnet etmeyen, başa kakmayan ve onlara eziyet etmeyen, tiksindirip gönüllerini incitmeyenler var ya, işte onlar için Rableri katında mükâfatları, kendilerine özgü sevaplar vardır. Onlar için kıyamet günü hiçbir korku yoktur ve onlar dünyada bıraktıkları sevindirici şeylerden dolayı da üzülmeceklerdir.

BAKARA 2/263

قَوْلٌ مَعْرُوفٌ وَمَغْفِرَةٌ خَيْرٌ مِّنْ صَدَقَةٍ يَتْبَعُهَا أَدْوٌ وَاللَّهُ غَنِيٌّ حَلِيمٌ (٢٦٣)

MEALİ

263. İyi bir söz ve bir kusuru örtmek, ardından eziyet gelen bir sadakadan iyidir. Allah (kulların sadakalarından) müstağnidir, halimdir (cezalandırmada aceleci değildir).

AÇIKLAMA

Mallarını Allah rızası için hayırlı yerlere, ihtiyaç sahiplerine harcayanlar bu harcamaların ardından başa kakmaz ve eziyet etmezlerse yukarıdaki âyette belirtildiği

¹⁰⁸⁴ Tirmizi, *Menakıb* 18.

gibi Allah katında onlar için bol mükâfat vardır. Şâyet yapılacak yardımın ardından yardım edilen kişiye eziyet edilecekse yardım etmemek onun için daha iyidir, böyle yardım edileceğine münasip bir dille onu geri çevirmek ve varsa kusurunu görmemezlikten gelmek daha iyidir. İşte bu âyette bu durum belirtiliyor. Şöyle ki:

İyi bir söz, yani yardım dileyen kimseye “Allah yardımcın olsun” veya “Hayırlı rızık nasip eylesin” yahut “İnşallah başka zaman yardımcı olurum” gibi gönül alıcı, hoş bir söz söylemekle onu geri çevirmek ve bir kusuru örtmek, yani onun kusuruna bakmamak, yardım dilemek yolunda olumsuz tavırlar içine girdiği takdirde ayıplarını örtmek ve görmemezlikten gelmek, münasebetsizliğe karşı bağışlayıcı olmak, ardından o kişiye eziyet gelecek bir sadakadan o kişi için daha iyidir. Çünkü tatlı dille söylenen söz ve kusur bağışlamakta o kişiye bir zarar verilmiş olmaz. Ama sadakanın ardından ona gönül incitici bir lafla veya başka türlü eziyet etmek ise zararı ortadadır.

Allah ganidir, zengindir, yani kullarının sadakalarına haşa ihtiyacı yoktur. Kullarına sadaka verme yükümlülüğünü tevdi buyurması onların yararı içindir, sadakaların menfaati ve sevabı onlarıdır. Diğer bir mana ile Allah, minnetli ve eziyetli sadakadan müstağnidir, yani böyle bir sadakayı kabul etmez. Üçüncü bir mana ile Allah zengindir, müminleri minnet ve eziyet yükünün altına girmeye muhtaç etmez ve onlara başka yönden rızık verir. Allah halimdir, yani verdiği sadakadan dolayı fakirlere minnet ve eziyet edenleri cezalandırmada aceleci değildir, hatalara düşenler tevbe etsinler diye onlara mehil verir.

Aşağıda gelen âyette de yardım edilen kişiye minnet veya eziyet etmenin verilen sadakanın sevabının bitmesine sebebiyet verdiği bildirilmektedir.

BAKARA 2/264

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تُبْطِلُوا صَدَقَاتِكُمْ بِالْمَنِّ وَالْأَذَى كَالَّذِي يُنْفِقُ مَالَهُ رِئَاءَ النَّاسِ وَلَا يُؤْمِنُ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَمَثَلُهُ كَمَثَلِ صَفْوَانٍ عَلَيْهِ تُرَابٌ فَأَصَابَهُ وَابٌ فَتَرَكَهُ صَلْدًا لَا يَقْدِرُونَ عَلَى شَيْءٍ مِّمَّا كَسَبُوا وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ ﴿٢٦٤﴾

MEALİ

264. Ey iman edenler, malınızı insanlara gösteriş için harcayan, Allah’a ve âhiret gününe inanmayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve eziyet etmekle boşa çıkarmayın. Çünkü o (riyâkar) herifin durumu, üzerinde azıcık toprak bulunan öyle kaygan kayanın durumuna benzer ki ona şiddetli bir yağmur gelir de (üstündeki toprağı silip süpürerek)

onu dazlak bırakır. Onlar (dünyada) kazandıklarından hiçbir şey (âhirette) elde edemeyeceklerdir. Allah kâfirler toplumuna hidâyet vermez.

TAHLİLLER

Riâ(رِئَاءَ): Mûraât ve riya (رِیَاءَ) gibi mastar olup riyakârlık ve gösteriş demektir.

Safvan(صَفْوَان): Kaygan ve pürüzsüz kaya demektir.

Vâbil(وَابِل): İri taneli bol yağmurdur.

Sald(صَلْد): Üzerinde hiç toz toprak bulunmayan pürüzsüz ve kaygan taş demektir.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler, malını Allah rızası için değil de sırf insanlara gösteriş, onların övgü ve takdirlerini kazanmak ve riyakârlık için harcayıp Allah'a ve âhiret gününe inanmayan münafık ve kâfir kimse gibi sadakalarınızı fakire minnet edip başa kakmak ve eziyet edip gönül incitmekle iptal etmeyin, boşa çıkarmayın, geçersiz ve batıl bir amel durumuna sokmayın, minnet veya eziyet karışan sadaka geçersiz ve sevapsız kalır.

Nasıl ki malını insanlara gösteriş için harcayan kimse ve Allah'a ve âhiret gününe inanmayan münafık ve kâfir kimse yaptığı harcamayı boşa çıkarmış olur. Çünkü o riyakâr herifin durumu üzerinde azıcık toprak bulunan öyle kaygan kayanın durumuna benzer ki o kayaya şiddetli bir yağmur isabet eder de üstündeki toprağı silip süpürerek onu dazlak, bir toz bile kalmamış vaziyette cascavlak bırakır, riyakârlıkla, yapılan maddi yardım böyle bir kaya üstüne atılmış tohum gibi zayi olup gider, boşa çıkar. Onlar, yani o imansız riyakârlar dünyada yaptıkları bu harcamalardan ahirette hiçbir şey elde edemezler, hiçbir sevap bulamazlar ve yararlanamazlar. Allah kâfirler gûruhuna hidâyet vermez, onları hayra muvaffak etmez.

Âyette fakirlere yardım edip ardından ona minnet eden veya gönlünü incitmek gibi bir davranışla eziyet eden kimseler Allah'a ve âhiret gününe inanmayıp malını insanlara gösteriş için harcayan kimselere benzetiliyor ve böyle bir sadakanın sahibine hiçbir sevap sağlayamayacağı vurgulanıyor. Ayrıca sadaka vermek dolayısıyla riyakârlık, gösteriş, başa kakmak ve eziyet etmenin kâfirlerin sıfatlarından olup müminlerin bu gibi vasıflardan sakınmalarına da işaret vardır.

Riya (رِیَاءَ), İbadet ve hayır işini insanlar görüp de Sahibini övsünler diye gösteriş için yapmaktır. Bu dinimizde büyük bir günah, hatta Allah'a gizlice, ortak koşmak

sayılmıştır. Böyle bir ibadetin hiçbir sevabı olmadığı gibi vebali de vardır. Bu konuda birçok hadis vardır. Bir iki tanesini teberrüken nakletmekle yetineyim:

1. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki:

“Ümmetim hakkında en çok korktuğum şey, Allah'a ortak koşma (suçunu işlemeleri)dir. Bilmiş olunuz ki: Şüphesiz onlar güneşe, aya veya puta tapacaklar, diyecek değilim. Lakin bir takım ibadetleri Allah'tan başkası için yapacaklar ve gizli bir şehvet arzulayacaklar.”¹⁰⁸⁵

2. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdu ki:

Allah (C.C.)buyurdu ki: “Ben ortak edinmekten müstağniyim. Artık kim benden başkasını bana ortak ettiği bir ibadeti-hayrı benim için işlerse benim o ibadet-hayır ile ilişkim yoktur ve o ibadet–hayır (bana) ortak ettiği kimseyedir.”¹⁰⁸⁶

BAKARA 2/265

وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَاتَتْهُ أَكْثَرُهَا
ضِعْفَيْنِ فَإِنْ لَمْ يُصِبْهَا وَابِلٌ فَطُلٌّ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ (٢٦٥)

MEALİ

265. Allah'ın rızasını istemek ve kendilerini (iman ve itaatkârlıkta) kuvvetlendirip sebatlı kılmak için mallarını harcayanların durumu da bir tepenin üzerinde bulunup bol yağmur isabet eden ve meyvelerini iki kat veren güzel bahçenin durumuna benzer. Şâyet o bahçeye bol yağmur isabet etmezse hafif bir yağmur (düşer ve yeter). Allah yaptıklarınızı görüp bilir.

TAHLİLLER

İbtığâ(ابتغاء): Talep etmektir.

Tesbit(تثبيت): Kuvvetlendirmek, sebatlı kılmak, tasdik etmek, ispatlamak manaları ile tefsir edilmiştir. **وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ** ifadesi kendilerini iman açısından kuvvetlendirmek, Allah'a itaatkârlığı nefislerine yerleştirmek, İslamiyet'i tasdik etmek, imanda sadakatli olduklarını ispatlamak gibi manalar ile tefsir edilmiştir.

¹⁰⁸⁵ İbn Mâce, “Zühd” 21.

¹⁰⁸⁶ Müsim, “Zühd”, 46.

Cennet(جنة): Bahçe demektir.

Rabvet(ربوة): Tepe, yüksek Râzî parçası demektir. Tepelerde ve yüksek Râzîlerde bulunan bahçeler daha temiz ve bol hava, bol güneş ve nispeten bol yağış veya nem aldığı için ürünü daha kaliteli ve bol olur, böyle bahçenin manzarası da güzel olur.¹⁰⁸⁷

Vâbil(وابل): Bol yağmur manasınadır.

Ükül(أكل): Yiyecek şey demektir. Burada meyve manasınadır.

Tall(طل): Hafif yağmur demektir.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyette insanlara gösteriş için malını harcayan kimsenin bu çalışmasının boşa çıkacağı, hiçbir sevap alamayacağı bildirilerek durumu bir misal ile gözler önüne serildi. Keza kişinin yardım ettiği kimseye eziyet etmesi, başa kakması ve minnet etmesi halinde o sadakanın Allah katında hiçbir değerinin bulunmadığı ifade edildi.

Bu rivâyette ise mallarını Allah rızası için ve ruhlarındaki imanı kökleştirmek, İslamiyet'in nurunu vücutlarının hücrelerine iyice sindirmek için harcayanların bol sevap alacakları güzel bir misal ile ifade buyrulmaktadır. Şöyle ki:

Allah'ın rızasını talep etmek ve kendi nefislerini ve ruhlarını iman açısından kuvvetlendirip sebatlı kılmak, Allah'a itaatkârlığı ve boyun eğmeyi nefislerine ve ruhlarına iyice yerleştirmek, İslamiyet'i doğrulamak, ilâhî mükâfatı gerçekleştirmek, imanda sadakatli ve ihlaslı olduklarını ispatlamak, hülâsa “*tesbîten min enfüsihim*” ifadesinden çıkan bu güzel maksatlardan herhangi birisini, birden fazlasını veya hepsini gerçekleştirmek için mallarını harcayanların durumu da, yani onların verdikleri sadakaların durumu da bir tepenin üzerinde veya yüksekçe bir Râzî parçasında bulunup bol yağmur alan ve meyvelerini iki kat veren güzel bir bahçenin durumuna benzer.

İki kat diye tercüme ettiğim **ضعفين** kelimesi çeşitli şekillerde tefsir edilmiştir: Birincisi: Yani bu bahçe normal şartlar altında ne kadar meyve veriyorsa bu yağmurun gelmesiyle o miktar, iki katına veya dört katına çıkmıştır. Çünkü **ضعف**: Bir kat mı, yoksa katlanan misil yani iki kat mı, hususunda ihtilaf vardır. İkincisi: Maksat o bahçenin yılda iki defa ürün verdiği, **دو' feyn**den maksat budur, iki kat ürün vermek

¹⁰⁸⁷Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 21/528.

değildir. Üçüncü tefsir: *dı'feyn*'den maksat iki kat değil, kat kat demektir ve çok kat manasınadır.

Bu âyetteki benzetme, daha önce geçen 261. âyette bildirilen bire yedi yüz ve daha fazla kat kat sevabı indirmiyor, bilakis o katları tekrar katlamış oluyor.

Yukarıda durumu anlatılan bahçeye bol yağmur düşmezse, düşecek hafif bir yağmur da anlatılan bol ve güzel ürün vermesi için yeterlidir, hatta az bir nem bile kâfidir. Allah yaptıklarınızı görüp bilir. Yaptıklarında ihlâslı ve iyi niyetli olana mükâfat ihsan eder, riyâkâr ve kötü niyetli kişiyi de yaptığı harcamadan yararlandırmayacağı gibi işlediği suçtan dolayı cezalandırır.

BAKARA 2/266

أَيُّودُ أَحَدُكُمْ أَنْ تَكُونَ لَهُ جَنَّةٌ مِنْ نَخِيلٍ وَأَعْنَابٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ لَهُ فِيهَا مِنْ كُلِّ الثَّمَرَاتِ وَأَصَابَهُ الْكِبَرُ وَلَهُ ذُرِّيَّةٌ ضُعَفَاءُ فَأَصَابَهَا إِعْصَارٌ فِيهِ نَارٌ فَاحْتَرَقَتْ كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ الْآيَاتِ لَعَلَّكُمْ تَتَفَكَّرُونَ (٢٦٦)

MEALİ

266. Herhangi biriniz (bakıma muhtaç) çalışmadan aciz küçük çocukları bulunduğu halde üstüne tam yaşlılık çökmüş iken hiç ister mi ki kendisini altından ırmaklar akan, içinde her çeşit meyvesi bulunan, hurmalıklardan ve üzümlüklerden oluşmuş bir bahçesi olsun da birden bir ateşli kasırğa gelip bahçeyi yakıp kül etsin. Allah, iyice düşünesiniz diye âyetleri işte böylece size açıklıyor.

TAHLİLLER

Nahîl(نخيل): Nahl'ın çoğuludur, hurma ağaçları manasınadır.

A'nâb(أعناب): İnebe'nin çoğuludur, yaş ürünler demektir, burada üzümlükler manasınadır.

Zürriyyet(ذرية): Küçük yaştaki çocuklar demektir.

İ'sâr(إعصار): Kasırğa manasınadır.

AÇIKLAMA

Buhârî, bu âyetin tefsiri bölümünde şöyle der:

Ömer b. el-Hattâb (r.a.) bir gün Hz. Peygamber'in sahabelerine: Bu âyetin kimin hakkında indiğini biliyor musunuz diye sordu. Onlar:

Allah en iyi bilendir, deyince Hz. Ömer kızdı ve:

Ya biliyoruz veya bilmiyoruz, deyin dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs (r.a.):

Ya müminlerin emiri, o âyet hakkında biraz bilgim var, dedi. Ömer (r.a.) ona:

Ey kardeşim oğlu (bildiğini) söyle ve kendini aşağılama, dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs:

Âyet bir işe örnek olarak beyan buyrulmuştur, dedi. Ömer:

Hangi iş diye sorunca, İbn Abbâs:

Bu Allah Teâlâ'ya itaatkâr olarak çalışan, sonra şeytan gelip başına musallat olunca günahlara dalarak nihâyet iyi amellerini yakan zengin bir adam için beyan buyrulmuştur, dedi.¹⁰⁸⁸

Başka bir rivâyete göre İbn Abbâs (r.a.), Ömer (r.a.)'a bu, Allah'ın beyan buyurduğu bir misal, bir örnektir, Allah buyuruyor ki: Biriniz ister mi ki ömür boyu hayır ve cennet ehlinin amelini işleyip hak yola devam etsin de iyice yaşlanıp eceli yaklaşıp, kemikleri incelir ve ömrünün sonunu iyi amel ile noktalamaya en çok muhtaç olduğu vakitte cehennemlik olanların amelini işlemeye girişir ve böylece evvelce işlemiş olduğu iyi amellerini yakar, demiş ve Ömer (r.a.) onun bu tefsirini beğenmiştir.

Süddî de: Bu, mallarını iyi yönlerde harcadıktan sonra sevabını silip süpüren suçlar işleyen kişinin durumunu anlatan bir misaldir. Böyle bir kişi âhiret günü iyi amelin sevabına şiddetle ihtiyaç duyduğu sırada o yapmış olduğu harcamaların sevabının sonradan işlediği günahlarla tamamen geçersiz hale geldiğini anlayınca büyük bir keder ve esef içine düşecek, âyette durumu belirtilen yaşlının o güzelim bahçesinin gelen ateşli bir kasırga ile yanıp kül olduğunu seyrettiği andaki kederli durumuna benzer halde olacak.

Bazıları da bunun, sadakasını minnet, başa kakmak, eziyet etmek veya riyâkârlık ve gösterişle boşa çıkaran kimsenin âhiret günündeki acıklı durumuna misal olduğunu söylemişlerdir. Fakat Kur'an'ın tercümanı vasfına Peygamber (a.s.) tarafından layık görülen İbni Abbas (r.a.)'ın, Halife Ömer (r.a.) tarafından da beğenilen, tasvip edilen tefsiri elbette en kuvvetli tefsir olarak kabul edilir.

¹⁰⁸⁸ Buhari, *Tefsir* 47.

BAKARA 2/267

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَنْفِقُوا مِنْ طَيِّبَاتِ مَا كَسَبْتُمْ وَمِمَّا أَخْرَجْنَا لَكُمْ مِنَ الْأَرْضِ وَلَا تَيَمَّمُوا الْخَبِيثَ مِنْهُ تُنْفِقُونَ
وَأَنْتُمْ بِإِخْذِهِ إِلَّا أَنْ تُغْمِضُوا فِيهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ حَمِيدٌ (٢٦٧)

MEALİ

267. Ey iman edenler, kazandıklarınızın ve yerden sisin için çıkardığımız (mallar)ın iyilerinden (Allah rızası için) harcayın ve kendinizin göz yummadan alıcısı olmadığınız malın kötüsünü (sadaka) vermeye yeltenmeyin. Bilin ki Allah (her şeyden) müstağnidir, övülmeye layıktır.

İNİŞ SEBEBİ

Câbir (r.a.)’den rivâyete göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem fitır sadakasının bir sa’ kuru hurmadan verilmesini emretti. Bunun üzerine bir adam bir miktar adî, işe yaramaz kuru hurma getirdi. Bu âyet bu sebeple indi.¹⁰⁸⁹

Bera b. Azib (r.a.)’ten rivâyete göre bu âyet Ensar hakkında indi. Şöyle ki, hurma devşirme zamanı olunca Ensar kendi hurma bahçelerinden taze hurma salkımlarını toplayıp Resûl-i Ekrem (a.s.)’in Mescid-i Nebevîsinde iki direk arasında (gerilmiş) ipin üzerine asarlar. Muhacirlerin fakirleri de ondan yerlerdi. Oradaki salkımların çokluğu dolayısıyla kimse farkına varmaz ve geçişir zannıyla bozuk hurmalı salkımı bile bile getirip araya sokan veya sokanlar oldu. Bunun üzerine bu âyet indi. Yani eğer bu adî hurma size hediye edilmiş olsaydı kabul etmezsiniz.¹⁰⁹⁰

TAHLİLLER

Tayyibât(طيبات): Tayyib’in çoğuludur, maddeten ve manen temiz, iyi, hoşlanılan şey manasınadır. Burada helal mal veya iyi, kaliteli mal manası ile tefsir edilmiştir.

Habis(خبث): Tayyib’in zıttıdır, helal olmayan veya kötü ve kalitesiz mal manasınadır.

İğmad(إغماض): Göz yummaktır. Burada müsamahalı davranmak, görmemezlikten gelmek manasından kinayedir.

¹⁰⁸⁹ Hakim, *Müstedrek*, 2/311.

¹⁰⁹⁰ Tirmizi, *Tefsiru’l-Kur’an*, 2 : İbn Mace, *Zekat*, 19: Hakim, *Müstedrek*, 2/313

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyetlerde Allah yolunda mal harcamanın aslı ve keyfiyeti, nasıl olsa bol sevaba, nasıl olsa sevapsızlığa vesile olacağı beyan buyruldu. Bu âyetle de Allah yolunda harcanacak malın durumu beyan ediliyor.

Ey müminler kazançlarınızın temizinden, iyisinden veya helalinden, yani helal yolla kazanmış olduğunuz, nakit para, altın, gümüş, ticaret malları ve mâşiye denilen evcil hayvanlardan bir de sizin için yerden çıkardığımız mallardan, yani hububat, hurma, üzüm, madenler ve hazineler gibi zekâta tabi şeylerin iyisinden, kalitelisinden Allah rızası için muhtaçlara, harcayın. Ubeyde es-Selmânî'den rivâyete göre kendisi bu âyetin hükmünü Ali İbn EbîTalib (r.a.)'a sormuş ve Hz. Ali (r.a.): Bu âyet, farz olan zekât hakkında indi. Adam hurmalarını topladığı zaman iyi kaliteli olanları bir kenara bırakırdı. Sonra zekât müstahakkı geldiği zaman ona adî hurmadan verirdi. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirip “Malın kötüsünü sadaka olarak vermeye yeltenmeyin.” buyurdu, demiştir.

Bir kavle göre bu âyet nafil sadaka hakkındadır. Diğer bir kavle göre hem farz hem nafil sadakaya şümullüdür.

Hülâsa yüce Allah sadaka olarak çıkaracağımız malların hem helal hem de kaliteli ve iyi olmasını emrediyor ve kötüsünü vermememiz için çok güzel bir üslup ile bizi uyarıyor. Şöyle ki:

Ve kendinizin göz yummadan, müsamahalı davranmadan alıcısı olmadığınız, kabul etmediğiniz malın kötüsünü sadaka vermeye yeltenmeyin.

Burada zekât olsun, nafil olsun, Allah rızası için muhtaçlara verilecek sadakanın mevcut malın içinden bile bile seçilecek kötü kısmından olmamasına dikkat çekiliyor ve kendimizi o muhtaçların yerine koymamıza işaret ediliyor. Evet, böyle kalitesiz ve malın içinden seçilecek kötüsü size hediye olarak veya bir istihkakınıza karşılık verilmek istendiğinde buna rıza gösterir misiniz, gönül hoşluğu ile kabul eder misiniz? Elbette hiç kimse buna rıza göstermez ve böyle bir davranışı hoş karşılamaz. Ancak kendini sıkarak, utanarak, müsamaha gösterip göz yumarak ve görmemezlikten gelerek kabul edebilir. Doğrusu böyle malın içinden en kötüsünü seçip hediye olarak göndermek, hediye gönderilecek zata bir nevi saygısızlık olur ve karşı taraf böyle bir hediye hoş karşılamaz, almak istemez, belki de iade eder. Ancak o hediyeye veya sadakaya şiddetli ihtiyacı varsa o takdirde kabul eder. Oysa Allah yolunda harcanan

sadaka muhtaçlara verilmekle beraber yüce Allah'a arz edilir, huzura sunulur. Âyetin sonunda buyrulduğu gibi O, ganidir, kullarının zekât ve sadakalarına haşa ihtiyacı yoktur, bunların yararı sahiplerinedir. O halde kullar kötü malı O'nun yoluna harcamamalıdır. Allah Hamîd'dir, her türlü övgüye layıktır, verdiği nimetlere karşı O'na şükür ve hamd etmek gerekir. Kulların ilâhî nimet olarak ellerinde bulunan mallardan kötüsünü seçip muhtaçlara vermeleri nimete nankörlüktür, hamd ve şükürden uzak bir davranıştır.

Zekât ve sadakaların malın kötüsünden verilmesi böylece yasaklandığı gibi malın en iyisinden seçmek yükümlülüğü de yoktur. Resûl-i Ekrem (a.s.) zekât toplayan yöneticileri bu konuda uyarmıştır. Nitekim o, Muaz İbn Cebel'i Yemen'e vali olarak gönderdiği zaman ona verdiği talimatın bir bölümünde “Allah'ın onların malında sadaka (zekât)ı onlara farz kıldığını bildir. Bu sadaka onların zenginlerinden alınır ve fakirlerine verilir. Eğer onlar bunun için (sana) itaat ederlerse sen onların mallarının seçkinlerinden sakın (zekât için en üstün kalitesini seçme)...buyurdu.”¹⁰⁹¹

BAKARA 2/268

الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُم بِالْفَحْشَاءِ وَاللَّهُ يَعِدُكُم مَّغْفِرَةً مِنْهُ وَفَضْلًا وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٢٦٨)

MEALİ

268. Şeytan sizi fakirlikle korkutur (sadaka vermekle, malın iyisini ödemekle fakirleşirsiniz, der) ve çirkin şeye (cimriliğe, günaha) teşvik eder. Allah ise size katından büyük bir mağfiret ve lütuf vaat eder. Allah (ın rahmeti, lütfu) geniştir, (her şeyi) çok iyi bilir.

TAHLİLLER

Fahşâ(فحشاء): Çirkin haslet demektir. Burada cimrilik edip sadaka vermemek kastedilir. Bir kavle göre bundan maksat günahlar işlemek, o uğurda mal harcamak ve Allah yolunda ise cimrilik edip mal harcamamaktır.

Adl(عدل): Lütuf ve ikram manasınadır. İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre bundan maksat verilen sadakanın yerini fazlasıyla dolduracak rızık ve maldır. Bir kavle göre ise bundan maksat âhiret mükâfatıdır.

¹⁰⁹¹ Buhârî, *Zekât*, 1

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyette malın iyisinden sadaka vermeyi emredip malın kötüsünden sadaka vermeyi yasakladıktan sonra malın kötüsünden sadaka vermeye yeltenmenin sebebinin şeytan olduğunu beyan etmek üzere bu âyette bizi uyarıyor:

Ey zekât ve sadaka vermek durumunda olan müminler, şeytan size fakirliği vaat eder, yani sakın hayır yapmayın, sadaka vermeyin, malınızın işe yaramaz kısmını verip işi geçiştirin, aksi takdirde fakirleşirsiniz diye vesvese yapıp sizi fakirlikle korkutup durur ve sizi çirkin haslete, cimriliğe, sadaka vermemeye--diğer bir mana ile çirkin çirkin günahlar işlemeye, hayasızca bu uğurda mal harcamaya teşvik ve tahrik eder. Allah ise size yüce katından büyük bir mağfiret ve fadl, yani verdiğiniz sadakanın yerini fazlasıyla dolduracak rızık ve mal, âhirette mükâfat vaat eder. Allah'ın rahmeti ve lütfu geniştir, her şeyi bilir, neyi nereye ne zaman ve nerede harcadığınızdan haberdardır.

BAKARA 2/269

يُؤْتِي الْحِكْمَةَ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُؤْتَ الْحِكْمَةَ فَقَدْ أُوتِيَ خَيْرًا كَثِيرًا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُو الْأَلْبَابِ (٢٦٩)

MEALİ

269. Allah, hikmeti dilediğine verir. Kime hikmet verilirse ona birçok hayır verilmiştir. Ancak temiz akıl sahipleri (âyetleri) düşünüp öğüt alırlar.

TAHLİLLER

Hikmet (حكمة): İhkâm'dan mastardır.

İhkâm (إحكام): Bir şeyi sağlıklı, muhkem ve mazbut yapmaktır. Bu şey ilim, çalışma, söz veya bunların tümü olabilir.

Bu itibarla hikmet kelimesi çok çeşitli ve çok yönlü manalara geldiği için el-Bahr'da belirtildiği gibi âlimler ona yirmi dokuz mana vermişlerdir. Ancak bu manalar ve tanımlamalar birbirine yakındır.

Bazı tefsir kitaplarında bu konu hakkında çok geniş bilgi verilmiştir. Biz yapılan tanımlamalardan bir kaçını nakletmekle yetinmek durumundayız:

1. İbn Cerîr ve başkasının rivâyetine göre İbn Abbâs (r.a.): Hikmet, Kur'an'ın nasihmensuhunu, müteşabih ile muhkemini, önce inen âyetler ile sonra inen âyetlerin iniş sırasını, helal ile haramını ve ibret verici misallerini bilmektir, demiştir.

2. İbn Abbâs (r.a.)’tan diğ er bir riv âyete g ore hikmet: Kur’ân’ın manasını iyi anlamaktır. Katâde, Dahhâk ve bir hayli âlim de böyle demişler.

3. Mücahid’e g ore: Sözde ve işte doğru, dürüst olmaktır. Ondan bir rivâyete g ore ise hikmet: Kur’  n, ilim ve fıkıhtır. Yine ondan yapılan bir rivâyete g ore ise hikmet: Menfaati büyük ve faydası çok olan ilimdir.

4. Ata’ya g ore Hikmet Allah Teâlâ’yı tanımaktır.

5. Ebû Osman’a g ore Hikmet: şeytan   vesvese ile ilhamı birbirinden ayırt eden bir nurdur.

6. Mukat  l demiş ki: Hikmet kelimesi Kur’ân’da dört manaya gelmiştir:

a) Kur’ân   ğ  tleri, b) Kur’ân’daki hayret verici sırlar c) İlim ve anlayış d) Peygamberlik.

AÇIKLAMA

Bundan   nceki âyette şeytanın müminleri sadaka ve zekâtlarını ödemekten alıkoymak için onları fakirlikle korkutup çirkin işlere teşvik ve tahrik ettiğı, Allah Teâla’nın ise müminlere mağfiret, bol rızık ve âhiret mükâfatı vaat ettiğı bildirildikten sonra bu   yette Allah’ın dilediğı kullarına hikmet verdiğ   ve kendisine hikmet verilen kimseye çok hayır verilmiş olduğı bildirilmektedir.

Allah Teâla, hikmeti, kulun iradesini iyi yönlendiren yararlı ilmi, Kur’ân anlayışını dilediğı kullarına verir. O kullar da kendilerine ikram edilen hikmet vasıtasıyla hakkı batıldan, ilhamı şeytanın vesvesesinden ayırt eder, zekâtını ve sadakasını malının iyisinden seve seve çıkarır, ilahî rıza ve bağışı diler, verdiğ   sadakının mala eksiklik değ  l, bilakis bereket ve fazlalık getirdiğ  ine inanır, şeytanın  yette anılan telkinlerine ve tahriklerine kapılmaz, itibar etmez. İşte bunun içindir ki kime hikmet verilirse ona birçok hayır verilmiştir. Yani Allah Teâla kime bu yararlı ilmi ihsan buyurursa o kimse hem dünya mutluluğ  na hem âhiret mutluluğ  na erişir. İman ve Kur’ân nuru ile aydınlanan, diğ  er bir tabirle iman ve Kur’ân ilmi ile nurlanan bir mümin, iradesini hayra, iyiliğ  e, ilahî rızaya yöneltip kullanır, kulluk görevini hakkıyla ifa etmek gayretini gösterir, ilâhî yasaklara saygılı olur ve böylece hem dünya mutluluğ  na hem âhiret mutluluğ  na erişir.

Allah’ın   yetlerini, Kur’ân ilmini ancak temiz akıl sahipleri düşünüp onunla öğütlenir, onun feyiz ve bereketiyle kurtuluşa erer. ş   halde akıllarını kullanmayan, ilahî âyetleri

düşünmeyen, kafalarını kötülüklerle, kötü niyet ve fena düşüncelerle bulandıran, akıllarını kirlütenler ilahî âyetlerden öğüt almazlar, bunlardan öğüt almayan ve üzerinde düşünmeyen kimseler nasıl hikmete layık olurlar?

Yüce dinimizin İslam ilimlerine ve yararlı olan diğer ilimlere verdiği önem malumdur. Konuyu uzatmamak için ilme teşvik eden âyetlere ve hadislerle değinmeden diğer âyetlere geçelim.

BAKARA 2/270

وَمَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ نَفَقَةٍ أَوْ نَذَرْتُمْ مِنْ نَذْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ يَعْلَمُهُ وَمَا لِلظَّالِمِينَ مِنْ أَنْصَارٍ ﴿٢٧٠﴾

MEALİ

270. Yaptığınız her harcamayı veya adadığınız her adağı Allah elbette bilir. Zalimlerin yardımcısı da asla yoktur.

TAHLİLLER

Nafaka(نفقة): Harcanan mal manasıdır. Başka manalara da gelmekte ise de burada bu manadır.

Nezr(نذر): Lügatte bir şeyi yapmaya veya bırakmaya kesin karar ve azmetmektir. Din ıstılahında ise Allah Teâlâ'ya yaklaşmak için ibadet sayılacak ve farz veya vacip olmayan bir şeyi yapmayı adamak, taahhüt etmektir. Şu kadar para vermeyi, şu kadar gün oruç tutmayı veya şu kadar rekât namaz kılmayı adıyorum gibi bir sözle yükümlülük altına girmektir. Burada nafaka olsun nezir olsun, umumî manada kullanılmıştır. Yani sadece Allah yolunda yapılan harcama ve dinen meşru sayılan adak manasına değildir.

AÇIKLAMA

Yukarıdaki âyetlerde Allah yolunda yapılan harcama durumu hakkında bilgi verildikten sonra bu âyette her türlü harcama ve her çeşit adaktan yüce Allah'ın haberdar olduğu bildirilmektedir:

Az olsun, çok olsun, gizli olsun, açık olsun, hak yolunda olsun, batıl uğruna olsun, yaptığınız her harcamayı veya adadığınız mal, fiiller ve sözler, şartlı olsun şartsız olsun, hayırlı olsun, şerli olsun, her adağı Allah Teâlâ elbette bilir, hiçbir şey O'ndan saklanamaz, hiçbir amel karşılıksız bırakılmaz. Yaptığınız işler hayırlı ve meşru ise bunun mükâfatı verilecektir. Şâyet yaptığınız işler şer ve kötü şeyler ise bunun da

hesabı sorulacaktır. Zalimlerin, yani haksızlık edenlerin, işleri yerli yerince yapmayanların, bu cümleden olarak sadaka gibi mali ibadetleri ifa ederken riyakârlık ve gösteriş edenler, yardım ettikleri muhtaçlara minnet veya eziyet edenler, malın kötüsünü zekât olarak ödeyenler, mallarını sefahet ve batıl yolda harcayanlar, günah işlemek için adak yapıp bunu yerine getirenler, meşru yolda yaptıkları adakları yerine getirmeyenler, cimrilik edip zekâtını çıkarmayanlar, günahlara dalanlar ve Allah'a ortak koşanlar var ya bunların hiçbirisinin ahirette yardımcıları olmayacak, onları ilahi azaptan hiç kimse kendi başına kurtaramayacaktır. Meğerki bunlar mü'min olarak ölür de Allah onları bağışlasın veya kendileri için şefaât edilmesine izin versin.

Nezir denilen adaklardan hangilerinin meşru olup yerine getirilmesinin gerektiği, hangisinin yerine getirilmesinin caiz olmadığı ve hangisi için yemin kefareti ödendiği hususunda gerekli bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır. Sünen-i İbn Mâceh'in 2122-2136.hadisleri adakların çeşitli hükümlerine ait olup gerekli bilgiyi bunun tercüme ve şerhinde vermişim. Oraya da bakılabilir.

BAKARA 2/271

إِنْ تَبَدُّوا الصَّدَقَاتِ فَنِعِمَّا هِيَ وَإِنْ تُخْفُوهَا وَتُؤْتُوهَا الْفُقَرَاءَ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَيُكَفِّرُ عَنْكُمْ مِنْ سَيِّئَاتِكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرٌ ﴿٢٧١﴾

MEALİ

271. Sadakaları açıktan verirsiniz o ne güzel şeydir. Eğer onları gizleyip de fakirlere verirsiniz bu, sizin için daha hayırlıdır ve sizin günahlarınızın bir kısmını kapatır. Allah yaptıklarınızdan haberdardır.

İNİŞ SEBEBİ

El-Kelbî'nin dediğine göre bundan önceki âyet inince sahabeler Resûl-i Ekrem (a.s.)'e müracaat ederek gizli veya açıktan verilen sadakadan hangisinin sevabının fazla olduğunu sordular. Bunun üzerine bu âyet indi.

AÇIKLAMA

Yukarıda beyan edilen iniş sebebine göre bu âyet bundan önceki âyette bildirilen sadakanın gizli veya açıkça verilebileceğini bildirir. Müfessirlerin cumhuruna göre bu âyette sözü edilen sadaka nafil sadakalardır. Bir kavle göre farz olan sadaka, yani zekâttır. Üçüncü bir kavle göre umumidir, hem farz hem nafil sadakalara şümullüdür.

Ey müminler eğer, sadakalarınızı açıktan verirsiniz bu sadakalar veya bunların alenen verilmesi -gösteriş niyeti olmamak şartıyla-ne güzel şeydir. O sadakaları gizleyip de gizlice fakirlere verirsiniz, bu gizli tutmanız sizin için daha hayırlıdır ve Allah sizin günahlarınızın bir kısmını kapatır--diğer bir mana ile sadakayı gizli tutmanız günahlarınızın bir kısmını kapatır, kapatılmasına vesile olur--Hülasa sadakanın kapalı verilmesi müminin bazı günahlarının kapatılmasına sebep olur.

Allah yaptıklarınızdan, bu cümleden olarak sadakaları gizli ve aşikâr vermenizden haberdardır, bilir.

Bu âyetin zahirine göre sadakaları gizli vermek daha sevaptır.

Âlûsî bu âyetin tefsiri bölümünde şöyle der: Âlimlerin büyük çoğunluğuna göre bu üstünlük farz olmayan sadakalara ve zenginliği bilinmeyen kimselere mahsustur. Zengin olduğu çevrece bilinen bir kimsenin bir itham altında kalmaması için zekâtını alenen vermesi daha sevaptır. Keza gösteriş ve riyakârlıktan uzak kalmak hususunda kendine güvenen ve başkasına örnek olma durumunda bulunan bir kimsenin de sadakasını açıktan vermesi daha sevaptır.

Nafîle sadakanın gizli verilmesi bu âyetten de anlaşılacağı üzere alenen verilmesinden genellikle çok üstündür. Çünkü gizli sadaka hem gösterişten uzaktır, hem de fakirin onurunu incitmez. Bu konuda bir kaç hadis de varid olmuştur. Bunlardan birisinde “Resül-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem” Allah'ın özel gölgeliğinden başka gölgeliğin bulunmadığı kıyamet günü bu gölgeliğin altına alacağı yedi sınıf insandan birisinin de “Sağ elinin verdiğinden sol elinin (yani solunda bulunanın) haberi olmayacak derecede sadakasını gizli veren (mümin) adam” olduğunu bildirmiştir.¹⁰⁹²

Taberî, İbnü'l-Münzir ve İbn Ebî Hâtim'in rivâyetlerine göre İbn Abbâs (r.a.) şöyle demiştir: Sadakayı gizli vermek, alenen vermekten yetmiş kat üstündür. Farz sadaka, yani zekât ve fıtır sadakasını açıktan vermek, gizli vermekten yirmi beş kat üstündür. Bütün farz ibadetler ve nafîle ibadetler böyledir.

Âyette “Eğer sadakaları gizleyip de fakirlere verirsiniz...” fıkrasında fakirler kaydının bulunmasının hikmeti nedir? Açıktan da olduğu zaman fakirlere verilmesi gerekirken o fıkrada bu kayıt yoktur da bunda vardır. Hikmet şu olabilir. Sadaka alenen verildiği zaman buna müstahak olmayan kimseler görülür endişesiyle çekinirler, hakları

¹⁰⁹² Buhari, *Ezan* 36, *Zekat* 16, *Rikak* 24, *Hudüd* 19; Müslim, *Zekat* 91; Tirmizî, *Zühd* 53; Nesai, *Kudat* 2.

olmayan sadakayı almazlar. Fakat sadaka gizli dağıtılınca fakir olmayanlardan da bunu kabul edenler çıkabilir.

BAKARA 2/272

لَيْسَ عَلَيْكَ هُدَاهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَلِأَنْفُسِكُمْ وَمَا تُنْفِقُونَ إِلَّا ابْتِغَاءَ وَجْهِ اللَّهِ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ (٢٧٢)

MEALİ

272. Onları doğru yola getirmek senin üzerinde (bir görev) değildir. Fakat Allah dilediğini doğru yola getirir. Maldan neyi (sadaka olarak) harcarsanız o kendiniz içindir. Siz ancak Allah rızası için (hayır yollarına) harcama yaparsınız ve maldan (hayır yollarına) verdiğiniz (in mükâfatı) tastamam size ödenecektir ve siz (bu hususta da) haksızlığa uğratılmayacaksınız.

İNİŞ SEBEBİ

Said İbn Cübeyr'in mürsel olarak Peygamber (a.s.)'den rivâyetine göre müslümanlar zimmilerin fakirlerine sadaka verirlerdi. Sonra Müslümanların fakirleri çoğalınca Peygamber (a.s.) müslümanlara: “Dininizden olmayanlara sadaka vermeyin.” buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi ve böylece müslüman olmayanlara da sadaka verilmesi mübah kılındı.¹⁰⁹³

İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre Beni Kureyza ve Beni Nadir Yahudileri içinde Ensar-ı Kirâm'ın bazı akrabaları vardı. Fakat Müslümanlığı kabul etmedikleri için Ensar, onlara sadaka vermiyorlardı ve Müslüman olsunlar da ondan sonra maddi yardımda bulunalım, diye düşünüyorlardı. Bu sebeple bu âyet indi.¹⁰⁹⁴

Bazı müfessirlerin anlattıklarına göre Ebû Bekr-i Sıddîk'ın kızı Esmâ, dedesi Ebû Kuhâfe'ye maddi yardımda bulunmak istedi, fakat Müslüman olmadığı gerekçesiyle bu yardımdan vazgeçti. Bunun üzerine bu âyet indi.

Taberî'nin anlattığına göre Resûl-i Ekrem'in Müslüman olmayanlara sadaka verilmemesini istemesinin sebebi onların Müslüman olmalarını arzulaması ve böylece hidâyete ermelerini istemesi idi.

¹⁰⁹³ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/537.

¹⁰⁹⁴ Nesâî, *es-sünenü'l-Kübra*, 10/38: Taberani, *el-Mu'cemü'l-Kebir*, 12/54: Beyhaki, *es-sünenü'l-kübra*, 4/321.

Bu rivâyetler, Müslüman olmayanlara da sadaka verilmesinin caiz olduğuna delalet eder. Fakat farz olan zekât onlara verilemez. Zekâtın yalnız Müslümanlara verilmesinin gerektiği hususunda icma vardır.

TAHLİLLER

Huda(هدى): Hidâyet gibi iki çeşittir. Birincisi, doğru yolu göstermek ve irşat etmektir. Bu manada hidâyet, Peygamber (a.s.)’in görevidir. İkincisi; doğru yola getirmek, hayır ve saadete eriştirmektir. Bu manada hidâyet Allah'a mahsustur. Âyette bu manada kullanılmıştır.

İbtiğâ(ابتغاء): İstemektir.

Vechillah(وجه الله): Allah'ın zatı veya O'nun rızası manası ile tefsir edilmiştir.

Hayr(خير): Mal manasınadır.

Yüveffe(يوف): Tevfiye mastarındandır. TEVFİYE ve IFÂ: Tastamam vermek manasınadır.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed, onları bilfiil doğru yola getirmek, hidâyete erdirmek senin üzerinde vacip bir vazife değildir, senin yapacağın bir iş değildir. Sen ancak doğru yolu gösterip bu yola girmeleri müjdeler, girmeyenleri uyarırsın, iyilikleri emredip kötülükleri menedersin, senin görevin ancak tebliğdir. Sen kimseyi hidâyete erdiremezsin ve lakin Allah dilediğine hidâyet verir, onu doğru yola getirir ve muvaffak kılar. O halde Müslümanlığı kabul etmemiş olanlara sadaka verilmemesi ve Müslüman olsunlar, ondan sonra onlara sadaka verelim denilmesi gereksizdir.

Âyetin yukarıda nakledilen iniş sebeplerine göre “Onları doğru yola getirmek” ifadesindeki zamir kâfirlere racidir. Yukardaki tefsir de buna göredir. Yani kâfirlere hidâyet vermek, onları doğru yola getirmek, Peygamber'in görevi ve yetkisi dışında olup Allah'a aittir. Bu itibarla gayrimüslimler, Müslümanlığı kabul etsinler diye onlara sadaka vermeyi kesmek gereksizdir, sadaka vermemekle siz onları doğru yola getiremezsiniz.

İkinci bir tefsire göre bu zamir bundan önceki âyetlerde muhatap tutulan mükelleflerdir. Bu takdirde âyetin bu bölümünün tefsiri şöyle olur:

Ey Muhammed, yukarıdaki âyetlerde muhatap tutulan mükellefleri, o âyetlerde emredilen iyilikleri yerine getirmeye muvaffak etmek ve o âyetlerde yasaklanan kötülüklerden sakınmalarını sağlamak senin üzerine vacip bir görev değildir. Senin görevin doğruya ve iyiliğe irşat ve teşviktir, kötülüklerden menetmek için gerekli uyarıyı yapmaktır, bu konuda verilen ilahî talimatı tebliğ etmektir. Arzulanan hedefe ulaştırıcı doğru yola getirmek ise Allah'a mahsustur. O, dilediğini doğru yola getirir, hidâyete erdirir.

Âlûsî'nin anlattığına göre El-Hasan ve Ebû Ali el-Cübâi bu şekilde tefsir etmişler. Birinci tefsir âyetin iniş sebebine daha uygundur.

Âyetin bundan sonraki bölümünde mü'minlere hitap ediliyor:

Ey müminler, malınızdan neyi, ne miktarını sadaka olarak harcasanız kendiniz içindir, âhirette ondan siz yararlanırsınız, menfaati, sadakayı alan kişiye değil size aittir. O halde kendi yararınız için verdiğiniz sadakadan dolayı kimseye minnet etmeyin, başa kakmayın, eziyet ile verdiğiniz sadakanın dini açıdan yararı ve sevabı size aittir, sadakanızı alan fakirlere ait değildir. Onların sadakalarınızdan yararları dünyevidir. Bu itibarla kâfirlere de sadaka verebilirsiniz, onların fakirlerini küfürlerinden dolayı mahrum etmeyin.--Bir de siz harcamayı ancak Allah rızası için yaparsınız. O halde ne diye o sadakadan dolayı fakire minnet edeceksiniz, gönlünü inciteceksiniz, malınızın kötüsünü sadaka edeceksiniz veya gayrimüslimlerin fakirlerini mahrum edeceksiniz. Böyle bir hal size yakışmaz.

Bir kavle göre bu cümle nehiy manasınadır. Bu takdirde manası şöyle olur: Siz sadakayı Allah rızası dışında hiçbir maksatla vermeyin, sadaka vermekten gayeniz sırf Allah rızası olsun.

Hem siz hayır yoluna ne mal harcarsanız o tastamam size ödenecektir, yani ecir ve sevabı daha önce geçen âyetlerde belirtildiği gibi kat kat artırılarak çok fazlasıyla size verilecektir. Durum bu olunca sadakalarınızı emredildiği çerçeve dışında vermeniz için hiçbir mazeretiniz olamaz.--Diğer bir mana ile siz hayır yoluna ne kadar mal harcasanız, onun yeri mutlaka tastamam doldurulacak, o sadaka sizin malınızı eksiltmeyecek, bilakis bereketlendirecektir.

Ve siz başka hususlarda olduğu gibi bu hususta da mağdur edilmeyeceksiniz, hiç bir hakkınız zayi edilmeyecek ve haksızlığa uğratılmayacaksınız. Yani yukarıda anlatılan usul ve çerçeve içinde verdiğiniz sadaka ve zekâtın mükâfatını alacaksınız ve dünyada

da bundan dolayı malınız eksilmeyecek, bilakis bereketlenecek ve gidenin yeri doldurulacaktır.

FIKİH HÜKÜMLERİ

Âyetin iniş sebebi bölümünde belirttiğim gibi Müslüman olmayanlara da sadaka verilebilir. O bölümde kısmen nakledilen eserler buna delalet eder. Âyet de yukarıda verilen bir tefsire göre buna delalet eder. Fakat zekât ve fitır sadakası gibi farz olan sadakanın onlara verilmesi caiz değildir. Verilecek kişinin Müslüman olması şarttır. Bu hususta sahih hadisler bulunduğu gibi icma da vardır. Yalnız Ebû Hanife fitır sadakasının gayrimüslime de verilebileceğini söylemiş ise de bu göre zayıf sayılmıştır. Bir hadiste “...zekât müslümanların zenginlerinden alınıp fakirlerine verilir...” buyrulur.

BAKARA 2/273

لِّلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُحْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ بِسِيمَاهُمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَافًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ

MEALİ

273. (Sadakalarınız) Allah yolunda (cihat ve çalışmaya) kapanmış fakirler içindir kionlar (bu meşguliyetlerinden dolayı rızık için) yeryüzünde dolaşamazlar, (hallerini) bilmeyen, dilenmeye tenezzül etmemelerinden dolayı onları zenginler sanır, sen onları simalarından (çehrelerinden) tanırsın. Onlar, yüzüzlük edip de insanlardan (bir şey) istemezler. Siz (hak yolunda) ne mal harcarsanız muhakkak Allah onu hakkıyla bilir.

TAHLİLLER

İhsar(احصار): Hapsetmek, menetmek, tutmak ve kapatmak demektir.

Darb(ضرب): Yürümek ve gitmektir.

Taaffuf(تعفف): İffet'tendir. İffet: Kişinin bir şeyi yapabildiği halde yapmaması, nefsi arzu ettiği şeyden menetmesidir. taffuf de bu durumu ortaya koyup gerçekleştirmesidir.

Sima(سيماء): Tanıtıcı alamet, açık belirti demektir.

İlhaf(الحاف): İlhâh ve ısrar etmektir.

AÇIKLAMA

Farz olmayan sadakalarınızı kim olursa olsun fakirlere verirken Müslüman olamayan muhtaçlara da yardım elini uzatabilirsiniz. Ama sadakaya en çok müstehak ve liyakatli olanlara gelince, teşvik edildiğiniz sadakalar, Allah yolunda cihat, ilim ve çalışmaya kapanmış, kendilerini bu kutsal hizmetlere vakfetmiş fakirler içindir ki onlar bu meşguliyetlerinden dolayı rızık için çalışmak ve para kazanmak üzere yeryüzünde dolaşamazlar. Durumlarını bilmeyen kimse, yardım istemeye tenezzül etmemelerinden dolayı onları zengin sayar. Sen onların yoksulluğunu simalarından, çehrelerinden, gıdasızlıktan dolayı içine düştükleri perişan vasiyetlerinden anlarsın. Onlar yüzüstü edip de kimseden bir şey istemezler. Yani ne yüzüstü ederler ne de kimseden bir şey isterler--diğer bir mana ile onlar insanlardan bir şey istemezler ve şâyet zarureten dolayı bir şey istemeye mecbur olurlarsa ısrar etmezler. Siz Allah yolunda ne mal harcarsanız muhakkak ki Allah onu hakkıyla bilir. Onun mükâfatını tastamam verir.

Durumları bu âyette anlatılan fakirlerden maksat, İbn Abbâs (r.a.) ve Muhammed İbn Ka'b el-Kurâzî'ye göre Suffa ehlidir. Bunlar Resûl-i Ekrem (a.s.) zamanında Medîne'deki Mescid-i Nebevî'nin bitişiğinde *suffa* denilen yerde ikamet eden mühacirlerin fakirleri idi. Sayıları üç yüz civarında idi, bazen biraz artar bazen da biraz eksilirdi. Bu bahtiyar sahabeler vakitlerinin tamamını ilmi çalışma veya savaşla değerlendirirlerdi. Resûl-i Ekrem (a.s.), onları müfreze halinde de bazen savaşa gönderirdi.

Said b. Cübeyr'den rivâyete göre bunlar savaşta sakatlanan bir grup gazilerdi. Allah Teâla onlar için mü'minlerin yardım elini uzatmalarını emretti.

Hülasa âyette sözü edilen fakirler ister suffa ehli olsun ister cihatta sakatlanan gaziler olsun hüküm umumidir, kıyamete dek kalıcıdır.

Âyeti- Kerime bu sıfatları taşıyan fakir müminlere yardım elini uzatmanın çok daha isabetli olduğuna işaret eder.

İSLAM'DA DİLENCİLİK

Yüce dinimiz meşru çalışarak rızık teminine büyük önem vererek ibadet saydığı gibi gücü yerinde olduğu halde çalışmayıp başkasının sırtından geçinmeyi, özellikle zaruret olmadıkça başkasından maddi yardım istemeyi kesinlikle yasaklamıştır. Bu hususta varid olan bazı hadislerin mealini sunalım:

I. Ebû Hüreyre'den şöyle demiştir:

“Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki: Ne varlıklı kişi için ne de kuvvetli ve sağlam kişi için sadaka helal değildir.”¹⁰⁹⁵

2. Ebû Hüreyre'den: Şöyle demiştir:

“Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem buyurdular ki: Malını çoğaltmak için insanlardan mallarını isteyen bir kimse şüphesiz, cehennemin tutuşmuş ateş parçalarını istemiş olur. Artık bunu azaltsın veya çoğaltsın”¹⁰⁹⁶

3. Zübeyr İbn el-Avvâm'dan: Şöyle demiştir:

“Resûlullah şöyle buyurdu: (Ant olsun ki) Sizden birinizin organlarını alıp dağa gitmesi, (oradan topladığı) bir odun demetini sırtında getirip satması ve onun bedeli ile ihtiyacını gidermeye çalışması şüphesiz onun için (halktan isteyeceği şeyi) versinler veya vermesinler, onlardan istemekten iyidir.”¹⁰⁹⁷

Sadaka istemek haram, mekruh, mubah, vacip ve mendup olmak üzere çeşitli hükümler alır. Şöyle ki: Muhtaç olmadığı halde halktan zekât veya sadaka gibi malî yardım istemek haramdır. Keza kendisini olduğundan fazla fakir göstererek yardım dilemek de haramdır. Muhtaç iken yüzüstlük ederek yardım istemek mekruhtur. Çalışmaktan aciz olup muhtaç olan kimsenin ısrar etmemek kaydıyla yardım istemesi mubahtır. Açlıktan ölüm tehlikesiyle karşı karşıya kalan fakirin yardım dilemesi vaciptir. Kimseden yardım dilemeye tenezzül etmeyen fakir için başkaları tarafından halktan yardım istemek ise menduptur.

Konu hakkında ayrıntılı bilgi için Sünen-i İbn Mâceh'in Terceme ve Şerhi'nin 5.cildinin 171-184. sahifelerine bakılabilir.

BAKARA 2/274

الَّذِينَ يَنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِالْأَيْلِ وَالنَّهَارِ سِرًّا وَعَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ
(٢٧٤)

MEALİ

¹⁰⁹⁵ İbn Mâce, *Zekat*, 26.

¹⁰⁹⁶ İbn Mâce, *Zekat*, 26.

¹⁰⁹⁷ İbn Mâce, *Zekat*, 25.

274. Mallarını gece gündüz gizli ve açık, Allah yolunda harcayanlara Rab'leri katında mükâfatı vardır. Onlara hiçbir korku da yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

1. İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre bu âyet Hz. Ali (r.a.) hakkında inmiştir. Şöyle ki bir ara elinde dört dirhem birikince birisini gündüz, birisini gece, birisini gizli ve birisini açıktan sadaka verince hakkında bu âyet inmiştir.¹⁰⁹⁸

2. Said İbn el-Müseyyeb'ten rivâyete göre ise bu âyet, Osman b. Affan ile Abdurrahman b. Avf hakkında, Usre ordusunun teçhizi için büyük bağışta bulununcainmiştir.¹⁰⁹⁹

3. Bazıları Ebû Bekr-i Sıddîk on İbn dinarını gece, on İbn dinarını gündüz, on İbn dinarını gizli ve on İbn dinarını açıktan olmak üzere kırk İbn dinarını sadaka olarak dağıtınca hakkında bu âyetin indiğini söylemişler ise de İmam Süyûtî: Onun bu bağışını İbn Asâkir, kendi Tarih'inde Aişe (r.a.)'den rivâyet etmiş ise de bu âyetin onun hakkında indiğine dair bir kayda rastlamadım, demiştir.

AÇIKLAMA

Mallarını, gece gündüz gizli ve açık Allah yolunda harcayanlar, yani her zaman ve her durumda hayır yoluna harcamaya alışkın ve hazır olanlar var ya, işte onlara bu hayırları dolayısıyla Rabb'leri katında mükâfatı vardır. Onlara âhîret günü hiçbir korku yoktur ve onlar asla üzülmeyeceklerdir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde malı hayır yoluna harcamanın faziletini beyan ederek, müminleri helalinden kazandıkları mallardan sadaka vermeye teşvik buyurdu ve karşılıksız mal vermek durumunda olan, sadaka ile fakirlere yardım elini uzatanların günahlarının bağışlanacağını ve kendileri için mükâfat bulunduğunu bildirdi. Aşağıdaki âyetlerde de faiz yoluyla para kazanmanın kötülüğünü, çirkinliğini bu çirkin kazanç yoluna girenlerin sonuçlarının kötü olduğunu ve karşılıksız mal

¹⁰⁹⁸ İbn Ebi Hatim, Tefsir, 2/543.

¹⁰⁹⁹ İbnü'l-Münzir, Tefsir, 1/49.

almak durumundaki faizin bereketsizliğini, mahvedileceğini, buna karşı sadakanın bereketliliğini ve artırılacağını bildiriyor.

Faizci malını faiz yoluyla çoğaltmak ister. Sadaka vermemezlik eden de aynı düşünce ile hareket eder. Allah Teâlâ, faizin malın çoğalmasına değil, bilakis eksilmesine sebebiyet verdiğini ve sadakanın ise malın eksilmesine değil, bilakis çoğalmasına vesile olduğunu beyan buyuruyor. İşte bu gibi münasebetlerden dolayı yukarıda geçen sadaka ile ilgili âyetlerden sonra aşağıda gelen faiz âyetlerinin yer aldığı müfessirler tarafından ifade edilmektedir.

BAKARA 2/275

الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَانْتَهَى فَلَهُ مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (٢٧٥)

MEALİ

275. Faiz yiyenler, ancak şeytan çarpmış kimsenin kalktığı gibi (mezarlarından) kalkacaklar. Bu, onların “Alım-satım da ancak faiz gibidir” demelerinden ötürüdür. Oysa Allah, alım-satımı helal kıldı, faizi de haram etti. Artık bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyarak faizden) vazgeçerse geçmişteki (aldığı) kendisinedir. İş Allah’a aittir. Kim de (faize böyle) dönerse işte onlar cehennemliktir, içinde ebedî kalıcılarıdır.

TAHLİLLER

Ye’külüne(يَأْكُلُونَ): Ekl, mastarından olup asıl manası yiyenlerdir. Burada faizi yiyenlerden maksat onu alanlardır, bilfiil yiyip boğazdan geçirmek şart değildir. Dilimizde de buna benzer ifadeler kullanılır. Mesela “Falan adam paramı yedi.” denilir. Oysa para yenecek bir madde değildir.

Riba(ربا): Lügatte artmak, fazlalık manasıdır. Din ıstılahında ise faiz demektir. Faiz karşılıksız bir fazlalık olduğu için ona RİBA adı verilmiştir.

RİBA'yı şöyle tarif edenler vardır: RİBA: Muavaza, yani bir malı bir mal ile değiştirme akdini yapan taraflardan birisine, bir mal karşılığı olmaksızın verilmesi taraflarca kararlaştırılan mal fazlalığıdır.

RİBA: İki çeşittir: 1. Nesie Ribası, 2. Fadl Ribası

NESÎE: Tehir etmek, ertelemek, veresiye vermek manalarındadır. Nesie Ribası bir miktar malı aynı cins maldan fazla bir miktar ile vadeli (değiştirip) de sonunda alınan fazlalıktır. Mesela bir ölçek buğday altı ay vadeli olmak üzere bir buçuk ölçek buğday ile veya yüz gram altını bir yıl vade ile yüz yirmi gram altınla değiştirmek gibi... Buradaki fazlalık tamamen karşılıksız olup alınacak malın veresiye olmasından kaynaklanır.

“Fadl” ise fazlalık demektir. Fadl Ribası: Bir miktar malı aynı cins, fakat miktarı fazla bir mal ile peşin olarak değiştirmek suretiyle alınan fazlalıktır. Bu da karşılıksız alınan bir fazlalıktır. Mesela bir ölçek buğdayı bir buçuk ölçek buğday ile peşin olarak değiştirmek, on gram altını on bir gram altın ile peşin olarak değiştirmek gibi.

Faizin her çeşidi kesinlikle haramdır. Haramlığı Kitap, Sünnet ve İcma ile sabittir. Peygamber (a.s.) zamanında tefecilik ve faizin ilk çeşidi, yani “Nesie ribası” çok yaygın olmakla beraber diğer çeşidi de, yani “fadl ribası da vardı ve Resûl-i Ekrem (a.s.) hepsinin haramlığını sabit ve sahih hadislerle beyan buyurmuştur. Faizle ilgili bu âyetlerin açıklamasının sonunda fıkıh hükümleri bölümünde bu konuya tekrar değinilecektir.

Tahabbut(تخبط): Çarpmak, çiğnemek, tepelemek, şiddetle ve rastgele dövmek, cin çarpmak, şeytan çarpmak, ağacın yapraklarını döktürmek gibi manalara gelir. Burada şeytanın çarpıp tepelemesi, delirtmesi manası ile tefsir edilmiştir.

Mess(مس): Asıl manası ellemektir. Bir de delirmek manasına gelir. **Memsûs** da deli kişi manasındadır. Şeytan eliyle dokunup kişiyi delirttiği için delirmeye mess değinilmiş olabilir.¹¹⁰⁰

Fahreddin Râzî bu âyetin tefsiri bölümünde **tahabbut** ve **mess** kelimelerinin manalarını açıklarken: Şeytanın ayağıyla çarpması sonucunda meydana gelen delirmeye **habta** (ve **tahabbut**) denilir, şeytanın eliyle çarpması sonucunda meydana gelen delirmeye de **mess** denilir, der.¹¹⁰¹

¹¹⁰⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/74.

¹¹⁰¹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 7/74.

AÇIKLAMA

Faiz yiyenler, yani faiz alanlar, ancak şeytan çarpmış, sar'alı veya delinin perişan vaziyette kalktığı gibi mezarlarından kalkacaklar. Yani faiz yemeleri sebebiyle kıyamet günü diriltildikleri zaman sar'alı veya deli gibi düşe kalka dengesiz ve perişan halde olacaklar ve bu hal onların bu suçu işlemiş olmalarının işareti olacaktır, mahşer halkı onları bu hallerinden tanıyacaktır.

Müfessirlerin cumhuru cümleyi böyle tefsir ederek kıyamet günü faizcilerin kabirlerinden bu halde kalkacaklarını ve bu halin faizciliğin alameti olacağını belirtmişler ve bu tefsiri İbn Abbâs (r.a.) ve İbn Mes'ûd (r.a.)'tan rivâyet etmişlerdir. Taberanî de bu tefsiri teyit eder mahiyette Avf İbn Malik (r.a.)'ten şu merfû hadisi rivâyet etmiştir:

Resûlullah buyurdular ki: Bağışlanmayacak günahlardan şiddetle sakın: Ganimet malında hıyanet, çünkü kim ganimet malından hıyanetle ne alırsa kıyamet günü onu mutlaka getirecek (yani ondan dolayı muahaza edilecek). Bir de faiz, çünkü kim faiz alırsa kıyamet günü çarpılmış, deli olarak diriltilecektir. Avf b. Malik bu hadisi rivâyet ettikten sonra bu âyeti okudu.

İbn Atiyye ise şöyle demiştir: Âyetten maksat faizcilik eden kimseyi dünyalığı kazanmak yolundaki aşırı ihtirası ve hareketliliği açısından şeytanın çarptığı sar'alı kişiye benzetmektir. Nasıl ki karışık hareketlere ve dengesiz davranışlara koyulan kimse hakkında: “Şu adam delirmiş.” denilir.

Fakat İbn Atiyye'nin bu tefsiri hem Resûl-i Ekrem'den rivâyet olunan yukarıdaki hadise hem de âlimlerin cumhurunun tefsirine ters düştüğü ve bir nakle dayalı olmayan gereksiz bir yorum olduğu için tutarsız sayılmıştır.

İşte bu azap veya bu faiz yemeleri, onların “Alım-satım da ancak faiz gibidir.” demelerinden ötürüdür. Onlar, alım-satım da faiz işlemi de birer kazanç yolu olmaları bakımından birbirinden farksızdır. Peşin değeri on dirhem olan bir elbiseyi bir yıl vade ile on beş dirheme satmak nasıl helal ise on dirhemi bir yıl vade ile on beş dirheme satmak da helaldir, aralarında bir fark yoktur, diye itikat ettiler. Haram olan faizi alım-satıma kıyaslamakla, helal olduğunu itikat etmekle küfre gittiler, üstelik faizi asıl, alım-satımı da ona benzetmek suretiyle faizin mutlaka meşru olduğunu vurgulamaya kalkıştılar. Şu halde iki yönden suçludurlar: Birincisi, faizi alım satıma kıyaslamaları, ikincisi, faizi helal olduğunda ısrar ve mübalağa etmek için benzetmeyi ters çevirerek

faizi asıl yapıp alım satımı ona benzetmeleri ve “Faiz, alım satım gibidir.” diyeceklerine “Alım-satım, faiz gibidir.” demeleridir.

Bir kavle göre bu cümledeki benzetme çeviri biçiminde olmayabilir, onların anlayışına göre faiz asıl olup alım satım ona benzer durumdadır. Şöyle ki alım satımdan maksat kâr elde etmektir ve kâr etmek faizde kesindir, alım satımda ise kesin değildir.

Hülasa benzetme ister normal olsun ister teşbih-i maklub, yani çevrilmiş benzetme olsun onlar faizli alım satımı aynı kefedede tutarak alım-satımın helal ve faizin haram kılınmasına karşı çıktılar ve böylece küfre gittiler.

Allah Teâlâ onların bu benzetmelerini ve kıyaslamalarını reddederek “Oysa Allah alım-satımı helal, faizi haram kıldı” buyuruyor. Yani Allah’ın faizin haramlığına dair kesin hükmü karşısında fasit ve batıl bir kıyas ile faizi alım satıma veya alım satımı faize kıyas etmeye, haramı helal, haramı helal saymaya kimsenin hakkı yoktur, bu ancak şeytan işidir. Çünkü Hz. Âdem’e secde etmekle emrolunduğu zaman şeytan bu ilahî hükme karşı fasit ve batıl kıyas yapmaya girişerek “Ben ondan hayırlıyım, beni ateşten, onu ise çamurdan yarattın” demişti. Kaldı ki faiz ile alım-satım arasında fark vardır. Şöyle ki peşin değeri, on dirhem olan bir elbiseyi bir yıl vade ile on beş dirheme satıldığı zaman, on beş dirhemini tamamı o elbisenin bedeli olmuş olur. Fakat on dirhemi bir yıl vade ile on beş dirheme satıldığı zaman, faizci beş dirhemi ivazsız, karşılıksız, yani bir malın karşılığı olmaksızın alır. Onun fazladan aldığı beş dirhemi, vadeye ivaz ve karşılık yapmak ise mümkün değildir, çünkü zaman dilimi bir mal değildir ki bir mala ivaz ve bedel kabul edilebilsin.

Âyetin “Allah alım satımı helal, faizi haram kıldı” cümleleri mücmel olup bir alım satımın helal sayılması veya bir fazlalığın haram sayılması için açık delile ihtiyaç vardır. Yani bu özlü cümleye dayanılarak bütün alım satımların helal olduğu veya herhangi bir mal mübadelesinden elde edilen kâr ve kazancın faiz sayılıp haram olduğu söylenemez. Her malî akid hakkında şeri hükme varabilmek için açık delile ihtiyaç vardır. Özellikle faiz konusunda çok hassas ve duyarlı olmak gerekir, hatta faiz kokusu bulunan işlemlerden bile kaçınmak en hayırlı yoldur. Nitekim Hz. Ömer (r.a.) şöyle demiştir:

Son inen âyet faiz âyetidir. Resûlullah da bu âyeti (ayrıntılılarıyla) tefsir etmeden vefat etti. “Artık siz faizi de faiz şüphesi bulunan muameleyi de bırakınız.”¹¹⁰²

Ömer (r.a.)’in maksadı faiz âyetinin son inen âyet olması itibarıyla mensuh olması ihtimalinin bulunmadığını, ve şüpheli bazı konularda fıkıh âlimlerinin kıyas yapmalarına mahal bırakmayacak biçimde faizle ilgili teferruatın Peygamber (a.s.) tarafından beyan edilmediğini ve bu nedenle faiz kokusu olan meselelerde ihtiyatlı davranmanın lüzumunu belirtmektir. Yoksa Peygamber (a.s.) faizle ilgili hükümleri beyan eden bir hayli hadisleri vardır. Yalnız sünen-i İbn Mâce’te rivâyet edilen 2253-2273 nolu yirmi hadis, faiz hükümleri hakkındadır.

Âyetin bundan sonraki bölümünde faizin haramlığını duyan mükelleflerin takınacakları tavırlara göre Allah’tan karşılık bulacakları bildirilmektedir. Şöyle ki:

Artık bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt, faizin bırakılması için böyle bir nasihat gelir de derhal o öğüte uyarak faizcilikten ve onun helal olduğu itikadından vazgeçerse, geçmişte, yani haramlık hükmü verilmeden önceki zamanda almış olduğu faiz kendisinedir, istirdad edilmeyecektir. Diğer bir mana ile onun daha önce almış olduğu faizden dolayı ne dünyada ne de ahirette bir sorumluluğu, bir cezası olmayacaktır.

“Onun işi de Allah’a aittir”: Yani faizin haram kılınması üzerine faiz işinden vazgeçen müminin işi Allah’a aittir, dilerse onu faiz işinden öyle korur ki o mümin bir daha, o günaha bulaşmaz.--Diğer bir mana ile yani o müminin faiz işini bırakması öğüdü kabul edip iyi niyetinden dolayı Allah onu faizi bırakması sebebiyle mükâfatlandıracaktır.Üçüncü bir mana ile Allah kıyamet günü o kimse hakkında dilediği gibi hüküm verecektir, hiçbirinizin O’nun vereceği hükme itiraz etme hakkı yoktur.

Kim de faizciliğe, onu helal itikat edip alım satım gibi olduğu görüşüne dönerse işte onlar, yani böyle olanlar ateş halkıdır, cehennemliktir, küfürlerinden dolayı cehennemde ebedî kalıcılardır.

BAKARA 2/276

يَمْحَقُ اللَّهُ الرِّبَا وَيُزِيلُ الصَّدَقَاتِ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ كُلَّ كَفَّارٍ أَثِيمٍ (٢٧٦)

¹¹⁰² İbn Mâce, *Ticaret* 58,

MEALİ

276. Allah, faizi mahveder ve sadakaları artırır. Allah, günaha dalan ve inkârcılıkta ısrar eden hiçbir kimseyi sevmez.

TAHLİLLER

Mahk(محق): Bir şeyi tedrici olarak gidermek ve eksiltmektir. Burada faizin dünyada bereketini gidermek ve karıştığı malı helak etmek veya faizle biriktirilmiş serveti âhirette boşa çıkarmak manası ile tefsir edilmiştir.

İrbâ(إربا): Çoğaltmak, nemalandırmak demektir. Burada sadakaları bereketlendirmek, sevabını çok katlar ile katlamak ve sadakanın içinden çıkarıldığı malı çoğaltmak manası ile tefsir edilmiştir.

Keffâr(كفار): Kâfirin mübalağa kalıbıdır, küfürde ısrar eden, ondan ayrılmayan ve inkârcılığı sürdüren kimse demektir.

Esîm(أثيم): Günaha dalan, çok günahkâr olan demektir.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyette faizi şiddetle yasaklayıp ondan evvel geçen âyetlerde de sadakaya büyük teşviklerde bulundu. Faizcilik edenler faizin malın çoğalmasına ve bol kazanç sağladığını, sadaka vermekten kaçınanlar da sadakanın malı eksilttiğini sandıkları ve bu yüzden faize rağbet edildiği, sadakadan da kaçınıldığı için Allah Teâlâ bu âyette düşünce ve tavrın tamamen yanlış olduğunu bildiriyor.

Allah, faizi mahveder, malı artırdığı zannedilen faizi tedrici olarak eksilte eksilte nihâyet tüketir, faizin karıştığı malı da helak ve mahveder.

İbn Mâceh, Ahmed, Hâkim ve İbn Cüreyc'in İbn Mes'ûd (r.a.)'tan rivâyet ettikleri bir hadiste Resulullah şöyle buyurmuştur:

“Faizden mal çoğaltan hiçbir kimse yoktur ki işinin sonu malın azalmasına dönüşmesin.”¹¹⁰³

Abdürrezzâk'ın Ma'mer'den rivâyet ettiği şu hadis de bu durumu açıklar: Ma'mer (r.a.) demiştir ki: Biz, “Faizcinin kazancı, üzerinden kırk yıl geçmeden muhakkak mahvolur” buyrulduğunu işittik.¹¹⁰⁴

¹¹⁰³ İbn Mâce, *Ticâret*, 58: Hakim, *Müstedrek*, 2/37.

¹¹⁰⁴ İbn Mâce, *Ticâret*, 58.

Bu durum, çoğunluk için olabilir. İstisnalar umumi kaideleri bozmaz. Evet, faizcinin, tefecinin bu gayrı meşru yolla zenginleşmesi mümkündür. Ancak genellikle böylelerin servetlerinin kısa ömürlü olduğunu, bir süre sonra iflas ettiklerini bazen görüyor veya duyuyoruz.

Dahhâk ise Allah'ın faizi mahvetmesi ahirette olur. Yani ahirette faizle biriktirilmiş serveti Allah, âhîret günü boşa çıkarır, sahibine hiçbir yarar veya sevap vermez.

Âyetin bundan sonraki bölümünde Allah'ın sadakaları artırdığı bildirilir. Yani malı eksilttiği sanılan sadakaları ise bilakis artırır, sevabını çok katlarla katlar ve içinden çıkarıldığı malı bereketlendirir, çoğaltır.

Allah inkârcılığı alışkanlık haline getirip sürdüren ve günaha dalan kimseyi sevmez, yani böylesinden asla razı olmayacaktır.

BAKARA 2/277

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ لَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٢٧٧﴾

MEALİ

277. İman edip iyi işler yapan, namazı dosdoğru kılıp zekât verenlere Rabb'leri yanında mükâfatları muhakkak vardır. Onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyetin sonunda Allah'ın kâfirleri ve günahlara dalanları sevmediği, böylelerinden razı olmadığı beyan edildikten sonra bu âyette müminlerin durumu belirtilmektedir. Çünkü Kur'an'ın herhangi bir yerinde kâfirlerden söz edildiği zaman onun yanında müminlerden söz edilir veya bunun aksine mü'minlerden söz edildiğinde onun hemen arkasında kâfirlerden söz edilmektedir. Bu durum Kur'an-ı Kerim'de uygulanan bir usuldür. İşte bu itibarla burada da aynı şeyi görüyoruz.

İman eden, yani İslam dinine göre inanılması gerekli olan her şeye tereddütsüz inanıp emrolunan iyi ve güzel işler yapan, özellikle namazlarını rükünlerine ve şartlarına riâyet ederek devam üzere kılan ve zekât verenlere Rableri yanında, kendileri için vadedilmiş olan mükâfatları vardır. Onlara korku yoktur, kıyamet günü korkacakları bir durum olmayacaktır ve onlar, dünyada bırakmış oldukları şeyler için de üzülmeyeceklerdir.

BAKARA 2/278-279

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَذَرُوا مَا بَقِيَ مِنَ الرِّبَا إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٢٧٨﴾ فَإِن لَّمْ تَفْعَلُوا فَأْذَنُوا بِحَرْبٍ مِّنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَإِن تُبْتُمْ فَلَكُمْ رُؤُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ ﴿٢٧٩﴾

MEALİ

278. Ey iman edenler, Allah'tan korkun ve faizden (henüz almadığınız) geri kalan kısmı bırakın (almayın) eğer (gerçekten) müminler iseniz (böyle yapın).

279. Eğer (böyle) yapmazsanız Allah ve Resûl'ü tarafından (sizinle) büyük bir savaş olacağını bilin. Tевbe ederseniz ana sermayeniz sizindir. Haksızlık etmeyeceksiniz, haksızlığa da uğratılmayacaksınız.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Cerîr'in rivâyetine göre bu iki  yet Abbas İbn Abdülmuttalib (r.a.) ve el-Muğire oğullarından bir adam hakkında inmiştir. Bunlar cahiliyet döneminde Sakîf kabilesinden Amr b. Umeyr oğullarına faizle mallar vermişlerdi. İslamiyet dönemi gelip de bunlar müslümanlığı kabul ettikleri zaman bir hayli faizli alacakları vardı. Bunun  zerine Allah Te    bu âyetleri indirdi.

İbn Cüreyc'ten rivâyete göre Sakîf kabilesi gerek alacakları ve gerekse verecekleri bütün faizleri bıraktıklarına, kimseden faiz almayacaklarına ve kimseye faiz  demeyeceklerine dair Peygamber (a.s.)'e söz vermişlerdi. Mekke fethedildiğinde Peygamber, Attab b. Esid isimli sahabeyi Mekke valiliğine tayin buyurdu. Cahiliyet döneminde Amr bir Umeyr b. Avf oğulları, Benî Mu  re'den faiz alıyorlardı, aralarında faizli muameleler yapılıyordu. Daha sonra bunlar Müslüman olduklarında Benî Mu  re'nin bir hayli birikmiş faiz borçları vardı ve alacaklı olan Amr oğulları onların bu birikmiş borçlarını ödemelerini istediler. Benî Mu  re ise İslamiyet'i kabul ettiklerini ve İslamiyet'in faizi yasakladığı gerekçesiyle sözü edilen borcu ödemeyeceklerini bildirdiler. Nihâyet konu Mekke Valisi Attab'a intikal ettirildi. O da durumu bir mektup ile Peygamber'e arz etti. Bunun  zerine bu âyetler indi. Resûl-i Ekrem de valiye yazdığı bir mektupla bu âyetlerin indirildiğini bildirdi ve: Eğer bu emre rıza gösterirlerse mesele yoktur. Aksi takdirde onlara savaşı bildir, buyurdu.¹¹⁰⁵

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyetler inince faiz alacaklısı olan Sakîf kabilesi adamları: Bizim Allah ve Resûl'  ile savaşacak gücümüz yoktur, dediler.

¹¹⁰⁵ Ebu Ya'  , *el-M s ned*, 5/74.

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında başka rivâyetler de vardır. Bütün rivâyetlerde anlatılan olayların hepsinin iniş sebebi olmasına mani bir durum yoktur.

TAHLİLLER

Zeru(ذروا): Bırakınız, demektir. Bu fiilin mazisi ve mastarı kullanılmaz. Muzâri fiili de “YEZERU” dur.

Fe'zenu(فأذنوا): Biliniz, demektir.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler, Allah'tan korkunuz, emirlerine uymak ve yasaklarından kaçınmak suretiyle kendinizi O'nun azabından koruyun ve faizden henüz teslim almadığınız geri kalan kısmı bırakın, almayın, eğer gerçekten ve samimiyetle müminler iseniz böyle yapınız. Çünkü olgun imanın alameti verilen emirlere uymaktır.

Şâyet böyle yapmazsanız, yani Allah'tan korkmayıp faizin haram olduğuna inanmaz veya inanmakla beraber kalan faizi bırakmazsanız, Allah ve Resûl'ü tarafından sizinle bir büyük savaşın olacağını bilin.

Burada faizi bırakmayanlara Allah Teâlâ savaş ilan etmiştir. Faizi bırakmayan kimseler, eğer faizin haramlığını kabul etmeyen Müslümanlardan ise bu itikadı ile mürted olmuş, yani dinden çıkmış olur ve mürtedler hakkında uygulanan şeri hükümler onun hakkında aynen uygulanır. Eğer faizin haramlığını kabul etmekle beraber bu suça devam ederse devlete karşı gelen asiler, teröristler hükmüne tabidir, zekâtın farziyetine inanmakla beraber ödemekten imtina edenlere nasıl savaş açılıyor ise bunlara da öylece savaş açılacaktır. Keza zekâtın farziyetini inkâr etmekle mürtedolanlara karşı nasıl savaş açılıyorsa, faizin haramlığını kabul etmeyen mürtedlere karşı da aynen savaş açılır.

Müfessirlerin cumhuru, âyetteki savaşın hakiki savaş manasına olduğu hususunda ittifak etmişlerdir.

İslam ülkesi dışında kalan kâfirlere her zaman savaş ilan etmek mecburiyeti ve yükümlülüğü bulunmadığı halde İslam ülkesi içinde ister faizi haram kabul etmekle beraber bırakmayanlar olsun ister faizin helal olduğunu iddia etmek suretiyle dinden çıkmış olanlar olsun dış düşmanlardan daha tehlikeli ve zararları daha büyük olduğu için bunlara hemen savaş açma emri veriliyor ki bu dâhili kötülük önlensin.

Bu faizcilik suçu işleyenler, haramlığını kabul ediyorlar ise devlet onları uyarır uygun görülen caydırıcı bir ceza ile suçluların ıslahına çalışır ve böyle işlemleri önler. Şâyet bu suçu işleyenler güçlü bir grup halinde olup devlete karşı gelirlerse isyan etmiş sayılır ve gerekli savaş açılır, yani savaşı önlenmeyecek boyutlarda ise harp ilan edilir.

Âyetin bundan sonraki bölümünde faizcilikten dönüş yapanların malları hakkındaki hüküm beyan edilmektedir.

Şâyet savaş gerektiren suçtan tevbe ederseniz, yani faizin haram olduğuna inanıp, henüz teslim almadığınız faizi bırakmayı kabul ederek Allah’a dönüş yaparsanız ana sermayeniz sizindir, onu alırsınız, onun dışında bir şey almazsınız. Haksızlık etmeyeceksiniz, borçlularınızdan asıl alacağınızdan fazla bir şey almakla zulüm etmeyeceksiniz, haksızlığa da uğratılmayacaksınız, yani borçlularınız asıl alacağınızı eksik ödemek veya ödemeyi gereksiz yere geciktirmekle size zulüm etmeyecekler.

Eğer tevbe etmezseniz dinden çıkmanız veya devlete isyan etmeniz sebebiyle maruz kalacağınız ilahi savaş dolayısıyla büyük zayiata uğrayacaksınız, hem malınızdan hem canınızdan olabilirsiniz. Çünkü mürtet kişinin irtidat, yani dinden çıktığı döneme ait bütün malı devlete kalır. Hatta Şâfi’ye göre onun irtidat döneminden önce kazanmış olduğu malı da aynı şekilde devlete kalır. Hanefilere göre bu nevi malı mirasçılara kalır. Faizin haramlığını kabul etmekle beraber bundan vazgeçmeyip devlete isyan edenlere savaş açıldığı takdirde malları şöyle dursun canları bile tehlikeye girmiş olur. Eğer bunlar faizin haramlığını kabul ettikleri gibi devlete karşı gelecek güce de sahip değillerse, tevbe edinceye kadar hapsedilirler ve mallarında tasarruf etme yetkileri alınır. Ancak tevbe ederlerse tahliye edilip malları kendilerine teslim edilir. Aksi takdirde ölünceye kadar hapiste tutulurlar ve ölünce malları mirasçılara teslim edilir.

FAİZ ÇEŞİTLERİ VE BU HUSUTA GELEN BAZI HADİSLER

Faizin lügat ve şer’i manası ile başlıca iki çeşidi hakkında gerekli bilgi, 275. âyetin açıklaması bölümünde verildi. FADL ve NESÎE diye iki kısma ayrılan faizin birçok kolu bulunur ve birçok muamelede faiz durumu meydana gelebilir. Buna işareten bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:

“Faiz yetmiş üç kapı (çeşit)tir.”¹¹⁰⁶

¹¹⁰⁶ Hakim, *Müstedrek*, 2/43

Bundan maksat çeşitlerinin çokluğudur. Hz. Ömer (r.a.) da faiz çeşitlerinin çokluğu dolayısıyla hem faizden hem de faiz şüphesi bulunan işlemlerden kaçınmayı emretmiştir.

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“(Tartı bakımından eşit de olsalar) altını altınla (değiştirmek) faizdir. Meğerki (tarafılardan birisi diğetine) al bunu, (diyerek elindeki altını peşin vere) ve (diğeri de ona:) Al bunu (deyip elindeki altını peşin vere). (ölçü bakımından eşit de olsalar) buğdayı buğdayla (değiştirmek) de faizdir. Meğerki (tarafılardan birisi diğetine:) Al bunu, (deyip yanındaki buğdayı peşin vere) ve (diğeri de ona:) Al bunu (deyip yanındaki buğdayı peşin vere) ve arpayı arpa ile (miktarları aynı da olsa değiştirmek) faizdir. Meğerki (tarafılardan birisi diğetine:) Al bunu, (diyerek yanındaki arpayı peşin vere) ve (diğeri de buna:) Al bunu (diyerek yanındaki arpayı peşin vere). (Ölçüleri aynı da olsa) hurmayı hurma ile (değiştirmek) de faizdir, Meğerki (tarafılardan birisi diğetine) Al bunu (deyip yanındaki hurmayı peşin vere) ve (diğeri de ona) Al bunu (deyip yanındaki hurmayı peşin vere).”¹¹⁰⁷

Ubâde İbn es-Sâmit (r.a.)’ten rivâyete göre şöyle demiştir:

“Resulullah bizi gümüşü gümüşle, altını altınla, buğdayı buğdayla, arpayı arpayla, hurmayı hurmayla ve tuzu tuzla satmaktan menetti. (Meğerki ikisi birbirine eşit olup peşin ola). Buğdayı arpayla ve arpayı buğdayla elden ele (yani ikisi de peşin olmak kaydıyla) dilediğimiz gibi (yani miktarları eşit olmasa bile) satmamıza izin verdi.”¹¹⁰⁸

Bu ve benzeri hadisler, altın, gümüş, buğday, arpa, hurma ve tuzdan hangisi aynı madde ile mesela altın altınla veya buğday buğdayla değiştirilmek istendiği takdirde miktarlarının eşit olmasa ve ikisinin de peşin olması şarttır, aksi takdirde faiz sayılır. Altın ve gümüşün miktarca eşitliği tartıyla, diğere maddelerinki ölçekle tespit edilir. Şâyet cinsler değişik ise mesela buğday arpa ile değiştirilecekse ikisinin de peşin olması gerekir. Fakat miktarlarının eşitliği gerekmez.

Ebû Hanife’ye göre tartılarak veya ölçülerek alım satımı yapılan bütün mallar yukarıda sayılan mallar hükmünde olup aynı cinsle değiştirildiği takdirde miktarca eşitlik ve

¹¹⁰⁷ İbn Mâce, Ticaret, 48

¹¹⁰⁸ İbn Mâce, *Ticâret*, 48

peşin olmak şartı aranır, başka başka maddeler olduğu takdirde ikisinin de peşin olması gerekir, fakat miktarca eşitlik gerekmez,

Şafî'ye göre ise tartı ile alım satımı yapılan altın ve gümüş nakit hükmündedir, satın alınan mallara bedel olarak ödenir, bu itibarla tartı ile alım satımı yapılan diğer mallar altın ve gümüş hükmünde, değildir. Mesela demir ve bakır tartı ile alım satımı yapıldığı halde bir ton demiri bir buçuk ton demirle değiştirmek faiz değildir. Oysa Ebû Hanife'ye göre faizdir.

Diğer dört maddede faiz illeti gıda maddesi olmalarıdır. O halde bütün gıda maddeleri bu dört madde hükmündedir.

Geniş bilgi için Sünen-i İbn Maceh'in Terceme ve Şerhi'nin 6.cildinin 251-262. sahifelerine bakılabilir.

Bazı modern geçinen çağın hocaları, İbn Abbâs (r.a.)'ın peşin olunca aynı cinsten iki malın birbiriyle değiştirilmesinde birisinin diğerinden fazlalığının faiz olmadığı kanaatinde olduğunu, Usame (r.a.)'nin bir hadisine dayandığını ve İbn Abbâs (r.a.)'ın bu görüşten dönüş yaptığı rivâyeti var ise de zayıf bir ihtimal olduğunu söylemek cesaretini göstermekte ve bunun daha isabetli olduğunu iddia etmektedir.

Doğrusu şudur: Bir mal aynı cins bir mal ile peşin değiştirildiği zaman iki malın miktarının eşit olması şarttır. Mesela altın altınla veya gümüş gümüşle peşin değiştirildiği zaman ikisinin ağırlığının aynı olması şarttır. Aksi takdirde fazlalık faizdir. Buna Ribe'l-Fadl denilir. Bu tür faizin haramlığı hususunda birçok sahih ve sabit hadis mevcut olup, Müslümanların icması da vardır.

İbn Abbâs (r.a.) ilk zamanlarda Usame (r.a.)'nin rivâyet ettiği "Faiz ancak veresiyededir."¹¹⁰⁹ hadisine göre fetva vermiş ise de bilahare bundan dönüş yaptığı Müslim'in Ebu's-Sahbe'den, İbn Maceh'in Ebü'l-Cevzâ'dan ve Hâkim'in Ebû Miclez'den rivâyet ettikleri sahih rivâyetlerle sabittir. Bu rivâyetlerle sabit olan bir olayı şimdi mutalaa ile zayıf bir ihtimal diye nitelendirmek zayıflıktır, dini hüküm hakkında keyfi harekettir.

Ebü'l-Cevzâ (r.a.)'dan: Şöyle demiştir:

¹¹⁰⁹ Buhârî, "Büyû", 79; Müslim, "Müsâkat", 101-103

Ben ondan, yani İbn Abbâs (r.a.)’tan işittim: Sarf (Yani peşin olmak kaydıyla ağırlığı eşit olmasa bile gümüşü gümüşle ve altını altınla satmak işine fetva veriyordu ve kendisinden bu fetva naklediliyordu. Sonra bu fetvadan dönüş yaptığı haberi bana ulaştı. Bir süre sonra Mekke’de kendisine rastladım ve:

Senin bu hükümden rücu ettiğin haberi bana ulaştı, dedim. Kendisi:

Evet, o hüküm benim bir görüşüm idi. Hâlbuki işte Ebû Saîd-i Hudri, Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem’in sarf işini yasakladığını haber veriyor, dedi.

Üsame (r.a.)’nin rivâyet ettiği “Faiz ancak veresiyededir.” hadisine gelince âlimler çeşitli yorumlar ve cevapları bildirmişlerdir. Özetleyecek olursak: Birincisi bu hadis, müteaddit hadislerle mensuktur, ikincisi bu hadis faizin yasaklanmasının üçüncü aşamasına aittir. Yukarıda belirttiğim gibi üçüncü aşamada veresiyeye ait kat kat faiz, Al-i İmran sûresiâyeti ile yasaklanmıştı. Üçüncüsü bu hadis değişik cins malların mübadelesine aittir. Üsame (r.a.)’nin hadisine âlimlerin verdiği cevaplar ve yapılan yorumlar hakkında geniş bilgi için Sünen-i İbn Maceh’in Terceme ve Şerhi’nin 6.cilt 263-267. sahifelerine bakılabilir.

Kalite farkı bulunan aynı cins iki mal mübadelesi için Hz. Peygamber (a.s.)’in gösterdiği kolay yol vardır. Mesela işçiliği itibarıyla daha değerli olan yirmi gram altın işçiliği bakımından değerli sayılmayan otuz gram altınla değiştirmek istendiği zaman faize girmemek için yirmi gramlık altın karşı tarafa belirli bir miktar para ile satılır ve bu akit yapıldıktan sonra otuz gram altın için ayrı bir alım-satım yapılır ve bunun için biçilen değer ne ise onun da parası ödenir.

Buharî ve Müslim’in rivâyet ettikleri Ebû Said ile Ebû Hüreyre (r.a.)’nin hadislerine göre Hayber’den Resûl-i Ekrem (a.s.)’e Cenib denilen iyi cins hurma getiren sahabeye, Resûl-i Ekrem: Hayber’in bütün hurmaları böyle midir? diye sormuş ve sahabe de:

Biz bundan bir sâ hurmayı iki sâ adi hurma karşılığında alırız ve bundan iki sâ hurmayı üç sâ adi hurma ile alırız, deyince Resûlullah şöyle buyurmuştur:

“Öyle yapma, Adî hurmayı parayla sat. Sonra bu parayla Cenib (denilen iyi cins) hurma al.”¹¹¹⁰

İbn Maceh de bunun benzerini Ebû Said (r.a.)’den rivâyet etmiştir.

¹¹¹⁰ Buhari, *Buyu* 89.

Allah bizleri hak yoldan ayırmasın, ayrılanlara da hidâyetle dönüş ihsan eylesin.

FAİZİN YASAKLANMASINDAKİ HİKMET

Yüce dinimiz, merhamet, şefkat, sevgi, saygı, birlik, beraberlik, yardımlaşma, dayanışma ve bütünleşmeye büyük önem vermiş, bu duygulara sahip olmayı büyük bir fazilet, bunlardan uzak kalmayı da bir rezillik ve aşağılık saymıştır. Toplumu ayakta tutan bu güzel duygu ve düşüncelerin daima canlı kalması için bir taraftan bu manevi değerlerin birer ibadet olduğunu vurgularken diğer taraftan zekât, fitre kurban, kefare, adak, sadaka, hediye, hibe, bağış, vasiyet, ödünç para ve mal vermek gibi müesseseler kurarak hepsinin hayır, sevap ve ilahi mükâfata ulaştırıcı aydınlık birer yol olduğunu bildirmiştir.

İslamiyet'in koyduğu bu müesseselerin ve birer ibadet saydığı bu duygu ve düşüncelerin hâkim olduğu bir Müslüman toplumu tek vücut haline gelir, sosyal ve ekonomik problemleri pek olmaz, olanı da anında halledilir.

Yüce dinimiz bu güzel duygu ve düşüncelere veya bu müesseselere gölge düşürücü, zedeleyici, yozlaştırıcı veya herhangi yönden ters düşen şeyleri yasaklamıştır.

Faiz, bu güzel duygu ve düşüncelere gölge düşürdüğü, yukarıda sayılan sosyal müesseselere ters düştüğü ve onlardan ödünç müessesesini yozlaştırıp gayesinden saptırdığı için yasaklanmıştır, denilebilir. Şöyleki:

Allah Teâlâ, insanların birbirleriyle alışveriş etmek suretiyle ve mal mübadelesi yoluyla maddi kazanç sağlamalarını meşru kılmıştır ve bir ivaz ve bedel karşılığı olmaksızın başkasının malını bir muamele perdesi altında almayı yasaklamıştır. İşte faiz denilen fazlalık ivazsız ve karşılıksız alınan bir mal mahiyetinde olduğu için gayri meşru bir kazanç ve bir zulüm sayılmıştır. Şöyle bir şey söylenebilir: Ödünç verilen para Sahibinin elinde olmuş olsaydı onunla bir iş yapıp kâr sağlaması mümkün idi. Bu itibarla paranın borçlunun zimmetinde bir süre kalması alınacak faize bir ivaz ve karşılık sayılamaz mı? Bunun cevabı hayır, zaman mefhumu bir mal değildir ki ivaz ve karşılık sayılsın. Keza paranın o sürece Sahibinin elinde bulunduğu takdirde kâr sağlaması kesin değil, bir ihtimaldir. Fakat alınacak faiz ise muhtemel değil, kesindir. Muhtemel bir kazanç, kesin bir kazancın karşılığı olamaz.

2. Faiz, insanları Allah rızası için karşılıksız ödünç vermekten men eder. Faizin yaygınlaştığı bir toplumda kimse kimseye menfaatsiz ve karşılıksız ödünç vermez. Hâlbuki ödünç vermek, bazı hadislerde belirtildiği gibi sadakadan daha fazla sevaptır.

Ayrıca şefkat ve merhamet gereği olan ödünç verme işi; insanlar arasında sevgi, saygı ve birlik bağlarını kuvvetlendirir, yardımlaşmanın en güzel örneğini teşkil eder.

3. Faiz, para sahibi ile borçlusu arasına nefret, düşmanlık ve kin ve beraberlik de kalmaz. Para sahibi, borçlusunun durumu ne olursa olsun acımasızca faizini alır ve kapitaline yeni kapitaller ekler. Onun bu durumu borçluyu servet düşmanlığına, kötü düşüncelere de sürükleyebilir. Bu yüzden toplumun düzeni, huzuru bozulur, birtakım sosyal olaylar da meydana gelebilir. Çünkü faiz yüzünden zengin ile fakir arasındaki uçurum daha da büyüyebilir...

4. Faiz zengini daha da zenginleştirir, fakiri de daha perişan hale sokar. Çünkü genellikle faizli ödünç isteyenler parası olmayanlardır. Bunlar bazen çoluk çocuğunun nafakası için ödünç isterler veya zaruri ihtiyaçlarından dolayı veresiye mal alırlar. Bazen de ödünç aldıkları para veya mal ile piyasada bir şeylerle meşgul olup alın teri ile üç beş kuruş kazanmak ve böylece ailesinin nafakasını temin etmek isterler. Çoğu zaman bu işi de beceremeyip kâr edeceğine ya zarar eder veya sermayeyi zor kurtarır. Kapital sahibi ise vadesi geldiğinde borçlunun durumuna bakmaksızın hem anaparayı hem de faizi ister. Böylece sermayesine kesin kâr eklemekle servetini biraz daha artırır. Diğer taraftan ailesinin nafakası için çırpınıp duran borçlu ya yerinde sayar, bir adım bile ilerlememiştir veya daha da gerilemiştir. İşte faiz yüzünden iki sınıf insan arasındaki ekonomik fark çok daha büyür ve bir takım kötü sonuçları beraberinde getirir.

5. Faiz kapital Sahibinin kârlılığını garanti eder, borçlu durumundaki emek Sahibinin kâr veya zarar durumunun dikkate alınmasını engeller. Bu ise borçlunun, alın terini döken emek Sahibinin mağduriyetine yol açar. Şöyle ki:

Borçlanan kişi ya nafaka ihtiyacından dolayı borçlanır, aldığı parayı veya malı çoluk çocuğunun ihtiyacına harcar veya ödünç aldığı parayı bir işte kullanıp üç beş kuruş kazanmak için borçlanır. Eğer çoluk çocuğunun nafakasına harcamak üzere borçlanmış olursa o parayı tüketir, çoluk çocuğunun yiyeceğine içeceğine harcamış olur. Şimdi fakirliğinden dolayı borçlanmış olan bu muhtaç kişi borcunun vadesi geldiğinde ona borç veren varlıklı din kardeşine hem borcunu ödeyecek hem de faizini ödeyecek? Bunu hangi adalet, hangi vicdan ve hangi insafla tasvip etmek mümkündür? İşte İslam, böyle bir muhtaca ödünç para veya malın bir kâr mülahazası olmaksızın verilmesini büyük bir sevap, hatta sadakadan üstün saymıştır ve vadesi geldiğinde o

fakirin durumu müsait olduğu takdirde verilenin aynen, yani fazlasız olarak iadesini emreder. Şâyet borçlunun durumu müsait değilse ya mehil vermeyi veya sadaka olarak bağışlamayı bir ibadet saymıştır. Bu prensip ve hükümler akla, mantığa, adalete, hakkaniyete, vicdana ve insafa uygun gâyet güzel ve yerindedir. Buna karşı çıkmak akıl kârı değildir.

Şâyet borç para veya mal alan kişi bunu çoluk çocuğunun nafakasına harcamak için değil de ticaret gibi bir kazanç yolunda kullanmak için alıyorsa o takdirde kapital sahibi ile ortaklık akdini yapmalarıdır. İslam dini servete karşı değildir, serveti meşru yolla çoğaltmaya da karşı değildir, bilakis çalışıp varlıklı olmayı ve çevresine hayır ve hasenat yapma fırsat ve imkânını sağlamayı emreden en mükemmel dindir. Ancak İslamiyet ferdin mülkiyet hakkını, meşru serveti ve kapitali dokunulmaz saygın sayarken emek Sahibinin mağduriyetine de izin vermemiştir. Bu itibarla kapital sahibi ile emek Sahibinin haklarını savunan ve hiçbirisinin mağduriyetine izin vermeyen İslamiyet, sadece kapital tarafını garanti eden ve emek Sahibini kendi şansı ile baş başa bırakan faiz sistemini yasaklamakla beraber en güzel ve adilane ortaklık sistemini getirmiştir. Kapital birisinden ve çalışmak da diğerinden olmak kaydıyla kurulan ve İslam hukukunda “KIRAD” “MUKARADA” veya “MUDARABA” denilen ortaklıkta kâr taraflara anlaştıkları oranlara göre dağıtılır. Mesela kapital sahibine kârın üçte biri, emek sahibine de üçte ikisi veya bunun aksi de olabilir veya taraflar kârı eşit taksim ederler. Zarar ise kapital sahibine aittir, emek sahibi zaten emeğinin boşa gitmesiyle zarara uğramıştır, ayrıca maddi zarara ortak edilmez. İşte İslam’ın faize karşı getirdiği sistemden bir ortaklık çeşidi ve işte İslamiyet’in adaleti ve hakkaniyeti. Daha buna benzer çeşitli ortaklıklar vardır. Arzu edenler fıkıh kitaplarına başvurabilirler. Anlattığım ortaklık hakkında genişçe bilgi Sünen-i İbn Maceh (in Terceme ve Şerhi'nin 6.c. 327-332. sayfelerinde vardır, bakılabilir.

6. Yukarıda anlattığım hikmetler müfessirlerimizin belirttikleri hikmetlerin bir kısmıdır. Hülasa kişisel, sosyal ve ekonomik yönlerden zararlı olduğu bilinen faizin yasaklanmasının hiçbir hikmeti bilinmese bile şu kainatın yaratıcı yüce Rabbimizin yasaklarına kayıtsız ve şartsız uymamız gerekir. O’nun koyduğu yasağın gerçek hikmetini en iyi bilen O’dur. O’nun her işinde hikmetler vardır, hikmetsiz hiçbir emir veya yasağı yoktur.

Bu faiz hastalığı gittikçe yayılmakta ve kaçınılmaz sonucu olan mahzurlar yaygınlaşmaktadır. Günümüzde Allah rızası için karşılıksız ve menfaatsiz ödünç para

verip sıkıntı içindeki aileleri kalkındırmaya çalışan insanlar parmakla sayılacak kadar azalmamış mı? Varlıklı insanlardan faiz muamelesinden kaçınan insanlar az değil mi, parasını veya malını faizle verip borçlularını büyük faiz borçları altında inim inim inleyen faizciler ve tefeciler vicdan azabı duyuyorlar mı? Parlak vaatlerle Binlerce insanın parasını toplayan ve büyük faiz vereceğini reklamlarla her tarafa duyuran katı yürekli zalimler, bunca insanın kanını emerken merhamet ve şefkat duygusunu duyuyorlar mı? Yoksa taşlaşmış yürekleri buz gibi donakalmıyor mu? Bu zümreler arasında İslam'ın emrettiği birlik, beraberlik, sevgi, saygı, merhamet, yardımlaşma, dayanışma ve bütünleşme gibi fazilet unsurlarına rastlanır mı?

1. Ebû Hüreyre (r.a.)'den rivâyete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“Faiz yetmiş çeşit günahdır. Bunların en hafif, adamın kendi anası ile zina etmesi (veya evlenmesi) günahı kadardır.”¹¹¹¹

2. Abdullah İbn Mes'ud (r.a)'tan: Şöyle demiştir:

“Resûlullah , faiz yiyene (yani alana), yedirene (yani verene), şahitlerine ve kâtiplerine lanet etti (yani Allah'ın rahmetinden uzak olduklarını bildirdi veya uzak olmalarını diledi).”¹¹¹²

BAKARA 2/280

وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ وَأَنْ تَصَدَّقُوا خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٢٨٠﴾

MEALİ

280. Eğer (maddi) sıkıntı içinde olan bir (borçlu) kimse bulunuyorsa bir zamanı (gerekir). Ve (fakir borçlunuza alacağınızı kısmen veya tamamen) sadaka olarak bağışlamanız sizin için daha hayırlıdır, eğer bilerseniz.

İNİŞ SEBEBİ

278 ve 279. âyetlerin iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi Amr oğulları, Muğire oğullarından faiz alacaklarını tahsil etmek isteyince bu âyetler indi ve bunun üzerine Amr oğulları birikmiş faiz alacağından vazgeçerek ana sermayelerini istediler. Muğire

¹¹¹¹ İbn Mâce, *Ticaret*, 58.

¹¹¹² İbn Mâce, *Ticaret*, 58

oğulları ise: Biz bugün için maddi sıkıntıdayız, bahçelerimizin meyvelerini toplayacağımız mevsime kadar bize mehil veriniz, dediler. Fakat karşı taraf mehil vermeyi kabul etmeyince bu âyet indi.

TAHLİLLER

Usret(عسرة): Fakirlik, maddi darlık ve sıkıntı manasınadır.

Nezıra(نظرة): İntizar etmek, beklemektir. Burada geciktirmek, mehil vermek manasınadır.

Meysere(ميسرة): Zenginlik, bolluk zamanı veya hali manasınadır.

AÇIKLAMA

Ve eğer bir borçlu, fakir ve maddi sıkıntı içinde bulunuyorsa o halde bir bolluk, yani borcunu ödeyebilecek bir mala sahip oluncaya kadar beklemek ve mehil vermek gerekir. Bununla beraber bu gibi borçlulara alacağınızı tamamen veya kısmen sadaka olarak bağışlamanız, mehil vermekten veya ileride tahsil edeceğiniz alacağınızdan sizin için daha hayırlıdır, sevabı daha çoktur. Çünkü dünya malı geçicidir, fakat sadaka kalıcıdır. Eğer bilerseniz yani fakir borçlunuza alacağınızı tamamen veya kısmen sadaka olarak bağışlamanızın sizin için daha hayırlı olduğunu bilerseniz böyle yaparsınız.

FIKİH HÜKÜMLERİ

Bu âyetin zahirine göre borç ister âyetin iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi bir faiz işlemi dolayısıyla ödenmesi gerekli ana sermaye olsun ister başka türlü bir borç olsun, borçlu kişi maddi sıkıntı içinde olup borcunu ödeyemeyecek durumda ise ona mehil verilmesi vaciptir, zorunludur. İbn Abbâs (r.a.), el-Hasan, Mücâhid ve müfessirlerden bir cemaat böyle hükmetmişlerdir.

İbn Abbâs (r.a.)’tan yapılan diğer bir rivâyete göre borçluya mehil verme zorunluğu faiz muamelesi olayına mahsustur, âyetin iniş sebebi olan olaya benzer bir durum olursa borçluya mehil verilir. Diğer muamelelerden dolayı tahakkuk eden borçların ertelenme mecburiyeti yoktur. Şüreyh ve İbrahim en-Nehaî de böyle demişlerdir. Bunlar âyeti böyle yorumlamışlardır.

Âyetin zahiri, birinci grubun hükmünü teyit eder. Borcunu ödemekten aciz bir kimseye mehil vermek veya bağışta bulunmaktan başka çare yoktur. Onu hapsetmekle alacaklıya bir kazanç sağlanmış olmaz.

Hız. Peygamber müteaddit hadislerde maddi sıkıntı içinde bulunan borçluya kolaylık gösterilmesini tavsiye buyurmuş ve bunun sevabını beyan etmişlerdir. Bir hadisin mealini sunalım:

1. “Kim fakir bir borçluya kolaylık gösterirse Allah (da) ona dünyada ve ahirette kolaylık ihsan eder.”¹¹¹³
2. “Kim Allah'ın kendisini (kıyamet günü Arş'ın) gölgesinde gölgelemesini severse bir fakirin borcunu ertelesin, ya da onun için (borcunu kısmen veya tamamen) düşsün.”¹¹¹⁴

BAKARA 2/281

وَاتَّقُوا يَوْمًا تُرْجَعُونَ فِيهِ إِلَى اللَّهِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٨١﴾

MEALİ

281. Ve Allah'a döndürüleceğiniz, sonra da hiç kimseye haksızlık edilmeyerek herkese kazandığının (karşılığının) tastamam verileceği çok önemli günden sakının.

AÇIKLAMA

Ey mü'minler, yukarıdaki âyetlerde verilen emirleri yerine getirin ve çok önemli öyle bir günden, yani onun hesabından ve azabından sakının ki o günde Allah'a yani cennetlik veya cehennemlik olduğunuza dair buyuracağı hükme döndürüleceksiniz, sonra hiç kimseye haksızlık edilmeyerek, kimsenin layık görüldüğü sevabından bir şey eksiltmeyerek ve kimsenin hak ettiği azaba ilave yapılmayarak herkese dünyada işlediği hayrın veya şerrin karşılığını tastamam verilecektir.

Kıyamet günü mü'minlere layık görüldükleri sevap ve mükâfatlar eksiksiz ikram edileceği gibi faizin haramlığını kabul etmeyenler veya haramlığını kabul etmekle beraber bu kötü ve çirkin suçu işlemeye devam ederek bunca ilahi uyarılara rağmen vazgeçmeyenler ve diğer günahlara dalanlar, Allah'tan korkmayanlar, başkalarına haksızlık ve zulüm edenler de hak ettikleri azaba ilâhî hüküm ile mahkûm olacaklar. İnkârcılar ebedî azaba maruz kalacaklar ve bunlara, verilecek azap ile haksızlık edilmeyecektir. Çünkü kendileri bu azaba sebebiyet veren günah ve isyanları işlemişler. Onlara hak etmedikleri bir azap verilmeyecektir.

¹¹¹³ İbn Mâce, *Sadaka*, 14

¹¹¹⁴ İbn Mâce, *Sadaka*, 14

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyet, Kur'ân'ın en son inen âyetidir. Cebrail bu âyeti indirdiği zaman Resûl-i Ekrem'e bunu Bakara sûresinin iki yüz sekseninci âyetinbaşına koymasını söylemiş ve Resûlullah bundan sonra yirmi bir gün yaşamış, bir kavle göre seksen bir gün yaşamıştır. O'nun bundan sonra dokuz gün, bir hafta veya üç saat yaşadığını söyleyenler de vardır. Ruhumuz O'na feda olsun.

Yukarıda geçen faiz âyetlerinin de son inen âyet olduğuna dair rivâyetler vardır. Bu rivâyetler faiz âyetinin alım-satımla ilgili âyetlerin sonuncusu olduğu şeklinde yorumlanmıştır. Bazıları da faiz âyetinin son inen âyetlerden olduğu yolunda yorumlama yapmışlardır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, yukarıdaki âyetlerde hayır yönlerine sadaka vermeye teşvik edip faiz yoluyla kazanç sağlamanın haramlığını ve vebalini bildirdikten sonra aşağıdaki âyetlerde helal malı korumak için veresiye muamelelerini senet ile belgelemeyi, şahitlerle tevsik etmeyi, gerektiğinde veresiye istihkaka karşılık rehin almayı, alım satım ve benzeri muamelelerin şahitlerin huzurunda akdedilmesini emrediyor. Çünkü malının bir kısmını Allah yolunda harcamakla emrolunan ve diğer taraftan faizcilik yoluyla kazanç sağlamaktan menedilen bir müminin meşru yolla mal kazanmak için çalışması ve malini koruması gerekir. Aksi takdirde malî ibadetlerden ve bir takım hayırlı hizmetlerden geri kalır.

Bir de yukarıdaki âyetlerde faiz yasaklanınca veresiye olan muamelelerin tümünün yasak olmadığı, faizinin karıştığı veresiye muamelelerin dışında kalan SELEM, yani bedeli peşin mal veresiye olan satış, bunun aksine mal peşin bedeli veresiye olan satış veya bir karşılık olmaksızın sırf insanlık nâmına Allah rızası için ödünç vermenin meşruluğuna aşağıdaki âyetlerde işaret buyruluyor.

BAKARA 2/282

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَنْتُمْ بِدَيْنٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكْتُبَ بَيْنَكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدْلِ وَلَا يَأْبَ كَاتِبٌ أَنْ يَكْتُبَ
كَمَا عَلَّمَهُ اللَّهُ فَلْيَكْتُبْ وَلْيُمْلِلِ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا بِيحْسٍ مِنْهُ شَيْئًا فَإِنْ كَانَ الَّذِي عَلَيْهِ الْحَقُّ
سَفِيهًا أَوْ ضَعِيفًا أَوْ لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يُمِلَّ هُوَ فَلْيُمْلِلْ وَلِيُّهُ بِالْعَدْلِ وَاسْتَشْهِدُوا شَهِيدَيْنِ مِنْ رِجَالِكُمْ فَإِنْ لَمْ يَكُونَا
رَجُلَيْنِ فَرَجُلٌ وَامْرَأَتَانِ مِمَّنْ تَرْضَوْنَ مِنَ الشُّهَدَاءِ أَنْ تَضِلَّ إِحْدَاهُمَا فَتُذَكِّرَ إِحْدَاهُمَا الْأُخْرَى وَلَا يَأْبَ الشُّهَدَاءُ
إِذَا مَا دُعُوا وَلَا تَسْمُوا أَنْ تَكْتُبُوهُ صَغِيرًا أَوْ كَبِيرًا إِلَى أَجَلِهِ ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمُ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَى
أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا تَكْتُبُوهَا وَأَشْهِدُوا إِذَا تَبَايَعْتُمْ وَلَا يُضَارَّ
كَاتِبٌ وَلَا شَهِيدٌ وَإِنْ تَفَلَّحُوا فَإِنَّهُ فُسُوقٌ بِكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ وَيَعْلَمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ (٢٨٢)

MEALİ

282. Ey iman edenler belirli bir süreye kadar birbirinizle borç muamelesi yaptığınız zaman onu yazın; bir yazıcı (onu) adaletle aranızda yazsın ve hiçbir yazıcı, Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan imtina etmesin, yazsın; üzerinde hak bulunan (borçlu) da söyleyip yazdırsın ve Rabbi olan Allah'tan korksun, haktan hiçbir şey eksiltmesin. Eğer üzerinde hak bulunan (borçlu) bir sefih veya zayıf yahut kendisi söyleyip yazdıramayacak durumda ise velisi adaletle yazdırsın. Erkeklerden iki kişiyi de şahit tutun. Eğer ikisi de erkek olmayacaksa, razı olduğunuz şahitlerden bir erkek ve iki kadın (şahitlik etsin). Ta ki kadınlardan biri unutunca diğeri (ona) hatırlatsın. Şahitler de (şahitlik için) çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar. Az olsun çok olsun onu vadesine kadar olarak yazmaktan usanmayın. Bu, Allah katında daha adaletli, şahitlik için en sağlam ve şüpheye düşmemeniz için daha elverişlidir. Ancak aranızda hemen alıp-verceğiniz peşin bir ticaret olursa o zaman onu yazmamanızda size bir sakınca yoktur. Alım-satım yaptığınız zaman da şahit tutun. Bir de hiçbir yazıcı ve hiçbir şahit zarar vermesin (veya zarara uğratılmasın). Eğer (bir zarar) yaparsanız, şüphesiz bu, sizin doğru yoldan çıkmanız olur. Allah'tan korkun. Allah size öğretiyor, Allah her şeyi bilir.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs'tan rivâyete göre faiz yasaklanınca selem, yani bedel peşin, mal veresiye olmak üzere yapılan satışa cevaz verilmek üzere bu âyet indi.

TAHLİLLER

Tedâyün(تداين): Bir kimsenin diğer bir kimseye borç vermesi, veresiye mal alım satımı yapması, para peşin mal veresiye veya bunun aksine mal peşin, bedeli veresiye olmak üzere yapılan ticari muamele manasındır.

Ecel(أجل): Süre demektir.

Müsemma(مسمى): Tesmiye edilen, isimlendirilen, belirlenen demektir.

Adl(عدل): Eşitlik ve tarafsızlık yapmak.

Ye'be(يأب): İmtina eder, kaçınır, demektir.

Yümlil(يملل): İmlâl masterındandır. **İmlâl**: Söyleyip yazdırmaktır. imlâl ve imla aynı manayadır.

Yebhas(يبخس): Eksiltir, eksik yapar, demektir.

Sefih(سفيه): Çeşitli manalarla tefsir edilmiştir. Şâfiî'ye göre sefih: Malında savurganlık yapıp yersiz dağıtan, dininde bozgunculuk eden demektir. İbn Zeyd'e göre ise aciz, ahmak ve akıllı noksan demektir. Mücâhitde:“Sefih: Borç senedini yazdırmayı bilmeyen kimsedir.” demiştir.

Daîf(ضعيف): Zayıf diye çevirdim. Bundan maksat çocuk veya bunamış durumda yaşlı kimse demektir.

Tadilla(تضل): Dalalet masterından olup unutmak manasınadır.

Tezkîr(تذكير): Hatırlatmaktır.

Se'm (سأم) ve **Seâmet**(سامة): Usanmak, bıkmak demektir.

Aksat(أقسط): Daha adaletli, en çok adaletli demektir.

Akvam(أقوم): En sağlam, ayakta tutmaya en çok yardım edip destek veren demektir.

Cünâh(جناح): Günah, zarar veya sakınca

Yüdarre(يضار): Mudarara masterından olup zarar vermesin veya zarara uğratılmasın, demektir.

Füsûk(فسوق): Allah'a itaat ve doğru yoldan çıkmaktır.

Rihan(رهان): Rehn'in çoğuludur, rehin bırakılan eşya manasınadır.

AÇIKLAMA

Ey iman edenler muayyen ve belirli bir zamana kadar herhangi bir borç ile birbirinizle muamele yaptığınız zaman o borcu vadesiyle beraber yazın.

Allah Teâlâ faizi kesinlikle yasakladı. Faizin “NESÎE” denilen kısmının veresiye olduğunu yukarıda geçen faiz âyetleri bölümünde gördük. Mesela 20 gram altın peşin verip altı ay sonra 25 gram altın veya 50 gram gümüş almak, keza bir kile buğday verip altı ay sonra iki kile buğday veya iki kile arpa almak da birer veresiye muameledir. Ama faizli bir veresiye muamele olduğu için haramdır. Bu itibarla veresiye olan bütün muamelelerin, alım satımların ve ödünçlerin yasak olduğu sanılmasın. Faiz sayılanların dışında kalan veresiye muameleler, alım satımlar ve ödünçler meşrudur. Ancak veresiye muamelelerde borcun vadesi, yılı, ayı ve günü ile malum olmalı ve hem borç miktarı hem vadesi yazılarak tevsik edilmelidir.

Vadesiyle birlikte o borcu bir yazıcı; adaletle, yani iki tarafı eşit tutacak, bir taraftan yana davranmayacak, tarafların hukukunu olduğu gibi gözeterek ve usulüne uygun biçimde aranızda, iki tarafın hazır bulunduğu bir yerde yazsın. --Şu halde borçlu veya alacaklı kendi kendine veya özel kâtibî vasıtasıyla kendi defterine yazmış olsa bile bununla yetinilmemelidir.--

Ve hiçbir yazıcı, kendisine başvurulduğunda Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan imtina etmesin. Yani o adaletli yazıcı, gerekli olan borç senedini usulüne uygun, aranan şartları taşıyacak, geçerli biçimde, diğer bir mana ile Allah o yazıcıya ilgili bilgiyi verip nimetlendirdiği gibi kendisi de bu nimetin şükrünü eda etmek üzere anılan hizmetten imtina etmesin, yazsın; üzerinde hak bulunan borçlu da söyleyip yazdırsın. Çünkü senet onun adına düzenlenecek, içindeki ifade ona ait olacaktır. Borçlu, Rabbi olan Allah'tan korksun da haktan hiçbir şey eksiltmesin. Şâyet üzerinde hak bulunan borçlu, sefiğ; yani malını savurup israfı telef eden, dini vecibelere riâyetsiz, bozguncu, akıllı noksan bir kimse yahut zayıf, yani çocuk veya bunamış derecede yaşlanmış ise veya dilsizlik, tutukluk ve cehalet gibi bir sebeple bizzat söyleyip yazdırmaya gücü yetmez bir kişi ise velisi yani işine bakan vasiy, vekil veya tercümanı adaletle, yani hak sahibi ile borçluyu eşit tutarak hakkaniyetle eksiksiz ve fazlası yazdırsın. Bir de ey mü'minler, aranızda yapılan veresiye muamele için erkeklerinizden yani Müslüman erkeklerden iki şahit tutup gerektiğinde şahitlik etmelerini isteyin. Eğer ikisi de erkek olmayacaksa, yani iki erkek bulunsa bile şahit gösterilmeleri düşünülüyorsa dindarlığı ve adaletinden razı olduğunuz şahitlerden bir erkek ve iki kadın şahit olsunlar. Bir erkek yerine iki kadın olsun ki kadınlardan biri unutulunca diğeri ona hatırlatsın.

Burada bir erkek yerine iki kadının şahit tutulması hikmeti beyan buyruluyor. Çünkü İslam ülkelerindeki örf ve âdete göre genellikle kadınlar ticarî muameleler, alım satımlar, ödünç para ve eşya vermek, almak, borçların tahsili ve benzeri işlerle pek meşgul olmazlar. Bu gibi işler genellikle erkeklere aittir. Bu itibarla ticarî ve benzeri mali konular ve işlemlere ait şahitlik işi de genellikle erkeklerin görevi ve işidir. Bu gibi işler erkeklere ait olduğu için umumiyetle onlar tarafından yürütülür. Ancak gerektiğinde kadınlar da meşgul olabilirler. Fakat kadınların genellikle meşguliyetleri bu işlerin dışında kalan çocuk yetiştirmek, yemek pişirmek ve ev işlerini yapmak gibi konulara yöneliktir. Erkek olsun kadın olsun her insanın zihin ve hafızası doğrudan kendisini ilgilendiren veya meşguliyet alanına giren konularda kuvvetli olur ve

kendisini doğrudan ilgilendirmeyen ve meşguliyet alanı dışında kalan konularda zayıf olur. Çünkü buna önem vermez, diğerine önem verir. Dolayısıyla önemsemediği şeyi unutması ve önemsemediği şeyi unutmaması da doğaldır. İşte bundan dolayı kadınlar, meşguliyet alanları dışında kalan, kendilerini doğrudan ilgilendirmeyen, önemsemedikleri ve daha ziyade erkeklere ait mali konularda üstlendikleri şahitliği bir erkek kadar uzun süre muhafaza edemez, bunca meşguliyetler ve hizmetlerle yorgun olan zihninde pek tutamaz. Şahitlik işi ise çok önemli ve veballi bir iştir. Yüce Allah kadınları bu vebalden korumak ve önemli olan şahitlik işinde kadına destek sağlamak üzere onu bir arkadaşıyla adeta bütünleştirerek iki kadının şahitlik etmesini emretmiş ve “Ta ki birisi şaşırıp unuttuğu zaman diğeri hatırlatsın.” buyurmakla bu hükmün hikmet ve sırrını açıklamıştır.

Bu hüküm, İslam dininin şahitlik konusunda kadını erkekten aşağı tuttuğundan dolayı değildir, yukarıda belirttiğim sebepten dolayıdır. Nitekim kadınların meşguliyet alanı sayılıp onları ilgilendiren doğum, süt emzirme, bakirelik gibi konularda sırf kadınların şahitliği yeterli sayılmıştır.

Diğer taraftan bu hüküm çoğunluğun durumuna göre konulmuştur. Bazı kadınların bazı yerlerde erkekler gibi mali konular, alım satımlar ve ticaretle meşgul olmaları, bu işlerin onları doğrudan ilgilendiren meseleler halinde olması ve olayları erkekler gibi hafızalarında ve zihinlerinde tutup unutmamaları bu umumi hükmü bozmaz, birer istisna sayılır. Kaldı ki günün birinde kadınların büyük çoğunluğu bu işlerle meşgul olsalar bile hüküm aynıdır. Çünkü ilâhî hükümler geneldir, ebedîdir. Şöyle olan bir kadın yeterlidir, böyle olan bir kadın yeterli değildir, şu kadın unutkan, bu kadın değildir, gibi bir sakat yola, yönteme ve uygulamaya girilemez. Bunun mahzurları sayılmayacak kadar çoktur. Konuyu fazla uzatmamak için bu kadarla yetinelim.

Âyetin bundan sonraki bölümünde “Şahitler de (şahitlik için) çağrıldıkları zaman kaçınmasınlar” buyruluyor. Yani veresiye muameleye şahit olmak için, diğer bir mana ile gerektiğinde şahit olarak ifade vermek için şahitler çağrıldığı zaman şahit olmaktan veya şahit olarak ifade vermekten kaçınmasınlar.

Rabi'den rivâyete göre adam bir muamelenin şahitliği için oba oba dolaşır da şahit olmayı kabul eden kimseyi bulamazdı. Bunun üzerine âyetin bu cümlesi inmiştir. Bu rivâyete göre cümledeki emir olaya şahit olmaktan kaçınmamak içindir. Mücâhid ve İbn Cübeyr: Bu emrin olaya şahit olanların ifadelerine başvurulduğu zaman olay

hakkında bildiklerini söylemekten kaçınmamaları anlamında olduğunu söylemişler. Fakat İbn Abbâs ve el-Hasan (r.a.)’dan rivâyete göre emir ikisini de ihtiva eder. Şu halde bir muameleye şahit olmaya çağrıldığı zaman olsun, şahit olunan bir muamele hakkında ifadesi alınmak üzere davet edildiği zaman şahitlerin şahitlikten imtina etmemeleri gerekir. Bu bir farz-ı kifâyedir, bazıları giderse sorumluluk diğerlerinden kalkar. Şâyet hiç kimse gitmezse ilgililerin hepsi günaha girer. Başka kimse bulunmazsa çağrılan belirli kişilerin davete icabet etmeleri farz-ı ayn olur.

Ve ey müminler, küçük olsun büyük olsun onu, o borcu veya o hakkı vadesine kadar olarak yazmaktan usanmayın veya üşenmeyin, az olsun çok olsun yazınız. Borcun miktarı, evsafı ve ödeme tarihi ayrıntılı olarak senede, yazılmalıdır. Bu cümledeki hitap alacaklıya, borçluya, kâtibe ve şahitlere şümullü olabilir. Yani ilgililerin hepsinin yanında bu bilgilerin yazılı olarak bulunmasının istenmiş olması muhtemeldir. Bu da düzenlenecek senedin birer sureti olabilir veya ayrıca herkes kendi defterine kaydetmesiyle olur. Cümledeki hitabın yazıcılara ait olması da muhtemeldir. Bu takdirde cümledeki talimat âyetin başlarında yazıcılara verilen emrin bir tekidi ve tavzihi mahiyetinde olur.

Bu, yani senedin yazılması veya şahitlerin tutulması veya buraya kadar verilen emir anlatılan hüküm, Allah katında ve O’nun hükmünde en adaletli olanıdır, şahitlik için en sağlam dayanaktır ve kuşkuya, şüpheyeye düşmemeniz için daha elverişlidir. Borcu böylece tevsik ettiğiniz takdirde artık borcun cinsi, miktarı, ödeme zamanı, şahitleri vs. hakkında en ufak bir şüpheyeye yer kalmaz, ilerde aranızda bir ihtilafın çıkmasına da meydan verilmemiş olur.

Veresiye muamelesi yaptığınız zaman borç senedini yazın. Fakat aranızda hemen alıp vereceğiniz peşin bir ticaret olursa o zaman onu yazmamanızda size bir zarar veya bir günah yoktur. Çünkü peşin alım satımında müşteri satın aldığı, satıcı da parasını teslim almış olduğu için aralarında pek niza ve ihtilaf çıkmaz. Yazmamakta bir sakıncanın olmayışı ifadesinden anlaşılıyor ki yine de yazılabilir.

Peşin alım-satımlarda satış senedinin düzenlenmesi okuryazar olmayan kesimler için bir sıkıntı olup faydadan çok zarar vereceği cihetle yazılmamasında bir sakınca yok ama peşin bile olsa bir alım-satım yaptığınız zaman şahitler huzurunda yapın. Çünkü yapılan alım satım akdinden sonra taraflar arasında bir anlaşmazlık çıkabilir. Hem bu

noktadan hem güvenlik bakımından satışın şahitler huzurunda ve alenen yapılması daha ihtiyatlıdır.

Bir de hiçbir yazıcı ve hiçbir şahit zarar vermesin. Yani müracaat halinde kendilerine düşen görevi yapmamazlık veya yazılacak senette, verilecek ifadede bir tahrifat, değişiklik, ilave veya noksanlık gibi ahlaksızlıkla herhangi bir tarafın hakkını zayi etmesinler, zarara uğratmasınlar. Diğer bir mana ile-Hiçbir yazıcı ve hiçbir şahit zarara uğratılmasın--. Yani yazıcıya veya şahide müracaat edildiği zaman, kendilerince mühim olan işlerinden alıkonulmak, yazıcının ücretini vermemek zaruret yok iken şahide uzak bir memleketten çıkıp gelme zahmetini yüklemek gibi bir zarar verilmesin.

İbn Cerîr'in rivâyetine göre Rebî şöyle demiştir: "Hiçbir yazıcı Allah'ın kendisine öğrettiği gibi yazmaktan imtina etmesin."  yeti inince adam bir yazıcıya gider ve benim için (şu senedi) yaz derdi. Yazıcı ise: Ben meşgulüm veya benim bir işim var. Sen başka bir yazıcıya git, dediği zaman adam gitmez, onun yanından ayrılmaz ve: Sen benim için yazmakla (Allah tarafından) emrolundun, diyerek onun peşini bırakmaz ve taciz ederdi.

Hâlbuki başka yazıcılar bulunuyordu. Bunun zerine Allah Te    "Hiçbir yazıcı ve hiç bir şahit zarara uğratılmasın"  yeti indi.

Eğer bir zarar yaparsanız şüphesiz bu, sizin için bir fisktır, doğru yoldan ve Allah'a itaatk rlıktan çıkmanız olur. Bunu yapmayın ve Allah'tan korkun, emirlerine uyup yasaklarından sakınmakla O'nun azabından korunun. Allah size, yararlarınızı ihtiva eden hükümleri öğretiyor, Allah her şeyi biliyor, hiçbir şey O'ndan gizli değildir.

BU ÂYETTEKİ HÜKÜMLERİN ÖZETİ

Kur'ân'ın en uzun olan bu âyetinden çıkan hüküm ve talimat şöyle özetlenebilir:

I. Müminler, satılan mal peşin olup bedeli veresiye veya satılan mal veresiye olup bedeli peşin alım-satım yapabilirler. Keza karşılıksız ve menfaatsiz olarak ödünç para veya mal verebilirler. Ancak bu muamelelerde veresiye veya ödünç para veya malın ödeme zamanının iyice belirlenmesi gerekir. Bir de bu tür muamelelere faizin karşımması gerekir. Çünkü faizin haramlığı daha önceki âyetlerde bildirildi. Borç muamelelerin meşruluğu için aranan şartlar ve ayrıntılı bilgi için fıkıh kitaplarına başvurulmalıdır.

2. Bu muamelelerde borç senedi düzenlenmelidir. Senedin ehil, tarafsız, şeri hükümleri bilen ve güvenilir bir yazıcı tarafından yazılması gerekir. Bu vasıfları taşıyan yazıcı, senedi yazmaktan kaçınmamalıdır.

Kâtib-i Adl, şimdiki ismi ile noter, kendisine müracaat edildiğinde borç senedini usulüne uygun, yansız ve gâyet açık biçimde yazmakla yükümlüdür. Âyetteki “Yazsın” emri müfessirlerin cumhuruna göre vaciplik içindir, yani bu görev farz-ı kifayedir, birisi yazarsa sorumluluk diğerlerinden kalkar. Aksi takdirde hepsi mes’ul ve günahkâr olur. Şâyet bu işi yapabilen tek kişi ise bu görev ona farz-ı ayn olur. Bir görüşe göre ise hangisine müracaat edilirse ücreti ödenmek kaydıyla ve mazereti yok ise yapmakla yükümlüdür, imtina etmesi haramdır.

3. Senet borçlu adına düzenleneceği için kendisi doğru söyleyip yazdırmalıdır, bunu herhangi bir sebepten beceremiyor, yapmıyor ise velisi söyleyip yazdırmalıdır.

4. Yapılan borç muamelesine ve yazılan borç senedine tarafların güvendiği Müslüman iki erkek veya yine güvenilir Müslüman bir erkek ile iki kadın şahit olacaktır. Bir erkek yerine iki kadının şahitlik etmesi hikmeti yukarıda anlatıldı. Şahitlerde aranacak vasıf ve şartlar için fıkıh kitaplarına müracaat edilmelidir.

Şahitlerin şahitlik etmesi, yani gerek yapılan işlemde hazır bulunmaları ve gerekse lüzumu halinde ifadelerine başvurulmak istendiği zaman gidip ifade vermeleri, bildiklerini söylemeleri farz-ı kifayedir. Bazıları bu görevi ifa ederse mesuliyet diğerlerinden kalkar. Hiç kimse gitmezse hepsi günaha girmiş olur. Şâyet başka kimse bulunmazsa muayyen kişilere farz-ı ayn olur. Müfessirlerin cumhurunun görüşü budur.

5. Borç muameleleri için borç senedini düzenlemek ve şahitler tutmak emri müfessirlerin cumhuruna göre mendupluk içindir. Yani zorunlu değildir. Çünkü bunu takip eden âyetle “Birbirinize güvenirsiniz, güvenilen kimse emaneti ödesin” buyruluyor.¹¹¹⁵ Ayrıca gerek Hz. Peygamber (a.s.) devrinde ve gerekse ondan sonra sahabeler ve tabiiler döneminde borcun yazılması ve şahitlerin tutulması üzerinde titizlikle durulduğuna ve böyle olmayan veresiye muamelelere karşı çıkıldığına dair durumlar rivâyetlerde pek görülmemektedir. Esasen veresiye muamelesi ve borç için senet düzenlenmesi ve şahitlerin hazır bulundurulması ileride bir inkâr, borç miktarı veya ödeme zamanı hakkında bir ihtilaf veya beklenmedik bir ölüm olayı gibi

¹¹¹⁵ Bakara, 283.

mahzurlar açısından iyi olmakla beraber her veresiye ve her borç için zorunlu kılınması bir külfet de getirmektedir.

6. Peşin alım satımlar için senet düzenlemeye gerek yok ise de şahitler bulundurmak menduptur. Bu konudaki emir cumhura göre mendupluk içindir.

7. Ne yazıcıya ne de şahitlere zarar verilmemelidir. Keza bunlar da ne borçluya ne de alacaklıya zarar vermemelidir.

BAKARA 2/283

وَأِنْ كُنْتُمْ عَلَى سَفَرٍ وَلَمْ تَجِدُوا كَاتِبًا فَرِهَانٌ مَّقْبُوضَةٌ فَإِنْ أَمِنَ بَعْضُكُم بَعْضًا فَلْيُؤَدِّ الَّذِي أُوتِيَ أَمَانَتَهُ وَلْيَتَّقِ اللَّهَ رَبَّهُ وَلَا تَكُنُوا الشَّاهِدَةَ وَمَنْ يَكْتُمْهَا فَإِنَّهُ إِثْمٌ قَلْبُهُ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ (٢٨٣)

MEALİ

283.Eğer yolculuk halinde olur da bir kâtip de bulamazsanız alınan rehinler(yeter). Birbirinize güvenirseniz kendisine güvenilen (borçlu) kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi (olan) Allah'tan korksun. Bir de şahitliği gizlemeyin. Kim onu gizlerse, şüphesiz kalbi günahkârdır. Allah, yaptıklarınızı bilir.

TAHLİLLER

Rihân(رهان): Rehn'in çoğuludur, rehinler demektir.

Makbuza (مقبوضة): Kabzedilmiş, teslim alınmış demektir.

Emânet(أمانة): Burada borç manasınadır.

Âsim(آثم): Günahkâr demektir.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyette borç senedinin düzenlenmesi ve şahitlerle tevsiki emredildi. Bu âyetteki hükümler ise o hükümlerden birer istisna mahiyetindedir. Şöyle ki:

Eğer yolculuk halinde olup da bir yazıcı da bulamazsanız o zaman teslim alınan-rehinler yeter. Veresiye muamelelerinde rehin almanın meşruluğu için yolculuk hali ve yazıcının bulunmaması şart değildir. Çünkü Peygamber (a.s.), Medine'de bir Yahudi'den veresiye satın aldığı bir miktar arpaya karşılık zırhını rehin olarak ona verdiği sabittir. Şu halde yolculuk durumu ve yazıcının bulunmaması rehinin meşruluğunun şartı değil, borcun ancak rehin ile tevsik edilebileceğinin şartlarıdır. Çünkü öyle bir ortamda borçluluk için senet yerine geçen en uygun, sağlam ve pratik belge alınan rehindir, şahitlerle tevsik mümkün ise de yolculuk halinde güvenilir,

adaletli, dindar ve gerektiğinde çağırılacağı başka bir şehre gitmeyi kabullenip bu riske girecek ve taraflarca uygun görülecek şahit bulmanın güçlüğü sebebiyle borcun bu yolla belgelenmesine değinilmediği müfessirlerce ifade edilmektedir.

Hülasa yolculuk halinde olsun eyleşik halinde olsun borcun senet, şahitler ve rehinle tevsiki meşrudur, yalnız senet ve şahitler veya yalnız rehinle tevsiki de meşrudur. Yolculuk halinde en kolay ve güvenilir belge rehindir. Bu emirlere riâyet edilmek suretiyle helal mal ve para inkâr edilmek, unutulmak veya eksiltilmek gibi tehlikelerden korunmuş olur. Ama mutlaka böyle belgelerin alınması şart değildir. Şöyle ki: “Birbirinize güvenirsiniz kendisine güvenilen (borçlu) kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi (olan) Allah’tan korksun”.¹¹¹⁶ Yani veresiye verenleriniz eyleşik veya yolculuk halinde iken veresiye verdikleri kimselere güvenir, itimad eder ve senet, şahitler veya rehin almaya hiç gerek görmezse, artık kendisine güvenilen borçlu kimse alacaklının emanetini, başka bir tefsirle kendi zimmetinde bulunan emaneti, yani borcunu ödesin, güvenilirliğini ispatlasın ve Rabbi olan Allah’tan korkup hıyanet ve hakkı inkâr yoluna sapmasın.

Âyetin bu parçası, yukarıda geçen “Borcu yazınız”, “Şahitler tutunuz ve alınan rehinler (yeter)” ile rehin alınması emirlerinin vaciplik için değil, mendubluk için olduğuna delalet eder. Bu itibarla müfessirlerin cumhuru buna dayanarak borç senedinin düzenlenmesi, şahitlerle tevsiki ve rehin alınmasının mendubluk için olduğunu söylemişlerdir. Çünkü bunlar vaciplik için olursa, âyetin bu parçasıyla mensuh olduğunu söylemek gerekir, bunu söyleyebilmek için de bu âyetin bundan önceki âyetten sonra indiğinin bilinmesi gerekir ki buna dair bir bilgi yoktur. Her iki âyetin birlikte inmiş olması ihtimali daha kuvvetli görülüyor. Kaldı ki İbn Abbâs (r.a.): Mudâyene (borçlaşma) âyeti (282)’nde nesih yoktur, muhkemdir, demiştir. Müfessirlerin cumhuru da nesih durumunun olmadığı hususunda ittifak etmişlerdir.

“Bir de şahitliği gizlemeyin” cümlesinin muhatabı mümin şahitlerdir: Ey iman eden şahitler, ihtiyaç halinde ifadenize başvurulduğunda şahitlikten etmekten imtina etmeyin, hem de gördüğünüz, bildiğiniz ve kulağınızla işittiğiniz gerçekleri gizlemeyin. Kim onu, yani şahitliği gizlerse şüphesiz o, kalbi günahkâr bir kimsedir. Şahitliği gizleme suçu yalnız dil ile işlenen bir suç olmayıp iman merkezi olan kalp ile

¹¹¹⁶ Bakara, 283.

işlenen büyük bir suçtur. Asıl günahkâr, kişinin kendisi olduğu halde günahkârlığın kalbine isnad edilmesi, günahın büyüklüğünü vurgulamak içindir.

Allah, şahitliği gizleme, şahitliği hakkıyla yerine getirmek gibi gizli ve açık ne yaparsanız hepsini çok iyi bilir.

FIKİH HÜKÜMLERİ VE TALİMAT

Bu âyetten çıkan hüküm ve talimatı şöyle özetlemek mümkündür:

1. Borç senedini düzenleyecek yazıcı bulunmadığı yolculuk halinde, alacaklının borçludan alacağı en uygun garanti rehindir.
2. Borçludan rehin almak yolculuk halinde meşrudur. Keza hadislerle sabit olduğu üzere eyleşik halinde de meşrudur.
3. Senet, şahitler veya rehinle tevsik edilmeksizin veresiye muamelesini yapmak ve ödünç vermek-almak meşrudur.
4. Kendisine güvenilip bir belge olmaksızın veresiye verilen borçlunun emniyeti kötüye kullanmayıp borcunu doğru dürüst ve zamanında ödemesi gerekir.
5. Şahidin gördüğünü, bildiğini ve işittiğini gizlemesi, gerçeği saklaması haramdır, büyük bir günahıdır.

BAKARA 2/284

لِلّٰهِ مَا فِي السَّمٰوٰتِ وَمَا فِي الْاَرْضِ وَاِنْ تُبْدُوْا مَا فِيْ اَنْفُسِكُمْ اَوْ تَخْفَوْهُ يَحْصِبْكُمْ بِهٖ اللّٰهُ فَيَغْفِرْ لِمَنْ يَّشَاءُ وَيُعَذِّبْ مَنْ يَّشَاءُ وَاللّٰهُ عَلٰى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيْرٌ ﴿٢٨٤﴾

MEALİ

284. Göklerdekilere ve yerdekilere Allah'ındır. Siz içlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker, sonra dilediğini bağışlar, dilediğine azap eder ve Allah her şeye kadirdir.

AÇIKLAMA

Gökler ve yer küresi ve oralarda bulunan ne varsa hepsi Allah'ın mülküdür, yaratığıdır tasarrufu ve bilgisi altındadır. O, dilediğine dilediği yükümlülüğü verir. Hiç kimse O'nun emir ve yasaklarına karşı çıkmaya hak ve yetkisine sahip değildir. Bütün kainatta O'nun bilgisinden gizli hiçbir şey düşünülemez, O, her şeyi bilir. Sizin içinizde ve dışınızda ne gibi ameliniz varsa hepsini bilir ve siz kalplerinizde olanları açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker. Sonra dilediği kullarını bağışlar,

dilediği kullarına da azap eder. O'nun azabı adalettir, haksızlık değildir. Bağışlaması da sırf lütuf ve ihsanıdır. Allah her şeye çok kadirdir. Bu itibarla O'nun, kullarının gizledikleri ve açıkladıkları fena şeylerden dolayı hesaba çekmeye, sorumluluklarını ve suçluluklarını ortaya koymaya, dilediği kullarını bağışlamaya ve dilediği kullarına azap etmeye kudreti elbette yeter.

“İÇLERİNİZDEKİNİ AÇIKLASANIZ DA GİZLESENİZ DE ALLAH SİZİ ONUNLA HESABA ÇEKER”

El, ayak, göz ve dil gibi dış organlar veya bedenin tamamıyla bir takım günahlar ve suçlar işlenebildiği malumdur. Kalp ile de bazı suçlar ve günahlar işlenir. Nitekim bundan önceki âyette “Kim şahitliği gizlerse şüphesiz kalbi günahkârdır.” buyruldu. İmansızlık, inkârcılık, iman esasları hakkında şüphe etmek, riyakârlık, kötü zan, büyüklük taslamak, çekememezlik gibi kötülükler, kalp ile işlenen günahlardandır. Kalp ile işlenen günahlar gizli tutulsa bile sorumluluğu gerektirir ve sahibi ondan dolayı hesaba çekilecektir.

Kötü düşüncelerin kalbe gelişi üç kısma ayırmak mümkündür:

1. Herhangi bir günahı işleme arzusunun kalbe gelmesi
2. Herhangi bir günahı işleme arzusu kalbe gelip de onda kökleşmesi ve kalbin onu işlemeye karar verip azmetmesi,
3. Günah sayılan herhangi bir şeyin istek ve irade dışı kalbe gelmesi,

İnsan bunlardan dolayı hesaba çekilecek mi? Âyetteki hükme bunların hepsi girer mi? Yoksa bir günah fiilen işlenmedikçe sırf kalbe gelmesi veya işlenmesine kalben karar verilmesi günah sayılmaz mı?

EL-CEVAP: Müfessirler bu âyeti çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir şöyle ki:

Sahabelerden ve onların arkasında gelenlerden olan müfessirlerin çoğunluğuna göre âyetin hükmü umumidir, yukarıdaki maddelerde yazılı kötü düşüncelerin hepsini kapsar. Nitekim sahih rivâyetlerle sabit olduğu üzere bu âyet inince sahabeler, Resûl-i Ekrem (a.s.)'e müracaat ederek buna güçlerinin yetmeyeceğini arz ettiler. Çünkü bazı kötü şeyler irade dışı insanın kalbine gelebilir ve kalbe gelmemesine güç yetmez. Bu müracaattan sonra inen bu sûrenin son âyetinde “Allah her kişiyi ancak gücünün yettiğiyle mükellef tutar” buyrulmakla irade dışı kalbe gelen kötü şeylerden dolayı bir günah durumunun olmayacağı hükmü konuldu. Sahabelerin müracaatına dair rivâyeti

son âyetin iniş sebebi bölümünde nakledeceğim. O rivâyette son âyetin buradaki hükmü neshettiği (yürürlükten kaldırdığı) ifade edilmektedir. Durum böyle olunca bazı müfessirler açıklamasını yaptığımız âyetin hükmünün son âyetleneshedildiğini söylerler. Diğer bazı müfessirler ise son âyetin bu âyetin hükmünü neshetmeyip kast edilen manayı açıkladığını ve hadislerdeki nesih ifadesinin açıklık getirmek manasına olduğunu söylemişlerdir.

Nesih durumu vardır diyenlere göre Allah bu âyetle insanları gönüllerinden geçen irade dışı olanlar dahil kötü düşüncelerin hepsinden dolayı hesaba çekeceğini bildirmiş, sonra indirdiği son âyetle irade dışı gönülden geçen kötü düşüncelerden dolayı olan sorumluluğu kaldırmıştır.

Nesih durumu olmayıp konuya açıklık getirilmiştir, diyenlere göre bu âyet irade dışı gönülden geçen kötü düşüncelere şümüllü değildir. Sahabeler şümüllü olduğunu sanmışlar ve bundan dolayı müracaatta bulunmuşlardı. Sonra inen son âyetle duruma açıklık getirildi.

Âyet, muhkemdir ve nesih durumu yoktur diyen müfessirler ve hadisçiler ile fıkıhçıların belirttikleri gibi yukarıda 3. maddede yazılı şeylerden dolayı insana bir sorumluluk yoktur. Yani irade ve istek dışı kalbe gelip-geçen kötü düşünceler günah sayılmaz. Çünkü elde olmayarak bu gibi vesveseler hatıra gelebilir. Bununla beraber mü'min bunları defetmeye çalışmalıdır. I. maddede yazılı olanı da günah sayılmaz, böyle arzu gönülden geçtiğinde nefisle mücadele edip o arzudan vazgeçmek gerekir ve bu takdirde sevap kazanılmış olunur. 3. maddede belirtilen günah işleme arzusunun gönülde kökleşip yer etmesi, kalbın o günahı işlemeye karar verip azmetmesi ise günahıdır. İşte âyet böyle düşüncelere, çekememezlik, kötü zan, kibirlenmek, kendini beğenmek, nankörlük gibi manevi kalp hastalıklarına ve imansızlık gibi sapık akidelere sahip kimselerin bu durumlarını açığa vursalar da gizleseler de hesaba çekileceğini bildirir.

Kalbe gelen düşünceler fiiliyata dökülmedikçe günah sayılmayacağına dair hadislerden maksat, gönülden fakat gönülde kökleşmeyen, azim haline getirilmeyen düşüncelerdir. Gönülde kökleşen ve fiiliyata dökülmesine azimle karar verilen kötü düşünceler kast edilmemiştir. Cumhurun görüşü budur. Çünkü müteaddit âyetler buna açık delil olarak gösterilmiştir. Evet, kalbın bir günah üzerinde azim ve karar

kılmasının sorumluluğu mucip bir hal olduğuna delalet eden naslardan iki tanesi şu âyetlerdir:

“Zanların çoğundan kaçının. Şüphesiz zanların bazıları günahıdır...”¹¹¹⁷

“Müminler arasında hayâsızlığın yayılmasını arzu edenlere dünya ve âhirette elem verici azap vardır...”¹¹¹⁸

Buharî, Müslim ve İbn Mâce ile başkalarının Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivâyet ettikleri Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’in “Allah, ümmetimin gönüllerinden geçen (günah işleme) eğilimleri (fiilen) işlemedikleri, yahut (dilleriyle) söylemedikleri sürece şüphesiz affetti.”¹¹¹⁹hadisinin açıklaması bölümünde Nevevi, Müslim’in şerhinde âlimlerin yukarıda işaret ettiğim gibi manalandırdıklarını nakletmektedir. Nesefî de bu âyetin tefsiri bölümünde buna kısaca değinmektedir.

Hulasası şöyledir: Kalbin karar kılıp azmettiği suç başka şey, kalbın buna azim ve karar vermesi başka şeydir. Kul suç işlemeye kalben karar vermekle bir günah işlemiş olur, o günahı fiilen işleyince ikinci bir günahı işlemiş olur.

“Allah (Azze ve Celle): Kulum bir iyilik yapmayı gönlünden geçirir de yapmazsa onu kendisine bir iyilik olarak yazarım eğer onu yaparsa onu on katından yedi yüz kata kadar iyilik yazarım. Ama bir kötülük yapmayı gönlünden geçirir de yapmazsa onun aleyhine o kötülüğü yazmam. Şâyet yaparsa onu bir tek kötülük olarak yazarım”¹¹²⁰ hadisi de böyle manalandırılmıştır. Bir kötülüğü kalpten geçirmek ayrı şey, o kötülüğü işlemeye kalben karar verip azmetmek ayrı şeydir.

Diğer bazı müfessirler de âyeti şöyle tefsir etmişler:

Siz işlerinizde tasarladığınız kötülüğü açıkça işleseniz de gizlice işleseniz de Allah sizi onunla hesaba çekecek, ondan dolayı cezalandıracaktır.

Diğer bazı müfessirler de şöyle tefsir etmişler:

Siz işlerinizdeki şahitliği gizleme suçunu açığa vursanız da gizli tutsanız da Allah sizi onunla hesaba çeker. Bu suçu açığa vurmamak, şahitliğinizi isteyen hak sahibine:

¹¹¹⁷el-Hucurat, 49/12.

¹¹¹⁸en-nur, 24/19.

¹¹¹⁹ Buhari, *İtik*, 6: Müslim, *İman* 58:

¹¹²⁰ Müslim, *İman* 59.

Konunuz hakkında bilginiz var, ama biz o bilgiyi gizliyoruz ve hâkimler yanında senin lehinde şahitlik etmeyiz, demenizle olur. Suçu gizlemek de konuyu bildiğinizde halde ona: Şahitliğimizi istediğiniz konu hakkında bir bilginiz yoktur, demenizle olur.

Said İbn Mansûr, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hatem'in Mücahid aracılığıyla yaptıkları rivâyetlere göre İbn Abbâs (r.a.) bu âyetin şahitliği gizlemek hakkında indiğini söylemiştir. Bu rivâyet bu tefsirleri teyit eder.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Aşağıdaki iki âyet Bakara sûresinin sonudur. Yüce Allah bu sûreyi, Kur'ân'ın O'nun kitabı olduğunda şüphe olmadığını, Allah'tan korkanlar için bir hidâyet kaynağı olduğunu, takva sahibi kulların övgüye layık vasıflarını ve iman esaslarını bildiren âyetlerle açtı. Yüce Allah bu âyetlerden sonra gelen âyetlerde kâfirlerin durumunu ve bunun akabinde de münafıkların hallerini beyan buyurdu. Sûrenin diğer âyetlerinde Kitap ehlinin, özellikle yahudilerin olumsuz tutum ve davranışları, sapıklıkları bildiriliyor. Sûrenin büyük bir bölümünde namaz, oruç, zekât, hac ibadetleri, boşama, iddet, îlâ, kadın âdeti, cihat, faiz ve veresiye (muamele) gibi hukuka ait önemli bazı hükümlere yer veriliyor. Yüce Allah, sûrenin sonundaki iki âyette de sûrenin başındaki üstün vasıfları taşıyan başta Resûl-i Ekrem (a.s.) olmak üzere ümmetinin tam iman ve samimi itaat mertebelerine eriştiklerine şahadet ediyor, tescil edip ilâhi belge ile delillendiriyor, böylece onları takdirnameleriyle taltif buyuruyor. Ayrıca güçlerinin yetmeyeceği yükümlülükler altına sokmayacağını müjdelerken rızasına uygun duaları da onlara telkin edip öğretiyor.

BAKARA 2/285-286

أَمَّنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ كُلُّ آمَنَ بِاللَّهِ وَمَلِكِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ وَقَالُوا سَمِعْنَا وَأَطَعْنَا غُفْرَانَكَ رَبَّنَا وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ (٢٨٥) لَا يَكْفُرُ اللَّهُ نَفْسًا إِلَّا وُسْعَهَا لَهَا مَا كَسَبَتْ وَعَلَيْهَا مَا اكْتَسَبَتْ رَبَّنَا لَا تُؤَاخِذْنَا إِنْ نَسِينَا أَوْ أَخْطَأْنَا رَبَّنَا وَلَا تَحْمِلْ عَلَيْنَا إصْرًا كَمَا حَمَلْتَهُ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِنَا رَبَّنَا وَلَا تُحَمِّلْنَا مَا لَا طَاقَةَ لَنَا بِهِ وَاعْفُ عَنَّا وَاعْفِرْ لَنَا وَارْحَمْنَا أَنْتَ مَوْلَانَا فَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ (٢٨٦)

MEALİ

285. Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene inandı, müminler de. Hepsi Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine inandı: “Onun peygamberlerinden hiçbirini diğerlerinden ayırmayız” (dediler) ve: İşittik, itaat ettik. Ey Rabbimiz (bizi) bağışlamayı dileriz ve dönüşümüz ancak sanadır.” dediler.

286. Allah her kişiyi ancak gücü dâhilindekiyle mükellef tutar. Herkesin kazandığı iyiliğin yararı kendisinedir, yüklendiği kötülüğün zararı da kendisinin aleyhinedir. “Ey Rabbimiz, eğer unutursak veya yanılırsak bizi cezalandırma. Ey Rabbimiz, bize bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır bir yük de yükleme. Ey Rabbimiz, bize gücümüzün yetmediği bir şeyi bize yükleme. Bizi affet, bizi bağışla, bize merhamet et. Sen, bizim Mevla’mız (sahibimiz koruyucumuz, büyüğümüz, sahibimiz)sin. Bu nedenle kâfir topluma karşı bize yardım et.

İNİŞ SEBEBİ

Rivâyet olunduğuna göre “Ve içlerinizdekini açıklasanız da gizleseniz de Allah sizi onunla hesaba çeker.” âyeti inince taşıdığı hüküm sahabelere çok ağır geldi. (Çünkü kötü şeyler irade dışı da gönülden geçebilir). Bunun için sahabeler toplanıp Resûl-i Ekrem (a.s.)’in huzuruna vardılar ve diz çöküp oturduktan sonra: Ey Allah’ın Resûl’ü, Biz gücümüzün yettiği ameller, namaz, oruç, cihat ve sadaka ile mükellef olduk. Şimdi ise sana bu âyet indirildi. Hâlbuki buna gücümüz yetmeyecek, dediler. Bunun üzerine Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem onlara: “Sizden önce geçen iki kitap ehli (yani Yahudiler ve Hristiyanlar’ın) dedikleri gibi “işittik ve isyan ettik” demek mi istiyorsunuz? Bilakis “سمعنا وأطعنا غفرانك ربنا واليك المصير” “İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz, mağfiretini dileriz. Dönüş de ancak sanadır.” deyin buyurdu. Sahabeler bunu okumaya başladılar, okudukça dilleri ona yatıştı. Bunun arkasından Allah “Ameneresûlu” âyetini indirdi, sahabeler böylece Allah’a yakarış, niyaz ve istiğfara devam ettiklerinden dolayı bir süre sonra Allah Azze ve Celle, “Allah her kişiyi ancak gücü dâhilindekiyle mükellef tutar...” âyetini indirerek o âyet(in hükmünü, yani irade dışı gönülden geçen kötü düşüncelerden dolayı hesaba çekme işini) yürürlükten kaldırdı, sahabelerin endişelerini giderdi.¹¹²¹

TAHLİLLER

Vus'a(وسع): İnsan gücü dâhilinde olan şey demektir. Diğer bir mana ile insanın kolaylıkla yapabildiği şeydir.

Kesb(كسب) ve iktisab(اكتساب): Çalışıp kazanmak manasınadır. Ancak İKTİSAB: Çabalayıp gayretle yapılan çalışma anlamını ifade eder. Kötülükler genellikle nefsin

¹¹²¹ Müslim, *İman*, 199: Beyhaki, *Şuabü'l-İman*, 1/507

hoşlandığı ve cazip gördüğü şeyler olduğu için onun hakkında İKTİSAB ifadesi kullanılmıştır.

Muâhaza(مآخذة): Sorumlu tutup cezalandırmak manasınadır.

Nisyân(نسيان): Unutmaktır. Burada bu mana ile tefsir edildiği gibi unutmaya sebebiyet veren kusur ve ihmal manası, keza dinen yapılması gerekli olan bir ibadeti bırakıp yerine getirmemek manası ile de tefsir edilmiştir.

İhtâ(إخطاء): Hata işlemek, yanılmaktır. Burada bu mana ile tefsir edildiği gibi yanılmaya sebebiyet veren kusur ve ihmal manası, keza dinen yasak olan bir şeyi işlemek manası ile de tefsir edilmiştir.

Isr(إصر): Taşıyıcısını olduğu yerde tutup hareket ettirmeyen ağır yük demektir. Burada çok meşakkatli, zor yükümlükler manasınadır. Bir kavle göre ise tevbe ile bağışlanmayan günah manasınadır.

AÇIKLAMA (Bakara 2/285)

Peygamber Hz. Muhammed, Rabbinden kendisine indirilen ilahi buyrukların hepsine ayrıntılı olarak iman etti, peygamberlik görevini bu iman ile yerine getirdi. Müminler de O'na indirilen ilahi buyrukların hepsine iman ettiler. Her biri Allah'a, Allah'ın meleklerine, kitaplarına peygamberlerine imân etti. Müminler: "Biz Allah'ın peygamberlerinden hiçbirini diğerinden ayırmayız. Birinin peygamberliğini tasdik, diğerini tekzip ederek aralarında ayırım yapmayız, hepsini derecelerine göre peygamber tanırız." diye iman ettiler. Yahudiler ve Hristiyanlar peygamberler arasında ayırım yapıp bazısına inanır, bazısını tekzip ediyorlardı, halen de öyledirler. Müminler onlar gibi değildir, hepsine iman ettiler ve öyle dediler: Bize gelen hakkı işitip doğruluğuna inandık, icabet ettik ve ondaki emirlere ve yasaklara itaat edip rızamızla seve seve uyduk. Bizi bağışlamayı dileriz Ey Rabbimiz. Ne kadar dinleyip itaat etsek, yine bazı kusurlarımız, hata ve günahlarımız vardır, günahlarımızı ört, bizi dünyada rüşva, teşhir etme, ahirette de cezalandırma. Dönüşümüz de ancak sanadır, er geç bir gün ölüp öbür âleme intikal edeceğiz ve tekrar dirilip yaptıklarımızın karşılığını bulacağız, hesaba çekileceğiz. Âhiret, cennet ve cehennem haktır, diye niyazda bulundular, Allah'a yalvardılar.

AÇIKLAMA (BAKARA 2/286)

Müminler, ilahi emirleri ve yasakları böylece güzel biçimde karşılayarak iyice dinleyip icabet ettiklerini, seve seve itaat ettiklerini, kusurlarını itirafıyla bağışlanmalarını dilediklerini ve imanın diğer şartları gibi ahirete de inandıklarını itiraf edince ilâhî rahmetten şu iltifat ve ikrama layık görüldüler:

Allah, herkesi ancak gücü dâhilindekiyle mükellef tutar, kolaylıkla yapabileceği görevleri yükler, meşakkat ve zorluk vermez. O'nun verdiği görevleri mükellefler, olanca güçlerini değil, gücünün bir kısmını kullanmakla yerine getirebilirler. Mesela beş vakit namazla mükellefiz. Hâlbuki gücümüz yedi, sekiz vakit namaza da yeter. Keza iki ay oruç tutabildiğimiz halde bir ay oruçla yükümlü kıldık. Diğer ibadetler de böyledir. Bu kolaylık da Allah'ın kullarına olan merhametinden veya bu ümmete özel nimet ve ikramından kaynaklanır.

Bu âyet, Allah'ın bu ümmet gücünün yetmediği bir yükümlülüğün altına sokmadığına delalet eder. Fakat böyle bir teklifin imkânsız olduğuna delalet etmez.

Herkesin çalışıp kazandığı iyiliğin yararı kendisinedir, başkasına değildir. O halde ilâhî emirlere ve yasaklara riâyet etmekle kendi yararına çalışsın. Keza herkesin yüklendiği kötülüklerin zararı da ancak kendisinedir, onun aleyhinedir, başkasının aleyhine değildir. Durum böyle olunca kötülüklerden kaçınınsın.

Ey mü'minler, şu halde edeceğiniz duada şöyle söyleyin:

“Ey Rabbimiz, eğer unutursak veya yanılırsak bizi cezalandırma.”

Yani emir veya yasakla ilgili unutmaya veya yanılmaya sebebiyet veren kusur ve ihmalimiz olursa, diğer bir mana ile kusur ve ihmal sebebiyle bir görevi unutur veya bir yasağı yanlışlıkla işlersek, üçüncü bir mana ile bu görevlerden birisini bırakır veya yasaklardan birisini işlersek--bundan dolayı bizi cezalandırma.

UNUTMA VE YANILMA

Bu âyet, unutmaya veya yanılma sebebiyle farz görevlerden birisini terk etmenin veya haram bir şeyi işlemenin cezayı gerektiren suç sayıldığından terk etmenin veya yasak bir şeyi işlemenin haddi zatında ceza gerektiren suçlardan sayıldığına delalet eder. Çünkü suç sayılmazsa cezalandırılmanın talep edilmesi ve bunun için dua edilmesi gereksiz olur. Farz görevlerin bırakılmasıyla işlenen günah olsun, yasakları çiğnemekle işlenen günah olsun hepsi zehirler gibidir. Unutarak veya yanılarak zehir

yemek nasıl hayati tehlikeye sokuyorsa, unutarak veya yanılarak bile olsa günahlar, Sahibini azaba sokabilir. Ancak unutan veya yanılan kişi bazen kusurlu ve ihmalkâr görülür, bazen da kusur ve ihmali görülmeyip mazur sayılır. Çünkü böyle bir durumda ihmal ve kusur olmaksızın meydana gelen unutma veya yanılma dolayısıyla bir farz görevin terki veya bir yasağın işlenmesi sorumluluğu kaldırılmıştır.

Resûl-i Ekrem (a.s.)ın şu hadisi buna açık delildir:

“Allah, ümmetimin yanılmasını, unutmasını ve zorlandığı şey(in günahın)ı şüphesiz affetmiştir.”¹¹²²

Bunu misallerle açıklayalım:

1. Bir kimse elbisesinde namaza mani bir pislik görür de gidermeyi geciktirir, bir süre sonra unutarak o elbise ile namaz kılar. Bu meselede kişi kusurludur. Çünkü gördüğü pisliği hemen gidermesi gerekirdi, böyle yapmadığı için ihmalkârlığı ve kusuru vardır, mazur sayılmaz. Ama o pisliği görmeyip de namaz kılsa mazur sayılır, günah işlemiş olmaz.

2. Oruçlu olduğunu unutarak yemek yiyen kimsenin bir kusuru ve ihmali söz konusu olmadığı için mazurdur, günah işlemiş sayılmaz. Hatta orucu da bozulmuş sayılmaz.

3. Bir kimse bir ava kurşun sıkar da yanlışlıkla bir insanı vursa, orada insanın bulunabileceğini ve bulunduğu takdirde ona isabet edip etmeyeceğini hesaba katmamış, gerekli dikkat ve tedbiri almamış ise kusurludur, mazur sayılmaz, sorumluluk altındadır, cinâyet işlemiş olur. Aksi halde mazurdur, sorumlu değildir. Ancak buna rağmen maktulün yakınlarına diyet ödenmesi ve keffaret çıkarılması gerekir.

Hulasa unutmak veya yanılmak iki çeşittir. Sahibi bazen mazur sayılır, bazen da mazur görülmez. Mazur görüldüğü konularda sorumlu tutulmayacağı bu hadislerle müjdelenmiştir. Mazur görülmediği konularda ise bağışlanması için nasıl dua edeceği bu âyette öğretilmiştir. Âyetin bu fıkrasının üç şekilde tefsir edildiğini yukarıda belirttim, tekrarlamaya gerek yoktur.

Ey mü'minler, dua ederken bir de öyle deyin: “Ey Rabbimiz, bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır bir yük de yükleme.” Yani İsrailoğullarına uyguladığın zor dayanılır ağır hükümler ve çetin tekliflere benzer yükümlülük altına sokma.

¹¹²² İbn Mace, *Talak* 15.

Müfessirlerin bildirdiğine göre İsrailoğullarının tabi tutuldukları ağır hüküm ve tekliflerin bazıları şunlardır:

Günde elli vakit namaz kılmak, malın dörtte birini zekât olarak vermek, pislik bulaşan elbiseyi kesip atmak, birçok suç için idam cezasını uygulamak, tevbenin kabulü için intihar etmek ile mükellef olmak ve bir hata işlenmesi halinde helal olan bazı yiyeceklerin yenmesinin yasaklanması hükümleri gibi...

Âyetin başında “Allah herkesi ancak gücü dâhilindekiyle mükellef tutar.” buyurulduktan sonra bu duaya ihtiyaç var mı? diye bir soru hatıra gelebilir. Buna özetle şöyle cevap verilebilir: İsrailoğullarına yükletilen teklifler ve haklarında uygulanan hükümler çok ağır olmakla beraber insan gücünün dışında değildir. Müminler böyle ağır ve çetin tekliflere maruz kalmamak için bu duada bulunmakla emrolundular.

Ey Rabbimiz ve bize gücümüzün yetmediği bir şeyi bize yükleme yani bize çekilmez, takat getirilmez ve dayanılmaz belalar, musibetler, mihnet ve meşakkatler verme. Diğer bir mana ile bize bu gibi cezaları ne de bu cezalara sebep olan çok ağır ve pek meşakkatli teklifler yükleme.

Hazın tefsirinde bu âyetin açıklaması bölümünce bu hususla alakalı olarak özetle şöyle denilir:

Güç yetmez şeyi teklif etmek iki şekilde olur: Birincisi, kulun gücü dışında kalanı teklif etmektir. Kör bir kimseye bir cisme bakmasını veya sakat bir kişiye koşma teklif etmek gibi. Allah Teâlâ hiçbir kuluna böyle gücü dışında kalan bir şeyi teklif etmez. İkincisi, kulun çok zor güç yetebileceği ağır ve meşakkatli bir şeyle mükellef tutulmasıdır. Mesela İslam’ın ilk zamanlarında gece namazı herkese farz idi. Sonra bu farz kaldırıldı. Müminlerin bu dua ile istedikleri şey bütün güçlerini harcamak suretiyle zor yapabilecekleri şeylerle mükellef tutulmamalarıdır.

“Bizi affet, bizi bağışla ve bize merhamet et.” AFIV: Günahların izlerini silmek, gidermektir. MAĞFİRET ise günahları örtmek demektir. Şu halde mana şöyle olur: Ey Rabbimiz, günahlarımızın izlerini giderip kökünden sil, çirkin emellerimizi ört, bizi ne dünyada ne de ahirette rezil ve rüsva etme, bize merhamet eyle, sevap terazimizi ağırlaştır. Sen bizim Mevla’mız, yani koruyucumuz, büyüğümüz ve sahibimizsin. Bu nedenle kâfir topluma karşı bize yardım et.

BU İKİ ÂYETİN FAZİLETİ HAKKINDA GELEN HADİSLERİN BAZISI

1. Müslim ve Tirmizî'nin rivâyetlerine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Bu âyet inip de Resûlullah Sallallahu Aleyhi ve Sellem onu okuyunca ondaki her dua cümlesinin sonunda (Allah tarafından) kendisine “Peki yaptın.” buyurulmuştur.

2. Peygamber Sallallahu Aleyhi ve Sellem şöyle buyurmuştur: Kim Bakara suresinin sonundaki iki âyetini bir gecede okursa bu âyetler ona kâfidir.¹¹²³

Kütüb-i Sitte'nin hepsinde rivâyet olunan bu hadisteki “bu iki âyet okuyucusuna kâfidir” ifadesi müteaddit şekilde yorumlanmıştır: Şöyle ki:

- a) Gece ibadetinin sevabını kazanmış olur,
- b) Şeytanın şerrinden korunmuş olur,
- c) İnsanların ve cinlerin şerrinden korunmuş olur,
- d) İnançla ilgili kötülüklerden korunmuş olur.

Daha başka yorumlar da vardır. Geniş izah için İbn Mâceh'in Sünen'ine ait terceme ve Şerh'e bakılabilir.

3. Peygamber şöyle buyurmuştur:

*“Allah Teâlâ Bakara sûresini Arş'ın altındaki hazinesinden bana verdiği iki âyetle tamamladı. Artık bu iki âyeti öğreniniz ve eşleriniz ile çocuklarınıza öğretiniz. Çünkü bu iki âyet hem namaz, hem Kur'ân, hem duadır.”*¹¹²⁴

4. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:

*“Bakara sûresinin sonundaki iki âyet, üç gece hangi evde okunursa şeytan o eve yaklaşamaz.”*¹¹²⁵

Biz bu kadarlıkla iktifa edelim. Allah bizi de anılan faziletten bol bol yararlananlardan eylesin. Âmin.

¹¹²³ İbn Mace, *Salat*, 183 (hd.1368, 1369)

¹¹²⁴ Dârimî, *Fezâilü'l-Kur'an* 14; Ahmed İbni Hanbel, *Müsned*, 4/ 147, 151; 5/ 180

¹¹²⁵ Tirmizî, *Sevâbu'l-Kur'ân* 4.

ÂL-İ İMRÂN SÛRESİ

Medine devrinde inen uzun sûrelerden olup 200 âyettir. Bu sûrede, Allah'ın varlığı, birliği, Hz. Muhammed (a.s.)'in hak peygamberliği, Kur'ân'ın ilahî kitap olduğu, bildiriliyor, kitap ehlinin İslam dini Kur'ân ve Hz. Muhemmed (a.s.) aleyhinde ortaya attıkları, zihinleri bulandırıcı şüpheleri reddediliyor, Resûl-i Ekrem (a.s.)'in kitap ehliyle münazarası, kitap ehlinin olumsuz davranışları beyan ediliyor. Ayrıca Müslümanlarla müşrikler arasında geçen bazı savaşlara, hac, cihat, faiz ve zekât ile ilgili bazı hükümlere, emir ve yasaklara değiniliyor.

SÛRENİN BAZI İSİMLERİ

En meşhur adı ÂL-İ İMRAN sûresidir. 33 ve onu takip eden âyetlerde İmrân ailesinden söz edildiği için bu adı almıştır. Ayrıca TAYYİBA, el-EMÂN, el-KENZ, el-MANİYYE, el-MÜCÂDELE ve el-İSTİĞFAR sûresi isimleri de vardır.

SÛRENİN FAZİLETİ

Buna dair bir hadis mealini sunmakla yetineyim:

“Resûl-i Ekrem sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

“Kıyamet günü Kur'ân ve onunla amel eden okuyucuları getirilir, Bakara sûresi ile Al-i İmrân sûresi onların öncülüğünü yapar.”¹¹²⁶

Sûrenin başından 83. âyetine kadar olan bölümü hicretin 9.yılı Medine'ye gelen Necrân hristiyanları heyeti hakkında inmiştir.

İbn Cerîr, İbn İshâk ve İbnü'l-Münzir'in Muhammed İbn Ca'fer İbn ez-Zübeyr'den rivâyetlerine göre Peygamber (a.s.)'e Necran hristiyanlarından altmış kişilik bir heyet geldi. Aralarında on dört kişi hristiyanların ileri gelenlerindendi. Heyetin başındaki en önemli kişiler, Emirleri Abdülmesîh, danışmanları el-Eyhem ve papazları Ebû Harise İbn Alkama idi. Bunlar Peygamber (a.s.)'in yanında günlerce kalıp İsa (a.s.) hakkında

¹¹²⁶ Müslim, *Salâtu'l-musafirin*, 253.

O'nunla tartıştılar. Sözleri birbirini tutmuyor ve çelişkili konuşmalar yapıyorlardı. Kâh: İsa, ölüleri dirilttiği için Allah'tır, diyorlardı. Kah: İsa Allah'ın oğludur, çünkü babasız dünyaya geldi, diyorlardı. Kah: İsa'nın üçün üçüncüsü (yani üç ilahtan biri) olduğunu söylüyorlar ve Allah Teâla'ya iftira edip duruyorlardı.

Peygamber (a.s.) onlara:

Her çocuğun, babasına-bazı yönlerden-benzediğini bilmez misiniz? buyurdu. Onlar:

--Evet, biliriz. Peygamber:

--Rabb'imizin daima diri olup ölümsüz bulunduğunu ve İsa'nın ölümlü olduğunu bilmez misiniz? Onlar:

--Evet, biliriz. Peygamber:

--Rabbimizin her şeyi tutup gözettiğini, koruduğunu canlıları rızıklandırıldığını bilmez misiniz? Onlar:

-Biliriz. Peygamber:

--Peki İsa şu söylediklerimden hangisini yapabilir? Onlar:

--Hayır. Peygamber:

--Rabb'imizin İsa'yı ana rahminde dilediği gibi şekillendirdiğini, Rabbimizin bir şey yemediğini, içmediğini ve abdest yapma durumu olmadığını bilmez misiniz? Onlar:

--Evet biliriz. Peygamber:

--Peki. Her kadın gibi İsa'nın anasının kendisiyle hamile kaldığını, sonra her kadının bebeğini doğurduğu gibi İsa'nın anasının İsa'yı doğurduğunu, İsa'nın her bebek gibi emzirildiğini beslendiğini, daha sonra yiyip içip abdest yaptığını bilmez misiniz? Onlar:

--Evet biliriz. Peygamber:

--Peki, durum böyle iken İsa, iddia ettiğiniz gibi nasıl ilâh olur?

Bunun üzerine heyet gerçeği anladı, ama inkârcılığını bırakmadı ve susmayı tercih etti. İşte bu olay üzerine sûrenin başından seksen küsûrâyet indi.¹¹²⁷

El-Kelbî ile er-Rabi'in Enes (r.a.)'ten olan riyâyetlerine göre Peygamber (a.s.) heyette bulunan el-Âkib ve es-Seyyid el-Eyhem isimli papazlara: Müslüman olun, buyurunca,

¹¹²⁷ Beyhaki, *Delailü'n-Nübüvve*, 5/384

onlar: Biz senden önce müslüman olduk, yani Hakk’a teslim olduk, diye cevap verdiler. Resûl-i Ekrem: Siz yalan söylediniz. Allah’a oğul isnat etmeniz, haşa tapmanız ve domuz eti yemeniz sizi müslüman olmaktan alıkoymuştur, buyurdu. ¹¹²⁸

Âyetlerin kitap ehlinin itikatlarını iddialarını ve sözlerini nasıl reddettiğini tefsir esnasında belirtmeye çalışacağım.

MEALİ

Rahmân, Rahim Allah’ın adıyla

ÂL-i İMRÂN 3/1-2

الَمْ (١) اللَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْحَيُّ الْقَيُّومُ (٢)

MEALİ

I. Elif lâ mîm.

2. Allah hak ilahtır, O’ndan başka hak ilah yoktur, daima diri O’dur, varlıkları yönetip gözetten O’dur.

Bu iki âyetin açıklaması Bakara sûresinin I. ve 255. Âyetlerin tefsiri bölümünde geçti, oraya müracaat edilmelidir.

Ebû Davûd, İbn Mâce ve Ahmed İbn Hanbel’in Esmâ İbnt Yezid (r.a.)’ten rivâyet ettiklerine göre Peygamber sallallah aleyhi ve sellem Allah’ın ism-i azamının Bakara sûresinin 163. ve Âl-i İmran’ın bu iki âyetinde olduğunu bildirmiştir. ¹¹²⁹

Tefsirini yapmakta olduğumuz 2. âyet İsa’nın ilâh olduğuna dair hristiyanların iddiasını reddeder.

ÂL-i İMRÂN3/3-4

نَزَّلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ وَأَنزَلَ التَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ (٣) مِنْ قَبْلُ هُدًى لِلنَّاسِ وَأَنزَلَ الْفُرْقَانَ
إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ لَهُمْ عَذَابٌ شَدِيدٌ وَاللَّهُ عَزِيزٌ ذُو انتِقَامٍ (٤)

MEALİ

3-4. (Allah) sana Kitab’ı hak ile ve kendinden önceki kitapları doğrulayıcı olarak indirdi. Daha önce de insanlara doğru yolu gösterici olarak Tevrat ve İncil’i indirdi ve

¹¹²⁸ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 3/75

¹¹²⁹ Ebu Davut, *Salat* 358: Tirmizi, *Deavat* 64: İbn Mace, *Dua* 9.

Furkan'ı (hak ile batılı birbirinden ayırt eden) indirdi. Şüphe yok ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azap vardır. Allah daima üstündür, (zalimlere karşı) intikam sahibidir.

TAHLİLLER

1- Kitaptan maksat Kur'ân'dır. Âyette Tevrat ve İncil kendi adlarıyla anıldığı halde Kur'ân'ın adıyla anılmayıp “el-Kitab” ile anılması onun diğer semavî kitaplardan üstünlüğüne ve kitab adının ancak ona layık olduğuna işaretir.

TENZİL(تنزيل): Peyderpey indirmektir. **İNZÂL**: Bir defada indirmektir. Kur'ân-ı Kerim, levh-i mahfuzdan birinci gökteki Beytül-İzzeti'ye toplu halde bir defada indirilmiş ve oradan Peygamber (a.s.)'e yirmi üç yılda peyderpey indirilmiştir. Bu itibarla Kur'ân'ın indirilmesi konusunda hem “TENZİL” hem de “İNZAL” ifadeleri kullanılır. Tevrat ve İncil ise Musâ (a.s.) ve İsa (A.S.)'ya toplu halde ve bir defada indirildiği için “İNZAL” tabiri kullanılmıştır.

TEVRAT ve **İNCİL** kelimelerinin kök manaları hakkında değişik görüşler vardır. Bir kavle göre **TEVRAT**, İbranice bir kelime olup lügatte şariat manasındadır. **İNCİL** de yunanca olup asıl manası yeni öğretim veya müjdedir.

FURKAN (فرقان): Mastar olup hak ile batılı birbirinden ayıran şey manasında kullanıldığı gibi başka manalara da gelir. Burada kastedilen mana hakkında müteaddid rivâyetler vardır:

1. Kur'ân'dır. Çünkü Allah Teâla, onunla hak ile batılı birbirinden ayırmıştır. Katâde böyle demiştir.
2. Kitap ehlinin ihtilafa düştükleri konulara ışık tutup gerçeği ortaya koyan Kur'ânâyetleridir. Muhammed İbn Ca'fer İbn ez-Zübeyir böyle demiştir.
3. Kur'ân'ın muhkem âyetleridir.
4. Semavî kitapların tümüdür.
5. Zebûr'dur.
6. Semavî kitaplarla beraber ilgili peygamberlere indirilen mucizelerdir.

İNTİKAM (انتقام): Öc almaktır. Burada suçluyu, suçundan dolayı cezalandırmak manası ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.), Allah sana o muazzam kitabı, Kur'ân'ı hak ile yani hükümleri, hikmetleri, haberleri ve içinde ne varsa hepsi gerçek, doğru, adalet olarak veya ilahî olduğu kesinlikle ispatlayıcı delilleri muhtevi ve kendinden önceki semavî kitapları doğrulayıcı olarak peyderpey indirdi. Daha önce yani senden önce veya sana Kur'ân'ı indirmeden önce de insanlara doğru yolu gösterici olarak Tevrat ve İncil'i indirdi. Bu iki kitap da kendilerine indirilen insan topluluklarına doğru yolu gösterdi, hakkı ve gerçeği anlattı. Bu iki kitabın gösterdiği yol ve anlattığı gerçeğin bir bölümü de son peygamberin müjdelenmesi, vasıfları, alametleri ve geldiği zaman O'na tabi olunmasıdır. O, Furkan'ı, yani hak ile batılı birbirinden ayıran ve bu sıfatı taşıyan Kur'ân'ı, diğer bir mana ile Zebûr'u, başka bir mana ile tüm ilahî kitapları indirdi.

Musa'ya Tevrat'ı, İsa'ya İncil'i indiren Allah, Hz. Muhammed (a.s.)'e de Kur'ân indirdi. Kur'ân'ın semavî olduğu en ufak bir şüpheye yer bırakmayacak mucizelerle ispatlandığı gibi kendinden önceki semavî kitapları doğrular durumdadır. Durum böyle olunca Kur'ân'a ve tebliğcisi Hz. Peygamber (a.s.)'e inanmamanın makul bir sebebi olamaz. Hatta buna inanmayan bir kimse, bunun doğruladığı diğer ilahî kitaplara da inanmış sayılamaz. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azap vardır. Allah daima üstündür. Dilediğini yapar, dilediğine hükmeder, hiçbir kuvvet O'na engel olamaz, suçlulara karşı intikam sahibidir, suçlarından dolayı hak ettikleri cezayı verir.

ÂL-İ İMRÂN3/5

إِنَّ اللَّهَ لَا يَخْفَىٰ عَلَيْهِ شَيْءٌ فِي الْأَرْضِ وَلَا فِي السَّمَاءِ ﴿٥﴾

MEALİ

5. Şüphe yok ki ne yerde ne de gökte hiçbir şey Allah'tan gizli kalmaz.

AÇIKLAMA

Bundan önceki âyette Allah'ın izzeti ve üstünlüğünün azameti, kudret ve gücünün kemali beyan edildikten sonra bu âyette O'nun ilminin genişliği ve tüm âlemlerde olup biten her şeyi kuşattığı vurgulanmaktadır.

Yer ve gökten maksat bütün âlemlerdir. İnsanoğlu yer ve göklerin ötesinde kalan âlemleri bilmediği için yer ve gök ifadesi kullanılmıştır.

Kâinatta olup biten her şey O'nun malumudur, hiçbir şey O'ndan gizli kalmaz. Bu itibarla kimin iman ettiğini, kimin inkârcılık ettiğini ve kimin münafıklıkla ikiyüzlülük ettiğini bilir, buna göre de ceza veya mükâfat verir.

Bu âyet, Allah'ın hayat, yani daima diri ve ölümsüzlüğünün bir deliline işarettir, inkârcılar için bir tehdittir. Aynı zamanda bazı gaybları bildiği gerekçesiyle İsa'yı ilahlaştırma sapıklığının reddine bir işarettir. Çünkü hak ilah, âlemlerde olup biten açık ve gizli her şeyi bilendir. O yüce Allah, peygamberlerine dilediği bazı gaybları bildirir, onlar da bu bilgiye dayanarak o gayblardan haber verirler. Bu durumdan hareketle hiçbir peygamber ilahlaştırılmaz.

ÂL-İ İMRÂN3/6

هُوَ الَّذِي يُصَوِّرُكُمْ فِي الْأَرْحَامِ كَيْفَ يَشَاءُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ ﴿٦﴾

MEALİ

6. Rahimlerde sizi dilediği gibi şekillendiren O'dur. Başka ilah yok ancak O vardır. Aziz (daima üstün olan) O'dur, Hakîm (hikmet sahibi) O'dur.

TAHLİLLER

Tasvir(تصوير): Şekillendirmektir, bir şeyi yeni bir şekle sokmaktır.

Arham(أرحام): Rahim'in çoğuludur. RAHİM: Bebeğin olduğu ana rahmidir.

AÇIKLAMA

Ey insanlar, sizi ana karınlarında, rahimlerde dilediği gibi şekillendirip yaratan O'dur. Bir damla suyu kan pıhtısı, sonra et parçası vs. şekilden şekle sokan nihâyet tam veya özürlü bebek haline getiren, ona erkeklik dişilik, güzellik çirkinlik, değişik renk, huy, karakter, boy ve manevi nitelikler veren O'dur. Hak ilah ancak O'dur. O'ndan başka hak ilah yoktur. Aziz, yani daima üstün, galip ve gücü her şeye yeten O'dur, hakîm, yani her şeyi yerli yerince yapan, hikmet sahibi ancak O'dur.

Bu âyet de Hristiyanların İsa'yı ilahlaştırmaları iddiasını reddeder. Şöyle ki İsa da diğer insanlar gibi ana karında Allah'ın dilediği gibi şekillendirilip yaratılmıştır. İsa da diğer insanlar gibi anasından doğmuştur, o da bir insan ve bir kuldur. Böyle bir yaratılmışa hangi akıl ve mantıkla ilâhlik vasfı yakıştırılır.

ÂL-İ İMRÂN3/7

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ فَأَمَّا الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ زَيْغٌ فَيَتَّبِعُونَ مَا تَشَابَهَ مِنْهُ ابْتِغَاءَ الْفِتْنَةِ وَابْتِغَاءَ تَأْوِيلَةٍ وَمَا يَعْلَمُ تَأْوِيلَهُ إِلَّا اللَّهُ وَالرَّاسِخُونَ فِي الْعِلْمِ يَقُولُونَ آمَنَّا بِهِ كُلٌّ مِنْ عِنْدِ رَبِّنَا وَمَا يَذَّكَّرُ إِلَّا أُولُوا الْأَلْبَابِ ﴿٧﴾

MEALİ

7. (Ey Muhammed A.S.) Bu muazzam kitabı sana indiren O'dur. Bunun bir kısmı muhkem (manası açık) âyetlerdir ki bunlar kitabın anası (temeli)dir. Diğer bir kısmı da müteşabih (anlamı kapalı) âyetlerdir. Kalplerinde eğrilik bulunanlar, sırf fitne aramak (inananları saptırmak) ve kendi arzularına uygun yorumlamaya yeltenmek için onun müteşabih kısmının ardına düşerler. Hâlbuki yorumunu Allah'tan başkası bilemez. İlimde, enginleşenler: "Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır", derler. Akl-ı selim sahiplerinden başkası düşünüp öğütlenmez.

TAHLİLLER

Muhkemat(محكمات): MUHKEME'nin çoğulu olup sağlam yapmak manasına gelen İHKÂM masterından ism-i mef'uldür. Burada kastedilen mana hakkında değişik rivâyetler aşağıda anlatılacaktır.

Ümm(أم): Asıl ve temel manasınadır.

Müteşabihât(متشابهات): Müteşâbihe'nin çoğulu olup TEŞÂBÜH masterından ism-i fâildir. MÜTEŞÂBİH: Bireyleri veya parçaları birbirine benzer şey manasına kullanıldığı gibi sırf akıl yoluyla çözümlenemeyen karışık şey manasına da gelir. Burada kastedilen mana hakkındaki rivâyetleri de aşağıda anlatacağım.

Zeyğ(زيع): Doğru yoldan sapmak, istikametten ayrılmaktır. Burada haktan ayrılıp, batıl arzulara sapmak manasınadır.

İbtiğa(ابتغاء): Aramak, istemek ve arzulamaktır.

Te'vil(تأويل): Açıklamak, yorumlamaktır.

Râsihûn(راسخون): Râsih'in çoğuludur, RUSÛH masterındandır. RUSÛH: Yerinde yerleşip kalmak, yerde kökleşmek vs. manalara gelir. İlimde rusûh ise şüpheye yer bırakmayacak biçimde sağlam ve engin bilgi edinmek, ilimde ileri payeye erişmektir.

Ulu(أولو): Tekili olmayan çoğullardandır, sahipler demektir. Tekili "ZÛ" dur.

Elbâb(الباب): Lübb'ün çoğuludur. LÜBB: Selim ve hâlis akıl demektir.

Yezzekkeru:(يذكر) Tezekkür masterından fiildir. TEZEKKÜR: Düşünüp öğütlenmek manası ile tefsir edilmiştir.

MUHKEMÂT VE MÜTEŞABİHAT KELİMELERİNİN TEFSİRİ

Bu iki kelimenin tefsiri konusunda müteaddit rivâyetler ve görüşler mevcuttur. Tefsir kitaplarında bir hayli yer verilen bu konuya ait özet bilgi vermekle yetinelim:

1. Muhkem: Manası anlaşılan ve tefsiri bilinen âyetlerdir. Müteşâbih de: Manası bütün insanlara kapalı olup, ne akıl yoluyla ne de nakil-rivâyet yoluyla bilinemeyen âyetlerdir. Elif Lâm Mim gibi bazı sûrelerin başında bulunan Huruf-i Mukattaa, kıyametin kopması, Dâbbetu'l-Ard, Ye'cûc ve Me'cûcâyetleri gibi.

Câbir İbn Abdillâh, Şa'bi ve Süfyan-i Sevrî, böyle diyenlerdendir.

2. Muhkem: Kur'ân'ın nasihi, helali, haramı, cezaları ve farzlarıdır. Müteşâbih de: Hükümleri mensuh olan âyetlerdir. Ali İbn Ebî Talha'nın rivâyetine göre İbn Abbâs böyle demiştir.

3. Muhkem: Helal ve haramı bildiren âyetlerdir. Bunların dışında kalan âyetler müteşâbihtir. Mücâhid böyle demiştir.

4. Muhkem: Mensûh olmayan âyetlerdir. Müteşâbih ise: Mensuh olan âyetlerdir. Dahhâk böyle demiştir.

5. Muhkem: Birden fazla manaya muhtemel olmayan âyetlerdir. Müteşâbih ise birden fazla manaya muhtemel olan âyetlerdir.

6. Muhkem: Nasih olan âyetlerdir. Müteşâbih de mensuh olanlarıdır. İbn Mes'ûd, Katâde ve Rebî böyle demişlerdir.

7. Muhkem: Manası üzerinde icma bulunan âyetlerdir. Müteşâbih ise değişik manalara yorumlanan âyetlerdir. El-Asamm böyle demiştir.

Muhkem ve müteşâbih kelimelerinin tefsiri hakkında başka görüş ve rivâyetler de vardır.

Er-Rağib da Müfredat'ında Muhkem ve Müteşâbih konusuna geniş yer vermiştir ve bu arada müteşâbihi üçe ayırmıştır: Bir kısmının manasını ancak Allah bilir. Kıyametin kopması zamanı, Dabbetu'l-Ard'ın çıkması ve keyfiyeti gibi şeyler böyledir. Bir kısmını insan bilebilir. Garip lafızlar ve muğlak, yani kapalı hükümler gibi. Üçüncü çeşit de iki kısım arasında kalır. Bunları ilimde ileri payeye erişmiş engin âlimlerin

bazısı bilebilir, diğerleri bilemez. Peygamber (a.s.)’in Hz.Ali (r.a.) hakkında “Allah’ım onu dinde bilgili yap, ona te’vili öğret.”¹¹³⁰ hadisiyle işaret edilen te’vil, müteşabih bu kısma ait te’vildir. Peygamber (a.s.)’in İbn Abbâs (r.a.) hakkında da buna benzer duası vardır. O da bu manayadır.¹¹³¹

Kurtubi ve İbn Kesîr, Muhkem ve Müteşabih hakkında en güzel tarifi yukarıda birinci maddede anlattığım görüş olduğunu söylemişler.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.), bu muazzam Kitabı, yani Kur’ân’ı sana indiren Allah’tır. Bu kitabın bir kısmı muhkem, yani manası anlaşılan, tefsiri bilinen ve başka manalara muhtemel olmayan âyetlerdir ki bunlar Kur’ân’ın temelini ve esasını teşkil eder, hükümlerin kaynağıdır, ilim ve amelin dayanağıdır, müteşabihâyetler için başvurulacak mercidir. Diğer bir kısmı da müteşabih, yani manası bütün insanlara kapalı olup ne akıl yoluyla ne de nakil ve rivâyet yoluyla bilinemeyen âyetlerdir. Diğer bir mana ile müteşabih, yani manası insanlardan yalnız ilimde rusûh edip derinleşen ve ileri payeye erişen âlimler tarafından tefsir edilebilen âyetlerdir.

İşte kalplerinde bulunanlar, haktan yüz çevirip batıla ve dalaletle sapanlar, sırf fitne aramak, manevi havayı bulandırıp inananları tereddüt ve şüpheyi düşürmek, muhkem âyetler ile müteşabihâyetler arasında çelişki varmış gibi bir havayı estirmek suretiyle başkalarını sapıtmak ve kendi arzularına uygun yorumlamaya yeltenmek için Kitabın müteşabih kısmının peşine düşerler.

“Kalplerinde eğrilik bulunanlar”dan maksadın kimle olduğu hususunda ihtilaf vardır. Bir kavle göre bu ifade ile Necran Hristiyanlarını temsilen Medine-i Münevvere’ye gelip Tevhid ve İsa (a.s.) hakkında Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem ile tartışmaya giren heyete işaret ediliyor. Sûnenin başında bu heyet ile ilgili gerekli bilgi verilmişti. Bunlar tartışma esnasında Resûl-i Ekrem (a.s.)’e Sen İsa’nın “Ruhullah” ve “Kelimetullah” olduğunu söylemiyor musun?dediler. Resûlullah, Evet diyorum, buyurunca onlar: Bu bizim için yeterlidir, dediler ve bu iki kelimeyi kendi keyiflerine göre yorumlayıp İsa’nın Allah’ın oğlu olduğu anlamı çıkarmaya yeltendiler, İsa’nın ancak bir kul olduğunu bildiren

¹¹³⁰ Er-Rağıb el-İsfehâni, *Müfredat*, 445.

¹¹³¹ Buhârî, *Vudû*, 10; Müslim, *Fedâilü’s-Sahâbe*, 138. Benzer rivayet için bkz. Buhari, *İlim* 17.

ان هو إلا عبد أنعمنا عليه = “O, sadece kendisine nimet verdiğimiz bir kuldur.” muhkem ve manası açık seçik âyeti görmemezlikten geldiler, inada saplandılar. Bu âyet onlar hakkında inmiştir. Âyet onların fitnelerini reddederek Kur’ân’ın sağlam esaslar üzerine kurulu olduğunu, teferruat kabilinden olan müteşabihâyetlerin, asıl olan muhkem âyetlere bağlı ve tabi olduğunu vurgular.

Bir kavle göre bütün bidatçılar âyetin şümulüne dâhildir.

“Aişe (r.a.)’den rivâyete göre Resulullah sallallahu aleyhi ve sellem bu âyeti okuduktan sonra şöyle buyurmuştur:

“Müteşabih âyetlerin ardına düşen (ve muhkem âyetleri terk eden)leri gördüğünüz zaman (bilin ki) Allah’ın sözünü ettiği kimseler onlardır. Onlardan sakının.”¹¹³²

Bu hadise göre âyet, müteşabihlerin ardına düşüp fitne aramak ve keyiflerine göre yorum yapmak isteyen herkese şümuludur. Hristiyanlar, yahudiler, ölümden sonra dirilmeyi inkâr edenler, hariciler, münafıklar ve bidatçılar hakkında olduğuna dair değişik görüşler veya rivâyetlerin her birinde bunların bir kısmı beyan edilmiş olabilir.

Hulasa kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne aramak ve kendi arzularına uygun yorum yapmaya yeltenmek için müteşabihlerin ardına düşerler. Hâlbuki müteşabih kısmının doğru yorumunu ancak Allah bilir, başkası bilemez. İlimde enginleşenler: “Ona, yani kitabın müteşabih kısmına--diğer bir mana ile Kitâb’a--inandık, hepsi, yani muhkem kısmı olsun müteşabih kısmı olsun tamamı Rabb’imiz katındandır.” derler, tam bir teslimiyetle müteşabihin ilmini Allah’a havale ederler, aczlerini itiraf ederler.

Âlimlerin çoğu العلم في الله والراسخون في العلم cümlesinde Allah lafzı üzerinde durmanın gereğine ve cümlelerin orada noktalanıp bittiğine ve müteşabihin tevilini Allah’tan başkasının bilemeyeceğine hükmetmişlerdir. Buna göre العلم في الله müste’nef, yani yeni ve ayrı bir cümlelerin başlangıcıdır. Gerek âyetin mealî ve gerekse yukarıdaki açıklamayı, buna göre yaptım. Bu takdirde müteşabih, manası bütün insanlara kapalı olan âyetler, diye tefsir edilir. Örnekler yukarıda 1. maddede verilmiştir. Sahabilerden İbn Mes’ud, Übey İbn Ka’b, İbn Abbâs, Aişe radiyallahuanhum anılan cümlelerin Lafza-i Celâl ile noktalandığını söyleyenlerdendir.

Bir kısım âlimlere göre ise Lafza-i Celâl’den sonra gelen “Vav” atıf harfidir. Bu takdirde cümlelerin açıklaması şöyle olur: “Hâlbuki onun tevilini ancak Allah ve ilimde

¹¹³² Müslim, *İlim* 1.

derinleşenler bilir. “Bu âlimler müteşabihi bilmekle beraber: Ona inandık, hepsi Rabbimiz katındandır, derler.”

İbn Abbâs (r.a.)’ın : “Ben, müteşabihin te’vilini bilenlerdenim” dediği rivâyet edilmektedir.¹¹³³ Bu tefsir, İbn Abbâs, er-Rebî, Mücâhid ve başka âlimlerden rivâyet edilmektedir. Yukarıda anlattığım gibi müteşabihlerin bir kısmının manasını ancak Allah bilir. Kıyametin kopması, Dâbbetü’l-Ard’ın çıkması ve keyfiyeti gibi. Bu nevi müteşabihi ne İbn Abbâs ne de bir başkası bilemez, yorumlayamaz. Müteşabihin bir kısmını insan bilebilir. Garip lafızlar ve kapalı hükümler gibi. Rağıb’ın dediği gibi bir de bu ikisi arasında kalan var ki râsih âlimlerin bir kısmı bilebilir.

Bazı muhakkik âlimler de: Eğer müteşabihten maksat manası bütün insanlara kapalı âyetler ise cümlelerin Lafza-i Allah ile tamamlanması gerekir. Şâyet müteşabihten maksat manası açık olmayan, değişik manalara muhtemel âyetler ise cümlelerin orada tamamlanması caizdir. Çünkü müteşabihin hepsini, bütün yönleriyle veya gerçek mahiyetleriyle ancak Allah bilir. Keza cümledeki “VAV” atıf harfi da olabilir. Çünkü ilimde derinleşenler bu nevi müteşabihleri muhkem âyetlerin ışığı altında ve onlara uygun biçimde yorumlaya bilirler, demişlerdir.

“ER-RASİHÛN Fİ’L-İLMÎ”= İlimde enginleşip yüksek payeye erenler İbn Cerîr, İbn EbîHâtem ve Tabarânî’nin sahabilerden Enes, Ebu Ümâme, Vasile İbn el-Eska ve Ebû Derda (radiyallahuanhum) dan rivâyet ettiklerine göre Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem’e ilimde râsih olanların kimler olduğu soruldu. Bunun üzerine buyurdular ki:

“Kim, yeminin gereğini hayırlı biçimde yerine getirir, dili doğru söyler, kalbi dürüst olur ve yine kim karnı ve eteği temiz olur ise: işte o kimse ilimde rasih olanlardandır.”¹¹³⁴

İbnu’l-Munzir de tefsirinde Nafi İbn Yezid’in şöyle söylediğini nakletmiştir:

¹¹³³ İbn Kesir, *Tefsîru’l Kur’ani’l-Azîm*, 1/392

¹¹³⁴ Ali b. Hüsameddîn el-Muttaki el-Hindî, *Kenzu’l-Ummâl fî Süneni’l-Ekvâl ve’l-Ef’âl*, Beyrût, 1993, 15/ 83, (No: 43476); Taberi, *Câmiu’l-Beyân*, 3/185; İbn Atiyye, *el-Muharreru’l-Vecîz*, 1/ 404; İbn Kesi, *Tefsîru’l Kur’ani’l-Azîm*, 1/ 355;

İlimde râsih olanlar, Allah için alçak gönüllülük edip, Allah rızası uğrunda O'na boyun eğen, kendilerinden üstün olanlara karşı böbürlenmeyen ve kendilerinden dūn olanları küçümsenmeyenlerdir.

ALLAH TEÂLA HAKKINDA VARİD OLAN MÜTEŞABİH SIFATLAR

Gerek Kur'ân'da ve gerekse sahih ve sabit hadislerde Allah Teâla hakkında gelen “İstiva (oturmak)”, “Yed (El)”, “Kadem (ayak)”, “Birinci göğē Nüzül (inmek)”, “Dahk (gülmek)” ve “Taaccüb (şaşmak)” gibi sıfatlar konusunda İslam âlimleri iki yol tutmuşlardır:

Birincisi: Selefın yoludur. Selef-i Salihînin mezhebi şudur: Bunlar aklın ötesinde kalan sabit sıfatlardır, biz sadesece bu sıfatların varlığına inanmakla yükümlüyüz, mahiyetini ve keyfiyetini bilmekle yükümlü değiliz ve yüce Allah'ı cisim olmadığına, hiçbir varlığa benzemediğine inanırız. Yüce Allah, oturmak, el, ayak, gülmek, şaşmak, inmek gibi cisimlere ve yaratıklara mahsus şeylerden pak ve nezih olduğuna inanırız. Bu sıfatları tevil etmekten de kaçınırız, mahiyetini, keyfiyetini ve manasını ancak Allah bilir, deriz.

Ümmü Seleme (r.a.) “Rahman Arş'a istiva etti” âyeti¹¹³⁵ hakkında şöyle demiştir: Keyfiyeti akıl ile çözümlenemez, istiva kelimesinin manası meçhul değildir, bunu ikrar edip kabullenmek imandan bir parçadır ve inkârı da küfürdür.”

İmam Malik de: Rahman'ın arş'a istivasını soran adama: “İstiva malumdur, fakat nasıllığı bilinmez. Bunu sormak bidattir. Seni kötü niyetli bir adam sanıyorum, bunu benim yanımdan çıkarın demiştir.”¹¹³⁶

İkincisi: Halef, yani sonra gelen âlimlerin bir kısmının mezhebidir. Bunlar bu gibi sıfatları şeriatın zahirine ve akla uygun, yüce Allah'ın şanına yakışır mana ile tevil ederler. Mesela İSTİVA'yı hükümlanlık, YED'i yani eli kudret manası ile tevil ederler.

Müteşabih sıfatlar konusunda Selef mezhebi denilen sahabelerin ve tâbiîlerin yolu gerek fıkıh liderlerinin ve gerekse hadis imamlarının seçtiği yoldur. Hatta İmam Muhammed İbn el-Hasan: Doğudan batıya kadar bütün fıkıhçılar, yorumsuz ve

¹¹³⁵ Ta'ha , 5.

¹¹³⁶ Hüseyin b. Ali el-Beyhaki, *el-Esma ve's-sıfat*, nşr. M. Zâhid el-Kevserî (Kahire: el-Mektebetü'l Ezheriyye li't-Türâs, 1358), 408: Begavî, *Tefsiri'l-Begavî*, thk. Abdurrezzak el-Mehdî (Beyrut: Daru İhya-i't-Türâsi'l-'Arabi, 1420), 1/25: es- Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-beyân fî tefsiri'l-Kur'an*, thk. İmam Ebû Muhammed b. Aşûr (Beyrut: Daru İhyai't-Türâsi'l-'Arabi, 2002), 4/239.

benzetmesiz olarak bu müteşabih sıfatlara iman etmek hakkında ittifak ettiler, demiştir. Yüce Allah’a karşı edepli olmaya en yakışanı ve tam kulluğa en uygunu da budur.

MÜTEŞABİH ÂYETLERİN BULUNMASININ HİKMETİ

Müfessirler bu konuda çeşitli hikmetler beyan etmişlerdir. Biz şunu belirtmekle yetinelim:

Allah’ın zatı, sıfatları, melekler, ruh, ölümden sonra dirilmek, âhiret halleri gibi metafizik konuların mahiyeti insan aklının çözebileceği bir şey değildir. Bilinmesi insanlara kapalı olan ve gayb âlemi ile ilgili bu gerçeklere ait âyetlerinKur’ân’da yer alması zarurîdir. Çünkü ilahi dinin maksatlarından biri, hatta birincisi bunlardan haber vermektir. Mucizelerle desteklenen Resûl-i Ekrem (a.s.)’in haber verdiği gayb âlemine dâhil bu gerçeklere ve buna dair tebliğ ettiği âyetlere inanmak, mümin sayılabılmenin şartıdır. Bakara sûresinin başında müminler gayba iman etmekle övülmüşlerdir.

Diğer taraftan müteşabih âyetlerin indirilmesi kullar için bir imtihandır. Çünkü indirilen bütün âyetlerin manası gâyet açık ve akıl ile idrak edilip anlaşılır durumda olsaydı onlara iman etmek tabii olurdu ve imtahan durumu söz konusu olmazdı. Müteşabihâyetler bulununca gerçek müminler Allah’a boyun eğdiklerini, Peygamber’ini doğruladıklarını ve “Buna inandık, hepsi Allah katındandır.” söylemekle sınavı kazanmış olurlar.

Yahudiler ve Hristiyanlar, Tevrat ve İncil’deki müteşabihâyetlerin peşine düşmek sonucunda Yahudiler: “Uzeyr, Allah’ın oğludur.” Hristiyanlar da İsa, Allah’ın oğludur.” demekle küfre gittikleri gibi gerek bu milletlerden ve gerekse diğer milletlerden kalplerinde eğrilik bulunanlar fitne aramak ve kendi arzularına uygun yoruma yeltenmek için Kur’ân’ınmüteşabihâyetlerinin peşine düşerler. Bunlar da netice itibarıyla dalalet ve batıla saplanmış, İslam’ın doğru yolundan tamamen ayrılmış olurlar.

Müteşabih âyetler Allah kelamının sırlarıdır. Müminlere düşen görev, selef-i salihin mezhebine uyup manaları açık muhkem âyetlere göre hareket edip, dünya ve âhiret mutluluğuna erişmeye çalışmak ve müteşabihâyetlerin muhkem âyetlere bağlı bir bütünlük arzettiğini anlayıp ilmini Allah’a bırakmaktır. Mümin dini bilgilerle mücehhez olduğu takdirde büyük müfessirlerin miras bıraktıkları eserlerinin yardımıyla manası bütün insanlara kapalı olanlar hariç diğer müteşabihâyetleri,

muhkem âyetlerin ışığı altında izah edebilmekle beraber gerçek manasını yine Allah’a havale etmelidir.

ÂL-İ İMRÂN3/8-9

رَبَّنَا لَا تُرْغِ قُلُوبَنَا بَعْدَ إِذْ هَدَيْتَنَا وَهَبْ لَنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً إِنَّكَ أَنْتَ الْوَهَّابُ ﴿٨﴾ رَبَّنَا إِنَّكَ جَامِعُ النَّاسِ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ إِنَّ اللَّهَ لَا يُخْلِفُ الْمِيعَادَ ﴿٩﴾

MEALİ

8. (Ey) Rabbimiz, bizi doğru yola ilettikten sonra kalplerimizi eğriltme (bizi saptırma), bize katından bir rahmet bağışla. (Çünkü) şüphesiz sen çok bağış yaparsın.

9. (Ey) Rabbimiz, sen bütün insanları meydana gelmesinde asla şüphe olmayan bir gün(ün hesabı) için muhakkak toplayacaksın. Allah, sözünden asla caymaz.

TAHLİLLER

İzağa(إِزَاغَة): Zeyğ kökünden eğriltmek, hak yoldan yüz çevirtip batıl yola saptırmaktır.

Hidayat(هَدَايَة): Doğru yola iletmek, erdirmek manasınadır.

Ledünke(لَدُنْكَ): Katında manasınadır.

Rahmet(رَحْمَة): İyilik etmek, nimetlendirmek veya bunun bir çeşiti olan hak yolda sebatlı olmaya muvaffak etmek, başarılı kılmak nimetini vermektir. Bir kavle göre cezalandırmaktan vazgeçip mağfiret etmektir.

Vahhab(وَهَّاب): Çok bağış yapan demektir.

Reyb(رَيْب): Şüphe ve şek manasınadır.

İhlaf(إِخْلَاف): Caymak manasınadır.

Mîad(مِيعَاد): Mimî mastar olup vaad ve söz manasınadır.

AÇIKLAMA

Bu iki âyet, müminlere dua şeklini öğretmek için olabilir. İkinci bir ihtimal olarak ilimde râsih, yani son derece ilerlemiş din âlimlerinin Allah’a bağlılıklarını gösteren duaları ve sözlerinin devamıdır. Bu ikinci ihtimalde 9. âyetin sonundaki “Allah sözünden asla caymaz.” cümlesi de onların sözlerini doğrulamak üzere Allah’a ait olabilir.

Dini ilimlerde râsih, yani derinleşmiş olanlar şöyle dua ederler: Ey Rabb’imiz bizi müteşabihâyetlerin manasını sana havale edip hem onlara hem muhkem âyetlere iman etmeye veya müteşabihâyetleri isabetli yorumlamaya muvaffak kılmak suretiyle doğru yola iletip erdirdikten sonra kalplerimizi eğriltme. Müteşabihâyetleri rızana aykırı yorumların ardına düşürüp haktan saptırma. Bize yüce katından bir rahmet, yani ihsân ve in’am--diğer bir mana ile hak yolda sebatli olmaya muvaffak kılmak nimetini-bağışla. Bizi günahlarımızdan dolayı cezalandırmaktan vazgeçip bir mağfiret ihsan eyle. Çünkü sen şüphesiz çok bağış yaparsın, dilekleri kabul buyuransın.

Dini ilimlerde ileri mertebelere erişmiş zatların böyle dua etmesinin hikmeti kalplerin hak yoldan sapması endişesidir.

“En-Nevvâs İbn Sem’an el-Kilabi (r.a.)’den: Şöyle demiştir:

Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem: “Her kalp ancak Rahman’ın parmaklarından iki parmak arasındadır. Dilerse (hak üzerinde) durdurur ve dilerse eğriltir (saptırır), buyurdu ve şöyle dua ederdi: Ey kalpleri (dilediği üzerinde) sabit kılan Allah, kalplerimizi dinin (olan İslamiyet) üzerinde sabit kıl...”¹¹³⁷

Tirmizî de Daavat bölümünde bunun bir benzerini Ümmü Seleme (r.a.)’den rivâyet etmiştir. Oradaki rivâyete göre Resûl-i Ekrem (a.s.) duaya mütaakip bu âyeti okurdu.¹¹³⁸

(9.âyet) Râsihler dualarına devamla şöyle derler:

Ey Rabbimiz, sen bütün insanları meydana gelmesinde asla şüphe olmayan şüphe olmaması gereken kıyamet gününün hesabı, ceza veya mükâfatı için--diğer bir mana ile kıyamet gününde--muhakkak toplayacaksın. O günün hallerinde hiç şüphe yoktur. Râsihlerin dualarının sonunda böyle söylemelerinin hikmeti, asıl maksatlarının ilahi rahmete çok muhtaç olduklarını arzetmek ve en büyük dileklerinin âhirete yönelik olduğunu ifade etmektir.

“Allah, vaadinden ve sözünden asla caymaz.” müminlere vaat ettiği mükâfatı ve kâfirlere bildirdiği cezayı mutlaka verecektir.

Bu son cümle ilimde râsih olanların sözlerinin devamı olabildiği gibi, sözlerinin teyidi için ilahî buyruk da olabilir.

¹¹³⁷ Tirmizî, *Kader* 7: İbn Mace, *Mukaddime* 13

¹¹³⁸ Tirmizî, *Deavât*, 89

Yukarıdan beri açıklamasına çalıştığım bu iki âyetin ilimde râsih olanların Allah’a bağlılıklarını ifade eden duaları olduğuna yukarıda işaret ettim. Bu iki âyet Allah’a nasıl dua edileceğini öğretmek için olabilir. Tefsirciler bunun da muhtemel olduğunu ifade ederler. Bu takdirde âyetlerin başında “Ey Mü’minler, şöyle dua edin” gibi bir cümle mukadder olur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâla geçen âyetlerde tevhid inancını, bunu bildiren semavî kitapların hepsinin aynı kaynaktan geldiğini, Kur’ân’ın durumunu ve dini ilimlerde derinleşen bilginlerin Kur’ân’a inanmaları keyfiyetini ve Allah’a bağlılıklarını beyan ettikten sonra aşağıda gelen âyetlerde Kur’ân’a inanmayanların durumlarını ve tıpkı diğer ilahî kitaplara inanmayanlar gibi hak ettikleri cezaya çarptılacaklarını, inkârcıların yenilgiye uğratılacağını ve Bedir savaşında alınacak ibret dersinin bulunduğunu bildiriyor.

ÂL-İ İMRÂN 3/10-11

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَئِكَ هُمْ وَقُودُ النَّارِ ﴿١٠﴾ كَذَّابِ الْفِرْعَوْنِ
وَالَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَآخَذَهُمُ اللَّهُ بِذُنُوبِهِمْ وَاللَّهُ شَدِيدُ الْعِقَابِ ﴿١١﴾

MEALİ

10. (Son dini) inkâr edenler, muhakkak ki ne malları ne de çocukları onlara Allah katında (O’nun azabına karşı) hiçbir yarar sağlayamayacak (azabından hiçbir şey defedemeyecektir) ve onlar (cehennemdeki) ateşin yakıtıdır.

11. (Bu kâfirlerin durumu) tıpkı Fir’avun ailesinin ve onlardan önceki (kâfir)lerin durumu benzer ki onlar da âyetlerimizi yalanladılar, Allah da onları bu günahları sebebiyle tutup cezalandırdı. Allah’ın cezası çok şiddetlidir.

TAHLİLLER

İğna(اغناء): Yarar sağlamak ve hoşlanılmayan şeyi defetmek demektir.

Vakûd (وقود): Odun ve benzeri yakıttır.

De’b(دأب): Adet, durum ve hal manalarına gelir. Burada durum ve hal manası ile tefsir edilmiştir.

Âl(آل): Aile manasına gelir. Burada Firavun’un yakınlarından ve mensuplarından onun yolunda bulunan kavmi manası ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Bu iki âyet bir kavle göre Necrân Hristiyanları heyeti, diğer bir kavle göre Medine Yahudileri ve başka bir kavle göre ise Arap müşrikleri, hakkındadır. Fakat zahir olan, bunun bütün kâfir gruplarına şümüllü olmasıdır. Esasen belirli bir grup sebebiyle inmesi, umumî olan hükmünü özelleştirmez. Evet, şüphe yok ki son din olan İslamiyet'i ve Hz. Muhammed'inü peygamberliğini inkâr edenler var ya, ister kitap ehli olsun, ister Arap müşrikleri veya başka inkârcılar olsun ne malları ne de evlatları onlara Allah katında hiçbir yarar sağlayamayacak, O'nun azabından hiçbir şey defedemeyecektir. Bolluk içinde yaşayan inkârcılar: "Biz malca ve evlatça daha çoğuz ve azaba uğratılacak değiliz" âyetinde buyrulduğu gibi mal ve evlat çokluğuyla iftihar ederler, bunu Allah'ın kendilerini sevdiğine delil gösterirler ve dünyada kendilerine bol nimetler veren Allah'ın ahirette de onları azaba uğratmayacağını sanıyorlardı. İnkârcıların bu tavrı tarih boyunca devam edegelmiştir. Onlar dünya hayatında mallarını bir takım yararları elde etmek ve zararları defetmek uğruna harcıyorlar, önemli konularda evlatlarının yardımından istifade ediyorlardı. Ama âhiret hayatı hiç de dünya hayatı gibi değildir. Kâfirlere ahirette ne malları ne de evlatları hiçbir yarar sağlayamayacak ve hiçbir azabı defedemeyecektir.

Ve işte onlar, o inkârcılar cehennem ateşinin yakıtıdılar. O elem verici azaba mahkûmdurlar, tazip edileceklerdir.

İslâmiyet'i kabul etmeyen inkârcılar, Resûl-i Ekrem'in peygamberliğini reddeden kâfirlerin hali, tıpkı Firavun kavminin ve onlardan önce gelip geçmiş ümmetlerin kâfirlerinin haline benzer. Şöyle ki: Firavun kavmi ve daha önceki inkârcılar âyetlerimizi, yani semavî kitaplarda yazılı âyetleri veya Allah'ın varlığına birliğine ve peygamberlerin hak peygamber olduklarına delalet eden mucizeleri vs. delilleri yalanladılar. Allah da onları bu günahları, bu inkârcılıkları sebebiylediğer bir mana ile bu sebeple Allah onları bütün günahlarıyla, suçlarıyla, yani onları günahlarından tevbe etmedikleri halde--tutup cezalandırdı. Allah'ın, âyetlerini inkâr edenlere cezası çok şiddetlidir.

ÂL-İ İMRÂN3/12-13

قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيُهُمْ وَنَحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٢﴾ قُلْ لِلَّذِينَ كَفَرُوا سَعْيُهُمْ وَنَحْشَرُونَ إِلَى جَهَنَّمَ وَبِئْسَ الْمِهَادُ ﴿١٣﴾

MEALİ

12. O inkâr edenlere söyle: “Yenileceksiniz ve cehenneme topluca sürüleceksiniz. Orası ne kötü bir yataktır.

13. (Bedir savaşında) karşılaşan iki toplulukta sizin için bir âyet (Muhammed (A.S.)’in peygamberliğine delalet eden alamet ve işaret) vardır: Bir topluluk Allah yolunda savaşıyordu, diğeri de inkârcıydı, onları (Müslümanları) açıkça gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı (veya Müslümanlar, düşmanı kendilerinin iki katı görüyorlardı). Allah dilediğini yardımıyla destekler. Şüphesiz ki, görebilenler için bunda bir ibret vardır.

İNİŞ SEBEBİ

Bu iki âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

Ebû Salih’in İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyetine göre Medine savaşından sonra: Bu, Musâ’nın bize müjdelediği ve kitabımızda evsafını bulduğumuz, sancağı geri çevrilmeyecek olan son peygamberdir, dediler ve O’nu doğrulayıp Müslüman olmak istediler. Sonra bazıları: Hele acele etmeyin, bir savaşını daha görün, dediler. Uhud savaşı olunca şüpheye düştüler ve: Bu, o beklenen peygamber değildir, dediler. Aynı zamanda Peygamber (a.s.) ile aralarında mevcut andlaşmayı da bozdular ve Ka’b İbn el-Eşraf altmış süvari ile Mekke’ye gidip onlarla bir ittifak kurduktan sonra Medine’ye döndüler. Bu âyetler onlar hakkında indi.

İbn Cerîr, İbn İshâk ve Beyhakî’nin İbn Abbâs’tan olan rivâyetlerine göre Resûl-i Ekrem , Bedir savaşından sonra Medine’ye dönünce Yahudileri Beni Kaynuka çarşısında toplayarak, Mekke müşriklerinin başına gelenlerin bir gün kendi başlarına da gelmezden önce Müslüman olmalarını istedi. Fakat Yahudiler: Kureyş’ten birkaç kişiyi öldürmen seni aldatmasın. Onlar savaşmayı bilmeyen toy bir topluluktu. Eğer bizimle savaşsaydın bizim nasıl insanlar olduğumuzu ve bize emsal olmadığını ant olsun anlayacaktın, dediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.¹¹³⁹

TAHLİLLER

Mihâd(مهاد): Yatak, döşek manasındır.

Âyet(آية): Alamet manasındır. Burada Hz. Peygamber (A.S.)’in doğruluğunun alameti manasındır.

¹¹³⁹ Ebu Davud, *Harâc*, 22: Beyhaki, *Delalilü’n-Nübüvve*, 3/173: İbn ishak, Muhammed b. İshak, *es-Siretü’n-Nebeviyye* (nşr. Süheyl Zekkar), Beyrut 1978, 1/313.

İbret(عبرة): Öğüt manasınadır.

AÇIKLAMA

Muhammed (a.s.), o kâfirlere, seni inkâr eden o Yahudilere de ki: “Yakında yenileceksiniz, dünyada iken İslam’a mağlup olacaksınız, ahirette de toplanıp cehenneme sürüleceksiniz. Orası, yani cehennem, ne fena yataktır.”

“Orası ne fena yataktır.” cümlesi onlara söylenmesi emredilen sözlerin devamı olabildiği gibi yeni bir cümle olması da muhtemeldir. İkinci tefsire göre bu cümle, cehennem azabının korkunçluğunu ve cehennemlik olanların halinin fecaatini belirtmek içindir.

Allah Teâlâ bu âyet ile Hz. Peygamber’e verdiği vaadi yerine getirdi. Beni Kurayza Yahudilerinin azgın savaşçı erkeklerinden rivâyetlere göre altı yüz kişi bir günde öldürüldü, Beni Nadir Yahudileri yurtlarından sürüldü, Hayber kalesi fethedildi ve orada kalmalarına izin verilen Yahudiler cizye denilen vergi ödemekle yükümlü tutuldu. Bu âyet ileride vuku bulacak önemli bir olayı önceden bildirmekle Hz. Peygamber’in hak peygamberliğine de açık bir şahit durumundadır. (13. âyet) Bu âyetin muhatabı da yukarıdaki iniş sebebine göre Yahudilerdir. Bu takdirde bu âyet de Yahudilere söylenmesi emredilen sözün devamıdır.

Yani onlara şunu da söyle: Ey Yahudiler, Bedir savaşında karşılaşan iki toplulukta, savaş malzemesi ve sayıca az olan İslam ordusu ile savaş malzemesi ve sayıca kat kat fazla olup çokçuluğuyla gururlanan Mekke müşriklerinde sizin için bir âyet, yani Hz. Peygamber (a.s.)’in hak peygamber olduğuna ve sizin yakında yenilgiye uğratılacağınıza dair verdiğim haberin doğruluğuna delalet eden büyük bir alamet, bir işaret vardır: Şöyle ki: Müslümanlardan oluşan topluluk Allah yolunda, İslamiyet’in yücelmesi uğrunda savaşıyordu, diğer topluluk ise Allah yolunda savaşmak şöyle dursun Allah’ı inkâr edip, O’na ortak koşan kâfirler idi. İnkârcı olan topluluk, Müslüman topluluğunu açıkça gözleriyle kendilerinin iki katı görüyorlardı.

İslam tarihçilerinin rivâyetlerine göre Bedir savaşında İslam ordusu üç yüz on üç mücahitten ibaretti. Bunların yetmiş yedisi muhacirlerden, kalan iki yüz otuz altısı ensardan idi. Orduda doksan deve, iki at, altı zırh ve sekiz kılıç bulunuyordu. Altısı muhacirlerden ve sekizi ensardan olmak üzere toplam on dört şehit verildi. Müşriklere gelince dokuz yüz elli savaşçı harbe katıldılar. Ordusunda yüz at, yedi yüz deve ve sayılmayacak derecede bol silah bulunuyordu.

Âyetin **مَثَلِهِمْ** cümlesi müteadditmanalarla tefsir edilmiştir. Birincisi yukarıda anlattığım şekildir: Müşrikler, Müslümanları kendilerinin iki katı, yani iki İbne yakın görürlerdi.

İkincisi: Müşrikler, Müslümanları gerçek sayısının iki katı, yani altı yüz yirmi küsur kişi olarak görürlerdi.

Üçüncüsü: Müslümanlar, kâfirleri kendilerinin iki katı, yani altı yüz küsur olarak görürlerdi. Hâlbuki kâfirler onların iki katı değil, üç katıydı.

Hülasa yukarıda belirttiğim şekillerden hangisiyle tefsir edilirse edilsin çıkan mana şudur ki: Yüce Allah, Bedir savaşında kâfirlerin gözüne Müslümanları çok göstermiş ve müslümanların gözüne kâfirleri az göstermiş, böylece Müslümanları manevi yönden destekleyip müslümanların cesaretini artırmış, kâfirleri korkutmuş ki ezeli fermanı ile hak batılı ezsin.

Allah desteklemek istediği kullarını yardımıyla güçlendirir. Nitekim Bedir savaşında Müslümanları yardımıyla destekleyip zafere erdirdi. Şüphesiz ki onları gözleriyle görenler, gerçekleri görebilenler veya basiret gözü açık, şuurlu ve akıllı kimseler için bunda, bu destekleme olayında veya müslümanların kâfirleri az görmesinde bunun aksine kâfirlerin Müslümanları çok görmesinde bir ibret, bir öğüt vardır.

Said İbn Evs (r.a.)’ten rivâyete göre şöyle demiştir: Müşrikler esir aldıkları bir Müslümana, kaç kişi olduklarını sordular. Üç yüz on küsur oldukları cevabını alınca müşrikler: Biz sizi kendimizin iki katı olarak görüyorduk, dediler, yani Müslümanları İbn dokuz yüz kişi olarak görmüşler.

İbn Mes’ûd(r.a.)’dan rivâyete göre kendisi de şöyle demiştir:

Biz müşriklere ilk baktığımız zaman onları kendimizden kat kat fazla gördük. Fakat savaş başlayacağı zaman onlara baktık, o zaman onları kendimizden sadece bir kişi fazla olarak gördük. İbn Mes’ûd şöyle de demiştir: And olsun müşrikler Bedir günü gözlerimizde öyle azaltıldı ki ben yanımdaki bir adama: Acaba şunlar yetmiş kişi var mı diye sordum. Adam: Ben onları yüz kişi kadar görüyorum, dedi. Bir süre sonra onlardan aldığımız bir esire: Siz kaç kişiydiniz? diye sorduk. İbn kişi olduklarını söyledi.

13. Âyetin muhataplarının Yahudiler olduğunu yukarıda belirttim. Bazı âlimler ise âyettekihital İbn müminlere, Yahudilere ve müşriklere şümüllü ve umumi olduğunu

söylemişlerdir. Aslında bu tefsir daha güzel görülmektedir. Çünkü Bedir savaşından yalnız Yahudilerdeğil, müşriklerin ve Müslümanların da alacakları dersler, öğütler bulunduğu gibi âyetin başında buyrulan “Karşılaşan iki toplulukta sizin için bir âyet (alamet) vardır” cümlesindeki alamet, yani Hz. Muhammed’in doğruluğuna gösteren delil ve işaret müşrikleri, hatta Müslümanları da ilgilendirir, onlar için de bir delil ve alamettir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde kâfirlerin hallerini, malları ile evlatlarının onlara Allah katında bir yarar sağlayamayacağını, azabı def edemeyeceğini, Bedir savaşından alınacak ibret ve öğüt dersinin bulunduğunu beyan ettikten sonra aşağıdaki âyetlerde nefsin zevk aldığı bazı dünyalık nimetlerin sevgisinin süslü ve güzel gösterildiği fakat asıl varılacak güzel yerin Allah katında olduğunu ve âhiret mükâfatına liyakatli olanların vasıflarını bildiriyor.

ÂL-İ İMRÂN3/14

رُزِقَ لِلنَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ وَالْقَنَاطِيرِ الْمُقَنْطَرَةِ مِنَ الذَّهَبِ وَالْفِضَّةِ وَالْخَيْلِ الْمُسَوَّمَةِ وَالْأَنْعَامِ وَالْحَرْثِ ذَلِكَ مَتَاعُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الْمَبَإِ (١٤)

MEALİ

14. Nefsin şiddetli arzuları olan kadınlar, oğullar, kantarlarca yığılmış altın ve gümüş, salma atlar, davarlar ve ekinler sevgisi insanlara güzel gösterildi. İşte bunlar (geçici) dünya hayatında yararlanılacak şeylerdir. Asıl varılacak güzel yer ancak Allah’ın yanındadır.

TAHLİLLER

Tezyin(تزین): Süslemek, süslü ve güzel göstermek manasına olup burada güzel göstermek manası ile tefsir edilmiştir.

Şehvat(شهوات): Şehvetin çoğuludur. Şehvet, nefsin bir şeyi şiddetle arzulaması, ona eğilmesi ve atılmasıdır. Burada ismi mef’ûl’e’vilinde olup nefis tarafından şiddetle arzulanan şeyler manasınadır.

Kanâtır(قناطر): Kintar’ın çoğuludur. Kantâr: İbn Cerîr’inDahhâk’tan rivâyetine göre çok mal manasınadır. Kintarın bir ağırlık ölçüsü olup çeşitli ülkelerdeki farklı değerlerde kullanıldığı yapılar rivâyetlerden anlaşılmaktadır. Ayrıntılı bilgi için Kurtubi, Ruhu’l-Maânî ve diğer tefsirlere bakılabilir.

Mukantara(مُقْتَطَرَة): Kintar kelimesinden olup kantarlanmış, kantar kantar olup yığılmış manası ile tefsir edilmiştir. Bir kavle göre Mukantara: Dokuz kantarlık mal manasına mahsustur. Başka bir kavle göre ise iyice bağlanıp sağlamlaştırılmış balya halindeki maldır. Bunun sikkeli altın ve gümüş para manasına olduğunu söyleyenler de vardır.

Hayl(خيل): Atlar demektir.

Müsevveme(مسومة): Otlığa salınmış veya asil ırk, yahut nişanlı olan (atlar) manasınadır.

Enâm(أنعام): Naam'ın çoğuludur, deve, sığır, koyun ve keçi cinsinden olan hayvanlar demektir.

Hars(حراث): Ekin demektir. METÂ: Kendisinden yararlanılan şeydir. MEÂB: Merci, yani dönülüp varılacak yer demektir.

AÇIKLAMA

Bu âyette insanın yaratılışında bulunan tutkuya işaret edilmektedir. Nefis, âyette sıralanan dünya nimetlerine şiddetli bir arzu ve düşkünlük duymakta ve bunları sevmektedir. Aynı zamanda insanoğlu bu sevgiyi güzel görüp beğeniyor, gâyet normal karşılıyor ve yadırgamıyor. Bu sebeple bu sevgiden dönüş yapması çok zordur. Ama düşkün olduğu ve sevdiği bir şeyi beğenmeyip çirkin görür zararını hissederse düşkünlüğünü, sevgisini dizginlemesi hatta günün birinde bırakması bile kolaylaşır. Mesela sigara tiryakisi ve düşkünü olan kişinin onu bırakması kolay değildir, hele beğenip güzel saydığı sürece bırakması hiç düşünülemez. Fakat zararını, özellikle sağlığını tehlikeye düşürdüğünü anlayıp da çirkin gözle bakmaya başlayınca sigara düşkünlüğü ve sevgisi yerine ondan nefret duyması ve bırakması hiç de zor olmaz.

Âyette bildirilen nimetler sevgisi İslam'ın çizdiği çerçeve içinde tutulup dizginlenirse âyette belirtildiği gibi şu fani hayatta onlardan belirli ölçüler dahilinde yararlanmak meşrudur. Yine de ona gönül bağlamamalı, geçici gözüyle bakmalı ve asıl olan âhiret nimetlerini hedef almalıyız.

Şâyet anılan nimetler sevgisi ve tutkusu dizginlenmeyip İslam çerçevesi dışına çıkarsa çok yönden felaket kapıları açılır, hatta bu nimetler, nimet olmaktan çıkıp sahibi için hem dünyada hem ahirette elem ve ıstırap kaynağı olur.

Şu haldemü'min, anılan nimetlerden İslami ölçüler dâhilinde yararlanmalı, fitratı gereği bunlara karşı duyduğu sevgiyi dengede tutup geçici olduklarını unutmamalı, ihtirasa kapılmamalı, kanaatkâr olmalı ve gönlünü Allah sevgisiyle donatıp ebedî mutluluğa namzet olmalıdır. Çünkü en büyük mükâfat ve en güzel nimetler O'nun yanındadır, o mükâfat ve nimetler geçici değil devamlıdır. Aşağıdaki âyetlerde buna değinilmektedir.

ÂL-İ İMRÂN3/15

قُلْ أُوْنِيْكُمْ بِخَيْرٍ مِّنْ ذٰلِكُمْ لِلَّذِيْنَ اتَّقَوْا عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٌ تَجْرِيْ مِنْ تَحْتِهَا الْاَنْهَارُ خَالِدِيْنَ فِيْهَا وَاَزْوَاجٌ مُّطَهَّرَةٌ وَرِضْوَانٌ مِّنَ اللّٰهِ وَاللّٰهُ بِصِيْرٍ بِالْعِبَادِ (١٥)

MEALİ

15. (Ey Peygamber) De ki: O (nefsin şiddetli arzuları olan) şeylerden daha iyisini size haber vereyim mi? Allah'tan korkanlar için Rabbleri yanında, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'tan olan büyük bir rıza vardır. Allah kullarını hakkıyla görüp bilendir.

TAHLİLLER

Müttaki(متقى): Allah'tan korkan diye meâl verdiğim bu kelime burada her şeyden yüz çevirip kendini Allah'a veren diye tefsir edilmiştir.

Ünebbiu(أنبىا): Fiili *tenbî'* mastarından olup *nebbe'* kökündendir. *Nebe'* ve *İnbâ*: Ebü'l-Baka'nın, *Külliyat*'ında dediği gibi Kur'an'da yalnız çok önemli haber anlamında kullanılmıştır.

Rıdvân(رضوان): Râzî, memnun ve hoşnut olmak manasına gelir. Burada Allah'ın rızası anlamınadır.¹¹⁴⁰

Âyette geçen diğer bazı kelimeler Bakara sûresinin 25. âyetinde geçtiği için gerekli tahlil orada yapıldı.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ bundan önceki âyette “Asıl varılacak güzel yerin O'nun yanında” olduğunu bildirdikten sonra bu âyette o güzel yeri ve oraya liyakatli olanları anlatmayı Hz. Peygamber'e emretmektedir.

¹¹⁴⁰Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 5/326.

Ey Peygamber, kendi kavmine ve diğer insanlara de ki: İnsanlar için süslü ve güzel gösterildiği demin bildirilen dünya hayatının nimetlerinden daha hayırlısını ve daha iyisini haber vereyim mi? O daha hayırlı olanı şudur: Allah’tan korkan, yani O’na imanın diğer şartlarına hakkıyla hakkı ile inanıp her şeyden yüz çevirerek kendini O’nun yoluna veren, O’na cidden saygılı olup azabından korkanlar için Rableri yanında altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetler, dünya kadınlarında bulunabilen maddi, manevî, bedensel veya ruhsal kusur ve ayıplardan, tiksindirici durumlardan pak ve nezih eşler ve Allah katından ihsan edilen O’nun yüce rızası vardır. Allah kullarını, ahvalini ve yaptıklarını görüp bilendir, iyileri lütfu ile mükafatlandırır, kötülerini de adaletin gereği cezalandırır. “Kullar”dan maksat âyette sözü edilen takva sahipleri olabilir. Bu takdirde bu cümlemin manası: Allah, muttaki kullarının hallerini bilir, dolayısıyla onlar için bunca mükâfat hazırlamıştır.

Cennet müminlerin zevk aldıkları, arzuladıkları ve hoşlandıkları hatta hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın işitmediği ve hiçbir insanın kalbinden geçmeyen sayısız nimetlerle donatılmıştır. Cennet ehli bunların hepsinin çok fevkinde Allah’ın ebedî rızasına mazhar olacaklar ve O’nun cemaliyle, yani Allah Teâlâ’nın zatını ve cemalini görmekle müşerref olacaklar.

(Cennetin vasıfları hakkında yeterli bilgi edinmek için Sünen-i İbn Maceh’in Terceme ve şerhi’nin 10.C. 635-658 sh.ne bakılabilir.)

Bu âyette cennetle müjdelenen muttaki, yani Allah’tan hakkıyla korkan kulların vasıfları şöyle anlatılıyor:

ÂL-İ İMRÂN 3/16-17

الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا إِنَّنَا أَمْنَا فَأَغْفِرْ لَنَا ذُنُوبَنَا وَفِنَا عَذَابَ النَّارِ ﴿١٦﴾ الصَّابِرِينَ وَالصَّادِقِينَ وَالْقَانِتِينَ وَالْمُنْفِقِينَ
وَالْمُسْتَغْفِرِينَ بِالْأَسْحَارِ ﴿١٧﴾

MEALİ

16. (O korkan kullar): “Rabbimiz, biz muhakkak iman ettik artık bize günahlarımızı bağışla ve bizi cehennem ateşinden koru” diyenler,

17. (Yine o korkanlar) Sabredenler, doğru olanlar, boyun büküp ibadet edenler, mallarını Allah yolunda harcayanlar ve seher vakitlerinde Allah’tan mağfiret dileyenlerdir.

TAHLİLLER

Sâbirîn(صابرين): Sabir'in çoğuludur, sabredenler demektir. Burada hem ibadetlerdeki külfete katlanmak, dayanmak hem de günahlara karşı nefsi tutup engellemek suretiyle sabretmek manası ile tefsir edilmiştir. Hatta bazı müfessirler savaş, hastalık bela ve musibetlere karşı sabretmenin de bunun kapsamına girdiğini söylerler.

Sâdikîn(صادقين): Sadık'ın çoğuludur, doğru olanlar demektir. Burada kalpleri, niyetleri ve dilleri doğru olup fiillerinde ve sözlerinde dürüstlükten ayrılmayanlar manası ile tefsir edilmiştir.

Kânitîn(قانتين): Kânıt'ın çoğuludur, Allah'a boyun büküp itaat edenler veya ibadete devamlı olanlar manası ile tefsir edilmiştir.

Münfikîn(منفقين): Münfik'in çoğuludur, mallarını Allah yolunda harcayanlar demektir. Zekât, sadaka, yakınların nafakası ve hayır yollarına yapılan harcamaların hepsine şüümullüdür.

Eshâr(أسحار): Seher'in çoğuludur. **Seher:** Gecenin son zamanlarıdır. Bir kavle göre ise gecenin son üçte biri dilimidir.

Müstağfirîn(مستغفرين): Mustağfir'in çoğuludur, mağfiret dileyenler demektir. Burada günahların bağışlanması için dua edenler veya namaz kılanlar manası ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Bu iki âyette Allah'tan hakkıyla korkanların sıfatları anlatılıyor. (16. âyet) O takva makamına erenler ki şöyle dua ederler: Ey Rabbimiz, biz sana, senin kitaplarına ve peygamberlerine gereği gibi iman ettik, şüphesiz inandık. Artık büyük ve küçük ne kadar günahlarımız varsa bizi bağışla ve bizi cehennem ateşinden kuru.

Sadece iman etmiş olmak gerekçesiyle mağfiret talebiniövlücek bir haslet sayılması, imanlı kulların bağışlanması ve cehennem azabından korunması için ibadetlerinin bulunmasının şart olmadığına delil sayılmaktadır.

(17. âyet) O muttaki kullar ki ibadetlerde mevcut külfet ve sıkıntıya katlanıp sabreder, nefislerini günahlardan uzak tutar, savaş, hastalık, bela ve musibetlere, afetlere karşı tahammüllü olurlar. Niyetlerinde, sözlerinde ve fiillerinde doğruluktan ayrılmazlar. Allah'a boyun eğip itaatkârlık edip ibadetlerine devam ederler. Mallarını Allah yolunda, O'nun rızası uğrunda harcarlar. Farz, vacip ve mendup olan bedeni

ibadetlerini yerine getirirler ve seher vakitlerinde istiğfar ederler. Günahlarının bağışlanması için dua ederler. Gece namazı kılarlar. Sabah namazında hazır bulunurlar.

Seher vakitlerinde ibadetlerin ve duaların fazileti çok olduğu için takva sahipleri bu meziyetle övülmüşlerdir. Buna dair müteaddit hadisler vardır:

1. “Ebû Hüreyre (r.a.)’den rivâyete göre Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: Gecenin (üçte ikisi geçip) üçte birisi kalınca her gece Rabbimiz Tebareke ve Teâlâ (keyfiyeti bizce meçhul bir durumda birinci göğe) inerek fecir doğuncaya kadar şöyle buyurur: “*Kim benden (bir şey) istiyor ki (istediğini) ona vereyim? Kim bana dua ediyor ki duasını kabul edeyim? Kim benden mağfiret diliyor ki onu bağışlayayım?*”

Ravi demiştir ki: “*Bunun için sahabeler gecenin sonunda namaz kılmayı evvelinde kılmaktan daha çok severlerdi.*”¹¹⁴¹

2. “Aişe (r.a.)’den şöyle demiştir: “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem gecenin evvelinde uyurdu ve sonunu ibadetle ihya ederdi.*”¹¹⁴²

3. “Enes (r.a.)’ten: Şöyle demiştir: “*Resûlullah sallallahu aleyhi ve sellem, bize seher vakitlerinde yetmiş defa istiğfar etmemizi emretti.*”¹¹⁴³

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ geçen âyetlerde takva sahibi kullarının âhiret mükâfatını ve bu mükâfata liyakatlı olmalarına vesile olan övgüye değer meziyetlerini beyan buyurduktan sonra aşağıda gelen âyetlerde iman esaslarını ve hak dini anlatmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN3/18

شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَانِمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (١٨)

MEALİ

18. Allah, kendisinden başka (hak) ilah olmadığına adaleti ayakta tutarak şahadet etti (bunu aklî ve naklî delillerle açıkladı), melekler ve ilim sahipleri de (şahitlik ettiler).

¹¹⁴¹ Müslim, *Salat* 168.

¹¹⁴² İbn Mace, *Salat* 182.

¹¹⁴³ Hadisi Nasr Mervezi kıyamü'l leyl 'de (87) Enes b. Malik tariki ile rivayet etmiştir. Hadis zayıf kabul edilmiştir. Zayıf olmakla beraber seherdeki istiğfar olgusuna Al-i İmran 17. Ayet-i kerimeye işaret etmektedir.

O, (hak) ilahtır, O'ndan başka (hak) ilah yoktur. Aziz daima (gâlib-üstün), O'dur, hikmet sahibi O'dur.

İNİŞ SEBEBİ

Bu konuda müteaddid rivâyetler vardır:

Bir rivâyete göre Necran Hristiyanları hakkındadır. Sûrenin başında belirttiğim gibi bunları temsilen Medine'ye gelen heyet, İsa'nın Allah'ın oğlu ve dolayısıyla ilah olduğunu iddia ediyorlardı. Bu âyet onların iddiasını reddetmek üzere indirilmiştir.

el-Kelbî'nin dediğine göre ise Resûl-i Ekrem (a.s.), Medine'ye hicret ettikten bir süre sonra Şam'daki Hristiyan bilginlerinden iki kişi Hz. Peygamber (a.s.)'in durumunu incelemek üzere Medine'ye geldiler. Şehri görür görmez bilginlerden birisi arkadaşına: Bu şehir, âhirete yakın çıkacak son peygamberin şehrine çok benziyor, dedi. Sonra şehre girip Hz. Peygamber (a.s.)'in huzuruna varınca Tevrat ve İncil'in tarif ettikleri, evsafını anlattıkları son peygamberin bu zat olduğunu anladılar, evsaf ve alametlerinden hemen tanıdılar ve aralarında şu konuşma geçti:

-Sen Muhammed misin?

-Evet.

-Sen Ahmed misin?

-Evet.

-Biz sana bir şahâdeti soracağız. Eğer onu bize haber verebilirsen sana iman edip seni tasdik edeceğiz.

-Bana sorun.

--Allah Teâlâ'nın Kitabındaki en büyük şahadetinden bize haber ver?

Bunun üzerine bu âyet indi, iki bilgin de Müslüman oldular.¹¹⁴⁴

TAHLİLLER

Şehide(شهد): Şahadet mastarındandır. Şahadet, geçişli geldiğinde hazır bulunmak manasında kullanıldığı gibi cer harfi ile geldiği zaman kulak veya göz gibi bir duyu organı ile müşahade edilen yahut bir delile dayalı kesin bilgi ile tespit edilen bir şeyi

¹¹⁴⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 3/104

haber vermek, açıklamak ve anlatmaktır ki dilimizde de şahitlik etmek diye ifade edilir.

Burada kastedilen mana ile ilgili başlıca iki çeşit tefsir vardır:

Birincisi: Allah'ın, meleklerin ve ilim sahiplerinin şahadeti aynı manayadır. Bu da kesin bilgiye dayalı haber vermek veya açıklamaktır. Tevhid, yani Allah'ın varlığına birliğine Allah'ın şahadeti, O'nun bu durumu semâvî kitaplarla haber vermesidir, ayrıca varlığına ve birliğine delalet eden, varlıkları yaratmak suretiyle tevhit gerçeğini ortaya koyup gözler önüne sermesi ve açıklamasıdır. Meleklerin ve ilim sahiplerinin şahadeti ise onların tevhid akidesini haber vermeleri ve açıklamalarıdır. Melekler, peygamberlere ve bunlar aracılığıyla ümmetlerine, âlimler de peygamberlerden aldıkları bu bilgileri diğer insanlara haber verip açıklamalarda bulunmalarıdır.

İkincisi: Allah'ın şahadeti, varlığına ve birliğine delalet eden delilleri yaratmasıdır. Evet, zerrelere gökteki gezegenlere kadar her yaratılan ve her varlık O'nun varlığı, birliği, kemal sıfatları için birer ayna ve apaçık birer delildir. Meleklerin ve ilim sahiplerinin şahadeti ise tevhit akidesine iman edip bu gerçeği ikrar ve itiraf etmeleridir. Bu tefsire göre Allah'ın şahadetinin anlamı ile diğerlerinin şahadetinin anlamı başka şeylerdir.

Ülû'l-İlm (أولو العلم): İlim sahiplerinden maksadın kimler olduğu konusunda değişik rivâyetler vardır:

1. Peygamberlerdir.

2. Hz. Peygamber (a.s)'in sahabeleridir.

3. Kitap ehlinin İslamiyet'i kabul eden bilginleridir.

4. Allah'ın varlığını ve birliğini kesin delillerle bilen mü'minlerin bütün âlimleridir.

Kıst (قسط): Adalet demektir.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ, zatının hak ilah olduğuna ve O'ndan başka hak ilah olmadığına, olamayacağına; adaleti ayakta tutarak, bütün işlerini, fiillerini tam bir adalet ve hakkaniyetle yaparak şahadet etti, semavî kitaplarla haber verdi, yarattığı varlıklarla tevhid gerçeğini ortaya koyup gözler önüne serdirip açıkladı. Keza varlığına ve birliğine birer belge gibi delalet eden, kemâl sıfatlarının birer aynasına benzeyen

zerrelerden gezegenlere kadar sayılamayacak varlıklar ve eserler yarattı. Melekler ve ilim sahipleri de O'nun hak ilah olduğuna ve O'ndan başka hak ilâh olmadığına olmayacağına şهادet ettiler. Bu gerçeği (tahliller bölümünde belirtildiği üzere) haber verdiler, ortaya koyup açıkladılar. Diğer tefsire göre melekler ve ilim sahipleri de bu gerçeğe iman edip ikrar ve itirafta bulundular.

“O hak ilahtır, O'ndan başka hak ilah yoktur.” Tevhid akidesi, iman ve sisteminin en önemli temel şartı olması itibarıyla kulların dikkatinin çekilmesi için bu cümle tekrar buyrularak müminlerin de tevhid kelimesini bol bol tekrarlamalarına bir işaret verilmiş olabilir. Ey müminler bu tevhid kelimesini siz de söyleyin, siz de melekler ve ilim sahiplerinin yolunu takip ederek bu güzel şahitliği yapın, iman ettiğinizi dilinizle itiraf ve ikrar edin.

ÂL-İ İMRÂN3/19

إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ إِلَّا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَنْ يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ سَرِيعُ الْحِسَابِ (١٩)

MEALİ

19. Şüphe yok ki Allah katında din ancak İslam'dır. Kitap verilmiş olanlar, kendilerine ancak ilim geldikten sonra sırf aralarındaki çekememezlikten dolayı ayrılığa düştüler. Kim Allah'ın âyetlerini inkâr ederse, muhakkak ki Allah, hesabı çabuk görendir.

TAHLİLLER

Din(دين): Lügatte asıl manası ceza ve mükâfattır. Daha sonra itaat etmek, boyun eğmek, kulların uymakla yükümlü bulundukları ilâhî emirler ve yasaklar sistemi manalarında kullanılmıştır. Kulların yükümlü tutuldukları ilahî emirler ve yasaklar nizamı değişik yönlerden çeşitli isimler alır: Uyulması gerektiği itibarıyla “DİN”, insanlara beyan edilip ortaya konulmuş olması bakımından “ŞERİAT”, kaleme alınıp yazılmış olması açısından “MİLLET” adını alır. Şu halde din, şeriat ve millet aynı şeydir ve ıstılahi manası şöyle tarif edilebilir: Din, Şeriat ve Millet: Allah tarafından peygamberler vasıtasıyla gönderilen emirler ve yasaklar sistemidir.

İslam (إسلام): Lügatte itaat etmek, barış ve selamete girmek, teslim olmak vs. manalara gelir. Din ıstılahında ise Katâde'nin dediği gibi Allah'tan başka hak olmadığına şهادet edip Allah katından geleni ikrar ve kabul etmektir. Beyzâvî de: İslam: Tevhit,

yani Allah'ın varlığına ve birliğine inanmayı ikrar etmek ve Hz. Muhammed'in getirdiği şeriata intisap etmek, onunla cihazlanmaktır, diye tarif etmiştir.

Bağy(بغى): Çekememezlik, zulüm ve ihtiras manalarıyla tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki Allah katında makbul ve geçerli din ancak İslam dinidir. Bu da Allah'tan başka ilah olmadığına iman etmek ve O'nun tarafından gelen bütün emirlere ve yasaklara inanıp ikrar ve itiraf etmek, boyun eğip teslim olmaktır.

Âyetin bu bölümü Yahudilerin ve Hristiyanların batıl iddialarını reddeder. Şöyle ki: Yahudiler, Yahudilikten üstün bir din olmadığını, Hristiyanlar da Hristiyanlıktan üstün bir din olmadığını iddia ediyorlardı. Yüce Allah bu buyrukla onların iddialarını reddediyor, Allah'ın razı olduğu, makbul saydığı dinin ancak İslam dini olduğunu beyan buyuruyor.

Hz. Peygamber'den başka peygamberlerin getirmiş oldukları dinler, hiçbir tahrife uğramamış iken ve yürürlükte bulunduğu dönem itibariyle onlara da İslam dini denilip denilmemesi hususunda ihtilaf vardır. Âlûsî'nin dediği gibi ihtilafın ayrıntıları üzerinde durulduğu takdirde görülen görüş ayrılığının köklü olmadığı anlaşılır. Bunun burada anlatılmasına gerek yoktur. Ancak şunu belirtmekle iktifa edelim:

Bilindiği gibi Hz.Muhammed, peygamberler zincirinin son halkasıdır ve bütün insanlara gönderilmiştir. O'nun gelmesiyle diğer semavî dinlerin tamamı yürürlükten kaldırılmıştır. Bu itibarla O'nun geldiği zamandan kıyamete kadar olan dönemde yegâne hak din ancak O'nun getirdiği dindir. Başka bir dine giren bir kimsenin girdiği din hak değildir ve Allah katında makbul sayılmaz. İşte bu ölçüler dahilinde bütün peygamberlerin getirdiği dinler haktır, Allah katında makbuldür ve hepsi Allah'a boyun eğip sulh ve selamete girmeyi, tam bir teslimiyetle O'na bağlanmayı emretmeleri itibarıyla hepsine İslam denilebilir. Fakat yukarıda belirttiğim gibi Hz. Muhammed(a.s.)'in gelmesiyle diğer semavî dinler yürürlükten kalkmış oldukları için geçerli, makbul ve yegâne hak din olarak ancak O'nun dini vardır ve ancak O'nun dinine İslam denilir. Resûl-i Ekrem'in bütün insanlara gönderilen bir elçi ve âlemlere bir uyarıcı oldu. A'râfsûresinin 158. ve Furkânsûresinin 1. Âyetinde de belirtilmiştir. Tefsiri yapmakta olduğumuz bu âyetle 20. âyet de O'nun bütün insanlara gönderilen bir peygamber olduğuna açık bir delildir. Bu âyetin devamında buyruluyor ki: Kitap verilmiş olanlar, YahudilerleHristiyanlar, kendilerine ilim yani vahye dayalı kesin

bilgi geldikten sonra sırf kıskançlık, çekememezlik, ihtiras ve zulüm dolasıyla ayrılığa düştüler, son Peygamber'in dinini kabul etmediler, onların inkârcılığı gerçeği bilmemelerinden veya tereddüt ve şüphelerinden dolayı değildir. Son peygamberin evsafı ve son dinin hakkında peygamberleri vasıtasıyla kendilerine bilgi verilmişti. Buna rağmen bile bile ve sırf dünya çıkarları için, üstelik Kitab ehli olmalarına rağmen ayrılığa düştüler de İslamiyet'i kabul etmediler.

Kitab ehlinin ihtilafa düştükleri konunun tevhid konusu olup Yahudilerin Üzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu, Hristiyanların da İsa'nın Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmeleri, keza onların bütün peygamberlere iman etmek hususu olduğuna dair rivâyetler vardır. Bir rivâyete göre de bu ihtilaf Yahudilerin Musa(a.s.)'dan sonra içine düştükleri hasmane tutum ve ayrılıklarıdır.

Kim Allah'ın âyetlerini, semavî kitapların âyetlerini kısmen veya tamamen inkâr ederse, Allah onu yakında muhakkak cezalandıracaktır. Çünkü yakında hesaba çekecektir. O hesabı çabuk görendir. Bir anda milyonların, milyarların hesabını görür.

ÂL-İ İMRÂN3/20

فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعْتُ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأَمِينَ ءَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ (٢٠)

MEALİ

20. Eğer onlar bundan (bunca delil ortaya koymandan) sonra seninle tartışmaya girişirlerse sen de ki: “Ben kendimi Allah’a teslim ettim, bana uyanlar da (böyledir, biz O’na ortak koşmayız).” Kendilerine kitap verilenlere ve ümmilere (Arap müşriklerine) de ki: Siz de İslam’ı (Allah’a teslim olmayı) kabul ettiniz mi? Eğer Müslüman olurlarsa doğru yolu muhakkak bulmuş olurlar. Eğer (İslam olmaktan) yüz çevirirlerse sana düşen (görev) sadece tebliğdir. Allah kullarını görüp bilendir.

TAHLİLLER

Muhaccet(مُحَاجَّة): Mücâdele, münakaşa ve tartışmaktır.

Vech(وَجْه): Başın yüz kısmıdır, burada bedenin tamamı manası ile tefsir edilmiştir.

Ümmiyyîn(أُمِّيَّيْن): Ümmî'nin çoğuludur. Ümmî: Ana manasına ÜMM kelimesine mensub isim olup okur-yazar olmayan demektir. Cehaletinden dolayı anasından doğduğu gibi kalmış gibi sayıldığından bu ismi almıştır. Burada kitabı olmayan putperest Araplar manası ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.)eğer onlar, yani kendilerine kitap verilmiş Yahudilerle Hristiyanlar -diğer bir kavle göre Necrân Hristiyanları heyeti--üçüncü bir kavle göre kim olursa olsun insanlar, hak peygamber olduğunu, bütün söylemlerinde haklı olduğunu ispatlayan bunca delilleri ortaya koyduğu halde yine de seninle tartışmaya girişirlerse sen de ki: “Ben yüzümü Allah’a çevirip bedenimi, bütün kalbimle Allah’a teslim ettim. O’na boyun eğdim. O’na hiçbir şeyi ortak koşmam. Bana tabi olup uyanlar da böyledir, O’nu tevhid ederler.”

Bu emir, onlarla tartışmanın yersiz olduğuna işaret sayılmıştır. Çünkü tartışmanın asıl gayesi hakkın ve doğrunun meydana çıkması, anlaşılmasıdır. Onlar İslam dininin yegâne hak din olduğunu ve kendilerinin batıl peşinde koştuklarını bile bile Resûl-i Ekrem ile tartışmaya kalkışıyorlardı. Durum böyle olunca tartışmanın bir anlamı kalmaz. Bu takdirde âyet, Resûl-i Ekrem’in onlarla tartışmadan vazgeçmesini öngörüyor.

Bir kavle göre ise bu âyet onlarla tartışma yöntemini belirliyor. Şöyle ki: Onlar da Allah’ın varlığını ve ibadete layık olduğunu kabul ediyorlardı. Bu asgari müşterekte hepsi toplanıyorlardı. Bunun ötesinde Yahudiler Allah’ı yaratıklara benzetmek ve Üzeyir’in O’nun oğlu olduğunu söylemekle, Hristiyanlar İsa’nın ilâhlığını ileri sürmekle, putlara tapanlar bu tapının gerekli olduğunu iddia etmekle ayrılıklara düşüyorlar ve hak çizginin dışına çıkıyorlardı.

Resûl-i Ekrem âyetle söylemesi emredilen cümle ile sanki şöyle haykırıyor: Bu asgari müşterekte herkes ittifak halindedir. İşte ben buna sarılıyorum ve halkı buna davet ediyorum. Sizler ayrılığa düştüğünüz konularda iddia sahiplerisiniz, iddialarınızı ispat etmeniz gerekir, gelin de batıl olan bu iddialarınızı ispat edin de görelim.

Birinci tefsir daha kuvvetli görülmektedir.

Ey Peygamber, sen onlara böyle söyle ve kendilerine kitap verilmiş olanlara, yani Yahudilerle Hristiyanlara bir de kitap ehli olmayan Arap putperestlerine de ki: Benim size bunca deliller açıklamamdan ve bana uyanlarla beraber Allah’a teslim olduğumu, Müslüman olduğumu söyledikten sonra artık siz de Allah’a teslim oldunuz mu? Diğer müminler gibi bana uymak suretiyle İslamiyet’i kabul ettiniz mi? Yoksa hâlâ küfürde ısrar edip inadınızı sürdürmeye kararlı mısınız?

Tefsircilerin çoğuna göre buradaki istifham takrir içindir, yani Müslüman olmalarını talep etmek anlamını taşır.

Eğer Müslüman olurlarsa dalaletten çıkıp doğru yola girmiş, ihtida etmiş, kendi yararlarına çalışmış olurlar. Şâyet İslamiyet'ten yüz çevirip Müslüman olmayı kabul etmezlerse bu tutumları sana hiçbir zarar ve sorumluluk getirmez. Çünkü sana düşen görev sadece tebliğdir. Sen de bunu hakkıyla yaptın. Allah kullarını görüp bilendir. İslamiyet'i kabul edenleri mükâfatlandırır, İslam'dan yüz çevirenleri de cezalandırır, hiçbir şey O'ndan gizli değildir.

“Sana düşen görev sadece tebliğdir” hükmü, savaş emri verilmeden önceki döneme aittir ve savaş âyetleriyle mensuktur.

Bir kavle göre âyet Resûl-i Ekrem'i teselli etmek ve üzüntüsünü gidermek içindir, hükmü mensuh değildir. Bu takdirde mana şöyle olur: Sana düşen görev sadece tebliğdir, yani onları hidâyete erdirmek değildir. Bu itibarla onların hidâyete ermemelerinden dolayı üzülmeye, kederlenmeye.

HZ. MUHAMMED (A.S.)'İN PEYGAMBERLİĞİ UMUMİDİR

19. âyetin açıklaması bölümünde belirttiğim gibi yüce Peygamberimizin upeygamberliği bütün insanlara şümullüdür. Kitab ehli olan Yahudiler, Hristiyanlardâhil bütün insanlar O'nun dinine girmekle yükümlüdür, hak din ancak O'nun getirdiği dindir, O'nun dinine girmeyen kitap ehli bile delalette olup kâfir sayılır. Bu durumu açıkça belirten âyetlerden bazıları bu sûrenin 19, 20 ve 85. âyetleri, A'râfsûresinin 158 ve Furkan sûresinin 1. âyetidir. Bu duruma açıkça delalet eden sabit ve sahih hadisler de çoktur. Başta Buhârî ve Müslim olmak üzere sahih hadis kitaplarında rivâyet olunan sahih ve sabit hadislerden anlaşıldığı üzere yüce Peygamber ukendilerine kitap verilmiş olan ile kitap ehli olmayan, Arap olan ve olmayan ve dünyanın çeşitli bölgelerinde bulunan müteaddit devlet başkanına mektup göndererek Müslüman olmalarını istemiştir. Bütün insanların O'nun dinine inanmakla yükümlü bulunduklarına delalet eden bazı hadis meallerini teberrüken sunayım:

HZ. PEYGAMBER ŞÖYLE BUYURDUĞU RIVÂYET EDİLMİŞTİR:

1.) “Canım (kudret) elinde bulunan (Allah)’a yemin ederim ki, şu davet ümmetinden benim peygamberliğimi duyup da bana gönderilen dine inanmadan ölen herhangi bir kimse Yahudi olsun Hristiyan olsun cehennem halkından olur.”¹¹⁴⁵

2.) “Her peygamber yalnız kendi kavmine peygamber olarak gönderilirdi. Ben de bütün insanlara peygamber olarak gönderildim.”¹¹⁴⁶

3.) Peygamber’e zaman zaman bazı hizmetlerde bulunan bir Yahudi genç ölüm döşeğine girdiğinde yanına Resûl-i Ekrem gitmiş ve tevhid kelimesini getirmesini istemiş, genç de şehadet kelimesini getirince Peygamber oradan ayrılırken: “Benim aracılığım ile onu ateşten çıkaran Allah’a hamd olsun” buyurdu.¹¹⁴⁷

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde iman esasları, makbul dinin ancak İslamiyet olup kendilerine kitap verilenlerin sırf ihtiras ve kıskançlıktan ayrılığa düştükleri, kitap ehli olsun olmasın bütün insanların İslam dinine girmelerinin gerektiği beyan buyrulduktan sonra aşağıdaki âyetlerde kitap ehlinden inkârcılığa düşenlerin zulümleri ve vahim sonuçları belirtiliyor.

ÂL-İ İMRÂN 3/21-22

إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ ﴿٢١﴾ أُولَٰئِكَ الَّذِينَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٢٢﴾

MEALİ

21. Allah’ın âyetlerini inkâr edenleri, peygamberleri haksız yere (batıl nedenle) öldürenleri ve insanların içinden adaleti emredenleri öldürenleri şüphesiz elem verici bir azap ile müjdele.

22. İşte yaptıkları, dünyada da ahirette de boşa çıkanlar bunlardır, (ilahî cezadan kurtaracak) hiçbir yardımcısı da yoktur.

¹¹⁴⁵ Müslim, *İman* 240.

¹¹⁴⁶ Buhari, *Teyemmüm*, 1, *Salat*, 56; Müslim, *Mesacid*, 3; Nesai, *Gusul*, 36; Darimi, *Salat*, 111

¹¹⁴⁷ İbn Hibban, *Sahih*, 2960; Buhari, *Cenaiz*, 79

AÇIKLAMA

“Allah’ın âyetlerini inkâr edenler” ifadesi umumidir, kendilerine kitap verilmiş olanlardan veya olmayanlardan Allah’ın herhangi bir âyetini inkâr edenler bu ifadeye dâhildir.

“Peygamberleri ve adaleti emreden mü’minleri öldürenlerden maksat ise Hz. Peygamber ızamanında bulunan kitap ehlidir.

Ataları anılan cinâyetleri işlemiştı, kendileri de bunu tasvip ettikleri gibi Hz. Peygamber’i ve O’na uyanları öldürmek istiyorlar ve girişiyorlardı. Fakat yüce Allah Resûl-i Ekrem’i ve müminleri koruyordu.

Kitab ehlinin, özellikle İsrailoğulları’nın peygamberleri öldürmeleri konusu Bakara sûresinin 61. ve 91. âyetlerinde geçti.

Peygamberleri öldürmek daima haksızlıktır ve haklı bir yönü olamaz. Âyette geçen “Haksız yere” kaydı Bakara sûresinin 61. âyetinin açıklaması bölümünde de belirttiğim gibi bazı müfessirlerce “batıl nedenle” diye tefsir edilmiş, diğer bazı müfessirler ise: Bu kayıt Yahudilerin haksız olduklarını bilerek anılan cinâyetleri işlediklerini belirtmek içindir, demişlerdir.

Kitab ehli hem peygamberleri öldürmüşler, hem de onlara iman eden insanlardan, adaleti emreden, uyarı görevini yapan değerli kimseleri öldürmüşler. “Adaleti emredenler” ibaresiyle peygamberler dışında kalan kimselerin kastedildiğinin anlaşılması için âyette “insanların içinden” kaydı yer almıştır, denilebilir.

Müjdelemek sevindirici haberlerde olur. Burada elem ve şiddetli ıstırap verici azapla ilgili haberde kullanılması inkârcıları tahkir ve tehdidin çetinliğini ifade içindir.

KONU İLE İLGİLİ BİR RİVAYET

Taberî ve İbn Ebî Hatem’in rivâyetlerine göre Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh şöyle demiştir:

Ya Resûlullah, kıyamet günü azabı en şiddetli olan kimdir diye sordum. Resûlullah:

Bir peygamberi veya iyiliği emredip kötülüğü meneden bir adamı öldüren kimsedir, buyurdu. Sonra bu âyeti okudu ve bunun arkasından buyurdu ki:

Ya Ebû Ubeyde, İsrailoğulları gündüzün başından bir saat içinde kırk üç peygamber öldürdüler. Bunun üzerine İsrailoğullarının ibadete düşkünlerinden yüz yetmiş (bir

rivâyette yüz on iki) adam kalkıp katillere iyiliği emredip onları kötülükten menetti. O günün sonuna doğru bunların hepsi (adaleti emrettikleri gerekçesiyle) öldürüldü.¹¹⁴⁸

Bu rivayet tartışmalı olmakla beraber mana itibari ile israiloğullarının nebileri öldürdükleri gerçeğine işaret ediyor olabilir.

Âyette geçen inkârcılık, peygamberleri ve onların izini takip ederek insanlara iyiliği emredip kötülüğü menedenleri öldürmek suçlarını işleyen gözü dönmüş kalbi kara zalimler, dünyada yaptıkları birtakım iyilikler olsa bile hem dünyada hem ahirette boşa gider, hiçbir şeye yaramaz, onlara bir fayda sağlayamaz. Çünkü böyle cinâyetleri işleyenlerin kanları ve mallarının dokunulmazlığı yok, sağduyu sahipleri nazarında menfur ve kötü olurlar, işledikleri iyilikler olsa bile hiçbir değer taşımaz. Ayrıca Allah onları lanetler, içyüzlerini ortaya döker, onları teşhir eder ve böylece ne adî, aşağılık, zalim ve şer kimseler olduğunu peygamberleri aracılığıyla insanlık âlemine bildirir. Bunların dünyada yaptıkları bazı iyilikler varsa ahirette de hiçbir yarar sağlayamaz, tamamen boşa gider. Çünkü işledikleri en ağır suçlardan dolayı ebedî olarak cehennemliktirler. Onları ne dünyada başlarına getirilecek bela, afet, musibet vs. ilahî tokattan ne de ahirette mahkûm edilecekleri acıklı azaptan kurtaracak hiçbir yardımcıları yoktur ve olmayacaktır.

ÂL-İ İMRÂN3/23-24

أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ أُوتُوا نَصِيبًا مِّنَ الْكِتَابِ يُدْعَوْنَ إِلَى كِتَابِ اللَّهِ لِيَحْكُمَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ يَتَوَلَّى فَرِيقٌ مِّنْهُمْ وَهُمْ مُّعْرِضُونَ ﴿٢٣﴾ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَن تَمَسَّنَا النَّارُ إِلَّا أَيَّامًا مَّعْدُودَاتٍ وَغَرَّهُمْ فِي دِينِهِمْ مَا كَانُوا يَفْتَرُونَ ﴿٢٤﴾

MEALİ

23. Kendilerine kitap (Tevrat)'tan bir pay verilmiş olanlara bakmadın mı? Aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar, sonra onlardan bir topluluk (o kitaptan) yüz çeviriyor. Onlar (böyle gerçeklerden) yüz çevirmeyi adet edinmiş kimselerdir.

24. O yüz çevirmeleri, onların: “Bize ateş, sayılı bir kaç günden başka asla dokunmayacaktır” demelerinden dolayıdır. Uydurageldikleri şeyler onları dinlerinde aldattı.

¹¹⁴⁸ Begavi, *Mealimü't-tenzil*, 2/21.

İNİŞ SEBEBİ

İbn İshak ve bir grubun İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyetlerine göre Resul-i Ekrem (a.s.) bir gün Yahudilerin Tevrat dersi aldıkları medresede bulunan bir Yahudi cemaatinin yanına gidip onları İslam’a davet etti. Yahudilerden Naîm b. Amr ve el-Haris İbn Zeyd:

Ey Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem Sen hangi din üzerinesin diye sordular. Resûl-i Ekrem :

İbrâhim’in dini üzerineyim, buyurdu. Onlar:

Peki, İbrahim Yahudi idi, dediler. Resûl-i Ekrem:

Öyle ise bana Tevrat’ı getirin, Tevrat aramızdadır (Onun hükmüne başvuralım), buyurdu. Fakat onlar buna yanaşmadılar. Bunun üzerine bu âyet indi.¹¹⁴⁹

Diğer bir rivâyete göre bu âyetin iniş sebebi Yahudilerin eşrafından bir erkek ile bir kadının zina olayıdır. Yahudiler evli olan bu iki kişinin Tevrat’a göre öldürülmeleri gerektiğini bildikleri, fakat bu hükmü eşraftan olan bu iki kişiye uygulamak istemedikleri için işi hafif bir ceza ile geçiştirirler ümidiyle davayı Resûl-i Ekrem’e intikal ettirip kendisinin hüküm vermesini istediler. O dönemde dinimizdeki recim cezası henüz konulmamıştı. Resûl-i Ekrem Yahudilere:

“Ben sizin hakkınızda sizin kitabınızla hükmederim, buyurdu. Onlar kendi kitaplarında recim, yani öldürme cezasına dair bir hüküm bulunmadığını ileri sürdüler. Bunun üzerine Tevrat getirildi ve hahamlarından İbn Sûriyâ’nın recim âyetini atladığını Resûl-i Ekrem’e arz etti ve o âyeti kendisi okudu. Bunun üzerine recim edildiler. Ama Yahudiler duruma bir hayli öfkelenildiler. Bunun üzerine bu âyet indi. Böyle bir rivâyet Mâide sûresinin 43. âyeti ile ilgili de rivâyet edilmektedir.¹¹⁵⁰

TAHLİLLER

Elem Tere(ألم تر): Bakmadın mı, baksana anlamını taşıyan bu cümle hayret edilecek şaşılacak bir duruma işaret için kullanılır. Türkçemizde karşılığı olan baksana, bakmadın mı, görmedin mi? sözleri de aynı anlam için kullanılır.

Nasîb(نصيب): Pay demektir.

¹¹⁴⁹ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/622.

¹¹⁵⁰ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1,366

Tevelli(تول) ve i'raz(اعراض): Yüz çevirmek, dönmek manasınadır.

Gurur(غرور): Aldatmak ve yersiz ümitlendirmek manasınadır

İftira(افتراء): Bilerek yalan söylemektir.

AÇIKLAMA

Yukarıda anlatılan iniş sebeplerine dair rivâyetlerden de anlaşılacağı üzere bu âyetler Yahudiler hakkındadır.

(23. âyet) Ey Peygamber, kendilerine Tevrat'tan bir pay verilmiş olan Yahudilerin durumuna bakmadın mı? Bir baksana. Cidden hayret edilecek halleri var: Şöyle ki, aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına, Tevrat'ın hakemliğine çağrılıyorlar. Hz. İbrahim'in ıdininin İslam mı, Yahudilik mi veya Hz. Muhammed'in ıgetirdiği dinin hak olup olmadığı yahut Tevrat'ta zina edenin recim edilmesi hükmünün bulunup bulunmadığı konularında hakka davet eden Hz. Muhammed ile Tevrat'a inandığını söyleyen Yahudilerden hangi tarafın haklı ve haksız olduğunun anlaşılması için Tevrat'a başvurulması için Yahudiler davet ediliyor. Fakat onlardan bir topluluk, yani bilginleri veya inkârcılıkta ısrar edip İslamiyet'i kabul etmeyenleri yüz çeviriyorlar, Tevrat'ın hakemliğine yanaşmıyorlar. Zaten Yahudiler, haktan ve gerçeklerden yüz çevirmeyi adet edinmiş insanlardır.

(24. âyet) Yahudilerin bu hareketleri ve tutumları cidden şaşılacak ve çok hayret edilecek bir şeydir. Çünkü hem Tevrat'ı biliyorlar, ona inandıklarını söylüyorlar, hem de onun hakemliğini kabul etmiyor, hükmüne razı olmuyorlar. Bu hareket ve tutumlarının sebebi ise 24. âyette belirtildiği gibi “Bize ateş sayılı birkaç günden başka asla dokunmayacaktır” demeleridir. Onların bu iddialarına Bakara sûresinin 80. âyetinde de değinilmektedir. Bu iddialarıyla ilgili gerekli bilgi orada verildi.

Yahudilerin uydura geldikleri “Ateş bize ancak birkaç gün dokunacak”, “Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız” ve “Bizim peygamber olan atalarımız bizim için şefaet edecekler ve Allah TeâlâYakup'au evladını çok kısa bir süreden başka tazip etmeyeceğini vaat etti” gibi asılsız ve mesnetsiz şeyler--diğer bir mana ile bu şeyleri uydurmaları--onları dinlerinde aldattı, yersiz ümitlendirip yanılttı.

23. âyetteki “*Aralarında hüküm vermesi için Allah'ın kitabına çağrılıyorlar*” cümlesinde geçen kitaptan maksadın Tevrat olduğunu yukarıda belirttim. el-Hasan ve Katâde'ye göre bundan maksat Kur'ân'dır. Yahudiler Kur'ân'ın hakemliğine davet

edildiler. Çünkü Kur'ân'ın din esasları, şeriatın temelleri ve Hz. Peygamber'in sıfatı Tevrat'takine uyuyor. Keza Yahudiler, Kur'ân'ın Allah'ın kitabı olduğunu kesinlikle biliyorlardı.

ÂL-İ İMRÂN3/25

فَكَيْفَ إِذَا جُمِعْتَهُمْ لِيَوْمٍ لَا رَيْبَ فِيهِ وَوُفِّيَتْ كُلُّ نَفْسٍ مَّا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ ﴿٢٥﴾

MEALİ

25. Peki, kendilerini meydana gelmesinde hiç şüphe olmayan bir güne toplayacağımız ve herkesin kazandığının (karşılığı) tastamam verilip hiç kimseye haksızlık edilmeyeceği zaman (halleri) nasıl olacak?

AÇIKLAMA

Bu âyet Yahudilerin kıyamet koptuğu zaman hallerinin çok perişan olacağına kendileri için şiddetli azap ve çok ağır bir ceza verileceğine ve kendi kendilerine uydurdıkları yalanların, iftiraların ve bütün suçlarının karşılığını bulacaklarına, hakkın yerini bulacağına işaret ediyor.

Bu âyet, imanlı ölen kimselerin cehennemde ebedî kalmayacaklarına ve işledikleri iyiliklerin, ibadetlerin karşılıksız bırakılmayacağına delalet eder. Çünkü iman ve iyiliklerinin karşılığının ne cehennemde verilmesi ne de cehenneme girilmeden önce verilmesi olmaz. O halde cehennemden kurtuluştan sonra verilecektir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde kitap ehlinde inkârcılığa düşenlerin zulümleri, inatları, haktan yüz çevirmeleri ve vahim sonuçları hakkında bilgi verdikten sonra aşağıdaki âyetlerde Resûl-i Ekrem (a.s.)'e teselli verip, edeceği dua ve niyaz şeklini öğretiyor ve bunun zımında Müslümanlara zafer müjdesine işaret buyuruyor.

ÂL-İ İMRÂN3/26-27

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَن تَشَاءُ وَتَنزِعُ الْمُلْكَ مِمَّن تَشَاءُ وَتُعِزُّ مَن تَشَاءُ وَتُذِلُّ مَن تَشَاءُ بِيَدِكَ الْخَيْرُ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ ﴿٢٦﴾ تُولِجُ اللَّيْلَ فِي النَّهَارِ وَتُولِجُ النَّهَارَ فِي اللَّيْلِ وَتُخْرِجُ الْحَيَّ مِنَ الْمَمِيتِ وَتُخْرِجُ الْمَمِيتَ مِنَ الْحَيِّ وَتَرْزُقُ مَن تَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ ﴿٢٧﴾

MEALİ

26. (Ey Peygamber) De ki: Allah'ım, (ey) mülkün sahibi, sen dilediğine mülkü verirsin, dilediğinden de mülkü çekip alırsın; dilediğini aziz yükseltirsin, dilediğini alçaltırsın; hayır yalnız senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye kadırsın.

27. Geceyi gündüze sokarsın, gündüzü de geceye sokarsın, ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın ve dilediğini hesapsız rızıklandırırırsın.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Abbâs ve Enes İbn Malik'ten rivâyete göre şöyle demişlerdir:

Resûl-i Ekrem Mekke'yi fethettikten ve İran ile Bizans ülkelerinin fethedileceğini ümmetine vadedince münafıklar ve Yahudiler: Bu çok uzak, çok uzak bir şey, İran ve Rum ülkeleri nereden Muhammed'in olacak? Onlar daha üstün ve daha güçlü ordulara sahiptir. Mekke ve Medine, Muhammed'e yetmedi mi ki İran ve Rum ülkelerine göz dikiyor dediler. Bunun üzerine yukarıdaki âyet indi.¹¹⁵¹

TAHLİLLER

Mâlik(مالك): Sahip ve kadir, yani gücü yeten manalarına gelir.

Mülk(ملك): Kudret, hükümdarlık, tasarrufta bulunmak işi manalarına geldiği gibi ismi-i mef'ul tevili ile malik olunan, tasarruf edilen, güç yetirilen şeyler manalarında kullanılır. Burada çeşitli manalar tefsir edilmiştir

1. Peygamberlik payesi,
2. Kudret ve üstünlük
3. Dünya ve ahirette bulunan bütün yaratıklar,
4. Kullar ve sahip oldukları tüm şeyler
5. Hükümdarlık ve tasarruf

Şevkânî: Açık olanı, mülk kelimesinin kullanılabildiği tüm manaları içeren umumî ve şümullü mana ile tefsir edilmesidir, der. Allah mülk denilen her şeyin ve her çeşidinin yegâne sahibi ve malikidir. “Mâlikü'l-Mülk ifadesindeki” “MÜLK” bu manalara gelir.

Âyetin “Dilediğine mülkü verirsin ve dilediğinden mülkü alırsın.” bölümünde geçen mülk kelimesi ise yukarıda anlatılan umumi mananın nevilerinden birisi manasına değildir.

¹¹⁵¹ İbn Ebi Hatim, *Tefsir*, 2/642.

İlâc(إِلَاح): İthal etmek, sokmak manasınadır. Burada geceyi kısaltıp gündüzü uzatmak ve gündüzü kısaltıp geceyi uzatmak veya gece ile gündüzü ard arda getirmek manası ile tefsir edilmiştir.

ACIKLAMA

Ey Peygamber (a.s.)de ki: Allah'ım, mülk sahibi, mülk kelimesinin kavramına giren dünyada ve ahirette maddi ve manevi ne varsa hepsinin mutlak ve yegâne sahibi, mutasarrıfı ve kadiri Sen, dilediğin kullarına mülkün dilediğin çeşidini verirsin, dilediğin kullarından da dilediğin mülk çeşidini çekip alırsın. Peygamberliği dilediğin kuluna verirsin ve bunun payesini dilediğin bir kavimden alıp dilediğin başka bir kavme aktarırsın. Kitab ehli, peygamberliğin İsrailoğullarının inhisarında olduğunu iddia ederek başka bir kavimden peygamber çıkmasının söz konusu olmayacağını ileri sürüyorlardı. Oysa yüce Allah, Arap kavminden Hz. Muhammed'e peygamberlik görevini verdi. Hükümdarlık, mal, servet, dünya nimetleri ve âhiret mükâfatları da böyledir, hepsi O'nun kudret ve tasarrufundadır, bunlardan dilediğini dilediği kuluna nasip eder ve dilediğini dilediği kulundan alır veya nasip etmez.

Sen dilediğini aziz, yani üstün kılıp yükseltirsin, dilediğini de alçaltıp zillete düşürürsün. Nitekim yüce Allah Rumların ve İranlıların hükümdarlığını alıp Müslümanlara verdi, çokluğuyla iftihar edip üstünlük taslayan kitap ehli ile Arap müşriklerini alçaltıp zillete düşürdü ve Müslümanları onlara ve ülkelerine hâkim kıldı.

Allah'ım hayrın her çeşidi yalnız senin elindedir, tamamen tasarrufun altındadır, ona senden başka malik ve sahip yoktur.

Şer de ancak yüce Allah'ın elinde ve kudretindedir. Burada ondan söz edilmemesinin çeşitli sebepleri anlatılmaktadır. Birisi, şudur: Âyetin iniş sebebi Peygamber'in hayırlar ve fetihlerle müjdelenenmesidir. İkincisi: Konu dua ve niyazdır, ona uygun olanı da hayrı anmaktır.

(27.Âyet) (Allah'ım) Sen geceyi gündüze sokarsın yani geceyi kısaltıp gündüzü uzatırsın veya gecenin akabinde gündüzü getirirsin, keza gündüzü geceye sokarsın, yani gündüzü kısaltıp geceyi uzatırsın veya gündüzün hemen arkasında geceyi getirirsin.

Gece ile gündüzün birbirlerini takip etmesi, kısalıp uzamasının sebepleri ve nedenleri bugün hemen herkesçe bilinmektedir. Ancak bilinen sebepleri düzenleyen ve bu sebeplere ortam hazırlayan, atomdan güneş sistemine ve diğer sistemlere kadar bilinen

ve henüz keşfedilemeyen bunca varlıkları meydana getiren, yöneten, koordineli çalışmalarını sağlayan kim? Günümüzün eğitim ve öğretim müesseselerinde bu sorunun cevabı gençlerimize veriliyor mu?

“(Allah’ım), ölüden diri çıkarırsın, diriden de ölü çıkarırsın.” Âyetin bu bölümü müfessirlerce şöyle açıklanmıştır: Meni damlalarından canlılar, canlılardan meni damlaları, meni damlalarından hayvanlar, hayvanlardan meni damlaları, çekirdekten hurma ağacı, hurma ağacından çekirdek, taneden ekin, ekinden tane, kötü insandan iyi insan, iyi insandan kötü insan, cahilden âlim, âlimden cahil, kâfirden mümin, müminden kâfir, yumurtadan kuş, kuştan yumurta çıkarırsın. Şu hâlde diri ve ölü tabirlerinden maksat ruh taşıyan ve taşımayan değil, mecazi manadır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde Hz. Peygamber’i ve dolayısıyla ümmetini O’na iltica edip duada bulunmaya kâinatın kayıtsız şartsız hükümdarlığı, tasarruf ve üstünlüğünün O’na ait olduğunu itiraf etmeye davet buyurduktan sonra Allah’tan başkasına iltica etmenin ve özellikle Müslümanları bırakarak kâfirlerle dostluk kurup onlar aracılığıyla izzet aramanın aldatıcı olduğunu, gizli ve açık her şeyin O’nun tarafından bilindiğini ve O’nun azabından korunmanın gerektiğini bildirmek üzere buyuruyor ki:

ÂL-İ İMRÂN3/28-29

لَا يَتَّخِذِ الْمُؤْمِنُونَ الْكَافِرِينَ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِ الْمُؤْمِنِينَ وَمَنْ يَفْعَلْ ذَلِكَ فَلَيْسَ مِنَ اللَّهِ فِي شَيْءٍ إِلَّا أَنْ تَتَّقُوا مِنْهُمْ تُقْيَةً وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَإِلَى اللَّهِ الْمَصِيرُ (٢٨) قُلْ إِنْ تَخْشَوْنَ مَا فِي صُدُورِكُمْ أَوْ تُبْذَوْنَ يَعْزُمُ اللَّهُ وَيَعْلَمُ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (٢٩)

MEALİ

28. Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesinler. Kim yaparsa onun Allah(ın dostluğu)’dan hiçbir şeyi kalmaz. Ancak onlardan (gelebilecek bir tehlikeden) korunmanız hali hariç. (Öyle bir durumda onlara dost görünebilirsiniz). Allah size (asıl) kendisinden korkmanızı emrediyor. Nihâyet dönüş de Allaha’dır.

29. De ki: Göğüslerinizde olanı gizleseniz de açığa vursanız da Allah onu bilir, göklerde ve yerde olanları da bilir ve Allah her şeye kadirdir.

İNİŞ SEBEBİ

İbn İshâk, İbn Cerîr ve İbn Ebî Hâtem’in rivâyetlerine göre İbn Abbâs (r.a.)şöyle demiştir:

Yahudilerden üç kişi İslam dininden döndürebilmek gayesiyle Ensâr'dan birkaç Müslümanla dostluk kurmuşlardı. Durumu sezen sahabelerden Rufâa İbn el-Münzir, Abdullah b. Cübeyr ve Said b. Hayseme, o Ensarileri uyararak: O Yahudilerden uzak durun, onlarla içli dışlı olmaktan kaçının, sizi dininizden döndürmesinler, dediler ise de o kişiler dostluğu sürdürdüler. Bunun üzerine Allah Teâlâ onlar hakkında bu iki âyeti indirdi.

Vâhidî'nin anlattığına göre el-Kelbi bu âyetlerin münafıkların lideri Abdullah İbn Ubey ile arkadaşları hakkında inmiştir. Görünürde Müslümanlığı kabul eden bu münafıklar, el altında Yahudiler ve müşriklerle dostluk kurup Müslümanlar aleyhinde ajanlık yapıyorlardı ve Yahudilerle müşriklerin Müslümanları mağlup edeceklerini umuyorlardı. Yüce Allah bu âyetleri indirerek samimi Müslümanları uyardı.

Üçüncü bir rivâyete göre Peygamber , Hendek savaşına çıktığı gün Ensar'dan Ubâde b. es-Sâmit , O'na: Ey Allah'ın elçisi, benim taraftarımdan olan beş yüz Yahudi var, düşmana karşı onları beraberinde savaşa götürmeyi düşünüyorum, deyince bu âyet indi.¹¹⁵²

TAHLİLLER

İttihaz(اتخاذ): Edinmektir.

Evliyâ(أولياء): Velinin çoğuludur. Veli: Dost, yardımcı, yönetici ve yakın gibi manalara gelir. Burada dost manası ile tefsir edilmiştir.

Tukat(تقاة): Kelimesinin aslı VUKAYAT olup ittika gibi VIKAYE kökündendir. Korkmak, korunmak, sakınmak manalarına gelir. Burada bu manalar ile tefsir edilmiştir. Bir de ism-i meful tevilinde olup korkulup sakınılacak şey manası ile tefsir edilmiştir.

Tahzir(تحذير): Korkutmaktır.

AÇIKLAMA

Müminler, müminleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin, cahiliyet devrinde bulunmuş olan yakınlık, dostluk ve samimiyet İslam döneminde dikkate alınmayacak, artık İslam dininin gerekli gördüğü Allah için dostluk ve Allah için buğz ve nefret prensibine riâyet edilecek, mü'minlere halen veya ileride zarar verebilecek yahut onların

¹¹⁵² Taberi, *Camii'l-Beyan*, 6/314.

menfaatlerini engelleyebilecek bir surette kâfirlerle ahbaplık kurulmayacaktır. Kim bunu yapar, yani kâfirlerle dostluk kurarsa onun Allah'ın dostluğu--diğer bir mana ile Allah'ın dini--ile bir ilişkisi kalmaz, Mâide sûresinin 51. âyetinde de “Ey iman edenler! Yahudileri ve Hristiyanları kendinize dost edinmeyin. Onlar birbirlerinin dostlarıdır. İçinizden kim onları dost edinirse o da onlardandır...” buyruluyor.

KÂFİRLERİ DOST EDİNER MÜMİNİN İMANI GİDER Mİ?

Müminlerin kâfirleri dost edinmemeleri bu âyetle yasaklandığı gibi yukarıda mealini verdiğim Mâide sûresinin 51. âyeti, ayrıca Tevbesûresinin 23. âyeti, Mücâdelesûresinin 22. ve Mümtehine 1. âyetleri ve başka âyetler buna delalet ediyor.

Fahreddin Râzî açıklamasını yaptığımız âyetin tefsiri bölümünde müminin kâfire dostluğunu üç kısma ayırır:

1. Mü'minin kâfirin küfrüne rıza göstermesi ve bunun için onunla dost olmasıdır. Bunu yapan kişi kâfiri din konusunda tasvip etmiş olur. Küfrü tasvip küfürdür, küfre rıza küfürdür. Artık böyle dostluk kuran kimsenin imanının kalması mümkün değildir.
2. Müminin kâfirle görünüşte iyi geçinmesidir. Böyle bir ilişki yasak değildir.
3. Yukarıda anlatılan iki kısmın arasında kalan orta yollu bir dostluk şeklidir. Bu da şöyle olur: Kâfirleri dost edinmenin anlamı, onların dinlerinin batıl olduğuna inanmakla beraber akrabalık veya başka bir sebeple onlara yardımda bulunmak, onları desteklemektir. Böyle yapmak küfür olmamakla beraber yasaktır. Çünkü bu anlamda bir dostluk mü'mini, kâfirin yolunu beğenmeye ve dinine rıza göstermeye çekebilir. Bu takdirde İslam dininden çıkmış olur.¹¹⁵³

Râzî'nin üçüncü kısımda değindiği yardım ve destek, herhalde din veya İslam cemaatinin zararını gerektiren yahut menfaatini engelleyen bir yardım ve destek şekli değildir.¹¹⁵⁴

Âyetin bundan sonraki bölümünde zaruret hali, yasak hükmünün dışında tutuluyor: Mü'minler, kâfirleri dost edinmesinler. Ancak onlardan gelebilecek bir tehlikeden, herhangi bir zarardan korunarak yaptığınız veya korunmak için yaptığınız dostluk hariç. Öyle bir durumda onlara dost görünebilirsiniz. Allah size böyle bir tehlike

¹¹⁵³Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/192.

¹¹⁵⁴Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/192.

halinde kâfirlerin şerrini defetmek üzere onlara dost görünmenize ruhsat ve izin vermekle beraber, asıl kendisinden ve azabından korkmanızı emreder. Nihâyet dönüş de Allah’adır, herkes yaptığıının karşılığını, O’nun huzuruna çıkarılacağı âhiret günü bulacaktır.

SAVAŞTA KÂFİRLERDEN YARDIM İSTENEBİLİR Mİ?

Bu âyet müminlerin kâfirleri dost edinmelerini yasaklamıştır. Evet, Allah’a, Resûl-i Ekrem (a.s.)’e ve Kur’ân-ı Kerim’e düşman olan ve mukaddesatımızı tanımayan inkârcıları dost edinmek, dost bilip güvenmek, sır vermek yüce dinimize aykırı olduğu gibi akla da ters düşen çok yanlış ve tehlikeli bir harekettir. Mukaddesata düşmanlık edeni sevmek mukaddesatı sevmekle bağdaşmaz. Şu halde Müslüman olmayanlarla dünya işlerine yönelik ilişki kurarken bile küfürlerine buğzetmek, onları sevmemek, ihtiyatlı davranmak ve asla sır vermemek gerekir.

Bazı âlimler âyetteki dost edinmeyi savaşta onlardan yardım istemeyi de kapsayacak şekilde yorumlamışlar ise de cumhura göre bunu kapsamaz. Yani mü’minler kâfirlerle savaşırken başka kâfirlerden yardım talep edebilirler, böyle bir talep âyetteki yasağın şümulüne girmez ve onları dost edinmek sayılmaz. Fakat mü’minler, İslam devletine isyan eden mü’minlerle savaşırken kâfirlerden yardım talep edemezler. Şu haldemü’minler, Allah göstermesin başka bir ülkenin Müslümanlarıyla savaşırken de kâfirlerden yardım talep edemezler. Böyle durumlar için kâfirlerle pakt da kuramazlar. Çünkü kâfirlerle böyle bir pakt kurulduğu takdirde onlarla başka bir ülke Müslümanları arasında bir savaşın vukuu halindekâfirlerin yanında yer alıp Müslümanların Müslümanlarla savaşması durumu söz konusu olacaktır.

Resûl-i Ekrem (a.s.) Medine’de Yahudilerle ortak savunma denilebilecek bir antlaşma yaptı ise de bu antlaşma İslam olmayanlara karşı yapıldı. Havazin’de Safvan b.Ümeyye’den yardım talebi, Mekke müşriklerine karşı Huzaâ kabilesi ile işbirliği hep böyle oldu.

TEHLİKE HALİNDE KÂFİRLERE DOST GÖRÜNMEK

Âyetin “Ancak onlardan (gelebilecek bir tehlikeden) korunmanız hali hariç” cümlesinden “TAKİYYE” hükmü çıkarılmıştır.

Takiyye(تقية): Müminin hayati tehlikeye düştüğünde asıl inancını düşmandan gizlemesi ve onlara dost görünmesi manasına gelir. Bazıları mü’minin malı tehlikeye düştüğünde de aynı hükmün bulunduğunu söylemektedirler. Âlûsî bu âyetin tefsiri

bölümünde **takiyye**'nin âlimlerce şöyle tarif edildiğini söyler: **Takiyye**: Canı veya ırzı yahut malı düşmanın şerrinden korumaktır.

Şu halde bir mü'min, hayati tehlike karşısında küfür kelimesini söylemeye zorlandığı takdirde bununla kâfir olmaz, mazur sayılır. Nitekim Mekke müşriklerinin zorlaması sonucunda sahabelerden Ammar b. Yasir'in başından böyle bir olay geçti, kalbi imanla dolu olduğu halde ölüm tehdidi altında sadece diliyle müşriklere uydu. Ve onu mazur sayıldığı inen: "Kalbi imanla dolu olduğu halde inkâra zorlanan hariç olmak üzere kim iman ettikten sonra Allah'ı inkâr edip küfre göğüs açarsa Allah'ın gazabı onların üzerindedir ve onlar için büyük bir azap vardır." âyetiyle bildirildi.¹¹⁵⁵

Fahreddin Râzî bu âyetin tefsiri bölümünde şu olayı da nakleder:

El-Hasan şöyle demiştir: Yalancı peygamber Müseyleme el-Kezzâb (yani çok yalancı), Resûl-i Ekrem'in sahabelerinden yakaladığı iki adandan birisine:

Muhammed'in peygamber olduğuna şehadet ediyor musun diye sordu. O zat:

Evet, evet, evet, diye cevap verdi. Müseyleme:

Peki, benim de peygamber olduğuma şehadet ediyor musun? diye sordu.

O zat:

Evet, deyince Müseyleme onu salıverdi ve diğerini çağırarak:

Muhammed'in Allah'ın Resulü olduğuna şehadet ediyor musun? diye sordu.

Bu zat: Evet, dedi. Müseyleme:

Peki, benim de Allah'ın peygamberi olduğuma şehadet ediyor musun? diye sorunca bu zat:

Ben sağırım ben sağırım ben sağırım, dedi. Bunun üzerine Müseyleme onu öldürdü.

Sonra olay Resûl-i Ekrem'e arz edilince buyurdular ki:

"O öldürülen kişi, imanı ve sadakatiyle geçti. (Eriştiği mertebe) ona kutlu olsun. Diğerine gelince o da Allah'ın verdiği ruhsatı kabullenip kullandı. Bu itibarla ona da bir sorumluluk yoktur."¹¹⁵⁶

Takiyye bu olayla ilgili buyrulan hadisten de anlaşıldığı gibi bir ruhsattır, hayati tehlike halinde bile hakkı ve imanı gizlemeyip açığa vurmasının fazileti çoktur. Resûl-

¹¹⁵⁵ Nahl, 106.

¹¹⁵⁶ Zemahşeri, *Keşşaf*, 2/595

i Ekrem ile sahabelerinin din uğrunda ne kadar eziyetlere katlanıp sabrettikleri malumdur.

Takiyye, imanı gizlemek, kâfirlere dost görünmek ve bu konuda dil ile itiraf etmek biçiminde olur. Fakat başkasına zarar vermek ve İslam toplumu aleyhine faaliyette bulunmak veya müslümanların sırlarını kâfirlere söylemek caiz değildir. Mesela kâfirlerin zorlaması sonucunda adam öldürmek, zina, gasp, hırsızlık etmek, yalancı şahitlik, iffetli kadınları zina ile itham etmek gibi suçları işlemek asla caiz değildir.

Takiyye ancak kâfirlere karşı caizdir. Bir İslam ülkesinde Müslümanlar arasında böyle bir şey caiz değildir. Âyet de kâfirlere karşı olana ruhsat veriyor. Fakat Şafii: Müslümanlar arasındaki durum Müslümanlar ile kâfirler arasındaki duruma benzediği bir ortamda mü'min hayati tehlike ile karşı karşıya kaldığında canını kurtarmak için takiyye ruhsatı onun için meşrudur, demiştir. Takiyye konusundaki hükümlere dair geniş bilgi, Râzî ile Âlûsî'nin tefsirlerinde bu âyetin açıklaması bölümünde mevcuttur, oraya bakılabilir.

ÂL-İ İMRÂN3/30

يَوْمَ تَجِدُ كُلُّ نَفْسٍ مَّا عَمِلَتْ مِنْ خَيْرٍ مُّحْضَرًا وَمَا عَمِلَتْ مِنْ سُوءٍ تَوَدُّ لَوْ أَنَّ بَيْنَهَا وَبَيْنَهُ أَمَدًا بَعِيدًا وَيُحَذِّرُكُمُ اللَّهُ نَفْسَهُ وَاللَّهُ رَؤُفٌ بِالْعِبَادِ (٣٠)

MEALİ

30. Herkes, işlediği iyiliği ve yaptığı kötülüğü önüne konmuş olarak bulacağı gün kendisiyle o gün arasında (veya kendisiyle kötülüğü arasında) uzak bir mesafenin bulunmasını ister. Allah size kendisinden korkmanızı emreder. Allah, kullarına çok merhametlidir.

TAHLİLLER

Muhdar(محضر): Hazırlanmış, hazır bulundurulmuş, meydana konulmuş gibi manaları ifade eder.

Teveddu(تود): Vud ve meveddetten olup sever, temenni eder, ister gibi manaları ifade eder.

Emed(أمد): Mesafe ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Âyet, kıyamet gününün dehşetini, herkesin iyilikten ve kötülükten ne işlemiş ise önüne konulacağını, yani iyilikleri ile kötülüklerinin yazılı bulunduğu defterlerinin veya iyilikleri ile kötülüklerinin karşılığının önüne konulacağını ve herkesin kendisiyle kıyamet günü ve dehşeti arasında uzak bir mesafenin olmasını--diğer bir mana ile herkesin kendisiyle kötülüğünün yazılı olduğu defter veya cezası arasında uzak bir mesafenin olmasını temenni edeceğini ifade ettikten sonra Allah'tan korkmanın yani emirlerine ve yasaklarına saygılı olup riâyet etmek suretiyle O'nun azabından sakınmanın gerektiğini ve Allah'ın kullarına çok merhametli olduğunu bildiriyor. Yüce Allah, kullarına çok merhametli olduğu için onları uyarıyor, korkmalarını, emir ve yasaklarına saygılı olmalarını emrediyor. Diğer taraftan Allah'ın çok merhametli olduğu gerekçesiyle emir ve yasaklarına saygısızlık edip aykırı davranmak çok tehlikeli bir harekettir, ilâhî azaba sebep olabilir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde azametini, O'na dua etmenin ve düşmanlarını dost edinmemenin gerektiğini belirtip uyarıda bulunduktan sonra aşağıdaki âyetler Allah'a dost olmanın yolunun Hz. Peygamber'e uymak, emir ve yasaklarına riâyet etmek olduğunu ve Allah sevgisi ile mağfiretine erişmenin ancak böyle sağlanabileceğini beyan etmek üzere buyuruyor ki:

ÂL-İ İMRÂN 3/31-32

قُلْ إِنْ كُنْتُمْ تُحِبُّونَ اللَّهَ فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ وَيَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٣١﴾ قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْكَافِرِينَ ﴿٣٢﴾

MEALİ

31. De ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve size günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet eden muhakkak ki Allah kâfirleri sevmez.

32. De ki: "Allah'a ve Peygambere itaat edin." Eğer yüz çevirirlerse muhakkak ki Allah kâfirleri sevmez.

İNİŞ SEBEBİ

1. İbn İshâk'ın, Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr'den rivâyetine göre 31. âyet Necran Hristiyanları heyeti hakkında inmiştir. Günlerce Medine'de kalıp Resûl-i Ekrem (a.s.)

ile tartışmaları sürdüren ve İsa'nın ilâh olduğunu ileri süren bu heyet bir ara: Biz, sırf Allah Teâlâ'ya olan sevgimiz ve saygımız dolayısıyla İsa'yı yüceltip ilâhlaştırıyor ve ona tapıyoruz, dediler. Bunun üzerine bu âyet indi.¹¹⁵⁷

2. Ebû Salih'in rivâyetine göre Yahudiler: "Biz Allah'ın oğulları ve dostlarıyız" deyince bu âyet indi. Resûl-i Ekrem (a.s.) da durumu onlara bildirdi. Fakat kendileri âyetin gereğini kabul etmediler.¹¹⁵⁸

3. El-Hasan ile İbn Cüreyc de: Bazı kavimler Allah'ı sevdiklerini sanarak Peygamber'e: Ey Muhammed (a.s.) biz gerçekten Allah'ı seviyoruz, dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ bu âyeti indirdi, demişler.¹¹⁵⁹

31. Âyetin iniş sebebi hakkında başka rivâyetler de vardır. Anılan olayların hepsinin âyetin inişine vesile olması ihtimali vardır. Herkes tespit ettiği olayı rivâyet etmiştir.

32. Âyetin iniş sebebi hakkında da şöyle bir rivâyet vardır: 31. âyet inince münafıkların başı Abdullah İbn Übey: Muhammed, kendisine itaat etmeyi, Allah'a itaat etmeye benzetiyor ve Hristiyanların İsa'yı vaşırı derecede sevdikleri gibi bize kendisini de öyle sevmememizi emrediyor, diyerek dedikodu etmeye başladı. Bunun üzerine 32. âyet indi.

ACIKLAMA

(31. âyet) Ey Peygamber!Allah'ı sevdiklerini iddia eden Hristiyanlara, Yahudilere, putlara tapanlara ve diğer insanlara de ki: Eğer Allah'ı seviyorsanız, yani O'na itaat etmeyi, yakın olmayı ve yüce katındaki sevapları kazanmayı istiyorsanız, bana uyun, O'ndan bana gelen dini kabul etmek suretiyle bana tabi olun ki Allah da sizi sevsin. Yani sizden razı olsun. Zatına yakınlık mertebesine eriştirsin ve sizin günahlarınızı bağışlasın. Allah çok bağışlayan ve çok merhamet edendir. O'nu itaat etmek ve peygamberine uymak suretiyle kendini sevdiren kullarının günahlarını bağışlar ve onlara merhamet eder.

Âlimler: Kulun Allah'ı sevmesi, O'nun azametini, yüceliğini düşünüp en derin saygıyla boyun eğmesi, O'na itaatkârlığı başkasına itaat etmekten üstün tutması, emirlerine uyması ve yasaklarından sakınmasıdır. Allah'ın kulunu sevmesi ise, onu övmesi, ondan razı olması, sevapla taltif etmesi ve affetmesidir, demişlerdir.

¹¹⁵⁷ İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 1/373.

¹¹⁵⁸ İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 1/373.

¹¹⁵⁹ İbnü'l-Cevzi, *Zadü'l-Mesir*, 1/373.

(32. âyet) Ey Peygamber, de ki: Allah’a ve Resul’üne itaat edin. Hz. Muhammed Allah’ın elçisidir, elçiye itaat onu elçilikle görevlendirene itaattir. Elçiye itaatsizlik da onu gönderene itaatsizliktir. Bu sebeptendir ki bundan önceki âyette Hz. Muhammed’e uyma emri verildi. Şu halde Allah’a itaatin geçerli ve tam olması için Resûl-i Ekrem’e itaat etmek şarttır.

Nisâ sûresinin 80. âyetinde de “Kim Resul’e itaat ederse muhakkak ki Allah’a itaat etmiş olur. Kim de yüz çevirirse (çevirsin), biz seni onların üzerinde (günahlardan) koruyucu göndermedik.” buyruluyor.

Hz. Peygamber de: “*Her kim bana itaat ederse hakikatte Allah’a itaat etmiş olur ve kim bana isyan ederse muhakkak Allah’a isyan etmiş olur.*” buyurmuştur.¹¹⁶⁰

Tefsirine çalıştığımız âyetin bundan sonraki bölümünde “Eğer yüz çevirirlerse muhakkak ki Allah kâfirleri sevmez.” buyruluyor. Yani eğer onlar Allah’a ve Resulüne itaat etmekten yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah onlardan ve yaptıklarından razı olmayacak ve onların günahlarını bağışlamayacaktır. Çünkü yüz çevirmekle küfür bataklığına iyice saplanmış olurlar.

Âyette onların itaat etme ihtimaline değinilmemekle bu ihtimalin onlardan beklenmemesine bir işaret sayılır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, hak dinin ancak İslam dini olup kitap ehlinin sırf kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüğünü ve ilâhî rıza, mağfiret ve rahmete erişebilmek için Hz. Muhammed’e uymanın gerektiğini bildirdikten sonra aşağıda gelen âyetlerde sevip seçtiği ve kullarını peygamberlik payesine yükselttiğini, itaatkâr kullarından ve özellikle Hristiyanların ilâhlaştırmak istedikleri İsa’nın Meryem’inin doğumundan ve faziletinden haber veriyor.

ÂL-İ İMRÂN 3/33-34

إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَىٰ آدَمَ وَنُوحًا وَآلَ إِبْرَاهِيمَ وَآلَ عِمْرَانَ عَلَى الْعَالَمِينَ ﴿٣٣﴾ ذُرِّيَّةً بَعْضُهَا مِنْ بَعْضٍ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿٣٤﴾

MEALİ

¹¹⁶⁰ Buhari, *Ahkam* 1, Müslim, *İmare* 33.

33. Şüphe yok ki Allah, Âdem'i, Nuh'u, İbrahim ailesini ve İmrân ailesini seçip (kendi dönemlerindeki) âlemlere üstün kıldı.

34. Bunlar birbirinden (türeyen) bir nesildir. Allah işitendir, bilendir.

TAHLİLLER

İstifâ(إصطفاء): Bir şeyin halis, iyi ve temizini almaktır.

Âl-i İmrân(ال ابراهيم):İbrahim'in ailesi diye çevirdim. Burada bununla kastedilenlerin kimler olduğu konusundaki müfessirlerin beyanları:

1. İbrahim (a.s.)'in kendisidir.

2. O'nun oğulları İsmail ve İshak ile bunlardan türeyen peygamberlerdir. Bilindiği gibi Arap milleti, Hz. İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in soyundandır ve Hz. Muhammed (a.s.) de bu soydan gelmiştir. İsrailoğulları milleti de Hz. İbrahim'in oğlu İshâk'ın soyundandır. Hz. İsa dâhil, gelen bütün peygamberler de İshâk'ın soyundandır. Peygamberimiz (a.s.) ise İsmail'in soyundandır.

3. İbrahim'in dininden olanlardır. Bilindiği gibi O'nun dini tevhid ve İslam dinidir.

Âl-i İmrân(ال عمران) : İmran'ın ailesi, diye çevirdim. Bununla kimlerin kastedildiği hususunda iki rivâyet vardır:

1. İsa ve anası Meryem'dir. Hz. Meryem'in babası İmrân İbn Mâsân'dır. Süleyman (a.s.)'in soyundan gelir.

2. Musa(a.s.) ve kardeşi Harun(as)'dur. Bunların babası ise İmrân b. Yashar'dır. Bu İmran da Yakup'un soyundandır. Müfessirler iki İmrân arasında 1800 yıl bulunduğunu söylerler.

Müfessirler, el-Hasan ve Vehb'ten rivâyet edilen birinci kavlin kuvvetli olduğunu söylerler. Çünkü bunların ardından gelen âyetlerde Hz. Meryem'in kıssası, onun arkasında da Hz. İsa (a.s.)'nın doğumu ve faziletine dair âyetler gelmektedir. Bu yoruma göre Musa ve Harun, "AL-İ İbrâhim'in şümulüne girer. Diğer yoruma göre ise İsa, buna girer.

Zürriyyet(ذرية): Asıl manası küçük yaştaki evlattır. Daha sonra yaş durumuna bakılmaksızın tüm evlat ve nesil manasında kullanılmıştır. Er-Râgıb ve başkaları bu kelimenin babalar, analar ve evlat hakkında kullanıldığını söylerler.

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki Allah, insanların ilk babası Âdem'i, insanların ikinci babası Nuh'u, İbrahim'i, bunun ailesini, yani soyundan gelen İsmail, İshak ve diğer peygamberleri ve İmran'ın ailesini yani kızı Meryem ile Meryem'in oğlu İsa'yı--diğer yoruma göre Yashar oğlu İmrân'ın oğulları Musa ve Harun'u--seçtik, onları dönemlerindeki âlemlere, yani insanlara, cinlere ve diğer yaratıklara üstün kıldı. Bir kavle göre melekler de “âlemler” kelimesinin kapsamına dâhildir ve bu âyet peygamberlerin meleklerden üstün olduğuna delildir. Meleklerin peygamberlerden üstün olduğunu söyleyenler ise: “Âlemlerden maksadın süfli, yani yer küresi ve çevresindeki yaratılmışlardır, demişler.

Peygamberlerin, âlemlere üstünlükleri ve seçkinlikleri onların peygamberlik payesinin verilmesi, ruhsal meziyetler ve bedensel olgunluklar ile teçhiz edilmeleri, başkalarında bulunmayan en güzel ahlak ve en temiz duygular mertebesine eriştirilmeleri, Allah'ın sıfatlarının ve isimlerinin birer aynası haline getirilmeleri ve ilâhî sırlar hazinesi kılınmalarıdır. AL-İ İMRÂN'ın bir tefsire göre Hz. Meryem'e de şümüllü olduğunu yukarıda ifade etmiştim. O'nun da yukarıda sıralanan üstünlüklerden peygamberlik payesi dışında kalanların çoğundan büyük paya sahip olduğu bir vakıadır.

Âdem (a.s.) insanların ilk babası, Nûh (a.s.) da tufan dolayısıyla insanların ikinci babası olmaları hasebiyle ismen anılmışlardır. İbrahim (a.s.)'in ismen anılmasının sebebine gelince gerek Yahudiler ve gerekse Hristiyanlar onun peygamberliğini ve üstünlüğünü itiraf ediyorlardı. Hz. Muhammed (a.s.) hem onun soyundan geldiği hem de onun tebliğ ettiği tevhit inancını ve İslam dinini yaymakla görevlendirildiği için İbrahim (a.s.)'e bağlılığını iddia edenlerin ona uymaları gerekiyordu. Fakat maalesef uymuyorlardı. İşte burada İbrâhim'in soyundan gelen peygamberlerin âlemlere üstünlüğünün ifade edilmesi ile kitap ehli Hz. Muhammed (a.s.)'e tabi olmaya teşvik edilmiş oluyor.

İsa (a.s.), da “AL-İ İBRÂHÎM”in şümülüne girer. Bununla beraber “AL-İ İMRÂN” ifadesiyle onun anılmasının sebebi de kitap ehlinin en çok İsa hakkında ihtilafa düşmeleri, Hristiyanların onu ilâhlaştıracak kadar ifrata kaçıp aşırı gitmeleri, Yahudilerin de onun peygamberliğini inkâr edecek kadar küstahlık göstermeleridir.

(34. âyet “Bunlar birbirinden (türeyen) bir nesildir.” Yani İbrahim'in ailesi ile İmran'ın ailesi--diğer bir mana ile Nûh ve bu iki aile--birbirinden türeyen bir nesildir, aynı

soydan gelmektedirler. Yukarıda belirttiğim gibi bu iki aile Hz. İbrahim’de birleşir. O da Nuh’un soyundandır. Nûh da Âdem’in soyundan gelir.

Katâde ise “Bunlar birbirinden olan bir nesildir.” cümlesini şöyle tefsir etmiştir:

Yani bunlar tevhid, ihlâs, niyet, amel, hayır ve fazilet bakımından birbirine benzeyen bir nesildir. Böyle tefsir edildiği takdirde, cümledeki zamir hepsine raci olur ve Âdem de cümlelerin anlamına dâhil olabilir. Çünkü “Nesil” kelimesinin babalar hakkında da kullanıldığını yukarıda er-Rağıb’tan naklen bildirmiştim. Hatta birinci tefsire göre Âdem (a.s.)’in de cümlelerin şümulüne dâhil olduğunu söyleyenler vardır.

ÂL-İ İMRÂN3/35-36

إِذْ قَالَتْ امْرَأَتُ عِمْرَانَ رَبِّ إِنِّي نَذَرْتُ لَكَ مَا فِي بَطْنِي مُحَرَّرًا فَتَقَبَّلْ مِنِّي إِنَّكَ أَنْتَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ (٣٥) فَلَمَّا وَضَعَتْهَا قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنْثَىٰ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا وَضَعْتَ وَلَيْسَ الذَّكَرُ كَالْأُنْثَىٰ وَإِنِّي سَمَّيْتُهَا مَرْيَمَ وَإِنِّي أُعِيذُهَا بِكَ وَذَرِيَّتَهَا مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ (٣٦)

MEALİ

35. Hani İmran’ın karısı: “Rabbim, karnımdakini muharrer (her meşguliyetten azatlanıp sırf ibadete tahsis edilmiş) olarak senin (evinin hizmeti) için adadım, hemen (adağımı) kabul buyur. Çünkü şüphesiz (her şeyi) işiten, (her şeyi) bilen, ancak sensin, demişti.

36. Onu doğurunca: “Rabbim, ben onu kız doğurdum” dedi.(üzüldü) Allah onun ne doğurduğunu en iyi bilendir ve (onun istediği) erkek (verilen) kız gibi (faziletli) değildir.--(Sözüne şöyle devam etti). “Ve ona Meryem adını verdim, şüphesiz onu da neslini de (rahmetinden) kovulmuş şeytandan sana sığındırırım”.

TAHLİLLER

Muharrar(محرر): Lügatte asıl manası hürleştirilmiş, azatlanmış demektir. Burada kastedilen mana ise İbn Abbâs (r.a.)’ göre, dünya için çalışmayan, evlenmeyen, kendini tamamen âhiret işine ve kilise hizmetine verip hep ibadetle meşgul olan erkek demektir. Mücâhid ise: Muharrer kilisenin erkek hizmetçisi manasınadır, demiştir. Muhammed İbn Ca’fer İbn ez-Zübeyr ise: Muharrer, dünya işleriyle meşgul olmaktan azatlanmış ve tamamen ibadete tahsis edilmiş erkek manasınadır, demiştir.

Meryem(مريم): İbrânîce’de Rabbine ibadet eden kadın, demektir.

İâze(إعانة): Avz kökünden olup sığındırmak, ısmarlamak manasınadır. AVZ kelimesi iltica etmek ve sığınmaktır.

Recîm(رجيم): Asıl manası taşlanan demektir. Burada ilâhî rahmetten kovulan manasınadır.

AÇIKLAMA

35. âyet burada sözü edilen İMRÂN, Masân oğlu İmrândır. Mûsa'nın babası olan İmrân değildir. 33 ve 34. âyetlerin tahlilleri bölümünde belirttiğim gibi bu iki İmrân arasında 1800 yıl vardır. Masân oğlu İmrân, Hz. İsa'nın anası Meryem'in babasıdır.

İmrân'ın karısı ise Fakûza kızı ve Hz. Meryem'in anası olan Hanne'dir. Hanne'nin İşâ isimli kız kardeşi de Zekeriyya (a.s.)'ın karısı olup Hz. Yahya (a.s.)'nın annesidir. Bir kavle göre de İşâ, Hz. Meryem'in kızkardeşidir. Buharî ve Müslim'in rivâyet ettikleri Mi'rac hadisinde: "... Ben, teyze oğulları Meryem oğlu İsa ve Zekeriyya oğlu Yahyâ ile aniden karşılaştım..." buyrulmuştur.

İbn Asakir'in İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyetine göre İmrân'ın karısı Hanne'nin uzun zaman çocuğu olmamış, yaşlılıktan dolayı adetten de kesilmiş iken günün birinde bir kuşunun ağzıyla yavrusuna yem verdiğini görünce çocuk sahibi olma arzusunu duymuş ve bir erkek çocuğa sahip olmak için Allah'a dua etmiş ve bir süre sonra hamilelik hali belirince: Eğer Allah beni kurtarır da doğum yaparsam çocuğumu Beytü'l-Makdis'e tahsis edeceğim, diye adakta bulunmuş. O zaman yalnız erkek çocuklar Beytü'l-Makdis'e tahsis ediliyordu. Bunun üzerine kocası: Ya bebeğin kız olursa ne edeceksin, deyince Hanne üzülmüş ve o zaman 35. âyette bildirilen niyaz ve duada bulunmuş. Bu duası adağının gerçekleştirilebilmesi için bir erkek çocuğun istenmesi anlamını da taşıyor.

(36. âyet) İmran'ın karısı, Meryem'i doğurunca "Ey Rabbim, ben karnımdakini kız doğurdum" demekle her şeyi bilen yüce Allah'a üzüntüsünü arz etmek istedi. Çünkü adağının gerçekleşmesi için bebeğinin erkek olması gerekiyordu ve hamile iken ettiği duada bunu diliyordu. Bundan önceki âyetin açıklaması bölümünde bu noktaya işaret ettim. Doğum neticesinde bebeğin kız olduğunu anlayınca dileğinin kabul olunmadığı kanaatiyle üzülmüş ve bunu söyledi.

Âyetin "Allah onun ne doğurduğunu en iyi bilendir" cümlesi, doğurduğu bebeğin şanının yüceltilmesi, değerinin yükseltilmesi ve annenin bu durumdan habersizliğinin vurgulanması için buyrulmuştur. Cümlelerin açıklaması şöyle olur: Allah onun ne değerinde bir bebek doğurduğunu, bebeğin ne gibi ilahi sırlar, mucizeler, kerametler ve

hikmetlerin meydana gelmesine vesile olacağını en iyi bilendir. Hanne, yani İmran'ın karısı ise bundan habersizdir.

Âyetin bu cümlesini izleyen “ve erkek kız gibi değildir” cümlesi bu cümledeki yüceltme ve yükseltme durumunu açıklıyor. Yani İmran'ın karısının dua ile arzuladığı erkek bebek, verilen kız bebek gibi, faziletli ve değerli değildir.

Müfessirler: Bu cümle İmran'ın karısına ait sözün devamı olabilir, bu da muhtemeldir, derler. Bu takdirde mana şöyle olabilir: “Ey Rabbim ben onu kız doğurdum ve Beytülmakdis'e hizmet etmek, orada devamlı ibadete kapanmak bakımından erkek, kadın gibi değildir, bu işlere kadına nazaran çok daha müsaittir.

Başka yorumlar da vardır. Biz bu kadarla yetinmek durumundayız.

Âyetin “Ve ben ona Meryem adını verdim” cümlesi İmran'ın karısının sözünün devamıdır. Meryem kelimesinin İbranicede ibadet eden kadın manasına geldiğini tahliller bölümünde ifade etmiştim. Bu cümleden maksadın ne olduğu hususunda müteaddid görüşler vardır. Âlûsî der ki: İmran'ın karısının maksadının şu olduğunu söylemek daha uygundur: Doğan bebek, her ne kadar Beytülmakdis hizmetçiliğine elverişli değil ise de orada kendini ibadete veren kadınlardan olsun bu düşünce ile ona ibadetçi kadın anlamını ifade eden MERYEM ismini verdim ve bununla ettiğim niyette kararlı olduğumu arz etmek istedim.

İmrân'ın karısının kendi başına bebeğe ad takmasının sebebi ise kendisi hamile iken kocasının vefat etmesidir.

ÂL-İ İMRÂN3/37

فَتَقَبَّلَهَا رَبُّهَا بِقَبُولٍ حَسَنٍ وَأَنْبَتَهَا نَبَاتًا حَسَنًا وَكَفَّلَهَا زَكَرِيَّا كُلَّمَا دَخَلَ عَلَيْهَا الْمِحْرَابَ وَجَدَ عِنْدَهَا رِزْقًا
قَالَ يَا مَرْيَمُ أَنَّى لَكَ هَذَا قَالَتْ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ يَرْزُقُ مَنْ يَشَاءُ بِغَيْرِ حِسَابٍ (٣٧)

MEALİ

37. Bunun üzerine Rabbi onu güzel bir şekilde kabul buyurdu ve onu güzel bir surette yetiştirdi, Zekeriya'yı da ona bakıcı kıldı. Zekeriya onun yanına, mihraba her girdiğinde bir rızık bulurdu. “Ey Meryem bu rızık sana nereden?” dedi. Meryem: “O, Allah katındandır. Çünkü Allah, dilediğine hesapsız rızık verir”, dedi.

TAHLİLLER

Takabbül(تقبل): Kabul etmek, razı olmak manasındadır.

İnbât(إنبات): Yavaş yavaş yetiştirip olgunlaştırmaktır.

Tekfil(تكفيل): Kefil, bakıcı yapmaktır.

Mihrâb(محراب): Camilerin ön tarafında imamın durduğu yer, salonların, meclislerin ve odaların en önemli köşesi, havra ve kilisenin en mutena yeri, kitap ehlinin mabedi, İbna içinde merdivenle çıkılan oda vs. manalara gelir. İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyete göre burada mihrabBeytü’l-Makdis içinde merdivenle çıkılan ve Hz. Meryem için tahsis edilen oda manasıdır.

AÇIKLAMA

Bunun üzerine Meryem’in Rabbi, Meryem’i, güzel bir şekilde kabul edip adaklığına razı oldu. Hâlbuki o güne kadar hiçbir kadının Beytü’l-Makdis’e adanıp tahsisi kabul edilmiyordu. Allah onun adaklığını kabul buyurdu ve onu güzel bir surette yetiştirdi, yani Rabbineitaatkârlıkla ibadetle terbiye edip eğitti, olgunlaştırdı.--diğer bir mana ile onu kısa bir süre içinde vücutça geliştirdi.--üçüncü bir mana ile onu her bakımdan olgunlaştırıp kemâle erdirdi.—Zekeriya (a.s.)’yı da ona kefil, bakıcı, işlerini düzenlemekten sorumlu kıldı.

İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyete göre Hanne, Meryem’i doğurunca Beytülmakdis’e kabul edilmeyeceği korkusu içinde bir beze sarıp ve oraya götürüp hahamların yanına bıraktı. Meryem’in doğumundan önce vefat eden babası İmrân, hahamların hocası olduğu için her haham onu yanına almak istedi. Nihâyet yirmi dokuz bilgin kendi aralarında kura yapmak istediler. O bilginlerin başı Hz. Zekeriya (a.s.): Bunu ben alacağım, benim tercih hakkım vardır. Çünkü teyzesi İşâ benim eşimdir.-Bir rivâyete göre de Zekeriya, Meryem’in eniştesi idi. İşâ, Meryem’in kız kardeşi idi.-- dedi ise de hahamlar kura yapılmasında ısrar ettiler ve 44. âyetin tefsirinde açıklanan biçimde yapılan kurayı Zekeriya (a.s.) kazandı. Böylece Zekeriya’nın ona bakması hakkındaki ilâhî takdir yerini buldu.

Hz. Meryem Beytülmakdis içinde merdivenle çıkılabilen yüksekçe özel odasında ikamet ediyordu ve kendisine mana âleminde rızık geliyordu. İbn Cerîr’in er-Rabi’den rivâyetine göre Zekeriya’dan başka hiçbir kimse onun odasına girmiyordu ve Zekeriya onun odasında kış mevsiminde yaz meyvesini, yaz mevsiminde de kış meyvesini buluyordu. İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyete göre onun yanında bulunan meyve cennet meyvelerindendir.

Bazı rivâyetlere göre Meryem hiçbir kadının memesini emmemiş ve doğumunu müteakip Zekeriyya tarafından konulduğu özel odada cennet meyveleriyle beslenmişti. Bazı rivâyetlere göre ise ona sütanne tutulmuş ve iki yıl süt emdikten sonra sözü edilen özel odaya konulmuş. Bundan sonraki dönemde Zekeriya onun odasına her girişinde yanında anılan meyveler buluyordu.

Zekeriya: Ey Meryem dünya rızıklarına benzemeyen bu rızık, kapın kilitli iken sana nereden geliyor, diye sordu. O da Allah katındandır, yani cennettendir--diğer bir kavle göre hiçbir insanın aracılığı olmaksızın Allah'ın bana ihsan ettiği rızıktır. Çünkü Allah dilediğine hesapsız rızık verir, dedi.

Taberî: “Çünkü Allah dilediğine hesapsız rızık verir” cümlesi Meryem'in sözünden değildir, müstakildir. Yüce Allah bu cümle ile Resûl-i Ekrem (a.s.)'e haber veriyor, demiştir.

Bu âyet, velilerin kerametinin hak ve sabit olduğuna delil gösterilmiştir. Çünkü meşhur kavle göre Meryem, bir peygamber değildi ki gaybtan kendisine rızkın gelmesi onun bir mucizesi sayılsın. Bu onun bir kerameti idi. Ehl-i Sünnet mezhebi ile Şia mezhebi bu görüştedir. Batıl mezheplerden Mu'tezile mensupları velilerin kerametini kabul etmiyorlar. Bu âyete birtakım cevaplar vermeye kalkışmışlar ise de görüşleri tutarlı değildir, buraya aktarmaya da değmez.

Meryem'in odasında olağanüstü görülen rızık ve dünya meyvelerine benzemeyen meyvelerin Zekeriya (a.s.)'nın bir mucizesi olması ihtimali yoktur. Çünkü onun menşeyini Meryem'e sorması bundan habersiz olduğunu gösteriyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

ÂL-İ İMRÂN3/38

هَٰذَاكَ دَعَا زَكَرِيَّا رَبَّهُ قَالَ رَبِّ هَبْ لِي مِنْ لَدُنْكَ ذُرِّيَّةً طَيِّبَةً إِنَّكَ سَمِيعُ الدُّعَاءِ

{٣٨}

MEALİ

38. İşte orada Zekeriya, Rabbine dua etti: “Rabbim, bana kendi katından temiz bir zürriyet (erkek çocuk) ver. Çünkü şüphesiz sen duayı işitensin” dedi.

TAHLİLLER

Zürriyyet(ذرية): Küçük yaştaki bir veya daha fazla erkek veya kız çocuk manasıdır. Burada bir erkek çocuk manasıyla tefsir edilmiştir, yani Zekeriya (a.s.) bir erkek çocuk dilemiştir.

Tayyiba(طيبة): Güzel manasıdır. Burada mübarek, kutlu manasıyla tefsir edilmiştir. Bir kavle göre, Allah’a itaatkâr, hürmetkâr ve fiilleri, sözleri, duyguları, durum ve davranışları tertemiz olan kişi manasıdır.

Hünalike(هناك): İşte orada diğer bir tefsir ile işte o zaman demektir.

Zekeriya (a.s.) Meryem’in kerametini görüp Allah katında değerini anlayınca Allah katında onun gibi değerli bir çocuğa sahip olmak arzusunu duymaya başlamış, karısı İşâ kısır ve adetten kesilmiş, yaşlanmış idiyse de aynı durumda olan baldızı Hanne’den Meryem’in doğması onu anılan isteğinde ümitlendirmişti.

Diğer bir kavle göre Zekeriya (a.s.), Meryem’in yanında kış mevsiminde yaz meyvesini ve yaz mevsiminde kış meyvesini bulunca, meyvelerin zamansız görülebildiği gibi yaşlanmış kısır bir kadının çok yaşlı bir erkekten çocuğunun da olabileceğini düşünmüştü.

Hülasa şu veya bu neden başka nedenlerle birleşince Zekeriyya (a.s.) bir erkek çocuk sahibi olmayı arzulamıştı. Bu âyetle onu takip eden 39. 40. ve 41. âyetlerde bu kıssa anlatılmaktadır.

AÇIKLAMA

İşte orada, yani mihrapta Meryem’in yanında oturduğu yerde -diğer bir mana ile işte o zaman- Zekeriya, Rabbinetua etti, duasında şöyle dedi: Ey Rabbim, bana kendi katından mübarek, kutlu, sana itaatkâr, ibadete düşkün, sözleri ve fiilleri tertemiz bir erkek çocuğu ihsan et. Çünkü sen şüphesiz duayı işiten, yani kabul edensin.

ÂL-İ İMRÂN3/39

فَنَادَتْهُ الْمَلَكَةُ وَهُوَ قَائِمٌ يُصَلِّي فِي الْمِحْرَابِ أَنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكَ بِيَحْيَى مُصَدِّقًا بِكَلِمَةٍ مِنَ اللَّهِ وَسَيِّدًا وَحَصُورًا وَنَبِيًّا
مِّنَ الصَّالِحِينَ (٣٩)

MEALİ

39. Sonra Zekeriya mihrapta durup namaz kılarken melekler ona (şöyle) seslendi Allah, sana Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı, efendi, nefsine çok hâkim ve salihlerden bir peygamber olmak üzere Yahya'yı şüphesiz müjdeliyor.

TAHLİLLER

Mihrab(محراب): Meryem'in konulduğu özel oda, mabet ve mabedin ön kısmında imamın durduğu yer manalarıyla tefsir edilmiştir.

Yahya(يحيى): Kuvvetli görüşe göre İbranice bir kelimedir. Diğer bir kavle göre Arapça olup yaşar manasına muzari fiilinden nakledilmiştir. “Allah'tan bir kelimeyi doğrulayıcı” buyruğunda geçen “Kelime”den maksat İsa (a.s.)'dır. İbn Abbâs (a.s.), Mücâhid ve Katâde'den rivâyet olunan tefsir budur. Müfessirlerin büyükleri de böyle demişlerdir. İsa'ya böyle denmesinin sebebi onun “Kün=Ol” kelimesiyle oluvermesidir. Ebû Ubeyde'ye göre “Allah'tan kelime” Allah'ın kitabı, yani İncil'dir.

Seyyid (سيد): Kavminin başı, değerli, halim, güzel huylu, günahlardan korunan, eşraftan olan, din âlimi, hikmet sahibi gibi övgüye layık manalarla tefsir edilmiştir. Âlûsî bu manaları sıralarken: Kelimenin asıl manası kavminin başı demektir. Sonra din konusunda veya dünya ile ilgili konularda lider durumundaki zat manasında kullanılmıştır, der.

Hasûr(حضور): Gücü yettiği halde nefsini kadın ve diğer şehvetlerden koruyup tutan demektir.

Sâlih(صالح): Günah işlemeyen, tertemiz kimse demektir. Burada peygamberlerde aranan masumluk, günahsızlık vasfı manasıyla tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Zekeriya (a.s.) Allah'tan bir çocuk diledikten sonra mihrapta namaz kılmakta iken sıfatları âyette sıralanan bir erkek çocuğunun dünyaya geleceğine dair Allah'ın müjdesini, o mutluluk dolu sevinçli haberi ona iletiler.

Müfessirlerin çoğunluğuna göre “SALAT”tan maksat namazdır ve Zekeriya (a.s.) namazda iken müjdelenmiştir. Bir kavle göre “SALAT” kelimesi dua ile tefsir edilmiştir. Buna göre Zekeriya, dua ile meşgul iken müjdelenmiştir.

H.z.Yahya (a.s.)'nın anılan sıfatlarından birisi onun “Allah'tan bir kelime olarak vasıflandırılan İsa (a.s.)'yı doğrulayıcı olması, yani onun peygamberliğine iman etmesidir. Dahhâk ve başkalarının dediğine göre Yahya (a.s.), İsa (a.s.)'dan altı ay

önce doğmuştu. Başka bir rivâyete göre üç yıl önce doğmuştu. Yahya'nınİsa'ya ilk inanan insan olduğu ve İsa'nın göğe kaldırılması olayından altı ay önce şehit edildiği rivâyet olunmuştur.

“Salihlerden” ifadesi iki şekilde tefsir edilmiştir: Birincisi: Günahsızlar soyundan olmasıdır. Çünkü o, peygamberler soyundandır. İkincisi: Yahyâ'nın günahsızlığıyla meşhur olanlardan sayılmasıdır.

ÂL-İ İMRÂN3/40-41

قَالَ رَبِّ اَنْتَ اَنْتَ يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَقَدْ بَلَغَنِي الْكِبَرُ وَامْرَأَتِي عَاقِرٌ قَالَ كَذَلِكَ اللهُ يَفْعَلُ مَا يَشَاءُ (٤٠) قَالَ رَبِّ اجْعَلْ لِي اٰيَةً قَالَ اِنَّكَ اَلَا تُكَلِّمُ النَّاسَ ثَلَاثَةَ اَيَّامٍ اِلَّا رَمْزًا وَاذْكُرْ رَبَّكَ كَثِيْرًا وَسَبِّحْ بِالْعَشِيِّ وَالْاُبْحَارِ (٤١)

MEALİ

40. Zekeriyya: “(Ey) Rabbim, bana yaşlılık cidden gelip çatmış, karım da kısır iken oğlum nasıl olur?dedi. Allah buyurdu ki: Allah, (olağanüstü acayip şeylerden) dilediğini böylece yapar.

41. Zekeriyya dedi ki: “Rabbim, bana (oğlumun olacağına dair) bir alamet yap”, dedi. Allah buyurdu ki: “Senin alametin insanlarla, üç gün işaretten başka türlü konuşamamandır. Bununla beraber Rabbini çok an ve akşam sabah (O’nu) tesbih et.

TAHLİLLER

Âkır(عافر): Kısır olup çocuğu olmayan kadın manasınadır.

Âyet(آية): Alamet demektir. Burada gebelik belirtisi manasınadır.

Remz(رمز): Asıl manası hareket etmektir. Sonra söylenmek istenen şeyi el, kol, baş, dudak, göz, kaş vs. hareketleriyle ve işaretlerle anlatmak manasında kullanılmıştır. Burada söylenmek istenen şeyi dudakları hareket ettirmek, şehadet parmağıyla işaret etmek, yere yazı yazmak veya çok alçak sesle seslenmek suretiyle anlatmak diye değişik şekillerde tefsir edilmiştir.

Aşıyy(عشي): Öğleden güneş batıncaya kadar olan zaman dilimidir.

İbkâr(إبكار): Fecirden kuşluk zamanına kadar olan süredir.

AÇIKLAMA

(40. âyet) Zekeriyya (a.s.), üstün meziyetlerle donatılacak Yahya isimli bir oğlunun olacağı haberiyle Allah tarafından müjdelendiğinde çok yaşlanmıştı, karısı da öyle

yaşlıydı. İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyete göre kendisi yüz yirmi, karısı da doksan sekiz yaşında idiler. Başka rivâyetler de vardır. Diğer taraftan karısı kısır idi.

Zekeriyya’nın ettiği duadan sonra bir oğlunun dünyaya geleceği müjdesini alınca kendi yaşlılığını ve karısının kısırlığını dile getirerek “Oğlum nasıl olur?” demesi haşa Allah’ın kudretinden veya çocuğunun olacağından şüphe ettiği için değildir. Çünkü o, bir peygamberdi, baldızı Hanne’nin kısır ve çok yaşlı iken Meryem’i doğurduğunu biliyordu ve himayesine aldığı Meryem’in kerametlerini bizzat müşahade ediyordu, özellikle peygamber olması hasebiyle yüce Allah’ın her şeye kadir olduğuna herkesten daha iyi inanıyordu. Müfessirler onun bu sorusunu mütâaddit şekillerde yorumlamışlardır. Bazıları şöyledir:

1. Kendisinin yaşlılığı ve karısının kısırlığı durumu değişmeden mi, yoksa bir değişiklik olduktan sonra mı çocuğu olacak?
2. Çocuğu yaşlı ve kısır karısından mı, yoksa nikahlayacağı genç bir kadından mı olacak?
3. Bu sözü Allah’ın kudretinin büyüklüğünü ve akılları hayretler içinde bıraktığını dile getirmek ve bu nimetin şükranla takdirini arz etmek maksadıyla söylemiştir.

Yüce Allah Zekeriyya’nın bu sözüne şöyle karşılık verdi:

“Allah, dilediğini işte böylece yapar.” Yani Allah, işte çok yaşlanmış bir erkekten yine çok yaşlanmış ve kısır bir kadına çocuk vermek gibi olağan dışı ve akılları hayretler içinde bırakan acayip şeylerden ne dilerse yapar.

(41. âyet) Zekeriyya karısının gebelik halinin başlamasının bilinmesi için bir alamet, bir belirti istedi. Bu isteğin sebebi, nimete başlangıcından itibaren şükretmek, nimeti şükürle karşılamada geç kalmamaktır. El-Hasan’a göre sebep, sevindirici haberi erken almaktır. Allah Teâlâ, onun bu dileğini de kabul buyurarak, Zekeriyya’nın üç gün süreyle insanlarla konuşamamasını, yani konuşma gücünün alınmasını, karısının gebe kalması için alamet ve işaret yaptı. Ebu Müslim: Âyette buyurulan alamet onun insanlarla konuşamaması, konuşabilme gücünün alınması değil, konuşmamakla emrolunmasıdır, diye yorumda bulunmuş ise de bu yorum uzak bir ihtimal olarak görülmüştür.

Şöyle bir ihtimal de vardır: Kinaye yoluyla bundan maksat üç gün art arda oruç tutmasıdır. Çünkü onlar oruçlu iken kimseyle konuşmazlardı. Atâ âyeti böyle yorumlamıştır.

Âyetin sonunda anılan üç günlük sürece Zekeriyya'nın Allah'ı çok anması ve hem öğleden sonra akşama kadar hem de fecirden kuşluk zamanına kadar olan sürelerde Allah'ı tesbih etmesi emrinin verildiği bildiriliyor.

Bazı müfessirler: Tesbihten maksat namazdır, demişler. Buna göre Zekeriyya hem bol zikirle hem namazla emrolunmuştur.

Diğer bazı müfessirler ise tesbihi dil ile yapılan zikir manasına yorumlamışlar ve “Rabbini bol bol zikret” cümlesini de kalp ile anmaya yorumlamışlardır.

Zekeriyya'nın üç gün süreyle insanlarla konuşmaktan menedilmesi hikmeti, sözü edilen nimete karşı şükür görevini yerine getirmek üzere zamanını zikir, namaz, tesbih ve şükürle geçirmesidir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Zekeriyya (a.s.)'nın Âl-i İmrân'dan Hz. Meryem'i himayesine alması dolayısıyla ondaki kerameti ve üstün değerini görünce Meryem gibi bir çocuk sahibi olmak için dua etmesi ve duasının kabulü olayı anlatıldıktan sonra aşağıdaki âyetlerde Hz. Meryem'e verilen nimetlerin ve üstünlüklerinin kendisine anlatıldığı ve bunun şükrünün kendisinden istendiği beyan buyrulmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN 3/42-43

وَإِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ اصْطَفَاكِ وَطَهَّرَكِ وَاصْطَفَاكِ عَلَى نِسَاءِ الْعَالَمِينَ ﴿٤٢﴾ يَا مَرْيَمُ اقْنُتِي لِرَبِّكِ وَاسْجُدِي وَارْكَعِي مَعَ الرَّاكِعِينَ ﴿٤٣﴾

MEALİ

42. Ve hani melekler demişti ki: “Ey Meryem, şüphesiz ki Allah seni seçti, seni tertemiz kıldı ve seni âlemlerin kadınlarına üstün tuttu.

43. Ey Meryem, ihlâsla Rabbine ibadete devam et, secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et (cemaatle namaz kıl).”

TAHLİLLER

İstıfa(اصطفاء): Bir şeyin halis, iyi ve temizini almak, süzmek ve seçmektir. Bu kelime burada Hz. Meryem hakkında iki defa kullanılmıştır. Birincisi Hz. Meryem'in Beytü'l-

Makdis hizmetine tahsisinin Allah tarafından kabulü manasınadır. Anılan hizmet erkeklere mahsustu ve Meryem'den başka hiçbir kadın bu işe kabul edilmemişti. İkinci ıstıfa ise Meryem'in hiçbir erkekle birleşmeden bir peygamberi doğurmakla mümtaz kılınmasıdır. Bu imtiyaz hiçbir kadına verilmemiştir.

Tathîr(تطهير): Temizlemektir, burada maddi ve manevi pisliklerden arındırmak manası ile tefsir edilmiştir.

Kunût(قنوت): Namazda ayakta durmayı uzun tutmak, ibadette ihlâs, yani sırf Allah rızasını gözetmek, namazda ayakta durmak, Allah'a itaat etmek manalarıyla tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerde Meryem'in (o zamanki) dünya kadınları arasından seçilip tertemiz kılındığı, üstün tutulduğu ve Rabbine kullukla emrolunduğu, bunların melekler vasıtasıyla kendisine iletildiği bildirilmektedir:

“Hani melekler (Meryem'e) söylediler: Meleklerden maksat onların başkanı Cebrail'dir, tazim için çoğul ifadesi kullanılmıştır. Bir kavle göre meleklerden bir grup kastedilmiştir.

Cebrail veya bir grup meleğin, Meryem ile seslenmeleri veya şifahen konuşmaları onun bir kerametidir. Çünkü “Senden önce de yalnız kendilerine vahiy ettiğimiz erkeklerden başka elçi göndermedik.” âyetine istinaden Allah'ın hiçbir kadına peygamberlik vermediği hususunda icma vardır. Bu itibarla meleklerin Meryem ile konuşmaları, ona seslenmeleri Meryem'in bir mucizesi sayılamaz, çünkü mucize peygamberlere mahsustur.

Bir kavle göre ise melekler âyetlerin muhtevasını Meryem'in kalbine ilham etmişler. Buna göre meleklerin söylemesinden maksat konuşmak veya seslenmek değil, ilhamdır.

Cebrail veya bir grup melek Meryem'e şunları söylediler veya kalbine ilham ettiler:

Ey Meryem Allah şüphesiz ki seni seçti, yani hiçbir kadının Beytü'l-Makdis hizmetine tahsisini, adanmasını kabul etmediği halde seni kabul buyurdu, konulduğun odaya cennetten gönderdiği rızık ile besledi, başka rızka ihtiyacını bırakmadı. Ayrıca seni tertemiz kıldı. Yani hayız ve lohusalık kan gibi maddi pisliklerden arındırıp Beytülmakdis hizmetine elverişli hale getirdi, keza küfür, günah, kötü huy ve

davranışlar gibi manevi pisliklerden de arındırdı. Böylece maddeten ve manen tertemiz kıldı ve seni âlemlerin kadınlarından üstün kıldı. Bu üstünlük yukarıda da işaret ettiğim gibi onun hiçbir erkekle birleşmesi olmaksızın bir peygamberi doğurması imtiyazıdır ki başka hiçbir kadına böyle bir meziyet verilmemiştir. Bir de oğlu İsa'nın doğumu müteakip onun iffetine şahadet etmesidir.

Bazı âlimler “Seni âlemlerin kadınlarına üstün tuttu” âyetini delil göstererek Meryem'in dünyaya gelen bütün kadınlardan üstün olduğunu söylemişler. Bir kısım âlimler ise bundan maksadın onun kendi zamanındaki kadınlardan üstünlüğü olduğunu söylemişlerdir.

Resûl-i Ekrem (a.s.)'in kızı Fatıma, muhterem annelerimiz Hz. Hadice ile Hz. Aişe, Hz. İsa'nın annesi Hz. Meryem ve Firavun'un karısı Hz. Asiye (Allah hepsinden razı olsun)'nin faziletleri konusunda müteaddit hadisler vardır. Bunların bazıları şöyledir:

1. “(Zamanındaki) dünya kadınlarının en hayırlısı İmrân kızı Meryem'dir ve (zamanındaki) dünya kadınlarının en hayırlısı Huveylid kızı Hadice'dir.”¹¹⁶¹
2. (Şu) dört kadın kendi çağlarındaki dünya kadınlarının en üstünüdür: İmran kızı Meryem, Müzâhim kızı Âsiye, Huveylid kızı Hadice ve Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kızı Fatıma.”¹¹⁶²
3. “Âlemlerin kadınlarından İmrân kızı Meryem, Huveylid kızı Hadice, Muhammed (a.s.) kızı Fatıma ve Fir'avn'un karısı Asiye, sana kâfidir.”¹¹⁶³
4. “Erkeklerden çok kimse (fazilette) kemâle erdi. Kadınlardan İmrân kızı Meryem ve Firavun'un karısı Asiye'den başka hiçbir (fazilette) kemâle ermedi. Ayşe'nin diğer kadınlara üstünlüğü de şüphesiz tiridin diğer yemeklere üstünlüğü gibidir.”¹¹⁶⁴

Âlûsî, *Rûhu'l-ma'ânî* tefsirinin bu âyete ait bölümünde konuya geniş yer verip anılan kadınların diğerlere üstünlükleri yanında kendi aralarındaki üstünlük farkı hakkında âlimlerin görüşlerini beyan ediyor ve bu arada kendi görüşünü: Kalbinden geçen kanaat, Hz. Fatıma'nın bütün kadınlardan üstünlüğü, sonra annesi (Hadice)nin üstünlüğü ve bunun ardından da Ayşe'nin üstünlüğüdür. Hz. Fatıma ile Hz. Meryem

¹¹⁶¹ Buhârî, *Enbiyâ*: 47 ; Müslim, *Fedâilü's-Sahâbe*: 69.

¹¹⁶² Ahmed b. Hanbel, 5/113/ (h.no:2957)

¹¹⁶³ Alusi, *Rûhu'l-Meanî*, 2/105

¹¹⁶⁴ Buhari, *Fedailü'l ashab*,30, *Enbiya*, 45: Alusi, *Rûhu'l-Meanî*, 2/105

arasında mutlak üstünlük açısından hangisinin diğerinden daha faziletli olduğu konusunda bir görüş beyan etmeyip durmak bence daha isabetli olur. Ama Fatıma'nın Hz. Peygamber (a.s.)'in bir parçası olması açısından görüşümü daha önce açıkladım (Kendisi, Fâtıma'nın bu açıdan üstünlüğüne taraftar olduğunu belirtiyor.)

İmam es-Sübki'ye bu mesele sorulunca: Bizim tercih edip inandığımız şudur ki: Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem'in kızı Fatıma en üstün kadındır, sonra annesi, bunun ardından da Aişe üstündür, diye cevap vermiştir. El-Belkini de aynı görüşü paylaşır.

Bazı âlimler ise farklı rivâyetler karşısında hiçbir görüşe varmayıp bu mesele hakkında duraklamışlar. Allah en iyi bilendir.

(43. âyet) Bu âyette de Meryem'in anılan faziletler, meziyetler ve nimetlere karşı şükür görevini eda etmek üzere hulus-i kalp ile Rabbine tam bir itaatkârlık şuuru ile ibadete devam etmesi, secdeye kapanması, rükuya varanlarla beraber rükû etmesi, cemaatle namaz kılması emrinin melekler tarafından kendisine tebliğ edildiği anlatılmaktadır.

Âyettekunut, secde ve rükû emirlerinin tümünden maksadın namaz kılmak emri olması kuvvetle muhtemeldir. Bu takdirde kunût, yani ayakta durmak, secde etmek ve rükûya varmak namazın en önemli rükünleri olduğu için bunların anlatılmasıyla namazlara devam etmenin ehemmiyeti vurgulanmıştır.

“Rükû edenlerle beraber” kaydının hikmeti namazın cemaatle kılınmasına teşvik, Meryem'in namazlarını cemaatle kılması emridir.

ÂL-İ İMRÂN3/44

ذَٰلِكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهِ إِلَيْكَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يُلْقُونَ أَقْلَامَهُمْ أَيُّهُمْ يَكْفُلُ مَرْيَمَ وَمَا كُنْتَ لَدَيْهِمْ إِذْ يَخْتَصِمُونَ ﴿٤٤﴾

MEALİ

44. (Ey Muhammed), Bu, işte gayb haberlerindendir, sana vahiy yoluyla bildiriyoruz. Meryem'i hangisi himayesine alacak, diye (hahamlar) kalemlerini (kura için) atarlarken sen onların yanında değildin, (bu hususta) çekişirlerken de yanlarında değildin.

AÇIKLAMA

Ey Muhammed (a.s.) İmrân'ın karısı, onun kızı Meryem, Zekeriya ve Yahya hakkında bu anlatılanlar işte gayb yani senin görmediğin, hiçbir kitapta okumadığın, hiçbir kimseden öğrenmediğin ve vahiyden başka bir yolla bilinemeyen olaylara ait haberlerdendir, sana vahiy yoluyla bildiriyoruz. Doğumu müteakip annesi tarafından Beytülmakdis'e götürülüp hahamların yanına bırakılan Meryem'i hangisi himayesine alacak diye hahamlar kalemlerini (veya oklarını) kura için atarlarken sen onların yanında değildin.

Meryem'i himayelerine alabilmek için birbirleriyle çekişirken de yanlarında değildin.

Hanne'nin Meryem'i doğurunca Beytülmakdis'e götürüp hahamlar arasında yapılan kurayı kazanan Zekeriya (a.s.)'nın himayesine bırakması hususu 37. âyetin açıklaması bölümünde anlatıldı. Ancak yapılan kura biçimi anlatılmadı. Burada kısaca anlatayım:

AKLAM(أَقْلَام)Kalem'in çoğuludur. Burada hahamların Tevrat'ı yazmakta kullandıkları ve üzerlerinde sahiplerinin isimleri yazılı kalemler manasınadır. Bir kavle göre ise özel okları manasınadır.

İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyete göre hahamlar, Meryem'in hamisinin belirlenmesi için kendi aralarında kura çekmeyi kararlaştırdı. Tevrat'ı yazmakta kullandıkları kalemlerini toplayıp bir yere koydular ve üzerine bir örtü çektikten sonra, Zekeriya (a.s.), Beytülmakdis'te bulunan ve henüz ergenlik çağına varmamış bir erkek çocuğa: Elini örtünün altına sok ve kalemlerden birini çek, dedi. Çocuk elini sokup çektiği kalemin Zekeriyya'ya ait olduğu anlaşılınca hahamlar kabul etmediler ve: Kalemlerimizi nehre atarız, kimin kalemi su yüzüne çıkarsa Meryem'i o kişi himayesine alacak, dediler ve gidip kalemlerini Ürdün nehrine attılar. Zekeriyya'nın kalemi su yüzüne çıktı, diğer kalemler su altında kaldı. Hahamlar üçüncü kez kura yaparız, kimin kalemi su ile beraber giderse o adam Meryem'i himayesine alacak, dediler ve hepsi kalemlerini tekrar suya attılar. Bu kere Zekeriyya'nın kalemi su ile beraber gitti ve diğer kalemler su yüzüne çıkıp durdu. Bunun üzerine Zekeriyya, Meryem'i himayesine aldı.

Hz. Peygamber (a.s.)'in peygamberliğini kabul etmeyen Yahudiler ve Hristiyanlar, O'nun okuryazar olmadığını, kimseden ders almadığını, Tevrat ve İncil hakkında bilgisi olmayan putperest bir kavim içinde doğup büyüdüğünü biliyorlardı. Diğer taraftan O'nun peygamberliğini ve kendisine vahiy geldiğini de kabul etmiyorlardı.

Ayrıca Yahudi ve Hristiyan bilginlerinin bu haberler hakkında bilgileri farklı, değişik ve ihtilaflı idi. Elleri bulunan kitaplardaki rivâyetler birbirini tutmuyordu. Durum böyle iken Hz. Muhammed, birbirini tutmaz, çelişkili rivâyetler halinde gelen haberlerin aslını ve doğrusunu anlatıp ihtilaflara son veriyordu. Peki, bu nasıl olur? Hz. Muhammed (a.s.)’in bu haberleri bilmesinin düşünölebilen başka yolu O’nun bu haberlere ait olayları müşahede etmesi, görmesi ve orada bulunmasıdır. O’nun dünyaya şeref vermesinden Binlerce yıl önce vuku bulmuş olayları görmesi âyetle belirtildiği gibi söz konusu olamayacağına göre inkârcılar O’nun bunları bilmesini nasıl izah edebilecekler? Bunun tek izahı O’nun bu bilgileri yüce Allah’tan almasıdır. Şu halde O, hak peygamberdir, bu haberleri âyetler halinde bildirmesi O’nun hak peygamber olduğunun apaçık delilidir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde Meryem’in kıssasını bildirdikten sonra aşağıda gelen âyetlerde Meryem’in İsa ile müjdelenmesini, İsa’nın peygamberliğini, mucizelerini ve faziletini beyan buyurmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN3/45-46

إِذْ قَالَتِ الْمَلَكَةُ يَا مَرْيَمُ إِنَّ اللَّهَ يُبَشِّرُكِ بِكَلِمَةٍ مِنْهُ اسْمُهُ الْمَسِيحُ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ وَجِيهًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمِنَ الْمُقَرَّبِينَ ﴿٤٥﴾ وَيُكَلِّمُ النَّاسَ فِي الْمَهْدِ وَكَهْلًا وَمِنَ الصَّالِحِينَ ﴿٤٦﴾

MEALİ

45. Hani melekler demişti ki: Ey Meryem, Allah şüphesiz seni kendi tarafından (gelen) bir kelime ile müjdeliyor: Adı Meryem oğlu İsa Mesîh’tir, dünyada da ahirette de şerefli, değerli ve (Allah’a) yakın olanlardandır.

46. Beşikte (bebek) iken de yetişkin çağında da insanlarla konuşacak ve salih (günahsız) kullardandır.

TAHLİLLER

Mesîh(مسیح): Aslı İbranice mübarek anlamına MESÎHA’dır. İsa (A.S.)’nın lakabıdır.

Bazı âlimler bunun değişik manalara gelen MESH mastarından türemiş Arapça bir kelime olduğunu söylemişler ve İsa (a.s.)’ya MESÎH denilmesi sebebi konusunda sözlük manası ile ilişkili değişik görüşler söylemişlerdir. Bazıları şöyledir:

1. Kör olanın gözüne elini sürüyordu ve bunun üzerine kör görmeye başlıyordu.

2. Elini sürdüğü her hasta hemen iyileşiyordu.
3. Yağlanmış olarak doğdu,
4. Doğduğu zaman Cebrail ona kanatlarını sürdü.
5. Maddi ve manevi pisliklerden, tiksindirici şeylerden arındırılmış, temizlenmişti.
6. Belirli bir yerde ikamet etmeyip devamlı dolaşıyor, mesafeler katediyordu.

İsa(عیسی): Aslı İbranice seyyid manasına İŞÛ'dur.

Vecîh(وجیه): Şân, şeref, sahibi, değerli ve cömert kimse manasınadır.

Mehd(مهد): Beşiktir.

Kehl(کهل): Kuvvetini toplamış, gençliği kemale ermiş otuz ile kırk yaş arasında, bazılarına göre yirmi beş ile kırk beş yaş arasında veya yirmi yaş ile otuz beş yaş arasında bulunan kimse demektir. Bazıları da ne genç ne de yaşlı sayılmayıp orta yaşlı kimseye denildiğini söylemişler.

ACIKLAMA

Hani melekler bir zaman Meryem'e şöyle demişti: Ey Meryem, şüphe yok ki Allah, seni kendi tarafından gelen bir kelime, yani bir babanın aracı olmaksızın sadece "KUN=OL" kelimesiyle oluşturulan bir erkek bebekle müjdeliyor.

Her yaratık "KÜN=OL" kelimesiyle yani Allah'ın o şeyi yaratmayı dilemesiyle hemen oluveriyor, yaratılmış oluyor. Bununla beraber o yaratılanlar içinde İsa (a.s.)'ya "Allah'tan bir Kelime" denilmesi ve bu ifadenin onun hakkında kullanılmasının çeşitli sebepleri anlatılmaktadır. Bunlardan birisi şudur: Her bebek, erkeğin kadınla cinsel ilişkide bulunması, başka bir deyimle spermanın kadının yumurtasıyla birleşmesi sonucunda yaratılır ve bilinen safhalar geçirilerek doğrulur. Allah'ın koyduğu kanun bu iken yüce Allah İsa'yı babasız yarattı, bilinen kanunu onun hakkında uygulamadı. Bu itibarla İsa, sırf "OL" kelimesi yani Allah'ın onu yaratmayı dilemesiyle ve bilinen sebep olmaksızın yaratıldığından dolayı ona "Allah'tan bir kelime" buyrulmuştur.

İkincisi: İsa yeni doğmuş iken konuştu, kelimeler söyledi. Bundan dolayı ona "KELİME" denildi.

Üçüncüsü: İnsana "Fadlullah= Allah'ın fazlı, "Lutfullah= Allah'ın lutfu" adı verildiği gibi İsa'ya da "Kelimetullah Allah'tan tarafından bir kelime" ve "Ruhullah= Allah tarafından bir ruh" adı verilmiştir.

Âyetin bundan sonraki bölümünde adının Meryem oğlu İsa olduğu bildiriliyor.

Meryem’e hitap eden meleklerden maksat Cebrail’dir. Çoğul ifadesi tazim için kullanılmıştır. Çünkü “...Biz de ruhumuzu (Cebrail’i) ona gönderdik, (Cebrail) ona düzgün bir insan şeklinde göründü.” âyeti Meryem’e Cebrail’in gönderildiğine delalet ediyor.

Cebrail’in muhatabı Meryem olduğu halde İsa’nın adını bildirirken Meryem oğlu ifadesinin kullanılmasının hikmeti İsa’nın babasız olarak yaratılacağına işaret edilmesidir. Bu ifadeyle Hristiyanların İsa’nın ilah olduğu, Allah’ın oğlu olduğu iddialarının reddedilmesine işaret bulunduğunu söyleyenler de vardır.

“Dünyada da ahirette de şerefli” İsa’nın dünyadaki şerefi, değeri peygamber olması, dualarının makbul olması, mucizelerle desteklenmesi, Yahudilerin iftiralarından pak, masum ve nezih olmasıdır. Ahiretteki şeref ve değeri ise onun şefaatinin kabul olunması ve mertebesinin yüceliğidir.

“Mukarrabin” kelimesini Allah’a yakın olanlar, diye çevirdik. Yani kıyamet günü Allah katında has zatlardan olacaktır. Çünkü haşa Allah bir cisim değildir, bir mekânda değildir ki O’na bildiğimiz manada bir yakınlık söz konusu olsun.

Bir kavle göre bunun manası O’nun insanlar tarafından güzel karşılanması ve davetine icabet edilmesidir. Diğer bir kavle göre onun göğe çıkarılacağına ve meleklerle beraber olacağına bir işarettir.

(46. âyet) Bu âyetle İsa’nın beşikte, yani bebek iken de yetişkin iken de insanlarla konuşacağı ve günahsız kullardan olacağı bildiriliyor.

O’nun beşikte iken konuşması olayı doğumunun hemen akabinde vuku buldu. Şöyle ki Meryem, onu babasız doğurup kavmine varınca fenalıkla itham edilmekle karşı karşıya kaldı. O zaman İsa, yeni doğmuş bebek olmasına rağmen konuşup annesini de tenzih etti. Bu olay Meryem sûresinin 16-34. âyetlerinde anlatılmaktadır.

İsa’nın yetişkin iken de insanlarla konuşacağı buyruluyor. Bu, herkeste görülen bir şeydir. Burada bunun yer almasının hikmeti şudur:

Yani İsa’nın bebeklik halindeki konuşması ile yetişkinlik halindeki konuşması aynı seviyede ve olgunlukta olacak, her iki halde peygamberlerin konuşmasını yapacaktır.

İkinci bir hikmet onun yetişkinlik çağına kadar yaşayacağına yani daha önce vefat etmeyeceğine işarettir. Bir de yaşlılık çağına varmadan göğsü çıkarılacağına bir işaret çıkarılabilir.

ÂL-İ İMRÂN3/47

قَالَتْ رَبِّ اِنِّى يَكُونُ لِى وَلَدٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِى بَشُرٌ قَالَ كَذٰلِكَ اَللّٰهُ يَخْلُقُ مَا يَشَآءُ اِذَا قَضٰى اَمْرًا فَاِنَّمَا يَقُولُ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٤٧﴾

MEALİ

47. (Meryem) dedi ki: “Ey Rabbim, bana bir beşer (erkek) dokunmamış iken benim nasıl çocuğum olur”? (Allah) dedi ki: “Allah,(olağanüstü acayip şeylerden) dilediğini işte böylece yaratır, bir şey dilediğinde ona sadece “OL” der, o da olur.”

TAHLİLLER

Enna(انى): Nereden veya nasıl manasınadır.

Mess(مس): Dokunmaktır. Burada cinsel ilişkiden kinayedir.

Kadâ(قضاء): İrade ve dilemek manasınadır.

AÇIKLAMA

Cebrail (a.s.) Meryem’i, İsa (a.s.) ile müjdeleyince Meryem bir erkekle cinsel ilişki olmaksızın çocuk doğurma işine şaşıtı için meleğe bir şey söylemeyip doğrudan doğruya Allah’a yönelip: “Ey Rabbim bana hiçbir erkek dokunmamış iken nasıl veya nereden çocuğum olur demek suretiyle hayretini arz etti. Bu manaya göre cümledeki istifham “Taaccüb”, yani hayret ettiğini anlatmak içindir. İkinci bir ihtimal istifhamın asıl manasında kullanılmış olmasıdır. Bu takdirde Meryem’in maksadı kendisine evlenmek yoluyla mı, evlat edinmek gibi başka bir şekilde mi çocuk verileceğini sormaktır.

Yüce Allah buyurdu ki: Allah, olağanüstü acayip şeylerden dilediğini işte böyle yaratır, yani Meryem’e bir erkekle cinsel ilişkisi olmaksızın çocuk verir, İsa’yı babasız yaratır. O bir şeyi yaratmak istediğinde ona sadece “Ol!” der, o da olur. Keza mevcut bir şeyi yok etmek istediği zaman durum aynıdır, ona “Yok ol!” dedi mi hemen yok olur.

“Bir şeyi dilediğinde ona sadece “KUN=OL!” der, o da olur” ifadesi, Allah’ın gücünün büyüklüğü ve etkinliği için bir temsildir. Yani O, bir şeyin olmasını

dilediğinde o şey hemen olur, bir çalışmaya, araç gereç kullanmaya, engelleri aşmaya vs. ye hiçbir ihtiyacı yoktur, o şey öyle çarçabuk oluyor ki sanki ona “Ol!” diyor o da oluveriyor. Yoksa sanıldığı gibi yüce Allah dilediği şeye “Ol!” diye hitap etmiyor, böyle bir anlam kastedilmemiştir. Âlimlerin ekserisinin görüşü budur. Bazıları bunun hakiki manasına alınmasının da mümkün olduğunu söylemişlerdir.

Yüce Allah, Meryem’in sorusuna karşılık verdiği bu cevabı Cebrâîl aracılığıyla ona ilettili. Çünkü yüce Allah, peygamberler dışında kalan insanlarla direk konuşmaz, hatta peygamberlerden de sadece çok seçkin olan bazılarıyla konuştuğu rivâyet edilir. Bir kısım âlimler ise bu görüşte olmayıp yüce Allah’ın anılan cevabı doğrudan doğruya Meryem’e verdiğini söylemişler.

Üçüncü bir kavle göre anılan cevap Cebrail’e aittir, kendisi bu cevabı vermiştir. Çünkü İsa ile ilgili ilahi müjdeyi veren de odur. Allah en iyi bilendir.

ÂL-i İMRÂN3/48-51

وَيَعْلَمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَالتَّوْرَةَ وَالْإِنْجِيلَ ﴿٤٨﴾ وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٤٩﴾ وَرَسُولًا إِلَى بَنِي إِسْرَائِيلَ أَنِّي قَدْ جِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ أَنِّي أَخْلُقُ لَكُمْ مِنَ الطِّينِ كَهَيْئَةِ الطَّيْرِ فَأَنْفُخُ فِيهِ فَيَكُونُ طَيْرًا بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُبْرِئُ الْأَكْمَهَ وَالْأَبْرَصَ وَأُحْيِي الْمَوْتَى بِإِذْنِ اللَّهِ وَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا تَأْكُلُونَ وَمَا تَدْخِرُونَ فِي بُيُوتِكُمْ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَآيَةً لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ ﴿٥٠﴾ وَمُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَلَأَجَلْ لَكُمْ بَعْضَ الَّذِي حُرِّمَ عَلَيْكُمْ وَجِئْتُكُمْ بِآيَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ فَاتَّقُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرًا مُسْتَقِيمًا ﴿٥١﴾

MEALİ

48. (Allah) ona kitabı, hikmeti, Tevrat’ı ve İncil(i öğretecek)

49. Ve onu İsrailoğullarına (şöyle diyen) bir elçi yapacak: “Ben şüphesiz size Rabbinizden bir âyet (mucize) getirdim: Ben sizin (iman etmeniz) için gerçekten çamurdan kuş biçiminde bir şey yapıp ona üflerim, Allah’ın izniyle hemen bir kuş olur, anadan doğma körü ve alatenliyi iyileştiririm, Allah’ın izniyle ölüleri diriltirim ve evlerinizde ne yiyor ne biriktiriyorsanız size haber veririm. Eğer iman edecek iseniz bunda şüphesiz sizin için bir âyet (peygamberliğime delalet eden apaçık alamet, ibret) vardır.

50. Ve ben hem önümdeki Tevrat'ı doğrulayıcı olarak hem de size haram kılınan bazı şeyleri helal kılmak için geldim. Rabbinizden size bir âyet de getirdim, artık Allah'tan korkun da bana uyun. (Âyet şudur:)

51. “Şüphe yok ki Allah benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Bu sebeple O'na kulluk edin. Doğru yol işte budur.”

TAHLİLLER

Kitâb(كتاب): Mastardır, yazmak manasınadır. İbn Abbâs böyle tefsir etmiş, İbn Cüreyc de böyle demiştir. Ebû Ali el-Cubbâi ise bunu Tevrat ve İncil dışında kalan Zebur ve suhuflar manası ile yorumlamıştır.

Hikmet(حكمة): Fıkıh ve helal ile haram hükümlerine ait bilgilerdir. Bir kavle göre Allah tarafından İsa'ya öğretilen dini bilgilerin tümüdür. Bunun peygamberlerin sünnetleri veya söz ile işlerin isabetli olması yahut sağlıklı aklî bilgiler olduğunu söyleyenler de vardır.

Âyet(آية): Peygamberliği ispatlayıcı olağanüstü delildir ki ona mu'cize denir.

Halk(خلق): Yoktan var etmek, yaratmak, ölçmek, düzeltmek, tasvir etmek, şekillendirmek vs. manalara gelir. Burada şekillendirmek manasınadır.

Hey'et(هيئة): Suret ve şekil manasınadır.

Ekme(أكمه): Anadan doğma kör demektir.

Ebras(أبرص): Alaca hastalığına yakalan kişi demektir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerde İsa (a.s.)'ya öğretilen bilgilere, onun İsrailoğullarına gönderilen elçi olduğuna, kendisine verilen mucizelere, onun Tevrat'ı doğrulayıcı olduğuna ve İsrailoğullarına Tevrat ile haram kılınan bazı şeyleri helal kıldığına, İsrailoğullarını Allah'tan korkmaya ve kendisine uymaya davet ettiğine işaret edilmektedir.

İsa, İsrailoğullarına mucize gösterirken “Allah'ın izniyle” ifadesini kullanmakla gerekli uyarıda bulunuyor, bunların kendisinin icadı olduğunun sanılmamasına dikkatleri çekiyor ve mucizeleri göstermekle beraber İsrailoğullarını Allah'tan korkmaya, kendisine uymaya davet edip onlara şu âyeti ve mesajı iletiyor:

“Şüphe yok ki Allah benim de Rabbim sizin de Rabbinizdir. Bu sebeple O'na kulluk edin. Doğru yol işte budur.”

İsa (a.s.), Meryem'e önceden müjde verildiği gibi doğup anılan vasıfları taşıyan anlatılan dört büyük mucize ile desteklenen ve Tevrat'ı doğrulayan peygamber olarak İsrailoğullarına peygamber olarak İsrailoğullarına gönderildi. İsa, onlara Allah'ın emirlerini tebliğ etti, doğru yolu gösterdi ve kendilerine Musa'nın şeriatında haram kılınan şeylerin helal kılındığını bildirdi.

Bu âyet, İsa'nın Tevrat'ın şeriatındaki bazı hükümleri neshettiğine delalet eder. İbn Cerîr ve İbn Ebî Hatem'in er-Rabî'den rivâyetlerine göre Musa'nın şeriatında İsrailoğullarına haram kılınan deve eti, iç yağı, balık ve kuşların bazı kısımları ve cumartesi günü çalışmak gibi bir takım şeyler İsa'nın şeriatı ile onlara helal kılındı. Abd İbn Hamîd de bunun mislini Katâde'den rivâyet etmiştir. Bu durumdan çıkan sonuç şudur ki: İncil'in bazı hükümleri Tevrat'ın bir kısım hükümlerine uymaz ve İsa'nın şeriatı, Musa(a.s.)'nin şeriatının bir kısmını neshetmiştir. Bu farklılık İsa'nın Tevrat'ı doğrulayıcılığına ters düşmez. Çünkü nesih bir hükmün süresinin sona erdiğini bildirmektir, onu iptal etmek değildir.

İSA'YA ANILAN DÖRT MUCİZENİN VERİLMESİ HİKMETİ

Yüce Allah her peygambere, kendi görevlendirildiği zamandaki en meşhur şeyin cinsinden mucize vermiştir. Mesela Musa zamanında toplum içinde sihirbazlık çok meşhur idi. Yüce Allah Musa'ya sihirbazların sihirlerini ve planlarını altüst edecek çok güçlü mucizeler ihsan eylemekle Firavun'un sihirbazlarını mağlup etti ve öyle bir durum oldu ki sözde Musa'yı yenmeye tüm güçleriyle çelişip gayret eden sihirbazlar sürdükleri mucize karşısında derhal iman ettiler.

İsa zamanında tıp bilimi çok ilerlediği için anılan mucizelerle desteklendi. Ne o günün ne de bu günün tabiplerinden hiçbirisinin yapamadığı ve yapamayacağı harikulade, olağan üstü delillerle İsrailoğullarına gönderilen İsa bunca gayretlere rağmen onlardan pek ilgi göremedi.

Yüce peygamberimiz zamanında Arabistan yarımadasında en meşhur ve en çok iftihar vesilesi yapılan şey edebiyat, belagat ve fesahat bilimi idi. Arap edebiyatçıları bu ilim yolunda hocaların yanında diz çöküp ömür tüketmekle tanınmış edebiyatçıları arasında yer almaya gayret ederken, meşhurları arasında büyük bir rekabet gözlenirken ve Mekke yakınında her yıl kurulan panayırılar dolayısıyla meşhur edebiyatçıları arasında yarışmalar düzenlenirken hiç okuma yazması olmadığı herkesçe bilinen Hz. Peygamber (a.s.) bütün edebiyatçıları dehşet, hayret ve şaşkınlık içinde bırakan ve

beşer gücünün üstünde olduğudost ve düşman tarafından itiraf edilen belagat ve fesahati, edebî sanatları ihtiva eden Kur’ân mucizesiyle gönderildi.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyetlerde Meryem’in İsa ile müjdelanmesini, İsa’nın vasıfları ile mucizelerini, İsrailoğulların peygamberi olup onları doğru yol olan tevhid dinine davetle görevlendirilmesi durumunu beyan buyurduktan sonra aşağıdaki âyetlerde İsrailoğullarının küfürde ısrarla İsa’dan yüz çevirmelerini, tehditlerini, onu öldürmeye teşebbüslerini, Allah’ın onu kurtarmasını, inkârcılarının hem dünyada hem ahirette azapla tehdid ve iman edenlerin mükâfatlandırılmalarını beyan buyuruyor.

ÂL-İ İMRÂN3/52-53

فَلَمَّا أَحَسَّ عِيسَىٰ مِنْهُمُ الْكُفْرَ قَالَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُ اللَّهِ آمَنَّا بِاللَّهِ وَاشْهَدْ بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٥٢﴾ رَبَّنَا آمَنَّا بِمَا أَنْزَلْتَ وَاتَّبَعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

MEALİ

52. İsa onların (inatla düşmanlık dolu ısrarlı) küfrünü kesinlikle bilip anlayınca (havarilere): “Allah yolunda yardımcılar kimler?” dedi. Havariler dedi ki: “Allah (yolunun) yardımcıları biziz. (Çünkü) Allah’a iman ettik. Sen de (ey İsa) bizim gerçekten Müslümanlar olduğumuza şahit ol.

53. (Ey) “Rabbimiz, senin indirdiğin (İncil)e inandık, (İsa) peygambere de uyduk. Artık bizi o şahitlerin beraberinde yaz.”

TAHLİLLER

İhsas(احساس): Asıl manası bir şeyi duyu organlarından biriyle idrak etmektir. Burada kesin bilgi ve anlamak manasınadır. Çünkü küfür, duyu organlarıyla idrak edilecek şeylerden değildir.

Ensâr(أنصار): Nasîr’ın çoğuludur. Nâsır’ın çoğulu da olabilir, yardımcılar manasınadır.

Havâriyyûn(حواريون): Havâri’nin çoğuludur. Beyazlatmak manasına TAHVÎR kökündendir. Bu kök mana dolayısıyla kassar, yani bez beyazlatan, boya işleri yapana havari denilir. Havari kelimesi daha sonra çok samimi dost manasında kullanılmıştır.

İsa (a.s.)’ya samimiyetle iman edip ona bağlılık gösterenlere havari adı verilmesi sebebi hakkında değişik rivâyetler var:

1. Said İbn Cübeyr'den rivâyete göre elbiseleri beyaz olduğu için,
2. Muadil ve bir cemaatten rivâyete göre kassar, yani bezleri beyazlatmak sanatıyla meşgul oldukları için,
3. Katâde'den rivâyete göre gönüllerinin paklığı ve ahlaklarının temizliği, güzelliği için,

İsa'nın havârilere meslekleri hakkında da değişik görüşler vardır: Kassarlık, boyacılık, balıkçılık gibi. Sayıları ise bir kavle göre on iki, başka bir kavle göre yirmi dokuz kişidir. Havârilere değişik mesleklere mensup olmaları ihtimali de vardır. Bu ihtimal Kaffal'dan nakledilmiştir.

AÇIKLAMA

İsa'nın imana daveti üzerine İsrailoğullarından çok azı iman etmiş, büyük çoğunluğu iman etmediği gibi İsa ile alay etmek, hakarete bulunmaktan geri kalmadılar. İsa'nın başında toplanıp alay etmek üzere: Ya İsa falan kişi dün akşam ne yemek yedi ve yarın için ne yemek hazırladı? diye soru sorarlardı. İsa (a.s.) doğru cevap veriyordu. Fakat onlar onun cevabı üzerine iman edeceklerine bilakis alaylarını açıkça sürdürüyorlardı. Nihâyet onu öldürmeye niyetlendiler. Bunun üzerine İsa onlardan korktu ve gözlerden kaybolmaya karar verdi. İşte bu sıralarda Allah yolunda, sırf Allah rızası için din yolunda o kendisine samimi yardımcılar aramaya koyuldu, konuyu havârilere açtı. Onun muhataplarının havârilere olduğu

“...Nitekim Meryem oğlu İsa da havârilere: Allah yolunda benim yardımcılarım kimler? dedi. Havârilere: Allah (yolunun) yardımcılarını biziz, dediler.¹¹⁶⁵ Âyetinden anlaşılmaktadır. Buradaki âyette de belirtildiği gibi İsa'nın havârilere, yani samimiyetle ona iman edip gerekli yardımı esirgemeyen yakın arkadaşları; Allah'ın dininin yardımcılarını, kutsal davetini desteklemek uğrunda olanca gücünü harcayanlar, talimatlarını tutup yapanlar biziz, dediler.

Havârilere sözlerine devamla, Allah'ın dinine yardımcılıklarının gerekçesini anlatırcasına “Allah'a iman ettik. Sen de ey İsa, bizim gerçekten müslüman olduğumuza” yani bizden istediğin hizmet açısından sana itaâtkar olduğumuza, senin ve senden önceki peygamberlerin dini olan İslam dinini kabul ettiğimize “şahit ol”,

¹¹⁶⁵ Saff, 14.

kıyamet günü her peygamberin kendi kavmi lehinde veya aleyhinde şahitlik edeceği zaman bizim lehimizde şهادet et.

Havârilers İsa (a.s.)'ya hallerini, samimi iman ve bağılılıklarını arzettikten sonra sözlerinde samimi olduklarını teyit etmek ve dualarının kabulü için durumlarını yüce Allah'a arz ederek:

Ey Rabbimiz, senin indirdiğin İncil'e inandık ve elçin olan İsa'ya, bize tebliğ ettiğı bütün emirlerde ve yasaklarda uyduk. Artık bizi o şahitlerin beraberinde yaz.¹¹⁶⁶

“O Şahitler”den maksat Hz. Muhammed (a.s.) ile ümmetidir. Çünkü Ümmet-i Muhammediyye, bütün peygamberlerin tebliğ görevlerini hakkıyla yerine getirdiklerine şهادet edecekler, Hz. Peygamber (a.s.)de ümmetinin doğru şهادet ettiklerine şahit olacak, onları doğrulayacaktır. İkrime'den rivâyete göre İbn Abbâs (r.a.) şahitlerden maksadın bunlar olduğunu söylemiştir.

Ebû Salih'in rivâyetine göre İbn Abbâs (r.a.) şahitlerden maksadın havârilere önceki ümmetlerden iman edenler olduğunu söylemiştir.

Bir kavle göre bununla peygamberler, diğere bir kavle göre peygamberleri doğrulamakla onlar lehinde şahitlik edenler kastedilmiştir.

ÂL-İ İMRÂN3/54-55

وَمَكَرُوا وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ ﴿٥٤﴾ إِذْ قَالَ اللَّهُ يَا عِيسَى ابْنِي مَرْيَمَ وَرَافِعُكَ إِلَيَّ وَمُطَهِّرُكَ مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَجَاعِلُ الَّذِينَ اتَّبَعُوكَ فَوْقَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِلَى يَوْمِ الْقِيَمَةِ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأَحْكُمُ بَيْنَكُمْ فِيمَا كُنْتُمْ فِيهِ تَخْتَلِفُونَ ﴿٥٥﴾

MEALİ

54. (Yahudiler) gizli tedbir aldılar (İsa'yı öldürmeyi planladılar). Allah da (gizli tedbirlerine) karşılık verdi (planlarını boşa çıkardı). Allah gizli tedbir alanların en hayırlısıdır.

55. O zaman ki Allah şöyle buyurdu: Ey İsa, şüphe yok ki ben seni eceline yetireceğim (yani seni onlara öldürtmeyeceğim), seni kendime yükselteceğim, seni inkâr edenlerden temizleyeceğim (onlardan uzaklaştırıp kurtaracağım) ve sana uyanları, inkâr edenlere kıyamet gününe kadar üstün tutacağım. Sonra dönüşünüz banadır, ihtilafa düşüp durduğunuz hususlarda aranızda o zaman hükmedeceğim.

¹¹⁶⁶ Al-i İmran, 53.

TAHLİLLER

Mekr(مكر): Çeşitli manalara gelen bu kelime değişik şekillerde tefsir edilmiştir. Âyette “Onlar mekrettiler. Allah da mekretti ve Allah mekredenlerin en hayırlısıdır.” buyrulmuş, mekr kelimesi hem inkârcılar hem de Yüce Allah hakkında kullanılmıştır.

Bazı müfessirler: Mekr, sağlam tedbir almak, bir şeyi planlamaktır, demişler. Bazıları da: Mekr, başkasına hoşlanmayacağı bir şeyi gizlice yapmaktır, demişler. Er-Rağıb da Mekr, bir kimseyi düşündüğü, yapmak istediği şeyden gizli bir tedbirle alıkoymaktır. Bunun iyisi de kötüsü de vardır. Eğer alınacak tedbirle iyi ve hayırlı bir şey hedefleniyorsa o tedbir övgüye layık bir şeydir. “Allah mekredenlerin en hayırlısıdır” buyruğundaki mekr bu manayadır. Şâyet alınacak tedbirle kötü ve şer bir şey düşünülüyorsa o tedbir yerilir, çirkin sayılır, der. Yahudilerin ise hakkında düzenledikleri suikast tedbiri işte bu çeşit tedbirlerdendir.

Bir de **Mekr**: Karanlık, gizli ve hissedilmeyecek hile ile tuzak kurup başkasını haksız yere zarara sokmaya çalışmak manasında kullanılır. Âyette yahûdilerle ilgili mekri bu mana ile tefsir edenler “Allah da onlara mekretti” cümlesini “Allah da onlara mekrlerinin cezasını verdi” diye tefsir ederler. Çünkü Allah, kulları hakkında tuzak kurup, hile etmek ve haksız yere onları zarara sokmaktan pak ve nezihtir, kulları O’nun mülkü olup mülkünde dilediği gibi tasarruf hakkına sahiptir, yaptığı her şey adalete uygundur.

(55.âyet) **Teveffi**: Vefa kökünden olup lügatta can almak, uyutmak, canlıyı takdir edilen ömrünün sonuna kadar yaşatmak, bir şeyi tamamlayıp sona erdirmek, bir şeyi kabzedip teslim almak, kaldırmak ve bir şeyin tümünü almak gibi manalara gelir.

İsa’nın suikastçılar tarafından öldürülmediği “...Oysa onlar İsa’yı öldüremediler ve asamadılar. Fakat (öldürdükleri kişi) kendileri için (İsa’ya) benzetildi...” âyetinde açıkça belirtilmiştir. Diğer taraftan sayılarının tevâtür haddine ulaştığı Nevevi, İbn Hacer-ı Askalani ve Şevkânî gibi âlimler tarafından ifade edilen sabit ve sahih hadisler, kıyamete yakın bir zamanda İsa’nın gökten ineceğine delalet eder. Bunların bir kısmını açıklama bölümünde nakledeceğim. Bu sebeple müfessirler “**İnni müteveffike**-Muhakkak ben seni teveffi edeceğim” cümlesini değişik şekillerde yorumlamışlardır. Bunları kısaca sunayım:

1. Şüphe yok ki ben seni eceline yetireceğim. Yani seni kâfirlere öldürtmeyip ölümünü senin için takdir ettiğim ömrün sonuna kadar tehir edeceğim ve katil yoluyla değil

normal ölümle ecelin geldiğinde canını alacağım. Râzî bu yorumun güzel olduğunu ifade etmektedir.

2. Şüphe yok ki ben seni kabzedeceğim, canlı olarak şahsını tutup yerden kaldıracam. İbn Zeyd, İbn Cüreyc ve Hasan'dan rivâyet edilen yorum budur. Kurtubî müfessirlerin yorumlarını naklettikten sonra: Doğru olanı şudur ki Allah Teâla İsa'yı canlı ve uyanık halde göğe yükseltti. Nitekim el-Hasan ile İbn Zeyd de böyle demişler, Tabarî de bu yorumu seçmiş, İbn Abbâs'tan yapılan sahih rivâyet de böyledir ve Dahhâk da böyle demiştir, diye bu yorumun sağlıklı olduğunu teyit etmiştir.

Şevkânî de *Fethu'l-Kadîr* isimli tefsirinde: Sahih olanı şudur ki Allah Teâla İsa'yı ölümsüz olarak göğe yükseltmiştir. Nitekim müfessirlerin çoğu bu yorumu tercih etmişler, der. Alûsî de *Rûhu'l-meânî*'de aynı şeyi söyler.

3. Şüphe yok ki ben seni uyutup da (uyku halinde) yükselteceğim. Er-Rabi İbn el-Enes, Allah İsa'yı, rahat etsin diye uyku halinde göğe yükseltmiş demiştir. Bu yorum al-Hasan'dan da rivâyet edilmiştir. İbn Kesîr, müfessirlerin çoğunluğunun bu yorumu tercih ettiklerini nakleder. **Teveffî**, Kur'ân'da şu âyetlerde de uyutmak manasında kullanılmıştır: "Geceleyin sizi uyutan O'dur." "Allah, ölüm anında canları alır, ölmeyenlerin de uykuda canlarını alır..."

4- Şüphe yok ki ben seni bütününle alacağım. Yani hem ruhunla hem cesedinle seni tamamıyla alacağım.

5. Âyet, Allah'ın İsa'nın canını eceliyle alacağını, kendi katına yükselteceğini ve onu kâfirlerden temizleyeceğine delalet eder. Ama yüce Allah'ın anılan şeyleri nasıl ve ne zaman yapacağını anlaşılması delile bağlıdır. İsa'nın hayatta olduğu delille sabittir, onun ineceği, Deccâl'i öldüreceği ve bundan sonra vefat edeceği Hz. Peygamber'den(*aleyhisselam*) gelen hadislerle belirlenmiştir.

6. Katâde ve Ferrâ: Âyetin "Seni kendime kaldıracam" cümlesi İsa'nın diri olarak göğe çıkarıldığına delalet eder. Âyetin manası şöyle olur: Şüphe yok ki ben seni kendime yükselteceğim, seni kâfirlerden temizleyeceğim ve seni dünyaya indirdikten sonra canını ecelinle alacağım; demişler ve cümleler arasındaki atıf harfi "Vav" cümleler arasında sıralamayı gerektirmez. Bunun benzerleri başka âyetlerde mevcuttur, diyerek örnekler vermişler

7. Teveffiden, maksat, İsa'nın diri olarak göğe çıkmasına uymayacak bedenî ihtiyaç, istek ve arzuların yok olmasıdır. Ebu Bekir Vâsîti böyle yorum yapmıştır.

“Ve seni, inkâr edenlerden temizleyeceğim”. Yani seni kaldırmakla onlardan uzaklaştırıp kurtaracağım, artık onlarla alakan kalmayacak ve onlar sana bulaşamayacaklardır.

“Ve sana uyanları, inkâr edenlere kıyamet gününe kadar üstün tutacağım”.

Burada İsa’ya uyanlardan maksat, İsa’nın getirdiği tevhid ve Allah’a boyun eğip teslim olmak: Dinine samimiyetle inanan, kendisinden sonra Hz. Muhammed’in (*aleyhisselam*) peygamber olarak geleceğine dair verdiği müjdeyi doğrulayan ve Hz. Muhammed’e (*aleyhisselam*) iman eden Müslümanlardır. İsa’ya inandığını iddia etmekle beraber onu ilahlaştıran veya onun adına yalan söyleyip iftira eden Hristiyanlar kastedilmemiştir. Katâde, Şa’bi, Rabî, Mukatil ve Kelbi böyle tefsir etmişlerdir.

“İnkâr edenler”den maksat da İsa’ya suikast düzenleyenler ile onların izini takip eden Yahudilerdir. Müslümanlar güzel ahlak, hakka ve hukuka bağlılık ve batıldan uzak gibi dini ve ruhî açıdan daima Yahûdilerden üstün kıldıkları gibi bugüne dek dünya hükümrânlığı bakımından da yahûdilere üstün tutuldular. Başka bir deyimle mü’minler ya doğru yolda olduklarını dini ve akli delillerle belgelemek yahut da devlet güçlülüğü ile Yahudilere üstünlüklerini Allah’ın izniyle sürdüre gelmişler ve sürdüreceklerdir.

İbn Zeyd’den rivâyete göre kendisi: “İsa’ya uyanlardan” maksat Hristiyanlardır ve “inkâr edenler” den maksat da Yahudilerdir, Allah Teâla Hristiyanları her memlekette Yahûdilerden güçlü ve üstün kılmıştır. Dünyanın doğusunda da batısında Hristiyanlar hep Yahudilere hâkimdirler, demiştir. Bu yoruma göre İsa’ya uymaktan maksat ona karşı sevgi duymak ve yolunda bulunduğunu iddia etmektir, İsa’yı ilahlaştıranlar bile onun yolunda olduğunu iddia ederler.

“Sonra dönüşünüz banadır”. Yani Ey İsa ve ey İsa’ya tabi olanlar ile inkâr edenler, anılan dünyadaki üstünlükten sonra hepinizin dönüşü banadır, dinle ilgili işlere veya İsa ile ilgili meselelere ait ihtilafa düşüp durduğunuz konularda aranızda o zaman hükmedeceğim. Evet, kıyamet günü herkes hak ve gerçeği görüp anlayacak, inkârcılar büyük pişmanlık duyacaklar. Ama pişmanlığın bir faydasını göremeyecekler hak yolda olanlar da bunun mutluluğunu tadacaklar.

İSA'NIN (A.S.) KIYAMETE YAKIN YERYÜZÜNE İNECEĞİNE DAİR HADİSLER

Yukarıda belirttiğim gibi en sağlıklı rivâyete göre İsa (aleyhisselam) canlı olarak ve uyanık halde göğe çıkarılışdır. İsa'nın kıyamete yakın bir zamanda yeryüzüne ineceğine dair çok sayıda hadisi de bu rivâyeti teyit eder. Şimdi o hadislerden bir kaç tanesinin mealini sunalım:

Hz. Peygembersallallahu aleyhi ve sellem buyurmuştur ki:

1. *“Nefsim (kudret) elinde bulunan (Allah)a yemin ederim ki Meryem oğlu İsa'nın, adaletli bir hâkim olarak aranızda inmesi zamanı cidden yaklaşmıştır. O (indiğinde) haçı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak ve mal o kadar çoğalacak ki onu hiç kimse kabul etmeyecektir.”*¹¹⁶⁷
2. *“...sonra İsa aleyhisselâm (yeryüzüne) iner, Deccâl'i öldürür. Sonra İsa, adaletli bir imam ve adil bir hâkim olarak yeryüzünde kırk yıl kalacaktır.”*¹¹⁶⁸
3. *“...Meryem oğlu (İsa) aranızda ineceği zaman ve imamınız sizden iken haliniz nasıl olur?”*¹¹⁶⁹
4. *“Meryem oğlu İsa, Muhammed'i, dini hakkında doğrulayıcı olarak inecektir.”*¹¹⁷⁰
5. *“Araplar o gün (yani Deccâl'in çıkacağı zaman) azdır ve büyük çoğunluğu Beytü'l-makdis (Kudüs) te bulunacak, imamları da salih bir adam (olacak)tır. İmamları (Mescid-i Aksa'da) onlara sabah namazını kıldırarak üzere öne geçeceği sırada onlara İsaİbn Meryem inecektir. Bunun üzerine İsa'nın öne geçip cemaate namaz kıldırması için imam geri geri yürümeye başlayacak, fakat İsa, elini onun omuzları arasına koyup: Öne geç de namaz kıldır. Çünkü kamet senin için getirildi, diyecektir. Bunun üzerine imam onlara namaz kıldırarak... (Resûlullah, konuşmasına devamla) buyurdular ki İsaİbn Meryem benim ümmetim içinde adaletli bir hâkim ve âdil bir imam (yönetici) olacak, haçı kırarak, domuzu öldürecek, cizyeyi kaldıracak ve zekâtı bırakacaktır...”*¹¹⁷¹

¹¹⁶⁷ Müslim, Fiten,23: İbn Mace, fiten, 33.

¹¹⁶⁸ Ebu Davut, Melahim 14.

¹¹⁶⁹ Buhari, Enbiya 49: Müslim, İman 244.

¹¹⁷⁰ Buhari, Büyu b.102, Enbiya 29: Müslim, İman, (hd.No 242), Fiten, 9, (hd.bo: 2897): Tirmizi, fiten, 54 (hd.no:2233)

¹¹⁷¹ İbn Mace, Fiten, 33.

(Meâlleri yukarıya alınan hadisler, İsa (a.s.)’nın yeryüzüne ineceğine delalet eden hadislerin bir kısmıdır. Konuya dair hadislerin sayısı “*ET-TESRÎH BÎMA TEVATERE FÎ NÜZULİ’L-MESÎH*” adlı kitapta 60-70’i geçer. Sünen-i İbn Maceh’in Terceme ve Şerhinin 10.cildinin 312-344. sahifelerinde konuya ilişkin geniş bilgi vardır.)

Ehl-i Sünnet mezheplerine göre kıyamete yakın bir zamanda İsa yeryüzüne inecek ve Hz. Muhammed’in (*aleyhisselam*) şeriatı ile hükmedecektir. Batıl olan Mutezile ve Cehmiyemezheblerinemensub olanlar buna muhalefet etmişler.

ÂL-İ İMRÂN3/56-57

فَأَمَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَأَعَذِّبُهُمْ عَذَابًا شَدِيدًا فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ ﴿٥٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فَيُوَفِّيهِمْ أُجُورَهُمْ وَاللَّهُ لَا يُحِبُّ الظَّالِمِينَ ﴿٥٧﴾

MEALİ

56. O kâfirlere gelince, onları dünyada da ahirette de şiddetli bir azap ile azaplandıracağım, onların yardımcıları da hiç olmayacaktır.

57. Ama iman edip iyi amel işleyenlere de (Allah) mükâfatlarını tamamıyla ödeyecektir. Allah, zalimleri sevmez.

AÇIKLAMASI

Bu âyetlerde İsa’yı (*aleyhisselam*) inkâr edenlerin dünyada da âhirette de azaba maruz kalacaklarına, iman edip iyi amel işleyenlerin de layık oldukları mükâfata kavuşacakları belirtiliyor.

Dünyadaki azaptan maksat o inkârcıların öldürülmesi, esir alınması, cizye ödemekle yükümlü tutulması gibi yollarla yenik ve zillate düşürülmesi veya en az bu olumsuz hale düşmek korkusu ile huzursuz halde bırakılmasıdır. Âhiretteki azap ise malumdur. O inkârcıları ne dünyadaki azap ve cezadan ne de âhiretteki azaptan kurtaracak, bu ilâhî azabı defedecek hiçbir yardımcıları da olmayacaktır.

ÂL-İ İMRÂN 3/58

ذَٰلِكَ نَتْلُوهُ عَلَيْكَ مِنَ الْآيَاتِ وَالذِّكْرِ الْحَكِيمِ ﴿٥٨﴾

MEALİ

58. İşte bu (olaylar) âyetlerden ve hikmetli Kur’ân’dan olarak onu sana okuyoruz.

TAHLİLLER

Ayât(آیات): Âyet’in çoğuludur, Hz. Muhammed’in (*aleyhisselam*)peygamberliğine delalet eden deliller manasınadır. Çünkü o ümmi olmasına rağmen İsa(*aleyhisselam*)ile ilgili verdiği bilgiler onun peygamberliğine delalet eden delillerdir.

Hakîm (حكيم): Hikmetli manasına olduğu gibi muhkem, manasına da olabilir. Çünkü Kur’ânâyetleri hikmetlerle dolu olduğu gibi muhkem, yani sağlam ve mazbut metinler halindedir, ne lafızlarında ne de manalarında hiçbir bozukluk yoktur.

İşte ey Muhammed (*aleyhisselam*), İsa(*aleyhisselam*) ile ilgili anlatılan bu olaylar ve haberler, senin peygamberliğini ispatlayan delillerden ve hikmet dolu veya muhkem olan Kur’an’dan olarak onu sana peyderpey okuyoruz.

ÂL-İ İMRÂN3/59-60

إِنَّ مَثَلَ عِيسَىٰ عِنْدَ اللَّهِ كَمَثَلِ آدَمَ خَلَقَهُ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ قَالَ لَهُ كُنْ فَيَكُونُ ﴿٥٩﴾ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكَ فَلَا تَكُنَ مِنَ الْمُمْتَرِينَ ﴿٦٠﴾

MEALİ

59. “Allah yanında İsa’nın durumu Âdem’in durumu gibidir: Onu topraktan yarattı, sonra ona “Ol” dedi, o da oluverdi.

60. “Rabbinden gelme gerçek (bu anlatılan)dır. Bu itibarla kuşkulananlardan olma.

İNİŞ SEBEBİ

Sûrenin başında belirttiğim gibi Necran Hristiyanlarından bir heyet Medine’ye gelip günlerce Hz. Peygamber (*aleyhisselam*)ile dini tartışmalar yaptılar. Onlar bu tartışmalardan birinde Hz. Peygamber’e(*aleyhisselam*):

Niçin bizim inandığımız İsa’ya sövüyorsun? dediler. Hz. Peygamber:

Ben onun hakkında ne söylüyorum? diye sordu. Onlar:

Sen, O’nun Allah’ın kulu olduğunu söylüyorsun, dediler. Hz. Peygamber:

Evet, o, Allah’ın kulu ve peygamberidir, bâkire olup kendini Allah yoluna veren kızının rahmine yerleştirdiği kelimesidir, buyurdu. Onlar öfkelenildiler ve:

Babasız olarak dünyaya gelen hiçbir insan gördün mü, eğer doğru isen onun gibi babasız dünyaya gelen bir kimseyi bize göster, dediler. Bunun üzerine bu âyetler ile 61. âyet indi.

Necrân Hristiyanları heyeti Hz. Peygamber (*aleyhisselam*) ile tartıştıkları İsa(*aleyhisselam*) hakkında farklı görüşler ileri sürüp kendi aralarında bile söz birliği yoktu. Şöyle ki kimisi “İsa, Allah’tır” kimisi “İsa, Allah’ı oğludur” ve kimisi de “İsa üçten biridir” diyordu.¹¹⁷²

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki İsa’nın babasız olarak yaratılması durumu, Âdem’in hem babasız hem de anasız olarak topraktan yaratılması durumuna benzer. Yüce Allah’ın Âdem’i(*aleyhisselam*) babasız ve anasız olarak bir parça topraktan yarattığını kabul ve ikrar eden bir kimse, Allah’ın İsa’yı babasız olarak Meryem’den yaratmasını kabul ve ikrar etmez mi? etmemesinin bir anlamı yoktur. Çünkü Âdem’in (*aleyhisselam*) topraktan yaratılması çok daha garip ve acaib bir olaydır. Allah, Âdem’in vücudunu topraktan yarattı, sonra ona “Beşer ol” buyurdu, o da oluverdi.

Rabbinden gelme gerçek ancak bu anlatılan, yani İsa’nın (*aleyhisselam*) Âdem(*aleyhisselam*)gibi bir yaratılmış olmasıdır, Hristiyanların ileri sürdüğü gibi İsa’nın ilahlaştırılması değildir. Âdem’in babasız ve anasız olarak meydana gelmesi onun ilahlaştırılmasına bahane edilmezken İsa’nın babasız meydana gelmesi onun ilahlaştırılmasına bahane edilebilir mi? Bu gerçek karşısında sakın kuşkulananlardan olma.

İkinci âyetin muhatabı umumî olabilir. Yani bu olayı duyan herkesin tavrının böyle olması gerekir. Âyetteki hitap Hz. Peygamber’e (*aleyhisselam*) olabilir. Bu takdirde maksat onun zatında ümmetidir.

ÂL-İ İMRÂN3/61

فَمَنْ حَاجَّكَ فِيهِ مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنِسَاءَنَا وَنِسَاءَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ
ثُمَّ نَبَيِّهْهُمْ فَنَجْعَلِ لَعْنَتَ اللَّهِ عَلَى الْكَاذِبِينَ ﴿٦١﴾

MEALİ

¹¹⁷² Alusi, *Ruhu'l-Meani*, 2/186

61. “Sana gelen kesin bilgiden sonra kim bu konu (yani İsa’nın durumu) hakkında seninle tartışmaya kalkarsa (onlara) de ki: Gelin oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı, kendimizi ve kendinizi çağıralım sonra (İsa’nın durumu hakkında) yalancı aleyhine gönülden lanetle dua edelim de Allah’ın lanetinin (İsa’nın durumu hakkında) yalancı olanların üstünde olmasını dileyelim.”

TAHLİLLER

Hacce(حاج): Muhâccet mastarından mazi fiilidir. **Muhâccet**: Tartışmak manasındadır.

Nebtehilu(نبتهل): İbtihâl mastarından muzari fiilidir. **İbtihâl**’ın kökü olan **bühlet** ve **behlet** kelimelerinin asıl manası lanetlemek, lanet dilemektir, sonra bir kimsenin lehinde veya aleyhinde gönülden dua etmek manasına kullanılması yaygınlaşmıştır. Burada karşılıklı lanet duasında bulunmak, yani yalancı olan aleyhine iki tarafın karşılıklı olarak lanet duasını etmesi manasındadır.

AÇIKLAMA

Necrân heyeti, Hz. Peygamber (*aleyhisselam*) ile sürdürdükleri tartışmada İsa’nın bir kul olduğunu bir türlü kabullenmek istememesi üzerine yukarıda da işaret ettiğim gibi bu ve bundan önceki âyetler inince Hz. Peygamber onları bu âyet gereğince lanetleşmeye davet etti. Onlar bu konu için mehil istediler ve kendi aralarında yaptıkları istişare neticesinde yalancı tarafa lanet etmek duasına katılmamayı tercih ettiler.

“Biz seninle lanetleşmeyiz” dediler. Çünkü Hz. Peygamber’in hak peygamber olduğunu anlamışlardı. Nitekim Ebû Naim’in ed-Delâil’de İbn Abbâs (r.a.)’tan riveyetine göre bu heyet lanetleşmek için mehil istedikten sonra gidip Beni Kurayza, Beni Nadir ve Beni Kaynuka Yahudileriyle istişare ettiler.

Yahudiler onlara şöyle dediler: Siz onunla lanetleşmeyin, sulh yolunu tutun. Çünkü o, Tevrat’ta evsafını bulduğumuz son peygamberdir. Heyet istişare neticesinde gelip lanetleşmeyeceklerini, fakat takdir buyrulacak cizyeyi ödemeyi kabul edeceklerini ifade ettiler.

Buhârî ile Müslim’in rivâyetlerine göre onların bilginlerinden el-Akib ve es-Seyyid, Hz. Peygamber’e (*aleyhisselam*) geldikten sonra lanetleşme teklifi üzerine kendi aralarında yaptıkları konuşmada birisi diğerine, sakın onunla lanetleşme. Çünkü Allah’a yemin ederim ki eğer gerçekten peygamber olup biz onunla lanetleşirsek ne biz

iflah oluruz ne de bizden sonra soyumuz iflah olur. Sonra heyet Hz. Peygamber'e (aleyhisselam) gelip:

İstedğin cizyeyi vermeyi kabul ediyoruz. Güvenilir bir zatı bizimle beraber gönder (aramızda hükmetsin), dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber:

Kalk ya Ebû Ubeyde, buyurdu. Ebû Ubeyde kalkınca Hz. Peygamber:

İşte bu (Ebû Ubeyde), şu ümmetin eminidir, (güvenilir kişisidir) buyurdu. Bu olaya dair benzer rivâyetler de vardır. Arzu edenler tefsir kitaplarına bakabilirler.¹¹⁷³

ÂL-İ İMRÂN3/62-63

إِنَّ هَذَا لَهُوَ الْقَصَصُ الْحَقُّ وَمَا مِنْ إِلَهٍ إِلَّا اللَّهُ وَإِنَّ اللَّهَ لَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ (٦٢) فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ
بِالْمُفْسِدِينَ (٦٣)

MEALİ

62. “İşte (İsa’nın durumuna dair) gerçek haber şüphesiz ancak budur. Allah’tan başka (hak) ilah yoktur. Şüphe yok ki azîz (daima üstün) ve hikmet sahibi ancak Allah’tır.

63. “(Bunca apaçık âyetlerden) sonra eğer (haktan) yüz çevirirlerse muhakkak ki Allah bozguncuları çok iyi bilir.

TAHLİLLER

Kasas(قصص): İzlemek, iz takip etmek, kıssa, hikâye, rivâyet ve haber gibi manalara gelir. Burada kıssa ve haber manasınadır.

Aziz(عزيز): Daima üstün, mutlak galib, gücü her şeye yeten veya eşi ve dengi olmayan manaları ile yorumlanmıştır.

Hakîm(حكيم): Hikmetli, her şeyi yerli yerince yapan, yaptığını muhkem ve sağlam yapan, ilmi her şeyi kuşatan manaları ile yorumlanmıştır.

AÇIKLAMA

Şüphe yok ki işte İsa’nın durumuna dair gerçek ve doğru haber ancak budur. İsa’nın Allah’ın oğlu veya ilah olduğu yolunda Hristiyanların ileri sürdükleri iddiaların hiçbirisinin gerçeğe ilgisi yoktur. Allah’tan başka hak ilâh yoktur. Hristiyanların teslis akidesi, yani İsa’nın üçten biri iddiası batıldır. Şüphe yok ki Azîz yani daima üstün, mutlak galib, her şeye kadir ve benzeri, dengi olmayan, Hâkîm, yani her şeyi yerli

¹¹⁷³ Buhârî, “Mağâzî” 72;

yerince yapan, yaptığını muhkem ve sağlam yapan, ilmi her şeyi kaplayan ancak Allah'tır. O'ndan başka hiçbir varlığın bu sıfatlardan herhangi birisini haiz olması düşünülemez. Ne İsa ne de başka bir varlık, bu sıfatların hiçbirisine sahip değildir.

Ey Muhammed! (*aleyhisselam*) Onlar bunca apaçık âyetlerden sonra şâyet sana uymaktan ve seni tasdik etmekten yüz çevirirlerse şüphe yok ki Allah bozguncuları, o müfsitleri çok iyi bilir, bozgunculuklarının ve inkârcılıklarının cezasını verir.

ÂL-İ İMRÂN3/64

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ (٦٤)

MEALİ

64. De ki: “Ey Kitap ehli, bizimle sizin aranızda adaletli olan bir söze gelin: (o da şudur) yalnız Allah’a kulluk etmemiz, O’ndan başka hiçbir şeye tapmamanız, hiçbir şeyi O’na ortak koşmamamız ve bazımızın bazımızı Allah’tan beride tanrılar edinmememizdir. “Eğer yüz çevirirlerse, deyin ki: Şahit olun biz elbette Müslümanlarız.”

TAHLİLLER

Kelime(كلمة): Söz manasınadır.

Sevâ(سواء): Eşitlik ve adalet manasınadır. Burada haktan sapmayan adil, eşit ve dosdoğru manasında kullanılmıştır. O dosdoğru kelimenin Allah’ı tevhid etmek olduğu âyette belirtiliyor.

AÇIKLAMA

Bazı müfessirler bu âyetin Necran Hristiyanları heyeti hakkında indiğini, diğer bazı müfessirler bunun Medine Yahudileri hakkında indiğini ve bir kısmı da bütün kitap ehli hakkında indiğini söylemişlerdir.

Ey Muhammed (*aleyhisselam*) de ki: Ey kitap ehli sizinle bizim aramızda eşit, adaletli ve dosdoğru olan bir yani Tevrat, İncil ve Kur’ân’da aynen yer alan, diğer bir mana ile bütün şeriatlerin ittifak halinde bulundukları bir kelimeye, bir söze gelin: O da şudur:

Yalnız Allah’a kulluk ve ibadet etmemiz, O’ndan başka hiçbir şeye tapmamamız, hiçbir şeyi ibadet, liyakat konusunda O’na ortak koşmamamız ve bazımızın bazımızı Allah’tan, beride tanrılar edinmememizdir.

Âyetin “Bazımızın bazımızı Allah’tan beride tanrılar edinmememiz” cümlesinden maksat İbn Cüreyc’e göre: Allah’a karşı günah işlemek hususunda birbirimize itaat etmememizdir. Tirmizî’nin rivâyet edip senedinin hasen olduğunu ifade ettiği Adî İbn Hatem (r.a.)’in şu meâldaki hadisi de bu yorumu teyit eder:

Bu âyet indiği zaman Adî İbn Hatem: Ya Resûlullah, biz bilginlerimize ve din adamlarımıza tapmıyorduk, deyince Hz. Peygamber ona:

Onlar size bazı şeyleri helal, diğer bazı şeyleri haram kılmıyorlar mıydı, siz de onların fetvalarını tutmuyor muydunuz? buyurdu. Adî İbn Hatem: Evet, deyince Hz. Peygamber: “İşte bu, odur, diye cevap verdi.”¹¹⁷⁴

İkrime’den rivâyete göre buradaki tanrı edinmekten maksat onların bazılarının bazılarına secde etmeleridir. Diğer bir kavle göre ise Yahudilerin Uzeyr’in Allah’ın oğlu olduğuna inanmaları ve Hristiyanların İsa’yı ilahlaştırmaları gibi sapıklıklarıdır.

Âyetin sonundaki cümlenin açıklaması da şöyledir:

Eğer kitap ehli bütün ilahî dinlerin özünü teşkil eden tevhit akidesinde size muvafakat etmez ve bu davetten yüz çevirirlerse siz Müslüman olduğunuza dair onları şahit tutun, onlar sizin Müslümanlığınızı ikrar ve itiraf etsinler. Bu ikrar ve itiraf onların Müslüman olmadığını zımnîen ifade etmiş olur. Çünkü kitap ehli böyle bir ikrar ve ahidlik edince sanki kendilerinin Müslüman olmadıklarını söylemiş olurlar. Hâlbuki onlar diğer taraftan kendilerinin Müslüman olduğunu, yani Allah’a tam bir teslimiyet içinde bulunduklarını iddia ediyorlardı.

ÂL-İ İMRÂN 3/65-68

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ تَعَالَوْا إِلَى كَلِمَةٍ سَوَاءٍ بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ أَلَّا نَعْبُدَ إِلَّا اللَّهَ وَلَا نُشْرِكَ بِهِ شَيْئًا وَلَا يَتَّخِذَ بَعْضُنَا بَعْضًا أَرْبَابًا مِنْ دُونِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَقُولُوا اشْهَدُوا بِأَنَّا مُسْلِمُونَ ﴿٦٤﴾ هَآ أَنتُمْ هَؤُلَاءِ حَاجَجْتُمْ فِيمَا لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ فَلِمَ تُحَاجُّونَ فِيمَا لَيْسَ لَكُمْ بِهِ عِلْمٌ وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ ﴿٦٥﴾ مَا كَانَ إِبْرَاهِيمَ يَهُودِيًّا وَلَا نَصْرَانِيًّا وَلَكِنْ كَانَ حَنِيفًا مُسْلِمًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٦٦﴾ إِنَّ أَوْلَى النَّاسِ بِإِبْرَاهِيمَ لَلَّذِينَ اتَّبَعُوهُ وَهَذَا النَّبِيُّ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَاللَّهُ وَلِيُّ الْمُؤْمِنِينَ ﴿٦٨﴾

MEALİ

65. “Ey Kitab ehli, niçin İbrahim hakkında tartışıyorsunuz? Hâlbuki Tevrat da İncil de ancak ondan sonra indirildi. Bunu da mı düşünüyorsunuz?”

¹¹⁷⁴ Tirmizi, *Tefsir Berae*, 3045.

66. “İşte siz öylesiniz, haydi biraz bilginiz olan şey hakkında tartıştınız ama hiçbir bilginiz olmayan şey hakkında niçin münakaşa ediyorsunuz? Allah bilir, siz bilmezsiniz.

67. İbrahim ne Yahudi, ne de Hristiyan idi, ama batıl inançlardan yüz çevirip hakka yönelen bir Müslim idi ve müşriklerden değildi.

68. Şüphe yok ki, insanların İbrahim’e en yakın olanı ona uyanlar ve Peygamber (Muhammed) ile (buna) iman edenlerdir. Allah da müminlerin yardımcısıdır.

TAHLİLLER

Hanif (حنيف): Batıl din ve inançlardan yüz çevirip hakka yönelen gibi manalara gelir.

Müslim (مسلم): Allah’a gereği gibi teslim olup itaat eden veya Allah’ı tevhid edip O’na ortak koşmayan manasınadır.

İNİŞ SEBEBİ

İbn Cerîr ve İbn İshâk’ın İbn Abbâs (r.a.)’tan gelen rivâyetlerine göre Necran heyeti Medine’de Hz. Peygamber’in (*aleyhisselam*) huzurunda iken bir ara yahudi hahamları da toplantıya katıldılar ve Hz. Peygamber’in (*aleyhisselam*) huzurunda hristiyanlar tartışmaya girdiler. Hahamlar: “İbrahim ancak bir Yahudi idi” diyor, Hristiyanlar da “İbrahim ancak bir Hristiyandı” diyorlardı. Bunun üzerine bu âyetler indi.¹¹⁷⁵

AÇIKLAMA

(65) Ey Kitab ehli olan Yahudiler ve Hristiyanlar, niçin Hz. İbrahim hakkında tartışıyorsunuz ve her biriniz: İbrahîm bizdendi, bizim dinimiz üzerinde idi, diyorsunuz. Hâlbuki Tevrat da İncil de ancak İbrahîm’den sonra indirildi, Yahudilik Tevrat’ın inmesinden, Hristiyanlık da İncil’in inmesinden sonra meydana geldi. Siz düşünüp de bu iddianızın batıl olduğuna akıl erdiremiyor musunuz, böyle laflar edip de batıl olduğunu idrak etmiyor musunuz? Tevrat ve İncil’den asırlarca önce gelmiş geçmiş olan Hz. İbrahim (a.s.)’in Tevrat’la gelen Yahudilik veya İncil’le gelen Hristiyanlık dini üzerinde olması aklen mümkün mü?

(66) İşte siz kitab ehli böyle bir güruhsunuz, aklınızı kullanıp düşünmüyorsunuz. Sizin şu haliniz de ahmaklığınızı gösteriyor: Haydi diyelim ellerinizdeki kitaplardan

¹¹⁷⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 11/216.

edindiğiniz azıcık bilginiz olan Mûsa ve İsa'nın durumu gibi şeyler hakkında tartıştınız. Ama hiçbir bilginiz olmayan, kitaplarınızda hiç anlatılmayan İbrahim'in dini gibi şeyler hakkında neden tartışma yapıyorsunuz? Allah tartıştığınız şeyleri ve İbrâhîm'in dinini diğer bir mana ile her şeyi bilir. Siz ise bunları bilmezsiniz.

(67) İbrâhîm, ne Yahudilerin iddia ettiği gibi Yahudi idi, ne de Hristiyanların ileri sürdükleri gibi Hristiyan idi. Lakin o, batıl dinlerden ve sapık inançlardan yüz çevirip hakka yönelen bir Müslim, yani Allah'a tam bir teslimiyetle boyun eğen bir itaatkâr, tek Allah'a inanan tevhid ehli idi ve müşriklerden yani Allah'a ortak koşanlardan değildi, ne putlara tapan Araplardan, ne Uzeyir'in Allah'ın oğlu olduğunu söyleyen Yahudilerden ve ne de İsa'yı ilahlaştıran Hristiyanlardan asla değildi.

Bir kavle göne “müşrikler”den maksat yahudiler ve hristiyanlar olup onların tevhid dininden uzaklaşıp Allah'a ortak koşanlardan olduklarına bir işarettir.

(68) Şüphe yok ki İbrahim'e en yakın olan insanlar, ona uyanlar, onun dinine giren ümmeti ve bu son Peygamber (*aleyhisselam*) ile son Peygamber'e (*aleyhisselam*) iman edenlerdir. Hz. İbrahim'in (*aleyhisselam*) ümmetinin kendisine çok yakınlığı açıktır. Hz. Muhammed'in ve ümmetinin diğer insanlardan daha fazla yakınlığının sebebi ise iki şeriat hükümleri arasındaki uyum veya benzerliğin diğer şeriatlere nazaran fazla olmasıdır.

Allah da müminlerin velisidir, dostu ve yardımcısıdır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Kitab ehlinin dalaleti beyan edildi. Aşağıdaki âyetlerde de onların Müslümanları dalalete götürmeye çalıştıkları bildiriliyor.

ÂL-İ İMRÂN 3/69

وَدَّتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَوْ يُضِلُّوكُمْ وَمَا يُضِلُّونَ إِلَّا أَنْفُسَهُمْ وَمَا يَشْعُرُونَ (٦٩)

MEALİ

69.”Kitab ehlinin bir grup sizi saptırmak istedi. Oysa ancak kendilerini saptırıyorlar da farkına varmıyorlar.”

İNİŞ SEBEBİ

Meşhur rivâyete göre bu âyet sahâbelerden Muâz İbn Cebel, Huzeyfe b. Yemân ve Ammâr b. Yâsir (Allah hepsinden razı olsun) hakkındadır. Yahudiler bir ara bu

mübarek zatları kendi dinlerine davet etmişler ve davetlerine icabet etmelerini çok istemişlerdi. Bunun üzerine bu âyet inmiştir.¹¹⁷⁶

AÇIKLAMA

Ey Mü'minler! Kitab ehlinen bir grup, onların liderleri ve bilginleri sizi saptırmak, İslam dininden çıkarıp küfre sokmak istediler. Hâlbuki ancak kendilerini saptırıyorlar yani saptırma gayretlerinin vebalı ve günahı ancak kendilerine ait olur. Azaplarının kat kat artmasına vesile olur. Diğer bir mana ile onlar ancak kendi emsallerini saptırırlar, gönülden İslamiyeti kabullenenleri saptıramazlar. Ama kalpleri karardığı için bu işin farkına varmazlar,-diğer bir mana ile onlar Allah'ın kendilerinin sapıklığını ve saptırma gayretlerini müslümanlara haber verdiğini bilmezler-.

ÂL-İ İMRÂN3/70-71

يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَأَنْتُمْ تَشْهَدُونَ ﴿٧٠﴾ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَلْبِسُونَ الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُونَ
الْحَقَّ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ ﴿٧١﴾

MEALİ

70. “Ey Kitab ehli (gerçeği) görüp bildiğiniz halde neden Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorsunuz?

71. “Ey Kitab ehli, niçin hakkı batıla karıştırıyor ve gerçeği bile bile gizliyorsunuz?

TAHLİLLER

Allah'ın âyetlerinden maksat Kur'an âyetleri veya Hz. Peygamber'in (*aleyhisselam*) peygamberliğine delalet eden Tevrat ve İncil'deki âyetler veya ona dair tüm mucizelerdir.

Kitab ehlinin “Hakkı batıla karıştırması” ifadesi şu manalarla yorumlanmıştır:

1. Tevrat ve İncil'i tahrif etmeleridir,
2. Müslüman görünüp kalben kâfir olmalarıdır.
3. Hz. Muhammed'in (*aleyhisselam*) peygamber olduğunu kalben bildikleri halde dilleriyle onu inkâr etmeleri ve yalanlamalarıdır.
4. Mûsa ve İsa'ya inanıp son Peygamber'i (*aleyhisselam*) inkâr etmeleridir.

¹¹⁷⁶ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1,404

AÇIKLAMA

(70) Ey Kitab ehli! Size okunan Kur’ânâyâtlerinin Allah’ın sözleri olduğu gerçeğini bildiğiniz ve ellerinizde bulunan Tevrat ve İncil’deki bazı ibarelerde gördüğünüz halde o Kur’ânâyâtlerini neden inkâr ediyorsunuz? -Diğer bir mana ile Ey Kitabehli! Siz Tevrat ve İncil’deki ibarelerin ilâhî olduğuna şهادet ettiğiniz halde neden o kitaplarınızda bulunan ve Hz. Muhammed’in(*aleyhisselam*) peygamberliğine delalet eden âyetleri, o apaçık delilleri inkâr ediyorsunuz?- Üçüncü bir mana ile Ey Kitab ehli! Hz. Peygamber’in(*aleyhisselam*) peygamberliğini ispatlayıcı mucizelerini görüp gerçekliğini bildiğiniz halde neden onları inkâr ediyorsunuz?

(71) Ey Kitab ehli! Niçin Tevrat ve İncil’i tahrif etmek, müslüman görünüp kalben inkârcılık etmek, gerçeği bile bile reddetmek veya peygamberler arasında ayırım yapıp bazılarına inanıp bazılarına inanmamak suretiyle hakkı batıla karıştırıyor ve gerçeği yani Hz. Muhammed’in (*aleyhisselam*) peygamberliğini, kitaplarınızda ona ait sıfatları ve müjdeleri bile bile gizliyorsunuz.

ÂL-İ İMRÂN 3/72-74

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِّنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنْزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهَ النَّهَارِ وَكَفَرُوا آخِرَهُ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ
(٧٢) وَلَا تُؤْمِنُوا إِلَّا لِمَن تَبِعَ دِينَكُمْ قُلْ إِنَّ الْهُدَىٰ هُدَىٰ اللَّهِ أَن يُؤْتَىٰ أَحَدٌ مِّثْلَ مَا أُوتِيتُمْ أَوْ يُحَاجُّوكُمْ عِنْدَ رَبِّكُمْ
قُلْ إِنَّ الْفَضْلَ بِيَدِ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ (٧٣) يَخْتَصُّ بِرَحْمَتِهِ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ
(٧٤)

MEALİ

72. Kitab ehlinden bir grup dedi ki: “İnananlara indirilene günün evvelinde inanın ve sonunda inkâr edin, belki (size bakarak inananlar da dinlerinden) dönerler.

73. Ve sizin dininize uyanlardan başkasına inanmayın. De ki: “Hidâyet, ancak Allah’ın hidâyetidir. Size verilen (kitab)in misli birine yani Müslümanlara veriliyor veya Rabbinizin huzurunda aleyhinize deliller getirirler diye mi (böyle yapıyorsunuz)?”. De ki: Fazilete erdştirmek Allah’ın elindedir. Onu dilediğine verir. Allah (ın rahmeti ve kudreti) genişdir. (O, her şeyi) bilir.

74. O, rahmetini dilediğine tahsis eder. Allah, büyük fazıl (ikram) sahibidir.

İNİŞ SEBEBİ

1.Hasan ve Süddî’den rivâyete göre Hayber ve Ureynayahudilerin on iki din adamı toplanarak birbirlerine dediler ki: Günün evvelinde sadece dil ile Muhammed (a.s.)’in

dinine girin, akşam olunca onu inkâr edin ve gerekçe olarak: Biz, kitaplarımıza baktık, bilginlerimize danıştık ve nihâyet Muhammed'in (*aleyhisselam*) beklenen son peygamber olmadığını anladık, yalancılığı ve dininin batıl olduğu ortaya çıktı, deyin. Siz böyle yaptığınız zaman onun arkadaşları dinleri hakkında kuşku ve şüpheyeye düşerler ve: "Bu dine sabahleyin girip akşamleyin terkedenler, kitab ehlidir, onlar bu konuyu daha iyi bilirler," derler ve kendi dinlerini bırakıp sizin dininize girerler.¹¹⁷⁷

2. Mücâhid, Mukatil ve el-Kelbî demişler ki: Yahudilerin bu hileleri, kiblenin değişmesi olayı ile ilgilidir, şöyle ki müslümanların kiblesi Ka'be'ye çevirilince Yahudiler çok kızdılar ve bunu hazmedemediler. İşte bu sebeple onların liderlerinden Kâ'b b. Eşref, arkadaşlarına dedi ki: Muhammed'e (*aleyhisselam*) indirilen Kâ'be yönüne yönelme emrine dille inanın, inanmış görünüp sabah namazını onlarla birlikte Ka'be'ye doğru kılın ve akşam olunca onu bırakın da kendi kiblenize doğru namaz kılın. Belki onlar dinlerini bırakırlar ve: Onlar kitab ehlidir, daha bilgilidirler, diyerek bizim kiblemize dönerler.

İşte bunun üzerine bu âyetler indi.¹¹⁷⁸

AÇIKLAMA

(72) Kitab ehli olan yahudilerden bir grup birbirlerine veya kendi adamlarına dediler ki: İman edenlere indirilen Kur'ân'a sabahleyin inanın iman etmiş görünüp onlarla beraber sabah namazına katılın ve akşam olunca inkâr edin (o dinden çıktığınızı, onu bıraktığınızı söyleyin, bu taktiği kullanıp müslümanların içlerine kuşku atmaya çalışın belki onlar size bakarak dinlerini bırakıp sizin dininize dönerler.

(73) Ve o grup sözlerine devamla dedi ki: "Sizin Yahudi dininize uyanlardan başkasına inanmayın, başkasını tasdikte bulunmayın." Diğer bir mana ile Yahudi dininize evvelce inanmış, sonra onu bırakıp müslümanlık dinine girmiş insanların tekrar dininize dönmelerini sağlamak gayeniyle ve sırf bu maksatla sabahleyin inanmış görünüp görünüp akşam o dini inkâr edin. Bu yoruma göre bu hile ve taktiği özellikle Yahudilikten İslam'a geçmiş olanların tekrar Yahudiliğe dönmelerini sağlamak için tasarlamışlar.

¹¹⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 111,221

¹¹⁷⁸ İbn Hişam, Cemaleddin Abdülmelik b. Hişam, *es-siretü'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-sekka-İbrahim el-Ebyari- Abdülhafız eş-Şelebi), Kahire 1995, 1/553.

Ey Muhammed (*aleyhisselam*), de ki: Hidâyet, ancak Allah'ın hidâyetidir. O, dilediği kuluna hidâyet verir ve onu hidâyette sebatlı kılar. Yani sizin bu hile ve taktikleriniz, Allah'ın hidâyet ettiği kimseleri dinlerinden döndüremez. Yahudilere şunu da söyle: Siz yahudilere verilen Tevrat'ın misli yani onun gibi ilâhî olan Kur'ân, Müslümanlara veriliyor veya Rabbinizin huzurunda kıyamet günü, Müslümanlar aleyhinize deliller getirirler, sizi mağlub ederler, diye mi böyle davranıyor, hilelere başvuruyorsunuz? Bütün sebep sizin hasediniz, kıskançlığınız ve çekememezliğinizdir.

Ey Muhammed (*aleyhisselam*), onlara de ki: Şüphesiz, fazıl, yani iman, hidâyete, peygamberliğe, dünya ve âhiret nimetlerine eriştirmek Allah'ın elindedir, fazlını, lütfunu dilediğine verir. Allah (ın rahmeti ve kudreti) geniştir. O, (her şeyi) bilir.

(74). âyette geçen “**rahmet**”ten maksat, el-Hasan’a göre: Peygamberlik, İbn Cüreyc’e göre: İslam dini ve Kur'an ve İbn Abbâs'a göre ise: Kur'an ve Allah'ı bol bol anmaktır. Bu âyette de Allah'ın, rahmetini dilediğine tahsis buyurduğu ve O'nun fazlı, lütuf ve ikramının büyüklüğü ifade edilmektedir.

73. Âyetteki cümleler, arapça gramerine göre birbirine bağlanmaları veya bağımsız tutulmaları açısından çeşitli şekillerde yorumlanmışlardır. Bunların ayrıntılarına girmiyorum. Arzu edenler Ruhu'l-Maani, Kurtubî, Hâzın ve diğer tefsir kitaplarına bakabilirler. Biz bir yorumu belirtmekle yetindik.

Bu âyetler de Yahudilerin müslümanları dinlerinden çıkarmak için hile ve tuzaklara başvurduklarına, Resûl-i Ekrem'in (*aleyhisselam*) hak peygamber müslümanların hak din üzerinde olup âhirette kendilerini mağlub edeceklerini bildiklerini, sırf kıskançlık ve ırkçılık yüzünden inkârcılıkta ısrar ettiklerine, işaret var.

Yine âyetlerde belirtildiği gibi hidâyet, peygamberlik, iman, İslam ve Kur'ân, Allah'ın birer lutfü ve keremidir, keza dünya ve âhiret nimetleri O'nundur. O, dilediği kuluna dilediği nimeti verir. Kimsenin itiraz etmeye hakkı yoktur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Kitab ehlinin müslümanları dinlerinden döndürmeye çalıştıkları beyan buyrulduktan sonra aşağıdaki âyetlerde onların bir kısmının emanetlere hıyanetleri ve başkalarının mallarını kendileri için helal saymaları ve bile bile Allah'a iftira etmeleri suçları anlatılmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN3/75-76

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِطَارٍ يُودِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِدِينَارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا دُمْتَ عَلَيْهِ قَائِمًا
ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَالُوا لَيْسَ عَلَيْنَا فِي الْأَمِينِ سَبِيلٌ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ (٧٥) بَلَى مَنْ أَوْفَى بِعَهْدِهِ
وَاتَّقَى فَإِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ (٧٦)

MEALİ

75. Kitab ehlinde öylesi var ki, kendisine bir kantar (çok miktarda mal) emanet bıraksan onu sana öder. Onlardan öylesi de var ki kendisine bir dinar (azıcık mal) emanet etsen, başında dikilip durmadıkça onu sana ödemez. İşte bu ödemezliği de onların: “Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur” demelerinden dolayıdır. Allah’a karşı bile bile yalan söylüyorlar.

76. Hayır (onlara sorumluluk vardır). Kim sözünü yerine getirir ve (günahlardan) sakınırsa, elbette Allah, sakınanları sever.

TAHLİLLER

Kıntar(قنطار): Bu kelime ile ilgili gerekli bilgi bu sûrenin 14. Âyetinin açıklaması bölümünde verildi. Kısacası bunun bir ağırlık ölçüsü veya çok miktarda mal manasındır. Burada çok miktarda mal manası ile tefsir edilmiştir.¹¹⁷⁹

Dinâr(دينار): Meşhur kavle göre yirmi dört kırat ağırlığında altın paradır. Bir kırat ise orta boylu üç arpa tanesi kadar olan ağırlık birimidir. Burada az mal manası ile tefsir edilmiştir.¹¹⁸⁰

Ümiyyîn(أميون): Ümmî’nin çoğuludur, kitapsız olan Araplar manasındır.¹¹⁸¹

Sebîl(سبيل): Yoldur, burada günah, vebal ve sorumluluktan yana bir yol manasındır.¹¹⁸²

¹¹⁷⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 667.

¹¹⁸⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 318.

¹¹⁸¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 87.

¹¹⁸²İsfehânî, *el-Müfredât*, 395.

AÇIKLAMA

Bu âyetler, Yahudilerin pintiliğini, hıyanetini ve ahde vefasızlığını anlatmakta ve Müslümanları uyarmaktadır. İsrailoğullarının hepsi aynı karakterde değildir. İçlerinde emanete riâyet edenler de hıyanet edenler de bulunur. Onlardan Müslüman olan Abdullah İbn Selâm ve arkadaşları gibi öyle kimseler vardır ki onlara emanet olarak kantarlarca mal bıraksan onu olduğu gibi sana geri verir, hiç hıyanet etmez. İbn Abbâs (r.a.)’tan rivâyete göre Mekkelilerden bir adam, Abdullah İbn Selam (r.a.)’a İbn iki yüz okka altın emanet etmiş, sonra Abdullah bunu olduğu gibi sahibine iade etmişti. Yine Mekkelilerden bir başka adam da Yahudilerden Fenhâs İbn Âzûra isimli şahsa bir dinar emanet bırakmış, bir süre sonra geri isteyince Fenhâs emaneti inkâr edip ödememişti. Bu âyette bu iki olaya işaret edilmektedir.

İkrime’den rivâyete göre kitap ehlinde emanete riâyet edenler Hristiyanlardır, emanete hıyanet edenler de Yahudilerdir. Çünkü Yahudiler, kendi dinlerinden başka dinlere mensup olanları öldürmenin ve mallarını herhangi bir yolla almanın mübahlığına inanmaktadırlar.

Âyetin: “Başına dikilip durmadıkça” diye meâl verdiğim ifadede maksat

1. İbn Abbâs’a göre “İsrarla istemedikçe”
2. Süddî’ye göre “Peşini bırakmayıp onu takip etmedikçe”
3. Hasan’a göre “Dava konusu etmedikçe” demektir.¹¹⁸³

Yahudilerin emanet bırakılan azıcık mala bile böyle hıyanet etmeleri, başına dikilip durmadıkça, ısrarla isteyip gerektiğinde yetkili makamlara başvurup baskıyla ödetmedikçe ödememezlik etmelerinin sebebi, onların ümmîlerin, yani kendi dinlerinde olmayan Arapların mallarını yemekten dolayı kendilerine bir günah ve sorumluluk bulunmadığına inanmalarıdır.

İbn Cerîr’in İbn Cüreyc’ten rivâyetine göre bazı kimseler cahiliyet döneminde Yahudilere veresiye bir miktar mal satmışlar ve bir süre sonra Müslümanlığı kabul etmişler idi. Bunlar ödeme vadesi geldiğinde alacaklarını isteyince Yahudiler borçlarını ödemekten imtina edip: Bizde alacağınız yoktur, biz size hiçbir ödeme yapmayacağız. Buna gerek kalmamıştır, çünkü siz dininizi bırakıp Müslüman

¹¹⁸³Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/363.

olmuşsunuz, dinini bırakanın alacağı düşer, dediler ve ellerindeki Kitab'ın hükmünün böyle olduğunu iddia ettiler. Bunun üzerine Allah Teâlâ: “Onlar Allah’a karşı bile bile yalan söylüyorlar” buyurdu, yani Yahudiler ona iftira ediyorlar.

Kelbî de: Yahudiler şöyle dediler; demiştir: Bütün mallar bizimdi. Bu itibarla Arapların ellerinde bulunan malların hepsinin asıl sahipleri biziz. Araplar bize zulüm ettiler, mallarımızı gasp ettiler. İşte bundan dolayı Arapların ellerinden bu malları almamızda bize bir sorumluluk ve ceza gelmeyecektir.

İbnü'l-Münzir ve başkasının Said İbn Cübeyr'den rivâyetlerine göre kendisi şöyle demiştir:

Bu âyet inince âyetin “Yahudilerin emaneti ödememezlik etmelerinin sebebi onların: Ümmilere karşı bize bir sorumluluk yoktur, demeleridir.” cümlesi ile ilgili olarak Peygamber (*aleyhisselam*) şöyle buyurmuştur: “Allah'ın düşmanları yalan söylediler. Cahiliyet devrine ait her şey şu iki ayağımın altındadır. Yalnız emanet hariç. Çünkü emanet iyiye de kötüye de muhakkak geri verilir.”

Bugün Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat'ın bir hükmüne göre Yahudi, ancak Yahudi komşusuna, kendi dindaşına karşı dürüst davranmakla yükümlü olup Yahudi olmayanların mallarını çalması, onlara karşı yalan söylemesi meşrudur, günah sayılmaz. Tabi bu hüküm onların bir uydurmasıdır, bir tahrif örneğidir.

76. âyette onların “Bize bir sorumluluk yoktur” şeklindeki iddiaları reddediliyor. Bilakis onlara, başkalarının mallarını yemelerinden dolayı sorumluluk geleceği bildiriliyor ve sözünü yerine getiren, Hz. Muhammed (a.s.)'e ve Kur'an'a iman etmeleri için Tevrat'ta yer alan Allah'ın ahbine vefa gösteren, emanetleri sahiplerine geri veren ve küfür, ahdi bozmak ve emanetehıyanet gibi günahlardan sakınanların Allah'ın sevgisine, rızasına erişecekleri müjdesi veriliyor.

Bu âyetlerde kitap ehlinin hem dini açıdan hem de mal bakımından hıyanetlerine dikkatler çekiliyor. Çünkü onlar bir taraftan Allah'ın kelamını tahrif edip O'na iftira ediyorlar, diğer taraftan insanların mallarını haksız yere yiyip emanete hıyanet ediyorlar.

Kurtubî bu âyetlerin tefsiri bölümünde özetle şöyle der:

Bu âyetlerde Kitab ehli içinde kendilerine bırakılan emanet mala hıyanet eden de etmeyen de bulunduğu belirtiliyor. Mü'minler onların hangilerinin emin, hangilerinin

hain olduğunu kolay kolay tespit edemez durumda oldukları için hepsinden kaçınmaları uygun olur. Müminler içinde de emin olmayanlar bulunur. Ancak kitap ehlinin çoğunluğu hıyanet eden, güvenilir durumda olduğu için onların durumu anlatılmıştır. Allah daha iyi bilir.

Müfessirler kitap ehlinden, emin olanlara misal olarak Abdullah b. Selâm ve arkadaşlarını, yani son Peygamber'e (*aleyhisselam*) iman etmiş olanları göstermektedir. Bu itibarla güvenilir durumda olanlardan maksat Müslüman olanlardır. Şâyet kendilerine emanet olarak bırakılan mala hıyanet etmeyenterKitab ehlinden maksat Müslüman olmayıp kendi dinlerinde kalanlar ise onların bu hasletinin yeterli olmayıp Allah'ın ahbine vefa göstermeleri, son Peygamber'e (*aleyhisselam*) iman etmeleri ve küfür ile diğer günahlardan kaçınmalarının gerekliliği ve ancak bu takdirde Allah'ın sevgisine mazhar olabilecekleri 76. âyette belirtilmektedir. Âyetlerin bütünlük içinde dikkate alınması gerektiği için bazılarının sandığı gibi burada küfürde ısrar eden Kitab ehlinin övüldüğü iddiası kesinlikle yersizdir, yanlıştır. Çünkü kendisine bırakılan emanet mala asla hıyanet etmeyen, bu bakımdan çok güvenilir durumdaki bir müslüman bile diğer taraftan bazı büyük günahları işler veya küçük günahlara devam ederse fasık sayılır, adaletli ve muteber kişi sayılmaz, şahitlik için aranan nitelikleri taşımış olmaz. Küfürde ısrar eden bir kimsenin Kur'an'da övülmesi düşünülemez. Övülenler ancak son dine giren mü'minlerdir.

İLGİLİ İKİ HADİS

1. Abdullah b. Amr'dan rivâyete göre Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: *“Dört (şey) vardır ki kimde bulunursa o kimse katıksız bir münafık olur ve onlardan bir haslet bulunursa onu bırakıncaya kadar o kimsede münafıklığın bir hasleti bulunmuş olur: güvenildiği zaman hıyanet eder, konuştuğunda yalan söyler, söz verdiği zaman sözünü yerine getirmez ve husumetleştğinde haktan ayrılır.”*¹¹⁸⁴

2. Ebû Hüreyre'denrivâyete göre Peygamber (*aleyhisselam*)şöyle buyurmuştur: *“Sana güvenip emanet bırakanın emanetini (istediğinde) kendisine geri ver. Sana hıyanet edene de hıyanet etme.”*¹¹⁸⁵

¹¹⁸⁴ Buhârî, *İman*, 24.

¹¹⁸⁵ Ebu Davud, *Büyü* ', 81: Tirmizi, *Büyü* ', 37.

Buhârî, Müslîm, Tirmizî ve İbn Maceh'in Huzeyfe İbn el-Yemân (r.a.)'den rivâyet ettikleri uzunca bir hadiste Hz. Peygamber emanetin erkeklerin kalplerinin içine indiğini, yani kökleştiğini, sonra zamanla kalplerinden sökülüp kaldırılacağını anlatmış ve ravi Hz. Huzeyfe hadisin rivâyetinin sonunda şöyle demiştir:

Öyle bir zaman geçirdim ki, (o dönemde) hanginizle alış-veriş ettiğime önem vermezdim (yani endişe etmezdim). Çünkü alış veriş ettiğim kişi Müslümansa Müslümanlığı kendisini bana hıyanet etmekten kesinlikle menederdi, şâyet Yahudi veya Hristiyan ise onu bana hıyanet etmekten ilgili hâkim menederdi. Ama bugün ben falan ve filandan başka hiçbir kimse ile alış-veriş edemez oldum.”

Demek emanete riâyet prensibine bağlılık derecesi gittikçe zayıflamış ve Müslümanlar da maalesef diğer milletler ve dinlerin mensupları gibi güvenilirliği büyük ölçüde yitirmişler.

ÂL-i İMRÂN3/77

إِنَّ الَّذِينَ يَشْتَرُونَ بِعَهْدِ اللَّهِ وَأَيْمَانِهِمْ ثَمَنًا قَلِيلًا أُولَٰئِكَ لَا خَلَاقَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ وَلَا يَكَلِمُهُمُ اللَّهُ وَلَا يَنْظُرُ إِلَيْهِمْ يَوْمَ الْقِيَمَةِ وَلَا يُزَكِّيهِمْ وَلَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ (٧٧)

MEALİ

77. Allah'ın ahdini ve kendi yeminlerini az bir bahaya (dünya menfaatine) satanlar (var ya) işte şüphesiz onlara ahirette (nimetlerden) hiçbir pay yoktur. Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem verici (büyük) bir azap vardır.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetin iniş sebebi hakkında müteaddid rivâyetler bulunmakta olup hepsi ayrı ayrı birer sebep olabilir:

1. Kütüb-i Sitte'nin hepsinde rivâyet edildiğine göre sahabelerden el-Eş'as b. Kays şöyle demiştir:

Benimle bir Yahudi arasında bir Arâzî vardı. Yahudi benim hakkımı inkâr etti. Bunun üzerine ben onu Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in huzuruna götürdüm. Resûlullahsallallahu aleyhi ve sellem, bana:

“Senin şahidin var mı?” buyurdu. Ben:

Hayır, dedim. Bunun üzerine Resûl-i Ekrem, Yahudiye:

“Yemin et” buyurdu. Ben:

Yemin ona düşünce konu hakkında yemin eder ve malımı götürür dedim. Bunun üzerine Allah Subhaneh bu âyeti indirdi.¹¹⁸⁶

2. Buhârî ve başkalarının rivâyetlerine göre sahâbelerden Abdullah İbn EbiEvfa (r.a.) şöyle demiştir: Çarşıda bir adam satmak istediği elbiseyi bir Müslümanı aldatıp fahiş fiyatla satmak için alış fiyatının üstünde bir fiyatla aldığına Allah’ın adıyla yemin etti. Bunun üzerine bu âyet indi.¹¹⁸⁷

3. Ahmed ve İbn Cerîr’in Adî b. Umeyre’den rivâyetlerine göre. Adî şöyle demiştir: İmrü’l-Kays ile Hadramût’lu bir adam arasında bir dava vardı. Bunlar davayı Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem’earzettiler. Bunun üzerine Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem, Hadramut’lu olana:

“Şahitlerini (getir), aksi takdirde onun yemini (gerekir), buyurdu. Hadramut’lu adam: Ya Resûlallah, eğer yemin ederse benim Râzîmi götürecektir, dedi. Bunun üzerine Resûlullah (*aleyhisselam*):

Kim bir (din) kardeşinin hakkını koparmak için yalan yere yemin ederse Allah’ın gazabına uğradığı halde O’nun huzuruna gider, buyurdu. Bu buyruğun arkasında İmrü’l-Kays:

Ya Resûlullah, peki hak olduğunu bildiği halde yemini bırakana ne (mükâfat) var? diye sordu. Resûl-i Ekrem:

Cennet, buyurdu. İmrü’l-Kays:

O halde ben zatını şahit gösteriyorum ki hak olan yemin etmeyi bıraktım, dedi. İşte bu olaydan sonra bu âyet indi.

4. İbn Cerîr’in bir rivâyetine göre İkrime (r.a.) şöyle demiştir:

Yahudilerden Ebû Râfi, Lübâbe İbn Ebî’l-Hakîk, Kâ’b İbn el-Eşref ve Huyey İbn el-Ahtab, Tevrat’ı tahrif edip onda bulunan Hz. Peygamber’in (*aleyhisselam*) evsafını,

¹¹⁸⁶ Müslim, *İman*, 223, Ebu Davud, *Eymân ve Nüzur*, 1: İbn Mâce, *Ahkam*, 8.

¹¹⁸⁷ Buhari, *Büyü*’, 27.

alametlerini, emanetlere ait hükümlerini ve başka bölümlerini değiştirdiler ve bu tahriflere karşılık olarak rüşvet aldılar. İşte bu âyet onlar hakkında indirildi.¹¹⁸⁸

TAHLİLLER

İştirâ(اشترأ): Satın almak, satmak manalarına gelip burada değiştirmek manasınadır“Allah’ın ahdi” nden maksat, O’nun emri ve yerine getirilmesi gerekli sözler gibi hususlardır. Bir kavle göre Hz. Muhammed (*aleyhisselam*) ile ilgili olarak Allah’ın Tevrat’ta yahudilere emrettiği hususlardır ki bunların başlıcaları, O’nun zamanına yetiştikleri takdirde O’na iman edip, uymak, O’nu destekleyip yardımcı olmaktır.

Eymân(أيمان): Yemin’in çoğuludur, burada yalan yere edilen yeminlerdir.

Semen(ثمن): Satılan şeyin karşılığında alınan paha ve bedeldir. Burada yerine getirilmesi gerekli ilâhî emir ve ahitleri bozmak, Tevrat’ı tahrif edip değiştirmek ve yalan yere yemin etmek karşılığında elde edilen, rüşvet, maaş, vs. maddi kazanç gibi dünya menfaati manasınadır. Bu menfaatler ne kadar çok ve büyük olsalar bile ebedî olan âhiret mükâfatları karşısında çok basit ve önemsiz sayıldığı için “**az/قليل**” diye nitelendirilmiştir.

Halâk(خلق): Pay demektir.

AÇIKLAMA

Allah’ın ahdini, O’nun emrini, son Peygamber’e iman ve yardım etmek, emanetleri sahiplerine geri vermek gibi hususlarda verdikleri sözleri ve yeminlerini, az bir pahaya, rüşvet, maaş, mevki makam ve maddî çıkar gibi dünya menfaatine satıp değiştirenler var ya işte böyle yapanlara âhirette nimetlerden hiçbir pay yoktur, Allah, kıyamet günü onlarla konuşmayacak yani onları sevindirici bir hitap yapmayacak, bilakis üzücü ve kötü duruma düşürücü hitapta bulunacak--diğer bir mana ile onları hiç muhatap almayacak, hesapları melekler tarafından görülecektir.

Allah kıyamet günü onlara bakmayacak, merhamet bakışıyla bakmayacak, onlara bilakis gazap edecektir. Allah onları temize çıkarmayacak, günahlarını bağışlamayacaktır -diğer bir mana ile onların temiz kullar olduğuna hükmetmeyecek,

¹¹⁸⁸Taberi, Câmiu’l-Beyân, 6/528.

bilakis inkârcı ve günahkâr kullar olduklarına hükmedecektir. Onlar için elem verici büyük bir azap da vardır.

Bu âyette, geçici dünya çıkarlarını sağlamak için Allah'ın emrini, O'na verdiği sözleri yerine getirmeyen, O'nun kitaplarındaki hükümleri tahrif edip değiştiren ve yalan yere yemin eden kimselerin âhirette uğrayacakları acıklı duruma işaret edilmektedir.

Dünya menfaatini sağlamak için yalan yere yemin etmenin büyük bir günah olduğu birçok hadislerden de anlaşılmaktadır. Konuya ilişkin bir kaç hadisin mealini sunalım. Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'den rivâyete göre şöyle buyurmuştur:

1. “*Kim müslüman bir adamın malını koparmak maksadıyla bile bile yalancı olarak bir şey üzerine yemin ederse, Allah'ın huzuruna O'nun gazabına uğramış olarak çıkar.*”¹¹⁸⁹

2. “Müslüman bir kimsenin hakkını yemin etmek suretiyle koparan hiçbir adam yoktur ki Allah ona cenneti haram kılmasın ve ona cehennem ateşini vacib eylesin.” (Ebu Umâme demiştir ki) bunun üzerine sahabelerden biri:

Ya Resulallah koparılan hak pek az bir şey olsa bile (mi) dedi. Resûl-i Ekrem: “*Erâk ağacından bir misvak bile olsa (yine böyledir)*” buyurdu.¹¹⁹⁰

3. “Üç kişi vardır ki Allah kıyamet günü onlarla konuşmayacak, onlara bakmayacak ve onları temize çıkarmayacaktır. Onlar için elem verici bir azap da vardır: (Ebû Zer demiştir ki: Bunun üzerine ben: Bunlar kimlerdir Ya Resûlallah? Şüphesiz onlar mahrumiyete ve hüsrana uğradılar, dedim.) Resûl-i Ekrem(*aleyhisselam*): “*Elbisesini (kibrinden dolayı) ayak topuklarının aşağısına kadar sarkıtan (çalım satan), verdiğini başa kakan ve yalan yeminle ticaret malına sürüm sağlayan kimselerdir.*”¹¹⁹¹

ÂL-İ İMRÂN3/78

وَأَنَّ مِنْهُمْ لَفَرِيقًا يَلُونِ السِّنْتَهِمْ بِالْكِتَابِ لِتَحْسَبُوهُ مِنَ الْكِتَابِ وَمَا هُوَ مِنَ الْكِتَابِ وَيَقُولُونَ هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَمَا هُوَ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَيَقُولُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿٧٨﴾

¹¹⁸⁹ Buhâri, *Musâkâ* 5; *Husûmat* 4; *Rehn* 6; *Şehâdât* 19, 20, *Eymân ve Nüzûr* 11, 17; Müslim, *İman* 173:

İbn Mâce, *Ahkam*, 8.

¹¹⁹⁰ İbn Mâce, *Ahkam*, 8

¹¹⁹¹ İbn Mâce, *Ticare*, 30.

MEALİ

78. “Onlardan öyle bir grup da var ki, Kitaptan olmadığı halde bir şeyi kitaptan sanasınız diye dillerini Kitab ile eğip бүker (ondaki sözleri değıştirirler) ve “O, Allah katındandır”, derler. Hâlbuki o, Allah katından değildir. Bile bile Allah’a karşı yalan söyler (O’na iftira eder)ler.

İNİŞ SEBEBİ

Dahhâk’ın İbn Abbâs’tan rivâyetine göre bu âyet hem Yahudiler hem de Hristiyanlar hakkında inmiştir. Çünkü onlar Tevrat ve İncil’i tahrif edip değıştirerek onlara beşer sözlerini kattılar.¹¹⁹²

Başka rivâyetlere göre ise bu âyet, Yahudilerden Kâ’b b. el-Eşref, Malik, Huyey b. Ahtab, Ebû Yasir ve Şu’be b. Amr hakkındadır inmiştir. Çünkü bu grup Hz. Muhammed’in sıfatlarını ve alametlerini bildiren ve aleyhlerinde birer belge mahiyetinde bulunan Tevrat’ın âyetlerini değıştirmişlerdi.¹¹⁹³

TAHLİLLER

Yelvûne(يلوون) fiili لِي kökündendir. **Leyy**: Bir şeyi eğmek, бүkmek manasınadır. **يلوون ألسنتهم بالكتاب** “Dillerini kitap ile eğip бүkerler” cümlesinin manası “Onlar kitabın sözlerini başka manaya gelecek biçimde okumak, onları asıl manaları dışında kalan manalara yorumlamak suretiyle tahrif ediyorlar.

Mücâhid: Bu cümleyi: “Onlar kitabı tahrif ediyorlar” diye tefsir etmiştir.

Vâhidî de: Bu cümleinin manası şöyle olabilir. Onlar kitabı dilleriyle eğip бүkerler, çünkü onlar kitabı dilleriyle tahrif ediyorlardı.

AÇIKLAMA

Bu âyet, kitap ehlerinden bir grubun Allah’ın kitabını tahrif ettiklerine, Allah’ın kitabından olmayan bir takım sözleri O’nun kitabından imiş gibi göstermeye çalıştıklarına ve kendi uydurdukları sözleri halka naklederken “Bu, Allah katındandır” diyerek takdimde bulunduklarına, bile bile Allah’a iftira ettiklerine delalet eder.

Fahreddin Râzî’nin anlattığına göre Kaffâl şöyle demiştir:

¹¹⁹²Sa’lebî, *el-Keşf ve ’l-Beyan*, 2/90.

¹¹⁹³ Alusî, *Rûhu’l-Maânî*, 2/205.

“Kitap ehlinin dillerini kitapla eğip bükmelerinin manası şöyledir: Onlar Allah’ın kitabındaki sözleri, manayı değiştirecek şekilde telaffuz edip tahrifte bulunuyorlardı. Kelimelerin harekelerini ve iralbnı değiştirmek suretiyle manayı değiştirmek, Arap dilinde çok lafızlar olabilir. Tevrat’ın yazılı olduğu İbranice dilinde de böyle durumların olması uzak bir ihtimal değildir. Onlar, Hz. Muhammed’in hak peygamber olduğuna dair Tevrat’taki ibareleri böyle okuyup asıl manalarından uzaklaştırınca onların bu hareketlerine bu cümle ile değinilmiştir.”¹¹⁹⁴

Diğer bir kavle göre bu âyette Yahudiler: Tevrat’ta bulunan Hz. Muhammed’in sıfatlarını beyan eden âyetleri ve başkaca bazı âyetleri değiştirdiklerine işaret vardır.

Hülasa bu âyet kitap ehlinin özellikle Yahudilerin kitabın sözlerini kasten yanlış telaffuz etmek veya kitapta bulunmayan sözleri ona katıp ondaki bazı sözleri çıkarmak suretiyle tahrifte bulunduklarına işaret etmektedir.

Kitap ehlinin Allah’ın kitabında tahrifler yaptıkları, onlardaki bazı ibareleri çıkardıkları ve onlara bazı katmalarda bulundukları bir gerçektir. Onların yaptıkları tahrifler, değiştirmeler ve bozmalar Kur’ân’ın müteaddid âyetlerinde söz konusu edilmektedir. Bakara sûresinin 79. Nisâ sûresinin 46.ve Mâide sûresinin 13. âyetlerinde de bu konuya değinilmektedir. Tevrat ve İncil’de yapılan tahrifler konusunda ayrıntılı bilgi inşallah Nisâ sûresinin 46. âyetinin açıklaması bölümünde verilecektir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde kitap ehlinin Allah’a bile bile yaptıkları bazı iftiralar beyan edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde onların peygamberlere ettikleri bazı iftiralara işaret edilmektedir.

ÂL-İ İMRÂN 3/79-80

مَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ يُؤْتِيَهُ اللَّهُ الْكِتَابَ وَالْحُكْمَ وَالنَّبُوءَ ثُمَّ يَقُولَ لِلنَّاسِ كُونُوا عِبَادًا لِي مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَكِنْ كُونُوا رَبَّانِينَ بِمَا كُنْتُمْ تُعَلِّمُونَ الْكِتَابَ وَبِمَا كُنْتُمْ تَدْرُسُونَ ﴿٧٩﴾ وَلَا يَأْمُرُكُمْ أَنْ تَتَّخِذُوا الْمَلَائِكَةَ وَالنَّبِيِّينَ أَرْبَابًا أَيَأْمُرُكُمْ بِالْكُفْرِ بَعْدَ إِذْ أَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿٨٠﴾

MEALİ

¹¹⁹⁴Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/268 (nşr.).

79. “Hiçbir insana yakışmaz ki Allah ona kitap, hüküm (hikmet) ve peygamberlik versin de sonra o, (kalkıp) insanlara: “Siz Allah’ı bırakıp bana tapınlar olun” desin. Ama (onlara): “Kitabı öğretmekte olduğunuz ve devamlı okuduğunuz için Rabbe itaatkâr bilginler olun der.

80. Ve size: “Melekleri ve peygamberleri Rabler (tanrılar) edinin” diye de emretmez. Siz Müslüman olduktan sonra size küfrü emreder mi?

İNİŞ SEBEBİ

1. Necrân Hristiyanlarının, İsa’nın kendisini Rab edinmelerini emrettiğini iddia etmeleri üzerine bu iddianın İsa’ya bir iftira olduğunun bildirilmesi için bu âyetler indirilmiştir.¹¹⁹⁵

2. İbn İshâk ve başkalarının rivâyetlerine göre İbn Abbâs şöyle demiştir: Necrân Hristiyanları heyeti ile Yahudi bilginleri Hz. Peygamber’in yanında toplanıp tartışmalara giriştiklerinde Hz. Peygamber onları Müslüman olmaya davet edince Yahudilerden Ebû Râfi el-Kurazî: Ey Muhammed, Hristiyanların Meryem oğlu İsa’ya taptukları gibi bizim de sana tapmamızı mı istiyorsun dedi. Bunun arkasında Necrân heyetinden Er-Reîs denilen bir adam da: Yoksa sen bizden bunu mu istiyorsun, deyince, Hz. Peygamber :

Allah’tan başkasına tapmaktan veya O’ndan başkasına tapmayı emretmekten Allah’a sığınırım. Allah, beni böyle bir şeyle göndermedi ve bana böyle bir şey de emretmedi, buyurdu. Bunun üzerine bu âyet indi.¹¹⁹⁶

3. Hasan’dan rivâyete göre kendisi şöyle demiştir: Bana ulaşan bir habere göre bir adam Hz. Peygamber’e:

Ya Resûlullah, birbirimize selam verdiğimiz gibi sana da selam veriyoruz. (Yani sen üstün hürmete layık olduğun için selamlamak yeterli olmuyor) Bu itibarla biz sana secde edemez miyiz diye sorunca Hz. Peygamber:

¹¹⁹⁵ Kurtubî, *el-Cami*, 2/1365.

¹¹⁹⁶ Beyhaki, *Delailü’n-Nübüvve*, 5/384.

Hayır. Ama Peygamberinize değer verin ve hakkı tanıyıp verin. Çünkü Allah Teâlâ'dan başka hiçbir kimseye secde etmek uygun olamaz, buyurdu. Bunun üzerine bu âyetler indi.¹¹⁹⁷

TAHLİLLER

Beşer(بشر): İnsan demektir.

Hüküm(حكم): Hikmet, yani Allah'ın kitabını anlamak, sırlarını bilmek; ilim ve sünnet (yani hadis) manası bir de hükmetmek manası ile tefsir edilmiştir.

İbâd(عباد): Abd'ın çoğuludur, ibadet kökünden olup âbidler yani ibadet edenler manasıdır. Kul ve köle manasına olan abd kelimesinin çoğulu ise “ÂBÎD” gelir, ubudiyet kökünden olur.

Rabbânîyyûn(ربانيون): Rabbaninin çoğuludur. **Rabbânî** kelimesinin kökü ve manası konusunda müteaddit görüşler tefsir kitaplarında beyan edilmiştir. Bazıları şunlardır: Sibeveyhî'ye göre **Rabbanî** kelimesi Rab kelimesine mensup isim olup Rabbi bilen, O'na gereği gibi itaatkâr olan manasıdır. Rab kelimesine elif ve nun harflerinin eklenmesi, anılan vasıfların olgunluğuna delalet etmesi içindir. Müberrid'e göre **Rabbânî** kelimesi Rabban kelimesine mansub isimdir. Rabbân sözcüğü ise Atşan gibi sıfat olup mürebbi, terbiye edici, eğitici anlamını ifade eder. Buna göre Rabbanî: İlim sahibi olup insanları eğitip irşad eden, ilim öğretken kimse demektir.

Gramer âlimleri Rabbânî kelimesinin Arapça köklü olup mensub isim olduğunu böylece ifade ederken tefsir âlimleri de bunun anlamı hakkında birbirine yakın görüşler beyan etmişlerdir. Şöyleki:¹¹⁹⁸

1. Hz. Alî ile İbn Abbâs'a (r.a.) göre fıkıhçı, bilgin,
2. Katâde ve Süddî'ye göre ilahî kitabı gereği gibi anlayıp sırlarını bilen,
3. İbn Cübeyr'e göre bu bilgiyi edinip onunla amel eden,
4. İbn Zeyd'e göre de insanların işlerini düzenleyen, iyi yöneten manasıdır.

¹¹⁹⁷ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 4/257.

¹¹⁹⁸ Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/271.

Hâzin tefsirinde bu ve benzeri manalara ait görüşler beyan edildikten sonra: Bu kelimenin kökü ne olursa olsun delalet ettiği mana şudur: İlim sahibi olup bilgisiyle amel eden ve insanlara hayırlı yolu öğreten kimse demektir, der.

Tedrüśûn (تدرسون): Diraset kökündendir. Diraset: Tekrarlamak, okumak ve okutmak manalarına gelir. Burada bu manaların hepsi ile tefsir edilebilir.

AÇIKLAMA

Bu âyetler, Kitab ehlinin peygamberlere yaptıkları iftiraları reddeder. Kendilerine kitab, hikmet, ilim ve peygamberlik verilen her peygamberin görevi insanları Allah’a şirksiz iman etmeye, O’na ortak koşmamaya davet etmektir. Peygamberler, bu meziyetlere yüce Allah tarafından liyakatlı görülüp böyle kutsal görevle görevlendirilmiş iken insanlara: Allah’a ortaksız kulluk etmeyi bırakıp bana tapın demeleri hiç olur mu, böyle bir şey onlara yakışır mı? Böyle bir şey söyleyen bir kimse peygamber olur mu? Elbette olmaz. Onlar insanlara: Siz Allah’ın Kitabını bilip öğretmekte ve onu okuyup okutmakta olduğunuz için RabbTeâla’ya itaatkâr bilginler olun, bilgisiyle amel eden âlimler olun, derler. Böylece insanları tevhid ve ihlas içinde yüce Allah’a kulluk etmeye çağırırlar.

Keza kendisine kitab, hikmet ve peygamberlik verilen hiçbir peygamber, siz insanlara: Melekleri ve peygamberleri ilâh edinin, onlara tapın demez.

Hiz. İsa(*aleyhisselam*) tevhide aykırı düşen böyle bir şey söylemediği gibi Hiz. Peygamber de (*aleyhisselam*) asla böyle bir şey söylememiş, istememiş, kabul etmemiştir. Siz Müslüman olduktan sonra size küfrü emreder mi? Ne Allah, ne de herhangi bir peygamberi böyle bir şey emretmez. Hiz. Peygamberde (*aleyhisselam*) âyetlerin iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi kendisine secde etmek için izin isteyen müslümanlara böyle bir izin verir mi?

Bu âyetlerinin Allah’ın kitabını öğrenip öğretmenin ve okuyup okutmanın Sahibini yüce Allah’a bilinçli olarak kulluk etmeye yöneltmesinin gerekliliğine delalet eder. Bu itibarla başka maksatlarla dini ilimlerle meşgul olan bir kimsenin uğraşması boşunadır, ecir ve sevabı yoktur.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde kitab ehlinin peygamberlere yaptıkları iftiralar reddedilerek bütün peygamberlerin tevhid, yani Allah’a şirksiz iman sistemini tebliğ ettikleri beyan

edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde de Allah'ın bütün peygamberlerden kendileri hayatta iken onlardan sonra gelecek peygamberlere, özellikle Hz. Muhammed'e (aleyhisselam) iman edip onu desteklemek için kesin söz aldığı ve bunun ardından yüzçevirenlerin doğru yoldan sapan günahkârlar sayılacağı beyan buyruluyor ki artık kitab ehli inatlarını ve küfrü bırakıp son Peygamber'e (aleyhisselam) iman edip O'na uysunlar.

ÂL-İ İMRÂN3/81-82

وَإِذْ أَخَذَ اللَّهُ مِيثَاقَ النَّبِيِّينَ لَمَا آتَيْنَاكُمْ مِنْ كِتَابٍ وَحِكْمَةٍ ثُمَّ جَاءَكُمْ رَسُولٌ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَكُمْ لَتُؤْمِنُنَّ بِهِ وَلَتَنْصُرُنَّهُ قَالَ أَأَقْرَرْتُمْ وَأَخَذْتُمْ عَلَىٰ ذَٰلِكُمْ إِصْرِي قَالُوا أَقْرَرْنَا قَالَ فَاشْهَدُوا وَأَنَا مَعَكُمْ مِنَ الشَّاهِدِينَ ﴿٨١﴾ فَمَنْ تَوَلَّىٰ بَعْدَ ذَٰلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ ﴿٨٢﴾

MEALİ

81. “Hani bir vakit Allah, peygamberlerden (şöyle) kesin söz aldıydı: And olsun ki ben size kitab ve hikmet verip de ondan sonra size beraberinizde bulunan (Kitab)ı doğrulayıcı bir peygamber gelirse ona muhakkak inanacaksınız ve ona mutlaka yardım edeceksiniz, (buyurduydu). Allah (o peygamberlere): Siz (bunu) ikrar ettiniz mi ve buna ait ağır ahdimi kabullendiniz mi? dedi. Onlar ikrar ettik dediler. Allah: O halde şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım dedi.

82. Artık kim bundan sonra yüz çevirirse işte onlar fasık (iman yolundan çıkıp küfre saplanan)lardır.

TAHLİLİER

Mîsak (ميثاق): Yeminle veya pekiştirici kelimeyle kuvvetlendirilen ahid ve kesin söz.

Peygamberlerin mîsaki Allah'a böylece kuvvetlendirilerek verdikleri söz veya onların kendi ümmetlerinden aldıkları kati sözdür. Her iki şekilde de tefsir edilmiştir.

Isr (إصر): Lugatta ağırlık ve ağır yük manasına olup burada ağır ahid manasındır.

Şahadet (شهادة): Gerektiğinde bilgi verip beyanda bulunmak veya bilmek manası ile tefsir edilmiştir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerin muhatabı Hz. Peygamber veya kitab ehlidir. Yani ey Peygamber Allah'ın peygamberlerden şöyle kesin söz aldığı zamanı an. Olayı kitab ehline anlat--veya Ey Kitab ehli! Siz o zamanı anın da ona göre son Peygamber'e iman edip ona yardımcı

olun, çünkü Allah mensup olduğunuz peygamberlerden böyle söz aldı veya onlar aracılığıyla siz ümmetlerden kesin söz aldı idi.--

Ali b. Ebî Talib ve İbn Abbâs :Âyette geleceği bildirilen peygamber Hz. Muhammed'dir ve mana şöyledir; demişlerdir: Allah, gönderdiği her peygamberden, hayatta iken Muhammed ügeldiği takdirde ona iman ve yardım edeceğine dair kesin söz almış, ayrıca ümmetlerinden Muhammed'in zamanına yetiştikleri takdirde ona iman edip yardım etmeleri için söz almalarını emretmiştir.

Katâde ve Hasan-ı Basrî de: Allah, peygamberlerden birbirlerini tasdik etmeleri için söz almıştır, diye tefsirde bulunmuşlardır. Bu tefsir şekli, Ali ile İbn Abbâs'ın tefsirlerine zıt değil, bilakis teyit edip onu gerektirir.

Peygamberler birbirlerini tasdik ve teyit edip desteklerler. Sonradan gelen nasıl kendisinden önce gelenleri tasdik ediyorsa önceden gelenler de sonradan gelenleri tasdik ve teyit edip ümmetlerine müjdeler ve onları tasdik etmelerini emreder. Bütün peygamberlerin görevi Allah'ın tevhid dinini tebliğ etmek ve insanlara doğru yolu göstermektir. Allah'ın tevhid dininin esasları ve iman sistemi açısından peygamberlerin halka sundukları mesajlarda bir farklılık yoktur, çelişki söz konusu değildir. Ama şariatler, yani amellere, ibadetlere ve toplumların sosyal hayatları ile alakalı konulara ait hükümler farklı ve değişik olabilir. Toplumların gelişen ve değişen şartlarına, seviyelerine ve ortamlarına uygun yeni yeni hükümler yeni gelen peygamberler vasıtasıyla tebliğ edilebilir. Kendilerine yeni gelen peygamberlerin tebliğ ettikleri şariat ne ise ilgili toplum veya toplumlar ona uymak ile yükümlüdürler, eskiye bağlı kalıp duramazlar.

Hülasa âyetlerden çıkan sonuç şudur ki: Kitab ehlinin kin ve düşmanlığı bırakıp Hz. Muhammed (a.s.)'in getirdiği din ve şeriata, kalben ona uymaları gerekir. Çünkü Musa (a.s.) ve İsa (a.s.)'nın Allah'a verdikleri ve bu âyette belirtilen kesin sözün gereği budur. Musa'ya ve İsa'ya iman etmiş sayılabilmek için bu iki peygamberin iman ettikleri şeylerin hepsine inanmak gerekir. Bu iki peygamber, Hz. Muhammed (a.s.) iman etmiş iken, inkârcılıkta ısrarlı bulunan kitab ehlinin Musâ'ya ve İsa'ya iman etmiş sayılmaları hiç mümkün mü?

81. Âyette geçen “O halde şahit olun, ben de sizinle beraber şahit olanlardanım” cümlelerinin manası şöyledir: Yani ey peygamberler sizden sonra gelecek Peygamber'e iman ve yardım etmek üzere Allah'ın sizden aldığı kesin söz

hakkındabirbirinize şahit olun, durumu bilin, gerektiğinde beyan edin—diğer bir mana ile: Ey peygamberler, sizden sonra gelecek peygambere iman ve yardım etmek üzere ümmetlerinizden kesin söz hakkında ümmetlerinize şahit olun—durumu bilin, gerektiğinde beyan edin.

Saîd b. Müseyyeb'ten rivâyete göre kendisi bu cümledeki muhataplar peygamlar değil, meleklerdir. Allah melekleri söz konusu ahid ve kesin söz hakkında şahitlik etmekle görevlendirmiştir.

Allah'ın şahitliğinden maksat, O'nun bu durumu bilmesidir.

82. Âyette de bütün peygamberlerden ümmetlerinden, son gelen Hz. Muhammed (a.s.)'e iman edip yardımcı olmaları için kesin söz alınmış iken artık kim bu ahiddendönerse, yani o ümmetlerden kim ona iman etmekten, dinini kalben benimseyip kabullenmekten imtina eder ve ona yardımcı olmazsa, böyle olanların fasıklar yani iman yolundan çıkıp küfür yoluna sapanlar olduğu vurgulanmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN3/83

(۸۳) أَفَغَيَّرَ دِينَ اللَّهِ يَبْغُونَ وَلَهُ أَسْلَمَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ طَوْعاً وَكَرْهاً وَإِلَيْهِ يُرْجَعُونَ

MEALİ

83. “Daha onlar Allah'ın dininden başkasını mı arıyorlar? Hâlbuki göklerde ve yerde kim varsa hepsi ister istemez O'na teslim olmuştur ve O'na döndürölüp götürüleceklerdir.

İNİŞ SEBEBİ

Vahidî'nin İbn Abbâs (r.a.)'tan rivâyetine göre yahudiler ile hristiyanlar Hz. Peygamber (a.s.)'in huzurunda Hz. İbrahim (a.s.)'in dini hakkında birbirleriyle tartıştılar: Yahudiler, kendilerinin İbrahim (a.s.)'in dini üzerinde olduklarını ve hristiyanların onun dininden uzak olduğunu iddia ederken hristiyanlar bunun tam tersini ileri sürüyorlardı. Nihâyet Hz. Peygamber (a.s.): iki taraf da İbrahîm (a.s.)'in dininden uzak olduğunu beyan buyurunca iki taraf bu kere birlikte öfkelenip O'na: Biz senin hükmüne razı olmayız, (onu kabul etmeyiz) dediler ve senin dinini tutmayacağız, kabul etmeyeceğiz, dediler. İşte bu olay üzerine bu âyet indi.¹¹⁹⁹

¹¹⁹⁹ Râzî, *Mefâtîhu'l-Ğayb*, 8/122.

AÇIKLAMA

O inkârcılar, Allah'ın önceki peygamberlerden ve ümmetlerinden bu ahdi aldığını ve Hz. Muhammed (a.s.)'in hak peygamber olduğunu bildikleri için inkârcılıkları, sırf kin ve düşmanlıklarından kaynaklanıyordu. Oysa akıl sahibi olanların yüce Allah'a karşı inat edip, hükmüne karşı gelmeleri çok yersizdir. Çünkü göklerde ve yerde mükelleflerden kim varsa hepsi ister istemez o'na teslim olmuş, boyun eğmiş, kudret ve iradesine karşı koyamamıştır. Netice itibarıyla da bütün mükellefler o'nun mükâfat veya cezasına döndürülüp götürülecektir.

Âyetteki “Tav'an ve Kerhen= İster istemez” ifadesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları şöyledir:

1. Hakkın yolunu izleyen Müslümanlar dini konularda isteyerek Allah'a boyun eğler, hastalık, fakirlik, ölüm gibi insanın tabiatıyla hoşlanmadığı konularda irade ve istekleri dışında O'na boyun eğler. Kâfirlere gelince onlar bütün durumlarda O'na istemeyerek boyun eğler. Çünkü dini konularda boyun eğmezler, diğer hususlarda ise O'nun kaza ve kaderi dışına çıkamadıkları için boyun eğmek zorundadırlar.

2. Müslümanlar isteyerek hakkı kabul ederler. Kâfirler ise can verir ve artık imanın fayda vermeyeceği anda gerçeği görüp inanırlar, boyun eğler. Mümin suresinin 85. Âyetlerinde buna işarer edilerek: “ Sonra hışmımızı gördükleri zaman “Tek Allah'a inandık ve O'na ortak koştığımız şeyleri inkâr ettik” dediler. Fakat hışmımızı gördükleri zaman iman etmeleri kendilerine bir fayda sağlamadı... buyruluyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Allah'ın peygamberlerden, son Peygamber (a.s.)'e iman ve yardım etmeleri için kesin söz aldığı beyan buyrulduktan sonra aşağıdaki âyetlerde Hz. Peygamber (a.s.)'in, de kendisinden önce gelip geçmiş peygamberlerine verilen ilahî buyruklara iman ve tasdik etmekle memur bulunduğu ve İslamdan başka hiçbir dinin kabul olunmayacağı bildirilmektedir.

ÂL-İ İMRÂN3/84-85

قُلْ آمَنَّا بِاللَّهِ وَمَا أُنْزِلَ عَلَيْنَا وَمَا أُنْزِلَ عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ وَإِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ وَالْأَسْبَاطِ وَمَا أُوتِيَ مُوسَىٰ وَعِيسَىٰ وَالنَّبِيُّونَ مِنْ رَبِّهِمْ لَا نُفَرِّقُ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْهُمْ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ (٨٤) وَمَنْ يَبْتَغِ غَيْرَ الْإِسْلَامِ دِينًا فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الْآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ (٨٥)

MEALİ

84. “De ki: Allah’a, bize indirilene, İbrahim’e, İsmail’e, İshâk’a, Ya’kûb’a, ve onun evladına indirilene; Musa’ya, İsa’ya ve peygamberlere Rabbleri tarafından verilene iman ettik. Onlardan hiçbirisi arasında ayırım yapmayız ve biz ancak O’na (Allah’a) teslim olanlarız.”

85. “Kim İslamdan başka bir din ararsa ondan asla kabul edilmeyecek ve o, âhirette hüsrana uğrayanlardanır.”

İNİŞ SEBEBİ

Mücâhid ve Süddî: Medinelilerden el-Hâris İbn Süveyd, on iki adamla beraber İslam dininden döndüler ve Medîne’den ayrılıp Mekke’ye gittiler, oradaki kâfirlere katıldılar. Bu olay üzerine bu âyet indi, demişler.¹²⁰⁰

TAHLİLLER

Esbât(أسباط): Sıbt’ın çoğuludur, erkek çocuklardan olma erkek torunlar manasınadır. Yakup’un(*aleyhisselam*) oğullarına ve onlardan türeyen kollara ve kabilelere “*esbât*” denilir. Bunlar on iki kola ayrılırlar. Yakûb’un bir ismi de İsrâîl olduğu için bu kollara israîloğulları da denir. Burada “*esbât*”tan maksat Yakup evladı ve onlardan türeyen kollar ve kabilelerdir. Çünkü hepsi İbrahim’in torunlarıdır. Şöyle ki: Yakup, İshak’ın (*aleyhisselam*) oğludur. İshak da İbrahim’in (*aleyhisselam*) oğludur. İsrâîloğullarının bütün peygamberleri Yakup’un soyundandır. Bizim Peygamberimiz (*aleyhisselam*) ise İbrahim’in (*aleyhisselam*) diğer oğlu İsmail’in (*aleyhisselam*) soyundandır.

“Din” ve “İslam” kelimelerinin lugat ve ıstılah manaları ile ilgili gerekli bilgi bu sûrenin 19. âyetinin tefsiri bölümünde verildi.¹²⁰¹

Husrân(خسران): Asıl manası ana sermayeyi kaybetmektir. Âhirette hüsrandan maksat orada sevaptan mahrum kalıp azaba maruz olmaktır.

¹²⁰⁰ Kurtubî, *el-Cami*, 2/1370.

¹²⁰¹ Konuyla ilgili daha geniş bilgi için müellifin “*Süleyman Ateş Ateşle oynuyor*” adlı eserine bakılabilir. nşr.

AÇIKLAMA

(84) Ey Muhammed(*aleyhisselam*) de ki: Biz, yani ben ve ümmetim Allah’a, bize indirilen (Kur’ân-ı Kerim)e, İbrahim’e, İsmail’e, İshak’a, Yakup’a ve onun soyundan gelenlere indirilen (suhuflar)a; Musa’ya, İsa’ya ve (diğer) peygamberlere Rableri tarafından verilen (ilahî buyruklara, mucizelere)e iman ettik. Onlar yani peygamberlerden hiçbirisi arasında tasdik ve tekzip bakımından ayırım yapmayız, hepsini tasdik ederiz. Bu cümlede Yahudilere ve Hristiyanlara bir tariz vardır. Çünkü onlar peygamberler arasında ayırım yapıp kimisine inandılar, kimisine inanmadılar. Son Peygamber ve ümmeti ise böyle yapmayıp hepsini tasdik ediyorlar. Buradaki ayırım yukarıda işaret edildiği gibi tasdik ve tekzip bakımındandır. Çünkü derece üstünlüğü bakımından elbette peygamber arasında farklılık vardır. Bakara sûresinin 253. âyetinin tefsiri bölümünde konuya ait özlü bilgi vardır.

Âyetin sonunda belirtilen Allah’a teslimiyet, bütün emirleri ve yasakları hakkında O’na boyun eğip itaatkâr olmak, ibadeti sırf O’nun rızası için ifa etmektir. Bu da ancak Kur’ân’ın izini takip edip gösterdiği yoldan sapmamakla gerçekleşir.

(85) ve kim İslam dininden başka bir din arayıp arzu ederse o din o kimseden asla kabul edilmeyecek ve o kimse ahirette hüsrana uğrayacak, sevaptan mahrum kalıp azaba maruz kalacaktır.

Bu âyet de bu sûrenin 19. âyeti gibi Allah katında makbul dinin ancak İslam dini olduğuna, bu son din geldikten sonra onun emirlerine ve yasaklarına riâyet etmek suretiyle Allah’a boyun eğmekten imtina eden, Hakk’a teslim olmayan Yahudilerin, Hristiyanların ve diğer insanların bağlı bulundukları din ne olursa olsun kabul edilmeyeceğine ve onların ahirette hüsrana uğramaya mahkûm olduklarına delalet eder.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASABET

Yukarıdaki âyetlerdeki, bütün peygamberlerine iman ettikleri, son peygamber ve ümmetinin, önceki peygamberlere indirilen ilahî buyruklara iman ettikleri, hak dinin İslam olduğu, başka dinin Allah katında kabul edilmeyip Sahibinin ahirette hüsranda olacağı beyan edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde İslam dinini inkâr edenlerin durumları ve cezaları beyan buyrulmaktadır.

ÂL-İ İMRÂN3/86-89

كَيْفَ يَهْدِي اللَّهُ قَوْمًا كَفَرُوا بَعْدَ إِيْمَانِهِمْ وَشَهِدُوا أَنَّ الرَّسُولَ حَقٌّ وَجَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ ﴿٨٦﴾ أُولَئِكَ جَزَاؤُهُمْ أَنَّ عَلَيْهِمْ لَعْنَةَ اللَّهِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ ﴿٨٧﴾ خَالِدِينَ فِيهَا لَا يُخَفَّفُ عَنْهُمْ الْعَذَابُ وَلَا هُمْ يُنظَرُونَ ﴿٨٨﴾ إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ وَأَصْلَحُوا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ ﴿٨٩﴾

MEALİ

86. “İman ettikten, Peygamber (Muhammed)’in hak olduğuna şahadet getirdikten ve kendilerine açık kanıtlar geldikten sonra küfre sapan bir milleti Allah nasıl hidâyete eder? Allah zalim toplumu hidâyet etmez?

87. İşte öyle olanların cezaları: Allah’ın, meleklerin ve insanların, bunların hepsinin laneti üzerlerindedir.

88. Onun içinde ebedî kalacaklardır. Azap onlardan hafifletilmeyecek ve onlara mehil (azaplarına ara) verilmeyecektir.

89. Ancak o küfürden sonra tevbe edip düzelenler başka. Çünkü Allah çok bağışlayıcı ve çok merhamet edicidir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında değişik rivâyetler vardır:

1. Abd b. Humeyd ve başkalarının el-Hasan’dan rivâyetlerine göre bu âyetler, Yahudiler ile Hristiyanlar hakkında inmiştir. Çünkü onlar Hz. Peygamber’in sıfatlarını ve alametlerini ellerindeki kitaplarda görüp, gerçeği ikrar ve itiraf ediyorlardı. Fakat onun Arap milletinden çıktığını görünce kıskançlıklarından dolayı ikrar ve şahadetlerinden dönüş yapıp inkârcılığa va küfre saplandılar. İbn Abbâs (r.a.)’tan da böyle bir rivâyet vardır.¹²⁰²

2. İkrime’den rivâyete göre ise bu âyetler, İslam dininden çıkıp Mekke müşriklerine katılan Ebû Amîr er-Râhib, el-Hâris b. Süveyd ve onun arkadaşları hakkındadır. Bunlar Mekke’ye vardıktan bir süre sonra Medine’deki Müslüman yakınlarına mektup yazarak, yaptıklarından tevbe ettikleri takdirde tevbelerinin kabul olunup olunmayacağını sordular. Bunun üzerine bu âyetler indi. Bunlardan el-Haris İbn

¹²⁰² Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 3/216.

Süveyd'in pişmanlık duyarak Medine'ye döndüğü, Resûl-i Ekrem'in (*aleyhisselam*) huzurunda tevbe ettiği ve tevbesinin kabul olduğu rivâyet olunmaktadır.¹²⁰³

Rivâyetlerin çoğu, bu âyetlerin İslam dininden çıkan bazı kimseler hakkında indiğine delalet eder.

TAHLİLLER

Hidâyet(هداية): Hak dine erdirmek, cennet yoluna yönlendirmek imana muvaffak etmek, sevaba kavuşturmak manalarıyla tefsir edilmiştir. Burada doğru yolu göstermek manasına değildir. Çünkü Allah, doğru yolu dinden çıkanlar dâhil herkese göstermiştir.

Beyyînat(بينات): Beyyîne'nin çoğuludur, kanıtlar, belgeler, deliller, şahitler gibi manalara gelir. Burada Hz. Peygamber (a.s.)'in hak peygamber olduğunu ispatlayan mucizeler ve kanıtlar manasındır. Bir kavle göre Kur'ân manasındır. Diğer bir kavle göre Hz. Peygamber (a.s.)'i müjdeleyici Tevrat ve İncilâyetleridir.

La'net(لعنة): Uzaklaştırmak, kovmak manasındır. Allah'ın lanetlemesi, kişiyi rahmetinden uzaklaştırmasıdır. Meleklerin ve insanların lanetlemesi ise ilgilinin ilahî rahmetten uzaklaştırılması için dua etmeleridir.

Yünzarûn(ينظرون): İnzâr kökündendir. **إنظار:** Mehil ve fırsat vermek, geciktirmek, ara vermek manasındır. Bu fiilin **نظر** kökünden olması da muhtemeldir. **NAZAR:** Bakmak, iltifat etmek, önemsemek manalarına gelir. Küfür üzerinde ölenlerin azabına ara verilmez, azapları geciktirilmez veya onlara bakılmaz, merhamet edilmez, önem verilmez.

AÇIKLAMA

(86) Kur'an'a göre inanılması gerekli iman şartlarına şeksiz inandıktan, Hz. Muhammed'in (*aleyhisselam*) hak peygamber olduğuna şehadet edip gerçeği dilleri ile ikrar ettikten ve kendilerine onun peygamberliğini ispatlayıcı kanıtlar yani Kur'an veya diğer mucizeler yahut önceki kitaplarda onun geleceğine dair mevcut müjdeler geldikten, bu inandırıcı belgeler ortada bulunduktan sonra küfür ve inkâra sapan, iradelerini bu yönde kullanan, İslam dininden tamamen yüz çeviren bir milleti, bir toplumu Allah nasıl hidâyet eder yani hak dine erdirip imana muvaffak eder-diğer bir

¹²⁰³Nesai, *Tahrîmü'd-Dem*, 14: İbn Hibban, *Sahih*, 10/329 : Âlûsî, *Rûhu'l-meânî* ,3/216.

mana ile böyle bir toplumu nasıl cennet yoluna yönlendirip sevaba kavuşturur? Allah, böylece hak dine girmiş iken mürted olup küfre saplananları hidâyet etmez olduğu gibi hak dini bulmak için hiçbir çalışma ve gayret göstermemek suretiyle kendi nefislerine zulmeden, kendilerini azaba müstahak duruma düşüren kâfir topluma da hidâyet etmez...

Bu âyette geçen “zâlim” sözcüğü kâfir manası ile tefsir edilmiştir. Çünkü başka bir âyette “إِنَّ الشَّرْكَ لَظْلَمٌ عَظِيمٌ/Muhakkak ki şirk (yani Allah’a ortak koşmak) büyük bir zulümdür” buyrulmuştur. Zulmün bir manası da hakka ulaşmak için girilmesi gerekli yoldan sapmaktır. Elbette en büyük sapıklık küfördür.

Âyetin baş kısmında Müslüman olduktan sonra dinden çıkanların, âyetin sonunda da diğer kâfirlerin hidâyete erdirilmeyeceği, yani iradelerini küfür yolunda kullandıkları ve sapıklık yolunu tercih ettikleri için Allah’ın lütuf ve yardımından uzak kaldıkları beyan buyrulmaktadır.

87 ve 88. âyetlerde de iman etmek, Hz. Muhammed’in (aleyhisselam) hak Peygamber olduğuna şehadet edip ikrarda bulunmak ve onun peygamberliğini ispatlayıcı kanıtları görüp gerçeği iyice anlamak hasletlerine sahip olduktan sonra dinden çıkan ve böylece küfrün, nankörlüğün ve inkârcılığın en çirkin şeklini işleyen suçluların hak ettikleri cezalar beyan buyruluyor:

İşte öyle olanlar, o çirkin suçu işleyenler Allah’ın lanetine maruz kalırlar. Allah onları, rahmetinden ve cennetten uzak tutup, layık oldukları azaba çarptırır. Melekler ve insanlar da onları lanetler, yani ilahî rahmetten ve cennetten uzak tutulup hak ettikleri azaba çarptırılmaları için dua ederler. İnsanlardan maksat mü’minler olabilir. Bütün insanların kastedilmiş olması da muhtemeldir. Çünkü mü’min olsun kâfir olsun herkes batıl yoldakileri lanetler. Kâfirler kendilerinin batıl yolda bulunduklarının farkında değiller, bilakis doğru yolun kendilerinin yolu olduğunu iddia ederler ve bu itibarla batıl yoldakileri lanetlerken kendi nefislerini lanetlemiş olurlar. Ayrıca müteaddit âyetlerde belirtildiği gibi âhiret günü kâfirler birbirlerini lanetlerler.

O mürtedler, onun, yani o lanetin veya o ukubet (ceza) yahut cehennem ateşi içinde ebedî kalacaklar, azapları asla hafifletilmeyecek ve onlara mehil ve fırsat verilmeyecek, azaplarına ara verilmeyecek, azapları geciktirilmeyecektir.

89. Âyette de anılan çirkin suçu işleyen mürtedlerden tevbe edip durumu düzelenler, diğer bir mana ile durumlarını düzelterenler anılan hükümlerden istisna ediliyor, bağışlanacakları ve sevaplandırılacakları müjdeleniyor.

Bu son âyette geçen **وَأَصْلَحُوا** cümlesi “ve düzelenler” veya “ve durumlarını düzelterenler, evvelce bozmuş oldukları şeyleri düzelterenler” diye tefsir edilmiştir. Bu cümlede, dinden çıkan bir kimsenin sadece bu suçtan pişmanlık duymasının ve bundan sonra bu suçu işlememeye azim ve karar vermesinin yeterli olmayıp durumunu düzeltmesinin de gerektiğine işaret vardır.

Yani o tevbe edenler kalplerini samimi imana aykırı düşen kötülüklerden dikkatle arındırıp Hakk’a teslimiyetle, dış durumlarını da herkesin gözü önünde işleyecekleri ibadetlerle düzeltirler. Böylece daha önce batıl yolda olduklarını ilan ederler ki onların batıl yoluna uymuş kimseler varsa yanıldıklarını anlayıp dönüş yapsınlar.

Hâzin tefsirine belirtildiğine göre Ensâr’dan el-Hâris İbn Süveyd (yukarıda âyetlerin iniş sebebi belirtildiği gibi) dinden çıkıp kâfirlere katıldıktan sonra pişmanlık duymuş. Medîne’de bulunan yakınlarına haber göndererek tevbe ettiği takdirde kabul edilip edilmeyeceğini Resul-i Ekrem’e (*aleyhisselam*) sormalarını istemiş ve yakınlarının durumu Resûl-i Ekrem (a.s.)’e arz etmeleri neticesinde buradaki 89.âyet inmiş. Bunun üzerine kardeşi el-Callâs, durumu kendisine bildirince el-Hâris, Medine’ye gelip tevbe ettiğini Resûl-i Ekrem’e (*aleyhisselam*) arz etmiş, Resûlullah da (*aleyhisselam*) onun tevbesini kabul etmiştir. El-Haris, hayatının bundan sonraki döneminde iyi bir Müslüman olmuştur.

ÂL-İ İMRÂN 3/90-91

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا بَعْدَ إِيمَانِهِمْ ثُمَّ أَزْدَادُوا كُفْرًا لَنْ تُقْبَلَ تَوْبَتُهُمْ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الضَّالُّونَ (٩٠) إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَمَاتُوا وَهُمْ كُفَّارٌ فَلَنْ يُقْبَلَ مِنْ أَحَدِهِمْ مِلْءُ الْأَرْضِ ذَهَبًا وَلَوْ افْتَدَىٰ بِهِ أُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ (٩١)

MEALİ

90. Şüphe yok ki imanlarının arkasından inkâra sapıp sonra inkârları artanların tevbeleri asla kabul edilmeyecektir. İşte (tam) sapıklar ancak öyle olanlardır.

91. Şüphe yok ki inkâra sapıp da kâfir olarak ölenler (var ya) onların herhangi biri (azaptan kurtulmak için) dünya dolusu altın fidye verse bile kendisinden asla kabul

edilmeyecektir. İşte öyle olanlar için çok acı bir azap vardır ve onların hiçbir yardımcısı yoktur.

İNİŞ SEBEBİ

90. âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

1. Ata ve Katâde'ye göre bu âyetyahudiler hakkında inmiştir. Yahudiler kendi peygamberlerine ve kitaplarına iman etmiş olduktan sonra İsa (a.s.)'yı ve İncil'i inkâr ettiler. Daha sonra Hz. Peygamber (a.s.)'ı ve Kur'ân'ı inkâr etmek suretiyle küfürleri artıp katmerleşti.

2. El-Hasan ve Ebu'l-Aliye'den nakledildiğine göre bu âyet Yahudiler ile Hristiyanlar hakkındadır. Çünkü onlar Hz. Peygamberimiz (a.s.) gelmemiş iken kendi kitaplarındaki evsafı, alametleri ve müjdeleyici ibarelerden tanıyıp ona inanıyorlardı. Fakat o, gelip peygamberliğini ilan edince Kitab ehli bu kere onu inkâr etmeye başladılar. Sonra inkârcılıkta ısrarları, inatları ve halkı iman etmekten alıkoymaları sebebiyle küfürleri arttı.

Bir kavle göre bu iki âyet, İslam dininden çıkıp Mekke'deki kâfirlere katılanlar hakkındadır. Çünkü onlardan el-Hâris İbn Süveyd, pişmanlık duyarak Medine'ye dönüp ihtida edince Mekke'de kalan arkadaşları dediler ki: Biz Mekke'de küfür halinde dilediğimiz kadar ikamet edeceğiz. Sonra ileride tekrar Müslümanlık dinine girmek istediğimiz zaman gidip dönmek istediğimizi söyleriz ve el-Hâris'intevbesinin kabul olunduğuna dair nasıl âyet indiyse bizim için de âyet iner. Bu âyetler bunlardan kâfirolarak ölenler hakkında indi. Diğer bir kavle göre İslam dininden çıkıp da sonradan ikiye yüzölçüm ederek tekrar İslam dinine dönmüş gibi görünen ve aslında küfür ve inkârcılığını sürdürmeye kararlı olan bir grup hakkındadır.¹²⁰⁴

AÇIKLAMA

Bu âyetler ile bunlardan önce geçen âyetlere göre kâfirler üç kısma ayrılır:

1. Sağlıklı ve makbul biçimde tevbe edenlerdir. Bunların durumları 89. âyette beyan buyuruldu.
2. Tevbesi makbul olmayanlardır. 90. âyet bunlar hakkındadır.

¹²⁰⁴ Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 3/218.

3. Tevbe etmeksizin inkârcılıkta ısrarlı olarak can verenlerdir. 91. âyet de bunlar hakkındadır.

90. Âyette “İnkâra sapıp sonra inkârları artanlar” buyuruluyor.

Kâfirlerin inkârlarının artması, mevcut inkârlarına yeni yeni inkârların katılmasıyla oluşur. Bu oluşum açıklamasını yaptığımız âyetlerin iniş sebepleri bölümünde anlatıldı. Ayrıca mürted kâfirin küfür ve inkârda ısrar edip durmasıyla da küfrü ve inkârı katmerleşir.

89. âyette İslam dininden çıkanların pişmanlık duyup tekrar İslama dönüş yapmaları halinde tevbelerinin kabul olunacağı beyan buyuruluyor.

90. âyette ise tevbelerinin kabul olunmayacağı ifade buyuruluyor. İki âyetin hükümleri arasında ilk bakışta bir çelişki var gibi görülüyor. Oysa Allah’ın kelimasında çelişki düşünülemez. Gerek 89. Âyet ve gerekse başka âyetler Allah’ın, bütün kullarının tevbelerini kabul buyurduğuna delalet eder. İşte bu itibarla müfessirler 90. âyette geçen “Tevbeleri asla kabul olunmayacaktır.” cümlesini çeşitli şekillerde tefsir etmişlerdir:

1. Hasan, Katâde, Atâ ve el-Cübâî: İslam dininden çıkıp inkârcılığa sapanların ve inkârcılığını sürdürüp arttıranların tevbelerinin kabul olunmamasının sebebi şudur: Bunlar canları boğazlarına gelinceye kadar küfür ve inkârcılıkta ısrar edip dururlar ve nihâyet can çekişirken öldükten sonra gideceği yerini görünce yaptıklarından pişmanlık duyarlar, tevbe etmek isterler, ama artık tevbeleri kabul olunmaz. Demek ki bu âyet, mürtedin can vermek üzere iken edeceği tövbenin makbul olmadığını beyan eder. O haldeki tevbenin kabul olunmayacağını beyan eder. O haldeki tevbenin kabul olunmayacağı Nisâ suresinin şu meâldeki 18. âyetinde de bildirilmektedir:

“Kötülükleri işleyip işleyip de nihâyet birisine ölüm gelince (can çekişirken) Ben şimdi tevbe ettim, diyenlere ve kâfir olarak ölenlere tevbe yoktur (tevbeleri kabul olunmaz). İşte öyle olanlar için elem verici bir azap hazırladık.”

Henüz ölüm döşeğine girmeden önce küfür ve inkârcılığından tevbe eden her kâfirin tevbesi makbuldür. İster tevbe edene kadar hiç iman etmemiş olsun ister iman ettikten sonra dinden çıkmış olsun fark etmez.

2. Kadı, Kaffâl ve İbnü’l-Enbârî de şöyle demişler: Allah Teâlâ daha önceki âyetlerde iman ettikten sonra inkârcılığa saplananların ilâhî azaba mahkûm olduklarını, ancak tevbe edenlerin tevbelerinin kabul olunacağını beyan buyurduktan sonra bu âyette de

böylece tevbe edenlerin tevbelerinden sonra tekrar inkârcılığa saplanmaları halinde evvelce yapmış oldukları tevbelerinin geçersiz olduğunu beyan buyuruyor. Başka yorumlar da vardır. Biz bu kadarıyla yetiniyoruz.

91. âyette de kâfir olarak ölenler, fidye olarak dünya dolusu altın verseler de kendilerinden kabul edilmeyeceği, onlar için elem verici büyük bir azap bulunduğu ve onları azaptan kurtarıcı veya azaplarını hafifletici hiçbir yardımcılarının olmayacağı beyan ediliyor.

Kâfir olarak ölenlerin yerküresi dolusu altın vermeleri ifadesi iki şekilde yorumlanmıştır: Ahirette

Birincisi, faraza/kâfirin dünya dolusu altını, yani en değerli mallara sahip olsa ve hepsini fidye olarak vermeye gücü yetse bu yolla da kendini azaptan kurtaramayacaktır. Şu halde bu ifade ile kâfirin azaptan kurtuluşunun mümkün olmadığı beyan buyurulmuş oluyor.

İkincisi, kâfir olarak ölen bir kimse, hayatta iken dünya dolusu altını hayır uğruna harcamış olsa bile yaptığı bunca harcamalar Allah katında asla kabul olunmayacaktır. Çünkü küfür ve inkârcılık halinde işlenen hiçbir amel âhiret hayatı açısından geçerli ve makul değildir.

KONU YA İLİŞKİN BAZI HADİSLER

Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur:

1. *"Allah Azze ve Celle, kulun tevbesini ruhu boğazına gelmedikçe muhakkak kabul eder."*¹²⁰⁵
2. *"Kıyamet günü kâfir kimse getirilip kendisine: 'Yeryüzü dolusu altının olsaydı, (azaptan) kurtuluş fidyesi olarak vermiş olur muydun?' diye sorulur. Kendisi: Evet, (verirdim) der. Bunun üzerine (Allah tarafından) kendisine şöyle buyurulacaktır: Şüphesiz ki senden bundan daha kolay şey istendi (ama yapmadın)."*¹²⁰⁶
3. *"Şüphesiz ki, Allah mü'minin hiçbir iyiliğinin karşılığını eksiltmez, zayi etmez. Mü'min'e iyiliğine karşılık (dünyada bazı şeyler) verilir, âhirette de sevaplandırılır."*

¹²⁰⁵ Tirmizî, *Deavât*, 100; İbn Mâce, *Zühd*, 30

¹²⁰⁶ Buhârî, *Rikâk*, 49; Müslim, *Münâfikûn*, 52-53

Kâfire gelince (niyetsiz yapılabilen) iyi işlerine karşılık ona dünyada yedirilir, nihâyet âhirete geçince karşılığında savap verilecek hiçbir iyi iş kalmayacaktır.”¹²⁰⁷

4. “Kim emrimiz (yani hükmümüz ve iznimiz) olmayan bir şey yaparsa, yaptığı iş reddedilir (kabul olunmaz).”¹²⁰⁸

Nûr suresinin 39. ve Furkan suresinin 23. âyetleri de kâfirin hiçbir amelinin kendisine ahirette faydalı olmayacağına, kabul edilmeyeceğine delalet eder.

Görülüyor ki, âhiret mutluluğunun ilk temel şartı imandır. Yani Kur’ân’ın tanımladığı gibi Allah’a, meleklerine, peygamberlerine, ahiret gününe ve kadere şeksiz inanmaktır. İmanın bütün şartları, yani inanılması gerekli şeylerin hepsi Kur’ân’da yer aldığı için şöyle söyleyebiliriz: Ahiret mutluluğuna erişebilmek için Kur’ân’a inanmak, onun bütün emir ve yasaklarını kalben benimseyip tasvip etmek ve inandığını dil ile ikrar edip şehâdet kelimesiyle ortaya koymak gerekir.

Bazı kimseler, topluma, hatta insanlık âlemine çok yararlı hizmetleri geçen, fakat Hz. Muhammed sallallahu aleyhi ve sellem’den haberdar olmasına rağmen O’nun dinine girmeyen insanların da cennetlik olmasını hararetle isteyip bunun için adeta çare arar ve İslam dininde bunun yerinin olması gerektiği kanaatini savunmak isterler.

Bu gayret, tamamen Kur’ân’a ters düşer. Yukarıdaki âyetler ve benzeri birçok âyet bunu reddeder. Çünkü:

İslamda iman her şeyin başında gelir. Kur’ân’a göre Cennet, mü’minlerin yurdu. Allahın bütün buyruklarına istisnasız inanan, O’na boyun eğip bütün emir ve yasaklarına itaatkâr olmanın gerektiği kabullenip ikrar ve itirafta bulunanların mükâfatlandırılacakları makamlardır. Cehennem de Kur’ân’ın tanımladığı gibi iman etmekten imtina eden inkârcıların zindanıdır, ölünceye kadar sürdürdükleri nankörlüğün ve küfrün cezasının çekileceği hapisanedir.

İnsanlık âlemini ışığa boğan, toplumsal ölümlere sebebiyet veren korkunç hastalıkların ilaçlarını bulan, ilmî keşiflerle insanlık âlemini refaha kolaylıkla kavuşturan ve dünyaca ün yapmış bilim ve teknik otoritelerinin bunca hizmetleri karşılıksız mı kalacak? Bu gibiler cennete girmeyecekler mi?

¹²⁰⁷ Müslim, *Münâfıkîn* 56

¹²⁰⁸ Buhari, *Sulh* 5: Müslim, *Akdiye* 17, 18

Bunun cevabı yukarıda verildi. O bilginlerin akılları, beyinleri, ruhları, vücutlarındaki duyu organları, hayatta edindikleri bilgiler, bu keşifleri bulmaları, bulmak için gerekli malzemeler, çalışmaları için muhtaç oldukları ortam, şartlar, gereç ve araçlar, solundukları havadan yedikleri gıda maddelerine kadar bütün nimetler, hulusa ne varsa hepsi bu kâinatın yegâne sahip ve hükümrânının eserleri değil midir? Her zerre O'nun varlığı, azameti ve kemal sıfatlarının birer aynası değil midir? O'nun mu'cizelerle destekleyip görevlendirdiği elçisine kulak verip bu elçi ne istiyor, ne diyor, bir bakalın ne mesaj getirmiştir, deyip de sesini duymak, O'nu dinlemek, akıl ve dirâyeti bu alanda da çalıştırmak gerekmez mi? Bu uçsuz bucaksız uzay hükümrânının kâinatı başıboş bırakması ihtimali var mı?

Toplumların haklarını, adaleti ve düzeni sağlayıcı kanunlar karşısında o toplumun ferdleri arasında eşitlik prensibinden şaşmak, bazı kişiler için ayrıcalık tanımak tasvib görür mü, savunulur mu?

Bir ülke kanunlarının suç saydığı cinâyetler, uyuşturucu maddeleri pazarlamak, silah kaçakçılığı gibi suçları işleyen kişi dünyayı ışığa boğan âlim ise ve savunması istendiğinde, ilgili yasalara uymak zorunda olduğunu kabul etmediğini, o yasaların onun hakkında uygulanamayacağını, hatta sorgulanamayacağını ileri sürerse acaba o yasaları uygulamakla görevli hâkimler ve savcılar o şımarık suçluya ayrıcalık tanıyıp ilgili yasaları uygulamayacaklar mı, böyle bir tutum içine girmeleri adalet prensibiyle bağdaşır mı? Sade vatandaşlar hakkında uygulanan cezalar bunun hakkında uygulanmayacak mı?

Peki, bir ülkenin kanun hükümleri karşısında böyle bir ayrıcalık tanınmazken, bütün kâinatı kuşatan ilâhî kanunları hiçe sayıp suç sayılan küfrü, inkârcılığı hayatı boyunca sürdürüp de bir gün olsun buna eğilmek ihtiyacını bile duymayan, aklını bu alanda kullanmayan, buna önem vermeyen, kendi nefsinin bile tanımak için hiçbir çaba harcamayan, nereden, niçin ve nasıl geldiğine, nereye niçin ve nasıl gideceğine hiç bakmayan, hayatını böyle geçiren, bütün kâinatı hüküm ve tasarrufu altında tutan yüce Allah'ın buyruklarını inkâr eden, Elçisini kabul etmeyen ve Allah'ın en büyük suç saydığı küfür ve inkârcılığı işleyen bazı kimseler için ayrıcalık tanınması, emsali hakkında uygulayacağı cezayı onun hakkında uygulamaması adalet sayılır mı, böyle bir şey beklenir mi?

Netice; Allah'ın koyduğu Kur'ân hükümleri bütün kullar hakkında ilâhî adalete uygun olarak uygulanacağı kesindir. Kim Kur'ân'ın tanımladığı gibi iman ederse onun yurdu cennettir ve kim inkâr ederse onun yeri de cehennemdir. Bu Allah'ın şaşmaz kanunudur. İnanmayanlar hoşlanmasa da bunun aksi olamaz.

Ancak şunu da ifade edeyim: Kâfirlerin hepsinin azabı şiddet ve çetinlik bakımından aynı değildir. Allah'ın dinine, Peygamberlerine, kitaplarına ve mü'minlere karşı kin, husumet, amansız savaş açanlar, büyük zararlar verme gayretinden geri kalmayan Nemrudlar, Şeddadlar, Firavunlar, Ebu Cehiller ve Deccâlların azapları ile diğer kâfirlerin azapları farklı olur. Bunun dışında bir şey söylenemez. Falan kâfir cehennemden muaf olacak diye bir hüküm yüce dinimizde yoktur. Ama modern geçinen bazı sapıkların hayallerinde olabilir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde kâfirlerin kısımları, küfür üzerinde ölenlerin dünya dolusu altın fidiye verse bile azaptan kurtulamayacakları ve kendilerinden kabul edilmeyeceği beyan edildikten sonra aşağıdaki âyette müminlere fayda sağlayıcı ve makbul harcama çeşiti beyan edilmektedir.

ÂL-İ İMRÂN3/92

لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ (٩٢)

MEALİ

92. “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz ve (O'nun yolunda) ne harcarsanız Allah, muhakkak onu bilir.”

TAHLİLLER

Birr(بر): İyilik etmek, bol hayır yapmak manalarına gelir. Burada insanların iyice Allah'a itaat ve ibadet edenlerden olmasına vesile olan iyi amel, ilâhî ikrâm, sevap, takvâ ve cennet manalarıyla tefsir edilmiştir.

Bu kelime din ıstılahında edilen yemine bağlı kalmak ve ana ile babaya itaatkâr olmak manasında da kullanılır.

ما تحبون “ma tuhibbun””Sevdiğiniz şeylerden”den maksadın ne olduğu hususunda müteaddid görüşler vardır:

1. Bundan maksat maldır. Çünkü insanoğlu yaratılışı itibariyle dünya malını sever.

2. Mallardan en çok sevilen kısımdır.

3. Mal olsun başka şeyler olsun insanın sevip beğendiği şeylerdir. Bu takdirde harcama tabiri mecazi manada kullanılmıştır.

İnfak (إنفاق): Malı Allah yolunda harcamaktır.

AÇIKLAMA

Ey mü'minler, malınızdan veya malınızın size en sevimli olanından Allah rızası için, hayır yolunda harcamadıkça; diğer bir mana ile mal, ilim, güç gibi sahibi olup sevdiğiniz şeylerin bir kısmını Allah için harcamadıkça Allah'a bolca (malî) ibadet edenlerden olamazsınız. Diğer bir mana ile (malî ibadetler bakımından) Allah'ın itaatkâr kullarına bahşedeceği ikram ve sevaba eremezsiniz. O'nun yolunda sevdiğiniz güzel şeylerden veya hoşlanmadığınız, beğenmediğiniz şeylerden ne harcarsanız şüphe yok ki Allah onu iyi bilir ve harcadığınız şeyin durumuna göre size karşılığını verir.

İbn Abbâs'tan rivâyete göre bu âyet belirli mallardan çıkarılması farz olan zekât hakkındadır. Yüce Allah müminlere sevdikleri mallarının zekâtını ödemelerini emrediyor ve mala olan sevginin zekâtı ödemeye engel olmaması için onların dikkatini çekiyor.

Bu âyetin inmesi arkasında sahabelerin en çok sevdikleri mallarını sadaka olarak Allah yolunda harcamaya başlamalarına dair sahih hadislerle sabit olan rivâyetler bu âyetin hükmünün nafîle sadakayı da kapsadığını gösterir.

Bu rivâyetlerden birkaçını nakledelim:

1. Buhârî, Müslim, Tirmizî ve Nesâî'nin rivâyetlerine göre Enes şöyle demiştir: Ebû Talha, Ensâr içinde Medine'de en çok hurma bahçeleri bulunan zat idi. Ebû Talha'nın en çok sevdiği malı ise Mescid-i Nebevî'nin kible tarafında bulunan Beyrahâ denen hurma bahçesiydi. Hz. Peygamber (aleyhisselam) oraya girip güzel suyundan içerdi. Bu âyet inince Ebû Talha:

Ya Resûlullah, Allah Azze ve Celle “Sevdiğiniz şeylerden (Allah yolunda) harcamadıkça iyiliğe asla eremezsiniz, buyuruyor. Mallarımın bana en sevimlisi Beyrâhâ'dır. O, Allah için sadakadır, sevabını ve mükâfatını Allah katından umarım. Artık ey Allah'ın Resul'ü onu uygun gördüğün yere, dilediğine ver, dedi. Bunun üzerine Resûlullah(aleyhisselam):

Oh, oh, işte o, kazançlı bir maldır, işte o, kazançlı bir maldır. Ben senin dediğini işittim. Ben senin onu en yakın akrabaları arasında taksim etmeni uygun görüyorum, buyurdu. Ebû Talha da:

Ya Resûlullah (buyurduğunu) yaparım, dedi. Sonra Ebû Talha o bahçeyi en yakın akrabası ve amcaoğulları arasında bölüştürdü.¹²⁰⁹

2. İbn Ebî Hatem'in ve başkasının Muhamed İbn al-Münkedir'den rivâyetlerine göre kendisi şöyle demiştir: Bu âyet indiği zaman Zeyd İbn el-Hârise, malı içinde en çok sevdiği Sebel adlı atını getirip: Bu (at) sadakadır, dedi. Resulullah kabul buyurdu ve atı alıp Zeyd'in oğlu Usâme'ye verdi. Sonra Resûlullah(*aleyhisselam*), Zeyd'in yüzünde bir üzüntü belirtisini görünce (ona):

Şüphe yok ki Allah Teâlâ bu sadakayı senden kabul buyurdu.¹²¹⁰

3. Ömer b. Hattâb: “Ya Resûlullah, Hayber'deki arâzîmden bana daha sevimli bir mala hiç sahip olmadım, onu sadaka etmek istiyorum, dedi. Bunun üzerine Resûlullah(*aleyhisselam*) (ona): Aslını vakfet, meyvesini sadaka et, buyurdu.¹²¹¹

4. “Abdullah b. Ömer şöyle demiştir: Bu âyet inince, Allah'ın bana verdiği şeyleri gözden geçirdim. Mercâne (isimli Rum cariyeye)den daha çok sevdiğim bir şeyi bulamayınca: Bu cariyeye Allah rızası için azatlıdır, dedim. Eğer ben, Allah için verdiğim bir şeye dönüş yapsaydım o cariyeye ile evlenecektim. Ben onu Nâfi ile evlendirdim.”¹²¹²

Müfessirler yukarıda anılan rivâyetlerin benzeri başka örnekler de nakletmektedirler. Görülüyor ki sahabeler en sevdikleri mallarını Allah yolunda harcamak suretiyle bu âyetin gereğini yerine getirmeye çalışmışlardır. Tâbiîler ve onları takip edenler de aynı yolu izlemişlerdir. Tefsir kitaplarında sahâbîlerden sonra gelen kuşaklardaki selefin benzer örneklerine geniş yer verilmiştir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyette Allah'a gereği gibi kulluk ve ibadet edenlerden olabilmek ve O'nun lütuf ve ikramına erebilmek için malın bir bölümünü Allah yolunda harcamanın önemi

¹²⁰⁹ Buhârî, *Zekât* 24, Müslim, *Zekât* 42, 43

¹²¹⁰ Alusî, *Rûhu'l-Maânî*, 3/223

¹²¹¹ Buhârî, *Şurut* 19, *Vesaya* 28, *İman* 33, Müslim, *Vasiyyet* 15, (h.no.1632), Ebu Davud, *Vesaya* 13, (2878), Tirmizi, *Ahkam* 36, (1375), Nesai, *Ahbas* 1, (6, 230), İbnu Mace, *Sadakat* 4, (2396)

¹²¹² Alusî, *Rûhu'l-Maânî*, 3/223.

beyan edildikten sonra, aşağıdaki âyetlerde Yakup'un (*aleyhisselam*) kendine haram kıldığı yiyecek maddeleri dışında kalan bütün yiyeceklerin Tevrat inmeden önce İsrailoğullarına helal olduğu, bunun aksini söyleyen Yahudilerin Allah'a iftirada bulunduğu Hz. Peygamber (A.S)'ın onların Tevratla

Hz. İbrâhim'in tevhit dinine uymanın gerektiği beyan buyuruluyor. Bu itibarla Allah'ın helal kıldığı yiyeceklerden hem yararlanmak hem de muhtaçları yararlandırmak gerekir. Bu âyetlerde bu duruma işaret bulunduğu gibi Yahudilerin yiyeceklere ait hüküm konusunda ortaya attıkları şüpheler, Allah'a yaptıkları iftira reddediliyor ve Hz. Peygamber'in (*aleyhisselam*) aşağıda anlatılacak bir mucizesine dikkat çekiliyor.

ÂL-İ İMRÂN3/93-95

كُلُّ الطَّعَامِ كَانَ حَلَالًا لِبَنِي إِسْرَآئِيلَ إِلَّا مَا حَرَّمَ إِسْرَآئِيلُ عَلَى نَفْسِهِ مِنْ قَبْلِ أَنْ تُنَزَّلَ التَّوْرَةُ قُلْ فَأْتُوا بِالتَّوْرَةِ فَاتْلُوهَا إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ ﴿٩٣﴾ فَمَنْ افْتَرَى عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ مِنْ بَعْدِ ذَلِكَ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ ﴿٩٤﴾ قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ﴿٩٥﴾

MEALİ

93. “Tevrat indirilmeden önce, İsrail (Yakup peygamber)'in kendisine haram kıldığı şeyler dışında kalan bütün yiyecekler İsrailoğullarına helal idi. De ki: ‘Doğru iseniz Tevrat’ı getirip okuyun.’

94. Artık bundan sonra da kim Allah'a iftira ederse işte zalimler öyle edenlerdir.

95. De ki: Allah doğru söyledi. Bu itibarla hak dine yönelik İbrahim'in dinine uyun. O, Allah'a ortak koşanlardan değildi.”

İNİŞ SEBEBİ

Vâhidî'nin Kelbî'den rivâyetine göre Peygamber (*aleyhisselam*): “Ben İbrahim'in (*aleyhisselam*) dini üzerineyim”, deyince Yahudiler karşı çıkarak: Sen deve eti yediğin, sütünü içtiğin halde nasıl olur da onun dini üzerinde olursun dediler. Peygamber (*aleyhisselam*): “O, İbrahim'e(*aleyhisselam*) helal idi, biz de onu helal kabul ediyoruz,” buyurdu. Fakat Yahudiler: Bugün bizim haram kabul ettiğimiz her şey, Nuh'a da(*aleyhisselam*)İbrahim'ede (*aleyhisselam*) ve nihâyet bize gelene kadar

haram olageldi, diye iddiada bulundular. İşte bu olayın arkasından Allah Teâla onları yalanlamak üzere bu âyeti indirdi.¹²¹³

TAHLİLLER

Hill(حل): Helal manasınadır.

İsraîl(اسرائيل): Yakup peygamberin lakabı, unvanıdır.

İftira(افتراء): Yalan uydurmaktır.

Hanîf(حنيف): Batıldan yüz çevirip hakka yönelen demektir.

AÇIKLAMA

93. âyette, Yakup'un(*aleyhisselam*) kendisine haram kıldığı yiyecek dışında kalan bütün yiyeceklerin, Tevrat indirilmeden önce İsrailoğullarına helal olduğu belirtilmektedir.

Yakup'un (*aleyhisselam*) kendisine haram kıldığı yiyecek maddesi, Atâ'dan rivâyete göre deve eti ve sütü idi. Bunu kendisine haram etmesi sebebi ise el-Hâkim ve başkasının sahîh bir senetle İbn Abbâs'der rivâyet ettiklerine göre şudur: Yakup(*aleyhisselam*), siyatik hastalığına yakalanmış, bu hastalıktan şifa bulduğu takdirde en çok sevdiği yemeğe hiç yememeyi adanmış, onun en çok sevdiği yiyecek eti ve sütü olduğu için bunları kendisine, haram etmiştir.

İbn Kesîr i bu âyetin açıklaması bölümünde Ahmed b. Hanbel'den naklen tefsirine aldığı İbn Abbâs'tan rivâyet edilen merfu bir hadiste de Resûl-i Ekrem(*aleyhisselam*), Yakup'un (*aleyhisselam*) şiddetli bir hastalığa yakalandığı, hastalığının uzun bir süre devam ettiği ve hastalıktan şifaya kavuştuğu takdirde en çok sevdiği yiyecek ve içeceği kendisine haram edeceğini adadığı ve onun en çok sevdiği yiyeceğin deve eti, en çok sevdiği içeceğin de deve sütü olduğunu beyan buyurmuştur.

İsrailoğullarına diğer yiyecekler helal idi. Nihâyet Tevrat inince işledikleri bir takım suçlar dolayısıyla onlara diğer bazı yiyecekler de haram kılındı. Kur'an bu durumu şu mealdeki âyetlerde beyan buyuruyor:

(1) “*Yahudilerin zulmü, çok kimseleri Allah yolundan alıkoymaları, menedildikleri halde faiz almaları ve haksız yere insanların mallarını yemeleri sebebiyle (daha önce)*

¹²¹³ İbnu'l-Cevzî, *Zâdu'l-Mesîr*, 1,422: Alusî, *Rûhu'l-Maânî*,3/223

kendilerine helal kılınmış temiz ve güzel şeyleri onlara haram kıldık ve onlardan küfür üzere kalanlara elem verici bir azap hazırladık.”¹²¹⁴

2) “Biz (Tevrat’ta) Yahudilere tırnaklı her hayvanı haram kıldık. Onlara sığır ve davarın sırtlarına veya bağırsaklarına yapışık yahut kemiğe karışık yağ dışında iç yağlarını haram kıldık. İşte bu yasağı onlara, zulümlerinden dolayı ceza olarak yaptık. Şüphe yok ki biz doğrucularız.”¹²¹⁵

Yahudiler anılan âyetlerde beyan buyrulan suçlarından dolayı kendilerine bu yiyeceklerin haram kılındığı gerçeğini ve suçlarını gizliyor ve bu yiyeceklerin hepsinin Tevrat indirilmeden önce de İbrahim(*aleyhisselam*) zamanından beri haram kılındığını, bunların hepsinin ilk babaları İsrail yani Yakup(*aleyhisselam*) zamanından beri de haram olageldiğini, Tevrat’ta da böyle yazılı olduğunu iddia ediyorlardı.

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetlerde Yahudilerin bu yalanları ortaya konulup iddiaları reddediliyor, Yakup’un (*aleyhisselam*) kendisine haram kıldığı şeyler dışında kalan bütün yiyeceklerin Tevrat indirilmeden önce İsrailoğullarına helal olduğu, bunun aksini iddia edenlerin Tevrat’ı getirip okumaları isteniyor ve Allah’a karşı yalan uydurup O’na iftira edenlerin zalimlerin ta kendileri olduğu beyan buyruluyor.

Bu âyetler inince Yahudiler ellerindeki Tevrat’ı getirip okumaya cesaret edemedikleri rivâyet olunmaktadır. Çünkü getirip okusaydılar, yalancılıkları bir kez daha ortaya konulmuş olurdu.

Yahudiler neshi, yani bir ilâhî hükmün sonradan gelen şeri bir delil ile yürürlükten kaldırılması gerçeğini de kabul etmezler. Fakat bu âyetle ve yukarıya meallerini aldığım Nisâ sûresinin 160, 161, âyetleri ile En’âmsûresinin 146. âyeti de onların bu onların bu iddialarını reddediyor. Çünkü daha önce helal kılınmış bir şeyin sonradan haram kılınması nesihdir.

Bu âyetler, Hz. Peygamber’in(*sallahu aleyhi ve sellem*)sözü edilen yiyecekler konusunda İbrahim(*aleyhisselam*)ile uyum içinde bulunduğunu, böylece Yahudilerin bu noktadaki itirazlarının da yersiz olduğunu teyit eder. Ayrıca Hz. Peygamber(*sallahu aleyhi ve sellem*) için bir mucize mahiyetini de taşır. Şöyle ki: O, ümmî idi, okuryazarlığı yoktu Tevrat da Yahudilerin elleri altında idi. Buna rağmen Hz. Peygamber’in (*sallahu aleyhi ve sellem*)onların ellerinde bulunan Tevrat’ın onları

¹²¹⁴ Nisa,160.

¹²¹⁵ En’am,146.

yalanlamakta olduğunu bilmesi elbette onun hak peygamber olduğunu gösterir açık bir mucizedir.

Şu noktayı da belirteyim: Günümüzün tefsir yazıcılarından biri bu âyette geçen “Tevrat’ı getirip okuyun” cümlesi ve benzeri bazı âyetleri dayanak göstererek Kur’ân’ın indiği sırada Yahudilerin ellerinde bulunan Tevrat’ın Musa’ya indirilen hakikî Tevrat olduğunu ileri sürüyor, birçok okuyucunun zihnini karıştırıyor. Bu görüş tamamen yersiz olup Kur’ân’ın müteaddit âyetlerine ve sahih hadislere ters düşüyor. Bu âyet, Yahudilerin ellerindeki Tevrat’ta bulunan ilgili hükmün onları yalanlayıcı olduğunu ifade eder. Bütün mesele budur. Bu noktadan hareketle, Tevrat’ın hiçbir hükmünün tahrif edilmediğini ileri sürüp bu âyeti dayanak göstermenin bir anlamı var mı?

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıdaki âyette kâfirlere İbrahim’in (*aleyhisselam*) tevhid dinine uymalarını emreder. Mekke’de bulunan Kâbe’ye hürmet ve tazimde bulunmak da İbrahim’intevhit dininin bir parçasıdır. Bu itibarla aşağıdaki âyetlerde Kâbe’nin fazileti, üstünlüğü ve saygınlığı anlatılıyor.

Diğer bir münasebet de şudur: Yahudiler Müslümanların kalplerine şüphe sokmak için Hz. Peygamber’e (*sallahu aleyhi ve sellem*) itirazlarda bulunmaktan ve çeşitli dedikodulardan geri kalmazlardı. Onların ileri sürdükleri itiraz ve şüphelerden birisine yukarıdaki âyetlerde cevap verildi. İsrailoğullarına yasaklanan yiyeceklerin İbrahim’e yasak olmadığı ve Hz. Peygamber’in (*sallahu aleyhi ve sellem*) dini ile İbrahim’in (*aleyhisselam*) dini arasında bu noktada bir farklılık bulunmadığına işaret edilerek Yahudilerin şüpheleri reddedilerek yalanları ortaya konulduktan sonra aşağıdaki âyetlerde de onların ikinci şüphe ve itirazları reddediliyor. Bu durum aşağıda âyetlerin İNİŞ SEBEBİ bölümünde değinilecektir.

ÂL-İ İMRÂN 3/96-97

إِنَّ أَوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ لَلَّذِي بِبَكَّةَ مُبَارَكًا وَهُدًى لِّلْعَالَمِينَ ﴿٩٦﴾ فِيهِ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ مَّقَامُ إِبْرَاهِيمَ وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا وَمَنْ كَفَرَ فَإِنَّ اللَّهَ غَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ ﴿٩٧﴾

MEALİ

96. Hiç şüphe yok ki mübarek ve âlemlere hidâyet kaynağı olmak üzere insanlara (mabed olarak) ilk kurulan ev, Mekke’de olanıdır.

97. Onda apaçık deliller, İbrahim'in makamı vardır. Kim ona girerse emin olur. Ona bir yol bulabilen (gücü yeten) herkesin o Ev'i (Kâbe'yi) hacetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah, âlemlerden zengindir.

İNİŞ SEBEBİ

1. İbn Cüreyc ve Mücâhid'ten rivâyetlere göre (Kible, Mescid-i Aksa'dan Kâbe'ye çevirilince) Yahudiler Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa'nın Mekke'de bulunan Kâbe'den üstün olduğunu iddia edip Müslümanlarla tartışmaya girdiler. Müslümanlar da bilakis Kâbe'nin üstün olduğunu söylediler. Nihâyet bu tartışma Hz. Peygamber'e duyuruldu. Bunun üzerine bu âyetler indi.

Yahudiler kıblenin Kâbe'ye çevrilmesi olayını bir türlü hazmedemediler ve bu konuyu istismar ederek Hz. Peygamber(*sallahu aleyhi ve sellem*)aleyhine koz olarak kullanmaya, müslümanların kalplerine şüphe ve tereddütler atmaya çalıştılar ve şöyle dediler: Mescid-i Aksa, Kâbe'den daha faziletlidir, daha üstündür, kibleye daha liyakatlidir.

Çünkü mabet olarak daha önce kurulmuştur, kıyamet günü haşır onun dolaylarındaki bölgede olacaktır, İshak'tanbu yana bütün peygamberlerin kıblesi idi, namazda ona doğru dururlardı. Eğer Muhammed (*sallahu aleyhi ve sellem*), peygamberlerin olsaydı onlar gibi orayı kible edinmeye devam edecekti. İşte bu istismar ve iddiaları bu âyetlerle reddedildi.¹²¹⁶

TAHLİLLER

Beyt(بيت): Ev demektir. Burada ibadet evi, yani mabet manasınadır.

Bekke(بكة): Mekke'nin bir adıdır. Bir kavle göre Bekke, Kâ'be ve çevresinde bulunan Mescid-i Haram'ın adıdır. Mekke ise şehrin tamamının adıdır.

Makam-ı İbrahim(مَقَامُ إِبْرَاهِيمَ): Onun ayak izinin bulunduğu taştır. Bazı müfessirlere göre bundan maksat İbrahim (a.s.)'in namaz kılmak ve diğer ibadetler için Kâbe'nin karşısında seçtiği yerdir. Diğer bir kavle göre ise bundan maksat Mescid-i Harem'in tamamıdır.

Hıcc(حج): Hacc'ın değişik bir telaffuzudur, hıcc ve hacc: Lügatte bir şeyi kastetmek, niyetlenmek, saygı duyulan bir yeri veya bir kimseyi ziyaret etmek manalarına gelir.

¹²¹⁶ el-Kurtubî, *el-Câmiu li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, 4/88.

Din ıstılahında ise belirli zamanda, belirli yeri belirli bir şekilde ziyaret etmektir. Bilindiği gibi bu ziyaret belirli günlerde ihrama girip Kâbe'yi usulünce tavaf etmek ve Arafat'ta vakfa durmak gibi birtakım görevlerle oluşan bir ibadet şeklidir.

İstîtâa(استطاعة): Güç yetirmek ve kolayca güç yetirmek manalarına gelir. Burada ikinci mana ile tefsir edilmiştir. Ancak hacca gitmek için bedenen mi, malî yönden, yoksa hem bedenen hem de malî yönden mi gücün yetmesi anlamının kastedildiği hususunda değişik görüşler vardır. Fıkıh bölümünde anlatılacaktır.

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ, bu âyetlerde Kâbe'nin meziyetlerini, faziletini ve gücü yetenlere onu ziyaret edip hacetmelerinin farz olduğunu, bu farzı özürsüz terk edenlerin veya inkâr edenlerin ilâhî gazaba mahkûm olduğunu ve O'nun hiç kimsenin ibadetine muhtaç olmadığını beyan buyuruyor.

Kâbe'nin fazilet, üstünlük ve meziyetlerinden birisi onun yeryüzünde kurulan ilk mabet oluşudur. İshak b. Rahaveyh, İbn EbiHâtem ve başkalarının sahih senetle rivâyet ettiklerine göre Hz. Alibuâyetin tefsiri ile ilgili olarak: Evler, Kâbe'den önce vardı. Fakat Allah'a ibadet etmek için ilk yapılan ev Kâbe'dir, demiştir.

Ebû Zerr-i Gıfârî'nin şu mealdeki hadisi de bu âyeti açıklamaktadır.

“İnsanlara ilk kurulan ev, Mekke'de olanıdır.”

Yani yeryüzünde ilk kurulan mâbed, Mekke'de bulunan Kâ'be'dir.

Ebû Zerr-i Gıfârî (r.a.)'nin şu meâldaki hadisi bu yeti açıklar, mahiyettedir:

“Ebû Zerr-i Gıfârî'den: şöyle demiştir: Ben:

Ya Resûlullah, yeryüzünde ilk kurulan mescid hangisidir diye sordum.

Resûlullah(*sallahu aleyhi ve sellem*):

Mescid-i Harâm'dır, buyurdu. Ebû Zerr demiştir ki: Ben:

Sonra hangisidir, diye sordum. Resûlullah:

Sonra Mescid-i Aksa'dır, buyurdu...”¹²¹⁷

Hiz. Alide: Evler, Kâbe'den önce de var idi. Fakat insanların Allah'a ibadet etmeleri için ilk yapılan ev Kâbe'dir, demiştir.

¹²¹⁷ Müslim, *Mesacid*, 5.

96. âyette Kâbe'nin mübarek olduğu belirtilmiştir. Bu kelimenin kökü olan **bereket**: Çok hayır, artış ve devamlılık manasınadır. Kâbe'nin mübarekliği ve bereketliliği maddi ve manevi olmak üzere çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Bazıları şöyledir:

1. Çok hayırlı bir mabettir. Çünkü orada yapılan ibadetin sevabı kat kat fazladır. Ayrıca hac, umre, namaz, itikâf vs. ibadetler vesilesiyle orayı ziyaret edip dua ve yakarıшта bulunanların günahları bağışlanmış olur.

2. Bereketin bir manası da sübut ve devamlılıktır. Orada günün her anında çeşitli ibadetlerle meşgul olanlar bulunur. El-Kermânî bu durumu şöyle açıklar: Kâbe, nokta gibidir, namaz kılmak üzere çevresinde halkalar biçimde arka arka saf tutan müminler de o noktanın etrafındaki daireler gibidir. Şüphe yok ki divana duran müminler içinde ruhları yüce, kalpleri mukaddes, içleri çok nurlu ve gönülleri ilâhî aşkla dolu büyük zatlar bulunur. Allah'ın dostları olan bu zatların tertemiz ruhlarına ait nurlar, diğerlerin ruhlarının nurlarıyla birleşir ve böylece diğerlerin nurları feyizlenir, gelişip artar, bereketlenir. Diğer taraftan yeryüzü küre biçimde olduğu için günün her saati bir coğrafi bölgeye göre sabah, diğer bir bölgeye göre öğle, başka bir bölgeye göre ikindi veya akşam yahut yatsı namazı zamanı olduğundan dolayı günün her anında Kâbe'ye doğru namaz kılanlar bulunur. İşte bu halin devamlılığı da bereketin değişik bir anlamını ifade eder.

“Kâbe, âlemler için bir hidâyet kaynağıdır.”

96. âyette Kâbe'nin bu fazileti de belirtilmektedir. Yani Kâbe, âlemlere cennet yolunu gösterir. Çünkü hac veya umre niyetiyle orayı ziyaret edenler yahut namazlarında oraya yönelip kulluk görevlerini düzenli biçimde yerine getirenler cennetle mükâfatlandır. Diğer bir mana ile Kâbe, çevresindeki âyetler, yeni deliller ve alametlerle âlemleri yüce Allah'a iman etme bilincine yöneltir.

97. Âyette orada bulunan delillere geçilerek:

“Onda apaçık deliller, İbrâhim'in makamı vardır. Kim ona girerse emin olur.” buyrulur.

Müfessirler anılan delillere örnek olarak, orada yırtıcı hayvanların av hayvanlarına saldırmaması, kuşların insanlardan kaçmaması, küçük cemrelerin (taş atılan çukurlar) milyonlarca çakıl taşına yeterli olması, oraya saygısızlık edenlerin, özellikle “Fil VAK'ASI”nda olduğu gibi Kâbe'ye yönelik kötülük yapmaya girişen zorbaların ilâhî tokatla helak edilmesini göstermektedirler. Ayrıca Hz. İbrahim'in Kâbe'yi

yaparken iskele gibi kullandığı ve “MAKAM-İBRAHÎM” denilen taş da büyük bir delildir. Çünkü hacca gidenlerin gördüğü gibi o sert taşta İbrâhim’in ayak izlerinin bulunması, her iki ayağının topuklara kadar taşta gömülmesi, taşın o kısmı adeta hamur gibi yumuşamış iken diğer kısmının sert kalması üzerinden birkaç İbn yıl geçmesine rağmen aynen durması ve düşmanlardan korunması apaçık büyük deliller sistemidir.

“Kim ona girerse emin olur”

Âyetin bu cümlesi değişik şekillerde yorumlanmıştır:

1. Harem bölgesine giren kimsenin güven içinde olmasıdır.
2. Emniyetten maksat ahirette azaptan emin olmaktır. Cümleyi böyle yorumlayan âlimler Harem’e girmenin sevap kazanmaya, bağışlanmaya vesile olduğuna ve orada ölen müminin azaptan emin olduğuna dair hadisleri delil gösterirler.
3. Cümledeki emniyet hem dünyada dokunulmazlık hem de ahirette azaptan emin olmak manasına şümullü olabilir.

Tarih boyunca insanlar Kâbe’ye saygı duyagelmışler. Araplar, İslam’dan önceki devirlerde de Kâbe’ye hürmeten Mekke içinde savaşmazlar, kan dökmezler, en azgın düşmana bile asla dokunmazlardı. Harem bölgesine yani Mekke ve çevresindeki belirli bölgeye giren bir kimse suç işlemiş olsa bile güven içinde olurdu, oradan çıkmadıkça dokunulmazdı.

İbn Ebî Hâtim’in rivâyetine göre bu âyetin açıklaması bölümünde Hasan: Cahiliyet devrinde adam cinâyet işledikten sonra Harem’e sığınır. Öldürülenin oğlu veya babası, katili orada görürdü, fakat Kâbe’ye hürmeten ona hiç karışmazdı, demiştir.

Ömer b. el-Hattab da: “Ben (babam) Hattab’ın katilini orada bulsaydım, oradan çıkmadıkça kendisine asla dokunmazdım”, demiştir. Oğlu Abdullah ile İbn, Abbâs’dan da buna benzer sözler rivâyet edilmiştir.

HAD FIKIH YÖNÜ HAREMDE

Kıyas veya had cezasını gerektiren bir suçu Harem bölgesi içinde işleyen bir kimsenin cezası orada derhal uygulanır. Çünkü orada suç işlemekle kendisi büyük saygısızlık olur. Bu itibarla dokunulmazlığı söz konusu değildir.

Şâyet kıyas veya had cezası gerektiren suçu harem bölgesi dışında işleyip de hareme sığınmış ise dokunulup dokunulmayacağı hususunda iki görüş vardır:

1. Hanefî ve Hanbelî mezheplerine göre dokunulmazlığı vardır.

Bu iki mezhep âlimleri görüşlerine bu âyeti delil gösterirler.

İbn Abbâs'ingörüşü de böyledir. Bunlara göre böyle bir suçlu Harem'e sığındığı takdirde yakalanıp cezası uygulanamaz. Ancak yedirilmez, içirilmez, onunla bir alım satım işlemi yapılmaz, konuşulmaz. Nihâyet açlık ve susuzluk gibi sebeplerle kendiliğinden Harem bölgesi dışına çıkmaya mecbur kalır ve kendi kendine Harem bölgesi dışına çıkıncayakalanıp cezası uygulanır.

2. Şafîî ve Malikî mezheplerine göre ise suçlu Harem'e sığınmış olsa bile yakalanıp kısas veya had cezası ne ise uygulanır. Onların dayanağı Hz. Peygamber'in (*sallahu aleyhi ve sellem*) bazı müşrikleri Harem bölgesi dâhilinde öldürmeyi emretmesi gibi rivâyet olunan hadislerdir. Bu deliller Ahkâm âyetleri tefsirlerinde ve fıkıh kitaplarında mevcuttur. Bu görüşte olan âlimler: Buradaki âyette bildirilen emniyet cahiliyet döneminde bulunmuş olan güvendir.

“Ona bir yol bulabilen (gücü yeten) herkesin o evi (Kâbe'yi) haccetmesi, Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.”

Âyetin bu bölümü gücü yeten her müminin hacca gidip bu kutsal görevi yapmasının farz olduğuna delalet eder. Âyette geçen “İSTİTÂ=Gücün yetmesi” ifadesinden neyin kastedildiği hususunda değişik yorumlar ve görüşler vardır. Şöyle ki: Gücün yetmesi:

Ebû Hanife'ye göre oraya gidip gelmeye sağlığın elverişli olması ve gerekli masrafı karşılayacak malın bulunmasıdır.

Şafîî'ye göre gerekli masrafı karşılayacak kadar malın bulunmasıdır. Bu itibarla sağlığı yolculuğa elverişli olmayanın yerine başkasını vekil olarak göndermesi gerekir.

Mâlik'e göre oraya gidip gelmeye sağlığın elverişli olmasıdır.

Ona göre oraya yaya gitmeye ve yolda çalışıp para kazanmak suretiyle masrafını çıkarmaya gücü yetenlere de hac farzdır.

Gerek “*gücün yetmesi*” ifadesiyle kastedilen manaya ait görüş ve farklılığının dayanağı olan şeri deliller ve gerekse haccın farz olmasının şartları hakkında yeterli bilgi için fıkıh kitaplarına, Ahkâm âyetleri tefsirlerine başvurulabilir.

Sünen-i İbn Mâceh'in Menâsik kitabının 6,7,8,9 ve 10. bablarında rivâyet edilen hadislerin Terceme ve Şerhi'nin bulunduğu 8. Cilt 61-85. sayfelerinde bu konuya ait genişçe bilgi verdim. Oraya bakılmalıdır.

“Kim inkâr ederse şüphesiz ki Allah, âlemlerden zengindir (Hiç kimsenin iman ve ibadetine muhtaç değildir)”

97. âyetin sonundaki bu cümlede bulunan “inkâr”dan maksat küfür olabilir. Yani kim haccın farziyetini inkâr edip küfre saplarsa şüphesiz ki Allah âlemlerden müstağnidir. İbn Abbâs (r.a.), el-Hasan ve Ata böyle tefsir etmişler.

İbn Cerîr, Abd b. Humeyd ve başkalarının rivâyetlerine göre İkrime şöyle demiştir: “Kim ilamdan başka bir din ararsa (bilsin ki) o din kendisinden kabul edilmeyecektir...” âyeti inince, Yahudiler: Biz zaten Müslümanız, dediler. Bunun üzerine Peygamber onlara: “Şüphe yok ki Allah, Müslümanlara haccı farz kıldı”, buyurdu. Bu kere Yahudiler hac bize farz kılınmadı, diyerek haccetmeye karşı çıktılar. İşte bu olay üzerine bu âyetin yukarıdaki cümlesi indi.

Anılan cümledeki “*inkâr*” kelimesi haccetmemek anlamında kullanılmış olabilir. Haccetmemeanlamanın küfür ve inkârcılıkla ifade edilmesi sebebi, kendisine hac farz olup şartlar elverişli olduğu halde bu kutsal görevi yapmamanın çok ağır veballi bir davranış olduğunu vurgulamaktır. Müfessirler, sağlığı yerinde, malî durumu müsait ve özür sayılan hiçbir engeli yok iken farz olan hac görevini yapmadan ölen kimsenin adeta kâfirce bir hal üzerinde ölmüş gibi olduğuna işaret eden hadisleri rivâyet ederler ve bunları cümledeki küfür ve inkârın bu anlama yorumlanabileceğine dayanak gösterirler.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Kitap ehli kıblenin Kâbe'ye çevrilmesine şiddetle karşı çıkıp bilhassa Yahudilerin bu konuyu istismar ederek Müslümanların zihinlerini karıştırmaya girişince onların bu kötü planları yukarıda geçen Kâbe'ye ve hac ibadetine dair âyetlerle bozdurulup inkârlarının yersizliği beyan buyurulduktan sonra, aşağıdaki âyetlerde de onların inkârlarının hak yolda gitmeyi engellemelerinin yersizliği, Müslümanları dinlerinden döndürmeye gayretleri, Müslümanları birbirine düşürme taktikleri konularına değiniyor ve Müslümanlara gerekli uyarı yapılıyor, verilen nimetleri hatırlarında tutmaları isteniyor.

ÂL-İ İMRÂN3/98-99

قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَاللَّهُ شَهِيدٌ عَلَىٰ مَا تَعْمَلُونَ (٩٨) قُلْ يَا أَهْلَ الْكِتَابِ لِمَ تَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ مَنْ آمَنَ تَبْغُونَهَا عِوَجًا وَأَنْتُمْ شُهَدَاءُ ۚ وَمَا اللَّهُ بِغَافِلٍ عَمَّا تَعْمَلُونَ (٩٩)

MEALİ

98. “De ki: Ey kitap ehli, Allah yaptıklarınızı bilip dururken Allah’ın âyetlerini niçin inkâr ediyorsunuz?”.

99. “De ki: Ey Kitabe ehli, iman edenleri neden Allah yolundan döndürmeye çalışıyorsunuz? /(gerçekleri) bilen insanlar olduğunuz halde Allah yolunda bir eğrilik arıyorsunuz (onu eğri göstermeye yelteniyorsunuz). Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.”

İNİŞ SEBEBİ

Medine’de oturan Evs ve Hazrec kabileleri arasında cahiliyet döneminde bir asırdan fazla süren şiddetli düşmanlık vardı. Aralarında zaman zaman kavgalar ve savaşlar meydana gelirdi. Nihâyet Hz. Peygamber’in (*sallahu aleyhi ve sellem*)Medine’ye hicretinden sonra bu iki kabile de Müslüman olunca aralarında arzulananın üstünde dostluk ve kardeşlik yerleşti. Tabîî Müslümanların birlik ve beraberlik içinde yaşamaları Yahudileri çok huzursuz ediyordu. Bir gün bu iki kabileye mensup Müslümanlar bir arada tatlı tatlı sohbet ederken yanlarından geçen Yahudi Şemmâs İbn Kays onların birlik ve beraberlik içinde sohbet ettiklerini görünce çok öfkeleni ve bunlar böyle dostça yaşadıkları sürece bizim burada ikamet etmemiz mümkün değildir, diyerek beraberinde bulunan bir Yahudi genci onların yanına gönderdi ve ona: Git onların yanında otur, aralarında geçen savaşları hatırlat, tarafların bu savaşlarla ilgili söyledikleri şiirlerden parçalar oku, dedi.

Yahudi genç de gidip aynı şeyi yaptı. Nihâyet iki kabile mensupları eski günleri hatırlayıp ileri geri konuşmaya başladılar. Ağız kavgasına dönüştü ve biraz sonra da birbirlerini daha önce savaştıkları Harre meydanına davet ederek gidip silahlandılar. İki taraf da silahlarını alıp anılan meydana hareket edince durum Resûl-î Ekrem’e (*sallahu aleyhi ve sellem*)duyuruldu. Resûl-î Ekrem (*sallahu aleyhi ve sellem*)beraberinde bulunan muhacirlerle beraber derhal oraya gidip onlara: Ey Müslüman “Ben aranızdayken cahiliyet davasını mı güdüyorsunuz? Allah size hidâyet verip İslam dinini ikram ettikten, bu din ile cahiliyet döneminin işlerini kesip attıktan, sizi küfürden kurtardıktan ve sizleri uzlaştırdıktan sonra eski küfür haline mi

dönüyorsunuz?” buyurarak onları yatıştırıp uyardı. Bunun üzerine taraflar pişmanlık duyarak birbirlerinin boyunlarına sarılıp ağladılar ve böylece bir fitne ateşi söndürüldü. İşte bu olay üzerine bu iki âyet Müslümanlar arasına fitne sokmaya çalışan Şemmâs b. Kays adlı Yahudi hakkında indi ve aşağıda gelen 100-103. âyetler de anılan Yahudi’nin oyununa gelip silaha sarılan Evs kabilesinden Evs b. Kayzî ile Hazrec kabilesinden Hubâr b. Sahr ve arkadaşları hakkında indi.¹²¹⁸

TAHLİLLER

Âyetullah(آيات الله): Allah’ın âyetlerinden maksat Hz. Muhammed’in peygamberliğini ispatlayan delillerdendir.

Şehîd(شهيد): Görüp bilen, haberdar olan demektir.

Sebîlullah(سبيل الله): Allah yolu’ndanmaksad Allah’a götüren yol, İslam dinidir.

Ivec(عوج): Eğrilik demektir.¹²¹⁹

Şühedâ(شهداء): Şehîd’in çoğuludur, gerçeği bilenler demektir. Bu kelime şâhid’in çoğulu da olabilir, halkın güvenip davalara şahid olarak gösterdikleri kimseler demektir.

AÇIKLAMA

Ey Peygamber, de ki: Ey kitap ehli olan Yahudilerveya Yahudiler ve Hristiyanlar,Allah işlediğiniz, küfür, fitne fesat ve kötülüklerden ne varsa hepsini biliyor, hiçbir işininiz O’ndan gizli kalmıyor ve işlediğiniz suçlara göre sizi cezalandıracağı muhakkak iken gönderdiği Peygamber’in hakkın elçisi olduğuna delalet eden delilleri gerek Tevrat ve İncil’de bulunan belgeler, gerek Kur’an âyetlerine diğer mucizeleri niçin inkâr ediyorsunuz? Bunca âyetleri ve delilleri inkâr etmeniz bir anlamı var mı?

Ey Peygamber de ki: Ey Kitab ehli, Allah’a ve onun katından gelen buyruklara ve son Peygamber’e (*sallahu aleyhi ve sellem*)bilfiil iman edenleri veya iman etmek üzere kararlı olanları neden Allah yolundan, O’na götüren hak yoldan, İslam dininden döndürmeye, kararlarından caydırmaya çalışıyorsunuz? Siz gerçekleri yani kitaplarınızdan son Peygamber’e ait müjdeleri, vasıfları, alametleri ve diğer mucizeleri

¹²¹⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyân*, 4/16-18

¹²¹⁹ Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/53.

bildiğiniz, diğer bir mana ile milletiniz arasında güvenilip davalar için şahitlik yapan kimseler olduğunuz halde Allah yolunda, İslam dininde bir eğrilik arıyorsunuz? Onların eğrilik aramaları konusu ile ilgili olarak,

Müfessirler/kitab ehlinin zayıf Müslümanların kalplerine bir takım şüpheler atmaya çalıştıklarını, kendi kitaplarında haber verilen son Peygamberin vasıflarının ve alametlerinin Hz. Muhammed (a.s.)’de bulunmadığını, Musa’nın (aleyhisselam)şeriatının ebedi olarak yürürlükte olup neshedilmeyeceğini ileri sürmek suretiyle Müslüman olmak isteyenleri caydırma gayreti içinde olduklarını ve Müslümanların birlik ve beraberliğini bozup onları parçalamaya çalıştıklarını belirtiyorlar.

Âyetin sonunda da kitap ehli bu kötü hareketinden dolayı tehdit ediliyor, Allah’ın onları yaptıklarından haberdar olduğu belirtiliyor.

Ehli kitap 98. âyette delalet ve sapıklıktan, 99. âyette de başkalarını delaletle sürükleyip sapıtmaktan, vazgeçmeye çağırıyor, bu olumsuz hareketlerinden dolayı uyarılıp yaptıklarından sorumlu tutulacaklarına işaret ediliyor.

Aşağıdaki âyetlerde de Kitap ehlinin fitne ve fesat oyunlarına gelip silaha sarılan Evs ve Hazrec kabilelerine mensup Müslümanlara hitap ediliyor.

ÂL-İ İMRÂN3/100-103

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَطِيعُوا فَرِيقًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ يَرُدُّوكُمْ بَعْدَ إِيمَانِكُمْ كَافِرِينَ ﴿١٠٠﴾ وَكَيْفَ تَكْفُرُونَ وَأَنْتُمْ تُتْلَىٰ عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ وَفِيكُمْ رَسُولُهُ وَمَنْ يَعْتَصِم بِاللَّهِ فَقَدْ هُدِيَ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ ﴿١٠١﴾ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ حَقَّ تَقَاتِهِ وَلَا تَمُوتُنَّ إِلَّا وَأَنْتُمْ مُسْلِمُونَ ﴿١٠٢﴾ وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا وَلَا تَفَرَّقُوا وَاذْكُرُوا نِعْمَتَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ كُنْتُمْ أَعْدَاءً قَالَفَ بَيْنَ قُلُوبِكُمْ فَاصْبَحْتُمْ بِنِعْمَتِهِ إِخْوَانًا وَكُنْتُمْ عَلَىٰ شَفَا حُفْرَةٍ مِنَ النَّارِ فَأَنْقَذَكُمْ مِنْهَا كَذَلِكَ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ آيَاتِهِ لَعَلَّكُمْ تَهْتَدُونَ ﴿١٠٣﴾

MEALİ

100. “Ey iman edenler, kitap verilenlerden herhangi bir gruba uyarsanız imanımızdan sonra sizi (dininizden) döndürüp kâfir yaparlar”

101. “Size Allah’ın âyetleri okunmakta ve O’nun elçisi Muhammed aranızda iken nasıl kâfir olursunuz? Kim Allah’a sıkı tutunur (O’na sığınır, dinine sarılır)sa muhakkak ki o kimse doğru yola iletilmiştir.

102. Ey iman edenler, Allah’tan gerektiği gibi korkun ve ancak Müslüman olarak can verin.

103. Allah'ın ipine de topluca sımsıkı tutunun, ayrılmayın ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın; hani birbirinize düşman idiniz, sonra (Allah) kalplerinizin arasını bulup uzlaştırdı da O'nun bu nimeti sayesinde kardeşler oldunuz. Siz ateşten bir çukurun tam kenarında idiniz, (Allah) sizi ondan kurtardı. İşte doğru yolda ilerleyesiniz diye Allah size âyetlerini böylece açıklıyor.

Bu âyetlerdeki hitap Evs ve Hazrec kabilelerinedir, iniş sebebi ise yukarıda 98. ve 99. âyetlerin iniş sebebi bölümünde anlatıldı.

TAHLİLLER

İ'tisâm(اعتصام): Tehlikeden korunmak için bir şeye sıkı tutunmak, yapışmak manasına gelir. "Allah'ai'tisâm" O'na iltica edip sığınmak veya dinine yapışıp sarılmak manası ile tefsir edilir.

Tukat(تقاة): Aslı وقيا olan bu kelime ittika ve takva gibi sakınmak, korunmak ve korkmak manasınadır.

Habl(حبل): İp veya urgan manasınadır "Allah'ın ipi" şu manalarla tefsir edilmiştir: Kur'an, İslam dini, Allah'ın ahdi ve emri, O'na boyun eğmek, Müslüman cemaati ve ibadetlerde sırf Allah rızasını gütmek. Bu manaların birbirine yakınlığı açıktır.¹²²⁰

Hufre(حفرة): Çukur manasınadır.¹²²¹

Şefâ(شفا): Kenar manasınadır.¹²²²

AÇIKLAMA

(100) Ey iman edenler, aranızda fitne sokmaya çalışan o Yahudilere veya herhangi bir Yahudi yahut Hristiyan gruba uyar da dediklerini yaparsanız imanınızdan sonra sizi dininizden döndürüp kâfir yaparlar.

(101) Size Allah'ın âyetleri olan Kur'an okunmakta ve O'nun elçisi Hz. Muhammed (sallahu aleyhi ve sellem) aranızda iken nasıl kâfir olursunuz? Yani Allah'ın varlığına, birliğine, Hz. Muhammed'in (sallahu aleyhi ve sellem) hak peygamber olduğunu delalet eden Kur'an, size okunmakta ve O'nun elçisi olan Resûl-i Ekrem, aranızda olup

¹²²⁰Taberî, Câmiu'l-beyân, 7/71-73.

¹²²¹Taberî, Câmiu'l-beyân, 7/85.

¹²²²Taberî, Câmiu'l-beyân, 7/85 vd.

size hak yolu gösterip ilim ve hikmeti öğretmekte iken sizin; kâfirlerden herhangi bir grubun sözlerine uyup dinden çıkmanız, küfre gitmeniz ihtimali çok uzaktır, onların sözlerine itibar etmeniz size yakışmaz. Her sorununuzu çözmek için Kur’ân’a ve Resûl-i Ekrem’e (*sallahu aleyhi ve sellem*)müracaat etmeniz gerekir. Kim Allah’a sığınır, O’nun dinine sımsıkı sarılıp yapışırsa muhakkak ki o kimse doğru yola iletilmiş, hidâyete ermiştir.

Bu âyette, müminlerin küfre gitmesine iki engel anlatılıyor: Onlara Kur’an okunması ve aralarında Hz. Peygamber’in (*sallahu aleyhi ve sellem*)bulunması. Hz. Peygamber(*sallahu aleyhi ve sellem*), vefat ettikten sonra Kur’ân küfre karşı kıyamete dek kalıcı bir engeldir. O’nun nurlu yolundan sapmayanlar, dosdoğru yolda yürümeye, ilerlemeye devam etmiş olurlar.

(102) “Ey iman edenler, Allah'tan gerektiği gibi korkun”

Bu cümlede geçen “**حَقِّ تَقَاتِهِ / Hakkıyla O’ndan korkmak**” ifadesi çeşitli şekillerde yorumlanmıştır. Bazıları şöyledir:

1. İbn Cerîr’in rivâyetine göre İbn Abbâs: Hakkıyla O’ndan korkmak, O’nun yolunda olanca güçle cihat etmek, bu uğurda hiç kimsenin kınamasından korkmamak, babası, anası ve kendi aleyhinde bile olsa ilahî kanuna uygun hak ve adaletten ayrılmamaktır, demiştir. Bu tefsir Mücâhid’den de rivâyet edilmiştir.¹²²³
- 2 Enes b.Mâlik: Hiçbir kul, dilini (günahlardan) tutmadıkça Allah’tan hakkıyla korkmuş olmaz, demiştir.¹²²⁴
3. Allah’tan gerektiği gibi korkmak, farzları yerine getirip haramlardan sakınmakla gerçekleşir.
4. Allah’tan gereği gibi korkmak, O’nun yasakladığı bütün şeylerden sakınmakla olur.
5. Kulun, yükümlü tutulduğu görevleri gücü nispetinde yerine getirmesidir.
6. İbn Mes’ûd’danrivâyete göre kendisi şöyle demiştir:

¹²²³Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/64-70.

¹²²⁴Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/69.

Allah'tan hakkıyla korkmak, O'na daima itaat edip hiç isyan etmemek, sürekli anıp hiç unutmamak, hep şükredip hiç nankörlük etmemektir.¹²²⁵

“Ve ancak Müslüman olarak can verin!”¹²²⁶

Hülasa şöyle bir özet yapalım: Kul, haramlardan sakınıp gücünün yettiği farzları yerine getirmekle vacip olan takva ve gereği gibi Allah'tan korkma emrine uymuş sayılır, denebilir. Bizim gibi acizler Allah'tan layığı vechiyle ve İbn Mes'ûd'unbeyan buyurduğu düzeyde bir takvaya erişemeyiz. Yani ölünceye kadar hayat boyunca İslam'ı yaşayın, size ölüm geldiğinde de bundan başka bir hal üzerinde olmayın.

Bir kavle göre bu cümledeki İslam'dan maksat ihlâsla Allah'a teslim olup O'na dayanmak, bağışlayacağını kuvvetle ummaktır. Diğer bir kavle göre İslam sözcüğü burada iman manasındır, ameller sistemi manasına değildir. Çünkü ölüm döşğinde kuldan istenen amel, değil, sağlıklı imandır.

(103) Allah'ın ipine, yani gökten yere uzatılmış Kur'ân'a, İslam dinine, Allah'ın ahdine topluca sımsıkı tutunun, hep beraber ona sarılın ki cehennem çukuruma düşmeyesiniz ve mutlu hedefe ulaşasınız. Sakın ha ayrılmayın. Yani ipini bırakıp dağılmayın, kitab ehli gibi birtakım ihtilaflara düşmek suretiyle hak yoldan sapmayın--diğer bir mana ile cahiliyet döneminde olduğu gibi gruplara ayrılıp da birbirinizle savaşmayın--Üçüncü bir mana ile Hz. Peygamberin etrafından dağılmayın ve Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın: Hani cahiliyet devrinde birbirinize düşman idiniz, dövüşüp savaşıyordunuz, kuvvetli olanınız zayıf olanınızı eziyordu. Sonra Allah, İslam dini ile kalplerinizi uzlaştırdı ve O'nun bu nimeti sayesinde uyanıp kardeşler haline geldiniz.¹²²⁷

Bir kavle göre âyetin bu bölümünde cahiliyet devrinde Evs ve Hazrec arasında meydana gelen ve yüz yirmi yıl süren savaşa ve nihâyet iki kabilenin de İslam dinine girmesiyle düşmanlığın dostluğa dönüşmesine işaret edilmektedir.

Hasan'dan rivâyete göre ise: Bu bölümde cahiliyet devrinde Arap müşrikleri arasında meydana gelen ve bir türlü durmayan düşmanlıklar, kavgalar ve savaşlar ile onların

¹²²⁵Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/64-70.

¹²²⁶Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/64-70.

¹²²⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/70 vd.

İslam dinine girmesi sayesinde bu kötü durumlara son verilmesi kardeşler haline gelmelerine işaret edilmektedir.

Allah Teâlâ onlara hidâyet vermek suretiyle aralarındaki düşmanlığı dostluğa, kin ve nefreti, sevgi ve saygıya dönüştürüp gönüllerini birleştirdiği, huzura kavuşturduğu ve bu büyük nimeti, ihsan eylediği gibi cahiliyet devrindeki küfürleri yüzünden cehennem çukurunun tam kenarında bulunmakta ve o halleriyle öldükleri takdirde hemen cehennem çukuruna düşmek durumunda iken onları Allah Teâlâ o çukurun kenarındandığır bir mana ile o çukurdanbaşka bir mana ile o ateştenkurtardı, böylece âhiret mutluluğu nimetine de erıştirdi.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, Kitab ehlini, küfürlerinden dolayı 98. âyette ve başka insanları küfre sokmaya çalıştıklarından dolayı 99. âyette kınadıktan sonra takip eden âyetlerde müminlere hitap ederek kitap ehline karşı gerekli uyarıyı yapıp Allah'tan gereği gibi korkmalarını, ölünceye kadar iman ve İslam'dan ayrılmamalarını ve Allah'ın ipine sarılmalarını emretti. Aşağıdaki âyetlerde de müminlere, insanları imana ve Allah'a kulluğa yöneltmeye çalışmalarını emrediyor. Özetle kitap ehli delalette olup başkalarını delalete sokmaya çalıştıkları gibi müminlerin de bunun aksine hidâyetlerini sürdürüp başka insanlara hidâyet yolunu göstermeleri emrediliyor.

ÂL-İ İMRÂN3/104

وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَٰئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ ﴿١٠٤﴾

MEALİ

104. “ve sizden hayra giren, iyiliği emreden, kötülüğü meneden bir cemaat olsun. İşte (mükemmel) kurtuluşa erenler böyle olanlardır.

TAHLİLLER

Ümmet(أمة): Herhangi bir gaye ile bir araya gelen topluluk, demektir.Kur'an'da ümmet: Bir peygambere tabi topluluk, önder, din, millet ve zaman manalarına da gelir.

Hayır(خير): Din veya dünya işleri bakımından yararlı şey demektir.

Hayır(خير): Kitab ve sünnete uymak ve İslam dini manalarıyla da tefsir edilmiştir.

Ma'rûf(معروف): Kitab ve sünnete uygun şeydir. Dinin ve aklın beğenip güzel saydığı şey, diye de tarif edilmiştir. Bir de tâat ve ibadet manası ile tefsir edilmiştir.

Münker(منكر): Marûf'un zıddıdır.

AÇIKLAMA

Bu âyette bütün Müslümanlarahitap edilerek içlerinden hayra çağıran, iyiliği emreden ve kötülüğü meneden bir cemaatin olması emredilmektedir. Şu halde bütün Müslümanlar böyle bir grubu kurmakla yükümlü olup o grup aracılığıylabu görevin yerine getirilmesini sağlaması vaciptir. Bu görev yani hayra çağırmak, iyiliği emretmek ve kötülüğü menetmek işi bütün Müslümanlara farz-ı kifayedir. Kurulan cemaate ise farz-ı ayndır. Bunlar bu görevi yerine getirdiği takdirde sorumluluk hepsinden kalkar, aksi halde hepsi vebal altında kalır.

İnsanları imana, Kur'an'a ve Hz. Peygamber'in hadislerine uymaya çağırmak veya onları din ve dünya bakımından yararlı ve hayırlı şeylere davet etmek, onlara iyiliği, ibadeti doğru yolu emretmek, onları kötülüklerden, günahlardan menetmek, dünya ve âhiret mutluluğu için çok önemli görevdir. Tabii bunu herkes başaramaz. Başarılı biçimde yürütebilmek ve iyi sonuç alabilmek için anılan görevi üstlenen kişilerin cemaatin, dini bilgilere sahip olması, İslam'ınırşat metodunu ve Hz. Peygamber'in (sallahu aleyhi ve sellem)tebliğ ve mücadele sistemini bilip uygulaması şartları taşıması gerekir.

Âyete geçen “منكم”deki “من” harfi, beyan ve tecrit için olabilir, böyle tefsir edenler de vardır. Bu takdirde âyetin meali şöyle olur:“*ve siz, hayra çağıran, iyiliği emreden, kötülüğü meneden bir ümmet olun...*”

Âyeti böyle tefsir edenler derler ki: Allah Teâlâ aşağıda gelen 110. âyette iyiliği emretmeyi ve kötülüğü menetmeyi bütün Müslümanlara farz kılmıştır. Ayrıca hadislerde de beyan edildiği gibi her Müslüman kötülüğü eliyle, bu mümkün olmazsa, diliyle, buna da gücü yetmezse kalbi ile menetmekle yükümlü tutulmuştur.

Âyet böyle tefsir edildiği takdirde de bu görev her Müslümana farz-ı ayn olmaz. Nitekim cihat, farz-ı kifâye olduğu halde buna ait ilahî kitaplar bütün müminlerdir.

Bir grup bir kötülüğün işlendiğini görünce bir kısmınınmüdahalesi ve engellemesiyle sorumluluk diğerlerinden de kalkar.

Bir kişinin yapabildiği ve yaptığı bir işin orada bulunan yüzlerce insan tarafından topluca yapılması istenmez.

Şunu da belirteyim: Namaz, oruç ve zekât gibi farziyeti herkesçe bilinen iyiliği emretmek ve içki, kumar, zina gibi haramlığı herkesçe bilinen kötülüğü menetmek görevi yalnız din bilginlerine ait bilinen değildir. Bu konuda bütün Müslümanlar sorumluluk taşır. Fakat farziyeti veya haramlığı ancak din bilginlerince bilinen ince meselelerde iyiliği emretmek ve kötülüğü menetmek, ilgili görevlilere talimat vermek din âlimlerine ait bir görevdir.

Marufu emretmek ve münkeri menetmek hususunda birçok hadis vardır. Burada birkaç tanesinin mealini sunalım:

Hz. Peygamber’den rivâyete göre şöyle buyurmuştur:

1) “Kim bir kötülüğü görüp de onu eliyle değiştirmeye muktedir ise eliyle değiştirsin. Eğer (buna) gücü yetmezse dili ile değiştirsin. Dili ile de değiştiremezse kalbi ile değiştirsin. Kalbi ile değiştirmek iman (meyvesin)in en zayıfıdır.”¹²²⁸

2) “Cihadın en faziletlisi, zalim bir devlet başkanı yanında (iyiliği emredici veya kötülüğü menedici) hak bir söz söylemektir.”¹²²⁹

3) “Hiç bir topluluk yoktur ki içlerinde günahlar işlenir, o topluluk günah işleyenlerden daha güçlü, (fenalıktan) caydırıcı üstünlüğe sahip olduğu halde (günahları engellemez de Allah onların hepsini cezalandırmaz (yani hem suçluları hem de onlara mani olmayanları cezalandırır).”¹²³⁰

(Sünen-i İbn, Maceh’in Fiten kitabının 20. ve 21. bablarında bu konuda rivâyet edilen 4004-4017. hadislerin, ayrıca 1275. hadisin Terceme ve Şerhi bölümünde yeterli bilgi vardır.)

ÂL-İ İMRÂN 3/105-107

وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ تَفَرَّقُوا وَاخْتَلَفُوا مِنْ بَعْدِ مَا جَاءَهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُولَٰئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ ﴿١٠٥﴾ يَوْمَ تَبْيَضُّ وُجُوهٌ وَتَسْوَدُّ وُجُوهٌ فَأَمَّا الَّذِينَ اسْوَدَّتْ وُجُوهُهُمْ أَكْفَرْتُمْ بَعْدَ إِيْمَانِكُمْ فَذُوقُوا الْعَذَابَ بِمَا كُنْتُمْ تَكْفُرُونَ ﴿١٠٦﴾ وَأَمَّا الَّذِينَ ابْيَضَّتْ وُجُوهُهُمْ فَفِي رَحْمَةِ اللَّهِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١٠٧﴾

MEALİ

105. “Ve kendilerine açık deliller geldikten sonra ayrılıp ihtilaf edenler gibi olmayın. İşte onlar için büyük bir azap var.

¹²²⁸ Müslim, *Îmân* 78. Ayrıca bk. Tirmizî, *Fiten* 11; Nesâî, *Îmân* 17

¹²²⁹ İbn Mace, *Fiten* 20

¹²³⁰ İbn Mace, *Fiten* 20

106. “O gündeki nice yüzler ağarır ve nice yüzler kararır. Yüzleri kararanlara: “İmanınızdan sonra inkâr mı ettiniz? Artık inkâr mı ettiniz? Artık inkârcılığınıza karşılık azabı tadın (denilir).”

107. Yüzleri ağaranlar ise Allah’ın rahmeti içindedirler. Onlar bunun içinde ebedî kalıcılar.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerin muhatabı da Müslümanlardır, özellikle insanları hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden davet cemaatidir.

Ayrılığa ve ihtilafa düşenlerden maksat, müfessirlerin çoğuna göre Yahudiler ve Hristiyanlardır. Çünkü bilindiği gibi kendilerine bunca ilahî buyruklar ve hakkı, doğruyu ortaya koyan belgeler geldikten sonra Yahudiler de Hristiyanlar da çeşitli gruplara ayrıldılar, dünya hayatına yönelik süflî emelleri uğruna Allah’ın kitabını tahrif edip, değiştirdiler, ondan işlerine gelmeyenleri çıkardılar, ona katmalar yaptılar, batıl yorumlarla asıl manalarından uzaklaştırdılar, bazı gerçekleri gizlediler, peygamberler arasında ayırım yapıp bazısına inanıp bazısını inkâr ettiler, hatta Allah’a ortak koşular.

“*Ayrılığa düşüp ihtilaf edenler*” ifadesi ile eski ümmetlerden bu durumda olanların hepsi kastedilmiş olabilir.¹²³¹

Allah Teâlâ Müslümanları onlar gibi ayrılığa düşüp ihtilaf etmekten menediyor. Burada yasaklanan ihtilaf, dinin esasına ait hükümlere mahsustur. Çünkü eski ümmetler ve özellikle kitap ehli, Allah’ı tevhid etmek, O’nun noksanlıklardan pak ve nezih olduğuna inanmak gibi dinin özünü teşkil eden en önemli konularında ihtilafa düştüler, O’na ortak koşular, kimisi: Üzeyir O’nun oğludur, dedi, kimisi İsa’nın O’nun oğlu olduğunu savundu. Allah Teâlâ da burada onlara benzemeyi yasaklıyor. Şu hâlde yasak olan ihtilaf, dinin özüne ve esaslarına ait hükümler hakkındaki ihtilafa mahsustur. Dinin teferruatına ait meselelerde âlimleri arasında meydana gelen ihtilaflar bu yasağın dışında kalır. Ancak bu nevi ihtilaflar kitap veya sünnetteki açık ve kesin delillere veya icmâya aykırı düşerse o takdirde yasaklanan ihtilafların şümulüne girer. Bunun dışında kalan meseleler hakkında yetkili ve yetenekli din

¹²³¹Krş. Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 4/284; Sa’lebî, *el-Keşf*, 2/134; Begavî, *Me’âlimü’t-tenzîl*, 1/272.

âlimlerinin içtihatlarının farklılığı kendileri için bir vebal ve günah sayılmayıp bilakis sevap vesilesi olduğu sahih hadislerle sabittir. Keza bu nevi görüş ayrılıkları Müslümanlar için de bir kolaylıktır. Müçtehidiniçtihadından dolayı sevap kazandığına dair bir hadiste Hz. Peygamber (sallahu aleyhi ve sellem)şöyle buyuruyor:

“(İçtihat rütbesine erişmiş) hâkim, hüküm vereceği zaman içtihat edip (yani olanca gücüyle hakkı arayıp) isabetli karar verince iki sevap kazanır (içtihat sevabı ve isabetli hüküm verme sevabı). Hükmedeceği zaman ictihad edip (yani olanca gücüyle hakkı arayıp) hatalı hüküm verince ana bir sevap (içtihat sevabı) vardır.”¹²³²

Beyhakî de *el-Medhal*’de Ömer b. Abdilaziz’den şunu rivâyet eder:

“Hz. Muhammed’in(sallahu aleyhi ve sellem)sahabeleri (dini meseleler hakkında) ihtilafa düşmeselerdi, sevinmezdim. Çünkü eğer onlar muhtelif görüşler beyan etmeseydiler hiçbir ruhsat olmazdı.”¹²³³

Bu âyetlerde kıyamet günü nice yüzlerin ağaracağı ve böyle olanların Allah’ın rahmeti içinde olacakları ve bu mutluluklarının ebedî olarak devam edeceği, nice nice yüzlerin de kararacağı ve böyle olanların dünyada işlemiş oldukları küfür ve inkârcılıklarına karşılık azaba çarptırılacakları bildirilmektedir.

Yüzlerin ağarması ve kararması ifadeleri cumhura göre hakikî anlamdadır. Allah Teâlâ cennetlik olanları şereflendirmek üzere yüzlerini ve vücutlarını nurlandırır. Vücutlarının aklıgı onların mükâfata erişmelerinin alameti olur. Küfür ehlinin yüzleri ve vücutları ise kapkara kesilir. Bu hal onların kötü durumlarının belirtisi olmuş olur.

Yüzlerin ağarması sevinç ve mutluluk yüzlerin kararması da keder ve mutsuzluk anlamında mecaz yolla kullanılmış olabilir.

Kıyamet günü yüzleri kararanlara: İmanınızdan sonra inkâr mı ettiniz? Denilecektir. Yani işlemiş oldukları inkârcılık ve küfür suçları yüzünden kınanacaklar, azarlanıp tehdit edileceklerdir.

Bunların kimler olduğu hususunda değişik görüşler vardır:

İkrîme’den rivâyete göre bunlar Kitab ehlidir. Bunların imandan sonra küfürleri de şöyledir. Hz.Muhammed (sallahu aleyhi ve sellem)gelmeden önce Kitab ehli onun

¹²³² Buhârî, *İ’tisâm* 21; Müslim, *Akdıye* 15. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, *Akdıye* 2; Tirmizî, *Ahkâm* 2; Nesâî, *Âdâbü’l-kudât* 3; İbni Mâce, *Ahkâm* 3

¹²³³ El-Acluni, *Keşfu’l-Hafâ*, 1/65; Münâvî, *Feyzu’l-Kadîr*, 1/209.

evsafını ve alametlerini kendi kitaplarında görüp okudukları için onum geleceğine inanıyorlar ve gelmesini gözlüyorlardı. Fakat gelince alametlerinden tanıdıkları halde onu inkâr ettiler. Zeccâc da bu görüşü tercih etmiştir. Âyetin siyak ve sibakı da bu görüşü teyit eder.

Hasan'a göre bunlar münafıklar grubudur, dilleriyle iman ettiklerini söylüyor, kalpleriyle de inkâr ediyorlardı.

Diğer bir kavle göre mürted olanlardır. Nitekim Hz. Ebû Bekir'in (*radiyallahuanhu*) halifeliği döneminde bir grup dinden çıktı idi.

Başka bir kavle göre bunlar bütün kâfirlerdir. Bu takdirde imanlarından maksat, hepsinin iman fitratı ile doğmaları, Allah'a ve Hz. Peygamber'e iman etmek için gerekli aklî ve naklî delillerin onların gözleri önüne serili olmasıdır, denilebilir. Allah en iyi bilendir.

ÂL-İ İMRÂN3/108-109

تِلْكَ آيَاتُ اللَّهِ نَتْلُوهَا عَلَيْكَ بِالْحَقِّ وَمَا اللَّهُ يُرِيدُ ظُلْمًا لِّلْعَالَمِينَ ﴿١٠٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ وَإِلَى
اللَّهِ تُرْجَعُ الْأُمُورُ ﴿١٠٩﴾

MEALİ

108. İşte bunlar sana hak ile okuduğunuz Allah'ın âyetleridir. Allah, âlemlere herhangi bir haksızlık etmek istemez.

109. Göklerde olanlar ve yerde olanlar Allah'ındır ve bütün işler O'na döndürülür.

Bu âyetlerde mü'minlerin mükâfatlandırılacağını ve kâfirlerin cezalandırılacağını beyan eden bu âyetlerin Allah'ın buyrukları olup hak adaleti ifade ettiği, Allah'ın bir kimseye herhangi bir haksızlık etmek istemediği, iyilerin sevaplarından bir şey eksiltmeyeceği ve kötülerin hak ettikleri cezayı artırmayacağı, göklerde ve yerde ne varsa hepsinin bütün yönleriyle O'nun mülkü, tasarrufu ve hükümlerliği altında bulunduğu ve neticede işlerinin O'nun hükmüne döndürüleceği, herkesin hak ettiği mükâfat veya cezanın ilahî hikmete uygun olarak verileceği hususlarına işaret ediliyor.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ, yukarıdaki âyetlerdemü'minlere birtakım şeyler emredip bazı şeyleri yasakladı, eski ümmetler gibi ayrılıp ihtilafa düşmemeleri için uyarıda bulundu, iman edenlerin mükâfatlandırılacağını, kâfirlerin ise cezalandırılacağını, hiç kimseye zulüm

etmeyi dilemediğini, göklerin ve yerin hükümlerinin O'na ait olduğunu beyan buyurdu. Aşağıdaki âyetlerde ise Müslümanların en hayırlı ümmet olup buna sebep teşkil eden üç çeşit meziyet sahibi oldukları, kitap ehlinin küfrü bırakıp son Peygamber'e iman etmelerinin kendileri için tek hayırlı yol olacağı, fakat küfürlerinde kalmaları halinde dünya ve ahirette hüsrana uğrayıp azaba müstahak durumdan kurtulamayacakları beyan buyruluyor.

ÂL-İ İMRÂN3/110-112

كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَتَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَوْ آمَنَ أَهْلُ الْكِتَابِ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ مِنْهُمْ الْمُؤْمِنُونَ وَأَكْثَرُهُمُ الْفَاسِقُونَ (١١٠) لَنْ يَضُرُّكُمْ إِلَّا أَدْوَىٰ وَإِنْ يَقَاتِلْكُمْ يُولُوكُمْ الْأَدْبَارَ ثُمَّ لَا يُنْصَرُونَ (١١١) ضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الدَّلَّةَ أَيْنَ مَا تَقِفُوا إِلَّا بِحَبْلٍ مِنَ اللَّهِ وَحَبْلٍ مِنَ النَّاسِ وَبِأَوْ بِغَضَبٍ مِنَ اللَّهِ وَضَرَبْتُ عَلَيْهِمُ الْمَسْكَنَةَ ذَلِكَ بَأَنَّهُمْ كَانُوا يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ الْأَنْبِيَاءَ بِغَيْرِ حَقٍّ ذَلِكَ بِمَا عَصَوْا وَكَانُوا يَعْتَدُونَ (١١٢)

MEALİ

110. Siz, insanlar için çıkarılmış en hayırlı bir ümmet olmak üzere var oldunuz. İyiliği emreder, kötülüğü meneder ve Allah'a iman edersiniz. Eğer kitab ehli de iman etmiş olsaydı, muhakkak onlar için hayırlı olurdu. İçlerinden iman edenler var, fakat çoğu dinden çıkmış kimselerdir

111. Onlar, size eziyetten başka hiçbir zarar veremeyecekler ve eğer sizinle savaşılırsa size arkalarını döner (kaçıp gider)ler. Onlara (hiçbir taraftan) yardım da edilmeyecektir.

112. Nerede bulunsalar onlara alçaklık damgası vurulmuştur (zillett içinde yaşamaya mahkûmdurlar). Meğerki Allah'ın ahdine ve (mü'min) insanların ahdine sığınmış halde olsunlar. Onlar döne dolaşa Allah'ın büyük bir gazabına da müstahak oldular ve üzerlerine miskinlik damgası vuruldu. Bunun sebebi şudur: Allah'ın âyetlerini inkâr ediyorlar, peygamberleri bile bile haksızlıkla öldürüyorlardı. Çünkü (Allah'a) isyan etmişlerdi ve haddi aşıyorlardı.

İNİŞ SEBEBİ

1. İkrîme ve Mukatil'den rivâyete göre Malik b. Sayf ve Vehb b. Yahuda isimli Yahudiler, sahabelerden İbn Mes'ûd, Übeyy b. Kâ'b, Muaz b. Cebel ve Salim Mevla, Huzeyfe (Allah onlardan razı olsun)ye: Biz Allah katında sizlerden hayırlı ve üstünüz,

dinimiz de bizi çağırdığınız dininizden daha hayırlıdır, dediler. Bunun üzerine yukarıdaki 110. âyet indirildi.¹²³⁴

2. Mukâtil'den rivâyete göre Kâ'b, Ebû Rafî, Ebû Yaser, Kinâne ve İbn Sûriya isimli Yahudi liderleri, onlardan ayrılıp, Müslümanlığı kabul eden Abdullah b. Selam'a (*radiyallahuanhu*)ve arkadaşlarına dil ile ağır hakaretlerde bulundular, üzücü ve incitici sözler ve davranışlarla eziyet etmekten geri kalmadılar. Bunun üzerine yukarıdaki 111. âyet indirildi.¹²³⁵

TAHLİLLER

Küntüm(كنتم): Bu cümlesindeki “كان” fiili gramer açısından tam veya nakıs olabilir ve buna bağlı olarak cümle “Varoldunuz”, “Bulundunuz”, “Oldunuz” ve “İdiniz” gibi manalarla yorumlanabilir.

Fasık(فاسق): Allah'a itâat yolundan çıkıp isyan eden manasınadır, burada kâfir manasınadır.¹²³⁶

Eza (أذى): Eziyet demektir, burada az zarar, yani dil ile hakaret, tehdid ve benzeri üzücü ve incitici sözlerle verilen zarar manasınadır.¹²³⁷

Zillet(ذلة): alçaklık ve aşağılıktır. Burada ilgili kâfirlerin öldürülmesi, çoluk çocuklarının esir alınması, mallarının ganimet sayılması bir kavle göre cizye ödemeleri ve batıl inanca bağlılık züllu içinde itibarsız ve hakir görülmeleridir.¹²³⁸

Habl(حبل): Ahit ve güvence manası ile tefsir edilmiştir.¹²³⁹

¹²³⁴Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/101.

¹²³⁵İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/312.

¹²³⁶İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 1/210.

¹²³⁷İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 71.

¹²³⁸İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'ân*, 330.

¹²³⁹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/170.

Meskene(مَسْكَنَة): Miskinlik, fakirlik demektir. Yahudilerin zenginleri bile genellikle kendilerini fakir gösterirler ve hepsi dünyalığa çok ihtiraslı olup gönülce fakirdirler. El-Hasan ise bu kelimeyi cizye ile yorumlamıştır.¹²⁴⁰

Ma'ruf(مَعْرُوف) ve **Münker**(مُنْكَر) kelimelerinin açıklaması yukarıda 104. âyetin tahlili bölümünde yapıldı. Ancak Münzir ile başkalarının rivâyetlerine göre İbn Abbâs bu âyette marufu Kelime-i şahadet getirip Kur'ân'a iman etmek, münkeri de küfür ve inkârcılık manası ile tefsir etmiştir.

AÇIKLAMA

Bu âyetlerin muhatapları, bir kavle göre Resûl-i Ekrem'in (*sallahu aleyhi ve sellem*)sahabeleri, diğer bir kavle göre sahabelerden muhacir olanlar, başka bir kavle göre Hz. Peygamber'in bütün ümmetidir. Ahmed b. Hanbel'in hasen bir senetle Hz. Ali'den rivâyet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber(*sallahu aleyhi ve sellem*)hiçbir peygambere verilmeyip de yalnız kendisine verilen meziyetleri anlatırken"... ve benim ümmetim, ümmetlerin en hayırlısı kılındı." buyruğu son tefsiri teyit eder. Katâde'nin Hz. Ömer'den naklettiği şu eser de aynı tefsiri kuvvetlendirir: Hz. Ömer şöyle demiştir: "*Ey insanlar! Şu en hayırlı ümmetten olmak kimi sevindiriyorsa Allah Teâlâ'nın o ümmetten istediği şu iyiliği emretmek, kötülüğü menetmek ve Allah'a iman etmek şartlarını yerine getirsin.*"

Hız. Peygamber'in ümmeti diğer bütün peygamberlerin ümmetlerinden daha hayırlı ve üstündür. Bu âyetler de bu müjdeyi verirken onun üstünlüğü kazanmasına sebep olan üç vasfını beyan ediyor: İnsanlara iyiliği emretmeleri, kötülüğü menetmeleri ve Allah'a Kur'an'ın tanımladığı gibi iman etmeleridir.

Müslümanlar, insanları son dine intisap etmeye, Hakk'ın yoluna girmeye, O'na boyun eğmeye, küfrü, inkârcılığı, batıl yolu ve günahları bırakmaya çağırır, gerektiğinde cihat eder, insanların dünya ve ahiret yararına olan bu kutsal hizmeti en üstün düzeyde tutar. Allah'a da gereği gibi iman ederler, yani neye iman etmek gerekiyorsa, hepsine inanırlar. Kitab ehli ise inanılması gereken şeylerin bazısına inanıp bazısını inkâr ediyorlar. Eğer onlar da Hz. Peygamberimiz'e, onun, getirdiği Kur'an'a iman etselerdi kendileri için hayırlı olurdu. Yahudilerden Abdullah b. Selâm, kardeşi, Su'lebe b. Şu'be ve arkadaşları, Hristiyanlardan Necâşi ve arkadaşları gibi bazıları hakkı kabul

¹²⁴⁰Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 2/137.

edip son dine girmek suretiyle iman edenler var ise de büyük çoğunluğu Allah'ın dininden çıkmış, küfür bataklığına saplanmış kimselerdir.

111. âyetle yoldan çıkıp küfre saplanmış kitap ehlinin 110. âyetle anlatılan vasıfları taşıyan Müslümanlara eziyet etmekten başka bir zarar veremeyecekleri, savaş açtıkları takdirde yenilgiye uğratılacakları ve bundan böyle onlara kimsenin yardım etmeyeceği bildirilmektedir.

Yukarıda âyetlerin iniş sebebi bölümünde belirtildiği gibi Yahudilerden Abdullah b. Selam ve arkadaşları İslamiyet'i seçip ihtida edince Yahudiler onlara üzücü ve incitici sözler söylemeye, İslam dini aleyhinde ileri geri konuşmaya başladılar, Müslümanları tehdit ettiler. İşte bu âyetle onların bu tür eziyetten başka bir zarar veremeyecekleri, savaşlıkları takdirde yenilecekleri ve artık hiçbir taraftan kendilerine yardım edilmeyeceği bildiriliyor.

Bu âyet, Hz. Peygamber'in (*sallahu aleyhi ve sellem*) peygamberliğini ispatlayan mucizelerdendir, geleceğe yönelik verdiği haber aynen gerçekleşti. Çünkü Medine dolaylarında bulunan Yahudi kabilelerinden Kaynuka oğulları, Kurayza oğulları ve Nadir oğulları kabileleri ve Hayber Yahudileri Müslümanlarla savaştılar. Fakat hiçbirisi İslam ordusu karşısında duramadı, hepsi ağır yenilgiye uğratıldılar ve bir daha bellerini doğrultamadılar.

112. âyetle de Yahudilere zillet ve alçaklık damgasının vurulduğu, ifade edilmektedir. O İslam düşmanları için can ve mal emniyeti ve güvencesi yoktur, savaşçıları öldürülür, çoluk çocukları esir alınır, malları Müslümanlara ganimet olur. Onlar hakir ve ezilmeye mahkûm biçimde yaşarlar. Ancak cizye ödemek suretiyle Allah'ın ve müminlerin ahdini ve güvencesini aldıkları, diğer bir mana ile İslam dinini kabul edip mü'minlerin yoluna girdikleri takdirde can ve mal güvencesi içinde yaşarlar.

Âyetin bundan sonraki bölümünde Yahudilerin Allah'ın gazabına müstahak oldukları ve üzerlerine miskinlik damgası vurulduğu yani zengin olsalar bile kendilerini fakir gösterip mala aşırı ihtirasları yüzünden gönül fakirliği içinde yaşadıkları, diğer bir mana ile-- cizye ödemekle yükümlü tutuldukları--bayan buyruluyor.

Âyetin sonunda da onların bu kötü duruma düşmelerinin sebebi anlatılıyor: Yahudiler zillet ve alçaklık içinde bırakılmalarının sebebi onların Hz. Muhammed'in (*sallahu aleyhi ve sellem*) peygamberliğine delalet eden âyetleri inkâr etmeleri bile bile peygamberleri öldürmeleridir. Bu küfür bataklığına düşmek ve peygamberleri

öldürmek suçlarını işlemeleri ise onların Allah'a isyan etmeleri ve sınırlarını aşmalarıdır. Onlar çeşitli günahlar işleye işleye, Allah'a isyan etmekte ısrar ede ede nihâyet peygamberleri öldürmek ve küfür bataklığına düşmek küstahlığını da göstermişlerdir.

Şu noktayı da belirteyim: Hz. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*) zamanındaki Yahudiler dedelerinin peygamberleri öldürmeleri hareketini tasvip ettikleri için bu suça bir nevi ortak gibi olmuşlar ve bu nedenle bu fiil onlara isnat edilmiştir.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Müslümanların meziyetleri, Kitab ehlinin son Peygamber'e iman etmelerinin kendileri için hayırlı olacağı ve küfürlerinde, kalmaları halinde dünyada ve ahirette hüsrana uğramaya mahkûm olacakları beyan edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde Kitab ehlinin hepsinin böyle kötü olmayıp içlerinde Kur'an'ın tanımladığı gibi iman edip doğru yolu seçen ve 110. Âyette anlatılan Müslümanların vasıflarını taşıyan, hayra koşan iyi insanların bulunduğu ve böylelerin iyiliklerinin karşılığının verileceği beyan ediliyor. Bunlar son dini seçip doğru yolu bulan Kitab ehlidir.

ÂL-İ İMRÂN 3/113-115

لَيْسُوا سَوَاءً مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ أُمَّةٌ قَائِمَةٌ يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ آنَاءَ اللَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ
الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَيُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا
يَفْعَلُوا مِنْ خَيْرٍ فَلَنْ يُخَفِّرُوهُ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

MEALİ

113. (Tabii) hepsi bir değildir. Kitab ehli içinden hakka bağlı doğrulan, gece saatlerinde Allah'ın âyetlerini (Kur'an'ı) okuyup secdeye kapanan bir topluluk vardır.

114 (Onlar) Allah'a ve âhiret gününe iman ederler, iyiliği emrederler, kötülüğü menederler, hayırlara koşuşurlar ve işte onlar iyilerdendirler.

115. Ve (onlar) ne hayır işlerlerse sevabından asla mahrum edilmeyeceklerdir. Allah, (günahlardan) sakınanları bilir.

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

1. Yahudilerden Abdullah b. Selâm ve arkadaşları Müslümanlığı kabul edince Yahudi hahamları: Muhammed'e (*sallahu aleyhi ve sellem*) ancak kötü ve şer insanlarımız

inanır. Eğer inananlar bizim iyi ve seçkin adamlarınız olsalardı babalarının dinlerini bırakmazlardı, demeye başladılar ve Müslümanlığı kabul eden adamlarına: Siz dininizi başka bir dinle değiştirmekle hıyanet ettiniz, dediler. Bunun üzerine bu âyetler indi.¹²⁴¹

2. Necran’dan kırk, Habeşistan’dan otuz iki ve Rumlardan sekiz olmak üzere seksen kişi Hz. İsa’nın (*aleyhisselam*)dini üzerinde iken Hz. Muhammed’i (*sallahu aleyhi ve sellem*)tasdik edip ona iman ettiler, böylece son din ile şereflendiler. Bu âyetler onlar hakkında indi.¹²⁴²

3. Ahmed b.Hanbel, Nesâî, İbn Cerîr ve Tabarânî’nin rivâyetlerine göre Abdullah İbn Mes’ûd (*radiyallahuanhu*) şöyle demiştir: “*Resûlullah (sallahu aleyhi ve sellem)bir gece yatsı namazını geciktirdi. Bir süre sonra (namaz kaldırmak üzere) mescide gelince cemaatin namaz için beklemekte olduğunu gördü ve: Bilmiş olun Kitab ehlinen hiç kimse bu namazı kılmaz*” buyurdu. Bunun üzerine bu âyetler indi.¹²⁴³

TAHLİLLER

Kaime (قام):Hakk’a bağlı duran, adaletli, müstakim, doğru, doğrulan, Allah için kalkan, ayakta namaza duran manalarına gelir; **أُمَّةٌ قَائِمَةٌ** ifadesinden maksat Kitab ehlinen Müslüman olan toplumdur.¹²⁴⁴

Ânâ(آناء):Saatler, demektir. Çoğul olan bu kelimenin tekili, **أَنِي, أَنِي** gibi şekillerde gelir.

AÇIKLAMA

110-112. âyetlerde kitap ehlinen iman edenler bulunduğu, fakat büyük çoğunluğunun yoldan çıkıp küfür bataklığına saplandığı belirtilerek bunların birtakım kabahatleri ve buna karşılık dünyada ve ahirette mahkûm oldukları cezaları beyan buyrulduktan sonra 113-115. âyetlerde kitap ehlinen hepsinin bir olmadığı hepsinin anılan küfür ve kabahatleri işlemediği, büyük çoğunluğu böyle olmakla beraber içlerinden hak ve doğru yol üzere duran, gece saatlerinde Kur’ânâyetlerini okuyup namaz kılan, Allah’a ve âhret gününe gereği gibi iman eden, iyiliği emredip kötülüğü meneden ve hayırlara

¹²⁴¹Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/121.

¹²⁴²Sa‘lebî, *el-Kesf*, 3/132.

¹²⁴³Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/127.

¹²⁴⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 690.

koşuşan bir topluluk bulunduğu ve bunların Allah katında durumları iyi olan kimselerden olduğu, işledikleri hayırların karşılıksız bırakılmayacağı bildiriliyor.

Bu âyetlerde övülen topluluk, âyetlerin iniş sebebi bölümünde durumları anlatılan Abdullah İbn Selam ve arkadaşlarıdır. Bunlar Müslüman olunca yukarıda anlatıldığı gibi Yahudi hahamları bunları kötülediler ve Yahudilerin şerir insanlar olduğunu ileri sürdüler. Yüce Allah bu âyetlerde Yahudilerin yakıştırmalarını reddederek bunları övüyor.

Bazı müfessirler ise bu topluluk hem bunlar hem de Hristiyanlardan olup İslamiyet'i kabul eden ve durumları yine iniş sebebi bölümünde anlatılan Necrânî, Habeşistanlı ve Bizanslılardır.

Müfessirlerin çoğu 113. âyette “*secdeye kapanan*” ifadesi ile işaret edilen namaz yatsı namazıdır, demişler ve yukarıda iniş sebebi bölümünde naklettiğim İbn Mes'ûd'un (*radiyallahuanhu*) hadisi ile Tabarânî'nin hasan bir senet ile Münkedir'den rivâyet ettiği benzer hadisi delil göstermişlerdir. Bu hadislerden anlaşılıyor ki ne Yahudiler ve Hristiyanlar ne de diğer peygamberlerin ümmetlerine yatsı namazı kılmamışlardır. İşte bu hikmete İbnaen bu âyette Kitab ehlinen Müslümanlığı kabul edenler yatsı namazını kılmakla övülüyorlar.

Bazı müfessirler ise: Bununla teheccüd (gece) namazı kastedilmiş, derler.

Anılan ifade ile ister yatsı namazı ister teheccüd namazı kastedilmiş olsun “*Namaz kılanlar*” denilmeyip de “*Secdeye kapanan*” denilmesinin sebebi yüce Allah'a boyun eğip tevazu ve alçakgönüllülüğün secde halinde daha açık biçimde görülmesidir. Gece saatlerinde Kur'ân âyetlerini okuduklarını belirtmek de onların Kur'ân âyetlerini inkâr eden diğer kitap ehlinen ne kadar farklı olduğunu ortaya koymak içindir. Kitab ehlinin büyük çoğunluğu Kur'ân âyetlerini inkâr ederken sayıları az da olsa bazıları bunların aksine doğru yol üzere bulunup gece saatlerinde Kur'ân âyetlerini okurlar.

114. âyette “Onlar Allah'a ve âhiret gününe iman ederler” buyruluyor.

Bundan maksat Kur'ân'a göre inanılması gerekli imanın bütün şartlarına inanmaktır. Aksi takdirde geçerli bir iman sayılamaz. Bu cümlede onların kâfir olan kitap ehlinen farklı başka bir niteliklerini ifade eder. Çünkü kâfir olan kitap ehli Hz. Üzeyir'i veya Hz. İsa'yı Allah'a ortak koşarlar, âhiret hayatına da farklı biçimde inanırlar. Bu itibarla Allah'a ve âhiret gününe imanları geçersiz ve yok sayılır.

Âyetin bundan sonraki bölümünde o bahtiyar insanların kendi nefislerini ıslah ettikleri gibi başka insanları ıslah etmeye, İslam dinin güzel yoluna yönlendirmeye çalıştıklarına, hayırlı işlere koşuştukları ve Allah katında durumları iyi sayılanlardan oldukları bildiriliyor.

Sonuncu âyette de onların işledikleri bütün ibadetlerin ve hayırların sevaplarının verileceği, hiçbirisinin karşılıksız bırakılmayacağı ve Allah'ın günahlardan korunan kullarını iyi bildiği, yani onları mükâfatlandıracağı beyan buyruluyor.

Bu âyetlerde, Kitab ehlinden olup Müslümanlığı kabul eden ve durumları iniş sebebi bölümünde belirtilen toplumun sekiz meziyeti sıralanmıştır.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde kitap ehlinden Müslüman olanlar övülerek işledikleri iyiliklerin mükâfatı verileceği beyan edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde kâfirlerin mallarının ve evlatlarının kendilerini Allah'ın azabından kurtaramayacağı ve harcadıkları şeyin boşa çıkacağı beyan buyruluyor.

ÂL-İ İMRÂN3/116-117

إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا لَنْ تُغْنِيَ عَنْهُمْ أَمْوَالُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ مِنَ اللَّهِ شَيْئًا وَأُولَٰئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ ﴿١١٦﴾
مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتْهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ
اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسَهُمْ يَظْلِمُونَ ﴿١١٧﴾

MEALİ

116. İnkâr edenler (var ya) şüphesiz ne malları ne de evlâtları Allah'ın azabından hiçbir şeyi asla onlardan defedemeyecek (hiçbir yarar sağlamayacaktır) Onlar cehennem ateşinin müdavimleridir, içinde ebedi kalacaklardır.

117. Onların bu dünya hayatında harcamakta oldukları şeyin durumu kendi kendilerine zulmeden bir topluluğun ekinine vurup da mahveden kavurucu soğuk bir rüzgârın hali gibidir. Allah onlara zulmetmedi; fakat onlar kendilerine zulmediyorlar.

TAHLİLLER

İğnâ(إغناء):Gelmekte olan bir zararı defetmek veya fayda sağlamak ve başka manalara gelir. Burada bu iki mana ile tefsir edilmiştir.¹²⁴⁵

¹²⁴⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 616.

Mesel (مثل):Durum ve hal manasınadır.¹²⁴⁶

Sırr (سر):Şiddetli soğuk manasınadır.¹²⁴⁷

Hars (حراثت):Ekin demektir.¹²⁴⁸

AÇIKLAMA

Bu âyetlerde sözü edilen inkârcılardan maksat bütün kâfirler olabilir. Çünkü hepsi malları ve evlatlarıyla iftihar ediyorlardı. Nitekim Sebe' sûresinin 35. âyetinde mealen: “*Ve (kâfirler) dediler ki: Biz malca ve evlatça daha çoğuz, biz azaba uğratılacak değiliz*” buyurularak onların bu halleri beyan edilmektedir. Yüce Allah onların sözlerini bu âyetlerde reddediyor.

İbn Abbâs'tan (*radiyallahuanhu*) rivâyete göre bu âyetler Benî Kurayza ve Benî Nadîr Yahudileri hakkındadır. Çünkü Yahudilerin liderleri Hz. Peygamber'e (*sallahu aleyhi ve sellem*)karşı mücadele ve düşmanlığı sürdürmek adı altında kendi milletlerinden mal topluyorlardı. Fakat asıl maksatları liderliklerini korumak ve bu yolla istismarda bulunup kendilerine mal temin edip biriktirmektir.

Diğer bir kavle göre bunlardan maksat Mekke müşrikleri idi. Çünkü Ebu Cehil mallarının çokluğuyla iftihar ediyordu. Ebû Süfyân da Bedir ve Uhud savaşı için müşriklere bir hayli mal harcadı.

Âyetin hükmü umumîdir. Kâfirlerin malları ve evlatları onlardan Allah'ın azabından hiçbir şeyi defedemezler. Diğer bir mana ile Allah'a karşı onlara hiçbir yarar sağlayamayacaktır. Onlar cehennem ateşinin müdavimleridir. Yani devamlı surette ateşte bulunup ondan hiç ayrılmayacaklar ve o ateş içinde ebedi kalmaya mahkûmdurlar.

117. âyette de kavurucu soğuk bir rüzgârın ekini mahvettiği gibi inkârcıların küfrünün de onların benzeri yollarda harcadıkları malların semeresini mahvedip boşa çıkardığına işaret ediliyor. Küfürleri, kavurucu soğuk rüzgâra benzer, harcadıkları mallar da kavurucu soğuk rüzgârla mahvolan ekine benzer. Âyetteki benzetme, Arap edebiyatı deyimiyle mürekkep benzetme çeşidindendir.

¹²⁴⁶İsfehânî, *el-Müfredât*, 759.

¹²⁴⁷İsfehânî, *el-Müfredât*, 481.

¹²⁴⁸İsfehânî, *el-Müfredât*, 226.

Âyetten maksat şöyle de olabilir: Yahudilerin, Mekke müşriklerinin ve diğer inkârcıların Hz. Peygamber'e (*sallahu aleyhi ve sellem*)ve Müslümanlara düşmanlık uğrunda ve onlarla savaşmak için harcadıkları mallar onların daha önce işlemiş oldukları sadaka gibi ne kadar iyilik varsa hepsini mahvedip semeresiz bırakır, boşa çıkarır. Tıpkı kavurucu soğuk bir rüzgârın ekini mahvetmesi gibi. Bu takdirde harcadıkları mallar, ekini mahveden soğuk rüzgâra benzetilmiş olur. "Allah onlara zulmetmedi, fakat onlar kendilerine zulmettiler."

Âyetin bu bölümündeki "onlar" zamiri mallarını harcayan inkârcılara ait olabilir. Bu takdirde ölümün manası şöyle olur: Allah, onlara yaptıkları harcamaları boşa çıkarmakla haksızlık etmedi. Fakat onlar mallarını geçersiz yer ve biçimde harcamakla kendilerine haksızlık ve yazık ettiler.

Anılan zamir ekin sahibi olan topluluğa ait olabilir. Buna göre mana şöyle olur: Allah ekin sahibi olan topluluğa, ekinlerini mahvetmekle zulmetmedi. Fakat o topluluk ekinlerinin mahvedilmesi cezası ile cezalandırılmalarına sebep olan küfür ve çeşitli günahları işlemekle kendilerine haksızlık ve yazık ettiler.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Allah Teâlâ yukarıda geçen âyetlerde mü'minlerin ve kâfirlerin hallerini beyan ettikten sonra aşağıdaki âyetlerdemü'minlerin kâfirlere dostluk ve samimiyet kurmaktan sakınmalarını emrediyor.

ÂL-İ İMRÂN3/118-120

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا بَطَانَةً مِنْ دُونِكُمْ لَا يَأْلُونَكُمْ خَبَالًا وَدُّوا مَا عَنِتُّمْ قَدْ بَدَتِ الْبَغْضَاءُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ وَمَا تَخْفَى صُدُورُهُمْ أَكْبَرُ قَدْ بَيَّنَّا لَكُمُ الْآيَاتِ إِنْ كُنْتُمْ تَعْقِلُونَ ﴿١١٨﴾ هَا أَنْتُمْ أَوْلَاءُ تُحِبُّونَهُمْ وَلَا يُحِبُّونَكُمْ وَتُؤْمِنُونَ بِالْكِتَابِ كُلِّهِ وَإِذَا لَقُوكُمْ قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا عَضُّوا عَلَيْكُمْ الْأَنَامِلَ مِنَ الْغَيْظِ قُلْ مُوتُوا بِغَيْظِكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ بِذَاتِ الصُّدُورِ ﴿١١٩﴾ إِنْ تَمْسَسْكُمْ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا إِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ مُحِيطٌ ﴿١٢٠﴾

MEALİ

118. Ey iman edenler, kendinizden başkasını dost-sırdaş edinmeyin: Onlar sizi bozup zarara uğratmakta kusur etmezler, şiddetli sıkıntıya düşmenizi çok arzularlar, kinle düşmanlıkları ağızlarından taşıp ortaya çıkmıştırve göğüslerinin sakladığı (kin ve düşmanlık) daha büyüktür. Eğer düşünecek olursanız, biz size âyetleri açıkladık.

119. İşte siz (Mümin)ler öylesiniz. Siz onları seversiniz. Onlar ise, (ilâhî) kitap(lar)ın hepsine iman ettiğiniz halde sizi sevmezler, sizinle karşılaştıkları zaman “İnandık” derler ve kendi başlarına kalınca size karşı öfkelerinden parmaklarının uçlarını ısıırırlar. De ki: Öfkenizle ölün Şüphesiz, Allah sinelerde (gizli) olanı iyi bilir.

120. Size bir iyilik dokunsa onları tasalandırır, size bir kötülük dokunsa ondan dolayı sevinirler. Eğer sabreder, (yasaklardan) korunursanız onların hilesi size hiç zarar vermez. Şüphesiz Allah, onların yapmakta oldukları şeyleri (ilmiyle) kuşatmıştır (cezasız bırakmaz).

TAHLİLLER

Bitâne(بطانة):Asıl manası elbisenin içyüzündeki astarı demektir. Bu kelime bir kimsenin sırlarını bilen sıkı dostları anlamında da kullanılır. Sıkı dost erkek olsun kadın olsun bir kişi olsun veya birden fazla kişiler olsun hepsine **بطانة**denilir.¹²⁴⁹

Dûniküm(دونكم):Kendinizden başkası, yani Müslüman olmayanlar demektir.

Ye’lûne(يألون):Elv (ألو) kökündendir. **Elv**, kusur etmek, tembellik edip ihmal etmek, bir şeyi tam yapmamak demektir.¹²⁵⁰

Habâl(خبيل):Noksanlık, bozukluk, zarar ve şer manalarındaır.¹²⁵¹

‘Anat(عنت):Şiddetli sıkıntı ve çetin zorluk manasındadır.¹²⁵²

Bağdâ(بغضاء):Şiddetli ve kin ve düşmanlık demektir.¹²⁵³

Efvâh(أفواه):Fem’in çoğuludur, ağızlar demektir.¹²⁵⁴

el-Kitâb(الكتاب):Burada ilâhî kitap cinsi manasınadır ki bütün ilâhî kitapları kapsar.

‘Add(عض):Isırmaktır.¹²⁵⁵

¹²⁴⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 131.

¹²⁵⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 83.

¹²⁵¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 274.

¹²⁵²İsfehânî, *el-Müfredât*, 589–590.

¹²⁵³İsfehânî, *el-Müfredât*, 136.

¹²⁵⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 650.

¹²⁵⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 570.

Enâmil(أنامل):Enmule'nin (أنملة) çoğuludur, parmak uçları demektir.¹²⁵⁶

Ğayz(غيط):Öfke ve hiddet demektir.¹²⁵⁷

İNİŞ SEBEBİ

Bu âyetlerin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:

Bir rivâyete göre Medine'de bazı Müslümanlar, komşuluk, sütkardeşliği, akrabalık ve cahiliyet devrinden kalma dostluk gibi sebeplerle bazı Yahudilerle sıkı fıkı görüşüyor, samimi dostluklarını sürdürüyorlardı. Bu halin ilerde Müslümanların sırlarının düşmanları tarafından sezilmesine ve bir takım fitnelere yol açması ihtimaline karşı Müslümanlar uyarılıyor ve onların gayr-i Müslimleri dost ve sırdaş edinmeleri yasaklanıyor. Bu âyetler bu olay üzerine indirilmiştir.¹²⁵⁸

Diğer bir rivâyete göre ise Müslüman görünen kalben kâfir olan münafıklar, onların iç yüzlerini bilmeyen temiz duygulu bazı Müslümanlarla görüşüp onlardan Müslümanlara ait sırları çekmeye çalışıyor ve bunu sağlamak için samimi dost görünüyorlardı. O Müslümanlar da bunları dost sanıp bazı sırlardan söz ediyorlardı. Bunun üzerine bu âyetler indi.

AÇIKLAMA

Âyetlerin iniş sebebi belirli bir olay olsa bile hükmü umumîdir. Allah Teâlâ Müslümanları kâfirlerle dostluk kurmaktan onlara kişisel veya kamuya ait sırlar vermekten menediyor ve gerekçesini şöyle bildiriyor:

Çünkü onlar sizi bozup zarara uğratmakta kusur etmezler, olanca güçleriyle aleyhinize çalışıp dururlar, şiddetli sıkıntıya, zarara düşmenizi diğer bir mana ile dalalete düşmenizi, dininizden sapmanızı çok isterler, size karşı beslemekte oldukları kin ve düşmanlıkları ağızlarından taşıp ortaya çıkmış, artık dillerini tutamaz derecede husumetlerini ve aleyhinizdeki faaliyetleri ağızlarından kaçırlar. Hele kalplerinde gizli tuttukları kin ve düşmanlık ise ağızlarından kaçırdıklarından çok daha büyüktür.

¹²⁵⁶ Kelimenin birkaç farklı tekil formatı vardır: أَنْمَلَةٌ / أَنْمَلَةٌ / أَنْمَلَةٌ. Çoğul olarak أَنْمَلَاتٌ ve أَنْمَلٌ şeklinde gelmektedir.

¹²⁵⁷ İsfahânî, *el-Müfredât*, 619.

¹²⁵⁸ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 7/141

Allah Teâlâ onların Müslümanlara karşı olumsuz tutumlarını, kin ve düşmanlıklarını beyan buyurduktan sonra Müslümanlara hitaben: “*Eğer düşünecek olursanız, biz size âyetleri açıkladık.*” buyuruyor.

Âyetlerden maksat, Allah ve Resulünün düşmanlarını dost ve sırdaş edinmeyi yasaklayan âyetler veya dinde ihlaslı olup mü’minlere dost olmanın ve kâfirlere düşman gözüyle bakmanın vacipliğine delalet eden âyetlerdir.

İşte siz mü’minler öylesiniz, yukarıda olumsuz tutumları ve düşmanlıkları anlatılan o kâfirlere dost edinmek hususunda hatalısınız: Siz onları akrabalık, sütkardeşliği ve komşuluk gibi sebeplerle seversiniz. Onlar ise İlâhî kitapların hepsine, dolayısıyla onlara indirilen kitaba iman ettiğiniz halde sizi sevmezler. Peki, onlar size indirilen kitaba iman etmedikleri halde siz niçin onları seversiniz? Onlar ikiyüzlülük ederler, sizinle karşılaştıkları zaman “iman ettik” sizin dininizin hak olduğunu kabul ettik, derler. Fakat kendi başlarına kalınca size karşı öfkelerinden parmaklarını ısıırırlar. Çünkü müminler arasında gördükleri birlik, beraberlik, güçlülük, Allah’ın yardımı ve müminlerden bir türlü intikam alama vaziyeti idare etmekten başka çare bulamamaları onları çileden çıkarır.

“*De ki: Öfkenizle ölün*” cümlesinin muhatabı Hz. Peygamber’dir. O inkârcıların yüzünde veya gıyaplarında onlar hakkında “Öfkenizle ölün” diye beddua etmesi isteniyor. Cümlenin manası da şöyledir: İslam dinin ve Müslümanların güçlerinin gittikçe artmasından dolayı öfkenizin şiddetlenmesinden ötürü ölünüz -diğer bir mana ile öfkeniz ölümünüze kadar devam etsin, o halinizle can verin. Bu da öfkelerine sebep olan İslam’ın kuvvetinin ve haşmetinin devamlılığı ile gerçekleşir.

“*Şüphesiz Allah sinelerde (gizli) olanı iyi bilir*” cümlesi Hz Peygamber tarafından söylemesi emredilen sözün devamı olması da muhtemeldir. Yani, onlara böyle beddua et ve böyle de söyle.

Ey mü’minler, size birlik beraberlik, dayanışma ve düşmana karşı zafer kazanmak gibi bir iyilik, bir ilahi nimet dokunsa onları tasalandırır üzüp öfkelerendirir. Size düşmana yenilmek, ayrılığa düşmek gibi bir kötülük dokunsa ondan dolayı sevinirler. Eğer siz müminler onların bu olumsuz tutumlarına ve eziyetlerine karşı veya dini yükümlülüklerdeki riske sabreder Allah’ın size yasakladığı şeylerden korunursanız onları hilelerinin ve entrikalarının size hiçbir zararı olmayacaktır. Çünkü Allah sabreden ve günahlardan korunan kullarına korur, destekler.

ÂYETLER ARASI MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde müminler sabredip yasaklardan kaçındıkları takdirde düşmanlarının hilelerinin onlara zarar vermeyeceği beyan buyurulduktan sonra aşağıdaki âyetlerde müminlerin sabredip yasaklardan kaçındıkları zaman Allah'ın onlara yardım edip düşmanlarının zararlarını defetmek, müminlerinin sabretmemeleri veya yasaklardan kaçınmamaları halinde bu desteği çekmek hususunda Allah'ın şaşmaz sünnetine delalet eden Uhud ve Bedir savaşlarına değiniliyor.

121. âyetten 180. âyete kadar olan bölümde Uhud savaşına yer verilmiş olup bu arada bedir savaşındanda söz edilmektedir.

BEDİR VE UHUD SAVAŞIYLA İLGİLİ BİRKAÇ SÖZ

Mekke müşrikleri Hz. Peygamber'in ve arkadaşlarının Medine'ye hicret etmelerine Medinelilerin onları yurtlarında barındırıp yardım etmelerine ve İslamiyet'i kabul etmelerine son derece kızıp öfkeleniler ve onlara karşı duydukları şiddetli husumet dolayısıyla Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarına başvurmak suretiyle Müslümanları yok etmeye olanca güçleriyle gayret ettiler. Bu üç savaşın Medine çevresinde veya yakınında meydana gelmesi Mekke müşriklerinin saldırganlıklarının açık birer belgesidir.

Bedir, Mekke ile Medine arsında ve daha yakın bir su kuyusunun veya o semtin yahut da oradaki derenin adıdır. Hz. Peygamber'in Mekke müşrikleriyle ilk savaşı hicretin ikinci yılı Ramazan ayının 17. Cuma günü orada meydana geldi.¹²⁵⁹

Bu savaşta Müslüman mücahitler 310-313 kişi civarında iken düşman askeri 900-1000 kişilikti, savaş araç ve gereçleri açısından da düşman kat kat üstünlüğü, iki tarafın kuvvetleri arasında büyük bir dengesizlik bulunmasına rağmen Müslüman mücahitler, Allah'a ve Resul'üne itaat edip sabır ve metanetlerini muhafaza ettikleri ve yasaklardan kaçınıp verilen talimatların dışına çıkmadıkları için 120. Âyette belirtilen Allah'ın şaşmaz sünneti gereği ilahî yardıma kavuştular, düşmanların şerrini defettiler. Ebû Cehil gibi Mekke müşriklerinin ileri gelenlerini öldürdüler. Düşman yetmiş kadar ölü ve bir o kadar esir bırakıp iyice kırıldı ve Müslüman mücahitler büyük bir zaferle Medine'ye döndüler.¹²⁶⁰

¹²⁵⁹ Taberi, *Camiu'l-Beyan*, 4/75.

¹²⁶⁰ İbn Hişam, *es-sire*, 2/263-286.

Uhud, Medine-i Münevvere yakınında meşhur bir dağın ismidir. Hicretin üçüncü yılı Şevval ayında Hz. Peygamber ile Mekke müşrikleri arasında savaş bu dağın eteğinde meydana geldiği için Uhud savaşı adı verilmiştir.¹²⁶¹

Mekke müşrikleri Bedir savaşında emellerine kavuşmayıp bilakis büyük bir yenilgiye uğradıkları için hem bunun intikamını almak hem de Müslümanları ortadan kaldırmak konusundaki emellerini gerçekleştirmek üzere bu kere tam teçhizatlı üç İbn kişilik bir kuvvetle Mekke'den hareket edip Medine civarında bulunan Uhud dağı eteklerine gelip karargâh kurdular ve savaş hazırlığına başladılar. Hz. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*)sahabelerini toplayıp şehri içinden savunmak veya şehir dışına çıkıp dışarıda savaşmak konusunda istişarede bulundu. Toplantıya münafıkların başkanı Abdullah b. Übey b. Selûl de çağırılmıştı. Hz. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*)toplantıdanönce rüyasında kılıcının ucunda gedik açıldığını, bir sığırın boğazlandığını ve elini sağlam bir zırha soktuğunu görmüştü.¹²⁶²

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber, toplantıda bu rüyasını da anlatarak kılıcının ucunda kırılmasını ailesinden bir zatın vurulacağına, sığırın boğazlanmasını arkadaşlarından bazılarının şehit edileceğine ve elini soktuğu zırhı Medine ile yorumladığı ve Medine dışına çıkmayıp şehri içinden savunmaya taraftar olmakla beraber sahabelerinin görüşlerini sormuş. Abdullah b. Ubey ve Medineli sahabelerin çoğu Hz. Peygamber'in(*sallahu aleyhi ve sellem*) görüşüne katılarak şehrin dışına çıkılmamayı teklif ettiler. Fakat sahabilerin bir kısmı, özellikle bedir savaşına katılamayanlar: Ya Resûlullah bizi düşmanımıza çıkar, kendilerinden korktuğumuzu ve zayıf olduğumuzu sanmasınlar, diyerek şehir dışında savaşmak istediklerini söylediler.¹²⁶³

Abdullah b. Übey b. Selûl tekrar söz alarak: Ya Resûlullah(*sallahu aleyhi ve sellem*), Medine'de kal, şehrin dışına çıkma, biz ne zaman şehri içinden savunmuşsak düşmanı yenmişiz ve şehir dışına çıktığımız her defasında düşmana yenilmişiz. Sen düşmanı kendi haline bırak şâyet bulundukları yerde kalırlarsa kötü bir yerde kalmış olurlar eğer üzerimize gelirlerse erkekler yüksekçe yerlerden onlarla çarpışır kadınlar ve çocuklar da onları taşla tutarlar. Şâyet gelmeyip geri dönerlerse emellerine kavuşmadan dönmüş olurlar, dedi. Fakat şehrin dışına çıkıp düşmanla savaşmaya taraftar olan sahabeler görüşlerinde ısrar ettiler. Nihâyet bu ısrar üzerine Hz. Peygamber eve gidip

¹²⁶¹ İbn Hişam, *es-sire*, 3/63.

¹²⁶² İbn Hişam, *es-sire*, 3/63.

¹²⁶³ Hişam,*es-sire*, 3/66-67.

zırhını giymiş olarak çıktığında sahabeler şehrin dışına çıkma görüşünde ısrarda bulunmaktan dolayı pişmanlık duyup Hz. Peygamber'e (*sallahu aleyhi ve sellem*) gönülden istemediği bir şeyi teklif ettiklerinin farkına vararak: Ya Resûlullah istersen şehir içinde kalalım, dediler. Ama Hz. Peygamber: "Bir peygambere zırhını giydikten sonra artık savaşmadıkça çıkarması yaraşmaz" buyurdu. Şehrin dışına çıkma kararını bildirdi.¹²⁶⁴

Rivâyetlere göre Mekke müşrikleri ordusu hicretin 3. yılı şevval ayının 12 Şevval Çarşamba günü Uhud dağı eteklerinde karargâh kurup savaş hazırlığını yapmaya başlamışlardı. Hz. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*) ise anılan istişare neticesinde verdiği karar gereğince 15 Şevval Cumartesi günü sabahı 1000 kişilik ordusuyla Uhud dağı yakınlarına yürüdü. Ordu Medine ile Uhud dağı arasında شوط denilen semte olduğu zaman münafıkların başkanı Abdullah b. Übey b. Selûl, müslümanların moralini bozup zayıf düşürmek maksadıyla yandaşı olan üç yüz kişiyle ordudan kopup Medine'ye geri döndü. Geriye kalan yedi yüz mücahitten Hârise oğulları ile Seleme oğulları da münafıkların dönüşü yüzünden az daha yılgınlığa düşüp geri çekilecekti. Fakat 122. âyette belirtildiği gibi Allah o samimi müminleri koruyup gönüllerine metanet verdi. Böylece bu iki fırkanın morali düzelip geri dönmediler.¹²⁶⁵

H. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*), yedi yüz kişilik mücahitle Uhud dağına yakınlarına vardı ve askerlerinin sırtını dağa verip savaş düzenini kurdu. Abdullah b. Cübeyr'intemrine verdiği elli kişilik okçu birliğini düşman süvarilerinin sızması muhtemel dağ geçidine yerleştirerek komutana: "Düşman süvarilerine karşı bizi oklarınızla savunun ki arkanızdan gelmesinler. Biz yenilsek de yensek de kesinlikle yerinizden ayrılmayın" diye talimat verdi.¹²⁶⁶

650 kişilik mücahit, kendilerinden sayıca dört beş kat fazla olup savaş araç ve gereçleri bakımından da mukayese yapılamayacak derecede üstün olan düşmanı kısa bir süre içinde Allah'ın yardımıyla hezimete uğrattı. Düşman askerleri kırılıp geri çekilmeye başlayınca okçular birliğinin çoğu mevzilerini terk etti ve kumandanın uyarına ve engellemelerine rağmen anılan geçidi bırakıp savaş alanına indiler. Düşmanın bir kolu okçuların çoğunun mevzilerini terk ettiklerini görünce oradan hücumla geçip mevzilerini terk etmemiş olan kumandanı ve yanında kalan bir kaç kişiyi şehit ettikten

¹²⁶⁴ Beyhaki, *Delail*, 3/226: İbn Hişam, *es-sire*, 3/68

¹²⁶⁵ Beyhaki, *Delail*, 3/221: İbn Hişam, *es-sire*, 3/68

¹²⁶⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-müsned*, 4/293

sonra İslam ordusunu arkadan kuşatıp saldırdılar. Bir anda düşman tarafından çembere alındığını anlayan mücahitler çok zor bir duruma düştüler. Düşman kuvvetleri ise iyice toplanıp saldırılarını sıklaştırdılar. Bu arada biri “*Muhammed öldürüldü!*” diye bağırdı. Bu sestten moralleri iyice bozulan mücahitler dağıldılar ve Hz. Peygamber’in etrafında ancak bir kaç sahabe kaldı.¹²⁶⁷

Mücahitlerden yetmiş zat şehit edildi; kalanların çoğu da yaralandı. Müşriklerden sadece yirmi iki kişi öldürüldü. Düşman, Resûl-i Ekrem’in(*sallahu aleyhi ve sellem*) bulunduğu yere kadar vardı ve ona amansız saldırılarda bulunmalarına rağmen yüce Allah onu korudu, yanında kalan sahabeler de vücutlarını ona siper ettiler. Hz. Peygamber’in(*sallahu aleyhi ve sellem*) bir dişi kırıldı, mübarek dudağından ve yanağından yaralandı. Kan mübarek yüzünden akıyor, kendisi de: “***Peygamberinin yüzünü kana bulayan bir millet nasıl iflah olur***” buyuruyordu. Müşrikler onu ortadan kaldırmak için bütün güçleriyle saldırılarını sürdürüp onun yanına kadar vardıkları halde öldürememelerinin maddi bir izahı yoktur, bunun yegâne izahı Allah’ın onu himaye edip korumasıdır.¹²⁶⁸

Resûl-i Ekrem (*sallahu aleyhi ve sellem*) bunca saldırılara rağmen cesaret ve metanetinden hiçbir şey kaybetmeksizin Müslümanları çevresinde toplanıp savaşıma teşvik etti. Bir sahabe onu sağ görüp “*işte Allah ’ın Resul ’ü buradadır*” deyince dağılan sahabeler toplandılar.

Düşman, mücahitlere büyük zayıat verdirmekle beraber kesin sonuç alamadan savaştan çekilmek lüzumunu hissetti ve Mekke’ye doğrusun doğru hareket etti. Oysa Medine’ye girip bir soykırımına girişmesi düşünülebilirdi. Demek ki yüce Allah onların kalplerine bir korku salmakla savaştan kesin sonuç almaya girişme cesaretini onlardan aldı.

Rivâyetlere göre Hz. Peygamber (*sallahu aleyhi ve sellem*)düşmanın geri dönüp saldıracağı haberini alınca kendisi ve sahabelerinin birçoğu yaralı olmalarına rağmen düşmanı takibe karar verip yürüdüler. Fakat haberin asılsız olduğu anlaşıncı geri geldiler.

Bu savaştan alınan en önemli ders, Allah ve Resul’ünün emirlerine kesinlikle uyup itaat etmenin gerekliliğidir. Eğer okçular birliği verilen talimata uymuş olsaydı kesin

¹²⁶⁷ Beyhaki, *Delail*, 3/238: Vakidi, *Meğazi*, 1/240

¹²⁶⁸ Beyhaki, *Delail*, 3/274: İbn Hişam, *es- sire*, 3/85

zafer Müslümanlarındı. Fakat bunların emre itaatsizliği yüzünden savaş müslümanların aleyhine döndü, itaatsizlik edenlerin yanında itaatkârmücahitler de belaya duçar oldu. 120. âyette Allah'ın bu şaşmaz sünnetine işaret bulunduğu yukarıda âyetler arasında münasebet bölümünde belirtildi.

Bedir ve Uhud savaşlarının sebepleri, mahiyetleri, safhaları ve sonuçları hakkında geniş bilgi için siyer ve tarih kitaplarına başvurmak gerekir. Biz aşağıda gelen âyetlerin manalarının açıklanmasına yardımcı olacağını düşündüğümüz bu özet bilgiyi sunmakla yetinmek durumundayız.

ÂL-İ İMRÂN3/121-122

وَإِذْ غَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ ﴿١٢١﴾ إِذْ هَمَّتْ طَائِفَتَانِ مِنْكُمْ أَنْ تَفْشَلَا وَاللَّهُ وَلِيُّهُمَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ ﴿١٢٢﴾

MEALİ

121. “Hani sabah erkenden sen ailenin yanından ayrılıp (Uhud’da) müminleri savaş için elverişli yerlere yerleştiriyordun. Allah (her şeyi) işitendir, bilendir.

122. O vakit ki sizden iki fırka yılmak duygusuna kapılmıştı. Hâlbuki Allah onların yardımcısı, dostu idi. Müminler ancak Allah’a dayansınlar.

TAHLİLLER

Ğudve(غدة)ve **Ğadat(غداة)**: Tan yerinin ağarması ile güneşin doğması arasındaki zaman dilimi manasındır. Bu mastardan türeyen **غدت**“anılan süre içinde dışarı çıktın” manasındır.¹²⁶⁹

Tebvîe(تبوئاً):Yerleştirmek, düzenlemek, hazırlamak manaları ile tefsir edilmiştir.¹²⁷⁰

Makâ'id(مقاعد):Asıl manası oturma yerleridir. Burada savaşa elverişli mekânlar, mevziler ve yerler manasındır.¹²⁷¹

¹²⁶⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 603.

¹²⁷⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 158.

¹²⁷¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 679.

Hemm(هم):Bir şeyi tasarlamak, içinden geçirmek, azmetmek, kesin kararlar istemek manalarına gelir. Burada azim ve karar olmaksızın sadece içinden geçirmek manası ile tefsir edilmiştir.¹²⁷²

Feşel(فشل):Korkmak, yılmak, geri çekilmek manasıdır.¹²⁷³

Velî (ولي):Yardımcı veya dost manasıdır.¹²⁷⁴

AÇIKLAMA

Bu iki âyette Uhud savaşına işaret edilmektedir. Birinci âyetin sonunda Allah'ın Uhud savaşı münasebetiyle yapılan istişare toplantısında kimin ne söylediğini, sözlerinde kimin samimi olup kimin olmadığını, keza savaş süresince kimin ne söylediğini, ne yaptığını ve nasıl davrandığını yakinen bilip hepsinden haberdar olduğuna ve diğer şeyleri de işitip bildiğine işaret edilmektedir.

122. âyette yılgınlık duygusundan söz edilen iki fırka yukarıda da belirttiğim gibi Medineli mü'minlerden Hazrec kabilesinin Benî Seleme oğulları kolu ile Evs kabilesinden Beni Harise koludur. Münafıkların başı Abdullah b. Übey (ö. 9/631), beraberindeki 300 kişilik münafıklar grubu ile ordudan kopup Medine'ye dönünce bu iki fırka da az daha yılıp geri çekilecek gibiydi, içlerinden bu duygu geçiverdi. Fakat Allah onların dostu ve yardımcısı idi, onları korudu, manen destekledi, o samimi müminlere sabır ve metanet ihsan eyledi. Müminler gerekli tedbiri aldıktan, Allah'a ve Resul'üne itaat edip yasaklarından kaçındıktan, verilen talimatlara aykırı davranışlardan sakındıktan sonra ancak Allah'a tevekkül edip yardım ve başarıyı O'ndan dilemelidirler. Çünkü Allah bu prensiplere bağlı kalıp O'na tevekkül eden imanlı az bir toplumu kendilerinden çok fazla olan düşman toplumlara galip kılar, zafere kavuşturur. Nitekim aşağıda işaret edilen Bedir savaşında Allah Teâlâ Müslüman mücahitleri bu prensiplere bağlılıkları sayesinde kendilerinden kat kat fazla olan düşmana galip kıldı, büyük bir zafer ihsan eyledi.

ÂL-İ İMRÂN3/123

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢٣)

¹²⁷²İsfehânî, *el-Müfredât*, 845.

¹²⁷³İsfehânî, *el-Müfredât*, 637.

¹²⁷⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 885.

MEALİ

123. Siz (sayı, savaş, araç ve gereci, açısından düşmanınızdan) çok aşağı durumda iken Bedir’de Allah şüphesiz size yardım etti. O halde Allah’tan korkun (itaatsizlikten sakının) ki (vereceği nimete) şükredesiniz.

TAHLİLLER

Bedir (بدر):Buna ait bilgi yukarıda verildi.

Ezilletün(أذلة): Zelil’in(ذليل) çoğuludur.¹²⁷⁵

Zelil(ذليل):Asıl manası küçümsenen, önemsiz ve aşağılık, demektir. Burada sayı ve savaş gücü bakımından zayıf olanlar manasındır. Çünkü Bedir savaşında Müslümanlar gerek sayı bakımında ve gerekse silah, binit ve azık açısından düşmandan çok aşağı durumda idiler.¹²⁷⁶

Bu kelimenin asıl manasına da yorumlanabilir, denmiştir. Bu takdirde maksat, Müslümanların düşmanların gözünde küçümsenip önemsenmediğini ifade etmektir. Yani Müslümanlar haddi zatında aziz olmakla beraber düşmanları nazarında zelil kimselerdi.

AÇIKLAMA

121. ve 122. âyetlerde sabır ve takva prensibine riâyetsizlikten doğan acı sonucun yaşandığı Uhud savaşına işaret edildikten sonra bu âyette bu prensibe riâyetskârlıktan doğan sevindirici sonuca işaret edilmektedir.

Yukarıda da işaret ettiğim gibi Bedir savaşında mücahitler, verilen talimatlara tam manasıyla uyup düşmana karşı sabır ve metanetlerini korudukları, yasaklardan, özellikle itaatsizlikten korundukları için gerek sayıca ve gerekse savaş araç ve gereçleri bakımından kendilerinden kat kat fazla olan düşmanları Allah’ın yardımıyla hezimete uğratıp perişan ettiler. 120. âyette işaret edilen İlahî sünnetin gereği zafer müslümanların oldu.

¹²⁷⁵Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 7/171.

¹²⁷⁶Krş. Semîn Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 4/309.

Şu hâlde ey Müslümanlar, sabır ve takva prensibine sadakatle bağlı kalın. Bedir savaşında olduğu gibi Allah'ın yardımına kavuşasınız ve bunu sonucunda verilen zafer nimeti ile diğer nimetlere şükredersiniz.

ÂL-İ İMRÂN3/124-125

وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرِ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ فَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ (١٢٣) بَلَىٰ إِنَّ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا وَيَأْتُوكُم مِّنْ فُورِهِمْ هَذَا يُمْدِدْكُمْ رَبُّكُمْ بِخَمْسَةِ آلَافٍ مِّنَ الْمَلَائِكَةِ مُسَوِّمِينَ (١٢٥)

MEALİ

124. Hani sen mü'minlere diyordun ki: "Rabbinizin indirilen üç bin melek ile size yardım etmesi yetmeyecek mi size?"

125. "Evet (yetecektir) eğer siz sabreder, (itaatsizlikten) sakınırsanız; onlar hemen şu dakikada da üzerinize geliverirlerse Rabbiniz size nişanlı beş bin melek ile yardım edecektir."

İNİŞ SEBEBİ

İbn Ebî Şeybe, İbnu'l-Münzir ve başkalarının Şa'bî'den rivâyetlerine göre Bedir savaşı günü Müslümanlar, Kürz b. Câbir el-Muharibî'nin müşriklerin yardımına gelmek istediği haberini alınca endişe ve sıkıntı duymaya başladılar. Bunun üzerine bu âyetler indirildi. Sonra Kürz, müşriklerin yenildiği haberini alınca artık onların yardımına gelmedi. Müslümanların yardımına da beş bin melek indirilmedi.¹²⁷⁷

TAHLİLLER

İmdad(إمداد): Takviye ve yardım etmek suretiyle bir şey vermek demektir.

Fevr(فور): Asıl manası tenceredeki su ve benzeri bir şeyin şiddetli kaynamasıdır. Sonra sürat ve hız manasında kullanılmıştır. Daha sonra derhal ve hemen manasında kullanılmaya başlanmıştır.

Müsevvîmîn(مسومين): Müsevvim'in (مسوم) çoğuludur, **tesvîm (تسويم)** kökündendir. **Tesvîm**, bir şeyin nişan ve alametini göstermektir. Meleklerin kendilerine veya Binitlerine nişan takmış vaziyette olduklarına dair rivâyetler vardır. Bazı rivâyetlere

¹²⁷⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/173; Sa'lebî, *el-Keşf*, 3/140; Begavî, *Me'âlimü't-tenzîl*, 1/502;

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak, *el-Muharrer*, 1/502; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/320; Kurtubî, *el-Câmi'*, 4/195.

göre Cebrail sarı sarıklı, diğer melekler beyaz sarıklı ve kır atlara binmiş vaziyette idiler.

AÇIKLAMA

Yukarıda iniş sebebi bölümündeki rivâyete göre bu âyetlerde üç bin ve beş bin meleklerle yardıma dair vaat olayı Bedir savaşında olmuştur.

Müfessirlerin çoğu böyle demişlerdir. Ancak Bedir savaşında Allah'ın mü'minlere bin melek ile yardım ettiği Enfâl sûresinin “Hani siz Rabbinizden imdat istiyordunuz, O da ‘Ben size birbiri ardınca bin meleklerle yardım ediciyim’ diye duanızı kabul buyurdu” mealindeki âyetle sabittir. Fahreddin Râzî, tefsirinde: Tefsir ve siyer bilginleri Allah'ın Bedir savaşında melekler indirdiği ve meleklerin bilfiil savaştığı hususunda ittifak etmişlerdir, demektedir.¹²⁷⁸İbn Abbâsda: Melekler Bedir savaşı dışında hiçbir savaşta harp etmemiştir. Fakat hazır bulunup mücahitlerin morallerini savaşta güçlenmesine vesile olmuşlardır, demiştir.¹²⁷⁹

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetlerde sözü edilen beş bin meleklerle yardım vaadinin Bedir savaşında olduğunu söyleyen ve çoğunluk teşkil eden müfessirler anılan meleklerin imdada gelip gelmedikleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki: Bir gruba göre anılan beş bin meleğin imdada gelmesi sabır, takva ve geleceği istihbar olunan Kürz'ün askerinin savaşa katılması olmak üzere üç şarta bağlanmıştı. Üçüncü şart olan Kürz'ün gelmesi tahakkuk etmediği için anılan melekler imdada gelmemişlerdir. Şâ'bî'nin de böyle söylediği iniş sebebi bölümünde belirtildi. Katâde de böyle söyleyenlerdendir.¹²⁸⁰

İbn Cerîr: Bu hususta en isabetli söz şudur ki bu âyetlerde Hz. Peygamber'in müminlere önce üç bin meleklerle yardım olunmalarının yeterli olacağını söyledikten sonra düşmana karşı sabır ve metanetlerini muhafaza edip yasaklardan kaçındıkları takdirde beş bin meleklerle yardım oluncaklarını vadettiği belirtilmektedir. Fakat âyetlerde müminlerin de bin veya beş bin meleklerle yardım olunup olunmadığı ifade edilmemektedir. Allah'ın anılan melekleri imdada gönderdiğini söyleyen âlimlerin dediği gibi melekler imdada gönderilmiş olabilir. Bunun aksini söyleyenlerin dediği

¹²⁷⁸Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/350.

¹²⁷⁹Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/351.

¹²⁸⁰Krş. Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/351-353.

de muhtemeldir. Üç bin veya beş meleklerle yardım edildiği hususunda bizce sağlıklı bir hadis yoktur. Bu itibarla iki taraftan herhangi birisinin sözünü tercih etmek durumunda değiliz. Ancak Bedir savaşında bin meleğin imdada gönderildiği Enfâlsûresinin 99. âyetiyle sabittir, der.¹²⁸¹

Tefsirini yapmakta olduğumuz âyetlerde üç bin ve beş bin meleklerle yardıma dair vaat olayının Uhud savaşında olduğunu söyleyenler de vardır? İkrime, Dahhâk ve Mukâtil böyle söyleyenlerdendir. Bu vaat, âyette belirtilen sabır ve itaatsizlikten kaçınma şartlarına bağlıdır. Mücahitlerin okçu grubu bu şartlara riâyet etmediklerim için bu vaat yerine getirilmedi ve bundan dolayı da Müslümanlar büyük zayıat verip yenildiler.¹²⁸²

İbn Cerîr: Uhud'da ise meleklerin mücahitlerin imdadına gönderilmemesi ihtimali daha kuvvetlidir. Çünkü eğer melekler imdada gönderilmiş olsaydı mücahitler yenilmeyecek ve bunca şehit vermeyeceklerdi.¹²⁸³

Yukarıdaki görüşler ve rivâyetler anılan üç bin ve beş bin meleklerle mücahitlere yardım edilip edilmediği hakkındadır. Meleklerin Hz. Peygamber'e yardım etmesine gelince buna dair sahih rivâyetler vardır. Buhârî ve Müslim'in rivâyetlerine göre Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle demiştir: “*Uhud savaşı günü Resûlullah'ın sağında ve solunda beyaz elbiseli iki adam gördüm. Onu savunmak üzere en çetin biçimde yerine (düşmanla) savaşıyorlardı. Ben o adamları ne savaştan önce de ne de savaştan sonra hiç görmedim.*” Hâzin tefsirinde bu hadis rivâyet edildikten sonra “Sa'd, Cebrail ve Mikail'i kastediyor” ifadesi ekleniyor.¹²⁸⁴

ÂL-İ İMRÂN3/126

وَمَا جَعَلَهُ اللَّهُ إِلَّا بُشْرَىٰ لَكُمْ وَلِتَطْمَئِنَّ قُلُوبُكُمْ بِهِ وَمَا النَّصْرُ إِلَّا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَكِيمِ (١٢٦)

MEALİ

126. Allah bunu size sırf müjde olsun ve kalpleriniz iyice yatışsın diye yaptı. (Yoksa) yardım ancak aziz ve hikmet sahibi Allah katındandır.

¹²⁸¹Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/180-181.

¹²⁸²Krş. Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/173-180.

¹²⁸³Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/180-181.

¹²⁸⁴Hâzin, *Lübâbu't-Te'vîl*, 1/291-292.

AÇIKLAMASI

Allah, vuku bulan ve vaat edilen bu imdadı siz müminlere sırf bir müjde olsun ve bu imdatla gönülleriniz yatışsın, düşmanın sayısının çokluğu ve sayınızın azlığı dolayısıyla içinizdeki endişe ve korku geçsin diye yaptı. Yoksa gerçek yardım zahiri sebeplerden, meleklerden vs.den değil, ancak aziz, yani sonsuz güce ve üstünlüğe sahip ve hakîm, yani her şeyi yerli yerince yapan Allah katındandır. Sizlerin meleklerle ve başkalarına değil, ancak Allah’a tevekkül etmelisiniz. Zahiri sebeplere başvurulup gerekli tedbir alınmalıdır. Ama yardımı zahiri sebeplerden bilmeyip o sebeplerin yaratıcısından bilmelisiniz.

ÂL-İ İMRÂN3/127

لِيَقْطَعَ طَرَفًا مِّنَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَوْ يَكْبِتَهُمْ فَيَنْقَلِبُوا خَائِبِينَ (١٢٧)

MEALİ

127. (Allah) kâfirlerden bir kesimi helak etsin veya perişan etsin de emellerinden ümitlerini keserek dönüp gitsinler diye (Bedir’de size yardım etti).

TAHLİLLER

Katı’ (قطع):Kesmek, koparmak, helak etmek manasınadır. ¹²⁸⁵

Taraf (طرف):Bölüm, kesim ve kısım manasınadır. ¹²⁸⁶

Kabt(قبض):Asıl manası şiddetli öfke, çok etkili keder, baş aşağı etmektir. Burada perişan etmek, hezimete uğratmak manalarıyla tefsir edilmiştir. ¹²⁸⁷

Haybet(خيبة):Emele ulaşmak, ümidi kesmek manasınadır. ¹²⁸⁸

AÇIKLAMA

Bu, âyette Allah’ın Bedir savaşında müminlere yardım etmesinin hikmetleri belirtilmektedir. Bu hikmetlerden biri müşriklerden bir kesimin helak edilmesidir ki aynen gerçekleşti. Çünkü o savaşta onların ileri gelenlerinden yetmiş kişi öldürüldü,

¹²⁸⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 667–668.

¹²⁸⁶İsfehânî, *el-Müfredât*, 517–518.

¹²⁸⁷İsfehânî, *el-Müfredât*, 652.

¹²⁸⁸İsfehânî, *el-Müfredât*, 300.

bir o kadarı da esir edildi, böylece önemli bir kısmı saf dışı edilip kâfirler toplumundan, koparılıp atıldı. İkinci hikmet de geriye kalan kâfirlerin perişan edilip umduklarını bulmaksızın hezimete uğratılmış halde geri dönüp gitmeleridir. Bu da tahakkuk etti. Zira onlar Müslümanları yok etmek gayesiyle savaştılar. Fakat bu emelleri kursaklarında kaldı ve öldürülen ya da esir alınanların dışında kalanlar perişan vaziyette kaçıp gittiler.

ÂL-İ İMRÂN3/128-129

لَيْسَ لَكَ مِنَ الْأَمْرِ شَيْءٌ أَوْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ أَوْ يُعَذِّبُهُمْ فَإِنَّهُمْ ظَالِمُونَ ﴿١٢٨﴾ وَلِلَّهِ مَا فِي السَّمَوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ
يَغْفِرُ لِمَن يَشَاءُ وَيُعَذِّبُ مَن يَشَاءُ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَّحِيمٌ ﴿١٢٩﴾

MEALİ

128. Onların işinde (sana vahyedilen dışında) hiçbir şey senin elinde değildir. /Allah) ya onların tevbelerini kabul eder veya şüphesiz zalim oldukları için onlara azap eder.

129. Göklerde bulunan ve yerde olan her şey ancak Allah'ındır: Dilediği kulunu bağışlar, dilediği kuluna azap eder. Allah çok mağfiret edicidir, çok merhamet edicidir.

İNİŞ SEBEBİ

128. Âyetin iniş sebebi hakkında müteaddit rivâyetler vardır:¹²⁸⁹

1. Enes b. Mâlik'ten rivâyete göre Uhud savaşında Resûlullah'ın çenesinin sağdan üçüncü sıradaki ön dişi kırıldığı, yüzünden yaralandığında mübarek yüzünden kan akıyor ve kendisi şöyle diyordu: “*Kendilerini Rablerine çıkarırken peygamberlerinin yüzünü kana bulayan bir millet nasıl iflah olur?*” Bunun üzerine bu âyet indirildi.

2. İbn Ömer'den rivâyete göre Resûl-i Ekrem, Uhud savaşı günü bazı müşrikleri ismen lanetledi. Bunun üzerine bu âyet indi. Sonra o kişilerin hepsi Müslüman olup tevbeleri kabul olundu.

3. Muhammed b. İshâk ve Şa'bî de şöyle demişlerdir: Resûl-i Ekrem ve Müslümanlar Uhud savaşında müşriklerin Hz. Hamza ve diğer şehitlerin cesetlerini fena vaziyette bozduklarını görünce müşriklerle tekrar savaştıkları takdirde bunun intikamını

¹²⁸⁹Râzî, *Mefâtihu'l-gayb*, 8/355.

fazlasıyla alıp görülmemiş biçimde cesetlerini bozacaklarını söylediler. Bunun üzerine bu âyet indi.

4. Kaffâl: Bu olayın hepsi Uhud savaşında vuku buldu ve akabinde bu âyet indi. İniş sebebi bu olayların hepsi olabilir, demiştir. İniş sebebi hakkında başka rivâyetler de vardır.¹²⁹⁰

TAHLİLLER

Emr(أمر): İş ve durum manası ile tefsir edildiği gibi yasağın zıttı olan emir manası ile de tefsir edilmiştir. Her iki tefsire göre âyetten maksat Hz. Peygamberi Allah'ın izin ve emri olmayan bütün sözlerden ve fiillerden menetmektir.¹²⁹¹

AÇIKLAMA

Daha önceki âyetlerde Bedir savaşı ile ilgili bazı hususlar beyan edildikten sonra tefsirini yapmakta olduğumuz uhud savaşı ile ilgili bazı durumlar anlatılmaktadır. İki savaşla ilgili ardardına anlatılan durumların beyanı arasındaki münasebet de açıktır. Çünkü hepsi, bütün işlerin ve hükümlerin yegânesahibinin yüce Allah olup O'ndan başka hiç kimsenin elinde böyle bir hakkın bulunmadığını esasına dayanmaktadır.

Ey Muhammed, başkaları şöyle dursun, sen bile Allah'ın kullardan hiçbir şeye hükümran değilsin, senin elinde bir şey yoktur. Sen sadece görevlendirilen bir kulsun, vahiy yoluyla verilen emir ve talimata uyar, kulları uyarır, onlarla cihat edersin, ilâhî emirleri ve yasakları tebliğ edersin. Allah'ın emri olmadıkça kâfirler aleyhine bile beddua edemezsin.

Uhud savaşına katılan o kâfirlerin işinden, tevbe etmelerinden veya azap edilmelerinden hiçbir şey senin elinde değildir. Bu cümleden olarak onların tevbe edip etmemeleri, tevbelerinin intabul edilip edilmemesi, azaptan kurtulup kurtulmamaları işleri sana ait değildir. Allah Teâlâ ya onların tevbelerini kabul eder, hidâyete erdirir ya da zalim oldukları için onlara azap eder. Nitekim göklerde ve yerde ne varsa hepsi ancak Allah'ındır, O'nun mülkü ve hükümranlığındadır. O, dilediği mümin kullarını bağışlar ve dilediği kullarına azap eder. Allah, Ğafûr ve Rahîm'dir.

¹²⁹⁰Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 8/355.

¹²⁹¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 89.

Nitekim yukarıda inış sebebi bölümünde belirtildiği gibi Uhud savaşında Müslümanlarla savaşıp çok sayıda sahabeyi şehit eden ve birçok mümini yaralayan müşriklerden bazılarıbilahare hak dini kabul edip samimiyetle din uğrunda takdire şayan hizmet ve faaliyetlerde bulundular, sahabelik şerefine eriştiler.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Müslümanların Bedir savaşında olduğu gibi sabır ve takva prensibine bağlı Allah'ın Resul'üne itaatkâr oldukları zaman Allah'ın yardımına kavuşacaklarına, bu prensipten ayrılıp itaatsizlik ettikleri takdirde Uhud savaşında görüldüğu gibi zararlı çıkacaklarına işaret edildikten sonra aşağıdaki âyetlerde takvaya ve Allah'a ve Resul'üne itaat etmeye, mağfîret ile cennete vesile olan dinen yararlı sayılan amellere teşvik ediliyor, Allah'a saygılı takva sahibi kulların nitelikleri anlatılıyor, niteliklerden biri, hatta birincisi Allah yolunda bollukta ve darlıkta infak ve mal fedakârlığında bulunmak, dolayısıyla cimrilikten, mala düşkünlükle aşırı ihtirastan ve gayri meşru yollarla mal biriktirmekten kaçınmaktır. Çünkü meşru olmayan yollarla biriktirilen malları harcamak dinen infak sayılmaz, ondan sevap beklenmez. Kur'an indiği sırada Yahudilerin, müşriklerin ve münafıkların gayri meşru kazanç yollarının en yaygını ve en kolayı faizcilik olduğu ve cazip görüldüğu için bu âyetlerde Müslümanlar uyarılarak faiz yememeleri talimatı da yer alıyor. Bu gibi yollarda elde edilen kazançtan yapılan harcama asla infak sayılamaz ve böyle yapan bir kimse infak niteliğitaşıymış olamaz.

ÂL-İ İMRÂN3/130-132

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَأْكُلُوا الرِّبَا أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ ﴿١٣٠﴾ وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ
لِلْكَافِرِينَ ﴿١٣١﴾ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴿١٣٢﴾

MEALİ

130. Ey iman edenler, faizi kat kat artırılmış olarak yemeyin, Allah'tan korkun ki kurtulup emelinize erişesiniz.

131. Kâfirler için hazırlanmış ateşten sakının.

132. Allah'a ve Peygamber'e itaat edin ki size merhamet edilsin.

TAHLİLLER

Ribâ(الربا):Faiz manasınadır.¹²⁹²

Ad'af(أضعاف):Dı'f(ضعف)kelimesinin çoğuludur. Bir şeyin **ضعف** olması, onun bir katı ve misli demektir.¹²⁹³

Mudâafe(مضاعفة):Dı'f(ضعف) kelimesinin kökünden olup katlanmış manasınadır.¹²⁹⁴

AÇIKLAMA

Müfessirlerin rivâyetlerine göre cahiliyet devrinde tefecilik ve faizcilik Yahudiler ve müşrikler arasında yaygındı. Özellikle veresiye ve ödünçle ilgili olanı müzmin bir hastalık gibi toplumu sarmıştı. Şöyle ki, vadeli satışlar veya faizli ödünç işlemleri dolayısıyla ödeme zamanı geldiğinde borçlu taraf vadeyi uzatmayı ve buna karşılık vade farkını borca eklemeyi alacaklı tarafa teklif ederdi. Bu teklif çoğu zaman alacaklı tarafından gelirdi. Taraflar bu hususta anlaşmaya varırlardı son ödeme zamanı gelince bazen tekrar vadeyi uzatıp buna karşı borç miktarını artırırlardı ve böylece defalarca erteleme yüzünden az biriken faiz, asıl borcu geçer, bazen de birkaç katı olurdu. İşte buradaki âyette geçen “أَضْعَافًا مُضَاعَفَةً/*Kat kat artırılmış*” ifadesi ile bu uygulamanın kötülüğüne işaret edilmekte ve iman şerefine kavuşmuş Müslümanlar uyarılmaktadır.¹²⁹⁵

Âyetteki “*kat kat artırılmış*” kaydı bazılarının sandığı gibi yüzde oranı düşük olan faizi yasak hükmünün dışında tutmak için olmayıp cahiliyet devrinin bu kötü âdetini belirtmek içindir. Şu halde bu âyet, hem faizi yasaklıyor, hem de cahiliyet devrinin kötü âdetini dile getirip Müslümanları uyarıyor:

Bu âyet, faizin haramlığı hakkında inen ilk âyettir. Faiz konusuna ait Bakara sûresinin 275-280. âyetleri ise bundan sonra, hatta ahkâm âyetlerinin sonuncuları olarak inmişlerdir. Gerek bu durum ve gerekse faiz konusuna ilişkin özlü bilgi orada verildiği için burada tekrarlamaya gerek yoktur.

¹²⁹²İsfahânî, *el-Müfredât*, 340–341.

¹²⁹³İsfahânî, *el-Müfredât*, 506–509.

¹²⁹⁴İsfahânî, *el-Müfredât*, 506–509.

¹²⁹⁵Zerkeşî, *el-Burhân*, 3/401; Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 6/7; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 1/414; Kurtubî, *el-Câmi*, 4/202.

Bu âyetlerde faizin alınması yasaklanmakta, mü'minler cahiliyet devrinin kötü âdetine Allah'tan korkup saygılı olmaya davet edilmekte, kâfirler için hazırlanmış cehennem ateşine girmeye sebep olabilen faiz yemek ve benzeri suçlardan sakınmakka emrolunmakta ve sonuncu âyette Allah'a ve Hz. Peygamber'e bütün emir ve yasaklarında itaat etmeye çağrılarak itaat ettikleri takdirde ilahî rahmete kavuşabilecekleri, bu ümidi taşımaya layık olduklarına işaret edilmektedir.

Tefsirini yapmakta olduğumuz 131. âyet, cehennemin yaratılıp mevcut olduğuna delalet eder. Cehennem esas itibarıyla kâfirler içindir. Günahkâr mü'minlerden cehennemlik olanlar ise geçici olarak orada cezalarını çektikten sonra oradan kurtulup mü'minler için hazırlanan cennete gireceklerdir.

İmam-ı A'zam'dan rivâyete göre kendisi şöyle demiştir: Kur'an'da en korkutucu âyet budur. Çünkü Allah Teâlâ, bu âyette müminleri, yasaklardan sakınmadıkları takdirde kâfirler için hazırlanmış bulunan cehennem ateşiyle tehdit etmektedir.¹²⁹⁶

Muhammed b. İshâk da: 132. âyette Allah'a ve Resul'üne itaat emri, Uhud savaşında Hz. Peygamber'in verdiği emri yerine getirmeyen mü'minleri bir nevi kınamak mahiyetini taşımaktadır, demiştir. İbn İshak, bu sözü ile Uhud savaşında mevzilerini terk eden okçuları kastetmiş olabilir.

ÂL-İ İMRÂN3/133-136

وَسَارِعُوا إِلَىٰ مَغْفِرَةٍ مِّن رَّبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٣﴾ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ ﴿١٣٤﴾ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاحِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَن يَغْفِرِ الذُّنُوبَ إِلَّا اللَّهُ وَلَمْ يُصِرُّوا عَلَىٰ مَا فَعَلُوا وَهُمْ يَعْلَمُونَ ﴿١٣٥﴾ أُولَٰئِكَ جَزَاؤُهُمْ مَغْفِرَةٌ مِّن رَّبِّهِمْ وَجَنَّاتٌ تَجْرِي مِن تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ ﴿١٣٦﴾

MEALİ

133. Rabbinizden bir mağfirete ve genişliği göklerle yer kadar olup Allah'tan korkanlar için hazırlanmış bir cennete koşuşun!

134. O (korkan)lar ki bollukta ve darlıkta Allah rızası için harcarlar, öfkelerini yutarlar, insanları affederler. Allah da iyilik edenleri sever.

¹²⁹⁶Farklı yorumlar için bk. Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/448.

135. Ve onlar ki bir kabahat işledikleri veya kendilerine zulmettikleri zaman Allah'ı anarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. Günahları Allah'tan başka kim bağışlayabilir? Ve onlar yaptıklarına bile bile ısrar etmezler.

136. İşte onların mükâfatı, Rableri tarafından bir mağfiret ve altlarından ırmaklar akan, içinde ebedî kalacakları cennetlerdir. İyi yolda çalışanların ücreti ne güzeldir.

İNİŞ SEBEBİ

Ata b. Ebî Rabah'tan rivâyete göre Müslümanlar Hz. Peygamber'e: Ya Resûlullah, İsrailoğullarından herhangi birisi bir günah işlediği zaman, bağışlanması için yapması gerekli şey ne ise ertesi gün sabahı evinin kapı eşiğinde yazılmış olarak bulunuyordu. Bu durum onların Allah katında bizden üstün olduğunu mu gösterir dediler. Bunun üzerine bu âyetler indirildi. Resûl-i Ekrem(*sallahu aleyhi ve sellem*)de onlara: İsrailoğulları ile ilgili anlattığınız durumdan daha hayırlı, daha iyi bir şeyi size haber vereyim, buyurarak bu âyetleri okudu.¹²⁹⁷

İbn Mes'ûd'dan rivâyete göre ise Hz. Peygamber'e İsrailoğullarının anılan durumu anlatılınca tefsirini yapmakta olduğumuz 135 ve 136. Âyetler indirildi. İbn Mes'ûd'dan olan rivâyette 133.ve 134. âyetlerden söz edilmemiştir.¹²⁹⁸

134. ve 135. âyetlerin iniş sebebi olarak başka olaylar da rivâyet edilmektedir. İniş sebebi müteaddit olaylar olabilir.

TAHLİLLER

Musâraat(مسارعة):Koşuşmak, sürat yarışı yapmaktır. Mağfirete ve cennete koşuşmak da onlara kavuşmaya vesile olan iyi amellere koşuşmaktır.¹²⁹⁹

'Ard(عرض):Uzunluğun karşılığı en manası veya genişlik, büyüklük manası ile tefsir edilmiştir. Cennetin büyüklüğünü ifade eden başka bir âyette *عَرْضُهَا السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ* onun eni veya genişliği-büyüklüğü, gök ve yerin eni veya genişliği-büyüklüğü gibidir buyurulup benzetme edatı kullanılmıştır. Bu benzetmeden maksat cennetin büyüklüğünü ifade etmektir. İbn Abbâs*radiyallahuanhu*: Gökler ve yer bez gibi

¹²⁹⁷Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/219.

¹²⁹⁸Taberî, *Câmiu'l-beyân*, 7/219-220.

¹²⁹⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 407.

yayılp birbirine eklenince cennetin enine bir ölçü olur, demiştir. Eni bu kadar olan cennetin uzunluğunu Allah'tan başka hiç kimse bilemez.¹³⁰⁰

Muttaki (المتقي): İnkârcılıktan ve Allah'a ortak koşmaktan korunan manası veya hem inkârcılıktan hem de diğer günahlardan korunan anlamı ile tefsir edilmiştir. Cennet, inkârcılıktan korunup Kur'an'ın tanımladığı gibi iman edenlerin yurduudur. Günahkâr müminler de netice itibarıyla oraya kavuşacaklardır. Muttaki, İkinci mana ile tefsir edildiğinde onlar için hazırlandığı bildirilen cennet, Firdevs gibi özel ve daha üst mevkiler manasına olabilir. Şâyet cennet genel mana ile tefsir edilirse onun günahlardan korunanlar için hazırlanmış olması, diğer müminlerin oraya giremeyeceği anlamını ifade etmez. Ancak şu var ki günahlardan korunanlar oraya girmek için öncelik hakkına sahiptir, asıl mirasçıları onlardır. Diğerleri ise tali derecede oraya alınacaklardır.¹³⁰¹

Serrâ(سراء):Asıl manası sevinç halidir.¹³⁰²

Darrâ(ضراء):Asıl manası zarar ve sıkıntı veren durumdur. Darlık hali, sevinç hali ile üzüntü hali ve hayat hali ile ölüm hali yani öldükten sonra harcanmak üzere vasiyet hali gibi manalar ile tefsir edilmiştir. Hangi şekilde tefsir edilirse edilsin maksat ya anılan belirli hallerde veya har zamen hayır uğruna harcamada bulunmaktır.¹³⁰³

Ğayz(غيط):Hoşlanılmadık bir şeye karşı duyulan öfkedir.¹³⁰⁴

Kazm(كظم):Dolu bir kırbanın ağzını bağlamak, kapıyı kapatmak, üzüntüye boğulmak gibi manalara gelir. Burada öfkeyi yutup tutmak, zarar gördüğü kimseye karşı gücü yettiği halde intikam almaya kalkışmamak, hatta nahoş bir tavır takınmayıp sabretmek manasınadır.¹³⁰⁵

İhsân(احسان):Dinin emrine uygun biçimde başkasına iyilik edip ikramda bulunmak veya yararlı amelleri layığıveçhiyle güzelce işlemektir. Allah'ı görürcesine O'na

¹³⁰⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 459–460.

¹³⁰¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 881.

¹³⁰²İsfehânî, *el-Müfredât*, 404–405.

¹³⁰³İsfehânî, *el-Müfredât*, 503–505.

¹³⁰⁴İsfehânî, *el-Müfredât*, 619.

¹³⁰⁵İsfehânî, *el-Müfredât*, 712.

ibadet, etmek, 134. âyette geçen nitelikleri taşımak manaları ile tefsir edilmiştir. Sevri ihşan, sana kötülük edene iyilik etmendir. Çünkü iyilik edene iyilik etmek bir nevi karşılıklı kazanç sağlamaktır, demiştir.¹³⁰⁶

Fahişe (فاحشة): Zina gibi pek çirkin günah ve kabahat, nefse zulüm de genel manada günah diye tefsir edilmiştir, ayrıca fahişe: zararı başkasına dokunan günah, nefse zulüm de başkasıyla ilgisi bulunmayan günah yahut Fahişe büyük günah, nefse zulüm de günah sayılan söz manaları ile tefsir edilmiştir.¹³⁰⁷

AÇIKLAMA

Allah Teâlâ, bu âyetlerde de müminlere hitap ederek ilâhî mağfirete ve O’ndan korkanlar için hazırlanmış çok büyük cennete koşuşmalarını, yani mağfirete ve cennete kavuşmaya vesile olan kutsal görevlere birbirleriyle yarışarcasına hızla yönelmelerini emretmekte, O’ndan korkanların niteliklerini beyan etmekte ve bu nitelikleri taşıyanların mutlu sonuçlarını müjdelemektedir.

“*Rabbinizden bir mağfirete ve cennete koşuşun*” mealindeki cümle çeşitli şekillerde yorumlanmıştır.¹³⁰⁸

1. Ali b.EbîTâlib: Yani farz ibadetleri zamanında yapmaya koşusu, demiştir.
2. İbn Abbâs: Yani İslam’a ve Allah’a gereği gibi teslim olmaya koşuşun, demiştir.
3. Enes b. Malik: Yani cemaatle kılınan namazlarda iftitah tekbirine koşuşun, demiştir.
4. Dahhâk’a: Yani cihada koşuşun, demiştir.
5. İkrime: Yani günahlardan tevbe etmeye koşuşun, demiştir.

Zahir olan tefsir bunların hepsini içine alan iyi amellerdir.

133. âyet, cennetin yaratılmış olup halen mevcut bulunduğu delalet eder.

134 ve 135. âyetlerde muttakilerin nitelikleri şöyle sıralanmaktadır:

1. Bollukta ve darlıkta, zenginlik halinde de fakirlik halinde de mallarını Allah yolunda harcarlar, mali durumlarına göre ellerinden gelen az veya çok sadaka verirler, cimrilik

¹³⁰⁶İsfehânî, *el-Müfredât*, 335–337.

¹³⁰⁷İsfehânî, *el-Müfredât*, 626–627.

¹³⁰⁸Sa‘lebî, *el-Kesf*, 3/148 (nşr.).

etmezler, Allah yolunda mal harcamanın faziletine dair müteaddit âyetler ve birçok hadis vardır. Bir hadiste Hz. Peygamber mealen şöyle buyurmuştur: “*Tek bir hurmanın yarısı ile de olsa (sadaka edip) ateşten korunun.*”¹³⁰⁹

(Sünen-i İbn Maceh’in Zekât kitabının 28. babbı sadakanın fazileti hakkındadır. Orada geçen 1842, 1843 ve 1844. hadislerle ve şerhine bakılabilir.)

2. Öfkelerini yutarlar. Onlar zarar gördükleri kimselere karşı güçleri yettiği halde intikam almaya kalkışmazlar, nahoş bir tavır bile takınmayıp sabrederler. Duygusal hareketlerden kaçınıp olayları iman, İslam ve akıl süzgecinden geçirirler.

Öfkeyi yenmenin faziletine dair birçok hadis de vardır:

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

a. “*Bir (mümin) kulun sırf Allah rızasını taleb etmek için yuttuğu bir öfke” Allah katında sevap bakımından daha büyük bir yudum yoktur.*”¹³¹⁰

b. “*Kim bir öfkeyi, gereğini yapmaya gücü yettiği halde yutarsa Allah kıyamet günü o kimseyi bütün yaratıklara övgü ile tanıtip meşhur eder. Nihâyet onu huriler içinden dilediğini seçmek hususunda serbest kılar.*”¹³¹¹

3. İnsanları affederler. Şahsi meselelerde insanları affetmek, kusur ve hatalarını bağışlamak büyüklüktür, üstün bir meziyettir. Ancak kamuyu ilgilendiren konularda veya dinin emirlerini, yasaklarını zedeleyici meselelerde İslam adaletinin yerini bulması gerekir. Aksi takdirde toplumun düzeni bozulur, huzurları kaçır, kötülükler cesaretlenir ve bağışlanacakları ümidi ile çeşitli suçlara yönelirler. Toplumun can, mal, ırz ve namus emniyeti kalmaz. Bu sebeple İslam, kişisel konularda insanların kusurlarını, hatalarını ve haksızlıklarını hoşgörü ile karşılayıp bağışlanmalarını bir meziyet sayarken, yüce dinin koyduğu yasaların çiğnenmesine göz yumulmasını ve adaletin gözetilmesini gerektiğinde ceza hükümlerinin uygulanmasını istemiştir.

Buna dair hadislerden birkaçının mealini nakledelim:

Hz. Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur:

¹³⁰⁹ Buhârî, *Edeb* 34, *Zekât* 10, *Rikak* 51, *Tevhîd* 36; Müslim, *Zekât* 66-70. Ayrıca bk. *Tirmizî*, *Kıyâmet* 1, *Zühd* 37; Nesâî, *Zekât* 63-64; İbni Mâce, *Mukaddime* 13, *Zekât* 28

¹³¹⁰ İbn Mace, *Zühd* 18.

¹³¹¹ İbn Mace, *Zühd* 18.

a. “Yeryüzünde infaz edilen (ilahi) bir ceza, yeryüzündekiler için kendilerine kırk gün yağmur verilmesinden daha hayırlıdır.”¹³¹²

b. “Allah’ın cezalarını (akrabalıkta veya güçlülük ile güçsüzlükte size) yakın olan ve uzak olan herkes hakkında dosdoğru uygulayın ve sakın hiçbir kınayanın kınaması sizi Allah(ın hükmünü uygulamak) konusunda tutmasın (yani alıkoymasın).”¹³¹³

c. “Kim kendisi için (cennette) köşkünün görkemli-ihtişamlı olmasını ve derecelerinin yükselmesini istiyorsa, kendisine haksızlık edeni bağışlasın, kendisini mahrum edene versin ve kendisinden (iyi) ilgi kesenle (iyi) ilgi kursun.”¹³¹⁴

4. Allah, iyilik edenleri sever. 133. âyetin sonundaki “المحسنين” kelimesinin başındaki ta’rif edatı Arapça gramerine göre *ahd-ı hârici* için olabilir. Bu takdirde cümle: “Allah o iyilik eden müttaki kulları sever” anlamını ifade eder, böylece onların ihsan ve iyilik sıfatına da işaret edilmiş olur. Şâyet “المحسنين” başındaki ta’rif edatı cins için olursa Allah’ın ihsan ve iyilik eden bütün mü’minleri sevdiği ifade edilmiş olur ki onların başında yine müttaki kullar gelir, dolayısıyla ihsan ve iyilik eden sıfatlarına da temas edilmiş olur.¹³¹⁵

İhsan sözcüğünün anlamı ile ilgili açıklama tahlil bölümünde geçtiği için tekrarlamaya gerek yoktur.

5. Bir kabahat işledikleri veya kendilerine zulmettikleri zaman Allah’ı anarlar da hemen günahlarının bağışlanmasını isterler. “Allah’ı anmak”tan maksat, O’nun büyük hakkını, kıyamet günü O’nun huzuruna çıkmayı, günahlardan sorguya çekilmeyi, O’nun yasağını, O’nun mağfiretini anmak diye çeşitli yorumlar yapılmıştır.

Müminler, beşer olarak bir günaha girdikleri, kendilerine yazık ettikleri zaman hemen Allah’ı bu anlamda anıp istiğfar ederler. Yani işlemiş oldukları günahı dolaylı cidden pişmanlık duyarlar, bir daha işlememek üzere ondan sıyrılıp samimiyetle tevbe ederler ve Allah’tan mağfiret dileyip bağışlanmalarını isterler.

¹³¹² Müslim, *Tevbe*, 9, (2748); Tirmizî, *Da'avât* 105, (3533).

¹³¹³ İbn Mace, *Zühd* 30

¹³¹⁴ Buhârî, *şehâdât*, 15; *Rikâk* 10; *Hudûd* 20; Müslim, *Zekât*, 116-118; Tirmizî, *Eşribe*, 1; *Zühd* 27; İbn Mâce, *Zühd*, 27,30.

¹³¹⁵ Şerefuddin Tîbî, *Futûhu'l-gaybî'l-keşfî an kinâi'r-rayb*, thk. Cemil Benî A'tâ (Dubai: Câize Dubai ed-Düveliyyeli'l-Kur'ânî'l-Kerîm, 2013), 6/292.

“Günahlarını Allah’tan başka kim bağışlayabilir?” O’nun rahmeti boldur, bağışlaması geniş kapsamlıdır, günahlarından tevbe edip mağfiret dileyen kulunu boş çevirmez ve günahları O’ndan başka hiç kimse bağışlayamaz. O halde günah işleyen kul hemen tevbe ve istiğfar edip O’ndan bağışlanmasını dilemelidir. O, kulunun gerekli şartlara uygun tevbesini kabul buyurur. Bu konuda birçok hadis rivâyet olunmuştur. Birkaçının mealini sunalım:

H.z. Peygamber’in şöyle buyurduğu rivâyet olunmuştur:

a. “Canım (kudret) elinde bulunan (Allah)a yemin ederim ki eğer siz günah işlemeseydiniz Allah sizi götürürdü ve günah işleyip de sonra Allah’tan mağfiret dileyen bir topluluk getirir ve onları bağışlardı.”¹³¹⁶

b. “Şüphe yok ki Allah birinizin tevbe etmesine o kimsenin kayıp hayvanını bulunca duyduğu sevinçten daha çok sevinir (yani razı olur).”¹³¹⁷

c. “Günahattan tevbe eden kimse hiç günahı olmayan kimse gibidir.”¹³¹⁸

134 ve 135. Âyetlerde anlatılan vasıfları taşıyan muttakilerin yani Allah’tan korkan, O’na saygılı olanların mükâfatlarının ilâhî mağfiret ve içinde ebedi kalacakları cennetler olduğu 136. Âyette müjdelenmektedir.

134. âyetteki sıfatların üstün derecede takva sahibi olanlara, 135. Âyetteki sıfatların da işledikleri kabahat ve diğer günahlardan tevbe edenlere ait olmak üzere de yorum yapılabilir. Bu takdirde 136. Âyetteki cümleler 135. Âyetin başındaki “الَّذِينَ”ye haber ve ona bağlı durumunda olur ve birinci sınıf muttakiler “المحسنون/ihsan sahipleri” sıfatı ile ikinci sınıf da “العاملون/çalışanlar” niteliği ile anılmış olurlar.

ÂYETLER ARASINDA MÜNASEBET

Yukarıdaki âyetlerde Allah’a itaat ve günahlardan tevbe etmenin mükâfatının İlâhî bağışlama ve cennetler olduğu müjdelendikten sonra aşağıdaki âyetlerde Allah’a itaat ve günahlardan tevbe etmeye yöneltici bir hususa değiniliyor. O da geçmiş ümmetlerin başından geçen olayları ve özellikle peygamberleri yalanlayanların uğradıkları vahim sonuçları ibretle düşünmektir.

¹³¹⁶ Müslim, Tevbe, 2 (h.no. 2748, 2749,2750.)

¹³¹⁷ İbn Mace, Zühd,30 (h.no. 4247)

¹³¹⁸ İbn Mace, Zühd,30 (h.no. 4250)

ÂL-İ İMRÂN3/137-138

قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِكُمْ سُنَنٌ فَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَانظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الْمُكْذِبِينَ ﴿١٣٧﴾ هَذَا بَيَانٌ لِلنَّاسِ وَهُدًى
وَمَوْعِظَةٌ لِلْمُتَّقِينَ ﴿١٣٨﴾

MEALİ

137. Şüphe yok ki (Allah'ın yasalaştırdığı) birtakım olaylar sizden önce gelip geçti. Onu için yeryüzünde dolaşın da (peygamberleri) yalanlayanların sonunun nasıl olduğuna bir bakın(düşünün).

138. İşte bu(haberler), insanlara bir açıklama (Allah'tan) korkanlara bir hidâyet ve öğüttür.

TAHLİLLER

Sünen (سنن):Sünnet'in(سنة) çoğuludur, asıl manası yollar ve adetlerdir. Burada olaylar, şeraitler ve dinler manaları ile tefsir edilmiştir. Müfessirlerin çoğuluna göre burada inkârcı ümmetlerin başına gelen elem verici olaylardır. Allah Teâlâ, inkârcı toplumların başına müessif olaylar getirmeyi bir kanun ve kural halinde uygulamıştır.¹³¹⁹

Beyân(بيان):Açıklamadır.¹³²⁰

Hüdâ(هدى):Doğru yolu göstermektir.¹³²¹

Mevîze(موعظة): Kalbi yumuşatıp Allah'a itaat etmeye davet edici sözdür ki buna öğüt denir.¹³²²

AÇIKLAMA

Bu âyetlerde yukarıda da işaret ettiğim gibi mü'minler Allah'a itaat etmeye, faizcilik ve diğer günahlardan kaçınıp tevbe etmeye değişik bir üslup ile teşvik ediliyorlar. Ayrıca bazı müfessirlerin belirttikleri gibi Uhud savaşında olup biten bazı olaylar dolayısıyla Hz. Peygamber'in arkadaşlarına bir teselliye işaret bulunmaktadır. Yani Ey

¹³¹⁹İsfehânî, *el-Müfredât*, 429 (nşr.).

¹³²⁰İsfehânî, *el-Müfredât*, 158 (nşr.).

¹³²¹İsfehânî, *el-Müfredât*, 835 (nşr.).

¹³²²İsfehânî, *el-Müfredât*, 876 (nşr.).

Müminler! Uhud savaşında inkârcılar bir nevi başarı gösterdiler ise de bundan dolayı üzülmeyin. Bu durum geçicidir. Allah'ın yasalaştırdığı bir kural haline getirdiği birtakım olaylar sizden önce gelip geçti. Eski ümmetlerin tarihlerinde nice olaylar meydana gelmiştir. Peygamberi inkâr edenler helak olup gittiler, geriye kötü bir intiba ve lanetle anılma bıraktılar. Ahirette de elem verici azaplara mahkûm oldular. İnkârcıların sonunun böyle kötü olduğunu ...

SONUÇ

Cumhuriyet döneminde yetişmiş çok değerli ilim adamları bulunmaktadır. Bazıları son Osmanlı müderrislerinden eğitim almıştır. Bunlardan kimisi toplumda tanınmış ve akademik çalışmalara konu olmuştur. Ancak bazıları toplumda yeterli düzeyde tanınmadığı gibi hakkında bilgi verecek düzeyde akademik çalışmalar bulunmamaktadır. Bu kişiler tespit edilmeli, hayatları ve görüşleri topluma aktarılmalıdır. Zira bu şahsiyetler dini bilgileri yüksek, değişen dünya karşısında toplumun yaşadığı sorunlara yönelik çözümler üretebilmiş kişilerdir. Bu değerli şahsiyetlerden birisi de Haydar Hatipoğlu'dur. Günümüzde eserleri ile adı duyulmuş bir kişi olsa da yeterli düzeyde tanınmamış bir kişidir. Hakkında önemli akademik çalışmalar yapılmış ancak yüksek lisans ve doktora seviyesinde bir çalışma yapılmamıştır. İlk defa bu tezde kendisi, hayatı, aile kökleri, yaşam felsefesi, İslami ilimler hakkındaki görüşleri ve ilmi şahsiyeti açısından geniş bir perspektiften ele alınmıştır. İlim dünyası açısından bu tezin en dikkat çekici yanı Haydar Hatipoğlu'nun tefsir çalışmasını içermesidir. Zira matbu olmayan aile fertlerinde saklı bulunan tefsir, ilk kez bu çalışma ile literatüre kazandırılmıştır.

2022 yılında düzenlenen akademik bir sempozyumda 18 akademisyen Hatipoğlu hocanın farklı bilim alanlarındaki görüşlerine dair bildiri de bulunmuştur. Ancak çok yönlü bir alim olması sebebiyle çalışmalar henüz sınırlı düzeyde fikir vermektedir. Bu araştırmanın diğer çalışmalardan farklı yönü Hatipoğlu'nu fıkıhçı, hadisçi, tefsirci, kelamcı ve tasavvufçu kimliği ile bir bütün olarak ele alınmış olmasıdır. Böylelikle bir alanda değil İslami ilimlerin bütün alanlarında uzmanlaşmış ve fikirler üretmiş bir alim olduğunu göstermek hedeflenmiştir.

Haydar Hatipoğlu'nun hayatına ve ilmi kişiliğine dair ulaşılan sonuçlar şu şekilde ifade edilebilir:

Aile kökleri Hz. Peygamber'e (s.a.v.) ve Hz. Ömer'e (r.a.) dayanan Hatipoğlu, 16. Yüzyıldan 20. Yüzyılın son çeyreğine kadar Diyarbakır Hazro Ulu camisinde imamlık ve ilim faaliyetleri yürüten bir ailenin mensubudur. Ailenin büyüklerinden Allâme Molla Osman Efendinin *El-Envar* adlı Şafii fıkıh kitabına yazdığı haşiyeye "Haşiyetü'l-Kümesra" ismini vermesinden dolayı aile bölgede "Kümesra Evi" olarak tanınmıştır. Anne tarafından mensup olduğu Hezan ailesinden Şeyh Abdulkadir

Hezani (ö.1908) Nakşi-Halidi ekolünün Türkiye ve Suriye bölgesinde yaygınlaşması ve şerait temelli tasavvuf anlayışının gelişmesinde gayret göstermiş olan etkili bir mutasavvıftır. Osmanlı müderrislerinden icazet alan Hatipoğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde üst düzey görevlerde bulunmuştur.

Hatipoğlu'nun yaşam felsefesinde öne çıkan husus Hz. Peygamber'e duyduğu derin sevgidir. Nitekim hayatını sünnete bağlı olarak geçirmesi, ahlakını sahabenin ahlakına benzetmeye çalışması bu durumu yansıtmaktadır. İlim adamı yetiştirmenin önemli olduğunu düşünerek bunu bir ilke haline getirmiş ve yaşamı boyunca alim şahsiyetler yetiştirmiştir.

Dini ilimler alanındaki yetkinliğiyle bilinen Hatipoğlu hocanın Mısır ziyareti esnasında ilmi dirâyeti ve tahkik gücü el-Ezher uleması tarafından da fark edilmiş ve takdir edilmiştir. Hatipoğlunun ilmi kişiliğinde onu özgün kılan dört mezhebin fıkhi görüşlerini usul ve furu açısından derinliğine bilmesi, sadece fıkhi bir bilgi nakletmeyip, fıkıhçıların görüşlerini ve delillerini tartışan bir alim olmasıdır. Günümüz fıkıh meselelerinin birçoğu hakkında fetvaları bulunması da bu durumu yansıtmaktadır. Nitekim Daru'l Harp, faiz, mut'a nikahı, kürtaj gibi konular hakkındaki görüşleri bu kapsamda değerlendirilebilir. Bu görüşlerinin bir kısmını Şâfiî ilmi hallerinin en önemli halkasından biri olan *Büyük Şâfiî İlmihali* adlı eserine yansıtmıştır. Türkiye'de İslam hukuk tarihi ile ilgili ilk çalışmaları yapan kişilerden biridir.

Hatipoğlu kamuoyunda İbn Mace'nin *es-Sünen* adlı hadis kaynağına yaptığı çalışma sebebiyle hadis alimi olarak temayüz etmiştir. Zira bu eser Türkiye'de ilk defa Hatipoğlu tarafından tercüme ve şerh edilmiştir. Hatipoğlu'nun bu çalışmasında hadis usulü konularına yönelik orijinal katkılarda bulunduğu da görülmektedir. Hatipoğlu hoca fıkıhçı ve hadisçi kimliği ile temayüz etmiş olsa da aynı zamanda güçlü bir kelim alimidir. Bu bağlamda, materyalist görüşlerin iddialarına cevap niteliğinde uluhiyet, nübüvvet ve meâd konuları ile ilgili *Nereye Gidiyoruz* ve *Ölümden Sonraki Hayat* adlı iki eser telif etmiştir. Bu eserleriyle insanın anlam arayışına en tutarlı, akli, duyguları ve kalbi ikna ederek mantıklı cevaplar verebilen tek yolun İslam dini olduğunu ispatlamıştır. Bu çalışmaları aynı zamanda ateizm, deizm, agnostisizm gibi fikir akımlarının yanılgılarını göstermesi bakımından günümüz gençlerinin anlam arayışına yol gösterecek bir kitap olduğu söylenebilir. Dinlerarası diyalog konusuna yönelik, Türkiye'de bilinen ilk ilmi reddiye kendisine aittir. İslamın evrensel bir din oluşu, ehl-

i kitap dahil tüm insanlığın Hz. Muhammed'e (s.a.v.) iman ve itaat etmek zorunda olduğu çalışmanın temel sonuçları arasındadır.

Bu araştırmada Hatipoğlu hocanın tefsiri ile ilgili ulaşılan sonuçlara dair şunlar söylenebilir:

- a. Hatipoğlu 1989 yılında başladığı tefsirin yazımına kısa bir zaman sonra devam etmemek üzere son vermiştir. Mevcut haliyle Kur'ân-ı Kerim'in ilk üç suresi olan Fâtiha, Bakara ve Âl-i İmrân suresinin tefsirinden meydana gelmektedir. Müellif tefsirine bir isim koymamış, bir önsöz, mukaddime veya herhangi bir açıklamada bulunmadan Fâtiha suresinin tefsiri ile başlamıştır. Muhtemelen zihninde tasarladığı bir isim ve yazdıkça daha net bir şekilde ortaya çıkacağını tasavvur ettiği mukaddimesi vardı yazımını daha sonraya erteledi. Daktilo ile yazdığı tefsiri Türk okurlarına hitap ettiği için Türkçe olarak kaleme almıştır. Genel okuyucu kitlesini göz önüne alarak ileri derecede ilmi ve edebi bir dil kullanmamaya gayret göstererek açık anlaşılır bir dil kullanmıştır. Kur'ân mesajı, bir tefsir özelinde günün imkanlarından yararlanarak toplumun bütün kesimlerine nasıl aktarılabilir sorusunun bir cevabı mahiyetini taşımaktadır. 20. yy.'da yazılmış diğer Türkçe tefsirlerden bu yönüyle ayrılmaktadır. Müellif tefsir metodolojisinde farklı gelenek ve kültürlerin gölgesinde yetişmiş olan okuyucuları göz önüne alarak herkesi kuşatıcı bir dil kullanmış, akli örneklerle sıklıkla yer vererek herkesin ortak kabulleri üzerinden bir tebliğ metodu kullanmayı tercih etmiştir.
- b. Müellifin tefsiri, temel İslam bilimleri ve Kur'an ilimleri konuları bakımından güçlü bir alt yapı üzerine kuruludur. Âyetleri tefsir ederken İslam bilimleri metinlerine müracaat etmiştir. Ancak bu disiplinlerden bilgi aktaracağı zaman okuyucunun anlayacağı bir metodu takip etmektedir. Örneğin, talak konusu ile ilgili bir açıklama yapacağı zaman bu kavramları salt hali ile aktarmayıp yeni bir bakış açısı getirmiş olmasıdır.
- c. Hatipoğlu tefsirin tamamında rivâyet ve dirâyet tefsir yöntemini kullanmıştır. Rivâyet metodolojisinden yararlanırken farklı usuller takip etmiştir. Genelde aktardığı rivâyetlerle ilgili açıklama yoluna gitmiş rivâyeti aktarmakla yetinmemiştir.

- d. Müellifin yorum metodolojisinin en belirgin özellikleri arasında takip etmiş olduğu kriterler gelmektedir. Bir görüşü desteklerken veya reddederken genel bir prensip olarak Kur'an, Sünnet ve ulemanın görüşleriyle çelişmeme ilkesini bir usul prensibi olarak kabul etmiş, tefsiri boyunca da bu ilkeye bağlı kalmıştır. Müellif Kur'an yorumlarına dair problemlerin çözümünde Edille-i Şer'iyye'yi bağlı kalınması gereken bir otorite olarak görmüştür.
- e. Müellifin Kur'an yorumları stratejisinde ilk olarak kendisine yön veren şey vahyin inmiş olduğu dönemdir. Buna göre Kur'an vahyinin Hz. Peygamber, sahâbe, tabiîn, tebe-i tabiîn ve etbâu't-tâbiîn tarafından nasıl anlaşıldığı ve tatbik edildiğine önem vermiştir. Rivâyet tefsiri çalışmasının büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu yönüyle Hatipoğlu hocanın Kur'an'a yeni bir yaklaşım sergileyecek olan kişilere örnek bir yaklaşımda bulunduğunu söylememiz mümkündür. Zira günümüzde Hz. Peygamber'in açıklamalarını görmezden gelerek Kur'an yorumunda bulunan çok sayıda kişiye rastlanmaktadır. Müellifin yorum metodolojisine bakıldığında Müslüman ilim adamlarının Kur'an'ı nasıl anladıklarına önem gösterdiği görülmektedir. Nitekim müellif ilk dönem müfessirlerden kendi dönemine kadar gelen ilim adamlarının birçoğunun görüşünü takip etmiş, tefsirinde bunlara yer vermiştir. Sahabe kavli gibi rivâyet tefsir kaynaklarının yanı sıra, Taberi, ibn Kesir, Fahreddin er-razi, Kurtubi, İbnü'l-Cevzi, Ebu Bekir ibnü'l-Arabi, Zemahşeri, es-süyuti, Beyzavi, Cessas, Ebussud, Alusi, Sabuni gibi farklı dönemlerde yaşamış çok sayıda müfessirin Kur'an tefsirini kaynak olarak kabul etmiştir. Ancak bunları da belli kriterlere tabi tutmuştur. Örneğin, güçlü olan rivâyete veya icma aykırı olan görüşleri kabul etmemiştir. Aşırı bulduğu noktalarda eleştirmiştir. Müteşâbihat, gayb, Kur'an kıssaları, ahkâm konuları ve daha nice konuda taraftar olduğu görüşlerinde en sahih olanı ve üzerine icma edileni desteklemiştir.
- f. Müellifin tefsir yönteminde sistematik bir düzen bulunmaktadır. Bu düzeni şu şekilde özetlememiz mümkündür: sureyle ilgili tanıtıcı bilgiler, surenin ana konuları, ayet meâlleri, ayet meâlinden sonra "Tahliller" başlığı altında dilbilimsel tefsir, ayet tahlilleri sonrasında "Açıklamalar" başlığı altında âyetleri rivâyet ve dirâyet yöntem ve konuları bağlamında geniş bir şekilde tefsir etmektedir. Müellif, genellikle açıklama başlığı altında alt başlıklara yer

vermektedir. Âyetleri tefsir ettikten sonra bazen bir sonuç yapmakta bazen ise genel bir özet çıkararak açıklamalar bölümünde verdiği bilgiyi derlemektedir. Bu yöntemi eserden istifade etmeyi kolaylaştırmıştır. Zira bazı çalışmalarda görülen birbirinden kopuk yorumlar Hatipoğlu hocanın tefsir yönteminde görülmemektedir.

- g. Müellif Kur'an yorumları için tefsir başlığını kullanmak yerine açıklamalar başlığını kullanmayı tercih etmiştir. Âyetlere getirilen yorumları mutlak doğru olarak takdim etmeyişi tefsir kavramına ve tefsire olan hassasiyetini göstermektedir. Müellif açıklamalar başlığı altında âyet-i kerimelerin zahiri manasından hareketle işari anlamlara gerekli gördüğü yerlerde nüfus etmiştir. Ancak bunu yaparken alışlagelmiş olan işari/irfani tefsir veya tasavvufi işaretler şeklinde bir başlığın altında bu bilgileri takdim etmez. Bu konuda özgün bir yöntem kullanmış olduğu görülmektedir. Nitekim okuyucusuna vermek istediği mesajı âyetin mealini verdikten sonra bazen tahliller başlığının altında bazen açıklama başlığının altında bazen ise hikmetler başlığı altında yapmaktadır. Bunlar müellifin tefsir kaidelerine uygun hareket ettiğini, irfani tefsiri zahiri tefsirin önüne geçirmedeğini göstermektedir. Müellifin tasavvufi yorumlarında, âyeti bağlamından soyutlama veya âyetin zahiri manası ile ilgisi olmayan bir takım açıklamalar ya da pratikte faydası olmayan teorik felsefi beyanlarda bulunduğu görülmemektedir. Herkesin rahatlıkla anlayacağı ifadelerle yer vermiştir.
- h. Müellif tefsirin tamamında dilbilimsel tefsire ağırlık vermiştir. Filolojik yorumları eserin dirâyet tefsiri açısından orijinal yönlerini yansıtmaktadır. Diğer Türkçe tefsirler ile mukayese edildiğinde farklı yanlarından birisi âyeti kerimelerin kelime tahlilleri bölümüdür. Hatipoğlu bu bölümde devamlı olarak kelime tahlilleri ve Kur'an kavramlarını kendi bakış açısıyla açıklamıştır. Kelimeleri hem sözlük, hem terim anlamları ile tanıtmakla beraber, aralarında farklı anlamlar bulunması halinde rivâyet ilimlerine müracaat ederek doğru olan anlamı bulmaya gayret etmiştir. Kelime tahlillerini sadece anlamsal bağlamda işlememiş aynı zamanda kelimeleri dilbilimsel yönden ele alıp, lügat, sarf, nahiv ve belâgat açısından değerlendirmeye tabi tutmaktadır. Bu değerlendirmelerinde amacı sadece âyetleri gramer, i'rab açısından tanıtmak veya Kur'anın edebi yönü üzerinde durmak değildir. Arap dilinin anlam

zenginliğinden yararlanarak âyetlere alternatifli meal hazırlamayı hedeflemiştir. Bu bağlamda çok sayıda âyete bu yöntemi uygulayarak Kur'anın delalet ettiği anlamları tanıtmaya gayret ettiği söylenebilir.

- i. Müellif tefsirinde farklı anlam ve hükümlerin istinbat edilmesine temel hazırlayan kıraat ilmine yer vermiştir. Ancak genel okuyucu kitlesini hedef aldığından kıraat ilminin teknik boyutlarına girmeden herkesin rahatlıkla anlayacağı ölçüde kıraat vecihlerini okuyucusuna takdim ettiği görülmektedir.
- j. Müellif ayetlerin iniş sebebine ilişkin gelen rivayetlere tefsirinde oldukça geniş bir yer ayırmıştır. Müellif bu stratejisi ile tefsirinin bilimsel yapısını güçlendirmiştir. Müellif çalışmasında “nüzul sebebi” ifadesi yerine “iniş sebebi” ifadesini kullanmayı tercih etmiştir. Muhtemelen bir tefsir ıstılahı olan “nüzul” ifadesine alışkın olmayan okuyucuyu düşünmesinden kaynaklıdır. Ancak müellifin ayetlerin nüzul sebebine ilişkin bilgileri bazen “iniş sebebi” başlığı altında vermeyip “Açıklamalar” başlığı altında verdiği de görülmektedir. Dolayısıyla nüzul’e ilişkin bilgileri sadece “iniş sebebi” başlığı altında aramamak gerekir.
- k. Münasebetu’l- ku’ran konusu müellifin tefsirinde çok önem verdiği Kur’an ilimleri konuları arasında görülmektedir. Nitekim münasebetler hakkında yapmış olduğu açıklamalarının müstakil bir kitap olacak kadar geniş olması bu durumu yansıtmaktadır. Bu ilme çok önem vermesinin temelinde Kur’anı bir bütün olarak muhatap kitleye tanıtmaya gayretinin olduğu anlaşılmaktadır. Müellif “Âyetler Arasında Bulunan Münasebet” başlıkları altında âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini kendi bakış açısı ile izah etmiştir. Müellifin amacı sadece âyetler arasında mevcut olan ilişkiyi öğretmek değil aynı zamanda bu başlıklar altında değerlendirdiği âyetleri genel manada tanıtmaktır. Bu yöntem ile okuyucusunun âyetler hakkında genel bir bilgi edinmesini sağlamış, âyetlerin neyi hedeflediğini ve bu âyetlerin muhataba vermek istediği mesajları özlü şekilde tanıtmıştır. Müellif âyetler arasında bulunan ilişkiyi canlı tutarak okuyucuya devamlı ne okuduğunu ve ne öğrendiğini dolaylı yoldan öğretmektedir. Böylece dağınıkmış gibi görünen Kur’an âyetlerini bir bütün olarak tanıtabilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Burada şu noktaya da dikkat çekmeliyiz. Müellifin münasebetler hakkındaki anlatıları salt âyetler arasında bulunan anlam ilişkilerini tanıtmaya gayreti değildir. Aynı zamanda bu bölümde

Kur'anın mevdûi tefsirini yapmıştır. Nitekim münasebetler başlığı altında Kur'an'ın konularını işlediği görülmektedir.

- l. Hatipoğlu hocanın Kur'ân Tefsirine dirâyet tefsirleri bağlamında bakıldığında, ahkam ve akaid tefsirleri grubuna girdiği görülmektedir. Yöntem olarak akaid konularını kelam kitaplarında mevcut olan ilim adamları arasında cereyan eden tartışmalar bağlamında işlememiştir. Akaid alanına giren âyetlerin tefsirinde akaid ve toplum arasında kurulması gereken irtibatı göz önüne alarak sade anlaşılır bir üslup ile inanç konularını işlemiştir. Uluhiyet, semiyat ve nübüvvet konularını halkın anlayacağı düzeyde anlatırken aynı zamanda gayb âleminin varlığına ilişkin şüphe duyanlara akli istidlallerde bulunarak sıklıkla ikna edici örnekler verdiği görülmektedir.
- m. Müellif, ehl-i sünnet itikadına sahip olduğundan akaid konularını ehl-i sünnetin ilkeleri ile tefsir etmiştir. Ehl-i sünnete muhalif olan diğer grupların görüşlerine zaman zaman yer vermiş bunların görüşlerini ilmi deliller çerçevesinde eleştirmiştir. Müellif fikri mücadelesini felsefi ekollerle de sürdürmüştür. Tefsirinde; materyalist, agnostik ve deist fikir akımlarının bazı temel tezlerini isim vermeden eleştirmiştir. Genelde bu eleştirilerini halkın merak duyduğu konularda yaptığı görülmektedir.
- n. Haydar Hatipoğlu'nun tefsirciliğinde öne çıkan bir diğer husus, eserinin ahkam tefsir mahiyetini taşımasıdır. Müellifin güçlü bir fıkıh alimi oluşu tâbi olarak çalışmanın seyrini etkilemiştir. Ahkam âyetlerinin tefsir bölümünde verilen bilgiler müstakil bir kitap olacak seviyededir. Ahkam âyetlerine yönelik yorum metodolojisi müellifin, okuyucunun öğrenmesi gerekli olan temel fıkhi meseleleri öğrettiği görülmektedir. Söz gelimi, hac ibadeti ile ilgili bahis açıldığında müellifin vermiş olduğu bilgiler bir ilmihal kitabına bakmaya gerek bırakmayacak seviyede olduğu görülmektedir. Bu bölümlerde müellifi başarılı kılan birçok husus bulunmaktadır: Örneğin, Kur'an lafzı ile manası arasındaki rabıtayı koruyabilmiştir. Fıkhi bilgilendirmeleri verirken okuyucuyu âyetin lafzından koparmamaya gayret göstermiştir. Nitekim bazı çalışmalarda konular çok uzatılıp âyetin bağlamından uzaklaştırıldığı görülmektedir. Bir diğer husus müellifin sistematik bir düzeni takip etmiş olmasıdır. Bilgi vermek istediği fıkhi konularla ilgili sıklıkla başlıklar açarak eserden istifade edilmesini kolaylaştırmıştır. Fıkhi kavramların sözlük ve din ıstılahındaki

anlamlarına yer vermiş, fıkhi bilgileri verirken müçtehitlerin dayandığı delilleri arz etmiş, bazen şer'i hükmün kendisini vermiş, bazen müçtehitin dayandığı delilin sebeplerini anlatmış, bazen mezhep içi âlimlerin görüşlerini takdim etmiştir. Dolayısıyla çalışmanın ciddi anlamda usulü fıkıh temelleri bulunmaktadır.

- o. Müellifin ahkam âyetlerine yönelik yorumlarında dikkat çeken hususlar arasında dönemin problem ve ihtiyaçlarına yer vermiş olması gelmektedir. Bazı fıkhi konularda çağdaş ilim adamlarının görüşlerini isim vermeden eleştirmiştir. Bazen İslam kanunlarının diğer din ve sistemlerle mukayesesini yapmıştır. Güncel fıkıh konularına ilişkin açıklamalarda bulunmuştur. Müftülük görevlerinde şahit olduğu bazı konuları önemine binaen tefsirine taşımış, toplumsal sorun ve ihtiyaçlara yönelik birçok açıklamada bulunmuştur. Çalışması bu yönüyle içtimai tefsir özelliğine de haizdir.
- p. Haydar Hatipoğlu Kur'an ayetlerini makâsıdî yorumlara da tabi tutmuş, İslam hukuk felsefesinde görülen emir ve yasakların ulvî bir amaca yönelik olduğunu savunmuştur. Bu bağlamda dinin gayesini Zarûrâtı Hamse olarak formüle etmiştir. Buna göre İslam dini emir ve yasakları ile can, akıl, din, soy ve malı korumayı hedeflemiştir. Dolayısıyla müellif makasıdu's-şeria konularına yönelik yorumlarında İslam felsefesinin fitrat eksenli olduğunu savunmuştur.
- q. Dirâyet tefsirinin önemli konularından kevnî âyetlerin nasıl tefsir edilmesi gerektiği hususu İslam düşünce tarihinde tartışmalara konu olmuş bir konudur. Bilimsel tefsiri uygun bir yöntem olarak kabul edenler olduğu gibi bunu bir tür tefsir faaliyeti olarak kabul etmeyenler de bulunmaktadır. Söz gelimi, bilim doğası gereği değişkendir. Bugün savunduğu bir görüşü yarın eleştirebilir. Bu açıdan bakılınca her an değişmesi mümkün olan bir görüş ile kur'ânı tefsir etmek bunu tefsir olarak kabul etmek mümkün görünmemektedir. Hatipoğlu hoca bilimsel tefsirin problemlerinden dolayı bilimsel verilerle yapılan yorumlara temkinle yaklaşmıştır. Bu yorumlardan yararlı olsa da kesin bir bilgi olarak tefsirine yansıtmamaktadır. Müellif bilimsel verilerden yararlanırken kimi çalışmalarda yapıldığı gibi bilimsel verileri etkin kılarak Kur'an yorumu yapmamaktadır. Yöntem olarak, Kur'an'dan hareket ederek bilimsel sonuçlardan yararlanmıştır. Böylece tefsirinde etkin olan Kur'an metni olmuştur. Müellif biyoloji, astronomi gibi farklı bilim dallarına işaret eden

Kur'ân âyetlerinin anlamını tespit etmede bu bilim alanlarında uzmanlaşmış olan kişilere müracaat edilmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu görüşü Hatipoğlu'nun müfessirde aranması gereken niteliklere dikkat edilmesi gerektiğini gösterdiği gibi bir kişinin kur'ânı tek başına kâmil bir şekilde tefsir edemeyeceğine de aslında işaret etmiştir. Çünkü tek bir kişinin tıp, jeoloji, din ilimleri gibi farklı alanlarda derinliğine bilgi sahip olması beklenemez. Müellif bilimin modern imkanlarla yeni yeni keşfettiği bir çok hakikati kur'ânın 14 asır önceden haber vermesini Kur'ânın İ'cazı olarak görmektedir. Bu bağlamda müellif Kur'ân'ın evrenle ilgili anlatılarının bilimin ulaştığı olduğu sonuçları ile aynı olmasını Kur'ân'ın mucizeleri olarak yorumlamaktadır. Müellifin yorumlarından bilim ve dinin ortak yönleri olduğu gibi temelde amaçlarının farklı olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim müellife göre Kur'ân'ın ilmi mucizelerle hedefi, insana Allah'ı hatırlatarak kulluk bilincini oluşturmaktır.

- r. Hatipoğlu tefsir çalışmasına kendi görüşlerini yansıtmış olduğu özgün bir meâl de ekleyerek Türkçe meâl literatürüne önemli bir katkıda bulunacağı anlaşılmaktadır. Batıda meydana gelen reform hareketleri Kur'ân ilimlerine yönelik çalışmaların seyrine etki etmiş bu bağlamda Cumhuriyet tarihinden bu yana Türkçe meâl/tefsir çalışmalarında ilahi vahyi, akli yorumlara indirgeme sıklıkla görülmüştür. Kur'ânı reforma tabi tutarak modern şartlara uyum sağlayacak şekilde yorumlayanlar olduğu gibi buna hiçbir şekilde katılmayanlar da bulunmaktadır. 20. yüzyılda temellerini Grek kültürünün oluşturduğu Batılı düşünürlerin metodolojisini merkeze almak yerine İslam geleneğine bağlı kalarak dini ilimler ve müsbet ilimlerden faydalanarak Kur'ân çalışmaları yapan ilim adamları bulunmuştur. Türkiye'de bu çizgiyi temsil edenlerden biri de Haydar Hatipoğlu hoca olmuştur. Hatipoğlu meâl/tefsir çalışması ile modern İslam düşüncesinin Kur'ân çalışmasına bir alternatif Kur'ân yorumu geliştirmiştir: Kur'ân'ın hukuki uygulamalarını indirdiği dönem ile sınırlayan tarihselci bir bakış ile yorumlayan modern İslam yorumlarının aksine Kur'ân vahyini müctehid alimlerin metodolojisi üzerine tefsir etmiştir. Böylece Kur'ân'ın hukuka taalluk eden uygulamalarının tarihi bir süreç ile sınırlanamayacağını evrensel bir hukuk nizamı getirmiş olduğunu savunmuştur. Aynı zamanda müellif Kur'ân'da yer alan mucizevi olayların bilinen şekliye aslında vuku bulmadığını tabiat kanunlarının değişmezliğini

gerekçe göstererek bir şekilde mucizeliğini ortadan kaldırmaya yönelik te'villerde bulunan modern İslam yorumlarının aksine Kur'an'da yer alan mucizelerin vuku bulmuş olduğunu akli istidlallerle de savunmuştur.

- s. Müellif çalışmasına önsöz yazmadığı için neden diğer türkçe meâllerden bağımsız bir meâl hazırladığını bilememekteyiz. Ancak tefsirin muhtevası amacına dair fikir vermektedir. Müellifin çalışması filolojik tefsir olması sebebiyle Kur'an kavramları ve Kur'an kelimelerinin tanıtılmasına önem vermiştir. Bu alanda katkılar sağlanması gerektiği kanaati taşıdığı anlaşılmaktadır. Nitekim müellif çok sayıda Kur'an kelimesinin bilinen anlamlarına ek olarak yeni anlamlar getirmiştir.
- t. Müellifin meâl yöntemine dair şunları söylememiz mümkündür. Harfi tercümeden ziyade anlam eksenli bir mealdir. Kur'an'ın farklı bir dile harfi tercüme ile kâmil bir tercüme etmenin mümkün olmayışı ve Arapça cümle yapısının Türkçe'ye uymayışı gibi gerekçeler dikkate alındığında müellifin anlam eksenli tercüme stratejisini tercih etmesi haklı bir tercih olarak görülmektedir. Hatipoğlu hocanın Kur'an'ı Türkçeye çevirirken esas metne bağlı kalmaya gayret etmiş olduğunu söyleyebiliriz. Açıklamaya ihtiyaç duyulan durumlarda sıklıkla parantez içi kelimelerle açıklamalar yapmıştır. Meâli hazırlarken âyetlerin farklı manalara gelme ihtimalini dikkate alarak tercüme yapmıştır. Bu noktada âyetlerin farklı kıraat vecihlerini değerlendirerek alternatif mealler sunmaktadır. Âyetlerin açıklaması bölümünde dikkat çektiği manaları meâl bölümünde parantez içinde göstermeye gayret etmiştir. Meâllerde verdiği mana ile tefsir bölümlerinde yaptığı açıklamalar arasında bir kopukluk meydana gelmemiştir. Müellifin tercüme tekniğinde öne çıkan husus, zorunlu olmadıkça literal çeviriye bağlı kalmış olmasıdır. Tercümenin eksik anlaşılma ihtimali görüldüğünde açıklama, açıklama, ödünç alma gibi çeviri yöntemlerini kullanmış olduğu görülmektedir.
- u. Müellifin meâlinin en belirgin özellikleri arasında temel İslam bilimleri kaynaklarının dikkate alınarak hazırlanmış olması gelmektedir. Rivâyet kaynaklarının konuyu nasıl anladığına çok önem veren müellif Arap dilinin inceliklerini meâline yansıtmıştır. Örneğin, nahiv ilminin bilinen temel kurallarının yanı sıra bu alanda uzmanlaşmış kişilerin bilebileceği ayrıntıları

meâline yansıtmiş olmasının ilmi bir davranış olduğunu söyleyebiliriz. Âyetlerde bulunan vurguları, edatların anlam zenginliğini tercümeye yansıtabilmiş olması da takdir edilmesi gereken bir davranıştır. Nitekim bazı meâl çalışmalarında anlam kayıpları görülmektedir.

Sonuç olarak, Haydar Hatipoğlu'nun tefsir çalışmasına bakıldığında farklı ihtisas alanlarına giren birçok konunun kendisi tarafından kaleme alınmış olması iyi bir müfessir olduğuna önemli bir işarettir.

KAYNAKÇA

- Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs, *Tefsîru İbn Ebî Hâtim*, thk: Esad Muhammed Tayyib, Mektebetu'l-Asriyye, Sayda.t.y.
- Acar, Abdurrahman. "Diyarbakır'ın fethi ve bir İslâm şehri oluşu",
Diyarbakırdergisi.com/diyarbakirin-fethi-ve-birİslam-sehri-olusu/
- Ahmed b. Hanbel, Muhammed eş-Şeybânî, *Müsnedu'l-İmam Ahmed b. Hanbel*, thk. Şuayb el-Arnaut, Adil Mürşid, Müessesetü'r-Risâle, y.y., 2001.
- Akgunduz, Ahmet. Diyâr-ı Bekrin Müslümanlar Tarafından İlkFethi:
Cemâziyelevvel 17/27 Mayıs 638. Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (2021) .
- Aksoy, Muhammed Mehdi. Haydar Hatipoğlu'nun Reddiye Metodu, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayın, Ankara 2023.
- Âlûsî, Şihâbuddîn. Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'î'l-mesânî. thk. Ali Abdalbârî. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415.
- Arpa, Abdulmuttalip. Arap Dilinde Bir Çokanlamlılık Türü: Ezdad, Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 2010, cilt: 1, Sayı: 1-2.
- Arslan, Bedrettin. Semerşeyhli Mela Abdullah'ın Aile Şeceresi, İmleç Yayınları, (İstanbul 2013)
- Askerî, Ebû Hilâl.el-Furûku'l-lugaviyye. thk. Muhammed İbrahim Selim. Kahire: Dâru'l-İlm ve's-Sekâfe, 1997.
- Ateş, Mustafa. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.
- Aygan, Fadıl. Son Devir Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Bazı İtikadi Görüşleri: İnsanın Varoluşu ve Ahiret Hayatının İspatı, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.
- Bayar, Mesut. Haydar Hatipoğlu'nun İbnMace Şerhinde Getirmiş Olduğu İzahlarda Sünnet Vurgusu, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne. *Me'âlimü't-tenzîl*. thk. Abdurrezzak Mehdi. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420/1999.
- Beğenç, Cahit. *Diyarbakır ve Raman*, Ulus Basınevi, Ankara 1949

- Beyhakî, Ahmed b. el-Hüseyn. *Şu 'abu'l-Îmân*. thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid. Riyad: Mektebetü'r-Rüşd, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Huseyn. *es-Sünenü 'l-kübrâ*. thk. Abdülkâdir Atâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali, (ö. 458/1066) *Delailü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvali sahibi 'ş-şeria*, (thk. Abdülmü'tî Emîn Kal'acî), Beyrut : Dârü'l-Kütübi'l- İlmiyye, 1405/1985, 1- v11,
- Beyzâvî, Nâsiruddîn Ebû Saîd. *Envâru 't-tenzîl ve esrâtu 't-te'vîl*. nşr. Muhammed Abdurrahman. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1418/1997.
- Bezzâr, Ahmed b. İbrâhîm. *Müsnedü 'l-Bezzâr*. thk. Mahfûzurrahmân Zeynullah-Âdil b. Sa'd. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988-2009
- Bikâî, Burhaneddîn. *Nazmü 'd-dürer fî tenâsübi 'l-âyât ve 's-süver*. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2002)
- Bursevî, İsmâil Hakkı. *Rûhu 'l-beyân*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, Rehber Yayınları, Ankara 1997.
- Cihad Erdem, Abdullah. “İsra ve Lokman Sureleri'deki ahlaki ilkelerin bazı kitle iletişim araçları içeriklerinde görsel sunumu üzerine sosyolojik bir inceleme- Nihat Hatipoğlu Programları Örneği”, (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2022)
- Çakır, Mehmet Saki. “Şeyh Abdulkadir-i Hezani (v.1908) ve HezanDergahı'nda Yetişen Sufi Alimler” Mevlana Halid-i Bağdad-i ve Halidiliğin Bingöl ve Çevresi Üzerindeki Etkisi (Ulusal Sempozyum) 04-05 Mayıs 2017 Bingöl ed. Prof. Dr. Orhan Başaran, Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.
- Çakır, Mehmet Saki. Şeyh Abdurrahman Tâgî Ve Norşin Tekkesi'nden yayılan kollar, İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi, (2017)
- Çıtak, Muhammed. Haydar Hatipoğlu'nun Faiz Konusundaki Yaklaşımı: Bakara Suresi Örneği, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünenü 'd-Dârekutnî*. thk. Şu'ayb el-Arnâvût vdğ. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2004.

Dârimî, Abdullah b. Abdîrrahmân. *Sünen*. thk. Huseyn Selîm Esed ed-Dârânî. Riyad: Dâru'l-Muğnî, 2000.

Demirci, Muhsin “Esbâbı- Nüzûl” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV Yayınları, 1995)

Din İşleri Yüksek Kurulu Kararları, 1993,4

Diyanet İşleri Başkanlığı, “Diyanet İşleri Yüksek Kurulu Başkanlığı” <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/2471/tesettur-ile-ilgili-karar?enc=QisAbR4bAkZg1HImMxXRn2t8ij%2beDtMkJdRGirgyeb8%3d0> [1.10.2023]

Dural, Seda. “Çeviride Yaratıcılık: Mikro Çeviri Stratejileriyle Kitap Başlıklarının Çevirisi”, *SocialSciences Development Journal* 5/25 (2021), 359

Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk el-Ezdî es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvûd*. Thk. Kemâl Yûsuf el-Hût. Beyrût: Müessesetü'l-Kütübi's-Sekafîyye, 1409/1988.

Ebû Hayyân. *el-Bahru 'l-muhît*. thk. Sıdkî Muhammed. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1420/1999.

Ebu'l-Leys es-Semerkandî, *Bahru 'l-Ulum*, (Tahk. Ali Muhammed Meavvad ve dğr.)1/87, Daru'l-Kütübi'l-İlmi, Beyrut-1993.

Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed. *İrşâdü 'l- 'akli 's-selîm ilâ mezâya 'l-Kitâbi 'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.

el-Ensâri, İbn Hişâm. *Şerhu katri 'n-nedâ ve belli 's-sadâ*. Beyrut: Mektebetu'l-Dâru'l-Fecr, 4. Basım,

el-Mevsilî , Ebû Ya'lâ Ahmed b. Ali. *Müsnedü Ebî Ya 'lâ el-Mevsilî*. thk. Hüseyin Selîm Esed. Beyrut-Dımaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs - Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1986-1992.

el-Muttaki , Ali b. Hüsâmeddîn el-Hindî, *Kenzu 'l-Ummâl fî Süneni 'l-Ekvâl ve 'l-Ef'âl*, Beyrût, 1413/1993, XV

- Emre, Bilis, Ali. “Modern Yaşamda Dini Değerlerin Televizyonda Temsili: “Nihat Hatipoğlu İle İftar” Programı Örneği”, Selçuk İletişim 9/4 (2017), 189–210
- Ensari, Abdurrahman. Haydar Hatipoğlu’nun Tefsirinde Ahkam Âyetlerini Yorumlama Yöntemi, Fecr Yayınları, Ankara 2023.
- Ergin, Cevat.Hazrolu Seyda Hacı Abdulfettah Yazıcı, (Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Diyarbakır-2006) C. VIII,
- Evirgen, İbrahim. *Diyarbakır’de İz Bırakanlar*, Ankara:Yelkovan Ajans, 2017.
- Genç, Şerefattin. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.
- Gönül, Gülseren Fedakar. Türkiye’de Geleneksel Din Anlayışı ve Medya: Nihat Hatipoğlu Örneği, (Ankara:Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisan 2019.)
- Göyünç, Nejati. “Diyarbakır” Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (Ankara: TDV yayınları, 1994)
- Gülenç, Ahmet.Tanzimat’tan Meşrutiyet’e Diyarbakır 1839- 1876 (İdari ve Sosyo-Ekonomik yapı), (Kahramanmaraş: Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020)
- Gümüş, Sadrettin. Cumhuriyet Döneminde (1923- 1960 arası) Meâl Çalışmaları, FSM İlmi Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi, 5.sayı.
- Güzel, Mehmet Emin.Yakın Dönem Şark Alimlerinden Haydar Hatipoğlu Hoca’nın Tefsirinin Dilbilimsel Yönden Tahlili, Yakın Dönem Şark Alimleri,Fecr Yayınları, Ankara 2023.
- Hafâcî, Şihâbuddîn.*İnâyetu'l-Kâdî ve Kifâyetu'r-Râdî alâ Tefsîri'l-Beydâvî*. Beyrut: Dâru Sâdır.
- Hâkim en-Nisâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh. *el-Müstedrek ale's-Sahîhâyn*, thk. Mustafa Abdulkadir Ata', Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1990.
- Halîl b. Ahmed.*Kitâbu'l- 'Ayn*. thk. İbrahim Sâmirâî Mehdî Mahzûmî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Mektebeti'l-Hilâl, ts.
- Haspolat, Y. K. Tüm yönleriyle Diyarbakır Hazro ilçesi ve turizm. (Ed. Diyarbakır, 2015)

Hatib el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târihu'l-Bağdâd* (thk. Beşşar Avvâd Ma'ruf), Tunus: Dâru'l-Garbi'l-İslamî, 2015.

Hatipoğlu, Fatih. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.

Hatipoğlu, Haydar. “Sünnet de Kur'an gibi Vahye Dayalıdır”, Panel Dergisi, s. 37 (Nisan- 1989)

Hatipoğlu, Haydar. *Dinlerarası Diyaloga Reddiye*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2022.

Hatipoğlu, Haydar. *İslam Hukuk Tarihi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 2018.

Hatipoğlu, Haydar. *İslam'da Evlilik ve Mut'a*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.

Hatipoğlu, Haydar. *Nereye Gidiyoruz*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.

Hatipoğlu, Haydar. *Ölümden sonraki Hayat*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.

Hatipoğlu, Haydar. *Süleyman Ateş Ateşle Oynuyor*, Ankara: Mesaj Yayınları, 1990.

Hatipoğlu, Haydar. *Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1983.

Hatipoğlu, Haydar. *Ashabtan Öğütler*, İstanbul: Ravza Yayınları, 2020.

Hatipoğlu, Haydar. *Büyük Şâfi İlmihali*, Ankara: Mesaj Yayınları, 1986.

Hatipoğlu, Muhamet Sait. Yakın Dönem Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu'nun Kürtaj Konusunda Muhalefet Şerhi, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Hatipoğlu, Nihat. *Âyetlere Farklı Bir Bakış (Makaleler)*, Panel Yayınları, 1997.

Hatipoğlu, Nihat. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.

Hatipoğlu, Ömer Vehbi. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.

Hatipoğlu, Sait. Cumhuriyet Dönemî Âlimlerinden Haydar Hatipoğlu ve Fıkra-i Nâciye Görüşü, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı-IV (Modern Dönem) Muş Alparslan Üniversitesi, İstanbul 2022

Hayta, Nurdan. “Medya ve Din İlişkisi Bağlamında ‘Prof. Dr. Nihat Hatipoğlu ile Dosta Doğru’ Programının İncelenmesi”, (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2019).

Hâzin, Ebu'l-Hasan. *Lübâbu't-te'vîl fî meâni't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1415/1994.

<http://www.nihathatipoglu.com/hayatim-1.aspx>

[https://www.sabah.com.tr/yasam/dunya-capinda-nihat-hatipoglu-sevgisi-3957366:](https://www.sabah.com.tr/yasam/dunya-capinda-nihat-hatipoglu-sevgisi-3957366)
<https://www.medyaradar.com/ramazan-ayinda-en-cok-izlenen-program-belli-oldu-haberi-87315>
[https://www.atv.com.tr/haberler/2015/07/06/sahur-da-en-cok-izlenen-nihat-hatipoglu-oldu:](https://www.atv.com.tr/haberler/2015/07/06/sahur-da-en-cok-izlenen-nihat-hatipoglu-oldu)
<https://www.platformdergisi.com/yazi/haberler/2851/nihat-hatipoglu-reytinglerde-rakiplerine-fark-atti>

<https://www.sabah.com.tr/yazarlar/hatipoglu/2013/05/24/medinede-biraktigim-sevgililer-bir-vefat-yildonumu-ve-hatiralar>

İbn Âdil, Ebû Hafs. *el-Lübâb fî ulûmi 'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.

İbn Aşûr, Muhammed Tâhir. *et-Tahrîr ve't-tenvîr*. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye, 1984.

İbn Atıyye, Ebû Muhammed Abdülhak. *el-Muharrerü 'l-vecîz fî tefsîri 'l-kitâbi 'l-'azîz*. thk. Abdüsselam Abdüşşâfi Muhammed. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1422/2001.

İbn Cüzey, Ebü'l-Kâsım Muhammed. *et-Teshîl li-'ulûmi't-tenzîl*. thk. Abdullah el-Hâlidî. Beyrut: Şirketu Dâri'l-Erkam, 1416.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed. *el-Musannef*. thk. Muhammed Avvâme. Cidde-Dımaşk: Dâru'l-Kıble-Müessesetü Ulûmi'l-Kur'ân, 2006.

İbn Hibban, Ebu Hatim Muhammed b. Hibban b. Ahmed el-Büsti. *Sahihu İbn Hibban*. Thk. Şu'ayb el-Arnaud. Beyrut: y.y., 1993.

İbn Hişam, Cemaleddin Abdulmelik b. Hişam, *es-siretü 'n-Nebeviyye* (nşr. Mustafa es-sekka-İbrahim el-Ebyari- Abdulhafız eş-Şelebi), Kahire 1995

İbn İshak, Muhammed b. İshak, *es-Siretü 'n-Nebeviyye* (nşr. Süheyl Zekkar), Beyrut 1978,

İbn Kesîr, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsiru'l Kur'âni'l Azim*, thk. Muhammed Hüseyin Şemseddin, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1419.

İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ. *Tefsîrû'l-Kur'ânî'l-azîm*. thk. Sâmi b. Muhammed Selâme.

Suudi Arabistan: Dâru Taybe, 1999.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Es-Sünen*. thk. Muhammed

Fuâd Abdülbâkî. 2 Cilt. b.y: Dârü İhyâi Kütübî'l-Arabî, ts.

İbnü'l-Cevzî, Ebû'l-Ferec. *Zâdü'l-mesîr fî 'ilmi't-tefsîr*. thk. Abdurrezzak Mehdi. 4

Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1422/2001.

İbnü'l-Cezerî. *en-Neşr fî'l-kırâ'âtî'l-'aşr*. nşr. Ali Muhammed ed-Dabbâ'. Beyrut: el-

Matba'atü't-Ticâriyyeti'l-Kübrâ (Dâru'l-Kitabi'l-İlmiyye), ts.

İbnü'l-Münzir, Ebû Bekr Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî, *Kitâbü Tefsîri'l-*

Kur'ân III (1. Baskı), (Thk Sa'd b. Muhammed es-Sa'd), Dârü'l-Meâser, el-

Medîne 1423/2002.

İsfahânî, Râgıb. *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*. Dâru'l-Kalem: Beyrut, 1412.

Kaplan, Doğan. Haydar Hatipoğlu'nun İslam Mezheplerine Bakışı, Yakın Dönem

Şark Alimleri, Fecr Yayın, Ankara 2023.

Kavak, Abdulcebbar. "Mevlana Halid el-Bağdadi'ye Göre İrşad ve Mürşid-i Kamil",

Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Cilt: 10 Sayı: 22, Haziran 2019.

Kirmânî, Tâcülkurrâ. *Garâ'ibü't-tefsîr ve acâ'ibü't-te'vîl*. Cidde: Dâru'l-Kıble, ts.

Kitabu Mecmuatu mine'l-tefasir 1/368, Daru' İhya et-turas el-arabi, Beyrut- Lübnan

(ts.)

Korkusuz, Mehmet Hişyar. Aşkı Derunun İzindi Bir Büyük Âlim- Haydar Hatipoğlu,

2015.

Kudat, Aydın. Haydar Hatipoğlu'nun El Yazma Tefsirinde Kıraat Olgusu, Yakın

Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Kurtubi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *El- Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, Kahire:

Daru's-şâ'b. Ts.

Kurtubî, Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî

– İbrahim Atfiş. 20 Cilt. Kahire: Dârü'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.

Kuşeyrî, Abdülkerîm. *Letâifü'l-işârât*. thk. İbrahim Bisyûnî. Mısır: el-Hey'etü'l-

Mısriyyetu'l-Âmme li'l-Kitâb, ts.

- Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Halil el-Mansûr, Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut. 242.
- Mâlik Bin Enes, *el-Muvatta'* (Yahyâ b. Yahyâ Rivayeti) (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut: Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1997.
- Mâverdî, Ebû'l-Hasen Alî.*en-Nüket ve'l- 'uyûn*. thk. es-Seyyid İbn Abdulmaksûd. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, ts.
- Mecitoğlu, Muhammed Sait, Tekin, Metin. Haydar Hatipoğlu'nun Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerhi İsimli Eserindeki Hadis Şerhçiliği, Fecr Yayınları, Ankara 2022.1/435.
- Merâgî, Mustafa. *Tefsiru'l-Merâgî*. Mısır: Matbaa-u Mustafâ, 1946.
- Mukâtil b. Süleyman. *Ebu'l-Hasen.Tefsir Mukâtil*. thk. Abdullah Mahmud Şehhâte. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâs, 1423.
- Müslim, Ebû'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *Sahîhu Müslim*. nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, 1991
- Narin, İsmail. Haydar Hatipoğlu'nun Büyük Şâfiî İlmihali ve Güncel Bazı Fıkhi Meselelere Yaklaşımı, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023
- Nas, Taha. Haydar Hatipoğlu'nun “İslam'da Evlilik ve Mut'a” Adlı Eserine Dair Bazı Değerlendirmeler, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şu'ayb. *Sünenü'n-Nesâî*. nşr. Mektebü Tahkîki't Tûrâsi'l-İslâmî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Nesâbü'rî, Nizâmuddîn. *Garâibu'l-Kur'ân ve reğâibu'l-Furkân*. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1416.
- Odacioğlu, Cem- Evren Barut. “Çeviri Usul, Strateji ve Yöntemleri Üzerine Bir Derleme” Tarih Okulu Dergisi (TOD) 11/43 (2018), 1384.
- Özaydın, Murat. Nakşi- Halidi Ekolünde Diyarbakır'da Yetişen Mutasavvıflar, Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, cilt 15: Sayı 1: 2013
- Özkan, Hüseyin. Kişisel Görüşme, Aralık 2022.

Özuğurlu, Fuat. Yaygın Din Eğitimi Açısından Dini İçerikli Tv Programlarında Aile (Nihat Hatipoğlu örneği), (İstanbul:Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans 2019).

Râzî, Fahreddîn. *Mefâtîhu 'l-gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1410/1989.

Sa'lebî, Ebû İshâk. *el-Keşf ve 'l-beyân*. thk. Ebû Muhammed b. Âşûr. 33 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2002.

Saim kılavuz Ahmed. "Akaid", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://Islamansiklopedisi.org.tr/akaid> [01.11.2023]

Semîn Halebî, Ebû'l-Abbâs. *ed-Dürrü 'l-masûn fî 'ulûmi 'l-kitâbi 'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed el-Harrât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem.

Seydaoğlu, Abdulkirim. Münâsebâtü'l-Kur'ân İlmine Dair Bir Yaklaşım – Haydar Hatipoğlu Örneği- Yakın Dönem Şark Âlimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2022

Suyûtî, Abdurrahman Celâleddîn. *el-İtkân fî ulûmi 'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. el-Heyetu'l-Mısriyye, 1974.

Suyûtî, Celâleddîn Abdurrahman, *el-İtkân fî 'ulûmi 'l Kur'ân*, thk. Şuayb Arnaut (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 2008)

Süyûtî, Celâleddîn. *Tefsîru Celaleyn*. Daru'l-Fikr.

Süyûtî, Celâleddîn. *ed-Dürrü 'l-mensûr fî 't-tefsîr bi 'l-me'sûr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, ts.

Şâtıbî, Ebû İshâk. *el-Muvâfakât*. thk. Ebû Ubeyde Meşhûr. Mısır: Dâru İbn Affân, 1997.

Şevkânî, Ebû Abdullâh. *Fethu 'l-Kadîr el-câmi ' beyne fenneyi 'r-rivâye ve 'd-dirâye min 'ilmi 't-tefsîr*. Suriye: Dâru İbn Kesîr, 1414.

Şirbînî, Hatîb. *es-Sirâcü 'l-münîr fî 'l-i'âne 'alâ ma 'rifeti ba 'zı me 'ânî kelâmi Rabbine 'l-Hakîmi 'l-Habîr*. 4 Cilt. Kahire: Bolak Matbaası, 1285/1868.

Taberânî, Ebû'l-Kâsım, *el-Mu'cemu 'l-kebîr*. 25 Cilt, Kahire: thk. Hamdî b. Abdilmecîd es-Selefî, Mektebetu İbn Teymiyye, 1994.

Taberî, İbn Cerîr. *Câmiu 'l-beyân fî te'vîli âyi 'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. 24 Cilt. Suriye: Müessetu'r-Risâle, 2000.

Tîbî, Şerefuddîn. *Futûhu'l-gayb fî'l-keşfi an kinâi'r-rayb*. thk. Cemil Benî A'tâ. Dubai:

Câize Dubai ed-Düveliyye li'l-Kur'âni'l-Kerîm, 2013.

Tirmizî, Muhammed b. İsâ. *Sünen-i Tirmizî*, thk. Ahmed Muhammed Şakir vd. 5

Cilt. Halep: Matbaatü'l-Mustafa el-Halebi, 2. Basım, 1975.

Tuncay, Başoğlu. “Muhkem” TDV İslâm Ansiklopedisi,

<https://Islamansiklopedisi.org.tr/muhkem> [01.11.2023]

Tuncer, Eyyüp. Tercüme Teknikleri/ Stratejileri Açısından Haydar Hatipoğlu'nun

Meali, Yakın Dönem Şark Alimleri, Fecr Yayınları, Ankara 2023.

Uludağ, Nezahat. Kişisel Görüşme, Aralık 2022

Uludağ, Süleyman. “Murakabe” , Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi

(Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/204.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî. *el-Vasît fî tefsîri 'l-Kur'âni'l-mecîd*. thk. Âdil Ahmed vd.

Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1994.

Vâhidî, Ebû'l-Hasen Alî. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Besyûnî Zağlûl. Beyrut: Dâru'l-

Kütübi'l-İlmiyye, 1411.

www.mootol.com/Diyarbakir/Hazro/tarihi.

Yaşar, Naif. Kur'ân Tercüme Teknikleri Açısından Yusuf Işıcık'ın Meâli, Amasya

Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Amasya İlahiyat Dergisi) , 2013,

Sayı:1.

Yazır, Elmalılı M. Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Huzur Yayınevi, (İstanbul 2008).

Yıldız, Fahrettin. Haydar Hatipoğlu'nun Hadis usulüne Dair Değerlendirmeleri

:Sünen-i İbn Mâce Tercemesi ve Şerhi Örneği, Fecr Yayınları, Ankara 2022.

Yıldız, İrfan. "HAZRO ULU CAMİİ". Turkish Studies (Elektronik) (2014), 9/10 –

1160

Yıldız, Muhammed Ali, Asaroğlu, Gülcan. Sünen-i İbn Mâce Tercüme ve Şerhi

Bağlamında Haydar Hatipoğlu'nun Hayatı, Eserleri ve Tasavvuf Anlayışı,

Yakın Dönem Şark Alimleri , Fecr Yayınları Ankara 2023.

Yılmaz, Musa Kazım. Kişisel Görüşme, Aralık 2022

Zehebî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn. *Mîzânü'l-i'tidâl fî nakdi'r-ricâl*. Beyrut: Dâru'l-

Ma'rife, 1963.

Zemahşerî, Cârullah, *el-Keşşâf an hakâiki gavâmizi 't-tenzîl ve uyûni 'l-ekâvîl fî vüçûhi 't-te'vîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407/1986.

Zerkeşî, Bedreddin. *el-Burhân fî ulûmi 'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl. 4 Cilt. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdulazim. *Menâhîlu 'l-irfân fî ulûmi 'l-Kur'ân*. Kahire: Matbaatu İsa el-Babi el-Halebi, 2. Basım, ts.

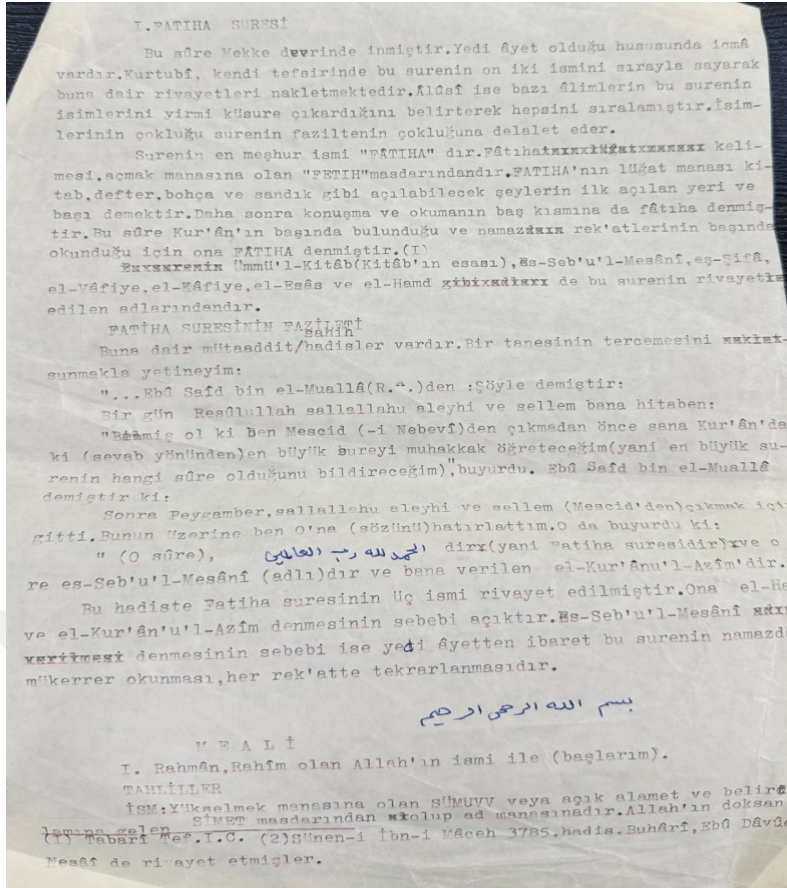
**EKLER: HAYDAR HATİPOĞLU’NUN RESMİ VE ORİJİNAL
TEFSİR NÜSHASINDAN BAZI VARAKLAR**

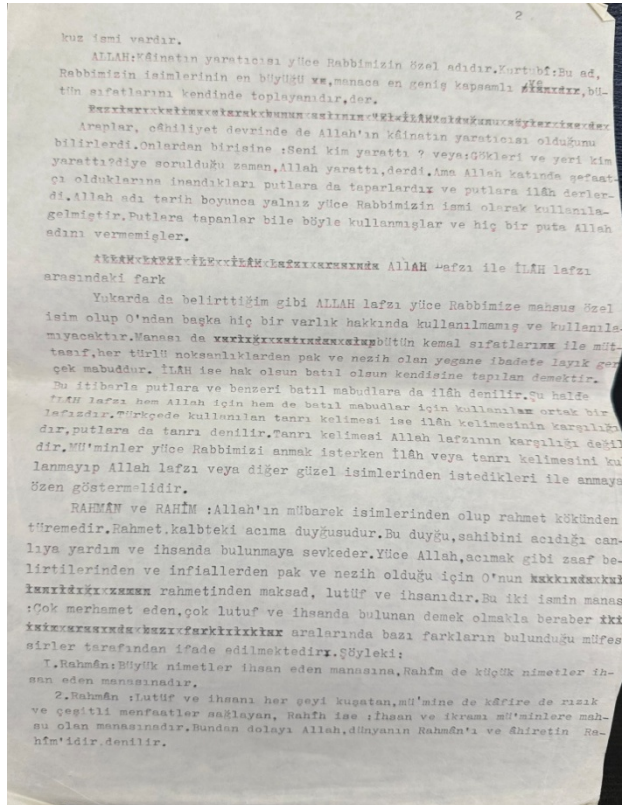
Haydar Hatipoğlu’nun vefatından kısa bir süre önce Medine-i Münevvere’de bir sofrada çekildiği fotoğrafı.

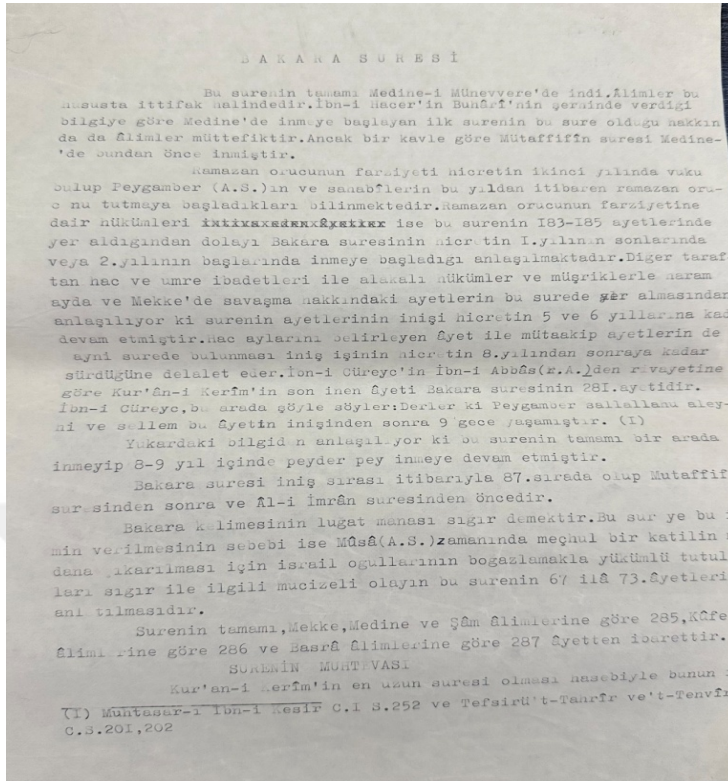
Haydar Hatipoğlu’nun Cennetü’l-Baki’ mezarlığında bulunan kabri.

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an Tefsir çalışmasının Fatiha Suresi bölümünün Daktilo Nüshasından bir örnek.

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an Tefsir çalışmasının Fatiha Suresi bölümünün Daktilo Nüshasından bir örnek.

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an Tefsir çalışmasının Bakara Suresi bölümünün Daktilo Nüshasından bir örnek.

tiva ettiği konular hakkında bu kısa girişte ayrıntılı bilgi vermenin imkânsızlığı açıktır. Esasen buna gerek de yoktur. Çünkü mühterem okuyucular surenin bölümlerini okudukça intiva ettiği konular hakkında bilgi sahibi olacaklar. Bu itibarla burada konular hakkında özlü bilgi vermekle yetinmek isterim.

Surede temas edilen konuların çoğunun ana hedefleri itibarıyla iki kısma ayırmak mümkündür:

Bir kısmı, ~~Bu~~ dininin diğer semâvî dinlere üstünlüğünü, irşad ettiği hidayet yolunun yücelliğini, ve nefisleri temizleme usullerini açıklar.

Diğer bir kısmı, bu ümmetin dünya ve âhiret mutluluğunu sağlayan islam hukukunu ve düzenini tesis eder.

Surenin başındaki âyetlerde mü'minlerin, kâfirlerin ve münafıkların sıfatları belirtilerek iman, küfür ve münafıklığın maniyetleri bildirilir.

Daha sonra gelen âyetlerde bîşer âleminin babası Âdem(A.S)'in yaratılışı, bu meydana vuku bulan olaylar ve Allah'ın insan nevine verdiği üstün değerden söz edilir.

Surenin 40.âyetinden 124.âyetine kadar olan bölümünde ~~ehl-i~~ Kitâb'tan, özellikle yahûdîlerden bahsedilir. Çünkü Medine-i Münevvere'de yahûdîler müslümanlara komşu durumunda olup büyük bir fitne ve tehlikeye teşkil ederlerdi. Bu sebeple bu bölümde, yahûdîlerin pislikleri, nîleleri, hıyanetleri, zulûmleri, nankörlükleri, ahda vefasızlıkları, bozgunculukları ve hasmane tutumları gibi düşük karakterleri hakkında müslümanlara bilgi verilerek gerekli uyarı yapılıyor, zararlarının büyüklüğü ve tehlikelerinin vahameti vurgulanıyor. Surenin hemen hemen üçte biri o hayır milletinin hallerine tahsis ediliyor.

İslam tarini tedkâkedildiği zaman Medine'de kurulan islam devletin en büyük ve en tehlikeli düşmanının israil ogulları olduğu, bu yeni devletin temeline daima dinamet atma gayretinden hiç vazgeçmediği ranatlıkla görülebilir.

Surenin diğer bölümlerinde, kuruluş halindeki islam devletinin hukuk ve nizamını tesis ediliyor. Bu bölümlerde:

İman ve itkad sistemi, namazın önemi, orucun ayrıntılı hükümleri hac ve umreye ait hükümler, Allah yolunda cihad ankâmı, ayrıca evlenme, boğanma, süt emzirme, kadınların iddetleri, Allah'a ortak koşan kadınlarla evlenme, ve ay bağı adeti halinde kadınlardan uzak durma gibi aile hayatına ait hükümler konuluyor.

Yukardaki hükümler yanında toplumun ekonomik hayatını kemiren tefecilik ve faizciliğin yasaklanması, kısas, vasiyet, itikâf, alış verişler, Allah yolunda infak, malî fedakârlıklar, sadakalar, serhoşluk veren şeyler, yetimlerin malları, miras, borçlar, şahidlik, rehin, nafaka, yemin-

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an Tefsir çalışmasının Bakara Suresi bölümünün Daktilo Nüshasından bir örnek.

Ebû Dâvûd, İbn-i Mâceh ve Ahmed bin Hanbel'in Esmâ bint Yesîd(R.A.) dan rivayet ettiklerine göre Peygamber sallallahu aleyhi ve sellem Allah'ın ism-i Azam'ının bakara suresinin 163. ve Al-i İmrân'ın bu iki âyetinde olduğunu bildirmiştir.(1)
Tefsirini yapmakta olduğumuz 2.âyet İsâ'nın ilâh olduğuna dair hırs tiyanların iddiasını rededer.

M E A L İ

3-4. (Allah) sana Kitâb'ı hak ile ^{de} kendinden önceki kitâbları doğrulayıcı olarak indirdi.~~xx~~ Daha önce/insanlara doğru yolu gösterici olarak Tevrât ve İncil'i indirdi ve Furkan'ı hak ile batılı birbirinden ~~ayır~~ ayırdeden'i indirdi.Şübhe yok ki Allah'ın âyetlerini inkâr edenler için çetin bir azab vardır.Allah daima üstündür,(zâlimler~~xx~~ karşı)intikam sahibidir.

TAHLİLLER

El-Kitâb'tan maksad Kur'ân'dır.âyetle Tevrât ve İncil kendi adlarıyla anıldığı halde Kur'ân'ın ~~xx~~ adı ile anılmayıp"el-Kitâb " ile anılması onun ~~xxxxxx~~tekk~~mi~~ixi~~ix~~âf diğer semâvî kitâblardan üstünlüğüne ve kitâb adının ancak ona layık olduğuna işaret eder.

TENZİL: Peyderpey indirmektir.İNZÂL: Bir defada indirmektir.Kur'ân-ı Kerîm, Levh-i Mahfûz'dan birinci gökteki Beytül'İzzeti'ye toplu halde bir defada indirilmiş ve oradan Peygamber(A.S.)e yirmi üç yılda peyderpey indirilmiştir.Bu itibarla "Kur'ân'ın indirilmesi konusunda hem "TEN-ZİL" hem de "İNZÂL" ifadeleri kullanılır. Tevrât ve İncil ise Mûsâ(A.S.) ve İsâ(A.S.)e bir toplu halde ve bir defada indirildiği için "İNZÂL" tabiri kullanılmıştır.

TEVRÂT ve İNCİL kelimelerinin kök manaları hakkında değişik görüşler vardır.Bir kavla göre TEVRÂT,ibrânice bir kelime olup/tevrât"manası nadır.İNCİL de yunanca olup asıl manası yeni öğretim veya müjdedir.

FURKAN:Hasdar olup hak ile batılı birbirinden ayıran ~~xxxxxx~~gey mana sında kullanıldığı gibi başka manalara da gelir.Burada kastedilen mana hakkında mütaaddid rivayetler vardır:

1.Kur'ân'dır.Çünkü Allah Taâlâ,onunla hak ile batılı birbirinden ayırmıştır.Katâde böyle demıştır.

2.Kitâb ehlinin ihtilafa düştükleri konulara açık tutup gerçeği ortaya koyan Kur'ân âyetleridir.Muhammed bin Ca'fer bin ez-Zübeyr böyle demıştır.

3.Kur'ân'ın muhkem âyetleridir.

4.Semâvî kitâbların tümüdür.

5. Zebûr'dur.

(1)Sünen-i İbn-i Mâceh 3855.hadis.Geniş bilgi için onun Terceme ve şerhinin IO.C.37-45.sh.bak.

Haydar Hatipoğlu'nun Kur'an Tefsir çalışmasının Al-i İmran suresi bölümünün Daktilo Nüshasından bir örnek.

ÖZGEÇMİŞ

Ad- Soyad: Muhammed Sait Hatipoğlu

Eğitim

Anadolu Üniversitesi İktisat Fakültesi mezunudur. Aynı üniversitede İlahiyat Fakültesini bitirmiştir. İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesinde Uluslararası Finans ve Katılım Bankacılığı bölümünde yüksek lisansını tamamlamıştır. Aynı üniversitede Temel İslam Bilimleri bölümünde de yüksek lisans yapmıştır.

Akademik Tebliğ ve Makaleleri

Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, 2. Türkiye Sosyal Bilimler Sempozyumu (25.08.2022)

Muş Alparslan Üniversitesi, İslam Düşüncesinde Eleştiri Kültürü ve Tahammül Ahlakı IV, (08.10.2022)

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Yakın Dönem Şark Alimleri –I-, (25.11.2022)

Gaziantep İslam Bilim ve Teknoloji Üniversitesi, Sıraat Dergisi, Cilt: 3, Sayı:2, (30.11.2022)